ICGL15

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ 15ΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ, ΤΟΜΟΣ Α'

ЗБОРНИК РАДОВА СА ПЕТНАЕСТОГ МЕЂУНАРОДНОГ КОНГРЕСА ГРЧКЕ ЛИНГВИСТИКЕ, ТОМ 1

PROCEEDINGS OF THE 15TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON GREEK LINGUISTICS, VOL. 1

Зборник радова са Петнаестог међународног конгреса грчке лингвистике, Том 1
Πρακτικά του 15ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Τόμος Α'
Proceedings of the 15th International Conference on Greek Linguistics, Vol. 1

Едиција
Научни скупови

Зборник радова са Петнаестог међународног конгреса грчке лингвистике, Том 1
Πρακτικά του 15ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Τόμος Α'
Proceedings of the 15th International Conference on Greek Linguistics, Vol. 1

Издавач / Εκδότης / Publisher
Универзитет у Београду – Филолошки факултет
Студентски трг 3
11000 Београд

За издавача / Για τον εκδότη / For the publisher
проф. др Ива Драшкић Вићановић, декан

Уредници / Επιστημονική Επιμέλεια / Editors
Vojkan Stojičić
Anka Rađenović
Nikos Mathioudakis

Графичка припрема / Γραφιστική Επιμέλεια / Layout
Предраг Жижовић

Корице / Εξώφυλλο - Οπισθόφυλλο / Book cover
Срђан Ђурђевић

Тираж / Τιράζ / Print run
10 CD-ROM

Штампа / Εκτύπωση / Printed by
МАБ, Београд

ISBN 978-86-6153-756-1

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1

Београд, 2024

Радови су лиценцирани под условима и одредбама лиценце
Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License.

Зборник радова
са Петнаестог међународног конгреса
грчке лингвистике, Том 1

Πρακτικά του 15ου Διεθνούς Συνεδρίου
Ελληνικής Γλωσσολογίας, Τόμος Α’

Proceedings of the 15th International
Conference on Greek Linguistics, Vol. 1

БЕОГРАД, 2024

Уређивачки одбор / Εκδοτική Επιτροπή / Editorial board

Armostis Spyros, University of Cyprus
Assimakopoulos Stavros, University of Malta
Baruta Ksera Kostando, University "Eqrem Cabej" of Gjirokastra
Bella Spyridoula, National and Kapodistrian University of Athens
Carmona Zabala Juan, University of Málaga
Charalambidou Anna, Middlesex University London
Dželebdžić Dejan, University of Belgrade
Giannakidou Anastasia, University of Chicago
Joseph Brian, The Ohio State University
Karatsareas Petros, University of Westminster
Leontaridi Eleni, Aristotle University of Thessaloniki
Mozer Amalia, National and Kapodistrian University of Athens
Mutavdžić Predrag, University of Belgrade
Poromanska Stoyna, Sofia University
Radulović Ifigenija, University of Novi Sad
Rodríguez Alberto, University of Alicante
Todorović Darko, University of Belgrade
Tsiplakou Stavroula, Open University of Cyprus
Zerva Maria, University of Strasbourg

Рецензенти / Αξιολογητές / Peer-reviewers

Agathopoulou Eleni, Aristotle University of Thessaloniki
Alexiadou Artemis, Humboldt-Universität zu Berlin
Alexiou Thomai, Aristotle University of Thessaloniki
Alvanoudi Angeliki, James Cook University, Australia / Institute of Modern Greek Studies, Aristotle University of Thessaloniki
Anastasiadi-Simeonidi Anna, Aristotle University of Thessaloniki
Androutsopoulos Jannis, University of Hamburg
Archakis Argiris, University of Patras
Armostis Spyros, Open University of Cyprus
Arvaniti Amalia, University of Kent
Assimakopoulos Stavros, University of Malta
Baltazani Mary, University of Oxford
Chatzidaki Ourania, Hellenic Air Force Academy
Ćorković Mirjana, University of Belgrade
Delveroudi Rea, National and Kapodistrian University of Athens
Dželebdžić Dejan, University of Belgrade
Efthimiou Angeliki, Democritus University of Thrace

Elaković-Nenadović Ana, University of Belgrade
Filos Panagiotis, University of Ioannina
Fliatouras Asimakis, Democritus University of Thrace
Frantzi Aikaterini, University of the Aegean
Georgalidou Marianthi, University of the Aegean
Georgiafentis Michalis, National and Kapodistrian University of Athens
Giannoulopoulou Giannoula, National and Kapodistrian University of Athens
Goutsos Dionysis, National and Kapodistrian University of Athens
Grohmann Kleanthes, University of Cyprus
Gryllia Stella, University of Leiden
Iordanidou Anna, University of Patras
Kampaki-Vougioukli Penelope, Democritus University of Thrace
Kanakis Kostas, University of the Aegean
Karachaliou Rania, University of Patras
Karasimos Athanasios, Aristotle University of Thessaloniki / Hellenic Open University / Academy of Athens
Katsogiannou Marianna, Open University of Cyprus
Kondyli Marianna, University of Patras
Kotzoglou George, University of the Aegean
Koutsogiannis Dimitris, Aristotle University of Thessaloniki
Koutsoukos Nikos, University of Louvain
Kovačević Borko, University of Belgrade
Lavidas Nikolaos, National and Kapodistrian University of Athens
Lechner Winfried, National and Kapodistrian University of Athens
Lekakou Maria, University of Ioannina
Lengeris Angelos, National and Kapodistrian University of Athens
Liosis Nikos, Aristotle University of Thessaloniki
Markantonatou Stella, Institute of Language and Speech Processing
Mastropavlou Maria, University of Ioannina
Mathioudakis Nikos, University of Granada
Melissaropoulou Dimitra, Aristotle University of Thessaloniki
Mikros George, National and Kapodistrian University of Athens
Milojević Ivana, University of Belgrade
Moschonas Spiros, National and Kapodistrian University of Athens
Motsiou Eleni, University of Thessaly
Mutavdžić Predrag, University of Belgrade
National Vasiliki Tsakona, and Kapodistrian University of Athens
Neratzini Michaela, Technological Educational Institute of Western Greece / National and Kapodistrian University of Athens
Nikiforidou Vasiliki, National and Kapodistrian University of Athens
Nikolaidou Aikaterini, Aristotle University of Thessaloniki

Papadopoulou Despina, Aristotle University of Thessaloniki
Papanastasiou Georgios, Aristotle University of Thessaloniki
Piata Anna, University of Neuchâtel
Polovina Vesna, University of Belgrade
Rađenović Anka, University of Belgrade
Ralli Angeliki, University of Patras
Revithiadou Anthi, Aristotle University of Thessaloniki
Roussou Anna, University of Patras
Sampanis Konstantinos, University of the Aegean
Serafis Dimitris, Università della Svizzera Italiana
Stamou Anastasia, Aristotle University of Thessaloniki
Stojičić Vojkan, University of Belgrade
Theodoropoulou Maria, Aristotle University of Thessaloniki
Thomou Vivi, University of Crete
Tsangalidis Anastasios, Aristotle University of Thessaloniki
Tsokoglou Angeliki, National and Kapodistrian University of Athens
Vasilaki Evgenia, University of Thessaly
Vlachos Christos, University of Patras
Vlachou Evangelia, University of the Aegean
Xydopoulos Georgios, University of Patras
Zerva Maria, University of Strasbourg
Michalis Athanasios, National and Kapodistrian University of Athens

Рецензенти Зборника / Αξιολογητές τόμου / Reviewers

Penelope Kambakis Vougiouklis, Democritus University of Thrace
Thomai Alexiou, Aristotle University of Thessaloniki
Marina Tzakosta, University of Crete

САДРЖАЈ / ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ / CONTENTS

Preface —— 13

ПЛЕНАРНИ ГОВОРНИЦИ / ΠΡΟΣΚΕΚΛΗΜΕΝΟΙ ΟΜΙΛΗΤΕΣ
INVITED SPEAKERS

Канакис Костас
ΣΥΓΚΡΟΥΣΙΑΚΑ ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΤΟΠΙΑ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΤΟΠΙΚΟΙ ΕΝΔΕΙΚΤΕΣ: ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙ —— 15

Καραντζόλα Ελένη
ΤΙ ΓΝΩΡΙΖΟΥΜΕ ΓΙΑ ΚΑΙ ΤΙ ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΝΑ ΜΑΘΟΥΜΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ; —— 49

ЧЛАНЦИ (*алфабетним редоследом*) / ΜΕΛΕΤΕΣ *(με αλφαβητική σειρά)*
PAPERS (*in alphabetical order*)

Αγγελική Αλβανούδη – Αντώνης Αδαλόγλου
ΘΗΛΥΚΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟΥ ΣΕ ΚΕΙΜΕΝΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ —— 70

Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη
ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΑΡΜΟΝΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΟ [±ΛΟΓΙΟ] ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ —— 83

Βασίλειος Αργύρης
ΠΑΙΓΝΙΩΔΗ ΠΛΑΙΣΙΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ: ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΑ ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΣΤΟ TWITTER —— 98

Αυγέρη Σοφία – Καμπάκη – Βουγιουκλή Πηνελόπη
ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΣΕ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΟ ΛΟΓΟ ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ —— 116

Μαρία Αυγουστίνου
ΤΟ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΣΤΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΚΑΙ Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΩΣ ΔΕΥΤΕΡΗ —— 128

Μιχάλης Γεωργιαφέντης – Αγγελική Τσόκογλου
Η ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ – ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ —— 150

Ελένη Δερβένη – Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη
ΛΕΚΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟΝ ΤΟΠΙΚΟ ΤΥΠΟ ΤΗΣ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΧΙΟΥ ΤΑ ΕΤΗ 2015-2016 —— 166

Μαρία Ιακώβου – Μαρία Ανδριά – Αθανασία Γκούμα – Παναγιώτης Παναγόπουλος
ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΑΡΑΜΟΝΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΓΙΑ ΣΠΟΥΔΕΣ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΒΙΩΜΕΝΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΚΜΑΘΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΩΣ Γ2 —— 181

Άννα Ιορδανίδου – Γιάννης Γαλανόπουλος – Τατιάνα Γαλανοπούλου-Μιλιβόγιεβιτς
ΜΑΣ ΕΚΤΙΘΕΙ Ο ΑΠΕΛΘΕΙΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ: Η ΟΛΕΘΡΙΑ ΓΟΗΤΕΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΙΑΣ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ —— 198

Μαρία Καμηλάκη
ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ *ΚΩΔΙΚΟΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ* —— 207

Ράνια Καραχάλιου
Η ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΣΤΑ ΣΥΝΘΗΜΑΤΑ ΔΡΟΜΟΥ: ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ —— 224

Αγγελική Κεφαλά – Ελένη Γρίβα
ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΕΠΙΓΝΩΣΗΣ – ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΥΛΙΚΟ «ΓΝΩΡΙΖΩ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΜΟΥ – ΜΙΛΩ ΓΙΑ ΤΟΝ ΔΙΚΟ ΜΟΥ» —— 240

Ειρήνη Κουνιαρέλλη
ΜΕΛΕΤΩΝΤΑΣ ΤΙΣ ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΕ ΜΙΑ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΠΟΙΚΙΛΙΑ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΠΟΙΚΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣΟΥ ΛΕΣΒΟΥ —— 252

Φωτεινή Κουτσουγέρα
ΤΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ —— 263

Νίκος Μαθιουδάκης
ΥΦΟΜΕΤΡΙΚΕΣ ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗ —— 277

Βασιλική Μακρή
ΔΙΑΧΥΣΗ ΤΗΣ ΤΙΜΗΣ ΤΟΥ ΟΥΔΕΤΕΡΟΥ ΣΤΑ ΟΝΟΜΑΤΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΤΑΛΟΡΟΜΑΝΙΚΗ: ΜΟΡΦΟΣΥΝΤΑΚΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ —— 305

Ιώ Μανωλέσσου – Γεωργία Κατσούδα
ΤΟ BE CONTINUED…: Ο ΝΕΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ —— 324

Μαρία Μαρτζούκου – Θωμάς Καναβός
Η ΑΠΟΥΣΙΑ ΜΙΑΣ ΑΙΣΘΗΣΗΣ ΕΝΤΕΙΝΕΙ ΤΗΝ ΙΣΧΥ ΜΙΑΣ ΑΛΛΗΣ; ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΑΚΟΥΣΤΙΚΗΣ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΜΕ ΤΥΦΛΩΣΗ —— 337

Ivana Milojević
ΕΝΝΟΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ ΣΤΗ ΣΕΡΒΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ —— 349

Αθανάσιος Μιχάλης
Η ΜΕΤΑΓΛΩΣΣΙΚΗ ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΣΤΙΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΕΣ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ, ΑΝΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΕΣ ΚΑΙ ΠΙΘΑΝΕΣ ΔΙΕΞΟΔΟΙ —— 363

Σπύρος Α. Μοσχονάς – Θοδωρής Παρασκευάς – Κώστας Μούρλας
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ, ΡΥΘΜΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ ‘ΚΟΡΟΝΟΪΟΣ’ —— 382

Σπυρίδων Μπούρας – Ελένη Γρίβα – Παναγιώτης Μπάρκας
ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΕΝΟΣ ΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΣΕ ΔΙΓΛΩΣΣΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑ —— 406

Νικόλαος Ντάγκας
ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΦΑΝΕΙΑ ΚΑΙ ΝΟΗΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ: ΕΝΑ ΠΕΙΡΑΜΑ ΑΜΕΣΗΣ ΔΙΑΤΡΟΠΙΚΗΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΠΟΙΗΣΗΣ —— 422

Ντίνα Ντμίτροβιτς – Μάρθα Λαμπροπούλου – Βόικαν Στόιτσιτς
ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΚΥΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ ΤΟΥ COVID-19 ΣΤΟΝ ΣΕΡΒΙΚΟ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΤΥΠΟ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ —— 436

Μαρία Ξεφτέρη
ΟΙ ΓΛΩΣΣΟΑΝΤΙΛΗΠΤΙΚΟΙ ΧΑΡΤΕΣ ΩΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΕΝΔΟΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ ΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑΣ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΝΑΞΟΥ —— 454

Νικόλαος Παντελίδης – Άγγελος Λέγγερης
ΑΚΟΥΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ «ΕΚΤΟΥ» ΦΩΝΗΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ —— 472

Νικολέττα Παναγάκη
ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ/ΤΡΙΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ/ΤΡΙΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥΣ: ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ; —— 483

Παναγιώτης Παναγόπουλος – Γιώργος Μικρός – Μαρία Ανδριά – Σπυριδούλα Βαρλοκώστα
Η ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΟΛΥΠΛΟΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΓΡΑΠΤΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΩΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΓΛΩΣΣΟΜΑΘΕΙΑΣ —— 499

Νίκος Παπαδόπουλος – Νατάσα Τοπαλίδου – Λασκαρίδου
ΤΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΩΣ ΚΟΜΒΟΣ ΑΝΑΣΗΜΕΙΩΣΗΣ ΚΑΙ ΥΒΡΙΔΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΔΙΑΠΛΑΤΦΟΡΜΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ —— 515

Ανθούλα Ροντογιάννη
ΨΥΧΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΥΣΗΜΙΑΣ ΤΟΥ ΡΗΜΑΤΟΣ *ΦΕΡΩ* —— 535

Ανδρέας Ρούβαλης – Αγγελική Ράλλη
ΤΖΑΖΜΠΕΡΝΤΕΠΟΥΡΟΤΣΑΡΔΑ, ΜΑΤΣΟΜΠΕΡΝΤΕΔΟΚΟΥΤΑ, ΤΖΙΝΑΒΟΣΤΟΥΝΤΟΤΣΑΡΔΑ: Η ΣΥΝΘΕΣΗ ΣΤΑ ΚΑΛΙΑΡΝΤΑ —— 547

Νίκος Ρουμπής
Η ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΔΟΧΗΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΩΣ ΞΕΝΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ —— 564

Αγγελική Σακελλαρίου – Αντώνιος Μανδήλας
Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΦΙΛΟΒΕΝΙΖΕΛΙΚΟ ΤΥΠΟ: ΕΡΕΥΝΑ ΜΕ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ ΣΩΜΑΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ —— 582

Δήμητρα Σερακιώτη
ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΩΝ ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΣΕ ΣΥΝΘΕΤΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΥΠΟΥ VENN —— 596

Nataliya Sotirova-Milcheva
ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΣΕ ΤΡΕΙΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ —— 612

Νίκος Σταματίνης – Αργύρης Αρχάκης – Βίλλυ Τσάκωνα
Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΘΟΤΗΤΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ *ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΗΣ/ΤΡΙΑ* ΚΑΤΑ ΤΗΝ 'ΚΡΙΣΗ' ΤΟΥ 2015 —— 625

Πηνελόπη Στράτη
ΣΤΗΝ ΕΡΩΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΥΘΙΚΗΣ ΥΦΑΝΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗ —— 638

Άγγελος Σώμογλου
ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΕΚΤΟΣ:
Η ΜΗΧΑΝΗ ΩΣ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΣ ΑΛΛΟΣ —— 653

Χριστίνα Τακούδα
ΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ Γ2 ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΩΣ ΔΕΥΤΕΡΗ/ΞΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ —— 665

Ιωάννα Τζίμα
ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΚΜΑΘΗΣΗ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ – ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΣΗΜΕΙΩΝ ΣΥΓΚΛΙΣΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ —— 686

Irina Tresorukova
«ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ» ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΝΕ: ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΡΗΤΟΥ «ΗΛΘΑ, ΕΙΔΑ ΚΑΙ …» —— 701

Βίλλυ Τσάκωνα – Βάσια Τσάμη
ΜΕΤΑΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ ΚΑΙ Η ΧΙΟΥΜΟΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ MASTER CHEF —— 714

Βάσια Τσάμη – Ράνια Καραχάλιου – Αλέξης Λαζανάς – Αργύρης Αρχάκης
ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΑΝΤΙΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟ ΛΟΓΟ: ΕΝΤΟΠΙΖΟΝΤΑΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΡΕΥΣΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ ΣΕ ΕΝΑ ΣΩΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥΣ/ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟΥΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥΣ —— 730

Ασημάκης Φλιάτουρας – Γεώργιος Καζάκος – Αβραάμ Κλωναράς – Μαρία Δαούτη – Παναγιώτα Δαζέλη – Κλισίλντα Λουμπόνια
ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΑ ΣΩΜΑΤΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΒΑΘΜΟ ΧΡΗΣΗΣ ΤΩΝ ΟΝΟΜΑΤΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ —— 750

PREFACE

The Faculty of Philology at the University of Belgrade had the honor and privilege to host the 15th International Conference on Greek Linguistics (ICGL15) from September 15-18, 2022.

Since its inception in 1993, ICGL has been a biennial event that brings together scholars focused on all areas of Greek linguistic study and analysis. It encourages submissions from both theoretical and applied fields of Greek Linguistics.

ICGL15 featured an impressive array of scientific presentations, with 152 papers presented. We were delighted to host 4 invited speakers (Costas Canakis, Zoe Gavriilidou, Eleni Karantzola, and Stavroula Tsiplakou) who showcased the latest research and developments in the field. Continuing the tradition, key publications were highlighted, including recent contributions to Greek linguistic studies.

The success of ICGL15 would not have been possible without the hardworking PhD candidates from the Faculty of Philology and the Department of Modern Greek Studies, who contributed immensely to both the organization and execution of the conference. A special acknowledgment goes to Maja Baćić Ćosić, Antonina Kostić, Aleksandra Milanović, and Dragana Tkalac Popović, who participated in all conference activities, from its organization to the editing of the proceedings. Additionally, heartfelt thanks are extended to Haralambos Stoupas, Angeliki Kefala, Maria Paschali, and Sophia Giapantzali for their tireless efforts in the initial phases of proceedings editing.

We also wish to show appreciation to the Members of the Organizing Committee: Dina Dmitrović, Ana Elaković-Nenadović, Martha Lampropoulou, Ivana Milojević, Predrag Mutavdžić, Anka Rađenović, Vojkan Stojičić (Chair), and Ljiljana Vulović. Furthermore, we thank the members of the Scientific Committee: Dejan Dželebdžić, Ana Elaković-Nenadović, Tamara Kostić-Pahnoglou, Predrag Mutavdžić, Ifigenija Radulović, Anka Rađenović, Vojkan Stojičić, and Darko Todorović.

We are grateful to all the participants, presenters, and supporters who made this conference a resounding success and look forward to the innovative research and discussions that ICGL will continue to inspire.

ПЛЕНАРНИ ГОВОРНИЦИ

ПРОСΚΕΚΛΗΜΕΝΟΙ ΟΜΙΛΗΤΕΣ

INVITED SPEAKERS

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch1

Κανάκης Κώστας[1]
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

ΣΥΓΚΡΟΥΣΙΑΚΑ ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΤΟΠΙΑ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΤΟΠΙΚΟΙ ΕΝΔΕΙΚΤΕΣ: ΑΘΗΝΑ ΚΑΙ ΒΕΛΙΓΡΑΔΙ

Η εθνογραφική στροφή που επικράτησε στην έρευνα του γλωσσικού τοπίου (ΓΤ) την τελευταία δεκαετία και η συμπερίληψη του ευρύτερα σημειωτικού τοπίου στη σχετική ερευνητική παραγωγή είχε ως αποτέλεσμα τη διερεύνηση του καίριου ρόλου του ΓΤ στη συμβολική συγκρότηση του δημόσιου χώρου αλλά και την ανάδειξή του ως τομέα αιχμής της σύγχρονης κοινωνιογλωσσολογίας. Έννοιες όπως η *διεκδίκηση*, η *διαπραγμάτευση* και η *σύγκρουση* συνδυάστηκαν με τη διερεύνηση του *χρονοτόπου* και διαμόρφωσαν μια νέα οπτική για τη μελέτη του πολιτικού λόγου στον δημόσιο χώρο. Βασιζόμενος σε αυτό το θεωρητικό υπόβαθρο, εξετάζω συγκρουσιακές όψεις του ΓΤ της Αθήνας και του Βελιγραδίου από το 2009 ως σήμερα, αντλώντας από την εθνογραφική έρευνά μου σε βάθος (πραγματικού) χρόνου και συμπληρώνοντάς τη με πρόσφατα ερευνητικά ευρήματα. Παρότι το υλικό προσφέρεται για μια συγκριτική προσέγγιση, ο στόχος μου εδώ είναι να αναδειχτεί η στενά χρονοτοπική οργάνωση του λόγου αλλά και ο ιστορικοποιημένος και δυναμικός χαρακτήρα των ενδεικτικών σχέσεων στο ΓΤ. Βασική μου θέση είναι ότι τα σημεία του ΓΤ αποτελούν χρονοτοπικούς ενδείκτες με κοινωνιογλωσσολογική συνάφεια, όπου και αν απαντούν.

Λέξεις-κλειδιά: Γλωσσικό και σημειωτικό τοπίο, Χρονοτόποι, Ενδεικτικότητα, Χρονοτοπικοί ενδείκτες

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εθνογραφική στροφή που επικράτησε στην έρευνα του γλωσσικού τοπίου (ΓΤ) την τελευταία δεκαετία (βλ. Blommaert 2013· Blommaert & Maly 2014· Carr 2017· Shohamy 2019· Peck et al. 2019· Bolton et al. 2020· Canakis 2021) και η συμπερίληψη του ευρύτερα σημειωτικού τοπίου (Jaworski & Thurlow 2010) στη σχετική ερευνητική παραγωγή είχε ως αποτέλεσμα την ανάδειξη του καίριου ρόλου του ΓΤ στη συμβολική συγκρότηση του δημόσιου χώρου αλλά και ως τομέα

[1] c.canakis@sa.aegean.gr

αιχμής της σύγχρονης κοινωνιογλωσσολογικής έρευνας (Kallen 2023· Gorter & Cenoz 2023· Spolsky 2024· Blackwood et al. 2024). Οι έννοιες της διεκδίκησης (Martín Rojo 2014, 2016· Canakis 2017), της διαπραγμάτευσης (Blackwood et al. 2016) και της σύγκρουσης (Rubdy & Ben Said 2015· Canakis υπό έκδοση) στο ΓΤ συνδυάστηκαν με τη διερεύνηση του χρονοτόπου (Blommaert 2015, 2017· Blommaert & De Fina 2016· Canakis 2021· Κανάκης 2022α) από εθνογραφική σκοπιά και διαμόρφωσαν μια νέα οπτική για τη μελέτη του πολιτικού λόγου στο δημόσιο χώρο.

Βασιζόμενος σε αυτό το θεωρητικό υπόβαθρο, θα εστιάσω σε συγκρουσιακές όψεις του ΓΤ της Αθήνας και του Βελιγραδίου από το 2009 ως σήμερα, αντλώντας από την εθνογραφική έρευνά μου σε αυτές τις δύο βαλκανικές πρωτεύουσες (βλ. ενδεικτικά Canakis 2017, 2018α· Canakis & Kersten Pejanić 2016) και συμπληρώνοντάς την υπό το πρίσμα πρόσφατων ερευνητικών ευρημάτων.

1.1. Δεδομένα και στόχοι

Συγκεκριμένα, ως προς την Αθήνα, θα εστιάσω σε ζητήματα εννοιολόγησης της ιδιότητας του πολίτη όπως εγγράφονται στο ΓΤ με αφορμή την πολιτικοκοινωνική επικαιρότητα, το φύλο ή/και τη σεξουαλικότητα και την εθνότητα.

Όσον αφορά το Βελιγράδι, το ενδιαφέρον μου θα στραφεί κυρίως σε ζητήματα εθνικής ταυτότητας που προέκυψαν μετά τη διάλυση της πρώην Γιουγκοσλαβίας και αφορούν, τελικά, τη νοηματοδότηση του (νέου) εθνικού σερβικού υποκειμένου και τον συμβολικό επαναπροσδιορισμό του *srpstvo* (σερβικότητας). Η διαχείριση του *dvoazbučnost* (διπλού αλφαβητισμού) και της εδραιωμένης διγραφίας στη Σερβία, που συνδυάζεται όχι μόνο με πολιτικές τοποθετήσεις αλλά, αναπάντεχα, και με τον έμφυλο και σεξουαλικό αυτό- και ετερο-προσδιορισμό (μεταξύ άλλων), θα καταδείξει τις πολύπλοκες διαδρομές της ενδεικτικότητας στο σημειωτικό τοπίο, υπογραμμίζοντας τη γνωσιακά διαμεσολαβημένη σχέση μεταξύ γλώσσας και κοινωνίας (van Dijk 2014).

Παρότι το υλικό προσφέρεται για μια συγκριτική προσέγγιση, ο στόχος μου εδώ είναι διαφορετικός. Μέσα από την εξέταση του εθνογραφικά συλλεγμένου υλικού, θα επιχειρήσω να δείξω τη χρονοτοπική οργάνωση του λόγου (βλ. Blommaert & De Fina 2016) αλλά και τον ιστορικοποιημένο (παρά άχρονο) και δυναμικό χαρακτήρα των ενδεικτικών σχέσεων στο ΓΤ. Υπό αυτή την οπτική, θα υποστηρίξω ότι τα σημεία του ΓΤ, συγκρουσιακά ή μη, αποτελούν βασικούς χρονοτοπικούς ενδείκτες με κοινωνιογλωσσολογική συνάφεια, όπου –και όποτε– και αν απαντούν.

1.2. Οργάνωση του κειμένου

Αυτό το εγχείρημα, εμπνέεται από την άποψη ότι η εγγραφή του αστικού τοπίου λειτουργεί τόσο ως μέσο συγκρότησής του, όσο και ως μέσο γνωριμίας μας με αυτό (Jaworski & Wei 2021), ακόμη και αν η όποια γνωριμία μας δεν παρέχει εχέγγυα μονιμότητας, δεδομένης της δυναμικής του φύσης του. Το κείμενο είναι οργανωμένο στις εξής ενότητες και υποενότητες:

2. Η εθνογραφική έρευνα του ΓΤ: Από το πρώτο στο δεύτερο και τρίτο κύμα
2.1 Το πέρασμα από την ποσοτική στην ποιοτική έρευνα
2.2 Το «τρίτο» κύμα;
3. Θεωρητικά προαπαιτούμενα
3.1 Χρονοτοπικοί ενδείκτες: Χρονοτόποι και ενδεικτικότητα
3.2 Συγκρουσιακά τοπία: Αμφισβήτηση, διεκδίκηση και σύγκρουση
4. Μεθοδολογία και ανάλυση δεδομένων
4.1 Η εθνογραφική έρευνα του ΓΤ στην πράξη
4.2 Αθήνα: Οδός Σταδίου & Γκάζι/Κεραμεικός
4.3 Βελιγράδι: Stari Grad & Dorćol
5. Συμπεράσματα
Postscript: Βελιγράδι, Ιούνιος 2023 – Φεβρουάριος 2024

2. Η ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΓΤ: ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΣΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΑΙ ΤΡΙΤΟ ΚΥΜΑ

Η μελέτη του ΓΤ είναι ο κλάδος της κοινωνιογλωσσολογίας που έχει ως αντικείμενό του τη μελέτη της (γραπτής συνήθως) γλώσσας στον δημόσιο χώρο (Βλ. όμως και Spolsky (2020), ο οποίος υπενθυμίζει ότι στην πρώιμη έρευνα, το ΓΤ σήμαινε όχι μόνο γραφή αλλά και προφορικό λόγο).

Παρότι η έρευνα του ΓΤ συνδέθηκε ιστορικά με τη μελέτη της διγλωσσίας και της πολυγλωσσίας (βλ. π.χ. Gorter 2006) σε συγκεκριμένες κοινότητες, με ιδιαίτερη εστίαση στη γλωσσική ποικιλότητα και την εθνογλωσσική βιωσιμότητα (Landry & Bourhis 1997), πιο πρόσφατα έχει υπάρξει σαφής στροφή σε προσεγγίσεις που προκρίνουν τη συμβολική σημασία των γραπτών μηνυμάτων σε σχέση με τους ευρύτερους Λόγους (discourses) που παράγονται και αναπαράγονται σε μία κοινότητα και αφορούν τοπικές ιεραρχίες (πρβλ. Blommaert 2013· Canakis 2016, 2017, 2018α, 2021· Τσιπλάκου 2017· Χριστουλάκη 2017· Shohamy 2019).

2.1. Το πέρασμα από την ποσοτική στην ποιοτική έρευνα

Αυτό το «δεύτερο κύμα» του ΓΤ —το οποίο συμπίπτει χρονικά με το «τρίτο κύμα» της κοινωνιογλωσσολογικής έρευνας της ποικιλότητας (βλ. Eckert 2008, 2012, 2018· Soukup 2018 για κριτική)— μελετά το δυναμικό *σημειωτικό τοπίο* (Jaworski & Thurlow 2010), βασίζεται στην *ποιοτική*, συχνά *εθνογραφική* διερεύνησή του (Blommaert 2013· Blommaert & Maly 2014) και εμφορείται

από την έννοια της *υπερποικιλότητας* (Blommaert & Rampton 2011) που περιγράφει καταλληλότερα το βαθμό παρατηρούμενης γλωσσικής ποικιλότητας την εποχή της παγκοσμιοποίησης (Blommaert 2010, 2013). Παράλληλα, η έρευνα στρέφεται επίσης στη μελέτη του ευρύτερα σημειωτικού τοπίου μέσω αφηγημάτων της ενσώματα βιωμένης εμπειρίας των δρώντων υποκειμένων και στον ρόλο της επιτελεστικότητας του λόγου αλλά και του σώματος στη διαδικασία ανασημασιοδότησης του χώρου (βλ., ενδεικτικά, Kasanga 2014· Kitis & Milani 2015· Stroud 2016· Stroud & Jegels 2014· Goutsos & Polymeneas 2016· Martín Rojo 2014, 2016).

Όπως το θέτουν οι Peck et al. (2019: xv), η μελέτη του ΓΤ φέρνει πλέον στο προσκήνιο τον άνθρωπο, ενώ η μελέτη της πολυτροπικότητας δεν περιορίζεται στην όραση (βλ. Pennycook & Otsuji 2015· Pütz & Mundt 2019). Σε αντίθεση με το «πρώτο κύμα», όπου κυριάρχησαν οι δοκιμασμένες ποσοτικές μέθοδοι της παραδοσιακής κοινωνιολογίας της γλώσσας (π.χ. Gorter 2006· Ben-Rafael 2009), το «δεύτερο κύμα» εκκινεί από την υπερποικιλότητα ως διαπιστώσιμο γεγονός και προϋποθέτει ποιοτική προσέγγιση του λόγου που παράγεται στον δημόσιο χώρο. Σε αυτό το πλαίσιο προτάσσονται οι εθνογραφικές μέθοδοι.

2.2. Το «τρίτο» κύμα;

Ωστόσο, η σχετική έρευνα διακρίνει πλέον τρία κύματα στη μελέτη του ΓΤ. Σύμφωνα με την Carr (2017: 248), το πρώτο κύμα χαρακτηρίζεται από ποσοτική μεθοδολογία, το δεύτερο από ποιοτικές μελέτες και μια εθνογραφική στροφή καθώς και σημειωτικές αναλύσεις, ενώ το τρίτο χρησιμοποιεί μεικτή μεθοδολογία καθώς και προσεγγίσεις τριγωνισμού. Οι Bolton et al. (2020: 285) επισημαίνουν ότι το τρίτο κύμα συνδέεται με τον πολιτικό προσανατολισμό των πρόσφατων μελετών, π.χ. την πολιτική των συγκρούσεων, του αποκλεισμού και της διαμαρτυρίας (βλ., π.χ., τον συλλογικό τόμο των Rubdy & Ben Said 2015). Από την άλλη πλευρά, οι Blackwood et al. (2016: xvii) αναγνωρίζουν τη συμμετοχική/συσχετιστική οπτική των ποιοτικών μελετών ως μια τρίτη επιστημολογική παράδοση στη μελέτη του ΓΤ, η οποία φωτίζει «την κατασκευή, τη διαχείριση και τη διεκδίκηση ταυτοτήτων στον δημόσιο χώρο».

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές ότι ακόμη η έρευνα βρίσκεται στο μεταίχμιο δεύτερου και τρίτου κύματος, εφόσον πολλά από τα χαρακτηριστικά που αποδίδονται στο τρίτο κύμα εφαρμόζονται ήδη στο δεύτερο (το οποίο άλλωστε μετρά λίγο περισσότερο από μία δεκαετία). Άλλωστε, η αυστηρή περιοδολόγηση είναι μάλλον αδύνατη. Σημειώστε, π.χ., ότι η στενά εθνογραφική έρευνα που αποτελεί αφετηρία αυτού του κειμένου, ειδικά ως προς το Βελιγράδι, άρχισε τουλάχιστον μια πενταετία πριν την εμφάνιση του όρου "εθνογραφική ανάλυση του ΓΤ" (βλ. ELLA, Blommaert & Maly 2014) και σε μια εποχή που η ποσοτική προσέγγιση είχε σαφώς την τιμητική της (βλ. ενδεικτικά Gorter 2006).

Παρά την αναμφισβήτητη διαγνωστική αξία των ποσοτικών μελετών, η ποιοτική εθνογραφική μελέτη του ΓΤ που ακολουθείται εδώ αποτελεί, όπως ευελπιστώ να δείξω, καταλληλότερη προσέγγιση για μια εις βάθος περικειμενοποίηση του ΓΤ, γεγονός που επιτρέπει μια διεισδυτικότερη ματιά στον τρόπο συγκρότησης του χώρου και το ρόλο της γλώσσας σε αυτή τη διαδικασία (Blommaert 2007· Canakis 2018α: 231).

3. ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΑ

3.1. Χρονοτοπικοί ενδείκτες: Χρονοτόποι και ενδεικτικότητα

Η έννοια του *χρονοτόπου* (chronotope) ανάγεται στο έργο του Bakhtin (1981) για την οργάνωση και τη σημασία της συνάρτησης τόπου και χρόνου στο μυθιστόρημα και αποτελεί βασικό τόπο στην ανθρωπογλωσσολογία (βλ., π.χ., Hanks 1987, 1990). Ξανάρχεται, ωστόσο, δυναμικά στο προσκήνιο στο δεύτερο, κατ' εξοχήν εθνογραφικό, κύμα έρευνας του ΓΤ ως αναπόσπαστο μέρος των ευρύτερων, πυκνών συμφραζομένων (βλ., ενδεικτικά, Blommaert 2015, 2017· Blommaert & De Fina 2016), στο πλαίσιο μιας «σύνθετης κοινωνιογλωσσολογίας» (complex sociolinguistics, βλ. Blommaert 2013), ευαίσθητης στην ιστορικότητα των Λόγων και τις ιδιαιτερότητες του εκάστοτε τόπου.

Οι Blommaert & De Fina (2016) επανέρχονται στην έννοια του χρονοτόπου, με αναφορά σε κοινωνιογλωσσικά ζητήματα ταυτότητας στο πλαίσιο της κονστρουξιονιστικής θεώρησης (βλ. Αρχάκης & Τσάκωνα 2011), χωρίς όμως να εστιάζουν στο ΓΤ. Στο έργο τους, οι χρονοτόποι αποτελούν πλαίσιο για την κατασκευή (στοχοθετικά) μεταβαλλόμενων ταυτοτήτων.

Ωστόσο, η εθνογραφική έρευνα του ΓΤ, δεδομένης της χαρακτηριστικά δυναμικής φύσης του αντικειμένου που ερευνά, συνδέεται καίρια με τη χρονοτοπική οργάνωση – με χρονοτόπους ως *χωροχρονικές συντεταγμένες* και τις προϋποθέσεις που αυτές προβάλουν ή επιτρέπουν, κατά περίπτωση, στην ενεργή εγγραφή (και την κατανάλωση) του ΓΤ. Οι δράστριες/ες του ΓΤ κατασκευάζουν επίσης ταυτότητες, αλλά εδώ *οι ταυτότητες εξετάζονται ως συγκροτησιακά στοιχεία δόμησης του δημόσιου χώρου,* υιοθετώντας μια ευρύτερα σημειωτική προσέγγιση (βλ. Jaworski & Thurlow 2010· Blommaert 2013).

Από την άλλη μεριά, «οι χρονοτόποι ανακαλούν τάξεις ενδεικτικότητας που ισχύουν σε ένα συγκεκριμένο χωροχρονικό πλαίσιο» και επιτρέπουν «χωροχρονικά συναφή ενδεικτικά [στοιχεία] […] τα οποία αποκτούν μια συγκεκριμένη και αναγνωρίσιμη αξία» (Blommaert & De Fina 2016: 7). Πράγματι, τα σημεία του ΓΤ μετατρέπουν τον (αδόμητο) χώρο σε (δομημένο) τόπο και, στη συνέχεια, είναι σε θέση να ενδεικνύουν αυτόν τον τόπο ακόμη και εκτός συμφραζομένων (βλ. υψηλότερες τάξεις ενδεικτικότητας, δηλ. μεταπραγματολογικά στερεότυπα, βλ. Silverstein 2003). Εξ ου κι έχει νόημα η αντίληψη των δεικτικών και των αντικειμένων αναφοράς στους ως σχέση συμπαρουσίας, όπως προτείνει ο Hanks (2000).

Παράλληλα, κάποιοι χώροι γίνονται αντιληπτοί ως προνομιακοί τόποι (loci) για συγκεκριμένα είδη σημείων του ΓΤ σε μια δεδομένη χρονική στιγμή (Canakis 2016, 2017, 2018α, 2022α). Τόσο η δημιουργία των σημείων του ΓΤ όσο και η πρόσληψή τους προϋποθέτει κοινό έδαφος και επικαλείται συστηματικά (αν και όχι πάντα άμεσα) τη συλλογική κοινωνική νόηση: τη γνώση (και την αξιολόγηση) του συνόλου των πεποιθήσεων, διεπιδραστικών κανονικοτήτων αλλά και των Λόγων σε ευρεία κυκλοφορία σε μία κοινωνία σε μία συγκεκριμένη ιστορική στιγμή (βλ. Canakis 2021). Εξ ου και αντιλαμβάνομαι τους χρονοτόπους στην έρευνα του ΓΤ ως έννοια που εμπλέκει τις υψηλότερες τάξεις ενδεικτικότητας, κατά Silverstein (2003), αλλά και την έννοια της κοινωνικής νόησης, ως σύνολο κοινών πεποιθήσεων, στη μελέτη του λόγου κατά τον van Dijk (1998, 2008, 2014), εφόσον τα μεταπραγματολογικά στερεότυπα βασίζονται άρρητα σε κοινές πεποιθήσεις που συγκροτούν την κοινωνική νόηση (ως συνδετικό κρίκο μεταξύ Λόγου και Κοινωνίας).

Αυτές οι δύο προσεγγίσεις διασταυρώνονται, εφόσον εστιάζουν στα δεικτικά και την ενδεικτικότητα στο πλαίσιο του «τριγώνου Λόγου-Νόησης-Κοινωνίας» (van Dijk 2014). Συνεπώς, υποστηρίζω ότι οι χρονοτόποι αποτελούν τόσο προαπαιτούμενο για την εθνογραφική έρευνα του ΓΤ όσο και τις χωροχρονικές συντεταγμένες της κοινωνικής νόησης: είναι το πλαίσιο που συγκροτεί την κοινωνική νόηση (και της προσδίδει την όποια εφήμερη και επισφαλή αξία της). Τα σημεία του ΓΤ που θα εξετάσω αποτελούν, μεταξύ άλλων, *χρονοτοπικούς ενδείκτες* και φέρουν την ιστορία της εγγραφής τους στον χώρο ως δείγμα προθετικής κοινωνικής δράσης.

Στην ελληνική περίπτωση, η σταδιακή μεταμόρφωση του Γκαζιού/Κεραμεικού (Canakis 2012) και της οδού Σταδίου μετά το 2009 (Canakis & Kersten-Pejanić 2016· Canakis 2017), η πολυεπίπεδη εγγραφή του προσφυγικού/μεταναστευτικού στο ΓΤ της Μυτιλήνης μετά το 2015 (Canakis 2016, 2021, υπό έκδοση· Χριστουλάκη 2017), αλλά και οι Λόγοι και το ΓΤ της «εποχής της πανδημίας» (Κανάκης 2002α) αποτελούν παραδείγματα του πώς το ΓΤ *ενδεικνύει χρονοτόπους.*

Τα παραπάνω έχουν ευρύτερες συνέπειες, εφόσον η σχέση μεταξύ λόγου και κοινωνίας δεν είναι άμεση αλλά γνωσιακά διαμεσολαβημένη (van Dijk 1998, 2008, 2014). Τόσο οι Λόγοι που κυκλοφορούν για ζητήματα της επικαιρότητας όσο και άλλοι σημειωτικοί πόροι παγιώνονται και γίνονται αναπόσπαστο κομμάτι της κοινωνικής νόησης που από τη μία μεριά μας επιτρέπει να αλληλοκατανοούμαστε με αστραπιαία ταχύτητα και από την άλλη ενέχεται σαφώς στη δημιουργία ανθεκτικών στερεοτύπων.

Θεωρώ ότι η ενδεικτικότητα της γλώσσας και άλλων διαθέσιμων σημειωτικών πόρων είναι έννοια κλειδί σε αυτήν την πολύπλοκη διαδικασία που αφορά τη δημιουργία και την παγίωση (τόσο προφανών όσο και μη προφανών)

συνδέσεων. Εξ ου και, δεδομένου χρόνου, δηλαδή παγίωσης, η συστηματική χρήση του κυριλλικού αλφαβήτου για εθνικιστικά, σεξιστικά ή ομοφοβικά μηνύματα στο Βελιγράδι, σε μια ιστορική στιγμή, μπορεί να αποτελέσει ευρύτερο ενδείκτη πολιτικο-ιδεολογικής τοποθέτησης (Canakis 2018α, 2018β).

Η σχέση λόγου και κοινωνίας αφορά την κοινωνική νόηση ως σύστημα συλλογικών στάσεων και πεποιθήσεων που δεν μπορεί παρά να βασίζονται –αν όχι σε κοινές, τότε τουλάχιστον– σε «προνομιακές» προσλήψεις και εννοιολογήσεις (που αποτελούν την πρώτη ύλη των στερεοτύπων). Θεωρώ ότι η έμφαση που δίνει στην τοποθέτηση των γλωσσικών σημείων στον δημόσιο χώρο η έρευνα του ΓΤ (Scollon & Scollon 2003) αποτελεί ακόμη ένα επίπεδο διαμεσολάβησης στη σχέση λόγου και κοινωνίας, εφόσον ο χώρος αποτελεί φορέα συμβολικής κοινωνικής σημασίας, η οποία θα πρέπει να συνυπολογίζεται στην όποια έρευνα των σημείων του ΓΤ.

Συνεπώς, τα σημεία του ΓΤ συχνά φέρουν σαφή ίχνη της εγγραφής τους στον χώρο και τον χρόνο και παραπέμπουν σε αυτά. Αυτά τα ίχνη μπορεί να αφορούν το θέμα αλλά ακόμη και υλικές όψεις του σημείου (όπως η γραμματοσειρά κλπ., βλ. Järlehed 2015· Järlehed & Jaworski 2015). Το τι γράφεται βρίσκεται σε στενή σχέση με το πού γράφεται, ενώ αυτό που δεν γράφεται πρέπει επίσης να μας προβληματίζει ως απουσία (πρβλ. και Pütz & Mundt 2019).[2]

Ακόμη και ένα τόσο λιτό (και, φαινομενικά, ελάχιστα πληροφοριακό) σημείο όσο το γκραφίτι **RUGOVAKIS** μπορεί να αποτελεί *χρονοτοπικό ενδείκτη*. Συγκεκριμένα, αυτό το σημείο, που τράβηξε την προσοχή μου τον Ιούλιο του 2006 στην Priština/Prishtina, λίγους μήνες μετά το θάνατο του μετριοπαθή ηγέτη του Κοσόβου Ibrahim Rugova, δεν δείχνει απλά απαξίωση της πολιτικής του Rugova. Το ελληνικό επίθημα *-άκης* παραπέμπει σε ελληνικό επώνυμο και μάλιστα στο (Κωνσταντίνος) Μητσοτάκης (και στον τότε διαμεσολαβητικό ρόλο του στη βαλκανική πολιτική). Ο Rugova ως "Rugovakis" απαξιώνεται ως πιόνι ξένων (εν προκειμένω, ελληνοσερβικών) συμφερόντων.

3.2. Συγκρουσιακά τοπία: Αμφισβήτηση, διεκδίκηση και σύγκρουση

Στην έρευνά μου, προσεγγίζω το ΓΤ ως αρένα όπου εγγράφεται δυναμικά η παρουσία συγκεκριμένων ομάδων και των διακυβευμάτων τους –τόσο από τις ίδιες όσο και από τρίτους. Αυτό είναι ιδιαίτερα εμφανές στην ανεπίσημη, «από τα κάτω» (bottom-up) σήμανση του ΓΤ. Εστιάζοντας σε δεδομένα που συλλέγονται στο πλαίσιο επιτόπιας έρευνας, επιχειρώ τη σύνθεση των διάφορων φωνών που συμβάλλουν στη δημιουργία μεταβαλλόμενων ενδεικτικών σχέσεων ανάμεσα στον χώρο, τον τόπο και τον χρόνο, τις γλώσσες και την εμπρόθετη ανθρώπινη δράση.

[2] Βλ. και Χριστίδης (1997) για τη μαγική χρήση της γλώσσας.

Στόχος μου είναι η ανάδειξη της σημασίας των χρονοτόπων στην έρευνα του ΓΤ με εθνογραφικό παράδειγμα τη σταδιακή μεταβολή του ΓΤ συγκεκριμένων περιοχών της Ελλάδας και των Βαλκανίων. Οι μεταβολές στο ΓΤ συνήθως προϋποθέτουν αμφισβήτηση και διεκδίκηση του χώρου (βλ. Γιαννακόπουλος & Γιαννιτσιώτης 2010· Εξερτζόγλου 2020· Τζιόβας 2022· Blackwood et al. 2016). Αυτή η διαπραγμάτευση συχνά παίρνει συγκρουσιακή μορφή (Rudby & Ben Said 2015), όπως στα δεδομένα που θα εξετάσω στη συνέχεια.

Τα δεδομένα μου περιέχουν λόγο που μπορεί κατά περίπτωση να χαρακτηριστεί «ανειμένος», «επιθετικός», «απαξιωτικός», «κακοποιητικός», «καταγγελτικός» (προς άτομα ή συχνότερα ομάδες), εν ολίγοις *συγκρουσιακός,* και συχνά φέρνει στο προσκήνιο ζητήματα κοινωνικού αποκλεισμού επισφαλών ομάδων (αλλά και πολιτικού ακτιβισμού εκ μέρους τους). Παρότι δεν μπορώ να επεκταθώ στο θέμα του συγκρουσιακού λόγου εδώ, θα σταθώ σε μερικά βασικά σημεία της σχετικής έρευνας, η οποία παρακολουθεί τις εξελίξεις στη θεωρία της ευγένειας, κυρίως μετά το 2000, εποχή κατά την οποία η έρευνα στρέφεται, πλέον, και στη μελέτη της μη συνεργατικής συμπεριφοράς και του συγκρουσιακού λόγου (βλ. Σηφιανού 2017· Tzanne & Sifianou 2019).

Η ευγένεια και η αγένεια θεωρείται ότι αποτελούν σημαδεμένες συμπεριφορές που αφορούν αποκλίσεις από τη λεγόμενη *πολιτική συμπεριφορά* (politic behavior, Watts 2003), η οποία εκλαμβάνεται ως διεπιδραστικό default ή σημείο μηδέν. Σχολιάζοντας το έργο του Eelen (2001), η Σηφιανού (2017) παρατηρεί ότι «η ευγένεια και η αγένεια δεν αφορούν τόσο τη συμπεριφορά του/της ομιλητή/τριας όσο την αξιολόγησή της από τον/τη συνομιλητή/τρια. Έτσι η αξιολόγηση γίνεται βασική αρχή στο καινούργιο τοπίο».

Η θεωρητική σκευή για τη μελέτη του συγκρουσιακού λόγου (aggression/conflict) περιλαμβάνει, εκτός των παραπάνω, και τα πορίσματα της μελέτης των γλωσσικών πράξεων (βλ. Κανάκης 2007, 2014· Meibauer 2014), ως εμπρόθετης στοχοθετικής συμπεριφοράς με κοινωνική συνάφεια (και κοινωνικές συνέπειες). Σε αυτό το πλαίσιο, η Georgalidou (2017: 31) υποστηρίζει ότι η επίθεση και η σύγκρουση είναι βασικές όψεις της ιδιωτικής και δημόσιας επικοινωνίας, εφόσον διαφωνίες, αντιδικίες και συγκρούσεις αποτελούν ισχυρούς τρόπους έκφρασης στάσης που συμβάλουν στη συγκρότηση αντίστασης ή αντιπολίτευσης αλλά και στην αναδιάταξη της κοινωνικής τάξης πραγμάτων.

Η ίδια (Georgalidou 2017: 31) αντιλαμβάνεται την επίθεση ως συμπεριφορά που έχει πρόθεση να βλάψει κάποιον (ή κάτι) και στοχεύει στο να πλήξει τον αυτοσεβασμό ή το κοινωνικό κύρος του στόχου, ενώ μπορεί να πάρει άμεση ή έμμεση μορφή (βλ. και Culpeper 2011). Ασφαλώς, στο ίδιο πλαίσιο μελετώνται και κάθε είδους βίαιες γλωσσικές επιλογές, καθώς και ο λόγος του μίσους, ως επιθετικές μορφές αγένειας (Georgalidou et al. 2020: 325). Κατά τους Georgalidou et al. (2020: 325), οι επιθετικές μορφές αγένειας μπορεί να χρησιμοποιούνται

στρατηγικά για την ενίσχυση των δεσμών της έσω-ομάδας και τον καθορισμό ορίων αλλά και για την όξυνση των όποιων πολιτικών και ιδεολογικών διαφορών μεταξύ αντιπαρατιθέμενων ομάδων.

Σε κάθε περίπτωση, η έρευνα της διαπραγμάτευσης, της διεκδίκησης και της σύγκρουσης στο ΓΤ σχετίζεται καίρια με πράξεις ταυτότητας (Αρχάκης & Τσάκωνα 2011) που αφορούν τη συστράτευση υποκειμένων σε (υπο)ομάδες και την αντιπαράθεσή τους με υποκείμενα που τοποθετούνται σε ανταγωνιστικές (υπο)ομάδες. Τέλος, η ενίσχυση της ορατότητας είναι βασικό διακύβευμα για τις/τους δράστριες/ες του ΓΤ (Canakis 2017).

4. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

4.1. Η εθνογραφική έρευνα του ΓΤ στην πράξη

Η μεθοδολογία που ακολουθώ είναι εθνογραφική (βλ. Blommaert 2013· Blommaert & Maly 2014) και περιπατητική (βλ. Stroud & Jegels 2014· Zhu 2021)· έχει ανιχνεύσιμα ανθρωπογλωσσολογικές καταβολές και ενέχει επιτόπια έρευνα και εξοικείωση με το χώρο σε βάθος χρόνου. Προϋποθέτει συστηματική εμπλοκή των ερευνητριών/ών με τον χώρο έρευνας, ιδεωδώς σε επίπεδο καθημερινότητας για μεγάλα διαστήματα.

Τα δεδομένα που εξετάζω συλλέχθηκαν με επιτόπια παρατήρηση στην Αθήνα και το Βελιγράδι από τα τέλη του 2009 έως το 2019. Ως προς την Αθήνα, τα δεδομένα συλλέχθηκαν σε πολλές σύντομες επισκέψεις στο πλαίσιο επαγγελματικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων και όχι αναγκαστικά στοχευμένα. Ωστόσο, επέστρεψα (και συνεχίζω να επιστρέφω) επανειλημμένα τους ίδιους χώρους, γεγονός που επιτρέπει την καταγραφή των μεταβαλλόμενων σχέσεων στο ΓΤ σε βάθος χρόνου.

Ως προς το Βελιγράδι, η συλλογή δεδομένων έγινε σε πολλά και συχνά ταξίδια που διήρκεσαν από λίγες μέρες έως και ενάμιση μήνα. Και εδώ, η πρώτη επαφή με το ΓΤ προέκυψε στο πλαίσιο άλλων δραστηριοτήτων. Όμως, ήδη από τα τέλη του 2009, οι επισκέψεις ήταν στοχευμένες, και με εστίαση στην περιοχή του κέντρου. Και εδώ, η επιστροφή στους ίδιους χώρους αποτελεί μεθοδολογική επιλογή.

Στοιχεία πολιτισμικής (βλ. Τζιόβας 2022) και δημόσιας ιστορίας (βλ. Εξερτζόγλου 2020) και (γλωσσικής και πολιτικοκοινωνικής) επικαιρότητας αλλά και επικοινωνία με ανθρώπους που ζουν στους χώρους έρευνας δεν μπορούν να λείπουν από την εθνογραφική έρευνα του ΓΤ, όπως δεν μπορεί να λείπει και η *αναστοχαστικότητα* (reflexivity).

4.2. Αθήνα: Οδός Σταδίου & Γκάζι/Κεραμεικός

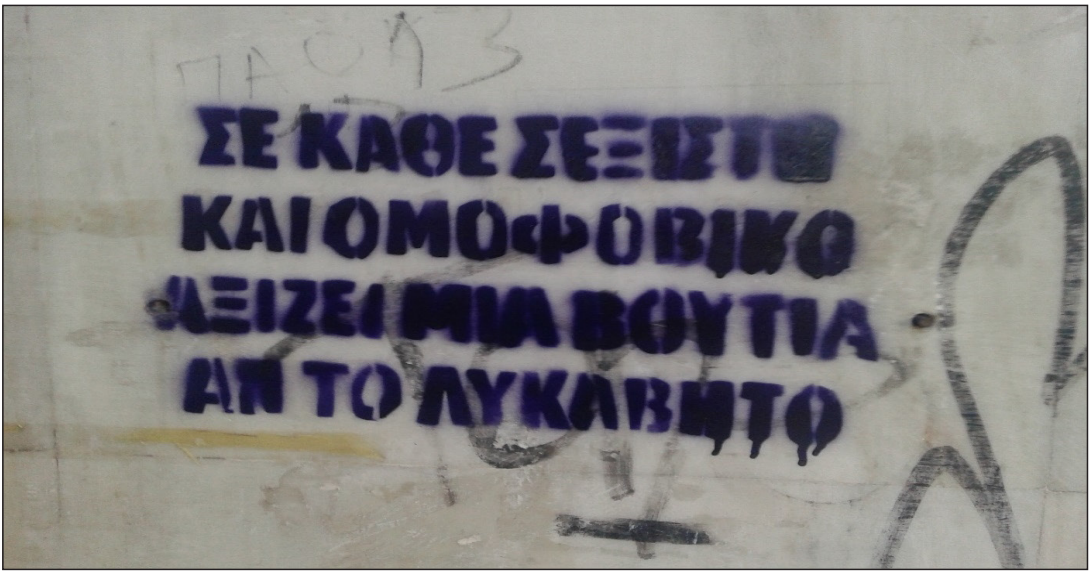
Οι μεγάλες κοινωνικοοικονομικές αλλαγές μετά το 2009 και η οικονομική κρίση που ακολούθησε το χρηματιστηριακό κραχ του 2008 είχαν εμφανείς

συνέπειες στο ΓΤ, διεθνώς (βλ. Kitis & Milani 2015· Martín Rojo 2016). Το κέντρο της Αθήνας, π.χ. το Γκάζι, ο Κεραμεικός (Canakis 2012) και η οδός Σταδίου (Canakis 2017), αποτελούν γόνιμα πεδία μελέτης ως προς αυτή τη διάταση. Το Γκάζι/Κεραμεικός χάνει σταδιακά έκτοτε το στάτους του επίκεντρου της ΛΟΑΤΚΙ ζωής στην Αθήνα (το οποίο μεταφέρεται βορειότερα, στις παρυφές της Οδού Αιόλου στο κέντρο).

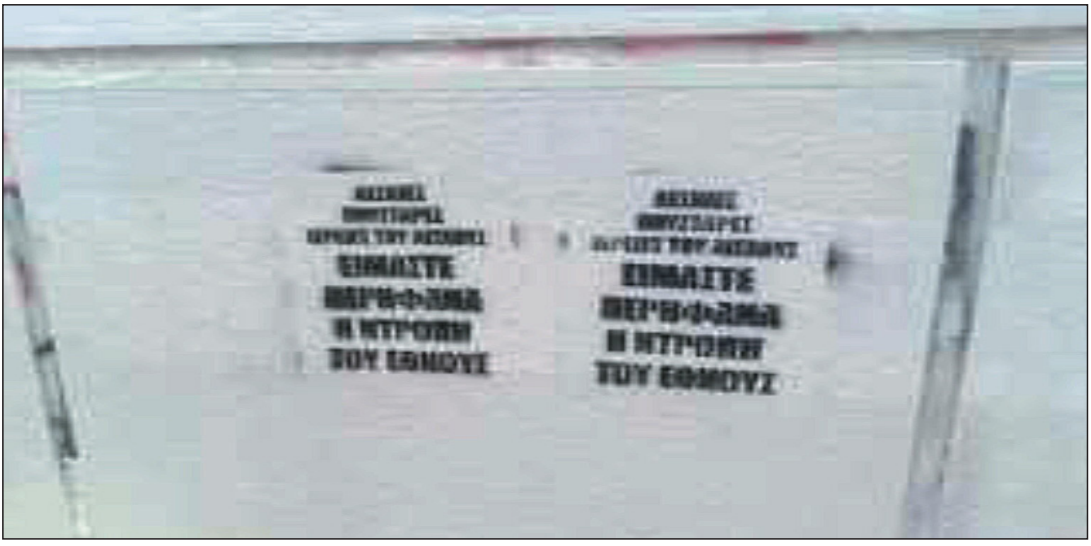
Η Σταδίου διατηρεί μεν το στάτους του κομψού και ακριβού δρόμου για ένα περίπου τετράγωνο (από την Παλαιά Βουλή έως το Σύνταγμα), αλλά το μεγαλύτερο μέρος της (έως την Ομόνοια) μαρτυρά μια διαδικασία «από-εξευγενισμού» (degentrification). Οι πολλές επιχειρήσεις που κλείνουν ανοίγουν χώρο για κάθε λογής μηνύματα σε ελεύθερο γκραφίτι ή στένσιλ, τα οποία παίζουν καίριο ρόλο στην παγίωση μιας νέας χωρικής τάξης που αμφισβητεί και διεκδικεί τη Σταδίου ως χώρο διαμαρτυρίας, αγώνα και σύγκρουσης (βλ. Γιαννακόπουλος & Γιαννιτσιώτης 2010· Seals 2013). Οι «άλλοι/ες» της ελληνικής κοινωνίας, τοποθετημένοι στα Εξάρχεια στο συλλογικό μας αστικό φαντασιακό, εμφανίζονται έκτοτε ως ενεργές/οί δράστριε/ες του ΓΤ της Σταδίου.

Σημαντικό μέρος των σημείων του ΓΤ αφορούν διεκδικήσεις με έμφυλο και σεξουαλικό πρόσημο και συνδέονται με φεμινιστικές και ΛΟΑΤΚΙ ακτιβιστικές ομάδες και άτομα που ένιωσαν τα δικαιώματά τους να περιστέλλονται σε ένα κλίμα γενικευμένης συντηρητικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας την εποχή των μνημονίων. Ωστόσο, τα σημεία αυτά δεν απαντούν σε απαξιωτικά μηνύματα στο ίδιο το ΓΤ, αλλά συνδέονται *διακειμενικά* με απαξιωτικούς λόγους (και πρακτικές) σε ευρύτερη κυκλοφορία. Με άλλα λόγια, απαντούν σε *απουσίες* στο ΓΤ, γεγονός που υπογραμμίζει την ορατότητα που διεκδικούν στον φυσικό χώρο.

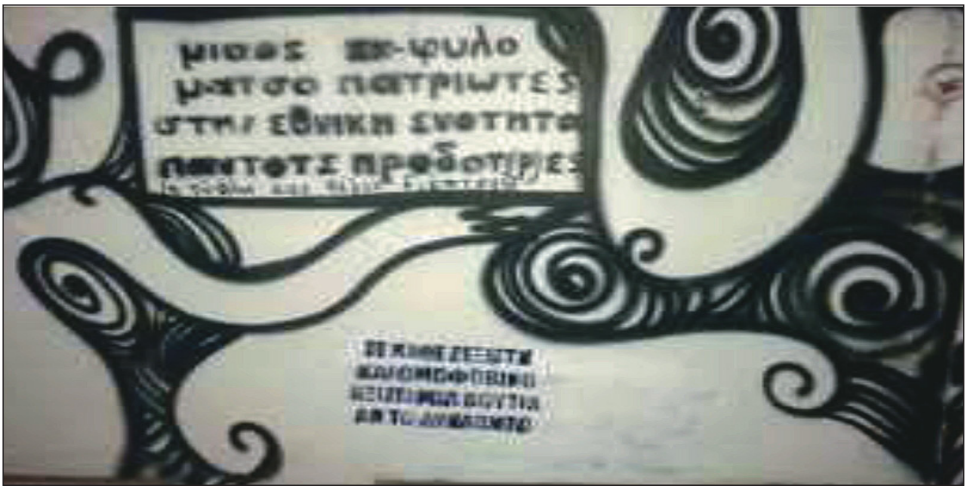
Σημεία του ΓΤ που περιλαμβάνουν κατευθυντικές (εικ. 1), δεσμευτικές (εικ. 2, 3) και εκφραστικές πράξεις (εικ. 4) μαρτυρούν μια οξυμένη αίσθηση αποκλεισμού και αποτελούν ηχηρές προσπάθειες συμβολικής οικειοποίησης εμβληματικών δημόσιων χώρων του τοπικού status quo. Κάποια από αυτά τα σημεία (εικ. 1-3) αποτελούν συνθήματα που γεννήθηκαν στο πλαίσιο διαμαρτυριών και κινητοποιήσεων από το 2010 και μετά και απαντούν και σε άλλες περιοχές (π.χ. στη Θεσσαλονίκη αλλά και τη Μυτιλήνη), γεγονός που α) παραπέμπει σε ευρύτερες ακτιβιστικές ζυμώσεις αλλά και β) υπογραμμίζει τον χρονοτοπικό τους χαρακτήρα. Ειδικά στις εικόνες [2] και [3] έχουμε έντονα απαξιωτικό, μετωπικά συγκρουσιακό, λόγο. Στην [εικ. 2], αυτοαποκαλούμενοι/ες *πουστάρες* και *λεσβίες,* οι δημιουργοί του ΓΤ οικειοποιούνται κατηγορήματα με υψηλό προσβλητικό σθένος (βλ. Ξυδόπουλος & Χριστοπούλου 2021). Η δε διεκδίκηση του ρόλου *ιερειών του αίσχους* και *ντροπής του έθνους*, παραπέμπει στο θρησκευτικό έρεισμα της ιδιότητας του πολίτη στην Ελλάδα, ενώ το χλευάζει.

ΕΙΚΟΝΑ 1: «ΣΕ ΚΑΘΕ ΣΕΞΙΣΤΗ ΚΑΙ ΟΜΟΦΟΒΙΚΟ
ΑΞΙΖΕΙ ΜΙΑ ΒΟΥΤΙΑ ΑΠ' ΤΟ ΛΥΚΑΒΗΤΟ»

ΕΙΚΟΝΑ 2: «ΠΟΥΣΤΑΡΕΣ ΛΕΣΒΙΕΣ ΙΕΡΕΙΕΣ ΤΟΥ ΑΙΣΧΟΥΣ
ΕΙΜΑΣΤΕ ΠΕΡΗΦΑΝΑ Η ΝΤΡΟΠΗ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ»

ΕΙΚΟΝΑ 3: «ΜΙΣΟΣ ΕΚΦΥΛΟ ΜΑΤΣΟ ΠΑΤΡΙΩΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΑΝΤΟΤΕ ΠΡΟΔΟΤ(Ρ)ΕΣ»

Ανάλογα, στην [εικ. 3], η σύγκρουση εκφράζεται με τον ισχυρότερο πιθανό όρο, *μίσος,* το οποίο μάλιστα χαρακτηρίζεται *έκφυλο* (κατ' αναλογία με το *έμφυλο*), ενώ το αντικείμενο του μίσους είναι ο πατριαρχικός πατριωτισμός (*μάτσο πατριώτες*). Η αναφορά στην *εθνική ενότητα* παραπέμπει διακειμενικά σε κυρίαρχους πολιτικούς λόγους της εποχής της κρίσης, ενώ η χρήση του τύπου *προδότ(ρ)ες* ενδεικνύει γυναικεία/φεμινιστική υποκειμενικότητα. Αξίζει να σημειωθεί ότι στα [2] και [3] οι δημιουργοί τοποθετούνται οικειοθελώς εκτός ενός «εθνικού κορμού» (βλ. Canakis 2013) τον οποίο απαξιώνουν (ως απάντηση στη δική τους ιστορική απαξίωση και αποκλεισμό – όχι στο ΓΤ, μεν, αλλά σε πλήθος άλλων λόγων σε ευρεία κυκλοφορία). Η προσβολή προς το έθνος λειτουργεί ως καταγγελία μιας κυρίαρχης νοοτροπίας, ενώ ο οικειοθελής αποκλεισμός από το έθνος λοιδορεί τον αποκλεισμό που το ίδιο έθνος επιφυλάσσει σε υποκείμενα που δεν πληρούν τις εκάστοτε προϋποθέσεις αξιοπρέπειας (πρβλ. Mosse 2020).

Σε άλλο τόνο, το σημείο στην [εικ. 4] χρησιμοποιεί λόγο και εικόνα για να διεκδικήσει το δικαίωμα στην εχέμυθη ομοφυλοφιλία και απαντά σε μέρος των ΛΟΑΤΚΙ που την απαξιώνει (πρβλ. Κανάκης 2008, 2009), παρά σε τρίτους. Το θηλυκό επίθετο, σε συνδυασμό με τον έντονα γυμνασμένο γυμνό άνω κορμό, χωρίς στρογγυλεμένο στήθος (και χωρίς πρόσωπο), είναι δείγμα queering σε σημειωτικό επίπεδο (πρβλ. την οπτική γραμματική των Kress & van Leeuwen 2020· Γιαννακόπουλος 2006· Canakis 2010, 2019· Κανάκης 2011α· Barrett 2017). Λειτουργεί ως ενδείκτης αντίστασης στην ετεροκανονικότητα (και την ομοκανονικότητα) αλλά και σε δυαδικές εννοιολογήσεις του φύλου (βλ. Γιαννακόπουλος 2010).

Η [εικ. 5], τραβηγμένη στο Γκάζι το 2011, επίσης αναφέρεται σε μέρος των ΛΟΑΤΚΙ, μιας και μόνο οι ομοφυλόφιλες/οι μπορεί να χαρακτηριστούν ομοκανονικές/οί (βλ. Canakis 2012, 2015· Motschenbacher & Stegu 2013· Κανάκης 2022β). Γραμμένο σε περιοχή με gay bar, το μήνυμα καταφέρεται κατά των εδραιωμένων καθεστώτων κανονικότητας (ανάλογων της ετεροκανονικότητας) για μέρος της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας. Τέλος, έχει ενδιαφέρον ότι το μήνυμα εμπνέεται εμφανώς από τον τρέχοντα θεωρητικό λόγο για τη σχέση φύλου και σεξουαλικότητας (βλ. π.χ., Cameron & Kulick 2003· Bucholtz & Hall 2004, 2005). Οι δημιουργοί του ΓΤ διεκδικούν ορατότητα για τα διακυβεύματά τους και παράλληλα διαμορφώνουν τον φυσικό χώρο σε σχέση με το φύλο και τη σεξουαλικότητα, θέτοντας προϋποθέσεις για νέες συμβολικές συνδέσεις (βλ. Γιαννιτσιώτης 2015).

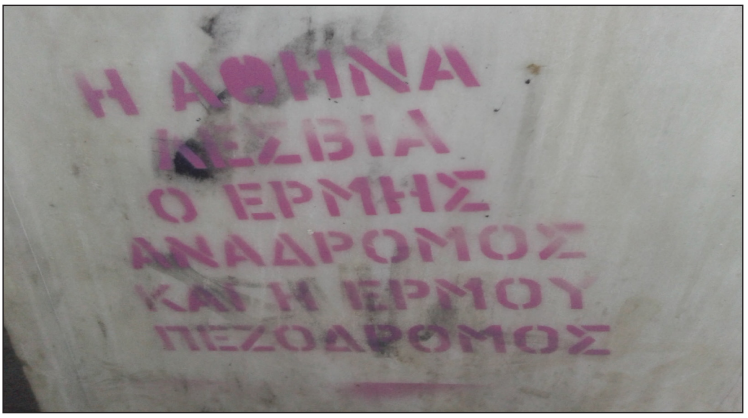

Εικόνα 4: «ΕΧΕΜΥΘΑ ΥΠΕΡΗΦΑΝΗ»

Εικόνα 5: «ΣΚΑΤΑ ΣΤΗΝ ΟΜΟΚΑΝΟΝΙΚΟΤΗΤΑ»

Επιστρέφοντας στη Σταδίου, αυτή η διεκδίκηση ορατότητας του χώρου από τη μεριά των queer υποκειμένων φαίνεται και στην [εικ. 6], όπου το συνθηματικής εμπνεύσεως κείμενο στρέφεται γενικευμένα κατά της κανονι(στι)κότητας με χιουμοριστικό τρόπο. Τα σημεία του ΓΤ συχνά ενέχουν πράξεις ταυτότητας, που είναι χρονοτοπικά τοποθετημένες (Blommaert & De Fina 2016), ενώ λειτουργούν ως χρονοτοπικοί ενδείκτες (Canakis 2021· Κανάκης 2022α). Σε αυτή τη διαδικασία εργαλειοποιούνται εγκατεστημένες αλλά και αναδυόμενες ενδεικτικές σχέσεις, στα πλαίσια ενός γλωσσικού πολιτισμού (linguaculture) που ενισχύεται αλλά και μεταβάλλεται μέσω της ανθρώπινης δράσης – εν προκειμένω, της εγγραφής του ΓΤ (βλ. και Borba & Hiramoto 2024).

Εικόνα 6: «Η ΑΘΗΝΑ ΛΕΣΒΙΑ Ο ΕΡΜΗΣ ΑΝΑΔΡΟΜΟΣ ΚΑΙ Η ΕΡΜΟΥ ΠΕΖΟΔΡΟΜΟΣ»

4.3. Βελιγράδι: Stari Grad και Dorćol

Το ΓΤ του Βελιγραδίου, όπως κάθε μητρόπολης της ύστερης νεοτερικότητας, είναι χώρος αντιπαράθεσης και έντασης μεταξύ του τοπικού και του παγκόσμιου και αρένα όπου επιτελούνται σχέσεις εξουσίας (Canakis 2018a). Στον απόηχο του πολέμου που επισφράγισε τη διάλυση της πρώην ΣΟΔ της Γιουγκοσλαβίας, δημιουργήθηκε μία πολεμική για το αν υπήρξε ποτέ ενιαία σερβο-κροατική αλλά και μια υπολογίσιμη δυναμική για την ανάδειξη των πρώην επιμέρους πολυκεντρικών ποικιλιών σε «αυτόνομες γλώσσες» (πρώτα στην Κροατία, αλλά αργότερα και στη Σερβία) (Greenberg 2004· Bugarski 2011· Κανάκης 2011β).

Στη Σερβία χρησιμοποιείται, ιστορικά, τόσο το κυριλλικό όσο και το λατινικό αλφάβητο, γεγονός που δεν επιτρέπει απροβλημάτιστα τον χαρακτηρισμό του κυριλλικού ως «ξένου», παρά τις όποιες αναγωγικές ταυτίσεις των δύο αλφαβήτων με διαφορετικές εθνοτικές και θρησκευτικές ομάδες (Bugarski 2011). Παρότι οι αρχές αναγνωρίζουν και τα δύο αλφάβητα, το κυριλλικό ανακηρύχτηκε επίσημο αλφάβητο στο σύνταγμα του 2006 (ενώ το Υπουργείο Πολιτισμού

θεωρεί ότι το κυριλλικό αποτελεί «ταυτοτική γραφή» στη Σερβία). Το λατινικό χρησιμοποιείται εναλλακτικά με το κυριλλικό σε πλήθος επίσημων περιστάσεων, αλλά η χρήση του κυριλλικού απαιτείται στα νομικά κείμενα. Παρόλα αυτά, η σερβική είναι, από όσο γνωρίζω, η μόνη ευρωπαϊκή γλώσσα με καθεστώς εδραιωμένης λειτουργικής διγραφίας (Bugarski 2021).[3]

Η διγραφία δεσπόζει στο σερβικό ΓΤ και τη σύγχρονη σερβική κοινωνιογλωσσική πραγματικότητα και είναι φορέας εδραιωμένων και μεταβαλλόμενων ενδεικτικών σχέσεων με τη θρησκεία, την εθνότητα και την πολιτική ιδεολογία. Με άλλα λόγια, διαπερνά τις εγχώριες γλωσσικές ιδεολογίες και αναδύεται ως μείζον ζήτημα σε άλλες όψεις της κοινωνικοπολιτικής ζωής, λόγω του ειδικού σημειωτικού της βάρους (Canakis 2018α). Η σχέση του κυριλλικού αλφαβήτου με τη σερβική εκκλησία και την ορθοδοξία, ο ιστορικός ρόλος της ορθοδοξίας στη συγκρότηση της σερβικής ταυτότητας (srpstvo) αλλά και οι εθνικιστικές τάσεις που επικράτησαν σε όλες ανεξαιρέτως τις πρώην ΣΟΔ της Γιουγκοσλαβίας είχαν ως αποτέλεσμα την ανάδυση μιας νέας ενδεικτικής σχέσης – μιας ενδεικτικής σχέσης που, ασφαλώς, δεν είναι «άχρονη»: δεν ήταν ανέκαθεν ενεργή και δεν μπορούμε να προεξοφλήσουμε ότι θα ισχύει στο μέλλον (Canakis 2018β), ακόμη κι αν, για την ώρα, φαίνεται ισχυρή.

Συγκεκριμένα, το κυριλλικό αλφάβητο εργαλειοποιείται συστηματικά όχι μόνο για συντηρητικές και ακραία εθνικιστικές τάσεις, αλλά αναδύεται και ως προνομιακό όχημα για τον λόγο του κοινωνικού αποκλεισμού και ενίοτε του μίσους (Canakis 2013, 2018α). Το κίνημα υπέρ της αποκλειστικής χρήσης του κυριλλικού περιπλέκει αυτή τη σχέση [εικ. 7α, 7β & 8]. Παράλληλα, η παραδοσιακή ταυτοτική σχέση του κυριλλικού με τη σερβικότητα ενισχύεται εμμέσως και από την απουσία του λατινικού αλφαβήτου στην καμπάνια για την «προστασία της σερβικής γλώσσας» [εικ. 9], παρότι η τελευταία έχει πρωτίστως καθαρολογικό περιεχόμενο.

Εικόνα 7α: «ПИШИМО ЋИРИЛИЦОМ» [=Γράφουμε στο κυριλλικό]

[3] Βλ. και τον πιο πρόσφατο όρο *biscriptality*. Κατά τους Bunčić et al. (2016), ο όρος *digraphia* χρησιμοποιείται μόνο για περιπτώσεις καθαρής λειτουργικής διάκριση πεδίων χρήσης δύο αλφαβήτων. Ωστόσο, αυτή η διάκριση στοχεύει περισσότερο σε μια τυπολογία της διπλής γραφής.

Εικόνα 7β: «ПИШИМО ЋИРИЛИЦОМ» [=Γράφουμε στο κυριλλικό]

Εικόνα 8: «УЛИЦА ЦАРА ЛАЗАРА/ULICA CARA LAZARA» [=Οδός Αυτοκράτορα Λάζαρου]

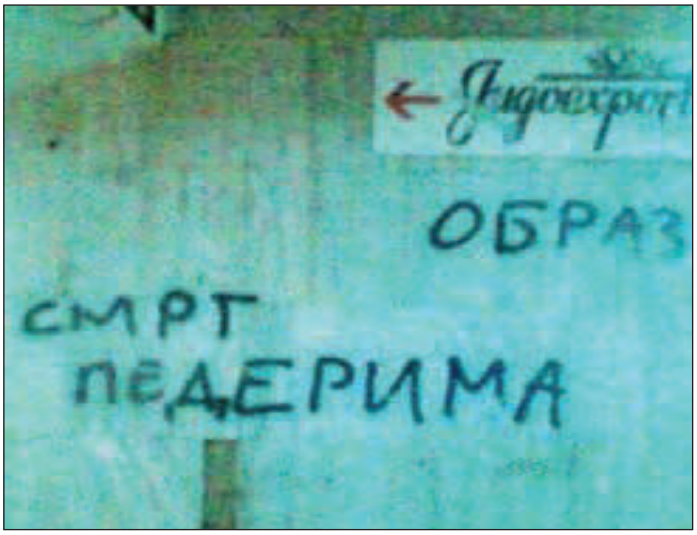
Εικόνα 9: «НЕГУЈМО СРПСКИ ЈЕЗИК» [=Φροντίζουμε τη σερβική γλώσσα]

Το μουτζούρωμα της λατινικής εκδοχής του ονόματος της οδού στην [εικ. 8] δείχνει τη σημασία αυτού του ζητήματος για μέρος των δημιουργών του ΓΤ. Είναι όμως σημαντικό να αναφέρουμε ότι ανάλογες απαλοιφές του κυριλλικού αλφαβήτου βρίθουν στο Κόσοβο, τη Βοσνία & Ερζεγοβίνη και περιοχές της Κροατίας (βλ. Greenberg 2004). Τα παραπάνω ενισχύουν μεν το επιχείρημα για τον ρόλο του κυριλλικού ως ενδείκτη σερβικής ταυτότητας, αλλά δεν επαρκούν για την αιτιολόγηση της χρήσης του κυριλλικού αλφαβήτου ως φορέα απαξιωτικού λόγου ή/και λόγου μίσους στη Σερβία σε μία ιστορική στιγμή.

Ο κρίκος που λείπει σε αυτή τη σημειωτική αλυσίδα παρέχεται από τις εθνοτικές συγκρούσεις στην π. ΣΟΔΓ που οδήγησαν σε πόλεμο, καθώς και την ανασφάλεια, την απογοήτευση και τις συντηρητικές αξίες που επικράτησαν μετά το τέλος του πολέμου (εν πολλοίς σε όλες τις πρώην ΣΟΔ και όχι μόνο στη Σερβία). Είναι αυτό που ο σέρβος φιλόσοφος Radomir Konstantinović ([1969] 2008) ονομάζει *filozofija palanke* ‘επαρχιακή νοοτροπία’, αποδίδοντάς τη στην πατρίδα του, την τότε μάλλον ακμάζουσα Γιουγκοσλαβία, παρότι πολλοί άλλοι μπορούμε να δούμε και το δικό μας εθνικό αφήγημα, το οποίο φτιάχνει έναν γενναίο περίκλειστο κόσμο που πρέπει να προστατέψουμε αποκλείοντας τους εχθρικούς άλλους (βλ. και Αρχάκης 2020). Η Blagojević (2011), μάλιστα, συνδέει πειστικά αυτή τη νοοτροπία με ζητήματα ανθρώπινων δικαιωμάτων, σεξουαλικότητας, αλλά και μέρος του σερβικού δημόσιου λόγου για την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση.

Το 2001 υπήρξαν ακραίες αντιδράσεις και συμπλοκές με αφορμή την πρώτη παρέλαση υπερηφάνειας που επιχειρήθηκε (αλλά δεν πραγματοποιήθηκε) στο Βελιγράδι. Τον Σεπτέμβριο του 2009, η δεύτερη παρόμοια απόπειρα ακυρώθηκε επίσης υπό την απειλή βίαιων επεισοδίων. Η μονομερής διακήρυξη ανεξαρτησίας του Κοσόβου το 2008 και οι διαπραγματεύσεις για μελλοντική ένταξη της Σερβίας στο ΝΑΤΟ το 2011 προκάλεσαν έντονες αντιδράσεις και κινητοποιήσεις και γαλβάνισαν περαιτέρω το εθνικό αίσθημα που έμοιαζε να συγκλίνει μόνο σε ένα πράγμα: την αντισερβικότητα ενός τοπικού Gay Pride.

Η εμπλοκή μου με το ΓΤ του Βελιγραδίου αρχίζει λίγο μετά (Νοέμβριο 2009) και βασική παρατήρηση που προκύπτει από τη μελέτη του υλικού είναι ότι τα απειλητικά μηνύματα εναντίον των ΛΟΑΤΚΙ, ως διοργανωτών της παρέλασης, στίκτουν το ΓΤ τοπίο της πόλης, επαναλαμβάνονται με μεγάλη συχνότητα και είναι σχεδόν αποκλειστικά γραμμένα στο κυριλλικό αλφάβητο (βλ. [εικ. 10α-10γ, 11, 12]). Συχνά δε φέρουν το όνομα ακραίων εθνικιστικών οργανώσεων όπως το *Obraz* ‘τιμή’ και το *1389* (βλ. χρονολογία της μάχης του Κοσσυφοπεδίου), οι οποίες έχουν μεγάλη ορατότητα, αλλά μάλλον περιορισμένη πολιτική δύναμη.

Εικόνα 10α: «СМРТ ПЕДЕРИМА» [=Θάνατος στους πούστηδες]

Εικόνα 10β: «ЧЕКАМО ВАС!» [=Σας περιμένουμε!]
– «NAS ČEKATE?» [=Εμάς περιμένετε;]

Αντίθετα, τα όποια σημεία του ΓΤ απαντούν διακειμενικά στις απειλές και είναι υποστηρικτικά προς τους ΛΟΑΤΚΙ είναι γραμμένα στο λατινικό αλφάβητο, όπως στις [εικ. 10β, 10γ, 13] (βλ. Canakis & Kersten-Pejanić 2016· Canakis 2018α). Στην [εικ. 12], μάλιστα, έχουμε μια διαλογική/διακειμενική απάντηση *in situ*, με παρέμβαση στο αρχικό μήνυμα.

Εικόνα 10γ: «MENE ČEKATE?» [=Εμένα περιμένετε;]

Εικόνα 11: «СТОП ПЕДЕРСКОЈ АГРЕСИЈИ» [=Στοπ στην πούστικη επιθετικότητα]

Εικόνα 12: «СМРТ ПеДеРИМА/ХejteРИМА» [=Θάνατος στους πούστηδες/haters]

Εικόνα 13: «NE JEBU VAS PEDERI NEGO KAPITALIZAM»
[=Δεν σας γαμούν οι πούστηδες αλλά ο καπιταλισμός]

Όπως παρατηρεί πρώτη η Johnson (2012), στο γνωστό απειλητικό μήνυμα *Σας περιμένουμε!* δίνεται η ευθέως διακειμενική ειρωνική απάντηση *Εμάς/εμένα περιμένετε;* [εικ. 10β, 10γ], σε λατινικό αλφάβητο και προερχόμενη από φιγούρες κινουμένων σχεδίων γνωστές για την υπερφυσική τους δύναμη, όπως ο Batman και ο Robin [εικ. 10β] ή η Catwoman [εικ. 10γ].

Είναι σημαντικό να παρατηρήσουμε ότι, σε αντίθεση με την Αθήνα, η διεκδίκηση των ΛΟΑΤΚΙ στο ΓΤ του Βελιγραδίου δεν απαξιώνει ρητά το έθνος ούτε και αφήνει αιχμές κατά της εθνικής σερβικής ταυτότητας. Ο απειλητικός λόγος εναντίον των ΛΟΑΤΚΙ, μάλιστα, εμφανίζεται εν κενώ στο ΓΤ: δεν απαντά σε ακτιβιστικές ΛΟΑΤΚΙ εγγραφές. Ωστόσο, απαντά σε ευρύτερους λόγους και δράσεις διεκδίκησης (όπως η οργάνωση μιας παρέλασης υπερηφάνειας και η διεκδίκηση ορατότητας στη δημόσια ζωή). Οι πιο πρόσφατες, καυστικές, έμμεσα διακειμενικές απαντήσεις προς τον απειλητικό λόγο κατά των ΛΟΑΤΚΙ και τη γνωστή, πλέον, παρουσία του στο ΓΤ της πόλης χρησιμοποιούν επίσης το λατινικό αλφάβητο [εικ. 13, Μάιος 2016]. Αυτή η πόλωση των δημιουργών του ΓΤ και η ευθυγράμμισή της με τη συστηματική επιλογή ενός αλφαβήτου σε καθεστώς λειτουργικής διγραφίας δίνει σημαντικές πληροφορίες για τον τοπικό γλωσσικό πολιτισμό και τον τρόπο που οι γλωσσικές ιδεολογίες συναρτώνται με ευρύτερα πολιτικοκοινωνικά ζητήματα *σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή* (και όχι άχρονα ή αϊστορικά).

Βλέπουμε ότι οι διαθέσιμοι σημειωτικοί πόροι εργαλειοποιούνται συστηματικά για την εγκαθίδρυση ενδεικτικών σχέσεων και την αντιπαράθεση αντιτιθέμενων ομάδων (όπως άλλωστε γνωρίζουμε και από την ελληνική εμπειρία, βλ. Μοσχονάς 2005). Όπως αναφέρει η Woolard (2020), οι γλωσσικές ιδεολογίες διαμεσολαβούν μεταξύ γλωσσικών τύπων και κοινωνικών διαδικασιών και έχουν ενεργό ρόλο στη διαμόρφωσή τους. Δεν είναι τυχαίο που το κυριλλικό αποτελεί προνομιακό φορέα σημείων που σχετίζονται με την εθνική υπερηφάνεια, τη θρησκευτική ζωή ή/και εθνικιστικά σλόγκαν. Ωστόσο, οι ενδεικτικές σχέσεις μεταξύ κυριλλικού αλφαβήτου και σερβικής ταυτότητας (srpstvo) ενεργοποιούν ποικίλες (και συχνά αναπάντεχες) συμβολικές επεκτάσεις. Εξ ου και το κυριλλικό αλφάβητο μπορεί να αναχθεί σε σύμβολο για ομάδες κατά των αμβλώσεων (και υπέρ του προγεννητισμού στο όνομα του srpstvo), αλλά και κατά των ΛΟΑΤΚΙ (ως αντεθνικών υποκειμένων, εκτός εθνικού κορμού λόγω επιλογών που είναι «ξένες» και συγκρούονται μετωπικά με τις φερόμενες ως εθνικές αξίες, βλ. Canakis 2013· Canakis & Kersten-Pejanić 2016).

Ωστόσο, παρά τις σοβαρές συνέπειές της, πρόκειται για μια σαφώς *χρονοτοπικά καθορισμένη ενδεικτική σχέση* μεταξύ αλφαβήτου και ιδεολογίας στον απόηχο μεγάλων κοινωνικοπολιτικών αλλαγών. Και όπως όλες οι ενδεικτικές σχέσεις είναι και αυτή *δυναμική* (Canakis 2018β). Χωρίς αυτή την επισήμανση εύκολα διολισθαίνουμε σε στερεοτυπικές αναπαραστάσεις ετεροποίησης (ιδιαίτερα για τους «άλλους»). Η ισχύς του παραπάνω ισχυρισμού δεν θεωρώ ότι ακυρώνεται από το γεγονός ότι η συγκεκριμένη ενδεικτική σχέση μοιάζει να είναι ανθεκτική (όπως προκύπτει εμμέσως από την [εικ. 14]).

Εικόνα 14: Πορεία/λιτανεία κατά του Europride στο Βελιγράδι
(Πηγή: tvxs.gr, 30 Αυγούστου 2022)

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σε αυτήν την παρουσίαση εστίασα σε συγκρουσιακά ΓΤ στην Αθήνα και το Βελιγράδι. Ακολούθησα την εθνογραφική μεθοδολογία που συνδέθηκε με το «δεύτερο» και «τρίτο» κύμα της μελέτης του ΓΤ, η οποία υπογραμμίζει τη δυναμικότητά του και εντάσσει τη μελέτη του στο ευρύτερα σημειωτικό τοπίο (semiotic landscape). Η έμφαση στο ευρύτερο σημειωτικό τοπίο σημαίνει εστίαση στην «κειμενική διαμεσολάβηση του χώρου» ή «την κατασκευή του μέσω του λόγου και τη χρήση του χώρου ως ιδιαίτερου σημειωτικού πόρου» (Jaworski & Thurlow 2010: 1).

Υποστήριξα ότι τα ίδια τα σημεία του ΓΤ αποτελούν χρονοτοπικούς ενδείκτες που συνδέονται με τη δημιουργία τους αλλά και ότι οι ίδιες οι ενδεικτικές σχέσεις γλώσσας, γραφής και χώρου είναι δυναμικές και μεταβαλλόμενες παρά σταθερές ή «άχρονες», ακόμη κι αν είναι ιδιαίτερα ανθεκτικές. Επεσήμανα επίσης τον ρόλο του τοπικού γλωσσικού πολιτισμού και της πολιτικοκοινωνικής επικαιρότητας στη συγκρότηση του ΓΤ, αναφερόμενος επιλεκτικά στις σχέσεις εξουσίας που εξυφαίνονται στο ΓΤ των δύο πόλεων μέσω της προθετικής ανθρώπινης δράσης (δηλ. των δημιουργών του ΓΤ).

Σε αυτό το πλαίσιο, ο συγκρουσιακός λόγος παίζει καίριο ρόλο στη συγκρότηση της αίσθησης του ανήκειν σε αντιπαρατιθέμενες ομάδες. Οι δράστριες/ες του ΓΤ επιτελούν πράξεις ταυτότητας, που αφορούν τη συστράτευση υποκειμένων σε (υπο)ομάδες και την αντιπαράθεσή τους με υποκείμενα που τοποθετούνται σε ανταγωνιστικές (υπο)ομάδες, και διεκδικούν ορατότητα για

τις θέσεις τους. Εστίασα κυρίως σε ζητήματα σεξουαλικότητας και εθνότητας σε σχέση με την ιδιότητα του πολίτη και στις δύο πόλεις για λόγους αναλογίας, αν κι ο στόχος δεν ήταν η σύγκριση. Άλλωστε, η διγραφία στη σύγχρονη Σερβία αποτελεί έναν κρίσιμο σημειωτικό πόρο χωρίς εμφανές ανάλογο στην Ελλάδα. Ωστόσο, αυτό που σε μένα φαίνεται ενδιαφέρον είναι η (ρητά) διαφορετική αντιμετώπιση του έθνους στο ΓΤ της Αθήνας και του Βελιγραδίου.

Στην Αθήνα, ο ΛΟΑΤΚΙ ακτιβισμός πηγαίνει πίσω τουλάχιστον στα 1980 και η οικονομική κρίση έγινε αντιληπτή (όπως και για άλλες ομάδες) ως ευκαιρία περιστολής κεκτημένων. Πολλά σημεία του ΓΤ στη Σταδίου και το Γκάζι/Κεραμεικό εκφράζουν την αγανάκτηση και την επιθυμία αυτοαποκλεισμού των δημιουργών τους από το έθνος (οι αξίες του οποίου τις/τους ετεροποεί). Στο Βελιγράδι, αντίθετα, οι απαντήσεις των ΛΟΑΤΚΙ στο λόγο μίσους στο ΓΤ είναι χιουμοριστικές και ειρωνικές, πράγμα που δείχνει διάθεση δυναμικής διαπραγμάτευσης της (μεταπολεμικής) σερβικής εθνικής ταυτότητας (srpstvo) ώστε να τους συμπεριλάβει.

Κλείνοντας, θα ήθελα να σταθώ στην *αναστοχαστικότητα* (reflexivity) που οφείλει να δείχνει η/ο ερευνήτρια/ής του ΓΤ – ειδικά όταν εμπλέκεται στη μελέτη «άλλων κοινωνιών». Εντάξει η Αθήνα, αλλά *γιατί* το Βελιγράδι; Το Βελιγράδι δεν το έψαξα επί τούτου ως πεδίο – με βρήκε όσο και η Αθήνα. Σε μια εποχή προσωπικού θεωρητικού ενδιαφέροντος για το ΓΤ, βρέθηκα εκεί για άλλους λόγους (όπως αρχικά και στην Αθήνα). Δεν με «στοίχειωσε» ο συγκρουσιακός λόγος κατά των ΛΟΑΤΚΙ. Η πρόκληση ήταν άλλη: να κατανοήσω το πώς και το γιατί των ενδεικτικών σχέσεων που ξεκάθαρα ενεργοποιούνταν στο ΓΤ αυτής την (τότε ξένης) πόλης (με μόνο εφόδιο μια βασική γνώση της γλώσσας).

Δεν θα είμαι εγώ ο κριτής του αν δούλεψε ευεργετικά σε αυτή την περίπτωση η *αποξένωση* που θεωρητικά νιώθει κανείς σε ένα ανοίκειο πεδίο (κατά την ανθρωπολογική παράδοση). Ωστόσο, το Βελιγράδι μου επέτρεψε να ξαναδώ και τους τοίχους της Αθήνας με άλλο, ερευνητικό βλέμμα (κάτι που ως τότε δεν περίμενα να συμβεί). Κανένα βλέμμα δεν είναι αντικειμενικό. Διαμορφώνεται από ερευνητικά ενδιαφέροντα και μελέτη κειμένων, αλλά και τις εμπειρίες στον και με τον χώρο – ειδικά στην εθνογραφική μελέτη του ΓΤ/ΣΤ.

Ευτυχώς (για μένα) το ερευνητικό ζητούμενο είναι άλλο. Η εθνογραφική έρευνα του ΓΤ στην Αθήνα και το Βελιγράδι (όπως και αλλού) μου επέτρεψε να δω τον χώρο όχι μόνο ως φυσικά οριοθετημένο αλλά και ως κοινωνικά συγκροτημένο σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή. Δηλαδή, αποτέλεσε ευκαιρία για μια καλύτερη κατανόηση του ρόλου της στατικότητας, της δυναμικότητας/κινητικότητας και της παροδικότητας των σημείων καθώς και των πολλαπλών επιπέδων ανθρώπινης δράσης στο ΓΤ (βλ. διακειμενικότητα).

Η έρευνα του ΓΤ ως δυναμικού και ιστορικού προϋποθέτει εστίαση στο πώς το ΓΤ «ενδεικνύει κοινωνικά, πολιτισμικά και πολιτικά μοτίβα [patterns]»

(Blommaert 2013: 3). Υπό αυτή την οπτική, επιχείρησα να δείξω ότι το ΓΤ αποτελεί προνομιακή αρένα για την επιτέλεση, τη διαπραγμάτευση, τη διεκδίκηση και τη σύγκρουση ταυτοτήτων στον δημόσιο χώρο (βλ. Blackwood et al. 2016· Stroud 2016).

POSTSCRIPT: ΒΕΛΙΓΡΑΔΙ, ΙΟΥΝΙΟΣ 2023 – ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2024

Στα τέλη της δεύτερης δεκαετίας του 21ου αιώνα το Βελιγράδι γνώρισε μεγάλες αλλαγές, που, χωροταξικά τουλάχιστον, είναι συνώνυμες του σχεδίου Beograd na vodi (κ.λ. 'Το Βελιγράδι στο νερό', πρβλ. Belgrade Waterfront[4]). Το διάστημα από το 2019 έως το 2023, εκτός από τους ουρανοξύστες που αντικατέστησαν παλαιότερα κτήρια και την κατακόρυφη αύξηση της οικονομικής κίνησης που συνεπάγεται αυτό, άλλαξε εν μέρει και ο τρόπος εγγραφής του ΓΤ. Βασική αλλαγή στην Παλιά Πόλη αποτελεί η σήμανση που αφορά αξιοθέατα αλλά και η αυξημένη εμπορευματοποίηση του κυριλλικού (πρβλ. Heller 2010· Heller et al. 2014), και τα δύο απόρροια της έντονης τουριστικοποίησης.

Παρόλα αυτά, τα θέματα που φτάνουν στους τοίχους είναι παρόμοια. Υπηρεσίες (μερεμέτια και βάψιμο, μεταφορές, μεταφράσεις, φροντίδα ηλικιωμένων), (πολύ) ποδόσφαιρο, ειδικά στις παρυφές της Παλιάς Πόλης και όλες τις γειτονιές γύρω από το ιστορικό κέντρο. Το πολύ συχνό *navijac nije zločinac* 'ο οπαδός δεν είναι εγκληματίας' (πολύ συνηθέστερα στο κυριλλικό: навијач није злочинац) έχει τυποποιηθεί πλέον ώστε να ομοιοκαταληκτεί και είναι ορατό σε βαθμό ώστε υπενθυμίζει εμφατικά τη μνήμη επεισοδίων σε πλήθος ποδοσφαιρικών αγώνων αντί να την αντικρούει πειστικά, ειδικά εφόσον συνυπάρχει με εκκλήσεις για *απελευθέρωση* ή *(όλη) την αλήθεια* για κάποιον (το όνομα του οποίου γίνεται σύνθημα αφού μπορεί να το δει κανείς στους τοίχους της πόλης με μεγάλη συχνότητα). Άλλωστε η εμπλοκή των οπαδών ως ταραχοποιών έχει μακρά ιστορία στην πόλη (βλ. Κανάκης 2010, 2011γ· Canakis 2013) και δεν έχει πάψει να αποτελεί ζήτημα που επιμένει να ξύνει πληγές εντός και εκτός Σερβίας (πρβλ. Borić 2020).

Το νέο στοιχείο είναι η εμφανώς ευρύτερη χρήση του κυριλλικού, που ενδεχομένως συνδέεται με αλλαγές στη μικροδιαχείριση της διγραφίας όχι μόνο σε θεσμικό αλλά και σε ατομικό επίπεδο. Οι δημόσιες υπηρεσίες όλο και πιο συχνά φέρουν σήμανση μόνο στο κυριλλικό, ενώ στα συσκευασμένα προϊόντα συνεχίζουν να (συν)εμφανίζονται και τα δύο αλφάβητα για πρακτικούς λόγους που συνδέονται με τις ανάγκες της αγοράς. Υπάρχει πληθώρα σημείων που παραπέμπουν στη hip hop κουλτούρα (αλλά συχνά είναι αναγνώσιμα), καθώς και καλλιτεχνικό γκραφίτι σε μεγάλη κλίμακα.

[4] https://en.wikipedia.org/wiki/Belgrade_Waterfront

Εικόνα 15: Στένσιλ με τον Ratko Mladić

Αυτό που μοιάζει να έχει λιγοστέψει σημαντικά είναι τα πολιτικά συνθήματα. Παρότι δεν λείπουν οι ονομαστικές αναφορές στον Ratko Mladić/ Ратко Младић, με μπλε γραφή (και συχνά επικαλύπτοντας άλλα συνθήματα) και τα στένσιλ με το πρόσωπό του σε κόκκινο χρώμα (εικ. 15), λίγα νέα σημεία του ΓΤ αναφέρονται πλέον στο Κόσοβο (εκτός από τις αφίσες για εκδρομές που οργανώνουν εκκλησιαστικοί κύκλοι στα ιστορικά μοναστήρια, τα Metohija, σε σημαδιακές επετείους). Ως προς τα ζητήματα που αφορούν τους ΛΟΑΤΚΙ, τα μηνύματα αφορούν πλέον τη γονεϊκότητα (εικ. 16) και την (συχνά ενυπόγραφη, όπως εδώ) κουήρ οπτική για την ιδιότητα του πολίτη (εικ. 17), παρά απειλές (πρβλ. εικ. 10α και 10β). Αυτό που μένει σταθερό είναι η χρονοτοπική συνάφεια και η εδραιωμένη ενδεικτικότητα του διπλού αλφαβητισμού σε σχέση με ζητήματα που αφορούν τον ΛΟΑΤΚΙ πληθυσμό: η αντίδραση στους δύο μπαμπάδες είναι γραμμένη στο κυριλλικό και η δήλωση κουήρ διεκδίκησης στο λατινικό. Δηλαδή η πολιτική διαχείριση της χρήσης των δύο αλφαβήτων στον δημόσιο χώρο ακολουθεί για την ώρα τη γνωστή ευθυγράμμιση κυριλλικού – ντόπιων αξιών (πρβλ. τα προτάγματα του srpstvo) και λατινικού – αλλοτρίωσης διά χειρός των strani plaćenici ‘ξένων μισθοφόρων’ που δεν ανήκουν στον εθνικό κορμό, κατά το σερβικό εθνοσεξουλικό αφήγημα (Canakis 2013).

Εικόνα 16: «Нећу тату и тату!» [=Δεν θέλω μπαμπά και μπαμπά!]

Εικόνα 17: «Queer liberation not rainbow capitalism!»
(FB: Kvir Akcija)

Η χρονοτοπική συνάφεια είναι έκδηλη και στο γκραφίτι ‘σας γαμώ το σόπινγκ στο Μιλάνο’ (εικ. 18) με πηχυαίους κυριλλικούς χαρακτήρες με άσπρη μπογιά, στη συμβολή των οδών Cara Dušana και Skadarska. Ενώ θα μπορούσε να απαξιώνει το lifestyle των (διαβόητων στο Βελιγράδι ως νεόπλουτων) κατοίκων του Dorćol, είναι πολύ πιο στοχευμένο, όπως μου λένε οι ντόπιοι: απλώς τον Ιούνιο του 2023 λειτουργούσε ως ανάμνηση των μέτρων περιορισμού της κυκλοφορία που επέβαλε η πανδημία (και ταλαιπώρησε το Βελιγράδι για μεγαλύτερο διάστημα σε σχέση, π.χ., με την Αθήνα). Την εποχή που γράφτηκε, ωστόσο, ήταν έκφραση οργής για τα αποτελέσματα μετακίνησης αξιωματούχου που θεωρείται άσκοπη και για αυτό τον λόγο προκλητική. Η σύνδεση του shopping με την εισαγωγή του ιού Covid-19 λειτούργησε και στην Ελλάδα την εποχή της πανδημίας.

Εικόνα 18: «ЈЕБО ВАС ШОПИНГ У МИЛАНУ» =[Σας γαμώ το σόπινγκ στο Μιλάνο]

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχάκης 2020: Α. Αρχάκης. *Από τον εθνικό στον μετα-εθνικό λόγο: Μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκης.

Αρχάκης & Τσάκωνα 2011: Α. Αρχάκης, Β. Τσάκωνα, *Ταυτότητες, αφηγήσεις και γλωσσική εκπαίδευση.* Αθήνα: Πατάκης.

Bakhtin 1981: M. Bakhtin, *Dialogic Imagination: Four Essays*. (επιμ. M. Holquist). Austin: University of Texas Press.

Barrett 2017: R. Barrett, *From Drag Queens to Leathermen: Language, Gender, and Gay Male Subcultures*. Oxford: Oxford University Press.

Blackwood et al. 2016: R. Blackwood, E. Lanza, H. Woldemariam (επιμ.), *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. London: Bloomsbury.

Blackwood et al. 2024: R. Blackwood, S. Tufi, W. Amos, Introduction. Στο R. Blackwood, S. Tufi & W. Amos (επιμ.), *The Bloomsbury Handbook of Linguistic Landscapes* (σσ. 1–4). London: Bloomsbury.

Blagojević 2011: J. Blagojević, Between walls: Provincialisms, human rights, sexualities and Serbian public discourses on EU integration. Στο R. Kulpa & J. Mizielińska (επιμ.), *De-Centring Western Sexualities: Central and Eastern European Perspectives* (σσ. 27–42). Farnham: Ashgate.

Blommaert 2007: J. Blommaert, On scope and depth in linguistic ethnography. *Journal of Sociolinguistics*, *11*(5), 682–688.

Blommaert 2010: J. Blommaert, *The Sociolinguistics of Globalization.* Cambridge: Cambridge University Press.

Blommaert 2013: J. Blommaert, *Ethnography, Superdiversity, and Linguistic Landscapes: Chronicles of Complexity.* Bristol: Multilingual Matters.

Blommaert 2015: J. Blommaert, Chronotopes, scales, and complexity in the study of language in society. *Annual Review of Anthropology*, *44*, 105–116.

Blommaert 2017. J. Blommaert, Mobility, contexts, and the chronotope. *Language in Society, 46*, 95–99.

Blommaert & De Fina 2016: J. Blommaert, A De Fina, Chronotopic identities: On the time-space organization of who we are. *Tilburg Papers in Culture Studies, 153*.

Blommaert & Maly 2014: J. Blommaert, I. Maly, Ethnographic linguistic landscape analysis and social change: A case study. *Tilburg Papers in Culture Studies, 100*.

Blommaert & Rampton 2011: J. Blommaert, B. Rampton, Language and superdiversity: A position paper. *Working Papers in Urban Language and Linguistics, 70*.

Bolton et al. 2020: K. Bolton, W. Botha, S. L. Lee, Linguistic landscapes and language contact. Στο R. Hickedy (επιμ.), *The Handbook of Language Contact* (σσ. 281–300). London: Wiley.

Borba & Hiramoto 2024: R. Borba, M. Hiramoto, Gender and sexuality. Στο R. Blackwood, S. Tufi & W. Amos (επιμ.), *The Bloomsbury Handbook of Linguistic Landscapes* (σσ. 218–234). London: Bloomsbury.

Borić 2020: A. Borić, Genocid u Srebrenici i njegova (zlo) upotreba u sportskom životu Bosne i Hercegovine i okruženja. Στο *Genocid nad Bošnjacima, Srebrenica 1995–2020: Uzroci, razmjere i posljedice* (σσ. 745–782). Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.

Bucholtz & Hall 2004: M. Bucholtz, K. Hall, Theorizing identity in language-and-sexuality research. *Language in Society, 33*, 469–515.

Bucholtz & Hall 2005: M. Bucholtz, K. Hall, Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies, 7*, 585–614.

Bugarski 2001: R. Bugarski, Language, nationalism and war in Yugoslavia. *International Journal of the Sociology of Language, 151*, 69–87.

Bugarski 2011: R. Bugarski, *Η γλώσσα από την ειρήνη στον πόλεμο. (*επιμ., μτφρ. & εισ. Κ. Κανάκης). Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.

Bugarski 2012: R. Bugarski, Language, identity, and borders in the former Serbo-Croatian area. *Journal of Multilingual and Multicultural Development, 33*(3), 219–235.

Bugarski 2021: R. Bugarski, A war of letters: The case of Serbian. *Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies*, *32*(1), 175–192.

Bunčić et al. 2016: D. Bunčić, S. Lippert, A. Rabus (επιμ.), *Biscriptality: A Sociolinguistic Typology.* Heidelberg: Winter.

Γιαννακόπουλος 2006: Κ. Γιαννακόπουλος, Ιστορίες σεξουαλικότητας. Στο Κ. Γιαννακόπουλος (επιμ.), *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας* (σσ. 17–102). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γιαννακόπουλος 2010: Κ. Γιαννακόπουλος, Ένα κενό μέσα στην πόλη: Χώρος, διαφορά και ουτοπία στον Κεραμεικό και το Γκάζι. Στο Κ. Γιαννακόπουλος & Γ. Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού* (σσ. 117–138). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γιαννακόπουλος & Γιαννιτσιώτης 2010: Κ. Γιαννακόπουλος, Γ. Γιαννιτσιώτης (επιμ.), *Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Γιαννιτσιώτης 2015: Γ. Γιαννιτσιώτης, Η ιστορία της σεξουαλικότητας και η αναλυτική κατηγορία του χώρου. Στο Γ. Γκότση, Α. Διαλέττη & Ε. Φουρναράκη (επιμ.), *Το φύλο στην ιστορία* (σσ. 235–272). Αθήνα: Ασίνη.

Cameron & Kulick 2003: D. Cameron, D. Kulick, *Language and Sexuality.* Cambridge: Cambridge University Press.

Canakis 2010: C. Canakis, Introduction: Of language, sexuality, and other creatures. In C. Canakis, V. Kantsa & K. Yannakopoulos (επιμ.), *Language and Sexuality: (Through and) beyond Gender* (σσ. 1–21). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Canakis 2012: C. Canakis, The writing on the wall: Aspects of the linguistic landscape in the Gazi/Kerameikos area in Athens. Talk στο *19th International Sociolinguistics Symposium*, Freie Universität, Belin, 20–24 Αυγούστου.

Canakis 2013: C. Canakis, The 'national body': Language and sexuality in the Balkan national narrative. Στο F. Tsibiridou & N. Palantzas (επιμ.), *Myths of the Other in the Balkans: Representations, Social Practices, Performances* (σσ. 305–320). Thessaloniki: University of Macedonia.

Canakis 2016: C. Canakis, Snapshots of the Balkans through ethnographic investigation of the linguistic landscape. *Punctum, 2*(2), 24–65.

Canakis 2017: C. Canakis, The linguistic landscape of Stadiou Street in Athens: An ethnographic approach of the linguistic appropriation of contested space. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, 37,* 165–180.

Canakis 2018α: C. Canakis, Contesting identity in the linguistic landscape of Belgrade: An ethnographic approach. *BELLS -Belgrade English Language and Linguistics Studies, 10*, 229–258.

Canakis 2018β: C. Canakis, Categorization and indexicality in language and sexuality research. Στο K. Hall & R. Barrett (επιμ.), *The Oxford Language and Sexuality Handbook*, [Online], [DOI: 10.1093/oxfordhb/9780190212926.013.9].

Canakis 2019: C. Canakis, Review of Rusty Barrett (2017). *Journal of Language and Sexuality, 8*(1), 132–137.

Canakis 2021: C. Canakis, Indexing chronotopes: An ethnographic approach of the changing linguistic landscape of Mytilene. Στο T. Markopoulos et al. (επιμ.), *Proceedings of the 14th International Conference on Greek Linguistics* (σσ. 221–236). Patras: University of Patras.

Canakis, C. Υπό έκδοση: C. Canakis, Intertextual aggression in inscribing solidarity towards refugees in the LL of Mytilene. *Journal of the Language of Aggression and Conflict* (special issue, *Contemporary Perspectives on Aggression and Conflict in the Linguistic Landscape of the Mediterranean)*.

Canakis & Kersten-Pejanić 2016: C. Canakis, R. Kersten-Pejanić, Spray-canned discourses: Reimagining gender, sexuality, and citizenship through linguistic landscapes in the Balkans. Στο S. Goll, M. Mlinarić & J. Gold (επιμ.), *Minorities under Attack: Othering and Right-Wing Extremism in Southeast European Societies* (σσ. 129–159). Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Carr 2017: J. R. C. Carr, Review of Blackwood, Robert, Elizabeth Lanza, and Hirut Woldemariam (επιμ.), *Negotiating and Contesting Identities in Linguistic Landscapes*. London: Bloomsbury Academic, 2016. 288 pp. *Mester, 45*(1), 248–252, [Online], [https://escholarship.org/uc/item/08m9v845].

Culpeper 2011: J. Culpeper, *Impoliteness: Using Language to Cause Offence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Εξερτζόγλου 2020: Χ. Εξερτζόγλου, *Η δημόσια ιστορία: Μία εισαγωγή*. Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.

Eckert 2008: P. Eckert, Variation and the indexical field. *Journal of Sociolinguistics, 12*(4), 453–476.

Eckert 2012: P. Eckert, Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology, 41*, 87–100.

Eckert 2018: P. Eckert, *Meaning and Linguistic Variation: The Third Wave in Sociolinguistics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Eelen 2001: G. Eelen, *A Critique of Politeness Theories*. Manchester: St. Jerome.

Georgalidou 2017: M. Georgalidou, Addressing women in the Greek parliament: Institutionaized confrontation or sexist aggression? *Journal of Language Aggression and Conflict, 5*(1), 30–57.

Georgalidou et al. 2020: M. Georgalidou, K. Frantzi, G. Giakoumakis, Aggression in media-sharing websites in the context of Greek political/parliamentary discourse in the years of the economic crisis. *Journal of Language Aggression and Conflict, 8*(2), 321–350.

Gorter 2006: D. Gorter (επιμ.), *Linguistic Landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon: Multilingual Matters.

Gorter & Cenoz 2023: D. Gorter, J. Cenoz, *A Panorama of Linguistic Landscape Studies*. Brsitol: Multilingual Matters.

Goutsos & Polymeneas 2016: D. Goutsos, G. Polymeneas, Identity as space: Localism in the Greek protests of Syntagma square. Στο L. Martín Rojo (επιμ.), *Occupy: The Spatial Dynamics of Discourse in Global Protest Movements* (σσ. 99–125). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Greenberg 2004: R. D. Greenberg, *Language and Identity in the Balkans: Serbo-Croatian and Its Disintegration*. Oxford: Oxford University Press.

Hanks 1987: W. F. Hanks, Discourse genres in a theory of practice. *American Ethnologist*, *14*(4), 668–692.

Hanks 1990: W. F. Hanks, *Referential Practice: Language and Lived Space among the Maya*. Chicago: University of Chicago Press.

Heller 2010: M. Heller, The commodification of language. *Annual Review of Anthropology*, *39*(1), 101–114.

Heller et al. 2014: M. Heller, J. Pujolar, A. Duchêne, Linguistic commodification in tourism. *Journal of Sociolinguistics, 18(4)*, 539–566.

Hanks 2000: W. F. Hanks, Indexicality. *Journal of Linguistic Anthropology, 9*(1–2), 124–126.

Ivković 2013: D. Ivković, Pragmatics meets ideology: Digraphia and non-standard orthographic practices in Serbian online news forums. *Journal of Language and Politics, 12*(3), 335–356.

Ivković 2015α: D. Ivković, Језички крајолик Србије (први део): Перцепција присуства ћирилице и латинице у јавној сфери. *Antropologija, 15*(2), 87–110.

Ivković 2015β: D. Ivković, Језички крајолик Србије (други део): Језички крајолик Србије: жанровска диграфија и семиотизација писама. *Antropologija, 15*(3), 69–99.

Järlehed 2015: J. Järlehed, Ideological framing of vernacular type choices in the Galician and Basque semiotic landscape. *Social Semiotics, 25*(2), 165–199.

Järlehed & Jaworski 2015: J. Järlehed, A. Jaworski, Typographic landscaping: Creativity, ideology, movement. *Social Semiotics, 25*(2), 117–125.

Jaworski & Thurlow 2010: A. Jaworski, C. Thurlow, Introducing semiotic landscapes. Στο A. Jaworski & C. Thurlow (επιμ.), *Semiotic Landscapes: Language, Image, Space* (σσ. 1–40). London/New York: Continuum.

Jaworski & Wei 2021: A. Jaworski, L. Wei, Introducing writing (in) the city. *Social Semiotics, 31*(1), 1–13.

Johnson 2012: D. N. Johnson, *We are waiting for you*: The discursive (de) construction of Belgrade Pride 2009. *Sextures, 2*(2), 6–31.

Κανάκης 2007: Κ. Κανάκης, *Εισαγωγή στην πραγματολογία: Γνωστικές και κοινωνικές όψεις της γλωσσικής χρήσης.* Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.

Κανάκης 2008: Κ. Κανάκης, Γλώσσα, αρσενικότητα και σεξουαλικότητα στο διαδίκτυο. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, 28*, 159–170.

Κανάκης 2009: Κ. Κανάκης, Εκφράζοντας ανδρικές ομοερωτικές επιθυμίες και υποκειμενικότητες στο διαδίκτυο. *Σύγχρονα Θέματα, 105*, 78–83.

Κανάκης 2010: Κ. Κανάκης, Ο «εθνικός κορμός»: Γλώσσα, σεξουαλικότητα και εθνότητα στο εθνικό βαλκανικό αφήγημα. *Ένεκεν, 18,* 89–106.

Κανάκης, Κ. 2011α: Κ. Κανάκης, Εισαγωγή: Πόθεν γλώσσα-και-σεξουαλικότητα; Στο Κ. Κανάκης (επιμ.), *Γλώσσα και σεξουαλικότητα: Γλωσσολογικές και ανθρωπολογικές προσεγγίσεις* (σσ. 13–46). Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.

Κανάκης 2011β: Κ. Κανάκης, Εισαγωγή: Από την 'αδελφοσύνη και ενότητα' στον κατακερματισμό. Στο *Η γλώσσα από την ειρήνη στον πόλεμο* (σσ. 13–39). Αθήνα: Εικοστός Πρώτος.

Κανάκης 2011γ: Κ. Κανάκης, Ο εθνικός κορμός: Επίμετρο. *Ένεκεν, 19*, 23–28.

Κανάκης 2012: Κ. Κανάκης, Η επιθυμία για την ταυτότητα και η ταυτότητα της επιθυμίας. Στο Α. Αποστολέλλη & Α. Χαλκιά (επιμ.), *Σώμα – φύλο – σεξουαλικότητα: ΛΟΑΤΚ πολιτικές στην Ελλάδα* (σσ. 137–171). Αθήνα: Πλέθρον.

Κανάκης 2014: Κ. Κανάκης, Αρχή της συνεργασίας και γλωσσικές πράξεις. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφιανού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και πρακτικές εφαρμογές* (σσ. 38–79). Αθήνα: Νήσος.

Κανάκης 2022α: Κ. Κανάκης, Γλώσσα, κρίση και δημόσιος λόγος: Γλωσσικό τοπίο και πανδημία. *AWPEL, 3*, 324–350.

Κανάκης 2022β: Κ. Κανάκης, Γλώσσα, φύλο και σεξουαλικότητα. Στο Δ. Γούτσος & Σ. Μπέλλα (επιμ.), *Κοινωνιογλωσσολογία* (σσ. 163–197). Αθήνα: Gutenberg.

Kallen 2023: J. L. Kallen, *Linguistic Landscapes: A Sociolinguistic Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kasanga 2014: L. A. Kasanga, The linguistic landscape: Mobile signs, code choice, symbolic meaning and territoriality in the discourse of protest. *International Journal of the Sociology of Language, 230*, 19–44.

Kitis & Milani 2015: E. D. Kitis, T. M. Milani, The performativity of the body: Turbulent spaces in Greece. *Linguistic Landscape, 1*(3), 268–290.

Konstantinović [1969] 2008: R. Konstantinović, *Filozofija palanke*. Beograd: Otkrovenje.

Kress & van Leeuwen 2020. G. Kress, T. van Leeuwen, *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.

Μοσχονάς 2005: Σ. Μοσχονάς, *Ιδεολογία και γλώσσα.* Αθήνα: Πατάκης.

Martín Rojo 2014: L. Martín Rojo, Taking over the square: The role of linguistic practices in contesting urban spaces. *Journal of Language and Politics, 13*(4), 623–652.

Martín Rojo 2016: L. Martín Rojo (επιμ.), *Occupy: The Spatial Dynamics of Discourse in Global Protest Movements.* Amsterdam/Philadephia: John Benjamins.

Meibauer 2014: J. Meibauer, Bald-faced lies as acts of verbal aggression. *Journal of Language Aggression and Conflict, 2*(1), 127–150.

Motschenbacher & Stegu 2013: H. Motschenbacher, M. Stegu, Queer linguistic approaches to discourse. *Discourse & Society*, *24*(5), 519–535.

Mosse 2020: G. L. Mosse, *Nationalism and Sexuality: Middle-class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*. Madison: University of Wisconsin Press.

Ξυδόπουλος & Χριστοπούλου 2021: Γ. Ι. Ξυδόπουλος, Κ. Χριστοπούλου, Μέτρηση της προσβλητικότητας σε λέξεις του περιθωριακού λεξιλογίου της νέας ελληνικής: εκτιμώντας τα πρώτα αποτελέσματα. Στο Θ. Μαρκόπουλος κ.ά. (επιμ.), *Proceedings of the 14th International Conference on Greek Linguistics* (σσ. 936–946). Patras: University of Patras.

Peck et al. 2019: A. Peck, C. Stroud, Q. Williams (επιμ.), *Making Sense of People and Place in Linguistic Landscapes*. London: Bloomsbury.

Pennycook & Otsuji 2015: A. Pennycook, E. Otsuji, Making scents of the landscape. *Linguistic Landscape, 1*(3), 191–212.

Pütz & Mundt 2019: M. Pütz, N. Mundt, Multilingualism, multimodality, and methodology: Linguistic landscape research in the context of assemblages, ideologies and (in)visibility: An introduction. Στο M. Pütz & N. Mundt (επιμ.), *Expanding the Linguistic Landscape: Linguistic Diversity, Multimodality and the Use of Space as a Semiotic Resource* (σσ. 1–22). Bristol: Multilingual Matters.

Rubdy & Ben Said 2015: R. Rubdy, S. Ben Said (επιμ.), *Conflict, Exclusion and Dissent in the Linguistic Landscape.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Σηφιανού 2017: Μ. Σηφιανού, Η έννοια της ευγένειας στα ελληνικά. Στο *Proceedings of the ICGL 12, Vol. 1* (σσ. 45–74). Berlin: Romiosini.

Seals 2013: C. A. Seals, Creating a landscape of dissent in Washington, DC. Στο C. Helot, M. Barni, R. Janssens & C. Bagna (επιμ.), *Linguistic Landscapes, Multilingualism and Social Change* (σσ. 127–38). Frankfurt: Peter Lang.

Scollon & Scollon 2003: R. Scollon, S. W. Scollon, *Discourses in Place: Language in the Material World*. London: Routledge.

Shohamy 2019: E. Shohamy, Linguistic landscape after a decade: An overview of themes, debates and future directions. Στο M. Pütz & N. Mundt (επιμ.), *Expanding the Linguistic Landscape: Linguistic Diversity, Multimodality and the Use of Space as a Semiotic Resource* (σσ. 25–37). Bristol: Multilingual Matters.

Spolsky 2024: B. Spolsky, Liguistic Landscapes. Στο R. Blackwood, S. Tufi & W. Amos (επιμ.), *The Bloomsbury Handbook of Linguistic Landscapes* (σσ. 5–16). London: Bloomsbury.

Τζιόβας 2022: Δ. Τζιόβας, *Η Ελλάδα από τη χούντα στην κρίση: Η κουλτούρα της μεταπολίτευσης.* Αθήνα: Gutenberg.

Τσιπλάκου 2017: Σ. Τσιπλάκου, Αστικά γλωσσικά τοπία και διάλεκτοι: Χώροι της Λευκωσίας. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, 37*, 727–746.

Woolard 2020: K. A. Woolard, Language ideology. Στο *The International Encyclopedia of Linguistic Anthropology* (σσ. 1–21). London: Wiley.

Χριστίδης 1997: Τ. Χριστίδης, Η μαγική χρήση της γλώσσας. Στο Α. Φ. Χριστίδης & D. Jordan (επιμ.), *Γλώσσα και μαγεία: Κείμενα από την αρχαιότητα* (σσ. 52–64). Αθήνα: Ιστός.

Χριστουλάκη 2017: Δ. Ν. Χριστουλάκη, *Συνθήματα με έμφυλο και σεξουαλικό περιεχόμενο στο γλωσσικό τοπίο της Μυτιλήνης*. [Μεταπτυχιακή Διατριβή]. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Costas Canakis
University of the Aegean,
Department of Social Anthropology & History

CONFLICTUAL LINGUISTIC LANDSCAPES AND CHRONOTOPIC INDEXES: ATHENS AND BELGRADE

Summary

The ethnographic turn which marked linguistic landscape (LL) research in the last decade, and the inclusion of semiotic landscape in its purview, enhanced the recognition of the role of LL in the symbolic construction of public space and were instrumental in its emergence as a cutting edge field of sociolinguistics. The ideas of *claiming*, *negotiating*, and *contesting* combined with *chronotopes* and formed a new perspective through which to examine political discourse in public space. Based on this theoretical background, I focus on conflictual aspects of the LL of Athens and Belgrade from 2009 to date, informed by ethnographic research over a long period and considering my findingds in light of recent research. Although the data is amenable to a comparative approach, my goal here is to underscore the chronotopic organization of discourse as well as the historicized and dynamic character of indexical relations in the LL. My main thesis is that LL signs constitute sociolinguistically relevant chronotopic indexes, wherever they may appear.

Keywords: Linguistic and semiotic landscape, Chronotopes, Indexicality, Chronotopic indexes

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch2

Καραντζόλα Ελένη[1]
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών

ΤΙ ΓΝΩΡΙΖΟΥΜΕ ΓΙΑ ΚΑΙ ΤΙ ΜΠΟΡΟΥΜΕ ΝΑ ΜΑΘΟΥΜΕ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΩΙΜΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ;

Από τις αρχές του 16ου αιώνα, η δημώδης ελληνική, στο πλαίσιο της «πρώτης οικογλωσσικής επανάστασης», δεν περιορίζεται πλέον μόνο στην ποίηση ή σε κάποιες διοικητικές χρήσεις, αλλά εκτείνεται σε όλο το φάσμα του πεζού λόγου. Ως αποτέλεσμα, η αύξηση του αριθμού και του είδους των κειμένων που συντάσσονται ή μεταφράζονται σε δημώδη γλώσσα, έπειτα από πολλούς αιώνες με περιορισμένες διαθέσιμες πηγές, είναι χωρίς προηγούμενο. Εγγενές χαρακτηριστικό της προ-νεωτερικής αυτής φάσης είναι η ύπαρξη εκτεταμένης γλωσσικής ποικιλότητας, που συνδέεται με τη διαχρονική εξέλιξη (νεωτερικοί vs. παλαιοί/αρχαϊκοί τύποι) αλλά και άλλες παραμέτρους (γεωγραφική, κοινωνική, υφολογική ποικιλότητα). Η βασική θέση της μελέτης είναι ότι μια τέτοια «δυναμική συγχρονία» προσφέρεται για συστηματική ποσοτική διερεύνηση της συχνότητας εμφάνισης των τιμών μιας δέσμης μεταβλητών, οι οποίες αθροιστικά καθορίζουν τον δημωδέστερο ή λογιότερο/αρχαϊκότερο χαρακτήρα κάθε κειμένου. Μπορεί επίσης να διαφωτίσει τις σύνθετες σχέσεις μεταξύ γλωσσικής ποικιλότητας και γλωσσικής αλλαγής.

Λέξεις-κλειδιά: Πρώιμη νέα ελληνική, Ιστορία ελληνικής γλώσσας, Διαχρονικές μεταβλητές, Παράμετροι ποικιλότητας, Διαμόρφωση γραπτής κοινής

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Τα τελευταία χρόνια, οι γνώσεις μας για την εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας τους πρώτους μεταβυζαντινούς αιώνες έχουν κατά πολύ εμπλουτιστεί, καλύπτοντας έτσι ένα σημαντικό κενό για το πέρασμα από τη μεσαιωνική/βυζαντινή περίοδο στη νέα ελληνική. Στην παρουσίαση αυτή θα επιχειρήσω να συμπυκνώσω τι γνωρίζουμε για την περίοδο που αποκαλούμε πρώιμη νέα ελληνική (ΠΝΕ) και καλύπτει τον 16ο-18ο αιώνα, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στη συστηματική έρευνα που έχουμε διεξαγάγει εγώ και συνεργάτες/ιδες μου.

[1] karantzola@aegean.rhodes.gr

Σε ό,τι αφορά τη δομή της παρουσίασης, έπειτα από κάποιες εισαγωγικές παρατηρήσεις που αποσκοπούν στη δημιουργία μιας κοινής βάσης συνεννόησης ως προς το ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο της περιόδου και τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζω το πεδίο, στο κυρίως κομμάτι της παρουσίασης θα εστιάσω αρχικά στις διαχρονικές μεταβλητές που βρίσκονται σε εξέλιξη. Στη συνέχεια, θα παρουσιάσω και θα συζητήσω στοιχεία αναφορικά με άλλες παραμέτρους ποικιλότητας. Θα με απασχολήσει, επίσης, η δημιουργία γραπτής κοινής αυτή την περίοδο. Θα ολοκληρώσω με κάποια γενικά συμπεράσματα και τα επόμενα βήματα της έρευνας.

1.1. ΠΝΕ και ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο

Τα ελληνικά είναι μια γλώσσα με μακρόχρονη και καλά τεκμηριωμένη ιστορία. Όμως, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν υπάρχουν «σκοτεινές» περίοδοι, για τις οποίες οι γνώσεις μας είναι περιορισμένες, λόγω της απουσίας εν γένει γραπτών πηγών ή κατάλληλων γραπτών πηγών για την αποκατάσταση της ομιλουμένης. Δεν θα με απασχολήσει εδώ η περίοδος της αρχαιότητας που ακολουθεί την κατάρρευση των μυκηναϊκών ανακτόρων, αλλά η περίοδος εκείνη που είναι γνωστή σαν «σιωπηλή χιλιετία» (Jeffreys 1996), από τα τέλη περίπου του 7ου αιώνα, όταν με την κατάκτηση της Αιγύπτου από τους Άραβες σταματά η παραγωγή λογοτεχνικών παπύρων, μέχρι την αμιγώς δημώδη λογοτεχνία της Κρήτης την περίοδο της ακμής τον 17ο αιώνα. Σε αντίθεση με την αρχαιότητα, όταν μιλάμε για σκοτεινούς αιώνες κατά τη μεσαιωνική περίοδο, δεν εννοούμε από τον 4ο αιώνα και μετά, λόγω της επιλογής των Πατέρων της Εκκλησίας, υιοθετείται ως πρότυπο γραμματισμού η αττικίζουσα/αρχαΐζουσα και, έτσι, μπαίνουμε σε μια παρατεταμένη κατάσταση παράλληλης χρήσης διαφορετικών κωδίκων, είτε περιγράψουμε το φαινόμενο ως *(κοινωνική) διγλωσσία* (ακολουθώντας τον Ferguson 1959), είτε ως *διαγλωσσία* (Toufexis 2008), ένα συνεχές δηλαδή κοινωνικής διγλωσσίας, ή, όπως έχει εισηγηθεί ο Καρβούνης (2012), ως κοινωνική διγλωσσία της κοινότητας *των εγγραμμάτων*, αφού δεν αφορά παρά μόνο αυτούς η χρήση των τουλάχιστον τριών διαφορετικών επιπέδων ύφους που γνωρίζουμε από τις ιστορίες της βυζαντινής λογοτεχνίας.

Σε ό,τι αφορά τη χρήση της δημώδους ελληνικής στον γραπτό λόγο, δείγματά της υπάρχουν από τις αρχές του 12ου αιώνα στη λογοτεχνία, κυρίως στην ποίηση· από τον 15ο αιώνα επεκτείνεται και σε πεζά, κυρίως χρονικογραφικά έργα, ενώ πολύ περιορισμένη είναι η εμφάνισή της σε μη λογοτεχνικές-διοικητικές χρήσεις, όπως στο κείμενο των Ασσιζών από την Κύπρο τον 14ο αιώνα. Αυτό που ενδιαφέρει ιδιαίτερα για την οπτική μου είναι ότι τα κείμενα σε δημώδη λόγο πολλαπλασιάζονται εκθετικά στη στροφή του 16ου αιώνα, παρουσιάζοντας συγχρόνως κάποια διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά: πρόκειται πλέον και για πεζά κείμενα, όχι μόνο έμμετρα, προέρχονται από διάφορες γεωγραφικές

περιοχές και, επίσης, ανήκουν σε διάφορα κειμενικά είδη (Κακουλίδη-Πάνου, Καραντζόλα & Τικτοπούλου 2023)[2].

Συγχρόνως, την ίδια αυτή περίοδο, έχουμε και τις πρώτες προσπάθειες τυποποίησης/κωδικοποίησης της δημώδους ποικιλίας που γράφεται και αποτυπώνει (περισσότερο ή λιγότερο) τις καθομιλούμενες ποικιλίες της εποχής. Αφενός μέσα από γραμματικές, από τις οποίες μόνο δύο εκδόθηκαν κατά τον 17ο αιώνα (Germano, Portius), ενώ τρεις παρέμειναν ανέκδοτες μέχρι τον 19ο (Σοφιανός, Κριτόπουλος, Ρωμανός). Αφετέρου μέσα από λεξικά, τα οποία ανήκουν σε τρεις τουλάχιστον διαφορετικές κατηγορίες (Καραντζόλα & Πατεράκης 2022): πολύγλωσσα λεξικά / κατάλογοι λέξεων (Corona, Portius, Βλάχος), δίγλωσσα συγχρονικά χρηστικά λεξικά (Germano, Somavera), και δίγλωσσα διαχρονικά λεξικά, που αντλούν υλικό από τη δημώδη γραμματεία εντεύθεν του 12ου αι. (Meurcius, Du Cange). Όπως έχουμε δείξει σε πρόσφατες έρευνές μας (Καραντζόλα, Παπαϊωάννου & Πατεράκης 2021), η επίδρασή τους στην πρακτική των επαγγελματιών γραπτού λόγου μέχρι και τα τέλη του 17ου αιώνα υπήρξε μικρή.

Η κατάσταση που περιγράφω για τον ελληνόφωνο κόσμο δεν διεκδικεί κάποια μοναδικότητα. Αντιθέτως, είναι σημαντικό να συστοιχηθεί με δύο ιδιαίτερα σημαντικά πολιτισμικά φαινόμενα που βρίσκονται σε εξέλιξη σε ευρωπαϊκό -και όχι μόνο- επίπεδο κατά την πρώιμη νεότερη εποχή: (α) την «πρώτη οικογλωσσική επανάσταση» μεταξύ 1450 και 1580 (Baggioni 1996), η οποία επιφέρει την πλήρη αναδιάταξη του επικοινωνιακού τοπίου, καθώς οι καθομιλούμενες γλώσσες έρχονται στο προσκήνιο ως γλώσσες γραμματισμού, στη θέση των «ιερών» γλωσσών που μέχρι τότε χρησιμοποιούνταν αποκλειστικά για αυτή τη λειτουργία, και (β) τη «δεύτερη τεχνογλωσσική επανάσταση», μεταξύ 1550 και 1650 (Auroux 1994), δηλαδή τον εξοπλισμό των καθομιλούμενων γλωσσών με γραμματικές, λεξικά, υφολογικούς και ορθογραφικούς οδηγούς.

Αν και για πολλές καθομιλούμενες γλώσσες στην Ευρώπη οι πρώτες εμφανίσεις της δημώδους σε λογοτεχνικά κείμενα ή σε διοικητικά έγγραφα χρονολογούνται μεταξύ 6ου και 12ου αιώνα, οι χρήσεις αυτές συνιστούν μία αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη για την προώθηση και καθιέρωση των καθομιλούμενων γλωσσών ως *κοινών* γλωσσών αρχικά και στη συνέχεια ως *εθνικών* (στο πλαίσιο της «δεύτερης οικογλωσσικής επανάστασης», που συνδέεται με τη δημιουργία των εθνικών κρατών) (Baggioni 1996: 201–221). Η καθιέρωση της χρήσης τους στον γραπτό λόγο, είναι το αποτέλεσμα της παράλληλης δράσης

[2] Στον τόμο, που αποτελεί προϊόν ερευνητικού προγράμματος του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, ανθολογούνται 250 αποσπάσματα κειμένων, τα οποία προέρχονται κυρίως από χειρόγραφα (μόνο 33 κείμενα αντλούνται από 19 παλαίτυπες εκδόσεις). Το υλικό έχει οργανωθεί σε 11 θεματικές ενότητες, από τις οποίες κάποιες, όπως οι πρόλογοι, τα έγγραφα ή η αλληλογραφία, εμφανίζονται να χρησιμοποιούν ως όργανο τη δημώδη ποικιλία μετά από πάρα πολλούς αιώνες, αν όχι για πρώτη φορά, στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας.

ποικίλων καθοριστικών παραγόντων, όπως: η εμφάνιση εθνικών μοναρχιών, λ.χ στη Γαλλία, με το ενδιαφέρον που αναπτύσσουν για την καλλιέργεια εθνικής γλώσσας/εθνικής λογοτεχνίας αντί της ενοποιητικής λατινικής της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας· το κίνημα της θρησκευτικής Μεταρρύθμισης και η «μάχη των δογμάτων» (1517–1580), με τη σημασία που απέδωσαν στη χρήση της δημώδους για αδιαμεσολάβητη πρόσβαση των πιστών στα ιερά κείμενα αλλά και για τον προσηλυτισμό· το κίνημα του ουμανισμού και η επέκταση του εγγράμματου κοινού, όπου παράλληλα με την επανανακάλυψη της κλασικής ελληνικής και λατινικής οι ίδιοι λόγιοι απαιτούν τον εκδημοκρατισμό της κουλτούρας του γραπτού λόγου με τη βοήθεια της δημώδους· τέλος, η μεγάλη επανάσταση που φέρνει η τυπογραφία και η διεύρυνση του πιθανού αναγνωστικού κοινού πέραν της τάξης των literati.

1.2. Ζητήματα περιοδολόγησης

Προτού περάσω στο κυρίως θέμα της παρουσίασης, θα ήθελα επίσης να επιμείνω λίγο στο ζήτημα της περιοδολόγησης. Νομίζουμε ότι είναι ένα τεχνικό θέμα, αλλά στην πραγματικότητα δεν είναι ιδεολογικά ουδέτερο, είτε αφορά τον προσδιορισμό των απαρχών της πρωτοελληνικής είτε της ΠΝΕ (Πατεράκης 2023). Σε ό,τι αφορά ειδικότερα την ΠΝΕ που μας απασχολεί εδώ, το πρόβλημα έγκειται στο πώς θα ορίσουμε χρονολογικά τα όρια του ελληνικού μεσαίωνα και της μεσαιωνικής ελληνικής, και παρεπόμενα στο εάν θα τοποθετήσουμε την εμφάνιση και διαμόρφωση της νέας ελληνικής εντός ή εκτός της Βυζαντινής περιόδου.

Σύμφωνα με την κυρίαρχη άποψη στις ιστορίες της ελληνικής γλώσσας, η μεσαιωνική ελληνική καλύπτει την περίοδο μεταξύ 330-1453, και ακολουθεί η νεοελληνική φάση της γλώσσας. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι στους ιστορικούς υπάρχουν δύο διαμετρικά διάφορες προσεγγίσεις αναφορικά με τα όρια του νέου ελληνισμού. Βασιζόμενοι στη νεωτερική γλωσσική μορφή έργων όπως ο *Διγενής Ακρίτας*, οι Παπαρρηγόπουλος ([1860–1874] χ.χ.), Βακαλόπουλος ([1961] 2000) και Σβορώνος (1976), τα τοποθετούν στον 12ο αιώνα. Μια νεότερη εκδοχή της προσέγγισης αυτής έχει διατυπωθεί από τον Πιζάνια (2014), ο οποίος τοποθετεί την απαρχή του νέου ελληνισμού στον 14ο αιώνα, με βάση τη χρήση του όρου «Έλληνας». Από την άλλη πλευρά, ιστορικοί όπως οι Βερέμης και Κολιόπουλος (2006) θεωρούν ότι δεν μπορεί να γίνει χρήση της έννοιας του *νέου*, του *νεωτερικού*, πριν από το 1800. Στα τέλη του 17ου αιώνα την κατεβάζει ο Κωστής (2018), με βάση κριτήρια κοινωνικής οργάνωσης.

Με ανάλογο τρόπο, εφαρμόζοντας το γλωσσικό κριτήριο, η κυρίαρχη για πολλές δεκαετίες άποψη στην ιστορία της λογοτεχνίας υπήρξε η θεώρηση των έργων της βυζαντινής περιόδου ως κειμένων της νεοελληνικής λογοτεχνίας, τοποθετώντας την αφετηρία της στον 12ο αιώνα. Για υστερο-μεσαιωνική

κάνει λόγος ο Κριαράς μέχρι και τον 17ο αιώνα. Μετά από το δεύτερο συνέδριο Neograeca Medii Aevi, που πραγματοποιήθηκε στη Βενετία το 1991 (Παναγιωτάκης 1993), φαίνεται να έχει διαμορφωθεί μια συναίνεση μεταξύ νεοελληνιστών/τριών ως προς το ότι οι αρχές του 16ου αιώνα σηματοδοτούν μια μετάβαση, μια ποιοτική αλλαγή. Χωρίς πλέον το γλωσσικό όργανο των έργων να αποτελεί το βασικό κριτήριο, διαγιγνώσκεται στη στροφή του αιώνα η απομάκρυνση από τη βυζαντινή/μεσαιωνική κοσμοαντίληψη και η ανάδυση μιας αναγεννησιακής αίσθησης του κόσμου, γεγονός που μας επιτρέπει εφεξής να μιλάμε για νεοελληνική λογοτεχνία (Βαγενάς 2012).

Όπως είναι εύλογο, διαφορετικές προσεγγίσεις αναφορικά με τις απαρχές της νέας ελληνικής φάσης της γλώσσας και της πρώιμης φάσης της εντοπίζονται και στο πλαίσιο της γλωσσολογικής επιστήμης, όπως αυτή τέμνεται με την ιστορία του γλωσσικού ζητήματος. Για την οικονομία της συζήτησης, θα επικεντρωθούμε στη νεότερη βιβλιογραφία, και ειδικότερα στην πρόταση των Holton & Manolessou (2010), οι οποίοι σε αντιδιαστολή με τις προηγούμενες προσεγγίσεις δεν χρησιμοποιούν εξωγλωσσικά κριτήρια ούτε μια γενικόλογη αναφορά στη μορφή της γλώσσας, αλλά εφαρμόζουν ενδοσυστηματικά γλωσσικά κριτήρια, που θα εξετάσουμε αναλυτικότερα στην επόμενη ενότητα. Στην αδρομερή τριμερή περιοδολόγηση που εισηγούνται, η «πρώιμη μεσαιωνική ελληνική» καλύπτει την περίοδο 500-1100, η «όψιμη μεσαιωνική ελληνική» την περίοδο 1100-1500, ενώ η «πρώιμη νέα ελληνική» καλύπτει τον 16ο και τον 17ο αιώνα. Υπό το πρίσμα αυτό, η καθαυτό νέα ελληνική ξεκινά, για τους συγγραφείς, από τον 18ο αι. Κατά την αντίληψή μου, η πρώιμη νέα ελληνική πρέπει να συμπεριλάβει και τον 18ο αιώνα, κατ' ελάχιστον μέχρι την εμφάνιση του Νεοελληνικού Διαφωτισμού τις τελευταίες δεκαετίες, αν όχι μέχρι την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους (1830), που συνιστά μια τομή και στη γλωσσική χρήση και άρα εξέλιξη. Από εκεί και κάτω, χρειάζονται άλλες υποδιαιρέσεις για τη μετέπειτα πορεία της νέας ελληνικής.

2. ΠΝΕ, ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ

Τι χαρακτηρίζει λοιπόν σε δομικό επίπεδο την ΠΝΕ; Οι Holton & Manolessou (2010, 545–560 και Πίνακας 36.5) αναφέρονται σε οκτώ βασικές γλωσσικές αλλαγές: τον βόρειο φωνηεντισμό και τον τσιτακισμό σε φωνολογικό επίπεδο· την απώλεια του αοριστικού γερουνδίου και του απαρεμφάτου, τους περιφραστικούς σχηματισμούς του μέλλοντα με *θε/θα* + υποτ., και τη δήλωση του παρακειμένου με *έχω* + απαρ. στο μορφολογικό-συντακτικό επίπεδο· την αλλαγή στη σειρά των κλιτικών αντωνυμικών τύπων σε επίπεδο πρότασης· τέλος, την εισδοχή ιταλικών και τουρκικών δανείων στο λεξιλογικό επίπεδο. Πέρα από το γεγονός ότι κάθε περιοδολόγηση είναι συμβατική, η αδρομερής περιοδολόγηση ανά αιώνες (χωρίς να λαμβάνονται υπόψη επιμέρους γεγονότα της εξωτερικής ιστορίας μιας γλώσσας, που επηρεάζουν καθοριστικά την πορεία

της γλωσσικής αλλαγής), ενέχει τον κίνδυνο διόγκωσης του βαθμού γενίκευσης των ενδογλωσσικών αλλαγών που θεωρούνται ως ορίζουσες της περιόδου. Πράγματι, σε όλο τον ελληνόφωνο χώρο στα τέλη του 17ου αιώνα είχε γενικευτεί η χρήση των περιφραστικών σχηματισμών του μέλλοντα ή το φαινόμενο του τσιτακισμού με τον τρόπο που καταγράφεται λ.χ. στη νεοελληνική διαλεκτολογία (Manolessou & Pantelidis 2013); Εάν πάλι θεωρήσουμε ότι οι συγκεκριμένες αλλαγές είχαν ολοκληρωθεί στο τέλος του 17ου αιώνα, εμφανίστηκαν την ίδια στιγμή, από τις αρχές του 16ου, και με τι ρυθμό επέδωσαν; Για παράδειγμα, στον 16ο αιώνα η εισδοχή ιταλικών και τουρκικών δανείων δίνει παρόμοια εικόνα; Με άλλα λόγια, μπορούμε να μιλήσουμε με ομοιόμορφο τρόπο για την παρουσία φαινομένων στη διάρκεια δύο αιώνων; Διακόσια χρόνια για την ιστορία μιας γλώσσας είναι πολύ μεγάλο διάστημα, και δεν είναι τυχαίο που τα corpora της πρώιμης νεωτερικής φάσης διαφόρων γλωσσών[3] ταξινομούν τις πηγές ανά 50ετία. Επιπλέον, σε μια προσέγγιση που θεωρεί ότι περιοδολογεί με βάση ενδο-συστημικά κριτήρια οι μαρτυρίες των πολλών γραπτών πηγών σε δημώδη με αλλαγές, όπως αυτές που προαναφέρθηκαν, βρίσκονταν σε εξέλιξη και δεν εμφανίζονται ως γενικευμένες, θα ερμηνευθεί ως συντηρητική (μη) απεικόνιση συντελεσμένων μεταβολών στον προφορικό λόγο ή ενδέχεται να υποδεικνύει ότι οι εξελίξεις αυτές βρίσκονταν σε εξέλιξη ακόμη και στις προφορικές ποικιλίες της εποχής;

Η αλήθεια είναι ότι συχνά η ιστορική γλωσσολογία εστιάζει το ενδιαφέρον της αφενός στις πρώτες εμφανίσεις ενός νεωτερικού τύπου, ένα είδος ληξιαρχικής καταγραφής των νεωτερισμών, και αφετέρου στην καθιέρωσή τους, που θεωρείται ότι συνοδεύεται από παράλληλη εξαφάνιση των ανταγωνιστικών τύπων (αν και συχνά αυτοί επιβιώνουν περιορίζοντας τοπικά τη χρήση τους ή εξειδικεύοντας τη σημασία τους). Όμως, τι γίνεται με την ενδιάμεση πορεία επικράτησης, με αυτή την ανταγωνιστική σχέση ανάμεσα στους παλαιότερους και στους νεότερους τύπους; Ελάχιστα ερευνάται, συνήθως γιατί δεν ενδιαφέρει τη θεωρία ή δεν το επιτρέπουν τα δεδομένα. Αν, ωστόσο, συνυπολογίσουμε ότι αναφερόμαστε σε μια προ-νεωτερική εποχή, με απουσία εθνικού κράτους, και επομένως οι εξελίξεις δεν γίνονται από-τα-πάνω (top-down), δεν έρχονται δηλαδή να επιβληθούν από-τα-πάνω όπως συμβαίνει στα σύγχρονα κράτη μέσω γλωσσικού προγραμματισμού, αλλά γίνονται κατά βάση από-τα-κάτω (from below), κατανοούμε ότι είναι πολυεπίπεδες και παίρνουν πολύ περισσότερο χρόνο.

Τα τελευταία χρόνια, βέβαια, γνωρίζουμε πολύ περισσότερα πράγματα για την ΠΝΕ. Χάρη στο συλλογικό έργο της ερευνητικής ομάδας της Γραμματικής του Cambridge (Holton et al. 2019), τα χρονολογικά όρια της οποίας συμπίπτουν με αυτά του *Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας*

[3] Βλ. ενδεικτικά το ARCHER (A Representative Corpus of Historical English Registers).

του Ε. Κριαρά, διαθέτουμε πλέον σύγχρονη γλωσσολογική γνώση για τις δύο υποπεριόδους που διακρίνουν οι συντάκτες: την ύστερη μεσαιωνική ελληνική (12ος-15ος αι.) και την πρώιμη νέα ελληνική (16ος-17ος αι.). Στην Εισαγωγή διευκρινίζεται ότι για την ανάλυση έχουν χρησιμοποιηθεί τουλάχιστον 360 λογοτεχνικές (σε έμμετρο και πεζό λόγο) και μη λογοτεχνικές πηγές, η έκταση των οποίων κυμαίνεται από λίγες γραμμές έως ολόκληρα έργα, καθώς και ένα ηλεκτρονικό σώμα κειμένων που δημιουργήθηκε ειδικά και αποκλειστικά για τις ανάγκες της ερευνητικής ομάδας.

Κατοπτεύοντας τη Γραμματική του Cambridge γίνεται απόλυτα σαφές ότι η πολυτυπία είναι εγγενές χαρακτηριστικό της γλώσσας της περιόδου, πολύ μακριά από την ιδεολογία της ομοιογενούς πρότυπης γραπτής γλώσσας που έχουμε συχνά στο μυαλό μας ακόμη και οι γλωσσολόγοι (Milroy & Milroy 1985). Ανάλογη είναι η εικόνα που δίνει και η συλλογή ανθολογημένων αποσπασμάτων από αποκλειστικά πεζά κείμενα του 16ου αι. (Κακουλίδη-Πάνου, Καραντζόλα & Τικτοπούλου 2023: 1–502). Σε συνάφεια με την αρχική εύστοχη επισήμανση του Hinterberger (2001) ότι η εναλλαγή τύπων σε *-ουν/-ουσι(ν)* στο γ΄πληθ. δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά σε μετρικούς λόγους αφού παρατηρείται ευρέως και σε πεζά κείμενα, το σύνολο των μελετών μας, είτε αφορά τις γλωσσικές επιλογές συγκεκριμένου συγγραφέα είτε διαφορετικών, καταδεικνύει την ύπαρξη εκτεταμένης ενδο- και δια-ποικιλότητας (intra-/inter-variation). Θα επιμείνω στην ιδιαίτερη σημασία του πεζού λόγου για τη μελέτη της ιστορίας μιας γλώσσας σε σχέση με την ποίηση, η οποία παραδοσιακά θεωρείται ότι βρίσκεται πιο κοντά στον προφορικό λόγο[4]. Όχι μόνο ο έμμετρος λόγος συχνά είναι έντεχνος και εμπεριέχει περιορισμούς για τη γλωσσολογική ανάλυση (λ.χ. τη συνειδητή επιδίωξη πολυτυπίας, για μετρικούς ή υφολογικούς λόγους). Ο πεζός λόγος είναι αυτός, εντέλει, που αποτελεί το κρίσιμο πεδίο χρήσης μιας γλωσσικής ποικιλίας. Αρκεί να θυμηθούμε ότι οι απαρχές της γλωσσικής διαμάχης τον 18ο αι. αφορούσαν την έντονη διαφωνία του Ευγένιου Βούλγαρη σχετικά με την καταλληλότητα της ομιλουμένης να χρησιμοποιηθεί στα φιλοσοφικά έργα. Αντίστοιχα, η επανεκκίνηση της γλωσσικής διαμάχης που συνδέεται με την έκδοση του πεζού λογοτεχνήματος του Ψυχάρη *Το Ταξίδι μου* (1888) σε δημοτική, λαμβάνει χώρα ενώ από τις αρχές του 19ου αι. η χρήση της δημοτικής στην ποίηση ήταν αποδεκτή, δεν ενοχλούσε. Το μεγάλο διακύβευμα, σε όλη την ιστορία της ελληνικής γλώσσας και του γλωσσικού ζητήματος, παραμένει η χρήση των καθομιλούμενων ποικιλιών στον πεζό γραπτό πεζό λόγο και ειδικά στα ανώτερα είδη του.

Εάν η ύπαρξη ποικιλότητας μπορεί να θεωρηθεί δεδομένη για την ΠΝΕ, γνωρίζουμε εντούτοις ότι η σχέση ποικιλότητας και γλωσσικής αλλαγής δεν

[4] Χαρακτηριστικά, ο Browning (1991) βασίζει την Ιστορία της ελληνικής γλώσσας του στα κέντρα παραγωγής δημώδους ποίησης, ενώ ο Horrocks (2006) στο Κεφάλαιο «Η ομιλούμενη ελληνική στην Οθωμανική Αυτοκρατορία» του βιβλίου του αναλύει τον *Ερωτόκριτο*.

είναι ευθύγραμμη. Κάθε ποικιλότητα δεν οδηγεί αυτόματα σε μια διαχρονική μεταβολή. Εκτός από τη διαχρονική εξέλιξη καθεαυτή, υπάρχουν και άλλες παράμετροι ποικιλότητας (Coseriu 1955): η *διατοπική* ποικιλότητα, δηλαδή γλωσσικές διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσα σε διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές· η *διαστρωματική* ποικιλότητα, δηλαδή διαφορές που προκύπτουν λόγω της κοινωνικής διαστρωμάτωσης της κοινωνίας (πρβλ. κοινωνική τάξη, εκπαίδευση, επάγγελμα, εισόδημα κ.λπ.)· η *διαφασική* ποικιλότητα, δηλαδή ανάλογα με την περίσταση επικοινωνίας και το είδος κειμένου. Νεότερες επεξεργασίες των Ιταλών κοινωνιογλωσσολόγων έχουν προσθέσει στο τριαδικό αυτό σχήμα, τη *διαμεσική* ποικιλότητα, που αναφέρεται στην επίδραση του μέσου επικοινωνίας στις γλωσσικές δομές, με ιδιαίτερη έμφαση στις διαφορές προφορικού και γραπτού λόγου – στην περίπτωση, ωστόσο, της ΠΝΕ η γνώση του προφορικού διαμεσολαβείται από τον γραπτό λόγο, αφού μόνο γραπτές πηγές είναι διαθέσιμες. Μία ακόμη παράμετρος ποικιλότητας που απαντά εκτενώς την εξεταζόμενη περίοδο, αλλά δεν θα με απασχολήσει στη συνέχεια, είναι η *διαγλωσσική*, με την έννοια ότι η ποικιλότητα είναι εμφανής και σε επίπεδο κειμένου. Καθώς το φαινόμενο της μεταγλώττισης, είτε από ξένη γλώσσα είτε από παλαιότερες φάσεις της ελληνικής, είναι εκτεταμένο (Σφοίνη 2003), στο ίδιο κείμενο συνυπάρχουν διαφορετικά στρώματα εκφράσεων, λέξεων και στοιχείων. Συγχρόνως, η ποικιλότητα αυτή είναι και αντιγραφική, και επομένως υπεισέρχονται προβλήματα παράδοσης του έργου, παρεμβάσων των αντιγραφέων κτλ.

Υπό το φως των παρατηρήσεων που προηγήθηκαν, γίνεται φανερό ότι ο 16ος αιώνας συνιστά μια «δυναμική συγχρονία» και, ως τέτοια κατέχει μια εντελώς ξεχωριστή θέση στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας. Η ύπαρξη, έπειτα από πολλούς αιώνες, μεγάλου αριθμού και εύρους πεζών κειμένων σε γλωσσικό ιδίωμα που επιδιώκει να είναι κοντά στις καθομιλούμενες ποικιλίες επιτρέπει τη διεξοδική μελέτη, ποσοτική ή και στατιστική, της συχνότητας εμφάνισης των παραλλαγών μιας μεταβλητής. Επιπλέον, τα δεδομένα είναι τέτοια που επιτρέπουν να επιχειρηθεί ο συσχετισμός της διαχρονικής ποικιλότητας με άλλες παραμέτρους.

3. ΠΝΕ και ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ

Είναι κοινός τόπος στην ιστορική γλωσσολογία πως η γλωσσική αλλαγή ακολουθεί διαφορετικό ρυθμό εξέλιξης ανάλογα με τα επίπεδα ανάλυσης και τα διάφορα επιμέρους υποσυστήματα ή τις κατηγορίες φαινομένων. Γίνεται επίσης ολοένα και περισσότερο αποδεκτό ότι η γλωσσική αλλαγή δεν έχει γραμμικό και αναπόδραστο χαρακτήρα, με βασικότερο λόγο τις δράσεις γλωσσικού προγραμματισμού. Συνδυαστικά τα γεγονότα αυτά υποχρεώνουν σε μια συνολικότερη μεθοδολογική στροφή: έναντι παλαιότερων προσεγγίσεων

που ενδιαφέρονταν για τον εντοπισμό ενός μικρού αριθμού γλωσσικών χαρακτηριστικών ή και ενός μόνο αποκλειστικού κριτηρίου για την όποια κατηγοριοποίηση, έμφαση πλέον δίνεται στη διερεύνηση της παρουσίας/απουσίας και του βαθμού επίδοσης μιας *δέσμης* χαρακτηριστικών. Ανάλογη τάση παρατηρείται στις διαλεκτολογικές μελέτες (πρβλ. τη δέσμη ισογλώσσων που πρότεινε ο Contossopoulos (1983-1984) ή τα 24 ισόγλωσσα βάσει των οποίων σκιαγραφούνται και διαιρούνται οι νεοελληνικές διάλεκτοι στο υπό προετοιμασία συλλογικό έργο του ΙΝΣ που επιμελείται ο Τζιτζιλής). Αντίστοιχα, και στη μελέτη των ελληνικών της Τουρκοκρατίας (και της Βενετοκρατίας), από το ένα μοναδικό κριτήριο για τη συμπερίληψη ενός κειμένου ως δημώδους στον κατάλογο των δημωδών κειμένων που κατάρτισαν οι Jeffreys & Doulavera (1997)[5], περάσαμε στα οκτώ χαρακτηριστικά που χαρακτηρίζουν την (ομιλουμένη) ΠΝΕ, σύμφωνα με τους Holton & Manolessou (2010), και από εκεί στη δέσμη 24 μεταβλητών που έχουμε προτείνει για τον 16ο αιώνα από όλα τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης (Κακουλίδη-Πάνου, Καραντζόλα & Τικτοπούλου 2023: XCV–CVII).

Κατά την επιλογή των μεταβλητών που μπορούν να διερευνηθούν ποσοτικά στις γραπτές πηγές της περιόδου προκειμένου να προσδιοριστεί ο λογιότερος ή δημωδέστερος χαρακτήρας ενός κειμένου, οπωσδήποτε υπάρχουν διάφοροι περιορισμοί που πρέπει να ληφθούν υπόψη. Καταρχάς, διάφορα φωνητικά/φωνολογικά φαινόμενα, όπως λ.χ. ο τσιτακισμός που προαναφέρθηκε, δεν καταγράφονται ή δεν μπορούν να εντοπιστούν εύκολα ή/και συστηματικά στον γραπτό λόγο. Επίσης, τα περισσότερα χαρακτηριστικά διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τη συχνότητα εμφάνισής τους στα κείμενα· όπως είναι εύλογο, όσα απαντούν συχνότερα επηρεάζουν πιο καθοριστικά το συνολικό προφίλ του κειμένου (π.χ. η χρήση της ΑΕ αιτ. πληθ. του άρθρου *τας* έναντι του μορίου *ουν*). Από την άλλη πλευρά, σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες, δεν διαθέτουμε για την ΠΝΕ σώματα κειμένων, αντιπροσωπευτικά της γλωσσικής χρήσης στα διάφορα κειμενικά είδη ή/και επισημειωμένα, ώστε να διεξαγάγουμε την έρευνα που θα θέλαμε. Επομένως, τα φαινόμενα τα οποία θα εντάξουμε στη δέσμη μεταβλητών πρέπει να μπορούν να διερευνηθούν ποσοτικά σε μη επισημειωμένα σώματα κειμένων. Με αυτά κατά νου, καταλήξαμε στη δέσμη των 24 μεταβλητών, με τιμές (+παλαιό/αρχαϊκό, +π/α) και (+νεωτερικό, +ν)[6]. Η παρουσία περισσότερων (+ν) παραλλαγών καθιστούν ένα κείμενο –ή τμήμα του– δημωδέστερο, ενώ αντίστροφα, η παρουσία (+π/α) παραλλαγών, λογιότερο.

[5] Πρόκειται για την εμφάνιση (ή όχι) στα κείμενα της κατασκευής *να* + παρεμφατικός τύπος (αντί του αρχαϊκού απαρεμφάτου), που αναμφίβολα συνιστά μια μείζονα συντακτική αλλαγή στη διαχρονία της ελληνικής.

[6] Στην πραγματικότητα, τα φαινόμενα είναι περισσότερα γιατί πρόκειται για κατηγορίες φαινομένων, που περιέχουν επιμέρους υποκατηγορίες. Σε ορισμένες περιπτώσεις ενδέχεται να υπάρχουν και επιπλέον τύποι, πολλοί από τους οποίους ενδιάμεσοι, για τους οποίους ο χαρακτηρισμός (+π) ή (+ν) καθίσταται δυσχερέστερος· όμως, το ενδιαφέρον αυτό θέμα αυτό δεν μπορεί να συζητηθεί εκτενέστερα εδώ.

Σε ό,τι μας αφορά, για τον (+π) ή (+ν) χαρακτηρισμό της τιμής κάθε μεταβλητής έχουμε υιοθετήσει την πιο ουδέτερη, κατά το δυνατόν θεώρηση, αποδίδοντας τον χαρακτηρισμό (+ν) στην τιμή της μεταβλητής που εμφανίστηκε αργότερα από την τιμή (+π) στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας, λ.χ. ο τύπος *τες* εμφανίστηκε μεταγενέστερα του τύπου *τας*, άρα είναι (+ν) σε σχέση με εκείνον που είναι (+π). Στο σημείο αυτό, τα δεδομένα των Γραμματικών της ΠΝΕ είναι σημαντικά, γιατί μπορούν να θεωρηθούν termina ως προς την εμφάνιση νεωτερικών τύπων, επηρεάζοντας και την επιλογή των μεταβλητών για τη δέσμη. Πιο συγκεκριμένα, αν ένας νεωτερικός τύπος εμφανίζεται σε μια γραμματική, που εξ ορισμού έχει πιο συντηρητικό χαρακτήρα από τον προφορικό λόγο, σημαίνει ότι ήταν συχνόχρηστος/είχε επιδώσει στις καθομιλούμενες ποικιλίες. Επομένως, μέσα από μια συγκριτική οπτική, επιλογές (+π) τύπων σε μεταγενέστερες γραμματικές της ΠΝΕ έναντι (+ν) σε προγενέστερες προσδιορίζουν εντέλει και τον περισσότερο συντηρητικό ή νεωτερικό χαρακτήρα της κάθε Γραμματικής.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τόσο στη Γραμματική του Σοφιανού στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα, όσο και στις Γραμματικές του Germano και του Portius που τυπώθηκαν τον επόμενο αιώνα, υπάρχουν κοινοί νέοι τύποι (Καραντζόλα, Παπαϊωάννου & Πατεράκης 2021). Για παράδειγμα, καταγράφονται οι νεωτερικές καταλήξεις σε [-es] για την αιτιατ. αρσενικών και θηλυκών της α΄ κλίσης· τα ουδέτερα σχηματίζονται σε [-i] και όχι [-ion] (*το ψωμί*, *το χαρτί*). Και αυτό που είναι ακόμη πιο ενδιαφέρον, και στις γραμματικές καταγράφονται τύποι που δεν έχουν επιδώσει στην πρότυπη ΚΝΕ, όπως για παράδειγμα, αναλογικοί σχηματισμοί των παλιών γ΄κλιτων κατά τα α΄κλιτα (*φύσες*), το οποίο αρκετούς αιώνες αργότερα θα θεωρηθεί πολύ λαϊκό, ή ανισοσύλλαβοι πληθυντικοί (*ληστάδες*, *μάντιδες*), που επίσης μέσα την πορεία της ιστορίας ελληνικής γλώσσας θα αποκτήσουν άλλες συνδηλώσεις. Ωστόσο για την ΠΝΕ δείχνει να αποτελούν τον κανόνα, τη φυσική τάση εξέλιξης της γλώσσας, εφόσον καταγράφονται ως μόνη επιλογή και στις τρεις γραμματικές.

Φυσικά, παρατηρούνται και διαφορετικές γλωσσικές επιλογές από τον έναν γραμματικό στον άλλο (*δια-ποικιλία*) αλλά και διπλές ή και τριπλές επιλογές ανά γραμματικό (*ενδο-ποικιλία*), που υποδηλώνει μια σχετική ανοχή στην ποικιλία κατά την τυποποίηση. Έτσι, σε ό,τι αφορά το θηλυκό άρθρο, ο Σοφιανός επιλέγει μόνο τους νεωτερικούς τύπους <οἱ> και <ταῖς>. Αντίθετα, οι Germano και Portius παραδίδουν και τον αρχαϊκότερο <αἱ>, και μάλιστα ως πρώτη επιλογή, ενώ παράλληλα ο Portius αποτυπώνει στην αιτιατ. πληθ. ως εναλλακτικό τύπο τον ακόμη πιο νεωτερικό <τῇς> [tis]. Εικόνα μεγαλύτερης ακόμη ποικιλίας εμφανίζει το ρηματικό σύστημα και ιδιαίτερα στα βαρύτονα ρήματα, τα συνηρημένα (Καραντζόλα, Παπαϊωάννου & Πατεράκης 2021: 132–133), που όμως δεν απαντούν συχνά στα κείμενα. Από την άλλη πλευρά, έκδηλη είναι η τάση ορισμένων μελών της κοινότητας που πρωτοστατούν

στην (προ)τυποποίηση για συντηρητικότερες επιλογές. Στα διαχρονικά λεξικά του Meursius και του Du Cange ενώ τα απαρέμφατα, ήδη στη Γραμματική του Σοφιανού, απαντούν χωρίς *-ν* σε όλους τους περιφραστικούς σχηματισμούς και στη γραμματική κατηγορία «απαρέμφατο» δίνεται ο τύπος *να γράφω*, στα λεξικά αυτά τα ρήματα λημματογραφούνται πάντα στον τύπο του απαρεμφάτου, με γενικευμένη χρήση τελικού *-ν*. Τελικό *-ν* προστίθεται και στα ουδέτερα, το οποίο απουσιάζει από τις γραμματικές του 16ου και του 17ου αι. Ενδεικτική, επίσης της τάσης αυτής συντηρητικοποίησης είναι η πρακτική του λεξικογράφου να λημματογραφήσει σε πλάγια πτώση σύμφωνα με το λόγιο κλιτικό παράδειγμα (*Λαλητάς*), ενώ στη Βατραχομυομαχία του Δημητρίου Ζήνου από όπου αντλείται το σχετικό παράδειγμα χρήσης, ο τύπος είναι δημωδέστερος (*λαλητάδες*).

.

4. ΠΝΕ και ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑΣ

4.1. Διατοπική και διαστρωματική ποικιλότητα

Αν και σε μια προ-νεωτερική περίοδο, οι τοπικές διαφοροποιήσεις είναι δεδομένες, κανένα γραπτό κείμενο δεν είναι απόλυτα διαλεκτόφωνο, ενώ σαφέστατα κάποιες τοπικές ποικιλίες αποτυπώνονται περισσότερο στον γραπτό λόγο από άλλες, όπως π.χ. τα κυπριακά και τα κρητικά στα αφηγηματικά κείμενα. Ατυχώς, επίσης, πολλά φωνητικά-φωνολογικά φαινόμενα δεν αποτυπώνονται, ενώ στη σύνταξη οι τοπικές ποικιλίες δεν εμφανίζουν αξιοσημείωτες διαφοροποιήσεις. Και στην περίπτωση αυτή, οι μεταγλωσσικές παρατηρήσεις που παρέχουν γραμματικές και λεξικά της εποχής αποτελούν πολύτιμο οδηγό, όπως λ.χ. η επισήμανση στη Γραμματική του Ρωμανού Νικηφόρου σχετικά με τη χρήση *μα* στην Κρήτη αντί για το *αλλά* ή το *αμή* ή η μαρτυρία του σχετικά με το συντακτικό ισόγλωσσο της πτώσης του έμμεσου αντικειμένου[7].

Σε κάθε περίπτωση, η διερεύνηση της διατοπικής ποικιλότητας στην ΠΝΕ δεν μπορεί παρά να αξιοποιήσει τη σύνδεση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών με συγκεκριμένες γεωγραφικές ποικιλίες στο πλαίσιο της νεοελληνικής διαλεκτολογίας – αν και δεν αναμένεται κατά τον 16ο και 17ο αιώνα να ισχύουν με τον ίδιο τρόπο, ως προς την εμφάνιση ή τον βαθμό επίδοσης. Το ότι η σχέση μεταξύ διαχρονικής και διατοπικής ποικιλότητας είναι σύνθετη φαίνεται από το γεγονός ότι μια διαχρονική μεταβλητή από αυτές που έχουμε προτείνει για τον 16ο αιώνα, για παράδειγμα το 3ο πληθ. *-ουν/-ουσι*, αποτελεί συγχρόνως ένα από τα χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν την (νεωτερική) ανατολική από τη δυτική κρητική (Καραντζόλα 2005: 253–254). Σε άλλες περιπτώσεις, όπως στους τύπους των άρθρων, εκτός από (+π)/(+ν) τιμές, μπορεί να υπάρχουν και περισσότερες,

[7] Μτφρ. από τα λατινικά: «αντί του *αλλά* εμείς συχνότερα λέμε *αμή*, ενώ οι Κρήτες λένε *μα*» και «αντί της δοτικής όλοι οι νησιώτες και οι Πελοποννήσιοι χρησιμοποιούν τη γενική, π.χ. *εγώ έδωκα του Πέτρου δύο βιβλία*, ενώ αυτοί που είναι στην ηπειρωτική Ευρώπη και στην Ασία και στην Αφρική χρησιμοποιούν την αιτιατική, π.χ. *εγώ έδωκα τον Πέτρον δύο βιβλία*».

όπως το *τσι*, που παραπέμπουν σε συγκεκριμένη/ες τοπική/ές ποικιλία/ες. Με τη διατοπική ποικιλότητα σχετίζονται και οι παραλλαγές μεταβλητών όπως η μορφή της ερωτηματικής αντωνυμίας (*τι* vs *ίντα*), η ύπαρξη προθετικών *ο-* ή *α-*, οι στρατηγικές για αποφυγή της χασμωδίας στις καταλήξεις ονομάτων και ρημάτων κ.ά.

Η μελέτη λογοτεχνικών και μη λογοτεχνικών πηγών που προέρχονται από την Κρήτη και τα Επτάνησα έχει επιβεβαιώσει την παρουσία ορισμένων διαλεκτικών/τοπικών χαρακτηριστικών κατά τον 16ο-17ο αι. Παράλληλα, η συγκριτική ανάλυση της γλώσσας των νοταριακών εγγράφων λ.χ. του Ιωάννη Ολόκαλου και του Μανόλη Βαρούχα (Καραντζόλα 2005) κατέδειξε ότι στις αρχές του 16ου αι. απουσιάζουν θετικές μαρτυρίες για «πυρηνικά» φαινόμενα της κρητικής, όπως ο τσιτακισμός. Για άλλα πάλι φαινόμενα, όπως η απουράνωση, η γεωγραφική εξάπλωση φαίνεται ότι ήταν διαφορετική. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η γενικευμένη παρουσία ως «πυρηνικών», χαρακτηριστικών που η νεοελληνική διαλεκτολογία δεν συνδέει με την κρητική διάλεκτο, με πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τη γενικευμένη μεσοπαθητική ρηματική κατάληξη *-ουνται* αντί *-ονται*. Αντίστοιχα η μελέτη των γλωσσικών επιλογών έξι Κερκυραίων νοταρίων της εποχής (Καραντζόλα & Λαβίδας 2016) πιστοποιεί την απουσία διαφόρων «πυρηνικών» χαρακτηριστικών της κερκυραϊκής, ενώ εμφανίζονται αρκετά συστηματικά στα κείμενα κάποια άλλα χαρακτηριστικά που η διαλεκτολογική έρευνα δεν τα έχει συνδέσει με τη σύγχρονη μορφή του ιδιώματος, όπως η παρουσία προθετικού [i-] (π.χ. *ημοιράζουν, ιμένει, ισολδιάτικο*) ή η έκταση των στενώσεων. Θα μπορούσαμε να προχωρήσουμε ένα βήμα ακόμη και να κάνουμε λόγο για ενδοδιαλεκτική διαφοροποίηση: ο νοτάριος Κατωιμέρης που δραστηριοποιείται στο χωριό Καρουσάδες, στα βόρεια του νησιού, χρησιμοποιεί τον τύπο *Ιουανουρίου*, ενώ οι άλλοι τρεις νοτάριοι που δρουν εκτός της πόλης της Κέρκυρας χρησιμοποιούν τον τύπο *Ιουναρίου*. Κάποιες ιδιωματικές γενικές που οδηγούν σε συντάξεις με μη συμφωνία (*του αντρό μου κυρ Νικολ**ό***[8] *Ρούσσου*, *από χωρίου του Αγίου Ματθαί**ως***), εμφανίζονται και στον Άγιο Ματθαίο και στους Δουκάδες, εκεί που δραστηριοποιούνται οι άλλοι νοτάριοι.

Ως προς τη διαστρωματική ποικιλότητα, ο βαθμός μόρφωσης των νοταρίων, διεπιδρώντας με τη διάκριση μεταξύ νοταρίων πόλης και νοταρίων υπαίθρου, φαίνεται να ευθύνεται για τον βαθμό εισαγωγής δάνειων λέξεων από τα βενετσιάνικα (υψηλός στους νοτάριους πόλης Τοξότη και Σπυρή, χαμηλός στους υπόλοιπους τέσσερις που ασκούν το επάγγελμά τους στην ύπαιθρο). Αντίστοιχα, οδηγεί σε διαφορετικές στρατηγικές προσαρμογής των δανείων: τον δανεισμό όλης της λέξης και την επανανάλυση του κλιτικού επιθήματος -ar ως παραγωγικού συν την προσθήκη καταλήξεων (π.χ. *{ο,ε}(μ)πληγάρω – εμπληγάρομαι*) από τους νοτάριους πόλης, έναντι του δανεισμού της ρηματικής ρίζας και της προσθήκης του επιθήματος [-evo] (π.χ. *ο(μ)πλιγεύω – αμπληγέβονται*).

[8] Ας σημειωθεί ότι το *Νικολό* δεν είναι άκλιτο, γιατί υπάρχει ονομαστική *Νικολός*.

Κανένα από τα επώνυμα κείμενα της εποχής δεν ανήκει σε γυναίκα συγγραφέα.

4.2. Διαφασική και διαμεσική ποικιλότητα

Μελετώντας την παρουσία δεικτών αντίθεσης και επαναδιατύπωσης σε τέσσερα διαθέσιμα σώματα κειμένων (συγκεκριμένα: α) τα κείμενα 16ου και 17ου αι. που έχουν συμπεριληφθεί στο TLG, β) τα σχετικά χωρία στον ιστότοπο του ΚΕΓ «Δημώδης γραμματεία: από τον *Διγενή Ακρίτη* ως την πτώση της Κρήτης», γ) τα 250 αποσπάσματα πεζών κειμένων του τόμου *Δημώδης πεζός λόγος του 16ου αι.* (= Ανθολογία), και δ) τα 101 δείγματα αυτόγραφων πεζών κειμένων του 16ου και 17ου αι. από τη διατριβή του Α. Παπαϊωάννου (2016)), διαπιστώσαμε μεγάλες αποκλίσεις ως προς την κατανομή των δεικτών, οι οποίες σχετίζονται με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της κάθε συλλογής, καθώς καμία από αυτές δεν έχει εξυπαρχής σχεδιαστεί με λογική σώματος κειμένων (βλ. σχετικά Karantzola, Kostopoulos & Sampanis 2019). Πιο συγκεκριμένα, το *μα* έχει χαμηλή παρουσία στην Ανθολογία του 16ου και στα Αυτόγραφα (7% και 6%, αντίστοιχα), ελαφρά μεγαλύτερη στο TLG (11%) και κυρίαρχη στο corpus του ΚΕΓ (49%), το οποίο αποτελείται κατά 65% από έμμετρα κείμενα. Οπότε διατυπώσαμε την υπόθεση ότι υπάρχει μια συσχέτιση της εμφάνισης του *μα* με τον έμμετρο ή μη χαρακτήρα των κειμένων. Προκειμένου να διερευνήσουμε τη συσχέτιση αυτή ουδετεροποιώντας την επίδραση άλλων παραμέτρων ποικιλότητας (χρονική περίοδος, γεωγραφική ποικιλότητα), εξετάσαμε την παρουσία του *μα* μόνο στα κρητικά κείμενα του TLG, όπου πράγματι αποδείχτηκε πέντε φορές συχνότερη στα ποιητικά κείμενα από ό,τι στα πεζά. Η συσχέτιση αυτή θα μπορούσε να ερμηνεύσει τη χαμηλή παρουσία του *μα* στα δυο σώματα που αποτελούνται από πεζά κείμενα, καθώς και την κυριαρχία του στο corpus του ΚΕΓ. Αν, επιπλέον, υπολογίσουμε ότι στα κρητικά κείμενα του TLG το *μα* καλύπτει το 93% της έκφρασης της αντίθεσης, ενώ μόλις το 11% στο σύνολο των σώματος κειμένων 16ου-17ου αι. του TLG, έχουμε μια ισχυρή ένδειξη της επίδρασης της διατοπικής ποικιλότητας στη χρήση των αντιθετικών συνδετικών και ειδικότερα στη συχνότητα εμφάνισης του *μα*.

Σε ό,τι αφορά τα κειμενικά είδη, οι βασικές διαπιστώσεις από τη συγκριτική εξέταση διαφορετικών ειδολογικά κειμένων σε «κοινή» γλώσσα (διδαχή, έκθεση των κανόνων της ζωής μοναχών, νοταριακά έγγραφα) ενός από τους σημαντικούς λογίους εποχής, του Κερκυραίου Αλέξιου Ραρτούρου είναι ότι η αυτή η «κοινή», με την έννοια της απλής, καθημερινής γλώσσας, του κάθε συγγραφέα, δεν είναι ομοιογενής (Καραντζόλα & Παπαϊωάννου 2018). Συναρτάται με τα κειμενογλωσσολογικά χαρακτηριστικά των κειμένων, αν πρόκειται φερ' ειπείν για διδακτικό κείμενο ή περιγραφή/αναφορικό λόγο με μεγάλο βαθμό επισημότητας. Εξετάζοντας την παρουσία/απουσία αρχαϊκών στοιχείων όπως τύπων δοτικής, μονολεκτικών παρακειμένων, τύπων ευκτικής, καθώς και τον ανταγωνισμό

ανάμεσα σε νεωτερικές και αρχαϊκές παραλλαγές, καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι παρά το γεγονός ότι η Έκθεση είναι αυτόγραφο έργο «εις γλώττα κοινή», κατά τον συγγραφέα, δύσκολα θα το χαρακτηρίζαμε ως δημώδες κείμενο λόγω των πολύ συντηρητικών γλωσσικών στοιχείων. Ασφαλώς, η απεύθυνση του κειμένου στον στρατιωτικό διοικητή αυξάνει τον βαθμό επισημότητας, οι γλωσσικές επιλογές του κειμένου φαίνεται, ωστόσο, να υποδεικνύουν γενικότερα ότι τα όρια της κοινής κατά τον 16ο-17ο αι., σε αντιδιαστολή με τα αρχαία ελληνικά, ήταν πολύ ευρύτερα από ό,τι η μεταγενέστερη τριμερής διάκριση «αττικίζουσας, καθαρεύουσας, δημώδους / καθομιλουμένης» αφήνει να εννοήσουμε. Ένα ακόμη αναπάντεχο εύρημα ήταν ότι η γλωσσική διαφοροποίηση ανάμεσα σε υποκατηγορίες κειμενικών ειδών (διαθήκη vs. πώληση) ενδέχεται να είναι μεγαλύτερη από ό,τι ανάμεσα σε διαφορετικά κειμενικά είδη

Δυο σκέψεις για τη διαμεσική ποικιλότητα. Ξέρουμε ότι ο προφορικός λόγος είναι πάντα ατελής αντανάκλαση της ομιλουμένης καθώς και ότι πάρα πολύ συχνά υπάρχει σύγχυση ανάμεσα σε ομιλούμενες και λαϊκές ποικιλίες. Αν συγκρίνουμε τα είδη πηγών που έχουν προταθεί για την καθομιλούμενη γαλλική του 17ου αιώνα (Ernst 1980 στο Ayres-Bennett 2004: 27–36) και αυτά που είναι διαθέσιμα για την ομιλούμενη ελληνική του 16ου, έχουμε αρκετά σημαντικές αποκλίσεις. Απουσιάζουν οι μεταγραφές αυθεντικής ομιλίας, οι μεταγλωσσικές μαρτυρίες είναι περιορισμένες, δεν υπάρχει η δυνατότητα συγκριτικής ανακατασκευής (λ.χ. με τη βοήθεια κρεολών). Καθώς τα θεατρικά έργα είναι μόνο έμμετρα, ο ευθύς λόγος σε αυτά δεν είναι απαλλαγμένος από προβλήματα που έχω περιγράψει νωρίτερα. Σώζονται, ωστόσο, κάποια δίγλωσσα εγχειρίδια και στοιχεία θεματογραφίας (Κακουλίδη-Πάνου, Καραντζόλα & Τικτοπούλου 2023). Υπάρχει, επίσης, ευθύς λόγος σε αφηγηματικά κείμενα, η ανάλυση του οποίου όμως απαιτεί μεγάλη προσοχή. Μπορεί επίσης να αξιοποιηθεί η ετερογλωσσική φύση των νοταριακών έγγραφων. Έχουμε υποστηρίξει ότι στα νοταριακά έγγραφα υπάρχουν στοιχεία προφορικότητας και ειδικά στην κατηγορία των διαθηκών, γιατί είναι σύνθετα συμβάντα γραμματισμού κατά τα οποία ο λόγος του διαθέτη και του νοτάριου συνυπάρχουν και διαπλέκονται (Καραντζόλα & Τικτοπούλου 2022). Υπάρχει συνεχής κίνηση από ένα επίπεδο ύφος στο άλλο, από το λαϊκό στο λόγιο, από το αυθόρμητο στο σχεδιασμένο. Και είναι πολύ ενδιαφέρον ότι μέσα στο ίδιο κείμενο το «εγώ» διεκδικείται εξίσου από τον διαθέτη και λίγο παρακάτω, από τον νοτάριο («Εγώ, ο καλόγερος ο Μανασίς … Εγώ ο Ιωάννης Ολόκαλος …»).

4.3. Διαμόρφωση γραπτής κοινής

Κατά την πρώιμη νεωτερική περίοδο, είναι πιθανόν να είχαν διαμορφωθεί επιμέρους προφορικές κοινές, τουλάχιστον στα μεγαλύτερα αστικά κέντρα. Γνωρίζουμε με βεβαιότητα ότι υπήρχαν λογοτεχνικές κοινές, όπως για

παράδειγμα η κοινή των Κρητών ποιητών. Ο Eideneier (1998) έχει υποστηρίξει ότι, σε αντιδιαστολή με αυτήν την κοινή, ο δημώδης πεζός λόγος του 16ου και 17ου αιώνα παραμένει υπερτοπικός, κοινός, έχοντας ως πρότυπο την κοινή των αφηγητών, όπως αυτή εμφανίζεται σε βίους αγίων, συναξάρια και άλλα ηθικοδιδακτικά, συνήθως, θρησκευτικά διηγήματα. Δεν πρόκειται για γλώσσα καθημερινής ομιλίας, αλλά για μια έντεχνη ημιλόγια κοινή.

Η συγκριτική εξέταση αποσπασμάτων από τρία διαφορετικά έργα του Κρητικού μοναχού Αγάπιου Λάνδου («Βαρλαάμ και Ιωάσαφ», «Καλοκαιρινή», *Γεωπονικόν*) αποκάλυψε μια αρκετά ομοιόμορφη γλωσσική εικόνα (Καραντζόλα & Παπαϊωάννου, 2024). Παρ' όλο που το *Γεωπονικόν* είναι πολύ διαφορετικό είδος κειμένου από τα άλλα δύο, δεν διαπιστώνεται η μεγάλη έκταση αποκλίσεων, ως προς τη δέσμη χαρακτηριστικών, που εντοπίσαμε στα έργα του Ραρτούρου.

Περιγράφοντας τις γλωσσικές επιλογές του Λάνδου, θα λέγαμε ότι αποφεύγει τη χρήση διαλεκτικών τύπων και έχει σαφώς λιγότερους νεωτερισμούς: χρησιμοποιεί μη ανομοιωμένα συμφωνικά συμπλέγματα (*-χθ-*, *-φθ-* κ.ά.) και παλαιότερους κειμενικούς δείκτες όπως το *ουν*, υπερισχύουν οι (+π) τύποι στο θηλυκό άρθρο και στο όνομα, ενώ πολύ περιορισμένη ή και μηδενική είναι η χρήση παρεκτεταμένων και διαλεκτικών αντωνυμικών τύπων (*αυτήνη - αυτόνος - αυτωνών*, *ετουνού*, *ατή της*, *ίντα*, *τως*). Άρα, εδώ, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι βρισκόμαστε μπροστά σε δείγματα διαμόρφωσης αυτής της υπερτοπικής, υπερδιαλεκτικής κοινής, και μάλιστα υψηλού ύφους. Εντούτοις, αν συγκρίνουμε τη γλώσσα του Λάνδου με αυτήν άλλων Κρητών συγχρόνων του, όπως είναι ο Βενετζάς ή ο Μορεζήνος, τότε πρέπει να μετριάσουμε τον ισχυρισμό του Eideneier: σαφέστατα, εκτός από τη γλώσσα του Λάνδου, μπορούμε να αναγνωρίσουμε μια κοινή του πεζού λόγου με σαφή κρητική χροιά, ίσως σε λίγο χαμηλότερο επίπεδο ύφους από αυτό του Λάνδου.

Χρειάζεται ακόμη να υπογραμμίσουμε ότι αυτή η υπερτοπική κοινή δεν αποτυπώνει/μεταγράφει μια προφορική κοινή, αλλά είναι μια αποδιαλεκτοποιημένη ποικιλία, που δημιουργείται και πλάθεται μέσω του λόγου, μέσα από μια κατά βάση εσωτερικευμένη διαδικασία. Η τάση αποδιαλεκτοποίησης αφορά μεγάλο αριθμό πεζών κειμένων της ΠΝΕ. Ένα απτό δείγμα της διαδικασίας αυτής μας προσφέρει το χειρόγραφο Καρακάλλου 93 της *Κλίνης Σολομώντος* (1633), στο οποίο αντικαθιστάνται συστηματικά κρητικοί τοπικοί τύποι που περιλαμβάνει το αρχαιότερο χειρόγραφο Ξηροποτάμου 202 (1602) με «πανελλήνιους», π.χ. *ίντα-τι*, *κατέχω-ηξεύρω*, *πούρι-(το)λοιπόν*, *ζιμιόν-παρευθύς* κ.ά. (Κακουλίδη-Πάνου, Καραντζόλα & Χαλβατζιδάκη 2007: οστ΄). Παρά το γεγονός ότι, με κάποιες ασυνέπειες, οι αλλαγές γίνονται σιωπηλά από τον γραφέα κατά την αντιγραφή, σε ορισμένα σημεία που διαφεύγουν της προσοχής του, επιστρέφει και διορθώνει πάνω στο χαρτί, αφήνοντας έτσι απτά ίχνη της πρακτικής του.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Η παρουσίαση επιχείρησε να καταδείξει τη συνάφεια εξωτερικής και εσωτερικής προσέγγισης της γλώσσας, ειδικά στην περίοδο της πρώιμης νεωτερικότητας, καθώς και τη μεγάλη σημασία της πρώιμης νέας ελληνικής και ειδικότερα του 16ου αι. για την ιστορία της ελληνικής γλώσσας ενγένει. Αποτελώντας ο 16ος αι. μια «δυναμική συγχρονία», χαρακτηρίζεται από γλωσσική ποικιλία, ετερογένεια, πολυτυπία, τόσο στον προφορικό όσο και στον γραπτό λόγο Είδαμε ότι δεν γράφονται όλες οι προφορικές ποικιλίες, μόνο ορισμένες από αυτές, άρα έχει σημασία να καθορίσουμε τα υπερδιαλεκτικά, υπερτοπικά, «πανελλήνια» χαρακτηριστικά και τα διαλεκτικά, τοπικά χαρακτηριστικά.

Από τη στροφή του 16ου αι. και μετά γίνονται πολλές in vitro προσπάθειες επεξεργασίας γραπτού οργάνου κοντά στην καθομιλουμένη. Κάθε λόγιος πασχίζει πάνω στο γραφείο του να διαμορφώσει το εκφραστικό του όργανο, μεταγλωττίζοντας κυρίως στην αρχή και μετά παράγοντας και πρωτότυπα έργα. Ως αποτέλεσμα φαίνεται ότι προκύπτει μια γραπτή κοινή, μέσα από διαδικασίες αποδιαλεκτοποίησης. Αυτή η «αφηγηματική κοινή», αυτή η δημώδης γλώσσα του 16ου-17ου αιώνα δεν είναι ομοιογενής. Υπάρχουν αξιοσημείωτες γλωσσικές διαφορές ανάμεσα στους συγγραφείς παρόμοιων κειμένων, σε κείμενα διαφορετικών συγγραφέων που ανήκουν σε διαφορετικά κειμενικά είδη, αλλά και σε κείμενα του ίδιου συγγραφέα που ανήκουν σε διαφορετικά είδη (ή και υπο-είδη). Σε κάθε περίπτωση είναι δύσκολο να οριοθετήσουμε ποικιλίες που θα συσχετιστούν μονοσήμαντα με την οποιαδήποτε πτυχή της γλωσσικής ποικιλότητας της εποχής, οπότε θα ήταν ίσως προτιμότερο να συλλάβουμε τη γλωσσική πραγματικότητα με όρους «δεξαμενής γλωσσικών πόρων». Ιδιαίτερα σύνθετη και σε μεγάλο βαθμό αδιερεύνητη παραμένει η σχέση μεταξύ κειμενικού είδους και επιπέδων ύφους, αν και υπάρχει εκτενής συζήτηση από διαφορετικές οπτικές γωνίες.

Για την ανασύσταση της ιστορίας της πρώιμης νέας ελληνικής, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η συστηματική μελέτη γραπτών κειμένων σε «κοινή» και η διερεύνηση του βαθμού που απηχούν την καθομιλουμένη. Χρειαζόμαστε, κατά συνέπεια, περισσότερες και καλύτερα προσδιορισμένες μεταβλητές, μεγαλύτερα, αντιπροσωπευτικότερα και επισημειωμένα corpora για τον 16ο, 17ο και 18ο αιώνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Auroux 1994: S. Auroux, *La Révolution technologique de la grammatisation*. Λιέγη: Mardaga.

Ayres-Bennett 2004: W. Ayres-Bennett, *Sociolinguistic variation in seventeenth-century France*. Cambridge: CUP.

Βαγενάς 2012: Ν. Βαγενάς, Πότε αρχίζει η νεοελληνική λογοτεχνία; Στο *Γκιόστρα. Κείμενα κριτικής διαμάχης* (σσ. 13–60). Αθήνα: Μικρή Άρκτος.

Βακαλόπουλος [1961] 2000: Α. Ε. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. Α΄. Αθήνα: Εκδ. οίκος Σταμούλη.

Βερέμης & Κολιόπουλος 2006: Θ. Βερέμης, Γ. Κολιόπουλος, *Ελλάς: η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα.* Αθήνα: Καστανιώτης.

Baggioni 1997: D. Baggioni, *Langues et Nations en Europe*. Paris: Payot & Rivages.

Browning 1991: R. Browning, *Η μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα.* (2η έκδ). (μτφρ. Μ. Ν. Κονομή). Αθήνα: Εκδ. Παπαδήμα.

Contossopoulos 1983-1984: N. Contossopoulos, La Grèce du τι et la Grèce du είντα. *Γλωσσολογία / Glossologia, 2–3*, 149–162.

Coseriu 1955: E. Coseriu, La geografía lingüística. *Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias* (Montevideo), *14*, 29–69, [Online], [https://coseriu.ch/eugenio-coserius-work/#linguistic-publications].

Eideneier 1998: H. Eideneier, Η πεζογραφία της βενετοκρατούμενης Κρήτης. *Cretan Studies, 6*, 335–343.

Hinterberger 2001: M. Hinterberger, Το φαινόμενο της πολυτυπίας σε δημώδη κείμενα. Στο H. Eideneier, U. Moennig & N. Τουφεξής (εκδ.), *Θεωρία και πράξη των εκδόσεων της υστεροβυζαντινής αναγεννησιακής και μεταβυζαντινής δημώδους γραμματείας (Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi IVα, Αμβούργο 28-31/1/1999)* (σσ. 215–243). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Holton, Horrocks, Janssen, Lendari, Manolessou & Toufexis 2019: D. Holton, G. Horrocks, M. Janssen, T. Lentari, I. Manolessou, N. Toufexis. *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*, Vol 4. Cambridge: Cambridge University Press.

Holton & Manolessou 2010: D. Holton, I. Manolessou, Medieval and Early Modern Greek. In E. Bakker (ed.), *A Companion to the Ancient Greek Language* (pp. 539–563). Maiden, MA, Oxford and Chichester: Wiley Blackwell.

Jeffreys 1996: M. Jeffreys, The silent millenium: Thoughts on the evidence for spoken Greek between the last papyri and Cretan drama. In C. N. Constantinides, N. M. Panagiotakes, E. Jeffreys & A. D. Angelou (eds.), *Φιλέλλην. Studies in Honour of Robert* (pp. 133–149). Venice: Istituto Ellenico.

Jeffreys & Doulavera 1997: M. Jeffreys, V. Doulavera. *1500 Published Facsimiles of Folios from Greek Manuscripts with Vernacular Literary Content (1180-1700).* Sydney: University of Sydney, Department of Modern Greek.

Κακουλίδη-Πάνου, Καραντζόλα & Τικτοπούλου 2023: Ε. Κακουλίδη-Πάνου, Ε. Καραντζόλα, Κ. Τικτοπούλου, *Δημώδης πεζός λόγος του 16ου αι.* Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (σε συνεργασία με το Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας).

Κακουλίδη-Πάνου, Καραντζόλα & Χαλβατζιδάκη 2007: Ε. Κακουλίδη-Πάνου, Ε. Καραντζόλα, Μ. Χαλβατζιδάκη, *Κλίνη Σολομώντος. Ιστορίες θαυμάτων της Παναγίας [1599]*. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.

Καραντζόλα 2005: Ε. Καραντζόλα, Διαλεκτική διαφοροποίηση της πρώιμης νέας ελληνικής: η μαρτυρία κρητικών νοταριακών εγγράφων. Στο Γ. Παπαντωνάκης κ.ά. (επιμ.), *Άνθη φιλίας (προς τιμήν του Κωνσταντίνου Μηνά)* (σσ. 21–38). Ρόδος: Διεθνές Κέντρο Λογοτεχνών και Μεταφραστών Ρόδου.

Καραντζόλα & Λαβίδας 2016: Ε. Καραντζόλα, Ν. Λαβίδας, Χαρακτηριστικά της κερκυραϊκής του 16ου αιώνα. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, 36*, 129–150.

Καραντζόλα & Παπαϊωάννου 2018: Ε. Καραντζόλα, Α. Παπαϊωάννου, Στοιχεία για την «κοινή» και την πρώιμη επτανησιακή/κερκυραϊκή: η περίπτωση του Αλεξίου Ραρτούρου. Στο *Πρακτικά Ι΄ Πανιονίου Συνεδρίου (Κέρκυρα, 30/4-4/5/2014), τόμ.* 5 (σσ. 237–254). Κέρκυρα: Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών.

Καραντζόλα, Παπαϊωάννου & Πατεράκης 2021: Ε. Καραντζόλα, Α, Παπαϊωάννου, Σ. Πατεράκης, Τα όρια της πολυτυπίας της πρώιμης νέας ελληνικής (16ος-17ος αι.) στην πορεία (προ)τυποποίησής της: Η μαρτυρία έντυπων γραμματικών και πεζών κειμένων. *Γλωσσολογία/Glossologia, 29,* 121–143, [Online], [http://glossologia.phil.uoa.gr].

Καραντζόλα & Πατεράκης 2022: Ε. Καραντζόλα, Σ. Πατεράκης, Η (προ)τυποποίηση της πρώιμης νέας ελληνικής στα λεξικά του 16ου και 17ου αι.: Ζητήματα λημματογράφησης και μορφολογικής ανάλυσης. Στο Μ. Κατσογιάννου & Ά. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (επιμ.), *Λεξικολογία και Μορφολογία: η θέση της μορφολογίας στα λεξικά της νέας ελληνικής* (σσ. 185–231). Αθήνα: Πατάκη.

Καραντζόλα & Τικτοπούλου 2022: Ε. Καραντζόλα, Κ. Τικτοπούλου, Κειμενογλωσσολογική ανάλυση διαθηκών Κρητών νοταρίων. *Κρητικά Χρονικά ΜΒ΄*, 221–252.

Καραντζόλα & Παπαϊωάννου 2024: Ε. Καραντζόλα, Α. Παπαϊωάννου, Η γλώσσα των έργων του Αγαπίου Λάνδου και η διαμόρφωση «πανελλήνιας κοινής». Στο *Πρακτικά Γ' Διεθνούς Επιστημονικού Εργαστηρίου (Θεσσαλονίκη, 2018)* (σσ. 155–169). Θεσσαλονίκη: Αγιορειτική Εστία.

Κωστής 2018: Κ. Κωστής, *«Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας». Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος -21ος αιώνας.* Αθήνα: Πόλις.

Karantzola, Kostopoulos & Sampanis 2021: E. Karantzola, Y. Kostopoulos, K. Sampanis, Investigating the linguistic representativeness of Early Modern Greek Corpora. In C. Katsikadelli, M. Sellner & M. Gassner (eds.), *Digital lexis and Beyond (E-proceedings of the Austrian Linguistics Conference, 6-7/12/2019)*. Vienna: Österreichischen Akademie der Wissenschaften, [Online], [https://epub .oeaw.ac.at /8916-9inhalt?frames=yes].

Manolessou & Pantelidis 2013: I. Manolessou, N. Pantelidis, Velar fronting in Modern Greek dialects. In M. Janse, B. D. Joseph, A. Ralli & M. Bağrıaçık (eds.), *Proceedings of the 5th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (Ghent, 20-22/9/2012)* (pp. 272–286). Patra: University of Patras [Online], [http://lmgd.wpnet.upatras.gr/wp-content/uploads/sites/7/2020/02/MGDLT5_proceedings-1.pdf].

Milroy & Milroy 1985: J. Milroy, L. Milroy, *Authority in language: Investigating language prescription and standardisation*. London: Routledge & Kegan Paul.

Παναγιωτάκης 1993: Ν. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας*. *Πρακτικού του Δεύτερου Διεθνούς Συνεδρίου «Neograeca Medii Aevi» (Βενετία, 7-10 Νοεμβρίου 1991).* Βενετία: Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών.

Παπαρρηγόπουλος [1860–1874] χ.χ.: Κ. Παπαρρηγόπουλος*, Ιστορία του ελληνικού έθνους από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του 1930*, τόμ. 5, μέρος πρώτον: *από της αρχής της Φραγκοκρατίας μέχρι της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων*, (6η έκδοσις εικονογραφημένη μετά προσθηκών, σημειώσεων και βελτιώσεων επί τη βάσει των νεωτάτων πορισμάτων της ιστορικής ερεύνης υπό Παύλου Καρολίδου). Εν Αθήναις: Εκδοτικός Οίκος «Ελευθερουδάκης».

Πατεράκης 2023: Σ. Πατεράκης, *Ιδεολογικό υπόβαθρο στην περιοδολόγηση της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας: Από την προελληνική/πρωτοελληνική στη νέα ελληνική* [Διδακτορική Διατριβή]. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Πιζάνιας 2014: Π. Πιζάνιας, *Η ιστορία των νέων Ελλήνων. Από το 1400c. έως το 1820*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

Πολίτης 1978: Λ. Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας.* Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Σβορώνος 1976: Ν. Σβορώνος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Σφοίνη 2003: Α. Σφοίνη, *Ξένοι συγγραφείς μεταφρασμένοι ελληνικά (15ος - 17ος αιώνας). Ιστορική προσέγγιση του ελληνικού μεταφραστικού φαινομένου.* Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.

Toufexis 2008: N. Toufexis, Diglossia and register variation in Medieval Greek. *Byzantine and Modern Greek Studies, 32*(2), 203–217.

Χόρροκς 2006: Τζ. Χόρροκς, Ελληνικά. Ιστορία της ελληνικής γλώσσας και των ομιλητών της. (εισ.-μτφρ. Μ. Σταύρου – Μ. Τζεβελέκου). Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

Eleni Karantzola
University of the Aegean
Department of Mediterranean Studies

WHAT DO WE KNOW ABOUT AND WHAT CAN WE LEARN FROM EARLY MODERN GREEK?

Summary

From early 16th century, vernacular Modern Greek, within the context of the "first ecolinguistic revolution", was no longer confined solely to poetry or certain administrative uses but expanded to encompass the entire spectrum of prose. As a result, the increase in the number and variety of texts written or translated into the vernacular language, after many centuries of limited available sources, was unprecedented. An inherent characteristic of this pre-modern phase is the presence of extensive language variation, associated with diachronic evolution (newer vs. older/archaic forms) as well as various other parameters (geographic, social, stylistic variation). The central thesis of this study is that such a 'dynamic synchrony' allows a systematic quantitative investigation of the frequency at which the values within a set of variables appear, which in turn might determine the more vernacular or more learned/archaic character of a given text. It can also shed light on the complex relationships between linguistic variation and linguistic change.

Keywords: Early Modern Greek, history of the Greek language, diachronic variables, variation, formation of written koine

ЧЛАНЦИ (*алфабетним редоследом*)

ΜΕΛΕΤΕΣ (*με αλφαβητική σειρά*)

PAPERS (*in alphabetical order*)

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch3

Αγγελική Αλβανούδη[1]
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
Αντώνης Αδάλογλου[2]
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

ΘΗΛΥΚΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟΥ ΣΕ ΚΕΙΜΕΝΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

Στην παρούσα εργασία εξετάζουμε τις ιδεολογίες γλώσσας και φύλου που συνδέονται με τη χρήση των θηλυκών επαγγελματικών στην κοινή νεοελληνική. Εστιάζουμε στο δεικτικό πεδίο κοινωνικών νοημάτων που συνδέεται με ουσιαστικά που σχηματίζονται με το θηλυκό επίθημα *-ίνα* της δημοτικής και δηλώνουν επαγγέλματα κύρους σε τίτλους ειδησεογραφικών κειμένων στον διαδικτυακό Τύπο, αξιοποιώντας τα εργαλεία της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου. Η ανάλυση δείχνει την τάση συσχέτισης των θηλυκών επαγγελματικών σε *-ίνα* με υποτιμητικές/σεξουαλικές συνδηλώσεις. Προτείνουμε ότι η αρνητική αξιολόγηση των θηλυκών τύπων της δημοτικής είναι προϊόν μιας κρυπτοδιγλωσσικής ιδεολογίας μεσολαβημένης από τη στερεοτυπική συσχέτιση των γυναικών με επαγγέλματα χαμηλού κύρους.

Λέξεις-κλειδιά: Θηλυκά επαγγελματικά, Φύλο, Ιδεολογία, Κείμενα μαζικής κουλτούρας

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα εργασία εξετάζουμε τις ιδεολογίες γλώσσας και φύλου που συνδέονται με τη χρήση των θηλυκών επαγγελματικών στην κοινή νεοελληνική. Το ενδιαφέρον μας επικεντρώνεται στο δεικτικό πεδίο κοινωνικών νοημάτων που συνδέεται με ουσιαστικά που αξιοποιούν το θηλυκό επίθημα *-ίνα* της δημοτικής και δηλώνουν επαγγέλματα κύρους σε κείμενα μαζικής κουλτούρας.

Τα θηλυκά επαγγελματικά είναι ονόματα που δηλώνουν τη θηλυκή εκδοχή μιας ιδιότητας ή ενός τίτλου επαγγέλματος ή αξιώματος (Ιορδανίδου &

[1] aalvanoudi@frl.auth.gr
[2] adaloglou@hotmail.com

Μάντζαρη 2005: 73) και είναι σημαδεμένα ως προς το γραμματικό γένος. Όπως έχουν δείξει κοινωνιογλωσσολογικές μελέτες για την ελληνική (Alvanoudi 2015, 2020· Γεωργαλίδου & Λαμπροπούλου 2016· Παυλίδου 2006) και άλλες γλώσσες (Hellinger & Bussmann 2001, 2002, 2003· Hellinger & Motschenbacher 2015), το γραμματικό γένος κατασκευάζει το κοινωνικό φύλο στη βάση της ιεραρχίας μέσω της γενικευτικής χρήσης του αρσενικού γένους και της σημασιακής υποβάθμισης των γυναικών, δηλαδή της αναφοράς σε γυναίκες με αρνητικούς σημασιακούς όρους (Schulz 1975). Τα θηλυκά ουσιαστικά τείνουν να αποκτούν αρνητική σημασία με αποτέλεσμα τα θηλυκά αναφερόμενα πρόσωπα να αναπαρίστανται ως υποτελή και λιγότερο σημαντικά σε σχέση με τα αρσενικά πρόσωπα (για την ελληνική βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2018· Παυλίδου 2006). Σε αρνητική αξιολόγηση υπόκεινται και τα ουσιαστικά με θηλυκά σημαδεμένες καταλήξεις της δημοτικής που δηλώνουν επαγγέλματα.

2. ΘΗΛΥΚΑ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ

Η συζήτηση γύρω από τα θηλυκά επαγγελματικά στην ελληνική ξεκίνησε τη δεκαετία του 1950 (Παυλίδου 2006: 48), δηλαδή την περίοδο της διγλωσσίας. Για τη διασφάλιση της εσωτερικής αρμονίας του γλωσσικού συστήματος της δημοτικής ο Τριανταφυλλίδης (1963: 332–333) πρότεινε τον σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών με επιθήματα της δημοτικής, όπως *-ίνα* (*γιατρίνα*), *-ισσα* (*γιάτρισσα*). Ωστόσο, υπερίσχυσε η πρόταση των υπερασπιστών της καθαρεύουσας για τον σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών: α) με τη χρήση των διγενών επαγγελματικών ονομάτων της καθαρεύουσας (π.χ. *φιλόλογος, ιατρός*) με το άρθρο να ρυθμίζει το φύλο και β) τη χρήση των καθαρά αρσενικών επαγγελματικών ουσιαστικών (π.χ. *βουλευτής, ταμίας*) με προσθήκη του θηλυκού άρθρου (Παυλίδου 2006: 48). Θα λέγαμε δηλαδή ότι στον ιστορικό συμβιβασμό δημοτικής/καθαρεύουσας σημειώθηκε μια 'νίκη' της καθαρεύουσας στα θηλυκά επαγγελματικά.

Στην κοινή νεοελληνική παρατηρείται διπλοτυπία, καθώς τύποι της καθαρεύουσας (π.χ. *η δήμαρχος*, *η βουλευτής*) συνυπάρχουν με παράλληλους θηλυκούς τύπους της δημοτικής (π.χ. *η δημαρχίνα*, *η βουλευτίνα*). Ο Τζιτζιλής (υπό έκδοση) χρησιμοποιεί τον όρο «κρυπτοδιγλωσσία» για να περιγράψει τη συνθήκη κατά την οποία τύποι της υψηλής ποικιλίας στη συγχρονία συνυπάρχουν με τύπους της δημοτικής, δημιουργώντας συχνά προβλήματα προσαρμογής (π.χ. διπλοτυπία στο τρίτο πρόσωπο μεσοπαθητικού αορίστου, *εκλέχτηκε* και *εξελέγη* +λόγιο). Μια τέτοια περίπτωση διπλοτυπίας παρατηρείται και στην περίπτωση των θηλυκών επαγγελματικών. Πρόκειται για μια (κρυπτοδι)γλωσσική μεταβλητή με διαφορετικές πραγματώσεις, τη μορφή της καθαρεύουσας (+λόγιο) (*η βουλευτής*) και τη μορφή της δημοτικής (*η βουλευτίνα*) (για τη διάκριση λόγιας/μη λόγιας ζώνης βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας

2019). Αυτή η γλωσσική μεταβλητή προέκυψε από τη νεοελληνική διγλωσσία και κληροδοτήθηκε στο μεταδιγλωσσικό παρόν της ελληνικής, δημιουργώντας ένα «γλωσσικό πρόβλημα» και διαμορφώνοντας μια σύνθετη κοινωνιογλωσσική πραγματικότητα.

Το «γλωσσικό πρόβλημα» που κληρονόμησε η κοινή νεοελληνική εντοπίζεται για παράδειγμα στον σχηματισμό της γενικής πτώσης του ενικού αριθμού των θηλυκών επαγγελματικών. Γενικά, τα αρσενικά στην ονομαστική ενικού λήγουν σε *-ς* (*ο πυρήνας*) και στη γενική και αιτιατική το *-ς* χάνεται (*του πυρήνα*, *τον πυρήνα*) σε αντίθεση με τα θηλυκά ονόματα που δέχονται το *-ς* στη γενική (*της ροδιάς*) αλλά όχι στην ονομαστική (*η ροδιά*) (βλ. Pavlidou 2003: 178 για σχετική συζήτηση). Ωστόσο, όταν τα θηλυκά επαγγελματωνύμια κλίνονται κατά το πρότυπο των αρσενικών, αυτός ο κανόνας παραβιάζεται, καθώς το *-ς* εμφανίζεται στην ονομαστική αλλά χάνεται στη γενική (*η γραμματέας, της γραμματέα*). Το αποτέλεσμα είναι οι ομιλήτριες/τές να αποφεύγουν τη χρήση των τύπων της γενικής, θεωρώντας τους κωμικούς ή αντιγραμματικούς, και να καταφεύγουν σε τύπους της καθαρεύουσας (*της συγγραφέως*, *της γραμματέως*). Αυτό το δομικό πρόβλημα, αν και σημαντικό, δε θα μας απασχολήσει στην παρούσα εργασία η οποία είναι εστιασμένη στις κοινωνικοπραγματολογικές όψεις της χρήσης των θηλυκών επαγγελματικών.

Οι διαφορετικές πραγματώσεις της (κρυπτοδι)γλωσσικής μεταβλητής που αναφέραμε προηγουμένως έχουν διαφορετική λειτουργική κατανομή, καθώς οι θηλυκοί τύποι της δημοτικής χρησιμοποιούνται κυρίως στον ανεπίσημο προφορικό λόγο και φέρουν εξωγλωσσικές συνδηλώσεις κατωτερότητας ή υποτίμησης (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2017: 73· Καμηλάκη 2019). Όπως επισημαίνει η Καμηλάκη (2019: 165), «Η διαμάχη των ανταγωνιστικών τύπων δε συντελείται σε συστημικό/ενδογλωσσικό επίπεδο, καθώς μορφολογικά ο σχηματισμός του θηλυκού τύπου είναι καθόλα γραμματικός [...] αλλά όχι ακόμη δόκιμος στο συμβολικό επίπεδο των στάσεων απέναντι στη γλωσσική χρήση». Οι λόγιοι τύποι και οι τύποι της δημοτικής έχουν την ίδια περιγραφική σημασία αλλά είναι ασύμμετροι πραγματολογικά. Αυτή η ασυμμετρία συνδέεται με το φαινόμενο του γλωσσικού σεξισμού, δηλαδή της άνισης αντιμετώπισης των γυναικών μέσω της γλώσσας (Παυλίδου 2006: 22).

Τα θηλυκά επαγγελματικά από τη σκοπιά του γλωσσικού σεξισμού εξετάζονται για πρώτη φορά από την Παυλίδου (1985, 2006), η οποία διαπιστώνει ότι οι δημοτικές καταλήξεις δεν προτιμώνται σε πιο επίσημες περιστάσεις επικοινωνίας και το γόητρο των λόγιων θηλυκών επαγγελματικών παραμένει ισχυρότερο από αυτό των δημοτικών. Το 1989 διαπιστώνει μεγαλύτερη προτίμηση των φοιτητριών σε σχέση με τους φοιτητές για τους λόγιους τύπους ανάλογα με τη σχολή (παρατηρείται μεγαλύτερη προτίμηση για τους λόγιους τύπους στις 'θεωρητικές σχολές'). Επίσης, προτίμηση για τα λόγια επιθήματα στον

σχηματισμό των θηλυκών επαγγελματικών καταγράφεται σε μεταγενέστερες έρευνές της για τη χρήση των θηλυκών επαγγελματικών ουσιαστικών από τον φοιτητικό πληθυσμό του ΑΠΘ κατά τα ακαδημαϊκά έτη 1999-2000 και 2010-2011 (όπως αναφέρεται στο Παυλίδου, Καπελλίδη & Καραφώτη 2015). Οι γλωσσικές στάσεις απέναντι στους παράλληλους τύπους των θηλυκών επαγγελματικών σήμερα δεν έχουν αλλάξει σημαντικά όπως προκύπτει από την έρευνα του Αδάλογλου (2021). Εξετάζοντας τις στάσεις 20 ομιλητριών (18-40 και 41-65 ετών) ως προς τη χρήση των θηλυκών επαγγελματικών διαπιστώνει ότι οι γυναίκες στην πλειονότητά τους (σε ποσοστό 70%) αυτοσυστήνονται με επαγγελματωνύμια κοινού γένους (*η δικηγόρος*, *η φιλόλογος*) και χρησιμοποιούν τους παράλληλους τύπους της δημοτικής για ειρωνικούς ή περιπαικτικούς λόγους.

Στην παρούσα εργασία διερευνούμε τα κοινωνικά νοήματα που φέρουν οι παράλληλοι θηλυκοί τύποι της δημοτικής που δηλώνουν επαγγέλματα κύρους και συγκεκριμένα τα θηλυκά επαγγελματικά που σχηματίζονται με το επίθημα *-ίνα* (Τριανταφυλλίδης 1963: 328˙ Τσόκα 2019). Στη βιβλιογραφία καταγράφονται οι μειωτικές συνδηλώσεις που φέρει το επίθημα *-ίνα* (βλ. π.χ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2017: 73˙ Σαρρή-Χασάν 2018) με τον Κριαρά (1988: 84) να το περιγράφει ως το δημοτικότερο έναντι των επιθημάτων των ουσιαστικών κοινού γένους (π.χ. *-ος*).

3. Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΘΗΛΥΚΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΩΝ ΣΕ *–ΙΝΑ* ΣΕ ΚΕΙΜΕΝΑ ΜΑΖΙΚΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

Για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης στρέφουμε το ερευνητικό μας ενδιαφέρον στα κείμενα μαζικής κουλτούρας, δηλαδή σε προϊόντα των μαζικών μέσων, όπως είναι η τηλεόραση, ο κινηματογράφος, το ραδιόφωνο, οι εφημερίδες και τα περιοδικά (Πολίτης 2014: 482), που συντηρούν και αναπαράγουν κυρίαρχες ιδεολογίες, σχέσεις εξουσίας και κοινωνικής ανισότητας (βλ. π.χ. Johnson & Milani 2010). Καταγράψαμε χρήσεις των θηλυκών επαγγελματικών σε τηλεοπτικές σειρές και ειδήσεις, στον έντυπο και διαδικτυακό Τύπο, σε κινηματογραφικές ταινίες, μιμίδια και διαφημίσεις (συνολικά 140 εμφανίσεις). Η ανάλυση είναι εστιασμένη στον διαδικτυακό Τύπο, συγκεκριμένα σε 55 τίτλους ειδησεογραφικών κειμένων (γενικού ενδιαφέροντος, ειδικών, ανθρώπινες ιστορίες) (Bell 1991) για τη χρονική περίοδο 2010-2022.[3] Για το υλικό αναζητήσαμε τίτλους ειδήσεων με «λέξεις-κλειδιά» θηλυκά επαγγελματικά υψηλού κύρους σε *-ίνα* (π.χ. *δικηγορίνα*, *δικαστίνα*, *βουλευτίνα*, *γιατρίνα*)[4] σε

[3] Το υλικό προέρχεται από τα δεδομένα που συγκέντρωσε ο Αδάλογλου (2021) για τις ανάγκες της μεταπτυχιακής διπλωματικής του εργασίας και από δεδομένα που συγκεντρώσαμε τον Μάρτιο και Ιούλιο του 2022 με απλή περιήγηση σε ιστότοπους («χειρωνακτικά»).

[4] Η επιλογή των λέξεων στηρίχτηκε σε στερεοτυπικές κοινωνικές αντιλήψεις για τα επαγγέλματα υψηλού κύρους.

ειδησεογραφικές ιστοσελίδες όπως https://www.makeleio.gr, https://www.iefimerida.gr, https://www.protothema.gr, https://www.evima.gr, https://www.naftemporiki.gr, https://www.topontiki.gr, https://www.tanea.gr, https://www.efsyn.gr, https://www.newsit.gr, https://www.newsbomb.gr, https://www.newsbeast.gr. Μολονότι το δείγμα είναι περιορισμένο, δείχνει σαφείς τάσεις ως προς την αξιολογική χρήση των θηλυκών επαγγελματικών και μας επιτρέπει να προχωρήσουμε σε ορισμένες προκαταρκτικές παρατηρήσεις για τις κοινωνικοπραγματολογικές όψεις της χρήσης των θηλυκών επαγγελματικών σε *-ίνα* στον δημόσιο γραπτό λόγο.

Οι τίτλοι των ειδησεογραφικών κειμένων[5] των εφημερίδων αποτελούν, κατά την Τσελίγκα-Γκαζιάνη (2008: 600), «σχετικά αυτόνομα και νοηματικά συμπυκνωμένα μικροκείμενα, τα οποία διακρίνονται από το υπόλοιπο ειδησεογραφικό κείμενο ως προς τα γλωσσικά χαρακτηριστικά, τις λειτουργίες και τη μορφή τους». Συγκεκριμένα, οι τίτλοι των ειδησεογραφικών κειμένων έχουν γραμματικά και λεξιλογικά χαρακτηριστικά όπως ελλειπτικές δομές, ονοματική σύνταξη, πρόταξη ρήματος, ερωτήσεις, χρήση εκφράσεων της καθομιλουμένης, υπερβολή, «μελωδική στίξη» και λογοπαίγνια (Πολίτης 2014: 499–500· Χατζησαββίδης 1997) και έχουν σκοπό, μεταξύ άλλων, να υποκινήσουν το ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού, να πληροφορήσουν για το περιεχόμενο του κειμένου που τιτλοφορούν και να δείξουν την ιδεολογική ή συναισθηματική στάση του/της συγγραφέα απέναντι στη συγκεκριμένη είδηση (Morley 1998: 26 όπως παρατίθεται στο Τσελίγκα-Γκαζιάνη 2008: 600). Για την ανάλυση του υλικού αξιοποιούμε την Κριτική Ανάλυση Λόγου και ειδικότερα την κοινωνιοπολιτισμική προσέγγιση του Fairclough (2013). Εστιάζουμε στο μικρο-επίπεδο της γλωσσικής χρήσης (λεξιλόγιο, γραμματική, κειμενική δομή) και στο μακρο-επίπεδο των υποκείμενων σχέσεων εξουσίας, δηλαδή στον λόγο ως κείμενο (περιγραφική ανάλυση) και ως κοινωνική πρακτική (επεξηγηματική ανάλυση). Για την περιγραφική ανάλυση στηριζόμαστε στη συστημική λειτουργική γλωσσολογία του Halliday (1994).

Στους τίτλους ειδησεογραφικών κειμένων που συγκεντρώσαμε τα θηλυκά επαγγελματικά σε *-ίνα* φέρουν συνήθως υποτιμητικές ή σεξουαλικές συνδηλώσεις και δείχνουν την ακαταλληλότητα των γυναικών για επαγγέλματα με αυξημένο κοινωνικό γόητρο. Ειδικότερα, στο επίπεδο της αναπαραστατικής λειτουργίας (δηλαδή της κατασκευής της κοινωνικής πραγματικότητας) και της μεταβιβαστικότητας (δηλαδή της ερμηνείας της πραγματικότητας με κριτήρια αιτιότητας), οι συγγραφείς παρουσιάζουν τα θηλυκά αναφερόμενα πρόσωπα

[5] Ο Πολίτης (2014: 490–491) ορίζει την είδηση ως «ένα συμβάν που ανασύρεται από τον σωρό των αναρίθμητων καθημερινών γεγονότων και κρίνεται σημαντικό να προβληθεί, επειδή ικανοποιεί κάποιες από τις ειδησεογραφικές αξίες (αρνητικότητα, απροσδόκητο, ελίτ πρόσωπα, ελίτ έθνη κ.ά.)».

μέσω των υλικών διαδικασιών (δράσεων και ενεργειών που επιφέρουν αλλαγές στον κόσμο) ως πρόσωπα που υπονομεύουν τα επαγγέλματα κύρους λόγω της σεξουαλικής τους ζωής, της παράνομης/εγκληματικής δραστηριότητας και των μειωμένων ικανοτήτων τους.

Στα παραδείγματα (1)–(10) τα θηλυκά αναφερόμενα πρόσωπα εμφανίζονται ως δράστριες που πραγματοποιούν την υλική διαδικασία (εισάγονται ως υποκείμενα συνήθως σε προρηματική θέση), ενώ στα παραδείγματα (11) και (13) εμφανίζονται ως στόχοι/αποδέκτριες υλικής διαδικασίας που αφορά τη σεξουαλική ζωή ή παράνομη δραστηριότητα.

(1) **Η ΔΙΚΑΣΤΙΝΑ** με το ΣΤΡΙΝΓΚ που *εξευτελίζει* τη Δικαιοσύνη (www.makeleio.gr, 6/4/2018)
(2) **ΓΙΑΤΡΙΝΑ** *ΚΡΑΤΟΥΣΕ ΙΣΤΟΡΙΚΟ* με γυμνούς εραστές (www.parapolitika.gr, 11/8/2020)
(3) Σάλος στην Αργεντινή: **Δικαστίνα** *φιλιέται* με ισοβίτη δολοφόνο - Το βίντεο που την έκαψε (5/01/2022, www.iefimerida.gr)
(4) *ΠΡΟΦΥΛΑΚΙΣΤΗΚΕ* Η ΞΑΝΘΙΑ **ΔΙΚΗΓΟΡΙΝΑ** ΓΙΑ ΤΟ ΚΥΚΛΩΜΑ ΤΗΣ ΚΟΖΑ ΝΟΣΤΡΑ ΤΩΝ ΦΥΛΑΚΩΝ. ΚΡΙΘΗΚΕ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΟ ΜΕΛΟΣ ΣΤΑ ΠΛΟΚΑΜΙΑ ΤΗΣ ΜΑΦΙΑΣ (1/04/2019, www.makeleio.gr)
(5) Απίστευτο περιστατικό σε νοσοκομείο της Πάτρας: **Γιατρίνα** *επιτέθηκε* σε νοσηλεύτρια μέσα στο χειρουργείο (11/08/2020, www.iefimerida.gr)
(6) *Ξεμαλλιάστηκαν* δύο **δικηγορίνες** μέσα στα δικαστήρια της Πάτρας (22/02/2012, www.iefimerida.gr)
(7) Βουλευτίνα στη Γαλλία *χρέωνε* το κράτος €2.000 το μήνα σε ρούχα-εσώρουχα. Παραιτήθηκε από την Εθνοσυνέλευση... (5/5/2022, www.mixanitouxronou.gr)
(8) Παύση 6 μηνών σε **δικαστίνα** που *καθυστερούσε* τη δημοσίευση 265 υποθέσεων (25/09/2017, www.protothema.gr)
(9) **Βουλευτίνα** *μπέρδεψε* τα κανάλια και πήγε σε άλλη πολιτική εκπομπή - «Σίγουρα δεν είμαι καλεσμένη;» (20/07/2022, www.topontiki.gr)
(10) Νεαρή **βουλευτίνα** *γκρινιάζει* γιατί δουλεύει πολύ και αμοίβεται μόνο με 10.000 ευρώ το μήνα (17/05/2022, www.tanea.gr)
(11) Ντροπιαστική αγγελία εν έτη 2021! Όμιλος *ζητά* **δικηγορίνα** με… ύψος άνω του 1.75 (8/03/2021, www.newsbreak.gr)
(12) Κατηγορούμενος *την... έπεσε* **στην δικαστίνα** την ώρα της δίκης (7/02/2021, www.tanea.gr)
(13) *Μπλόκο* του Twitter σε Ρεπουμπλικανή **βουλευτίνα** για μηνύματα κατά των εμβολίων (2/01/2022, www.efsyn.gr)

Στο επίπεδο της διαπροσωπικής λειτουργίας της γλώσσας και του συστήματος της διάθεσης (δηλαδή των λεξικογραμματικών στοιχείων που εκφράζουν τοποθετήσεις και κοινωνικές σχέσεις), οι συγγραφείς χρησιμοποιούν αξιολογικά στοιχεία όπως επίθετα (παραδείγματα 4, 10, 14-16), αποσιωπητικά και θαυμαστικό που δείχνουν υπόρρητα νοήματα και εκφραστικότητα (παραδείγματα 7, 11-12, 17) ή κεφαλαιογραφή (παραδείγματα 1-2, 4) για να εκφράσουν την αρνητική συναισθηματική/αξιολογική τοποθέτησή τους απέναντι στην είδηση και στα θηλυκά αναφερόμενα πρόσωπα-δράστριες/αποδέκτριες. Οι διαστάσεις αρνητικής αξιολόγησης των θηλυκών προσώπων περιλαμβάνουν την εμφάνιση/σεξουαλικότητα, την ηλικία και τη συμπεριφορά.

(14) Σοκ με *πανέμορφη* **βουλευτίνα** του Πούτιν (30/11/2015, www.espressonews.gr)
(15) Αυτές είναι οι *πιο σέξι* κορυφαίες **δικηγορίνες** στις ΗΠΑ (27/04/2013, www.iefimerida.gr)
(16) Η *όμορφη* **δικηγορίνα** περιμένει το πρώτο της παιδί - Η ανακοίνωση στο Instagram (28/03/2018, www.newsbomb.gr)
(17) Η **γιατρίνα** που την κέρδισε η σαπουνόπερα! (25/08/2011, www.protothema.gr)

Λιγότερο συχνά ο θηλυκός τύπος επιλέγεται όταν η είδηση αφορά έμφυλα στερεότυπα (παράδειγμα 18) ή σεξουαλική κακοποίηση (παραδείγματα 19-20), είτε για να επιλύσει το πρόβλημα της ασάφειας του φύλου που δημιουργεί ο λόγιος τύπος λόγω της απουσίας άρθρου είτε για να ενσωματώσει τη συνάφεια του φύλου και να προσδιορίσει το θεματικό κέντρο του κειμένου.

(18) Εύβοια: **Η προεδρίνα** που δεν μασάει…. Τσιμεντοστρώσε δρόμο μαζί με τους εργάτες (pics) (16/05/2022, www.evima.gr)
(19) ΗΠΑ: **βουλευτίνα** αποκαλύπτει: «Με βίασαν στα 22 μου. Δόξα τω Θεώ, η άμβλωση ήταν μία επιλογή» (26/6/2022, www.naftemporiki.gr)
(20) **Δικαστίνα** εν ενεργεία καταγγέλλει βιασμό από πρώην πρόεδρο Εφετών (28/08/2021, www.protothema.gr)

Συνοψίζοντας, οι παράλληλοι θηλυκοί τύποι της δημοτικής συνήθως φέρουν σεξουαλικές/υποτιμητικές συνδηλώσεις. Οι συγγραφείς χρησιμοποιούν τα θηλυκά επαγγελματικά σε *-ίνα* για να δείξουν την αρνητική αξιολογική τους στάση απέναντι στα αναφερόμενα πρόσωπα στη συγκεκριμένη είδηση, να προσδιορίσουν το περιεχόμενο του κειμένου που τιτλοφορούν και να κινητοποιήσουν το ενδιαφέρον του αναγνωστικού κοινού. Για τη μελέτη της σύνδεσης της χρήσης των θηλυκών επαγγελματικών με το μακροεπίπεδο, δηλαδή

με το ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο, τις κοινωνικές δομές και σχέσεις εξουσίας, θα αξιοποιήσουμε την έννοια της δεικτικότητας και της γλωσσικής ιδεολογίας.

4. ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΥΛΟΥ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΩΝ ΘΗΛΥΚΩΝ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΩΝ

Οι ιδεολογίες της γλώσσας ή αλλιώς γλωσσικές ιδεολογίες είναι συστήματα αξιών και πεποιθήσεων για τη φύση και χρήση της γλώσσας, δηλαδή για την ίδια τη γλώσσα ή για το «πώς θα έπρεπε να είναι» η γλώσσα, για το γόητρο γλωσσικών μορφών και ποικιλιών και τη σύνδεσή τους με κοινωνικές ταυτότητες (Irvine & Gal 2000· Woolard 1998). Οι γλωσσικές ιδεολογίες στηρίζονται σε σημειωτικά μέσα όπως η κοινωνική δεικτικότητα (Silverstein 2003), δηλαδή στη συσχέτιση γλωσσικών μορφών και ποικιλιών με συγκεκριμένες κοινωνικές ταυτότητες (δεικτικότητα πρώτης τάξης) που στη συνέχεια αξιοποιείται για την παραγωγή νέων κοινωνικών νοημάτων (δεικτικότητα δεύτερης τάξης). Αυτή η συσχέτιση ενεργοποιεί ένα δεικτικό πεδίο νοημάτων που συνδέονται ιδεολογικά μεταξύ τους (Eckert 2008: 463–465).

Στην περίπτωση των θηλυκών επαγγελματικών η δείξη του φύλου γίνεται καταρχήν αναφορικά. Τα θηλυκά επαγγελματικά ως γλωσσικά στοιχεία που σημαδεύονται γραμματικά ως προς το φύλο δείχνουν/σημαδεύουν το φύλο αναφορικά, άμεσα και αποκλειστικά (Ochs 1992: 340) και πυροδοτούν συναγωγές που συνδέονται με τις ιδεολογίες του φύλου (Alvanoudi 2020), δηλαδή με συστήματα ιδεών και αξιών για την κυρίαρχη έμφυλη τάξη, έμφυλη διαφορά και ασυμμετρία. Στην περίπτωση των ουσιαστικών με θηλυκά σημαδεμένες καταλήξεις της δημοτικής οι συναγωγές που πυροδοτούνται συνδέονται με ένα δεικτικό πεδίο κοινωνικών νοημάτων που αφορούν το φύλο και τις πραγματώσεις της (κρυπτοδι)γλωσσικής μεταβλητής. Για να κατανοήσουμε πώς ‘δουλεύει’ η δεικτικότητα στα θηλυκά επαγγελματικά πρέπει να επιστρέψουμε στην κοινωνική (έμφυλη και ταξική) ιστορία της νεοελληνικής γλώσσας και ειδικότερα στην κοινωνική κατανομή των διγλωσσικών ποικιλιών.

Στην Ελλάδα της διγλωσσίας πρόσβαση στην υψηλή ποικιλία είχε μόνο η κοινωνική ελίτ μέσω της τυπικής εκπαίδευσης (Τζιτζιλής υπό έκδοση· Αλβανούδη υπό προετ.). Όπως έδειξε η ανάλυση των απογραφών του ελληνικού πληθυσμού 1859–1971 (Αλβανούδη υπό προετ.), στο δεύτερο μισό του 19ου και στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα δυνητικά δίγλωσση υπήρξε η μειοψηφία του ελληνικού πληθυσμού η οποία ήταν κατά βάση αντρική λόγω της άνισης πρόσβασης των γυναικών στη δημοτική και μέση εκπαίδευση. Αυτή η μειοψηφία είχε συγκεκριμένα ταξικά χαρακτηριστικά, επειδή η καθαρεύουσα συνδεόταν με την ανώτερη κοινωνική τάξη και η δημοτική με τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις (Τζιτζιλής υπό έκδοση). Η καθαρεύουσα, σε αντίθεση με τη δημοτική,

νομιμοποιήθηκε ως η υψηλή διγλωσσική ποικιλία που συμβόλιζε τις αξίες της ισχυρής κοινωνικής ομάδας και συνδεόταν με ιδεολογίες περί γλωσσικής ορθότητας.

Οι επισημάνσεις αυτές μας βοηθούν να κατανοήσουμε το δεικτικό πεδίο κοινωνικών νοημάτων που συνδέονται με τη διπλοτυπία των θηλυκών επαγγελματικών στην κοινή νεοελληνική. Στην κρυπτοδιγλωσσία οι λόγιοι τύποι διατηρούν την ανάμνηση του γοήτρου της καθαρεύουσας το οποίο απορρέει από τη συσχέτιση της καθαρεύουσας με την ανώτερη κοινωνική τάξη (δεικτικότητα πρώτης τάξης). Αυτή η συσχέτιση παράγει νέα κοινωνικά νοήματα (δεικτικότητα δεύτερης τάξης) στη συγχρονία: οι καταλήξεις της καθαρεύουσας συνδέονται με το επίσημο/τυπικό ύφος ενώ οι καταλήξεις της δημοτικής με το ανεπίσημο ύφος και φέρουν συνδηλώσεις υποτίμησης/υποβάθμισης. Έτσι, στη διπλοτυπία των θηλυκών επαγγελματικών θα λέγαμε ότι βλέπουμε «μετωνυμικά» την ιεράρχηση (ή καλύτερα την «ανάμνηση» της ιεράρχησης) δημοτικής/καθαρεύουσας στη συγχρονία. Αυτή η κρυπτοδιγλωσσική ιδεολογία μεσολαβείται από την ιδεολογία της ανδρικής κυριαρχίας και γυναικείας υποτέλειας, καθώς το γλωσσικό αίσθημα των ομιλητριών/τών φαίνεται να διαφοροποιείται ανάλογα με το κύρος του επαγγέλματος που δηλώνει το θηλυκό ουσιαστικό. Για παράδειγμα, ουσιαστικά όπως *μανάβισσα* και *καθαρίστρια* που δηλώνουν επαγγέλματα χαμηλού κύρους δεν προσκρούουν στο γλωσσικό μας αίσθημα ενώ δεν ισχύει το ίδιο για ουσιαστικά όπως *πρυτάνισσα* και *βουλευτίνα* που δηλώνουν επαγγέλματα υψηλού κύρους. Αυτή η διαφοροποίηση αποτυπώνει μια ιδεολογία για το φύλο σε συνάρτηση με την κοινωνική τάξη κατά την οποία οι γυναίκες είναι αναμενόμενο να ασχολούνται με επαγγέλματα χαμηλού κύρους. Σε αυτή την περίπτωση το μορφολογικό σημάδεμα του θηλυκού φύλου «δεν μας ενοχλεί».

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι μέσω της χρήσης των θηλυκών επαγγελματικών σε *-ίνα* σε κείμενα μαζικής κουλτούρας η έμφυλη ανισότητα φαίνεται να αναπαράγεται με όχημα την κρυπτοδιγλωσσία. Στα θηλυκά επαγγελματικά συναντιούνται ιδεολογίες του φύλου και της γλώσσας που κληροδοτήθηκαν στο γλωσσικό μας παρόν από την κοινωνική διγλωσσία. Στην παρούσα εργασία εστιάσαμε σε ορισμένα ενδεικτικά παραδείγματα για τη χρήση των θηλυκών επαγγελματικών σε *-ίνα* και διατυπώσαμε ορισμένες προκαταρκτικές παρατηρήσεις, χωρίς να καλύπτουμε συστηματικά όλες τις πλευρές του προβλήματος. Στο μέλλον η συγκριτική μελέτη της χρήσης θηλυκών επαγγελματικών που σχηματίζονται με άλλα επιθήματα (όπως *-ισσα*, *-τρια*, *-ού*, *-αινα*) σε περισσότερα είδη λόγου, η εξέταση της μεταπραγματολογικής συσχέτισης των θηλυκών τύπων της δημοτικής με συγκεκριμένες κατηγορίες

ομιλητριών/τών,[6] η σύγκριση των κοινωνικοπραγματολογικών όψεων της χρήσης των θηλυκών επαγγελματικών με επιθήματα της δημοτικής και της χρήσης των λόγιων τύπων, καθώς και η κατανομή των διαφορετικών τύπων και συνδηλώσεων ανάλογα με την πολιτική και ιδεολογική τοποθέτηση των ειδησεογραφικών πηγών,[7] θα ρίξει φως στο εύρος των δεικτικών νοημάτων που συνδέονται με τη διπλοτυπία των θηλυκών επαγγελματικών.

Η ανάλυση που προηγήθηκε μας βοηθά να ερμηνεύσουμε την προτίμηση των ομιλητριών/τών για τα λόγια θηλυκά επαγγελματικά και να κατανοήσουμε γιατί παραμένει δύσκολη η αποδοχή των θηλυκών τύπων της δημοτικής. Στην (κρυπτοδι)γλωσσική αγορά οι γυναίκες τείνουν να προτιμούν τους λόγιους τύπους που φέρουν εμφανές γόητρο (βλ. ενότητα 2), καθώς διατηρούν την ανάμνηση του γοήτρου της καθαρεύουσας, και τις βοηθούν να ενισχύσουν την κοινωνική τους θέση. Η κοινωνική πίεση της έμφυλης ασυμμετρίας σε συνδυασμό με το γεγονός ότι το πνεύμα της διγλωσσίας δεν έχει σβήσει (Τζιτζιλής υπό έκδοση) εξηγούν την «απομάκρυνση της κοινής νεοελληνικής από το σύστημα της δημοτικής και τη σύγκλισή της με λογιότερες εκδοχές» (Παυλίδου 2006: 51). Ο Τριανταφυλλίδης (1963: 333) υποστήριζε ότι η καλή θέληση και συνήθεια μπορεί να καθιερώσει τους θηλυκούς τύπους της δημοτικής στο γλωσσικό αίσθημα: «είδα πως μπορεί, αν λίγο το θελήσωμε και το συνηθίσωμε τυπωμένο, να παύση να ενοχλή». Η ιστορία έδειξε ότι στις μεταδιγλωσσικές κοινότητες τα πράγματα είναι πιο σύνθετα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αδάλογλου 2021: Α. Αδάλογλου, *Θηλυκά Επαγγελματικά και Ιδεολογίες του Φύλου: Μια Κοινωνιογλωσσολογική Μελέτη* [Μεταπτυχιακή Διατριβή]. Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Alvanoudi 2015: A. Alvanoudi, *Grammatical Gender in Interaction: Cultural and Cognitive Aspects*. Leiden: Brill.

Alvanoudi 2020: A. Alvanoudi, Are gendered terms inference-loaded? Evidence from Greek talk-in-interaction. *Journal of Language and Discrimination, 4*(1), 74–97.

Αλβανούδη υπό προετ.: Α. Αλβανούδη, Διγλωσσικοί 'εμφύλιοι': Το δίπολο δημοτικής-καθαρεύουσας και οι ιδεολογίες του φύλου. Στο Χρ. Τζιτζιλής

[6] Βλ. π.χ. τη χρήση του θηλυκού τύπου της δημοτικής ως δείκτη πολιτικής ταυτότητας, όπως αποτυπώνεται στο παρακάτω παράδειγμα: «Η έξαρση της πανδημίας του κορονοϊού και η απουσία κυβερνητικού σχεδιασμού. Της Μερόπης Τζούφη, **βουλευτίνας** Ιωαννίνων ΣΥΡΙΖΑ» (15/9/2020, www.efsyn.gr).

[7] Ευχαριστούμε τους/τις δύο ανώνυμους/ες κριτές για τις εύστοχες επισημάνσεις τους σχετικά με την τρίτη και τέταρτη παράμετρο/υπόθεση εργασίας.

& Γ. Παπαναστασίου (επιμ.), *Κοινή, κοινές και Διαμόρφωση της Κοινής Νεοελληνικής*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2017: Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Τα επαγγελματικά ουσιαστικά: Ονομασιοκεντρική και σημασιοκεντρική προσέγγιση. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, 37,* 69–82.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2018: Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Απαξίωση της γυναίκας με γλωσσικά μέσα: Η κατάληξη *-ω* του ονοματικού συστήματος της νέας ελληνικής. Στο Μ. Θεμελή & Κ. Χατζοπούλου (επιμ.), *Πρακτικά του 3ου Συνεδρίου Πολιτικής Φιλοσοφίας* (σσ. 107–119). Καβάλα: Λογία.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2019: Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. Φλιάτουρας, Το λόγιο επίπεδο της σύγχρονης νέας ελληνικής: Συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις. Στο Α. Φλιάτουρας & Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (επιμ.), *Το Λόγιο Επίπεδο στη Σύγχρονη Νέα Ελληνική: Θεωρία, Ιστορία, Εφαρμογή. Από τον οίκο στο σπίτι και τανάπαλιν…* (σσ. 15–56). Αθήνα: Πατάκης.

Bell 1991: A. Bell, *The Language of News Media*. Oxford: Blackwell.

Γεωργαλίδου & Λαμπροπούλου 2016: Μ. Γεωργαλίδου, Σ. Λαμπροπούλου, Γραμματικό γένος και γλωσσικός σεξισμός στα έγγραφα της ελληνικής δημόσιας διοίκησης. *Γλωσσολογία, 24*, 23–43.

Eckert 2008: P. Eckert, Variation and the indexical field. *Journal of Sociolinguistics, 12*(4), 453–476.

Fairclough 2013: N. Fairclough, *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Abingdon: Routledge.

Halliday 1994: M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.

Hellinger & Bussmann 2001, 2002, 2003: M. Hellinger, H. Bussmann (eds.), *Gender Across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men*, *Vol. 1, 2, 3*. Amsterdam: John Benjamins.

Hellinger & Motschenbacher 2015: M. Hellinger, H. Motschenbacher (eds.), *Gender Across Languages, Vol. 4*. Amsterdam: John Benjamins.

Johnson & Milani 2010: S. Johnson, T. M. Milani (eds.), *Language Ideologies and Media Discourse: Texts, Practices, Policies*. London: Continuum.

Ιορδανίδου & Μάντζαρη 2005: Α. Ιορδανίδου, Ε. Μάντζαρη, Τα θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά: Γλωσσική χρήση και τυποποίηση. Στο *Πρακτικά 5ου Συνεδρίου Ελληνικής Γλώσσας και Ορολογίας* (σσ. 73–87). Λευκωσία: Ελληνική Εταιρεία Ορολογίας.

Irvine & Gal 2000: J. T. Irvine, S. Gal, Language ideology and linguistic differentiation. In P. V. Kroskrity (eds.), *Regimes of Language: Ideologies, Polities, and Identities* (pp. 35–83). Santa Fe: School of American Research Press.

Καμηλάκη 2019: Μ. Καμηλάκη, Φωτιές άναψε στο Instagram η καλλίπυγος μανάβισσα! Χαρακτηριστικά και λειτουργίες των λόγιων λέξεων-ταμπού.

Στο Α. Φλιάτουρας & Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (επιμ.), *Το Λόγιο Επίπεδο στη Σύγχρονη Νέα Ελληνική: Θεωρία, Ιστορία, Εφαρμογή. Από τον οίκο στο σπίτι και τανάπαλιν…* (σσ. 148–186). Αθήνα: Πατάκης.

Κριαράς 1988: Ε. Κριαράς, *Τα Πεντάλεπτα μου στην ΕΡΤ και άλλα Γλωσσικά. (*2η έκδ). Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης Παιδεία.

Morley 1998: J. Morley, *Truth to Tell: Form and Function in Newspaper Headlines*. CLUEB.

Ochs 1992: E. Ochs, Indexing gender. In A. Duranti & C. Goodwin (eds.), *Rethinking Context: Language as an Interactive Phenomenon* (pp. 335–358). Cambridge: Cambridge University Press.

Παυλίδου 1985: Θ. Σ. Παυλίδου, Παρατηρήσεις στα θηλυκά επαγγελματικά. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, 5,* 201–217).

Pavlidou 2003: Th. S. Pavlidou, Women, gender and Modern Greek. In M. Hellinger & H. Bussmann (eds.), *Gender across Languages: The Linguistic Representation of Women and Men, Vol. 3* (pp. 175–199). Amsterdam: John Benjamins.

Παυλίδου 2006: Θ. Σ. Παυλίδου, Γλώσσα-γένος-φύλο: Προβλήματα, αναζητήσεις και ελληνική γλώσσα. Στο Θ. Σ. Παυλίδου (επιμ.), *Γλώσσα, Γένος, Φύλο* (σσ. 15–64). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Παυλίδου, Καπελλίδη & Καραφώτη 2015: Θ. Σ. Παυλίδου, Χ. Καπελλίδη, Ε. Καραφώτη, Γραμματικό γένος, φύλο και θηλυκά επαγγελματικά ουσιαστικά: Όψεις του γλωσσικού σεξισμού. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, 35,* 463–477.

Πολίτης 2014: Π. Πολίτης, Ο λόγος των ΜΜΕ. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφιανού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση Λόγου: Θεωρία και Εφαρμογές* (σσ. 481–522). Αθήνα: Νήσος.

Σαρρή-Χασάν 2018: Ν. Σαρρή-Χασάν, *Θηλυκά Επαγγελματικά Ουσιαστικά της Ελληνικής Γλώσσας: Μια Κοινωνιογλωσσολογική Προσέγγιση*. [Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Διατριβή]. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Schulz 1975: M. R. Schulz, The semantic derogation of woman. In B. Thorne & N. Henley (eds.), *Language and Sex: Difference and Dominance* (pp. 64–75). Rowley: Newbury House.

Silverstein 2003: M. Silverstein, Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. *Language & Communication, 23*(3–4), 193–229.

Τζιτζιλής υπό έκδοση: Χρ. Τζιτζιλής, *Η Κοινή, οι κοινές (μεσαιωνική και νεοελληνική) και η διγλωσσία.* Στο Χρ. Τζιτζιλής & Γ. Παπαναστασίου (επιμ.), *Κοινή, κοινές και η Διαμόρφωση της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Τριανταφυλλίδης 1963: Μ. Τριανταφυλλίδης, Η βουλευτίνα και ο σχηματισμός των θηλυκών επαγγελματικών. Στο *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη:*

Ερευνητικά Β΄ (σσ. 326–334). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Τσελίγκα-Γκαζιάνη 2008: Θ. Τσελίγκα-Γκαζιάνη, Μορφή και λειτουργία των τίτλων ηλεκτρονικών εφημερίδων: Η διαδικτυακή έκδοση του Έθνους. Στο Π. Πολίτης (επιμ.), *Ο Λόγος της Μαζικής Επικοινωνίας: Το Ελληνικό Παράδειγμα* (σσ. 600–623). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Τσόκα 2019: Ό. Τσόκα, Ο σχηματισμός της γενικής πληθυντικού των θηλυκών ουσιαστικών: Η περίπτωση των θηλυκών σε *-ίνα*. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, 39*, 1187–1202.

Woolard 1998: K. A. Woolard, Introduction: Language ideology as a field of inquiry. In B. B. Schieffelin, K. A. Woolard & P. V. Kroskrity (eds.), *Language Ideologies: Practice and Theory* (pp. 3–47). New York: Oxford University Press.

Χατζησαββίδης 1997: Σ. Χατζησαββίδης, Η ρητορική των τίτλων στον ελληνικό δημοσιογραφικό λόγο. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, 17*, 643–657.

Angeliki Alvanoudi
Aristotle University of Thessaloniki
School of French Language and Literature

Antonis Adaloglou
Hellenic Open University

FEMININE OCCUPATIONAL TERMS AND LANGUAGE AND GENDER IDEOLOGIES IN MASS CULTURE TEXTS

Summary

This study examines the language and gender ideologies associated with the use of feminine occupational terms in Standard Modern Greek. It focuses on the indexical field of social meanings related to nouns formed via the feminine demotic suffix *-ina* that denote high-prestige occupations in online news text titles, drawing on Critical Discourse Analysis. The analysis shows that feminine occupational terms in *-ina* tend to carry derogatory and/or sexual connotations. We suggest that the negative evaluation of feminine demotic terms emerge from a cryptodiglossic ideology that intersects with the stereotypic association of women with low-prestige occupations.

Keywords: Feminine occupational terms, Gender, Ideology, Mass culture texts

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch4

Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη[1]
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,
Τμήμα Φιλολογίας

ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΑΡΜΟΝΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΟ [±ΛΟΓΙΟ] ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Εξετάζουμε τη διαποικιλιακή συνωνυμία, δηλαδή ζεύγη λέξεων με ίδια αναφορική σημασία που διαφέρουν όμως στο πραγματολογικό χαρακτηριστικό [±λόγιο], με στόχο να προτείνουμε την έννοια της πραγματολογικής αρμονίας κατά τη χρήση του λεξιλογικού συστήματος ως το κλειδί που ερμηνεύει τις λεξικές επιλογές των ομιλητών. Το χαρακτηριστικό [±λόγιο] συνδέεται με γλωσσικά φαινόμενα και χαρακτηριστικά καθώς και με διαφορετική κατανομή των πολυλεκτικών συνθέτων, των προθημάτων, επιθημάτων, λεξικών μορφημάτων και κειμενικών ειδών. Όταν επιλέγονται στοιχεία που ανήκουν στην ίδια ζώνη λογιότητας, επιτυγχάνεται η πραγματολογική αρμονία, ο σεβασμός της οποίας εκ μέρους του ομιλητή οδηγεί σε λόγο κατάλληλο για τη συγκεκριμένη κάθε φορά περίσταση επικοινωνίας.

Λέξεις-κλειδιά: Ονομασιοκεντρική προσέγγιση, Δανεισμός, Κατανομή λεξικών μονάδων, Διαποικιλιακή συνωνυμία, Παραγωγικότητα

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο πλαίσιο της ονομασιοκεντρικής προσέγγισης με στόχο να διερευνηθεί η έννοια της πραγματολογικής αρμονίας μέσω της μελέτης των χαρακτηριστικών και γλωσσικών φαινομένων που συνοδεύουν τη [+λόγια] και [-λόγια] ζώνη της ΝΕ, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαποικιλιακή συνωνυμία, δηλ. ζεύγη λέξεων με ίδια αναφορική σημασία που διαφέρουν όμως στο πραγματολογικό χαρακτηριστικό [±λόγιο], με το οποίο, ωστόσο, αναδεικνύονται διαφορετικές κοινωνικές εικόνες του τύπου του ομιλητή, λ.χ. *αστυνομικός – μπάτσος, οστό – κόκαλο, χρυσός – χρυσάφι, ημιθανής – μισοπεθαμένος* (βλ. και Παναρέτου 2006). Στην εργασία αυτή επιλέξαμε το ζεύγος αφενός με τη μεγαλύτερη μορφολογική οικογένεια λέξεων, γιατί η λεξική σημασία της βάσης κληροδοτείται στα μέλη της οικογένειας (παράγωγα και σύνθετα), και αφετέρου με τον μεγαλύτερο αριθμό

[1] ansym@lit.auth.gr

συνωνύμων που διαφοροποιούνται ως προς τον βαθμό λογιότητας. Πρόκειται για το ζεύγος *πόρνη – πουτάνα*, που στην αναφορική κυριολεκτική σημασία του αναφέρεται στη γυναίκα που κάνει αγοραίο έρωτα έναντι αμοιβής.

Συνεπώς πρόκειται για λ.μ. με προβοκατόρικο χαρακτήρα, που ανήκουν στο περιθωριακό (Χριστοπούλου 2016: 20, 449), απαγορευμένο, άσεμνο λεξιλόγιο, για λέξεις-ταμπού (Καμηλάκη κ.ά. 2015). Το πρώτο μέλος του ζεύγους (*πόρνη*) περιλαμβάνει 53 λέξεις στη μορφολογική οικογένειά του,[2] ενώ το δεύτερο (*πουτάνα*) 20.[3] Επίσης το πρώτο καταλαμβάνει τη [+λόγια ζώνη], την οποία μοιράζεται με το πολυλεκτικό σύνθετο *γυναίκα ελευθέρων/ελευθερίων ηθών*, ενώ το δεύτερο τη [-λόγια] ζώνη, την οποία, μοιράζεται με τα *κοκότα, του δρόμου*, *του πεζοδρομίου, καλντεριμτζού, παστρικιά,*[4] *κοινή γυναίκα, τσούλα,*[5] *(ν) τάνα, λακιτσού* κ.ά. Αξίζει να σημειωθεί (Καμηλάκη κ.ά. 2015: 23˙ Χριστοπούλου 2016) ότι ο βαθμός προσβολής ή καταλληλότητας της χρήσης μιας λέξης-ταμπού εξαρτάται πέρα από την αναφορική σημασία και από τις συγκειμενικές, δηλ. το άμεσο γλωσσικό περιβάλλον, και τις περικειμενικές μεταβλητές, δηλ. το καταστασιακό περιβάλλον.

Η έρευνα βασίστηκε στις εξής πηγές:

1. Μεταγλωσσικές. Α) Λεξικά: *ΑΛΝΕ* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2002), *ΛΚΝ* (1998), *ΛΝΕΓ* (Μπαμπινιώτης 2002), *ΧΛΝΕΓ* (Χαραλαμπάκης 2014) και Κάτος (2016), και Β) ερευνητικά έργα: η μελέτη των Καμηλάκη κ.ά. (2015) και η Δ.Δ. της Χριστοπούλου (2016).
2. Ηλεκτρονικό Σώμα Κειμένων (ΗΣΚ): Sketch Engine "Greek Web elTenTen 2019" (με περίπου 2,5 δισεκατομμύρια λέξεις) (Kilgarriff et al. 2014) http://www.sketchengine.eu.
3. Ενδοσκοπική πηγή[6]

[2] Από τις 350 προτεινόμενες λέξεις με φθίνουσα σειρά συχνότητας στον κατάλογο λέξεων του Sketch Engine στη μορφολογική οικογένεια ανήκουν μόνο 53 λέξεις σύνθετες (*πορνοταινία, οφθαλμοπορνεία*), προθηματοποιημένες (*εκπορνεύω, μεταπορνό*) και επιθηματοποιημένες (*πορνεία, πορνίδιο, εκπορνευτής*). Στις υπόλοιπες ανιχνεύεται η ακολουθία *-πορν-* χωρίς ωστόσο να υπάρχει σημασιολογική ή άλλη σχέση με τη λ. *πόρνη: μπορντό, μπορντούρα*, ή κυρίως πρόκειται για κλιτικούς τύπους του λήμματος (*εκπορνεύεται*).

[3] Από τις 45 προτεινόμενες λέξεις με φθίνουσα σειρά συχνότητας στον κατάλογο λέξεων του Sketch Engine στη μορφολογική οικογένεια ανήκουν μόνο 20 λέξεις σύνθετες (*πουτανόσπερμα*), προθηματοποιημένες (*καραπουτάνα*) και επιθηματοποιημένες (*πουτανιάρης, πουτανέ, πουτανάκι, πουτανίτσα, πουτανάρα, πουτανιά, πουτανίστικος*). Στις υπόλοιπες ανιχνεύεται η ακολουθία *-πουταν-* χωρίς ωστόσο να υπάρχει σημασιολογική ή άλλη σχέση με τη λ. *πουτάνα: πουταναφέραμε,* ή κυρίως πρόκειται για κλιτικούς τύπους του λήμματος: *πουτανίτσες*.

[4] Η λέξη χαρακτηρίζεται ως παρωχημένη (*ΛΚΝ*).

[5] Ο χαρακτηρισμός μιας γυναίκας ως *τσούλας* 'γυναίκα ανήθικη ή ανάγωγη' (*ΛΚΝ* 1998) δεν συνεπάγεται απαραίτητα ότι είναι και πόρνη. Το ίδιο ισχύει για τα παράγωγα *τσουλάκι, τσουλίτσα, τσουλάρα*. Παρόμοια και τα *εύκολη, κουφάλα*, που δεν παραπέμπουν σε πόρνη.

[6] Ευχαριστώ τον Δρ. Ν. Ντάγκα που προσκόμισε μη καταγραμμένες κατασκευασμένες λέξεις.

Σχετικά με τον τρόπο μελέτης των στοιχείων που αντλήσαμε από τα Σώματα Κειμένων, προσπαθήσαμε, για να διατηρήσουμε την αναφορική κυριολεκτική σημασία 'πόρνη', να μη λάβουμε υπόψη λέξεις που χαρακτηρίζουν γυναίκες που συνάπτουν εύκολα ερωτικές σχέσεις όχι όμως απαραίτητα με αμοιβή, όπως *εύκολη, κουφάλα*, καθώς και ειρωνικές χρήσεις ή υβριστικές εκφράσεις που δεν αναφέρονται κυριολεκτικά στη σημασία 'πόρνη': *γαμώ την πουτάνα μου*!, ή μεταφορικές: *μπουρδέλο* 'χώρος ή κατάσταση που χαρακτηρίζεται από ακαταστασία'. Αντίθετα περιλάβαμε περιπτώσεις μετωνυμίας, όταν η παραγόμενη σημασία αναφέρεται στην πόρνη: *καριόλα* 'σκελετός κρεβατιού, κρεβάτι' (17ος αι. και σήμερα διαλεκτικά) > 'πόρνη' (Καμηλάκη κ.ά. 2015: 37). Επίσης περιλάβαμε περιπτώσεις εσωτερικού δανεισμού (Καμηλάκη κ.ά. 2015: 43): *ιερόδουλη* 'πόρνη' [+λόγιο].

Στα κείμενα αυτά εξετάσαμε τις δύο βασικές λέξεις (*πόρνη – πουτάνα*) και σε σχέση με τη θέση που καταλαμβάνουν στο συνεχές της λογιότητας: α) τις λέξεις της μορφολογικής τους οικογένειας και β) τις λέξεις του γλωσσικού τους περιβάλλοντος, ώστε να φωτιστεί καλύτερα η έννοια της πραγματολογικής αρμονίας.

Τα ερευνητικά ερωτήματα (ΕΕ) είναι τα εξής:

ΕΕ1 Υπάρχουν γλωσσικά φαινόμενα και χαρακτηριστικά που συνδέονται με το χαρακτηριστικό [±λόγιο];

ΕΕ2 Το χαρακτηριστικό αυτό συνδέεται με τα κειμενικά είδη;

ΕΕ3 Η επιλογή λέξεων, γλωσσικών φαινομένων, χαρακτηριστικών που συνδέονται με την ίδια ή διαφορετική ζώνη λογιότητας ποια αποτελέσματα επιφέρει στο κείμενο;

Στην επόμενη ενότητα θα αναφερθούμε στην έννοια των χρηστικών επιπέδων και σε γλωσσικά φαινόμενα και χαρακτηριστικά της ΝΕ που συνδέονται με το χαρακτηριστικό [±λόγιο], όπως επίσης και σε ζητήματα κατανομής που συνδέονται με το χαρακτηριστικό [±λόγιο], με στόχο να προτείνουμε την έννοια της πραγματολογικής αρμονίας κατά τη χρήση του λεξιλογικού συστήματος ως το κλειδί που ερμηνεύει τις λεξικές επιλογές των ομιλητών.

2. ΧΡΗΣΤΙΚΑ ΕΠΙΠΕΔΑ

Κατά τον Agha (2007: 146–148) ένα χρηστικό επίπεδο (ΧΕ) αντιστοιχεί σε ένα αυτοαναφορικό μοντέλο συμπεριφοράς που αξιολογεί ένα σημειωτικό σύνολο, λ.χ. λεξήματα, ως κατάλληλο για κατηγοριοποίηση ανθρώπων με βάση τη συμπεριφορά και συνεπώς συνδέεται με το ζήτημα των ταυτοτήτων τους. Τα άτομα εξοικειώνονται με αυτό μέσα από διαδικασίες κοινωνικοποίησης που συνεχίζονται σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Κανένα μέλος της γλωσσικής κοινότητας δεν μπορεί να αναγνωρίσει όλα τα ΧΕ με την ίδια ευκολία ούτε να τα

χρησιμοποιεί με την ίδια άνεση. Ομιλητές με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο έχουν την τάση να μην είναι εξοικειωμένοι με το λόγιο επίπεδο, ηλικιωμένοι ομιλητές δεν γνωρίζουν τη γλώσσα των νέων, η επιστημονική και τεχνική ορολογία απαιτεί πολύ χρόνο για να γίνει κτήμα ενός ομιλητή. Τα ΧΕ είναι συστήματα που μεταβάλλονται στη διαχρονία, ενώ συγχρονικά υπάρχει χρηστική ευλυγισία στην επιλογή τους από τον ομιλητή (Agha 2007: 188). Τέλος, με βάση το ΧΕ της νόρμας, το οποίο για τη ΝΕ προωθείται από το εκπαιδευτικό σύστημα ήδη από την προσχολική και έχει τη μεγαλύτερη διάχυση, συγκρίνονται και αξιολογούνται τα άλλα ΧΕ ως αποκλίνοντα (Agha 2007: 150), λ.χ. επιστημονικός λόγος, γλώσσα του περιθωρίου κτλ., που συνδέονται με διακριτές σφαίρες της κοινωνικής ζωής.

Οι χρήστες χρησιμοποιούν μεταπραγματολογικούς συμβολικούς χαρακτηρισμούς που δηλώνονται δημόσια, όπως οι διαφατικοί δείκτες: *για να το πω απλά, συγγνώμη για την έκφραση* (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2019), η ονομασία του ΧΕ, λ.χ. λόγιο, η περιγραφή της ορθής χρήσης κτλ. Κατά τον Agha (2007: 154) η δημόσια δυνατότητα έκφρασης των μεταπραγματολογικών συμβολικών χαρακτηρισμών αποτελεί αναγκαία συνθήκη για την κοινωνική ύπαρξη των ΧΕ. Οι κοινωνικές υποομάδες που οριοθετούνται μεταξύ τους και χαρακτηρίζονται από ασυμμετρίες όσον αφορά τη νομή της εξουσίας, τα κοινωνικά προνόμια κτλ. αναπτύσσουν το δικό τους γλωσσικό εργαλείο που ανήκει σε διαφορετικό ΧΕ (Agha 2007: 157).

Στο πλαίσιο αυτό, το χαρακτηριστικό [±λόγιο] διατρέχει όλα τα επίπεδα της γλωσσικής ανάλυσης, καθώς και το λεξιλόγιο, και συνδέεται άμεσα με τα κειμενικά είδη. Για εμάς είναι πραγματολογικό χαρακτηριστικό που δεν περιλαμβάνει δύο τιμές [+]/[-], όπως σχηματικά περιγράφεται στη βιβλιογραφία, αλλά μπορεί να περιγραφεί καλύτερα ως ένα συνεχές με άπειρα σημεία, στο ένα άκρο του οποίου τοποθετείται η τιμή [+λόγιο] και στο άλλο η τιμή [-λόγιο] (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2004, 2019). Σήμερα η περιοχή του [+λογίου] συνδέεται με πραγματολογικές επιλογές. Χρησιμοποιείται στην επιστημονική ορολογία: *νεφρός, ήπαρ* έναντι των *νεφρό, συκώτι* της νόρμας, και γενικότερα στον ακαδημαϊκό και επιστημονικό λόγο και στον επίσημο εκκλησιαστικό. Αντίθετα η περιοχή του [-λογίου] χρησιμοποιείται από ομιλητές που επιλέγουν να επισημάνουν ότι εντάσσονται σε άλλη κοινωνική ομάδα ανάλογα με την ηλικία (γλώσσα των νέων), ή άλλες επιλογές λ.χ. γλώσσα των ομοφυλοφίλων (καλιαρντά). Εδώ εντάσσονται η αργκό, το άσεμνο λεξιλόγιο και όλες οι κοινωνικά «στιγματισμένες» γλωσσικές ποικιλίες.

Συμπερασματικά, σε αντίθεση με τη νόρμα όπου η κοινωνική διάσταση δεν παρουσιάζει τόσο έντονα χαρακτηριστικά, στα άλλα σημεία του φάσματος λογιότητας η κοινωνική διάσταση κατέχει κεντρικό ρόλο. Λ.χ. τα επαγγελματικά ουσιαστικά: *μαθηματικός, βιβλιοθηκάριος, κομπιουτεράς, σκουπιδιάρης* κ.ά. από εννοιολογική άποψη ανήκουν στην ίδια κατηγορία, ωστόσο διαφοροποιούνται όσον αφορά τη θέση τους στο συνεχές της λογιότητας (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη

2017), αξιοποιώντας στο έπακρο τη γλωσσική ποικιλότητα και σε αντιστοιχία προς την κοινωνική κατηγοριοποίηση.

Επίσης έχει παρατηρηθεί ότι το χαρακτηριστικό [±λόγιο] συνδέεται με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και γλωσσικά φαινόμενα (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2019):

Α) Ιδιαίτερα φωνολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά: η [+λόγια] ζώνη χαρακτηρίζεται από ειδικά συμφωνικά συμπλέγματα: *πτ, χθ, φθ*, από καταβιβασμό του τόνου κατά την κλίση: *ελε**υθ**ερί**ων ηθών, πόρνη πολυτελ**εί**ας* κ.ά., ενώ η [-λόγια] ζώνη από άλλα συμφωνικά συμπλέγματα: *φτ, χτ*, από συνίζηση, σταθερότητα του τόνου κατά την κλίση, άλλες καταλήξεις: *παστρικ**ιά***.

Β) Ο εξωτερικός δανεισμός συνδέεται με τη [-λόγια] ζώνη με τη μορφή των άμεσων δανείων: *κοκότα* < γαλλ. cocotte, *πουτάνα* < ιταλ. puttana, *βιζιτού* < *βίζιτα* < ιταλ. visita, *τροτέζα* < γαλλ. trotteuse, *τσούλα* < ιταλ. ciulla, call girls < αγγλ., *μπουρδέλο* < γαλλ. bordel, *κερχανάς* < τουρκ. kerhane, *καρα-* < τουρκ. kara-, *-τζής* < τουρκ. -ci (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994· Κυρανούδης 2001· Anastassiadis-Syméonidis 2010· Χριστοπούλου 2016).

Γ) Στο φωνολογικό επίπεδο στη [-λόγια] ζώνη παρατηρείται (α) περικοπή συλλαβής: *(ν)τάνα* < *πουτάνα* (Χριστοπούλου 2016: 285) και (β) μετάθεση συλλαβής, με μετακίνηση της τελευταίας στην αρχή: *λακιτσού* < *τσουλάκι*. Πρόκειται για τα λεγόμενα ποδανά (δηλ. ανάποδα) (Χριστοπούλου 2016: 282).

Δ) Η διαποικιλιακή συνωνυμία είναι πιο έντονη στη [-λόγια] ζώνη. Σε αντίθεση με τη [+λόγια] ζώνη όπου καταβάλλεται προσπάθεια εκ μέρους των επιστημόνων να περιοριστεί η συνωνυμία μεταξύ όρων, όσο οδεύουμε προς την κατώτερη κοινωνική κλίμακα και την οικεία περίσταση επικοινωνίας, όσο προχωρούμε από το [+λόγιο] προς το [-λόγιο] άκρο στο συνεχές της λογιότητας τόσο πληθαίνει ο αριθμός των ειδικών λεξιλογίων με κοινωνιογλωσσικά κριτήρια (Gadet 2003: 15), λ.χ. των νέων, της πιάτσας, των ομοφυλοφίλων, των φυλακισμένων, των τοξικομανών κτλ. Παρομοίως στη βιβλιογραφία έχει επισημανθεί ότι είναι περισσότερες οι λέξεις με αρνητικό φορτίο (Stewart 2010: 46). Αναλογικά πληθαίνει ο αριθμός των διαποικιλιακών συνωνύμων: *πορνείο – οίκος ανοχής* στη [+λόγια] ζώνη, ενώ *πουταναριό – μπουρδέλο, κερχανάς* (λεξιλόγιο πιάτσας), *κωλαντερί* (λεξιλόγιο νέων) στη [-λόγια] ζώνη. Τη διαφορά αυτή τη θεωρούμε αποτέλεσμα της προθετικότητας και των συνομιλιακών στόχων των παραγωγών των κειμένων: μετάδοση του νοήματος χωρίς αμφισημίες, αν είναι δυνατό, για τη [+λόγια ζώνη] λ.χ. στον επιστημονικό λόγο, εκτόνωση, οικοδόμηση εσω-ομαδικών ταυτοτήτων και συνοχής της ομάδας, κρυπτική λειτουργία (Τριανταφυλλίδης 1963) κτλ. για ειδικές ομάδες που επιλέγουν να συνομιλούν συνθηματικά στη [-λόγια ζώνη].

Ακόμη το χαρακτηριστικό [±λόγιο] επηρεάζει την κατανομή των γλωσσικών στοιχείων:

Α) Κατανομή πολυλεκτικών συνθέτων, τα οποία συνδέονται με την πολιτική ορθότητα και γι' αυτό παρατηρούνται κατά προτίμηση στη [+λόγια] ζώνη: *γυναίκα ελευθέρων/ελευθερίων ηθών, οίκος ανοχής, πόρνη πολυτελείας*, ενώ τα μονολεκτικά στη [-λόγια] ζώνη *πουτάνα, μπουρδέλο*.

Β) Κατανομή προθημάτων, επιθημάτων και λεξικών μορφημάτων (Χριστοπούλου 2016· Φλιάτουρας 2018). Λ.χ. α) προθήματα στη [+λόγια] ζώνη: *εκ-* (*εκπορνεύω*), ενώ στη [-λόγια] ζώνη: *ξε-* (*ξεβγαλμένη*), *καρα-* (*καραπουτάνα*), β) επιθήματα, π.χ. υποκοριστικά *-ίδιο* (*πορνίδιο*) στη [+λόγια] ζώνη (Litsos 2021) και *-άκι* (*πουτανάκι*) (Σταυριανάκη 2001), *-ίτσα* (*πουτανίτσα*) στη [-λόγια] ζώνη. Στη [+λόγια] ζώνη παρατηρούνται επιθήματα του γενικού και επιστημονικού λεξιλογίου, όπως *-ία* (*πορνεία*), *-ικός* (*πορνικός*), *-ώς* (*πορνογραφικώς*). Στη [-λόγια] ζώνη παρατηρούνται επιθήματα του γενικού λεξιλογίου όπως *-άρα* (*πουτανάρα*) (Μηνάς 1978), *-αριό* (*πουταναριό*),[7] *-ιά* (*πουτανιά*) (Efthymiou 1999), *-(ι)άρης* (*πουτανιάρης*) (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2000), *-τζής/-ού* (Μανουηλίδου 2001), *-ίστικος* (*πουτανίστικος*) (Σαββίδου 2012), *-ί* (*πουτανί* 'απόχρωση'). Η Χριστοπούλου (2016: 221–223) επισημαίνει επιθήματα που χαρακτηρίζουν το περιθωριακό λεξιλόγιο, όπως *-άδι: κορμάδι*, *-οβιτς: παπάροβιτς* κτλ. Όσον αφορά τον ευφημιστικό μετριασμό (Anastassiadis-Syméonidis 2010· Καμηλάκη κ.ά. 2015: 43), αξίζει να σημειώσουμε ότι αυτός επιτυγχάνεται μέσω των υποκοριστικών επιθημάτων της [-λόγιας] ζώνης. Επίσης παρατηρείται διαφορετική κατανομή των λεξικών μορφημάτων: *οφθαλμοπορνεία, πορνογραφικώς* στη [+λόγια] ζώνη και *πουτανοκαβγάς* στη [-λόγια] ζώνη. Δηλ. διαπιστώνεται συμβατότητα ως προς το χαρακτηριστικό [±λόγιο] ανάμεσα στα εμπλεκόμενα στοιχεία (Anastassiadis-Symeonidis 2016).

Γ) Κατανομή λ.μ. σε κειμενικά είδη. Σε κείμενα θεολογικού περιεχομένου λ.χ. εκκλησιαστικό κήρυγμα, και στην επίσημη διοικητική και εκκλησιαστική γλώσσα καθώς και στην επιστημονική ορολογία και στη λεξικογραφική μεταγλώσσα χρησιμοποιείται το α΄ σκέλος του ζεύγους, δηλ. επιλέγονται μονάδες από τη [+λόγια] ζώνη: (*ΛΚΝ* 1998) λήμμα *πουτάνα*: «1. πόρνη», λήμμα *κοκότα*: «γυναίκα που εκδίδεται, πόρνη», λήμμα *τροτέζα*: «πόρνη, γυναίκα του δρόμου, του πεζοδρομίου» - (Κάτος 2016) λήμμα *πουτάνα*: «1. πόρνη», λήμμα *κοκότα*: «γυναίκα ελευθερίων ηθών, η πόρνη», λήμμα *τροτέζα*: «γυναίκα του πεζοδρομίου, η πόρνη».

[7] Κατά τον Πετρούνια (1991: 59) η μειωτική σημασία που ανιχνεύεται στα παράγωγα με το *-αριό* προέρχεται από τη βάση. Διαφωνούμε, γιατί α) υπάρχουν παράγωγα όπου η βάση δεν έχει εγγενώς μειωτική σημασία: *φοιτητής, παπάς* (Ξιούφης 2014: 629), β) στα πρωτογενώς περιληπτικά ουσιαστικά, δηλ. με περιληπτική σημασία και αναφορά, το επίθημα είναι το στοιχείο που συμβάλλει καθοριστικά στη μειωτική σημασία των επιθηματοποιημένων ουσιαστικών (Ευθυμίου 1999· Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2013: 36). Η μειωτική σημασία οφείλεται στην απώλεια της οντολογικής ατομικότητας των [+ανθρώπινων] μελών που απαρτίζουν τα σύνολα αυτά: *-αριό* (*φοιτηταριό, παπαδαριό*), *-μάνι* (*γυναικομάνι, παιδομάνι*) (βλ. και Τριανταφυλλίδης 1978 [1941], § 290).

3. ΕΥΦΗΜΙΣΜΟΙ, ΔΥΣΦΗΜΙΣΜΟΙ, ΟΡΘΟΦΗΜΙΣΜΟΙ

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, οι λέξεις που μας απασχόλησαν ανήκουν στο άσεμνο λεξιλόγιο, στις λέξεις-ταμπού, δηλ. σε «συναισθηματικά διεγερτικά λεξήματα με ισχυρά συν(υπο)δηλωτική (connotative) σημασία, γεγονός που ερμηνεύει και την ευκολότερη εντύπωσή τους στη μνήμη […] και ανάκλησή τους από τον/την ομιλητή/-τρια […] σε σχέση με τις μη διεγερτικές συναισθηματικές λέξεις» (Καμηλάκη κ.ά. 2015: 7–8). Η ένταση και η προσβλητικότητα που εκφράζουν ποικίλλει ανάλογα με το άμεσο γλωσσικό περιβάλλον και την περίσταση επικοινωνίας, έτσι ώστε είναι προτιμότερο ο βαθμός αποδεκτότητάς τους να καταγράφεται σε ένα συνεχές (Καμηλάκη κ.ά. 2015: 31· Χριστοπούλου 2016: 373). Στην προσπάθεια να ζευγαρώσουμε το συνεχές του χαρακτηριστικού [±λόγιο] με το συνεχές αποδεκτότητας των λέξεων-ταμπού, καταλήξαμε στο ακόλουθο σχήμα:

+τυπικό νόρμα -τυπικό
-------λόγια ζώνη----------
----------μη λόγια ζώνη----------

Πίνακας 1: Ευρυζωνικό συνεχές λογιότητας
(Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2019: 26)

<---------->
ορθοφημισμοί ευφημισμοί δυσφημιστικοί ευφημιστικοί δυσφημισμοί
ευφημισμοί δυσφημισμοί

γενετήσια πράξη > συνεύρεση > πήδημα > μαμησάκι > γαμήσι
πόρνη ιερόδουλη πουτάνα
τα κορίτσια
παστρικιά

Πίνακας 2: Συνεχές αποδεκτότητας των λέξεων-ταμπού
(Καμηλάκη κ.ά. 2015: 31)

Η σεξουαλικότητα αποτελεί προσφιλές πεδίο εφαρμογής της πολιτικής ορθότητας, η οποία διαστρεβλώνοντας τη δυσάρεστη κοινωνική πραγματικότητα προσπαθεί να την εξωραΐσει μέσω του εξαρχαϊσμού, δηλ. με τη χρήση στοιχείων της λόγιας ζώνης κατά την κατασκευή των ευφημισμών και ορθοφημισμών, λ.χ. για τη μετονομασία επαγγέλματος χαμηλού κύρους που δηλώνεται με κοινωνικά «στιγματισμένη» γλωσσική ποικιλία (McMahon 2005: 260· Καμηλάκη κ.ά. 2015: 299). Π.χ. σήμερα οι πόρνες, παρόλο που δεν έχουν αφιερωθεί σε κάποιο ιερό ναό, αποκαλούνται *ιερόδουλες*. Πιο συγκεκριμένα, οι ορθοφημισμοί, συχνά ιατρικοί όροι, κατασκευάζονται αντλώντας στοιχεία από τη [+λόγια] ζώνη: *πόρνη, πορνείο*. Ειδικότερα η αποστασιοποίηση κατά την πράξη της ονοματοθεσίας που

εξασφαλίζουν οι ορθοφημισμοί οφείλεται στην καθαρεύουσα (Καμηλάκη κ.ά. 2015: 22), και επίσης, συμπληρώνουμε, στη μη διαφανή σημασία που έχουν τα επιλεγόμενα λεξικά μορφήματα, που απαιτούν από τον ομιλητή διαχρονικές γνώσεις για τα στοιχεία της λόγιας ζώνης: ΑΕ *πόρνη* < ρ. *πέρνημι* 'πουλώ' (βλ. και McMahon 2005: 260) καθώς και στο γόητρο που αποπνέει η ΑΕ. Οι ευφημισμοί κατασκευάζονται αντλώντας στοιχεία από τη [+λόγια] ζώνη με έμφαση στην περιοχή της νόρμας: *οίκος ανοχής*. Αντίθετα οι δυσφημισμοί από τη [-λόγια] ζώνη, που περιλαμβάνει πολλές κοινωνιολέκτους (γλώσσα των νέων, του στρατού, των ομοφυλοφίλων, των φυλακισμένων κτλ.): *πουτάνα, μπουρδέλο* (Καμηλάκη κ.ά. 2015: 110).

4. ΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΗ ΑΡΜΟΝΙΑ

Οι προηγούμενοι συσχετισμοί του χαρακτηριστικού [±λόγιο] με φαινόμενα και χαρακτηριστικά της ΝΕ καθώς και με τα κειμενικά είδη έχουν ως στόχο να προτείνουν την έννοια της πραγματολογικής αρμονίας κατά τη χρήση (πραγματολογικά) του λεξιλογικού συστήματος ως το κλειδί που ερμηνεύει τις λεξικές επιλογές των ομιλητών.

Η έννοια της αρμονίας δεν είναι εντελώς νέα στη γλωσσολογία. Είναι γνωστή η φωνηεντική αρμονία στην τουρκική. Επίσης στη μορφολογία εμφανίζονται συνθήκες αρμονίας στη δόμηση λέξεων όπου τα λόγια στοιχεία συνδυάζονται με λόγια (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2004). Ίσως και σε διαχρονικό επίπεδο η ανάγκη για συμμετρία αλλάζει τα φωνομορφολογικά συστήματα, όπως και στην ελληνική, λ.χ. εξέλιξη φωνολογικού συστήματος, ονοματικού και ρηματικού συστήματος.

Έχει προταθεί ότι η αρμονία δεν αφορά μόνο λεξικές μονάδες με συνταγματική εγγύτητα, αλλά διαχέεται σε όλη την περίοδο, την παράγραφο, σε όλο το κείμενο (για μια ανασκόπηση βλ. Stewart, 2010: 50 κ.εξ.). Η Levandowska (1996: 175) επισημαίνει ότι οι λέξεις επιλέγονται αμοιβαία, δηλ. ότι ο ομιλητής επιλέγει λέξεις από τον ίδιο εννοιολογικό τομέα με παρόμοια σημασιολογική προσωδία, πράγμα που διατηρεί τη συνεκτικότητα (coherence) του λόγου. Η ίδια αναφέρει τον όρο σημασιολογική αρμονία ως συνώνυμο του όρου σημασιολογική προσωδία, τον οποίο στη συνέχεια εγκαταλείπει υπέρ του τελευταίου. Παρόμοια ο Φλώρος (2021) και ο Partington (1998) αναφέρονται σε μορφολογική-σημασιολογική αρμονία. Επίσης ο Partington (1998: 66) υποστηρίζει ότι η σημασιολογική προσωδία δεν περικλείεται μόνο μέσα σε μία λέξη αλλά εκφράζεται μέσω της λέξης σε συνδυασμό με τα στοιχεία του γλωσσικού περιβάλλοντος, π.χ. το *διαπράττω* με την αρνητική προσωδία συνεμφανίζεται με λέξεις όπως *έγκλημα, σφάλμα* κτλ. Επίσης υποστηρίχτηκε ότι η βασική λέξη εμποτίζεται από το γλωσσικό περιβάλλον της (Stewart 2010: 114).

Στα μαθηματικά η αρμονία βασίζεται στις αναλογίες και προϋποθέτει τη συμμετρία. Όταν υπάρχει συμμετρία, υπάρχει αρμονία, που συνδέεται με κανόνες, που έχουν ως αποτέλεσμα τη συμμετρία. Η συμμετρία είναι αριθμοί, αναλογίες και κανόνες, μια αναλογική σχέση των μερών μεταξύ τους και με το σύνολο. Στην αρμονία η μονάδα συνταιριάζεται με το όλον, δηλ. με το καθένα από τα στοιχεία που απαρτίζουν το όλον. Άλλωστε στην ΑΕ ο όρος *λόγος* στα μαθηματικά σημαίνει 'αναλογία'. Στην αρχιτεκτονική η αρμονία αναφέρεται στις αναλογίες και στην ποιότητα κατασκευής. Στη μουσική η αρμονία σχετίζεται με τη συγγραφή/παραγωγή μελωδίας που βασίζεται πάνω σε συγκεκριμένους κανόνες. Μία συγχορδία δεν μπορεί να ακολουθηθεί από οποιαδήποτε συγχορδία. Επίσης μία ακολουθία συγχορδιών δεν είναι ποτέ τυχαία αλλά βασισμένη πάνω στους προαναφερθέντες κανόνες. Τέλος στο λεξιλόγιο των χρωμάτων γίνεται λόγος για την αρμονία των χρωμάτων, το συνταίριασμα με τα χρώματα και τις αποχρώσεις.

Σε σχέση με τη χρήση του όρου *αρμονία* στη διεθνή έρευνα στη γλωσσολογία διαφοροποιούμαστε ως προς τρία σημεία:

(α) Σε αντίθεση με την έρευνα για τη σημασιολογική προσωδία που στηρίζει τα συμπεράσματά της στην αντιπαράθεση ευχάριστο/θετικό - δυσάρεστο/αρνητικό, εμείς εστιάζουμε σε χώρο αποκλειστικά αρνητικό από θεματική άποψη, αφού πρόκειται για απαξιωμένη και στιγματισμένη κοινωνική κατηγορία, για να αναδειχθεί εναργέστερα η έννοια της αρμονίας.

(β) Η υπάρχουσα βιβλιογραφία αναφέρεται σε σημασιολογική αρμονία, λ.χ. Levandowska (1996), Partington (1998), ή μορφολογική-σημασιολογική. Λ.χ. στον χώρο της μετάφρασης όρων, για να αποφευχθεί η μεθοδολογική αυθαιρεσία, ο Φλώρος (2021: 64) αναφέρεται σε «ορολογική αρμονία» μέσα σε ένα σύστημα εννοιών, που προσφέρει όχι μόνο η εφαρμογή του αναλογικού κανόνα (Βαλεοντής 1997), αλλά και η επέκτασή του στο σύστημα κατασκευής όρων του εννοιολογικού συστήματος της γλώσσας-στόχου. Η προτεινόμενη αρμονία στηρίζεται σε σημασιολογικά και μορφολογικά κριτήρια.

Αντίθετα εμείς αναφερόμαστε στην πραγματολογική αρμονία, αφού το χαρακτηριστικό [±λόγιο] αποτελεί πραγματολογικό χαρακτηριστικό. Συναφές με αυτό είναι και το ζήτημα που τίθεται αναφορικά με το αν η σημασιολογική προσωδία αφορά την κύρια ή όχι σημασία (Stewart 2010: 54–55). Θεωρούμε ότι ίσως δεν έχει νόημα να τίθεται το θέμα αυτό στο επίπεδο χρήσης του συστήματος, γιατί για τη χρήση της λέξης απαιτείται όχι μόνο η αναφορική σημασία αλλά και οι συνυποδηλώσεις, δηλ. τα είδη σημασίας είναι αξεχώριστα κατά τη χρήση.

(γ) Ως προς τη διάχυση υποστηρίζεται ότι η σημασιολογική αρμονία διαχέεται σε όλη την περίοδο, την παράγραφο, σε όλο το κείμενο, και ότι η βασική λέξη εμποτίζεται από τα συμφραζόμενά της. Αντίθετα εμείς υποστηρίζουμε ότι η πραγματολογική αρμονία εκκινεί από το μικροεπίπεδο, δηλ. από τη λέξη που μέσα στο κείμενο έχει βαρύνουσα σημασία, η οποία επιβάλλει στα συμφραζόμενά της εναρμόνιση ως προς το χαρακτηριστικό που φέρει η ίδια

στο συνεχές του χαρακτηριστικού [±λόγιο], δηλ. διαχέει το πραγματολογικό χαρακτηριστικό της στο μακροεπίπεδο, δηλ. στο γλωσσικό περιβάλλον της και έλκει από το νοητικό λεξικό τις κατάλληλες συμφράσεις για ένα συνεκτικό κείμενο. Η κίνηση αυτή διασφαλίζει αφενός τη συνεκτικότητα του λόγου και αφετέρου την προβλεψιμότητα στην επιλογή των συμφραζομένων ως προς το χρηστικό επίπεδο.

Κατά την άποψή μας στη γλώσσα οι αρμονικές σχέσεις ανάμεσα στη μονάδα και στο όλον αναπτύσσονται σε δύο επίπεδα μέσα στην ίδια ζώνη λογιότητας: Στο μικροεπίπεδο η μονάδα είναι το λεξικό μόρφημα για μια απλή λέξη, η κεφαλή για μια σύνθετη λέξη και το επίθημα για μια επιθηματοποιημένη λέξη, ενώ το όλον είναι η λέξη (απλή ή κατασκευασμένη). Στο μακροεπίπεδο η μονάδα είναι η λέξη και το όλον είναι το κείμενο. Αρμονία είναι το αποτέλεσμα της ευτυχούς συνύπαρξης των στοιχείων που συναπαρτίζουν μια λέξη για το μικροεπίπεδο και ένα κείμενο για το μακροεπίπεδο. Η απουσία αρμονίας είτε οφείλεται σε ειρωνική, χιουμοριστική χρήση στο πλαίσιο πρόκλησης λεκτικού χιούμορ είτε οδηγεί σε γλωσσικούς Κενταύρους,[8] δηλ. σε έναν παράταιρο, δυσαρμονικό συνδυασμό.

Με τον τρόπο αυτό μπορούμε να κάνουμε προβλέψεις:

(α) στο μικροεπίπεδο, λ.χ. όσον αφορά τα επιθήματα των λέξεων τις ίδιας μορφολογικής οικογένειας στη

[-λόγια] ζώνη: *πουτάνα → πουτανάκι, πουτανίτσα, πουτανί* 'πουτανάκι') */ πουτανάρα, πούτανος*, αλλά και *πουτανίδιο* με δόση ειρωνείας, *πουτανιάρης, πουτανάκιας, πουτανέ, πουτανί* 'απόχρωση'*, πουτανιά, πουτανίστικος*

[+λόγια] ζώνη: *πόρνη → πορνίδιο/ ?πορνάκι/ *πορνίτσα/ ?πορνάρα, *πορνιάρης, *πορνέ, *πορνί, *πορνιά, *πορνίστικος· ιερόδουλος → *ιεροδουλάκι/ *ιεροδουλίτσα/ *ιεροδουλάρα, *ιεροδουλιάρης, *ιεροδουλέ, *ιεροδουλί, *ιεροδουλιά, *ιεροδουλίστικος*.

(β) στο μακροεπίπεδο, όσον αφορά το γλωσσικό περιβάλλον τους, δηλ. τις συνεμφανίσεις με άλλες λέξεις:

[-λόγια] ζώνη: *πουτάνα* ως συμπλήρωμα των ρημάτων *γαμάω, ξεφτιλίζω, πηδάω, λυσσάω, βρίζω*, ως υποκ. του ρ. *γουστάρω*, με τροποποιητή ουσιαστικό *μπάλα, ζωή, πολυτελείας*, ως τροποποιητής σε γενική των ουσιαστικών *μουνί, στόμα, γιος*, και με συμπλεκτική σχέση με τα ουσ. *καριόλα, τσούλα, νταβατζής, μπουρδέλο*.

[+λόγια] ζώνη: *πόρνη* ως συμπλήρωμα των ρημάτων *συγχωρώ, εκδίδω*, ως υποκ. του ρ. *μετανοώ*, με τροποποιητή τα ουσιαστικά *μπάλα, ζωή, πολυτελείας* αλλά και *Βαβυλώνος, Ευαγγέλιο, οίκος, ναός*, ως τροποποιητής σε γενική των ουσιαστικών *μετάνοια, λιθοβολισμός, μεταστροφή*, και με συμπλεκτική σχέση με τα ουσ. *τελώνης, προαγωγός, εταίρα, ιερόδουλη, ιέρεια, μοιχαλίδα*.

[8] Επιτυχής χιουμοριστικός όρος που επινόησε ο ιστορικός Πέτρος Παπακαλός για να περιγραφούν μεταφραστικά αδιέξοδα όπως *άρση πατεντών* (facebook).

Διαπιστώνουμε δηλ. ότι είτε στο μικροεπίπεδο είτε στο μακροεπίπεδο στοιχεία που ανήκουν κυρίως στη [-λόγια] ζώνη δεν συνεμφανίζονται γενικά με στοιχεία της [+λόγιας] ζώνης, δηλ. εμφανίζονται ως αμοιβαία αποκλειόμενα. Ωστόσο, σε περίπτωση που συμβεί αυτό είτε η συχνότητα εμφάνισης είναι εξαιρετικά χαμηλή (*πορνάκι, πορνάρα* άπαξ) είτε προσφέρεται στον ομιλητή ως επιλογή λόγω της ευρυζωνικής επικαλυπτικής κατανομής στην περιοχή της νόρμας: *πουτάνα/ πόρνη* με τροποποιητές τα ουσιαστικά *μπάλα, ζωή, πολυτελείας*. Πρόκειται, θα λέγαμε, για πιθανοτικούς κανόνες και όχι απόλυτους.

Συμπερασματικά, απαντώντας στα ερευνητικά μας ερωτήματα διαπιστώσαμε ότι:

1. Υπάρχουν γλωσσικά φαινόμενα και χαρακτηριστικά (εξωτερικός δανεισμός, αφαίρεση, μετάθεση συλλαβών, διαποικιλιακή συνωνυμία, φωνολογικά χαρακτηριστικά) που συνδέονται με το χαρακτηριστικό [±λόγιο].

2. Το [+λόγιο] συνδέεται με διαφορετική κατανομή των πολυλεκτικών συνθέτων, των προθημάτων, επιθημάτων και λεξικών μορφημάτων καθώς και διαφορετική κατανομή στα κειμενικά είδη.

3. Όταν επιλέγονται στοιχεία που ανήκουν στην ίδια ζώνη λογιότητας, επιτυγχάνεται πραγματολογική αρμονία. Συνεπώς ο σεβασμός εκ μέρους του ομιλητή της πραγματολογικής αρμονίας οδηγεί σε λόγο κατάλληλο για τη συγκεκριμένη κάθε φορά περίσταση επικοινωνίας και για τον λόγο αυτό είναι επιτακτική ανάγκη οι κανόνες της πραγματολογικής αρμονίας να διδάσκονται στο πλαίσιο της διδασκαλίας της ΝΕ ως πρώτης, και ιδίως ως δεύτερης/ξένης γλώσσας ή γλώσσας πολιτισμικής κληρονομιάς σε συνδυασμό με τη χρήση ΗΣΚ, τα οποία μπορούν να υποστηρίξουν αποτελεσματικά την πραγματολογική γλωσσική ανάπτυξη των εκπαιδευομένων (Romero-Trillo 2018).

5. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Μέσω της μελέτης του ζεύγους *πόρνη - πουτάνα* αναδεικνύεται, θεωρούμε, με ανάγλυφο τρόπο η έννοια της πραγματολογικής αρμονίας, η οποία προκύπτει όταν σε ένα κείμενο τα γλωσσικά στοιχεία επιλέγονται από την ίδια ζώνη λογιότητας. Για έναν συνεκτικό λόγο και κατάλληλο σε σχέση με την περίσταση επικοινωνίας, ανάλογα με την περίπτωση ([+λόγιο] ή [-λόγιο]), εφαρμόζονται τα γλωσσικά φαινόμενα, επιλέγονται τα χαρακτηριστικά της ΝΕ που συνδέονται με το χαρακτηριστικό [±λόγιο] και πραγματώνεται ιδιαίτερη κατανομή των στοιχείων.

Η πραγματολογική αρμονία είναι το αποτέλεσμα της αρμονικής ως προς την κλίμακα λογιότητας συνύπαρξης των στοιχείων που συναπαρτίζουν μια λέξη για το μικροεπίπεδο και ένα κείμενο για το μακροεπίπεδο, η οποία επιτρέπει την προβλεψιμότητα στην επιλογή των στοιχείων του γλωσσικού περιβάλλοντος ως προς το χρηστικό επίπεδο. Για τον λόγο αυτό κρίνεται επιτακτική η ανάγκη

οι κανόνες της πραγματολογικής αρμονίας να διδάσκονται στο πλαίσιο της διδασκαλίας της ΝΕ ως πρώτης, δεύτερης/ξένης γλώσσας ή γλώσσας πολιτισμικής κληρονομιάς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994: Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, *Νεολογικός δανεισμός-Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και την αγγλοαμερικανική-Μορφοφωνολογική ανάλυση.* Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2000: Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Το επίθημα *-(ι)άρης* στη νέα ελληνική. *ΜΕΓ, 20*, 65–74.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2002: Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, *Αντίστροφο λεξικό της νέας ελληνικής (ΑΛΝΕ)*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2004: Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. Φλιάτουρας, Η διάκριση λόγιο και λαϊκό στη νέα ελληνική. Στα *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς συνεδρίου ελληνικής γλωσσολογίας (ICGL6)* (σσ. 110–120). Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2013: Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, *-ωμα:* ένα προβληματικό τέρμα στη νέα ελληνική. Στο *Ελληνική γλώσσα και ορολογία Ανακοινώσεις 9ου συνεδρίου ΕΛΕΤΟ* (σσ. 29–40). Αθήνα [Online], [http://www.eleto.gr/gr/papers.htm#9thPapers].

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2017: Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Τα επαγγελματικά ουσιαστικά: ονομασιοκεντρική και σημασιοκεντρική προσέγγιση. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, 37*, 69–82.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2019: Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. Φλιάτουρας, Το λόγιο επίπεδο της σύγχρονης Νέας Ελληνικής: Συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις. Στο Α. Φλιάτουρας & Ά. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (επιμ.), *Από τον* οίκο *στο* σπίτι *και τανάπαλιν...Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη νέα ελληνική: Θεωρία, ιστορία, εφαρμογή* (σσ. 15–56). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2019: Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Διαφατικοί κειμενικοί δείκτες και Λεξικογραφία. Στο *Λέξεις*, *Τιμητικός τόμος για τη Χριστίνα Μπασέα-Μπεζαντάκου* (σσ. 19–40). Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου – Καρδαμίτσα.

Anastassiadis-Syméonidis 2010: A. Anastassiadis-Syméonidis. Pourquoi une langue emprunte-t-elle des suffixes? L'exemple du grec et du latin. *META, 55*(1) Mélanges en hommage à André Clas, 147–157.

Anastassiadis-Symeonidis 2016: A. Anastassiadis-Symeonidis. Suffixation and the expression of time and space in modern Greek. *Lingue e Linguaggio, XV*(1), 59–84.

Agha 2007: A. Agha, *Language and Social Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Βαλεοντής 1997: Κ. Βαλεοντής, Ο «Αναλογικός Κανόνας» στην υπηρεσία της σύγχρονης Ελληνικής Ορολογίας. Στο Β.Α. Φιλόπουλος & Τ. Αναγνωστοπούλου (επιμ.) *Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία. Ανακοινώσεις 1ου συνεδρίου ΕΛΕΤΟ* (σσ. 33–52). Αθήνα.

Ευθυμίου 1999: Α. Ευθυμίου, Περιληπτική σημασία/αναφορά στα επιθηματοποιημένα ουσιαστικά της Νέας Ελληνικής. Στο *Ελληνική γλωσσολογία– Πρακτικά του Γ΄ διεθνούς γλωσσολογικού συνεδρίου για την ελληνική γλώσσα* (σσ. 333–340). Αθήνα.

Efthymiou 1999: A. Efthymiou, *Le suffix* -ιά *en grec moderne : La manifestation d'un degré maximal d'anthropocentricité* [Thèse de doctorat]. Saarbrücken: Éditions Universitaires Européennes.

Gadet 2003: F. Gadet, *La variation sociale en français*. Paris: Ophrys.

Καμηλάκη κ.ά. 2015: Μ. Καμηλάκη, Γ. Κατσούδα, Μ. Βραχιονίδου, *«Πιπέρι στο στόμα!» Όψεις των λέξεων-ταμπού στη Νέα Ελληνική*. Αθήνα: Καλλιγράφος.

Κάτος 2016: Γ. Κάτος, *Λεξικό της λαϊκής και της περιθωριακής μας γλώσσας*. ΚΕΓ [Online], [georgakas.lit.auth.gr/dictionaries/index.php].

Κυρανούδης 2001: Π. Κυρανούδης, *Μορφολογία των τουρκικών δανείων της ελληνικής.* [Διδακτορική Διατριβή] ΑΠΘ, 2009. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

Kilgarriff et al. 2014: A. Kilgarriff, V. Baisa, J. Bušta, M. Jakubíček, V. Kovář, J. Michelfeit, P. Rychlý, V. Suchomel, The Sketch Engine: ten years on. *Lexicography, 1,* 7–36 [Online], [http://www.sketchengine.eu].

ΛΚΝ 1998. *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Online], [http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/index.html].

ΛΝΕΓ 2002: Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας* (Β΄ εκδ.). Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Lewandowska-Tomaszczyk 1996: B. Lewandowska-Tomaszczyk, Cross-linguistic and language-specific aspects of semantic prosody. *Language Sciences, 18*, 153–178.

Litsos 2921: A. Litsos, The suffix -ίδι(ο). In *Proceedings ICGL14* (σσ. 696–703).

Μανουηλίδου 2001: Χρ. Μανουηλίδου, Το επίθημα {-dzis}: Μια πρώτη ψυχογλωσσολογική προσέγγιση. *ΜΕΓ, 21*, 414–425.

Μηνάς 1978: Κ. Μηνάς, *Η μορφολογία της μεγεθύνσεως στην ελληνική γλώσσα.* Ιωάννινα: Δωδώνη.

McMahon 1994: A. McMahon, Understanding language change. Cambridge: Cambridge University Press. *Οι παραπομπές στην ελληνική μετάφραση* 2005. Ιστορική γλωσσολογία. Η θεωρία της γλωσσικής μεταβολής. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Ξιούφης 2014: Θ. Ξιούφης, Το επίθημα *-αριό* στη νέα ελληνική. *ΜΕΓ, 34,* 620–631.

Παναρέτου 2006: Ε. Παναρέτου, Παρατηρήσεις στις λόγιες και λαϊκές λέξεις της Ελληνικής. Στο Ι. Κ. Προμπονάς & Π. Βαλαβάνης (εκδ.) *Ευεργεσίη*. *Τόμος χαριστήριος στον Π. Ι. Κοντό, Παρουσία, IZ-IH*(τ. Α΄) (σσ. 145–151). Αθήνα: ΕΚΠΑ.

Πετρόπουλος 1971: Η. Πετρόπουλος, *Καλιαρντά*. Αθήνα: Νεφέλη.

Πετρούνιας 1991: Ε. Πετρούνιας, Νεοελληνικό επίθημα *-αρία* από τα βενετσιάνικα και συγγενικά. Πολλαπλές πηγές δανεισμού και αναδανεισμός. *ΜΕΓ, 11*, 53–69.

Partington 1998: A. Partington, *Patterns and Meanings: Using corpora for English language Research and Teaching*. Amsterdam: J. Benjamins.

Romero-Trillo 2018: J. Romero-Trillo, Corpus Pragmatics and Second Language Pragmatics: A Mutualistic Entente in Theory and Practice. *Corpus Pragmatics, 2*, 113–127 [Online], [https://doi.org/10.1007/s41701-018-0031-5].

Σαββίδου 2012: Π. Σαββίδου, Το επίθημα *-ίστικ*(*ος*) στη νέα ελληνική: ανάλυση με τη χρήση ηλεκτρονικών σωμάτων κειμένων. *ΜΕΓ, 32*, 416–427.

Σταυριανάκη 2001: Αικ. Σταυριανάκη, Κατασκευασμένες λέξεις σε *-άκι*: είναι δυνατή μια ενιαία ανάλυση; *ΜΕΓ, 22*, 605–615.

Stewart 2010: D. Stewart, *Semantic Prosody – A Critical Evaluation*. New York: Routledge.

Τριανταφυλλίδης 1978 [1941]: Μ. Τριανταφυλλίδης, *Νεοελληνική γραμματική (της Δημοτικής)*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη).

Τριανταφυλλίδης 1963 [1953]: Μ. Τριανταφυλλίδης, Ελληνικές συνθηματικές γλώσσες. *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Τ. 2ος Ερευνητικά Β΄* (σσ. 299–320). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη).

Φλιάτουρας 2018: Α. Φλιάτουρας, *Η μορφολογική αλλαγή στην ελληνική γλώσσα – Μια σύγχρονη και συνοπτική παρουσίαση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Φλώρος 2021: Γ. Φλώρος, Ο αναλογικός κανόνας στη δευτερογενή δημιουργία όρων: Μια πρόταση εννοιολογικής επέκτασης. *Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία. Ανακοινώσεις 13ου συνεδρίου ΕΛΕΤΟ* (σσ. 60–69). Αθήνα.

ΧΛΝΕΓ 2014: Χ. Χαραλαμπάκης (συντ. & επιμ.), *Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας.* Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών & Εθνικό Τυπογραφείο.

Χριστοπούλου 2016: Κ. Χριστοπούλου, *Μια λεξικολογική προσέγγιση στο περιθωριακό λεξιλόγιο της Νέας Ελληνικής* [Διδακτορική Διατριβή]. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών [Online], [http://hdl.handle.net/10889/10328].

Anna Anastasiadi-Symeonidi
Aristotle University of Thessaloniki
Department of Philology

PRAGMATIC HARMONY AND THE FEATURE [±LEARNED] IN MODERN GREEK

Summary

We are examining intervariation synonymy, i.e. pairs of words with the same referential meaning, which however differ in the [±learned] pragmatic feature. We aim to propose the concept of pragmatic harmony while using the lexical system as a key that interprets the lexical choices of the speakers. The [±learned] feature is associated with linguistic facts and features as well as a different distribution of multi-word compounds, prefixes, suffixes, lexical morphemes and genres. When pragmatic harmony is observed by the speaker this results to a discourse suitable for the specific communicative occasion.

Keywords: Onomasiological approach, Borrowing, Lexical units distribution, Intervariation synonymy, Productivity

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch5

Βασίλειος Αργύρης[1]
Ελληνικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο

ΠΑΙΓΝΙΩΔΗ ΠΛΑΙΣΙΑ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ: ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΑ ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ ΣΤΟ TWITTER

Η παρούσα μελέτη εξετάζει μια ιδιαίτερη μορφή παιγνιώδους επικοινωνίας στο διαδίκτυο, την οποία ονομάζει «συνεταιριστικό γλωσσικό παιχνίδι» ή, για συντομία, «συνεταιρισμό». Ως γλωσσικό παιχνίδι προσδιορίζεται κάθε κατάσταση επικοινωνίας όπου παιγνιώδεις χρήσεις της γλωσσικής μορφής/σημασίας επηρεάζουν και την πραγματολογική λειτουργία της γλώσσας, κατασκευάζοντας ένα παιγνιώδες πλαίσιο που δίνει συνολικά στη διεπίδραση χαρακτήρα παιχνιδιού. Ένα τέτοιο πλαίσιο δημιουργείται και στον συνεταιρισμό, καθώς οι χρήστες ακολουθούν στις αναρτήσεις τους την ίδια θεματική εστίαση και κοινό επιτελεστικό μοτίβο, για να παίξουν σε έναν φιλικό διαγωνισμό γλωσσικής επιδεξιότητας. Αναλύοντας υλικό από το Twitter, η μελέτη διακρίνει τέσσερα είδη συνεταιρισμών και επισημαίνει ότι το παιχνίδι λειτουργεί, σε όλες τις εκδοχές του, ως συνεργατική δραστηριότητα με πολυπρόσωπη συμμετοχή και ψυχαγωγική προοπτική. Οι παιγνιώδεις συνεταιρισμοί έχουν σημαντική παρουσία στο Twitter, όχι μόνο ως πηγή διασκέδασης αλλά και γιατί υποστηρίζουν την ατομική έκφραση, τη διαλογικότητα και την ανάπτυξη δεσμών φιλίας και οικειότητας μέσα στη διαδικτυακή κοινότητα.

Λέξεις-κλειδιά: Γλωσσικό παιχνίδι, Ψηφιακή διεπίδραση, Παιγνιώδες πλαίσιο, Συνεταιρισμός, Twitter

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη σύγχρονη εποχή η ραγδαία ανάπτυξη της ηλεκτρονικής τεχνολογίας έχει δημιουργήσει νέα πεδία ανθρώπινης διασύνδεσης, μετατοπίζοντας σημαντικό μέρος της επικοινωνιακής μας καθημερινότητας στο διαδίκτυο. Σε αυτήν την ψηφιακή διεπίδραση η χρήση της γλώσσας υπηρετεί, όπως άλλωστε συμβαίνει και στην κατά πρόσωπο επαφή, ένα ευρύτατο φάσμα συνομιλιακών προθέσεων. Κάποιες φορές αναλώνεται σε προστριβές και συγκρούσεις, τροφοδοτώντας ενοχλητικές, άκοσμες ή και επιθετικές συμπεριφορές. Άλλες φορές, ωστόσο,

[1] argyris.vasileios@ac.eap.gr

καλλιεργεί δεσμούς φιλίας και συντροφικότητας, προσφέροντας ευκαιρίες για βιωματική εμπλοκή και ανταλλαγή απόψεων σε οποιοδήποτε θέμα, χωρίς να περιορίζεται από τις χωροχρονικές δεσμεύσεις της επικοινωνίας σε συνθήκες φυσικής συμπαρουσίας.

Μια τέτοια περίπτωση φιλικής δικτύωσης στον κυβερνοχώρο θα εξετάσει η μελέτη μας. Συγκεκριμένα, θα αναφερθούμε σε μια ιδιαίτερη, κατά την άποψή μας, μορφή γλωσσικής διεπίδρασης με παιγνιώδη χαρακτηριστικά, η οποία είναι πολύ διαδεδομένη στις κοινότητες λόγου που σχηματίζονται σε εικονικό περιβάλλον, και την οποία εμείς ονομάζουμε *συνεταιριστικό γλωσσικό παιχνίδι* ή, για συντομία, *συνεταιρισμό*. Όπως θα εξηγήσουμε, πρόκειται για μια πολυφωνική, συνεργατική και ψυχαγωγική δραστηριότητα, που θα λέγαμε ότι αποτελεί την ψηφιακή εκδοχή της παρεΐστικης πλάκας, καθώς θυμίζει τα αστεία ή πειράγματα που λέγονται σε συζητήσεις μεταξύ φίλων για χαλάρωση και διασκέδαση. Στις επόμενες σελίδες θα παρουσιάσουμε, αντλώντας ελληνόφωνα κειμενικά δεδομένα από το Twitter,[2] τη δομή και λειτουργία του διαδικτυακού συνεταιρισμού, αναλύοντας τα είδη και τους επιτελεστικούς κανόνες του, δηλαδή πώς παίζεται το γλωσσικό παιχνίδι στις διάφορες παραλλαγές του, αλλά και την πραγματολογική του αξιοποίηση, δηλαδή τα κίνητρα συμμετοχής και πώς επηρεάζει η διεξαγωγή του παιχνιδιού τις διαπροσωπικές σχέσεις που αναπτύσσονται στην κοινότητα φιλοξενίας.

2. ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

2.1. Γλωσσικό παιχνίδι και παιγνιώδες πλαίσιο

Είναι κατ' αρχάς απαραίτητο για τη μελέτη μας να οριοθετήσουμε το γλωσσικό παιχνίδι ως αναλυτική κατηγορία, διαχωρίζοντάς το από την παιγνιώδη γλωσσική χρήση, μια ευρύτερη έννοια που καλύπτει σχεδόν κάθε έκφανση της γλωσσικής δημιουργικότητας. Πιο συγκεκριμένα, παιγνιώδεις είναι όλες οι εμπρόθετες παρεκκλίσεις από την ομαλή διατύπωση που μετασχηματίζουν τη μορφή και σημασία κάποιας φράσης, λέξης ή και ενός μόνο γράμματος, οδηγώντας σε αντισυμβατικές και μη αναμενόμενες εκφραστικές επιλογές (Σετάτος 1997: 97). Λογοπαίγνια, νεολογισμοί, εναλλαγές ύφους ή κώδικα, ρίμες και άλλες επαναληπτικές δομές, όπως παρήχηση ή παραλληλισμός, είναι μερικές από τις πιο συνηθισμένες παιγνιώδεις χρήσεις της γλώσσας. Ωστόσο, αυτές δεν γίνονται πάντα 'χάριν παιδιάς', αφού πρωτότυπες ή αποκλίνουσες διατυπώσεις εμφανίζονται σε κάθε επικοινωνιακή κατάσταση και συχνά συνδέονται με μια σοβαρή (δηλ. μη παιγνιώδη) κειμενική κατασκευή, όπως π.χ. λογοτεχνία, διαφήμιση, πολιτική συνθηματολογία.

[2] Η συγκεκριμένη πλατφόρμα πλέον έχει μετονομαστεί σε X (https://x.com). Στο κείμενό μας διατηρούμε την επωνυμία που είχε κατά τον χρόνο συλλογής του υλικού και παρουσίασης της μελέτης.

Η έννοια του γλωσσικού παιχνιδιού έχει πιο στενά όρια και προϋποθέτει ότι η δημιουργική μετάλλαξη της κειμενικής μορφής και σημασίας αλλάζει συνολικά το ύφος της επικοινωνίας, μεταφέροντας τα διεπιδρώντα άτομα στην επικράτεια του παιχνιδιού. Αυτό συμβαίνει όταν ένας ομιλητής / μια ομιλήτρια παίζει ταυτόχρονα όχι μόνο σε μορφοφωνολογικό και σημασιολογικό, αλλά και σε πραγματολογικό επίπεδο (Cook 2000: 5), αξιοποιώντας την παιγνιώδη γλώσσα για να πάρει μέρος σε μια δραστηριότητα παιχνιδιού. Όσοι/ες ενεργοποιούνται εκεί, χωρίζονται σε ομάδες και προσαρμόζουν ανάλογα τη γλωσσική δράση τους, για να συνεργαστούν με συμπαίκτες/ριες και να ανταγωνιστούν αντιπάλους, με τελικό στόχο να νικήσουν στην αναμέτρηση.

Για την επιτυχημένη διεξαγωγή ενός γλωσσικού παιχνιδιού χρειάζεται οι ομιλητές/ριες να σηματοδοτήσουν την παιγνιώδη πρόθεσή τους, αλλά και να γίνει αντιληπτή αυτή η πρόθεση από το ακροατήριο, ώστε να αποφευχθούν ασυνεννοησίες και παρερμηνείες. Σύμφωνα με τον Goffman (1974: 10–11), νοηματοδοτούμε κάθε επικοινωνιακή κατάσταση μέσα από τη διαδικασία της *πλαισίωσης* (framing), δηλαδή την αναγωγή σε ένα σύνολο οργανωτικών αρχών που μας επιτρέπει να καταλάβουμε τα λόγια ή έργα των άλλων στη βάση προηγούμενων εμπειριών μας αλλά και με τη συνεχή διαπραγμάτευση του νοήματος κατά την προκείμενη επαφή. Αντίστοιχα, κάθε γλωσσικό παιχνίδι κατασκευάζει το δικό του *παιγνιώδες πλαίσιο* (play frame), το οποίο ρυθμίζει την παραγωγή και πρόσληψη του λόγου.

Όταν συναντάμε παιγνιώδη πλαίσια, συχνά η προσοχή μας εστιάζεται στην αντιπαλότητα, δηλαδή στη διαμάχη δύο παρατάξεων, ατόμων ή ομάδων, που (όπως και στα μη γλωσσικά παιχνίδια) ανταγωνίζονται η μία την άλλη για τη νίκη. Αφενός, όμως, σε κάθε ομαδικό παιχνίδι υπάρχει και συνεργασία (με τα άλλα μέλη της ομάδας μας, για να κερδίσουμε τους/τις αντιπάλους). Αφετέρου, ένα γλωσσικό παιχνίδι μπορεί και να έχει κυρίαρχα συνεργατική πλαισίωση, όπως θα δούμε ότι ισχύει για τα διαδικτυακά παιχνίδια που θα αναλύσουμε συνδυάζοντας κριτικά την πλαισιακή θεώρηση της ανθρώπινης διεπίδρασης με την ερμηνευτική μεθοδολογία της *ανάλυσης του ηλεκτρονικά διαμεσολαβημένου λόγου* (computer-mediated discourse analysis).

2.2. Παιγνιώδη πλαίσια στο διαδίκτυο

Αν και η πλαισίωση μπορεί να λειτουργήσει ως οργανωτικός παράγοντας της επικοινωνίας τόσο σε αναλογικό όσο και σε ψηφιακό περιβάλλον (βλ. Jacobsen 2010· Bullingham & Vasconcelos 2013), οι ιδιάζουσες τεχνοπολιτισμικές συνθήκες του κυβερνοχώρου δημιουργούν νέα δεδομένα για το πώς πραγματώνεται γλωσσικά αλλά και πώς συγκροτείται διυποκειμενικά ένα πλαίσιο. Αρχικά, η ηλεκτρονική διαμεσολάβηση φαίνεται ότι πριμοδοτεί την παιγνιώδη χρήση της γλώσσας (Danet 2001), αφού το ψηφιακό μέσο διαθέτει εγγενή χαρακτηριστικά,

όπως διαδραστικότητα, ευκολία και ταχύτητα στην επεξεργασία κειμένου, ενισχυμένη πολυτροπικότητα κ.ά., που διευκολύνουν τη δημιουργική απόκλιση από τις νόρμες του γραπτού λόγου. Η παιγνιώδης γλώσσα έχει έντονη παρουσία στο διαδίκτυο, χάρη όχι μόνο στην ψυχαγωγική προοπτική της αλλά και στην πρακτική της αξία, αφού κάθε χρήστης μπορεί να εκμεταλλευτεί αυτές τις αντισυμβατικές παραγωγές για να αποκτήσει προσωπική υπόσταση σε ένα κοινωνικό δίκτυο και να συνδεθεί φιλικά ή να αντιπαρατεθεί με άλλα άτομα, υιοθετώντας κάθε φορά τη συνεργατική ή ανταγωνιστική συνομιλιακή ταυτότητα που εξυπηρετεί καλύτερα τις επιδιώξεις του/της μέσα στην κοινότητα (Nishimura 2016: 105).

Ταυτόχρονα, όμως, η κατασκευή και διατήρηση ενός πλαισίου στο διαδίκτυο είναι πιο επισφαλής. Στην κατά πρόσωπο επαφή, ο εντοπισμός στον υλικό χώρο και χρόνο υποστηρίζει την κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση του μηνύματος. Η αισθητή οριοθέτηση ενός παιχνιδιού συμβάλλει στην απρόσκοπτη επικοινωνία όσων θέλουν να παίξουν, και κατευθύνει την ερμηνευτική διαδικασία για όσους/ες το παρακολουθούν. Αντίθετα, η άυλη, απομακρυσμένη και συχνά ασύγχρονη ψηφιακή διεπίδραση δεν παρέχει ανάλογη πρόσβαση σε περικειμενικές πληροφορίες και δημιουργεί ένα ρευστό τοπίο αλληλεπίδρασης (Marwick & boyd 2011), στο οποίο δεν είναι πάντοτε ξεκάθαρο πού αρχίζει και πού τελειώνει η επικράτεια του παιχνιδιού αλλά και με τι προθέσεις, ανταγωνισμού ή συνεργασίας, συμμετέχει κάποιος/α. Για να ξεπεραστούν οι δυσκολίες και να συγκροτηθεί ένα λειτουργικό παιγνιώδες πλαίσιο στην τεχνοκοινωνικότητα, θα χρειαστεί να στηριχθούμε περισσότερο, αν όχι αποκλειστικά, στη γλωσσική σημείωση, δηλαδή στη σαφή μετάδοση και πρόσληψη της επιθυμίας για παιχνίδι με τη χρήση του λόγου, σύμφωνα με τους περιορισμούς και τις δυνατότητες κειμενοποίησης που προσφέρουν τα διαδραστικά εργαλεία μιας ιστοσελίδας.

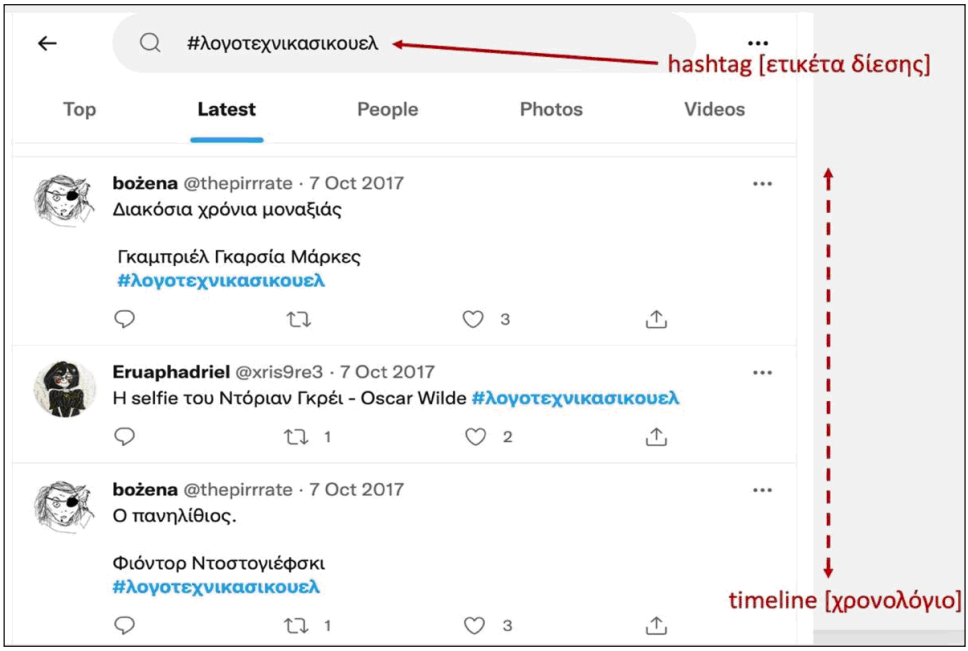
3. ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ

3.1. Ο συνεταιρισμός ως παιγνιώδης διεπίδραση στο Twitter

Ο συνεταιρισμός είναι ένα διαδικτυακό γλωσσικό παιχνίδι (Αργύρης 2018) εκ προοιμίου πολυφωνικό, καθώς συμμετέχει ενεργά μεγάλος αριθμός χρηστών, και πάντοτε συνεργατικό, αφού οι παίκτες/ριες δεν ανταγωνίζονται μεταξύ τους, αλλά ενώνονται σε μία ομάδα για να χρησιμοποιήσουν με κοινό παιγνιώδη τρόπο τη γλώσσα, ακολουθώντας διαφορετικό ανά περίσταση μοτίβο, είτε χωρίς συγκεκριμένο «θύμα» για τη δράση τους είτε στοχοποιώντας τον ίδιο εξωτερικό αντίπαλο. Εδώ επικρατεί μια αίσθηση συντροφικότητας και ευγενούς άμιλλας, εφόσον ο χιουμοριστικός ή και σατιρικός τόνος της επικοινωνίας δεν υπηρετεί τις ανάγκες κάποιας φιλονικίας αλλά ενός διαγωνισμού γλωσσικής επιδεξιότητας με ξεκάθαρα ψυχαγωγική στοχοπροσήλωση. Τέτοια διασκεδαστικά παιχνίδια

φιλοξενούνται σε πλατφόρμες που έχουν τα κατάλληλα διαδραστικά εργαλεία για να υποστηρίξουν την πολυπρόσωπη συνεργασία, όπως το μικρο-ιστολόγιο Twitter, από το οποίο θα αντλήσουμε το ερευνητικό υλικό μας.

Αν και ο όρος «συνεταιριστικό γλωσσικό παιχνίδι» μπορεί να ξενίζει, αναφέρεται σε μια μορφή ψηφιακής διεπίδρασης που είναι πολύ διαδεδομένη, τόσο στο Twitter όσο και σε άλλα δίκτυα, και πιθανότατα οι περισσότεροι/ες από εμάς την έχουμε ήδη συναντήσει ως χρήστες του διαδικτύου, όπως μάλλον θα φανεί καλύτερα στο εισαγωγικό παράδειγμα που ακολουθεί:[3]

Παράδειγμα 1: Μια ενδεικτική περίπτωση συνεταιρισμού στο Twitter

Στο Twitter η επικοινωνία των μελών μπορεί να οργανωθεί με διάφορους τρόπους. Εδώ θα επικεντρωθούμε σε αναρτήσεις που τοποθετούνται σε χρονολογική σειρά (πάνω η πιο πρόσφατη, κάτω η παλαιότερη) με έναν κειμενικό δείκτη, την *ετικέτα δίεσης* (hashtag), που χρησιμοποιεί το σχετικό σύμβολο (#) μπροστά από μια λέξη ή σύντομη φράση χωρίς κενά. Αυτή η δομή φανερώνει το υπό συζήτηση θέμα και συγκεντρώνει σε ενιαία συνομιλία όσες

[3] Τα στοιχεία της πηγής για αυτό και όλα τα επόμενα παραδείγματα δίνονται σε παράρτημα. Ας σημειωθεί, επίσης, ότι θα χρησιμοποιούμε το αρσενικό γένος μιλώντας για παίκτες, συμπαίκτες κλπ., χωρίς αυτό να δηλώνει ταυτότητα φύλου αλλά τυποποιημένους (άφυλους για την ανάλυσή μας) επικοινωνιακούς ρόλους.

αναρτήσεις την εμπεριέχουν, όπως βλέπουμε στο *χρονολόγιο* (timeline) του Παρ. 1. Οι ετικέτες δίεσης είναι εργαλεία ταξινόμησης του ψηφιακού λόγου, καθώς ενώνουν ατομικές συνεισφορές σε συνεκτικό διάλογο, αλλά και διαμόρφωσης κοινωνικών δεσμών μέσα σε ένα δίκτυο (Zappavigna 2012), εφόσον οι χρήστες με τη δημιουργία ή αναζήτηση hashtag σε θέματα που τους απασχολούν, μπορούν να συνδεθούν με άλλους χρήστες με τους οποίους έχουν κοινά ενδιαφέροντα.

Αντίστοιχα στο παράδειγμά μας, η ετικέτα *#λογοτεχνικασικουελ* προσκαλεί τα ενδιαφερόμενα μέλη της κοινότητας να διασκευάσουν τίτλους γνωστών λογοτεχνικών έργων, ώστε η παραποίηση του πρωτότυπου να οδηγήσει σε μια νέα και κωμική εκδοχή του. Κάθε παραγωγή προσπαθεί να ξεπεράσει σε επινοητικότητα τις προηγούμενες, και όλες μαζί, με τη βοήθεια μιας ετικέτας που δίνει τη θεματολογία και το μοτίβο της γλωσσικής δράσης, συνθέτουν ένα ευφάνταστο πολυφωνικό κείμενο προς διασκέδαση των συνομιλητών αλλά και του διαδικτυακού ακροατηρίου.

Κατά την οπτική μας, τέτοιες διεπιδράσεις συνιστούν γλωσσικά παιχνίδια, γιατί έχουν παιγνιώδη χαρακτήρα και στα τρία αναλυτικά επίπεδα που προαναφέραμε. Μορφολογικά, εμφανίζουν παιγνιώδεις χρήσεις της γλώσσας σύμφωνα με τις κατευθύνσεις που υποδεικνύει η ετικέτα δίεσης. Σημασιολογικά, αυτές οι χρήσεις μετασχηματίζουν το κειμενικό νόημα για να κατασκευάσουν έναν φαντασιακό κόσμο παιχνιδιού που διαφέρει από τον αληθινό. Τέλος, πραγματολογικά, το παιχνίδι με τη γλωσσική μορφή και σημασία εντάσσει συνολικά τη διεπίδραση σε ένα παιγνιώδες πλαίσιο. Μέσα σε αυτό οι συνομιλητές αναλαμβάνουν παικτικούς ρόλους προσαρμόζοντας την επικοινωνιακή συμπεριφορά τους στους κανόνες του παιχνιδιού, ώστε να συνεργαστούν με συμπαίκτες και να ανταγωνιστούν αντιπάλους ανάλογα με την ομάδα τους. Η ιδιαιτερότητα του συγκεκριμένου παιχνιδιού είναι ότι ενώνει όλους τους παίκτες σε μια συμπαράταξη με κοινό στόχο, είτε χωρίς πραγματικό αντίπαλο (όπως στο προηγούμενο παράδειγμα), είτε απέναντι σε έναν απόντα από τη διεπίδραση αντίπαλο (όπως θα δούμε σε επόμενα παραδείγματα).

3.2. Ειδολογική διάκριση

Η ομαδοσυνεργατική διάσταση του συνεταιρισμού εστιάζει αρχικά την ερευνητική προσοχή μας όχι τόσο στην ατομική έκφραση της διάθεσης για παιχνίδι, δηλαδή στις κειμενικές επιλογές κάθε ξεχωριστής συνεισφοράς, όσο στους επικοινωνιακούς μηχανισμούς που εξασφαλίζουν την εναρμονισμένη γλωσσική δράση από το σύνολο των παικτών για τη συλλογική οικοδόμηση του συνεταιριστικού πλαισίου. Με κριτήριο, επομένως, το πώς κάθε φορά η ετικέτα δίεσης ρυθμίζει θέμα και μοτίβο για τη συν-επιτέλεση του παιχνιδιού, καθοδηγώντας τον λόγο και τη στοχοπροσήλωση των συμπαικτών, διακρίνουμε

στις διεπιδράσεις της ελληνόφωνης κοινότητας του Twitter, τέσσερα βασικά είδη συνεταιρισμών (Αργύρης 2018: 313–314), τα οποία συνοπτικά είναι:

α) **Συμπληρωτικός**, όπου ζητούμενο είναι κάθε παίκτης να ολοκληρώσει με διαφορετικό τρόπο το νόημα της ίδιας ημιτελούς φράσης (π.χ. *#ΕιμαιΤοσοΠαλιοςΣτοΤουιτερ* [που…])

β) **Καταλογικός**, όπου κάθε παίκτης προσθέτει μια καταχώριση σε έναν κοινό κατάλογο (π.χ. *#logia_manas* με χαρακτηριστικές ατάκες Ελληνίδας μητέρας)

γ) **Παραποιητικός**, με αντικείμενο την κωμική παραποίηση ενός προτύπου (όπως το *#λογοτεχνικασικουελ* στο Παρ. 1)

δ) **Σαρκαστικός**, που περιλαμβάνει τον ειρωνικό σχολιασμό δημοσίου προσώπου ή επίκαιρου γεγονότος (π.χ. η ετικέτα *#Greek_NASA* σατίριζε την κυβερνητική ανακοίνωση [αρχές 2019] για την άμεση ίδρυση Διαστημικής Υπηρεσίας στην ταλαιπωρημένη από την οικονομική κρίση Ελλάδα).

Στις επόμενες ενότητες θα παρουσιάσουμε αναλυτικά όλες τις κατηγορίες εξετάζοντας χαρακτηριστικά παραδείγματα τα οποία συλλέξαμε από τη θέση ενός συνηθισμένου διαδικτυακού χρήστη. Προέρχονται, δηλαδή, από κείμενα που συναντήσαμε σε διάφορα χρονικά σημεία κατά την καθημερινή μας περιδιάβαση στην πολυσύχναστη πλατφόρμα του Twitter, και τα οποία κέντρισαν το ερευνητικό ενδιαφέρον μας χάρη στον παιγνιώδη χαρακτήρα τους. Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι η ταυτοποίησή τους δεν επαφίεται στη διαίσθηση, ούτε είναι θεωρητικά προκαθορισμένη, αλλά βασίζεται στο γλωσσικό αποτύπωμα που αφήνει το παιχνίδι στην ψηφιακή διεπίδραση. Η αναγνώριση, δηλαδή, ενός παιγνιώδους πλαισίου και η ταξινόμησή του σε μία κατηγορία συνεταιρισμού προϋποθέτει την αναγνώριση μιας παιγνιώδους γλωσσικής χρήσης που υποστηρίζει τη συνοχή και συνεκτικότητα της συνομιλίας, μέσα από την έντεχνη αξιοποίηση κάποιας ετικέτας δίεσης, και είναι ικανή να μετατοπίσει πραγματολογικά την επικοινωνία στον μικρόκοσμο της παιδιάς.

Για καθεμία από τις τέσσερις κατηγορίες συνεταιρισμών θα εξετάσουμε δύο παραδείγματα hashtag, μαζί με μερικές ενδεικτικές αναρτήσεις από το αντίστοιχο χρονολόγιο, οι οποίες θα μας βοηθήσουν να καταλάβουμε πώς παίζεται σε κάθε περίπτωση το παιχνίδι. Επιλέξαμε παραδείγματα από το πρόσφατο αλλά και πιο μακρινό παρελθόν, ώστε να διαφανούν δύο αντίρροπες δυνάμεις που ενυπάρχουν, λιγότερο ή περισσότερο ανά είδος, σε κάθε συνεταιρισμό. Από τη μία πλευρά, δηλαδή, έχουμε τον επικαιρικό χαρακτήρα του παιχνιδιού, καθώς μια ετικέτα μπορεί, μόλις εμφανιστεί, να γίνει *δημοφιλής τάση* (trend) μέσα στην κοινότητα, προσελκύοντας εφήμερη αλλά έντονη ροή αναρτήσεων. Από την άλλη πλευρά, μια ετικέτα έχει διαχρονική παρουσία και συχνά επανενεργοποιείται από τους χρήστες για να γίνει αναβίωση ενός συνεταιρισμού μήνες ή χρόνια

μετά από την αρχική του εμφάνιση. Όπως θα δούμε, η εξισορρόπηση αυτής της φαινομενικής αντίθεσης αλλά και γενικότερα η επιτυχία ενός συνεταιρισμού κρίνονται σε μεγάλο βαθμό από την επιλογή της κατάλληλης ετικέτας.

3.3. Ο συμπληρωτικός συνεταιρισμός

Παράδειγμα 2

Παράδειγμα 3

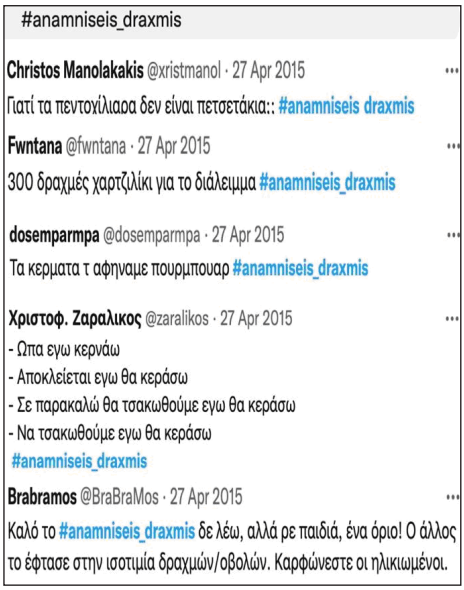
Στους συνεταιρισμούς αυτής της κατηγορίας οι παίκτες καλούνται να συμπληρώσουν μια ημιτελή φράση που δίνεται με ετικέτα δίεσης, όπως π.χ. *#ΑνΟΙησουςΗτανΕλληνας* (Παρ. 2) ή *#To_Twitter_mou_didaxe_oti* (Παρ. 3). Ως αποτέλεσμα, σε κάθε ανάρτηση το παιχνίδι πραγματώνεται γλωσσικά με ένα συντακτικό σχήμα που χωρίζεται σε δύο μέρη, από τα οποία το πρώτο (η ετικέτα) επαναλαμβάνεται αυτούσιο, ενώ το περιεχόμενο του δεύτερου διαφέρει από δράση σε δράση, αφού κάθε παίκτης βρίσκει τον δικό του τρόπο για να ολοκληρώσει το νόημα. Το Twitter ως μικρο-ιστολόγιο είναι ιδανική πλατφόρμα φιλοξενίας για αυτό το είδος συνεταιρισμού, καθώς οι περιορισμοί που επιβάλλει στην έκταση των αναρτήσεων, ευνοούν βραχυλογικά παιχνίδια με στοχευμένη αξιοποίηση μιας λέξης, φράσης ή συνοπτικής πρότασης. Ξεκινώντας τον συνεταιρισμό με μια προσεκτικά διατυπωμένη ετικέτα (μια υπόθεση για να συμπληρωθεί η απόδοση, ένα αίτιο για να συμπληρωθεί το αποτέλεσμα, ένα μεταβατικό ρήμα για να συμπληρωθεί το αντικείμενο κλπ.), ο αρχικός παίκτης προσανατολίζει τους επόμενους σε παιγνιώδεις γλωσσικές χρήσεις που επιτάσσουν λακωνικότητα και δοκιμάζουν την εκφραστική τους ευρηματικότητα.

Άρα, η πρόσκληση που απευθύνει η ετικέτα για παιχνίδι, είναι ταυτόχρονα και μια πρόκληση για κάθε χρήστη να σκεφτεί εκείνος την πιο εύστοχη συμπλήρωση φράσης. Πρόκειται, ωστόσο, για ένα στοιχείο φιλικού συναγωνισμού, παρά ανταγωνισμού, μέσα στην παιγνιώδη διεπίδραση, εφόσον οι συνομιλητές δεν εμπλέκονται ποτέ σε λεκτικές αντιπαραθέσεις και διαπροσωπικές φιλονικίες. Εδώ, όπως και σε όλα τα είδη συνεταιρισμού, το γλωσσικό παιχνίδι έχει συνεργατική στόχευση και λειτουργεί ως ευχάριστη παρεϊστικη κουβέντα που προσφέρει ανάλαφρη διασκέδαση στη συνομιλιακή κοινότητα και ενισχύει τη συμβιωτική σχέση των μελών της.

Στα επιλεγμένα παραδείγματα βλέπουμε ότι ο κοινωνικός δεσμός επιτυγχάνεται τόσο με τη βιωματική, όσο και με τη χιουμοριστική εστίαση του λόγου. Πολλές φορές στον συμπληρωτικό συνεταιρισμό η ετικέτα τροφοδοτεί μια εξομολογητική διάθεση που διευκολύνει την αυτοέκφραση του χρήστη. Παρατηρώντας τα δύο χρονολόγια, αυτή η διάθεση είναι πιο εμφανής στο Παρ. 3, όπου το αναστοχαστικό ύφος της φράσης «Το Twitter μού δίδαξε ότι…» παρακινεί τους παίκτες να μοιραστούν προσωπικές σκέψεις ή εμπειρίες (όπως π.χ. στην πρώτη και την τέταρτη ανάρτηση) και να αποκαλύψουν ιδιωτικές πτυχές του χαρακτήρα τους (βλ. τελευταία ανάρτηση). Άλλες φορές, η ημιτελής φράση οδηγεί κυρίως σε παραγωγές με κωμικό τόνο, όπως φαίνεται στο Παρ. 2. Η παραδοξολογία της ετικέτας «Αν ο Ιησούς ήταν Έλληνας…» προδιαθέτει για χιουμοριστική συμπλήρωση του υποθετικού λόγου με αστεϊσμούς και ευφυολογήματα. Τα αστεία, όμως, δεν καταλήγουν ποτέ σε πικρόχολο ή βιτριολικό χιούμορ, ακόμα και όταν εμπεριέχουν στοιχεία σάτιρας ή ειρωνείας (εδώ ίσως πιο έντονα στη δεύτερη και την τελευταία ανάρτηση), αλλά εκμεταλλεύονται την ημιτελή φράση για φιλικά πειράγματα και καλοπροαίρετη πλάκα.

3.4. **Ο καταλογικός συνεταιρισμός**

Στους συνεταιρισμούς αυτής της κατηγορίας οι παίκτες επιδίδονται σε μια συνεταιριστική καταλογογράφηση. Η ετικέτα φανερώνει τον τίτλο του καταλόγου και κάθε ενδιαφερόμενος προσθέτει ένα διαφορετικό στοιχείο, για να δημιουργηθεί μια κοινή λίστα με θεματικά συναφή σχόλια. Σε αντίθεση με τους καταλόγους της καθημερινής ρουτίνας (για τις δουλειές του σπιτιού, τα ψώνια της εβδομάδας κλπ.) ο καταλογικός συνεταιρισμός δεν έχει χρηστικό περιεχόμενο. Συνεπώς, οι παίκτες είναι ελεύθεροι να διαλέξουν πιο ευφάνταστα και απροσδόκητα θέματα, πάντα σε συνεργατικό παιγνιώδες πλαίσιο, αφού κίνητρο συμμετοχής είναι, όπως και στον συμπληρωτικό συνεταιρισμό, είτε να μοιραστούν σκέψεις, συναισθήματα και προσωπικές ιστορίες είτε να αστειευτούν με τους συμπαίκτες και να γελάσουν μαζί (όχι σε βάρος) τους.

Παράδειγμα 4

Παράδειγμα 5

Στους συνεταιρισμούς αυτής της κατηγορίας οι παίκτες επιδίδονται σε μια συνεταιριστική καταλογογράφηση. Η ετικέτα φανερώνει τον τίτλο του καταλόγου και κάθε ενδιαφερόμενος προσθέτει ένα διαφορετικό στοιχείο, για να δημιουργηθεί μια κοινή λίστα με θεματικά συναφή σχόλια. Σε αντίθεση με τους καταλόγους της καθημερινής ρουτίνας (για τις δουλειές του σπιτιού, τα ψώνια της εβδομάδας κλπ.) ο καταλογικός συνεταιρισμός δεν έχει χρηστικό περιεχόμενο. Συνεπώς, οι παίκτες είναι ελεύθεροι να διαλέξουν πιο ευφάνταστα και απροσδόκητα θέματα, πάντα σε συνεργατικό παιγνιώδες πλαίσιο, αφού κίνητρο συμμετοχής είναι, όπως και στον συμπληρωτικό συνεταιρισμό, είτε να μοιραστούν σκέψεις, συναισθήματα και προσωπικές ιστορίες είτε να αστειευτούν με τους συμπαίκτες και να γελάσουν μαζί (όχι σε βάρος) τους.

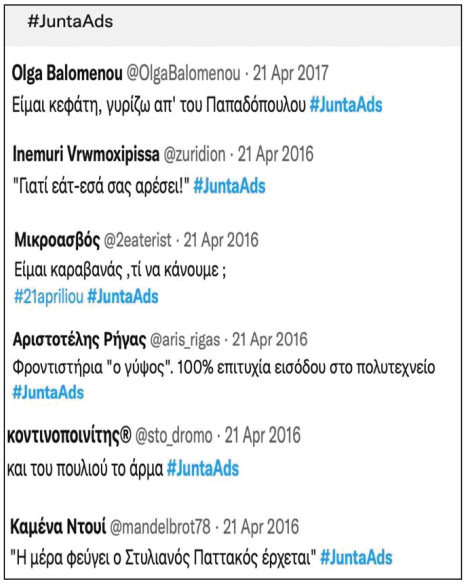
Στα παραδείγματά μας ο βιωματικός λόγος έρχεται στο προσκήνιο περισσότερο με την ετικέτα «αναμνήσεις δραχμής» (Παρ. 4), που ζητάει από τους χρήστες να θυμηθούν τη ζωή τους πριν από το ευρώ. Η λίστα περιλαμβάνει διάφορα στοιχεία που σημάδεψαν εκείνη την περίοδο για κάθε παίκτη (π.χ. το γνωστό λαϊκό τραγούδι στην πρώτη ανάρτηση), αλλά και χαρακτηριστικά στιγμιότυπα του κοινωνικού βίου που αντιπαραβάλλουν το τότε με το τώρα (βλ. τέταρτη ανάρτηση). Η καταλογογράφηση συνδέει το υποκειμενικό με το διυποκειμενικό βίωμα, καθώς όλες μαζί οι καταχωρίσεις συγκροτούν ένα ψηφιδωτό αλληλένδετων εμπειριών, το οποίο απεικονίζει τη συλλογική μνήμη των παικτών για όσα έζησαν την εποχή της δραχμής.

Παρότι η βιωματική και η χιουμοριστική εστίαση δεν αποτελούν αμοιβαία αποκλειόμενες εναλλακτικές, η ετικέτα επηρεάζει αποφασιστικά τις εκφραστικές επιλογές. Αυτό φαίνεται και στο Παρ. 5, όπου φτιάχνεται μια λίστα με «πασχαλινά υπονοούμενα». Η προσχεδιασμένη αμφισημία της ετικέτας, καθώς εξ ορισμού το υπονοούμενο έχει δύο ερμηνείες, τροφοδοτεί χιουμοριστικά σχόλια, με σύνηθες μοτίβο τα σεξουαλικά υπονοούμενα που δίνουν μια ερωτική χροιά σε πασχαλινά έθιμα (π.χ. η λαμπάδα στη δεύτερη ανάρτηση, το ψήσιμο του αρνιού στην τρίτη). Ωστόσο, ενώ η παιγνιώδης γλώσσα υιοθετεί αιρετική οπτική, με αστεία που σε άλλο πλαίσιο ίσως θεωρούνταν προκλητικά και κατακριτέα, είναι ενδιαφέρον ότι εδώ το 'ασεβές' χιούμορ δεν προκαλεί αντιδράσεις, αλλά λειτουργεί ως συνοχικό στοιχείο της ομαδικής συνεργασίας. Αν δούμε ολόκληρο το χρονολόγιο στο Twitter, θα παρατηρήσουμε ότι ο υπαινικτικά άσεμνος λόγος δεν αναστατώνει την κοινότητα, αλλά γίνεται σχεδόν καθολικά αποδεκτός στο πλαίσιο του συνεταιρισμού, που φαίνεται να θωρακίζει τους παίκτες από διαμαρτυρίες, επιπλήξεις και πιθανές δυσάρεστες συνέπειες της αντισυμβατικής δράσης τους

3.5. **Ο παραποιητικός συνεταιρισμός**

Παράδειγμα 6

Παράδειγμα 7

Στους συνεταιρισμούς αυτής της κατηγορίας οι παίκτες καλούνται να παραφράσουν ένα κειμενικό πρότυπο επιφέροντας αλλοιώσεις στη γλωσσική μορφή και σημασία που καταλήγουν σε χιουμοριστικό αποτέλεσμα. Το παιχνίδι

οργανώνεται γύρω από μια εφευρετική ετικέτα, που συνδυάζει στοιχεία από το πολιτισμικό υπόβαθρο της κοινότητας (μουσική, ταινίες, αθλητισμός, πολιτική ιστορία, κοινωνική επικαιρότητα κλπ.), για να προσφέρει το διακειμενικό έναυσμα και να καθορίσει το επιτελεστικό μοτίβο. Για παράδειγμα, στο *#κορονοιος_songs* πρέπει να αλλάξουν οι στίχοι ενός τραγουδιού ώστε να συσχετιστεί με την πανδημία, ενώ στο #JuntaAds να αλλάξει ένα γνωστό διαφημιστικό σλόγκαν ώστε να συσχετιστεί με τη περίοδο της δικτατορίας. Ο παραποιητικός συνεταιρισμός, επομένως, είναι ένα γλωσσικό παιχνίδι σε ύφος παρωδίας, όπου αν δεν έχουμε εξοικείωση με το πρωτότυπο που παραποιείται, δεν θα γελάσουμε με το αστείο, αφού χάνεται ο κωμικά απομιμητικός χαρακτήρας της δράσης.

Όσον αφορά την παιγνιώδη γλώσσα, σύμφωνα με τους κανόνες του συγκεκριμένου παιχνιδιού κάθε συνεισφορά αποτελείται από ένα λογοπαίγνιο ή ευφυολόγημα. Στο υλικό μας οι παίκτες δείχνουν προτίμηση συχνότερα στα φωνολογικά λογοπαίγνια και σπανιότερα στα σημασιολογικά. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση του κωμικού περιεχομένου βασίζονται στην αναγνώριση μιας διακειμενικής αναφοράς. Στο Παρ. 6 όλες οι επιλεγμένες αναρτήσεις διασκευάζουν ένα πρωτότυπο αξιοποιώντας κάποιο φωνολογικό λογοπαίγνιο (π.χ. «είχε παλιόκαιρο τη μέρα που σε *κόλλησα*» αντί για το «γνώρισα» του διάσημου λαϊκού τραγουδιού). Στο Παρ. 7 συναντάμε αντίστοιχα φωνολογικά λογοπαίγνια (π.χ. «και του πουλιού το *άρμα*» αντί για «το γάλα» της γνωστής διαφήμισης) αλλά και ένα σημασιολογικό (στην τέταρτη ανάρτηση η «είσοδος» στο πολυτεχνείο αποκτά διαφορετική σημασία, όταν συνδεθεί νοηματικά με τη χούντα).

Καθώς η παρωδία μπορεί να λειτουργήσει ανταγωνιστικά σε μια διεπίδραση, το παιχνίδι της παραποίησης διατηρεί τη συνεργατική προοπτική του κατευθύνοντας πάντα τον χιουμοριστικό ή και σκωπτικό τόνο του προς ένα διακείμενο, όχι συγκειμενικές παραγωγές άλλων παικτών. Ακόμα, λοιπόν, και όταν παίζει με ευαίσθητα θέματα (όπως π.χ. ίσως είναι για κάποιους το #JuntaAds στο Παρ. 7), παραμένει ένας ψυχαγωγικός διαγωνισμός γλωσσικής ικανότητας, που γίνεται όχημα προσωπικής αλλά και συλλογικής έκφρασης. Πέρα, δηλαδή, από το ατομικό κίνητρο συμμετοχής (που εδώ είναι διττό: να καταλάβω τα λογοπαίγνια των άλλων και να κάνω ένα αντίστοιχο ή και καλύτερο δικό μου), ο παραποιητικός συνεταιρισμός καλεί τους παίκτες να εξερευνήσουν κοινές γνώσεις, εμπειρίες και αναμνήσεις, ώστε να διαμορφώσουν ή να αποκρυπτογραφήσουν το νόημα. Συνεπώς, μέσα από τη θεματική και επιτελεστική ομοιογένεια, το παιχνίδι πάλι λειτουργεί ενωτικά, ισχυροποιώντας υφιστάμενους δεσμούς και καλλιεργώντας νέες φιλικές σχέσεις μεταξύ των μελών της κοινότητας.

3.6. Ο σαρκαστικός συνεταιρισμός

Παράδειγμα 8

Παράδειγμα 9

Στους συνεταιρισμούς αυτής της κατηγορίας οι παίκτες χρησιμοποιούν καυστικό -κατά κανόνα- χιούμορ, για να διακωμωδήσουν πρόσωπα, καταστάσεις ή συμβάντα που βρίσκονται στην επικαιρότητα. Το θέμα του σαρκαστικού συνεταιρισμού δίνεται από μια ετικέτα με σατιρική διάθεση και συγχρονική εστίαση. Επιλέγει, δηλαδή, παροντικά ζητήματα που προβληματίζουν την κοινότητα, για να τοποθετήσει σε παιγνιώδες πλαίσιο τη συλλογική ανησυχία ή δυσαρέσκεια και να γίνει πεδίο αιχμηρής, αν και διασκεδαστικής για τους παίκτες, κοινωνικοπολιτικής κριτικής. Στο Παρ. 8, λόγου χάρη, η ετικέτα *#βενζίνη* θέτει στο στόχαστρο του ειρωνικού σχολιασμού την πρόσφατη (άνοιξη 2022) αύξηση στις τιμές των καυσίμων. Στο Παρ. 9, μεταφερόμαστε περίπου μια δεκαετία στο παρελθόν (Οκτώβριος 2013), όταν δηλώσεις του γνωστού πολιτικού Θ. Πάγκαλου ότι επί υπουργίας του στο Υπ. Εξωτερικών η ΕΥΠ παρακολουθούσε τον πρεσβευτή των ΗΠΑ στην Ελλάδα, έγιναν αντικείμενο δηκτικών σχολίων στο χρονολόγιο με την ετικέτα *#O_Pagkalos_kataskopos*.

Ο σαρκαστικός συνεταιρισμός έχει, όπως και τα άλλα τρία είδη, συνεργατική αξιοποίηση, αφού δεν πυροδοτεί εντάσεις κατά τη διεπίδραση. Οι παίκτες σχηματίζουν μια ομόθυμη ομάδα, για να μοιραστούν συμβατές απόψεις με εναρμονισμένες γλωσσικές δράσεις απέναντι σε κοινό εξωτερικό αντίπαλο. Η συγκεκριμένη κατηγορία, ωστόσο, διαφέρει κάπως από τις προηγούμενες.

Η κειμενοποίηση του παιχνιδιού στηρίζεται σε γλωσσικούς μηχανισμούς με συγκρουσιακή προοπτική, όπως η λεκτική ειρωνεία ή το σαρκαστικό χιούμορ, και ο περιπαικτικός λόγος έχει πάντα έναν στόχο. Όσο και αν η συμπεριφορά ή το γεγονός που δέχεται τα βέλη της σάτιρας, βρίσκεται έξω από τον κύκλο των συμπαικτών, είναι πιο δύσκολο να κατασκευαστεί το κατάλληλο παιγνιώδες πλαίσιο, ιδίως όταν δεν υποστηρίζει επαρκώς τη λειτουργία του η ετικέτα.

Μια περίπτωση προβληματικής πλαισίωσης συναντάμε στο Παρ. 8, με τη γενικόλογη ετικέτα «βενζίνη». Οι χιουμοριστικές αναρτήσεις που σταχυολογήσαμε, μαρτυρούν ότι ορισμένοι χρήστες έρχονται στη συζήτηση με πρόθεση για παιχνίδι. Ωστόσο, αν βλέπαμε συνολικά το χρονολόγιο, θα παρατηρούσαμε ότι οι περισσότεροι αντιμετωπίζουν εντελώς σοβαρά το ζήτημα, χρησιμοποιώντας την ετικέτα για να διαμαρτυρηθούν για την ακρίβεια στα καύσιμα και να φιλονικήσουν με άλλους χρήστες για τα μέτρα και τις πολιτικές της κυβέρνησης. Άρα, το παιχνίδι εγκιβωτίζεται σε μια συνομιλία που εκτός από κάποια μικρά αποσπάσματα δεν έχει παιγνιώδη γνωρίσματα, και θα λέγαμε ότι αυτή η απόπειρα για συνεταιρισμό είναι μάλλον ανεπιτυχής.

Αντίθετα, στο Παρ. 9 το παιγνιώδες πλαίσιο υποστηρίζεται από μια ετικέτα με εμφανώς σατιρικό ύφος («Ο Πάγκαλος κατάσκοπος») και το παιχνίδι εξελίσσεται χωρίς παρεκβάσεις σοβαρότητας, καθώς όλοι ακολουθούν το ίδιο μοτίβο με θεματικά συναφή αστεία και λογοπαίγνια (δείτε π.χ. το διακειμενικό παιχνίδι με παραπομπές σε κατασκοπευτικές ταινίες στην πρώτη, τρίτη και τέταρτη ανάρτηση). Ο χιουμοριστικός λόγος ξεπερνάει τα όρια του αστεϊσμού ή του φιλικού πειράγματος και φτάνει στην καυστική σάτιρα ή ακόμα και στον προσωπικό χλευασμό, που όμως με τη βοήθεια της ετικέτας κατευθύνεται προς έναν αναγνωρίσιμο και απόντα από το παιχνίδι αντίπαλο. Καθώς δεν υφίσταται ανταγωνισμός (δηλ. αντίλογος στις δράσεις των συμπαικτών, είτε από το θύμα είτε από κάποιον υποστηρικτή του) ο σαρκασμός ενώνει τους χρήστες σε έναν συνεταιρισμό που γίνεται δημόσιο βήμα για ομόφωνη κριτική αλλά και, ταυτόχρονα, πηγή χαράς για τη συνομιλιακή κοινότητα.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σε όλες τις παραλλαγές του, το συνεταιριστικό γλωσσικό παιχνίδι είναι κατά την οπτική μας ένα αυτόνομο και αυτοτελές γεγονός διαδικτυακής κοινωνικοποίησης. Για την ερμηνευτική του προσπέλαση, η μελέτη μας το προσέγγισε ως ένα παιγνιώδες πλαίσιο, η αναγνώριση του οποίου δεν γίνεται διαισθητικά, αλλά πηγάζει από τα κειμενικά δεδομένα που προσφέρει κάθε διεπίδραση. Διερευνώντας τη γλωσσική πραγμάτωση του παιχνιδιού, προτείναμε μια λειτουργική κατηγοριοποίηση σε τέσσερα είδη συνεταιρισμού, καθένα με τη δική του γραμματική, που ορίζει διαφορετικούς επικοινωνιακούς στόχους (συμπλήρωση φράσης, δημιουργία καταλόγου, παραποίηση προτύπου,

σαρκαστικός σχολιασμός επικαιρότητας) και προβλέπει συγκεκριμένους κανόνες χρήσης της γλώσσας, διακριτούς ανά κατηγορία, για την υλοποίηση αυτών των στόχων.

Εντοπίσαμε, όμως, και κοινά στοιχεία όλων των συνεταιρισμών, τα οποία συνοψίζονται σε τρεις βασικές έννοιες: *ψυχαγωγία*, *πολυφωνία*, *συνεργασία*. Τονίσαμε πόσο διασκεδαστικό είναι το παιχνίδι για όσους/ες συμμετέχουν, αλλά και ότι η ψυχαγωγική του διάσταση δεν περιορίζεται, όπως ίσως ισχύει στην κατά πρόσωπο επαφή, στον ιδιωτικό χώρο μιας παρέας φίλων ή γνωστών. Ο συνεταιρισμός επιτελείται ως ανοιχτό και δημόσιο δρώμενο στην πλατφόρμα φιλοξενίας, προσφέροντας διασκέδαση σε όλο το δικτυωμένο κοινό. Αυτή η διάσταση, όμως, κατ' εμάς δεν αναιρεί την πρακτική χρησιμότητα του συνεταιρισμού. Θα λέγαμε, δηλαδή, ότι παίζουμε συνεταιριστικά παιχνίδια τόσο γιατί μας αρέσουν, όσο και γιατί μας βοηθάνε να διαχειριστούμε προκλήσεις και ιδιαιτερότητες της διαμεσολαβημένης επικοινωνίας.

Μια τέτοια πρόκληση είναι η πολυφωνικότητα που χαρακτηρίζει τον συνεταιρισμό αλλά και ευρύτερα τη διαδικτυακή κοινωνικοποίηση. Πολυσυμμετοχικές διεπιδράσεις, σαν αυτές που εξετάσαμε, συχνά λανθάνουν της ερευνητικής προσοχής, καθώς αντιμετωπίζονται ως *«εικονικός θόρυβος»* (virtual noise, Chen 2010: 760), δηλαδή άνθρωποι που μιλάνε παράλληλα μέσα στο πολύβουο ψηφιακό περιβάλλον, ίσως για παρόμοιο θέμα αλλά χωρίς να ακούει ο ένας τον άλλον. Αντίθετα, η μελέτη μας υπογραμμίζει τη διαλογικότητα του συνεταιρισμού, ότι έχει δηλαδή τη συνοχή και συνεκτικότητα μιας συζήτησης όπου κάθε συνεισφορά τροφοδοτεί και ανατροφοδοτείται από τις άλλες. Καθοριστική για την πολυπρόσωπη συνομιλία είναι η επιτυχημένη πλαισίωση, με τη βοήθεια μιας ετικέτας που θα συγκεντρώσει τις ατομικές παραγωγές σε ένα μωσαϊκό συμβατών δράσεων με κοινή στόχευση. Με αυτόν τον τρόπο, όπως είδαμε με παραδείγματα, το γλωσσικό παιχνίδι αναδεικνύεται σε εύχρηστο μηχανισμό για την οργάνωση της ψηφιακής διεπίδρασης, που πολλές φορές μπορεί πράγματι να είναι θορυβώδης και χαοτική.

Εκτός από πολύβουη, η ψηφιακή διεπίδραση ενίοτε γίνεται και αφιλόξενη, εφόσον ο απρόσωπος χαρακτήρας της εικονικής επαφής διευκολύνει διαξιφισμούς και αντιπαραθέσεις. Η παρούσα μελέτη, ωστόσο, έρχεται να προστεθεί σε μια σειρά ερευνητικών προσπαθειών (μεταξύ άλλων, βλ. Tufekci 2008· Tsakona 2018· Marengo κ.ά. 2021) που σημειώνουν ότι το διαδίκτυο είναι εξίσου ικανό να υποστηρίξει τη θετική αλληλεπίδραση, τη συντροφικότητα, τη φιλία, την οικειότητα. Αυτούς τους στόχους υπηρετεί και ο συνεταιρισμός ως παιχνίδι συνεργασίας που αντικατοπτρίζει με το ύφος και τη θεματολογία του τα κοινά ενδιαφέροντα, την αισθητική και τις αξίες μιας αυτοπροσδιοριζόμενης ομάδας. Η αναλυτική μας προσέγγιση, επομένως, θέτει σε αμφισβήτηση στερεοτυπικές αντιλήψεις για τον κυβερνοχώρο ως ένα εγγενώς τοξικό

περιβάλλον επικοινωνίας, και αναδεικνύει τις δυνατότητες που προσφέρει το παιγνιώδες πλαίσιο για προσωπική έκφραση, φιλική επαφή και συλλογική δράση στο σύγχρονο υβριδικό τοπίο της τεχνοκοινωνικότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αργύρης 2018: Β. Αργύρης, *Το γλωσσικό παιχνίδι ως ψηφιακή διεπίδραση: Ελληνόφωνα και αγγλόφωνα παιχνίδια στο διαδίκτυο* [Διδακτορική Διατριβή]. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Bullingham & Vasconcelos 2013: L. Bullingham, A. C. Vasconcelos, The presentation of self in the online world: Goffman and the study of online identities. *Journal of Information Science, 39*(1), 101–112 [Online], [https://doi.org/10.1177/0165551512470051].

Chen 2010: G. M. Chen, Tweet this: A uses and gratifications perspective on how active Twitter use gratifies a need to connect with others. *Computers in Human Behavior, 27*(2), 755–762 [Online], [https://doi.org/10.1016/j.chb.2010.10.023].

Cook 2000: G. Cook, *Language play, language learning*. Oxford: Oxford University Press.

Danet 2001: B. Danet, *Cyberpl@y: Communicating online*. Oxford: Berg Publishers.

Goffman 1974: E. Goffman, *Frame analysis: An essay on the organization of experience*. New York: Harper & Row.

Jacobsen 2010: M. H. Jacobsen, Goffman through the looking glass: From 'classical' to contemporary Goffman. In M. H. Jacobsen (ed.), *The contemporary Goffman* (pp. 1–50). London: Routledge.

Marengo κ.ά. 2021: D. Marengo, C. Montag, C. Sindermann, J. D. Elhai, M. Settanni, Examining the links between active Facebook use, received likes, self-esteem and happiness: A study using objective social media data. *Telematics and Informatics*, *58*, 101523 [Online], [https://doi.org/10.1016/j.tele.2020.101523].

Marwick & boyd 2011: A. E. Marwick, d. boyd, I tweet honestly, I tweet passionately: Twitter users, context collapse, and the imagined audience. *New Media & Society, 13*(1), 114–133 [Online], [https://doi.org/10.1177/1461444810365313].

Nishimura 2016: Y. Nishimura, Style, creativity and play. In A. Georgakopoulou & T. Spilioti (eds.), *The Routledge handbook of language and digital communication* (pp. 103–117). London: Routledge.

Σετάτος 1997: Μ. Σετάτος, Η παιγνιώδης χρήση της γλώσσας. *Εφαρμοσμένη Γλωσσολογία/ Journal of Applied Linguistics, 13*, 85–98.

Tsakona 2018: V. Tsakona, Online joint fictionalization. In V. Tsakona & J. Chovanec (eds.), *The dynamics of interactional humor: Creating and negotiating humor in everyday encounters* (pp. 229–256). Amsterdam: John Benjamins.
Tufekci 2008: Z. Tufekci, Grooming, gossip, Facebook and MySpace. *Information, Communication & Society, 11*(4), 544–564 [Online], [https://doi.org/10.1080/13691180801999050].
Zappavigna 2012: M. Zappavigna, *Discourse of Twitter and social media: How we use language to create affiliation on the web*. London: Continuum.

Παράρτημα: Η ψηφιακή ταυτότητα των κειμενικών παραδειγμάτων

Παρ. 1: hashtag *#λογοτεχνικασικουελ*
https://twitter.com/search?q=%23λογοτεχνικασικουελ&src=typed_query&f=live
Παρ. 2: hashtag *#ΑνΟΙησουςΗτανΕλληνας*
https://twitter.com/search?q=%23ΑνΟΙησουςΗτανΕλληνας&src=typed_query&f=live
Παρ. 3: hashtag *#To_Twitter_mou_didaxe_oti*
https://twitter.com/search?q=%23To_Twitter_mou_didaxe_oti&src=typed_query&f=live
Παρ. 4: hashtag *#anamniseis_draxmis*
https://twitter.com/search?q=%23anamniseis_draxmis&src=typed_query&f=live
Παρ. 5: hashtag *#pasxalina_uponooumena*
https://twitter.com/search?q=%23pasxalina_uponooumena&src=typed_query&f=live
Παρ. 6: hashtag *#κορονοιος_songs*
https://twitter.com/search?q=%23κορονοιος_songs&src=typed_query&f=live
Παρ. 7: hashtag *#JuntaAds*
https://twitter.com/search?q=%23JuntaAds&src=typed_query&f=live
Παρ. 8: hashtag *#βενζινη*
https://twitter.com/search?q=%23βενζινη&src=typed_query&f=live
Παρ. 9: hashtag *#O_Pagkalos_kataskopos*
https://twitter.com/hashtag/O_Pagkalos_kataskopos?f=live

Vassilis Argyris
Hellenic Open University
School of Humanities

PLAY FRAMES FOR COLLABORATION IN DIGITAL INTERACTION: COOPERATIVE LANGUAGE GAMES ON TWITTER

Summary

This paper examines a specific type of playful communication on the internet, for which it proposes the analytical term 'cooperative language game'. It argues that users of social networking sites often employ language play as a means for their participation in a game activity that can be described as a 'cooperative'. Playful language, i.e. the creative manipulation of form and meaning, appears in various discourse genres and communicative domains. Yet, here the concept of language play refers specifically to situations where playfulness at the levels of linguistic form and semantic meaning signals a play intent at the level of pragmatic use, thus framing the entire interaction as playful. Such a play frame is created in the case of a cooperative language game, in which users form a temporary coalition. All members of that coalition play with digital language in similar fashion by adhering to a common theme and stylistic pattern, which are designated by a chosen hashtag. Analysing interactions of Twitter's Greek-speaking community, the paper identifies four different game types and explains how each one is played, emphasising that this game, in all its manifestations, is never antagonistic. Rather, it functions as a collaboration among teammates pursuing the same goal in an amiable display of linguistic competence, i.e. to show how well they can follow the hashtag's instructions. Playful cooperatives typically are polyphonous, attracting a large number of related posts, and focused on entertaining the host community. However, cooperative language games have a significant presence on platforms like Twitter not only as a source of fun and entertainment, but also due to their practical utility. Through their humorous and often emotive language, they can actively support individual expression, multi-voiced dialogue and interpersonal relations of friendship and intimacy within the seemingly chaotic environment of massive online social networks.

Keywords: Language play, Digital interaction, Play frame, Cooperative language game, Twitter

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch6

Αυγέρη Σοφία[1]
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας

Καμπάκη – Βουγιουκλή Πηνελόπη[2]
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΣΕ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟ ΚΑΙ ΙΔΙΩΜΑΤΙΚΟ ΛΟΓΟ ΣΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Σε αυτή την έρευνα καταρχήν παρουσιάζονται ορισμένα βασικά διδακτικά και παιδαγωγικά οφέλη που θα μπορούσαν να προκύψουν από την αξιοποίηση έργων της νεοελληνικής λογοτεχνίας γραμμένα σε διαλεκτικό/ιδιωματικό λόγο σε μια δημιουργική διδασκαλία της νεοελληνικής ιστορίας, κυρίως στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Στη συνέχεια προτείνονται μερικά αντιπροσωπευτικά, κατά τη γνώμη των ερευνητριών, πρόσφατα έργα σύγχρονων Ελλήνων συγγραφέων με έντονο διαλεκτικό/ιδιωματικό λόγο, για πιθανή χρήση τους ως εναλλακτικών εκπαιδευτικών εργαλείων. Μια τέτοια προσέγγιση θα μπορούσε να δημιουργήσει συνθήκες κατάλληλες για συνεργασία μεταξύ εκπαιδευτικών διαφορετικών ειδικοτήτων αλλά και βαθμίδων της εκπαίδευσης με αποτέλεσμα μια διεπιστημονική προσέγγιση στη διδασκαλία της Ιστορίας. Τέλος, με μια τέτοια η προσέγγιση, ίσως θα μπορούσε να επιτευχθεί η ενεργός συμμετοχή και περαιτέρω εμπλοκή τόσο των εκπαιδευτικών όσο και των μαθητών/τριών στην ιστορική ή/και γλωσσική έρευνα σε τοπικό επίπεδο.

Λέξεις-κλειδιά: Διαλεκτική λογοτεχνία, Σχολική Ιστορία, Διεπιστημονικότητα

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το μάθημα της Ιστορίας θεωρείται από τους περισσότερους μαθητές ένα άχρηστο και βαρετό μάθημα, που συνδέεται με την παπαγαλία ενώ φαίνεται πως ο ρόλος του σχολείου περιορίζεται συνεχώς ως προς τη διάδοση ιστορικών γνώσεων και τη διαμόρφωση ιστορικής συνείδησης.

[1] sofiavgeri@yahoo.gr
[2] pekavou@helit.duth.gr

Από την άλλη πλευρά, όπως παρατηρεί η Κουλούρη (2019), η εναρμόνιση του ελληνικού σχολείου με το διεθνές περιβάλλον έχει αποδειχθεί εξαιρετικά δύσκολη, τουλάχιστον στον τομέα της ιστορίας. Παρόλο που έχουν γίνει σημαντικά βήματα τις δύο τελευταίες δεκαετίες, εκκρεμεί ακόμη η πραγμάτευση επίμαχων και συγκρουσιακών ζητημάτων, που παραμένουν ταμπού για το ελληνικό σχολείο. Η ανανέωση της ιστορικής εκπαίδευσης είναι ένα μεγάλο στοίχημα για την Ελλάδα, το οποίο όμως οι επαγγελματίες ιστορικοί δεν έχουν καταφέρει να κερδίσουν μέχρι σήμερα, παρά μόνο βραχυπρόθεσμα. Αυτό αποτελεί και τη μεγαλύτερη πρόκληση για τους εκπαιδευτικούς: να εμπνεύσουν στους μαθητές και τις μαθήτριες ενδιαφέρον και αγάπη για την Ιστορία και να τους κάνουν να κατανοήσουν γιατί τους αφορά. Οι αντιξοότητες είναι βεβαίως πολλές και πολυσύνθετες, όπως ο ασφυκτικός έλεγχος του υπουργείου παιδείας και η δαμόκλειος σπάθη της τεράστιας «διδακτέας ύλης» που πρέπει να καλυφθεί σε ελάχιστο χρόνο.

Έτσι, η αξιοποίηση εναλλακτικών μορφών διδασκαλίας και ίσως η ενεργοποίηση των διδασκομένων σε κάποια διαδικασία έρευνας, ίσως βοηθούσε προς μια θετική εξέλιξη.

Στο πλαίσιο αυτής της αξιοποίησης αυτών των εναλλακτικών μορφών διδασκαλίας εντάσσεται και η διδασκαλία μέσα από διαλεκτικά κείμενα, όπως π.χ. των δημοτικών τραγουδιών ή έργων της σύγχρονης λογοτεχνίας σε διαλεκτικό λόγο.

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

2.1. Διάλεκτοι και ελληνική Λογοτεχνία

Διαλεκτικά και ιδιωματικά στοιχεία εντοπίζονται συχνά στη νεοελληνική λογοτεχνία του 19ου και 20ου αι.. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Παπαδιαμάντη, του Καζαντζάκη ή του Μυριβήλη, που όμως, δεν πρόκειται ουσιαστικά για λογοτεχνία σε διάλεκτο (Kisilier 2010: 227).

Τις τελευταίες ωστόσο δεκαετίες παρατηρείται μια επάνοδος του ενδιαφέροντος στις διαλεκτικές ποικιλίες της νέας ελληνικής, που εντοπίζεται περισσότερο στον χώρο του διηγήματος και μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένας μετασχηματισμός της παλαιότερης ηθογραφίας. Πρόκειται για μια ματιά επικαιροποιημένη στην ιδιαίτερη πατρίδα και τις τοπικές συνήθειες, παραδόσεις, αντιλήψεις, τις 'ντόπιες' με την προσδιορισμένη από την επαρχιακή κοινωνία συμπεριφορές και αξίες. Ορισμένα από αυτά τα έργα προσφέρονται ιδιαίτερα για τη διδασκαλία της σύγχρονης ελληνικής Ιστορίας, καθώς αναδεικνύουν περιθωριακά συστήματα αξιών, περιφερειακές δυνάμεις, μικροϊστορίες και ασήμαντα ως τώρα ζητήματα, απόψεις και νοοτροπίες.

2.2. Λογοτεχνια και ιστορικο μαθημα-βασικες επισημανσεις

Σχετικά με τη διδακτική αξιοποίηση λογοτεχνικών κειμένων πρέπει πάντα να λαμβάνεται υπόψη πως το εκάστοτε κείμενο προβάλλει πτυχές της ιστορικής πραγματικότητας μέσα από διαφορετικές κάθε φορά οπτικές γωνίες (Αποστολίδου 1999: 346). Όπως τονίζει ο Μαυροσκούφης, *η αξίωση της ιστορικής αντικειμενικότητας και η ταξινόμηση στην κατηγορία του ιστορικού δεν είναι δεδομένη για ένα λογοτέχνημα, ακόμα κι αν χρησιμοποιεί ως υλικό του πραγματικά γεγονότα, καθώς κάθε ένα ανακατασκευάζει το παρελθόν με διαφοροποιημένο τρόπο, ανάλογα με τους δικούς του αφηγηματικούς τρόπους και τα δικά του σχήματα περιγραφής και ανάλυσης* (Μαυροσκούφης 2005: 54).

Τα λογοτεχνικά έργα θεωρούνται δευτερογενείς πηγές, καθώς αποτελούν έμμεση ερμηνεία του παρελθόντος αλλά ως προς το ιστορικό πλαίσιο παραγωγής τους πρωτογενείς, αφού αποτελούν άμεση αντανάκλαση αυτού (Μαυροσκούφης 2005: 51).

Οι μαθητές/τριες χρειάζεται να είναι ενημερωμένοι πως τα λογοτεχνικά έργα δεν προβάλλουν με τρόπο άμεσο και ακριβή την εικόνα της ιστορικής περιόδου στην οποία διαδραματίζονται όσα περιγράφει το κείμενο αλλά απλά την αναπαριστούν μέσα από τη ματιά του συγγραφέα.

Σε αυτό το πλαίσιο οι μαθητές/τριες ουσιαστικά εξοικειώνονται με την ιδέα πως αυτό που προέχει είναι η κατανόηση του ότι στη Λογοτεχνία δεν αναζητούμε την ιστορική γνώση καθεαυτή αλλά το πώς αντανακλώνται στους δημιουργούς και τους ήρωές τους τα ιστορικά δρώμενα και οι ιστορικές συνθήκες (Αποστολίδου 2000 : 326). Η λογοτεχνική αναπαράσταση και η ιστορική μαρτυρία που διαχέεται μέσα από αυτήν αποτελεί μία έκφανση του παρελθόντος και μόνο.

Προς αυτήν ακριβώς την κατεύθυνση κινείται και η λογική της σχολής του Κριτικού Γραμματισμού, που θέτει ως βασικό διδακτικό στόχο την καλλιέργεια δεξιοτήτων νοηματοδότησης των κειμένων, δηλαδή, την εξέταση, την ανάλυση, τη διαπραγμάτευση και την παραγωγή γνώσης από τους μαθητές/τριες και την κατανόηση εν τέλει πως δεν υπάρχει μία μόνο ορθή ερμηνεία. Ο μαθητής/τρια, όταν καλείται να μελετήσει ένα κείμενο και προκειμένου να το κατανοήσει όσο το δυνατό περισσότερο το προσεγγίζει από πολλές πλευρές. Ο Kucer επισημαίνει πως ένας μαθητής μπορεί να θεωρηθεί πως έχει κατακτήσει ένα ικανοποιητικό στάδιο κριτικού εγγραμματισμού, όταν μπορεί να αντιμετωπίσει σε όλα αυτά τα επίπεδα ένα κείμενο (Kucer 2009: 5). Το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο προσφέρεται να κινηθεί ένα μάθημα που συνδυάζει τη διδασκαλία της Ιστορίας και της Γλώσσας συνδέεται επομένως με τον κριτικό γραμματισμό (Μητσικοπούλου 2001: 212).

Επομένως, δόκιμο θα ήταν η εξέταση λογοτεχνικών κειμένων με ιστορικές αναφορές να γίνεται με την παράθεση για επεξεργασία πάνω από ένα κειμένων αλλά και την παροχή και άλλων τύπων υλικού (φωτογραφιών, ηχητικών

ντοκουμέντων, αποκομμάτων εφημερίδων κ.α.), ώστε –όπου είναι δυνατόν– να αναπτύσσεται μια μορφή διαλόγου ανάμεσα στις διαφορετικός φωνές λογοτεχνών.

Η καλή προετοιμασία της τάξης με στόχο την οικοδόμηση μιας ικανοποιητικής γνώσης του ιστορικού πλαισίου συγγραφής είναι φυσικά απαραίτητη, ώστε από τη μια οι μαθητές/τριες να μπορούν να παρακολουθήσουν και να κατανοήσουν την πλοκή του κειμένου και από την άλλη να αντιλαμβάνονται τις αιτίες που η ιστορική πραγματικότητα έχει πολλαπλούς τρόπους μετεγγραφής ανάλογα με το ποιος, πότε και κάτω από ποιες συνθήκες ερμηνεύει. (Αποστολίδου 2000: 327).

2.3. Η συνεισφορά της Λογοτεχνίας σε διάλεκτο στη διδασκαλία της Ιστορίας

Η αξιοποίηση κειμένων και προφορικών καταγεγραμμένων μαρτυριών σε διάλεκτο ή ιδίωμα εντάσσεται σε μια συνολικότερη τάση να ενταχθούν στη διδασκαλία της Ιστορίας νέα είδη ιστορικών τεκμηρίων, είδη που μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα ήταν υποτιμημένα και δεν θεωρούνταν έγκυρες πηγές ανίχνευσης του ιστορικού παρελθόντος.

Η ανάπτυξη της Κοινωνικής Ιστορίας διεύρυνε την έννοια της πηγής και το φάσμα των ιστορικών τεκμηρίων, ώστε να συμπεριλάβει όλα όσα αποκαλύπτουν το παρελθόν (Μπαγιόνας 1988: 26–28). Όλα τα ανθρώπινα έργα του παρελθόντος γίνονται δεκτά ως αντικείμενα μελέτης σε μια διαδικασία διεύρυνσης του όρου "πηγή". Ως γραπτές πηγές γίνονται δεκτές και η μη επίσημες, όπως τα ιδιωτικά αρχεία, οι εφημερίδες, τα ημερολόγια και οτιδήποτε μπορεί με κάποιον τρόπο να αποκαλύψει κάτι για το παρελθόν (Αβδελά 1998: 119). Ακόμη και η αξιοποίηση των δημοτικών τραγουδιών μπορεί να συνεισφέρει προς αυτή την κατεύθυνση, όπως τονίζουν η Αυγέρη (2021) και η Καμπάκη-Βουγιουκλή (2021).

Η διάλεκτος, λοιπόν, που ταυτίζεται με την επαρχία, απαλλαγμένη από τη ρυθμιστική κανονικότητα της επίσημης γλώσσας και πιο κοντινή στα λαϊκά στρώματα, αναδεικνύει τις προσωπικές αλήθειες σε αντίθεση με την αλήθεια της επίσημης κουλτούρας του Σχολείου, των ΜΜΕ και των θεσμών.

Η Διδακτική της Ιστορίας, εξάλλου, διεύρυνε τους ορίζοντές της τις τελευταίες δεκαετίες, εντάσσοντας νέα αντικείμενα, όπως την Ιστορία από τα κάτω, την τοπική ιστορία, την προφορική ιστορία και την προσωπική και οικογενειακή ιστορία (Ρεπούση 2004: 288). Καταβάλλεται προσπάθεια να αξιοποιηθούν ιστορικές πηγές στη διδακτική πρακτική, με σκοπό να προσεγγίσει η σχολική Ιστορία τις ιστορικές σπουδές. Έτσι οι μαθητές κατευθύνονται στο να εργαστούν οι ίδιο με τις ιστορικές πηγές σε τρία επίπεδα: της αναζήτησης, της επεξεργασίας και αξιολόγησης και της ερμηνείας.

Η επεξεργασία κειμένων στην τάξη προϋποθέτει την εισαγωγή στη διδασκαλία κειμένων στα οποία ακούγονται οι φωνές των απλών ανθρώπων,

όσων από οποιαδήποτε θέση έχουν να πουν κάτι και βοηθούν τον μαθητή/τρια να εισχωρήσουν βαθύτερα στην ουσία των γεγονότων, να έρθουν πιο κοντά με τους ανθρώπους της εποχής και τις αντιλήψεις τους και να ανιχνεύσουν τις οπτικές τους. Ο Wineburg επισημαίνει πως οι στόχοι αυτοί επιτυγχάνονται με την εισαγωγή τέτοιων κειμένων πολύ καλύτερα από ό,τι με τη μελέτη κατασκευασμένων διαλόγων ή οπτικοακουστικού υλικού ιστορικής μυθοπλασίας (Wineburg 1991: 84–85). Απέναντι από την επίσημη ιστοριογραφία η χρήση του ιδιωματικού λόγου επικεντρώνεται στον απλό άνθρωπο, την τοπική ιστορία και τις προσωπικές/περιφερειακές μαρτυρίες, που ωστόσο φωτίζουν καλύτερα τη γενικότερη εικόνα μιας ιστορικής περιόδου.

Υπάρχουν επίσης τις τελευταίες δεκαετίες έρευνες που καταδεικνύουν πως οι μαθητές/τριες έλκονται ιδιαίτερα από τις δραματοποιημένες ιστορικές αφηγήσεις, τις λογοτεχνικά αποδοσμένες με κάθε τρόπο αναφορές σε ιστορικά γεγονότα (Mayer 1998: 99). Η Levstik μετά από μεγάλη, ετήσια έρευνα σε σχολική τάξη συμπέρανε πως οι μαθητές για πολλούς λόγους ενθουσιάζονται, όταν καλούνται να μελετήσουν κείμενα του ιστορικού μαθήματος σε μορφή διήγησης, νουβέλας κ.τ.λ. (Levstik 1986: 1–19). Αρχικά η Levstik διαπίστωσε πως τα παιδιά ελκύονται ιδιαίτερα από αυτό που ονομάζει *humanizing details*, τις περιγραφές της καθημερινής ζωής των απλών ανθρώπων, τις περιγραφές που οι ίδιοι κάνουν για τη συναισθηματική τους κατάσταση και το πώς επέδρασαν σε αυτήν οι εκάστοτε ιστορικές εξελίξεις (Levstik 1989: 115).

Η ταύτιση επίσης των μαθητών/τριών με έναν ήρωα επέρχεται ευκολότερα μέσα από τις διηγήσεις των ίδιων. Το παιδί εμπλέκεται περισσότερο συναισθηματικά αλλά και ηθικά, καθώς μάλιστα του δημιουργούνται ηθικά διλήμματα κατά τη διαδικασία ταύτισης. Ειδικά σε λογοτεχνικά αποδοσμένες ιστορικές αφηγήσεις απαντώνται σε μεγάλη έκταση οι περιγραφές αυτές σε ιδιωματικό και διαλεκτικό λόγο.

Μία άλλη διάσταση στη σημασία της παρουσίας κειμένων σε διαλεκτικό λόγο σχετίζεται με τον βαθύ και ουσιαστικό ρόλο που καλείται να διαδραματίσει στη διδασκαλία η παραχώρηση φωνής/βήματος στον απλό άνθρωπο, αυτόν που δεν πρωταγωνιστεί στα γεγονότα και τις εξελίξεις αλλά που αποτελεί τη βάση του κοινωνικού οικοδομήματος και που μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα δεν υπήρχε στο ιστορικό αφήγημα αλλά και τη σχολική Ιστορία. Στη δεκαετία του 1970 αναδεικνύεται η ανάγκη και σημασία της μελέτης του βιώματος των απλών ανθρώπων. Η μικροϊστορία παρουσιάζεται ως ιδιαίτερη ιστοριογραφική τάση ως αντίδραση στους περιορισμούς που έθετε η κοινωνική Ιστορία, η οποία με το να αποδίδει έμφαση στην υλική δομή, το οικονομικό, κοινωνικό ή πολιτικό σύστημα παραγκώνιζε το άτομο (Howell & Prevenier 2001: 115).

Η ιστορική μάθηση, τέλος, αποτελεί μέρος της ευρύτερης μόρφωσης των μαθητών, σημαντική όψη της οποίας είναι η ολοένα συνθετότερη ανάπτυξη των

γλωσσικών ικανοτήτων τους και η εξοικείωση με νέα, άγνωστη αλλά και σύνθετη ορολογία. Η συνειδητοποίηση από τους μαθητές των δυσκολιών της ιστορικής γλώσσας και των μεταβαλλόμενων σημασιών των όρων της είναι επίσης στόχοι της διδασκαλίας (Husbands 2000: 61).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο οι Αυγέρη και Καμπάκη-Βουγιουκλή (2022) έχουν ήδη καταθέσει διδακτική πρόταση που αφορά κείμενα σε διαλεκτικό και ιδιωματικό λόγο που ήδη υπάρχουν μέσα στα σχολικά εγχειρίδια και τα αναλυτικά προγράμματα του ιστορικού μαθήματος στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν από τους εκπαιδευτικούς. Στη συγκεκριμένη παρουσίαση αφού γίνει η σύνδεση του διαλεκτικού λόγου με τις στρατηγικές και τους στόχους της πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης καθώς και την ανάπτυξη δεξιοτήτων ενσυναίσθησης και ιστορικής αντίληψης, δίδεται ένα πλήρες διδακτικό παράδειγμα.

3. ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΕΡΓΑ ΣΕ ΔΙΑΛΕΚΤΟ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Τις τελευταίες τρεις κυρίως δεκαετίες άρχισε να εμφανίζεται στην Ελλάδα μια σημαντική λογοτεχνική παραγωγή σε διαλέκτους και τοπικά ιδιώματα. Ορισμένοι συγγραφείς μάλιστα παρουσίασαν έργα με πολύ σημαντική ιστορική διάσταση, που έγιναν και η αφορμή να ξεκινήσουν γόνιμοι διάλογοι σχετικά με την ερμηνεία ιστορικών ζητημάτων της σύγχρονης ελληνικής Ιστορίας.

Σε αυτή την ενότητα θα παρουσιάσουμε τέσσερις συγγραφείς, δύο γυναίκες και δύο άντρες που θεωρούμε αντιπροσωπευτικές/ούς και στη συνέχεια θα δώσουμε μια σύντομη παρουσίαση της διδακτικής μας πρότασης

3.1. Οι τέσσερις συγγραφείς, δύο άντρες και δύο γυναίκες και τα έργα τους

(1) Σωτήρης Δημητρίου

Ξεχωριστή θέση ανάμεσα σε αυτούς τους συγγραφείς κατέχει ο Σωτήρης Δημητρίου με το έργο του *Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου*, που εκδόθηκε το 1993 (Δημητρίου 2000). Πρόκειται για την ομώνυμη συλλογή διηγημάτων του Θεσπρωτού συγγραφέα Σωτήρη Δημητρίου. Ο συγγραφέας αξιοποιεί το ηπειρώτικο ιδίωμα γεμάτο ποιητικές μεταφορές και παρομοιώσεις σε σύντομες αφηγήσεις με έμφαση στο διάλογο. Εμφανίζονται στο έργο του χαρακτηριστικά της προφορικής λαϊκής αφήγησης, χωρίς όμως να γίνεται η ανάγνωση κουραστική. Στο ίδιο πλαίσιο ανήκει και το νεότερο έργο του συγγραφέα, με τίτλο *Ουρανός απ' άλλους τόπους* (Δημητρίου 2021).

Ο Δημητρίου παρουσιάζει την ιστορία της εσωτερικής μετανάστευσης των μεταπολεμικών δεκαετιών. Η φτώχεια, η στέρηση και οι μεγάλες δυσκολίες που αντιμετώπιζαν τα λαϊκά στρώματα μεταπολεμικά παρουσιάζονται σε μια ομάδα

διηγημάτων, ενώ μια άλλη ομάδα παρουσιάζει με απόλυτο ρεαλισμό την εικόνα της Θεσπρωτίας λίγο πριν τη λήξη του Β Παγκοσμίου Πολέμου. Η ιστορία επίσης της μετανάστευσης των Ελλήνων της Βόρειας Ηπείρου προς την Ελλάδα αφορά σε μια τρίτη ομάδα αφηγημάτων.

(2) Δημοσθένης Παπαμάρκου

Ένα ακόμη έργο με μεγάλο εκπαιδευτικό ενδιαφέρον- κυρίως για τις λυκειακές τάξεις- είναι η συλλογή οκτώ διηγημάτων *Γκιακ* του Δημοσθένη Παπαμάρκου (Παπαμάρκου 2014). Βασισμένα στη λογοτεχνική δύναμη της προφορικότητας και της παράδοσης, τα διηγήματα συγκροτούν προοδευτικά μια ενιαία εικόνα και δίνουν μία άλλη οπτική της ιστορικής πραγματικότητας του Μικρασιατικού Πολέμου, οπτική που σχεδόν απουσιάζει από τα σχολικά εγχειρίδια.

Θέμα κεντρικό των ιστοριών του Γκιακ αποτελούν τα έργα και οι ημέρες των Ελλήνων στρατιωτών κατά την Μικρασιατική Εκστρατεία. Περιγράφοντας τα όσα μελανά έπραξε η ελληνική πλευρά στη Μικρασιατική Εκστρατεία, αγγίζει ουσιαστικά ένα *προβληματικό* κομμάτι της ελληνικής ιστορίας. Ο Παπαμάρκος γράφει για τους στρατιώτες της Μικρασιατικής Καταστροφής, που κατάγονταν από τα μέρη της Μαλεσίνας. Οι ήρωες του, στρατιώτες που πολέμησαν στη μικρασιατική εκστρατεία, έρχονται αντιμέτωποι με τους ρόλους που τους επιβάλλουν οι παραδοσιακοί κανόνες και το βίωμα του πολέμου. Οι ήρωες είναι άνθρωποι της υπαίθρου, του χωριού, γεννήματα της Στερεάς Ελλάδας με το χαρακτηριστικό γλωσσικό ιδίωμα της περιοχής να κυριαρχεί. Ο λόγος του προφορικός και τραχύς, με έντονη την παρουσία του αρβανίτικου ιδιώματος της περιοχής, περιγράφει με σκληρό ρεαλισμό την πραγματικότητα του πολέμου και όσων ακολουθούν μετά από αυτόν στον ευρύτερο ελλαδικό χώρο. Φυσικά στην προσπάθειά του αυτή, οι Έλληνες στρατιώτες δεν παρουσιάζονται ως αθώοι και ευγενείς, όπως συνηθίζεται στα κάθε τύπου ιστορικά αφηγήματα της επίσημης και μη ιστοριογραφίας.

Το έργο προσφέρεται ιδανικά για τη διδασκαλία της μικρασιατικής εκστρατείας και της πολιτικής και κοινωνικής ελληνικής Ιστορίας πριν και μετά από αυτήν. Μέσα από τη μελέτη αποσπασμάτων των διηγημάτων μπορεί να προσεγγίσει ο μαθητής όλες τις πτυχές των γεγονότων, τον ρόλο και τη δράση των απλών ανθρώπων που συμμετείχαν στα ιστορικά γεγονότα από τα κάτω και όχι ως πρωταγωνιστές και να παρακολουθήσει καλύτερα την πορεία εξέλιξης όσων διαδραματίστηκαν πριν και μετά την απόβαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη. Αποκτά επίσης ιστορική επίγνωση σχετικά με την μοίρα των συμμετεχόντων στην εκστρατεία αλλά και τις γενικότερες τραγικές συνέπειες του πολέμου για τον ελληνισμό (Παράρτημα 2, κειμ. 24).

(3) Βασιλική Πέτσα

Τρίτο στη σειρά έργο, με μεγάλη διδακτική αξία επίσης - για τις λυκειακές κυρίως τάξεις-, είναι το έργο της Βασιλικής Πέτσα, *Μόνο το αρνί* (Πέτσα 2015). Πρόκειται για τη συλλογή τεσσάρων διηγημάτων με τίτλο *Μόνο το αρνί*, γραμμένη στο ιδίωμα της Καρδίτσας με τρόπο λιτό και άμεσο. Η ιστορία αναφέρεται στον βίο ενός Καρδιτσιώτη αντάρτη κατά την κατοχή και τον εμφύλιο. Στα υπόλοιπα διηγήματα της συλλογής η δράση παραμένει στην επαρχία αλλά μεταφέρεται στις πρώτες μετεμφυλιακές δεκαετίες. Η μετεμφυλιακή Ελλάδα, η σκληρή ζωή στην ύπαιθρο, οι πολιτικές διώξεις, η μετανάστευση και γενικά το μετεμφυλιακό δράμα παρουσιάζονται στη συλλογή διηγημάτων που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ιστορικά αλλά με το βλέμμα στο παρόν και τη διαχρονικότητα. Τα διηγήματα και λόγω της μικρής τους σχετικά έκτασης μπορούν να αποτελέσουν άριστες προτάσεις για παραθέματα στη διδασκαλία της σύγχρονης ελληνικής Ιστορίας.

(4) Ελένη Ευφραιμίδου

Τέταρτο στη σειρά έργο που μπορεί να αξιοποιηθεί στη διδασκαλία και είναι γραμμένο σε ιδίωμα είναι το πιο πρόσφατα εκδοθέν *Γκέρα* της Ξανθιώτισσας συγγραφέα, Ελένης Δημητριάδου-Εφραιμίδου (Δημητριάδου-Εφραιμίδου 2020). Αποτελείται από ένα σώμα 28 μικρών διηγημάτων και αφηγημάτων που αντλούν τη θεματολογία τους κυρίως από μνήμες της Βουλγαρικής Κατοχής του ΒΠΠ, ενώ ένα αφήγημα διατρέχει μια μεγαλύτερη χρονική περίοδο που φτάνει στα χρόνια της Μεταπολίτευσης και τα τρία πρώτα διηγήματα της συλλογής έχουν ως αφετηρία την περίοδο από την άφιξη των προσφύγων στη Θράκη μετά το 1922.

Τα διηγήματα χαρακτηρίζονται από έναν ρεαλιστικό τρόπο γραφής που αγγίζει τα όρια του νατουραλισμού στις περιγραφές του χώρου, όπως αυτός είχε διαμορφωθεί ιστορικά στην περίοδο της βουλγαρικής κατοχής και από τη χρήση του θρακιώτικου ιδιώματος, όπως αυτό ομιλούνταν στον ξανθιώτικο κάμπο, και του ποντιακού στα διαλογικά κομμάτια Το έργο αποτελεί άριστη διδακτική πρόταση για τη διδασκαλία της τοπικής θρακιώτικης ιστορίας – ειδικά για μία τόσο ενδιαφέρουσα πτυχή της ιστορίας της, όπως η βουλγαροκρατία, που δεν απασχολεί σχεδόν καθόλου την σχολική Ιστορία. Η γνωριμία με πτυχές της σύγχρονης ελληνικής Ιστορίας γίνεται μέσω της λογοτεχνίας μια πιο εύκολη και ευχάριστη υπόθεση. Εξίσου σημαντική είναι και η ενασχόληση της συγγραφέως με την καθημερινή ζωή και τα βάσανα απλών ανθρώπων της υπαίθρου -αντιηρώων συχνά- σε περιόδους κρίσης μάλιστα- κρίσεων στις οποίες άλλοι υψώνουν ανάστημα, άλλοι προσπαθούν απλά και ενστικτωδώς να επιβιώσουν και άλλοι δείχνουν τις κατώτερες πτυχές της ανθρώπινης φύσης πραγματεύεται ζητήματα της λεγόμενης σήμερα *Ιστορίας από τα κάτω.*

Ειδικά για την περίπτωση της τοπικής Ιστορίας, Εθνογραφίας και Λαογραφίας και Γλώσσας της Θράκης, που για δεκαετίες ήταν παραγκωνισμένη από την επίσημη σχολική και μη Ιστορία, το έργο συμβάλλει στην ανάπτυξη θετικών στάσεων και αυτοπεποίθησης σχετικά με την εθνοτική προέλευση, τη γλώσσα, την προσφυγική καταγωγή, τα τοπικά ήθη και τα έθιμα.

3.2. Περιορισμοί παρούσας έρευνας

Ο προσανατολισμός των συγγραφέων σε αυτή την έρευνα αφορούσε κυρίως προτάσεις για λογοτεχνικά κείμενα σε διαλεκτικό λόγο κι έτσι δεν προτείνονται σχέδια μαθήματος όπου θα γίνονται ολοκληρωμένες προτάσεις διδασκαλίας, όπως ήδη έγινε σε προηγούμενη εργασία (Αυγέρη & Καμπάκη-Βουγιουκλή 2022). Οι περιορισμοί που θέτουν επίσης τα αναλυτικά προγράμματα Ιστορίας επηρέασαν αναγκαστικά την επιλογή του προτεινόμενου υλικού. Στόχος πάντα είναι η δημιουργία χρήσιμων διδακτικών εργαλείων για τον/την μάχιμο/η εκπαιδευτικό σε ένα, βέβαια, ευρύτερο πλαίσιο από αυτό που ορίζουν αυστηρά τα εκάστοτε ΦΕΚ.

3.3. Προτάσεις για αξιοποίηση της διαλεκτικής λογοτεχνίας-Συμπεράσματα

Τις τελευταίες δεκαετίες παρουσιάζεται στην ελληνική Λογοτεχνία μια επάνοδος στα ιδιώματα, η οποία εντοπίζεται περισσότερο στον χώρο του διηγήματος και μπορεί να χαρακτηριστεί ως επιστροφή στην ηθογραφία. Ορισμένα από αυτά τα έργα προσφέρονται ιδιαίτερα για τη διδασκαλία της σύγχρονης ελληνικής Ιστορίας και μπορούν να αποφέρουν μεγάλα διδακτικά οφέλη. Απαιτείται όμως η κατάλληλη πρωταρχικά επιμόρφωση των εκπαιδευτικών και η δημιουργία αντίστοιχου διδακτικού υλικού, προσβάσιμου από κάθε εκπαιδευτικό.

Γίνεται αντιληπτό ότι για τη ριζική αναμόρφωση της ιστορικής εκπαίδευσης απαιτείται να ληφθεί υπόψη μια σειρά παραμέτρων με βάση την αρχή της διεπιστημονικότητας. Λαμβάνοντας υπόψη το κενό που υπάρχει στα σχολεία και έχοντας ως πεδίο αναφοράς τις ανάγκες της διδασκαλίας επίμαχων και τραυματικών ζητημάτων του παρελθόντος, μπορούμε να προσαρμόσουμε και να συμπληρώσουμε κάποιες προτάσεις της Λεμονίδου (Λεμονίδου 2019) που αφορούν τη διαχείριση εκ μέρους του/της εκπαιδευτικού κινηματογραφικού υλικού, καθιστώντας τες κατάλληλες για χρήση για τη διδασκαλία της ιστορίας μέσω λογοτεχνικών κειμένων, γραμμένων εν μέρει ή συνολικά σ διαλεκτική μορφή.

Η πρώτη αφορά την κατάλληλη προετοιμασία των μαθητών/τριών μέσω της εξοικείωσής τους με το ιστορικό πλαίσιο της εποχής στην οποία αναφέρεται το

βιβλίο, προς τον σκοπό αυτό κρίνεται ιδιαίτερα χρήσιμη η προκαταρκτική μελέτη ιστορικών πηγών, που θα βοηθήσει τους/τις μαθητές/τριες να αντιμετωπίσουν με κριτικό πνεύμα το περιεχόμενο του βιβλίου.

Η δεύτερη, την εξοικείωση των μαθητών/τριών με τις διαλεκτικές μορφές του κειμένου και σε αυτό ίσως θα πρέπει να επιστρατευθούν είτε κάποιοι συνάδελφοι/σσες διαφορετικών πιθανόν βαθμίδων και διαφορετικών ειδικοτήτων (διεπιστημονικότητα/διαθεματικότητα), οι οποίοι θα μπορούσαν να κάνουν κάποια εισήγηση στο πλαίσιο του μαθήματος ή ακόμη οι παππούδες ή άλλοι συγγενείς των μαθητών/τριών.

Τέλος, ένα τρίτο καθοριστικό σημείο στην προσέγγιση ενός βιβλίου μυθοπλασίας από τους/τις μαθητές/τριες είναι η συνειδητοποίηση του μυθιστορηματικού χαρακτήρα που αυτή υιοθετεί ως προς την αναπαράσταση του παρελθόντος, ως ένα αφήγημα με αρχή, μέση και τέλος που ενίοτε τελειώνει με ένα ηθικό δίδαγμα και που έχει στόχο να προκαλέσει έντονα συναισθήματα στους αναγνώστες/στριες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αβδελά 1998: Ε. Αβδελά, *Ιστορία και Σχολείο*. Αθήνα: Νήσος.

Αυγέρη & Καμπάκη-Βουγιουκλή 2022: Σ. Αυγέρη, Π. Καμπάκη-Βουγιουκλή, Κείμενα σε διαλεκτικό και ιδιωματικό λόγο στα σχολικά εγχειρίδια και τα αναλυτικά προγράμματα του ιστορικού μαθήματος στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση - ένα διδακτικό παράδειγμα. Στο M. Kisilier (επιμ.), *Proceedings of the international conference series of Modern Greek dialects and Linguisics Theory* [Online], 9 (1), [https://doi.org/10.26220/mgdlt.v9i1.4106].

Αυγέρη 2021: Σ. Αυγέρη, Διακόσια χρόνια μετά: το ιστορικό δημοτικό τραγούδι ως οδηγός διδασκαλίας του ’21. Στο Π. Καμπάκη-Βουγιουκλή (επιμ.), *Η Ελληνική Γλώσσα κατά την επανάσταση του 1821* (σσ. 82–91). Κομοτηνή: ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΣ [Online], [https://tinyurl.com/mxyu6vrr].

Αποστολίδου 2000: Β. Αποστολίδου, *Ιστορία και μυθιστόρημα*. Στο Β. Αποστολίδου (επιμ.), *Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο: μια νέα πρόταση διδασκαλίας* (σσ. 323–327). Αθήνα: Τυπωθήτω.

Δημητριάδου-Ευφραιμίδου 2020: Ε. Δημητριάδου-Εφραιμίδου, *Γκέρα*. Θεσσαλονίκη: Σαιξπηρικόν.

Δημητρίου 2021: Σ. Δημητρίου, *Ουρανός από άλλους τόπους*. Αθήνα: Πατάκης.

Δημητρίου 1993: Σ. Δημητρίου, *Ν’ ακούω καλά τ’ όνομά σου*. Αθήνα: Κέδρος.

Husbands 2000 C. Husbands, *Τι σημαίνει διδασκαλία της Ιστορίας. Γλώσσα, ιδέες και νοήματα*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Καμπάκη-Βουγιουκλή 2021: Π. Καμπάκη Βουγιουκλή, Οι όρκοι των αγωνιστών του 1821 στο δημοτικό τραγούδι, ως μυστικός κώδικας επικοινωνίας. Στο Π. Καμπάκη-Βουγιουκλή (επιμ.), *Η ελληνική γλώσσα κατά την επανάσταση του 1821* [Online], [https://tinyurl.com/mxyu6vrr].

Kisilier 2010: M. Kisilier, Η Ελληνική Λογοτεχνία Στις Διαλέκτους. Στο Κ. Δημάδης (επιμ.*), Ταυτότητες στον ελληνικό κόσμο από το 1204 έως σήμερα* (σσ. 227–236). Γρανάδα.

Kucer 2009: S.B. Kucer, Examining the relationship between text processing and text comprehension in fourth grades readers. *Reading Psychology, 30*, 340–358.

Κουλούρη 2019: Χ. Κουλούρη, Πρόλογος. Στο Κ. Σακκά, Ι. Δεκατρή, Ε. Πατσιατζή, Τρ. Πετρίδης, Μ. Φραγκουλάκη (επιμ.), *Η διδασκαλία της ιστορίας και η δημόσια παιδαγωγική* [Online], [https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi3g9ipmf7-AhWlbPEDHctMAPQQFnoECBwQAQ&url=https%3A%2F%2Faheggr.files.wordpress.com%2F2020%2F02%2Fclio-paei-sholeio-2018-final-11.2.2020.pdf&usg=AOvVaw22M-N2-iofZCEkmGUGWSyA].

Λεμονίδου 2019: Ε. Λεμονίδου, Αναπαραστάσεις του παρελθόντος: Η αξιοποίηση του κινηματογράφου στη διδασκαλία της Ιστορίας. Στο Κ. Σακκά, Ι. Δεκατρή, Ε. Πατσιατζή, Τρ. Πετρίδης, Μ. Φραγκουλάκη (επιμ.), *Η διδασκαλία της ιστορίας και η δημόσια παιδαγωγική* [Online], [https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi3g9ipmf7-AhWlbPEDHctMAPQQFnoECBwQAQ&url=https%3A%2F%2Faheggr.files.wordpress.com%2F2020%2F02%2Fclio-paei-sholeio-2018-final-11.2.2020.pdf&usg=AOvVaw22M-N2-iofZCEkmGUGWSyA].

Levstik 1989: L. Levstik, Historical Narrative and the Young Reader. *Theory into Practice*, *28* (2), 114–119.

Μαυροσκούφης 2019: Δ. Μαυροσκούφης, Σχολική ιστορία: διδασκαλία χωρίς μάθηση; Στο Κ. Σακκά, Ι. Δεκατρή, Ε. Πατσιατζή, Τρ. Πετρίδης, Μ. Φραγκουλάκη (επιμ.), *Η διδασκαλία της ιστορίας και η δημόσια παιδαγωγική* [Online] [https://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwi3g9ipmf7-AhWlbPEDHctMAPQQFnoECBwQAQ&url=https%3A%2F%2Faheggr.files.wordpress.com%2F2020%2F02%2Fclio-paei-sholeio-2018-final-11.2.2020.pdf&usg=AOvVaw22M-N2-iofZCEkmGUGWSyA].

Μαυροσκούφης 2005: Δ. Μαυροσκούφης, *Αναζητώντας τα ίχνη της Ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Mayer 1998: R. Mayer, Connecting Narrative and Historical Thinking: A Research-based Approach to Teaching History. *Social Education*, *62*, 97–100.

Μητσικοπούλου 2001: Β. Μητσικοπούλου, Γραμματισμός. Στο Α. Φ. Χριστίδης (επιμ.), Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη γλώσσα (σσ. 209–213). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Μπαγιόνας 1988. Α. Μπαγιόνας, Κριτήρια αντικειμενικότητας της ιστορικής γνώσης, *Σεμινάριο, 9*, 22–39. Αθήνα: Πανελλήνια Ένωση Φιλολόγων.
Παπαμάρκου 2014: Δ. Παπαμάρκου, *Γκιακ*. Αθήνα: Αντίποδες.
Πέτσα 2015: Β. Πέτσα, *Μόνο το αρνί*. Αθήνα: Πόλις.
Ρεπούση 2004: Μ. Ρεπούση, *Μαθήματα ιστορίας*. Αθήνα: Καστανιώτης.
Wineburg 1991: S. Wineburg, Historical Problem Solving: A Study of the Cognitive Processes Used in the Evaluation of Documentary and Pictorial Evidence. *Journal of Educational Psychology*, *83*, 73–87.

Avgeri Sofia
Democritus University of Thrace
Department of Greek Philology

Kampaki-Bougioukli Penelope
Democritus University of Thrace
Department of Greek Philology

TEACHING HISTORY USING LITERARY TEXTS IN DIALECTIIC VARIETIES

Summary

In this piece of research, it is attempted a brief presentation of some basic didactic and pedagogical benefits that could arise from the utilization of works of modern Greek literature written in dialectical/idiomatic speech in a creative teaching of Modern Greek History, mainly in secondary education. Then, some noteworthy, in our opinion, recent works by contemporary Greek authors with strong dialectic/idiomatic speech are proposed to be possibly used as alternative educational tools in the teaching of the history course in secondary education. These books include: (1) Σωτήρης Δημητρίου *Ν' ακούω καλά τ' όνομά σου* (1993) και το νεότερο *Ουρανός απ' άλλους τόπους,* (2021)· (2) Δημοσθένης Παπαμάρκου *Γκιακ* (2014)· (3) Βασιλική Πέτσα *Μόνο το αρνί* (2015)· Ελένη Δημητριάδου-Ευφραιμίδου *Γκέρα* (2020). We strongly believe that this kind of literature could create conditions suitable for cooperation between teachers of different specialties, smoothly resulting in this way in a long-sought-for interdisciplinary approach to the teaching of history. In the same context interdisciplinarity, collaboration could be favored not only with colleagues from different disciplines within the frame of secondary education but also with researchers from other levels of education. Moreover, we hold that with such an open-minded and original approach, we might be able to motivate not only teachers but also students to get actively involved in local history and linguistic research, a long desired but very difficult to achieve goal.

Keywords: History Curriculum, Dialects in Education

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch7

Μαρία Αυγουστίνου[1]
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο Πατρών
Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

ΤΟ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΣΤΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΓΓΡΑΦΑ ΚΑΙ Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΩΣ ΔΕΥΤΕΡΗ

Το παρόν άρθρο εξετάζει τη διδασκαλία του ακαδημαϊκού λεξιλογίου των δημόσιων εγγράφων στην ελληνική ως δεύτερη γλώσσα, με στόχο την κοινωνική ενδυνάμωση των μεταναστών και των προσφύγων που διαμένουν στην Ελλάδα. Το άρθρο δομείται από μία θεωρητική ανάλυση και έρευνα και μία πρακτική εφαρμογή της διδασκαλίας του λεξιλογίου των δημόσιων εγγράφων. Στο θεωρητικό μέρος αναδεικνύεται το λεξιλόγιο ως μέρος της γλωσσικής διδασκαλίας, χαρτογραφούνται οι δημόσιες υπηρεσίες του ελληνικού κράτους και εντοπίζεται η θέση του ακαδημαϊκού λεξιλογίου στα δημοφιλέστερα –σύμφωνα με ερευνητικό ερωτηματολόγιο σε καθηγητές ελληνικών πανεπιστημίων– εγχειρίδια της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας. Στο πρακτικό μέρος του άρθρου περιγράφεται αναλυτικά μια ενδεικτική πρόταση διδασκαλίας του λεξιλογίου των δημόσιων εγγράφων, η οποία βασίζεται σε παιγνιώδεις διδακτικές τεχνικές με σκοπό τη μεγιστοποίηση της απόλαυσης της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Ύστερα από την πιλοτική εφαρμογή της διδακτικής πρότασης παρουσιάζονται τα σχετικά πορίσματα που αφορούν προτεινόμενες αναπροσαρμογές, τις πιο αποτελεσματικές τεχνικές και τη μετατόπιση του κέντρου βάρους στους μαθητές.

Λέξεις–Κλειδιά: Ακαδημαϊκό Λεξιλόγιο, Δεύτερη Γλώσσα, Δημόσια Έγγραφα, Δημόσιες Συναλλαγές, Παιχνίδι

1. ΤΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΣΤΗ ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΛΩΣΣΑ

1.1. Η δεύτερη γλώσσα

Η γλώσσα που μιλάει ένα άτομο είναι είτε η μητρική του, η οποία κατακτάται χρονικά πρώτη από αυτό και χρησιμοποιείται περισσότερο (Kecskes & Papp 2000: 1) είτε μια δεύτερη γλώσσα, η οποία κατακτάται ύστερα από τη μητρική σε επίσημο ή μη πλαίσιο και έχει θεσμικές λειτουργίες στην κοινωνία

[1] mariaavg@hotmail.gr

εκμάθησής της, ή μια ξένη γλώσσα, η χρήση της οποίας περιορίζεται στην αίθουσα διδασκαλίας (Ellis 1994: 11–12· Gass 2013: 4–5).

1.2. Η σημασία του λεξιλογίου

Τα επιχειρήματα που προτάσσουν το λεξιλόγιο ως βασικό παράγοντα στην κατάκτηση μιας γλώσσας αφορούν την επίτευξη επικοινωνίας με χρήση μόνο του λεξιλογίου μιας γλώσσας, την απόδοση σημασίας σε αυτό από τους ίδιους τους μαθητές και τη λειτουργία του να οικοδομεί τις γραμματικές γνώσεις (Barcroft 2004: 201).

1.3. Η γνώση του λεξιλογίου και η αξιολόγησή της

Η γνώση του λεξιλογίου συνίσταται στη γνώση της μορφής των λέξεων, των σημασιολογικών συνδέσεών τους και των πραγματολογικών παραγόντων που προσδιορίζουν τη χρήση τους. Η γνώση αυτή μπορεί να είναι παθητική –αναγνώριση της λέξης– ή ενεργητική –ανάκληση της μορφής και της σημασίας της (Zhong 2012: 28). Η αξιολόγηση αυτής της γνώσης, αφενός, συναρτάται από τον τρόπο διδασκαλίας της, αφετέρου εστιάζει είτε στην παθητική είτε στην ενεργητική πτυχή της (Coombe 2011: 113–114· Zhong 2012: 48).

1.4. Η κατηγοριοποίηση του λεξιλογίου

Το λεξιλόγιο μπορεί να ταξινομηθεί βάσει της συχνότητας της χρήσης του σε λέξεις υψηλής (high frequency words) και χαμηλής συχνότητας (low frequency words), αλλά και βάσει της σφαίρας χρήσης του σε γενικό ακαδημαϊκό (general academic vocabulary) και τεχνικό λεξιλόγιο (domain–specific academic vocabulary) (Nation 2000: 15–16, 24–28· Baumann & Graves 2010: 6).

2. ΤΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ στις ΘΕΩΡΙΕΣ ΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ τις ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

2.1 Θεωρίες μάθησης

Οι πρώιμες συμπεριφοριστικές θεωρίες μάθησης αντιμετωπίζουν την εκμάθηση του λεξιλογίου με εξωτερικούς παράγοντες, όπως η μίμηση και η επανάληψη (Feldman 2011: 60–63· Ramlakshmi 2013: 29–30). Τις θεωρίες αυτές διαδέχεται η Γενετική Θεωρία, η οποία μετακινεί την εστίαση στους εσωτερικούς παράγοντες και την ύπαρξη έμφυτου γλωσσικού μηχανισμού (Language Acquisition Device, Chomsky 1965). Σε συνδυασμό των παραπάνω προκύπτουν αργότερα οι Γνωστικές Προσεγγίσεις, κατά τις οποίες το λεξιλόγιο κατακτάται μέσω γενικών νοητικών μηχανισμών (Cognitive Approaches, Bates & MacWhinney 1981· Langacker 1987· Tomasello 1992· Elman et al. 1996· Ungerer & Schmid 1996· Slobin 1997). Οι Υποθέσεις του Γλωσσικού Εισαγόμενου, της Διεπίδρασης και του

Γλωσσικού Εξαγόμενου υπογραμμίζουν επίσης τόσο τον εξωτερικό παράγοντα του «εισαγόμενου» και «εξαγόμενου» όσο και την εσωτερική επεξεργασία και αφομοίωση (Krashen 1982: 20–30· Long 1996: 451–454· Swain & Lapkin 1995: 372–375).

2.2 Διδακτικές προσεγγίσεις

Οι διδακτικές προσεγγίσεις διακρίνονται σε αυτές που εστιάζουν αποκλειστικά στη γνώση των γλωσσικών στοιχείων, όπως τα λεξικά, και αυτές που εμβαθύνουν σε αυτή τη γνώση και χρήση, εντάσσοντας τα λεξικά και άλλα στοιχεία στο εκάστοτε επικοινωνιακό και πολιτισμικό πλαίσιο (Saville–Troike & Barto 2016: 141–143).

Ειδικότερα, η Μέθοδος της Γραμματικής και Μετάφρασης (Grammar–Translation Method, Meidinger 1783/1799· Seidenstücker 1811/1833· Manesca 1834· Ollendorff 1835· Ploetz 1848/1877) και η Ακουστικο–προφορική Μέθοδος (Audiolingual Method, Fries 1945) προτείνουν την εκμάθηση του λεξιλογίου μέσα σε «αφυδατωμένες» προτάσεις ή λίστες εκτός επικοινωνιακού πλαισίου ή με απομνημόνευση διαλόγων (Μήτσης 1996: 131–149· Richards & Rodgers 2001: 5–7, 56–58).

Στον αντίποδα οι Επικοινωνιακές Προσεγγίσεις (Communicative Approaches, Halliday 1970· Hymes 1972) υποστηρίζουν την κατάκτηση του λεξιλογίου εντός επικοινωνιακών περιστάσεων. Το λεξιλόγιο εντοπίζεται σε αυθεντικά κείμενα και έχει επικοινωνιακές λειτουργίες, ενώ παράλληλα καλλιεργούνται όλες οι γλωσσικές δεξιότητες και ενθαρρύνεται η ομαδική εργασία με τον συντονισμό του εκπαιδευτικού (Μήτσης 1996: 149–165· Richards 2006: 2–4, 22–23· Μπέλλα 2011: 205–229).

3. ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗΣ, ΕΚΜΑΘΗΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΥ της ΔΕΥΤΕΡΗς ΓΛΩΣΣΑΣ

Η κατάκτηση του λεξιλογίου διακρίνεται σε έμμεση (implicit learning) και άμεση (explicit learning) (Ellis 1994: 1). Η πρώτη χαρακτηρίζεται από μικρότερη επεξεργασία, μεγαλύτερη έκθεση στη γλώσσα και ασυνείδητη ανάπτυξη στρατηγικών εκμάθησης (Gass 1999: 322· Ιακώβου 2009: 177–184· Marsick & Watkins 2001: 29–30). Η δεύτερη αφορά τη συνειδητή χρήση στρατηγικών, όπως αυτές που παρουσιάζει ο Schmitt (1997: 204–217) και ταξινομούνται σε στρατηγικές ανεύρεσης της σημασίας (discovery strategies) και εμπέδωσή της (consolidation strategies).

Η διδασκαλία του λεξιλογίου είναι επίσης είτε έμμεση και ευκαιριακή (unplanned teaching), όπως με άγνωστες λέξεις που συναντούν οι μαθητές, είτε άμεση και οργανωμένη–συστηματική (planned teaching) με υλικό και ασκήσεις

(Hatch & Brown 1995: 401–404). Οι λεξιλογικές ασκήσεις, σύμφωνα με το μοντέλο της Gass (1988: 200–211), διακρίνονται σε ασκήσεις αναγνώρισης (recognition), διαχείρισης (manipulation), ερμηνείας (interpretation) και παραγωγής (production). Ειδικότερα για τη διδασκαλία του ακαδημαϊκού λεξιλογίου είναι απαραίτητη η οργάνωση κατάλληλου γλωσσικού εισαγόμενου μέσω της επιλογής κειμένων με ακαδημαϊκό λεξιλόγιο, και ασκήσεων βασισμένων σε αυτό (Nation 2000: 314–315, 335).

4. ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ της ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΡΑΞΗΣ

4.1. 4.1 Διδακτικοί σκοποί και στόχοι

Οι διδακτικοί σκοποί είναι ένας ευρύτερος όρος και άπτεται των μαθησιακών αποτελεσμάτων μιας σειράς διδασκαλιών, ενώ οι στόχοι αφορούν μία συγκεκριμένη διδασκαλία και σαφώς προσδιορισμένες δεξιότητες (Noddings 2007: 7–15· Τριλιανός 2013: 143–158). Οι διδακτικοί σκοποί και στόχοι στις συμπεριφοριστικές μεθόδους ορίζονται εξαρχής από τον εκπαιδευτικό, ενώ στις επικοινωνιακές προσεγγίσεις τίθενται ύστερα από ανάλυση των μαθησιακών αναγκών (Richards 2001: 120–121).

4.2. Διδακτικό υλικό

Το διδακτικό υλικό κατηγοριοποιείται σε αυθεντικό (authentic), το οποίο δεν προορίζεται για διδακτική χρήση, και κατασκευασμένο (created), το οποίο σχεδιάζεται για γλωσσική διδασκαλία (Edge 1993: 43–48· Nunan 1989: 54). Από τη μία πλευρά, το αυθεντικό υλικό κινητοποιεί τους μαθητές και τους φέρνει σε επαφή με την πραγματική χρήση της δεύτερης γλώσσας και την κουλτούρα (Kienbaum 1986· Richards 2001: 252–253). Από την άλλη πλευρά, το κατασκευασμένο υλικό ενεργοποιεί εξίσου τους διδασκόμενους και οργανώνει συστηματικά τη διδασκαλία και τη μάθηση (Richards 2001: 253–254).

4.3 Τεχνικές και μέθοδοι διδασκαλίας

Αφενός, η διδασκαλία του λεξιλογίου μπορεί να είναι δασκαλοκεντρική (traditional/teacher–centered approaches) με τον διδάσκοντα ως φορέα γνώσης και τον υποβιβασμό των μαθητών σε παθητικούς αποδέκτες (Bennett 1976: 38· Rosenshine 1987: 34–36· Τριλιανός 2013: 184–185). Στις τεχνικές άμεσης διδασκαλίας συγκαταλέγονται η διάλεξη (lecture), η παρουσίαση (presentation), η εξήγηση (explanation) και οι ερωτήσεις (questioning).

Αφετέρου, η διδασκαλία μπορεί να είναι μαθητοκεντρική (progressive/student–centered approaches) με συντονιστικό ρόλο για τον εκπαιδευτικό και ενεργό και κεντρικό ρόλο για τους μαθητές (Bennett 1976: 38· Τριλιανός 2013:

189–193). Τεχνικές έμμεσης διδασκαλίας αποτελούν η συζήτηση (discussion), η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία (team–based learning/teaching), η μέθοδος project (project method), οι τεχνικές δημιουργικής παραγωγής ιδεών, το παιχνίδι, η δραματοποίηση και άλλες (βλ. Χατζηδήμου & Χατζηδήμου 2014· Καψάλης & Νημά 2015).

Το παιχνίδι ως καίρια τεχνική έμμεσης διδασκαλίας εντάσσει διαφορετικά είδη νοημοσύνης (οπτική, κιναισθητική, κ.ά.), καλλιεργεί τη συνεργασία, απλοποιεί έννοιες και προωθεί την παραγωγή γλωσσικού εισαγόμενου και εξαγόμενου, εφόσον εξορισμού εμπεριέχει τη γλωσσική επικοινωνία και αλληλεπίδραση (Bakhsh 2016: 121–123· De Freitas 2006: 343–358).

5. ΟΙ ΔΗΜΟΣΙΕΣ ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

Στην παρούσα ενότητα εξετάζονται, καταγράφονται και ταξινομούνται οι δημόσιες υπηρεσίες και τα έγγραφα, για τους εξής λόγους: α) τη διδακτική αξιοποίησή τους για τη γλωσσική και ψυχολογική ενδυνάμωση των μεταναστών και των προσφύγων και τελικά την κοινωνική ένταξή τους (Γενική Διεύθυνση Δικαιοσύνης, Ελευθερίας και Ασφάλειας 2004: 41), β) την περιορισμένη παρουσία των υπηρεσιών και εγγράφων στα εγχειρίδια της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας (βλ. ενότητα 6) και γ) την έλλειψη συστηματικής έρευνας και εργασιών πάνω στο συγκεκριμένο θέμα.[2]

Για τη συγκέντρωση και την ταξινόμηση των δημόσιων αρχών, υπηρεσιών και εγγράφων υλοποιήθηκε εκτεταμένη έρευνα με την επίσκεψη των ηλεκτρονικών ιστοσελίδων των Κέντρων Εξυπηρέτησης Πολιτών (2006–2007), της υπηρεσίας Ερμής του Υπουργείου Εσωτερικών (χ.χ.) και των λοιπών αρχών, υπηρεσιών και οργανισμών, καθώς και με τη μελέτη των σχετικών Φύλλων της Εφημερίδας της Κυβέρνησης.

Για κάθε υπηρεσία καταγράφονται:

- οι αρμόδιοι και οι συνεργαζόμενοι φορείς
- το νομικό πλαίσιο
- τα δικαιολογητικά

Η προετοιμασία βάσει των παραπάνω πληροφοριών ελαττώνει την πιθανότητα εμφάνισης προβλημάτων, τα οποία προκύπτουν συχνά κατά την εξυπηρέτηση των μαθητών της ελληνικής ως δεύτερης στις δημόσιες υπηρεσίες (Παπαδοπούλου 2014: 137–140).

Η καταγραφή των αρχών, υπηρεσιών και εγγράφων καλύπτει τους παρακάτω τομείς της ανθρώπινης ζωής: την υγεία, τις διεθνείς υποθέσεις, την οικονομία, την εργασία, τη δημόσια τάξη, τη δικαιοσύνη, την καθημερινή

[2] Με εξαίρεση τη μεταπτυχιακή εργασία της Αλικάρη (2018) που επικεντρώνει, ωστόσο, το ενδιαφέρον της σε προσφυγικούς πληθυσμούς και σε επίπεδο ελληνομάθειας Α, ενώ δεν περιλαμβάνει πλήρη κατηγοριοποίηση των δημόσιων υπηρεσιών και εγγράφων.

διαβίωση, την εκπαίδευση, την πολεοδομία, την επιχειρηματικότητα, το περιβάλλον, την επικοινωνία, τα μέσα μεταφοράς, τον πολιτισμό και τον ελεύθερο χρόνο.

6. ΤΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ ΣΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ της ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΩΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ/ΞΕΝΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Η ενότητα αυτή εστιάζει αποκλειστικά στα διδακτικά εγχειρίδια ως διδακτικό υλικό (βλ. υποενότητα 4.2) και την αξιολόγησή τους, καθώς σε αυτά βασίζεται κατά ένα μεγάλο ποσοστό η γλωσσική διδασκαλία (Miller 1986· Farr, Tulley & Powell 1987· Sheldon 1988· Tyson & Woodward 1989). Η επιλογή των εγχειριδίων βασίζεται στο επίπεδο γλωσσομάθειας Β (Council of Europe 2001: 22–24, 2018: 34–44), στο οποίο εστιάζει η παρούσα εργασία, στην ημερομηνία έκδοσή τους και στην ευρεία χρήση τους από διδάσκοντες/–ουσες της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας βάσει ερευνητικού ερωτηματολογίου που εστάλη σε διδασκαλεία της ελληνικής ως δεύτερης δημόσιων πανεπιστημίων.

Ένας αποτελεσματικός, κατά τον McGarth (2002: 26–27), τρόπος αξιολόγησης των διδακτικών εγχειριδίων είναι οι λίστες ελέγχου (checklists) ή τα πλαίσια αξιολόγησης (frameworks). Για την αξιολόγηση των εγχειριδίων στην παρούσα εργασία χρησιμοποιήθηκε η λίστα ελέγχου των Mukundan, Hajimohammadi και Nimehchisalem (2011), η οποία κινείται σε δύο βασικούς άξονες: τα γενικά χαρακτηριστικά και το μαθησιακό–διδακτικό περιεχόμενο.

Για την επιλογή των προς εξέταση εγχειριδίων δημιουργήθηκε και εστάλη, στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, ερωτηματολόγιο σε 74 καθηγητές και καθηγήτριες του Διδασκαλείου Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου Αθηνών, του Σχολείου Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και του θερινού σχολείου του εργαστηρίου Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Στο ερωτηματολόγιο απάντησαν 55 εκπαιδευτικοί, οι οποίοι ανέδειξαν ως τα πιο ευρέως χρησιμοποιούμενα τα διδακτικά εγχειρίδια που ακολουθούν και αναλύονται σε αυτή την υποενότητα: *Μαθαίνουμε Ελληνικά: Ακόμα καλύτερα!*, *Ελληνικά Β'*, *Ταξίδι στην Ελλάδα 2* και *Ελληνικά στο πι και φι*[2]. Τα εγχειρίδια αυτά έχουν εκδοθεί την τελευταία δεκαετία και απευθύνονται σε μαθητές των μεσαίων επιπέδων Β1 και Β2 (Council of Europe 2001: 22–24, 2018: 34–44).

Το *Μαθαίνουμε Ελληνικά: Ακόμα καλύτερα!* ακολουθεί την κειμενοκεντρική προσέγγιση και ένα μεγάλο μέρος του υλικού του στηρίζεται στον συμπεριφορισμό, ενώ επικοινωνιακές ευκαιρίες παρέχονται σε συγκεκριμένη υποενότητα. Το ακαδημαϊκό λεξιλόγιο κατανέμεται σε διάφορες ενότητες του βιβλίου με το μεγαλύτερο ποσοστό του να συγκεντρώνεται στην ενότητα 11 (κοινωνικά προβλήματα). Τα μοναδικά δημόσια έγγραφα που παρουσιάζονται είναι η αίτηση (σελ. 36) και το πιστοποιητικό οικογενειακής κατάστασης (σελ. 43).

Το εγχειρίδιο *Ελληνικά Β'* συνδυάζει τις διδακτικές προσεγγίσεις, με προεξάρχουσες όμως τις επικοινωνιακές, διατηρώντας ισορροπία συμπεριφοριστικών και επικοινωνιακών ασκήσεων, καλλιεργώντας ισότιμα όλες τις γλωσσικές δεξιότητες και παρέχοντας συχνές ευκαιρίες παραγωγής προφορικού λόγου. Το λεξιλόγιο των δημόσιων συναλλαγών συγκεντρώνεται κυρίως στην ενότητα 13, αλλά εντοπίζεται και στις υπόλοιπες ενότητες. Τα δημόσια έγγραφα, τα οποία εμφανίζονται στο εγχειρίδιο, είναι ο λογαριασμός ηλεκτρικού ρεύματος (σελ. 141), η άδεια οδήγησης (σελ. 189) και η φορολογική δήλωση (σελ. 233).

Το *Ταξίδι στην Ελλάδα 2* ακολουθεί ως επί το πλείστον τις συμπεριφοριστικές μεθόδους και παρουσιάζει το λεξιλόγιο σε εκτεταμένα μονολογικά κείμενα μέτριας φυσικότητας, καθώς και σε αποπλαισιωμένους πίνακες. Το λεξιλόγιο των δημόσιων συναλλαγών εξετάζεται περισσότερο στο Μάθημα 5, αλλά ενσωματώνεται και σε άλλες ενότητες. Το μόνο δημόσιο έγγραφο που περιλαμβάνει το βιβλίο είναι η υπεύθυνη δήλωση.

Το *Ελληνικά στο πι και φι*[2] συνταιριάζει τις διδακτικές προσεγγίσεις με κέντρο βάρους τις επικοινωνιακές και εντάσσει το λεξιλόγιο των δημόσιων συναλλαγών κυρίως στην ενότητα 3 (εκπαίδευση–δημόσιες συναλλαγές), καθώς και σε άλλες ενότητές του. Τα δημόσια έγγραφα που εντοπίζονται είναι το διαβατήριο και η αστυνομική ταυτότητα (σελ. 78) και οι λογαριασμοί των ΔΕΚΟ (σελ. 97). Το λεξιλόγιο πλαισιώνεται και εμπεδώνεται με ποικιλία ασκήσεων. Ωστόσο, το ακαδημαϊκό λεξιλόγιο εμφανίζεται ποσοτικά λιγότερο συγκριτικά με τα προαναλυθέντα εγχειρίδια.

Η μελέτη των παραπάνω εγχειριδίων καθιστά φανερή την περιορισμένη παρουσία των δημοσίων εγγράφων στα διδακτικά εγχειρίδια και τη συχνή εμφάνισή τους με τη μορφή συμπληρωματικών εικόνων. Εφόσον τα δημόσια έγγραφα αποτελούν σημαντικό μέρος της καθημερινής διαβίωσης των μαθητών της ελληνικής ως δεύτερης, κρίνεται σκόπιμη η παρουσίαση μιας ενδεικτικής πρότασης διδασκαλίας επί αυτού του θέματος.

7. ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΠΡΟΤΑΣΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΥ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΩΝ ΕΓΓΡΑΦΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΩΣ ΔΕΥΤΕΡΗ ΓΛΩΣΣΑΣ

7.1. Κύριοι άξονες της διδασκαλίας

Η ενδεικτική πρόταση διδασκαλίας του ακαδημαϊκού λεξιλογίου των δημοσίων εγγράφων που αναλύεται παρακάτω εστιάζει στα δημόσια έγγραφα της κατηγορίας των *Οικονομικών* και της *Εργασίας, Ασφάλισης και Σύνταξης*. Η ομάδα–στόχος είναι οι αλλόγλωσσοι που διαμένουν στην Ελλάδα, ανεξάρτητα από τη χώρα καταγωγής και την αιτία μετανάστευσης. Τα επίπεδα, για τα οποία

έχει σχεδιαστεί η διδασκαλία, είναι τα μεσαία επίπεδα Β1 και Β2, σύμφωνα με το πρότυπο του Κοινού Ευρωπαϊκού Πλαισίου Αναφοράς για τις Γλώσσες (Council of Europe 2001: 22–24, 2018: 34–44).

Η πρόταση εδράζεται στις γνωστικές προσεγγίσεις μάθησης και τις υποθέσεις του γλωσσικού εισαγόμενου, της διεπίδρασης και του γλωσσικού εξαγόμενου (βλ. υποενότητα 2.1). Παράλληλα, την πρόταση διδασκαλίας διέπουν οι αρχές της *μετα–μεθοδικής εποχής (post–methods era)* και αξιοποιούνται τόσο οι συμπεριφοριστικές όσο και οι επικοινωνιακές προσεγγίσεις για την ομοιόμορφη ανάπτυξη της γλωσσικής και επικοινωνιακής ικανότητας (Richards & Rodgers 2001: 248–255).

Ο διδακτικός σκοπός της παρούσας πρότασης διδασκαλίας είναι η ανάπτυξη δεξιοτήτων γραμματισμού στον τομέα των δημόσιων συναλλαγών στην ελληνική ή η μεταφορά τους από την πρώτη γλώσσα (Read & Mackay, όπως αναφέρεται στο Mackay, 2009: 686). Αυτές οι δεξιότητες αναφέρονται στην αποτελεσματική επικοινωνία των μαθητών με τους δημόσιους υπαλλήλους, την εξυπηρέτησή τους, την προσκόμιση και συμπλήρωση εγγράφων. Οι διδακτικοί στόχοι της πρότασης ανήκουν στη γνωστική και συναισθηματική περιοχή (Bloom, Engelhart, Furst, Hill & Krathwohl 1956: 7–8). Οι στόχοι της γνωστικής περιοχής περιλαμβάνουν:

- την κατανόηση και απάντηση ερωτήσεων των δημόσιων υπαλλήλων
- τη συμπλήρωση εντύπων και ιστοσελίδων για την έκδοση ΑΦΜ και κλειδαρίθμου
- τον εντοπισμό των βασικών πληροφοριών του εντύπου Ε1 για τη φορολογική δήλωση
- τη συγκέντρωση των απαραίτητων δικαιολογητικών για την κάθε υπηρεσία
- την κατανόηση και χρήση του λεξιλογίου των οικονομικών εγγράφων
- τη χρήση του β’ πληθυντικού ευγενείας
- την κλίση των μετοχών με καταλήξεις –ων, –ουσα, –ον
- την κλίση των ρημάτων ενεργητικής φωνής στην προστακτική

Στη συναισθηματική περιοχή καταγράφονται οι εξής στόχοι:

- αυτοπεποίθηση για την επιτυχή διεκπεραίωση των δημόσιων συναλλαγών χωρίς ή με μικρή βοήθεια
- ασφάλεια για την πλήρη κατανόηση της δημόσιας συναλλαγής και των συνεπειών της
- ψυχολογική και κοινωνική ενδυνάμωση για ένταξη στην ελληνική κοινωνία

Προς επίτευξη των γνωστικών στόχων αξιοποιούνται τεχνικές ανεύρεσης και εμπέδωσης της σημασίας των λέξεων του Schmitt (1997: 204–217) και η επικοινωνιακή πλαισίωση του λεξιλογίου (Thornbury 2002: 75–76). Τίθενται,

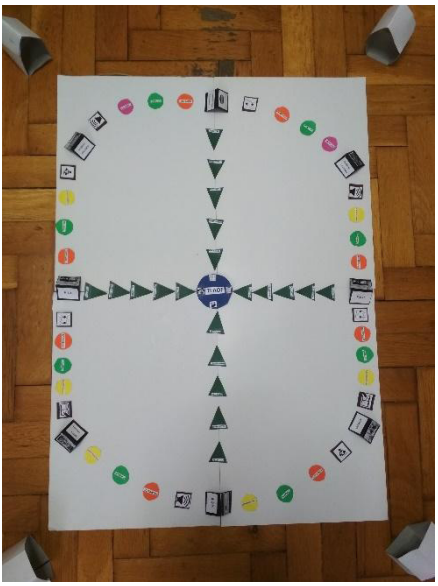
επιπλέον, σε εφαρμογή προτάσεις της Sökmen (1997: 237–257) σχετικά με την παροχή παραδειγμάτων χρήσης των λέξεων, της επεξεργασίας και οπτικοποίησης του λεξιλογίου. Η αξιολόγηση της γνώσης του λεξιλογίου πραγματοποιείται στο τέλος με ένα φύλλο εργασίας για πρακτική στο σπίτι (Nation 2000· Thornbury 2002· Zhong 2012).

Εκτός των παραπάνω, το διδακτικό υλικό της ενδεικτικής πρότασης εμπεριέχει ισόποσα αυθεντικό υλικό, όπως δημόσια έγγραφα και ιστοσελίδες, και προκατασκευασμένο υλικό στις παιγνιώδεις δραστηριότητες και τις λεξιλογικές και μορφολογικές ασκήσεις. Επιπλέον, χρησιμοποιείται η μαθητοκεντρική μορφή διδασκαλίας και ενθαρρύνονται οι μαθητές να κατακτήσουν ανεξάρτητα και σταδιακά το λεξιλόγιο. Στην παρούσα διδασκαλία, από τη μία, το λεξιλόγιο μαθαίνεται άμεσα με παρουσίαση και επεξήγηση της σημασίας των λέξεων από τον εκπαιδευτικό, από την άλλη, κατακτάται έμμεσα με ομαδοσυνεργατικές μορφές διδασκαλίας, δημιουργικές δραστηριότητες, μουσική, ζωγραφική και παιχνίδι. Μάλιστα το παιχνίδι αποτελεί τη βασική τεχνική της ενδεικτικής πρότασης, η οποία ενσωματώνει όλες τις παραπάνω (βλ. υποενότητα 4.3).

7.2 Περιγραφή της ενδεικτικής διδασκαλίας

Πριν τη διεξαγωγή της διδασκαλίας συμπληρώνεται από τους μαθητές φύλλο εργασίας, το οποίο διερευνά τις ανάγκες τους, τις εμπειρίες τους, τα σημεία δυσκολίας και τις προσδοκίες τους. Η συγκεκριμένη ενδεικτική πρόταση επικεντρώνεται στον οικονομικό τομέα λόγω της σπουδαιότητάς του στην καθημερινότητα των μαθητών και προϋποθέτει οι μαθητές να έχουν μαζί τους ταυτοποιητικά έγγραφα ή φωτοαντίγραφά τους, καθώς και κάποια φορητή τεχνολογική συσκευή.

Ως προοργανωτής της διδασκαλίας επιλέγεται ένα χιουμοριστικό βίντεο με τον Χάρι Κλιν ως εφοριακό (σύνδεσμος για το βίντεο: https://www.youtube.com/watch?v=5aEHGtSpIQY), το οποίο ακολουθεί σύντομη συζήτηση και καταιγισμός ιδεών (brainstorming) με οικονομικό λεξιλόγιο. Στη συνέχεια ο εκπαιδευτικός παρέχει τις οδηγίες του παιχνιδιού πάνω στο οποίο δομείται το σύνολο της διδασκαλίας. Το παιχνίδι παίζεται με ταμπλό (βλ. εικόνες 1 και 2), στο οποίο απεικονίζονται περιμετρικά οι «κύκλοι» των δραστηριοτήτων (παιχνίδι, μουσική, ζωγραφική, δημιουργικότητα), τα «τετράγωνα» των γλωσσικών δεξιοτήτων (κατανόηση και παραγωγή προφορικού λόγου, κατανόηση και παραγωγή γραπτού λόγου) και τα «κτίρια» των δημόσιων υπηρεσιών (Δ.Ο.Υ., κλπ.). Στο εσωτερικό του ταμπλό απεικονίζονται «βέλη» με λεξιλογικές και γραμματικές δραστηριότητες, τα οποία οδηγούν στον κεντρικό κύκλο του ταμπλό με τον οποίο ολοκληρώνεται η διδασκαλία.

Εικόνα 1: Ταμπλό παιχνιδιού με μορφή επιτραπέζιου

Εικόνα 2: Ταμπλό παιχνιδιού με μορφή καρτών τοποθετημένων κυκλικά στον χώρο

Καταρχάς, οι μαθητές ξεκινούν να παίζουν από τα «σπίτια» τους που βρίσκονται εκτός του ταμπλό. Σε κάθε μαθητή δίνεται: α) ένα μικρό ταμπλό βαθμολογίας (βλ. εικόνα 3), στο οποίο αναγράφονται οι πόντοι, ανάλογα με τον βαθμό επιτυχίας του μαθητή στην κάθε δραστηριότητα, β) δύο κόκκινα χάρτινα τηλέφωνα για βοήθεια από κάποιο συμμαθητή ή τον εκπαιδευτικό και γ) μία κάρτα, στην οποία περιγράφεται η κατάσταση (επικοινωνιακή περίσταση) του μαθητή. Κάθε μαθητής έχει ένα πιόνι, το οποίο μετακινεί στο ταμπλό με ζάρι.

Εικόνα 3: Ταμπλό βαθμολογίας

α. Επικοινωνιακές περιστάσεις στις δημόσιες και ιδιωτικές υπηρεσίες

Η κάρτα της επικοινωνιακής περίστασης περιγράφει μια κατάσταση, όπως η ακόλουθη: Είσαι στην Ελλάδα και θέλεις να ζήσεις εδώ μόνιμα και να εργαστείς. Γι' αυτό χρειάζεται να βγάλεις Α.Φ.Μ. (Αριθμός Φορολογικού Μητρώου). Αυτή είναι η «αποστολή» του εκάστοτε μαθητή, την οποία εκτελεί μεταβαίνοντας στα «κτίρια» των υπηρεσιών, προσκομίζοντας δικαιολογητικά και συμπληρώνοντας έγγραφα. Η γρηγορότερη «εκτέλεση» της αποστολής» δίνει μάλιστα θετικό πόντο.

Κάθε φορά που ένας μαθητής φτάνει στο κτίριο κάποιας υπηρεσίας, ξεκινάει ένα παιχνίδι ρόλων ανάμεσα σε εκείνον και έναν συμμαθητή του ως υπάλληλο, τον οποίο υποστηρίζουν ο εκπαιδευτικός και καρτέλες με γλωσσικές δομές. Ο μαθητής–υπάλληλος υποδεικνύει έγγραφα ή ιστοσελίδες, τα οποία συμπληρώνουν όλοι οι μαθητές ανεξαρτήτως της «αποστολής» τους. Με αυτό τον τρόπο διδάσκεται έμμεσα το ακαδημαϊκό λεξιλόγιο, καθώς και άμεσα με τεχνικές διδασκαλίας που χρησιμοποιεί ο εκπαιδευτικός. Για παράδειγμα, στο έντυπο Μ1 μπορούν να δημιουργηθούν εννοιολογικοί χάρτες για τη λέξη «υποβολή» και στην ιστοσελίδα της Ανεξάρτητης Αρχής Δημοσίων Εσόδων οι μαθητές να ρωτήσουν ο ένας τον άλλο για τις σημασίες των λέξεων.

β. Δραστηριότητες

Κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού παρεμβάλλονται οι παιγνιώδεις δραστηριότητες των «κύκλων». Συγκεκριμένα, στους «κύκλους» της *Δημιουργικότητας* αξιοποιείται –μεταξύ άλλων– η τεχνική της συνεκτικής (π.χ. Φαντάζεσαι ότι είσαι το χαρτί της άδειας διαμονής/το διαβατήριο, το οποίο ταξιδεύει από τη μία δημόσια υπηρεσία στην άλλη). Στους «κύκλους» του *Παιχνιδιού* προτείνονται μικρά φυσικά παιχνίδια, όπως οι «μουσικές καρέκλες» με λέξεις σε καρτέλες. Στους «κύκλους» της *Ζωγραφικής* οι μαθητές ζωγραφίζουν ή σκιτσάρουν έγγραφα ή περιστάσεις (π.χ. πράγματα που σου έρχονται στο μυαλό όταν ακούς τις λέξεις «εφορία» και «φόροι»). Τέλος, στους «κύκλους» της *Μουσικής* συμπληρώνονται λέξεις σε στίχους ή σημειώνονται γραμματικές ή λεξιλογικές δομές τραγουδιών, τα οποία ακούν οι μαθητές.

γ. Γλωσσικές δεξιότητες

Πέραν των παραπάνω δραστηριοτήτων, στο παιχνίδι ενσωματώνονται ασκήσεις που στοχεύουν στην καλλιέργεια των τεσσάρων γλωσσικών δεξιοτήτων, την κατανόηση και παραγωγή προφορικού και γραπτού λόγου.

Μετά την ολοκλήρωση των αναλυθεισών παραπάνω δραστηριοτήτων και τεχνικών και την επιτυχή εκτέλεση της «αποστολής», οι μαθητές προχωρούν στο εσωτερικό του ταμπλό, στα πράσινα βέλη. Τα βέλη στοχεύουν στην εμπέδωση της σημασίας των λέξεων (βέλη με το όνομα *Λεξιλόγιο*) και την πρακτική εξάσκηση στις διδαχθείσες γραμματικές δομές (βέλη με το όνομα *Γραμματική*). Μετά από αυτές τις ασκήσεις οι μαθητές φτάνουν στο κέντρο του ταμπλό και τον κύκλο *ΤΕΛΟΣ*. Εκεί μοιράζονται τις εμπειρίες και γνώσεις που αποκόμισαν από το παιχνίδι και έπειτα παρακολουθούν μια ολιγόλεπτη παρουσίαση PowerPoint, η οποία συνοψίζει το σύνολο της διδασκαλίας. Με το πέρας της διδασκαλίας διανέμεται φύλλο εργασίας για περαιτέρω εξάσκηση στον τομέα των οικονομικών δημόσιων συναλλαγών.

7.3 Πιλοτική διεξαγωγή της διδασκαλίας

Η περιγραφόμενη στην προηγούμενη υποενότητα διδασκαλία τέθηκε από τη γράφουσα σε πιλοτική εφαρμογή, στην οποία συμμετείχαν τέσσερις μαθητές που δεν είχαν διδαχθεί ποτέ

προηγουμένως την ελληνική γλώσσα από τη γράφουσα. Πριν από την πραγματοποίηση της διδασκαλίας απεστάλησαν με ηλεκτρονικό ταχυδρομείο τα φύλλα εργασίας (πριν τη διδασκαλία), τα οποία συγκέντρωσαν κάποιες πληροφορίες για το μαθητικό κοινό. Πιο συγκεκριμένα, στην εφαρμογή μετείχαν μία γυναίκα 38 ετών από την Τουρκία, μία από την Πολωνία 34 ετών, μία από το Περού 47 ετών και ένας άντρας 25 ετών από την Τουρκία. Όλοι οι μαθητές διδάχτηκαν τα τελευταία δύο χρόνια την ελληνική γλώσσα στο Διδασκαλείο της

Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου Αθηνών, ενώ οι δύο μαθήτριες από το Περού και την Πολωνία έμαθαν επίσης τα ελληνικά σε ανεπίσημη βάση τα προηγούμενα χρόνια.

Στο φύλλο εργασίας (πριν τη διδασκαλία) όλοι οι μαθητές ανέδειξαν ως σημαντικότερες τις κατηγορίες της υγείας, της εργασίας και της καθημερινής ζωής, δήλωσαν προηγούμενη επαφή με τις δημόσιες υπηρεσίες με ή χωρίς βοήθεια και κάποια έγγραφα που γνωρίζουν. Επιπλέον, ορισμένοι σημείωσαν μεγαλύτερη δυσκολία στην προφορική επικοινωνία ενώ άλλοι στη γραπτή. Παράλληλα, τόνισαν το λεξιλόγιο ως το μέρος της γλώσσας με τις μεγαλύτερες δυσκολίες, αλλά ανέφεραν και την αξία της γραμματικής. Σχετικά με τις προσδοκίες, οι μαθητές έγραψαν πως αναμένουν μετά τη διδασκαλία μεγαλύτερη ευχέρεια στις δημόσιες συναλλαγές και ψυχικά οφέλη, όπως λιγότερο άγχος.

Στο αποσταλέν μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου επισυνάφθηκε επίσης φόρμα συγκατάθεσης για τη λήψη φωτογραφιών στην πιλοτική διδασκαλία, αλλά αποφασίστηκε από τη γράφουσα να μη φαίνονται τα πρόσωπα για τον αποκλεισμό ενδεχόμενης παραβίασης των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Η πιλοτική διδασκαλία διεξήχθη τελικώς το Σάββατο 27 Ιουνίου 2020, από τις 16:45 έως τις 19:30 κατά προσέγγιση, στο Πάρκο Ελευθερίας, πλησίον του σταθμού του μετρό Μέγαρο Μουσικής (βλ. εικόνα 4). Πέραν των τεσσάρων συμμετεχόντων μαθητών, παρευρέθηκε ως βοηθός στη διδασκαλία η Σοφία Κωστή, η οποία, όπως και η γράφουσα, έχει αποφοιτήσει από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Αθηνών και έχει παρακολουθήσει επιμορφωτικό σεμινάριο πάνω στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας ως δεύτερης/ξένης. Η Σοφία Κωστή, εκτός από τον επικουρικό ρόλο της στη διδασκαλία, την παροχή επεξηγήσεων και οδηγιών στους μαθητές, φωτογράφισε ορισμένα σημεία του μαθήματος που φαίνονται παρακάτω.

Εικόνα 4: Χώρος διεξαγωγής της πιλοτικής διδασκαλίας

Στο πρώτο στάδιο της διδασκαλίας οι μαθητές παρακολούθησαν στα προσωπικά κινητά τους τηλέφωνα το εισαγωγικό βίντεο με τον Χάρι Κλιν και ύστερα συζήτησαν για την ελλιπή γνώση της ελληνικής που τους επεσήμαναν οι δημόσιοι υπάλληλοι παρά την επιτυχή προσκόμιση των δικαιολογητικών και τη βοήθεια από άλλα πρόσωπα. Ύστερα από την παροχή οδηγιών για το παιχνίδι, οι μαθητές κατευθύνθηκαν στο ταμπλό. Στα «κτίρια» των δημόσιων υπηρεσιών οι μαθητές ενσάρκωσαν με επιτυχία τους ρόλους τους και πήραν πρωτοβουλίες στις περιστάσεις που προέκυψαν (βλ. εικόνα 5). Εδώ συμπληρώθηκαν από τους μαθητές λόγω έλλειψης χρόνου μόνο το έντυπο Μ1 και οι απαιτούμενες πληροφορίες για την έκδοση κλειδαρίθμου στην ιστοσελίδα του ΑΑΔΕ. Επομένως, προτείνεται μία αποστολή–περίσταση για κάθε μάθημα ή/και προσθαφαίρεση παιγνιωδών δραστηριοτήτων και «κτιρίων» υπηρεσιών.

Εικόνα 5: Συναλλαγές στα «κτίρια» των δημόσιων υπηρεσιών

Όσον αφορά τις δραστηριότητες των «κύκλων», η *Δημιουργικότητα* προκάλεσε αμηχανία στους μαθητές λόγω μη εξοικείωσης του ενήλικου κοινού με αυτές τις διδακτικές διαδικασίες. Το *Παιχνίδι* ενεργοποίησε το ενδιαφέρον όλων των μαθητών, εκτός από ορισμένα παιχνίδια που απαιτούσαν μεγαλύτερο αριθμό ατόμων. Στη *Ζωγραφική* αφιερώθηκε λιγότερος χρόνος και εκδηλώθηκε άσχημη εμπειρία με τις δημόσιες υπηρεσίες, ενώ η *Μουσική* κέρδισε την προσοχή όλων των συμμετεχόντων που κατέγραψαν περισσότερες λέξεις από όσες χρειάζονταν (βλ. εικόνα 6). Να επισημανθεί εδώ ότι είναι προτιμότερη η ομαδική ακρόαση των τραγουδιών με ηχεία, η οποία όμως λόγω συνθηκών δε κατέστη δυνατή στην παρούσα πιλοτική εφαρμογή.

Εικόνα 6: Ακρόαση του τραγουδιού της κατηγορίας *Μουσική*

Οι ασκήσεις των γλωσσικών δεξιοτήτων, των βελών και του τελικού κύκλου δεν πραγματοποιήθηκαν λόγω έλλειψης χρόνου εκτός από τη σύνταξη μέιλ για εργασία (παραγωγή γραπτού λόγου), η οποία φάνηκε ιδιαίτερα χρήσιμη στους μαθητές.

Συνοψίζοντας, η πιλοτική διδασκαλία είχε ορισμένους περιορισμούς, όπως ο χώρος και η μαθησιακή ετοιμότητα των συμμετεχόντων. Παράλληλα, το παιχνίδι χρήζει τροποποίησης λόγω του όγκου του χρόνου που απαιτεί, είτε με μικρότερο αριθμό περιστάσεων–αποστολών είτε με διάσπασή του σε περισσότερα μαθήματα. Επίσης, ορισμένες ατομικές δραστηριότητες (π.χ. δημιουργικότητα, ζωγραφική) προτείνεται να μετατραπούν σε ομαδικές για να αποφευχθούν οι «παύσεις» που κουράζουν τους συμμετέχοντες. Επιπλέον, απαραίτητη καθίσταται η παρουσία δεύτερου/–ης εκπαιδευτικού, ώστε να καθοδηγούνται όλοι οι μαθητές και να καλύπτονται οι «παύσεις».

Ανακεφαλαιώνοντας, παρόλες τις συνθήκες διεξαγωγής της πιλοτικής διδασκαλίας, η ανταπόκριση του μαθητικού κοινού ήταν στο σύνολό της θετική και αποδεικνύει την αύξηση των κινήτρων μάθησης μέσω της ένταξης στη διδασκαλία των καταστάσεων της καθημερινότητας των μαθητών. Ακόμη, παρατηρείται πως η μεγαλύτερη συμμετοχή των μαθητών στη διδασκαλία με όλα τα αισθητικά εργαλεία τους οδηγεί στην επιτυχή κατάκτηση των μαθησιακών–διδακτικών στόχων. Μακροπρόθεσμα η ποιότητα της διδασκαλίας μπορεί να

βελτιωθεί με τη μεγαλύτερη χρήση αυθεντικού υλικού και την εξοικείωση με νέες διδακτικές τεχνικές και μεθόδους.

8. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στον παρόν άρθρο διερευνήθηκε η διδασκαλία του ακαδημαϊκού λεξιλογίου των δημοσίων εγγράφων στην ελληνική ως δεύτερη γλώσσα. Αναδείχθηκε η συγχώνευση των θεωριών μάθησης και των διδακτικών προσεγγίσεων, με έμφαση στην επικοινωνιακή πλαισίωση των λεξιλογικών και γραμματικών δομών. Εξετάστηκαν οι βασικές παράμετροι μιας διδασκαλίας (υλικό, σκοποί–στόχοι, τεχνικές–μέθοδοι) και ο ρόλος τους στη μετατόπιση του κέντρου βάρους από τον εκπαιδευτικό στους μαθητές. Χαρτογραφήθηκαν οι υπηρεσίες του ελληνικού κράτους και τα δικαιολογητικά τους και ερευνήθηκε η παρουσίαση τους στα δημοφιλέστερα –βάσει ερευνητικού ερωτηματολογίου της παρούσας εργασίας– διδακτικά εγχειρίδια της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης επιπέδου γλωσσομάθειας Β.

Παράλληλα, προτάθηκε μια ενδεικτική διδασκαλία των δημόσιων εγγράφων στο επίπεδο Β με πυρήνα το παιχνίδι, η οποία εφαρμόστηκε πιλοτικά τον Ιούνιο του 2020, με αποτέλεσμα τη συλλογή χρήσιμων στοιχείων για τη βελτίωσή της. Το συμπέρασμα, στο οποίο καταλήγει η έρευνα, είναι η συμπερίληψη των δημόσιων συναλλαγών στις βασικές θεματολογίες της διδασκαλίας της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας και των σχετικών εγχειριδίων. Αυτή η θέση εδράζεται στην ύψιστη σημασία των δημόσιων συναλλαγών στην καθημερινότητα των μαθητών και τις δυσκολίες που δημιουργούν. Ταυτόχρονα, υποστηρίχθηκε η αύξηση της αποτελεσματικότητας της διδασκαλίας και η επίτευξη των διδακτικών στόχων μέσα από τη μαθητοκεντρική δομή της διδασκαλίας, την αυθεντικότητα του υλικού και την καινοτομία των διδακτικών τεχνικών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλικάρη 2018: Β. Αλικάρη, *Συναλλαγές σε δημόσιες υπηρεσίες: από την ανάλυση αναγκών στη δημιουργία αναλυτικού προγράμματος επιπέδου Α για ενήλικους πρόσφυγες και μετανάστες μαθητές της Ελληνικής ως Δεύτερης Γλώσσας* [Μεταπτυχιακή Διατριβή], Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο [Online], [https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/uoadl:2838090].

Bakhsh 2016: S. A. Bakhsh, Using Games as a Tool in Teaching Vocabulary to Young Learners. *English language teaching, 9*(7), 120–128.

Barcroft 2004: J. Barcroft, Second language vocabulary acquisition: A lexical input processing approach. *Foreign Language Annals, 37*(2), 200–208.

Bates & MacWhinney 1981: E. Bates, B. MacWhinney, Second Language Acquisition from a Functionalist Perspective: Pragmatic, Semantic and Perceptual Strategies. In H. Winitz (ed.), *Annals of the New York Academy of Sciences Conference on Native and Foreign Language Acquisition* (pp. 190–214). New York: New York Academy of Sciences.

Baumann & Graves 2010: J. F., Baumann, M. F. Graves: What Is Academic Vocabulary? *Journal of Adolescent and Adult Literacy, 54*(1), 4–12.

Bennett 1976: N. Bennett, *Teaching Styles and Pupil Progress*. Cambridge: Harvard University Press.

Bloom, Englehart, Furst, Hill & Krathwohl 1956: B. M. Bloom, E. Englehart, E. H. Furst, W. Hill, D. Krathwohl, *Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals*. New York: McKay.

Γενική Γραμματεία Πληροφοριακών Συστημάτων Δημόσιας Διοίκησης 2018–2019: Γενική Γραμματεία Πληροφοριακών Συστημάτων Δημόσιας Διοίκησης [Online], [https://www.gsis.gr/].

Γενική Διεύθυνση Δικαιοσύνης, Ελευθερίας και Ασφάλειας 2004: Γενική Διεύθυνση Δικαιοσύνης, Ελευθερίας και Ασφάλειας, *Εγχειρίδιο σχετικά με την ένταξη για υπεύθυνους χάραξης πολιτικής και ειδικούς επαγγελματίες* [Online], [https://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297–f516–40ff–a70e–eca84e2ec9b9/GR–1–egxeiridio.pdf].

Chomsky 1965: N. Chomsky, *Aspects of the theory of syntax*. Cambridge: MIT Press.

Coombe 2011: C. Coombe, Assessing vocabulary in the language classroom. *Malaysian English Language Teaching Association*, 111–124.

Council of Europe 2001: Council of Europe, *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Council of Europe 2018: Council of Europe, *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. *Companion Volume with New Descriptors* [Online], [https://rm.coe.int/cefr–companion–volume–with–new–descriptors–2018/1680787989].

De Freitas 2006: S. I. De Freitas, Using games and simulations for supporting learning. *Learning, media and technology, 31*(4), 343–358.

Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας 2020: Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας Εθνική Βιβλιοθήκη της Ελλάδας [Online], [https://www.nlg.gr/].

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 2014: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος [Online], [https://www.nbg.gr/].

Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας 2019: Εθνικός Οργανισμός Δημόσιας Υγείας [Online], [https://eody.gov.gr/].

Ελληνικά Ταχυδρομεία 2012–2019: Ελληνικά Ταχυδρομεία [Online], [https://www.elta.gr/el–gr/home.aspx].

Ελληνικό Κτηματολόγιο 2020: Ελληνικό Κτηματολόγιο [Online], [https://www.ktimatologio.gr/].

Επαγγελματικό Επιμελητήριο Αθηνών 2020: Επαγγελματικό Επιμελητήριο Αθηνών [Online], [https://www.eea.gr/].

Εταιρεία Υδρεύσεως και Αποχετεύσεως Πρωτευούσης Α.Ε., χ.χ.: Εταιρεία Υδρεύσεως και Αποχετεύσεως Πρωτευούσης Α.Ε. [Online], [https://www.eydap.gr/].

Edge 1993: J. Edge, *Essentials of English Language Teaching*. London: Pearson Longman.

Ellis 1994: N. C. Ellis, Implicit and Explicit Language Learning–An Overview. In N. C. Ellis (ed.), *Implicit and Explicit Learning of Languages* (pp. 1–32). San Diego: Academic Press Ltd.

Ellis 1994: R. Ellis, *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.

Elman, Bates & Johnson 1998: J. L. Elman, E. A. Bates, M. H. Johnson, *Rethinking innateness: A connectionist perspective on development.* Cambridge, Massachusetts: MIT press.

Farr, Tulley & Powell 1987: R. Farr, M. Tulley, D. Powell, The evaluation and selection of basal readers. *The Elementary School Journal, 87*, 267–281.

Feldman 2011: R. S. Feldman, *Εξελικτική Ψυχολογία*. Αθήνα: Gutenberg.

Fries 1945: C. C. Fries, *Teaching and Learning English as a Foreign Language*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Gass 1988: S. Gass, Integrating research areas: A framework for second language studies. *Applied Linguistics, 9*, 198–217.

Gass 1999: S. Gass, Discussion: Incidental Vocabulary Learning. *Studies in Second Language Acquisition, 21*, 319–333.

Gass 2013: S. M. Gass, *Second Language Acquisition: An introductory course* (4th ed.). New York/Oxford: Routledge.

Halliday 1970: M. A. K. Halliday, Language Structure and Language Function. In J. Lyons (ed.), *New Horizons in Linguistics* (pp. 140–165). Harmondsworth: Penguin Books.

Hatch & Brown 1995: E. Hatch, C. Brown, *Vocabulary, Semantics and Language Education*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hymes 1972: D. Hymes, On Communicative Competence. In J. Pride & J. Holmes (eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269–285). Harmondsworth: Penguin Books.

Ιακώβου 2009: Μ. Ιακώβου, Εκμάθηση και Διδασκαλία του Λεξιλογίου στην Ελληνική ως Γ2. *Παρουσία, 76*, 1–210.

Καψάλης & Νημά 2015: Α. Γ. Καψάλης, Ε. Α. Νημά, *Σύγχρονη διδακτική* (3η έκδ.). Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Κέντρα Εξυπηρέτησης Πολιτών 2007–2007: Κέντρα Εξυπηρέτησης Πολιτών [Online], [http://www.kep.gov.gr/portal/page/portal/kep/].

Kecskes & Papp 2000: I. Kecskes, T. Papp, *Foreign language and mother tongue*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Kienbaum 1986: B. E. Kienbaum, *Communicative Competence in Foreign Language Learning with Authentic Materials* [Final Project Report]. Hammond, Indiana: Purdue University Calumet, Department of Foreign Languages and Literatures.

Krashen 1982: S. D. Krashen, *Principles and practice in second language acquisition*. Oxford: Pergamon.

Langacker 1987: R. W. Langacker, *Foundations of Cognitive Grammar (Vol. 1): Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.

Long 1996: M. H. Long, The role of the linguistic environment in second language acquisition. In W. C. Ritchie & T. K. Bhatia (eds.), *Handbook of second language acquisition* (pp. 413–468). New York: New York Academic Press.

Μήτσης 1996: Ν. Σ Μήτσης, *Διδακτική του γλωσσικού μαθήματος*. Αθήνα: Gutenberg.

Μπέλλα 2011: Σ. Μπέλλα, *Η δεύτερη γλώσσα: κατάκτηση και διδασκαλία*. Αθήνα: Πατάκης.

Manesca 1834: J. Manesca, *An oral system of teaching living languages; illustrated by a practical course of lessons in the French, through the medium of the English*. New York: Roe Lockwood.

Marsick & Watkins 2001: V. J. Marsick, K. E. Watkins, Informal and incidental learning. *New directions for adult and continuing education, 2001*(89), 25–34.

McGrath 2002: I. McGrath, *Materials Evaluation and Design for Language Teaching*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

McKay 2009: S. L. McKay, Γραμματισμός και γραμματισμοί. Στο S. L. McKay & N. H. Hornberger (επιμ.), *Κοινωνιογλωσσολογία και διδασκαλία της γλώσσας* (σσ. 683–723). Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.

Meidinger 1783/1799: J. V. Meidinger, *Praktische Französische Grammatik wodurch man diese Sprache auf eine ganz neue und sehr leichte Art in kurzer Zeit gründlich erlernen kann* (5th ed.). Frankfurt: Meidinger.

Miller 1986: J. Miller, Evaluation and selection of basal reading programs. *The Reading Teacher, 40*, 12–18.

Mukundan, Hajimohammadi & Nimehchisalem 2011: J. Mukundan, R. Hajimohammadi, V. Nimehchisalem, Developing an English Language Textbook Evaluation Checklist. *Contemporary Issues in Education Research (CIER), 4*(6), 21–28.

Nation 2000: I. S. P. Nation, *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Noddings 2007: N. Noddings, Aims, Goals, and Objectives. *Encounters in Theory and History of Education, 8*, 7–15.

Nunan 1989: D. Nunan, *Designing Tasks for the Communicative Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.

Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού 2016–2020: Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού [Online], [http://www.oaed.gr/].

Οργανισμός Αστικών Συγκοινωνιών Αθηνών χ.χ.: Οργανισμός Αστικών Συγκοινωνιών Αθηνών [Online], [https://www.oasa.gr/].

Οργανισμός Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας του Δήμου Αθηναίων 2017: Οργανισμός Πολιτισμού, Αθλητισμού και Νεολαίας του Δήμου Αθηναίων [Online], [https://www.opanda.gr/].

Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος Α.Ε.: Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος Α.Ε. [Online], [https://www.cosmote.gr/hub/].

Ollendorff 1835: H. G. Ollendorff, *Nouvelle méthode pour apprendre à lire, à écrire et à parler une langue en six mois, appliquée à l'allemand*. Paris: The Author.

Παπαδοπούλου 2014: Δ. Παπαδοπούλου, Οι σχέσεις των μεταναστών με τον ευρύτερο δημόσιο τομέα. Στο Χ. Μπάγκαβος, Δ. Παπαδοπούλου & Μ. Συμεωνάκη (επιμ.), *Μετανάστευση και παροχή υπηρεσιών σε μετανάστες στην Ελλάδα* (σσ. 137–140) [Online], [https://www.inegsee.gr/wp–content/uploads/2014/02/files/MELETH_291.pdf].

Ploetz 1848/1877: K. J. Ploetz, *Elementarbuch der französischen Sprache*. Berlin: F. A. Herbig.

Ramlakshmi 2013: B. T. Ramlakshmi, Language learning theories: an overview. *Shanlax International Journal of Education, 2*(1), 29–40.

Richards 2001: J. C. Richards, *Curriculum Development in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

Richards & Rodgers 2001: J. C. Richards, T. S, Rodgers, *Approaches and Methods in Language Teaching*. New York: Cambridge University Press.

Richards 2006: J. C. Richards, *Communicative Language Teaching Today*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rosenshine & Stevens 1986: B. Rosenshine, R. Stevens, Teaching functions. In M. C. Wittrock (ed.), *Handbook of research on teaching* (3rd ed.) (pp. 376–391). New York: Macmillan.

Saville–Troike & Barto 2016: M. Saville–Troike, K. Barto, *Introducing Second Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Schmitt 1997: N. Schmitt, Vocabulary learning strategies. In N. Schmitt, & M. McCarthy (eds.), *Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy* (pp. 199–227). Cambridge: Cambridge University Press.

Seidenstücker 1811/1833: J. H. P. Seidenstücker, *Elementarbuch zur Erlernung der französischen Sprache* (8th ed.). Hamm und Soest: Schulz.

Sheldon 1988: L. E. Sheldon, Evaluating ELT textbooks and materials. *ELT Journal, 42*(4), 237–246.

Slobin 1997: D. I. Slobin, Mind, code, and text. In J. Bybee, J. Haiman & S. A. Thompson (eds.), *Essays on language function and language type: Dedicated to T. Givón* (pp. 437–467). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Sökmen 1997: A. J. Sökmen, Current trends in teaching second language vocabulary. In N. Schmitt & M. McCarthy (eds.), *Vocabulary: Description, Acquisition and Pedagogy* (pp. 237–257). Cambridge: Cambridge University Press.

Swain & Lapkin 1995: M. Swain, S. Lapkin, Problems in Output and the Cognitive Processes They Generate: A Step towards Second Language Learning. *Applied Linguistics, 16*, 371–391.

Τριλιανός 2013: Θ. Α. Τριλιανός, *Μεθοδολογία της διδασκαλίας*. Αθήνα: Διάδραση.

Thornbury 2002: S. Thornbury, *How to Teach Vocabulary*. Harlow: Longman.

Tomasello 1992: M. Tomasello, *First verbs: A case study of early grammatical development*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tyson & Woodward 1989: J. Tyson, A. Woodward, Why students aren't learning very much from textbooks. *Educational Leadership, 47*(3), 14–17.

Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες 2019: Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους πρόσφυγες. (2019). *Ενημερωτικό δελτίο>Ελλάδα/1–28 Φεβρουαρίου 2019* [Online], [https://www.unhcr.org/gr/wp–content/uploads/sites/10/2019/04/Feb_19.pdf].

Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων 2018: Υπουργείο Δικαιοσύνης, Διαφάνειας και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων [Online], [https://www.ministryofjustice.gr/].

Υπουργείο Εσωτερικών χ.χ.: Υπουργείο Εσωτερικών, *Υπηρεσία Ερμής* [Online], [https://www.ypes.gr/].

Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης 2005: Υπουργείο Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης [Online], [https://www.moh.gov.gr/].

Ungerer & Schmid 1996: F. Ungerer, H. J. Schmid, *An introduction to cognitive linguistics*. London: Pearson Longman.

Χατζηδήμου & Χατζηδήμου 2014: Δ. Χ. Χατζηδήμου, Κ. Δ. Χατζηδήμου, *Προγραμματισμός διδασκαλίας στη θεωρία και στην πράξη*. Αθήνα: Διάδραση.

Zhong 2012: H. Zhong, Multidimensional vocabulary knowledge: Development from receptive to productive use. In D. Hirsh (ed.), *Current perspectives in second language vocabulary research* (pp. 23–55). Bern: Peter Lang AG.

Διδακτικά εγχειρίδια

Αντωνίου κ.ά. 2010: Μ. Αντωνίου, Μ. Γαλαζούλα, Σ. Δημητράκου, Α. Μαγγανά, *Μαθαίνουμε Ελληνικά: Ακόμα καλύτερα!*. Αθήνα: Κέδρος.

Γκαρέλη κ.ά 2016: Ε. Γκαρέλη, Ε. Καπούλα, Ε. Κοντοκώστα, Μ. Μοντζολή, Σ. Νεστοράτου, Ε. Πρίτση, Ν. Ρουμπής, Γ. Συκαρά, *Ταξίδι στην Ελλάδα 2. Ελληνικά ως δεύτερη/ξένη γλώσσα* (3η έκδ.). Αθήνα: Γρηγόρης.

Παθιάκη, Σιμόπουλος & Τουρλής 2011: Ε. Παθιάκη, Γ. Σιμόπουλος, Γ. Τουρλής, *Ελληνικά Β΄, Μέθοδος εκμάθησης της ελληνικής ως ξένης γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκης.

Τριανταφυλλίδου, Κοκκινίδου & Παντελόγλου 2019: Λ. Τριανταφυλλίδου, Μ. Κοκκινίδου, Λ. Παντελόγλου, *Ελληνικά στο πι και φι². Εντατικά μαθήματα ελληνικών για το επίπεδο Β*. Αθήνα: Gutenberg.

Maria Avgoustinou
Hellenic Open University, School of Humanities

THE ACADEMIC VOCABULARY IN PUBLIC DOCUMENTS AND ITS TEACHING IN MODERN GREEK AS A SECOND LANGUAGE

Summary

The present article features the public documents' academic vocabulary teaching in Greek as second language with a view to social strengthening the immigrants and refugees who live in Greece. The first part of the article constructs a theoretical basis that highlights the importance of the vocabulary in second language and presents all the means with which teaching vocabulary can take place: learning theories and teaching approaches, strategies, aims and objectives, material and methods. Moreover, the theoretical part provides a map of the Greek public services and their supporting documents, which can be a useful tool to meet learners' everyday communicational needs. Subsequently, the paper shows the limited presence of the public transactions' vocabulary in Greek textbooks, noted as the mostly used through questionnaire to teachers of Greek as second language. As a solution proposal to the mentioned observations, the second part of the article analyzes an indicative teaching proposal that concerns the public documents' academic vocabulary teaching in Greek as second language. The teaching proposal is based on the post-method era, using various teaching approaches and techniques, and on the game as an efficient teaching tool both for children and adults. The proposal is followed by the results of the pilot teaching which took place in June of 2020, which indicate possible modifications for the proposal to be more functional. According to the findings of the present article, the core of the feedback and the teaching planning should be our students with their daily life, needs and interests. Every teaching proposal should take into account the students' communicational goals in their everyday life and ways to deliver these goals in a creative and entertaining way.

Keywords: Academic vocabulary, second language, public documents, transactions with the State, game

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch8

Μιχάλης Γεωργιαφέντης[1]
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήματος Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
Αγγελική Τσόκογλου[2]
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Γερμανικής Γλώσσας και Φιλολογίας

Η ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ ΣΤΗΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ – ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Στην εργασία εξετάζεται η κατηγορία της Αντίθεσης και η σχέση της με τις δύο βασικές έννοιες της πληροφοριακής δομής, το θέμα και την εστία, με στόχο την παρουσίαση των ιδιοτήτων της Αντίθεσης και των ειδών της στην Ελληνική, σε σύγκριση με άλλες γλώσσες. Συγκεκριμένα, μελετούμε: (α) τις δομές πραγμάτωσης και τα περιβάλλοντα εμφάνισης του αντιθετικού θέματος, και (β) τη συντακτική πραγμάτωση της αντιθετικής εστίας, τη θέση, τα είδη της, καθώς και τους μηχανισμούς παραγωγής της. Συζητούμε την ύπαρξη προβολής ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ/KONTRAST στη διευρυμένη αριστερή περιφέρεια της πρότασης, η οποία έχει υποστηριχθεί (βλ. Molnár 2001, 2006) για συγκεκριμένες γλώσσες και υιοθετούμε την ανάλυση της Αντίθεσης ως διακριτής κατηγορίας, εξετάζοντας τα δεδομένα της Ελληνικής. Επίσης, από τη μελέτη των ειδών αντίθεσης (απλή, διορθωτική, επιβεβαιωτική, απορηματική), παρατηρούμε τόσο διαγλωσσική όσο και ενδογλωσσική παραμετροποίηση. Ως προς τη θέση πραγμάτωσή της, συμπεραίνουμε ότι η Ελληνική, συγκριτικά με άλλες γλώσσες, επιτρέπει περισσότερες θέσεις για όλα τα είδη.

Λέξεις-κλειδιά: Πληροφοριακή δομή, Αντίθεση, Θέμα, Εστία, Είδη αντιθετικής εστίασης

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην εργασία αυτή εξετάζουμε την κατηγορία της Αντίθεσης και τη σχέση της με τις δύο βασικές έννοιες της πληροφοριακής δομής, το θέμα και κυρίως την εστία.

Σκοπός της μελέτης είναι η παρουσίαση των ιδιοτήτων της κατηγορίας της Αντίθεσης και της συμπεριφοράς της στην Ελληνική, σε σχέση με τα διάφορα είδη

[1] michgeo@enl.uoa.gr
[2] angtsok@gs.uoa.gr

της, τα οποία διερευνούμε αντλώντας δεδομένα και αξιοποιώντας συμπεράσματα από τις μελέτες διαφόρων γλωσσών (Φινλανδική, Ουγγρική, Ιταλική, Ισπανική, Γερμανική, Αγγλική) για τις οποίες υπάρχουν σχετικές αναλύσεις.

Από τις περιγραφές στη βιβλιογραφία προκύπτει ότι οι γλώσσες παραμετροποιούνται αναφορικά με τον τρόπο πραγμάτωσης της Αντίθεσης, τόσο σε συντακτικό επίπεδο ως προς τη θέση της και την υποχρεωτικότητα της μετακίνησης της αντιθετικής φράσης όσο και σε φωνολογικό επίπεδο ως προς τον τονισμό (βλ. ενδεικτικά Kiss 1998· Zubizarreta 1998· Breul 2004, μεταξύ πολλών άλλων).

Αρχικά, γίνεται μια σύντομη αναφορά στη σχέση της Αντίθεσης με το θέμα και την εστία και στη διάκριση δύο ειδών, το αντιθετικό θέμα και την αντιθετική εστία. Ειδικότερα, επικεντρωνόμαστε στα εξής: (α) στα περιβάλλοντα εμφάνισης και στην πραγμάτωση του αντιθετικού θέματος, παραβάλλοντας τις αντιθετικές δομές με τη θεματοποίηση και την αριστερή εκτόπιση, λαμβάνοντας υπόψη τον ρόλο του επιτονισμού και τη συνύπαρξή του με την εστία, και (β) στη συντακτική πραγμάτωση της αντιθετικής εστίας, τη θέση, τα είδη της, καθώς και στους μηχανισμούς που εμπλέκονται στην παραγωγή της.

Στη συνέχεια, συζητούμε την ύπαρξη προβολής ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ/KONTRAST στη διευρυμένη αριστερή περιφέρεια (βλ. Rizzi 1997) της πρότασης, η οποία έχει υποστηριχθεί από τη Molnár (2001, 2006) για συγκεκριμένες γλώσσες (π.χ. Φινλανδική), εξετάζοντας τα δεδομένα της Ελληνικής.

2. ΕΙΔΗ ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ

Η έννοια της Αντίθεσης στο πλαίσιο της πληροφοριακής δομής είναι στενά συνδεδεμένη με την εστία (βλ. Molnár 2001). Αφενός, διότι σχετίζεται με το χαρακτηριστικό της επισήμανσης μέσω τονισμού στον συνταγματικό άξονα. Αφετέρου, στον παραδειγματικό άξονα, υποστηρίζεται (βλ. ενδεικτικά Bolinger 1961) ότι ένα συστατικό καθίσταται εστιακό σε αντιδιαστολή με ένα σύνολο από υπάρχουσες εναλλακτικές επιλογές.

Η Molnár (2001) αναφέρει κριτήρια αναγνώρισης της Αντίθεσης, τα οποία σχετίζονται τόσο με φωνολογικές όσο και με σημασιολογικές και πραγματολογικές ιδιότητες των συστατικών: (α) επισήμανση μέσω επιτονισμού, (β) κυρίαρχη αντίθεση, (γ) μέλος ενός συνόλου, (δ) περιορισμένο σύνολο εναλλακτικών στοιχείων, (ε) ρητή (ή υπόρρητη) δήλωση εναλλακτικών επιλογών.

Στη βιβλιογραφία, διακρίνονται δύο κύρια είδη Αντίθεσης, η αντιθετική εστία και το αντιθετικό θέμα.[3]

[3] Στα παραδείγματα που ακολουθούν τα αντιθετικά συστατικά (αντιθετικό θέμα και αντιθετική εστία) παρουσιάζονται με κεφαλαία, ενώ η πληροφοριακή εστία με έντονα γράμματα.

2.1. Αντιθετικό θέμα

Κατά τη διάκριση της πληροφοριακής δομής σε θέμα – σχόλιο, οι ορισμοί που δίνονται για το θέμα, «παλιά/γνωστή ή δεδομένη» πληροφορία ή η «αναφορά» σε κάτι (*aboutness*) (βλ. π.χ. Reinhart 1982· Vallduví 1992) δεν περιλαμβάνουν, με μια πρώτη ματιά, την έννοια της Αντίθεσης. Ωστόσο, στη σύγχρονη βιβλιογραφία αναφέρονται δομές οι οποίες περιλαμβάνουν ένα αντιθετικό θέμα.

Στα παραδείγματα από την Αγγλική, παρατηρούμε ότι συντακτικά, για τη δήλωση του αντιθετικού θέματος, χρησιμοποιείται είτε η Θεματοποίηση (1) είτε η Αριστερή Εκτόπιση (2):

(1) A: You see every Woody Allen movie as soon as it comes out.
B: No, *ANNIE HALL* I saw (only) yesterday.
Prince (1984: 218)

(2) Everybody has their little bundle, believe me. I´ll bet she had *a nervous breakdown*. That's not a good thing. *GALLSTONES*, you have them out and they're out.
But *a nervous breakdown*, it's very bad...
Prince (1984: 221)

Επίσης, αναφέρονται και οι παράλληλες δομές, οι οποίες περιλαμβάνουν σύνδεση κατά παράταξη (3):

(3) JOHN bought chicken and PETER (bought) veal.

Τις συναντούμε ως απαντήσεις σε ερωτήσεις μερικής άγνοιας (4) και (5), όπου συνεμφανίζονται με τη ζητούμενη πληροφοριακή εστία.

(4) Where do your siblings live?
ANNA lives **here**.
Repp (2010: 1333–1345)

(5) A: What do your siblings do?
B: [My [SISTER]$_{Focus}$]$_{Topic}$ [studies **medicine**]$_{Focus}$,
and [my [BROTHER]$_{Focus}$]$_{Topic}$ is [working on **a freight ship**]$_{Focus}$.
Krifka (2008: 268)

Αντίστοιχα παραδείγματα από τη Γερμανική παραθέτουμε στο (6) και (7):

(6) A: Was trugen die Popstars?
B: Die WEIBLICHEN Popmusiker trugen **Kaftane**.
Krifka (2007)

(7) A: Wie geht es deinen Geschwistern?
B: Meine SCHWESTER studiert **Medizin**, aber mein BRUDER **lungert nur herum**.
Krifka (2007)

Η Ελληνική χρησιμοποιεί τις δομές της Αριστερής Εκτόπισης (βλ. Georgiou 2020, 2022) για το αντιθετικό θέμα, όπως αποτυπώνεται στο παράδειγμα με το Αντικείμενο εκτοπισμένο (8) και υποχρεωτική παρουσία κλιτικού (CLLD), και όχι τις δομές κλιτικού αναδιπλασιασμού (9) για τις συγκεκριμένες δομές:

(8) Ποιος έφαγε τις σοκολάτες;
Τη LACTA, την έφαγε ο Γιώργος.

(9) Ποιος έφαγε τις σοκολάτες;
Την έφαγε ο Γιώργος, τη LACTA.

Επίσης, αντίστοιχα μπορούμε να έχουμε και στην Ελληνική παραδείγματα παράλληλων δομών (10) και απαντήσεις με αντιθετικό θέμα σε ερωτήσεις μερικής άγνοιας (11):

(10) Ο ΓΙΑΝΝΗΣ έφερε την τούρτα και η ΜΑΡΙΑ τα ποτά στο πάρτι.

(11) Τι σπουδάζουν τ' αδέρφια σου;
α. Η ΑΔΕΡΦΗ μου σπουδάζει **Ιατρική**.
β. Η ΑΔΕΡΦΗ μου σπουδάζει **Ιατρική** και ο ΑΔΕΡΦΟΣ μου (σπουδάζει) **Βιολογία**.

Στα παραδείγματα των γλωσσών παρατηρούμε ότι το αντιθετικό θέμα έχει φωνολογικές ιδιότητες, φέρει τόνο, και σημασιολογικές, δηλαδή είναι μέλος ενός συνόλου ή προϋποθέτει ένα σύνολο εναλλακτικών στοιχείων (ρητών ή υπόρρητων), από το οποίο επιλέγεται. Συντακτικά εμφανίζεται στην αριστερή περιφέρεια της πρότασης και πραγματολογικά είναι συνδεδεμένο με το περικείμενο και φέρει το χαρακτηριστικό [+δεδομένο].

2.2. Αντιθετική εστία

Η μελέτη των γλωσσών δείχνει ότι οι γλώσσες παραμετροποιούνται αναφορικά με τον τρόπο πραγμάτωσης της Αντίθεσης σε συντακτικό επίπεδο ως προς τη θέση και την υποχρεωτικότητα της μετακίνησης της αντιθετικής φράσης.

Στην Αγγλική, μια γλώσσα με αυστηρή διάταξη των όρων, η αντιθετική εστίαση πραγματώνεται με τονισμό επί τόπου για το Υποκείμενο και το Αντικείμενο (12):

(12α) JOHN bought the book, not Peter.
(12β) John bought a BOOK, not a magazine.

Επίσης, η Αγγλική επιτρέπει περιθωριακά πρόταξη του Αντικειμένου (σε θέση Χαρ. ΦΚ ή Χαρ. ΦΣΔ) και ταυτόχρονη χρήση εμφατικού τόνου στο εστιασμένο συστατικό (13), διαφορετικά το άτονο συστατικό ερμηνεύεται ως θέμα (Birner & Ward 1998) (14):

(13) RED wine I prefer, not white. / COFFEE I drink / NATURE I like.
(14) Red wine, I like. / That kind of thing, I don't think I'd ever do.

Εναλλακτικά, χρησιμοποιεί τις λεγόμενες δίπτυχες δομές (cleft sentences) (15):

(15) It was JOHN that brought the cake.
It was the CAKE that John brought.

Η Γερμανική χρησιμοποιεί τέσσερις μηχανισμούς: (α) τον τονισμό επί τόπου (16), (β) την πρόταξη του εστιασμένου συστατικού στον Χαρ. ΦΣΔ, με το ρήμα στον ΣΔ (17), (γ) τη θεματοποίηση ή τη μετατόπιση άλλων συστατικών (scrambling), ώστε να παραμείνει το εστιασμένο συστατικό τελευταίο στην πρόταση (18) και (δ) την παράφραση, ανάλογη δομή με τη δίπτυχη της Αγγλικής (19):

(16α) HANS hat den Chef getroffen, nicht Peter.
(16β) Hans hat den CHEF getroffen, nicht den Koch.

(17) Den CHEF hat Hans getroffen.

(18) Karl hat den Gästen die Wahrheit gesagt.
Nein, die Wahrheit hat den Gästen (wohl) HANS gesagt.
(*Y στο τέλος*)

(19) Es war HANS, der dem Lehrer das Buch gegeben hat.

Για την Ισπανική υποστηρίζεται γενικά ο μηχανισμός της μετακίνησης σε μια θέση πάνω από τη ΦΣΔ, τη Φράση Εστίας (SpecFocusP), τόσο για το Υποκείμενο (20) (Zagona 2002: 248, 254) όσο και για το Αντικείμενο (21) (Domínguez 2004: 177):

(20) MARÍA compró esos tomates en el mercado, no José.
(*Υ σε Φρ. Εστίας*)
(21) LA MESA ha roto Javi. (*Α σε Φρ. Εστίας*)

Ως προς την αντιθετική εστίαση επί τόπου, η Domínguez (2004: 174) υποστηρίζει κεκαλυμμένη μετακίνηση στη Λογική Δομή (22):

(22) Ha roto LA MESA.

Domínguez (2004: 177)

Στην Ιταλική, επίσης υποστηρίζεται γενικά μετακίνηση της αντιθετικής εστίας. Το προρηματικό Υποκείμενο μετακινείται υποχρεωτικά σε Φράση Εστίας στην αριστερή περιφέρεια της πρότασης (Belletti 1999, 2001, 2004) (23):

(23) GIANNI ha capito il problema (non tutta la classe).
(*Υ σε Φρ. Εστίας*)

Αναφορικά με το εστιασμένο μεταρηματικό Υποκείμενο, η Belletti (1999, 2001, 2004) προτείνει επίσης εμφανή μετακίνησή του στη Φράση Εστίας και περαιτέρω μετακίνηση του υπολοίπου (της ΦΚ) (remnant movement) στη Φράση Θέματος (24):

(24) Ha capito il problema GIANNI (non tutta la classe).
(*Υ σε Φρ. Εστίας*)

Το ίδιο ισχύει και για το Αντικείμενο της πρότασης (Belletti 2004· Bocci 2013: 12) (25):

(25) A: Mi hanno detto che hai incontrato Lucia Domenica. Come l'hai trovata?
B: VERONICA ho incontrato Domenica (, non Lucia)!
(*Α σε Φρ. Εστίας*)

Εναλλακτικά, προτείνεται επί τόπου αντιθετική εστίαση (Bocci 2013: 12) (26):

(26) Ho incontrato VERONICA Domenica (, non Lucia)!
(*Εστίαση επί τόπου*)

Η Ελληνική, σύμφωνα με την Tsimpli (1998), επιστρατεύει δύο μηχανισμούς:
α) τον τονισμό επί τόπου, κατά τον οποίο το αντιθετικό στοιχείο φέρει το χαρακτηριστικό [+εστιακό] για το Υποκείμενο (27) ή το Αντικείμενο (28):

(27) Ο ΓΙΑΝΝΗΣ έφαγε την τούρτα (όχι ο Νίκος).
(28) Ο Γιάννης έφαγε την ΤΟΥΡΤΑ (όχι τον μπακλαβά).

β) την εμφανή μετακίνηση του αντιθετικού συστατικού στη Φράση Εστίας (βλ. Tsimpli 1990,1995· Roussou 2000· Georgiafentis 2004 μεταξύ άλλων) (29):

(29) Την ΤΟΥΡΤΑ έφαγε ο Γιάννης (όχι τον μπακλαβά).
(*Α σε Φρ. Εστίας*)

Ως προς το μεταρηματικό Υποκείμενο, ακολουθώντας την ανάλυση της Belletti (1999, 2001, 2004), προτείνεται (Georgiafentis 2004) εμφανής μετακίνηση του εστιασμένου Υποκειμένου στη Φράση Εστίας και περαιτέρω μετακίνηση του υπολοίπου (της ΦΚ) (remnant movement) στη Φράση Θέματος, όπως και στην Ιταλική (30):

(30) Έλυσε την άσκηση ο ΓΙΑΝΝΗΣ (κανείς άλλος).
(*Υ σε Φρ. Εστίας*)

Από την ανωτέρω παρουσίαση καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η Ελληνική, όπως και οι άλλες γλώσσες, διαθέτει διακριτές αντιθετικές δομές, τόσο εστίας όσο και θέματος. Το ερώτημα που τίθεται είναι εάν η Ελληνική διαθέτει και ξεχωριστή προβολή ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ, η οποία έχει προταθεί για άλλες γλώσσες.

3. Η ΑΝΤΙΘΕΣΗ ΣΤΗΝ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΚΗ ΔΟΜΗ

3.1. Αντιθετικό θέμα

Η ύπαρξη της ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ/KONTRAST, ως διακριτής κατηγορίας στη διευρυμένη αριστερή περιφέρεια της πρότασης, έχει υποστηριχθεί από τη Molnár (2001, 2006) για συγκεκριμένες γλώσσες (π.χ. Φινλανδική).

Η Molnár προτείνει την ύπαρξη ενός ANT-χαρακτηριστικού (K-feature), το οποίο είναι υπεύθυνο για τη νομιμοποίηση ενός συστατικού στον Χαρακτηριστή της Φράσης Αντίθεσης. Αυτό το ANT-χαρακτηριστικό εγγυάται τη σύνδεση με το περικείμενο "discourse connection" και απαιτεί (α) την πιο αριστερή θέση, (β) τη ρητή αναφορά εναλλακτικών επιλογών από ένα κλειστό σύνολο, (γ) ή εναλλακτικά, στην περίπτωση του αντιθετικού θέματος, η σύνδεση αυτή επιτυγχάνεται είτε μέσω δεδομένων πληροφοριών (givenness) είτε λόγω υψηλού βαθμού «αναγνωρισιμότητας» (high degree of "identifiability") του αντιθετικού συστατικού.

Σύμφωνα με την ανάλυσή της (Molnár 2001: 110), στη Φινλανδική, εκτός από τον επιτονισμό που συμβάλει στην έκφραση της αντιθετικότητας, καθοριστική είναι η συντακτική θέση των συστατικών. Συγκεκριμένα, η θέση της Αντίθεσης βρίσκεται στο πιο αριστερό σημείο της πρότασης και μπορεί να καταληφθεί από ένα συστατικό, μόνον όταν αυτό αναφέρεται σε εναλλακτικές επιλογές από ένα περιορισμένο σύνολο που προκύπτει από το περικείμενο και οι οποίες είναι γνωστές στους συνομιλητές, όπως αποτυπώνεται στο παράδειγμα (31)B:

Φινλανδική

(31) A: Pekka lensi Tukholmaan.
'Pekka flew to Stockholm.'
B: [KONTRAST **Reykjavikiin**] Pekka lensi.
'To Reykjavik, Pekka flew.'

Στην Ουγγρική συμβαίνει το αντίθετο: Ο τελεστής της Εστίασης πρέπει να βρίσκεται ακριβώς δίπλα στο παρεμφατικό ρήμα (γειτνίαση) (32-B1) και δεν σχετίζεται απαραίτητα με εναλλακτικές επιλογές που καθορίζονται από το περικείμενο, όπως φανερώνει η ερώτηση (32-A).

Ουγγρική

(32) A: Hova repült Péter?
'Where did Peter fly?'
B1: Péter [FOCUS **Reykjavikba**] repült.
'Peter flew to Reykjavik.'
B2: * [FOCUS **Reykjavikba**] Péter repült.

Η Ελληνική φαίνεται να συμπεριφέρεται όπως η Φινλανδική και όχι όπως η Ουγγρική, εφόσον δεν απαιτεί γειτνίαση του εστιασμένου συστατικού με το ρήμα (33):

Ελληνική

(33) Την ΤΟΥΡΤΑ ο Γιάννης έφαγε (όχι τον μπακλαβά).

Περαιτέρω, η Molnár (2001) υποστηρίζει ότι η θέση της Αντίθεσης (KONTRAST-position) είναι διαφορετική από την περιφερειακή θέση (CONTRAST-position) άλλων γλωσσών, εφόσον δεν καταλαμβάνεται μόνον από μια αντιθετική εστία αλλά και από ένα αντιθετικό θέμα. Επιπροσθέτως, η θέση του θέματος μπορεί να είναι πολλαπλή, ενώ η θέση Αντίθεσης (KONTRAST) είναι μοναδική.

Οι ιδιότητες αυτές αποτυπώνονται στα παραδείγματα (34) και (35) της Φινλανδικής, στα οποία οι δύο αντιθετικές ακολουθίες διαφέρουν: Στο (34) το εστιασμένο στοιχείο στη θέση Αντίθεσης αποτελεί αντιθετική εστία και ακολουθείται από το θέμα, ενώ στο (35) η ακολουθία περιλαμβάνει το τονισμένο συστατικό στη θέση Αντίθεσης, το οποίο αποτελεί αντιθετικό θέμα, το θέμα και τη νέα πληροφορία που βρίσκεται τυπικά στο τέλος της πρότασης.

Ακολουθία ΑΝΤΙΘΕΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ + Θέμα

(34) ANNALLE Mikko antoi kukkia / kukkia antoi.
'It's to Anna that Mikko gave flowers.'

Ακολουθία ΑΝΤΙΘΕΤΙΚΟ ΘΕΜΑ + Πληροφοριακή Εστία

(35) ANNALLE Mikko antoi **kukkia**.
'To Anna, Mikko gave flowers.'

Η Ελληνική φαίνεται να συμπεριφέρεται με παρόμοιο τρόπο, αφού εμφανίζονται και οι δύο παραπάνω ακολουθίες, όπως αποτυπώνεται στα παραδείγματα (36) για την αντιθετική εστία και (37) για το αντιθετικό θέμα.

Ακολουθία ΑΝΤΙΘΕΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ + Θέμα

(36) Τα ΒΙΒΛΙΑ ο Γιάννης έδωσε στη Μαρία (όχι τους δίσκους).

Ακολουθία ΑΝΤΙΘΕΤΙΚΟ ΘΕΜΑ + Πληροφοριακή Εστία

(37) Τα ΒΙΒΛΙΑ στη Μαρία τα έδωσε **ο Γιάννης**.

Σύμφωνα με τη Molnár (2001), στο σύστημα της διευρυμένης δομής της ΦΣΔ, εκτός από τις υπάρχουσες προβολές του Θέματος και της Εστίας, απαιτείται η εισαγωγή μιας νέας προβολής, της Φράσης Αντίθεσης, στην πιο «υψηλή» θέση της αριστερής περιφέρειας της πρότασης (38):

(38) ForceP KontrP TopP* FocP TopP* FinP

Η ανάλυση της Molnár φαίνεται να ενισχύεται από τη χρήση επιφωνηματικών μορίων στην Ελληνική. Στα παραδείγματα παρατηρούμε τη συμπεριφορά των μορίων «μπα» (39) και «πώς» (40) στις δομές με αντιθετικό θέμα.

(39) *ΜΠΑ*

A: Έφεραν όλοι γλυκά στο πάρτι τελικά. (*Υποκείμενο*)

B: ΜΠΑ, ο ΜΙΧΑΛΗΣ δεν έφερε **τίποτε**, η ΜΑΡΙΑ έφερε **την τούρτα** (τελικά).
*/# Ο ΜΙΧΑΛΗΣ δεν έφερε **τίποτε**, ΜΠΑ.

A: Έφεραν όλοι κάτι στο πάρτι τελικά.
(*Αντικείμενο*)

B: ΜΠΑ, τα ΠΟΤΑ τα πήρα **εγώ** (τελικά).
*/# Τα ΠΟΤΑ, τα πήρα εγώ, ΜΠΑ.

(40) *ΠΩΣ*

A: Δεν έφαγαν τα παιδιά όλα τα γλυκά.

B: ΠΩΣ, τις ΣΟΚΟΛΑΤΕΣ τις έφαγαν (τα παιδιά).
*/# Τις ΣΟΚΟΛΑΤΕΣ τις έφαγαν τα παιδιά, ΠΩΣ.

Αν τα επιφωνηματικά μόρια «μπα» και «πώς», ως δείκτες της Αντίθεσης, σηματοδοτούν την κεφαλή ΑΝΤΙΘΕΣΗ, τότε αυτή βρίσκεται στο πιο αριστερό σημείο της πρότασης, ενώ δεν μπορεί να εμφανιστεί σε άλλο σημείο της πρότασης.[4]

Επανερχόμενοι, όμως, στις δομές της αντιθετικής εστίασης, παρατηρούμε διαφορετική συμπεριφορά στην Ελληνική. Όπως αναφέραμε προηγουμένως και παραθέτουμε στα ακόλουθα παραδείγματα, η Ελληνική, διαθέτει τόσο τη «χαμηλή» (41α) όσο και την «υψηλή» (πιο αριστερή) θέση στην περιφέρεια της πρότασης (41β). Επιτρέπει, όμως, επιπλέον την πραγμάτωση του αντιθετικά εστιασμένου συστατικού και σε μια «ενδιάμεση» θέση (41γ):

(41α) Ο Γιάννης έφαγε την ΤΟΥΡΤΑ (όχι τον μπακλαβά).
(41β) Την ΤΟΥΡΤΑ έφαγε ο Γιάννης (όχι τον μπακλαβά).
(41γ) Ο Γιάννης την ΤΟΥΡΤΑ έφαγε (όχι τον μπακλαβά).

Αναφορικά με τη θέση πραγμάτωσης της αντιθετικής εστίασης στην Ελληνική, διερευνούμε, στη συνέχεια, τη συμπεριφορά της στα διάφορα είδη που έχουν προταθεί στη βιβλιογραφία κατά τη μελέτη των γλωσσών.

[4] Σε αντίθεση με το επίρρημα 'πάντως' που εμφανίζεται σε διάφορες θέσεις, π.χ. Τις ΣΟΚΟΛΑΤΕΣ (πάντως), τις έφαγαν (πάντως) τα παιδιά, (πάντως).

3.2 Είδη αντιθετικής εστίασης

Σύγχρονες μελέτες σε διάφορες γλώσσες διακρίνουν περισσότερα είδη αντιθετικής εστίασης: την απλή αντιθετική, τη διορθωτική, την επιβεβαιωτική και την απορηματική εστίαση, οι οποίες διαφοροποιούνται στον τρόπο πραγμάτωσής τους.

Για παράδειγμα, η έρευνα των δομών της Ιταλικής δείχνει ότι υπάρχει ενδογλωσσική διαφοροποίηση ως προς τη θέση του εστιασμένου συστατικού στα διάφορα είδη αντιθετικής εστίας. Σύμφωνα με τους μελετητές, υποστηρίζεται ότι η απλή αντιθετική εστία δεν μπορεί να βρεθεί σε «υψηλή» θέση, παρά εμφανίζεται μόνο σε «χαμηλή», όπως αποτυπώνεται στα παραδείγματα (42) και (43). Στηριζόμενοι σε πειραματικά δεδομένα, οι Bianchi & Bocci (2012) ισχυρίζονται ότι, σε παρόμοιο περικείμενο, η πρόταξη της εστίας είναι ανεπιτυχής.

απλή αντιθετική

(42) A: Vi saluto, devo tornare a casa.
'Good bye, I have to go back home.'
B: A quest'ora, ti conviene prendere il **taxi**, non la **metro**.'
'At this time of day, you'd better take a taxi, not the underground.
Bianchi (2013: 205)

απλή αντιθετική

(43) [Said by A to B while preparing to lift together a fragile object:]
A: Bisogna sollevarlo **piano**, non con **forza**.
'One must lift it gently, not violently.'
Bianchi (2013: 205)

Επίσης, υποστηρίζεται (Bianchi et al. 2015) ότι η πρόταξη της εστίας μπορεί να πραγματοποιηθεί σε περιπτώσεις διορθωτικής (44) και απορηματικής εστίασης (45), ενώ, όπως φαίνεται στα παραδείγματα, είναι διαθέσιμη και η εστίαση σε «χαμηλή» θέση.

διορθωτική εστίαση

(44) A: Hanno invitato Marina.
'They invited Marina.'
B: **Giulia** hanno invitato (, non Marina).
'They invited Julie (, not Marina).'
B': Hanno invitato **Giulia** (, non Marina).
'They invited Julie (, not Marina).'
Bianchi et al. (2015: 3)

απορηματική εστίαση

(45) [CONTEXT: Anna tells about a customer who complained for nothing]
B: Pensa te! **Col direttore** voleva parlare!
'Guess what! He wanted to speak with the manager!'
B': Pensa te! Voleva parlare **col direttore**!
'Guess what! He wanted to speak with the manager!'
Bianchi et al. (2015: 3)

Πειραματικά δεδομένα δείχνουν, επιπλέον, ότι η προσωδία των απορηματικών δομών είναι διαφορετική από εκείνη των διορθωτικών (Bianchi et al. 2015), ενώ η προσωδία των διορθωτικών δομών είναι η ίδια είτε το εστιασμένο συστατικό είναι προτεταγμένο είτε βρίσκεται στη «βασική/χαμηλή» θέση (Bocci 2013).

Στην Ελληνική (βλ. και Γεωργιαφέντης & Τσόκογλου 2023) παρατηρούμε ότι τα διάφορα είδη αντιθετικής εστίασης νομιμοποιούνται τόσο στην «υψηλή» και την «χαμηλή», όσο και σε μια «ενδιάμεση» θέση (46) – (49):

απλή αντιθετική

(46) Α: Χθες η αστυνομία απέκλεισε την Πανεπιστημιούπολη.
Β: Την ΟΥΛΩΦ ΠΑΛΜΕ έκλεισε η αστυνομία στην πραγματικότητα, (η πύλη του νεκροταφείου έμεινε ανοιχτή).
Β': Στην πραγματικότητα, η αστυνομία έκλεισε την ΟΥΛΩΦ ΠΑΛΜΕ, (η πύλη του νεκροταφείου έμεινε ανοιχτή).
Β'': Η αστυνομία την ΟΥΛΩΦ ΠΑΛΜΕ έκλεισε στην πραγματικότητα, (η πύλη του νεκροταφείου έμεινε ανοιχτή).

διορθωτική εστίαση

(47) Α: Αν κατάλαβα καλά, η αστυνομία έστειλε την ομάδα Δίας στο Πανεπιστήμιο.
Β: Τα ΜΑΤ έστειλε η αστυνομία (όχι τη Δίας).
Β': Η αστυνομία έστειλε τα ΜΑΤ (όχι τη Δίας).
Β'': Η αστυνομία τα ΜΑΤ έστειλε (όχι τη Δίας).

επιβεβαιωτική εστίαση

(48) Α: Τι άκουσα; Η αστυνομία επιστράτευσε και την ΟΠΚΕ;
Β: Ναι, την ΟΠΚΕ επιστράτευσε η αστυνομία.
Β': Ναι, η αστυνομία επιστράτευσε την ΟΠΚΕ.
Β'': Ναι, η αστυνομία την ΟΠΚΕ επιστράτευσε.

απορηματική εστίαση

(49) Α: Σήμερα τα πράγματα ησύχασαν στην Πανεπιστημιούπολη.
Β: Τι λες; ΤΡΕΙΣ ΚΛΟΥΒΕΣ έφερε η αστυνομία στην κάτω πύλη!
Β': Τι λες; Η αστυνομία έφερε στην κάτω πύλη ΤΡΕΙΣ ΚΛΟΥΒΕΣ!
Β'': Τι λες; Η αστυνομία ΤΡΕΙΣ ΚΛΟΥΒΕΣ έφερε στην κάτω πύλη!

Οι προτιμήσεις, βεβαίως, θα πρέπει να ελεγχθούν με πειραματικά δεδομένα. Κατά την άποψη μας, η «υψηλή» θέση φαίνεται να είναι προτιμητέα σε ορισμένες δομές. Σε κάθε περίπτωση πάντως, δεν δημιουργείται ούτε αντιγραμματικότητα, ούτε κάποιες δομές αποτελούν ανεπιτυχείς απαντήσεις, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της Ιταλικής.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνοψίζοντας, υιοθετούμε την άποψη της Molnár (2001, 2006), σύμφωνα με την οποία η Αντίθεση αποτελεί μια διακριτή κατηγορία στην πληροφοριακή δομή. Από μια διαγλωσσική οπτική, η αντιθετικότητα δεν είναι μόνο χαρακτηριστικό της εστίασης αλλά και της θεματοποίησης. Το αντιθετικά εστιασμένο συστατικό φέρει το χαρακτηριστικό [+αντιθετικό] και περιλαμβάνει τα εξής επιμέρους χαρακτηριστικά: (α) φωνολογικά (είναι τονισμένο), (β) σημασιολογικά (επιλέγεται από ένα σύνολο εναλλακτικών στοιχείων), (γ) πραγματολογικά (συνδέεται με το περικείμενο ρητά ή υπόρρητα) και (δ) συντακτικά (σχετίζεται με τη θέση και τη μετακίνηση της αντιθετικής φράσης).

Από τα δεδομένα των γλωσσών που παρουσιάστηκαν, προκύπτει ότι υπάρχει τόσο διαγλωσσική όσο και ενδογλωσσική παραμετροποίηση της πραγμάτωσης των αντιθετικών δομών, σε συντακτικό επίπεδο.

Ως προς την προβολή της ΑΝΤΙΘΕΣΗΣ/KONTRAST στην πιο «υψηλή» θέση της διευρυμένης αριστερής περιφέρειας της πρότασης που υποστηρίζεται από τη Molnár (2001, 2006) για συγκεκριμένες γλώσσες (π.χ. Φινλανδική), τα δεδομένα της Ελληνικής θα μπορούσαν να συνηγορήσουν στην ύπαρξή της στην περίπτωση του αντιθετικού θέματος, ενώ η αντιθετική εστία φαίνεται να συμπεριφέρεται διαφορετικά.

Οι ιδιότητες της Αντίθεσης ειδικότερα αλλά και της πληροφοριακής δομής γενικότερα αποτελούν ζητήματα που οφείλουν να μελετηθούν συνδυαστικά σε όλα τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης στην Ελληνική, όπως δείχνει και η τάση στη σύγχρονη βιβλιογραφία για άλλες γλώσσες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bolinger 1961: D. Bolinger, Contrastive accent and contrastive stress. *Language*, *37,* 83–96.

Belletti 1999: A. Belletti, 'Inversion' as focalization and related questions. *Catalan Working Papers in Linguistics*, *7*, 9–45.

Belletti 2001: A. Belletti, 'Inversion' as focalization. In A. C. J. Hulk & J. Y. Pollock (eds.), *Subject Inversion in Romance and the Theory of Universal Grammar* (pp. 60–90). Oxford: Oxford University Press.

Belletti 2004: A. Belletti, Aspects of the low IP area. In L. Rizzi (eds.), *The Structure of CP and IP. The Cartography of Syntactic Structures*, Vol. 2 (pp. 16–51). Oxford: Oxford University Press.

Bianchi 2013: V. Bianchi, On 'focus movement' in Italian. In V. Camacho-Taboada, A. L. Jiménez-Fernández, J. Martín-González & M. Reyes-Tejedor (eds.), *Information Structure and Agreement* (pp. 193–215). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Bianchi & Bocci 2012: V. Bianchi, G. Bocci, Should I stay or should I go? Optional focus movement in Italian. In C. Piñon (ed.), *Empirical Issues in Syntax and Semantics* (pp. 1–16). Paris: EISS.

Bianchi, Bocci & Cruschina 2015: V. Bianchi, G. Bocci, S. Cruschina, Focus fronting and its implicatures. In E. Aboh, J. Schaeffer & P. Sleeman (eds.), *Romance Languages and Linguistic Theory 2013. Selected papers from 'Going Romance' Amsterdam 2013* (pp. 1–20). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Birner & Ward 1998: B. Birner, G. Ward, *Information Status and Non Canonical Word Order in English*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Bocci 2013: G. Bocci, *The Syntax-Prosody Interface: A Cartographic Perspective with Evidence from Italian*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Breul 2004: C. Breul, *Focus Structure in Generative Grammar: An Integrated Syntactic, Semantic and Intonational Approach*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Γεωργιαφέντης & Τσόκογλου 2023: Μ. Γεωργιαφέντης, Α. Τσόκογλου, Εστίαση και αντίθεση στην Ελληνική. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, *42*, 75–85.

Domínguez 2004: L. Domínguez, *Mapping Focus: The Syntax and Prosody of Focus in Spanish* [PhD Thesis]. Boston University.

É. Kiss 1998: K. É. Kiss, Identificational focus versus information focus. *Language*, *74*(2), 245–273.

Georgiafentis 2004: M. Georgiafentis, *Focus and Word Order Variation in Greek* [PhD Thesis]. The University of Reading.

Georgiou 2020: R. Georgiou, Information structure and contrastive topics in Greek. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, *40*, 93–104.

Georgiou 2022: R. Georgiou, *A'-dependencies in Greek: A movement approach to resumption* [PhD Thesis]. University of Patras.

Krifka 2007: M. Krifka, Basic notions of information structure. In C. Féry, G. Fanselow & M. Krifka (eds.), *Interdisciplinary Studies on Information Structure (ISIS) 6* (pp. 13–56). Potsdam: Universitätsverlag Potsdam.

Krifka 2008: M. Krifka, Basic notions of information structure. *Acta Linguistica Hungarica*, *55*(3–4), 243–276.

Molnár 2001: V. Molnár, Contrast from a contrastive perspective. In I. Kruijff-Korbayová & M. Steedman (eds.), *Workshop Proceedings of the 13th European Summer School in Logic, Language and Information (ESSLLI 2001)* (pp. 99–114). Helsinki: The University of Helsinki.

Molnár 2006: V. Molnár, On different kinds of contrast. In V. Molnár & S. Winkler (eds.), *The Architecture of Focus* (pp. 197–233). Berlin: Mouton de Gruyter.

Prince 1984: E. Prince, Topicalization and left dislocation: a functional analysis. In S. J. White & V. Teller (eds.), *Discourses in Reading and Linguistics. Annals of the New York Academy of Sciences 433* (pp. 213–225). New York: New York Academy of Sciences.

Reinhart 1982: T. Reinhart, *Pragmatics and Linguistics: An Analysis of Sentence Topics*. Bloomington: Indiana University Linguistics Club.

Repp 2010: S. Repp, Defining 'contrast' as an information-structural notion in grammar. *Lingua*, *120*, 1333–1345.

Rizzi 1997: L. Rizzi, The fine structure of the left periphery. In L. Haegeman (ed.), *Elements of Grammar: Handbook in Generative Syntax* (pp. 281–337). Dordrecht: Kluwer.

Roussou 2000: A. Roussou, On the left periphery: Modal particles and complementisers. *Journal of Greek Linguistics*, *1,* 65–94.

Tsimpli 1990: I. M. Tsimpli, The clause structure and word order in Modern Greek. *UCL Working Papers in Linguistics*, *2,* 226–255.

Tsimpli 1995: I. M. Tsimpli, Focusing in Modern Greek. In K. É. Kiss (ed.), *Discourse Configurational Languages* (pp. 176–206). Oxford: Oxford University Press.

Tsimpli 1998: I. M. Tsimpli, Individual and functional readings for focus, wh- and negative operators: evidence from Greek. In B. Joseph, G. Horrocks & I. Philippaki-Warburton (eds.), *Themes in Greek Linguistics II* (pp. 197–227). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Vallduví 1992: E. Vallduví, *The Informational Component*. New York: Garland.

Zagona 1992: K. Zagona, *The Syntax of Spanish*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zubizarreta 1998: M.L. Zubizarreta, *Prosody, Focus, and Word Order*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.

Michalis Georgiafentis
National and Kapodistrian University of Athens,
Department of English Language and Literature

Angeliki Tsokoglou
National and Kapodistrian University of Athens,
Department of German Language and Literature

THE CATEGORY OF CONTRAST IN INFORMATION STRUCTURE IN GREEK – A COMPARATIVE PERSPECTIVE

Summary

In this paper we examine the category of Contrast in relation to the basic notions of Information Structure, namely focus and topic. The study aims at presenting the properties of this category and investigating the behaviour of Greek with respect to the various types of Contrast in comparison with other languages (Finnish, Hungarian, Italian, Spanish, German, English). Languages are parameterized as far as the realization of Contrast is concerned, both on a syntactic level (existence of a Contrast position, obligatoriness of movement of the contrastive phrase, adjacency to the verb position), and on a phonological level with respect to intonation (see Kiss 1998· Zubizarreta 1998· Breul 2004· among many others). First, we briefly refer to the relation of Contrast with topic and focus, and distinguish two types, namely contrastive focus and contrastive topic. In particular, we draw our attention to the following: (a) the environments where contrastive topic appears and its realization by comparing topicalisation structures with left dislocation ones and taking into account the role of intonation and its coexistence with focus, (b) the syntactic realization of contrastive focus, its position, its types as well as the mechanisms involved in its derivation. Futhermore, we discuss the existence of the KONTRAST projection in the extended left periphery of the clause (see Rizzi 1997), which has been put forward by Molnár (2001, 2006) for Finnish, and examine the respective data from Greek. Finally, by considering the types of Contrast (mere contrast, corrective, confirmative, mirative), we infer that there is both crosslinguistic and intralinguistic parameterization in the realization of contrastive structures. With respect to the position where it is licensed, we conclude that Greek, compared to other languages, allows all types of Contrast to appear in various positions.

Keywords: Information structure, Contrast, Topic, Focus, Types of contrastive focus

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch9

Ελένη Δερβένη[1]
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών
Νικολέττα Τσιτσανούδη-Μαλλίδη[2]
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών

ΛΕΚΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΣΤΟΝ ΤΟΠΙΚΟ ΤΥΠΟ ΤΗΣ ΜΥΤΙΛΗΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΧΙΟΥ ΤΑ ΕΤΗ 2015-2016

Σε μία εποχή κατά την οποία η Ελλάδα γνωρίζει αυξημένη είσοδο μεταναστών και προσφύγων, σε συνδυασμό με την εμφάνιση φαινομένων ρατσιστικής ρητορικής και εκδηλώσεων βίας, και την εντεινόμενη οικονομική κρίση, εκτιμάται ότι παρουσιάζει ενδιαφέρον η αφήγηση των ΜΜΕ σε συνάρτηση με την παιδική προσφυγική ηλικία. Η εργασία ασχολείται με τις γλωσσικές απεικονίσεις των παιδιών των προσφύγων κατά τα έτη 2015-2016 στα τοπικά μέσα ενημέρωσης δύο νησιών της Ελλάδας, τα οποία δέχθηκαν τα τελευταία χρόνια μεγάλο αριθμό προσφύγων, της Χίου και της Μυτιλήνης. Συγκεντρώνει δεδομένα από τις εφημερίδες *Δημοκράτης της Μυτιλήνης* και *Πολίτης της Χίου*, λόγω της κρισιμότητας του γεωγραφικού κριτήριου. Τα δύο νησιά λειτούργησαν ως πύλες εισόδου χιλιάδων προσφύγων και μεταναστών και η βιωματική ένταση των γεγονότων προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό την καταγραφή και μετάδοσή τους.

Λέξεις-Κλειδιά: Λεκτικές περιγραφές, Παιδιά-πρόσφυγες, Τοπικός τύπος

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το 2015 η Ελλάδα έγινε το κύριο σημείο εισόδου στην Ευρωπαϊκή Ένωση των προσφύγων και των μεταναστών από την Τουρκία. *«Πρόκειται για τη μεγαλύτερη μαζική μετακίνηση πληθυσμού στην πρόσφατη ιστορία και μία από τις σημαντικότερες ανθρωπιστικές κρίσεις που έχει αντιμετωπίσει η Ευρώπη*

[1] ederveni@uoi.gr
[2] nitsi@uoi.gr

μεταπολεμικά» (UNHCR 2014). Η Ελλάδα αποτελεί ένα ενδιαφέρον πεδίο για τη μελέτη του τρόπου μέσω του οποίου ο τύπος αποτύπωσε την προσφυγική κρίση της Συρίας. Μολονότι η δημοσιογραφική κάλυψη της προσφυγικής κρίσης έχει τύχει αντικείμενο ευρείας μελέτης στο πλαίσιο αρκετών θεωρητικών και εμπειρικών ερευνών, οι απεικονίσεις των παιδιών των προσφύγων δεν έχουν μελετηθεί επισταμένως έως σήμερα (Δερβένη 2020).

Ο δημοσιογραφικός λόγος σε ορισμένες περιπτώσεις έθεσε διαχωριστικές γραμμές, γενικεύοντας και δομώντας την ταυτότητα των μεταναστών στη βάση της διάκρισης ανάμεσα στο «εμείς» και οι «άλλοι». Σύμφωνα με την Malkki (1995: 9) ο πρόσφυγας απεικονίζεται ως ένας ξεχωριστός τύπος ανθρώπου. Στο πλαίσιο αυτό, η ίδια (1995, 1996) συζητά τον τρόπο ανάδυσης του πρόσφυγα μέσα από τη μαζική διαχείριση των πληθυσμιακών ομάδων ως παγκόσμια φιγούρα αποπροσωποποιημένη, και αναλύει τον τρόπο με τον οποίο η φιγούρα του πρόσφυγα κατασκευάστηκε ως μια μη συγκεκριμένη υποκειμενικότητα, αποϊστορικοποιημένη και απο-πολιτικοποιημένη. Μετανάστες και πρόσφυγες συχνά παρουσιάζονται όχι ως μεμονωμένα άτομα αλλά ως μια ομογενοποιημένη ομάδα, στην οποία συχνά αποδίδονται χαρακτηριστικά απειλής, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους (Thorbjornsrud 2015: 773). Ο ξένος είναι ο «άλλος» επειδή «δεν είναι εκ των έσω» και δεν αποτελεί μέρος της ομάδας και επομένως, κατανοείται πάντα ως προς ένα δίκτυο πολιτικής εξουσίας και νομικών δικαιωμάτων, καθώς χωρίς την ύπαρξη αυτού του δικτύου, δεν θα υπήρχε αυτή η εξωτερικότητα και απειλή που αυτός πρεσβεύει. Με άλλα λόγια, η ετερότητα δημιουργεί ένα δίπολο αντίθεσης - «εμείς» και «αυτοί» - μεταξύ δύο ομάδων, που θεωρούνται ομογενείς (Respect Words 2018: 35). Ο Baudrillard (1994) αναφέρει *ότι «ο ρατσισμός δεν υπάρχει όσο ο άλλος είναι Άλλος, όσο ο Ξένος παραμένει ξένος. Αρχίζει να υπάρχει όταν ο άλλος γίνεται διαφορετικός, δηλαδή επικίνδυνα κοντινός. Στο σημείο αυτό αρχίζει η εγρήγορση να τον κρατήσουμε σε απόσταση».*

Στο πλαίσιο της ανάλυσης του δημοσιογραφικού λόγου είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι σε κάθε κείμενο συναντώνται απαραίτητα δυο στοιχεία, η πρόθεση του συντάκτη και η αδιευκρίνιστη θέληση του αναγνώστη. Σύμφωνα με την Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (2006: 86) *«ο δημοσιογραφικός λόγος δεν περιορίζεται μόνον στην άντληση βιωμάτων και γεγονότων από την πλευρά των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, αλλά παράλληλα επεκτείνεται και στον σχολιασμό αυτών των δεδομένων, συχνά μάλιστα καθ' υπερβολή με σκοπό άλλοτε να γίνει ο ίδιος περισσότερο θελκτικός και επομένως εμπορικός, και άλλοτε διότι προσαρμόζεται προς τις επιταγές της ιδιοκτησίας του μέσου ενημέρωσης που τον μεταδίδει και επιδιώκει έτσι να διευκολύνει τη συντήρηση της ισχύουσας κατανομής δύναμης και πλούτου μέσα στην κοινωνία»*. Η γλώσσα ως *«μη κοινωνικά αθώα»* (Barthes 1964: 19), «*έρχεται να εξυπηρετήσει τις διάφορες σκοπιμότητες, να εκφράσει*

κοινωνική διαστρωμάτωση, αξίες, προλήψεις και άπειρους κοινωνικούς προσδιορισμούς, περιέχοντας και μεταφέροντας πολυάριθμες κοινωνικές και ιδεολογικές πληροφορίες ακόμη και με τις πιο απλές φράσεις» (Φραγκουδάκη 1999: 24). Με την παρανόηση, την ακατανοησία και τη φίμωση ή την καταστολή του αντιλόγου, η «ιδεολογική γλώσσα» ασκεί ουσιαστικά βία στον δέκτη (ό.π.: 154–155, 182).

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, η καλλιέργεια των *στερεοτύπων,* και δη των αρνητικών, διευκολύνεται και διαιωνίζεται (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη 2020). Στην περίπτωση που ο δημόσιος λόγος κινείται στο πλαίσιο της ρητορικής του μίσους, μπορεί να διαιωνίζει και να καλλιεργεί ρητά και άρρητα στερεοτυπικές συμπεριφορές και προκαταλήψεις σχετικές με τις κοινωνικές διακρίσεις και τον ρατσισμό, οι οποίες υφίστανται ή λανθάνουν σε μέρος της κοινότητας (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη 2017β). Υπό αυτό το πρίσμα, οι έννοιες της προκατάληψης και του στερεοτύπου διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην παροχή μιας κατανοητής και ολοκληρωμένης εκδοχής για την προσέγγιση του προσφυγικού φαινομένου. Μέσα από τη διάταξη των λέξεων και φράσεων, όμως, τις επιλεγμένες σημασίες και τα λεξιλογικά μορφώματα, το κείμενο δύναται να μετασχηματίζεται παραμορφωτικά και ο συγγραφέας εστιάζοντας μεγεθυντικά στο στοιχείο της επικαιρότητας που επιθυμεί, να καθιστά αναπόφευκτη τη μία και μοναδική ερμηνεία.

Στο πλαίσιο μιας ευρύτερης μελέτης σχετικά με τις γλωσσικές αναπαραστάσεις των παιδιών προσφύγων σε σύγχρονα μέσα ενημέρωσης στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων[3], και λαμβάνοντας υπόψη ότι η γλώσσα δεν εξιστορεί απλώς την πραγματικότητα αλλά αναδιηγείται και αναδομεί τα γεγονότα και τις ανθρώπινες σχέσεις (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη 2017α: 337), η παρούσα εργασία παρακολουθεί τον έντυπο δημοσιογραφικό λόγο της Μυτιλήνης και της Χίου, τον μήνα Σεπτέμβριο του 2015 και τον μήνα Σεπτέμβριο του 2016. Συγκεντρώνει δεδομένα από τις εφημερίδες *Δημοκράτης της Μυτιλήνης* και *Πολίτης της Χίου*, λόγω της εύλογης κρισιμότητας του γεωγραφικού κριτηρίου. Τα δύο νησιά λειτούργησαν ως πύλες εισόδου χιλιάδων προσφύγων και μεταναστών και η βιωματική ένταση των γεγονότων προσδιόρισε σε μεγάλο βαθμό την καταγραφή και μετάδοσή τους.

Για την ανάλυση των δεδομένων, χρησιμοποιούνται οι βασικές αρχές της *Κριτικής Ανάλυσης Λόγου*, σύμφωνα με την οποία η γλωσσική υπόσταση εμφανίζεται σχεδόν πάντοτε προ-παρασκευασμένη, δηλαδή οργανωμένη και προετοιμασμένη από τις κυρίαρχες ιδεολογίες και το ευρύτερο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον (Γεωργακοπούλου & Γούτσος 1999: 41· Fairclough 2003). Ο Περικλής Πολίτης (2001) υποστηρίζει ότι «*η γλωσσολογία*

[3] Δερβένη Ε. (2020). *Απεικονίσεις παιδιών προσφύγων σε σύγχρονα μέσα ενημέρωσης* [Διδακτορική Διατριβή]. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

και η ανάλυση λόγου ειδικότερα ενδιαφέρονται για την υπόρρητη έκφραση της ιδεολογίας, όπως αυτή κωδικοποιείται στις γραμματικές και λεκτικές επιλογές ενός συντάκτη ή ομιλητή». Υπό αυτή την έννοια, οι λέξεις, οι διατυπώσεις, οι χρήσεις της γλώσσας δεν είναι πάντοτε χωρίς βαθύτερο εννοιολογικό περιεχόμενο (Τσιτσανούδη-Μαλλίδη 2017β). Όπως και οι αποσιωπήσεις, μεταφέρουν μηνύματα, υπονοούν, αποδυναμώνουν ή ενισχύουν στερεότυπα, επηρεάζουν και κανονίζουν στάσεις ζωής.

2. Η ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

2.1. Αντικείμενο και στόχος της έρευνας

Στο πλαίσιο της ευρύτερης έρευνας που πραγματοποιήθηκε στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων (Δερβένη 2020) η παρούσα μελέτη επιχειρεί να αναδείξει την ιδεολογική λειτουργία του λόγου στο νησιωτικό τύπο της Μυτιλήνης και της Χίου, μέσα από την μελέτη του τρόπου με τον οποίο κατασκευάζεται η εικόνα της παιδικής ηλικίας. Δεν περιορίζεται στην ανίχνευση μόνο των θετικών όψεων της αναπαράστασης των παιδιών προσφύγων (το παιδί ως «θύμα») στον ελληνικό τύπο, αλλά επιχειρεί να διερευνήσει και να καταγράψει και τον παράλληλο «αντίρροπο» λόγο, δηλαδή αρνητικές όψεις της αναπαράστασης των παιδιών προσφύγων (το παιδί ως «απειλή»).

2.2. Μεθοδολογία της έρευνας

Με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου επιχειρούμε να καταγράψουμε και να αναλύσουμε υλικό από τα πρωτοσέλιδα των συγκεκριμένων εφημερίδων, ρεπορτάζ, τίτλους ειδήσεων και διερευνούμε, μεταξύ άλλων, τον τρόπο παρουσίασης της είδησης, τη μορφολογία των κειμένων, τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά του περιεχομένου τους, τις τυχόν μεροληπτικές περιγραφές και την αναπαραγωγή εκφραστικών «κλισέ» και στερεοτύπων στο σώμα των δημοσιογραφικών κειμένων.

Η παρούσα έρευνα επιχειρεί να καταγράψει τα ρητά ή υπόρρητα μηνύματα μέσα από την αναπαράσταση της παιδικής προσφυγικής ηλικίας και βασίζεται στην έντυπη έκδοση δύο ημερησίων εφημερίδων στη Μυτιλήνη και στη Χίο (*Δημοκράτης της Μυτιλήνης, Πολίτης της Χίου*), που δέχτηκαν μεγάλο κύμα προσφύγων.

Το εξεταζόμενο δείγμα έχει δημοσιευθεί κατά τη διάρκεια του Σεπτεμβρίου του 2015 και του Σεπτεμβρίου του 2016 (Τσιτσανούδη & Δερβένη 2021· Δερβένη 2020). Ειδικότερα, η επιλογή του Σεπτεμβρίου του 2015 αφορά μία περίοδο ιδιαίτερα βεβαρημένη πολιτικά, καθώς σε αυτό το διάστημα σημειώθηκαν γεγονότα, τα οποία σε μεγάλο βαθμό επηρέασαν ένα σημαντικό τμήμα τόσο της ειδησεογραφικής θεματολογίας, όσο και του τρόπου παρουσίασής της.

Η εντεινόμενη τότε οικονομική κρίση, σε συνδυασμό με την προσφυγική, συνέθεσαν ένα σκηνικό πρόσφορο και δεκτικό σε ρατσιστική ρητορική και ξενοφοβικό λόγο. Έναν χρόνο αργότερα, δηλαδή τον Σεπτέμβριο του 2016, οι αφίξεις των προσφύγων συνεχίστηκαν με αμείωτο ρυθμό. Επιπλέον, μετά το κλείσιμο των συνόρων και τη συμφωνία Ευρωπαϊκής Ένωσης – Τουρκίας τον Μάρτιο 2016, τόσο το νομικό καθεστώς όσο και οι προοπτικές μετεγκατάστασης σε άλλη χώρα των διαφόρων ομάδων προσφύγων στην ενδοχώρα και τα νησιά άρχισαν να διαφοροποιούνται. Τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου αποτελούν μία ιδιαίτερη περίπτωση. Μετά την κοινή Δήλωση Ε.Ε. – Τουρκίας[4], διαμορφώθηκε ένα ιδιόμορφο καθεστώς με υποχρεωτική παραμονή-αποκλεισμό των προσφύγων. Ως αποτέλεσμα, ο πληθυσμός των προσφύγων στα νησιά σχεδόν τετραπλασιάστηκε το διάστημα από τον Μάρτιο έως τον Οκτώβριο του 2016. Τον μεγαλύτερο όγκο προσφύγων δέχτηκαν καθόλη τη διάρκεια της κρίσης η Λέσβος και η Χίος.

3. ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

3.1. Πίνακες Δεδομένων

Σεπτέμβριος 2015 (1/9 έως 30/9/2015)		
Εφημερίδες	Αριθμός Δημοσιευμάτων για το προσφυγικό-μεταναστευτικό ζήτημα	Αριθμός Αναπαραστάσεων παιδιών προσφύγων
Δημοκράτης της Μυτιλήνης	139	25
Πολίτης της Χίου	39	11

Πίνακας 1: Αριθμός δημοσιευμάτων για το προσφυγικό-μεταναστευτικό ζήτημα ανά εφημερίδα και αριθμός αναπαραστάσεων παιδιών προσφύγων ανά εφημερίδα

[4] Στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος Δράσης για τη Μετανάστευση, *«η Τουρκία, η οποία αποτελούσε την τελευταία χώρα διέλευσης των προσφύγων πριν την είσοδό τους στα ευρωπαϊκά εδάφη, εκτιμήθηκε ως σημαντικός εταίρος προκειμένου να αναχαιτιστούν τα μεταναστευτικά κύματα που κατέφθαναν στην Ευρώπη και να υλοποιηθούν οι στόχοι που εκφράστηκαν από την ΕΕ μέσω της μεταναστευτικής πολιτικής της. Η συνεργασία ΕΕ – Τουρκίας επί των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών έγινε στενότερη με την κοινή Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας για την επανεισδοχή των παράτυπων μεταναστών, όπως αυτή ανακοινώθηκε στις 18 Μαρτίου 2016»,* Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (18 Μαρτίου 2016). Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας, 18 Μαρτίου 2016. (https://www.consilium.europa.eu/el/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement/)

Σεπτέμβριος 2016 (1/9 έως 30/9/2016)		
Εφημερίδες	Αριθμός Δημοσιευμάτων για το προσφυγικό-μεταναστευτικό ζήτημα	Αριθμός Αναπαραστάσεων παιδιών προσφύγων
Δημοκράτης της Μυτιλήνης	107	16
Πολίτης της Χίου	112	10

Πίνακας 2: Αριθμός δημοσιευμάτων για το προσφυγικό-μεταναστευτικό ζήτημα ανά εφημερίδα και αριθμός αναπαραστάσεων παιδιών προσφύγων ανά εφημερίδα

Εστιάζοντας στη Μυτιλήνη και στη Χίο, ως μελέτη περίπτωσης, παρατηρείται εμφανής διαφοροποίηση ως προς την αναπαράσταση της παιδικής προσφυγικής ηλικίας σε σύγκριση με τις διερευνώμενες εφημερίδες εθνικής εμβέλειας (Δερβένη 2020). Έντονο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα συμπεράσματα που προκύπτουν από τις συγκεκριμένες νησιωτικές εφημερίδες, καθώς καταγράφεται ιδιαίτερα χαμηλό ποσοστό αναφορών σε παιδιά πρόσφυγες ως ξεχωριστή κοινωνική ομάδα, ως ανήλικα θύματα της προσφυγικής κρίσης και ως φορείς του δικαιώματος στην εκπαίδευση. Πιο συγκεκριμένα, τον Σεπτέμβριο του 2015 στην εφημερίδα *Δημοκράτης της Μυτιλήνης* από τις 25 συνολικά αναπαραστάσεις παιδιών προσφύγων, εντοπίζουμε 19 αναφορές σε παιδιά πρόσφυγες ως ξεχωριστή κοινωνική ομάδα, ενώ στον *Πολίτη της Χίου* από τις 11 συνολικά αναπαραστάσεις την ίδια περίοδο, καταγράφουμε 8 αναφορές σε παιδιά πρόσφυγες ως ξεχωριστή κοινωνική ομάδα. Παρόμοια, τον Σεπτέμβριο του 2016 στον *Δημοκράτη της Μυτιλήνης,* από τις 16 συνολικές αναπαραστάσεις παρατηρούμε 7 αναφορές σε παιδιά ως ξεχωριστή κοινωνική ομάδα και στον *Πολίτη της Χίου* από τις μόλις 10 συνολικές αναπαραστάσεις καταγράφουμε 6 αναφορές σε αυτή την ομάδα.

Όπως ήδη έχουμε επισημάνει, από το καλοκαίρι του 2015 καταγράφεται ένας ολοένα και αυξανόμενος αριθμός προσφυγικών αφίξεων προς τη χώρα μας. Οι περιοχές που δέχονται τον μεγαλύτερο όγκο των μετακινήσεων αυτών είναι τα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου, τα οποία λόγω της γειτνίασής τους με τις ακτές της Τουρκίας αποτελούν τις πύλες εισόδου, αλλά συχνά και τους τόπους παραμονής των προσφύγων και των μεταναστών στην Ελλάδα. Το γεγονός αυτό προκαλεί μία σειρά από κοινωνικά, ανθρωπιστικά και οικονομικά άμεσα, βραχυπρόθεσμα, αλλά και μακροπρόθεσμα, ζητήματα. Εθελοντές, μη κυβερνητικές οργανώσεις, καθώς και η πλειονότητα των κατοίκων των τοπικών κοινωνιών της Λέσβου και της Χίου, συνέδραμαν στο έργο του κράτους και των επίσημων φορέων, επιδεικνύοντας αλληλεγγύη με στόχο την κάλυψη των

βασικών αναγκών των προσφύγων και μεταναστών. Είναι κρίσιμο, ωστόσο, για να διαπιστωθεί το μέγεθος και το εύρος των προβλημάτων που δημιουργείται στις συγκεκριμένες περιοχές από την πρωτόγνωρη άφιξη προσφύγων και μεταναστών, να συγκριθούν οι εν λόγω ροές με τον πληθυσμό των συγκεκριμένων νησιών, που εμπεριέχει στοιχεία για τις υποδομές και τις δυνατότητες τους να αντιμετωπίσουν το μεγάλο κύμα, δεδομένου ότι το σύνολο των προσφύγων και μεταναστών του 2015 είναι ίσο ή υπερβαίνει τον πληθυσμό των εν λόγω νησιών[5] (Υπουργείο Οικονομίας, Υποδομών Ναυτιλίας & Τουρισμού Σεπτέμβριος 2015).

Η χρήση του όρου[6] «λαθρομετανάστης» είναι εμφανής στον μειωμένο αριθμό δημοσιευμάτων που αφορούν σε παιδιά πρόσφυγες. Η ταυτότητα με την οποία οι εν λόγω εφημερίδες επιλέγουν να παρουσιάζουν σε γενικές γραμμές τους πρόσφυγες είναι αυτή του «λαθρομετανάστη» (Δερβένη 2020). Το πρώτο συνθετικό της λέξης «λάθρο-» είναι φορτισμένο με αρνητική σημασία και δημιουργεί συνειρμούς τύπου «λαθρεπιβάτης», «λαθρέμπορος» κτλ., τοποθετώντας στην ίδια μοίρα ανθρώπους που αναζητούν καλύτερη ζωή με άτομα που παραβιάζουν νόμους. Η Διεθνής Αμνηστία[7] δεν χρησιμοποιεί τον όρο «λαθρομετανάστης» ή «παράνομος μετανάστης» καθώς θεωρεί πως ο όρος «λαθραίος» ή «παράνομος» δεν είναι δόκιμος για έναν άνθρωπο. Είναι όρος που δημιουργεί αρνητικούς συνειρμούς και στερεί από τους μετανάστες την ανθρώπινη υπόστασή τους. Δεν πρόκειται για ουδέτερη, αλλά αντιθέτως για αρνητικά φορτισμένη λέξη, καθώς συνδέει εξ ορισμού μία ιδιότητα με την τέλεση παράνομων πράξεων. Ορισμένες αναφορές:

1. *συνεχείς ροές λαθρομεταναστών στην πόλη μας (Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 1-9-2015)*
2. *στο έργο της μεταφοράς των λαθρομεταναστών από το νησί μας… (Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 1-9-2015)*
3. *έντεκα λαθρομετανάστες…(Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 3-9-2015)*
4. *επτά λαθρομετανάστες …(Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 17-9-2015)*
5. *έξι Σύριους λαθρομετανάστες, μεταξύ των οποίων ένα παιδί… (Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 21-9-2015)*

[5]*Συνοπτική Έκθεση «Επιπτώσεις από τις Ροές Προσφύγων στα Νησιά του Αιγαίου»*. Υπουργείο Οικονομίας, Υποδομών Ναυτιλίας & Τουρισμού, 17 Σεπτεμβρίου, 2015 (https://www.tovima.gr/files/1/2015/09/22/ereyna.pdf)

[6] Στην αναζήτηση του νοήματος των όρων «λαθρομετανάστης» στο λεξικό του Γ. Μπαμπινιώτη (*Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Β΄ έκδοση, 2002) αναφέρεται σχετικά:
λάθρα: *«κρυφά, χωρίς να γίνεται κανείς αντιληπτός»*. Να σημειωθεί ότι η λέξη «λάθρα» είναι αρχαιοελληνική.
λαθρομετανάστης: *«πρόσωπο που μετακινείται και εγκαθίσταται σε χώρα άλλη από αυτήν τής καταγωγής του, χωρίς να πληροί τους απαραίτητους όρους ή χωρίς να έχει περάσει από τις νόμιμες διαδικασίες»*.

[7] Διεθνής Αμνηστία. *Ερωτήσεις και απαντήσεις για τα δικαιώματα των προσφύγων και μεταναστών*. (https://www.amnesty.gr/erwtiseis-kai-apantiseis)

6. *…για την καταγραφή των λαθρομεταναστών…(Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 25-9-2015)*
7. *Η σημερινή εικόνα έχει περίπου ως εξής: …έλλειψη επαρκούς αστυνομικής δύναμης, πρόσφυγες, λαθρομετανάστες, παράνομοι μετανάστες κλπ. (Πολίτης της Χίου, 20-9-2016)*

Στις αναφορές[8] του τοπικού τύπου για το μεταναστευτικό οι μετανάστες παρουσιάζονται ως απρόσωπες μάζες, ως οι «άλλοι». Οι αναταραχές στα νησιά της Μυτιλήνης και της Χίου εμφανίζονται ως απόρροια της παρουσίας των προσφύγων και σε συνδυασμό με την έκφραση ενός αρνητικού κλίματος δημιουργείται μία εδραιωμένη απειλή (Τσιτσανούδη & Δερβένη 2021). Οι μετανάστες εμφανίζονται ότι «εισβάλλουν» στη χώρα, παραβιάζουν τον νόμο, στοιβάζονται σε χώρους, εμπλέκονται σε συγκρούσεις και συμπλοκές με άλλους ομοεθνείς τους, συλλαμβάνονται, αναπαρίστανται ως εξαθλιωμένοι και απελπισμένοι. Η εκτεταμένη χρήση αξιολογικών επιθέτων, η χρήση μεταφορών και η πυροδότηση της συναισθηματικής σημασίας λέξεων-αξιών, που εύκολα μπορούν να ανακαλέσουν ψυχολογικούς συνειρμούς στο κοινό, οι φράσεις-«κλισέ» της δημοσιογραφικής γλώσσας και η διχαστική χρήση αντωνυμιών (η ομάδα του «εμείς» απέναντι στην ομάδα του «αυτοί») υπαγορεύουν μία συγκεκριμένη κοινωνική στάση στην κοινή γνώμη (Δερβένη 2020).

Συγκεκριμένα, μέσα από την ανάλυση των λόγων, απεικονίζεται έντονα η ποσοτική παρουσίαση των προσφυγικών μετακινήσεων είτε με ακριβή νούμερα («200.000 προσφυγόπουλα», «2.700 πρόσφυγες»), είτε με γενικές αριθμητικές εκφράσεις (π.χ. «χιλιάδες», «εκατοντάδες» κτλ.). Υποβιβάζονται σε μία απρόσωπη ομάδα άτυχων και δυστυχισμένων ανθρώπων με αποτέλεσμα να ελαχιστοποιείται ο συγκινησιακός αντίκτυπος της κατάστασής τους (Δερβένη 2020: 154). Οι πρόσφυγες αποτυπώνονται σαν μία απρόσωπη μάζα, ένα αριθμητικό σύνολο δυστυχισμένων και εξαθλιωμένων ανθρώπων, με ελάχιστη αναφορά στις προσωπικές ιστορίες. Τα αφηγηματικά και περιγραφικά μέρη που ακολουθούν συσσωματώνουν, όπως αναφέρει η Χουλιαράκη (2012: 188–189) τους πάσχοντες πρόσφυγες, τους εξισώνουν για μια ακόμη φορά με κάποιους αριθμούς, με αποτέλεσμα να συρρικνώνεται η συγκινησιακή φόρτιση και αντίδραση.

Παρατηρείται χρήση διχοτομικού λόγου, με τη βοήθεια του μεταφορικού λόγου. Λόγος γίνεται για «βάρος», «απειλή», «άσχημο καιρικό φαινόμενο» ή «φυσική καταστροφή». Ειδικότερα, «το προσφυγικό είναι βαρύ φορτίο», «είναι κύμα», «πλημμύρα», «ρεύμα», «ποτάμι», αλλά και «πεδίο πολεμικής μάχης».

[8] Αναλυτικά οι αναφορές των εφημερίδων «Δημοκράτης της Μυτιλήνης» και «Πολίτης της Χίου» για το μεταναστευτικό-προσφυγικό ζήτημα: Δερβένη, Ε. (2020). *Απεικονίσεις παιδιών προσφύγων σε σύγχρονα μέσα ενημέρωσης*. Διδακτορική Διατριβή. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών.

Ενδεικτικά παραδείγματα αναφορών:

1. *Εκρηκτικές διαστάσεις έχει λάβει πλέον το ζήτημα της αθρόας εισροής στην Ελλάδα…η υπομονή των Λέσβιων έχει πλέον εξαντληθεί…το πρόβλημα διογκώθηκε επικίνδυνα…υγειονομική βόμβα που μας απειλεί…θα κλαίμε…συνεχείς ροές λαθρομεταναστών….η συντριπτική πλειοψηφία των λαθρομεταναστών έρχεται από χώρες που έχουν υψηλό επικολασμό λοιμωδών νόσων…άνιση μάχη που δίνουμε καθημερινά…μεταφορά των λαθρομεταναστών από το νησί μας... (Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 1-9-2015)*
2. *Φτάσαμε στο σημείο να καταστρέφονται τα πάντα γύρω μας…Ζούμε σε μία κόλαση...θέλουμε την ηρεμία μας, την ασφάλειά μας, τη σωματική και την υγειονομική…δεν θέλουμε την εισβολή κανενός…οι αριθμοί των λαθρομεταναστών που συγκεντρώνονται καθημερινά είναι πλέον μη διαχειρίσιμοι και η κατάσταση έχει ξεφύγει από κάθε έλεγχο…τα ατελείωτα ρεύματα λαθρομεταναστών…εκρηκτικές διαστάσεις έχει λάβει πλέον το ζήτημα της αθρόας εισροής στην Ελλάδα...(Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 2-9-2015)*
3. *Η Λέσβος σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης...Ορατή η κοινωνική έκρηξη…η προ των πυλών εξάπλωση επιδημιών με τα πρώτα κρούσματα να έχουν κάνει την εμφάνισή τους…η έκρηξη έρχεται…το φαινόμενο θα πάρει ανεξέλεγκτες καταστάσεις...Η πλήρης καταστροφή…Να «καθαρίσει» το λιμάνι…ανεξέλεγκτη εισροή προσφύγων…(Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 3-9-2015)*
4. *Ξυπνήστε…απομάκρυνση των λαθρομεταναστών...που εισβάλλουν στο νησί μας…επειδή γεννώνται πέραν των άλλων και σοβαρά θέματα ασφάλειας και υγείας…λόγω της αθρόας έλευσης μεταναστών… Δραματική έκκληση…αποσυμφόρηση της Λέσβου από τους λαθρομετανάστες…καθημερινές αναταραχές…Εκτεταμένα επεισόδια παντού. Δραματικές ώρες και μέρες εξακολουθεί να ζει η Λέσβος…Θα κλαίμε…Σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης…(Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 5-9-2015)*
5. *Ψυχραιμία…Κόλαση. Εκπέμπεται σήμα κινδύνου. Η εισβολή προχωρά… Οι λαθρομετανάστες οργανώνονται κατά δεκάδες στα στενά της πόλης …Εφιαλτική είναι η εικόνα στην υπό κατάληψη Μυτιλήνη. Το νησί έχει μετατραπεί σε επίκεντρο βίαιων συγκρούσεων, αλλά και σε έναν απέραντο καταυλισμό με χιλιάδες μετανάστες…πώς προστατεύεται η ελευθερία των ντόπιων και τα δικαιώματά τους;...Άρχισαν τα όργανα. Επιθέσεις με μολότωφ…Ζημιές…Φωτιές…ο λεσβιακός λαός νοιώθει να είναι απροστάτευτος…(Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 8-9-2015)*
6. *Δώστε λύση πριν προκύψουν τα χειρότερα…Μέχρι τώρα η Χίος… αντιμετωπίζει τα κύματα επισκεπτών με σχετική αντοχή…Πέντε νησιά*

«βουλιάζουν» από μετανάστες…δέχονται το μεγαλύτερο κύμα των μεταναστευτικών ροών…Μη διαχειρίσιμη η κατάσταση στο Βόρειο Αιγαίο…….(Πολίτης της Χίου, 4-9-2015)

7. *Ωρολογιακή βόμβα…Χάος…(Πολίτης της Χίου, 24-9-2015)*
8. *Παραμένουν…Από το περασμένο καλοκαίρι που οι αφίξεις των λαθρομεταναστών γινόταν κατά χιλιάδες…θύμιζαν το περσινό δράμα… (Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 1-9-2016)*
9. *Επιβεβλημένες ενέργειες…Άμεση αποσυμφόρηση της Λέσβου…Δυναμικό «όχι»…τα πράγματα τείνουν να εκτροχιαστούν…τούτα τα νησιά ήταν αδύνατον ν 'ανταπεξέλθουν σ'αυτό το προσφυγικό «τσουνάμι». (Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 7-9-2016)*
10. *Έχει χαθεί ο έλεγχος…οι κάτοικοι δεν αντέχουν άλλο τους καθημερινούς βανδαλισμούς στα κτήματά τους, τις φωτιές, τις φασαρίες και τους τραμπουκισμούς…(Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 20-9-2016)*
11. *….το προσφυγικό βάρος…η επόμενη μέρα της καταστροφής…εκτεταμένες συμπλοκές μεταξύ μεταναστών…(Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 21-9-2016)*
12. *Φόρτωμα της διαχείρισης του μεταναστευτικού όλης της Ευρώπης αποκλειστικά στην Ελλάδα, που με τη σειρά της το έχει φορτώσει στη Λέσβο και στη Χίο…Ο τουρισμός στη Λέσβο είναι ετοιμοθάνατος…Η κατάσταση εκεί είναι στην κυριολεξία τραγική και ανά πάσα στιγμή μπορεί να ξεσπάσει διαμάχη, καυγάς, κόντρα, εξέγερση…(Δημοκράτης της Μυτιλήνης, 22-9-2016)*
13. *Η αγανάκτηση των κατοίκων έχει ξεχειλίσει από τα προβλήματα που τους έχει δημιουργήσει η παρουσία των προσφύγων… Να σώσουμε οτιδήποτε σώζεται…έχει αποτρέψει χιλιάδες επισκέπτες να επιλέξουν το βορειανατολικό Αιγαίο για τις διακοπές τους…(Πολίτης της Χίου, 2-9-2016)*
14. *«Βόμβα» έτοιμη να σκάσει…Το μεταναστευτικό πνίγει την υπομονή της κοινωνίας…Σε ωρολογιακή βόμβα που είναι άγνωστο πότε ακριβώς θα εκραγεί τινάζοντας στον αέρα την κοινωνική συνοχή…δημιουργεί μία έκρυθμη κατάσταση…αυξανόμενα κρούσματα βίας και παραβατικότητας… Μαχαιριά στην κοινωνική συνοχή…Αναστατωμένοι οι κάτοικοι…δεν ανησυχούν πια μόνο για την ποιότητα της ζωής αλλά για την ίδια τη ζωή τους…Το τελευταίο οδυνηρό επεισόδιο έγινε η σταγόνα που ξεχείλισε το ποτήρι… Το κλίμα είναι έκρυθμο…(Πολίτης της Χίου, 5-9-2016)*
15. *Ζητούμενο η ασφάλεια των πολιτών…ως αποτέλεσμα των δεκάδων κρουσμάτων παραβατικότητας που παρουσιάζονται…ολοένα και αυξάνεται ο αριθμός των προσφύγων στο νησί…αυξάνονται τα καραβάνια με τους πρόσφυγες…στη Χίο οι επόμενοι μήνες θα είναι εξαιρετικά δύσκολοι…υποβάθμιση της ποιότητας της ζωής και της*

καθημερινότητας…ζητούμενο η προστασία…(Πολίτης της Χίου, 7-9-2016)

16. *Η κατάσταση χαρακτηρίστηκε έκρυθμη…οι μεταναστευτικές ροές ανέβηκαν κατακόρυφα…το νησί δοκιμάζει επί μακρόν τις αντοχές του… Ας συνυπολογίσουμε δε και την αύξηση της παραβατικότητας που έχει φτάσει σε πρωτόγνωρα επίπεδα, παγιώνοντας ένα κλίμα ανασφάλειας που δεν έχει προηγούμενο…(Πολίτης της Χίου, 8-9-2016)*
17. *Αυξάνονται και πληθύνονται…η κατάσταση έχει ξεφύγει από κάθε έλεγχο…οι επιπτώσεις στην κοινωνία της Χίου είναι ανεπανόρθωτες… Γιατί αφού θα φύγουν οι λαθρομετανάστες χρειάζονται επέκταση των υποδομών;…Ξεσηκώνονται οι κάτοικοι….(Πολίτης της Χίου, 9-9-2016)*
18. *Σε πλήρη αποσύνθεση…Οποία κατάντια για μας και το νησί μας…η κατάσταση πάει από το κακό στο χειρότερο…(Πολίτης της Χίου, 15-9-2016)*
19. *Ο τόπος χρειάζεται λύσεις…προβλήματα που έχουν προκληθεί στις νησιώτικες κοινωνίες…Όχι άλλα HOT SPOTS στη Χίο…ρημαγμένο τόπο μας…Στο νησί μιλάνε τα κόκκαλα και οι θυσίες των προγόνων μας!... (Πολίτης της Χίου, 26-9-2016)*

4. ΟΙ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΤΟΝ ΤΟΠΙΚΟ ΤΥΠΟ

Στο πλαίσιο του ενδιαφέροντος για την παρούσα μελέτη είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι μεταξύ ομάδων ανθρώπων που έχουν βιώσει τις τραγικές συνέπειες του πολέμου και των εμφυλίων αναταραχών, την προσφυγιά, την απώλεια της οικογένειας και του οικείου περιβάλλοντος συμπεριλαμβάνονται και παιδιά, τα οποία αποτελούν μία ευάλωτη πληθυσμιακά ομάδα που αντιμετωπίζει δυσκολίες τόσο πριν τη μετάβαση στη χώρα υποδοχής, κατά τη διάρκεια του ταξιδιού, όσο και μετά την άφιξη.

Η ανάλυση των αναπαραστάσεων της παιδικής ηλικίας στον εθνικό τύπο συνδέεται με διάφορες συρραφές λόγου, που οδηγούν σε ποικίλες ερμηνείες και προβολές (Δερβένη 2020). Συχνά παρατηρήθηκαν στο ίδιο άρθρο θετικές και αρνητικές αναφορές που ενέπιπταν σε διαφορετικές κατηγορίες. Σε γενικές γραμμές, υποστηρίζεται ότι η κυρίαρχη αναπαράσταση των παιδιών προσφύγων είναι θετική, υπό την έννοια της αναπαράστασης τους ως «αθώα πλάσματα» ή «σιωπηλά θύματα», ενώ ο ρατσιστικός λόγος εμφανίζεται περιθωριοποιημένος και υπόρρητος (Δερβένη 2020: 265).

Ωστόσο, είναι σημαντικό να επισημάνουμε ότι, παρόλη την αντιφατικότητα, ο ρομαντικός λόγος γύρω από την εικόνα του παιδιού παραμένει πολύ ισχυρός μέχρι και σήμερα και είναι αυτός που παρουσιάζει το παιδί ως από τη φύση του ως καλό και αθώο. Οι εν λόγω εφημερίδες φαίνεται να διατηρούν σε σημαντικό βαθμό τα δικαιώματα των παιδιών στην ημερήσια διάταξη της θεματολογίας των

ειδήσεών τους. Η επικράτηση της ρομαντικής αναπαράστασης του παιδιού μέσα από τα δημοσιογραφικά κείμενα είναι εμφανής στις εφημερίδες εθνικής εμβέλειας.

Σε αντίθεση με τις μεταφορές που αναπαριστούν τα παιδιά πρόσφυγες ως αβοήθητα, αδύναμα και θύματα του πολέμου παράγοντας μια θετική οπτική (Δερβένη 2020), οι απεικονίσεις της παιδικής ηλικίας στον τοπικό τύπο είναι περιορισμένες έως πολύ περιορισμένες.

Όπως παρατηρούμε στο σημείο-κέντρο ή επίκεντρο του κάθε συμβάντος, εκεί όπου δηλαδή παρατηρείται αθρόα προσέλευση προσφύγων και αναταράσσεται η τοπική κοινωνία, οι γλωσσικές αναπαραστάσεις στον τύπο των νησιώτικων εφημερίδων υπηρετούνται μέσω ενός πολύ έντονου και σημασιολογικά ιδιαίτερα επιβαρυμένου γλωσσικού ρεπερτορίου. Το λεξιλόγιο «στην καρδιά» των γεγονότων είναι σχεδόν πολεμικό, υποβάλλει σε έναν διαρκή συναγερμό, με λέξεις και φράσεις σοβαρά στιγματισμένες με τα στοιχεία της υπερβολής ή ακόμα και της εμπορευματοποίησης. Αισθήματα απειλής και φόβου προς το άγνωστο και ξένο κυριάρχησαν σε μερίδα του πληθυσμού και ως εκ τούτου πυροδότησαν τις αφηγήσεις του τοπικού τύπου.

Παρατηρήσαμε, λοιπόν, ότι ο τοπικός τύπος διαφέρει από τα εθνικά μέσα. Είναι γεγονός ότι πολλές από τις διαφορές εδράζονται στη φυσική εγγύτητα και την εντοπιότητα των μέσων, καθώς και στην εδραιωμένη και απαραίτητη αλληλεπίδρασή τους με το κοινό (Δερβένη 2020: 256). Δεν καταγράφονται αναφορές στην παιδική ηλικία, γεγονός που θα μπορούσε να αιτιολογηθεί με βάση την αντίληψη ότι η κάλυψη του κόσμου των παιδιών περισσεύει ως μία πολυτέλεια ή και πλεονασμός, όταν ο κόσμος των ανηλίκων είναι αυτός που δοκιμάζεται, ελέγχεται, και κυριαρχεί. Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και σε αντίστοιχες περιόδους κρίσεων, όπως λόγου χάρη κατά τη διάρκεια της εφαρμογής των μνημονίων στην Ελλάδα, όταν και οι περισσότερες αναφορές αφορούσαν στον κόσμο των ενηλίκων και όχι των ανηλίκων.

Φαίνεται πως χρειάζεται ευρύτερα η καλλιέργεια μιας συλλογικής κουλτούρας και ευαισθητοποίησης περί το παιδί, τον κόσμο του, τις ανάγκες του. Συχνά η ειδησεογραφία το προσπερνά, καθώς εστιάζει κατά κύριο λόγο μόνον όταν πρόκειται για τραγικές περιπτώσεις, φόνου, φτώχειας ή επιβίωσης. Εάν μιλάμε για την ανάγκη αλλαγής και αναθεώρησης μιας υπάρχουσας αντίληψης, είναι προφανές, ότι απαιτείται αναστοχασμός και μεταβολές με βάση την καλλιέργεια της ενσυναίσθησης και της κουλτούρας αλληλεγγύης. Η προστασία των δικαιωμάτων των παιδιών στον χώρο των ΜΜΕ είναι σημαντικό και ευαίσθητο θέμα. Το ζητούμενο είναι να ασκήσουν τα ίδια τα μέσα ενημέρωσης την αρμόζουσα επιρροή, ώστε να αμβλυνθούν τα στερεότυπα και η αναπαραγωγή των κοινωνικών προκαταλήψεων και να βελτιωθεί η εικόνα του κοινού έναντι των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων.

5. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Συμπερασματικά, το τοπικό πλαίσιο με εστίαση στα νησιά της Μυτιλήνης και της Χίου σχετίζεται σοβαρά με το φαινόμενο της αποσιώπησης ή της μη προβολής των θεμάτων που αφορούν στην παιδική ηλικία. Στον λόγο των νησιωτικών εφημερίδων για το προσφυγικό-μεταναστευτικό ζήτημα απουσιάζει σταθερά η φωνή των παιδιών και παρατηρείται σε μερίδα δημοσιευμάτων μία ρητορική φόβου, ένας λόγος που υποδαυλίζει φοβικά σύνδρομα και απευθύνεται στους αναγνώστες με ιδεολογικά και συμβολικά φορτισμένους όρους.

Η απουσία των απεικονίσεων των παιδιών είναι ένα ζήτημα που χρειάζεται ευρύτερη μελέτη. Δεν είναι άλλωστε η πρώτη φορά που σε περιόδους κρίσεων τα παιδιά δεν φωτίζονται επαρκώς στον λόγο της δημόσιας σφαίρας (πολιτικά και δημοσιογραφικά κείμενα). Και όταν αυτό συμβαίνει, η παρουσίαση θυμίζει ένα εκκρεμές, το οποίο κινείται μεταξύ δύο άκρων. Άλλοτε τα παιδιά ηρωοποιούνται κι άλλοτε θυματοποιούνται. Δίδεται η εντύπωση, ότι για να καταγραφεί η περίπτωση ή η ιστορία ενός παιδιού, απαραίτητη προϋπόθεση είναι η εκπλήρωση του στοιχείου της υπερβολής, της ακρότητας ή της δραματοποίησης. Αντίστοιχα, και κατά τη διάρκεια της εφαρμογής των μνημονίων στην Ελλάδα (2010 – 2018), οι περιγραφές των παιδιών απουσίαζαν συστηματικά από τον τύπο, αναφορικά με τα δημοσιογραφικά κείμενα. Απεναντίας, αρκετές ήταν οι αναφορές στον διαφημιστικό λόγο, στον οποίο καταγραφόταν ενός είδους «συμπόνια» και «αλληλεγγύη».[9] Γεγονός που προκαλεί έναν προβληματισμό, σε σχέση με την παρουσίαση των σοβαρών κοινωνικών ζητημάτων και τη δημοκρατικότητα του αγαθού της ενημέρωσης. Ένα στοιχείο που υπονομεύεται για δύο κυρίως λόγους, την επιβολή της ιδεολογικής λειτουργίας, μέσω της προπαγάνδας και την εμπορευματοποίηση της είδησης, στο πλαίσιο μιας κυνικής ή πάντως χωρίς ειλικρινή ενσυναίσθηση, καταγραφής των σύγχρονων πραγματικοτήτων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Baudrillard 1994: J. Baudrillard, *Simulacra and Science Fiction, Simulacra and Simulation*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Barthes 1964: R. Barthes, *Le degree zero de l'ecriture*. Paris: Gonthier.

Γεωργακοπούλου & Γούτσος 1999: Α. Γεωργακοπούλου, Δ. Γούτσος, *Κείμενο και Επικοινωνία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

[9] Βλ. και Τσιτσανούδη - Μαλλίδη, Ν. (2015). «Γλωσσικές απεικονίσεις των παιδιών και των νηπίων σε ελληνικές μεταμνημονιακές διαφημίσεις». Διοργάνωση και συντονισμός συμποσίου με τίτλο «Παιδί και αφηγήματα της οικονομικής κρίσης: Συγχρονικές καταγραφές και αναλύσεις». 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Εταιρείας Βορείου Ελλάδος (ΨΕΒΕ) σε συνεργασία με το Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Ιωάννινα, 9-11 Οκτωβρίου. *Βιβλίο Περιλήψεων.* {Δεν εκδόθηκαν πρακτικά}.

Δερβένη 2020: Ε. Δερβένη, *Απεικονίσεις παιδιών προσφύγων σε σύγχρονα μέσα ενημέρωσης* [Διδακτορική Διατριβή]. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Fairclough 2003: N. Fairclough, *Analyzing Discourse: Textual Analysis for Social Research.* London: Routledge.

Malkki 1995: L. Malkki, Refugees and Exile: From 'Refugee Studies' to the National Order of Things. *Annual Review of Anthropology*, *24*, 495–523.

Malkki 1996: L. Malkki, Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism, and Dehistoricization. *Cultural Anthropology*, *11*(3), 377–404.

Πολίτης 2001: Π. Πολίτης, Μέσα Μαζικής ενημέρωσης: το επικοινωνιακό πλαίσιο και η γλώσσα τους. Στο Α. Φ. Χρηστίδης (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*, (σσ. 114–120). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας [Online], [http://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_b10/index.html].

Respect Words 2018: Respect Words*, Κώδικας Δεοντολογίας Για την Αντιμετώπιση της Ρητορικής του Μίσους. Δημοσιογραφική Κάλυψη Θεμάτων Μετανάστευσης και Μειονοτήτων. Προσέγγιση & Κατευθυντήριες Γραμμές* [Online], [https://www.respectwords.org/wp-content/uploads/2018/04/Respect-Words-Ethical-Code-Greek-version_low.pdf]

Τσιτσανούδη-Μαλλίδη 2017α: Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, *Ελληνική Γλώσσα, Πολιτισμός και ΜΜΕ. Από την Αρχαιοελληνική Γραμματεία έως σήμερα.* Αθήνα: Gutenberg.

Τσιτσανούδη-Μαλλίδη 2017β: Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, *Η δημοσιογραφική γλώσσα ως όχημα αξιολογικών κρίσεων και διάδοσης/συντήρησης αρνητικών στερεοτύπων. Σεμινάριο της ΕΡΤ με τίτλο «Δημοσιογραφία, Κοινωνία & Ρητορική του Μίσους. Αντιμετωπίζοντας τις νέες προκλήσεις».* Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης και Επικοινωνίας στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος RespectWords [Online], [https://www.respectwords.org/el/seminar-ert/].

Τσιτσανούδη-Μαλλίδη 2020: Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, *Η διάδοση των αρνητικών στερεοτύπων και αξιολογήσεων μέσω της γλώσσας – Η περίπτωση του δημοσιογραφικού λόγου*. 4ο Πανελλήνιο Συνέδριο Κοινωνιολογίας της Εκπαίδευσης «Ανθρώπινα Δικαιώματα και Εκπαίδευση: Ξενοφοβία, Ομοφοβία, Σχολική Βία, Ενιαία Εκπαίδευση». Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ελληνική Κοινωνιολογική Εταιρεία.

Τσιτσανούδη-Μαλλίδη & Δερβένη 2021: Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη, Ε. Δερβένη, Παιδιά προσφύγων και ΜΜΕ. Γλωσσικές περιγραφές και κλίμακες έντασης. Στο Ν. Τσιτσανούδη – Μαλλίδη & Δ. Βαρδαβάς (επιμ.) *Γλώσσα, Ηθική και Ιδεολογία στα ΜΜΕ* (σσ. 45–61). Αθήνα: Πεδίο.

Thorbjornsrud 2015: K. Thorbjornsrud, Framing irregular immigration in western media. *American Behavioral Scientist*, *59*(7), 771–782.

United Nations High Commissioner for Refugees, 2014: United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Remarks by Antonio Guterres, United Nations High Commissioner for Refugees. *Conference on the Syrian Refugee Situation – Supporting Stability in the Region* [Online], [http://www.unhcr.org/544fb4189.html].

Φραγκουδάκη 1999: Α. Φραγκουδάκη, *Γλώσσα και Ιδεολογία*. Αθήνα: Οδυσσέας.

Χουλιαράκη 2012: Λ. Χουλιαράκη, *Το θέαμα της οδύνης*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.

Eleni Derveni
University of Ioannina
Department of Early Childhood Education

Nikoletta Tsitsanoudis-Mallidis
University of Ioannina
Professor, Department of Early Childhood Education

LINGUISTIC REPRESTATIONS OF PRINT JURNALISTIC DISCOURSE OF MYTILENE AND CHIOS DURING SEPTEMBER 2015 AND SEPTEMBER 2016

Summary

The present research brings to the fore the specific ways in which refugee children are portrayed in the journalistic discourse of Mytilene and Chios at two different time periods, with one-year time lag between them. More specifically, the print journalistic discourse of September 2015 and September 2016. It, also, highlights the profound effect of journalistic discourse on the public sphere at a socially and economically difficult time for Greece. The location of the head office of each medium plays an important role, considering that when this is found in the immediate vicinity with the refugees' reception areas, it is usually associated with a higher discourse dramatization. This study is based on the generally accepted argument that Mass Media and the publicly conveyed messages have serious implications in the construction of prejudices, negative stances and racist behaviour towards vulnerable social groups.

Keywords: Linguistic representations, Refugee children, Journalistic discourse

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch10

Μαρία Ιακώβου[1]
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Φιλολογίας
Μαρία Ανδριά[2]
Πανεπιστήμιο Βαρκελώνης
Παιδαγωγικό Τμήμα
Αθανασία Γκούμα[3]
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Ιταλικής Γλώσσας και Φιλολογίας
Παναγιώτης Παναγόπουλος[4]
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Φιλολογίας

ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΑΡΑΜΟΝΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΓΙΑ ΣΠΟΥΔΕΣ: Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΒΙΩΜΕΝΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΚΜΑΘΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΩΣ Γ2[5]

Η παρούσα μελέτη διερευνά την επίδραση της σύντομης παραμονής στη χώρα της γλώσσας-στόχου στις δεξιότητες της γραπτής παραγωγής, τις πεποιθήσεις και τις στάσεις 41 μαθητών της Ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας (Γ2). Οι συμμετέχοντες, οι οποίοι είχαν διαφορετικά επίπεδα γλωσσομάθειας, παρακολουθούσαν ένα θερινό πρόγραμμα έξι εβδομάδων στην Ελλάδα. Η συλλογή δεδομένων πραγματοποιήθηκε στην αρχή και στο τέλος του προγράμματος. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να συντάξουν ένα γραπτό κείμενο (έκφραση προσωπικής γνώμης), το θέμα του οποίου σχεδιάστηκε ειδικά ώστε να εκμαιεύσει τον στοχασμό τους σχετικά με την εμπειρία εκμάθησης της Ελληνικής ως Γ2 στην Ελλάδα και στη χώρα τους. Τα δεδομένα αναλύθηκαν τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά. Η γραπτή παραγωγή των συμμετεχόντων μετρήθηκε με βάση την Πολυπλοκότητα, την Ακρίβεια και την Ευχέρεια (ΠΑΕ), ενώ ο στοχασμός τους εξετάστηκε μέσω μιας ποιοτικής θεματικής ανάλυσης των γραπτών τους κειμένων. Τα αποτελέσματα

[1] mariak@phil.uoa.gr
[2] maria.andria@ub.edu
[3] nasiagkouma@phil.uoa.gr
[4] p.panagopoulos@phil.uoa.gr

[5] Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτήθηκε από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Καινοτομίας (ΓΓΕΚ) και το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) στο πλαίσιο της 1ης Προκήρυξης Έργων για την Ενίσχυση Μεταδιδακτόρων Ερευνητών/Ερευνητριών (Κωδικός Έρευνας: 1656). Ευχαριστούμε θερμά το Διδασκαλείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας του ΕΚΠΑ για την πολύτιμη συνεργασία του.

έδειξαν ότι η σύντομη παραμονή στη χώρα της Γ2 οδήγησε σε βελτίωση της γραπτής παραγωγής ως προς τη λεξική πολυπλοκότητα και την ευχέρεια. Επιπλέον, βοήθησε τους συμμετέχοντες να αποκτήσουν επίγνωση του ρόλου του περιβάλλοντος εκμάθησης σε σχέση με τον εμπλουτισμό των εμπειριών τους και τη διεύρυνση των γνώσεών τους για τη γλώσσα-στόχο.

Λέξεις-κλειδιά: Περιβάλλον εκμάθησης, Κατάκτηση δεύτερης γλώσσας, Σύντομη παραμονή στη χώρα της γλώσσας-στόχου, Ελληνικά ως δεύτερη/ξένη γλώσσα, Μετα-στοχασμός, ΠΑΕ, Θεματική ανάλυση

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το μαθησιακό περιβάλλον κατέχει σημαντική θέση στο πεδίο έρευνας της Κατάκτησης Δεύτερης Γλώσσας (Collentine & Freed 2004). Ένα μαθησιακό περιβάλλον με ιδιαίτερο ενδιαφέρον τις τελευταίες δεκαετίες είναι αυτό που δημιουργεί η σύντομη παραμονή των μαθητών στη χώρα της γλώσσας-στόχου για σπουδές (*Study Abroad*) (Pérez-Vidal 2014· Sanz & Morales-Front 2018). Το συγκεκριμένο περιβάλλον έχει θεωρηθεί ιδιαίτερα αποτελεσματικό για τη γλωσσική ανάπτυξη σε μία ξένη γλώσσα (Γ2), λόγω της ποσότητας και της ποιότητας του γλωσσικού εισαγομένου (input) που προσφέρει σε σχέση με τα παραδοσιακά περιβάλλοντα τάξης. Μελέτες έχουν δείξει ότι η σύντομη παραμονή λόγω σπουδών ενδέχεται να οδηγήσει όχι μόνο σε βελτίωση του γλωσσικού επιπέδου, αλλά και σε αλλαγές στα κίνητρα, τις στάσεις και τη διαπολιτισμική επίγνωση των μαθητών της Γ2 (Amuzie & Winke 2009· Tragant 2012). Σε μία προσπάθεια να συνδυαστεί η μελέτη των πιθανών αλλαγών τόσο σε γλωσσικό επίπεδο όσο και σε επίπεδο στάσεων, ο στόχος της συγκεκριμένης έρευνας είναι διπλός: (1) να μελετήσει τον αντίκτυπο που έχει η σύντομη παραμονή λόγω σπουδών στη χώρα της γλώσσας-στόχου για την ανάπτυξη της παραγωγής γραπτού λόγου στη Γ2 και (2) να εξετάσει μέσα από τα γραπτά κείμενα των μαθητών της Γ2 τον τρόπο με τον οποίο οι ίδιοι βλέπουν τη μαθησιακή τους εμπειρία αναστοχαζόμενοι τη σημασία του μαθησιακού περιβάλλοντος για τη γλωσσική τους ανάπτυξη. Με τον τρόπο αυτό, γίνεται προσπάθεια να συνδεθούν με το περιβάλλον σύντομης παραμονής για σπουδές στην Ελλάδα η γλωσσική εξέλιξη των μαθητών και ο αναστοχασμός τους, ζητήματα που κινούνται σε διαφορετικά επίπεδα ανάλυσης, φορμαλιστικό η πρώτη και εννοιολογικό ο δεύτερος. Για τον λόγο αυτό, τα δεδομένα μελετώνται μέσα από διαφορετικά εργαλεία και αναλύονται με διαφορετικούς τρόπους.

2. ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ - ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΑΡΑΜΟΝΗ ΣΤΗ ΧΩΡΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ-ΣΤΟΧΟΥ ΓΙΑ ΣΠΟΥΔΕΣ (STUDY ABROAD)

Το μαθησιακό περιβάλλον που δημιουργεί η σύντομη παραμονή στη χώρα της γλώσσας-στόχου για σπουδές έχει θεωρηθεί ότι αποτελεί ιδανικό περιβάλλον για την εκμάθηση μιας Γ2, καθώς συνδυάζει τις ευκαιρίες για γλωσσική χρήση και αλληλεπίδραση σε πραγματικές πολιτισμικές συνθήκες με τη διδασκαλία σε επίσημο πλαίσιο τάξης. Έρευνες αναφορικά με αυτή τη συνθήκη εστιάζουν κυρίως σε δύο θέματα: αφενός, στα γλωσσικά οφέλη που προκύπτουν (ή στην απουσία αυτών) και αφετέρου στη μελέτη των στάσεων και αντιλήψεων των μαθητών απέναντι σε αυτή την εμπειρία (Freed 1995· Llanes 2011· Pérez-Vidal 2014· Sanz & Morales-Front 2018). Οι πρώτες είναι κυρίως ποσοτικής φύσης, ενώ οι δεύτερες ποιοτικής. Τα τελευταία χρόνια, έχει παρατηρηθεί μία στροφή του ενδιαφέροντος των ερευνητών προς μία πιο μαθητοκεντρική προσέγγιση, η οποία επικεντρώνεται στις ατομικές διαφορές *(individual differences)* που επηρεάζουν τη μαθησιακή διαδικασία μέσα σε ένα τέτοιο περιβάλλον. Η αλληλεπίδραση όλων αυτών των παραγόντων σε συνδυασμό με τον εντατικό χαρακτήρα της γλωσσικής διδασκαλίας, καθιστούν το συγκεκριμένο περιβαλλον ιδιαίτερα πολύπλοκο (Churchill & Dufon 2006). Η πολυπλοκότητά του σχετίζεται, επιπλέον, με το γεγονός ότι η βιωμένη εμπειρία κατά την παραμονή στη χώρα της γλώσσας-στόχου μπορεί να επηρεάσει ένα ευρύ φάσμα διαστάσεων της ατομικότητας του μαθητή, όχι μόνο γλωσσικών, αλλά και ψυχολογικών, συναισθηματικών, γνωστικών και πολιτισμικών (Isabelli-García 2006· Kinginger 2008).

Αναφορικά με τα γλωσσικά οφέλη που προκύπτουν από τη συνθήκη αυτή, οι έρευνες δεν έχουν καταλήξει σε ασφαλή συμπεράσματα. Με άλλα λόγια, κάποιοι μαθητές σημειώνουν σημαντική πρόοδο κατά την παραμονή τους, ενώ άλλοι όχι (DeKeyser 2007· Collentine 2009· Llanes 2011· Sanz 2014). Το κατά πόσο ένα περιβάλλον σύντομης παραμονής θα οδηγήσει πράγματι σε γλωσσική ανάπτυξη στη Γ2 φαίνεται να εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Κάποιοι από αυτούς είναι η γλωσσική δεξιότητα που εξετάζεται, ο χρόνος παραμονής, τα χαρακτηριστικά του προγράμματος σπουδών στο οποίο λαμβάνουν μέρος οι μαθητές, το αρχικό επίπεδο γλωσσομάθειάς τους, καθώς και το είδος διαμονής που έχουν επιλέξει (για παράδειγμα, διαμέρισμα με συγκατοίκους, εστία, και άλλα) (Pérez-Vidal et al. 2018).

Οι γλωσσικές δεξιότητες, στις οποίες φαίνεται να παρουσιάζεται η μεγαλύτερη εξέλιξη ως αποτέλεσμα της συγκεκριμένης συνθήκης, περιλαμβάνουν πρωτίστως την παραγωγή προφορικού λόγου και ειδικότερα, την προφορική ευχέρεια *(oral fluency)* (Freed et al. 2004· Llanes & Muñoz 2009). Ένας άλλος γλωσσικός τομέας που έχει βρεθεί ότι παρουσιάζει βελτίωση είναι η πραγματολογία και κυρίως, το κομμάτι της πραγματολογικής επίγνωσης, της

παραγωγής γλωσσικών πράξεων, καθώς και της χρήσης φορμουλαϊκού λόγου (Pérez-Vidal & Shively 2019). Όσον αφορά την ανάπτυξη της παραγωγής γραπτού λόγου, που είναι και το αντικείμενο της παρούσας μελέτης, η έρευνα είναι πολύ περιορισμένη και τα ευρήματα αντιφατικά (Vallejos & Sanz 2021). Μεγάλο μέρος τους επικεντρώνονται στη σύγκριση της ανάπτυξης του γραπτού έναντι του προφορικού λόγου (Freed et al. 2003· Llanes & Muñoz 2009· Serrano et al. 2011). Κάποιες από αυτές εντόπισαν βελτίωση μόνο στον προφορικό λόγο και όχι στον γραπτό (Freed et al. 2003), ενώ άλλες εντόπισαν κάποια βελτίωση και στα δύο είδη λόγου, αλλά σε διαφορετικούς δείκτες (Serrano et al. 2011· Pérez-Vidal & Juan Garau 2009). Ο μικρός αριθμός ερευνών σε συνδυασμό με τις διαφορές που εμφανίζουν στον μεθοδολογικό σχεδιασμό και τους δείκτες που αναλύουν, καθώς και τα περιορισμένα δείγματα συμμετεχόντων καθιστούν δύσκολη την εξαγωγή συμπερασμάτων (Vallejos & Sanz 2021: 261). Ωστόσο, κάποια πρώτα συμπεράσματα φαίνεται να δείχνουν ότι η σύντομη παραμονή στο εξωτερικό μπορεί να ευνοήσει συγκεκριμένες πλευρές των γραπτών δεξιοτήτων των μαθητών μιας Γ2. Αξίζει να σημειωθεί ότι ελάχιστες έρευνες έχουν εξετάσει την ανάπτυξη της γραπτής παραγωγής στο εξωτερικό λαμβάνοντας υπόψη, πέρα από το μαθησιακό περιβάλλον, και άλλους παράγοντες που μπορεί να την επηρεάζουν, όπως για παράδειγμα τα κίνητρα (Sasaki 2011) ή τις στάσεις των μαθητών (Serrano et al. 2012).

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι αλλαγές από μία σύντομη παραμονή στο εξωτερικό για σπουδές δε συντελούνται μόνο σε γλωσσικό επίπεδο. Αντίθετα, αφορούν και άλλους τομείς της προσωπικότητας των μαθητών. Έρευνες έχουν εξετάσει τον αντίκτυπο μιας σύντομης παραμονής στο εξωτερικό στα κίνητρα (Isabelli-García 2006), στις στάσεις και αντιλήψεις των μαθητών απέναντι στη γλώσσα-στόχο και στα μέλη της κοινότητας της συγκεκριμένης γλώσσας (Tragant 2012), στη μείωση του άγχους εκμάθησης της ξένης γλώσσας, στην αυτοπεποίθηση και διάθεση για επικοινωνία, (Dewaele et al. 2015), στην εκτιμώμενη αυτο-αποτελεσματικότητα *(self-efficacy)* και στα εκτιμώμενα οφέλη *(self-perceived gains)*, καθώς και στην απόλαυση από την εκμάθηση της ξένης γλώσσας. Η μελέτη όλων αυτών των παραγόντων είναι ιδιαίτερη σημαντική, καθώς συνεισφέρει στη βαθύτερη κατανόηση των ιδιαιτεροτήτων και των προκλήσεων που χαρακτηρίζουν το συγκεκριμένο μαθησιακό περιβάλλον.

Τέλος, θεωρητικές επισκοπήσεις στο συγκεκριμένο πεδίο έρευνας έχουν τονίσει πόσο σημαντικό είναι να υπάρξουν έρευνες από προγράμματα σύντομης παραμονής για περισσότερες γλώσσες-στόχους, καθώς μπορούν να φέρουν στην επιφάνεια νέα δεδομένα για τον ρόλο του περιβάλλοντος μάθησης (Sanz 2014). Ωστόσο, παρά το αυξανόμενο, σε διεθνές επίπεδο, ενδιαφέρον για τη μελέτη του μαθησιακού περιβάλλοντος που δημιουργείται από τη σύντομη παραμονή στη χώρα της γλώσσας-στόχου για σπουδές, οι έρευνες που έχουν ως αντικείμενο μελέτης τους τα ελληνικά είναι περιορισμένες (Συγγραφέας 2, 2014·

Συγγραφέας 2, 2017). Επιπλέον, με δεδομένο τον μεγάλο αριθμό προγραμμάτων που προσφέρουν σύντομη παραμονή για την εκμάθηση της Ελληνικής στην Ελλάδα και παρέχονται ετησίως από διάφορους φορείς και πανεπιστημιακά ιδρύματα στη χώρα μας, η μελέτη του ρόλου που διαδραματίζουν στη γλωσσική (αλλά και μη γλωσσική) ανάπτυξη των μαθητών της Ελληνικής ως Γ2 μπορεί να δώσει πολύτιμες πληροφορίες που μπορούν να αξιοποιηθούν για τη βελτίωση του σχεδιασμού αποτελεσματικότερων γλωσσικών παρεμβάσεων. Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να συνεισφέρει στο συγκεκριμένο ερευνητικό κενό μέσα από την ανάλυση των δεδομένων που ακολουθεί.

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η παρούσα έρευνα εντάσσεται στο πλαίσιο του ευρύτερου ερευνητικού έργου LETEGR2 (*LEarning, TEaching and Learning to Teach in GReek as a Second/Foreign Language: Evidence from different learning contexts*), το οποίο εκπονήθηκε κατά την τετραετία 2018-2022. Στη συγκεκριμενη μελέτη συμμετείχαν 41 μαθητές και μαθήτριες[6] (άνδρες 7, γυναίκες 33) (ηλικία: Min: 17, Max: 74, μέση ηλικία: 26.62, Τυπική Απόκλιση:13,004) που διδάσκονταν την Ελληνική ως Γ2 σε έναν πανεπιστημιακό φορέα διδασκαλίας στην Ελλάδα. Όλοι οι συμμετέχοντες είχαν λάβει μέρος σε ένα εντατικό θερινό πρόγραμμα Ελληνικής έξι εβδομάδων και είχαν τοποθετηθεί σε επίπεδα γλωσσομάθειας από Α2 - Γ2 (Council of Europe, 2001) με διαγνωστική εξέταση που χορήγησε ο φορέας στην έναρξη των μαθημάτων. Αρχικά, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να συμπληρώσουν ένα ερωτηματολόγιο[7] από το οποίο αντλήθηκαν βασικές πληροφορίες για την ηλικία, το φύλο, την επαγγελματική ιδιότητα και τη γλωσσομάθειά τους και έδωσαν έγγραφη συγκατάθεση για τη συμμετοχή τους στην έρευνα.

Στη συνέχεια, οι μαθητές έλαβαν μέρος σε μία γραπτή δραστηριότητα παραγωγής λόγου με θέμα την έκφραση της προσωπικής τους γνώμης σχετικά με τα μαθήματα ελληνικής γλώσσας. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες καλούνταν να εκφράσουν την άποψή τους για τα μαθήματα ελληνικών στη χώρα τους και στην Ελλάδα. Η διάρκεια της δραστηριότητας ήταν 30 λεπτά στα πρότυπα προηγούμενων ερευνών (Barrot & Gabinete 2019). Η επιλογή της βασίστηκε στο γεγονός ότι αποτελεί μία μη ελεγχόμενη παραγωγή κατά την οποία οι μαθητές μπορούν να εκφράσουν μια προσωπική μαθησιακή τους εμπειρία και ταυτόχρονα, να χρησιμοποιήσουν ελεύθερα τη γλώσσα-στόχο.

Η συλλογή των γραπτών παραγωγών σχεδιάστηκε στο πλαίσιο έρευνας σε βάθος χρόνου (longitudinal study). Για τον λόγο αυτό, πραγματοποιήθηκαν δύο

[6] Για λόγους οικονομίας όπου χρησιμοποιείται το αρσενικό γραμματικό γένος θα εννοούνται τα φύλα των συμμετεχόντων και συμμετεχουσών στην έρευνα.

[7] Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου, το οποίο χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος LETEGR2.

συλλογές σε δύο διαφορετικές φάσεις, η πρώτη κατά την έναρξη του θερινού προγράμματος (pre-test) και η δεύτερη κατά τη λήξη του (post-test). Και στις δύο φάσεις χρησιμοποιήθηκε η ίδια γραπτή δραστηριότητα προκειμένου να εξεταστεί αυτούσια η γλωσσική εξέλιξη, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η αλλαγή της θεματολογίας ή του κειμενικού είδους. Μετά τη διαδικασία της συλλογής, ακολούθησε ανωνυμοποίηση των γραπτών παραγωγών και ψηφιοποίησή τους σε ηλεκτρονικά αρχεία επεξεργασίας.

3.1 Ποσοτική ανάλυση

Σε σχέση με τα γλωσσικά οφέλη έγινε ποσοτική ανάλυση των δεδομένων. Αρχικά, πραγματοποιήθηκε η διαδικασία της επισημείωσης με τη χρήση του εργαλείου UAM CorpusTool, version 3.3 (O' Donnell 2008). Επισημειώθηκαν οι περίοδοι, οι προτάσεις (κύριες και δευτερεύουσες) και οι ελάχιστες δυνατές ενότητες (στο εξής: ΕΔΕ)[8] για τη μέτρηση της συντακτικής πολυπλοκότητας και ο αριθμός και τα είδη των λαθών για τη μέτρηση της γλωσσικής ακρίβειας (μορφοσυντακτικά, ορθογραφικά, γραφηματικά και λεξιλογικά λάθη[9]). Μετά την επισημείωση, ακολούθησε η διαδικασία της κωδικοποίησης των δεδομένων βάσει των τριών μεταβλητών της Πολυπλοκότητας, της Ακρίβειας και της Ευχέρειας (στο εξής: ΠΑΕ) (Πίνακας 1). Η επιλογή δεικτών πραγματοποιήθηκε βάσει προηγούμενων ερευνών (Norris & Ortega 2009˙ Lu 2011˙ Wolfe-Quintero, Inagaki & Kim 1998). Η λεξική πολυπλοκότητα μετρήθηκε με τον δείκτη Guiraud, ο οποίος υπολογίζεται με την αναλογία των μοναδικών λέξεων προς την τετραγωνική ρίζα του συνόλου των λέξεων (Guiraud 1959). Η γενική συντακτική πολυπλοκότητα μετρήθηκε μέσα από το μέσο μήκος περιόδου, προτάσεων και ΕΔΕ (συνολικός αριθμός λέξεων ανά περίοδο, πρόταση και ΕΔΕ). Στο πλαίσιο της συντακτικής πολυπλοκότητας μετρήθηκε, επίσης, ο βαθμός χρήσης της υποτακτικής (δευτερεύουσες ανά ΕΔΕ και ανά πρόταση, συνολικός αριθμός προτάσεων ανά ΕΔΕ) και παρατακτικής σύνδεσης (ΕΔΕ ανά περίοδο) και ο βαθμός πολυπλοκότητας της περιόδου (Προτάσεις ανά σύνολο περιόδων). Η γλωσσική ακρίβεια μετρήθηκε βάσει του συνολικού αριθμού λαθών και η γλωσσική ευχέρεια μέσω του συνολικού αριθμού των λέξεων. Μετά την επισημείωση ακολούθησε η στατιστική ανάλυση των αποτελεσμάτων μέσω του στατιστικού προγράμματος ανάλυσης SPSS.

[8] Από τον αγγλικό όρο T-Unit: minimum terminable unit (Hunt 1965).

[9] Επισημειώθηκαν, αλλά δεν χρησιμοποιήθηκαν στις τελικές αναλύσεις τα τονικά λάθη, επειδή το ποσοστό τους ήταν πολύ υψηλό, με αποτέλεσμα να αυξάνεται σημαντικά το συνολικό ποσοστό λαθών και ενδεχομένως, θα προέκυπταν λανθασμένα συμπεράσματα για τη γενική ακρίβεια των μαθητών.

Μεταβλητή	Δείκτης	Υπολογισμός
Λεξική Πολυπλοκότητα	Guiraud	μοναδικές λέξεις (types) εκφωνήματα (tokens)
Γενική συντακτική πολυπλοκότητα	Μέσο Μήκος Περιόδου (ΜΜ_ΠΕΡ)	Αριθμός Περιόδων προς σύνολο λέξεων.
	Μέσο Μήκος ΕΔΕ (ΜΜ_ ΕΔΕ)	Αριθμός ΕΔΕ προς σύνολο λέξεων.
	Μέσο Μήκος Πρότασης (ΜΜ_ΠΡ)	Αριθμός Προτάσεων προς σύνολο λέξεων.
Πολυπλοκότητα περιόδου	Προτάσεις/Περίοδο (ΠΡ/ ΠΕΡ)	Αριθμός Προτάσεων προς σύνολο Περιόδων.
Παράταξη	ΕΔΕ/Περίοδο (ΕΔΕ/ΠΕΡ)	Αριθμός ΕΔΕ προς σύνολο Περιόδων.
Υπόταξη	Δευτερεύουσες/ΕΔΕ (ΔΠ/ ΕΔΕ)	Αριθμός Δευτερευουσών προς σύνολο ΕΔΕ.
	Δευτερεύουσες/Προτάσεις (ΔΠ/Π)	Αριθμός Δευτερευουσών προς σύνολο Προτάσεων.
	Προτάσεις/ΕΔΕ	Αριθμός Προτάσεων προς σύνολο ΕΔΕ.
Ακρίβεια	Λάθη/λέξεις	Αριθμός λαθών προς σύνολο λέξεων × 100
Ευχέρεια	Λέξεις	Συνολικός αριθμός λέξεων

Πίνακας 1: Δείκτες συντακτικής πολυπλοκότητας

3.2 Ποιοτική ανάλυση

Ομοίως, τα δεδομένα εξετάστηκαν ως προς το περιεχόμενό τους και τον τρόπο με τον οποίο αποκωδικοποιούν την έννοια της «βιωμένης εμπειρίας» με θεματική ανάλυση (thematic analysis, Braun & Clarke 2006). Στο πλαίσιο αυτό,

ακολουθήθηκαν τα εξής στάδια: Στο πρώτο στάδιο και οι τέσσερις ερευνητές προέβησαν σε πολλαπλή ανάγνωση των 82 γραπτών παραγωγών προκειμένου να εξοικειωθούν με τα δεδομένα. Κατόπιν, ο κάθε ερευνητής προχώρησε ανεξάρτητα σε θεματική ανάλυση, με κριτήριο την έννοια της βιωμένης εμπειρίας, εντοπίζοντας σημεία ενδιαφέροντος και θέματα/κατηγορίες που αναδύονταν από τα δεδομένα. Στη συνέχεια, τα αποτελέσματα όλων συγκρίθηκαν και προέκυψε υψηλός βαθμός συμφωνίας μεταξύ των ερευνητών. Οι ετικέτες/κατηγορίες που αναδύθηκαν από τα δεδομένα *(data-driven categorization)* είναι οι εξής:

α) Σύγκριση των δύο περιβαλλόντων εκμάθησης
β) Ψυχολογία της εκμάθησης Γ2 (*psychology of language learning*)
γ) Συνειδητοποίηση (*awareness*) της εμβάπτισης (*immersion*) στην ελληνική γλώσσα και κουλτούρα
δ) Απόλαυση της διδακτικής διαδικασίας
ε) Εκτιμώμενα οφέλη από τη σύντομη παραμονή.

4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

4.1 Γλωσσικά οφέλη

Για τη σύγκριση των επιδόσεων σε πρώτο χρόνο (pre test) και σε δεύτερο χρόνο (post test), χρησιμοποιήθηκε ως στατιστικό εργαλείο ανάλυσης το t-test κατά ζεύγη (paired-sample t-test) (Πίνακας 2). Η λεξική πολυπλοκότητα βελτιώθηκε σημαντικά σε βάθος χρόνου (pre test: MT=6,57, TA=1,18˙ post test: MT=7,02, TA=1,23), με τη διαφορά μάλιστα να κρίνεται στατιστικά σημαντική [t(40)= -1,068 p=0,003). Στατιστικά σημαντική βελτίωση σημείωσε, επίσης, ο δείκτης της ευχέρειας (pre test: MT=90,73 TA=37,79˙ post test: MT=119,61 TA=45,13) [t(40)= -4,645 p=0,000). Ωστόσο, η βελτίωση των δεικτών της συντακτικής πολυπλοκότητας (μέσο μήκος, υπόταξη, παράταξη) δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική. Ομοίως, σε επίπεδο ακρίβειας, αν και ο αριθμός συνολικών λαθών φαίνεται να μειώνεται σε βάθος χρόνου, αυτή η μείωση δεν θεωρείται στατιστικά σημαντική (βλ. Πίνακας 2).

		Pre		Post		t-test κατά ζεύγη		
		ΜΤ	**ΤΑ**	**ΜΤ**	**ΤΑ**	**t**	**df**	**sig**
Λεξική Π.		6,57	1,18	7,02	1,23	-3,184	40	**0,003**
Γενική Συντακτική Πολ.	ΜΜ Περιόδου	14,93	5,99	15,82	5,17	-1,068	40	0,292
	ΜΜ ΕΔΕ	9,59	4,52	10,23	3,99	-1,181	40	0,245
	ΜΜ Πρότασης	5,47	0,97	5,62	1,01	-0,798	40	0,430
Πολ. Περιόδου		2,75	1,07	2,86	0,97	-0,658	40	0,515
Παράταξη	ΕΔΕ/ Περίοδο	1,61	0,52	1,62	0,46	-0,025	40	0,980
Υπόταξη	Δευτ./ΕΔΕ	0,72	0,52	0,81	0,53	-1,088	40	0,283
	Δευτ./ Πρόταση	0,38	0,16	0,40	0,16	-1,261	40	0,215
	Προτάσεις/ ΕΔΕ	1,72	0,52	1,81	0,53	-1,088	40	0,283
Ακρίβεια		14,48	9,63	12,57	7,50	1,100	40	0,278
Ευχέρεια		90,73	37,79	119,61	45,13	-4,645	40	**0,000**

*Με έντονη γραφή στατιστικά σημαντικές διαφορές: p<0,05.

Πίνακας 2: Περιγραφικά στοιχεία pre-post test. Ανάλυση t-test κατά ζεύγη

4.2. Βιωμένη εμπειρία

Γενική εκτίμηση που προκύπτει από όλα τα δεδομένα είναι η σαφής προτίμηση των μαθητών στο περιβάλλον στο οποίο ομιλείται η γλώσσα-στόχος και στον τρόπο με τον οποίο αναδεικνύονται τα χαρακτηριστικά του σε σχέση με το περιβάλλον της αρχικής μαθησιακής τους εμπειρίας. Για τον λόγο αυτό προβαίνουν σε μία συνεχή σύγκριση των δύο περιβαλλόντων η οποία αντιπαραβάλλει το πλαίσιο του ενός έναντι του άλλου και καταλήγει στην ανωτερότητα του περιβάλλοντος σύντομης παραμονής. Η ανωτερότητα αυτή λεξικοποιείται μέσα από τη χρήση επιθέτων, όπως *“φανταστικά”, “καταπληκτικά”, “ενδιαφέροντα”, “πραγματικά και χρήσιμα”, “ποτέ κουραστικά”, “πολύ σημαντικά”* και πραγματώνεται μέσα από δομές που τονίζουν εμφατικά το περιβάλλον αυτό με τη χρήση ακόμα και εσφαλμένων γραμματικά τύπων, όπως

(1) ***#24_B2:*** *Μαθήματα ελληνικών στην Ελλάδα είναι* ***πιο καλήτερο*** *από τα μαθήματα στην Ουκρανία*

(2) ***#2_A2:*** *Μαθαίνω τα ελληνίκα στο πανεπιστήμιο στη χώρα μου, στην Γαλλία.* ***Είναι καλά.*** *Μαθαίνω τις λέξεις σιγά σιγά, με ένα ελληνικό βιβλίο.* ***Αλλά****, να μαθαίνω ελληνίκα στην Ελλάδα είναι* ***πιο πολύ καλά***

Είναι ενδιαφέρον ότι παρά την αναγνώριση ομοιοτήτων ή/ και διαφορών μεταξύ των δύο περιβαλλόντων ή της όποιας συμπληρωματικότητας ως προς τον τρόπο λειτουργίας τους

(3) ***#31_C1****: Τώρα που πέρασα 40 ήμερες στο θερινό πρόγράμμα στην Ελλάδα μου φαίνεται ότι τα μαθήματα εδώ και στην χώρα μου* ***μοιάζονται πολύ****, κάνουμε τα μαθήματα σε ίδιο τρόπο και υποχρεώσεις των μαθητών ειναι οι* ***ίδιες.***

η παραδοχή που υπερισχύει είναι αυτή που χαρακτηρίζει το περιβάλλον σύντομης παραμονής ως το βασικό πλαίσιο για τη μεταφορά της όποιας μαθησιακής εμπειρίας και στο περιβάλλον προέλευσης του μαθητή

(4) ***#16_B1****: Και βέβαια μαθαίνω γραμματική πολλά. Δεν ξέρω που είναι λιγοτερο να μαθαίνω ελληνικά, αλλά* ***σκέφτομαι ότι θέλω να μαθαίνω αυτό στη Ρωσία όπως στην Ελλάδα.***

Ομοίως, επανερχόμενο μοτίβο είναι το διμερές σχήμα "πρόβλημα/ δυσκολία - λύση/ ευκαιρία" στο οποίο το περιβάλλον προέλευσης των μαθητών συνιστά τη "δυσκολία" και αυτό της χώρας στην οποία ομιλείται η Ελληνική χαρακτηρίζεται πάντα ως "ευκαιρία"

(5) ***#9_B1:*** *Οταν είμαστε έξω, εχούμε τη* ***ευκαρία*** *για να μίλαμε με έλληνες για κατημερινή θέματα στα ελληνικά. (...)* ***αλλά στην χώρα μου αυτό είναι δυσκολό*** *για να παντα βρω ανθρωποί που μίλαν ελληνικά ως μητρική γλώσσα τους.*

Στη θετική ανάδειξη του περιβάλλοντος σύντομης παραμονής κινείται και η δεύτερη θεματική κατηγορία η σχετική με το ίδιο το υποκείμενο και τα συναισθήματα που του υπαγορεύονται από τη συγκεκριμένη μαθησιακή συνθήκη. Το περιβάλλον σύντομης παραμονής προβάλλεται μέσα από χαρακτηρισμούς έντονης προφορικότητας

(6) ***#10_B1****: Εδώ στην Ελλάδα τα μαθήματα ελληνικών είναι* ***"άλλο πράγμα" (έσεις καταλαβαίνετε τι θέλω να πω!).***

και πιστώνεται την ιδιαίτερα καλή ψυχολογία στην οποία βρίσκεται ο μαθητής και νιώθει την ανάγκη να μοιραστεί με τη μορφή ευγνωμοσύνης προς έναν ιδεατό αποδέκτη ο οποίος έχει συμβάλει τα μέγιστα στην επιτυχή έκβαση της όλης μαθησιακής του εμπειρίας

(7) ***#14_B1****: Είμαι πάρα πολύ* ***χαρούμενη*** *πού ειμαι εδώ.* ***Ευχαριστώ****. Στην χωρα μου είναι διαφορετικά αυτό και* ***λείπει πολύ κάβε φορά η Αθήνα.***

Το εύρημα αυτό του ιδεατού αποδέκτη το οποίο απαντά σε μεγάλο αριθμό γλωσσικών παραγωγών τονίζει εμφατικά τη συναισθηματική εμπλοκή

του υποκειμένου σε μια προσωποποιημένη μαθησιακή συνθήκη. Η συνθήκη αυτή ενεργοποιεί το θυμικό του σε τέτοιο βαθμό ώστε να φτάνει στο σημείο να αναγνωρίζει τη διαφορά ανάμεσα στην αναγκαστική επιβολή και στην ελεύθερη βούληση της συμμετοχής (πρβ. τη διαφορά ανάμεσα στο απρόσωπο "πρέπει" και το προσωπικό "θέλω") σε σχέση με τα μαθήματα που προσφέρονται στα δύο περιβάλλοντα

(8) ***#24_B2****: Στήν Ουκρανία μαθήματα δεν είναι τόσο ενδιαφέρουν και αν παω στο πανεπιστιμιο μου νιώσω ότι* ***πρεπει*** *να πάω και εδώ στην Ελλάδα* ***θέλω*** *να πάω*

Η τρίτη θεματική κατηγορία συνδέει την υπεροχή του συγκεκριμένου περιβάλλοντος με τη συνειδητοποίηση του ρόλου που παίζει η εμβάπτιση στη γλώσσα-στόχο εντός αυτού: εμβάπτιση που σχετίζεται τόσο με την αυθεντικότητα του γλωσσικού εισαγομένου όσο και με τη συχνότητα εμφάνισής του σε διαφορετικές επικοινωνιακές συνθήκες και καταστάσεις μέσα και έξω από την τάξη

(9) ***#17_B1:*** *Στην Ελλάδα κάνουμε* ***πιο πραγματικά πράγματα.*** *Διδασκόμαστε γραμματική, αλλά όχι τόσο γρήγορα στο Πανεπιστήμιο στην Μόσχα και αυτό μου αρέσει.*

(10) ***#33_C1:*** *όχι μόνο στο διδασκαλαίο μιθαιινούμε* ***παντού*** *είμαι* ***ζούμε με την γλώσσα*** *και προσπαθούμε να παρακοληθούμε πώς παει αυτή γλώσσα.*

Η ποσότητα σε συνδυασμό με την ποιότητα του γλωσσικού εισαγομένου αναγνωρίζονται από τους ίδιους τους μαθητές ως οι πλέον κρίσιμοι παράγοντες για τη μαθησιακή συνθήκη που τους διασφαλίζει το περιβάλλον σύντομης παραμονής ώστε

(11) ***4_A2: Όλο το ταξίδι στην Ελλάδα ήταν το μάθημα Ελλινηκών!***

Το ίδιο το "μάθημα ελληνικών" συνιστά την τέταρτη θεματική κατηγορία. Η απόλαυση που βιώνουν μέσα στο συγκεκριμένο περιβάλλον επηρεάζεται από τη διδακτική διαδικασία που κατά την κρίση τους διαφέρει από αυτή στη χώρα τους ως προς τη μέθοδο και το περιεχόμενο της διδασκαλίας

(12) ***#41_C2****: **Αντιθέτως, εδώ** στην Ελλάδα* ***ακουστική κατανόηση καθίσταται το πιο σημαντικό κομμάτι μαζί με την ελεύθερη προφορική έκφραση σχετικά με συγκεκριμένα θέματα*** *που αντιμετοπίσαμε στην τάξη. Υπήρχε βέβαια και* ***εστίαση σε γραμματικά ζητήματα της επίσημης γλώσσας****, με τα οποία δυσκολεύονται ακόμα οι Έλληνες.*

αλλά και το κλίμα που δημιουργείται μέσα στην τάξη που είναι πάντα χαρούμενο, παιχνιδιάρικο και ποτέ βαρετό

(13) ***#6_A2****: Εδώ στην Αθήνα μπορούμε* ***να τραγούζουμε και να χορεύουμε*** *γι' αυτό μ' αρέσει. επειδή είναι* ***χρήσιμα και παιχνιδιάρικα****. Στην Γαλλία, μαθαίνουμε* ***πολύ γραμματική*** *γι'αυτό* ***δεν μπόρω να μιλάω*** *γιατή δεν ξέρω πολλές* ***λεξειές****.*

(14) ***#36_C1****: αλλά τα μαθήματα δεν είναι πολύ ενδιαφέρον. Εδώ* ***διαβάζουμε*** *με κείμενα,* ***με τραγούδια*** *και* ***δεν βαριόμαστε ποτέ.***

Άμεσα συνδεδεμένη με τη διδακτική πράξη είναι η γλώσσα στην οποία διενεργείται το μάθημα, για την οποία δεν υπάρχει καμία αμφισβήτηση ότι θα μπορούσε να είναι άλλη από την ίδια τη γλώσσα-στόχο,

(15) ***#20_B1:*** *Στην Αθηνα* ***όλα τα μαθήματα είναι στα ελληνικά*** *και* ***πρέπει*** *να καταλάβω και μιλήσω στα ελληνικά.*

γεγονός που συνάδει με την ανάλογη προκατασκευασμένη τους ιδέα ότι ένας διδάσκων θα υπερτερεί από τη στιγμή που είναι φυσικός ομιλητής της γλώσσας που καλείται να διδάξει

(16) ***#40_C2:*** *Από την άλλη, οι καθηγητές είναι πιο πολύ μορφωμένοι* ***αφού είναι φυσικοί ομιλητές****. Τα μαθήματα είναι πολύ χρήσιμα, διασκεδαστικά και ποτέ κουραστικά.* ***Απολαμβάνω την κάθε στιγμή*** *που περνάω σε αυτό το κτήριο και χάρη στις καταπληκτικές καθηγήτριες και* ***τον τέλειο τρόπο διδασκαλίας.***

Τέλος, η υπεροχή της διδακτικής διαδικασίας που προσφέρεται εντός του συγκεκριμένου περιβάλλοντος αντανακλάται στην πέμπτη θεματική κατηγορία στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τα οφέλη τους ως ατόμων. Η προσωπική τους βελτίωση εξειδικεύεται σε συγκεκριμένους γλωσσικούς τομείς άμεσα συσχετιζόμενους με τις δυνατότητες που προσφέρει το εν λόγω περιβάλλον

(17) ***#41_C2:*** *έχω την εντύπωση ότι* ***έχω βελτιωθεί****, έχω αποκτήσει μεγαλύτερη άνεση όταν* ***μιλάω*** *ελληνικά και βεβαίως έχω* ***εμπλουτίσει*** *το λεξιλόγιό μου και με* ***εκφράσεις αργκό*** *και με* ***πολύ λόγιες λέξεις.***

και επεκτείνεται στην απόκτηση ισχυρότερων δεσμών με τον ελληνικό πολιτισμό μέσα από την ενίσχυση της κοινωνιοπολιτισμικής επίγνωσης που τους διασφαλίζει για άλλη μια φορά η συγκεκριμένη συνθήκη

(18) ***#40_C2:*** *Μάθαμε πολλά διάφορα πράγματα για την ιστορία της Ελλάδας, για την* ***ελληνική κληρονομιά, για τον πολιτισμό και για τον λαό.***

(19) ***#15_B1:*** *Μεσα στην Ελλάδα μπορώ να* ***νιώθω ιστορία της χώρας.***

5. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Αναφορικά με τα γλωσσικά οφέλη που αφορούσαν την παραγωγή γραπτού λόγου, τα αποτελέσματα των ποσοτικών αναλύσεων έδειξαν ότι υπήρξε στατιστικά σημαντική βελτίωση σε δύο δείκτες, τη λεξική πολυπλοκότητα και την ευχέρεια. Σχετικά με τη λεξική πολυπλοκότητα, το εύρημα αυτό συμφωνεί με αποτελέσματα προηγούμενων ερευνών που υποστηρίζουν ότι η παραμονή για σπουδές στη χώρα της γλώσσας-στόχου φαίνεται να ευνοεί αυτόν τον δείκτη (Pérez-Vidal & Barquin 2014· Xu 2019). Όσον αφορά την ευχέρεια, τα αποτελέσματά μας συμφωνούν αντίστοιχα με αυτά προηγούμενων μελετών που επίσης εντόπισαν βελτίωση (Pérez-Vidal & Barquin 2014· Sasaki 2007). Για τους

υπόλοιπους δείκτες, δηλαδή τη συντακτική πολυπλοκότητα και την ακρίβεια, η απουσία στατιστικής σημαντικότητας αποτελεί εύρημα που συμφωνεί με αυτά προηγούμενων ερευνών και μπορεί να οφείλεται σε διαφορετικούς παράγοντες. Αρχικά, το διάστημα της παραμονής (έξι εβδομάδες) είναι σχετικά μικρό, ώστε να προκύψουν στατιστικά σημαντικές αλλαγές στους συγκεκριμένους δείκτες (Ortega 2003). Επιπλέον, ενδέχεται για τη βελτίωση αυτών των δεικτών να μην επαρκεί μόνο η εμβάπτιση στην χώρα της γλώσσας-στόχου, αλλά να απαιτείται και μία πιο στοχευμένη παιδαγωγική προσέγγιση και διδασκαλία. Εξάλλου, ένας βασικός περιορισμός της έρευνάς μας ως προς τον ρόλο που διαδραματίζει το περιβάλλον σύντομης παραμονής στην ίδια τη μαθησιακή διαδικασία ήταν το γεγονός ότι δεν στάθηκε δυνατόν να συμπεριληφθεί και μια ομάδα ελέγχου. Στόχος μας εδώ ήταν η μελέτη της εξέλιξης των ίδιων μαθητών κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στην Ελλάδα. Επίσης, στην παρούσα έρευνα ουδετεροποιήθηκε η μεταβλητή του επιπέδου γλωσσομάθειας, καθώς μας ενδιέφερε να διερευνήσουμε τον ρόλο του περιβάλλοντος σύντομης παραμονής στο σύνολό του, για όλους τους μαθητές.

Σε σχέση με τη «βιωμένη εμπειρία» τα ευρήματά μας, όπως προέκυψαν μέσα από την αναστοχαστική διεργασία των ίδιων των μαθητών, έρχονται σε πλήρη συμφωνία με αυτά άλλων ερευνών που έχουν συλλεγεί με άλλου τύπου εργαλεία (ερωτηματολόγια, συνεντεύξεις). Κοινή συνισταμένη όλων των παραγωγών ανεξαρτήτως επιπέδου ελληνομάθειας είναι η υπεροχή που αναγνωρίζουν στο μαθησιακό περιβάλλον της σύντομης παραμονής για όλους τους λόγους και με όλους τους τρόπους που εκτέθηκαν στην προηγούμενη ενότητα. Η βιωμένη εμπειρία νοηματοδοτείται ως συνειδητοποίηση από τους ίδιους τους μαθητές της μαθησιακής διαδικασίας που είναι ιδιαίτερα επωφελής για την ατομική τους πορεία στη γλώσσα-στόχο. Κυρίαρχα μοτίβα είναι η διαμόρφωση μιας θετικής στάσης απέναντι σε όλα τα περιβάλλοντα χρήσης της γλώσσας, η ενίσχυση των κινήτρων και του βαθμού εμπλοκής τους μέσα στο κοινωνιοπολιτισμικό γίγνεσθαι της γλώσσας-στόχου, η απενοχοποίηση από οποιοδήποτε αρνητικό ή φοβικό συναίσθημα γεννά η έλλειψη γλωσσικής ακρίβειας, μια πιο χαλαρή αντίληψη για την ίδια τη γλωσσική διδασκαλία που μπορεί να μεταφερθεί και εκτός του περιβάλλοντος της γλωσσικής τάξης. Τα στοιχεία αυτά, επομένως, ανασύρουν παραδοχές που συνδέουν βιβλιογραφικά το περιβάλλον σύντομης παραμονής με την ποσότητα αλλά και την ποιότητα του γλωσσικού εισαγομένου (Collentine 2009· Pérez Vidal et al. 2018) και επιβεβαιώνουν την ανάγκη των ίδιων των μαθητών για την ενίσχυση της πραγματολογικής τους επίγνωσης την οποία δύσκολα μπορούν να επιτύχουν στα δικά τους μαθησιακά περιβάλλοντα.

Μελλοντικές έρευνες θα ήταν ενδιαφέρον να μελετήσουν την επιρροή του περιβάλλοντος σύντομης παραμονής ως προς τα μαθησιακά οφέλη που μπορεί να αποφέρει με μεγαλύτερα δείγματα συμμετεχόντων και συνδυασμό

διαφορετικών εργαλείων. Επιπλέον, το συγκεκριμένο περιβάλλον θα ήταν σκόπιμο να συνεξεταστεί με άλλες μεταβλητές (επίπεδα γλωσσομάθειας, κίνητρα, συχνότητα επαφής με τη γλωσσική κοινότητα- στόχο). Είναι γεγονός ότι η διερεύνηση των παραγόντων αυτών σε συνδυασμό με την ανάπτυξη προγραμμάτων εκμάθησης της Ελληνικής στην Ελλάδα από ξένους φοιτητές θα οδηγούσε σε μια καλύτερη αποτίμηση των μαθησιακών τους αποτελεσμάτων και θα έθετε τις βάσεις για μια επιστημονικότερη προσέγγιση της εμπειρίας που παρέχουν στους συμμετέχοντές τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Amuzie & Winke 2009: G. Amuzie, P. Winke, Changes in language learning beliefs as a result of study abroad. *System*, *37*, 366–79.

Barrot & Gabinete 2019: J. Barrot, M. K. Gabinete, Complexity, accuracy, and fluency in the argumentative writing of ESL and EFL learners. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, *59*(2), 209–232.

Churchill & DuFon 2006: E. Churchill, M. DuFonz, Evolving threats in study abroad research. In M. Dufon & E. *Churchill* (eds.)*, Language Learners in Study Abroad Contexts* (pp. 1–30). Bristol, UK: Multilingual Matters.

Collentine 2009: J. Collentine, Study abroad research: Findings, implications and future directions. In M. H. Long & C. J. Doughty (eds.), *The Handbook of Language Teaching* (pp. 218–233). New Jersey: Wiley-Blackwell.

Council of Europe 2001: Council of Europe, *Common European framework of reference for languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

Collentine & Freed 2004: J. Collentine, B. Freed, Introduction. Learning context and its effects on second language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition*, *26*, 227–248.

DeKeyser 2007: R. DeKeyser, Study abroad as foreign language practice. In R. DeKeyser (ed.), *Practicing in a second language: Perspectives from applied linguistics and cognitive psychology* (pp. 208–226). Cambridge: Cambridge University Press.

Dewaele, Comanaru & Faraco 2015: J. M. Dewaele, R. S. Comanaru, M. Faraco, The affective benefits of a pre-sessional course at the start of study abroad. In R. Mitchell, N. Tracy-Ventura & K. McManus (eds.). *Social interaction, identity and language learning during residence* abroad (Eurosla Monograph *Series 5*) (pp. 33–50). European second language association.

Freed 1995: F. B. Freed (ed.), *Second language acquisition in a study abroad context.* Amsterdam: John Benjamins.

Freed & Lazar 2003: B. F Freed, S. So, N. A. Lazar, Language learning abroad: How do gains in written fluency compare with gains in oral fluency in French as a second language *ADFL Bulletin*, *34*(3), 349–356.

Housen, Kuiken, & Vedder 2012: A. Housen, F. Kuiken, I. Vedder (eds.), *Dimensions of L2 performance and proficiency. Complexity, accuracy and fluency in SLA.* Amsterdam: John Benjamins.

Hunt 1965: K. W. Hunt, *Grammatical Structures Written at Three Grade Levels*. Illinois: National Council of English.

Isabelli-García 2006: C. Isabelli-García, Study abroad social networks, motivation and attitudes: Implications for second language acquisition. In M. Dufont & E. Churchill (eds.), *Language Learner in Study Abroad Contexts* (pp. 232–258). Bristol, UK: Multilingual Matters.

Kinginger 2008: C. Kinginger, Language learning in study abroad: Case studies of Americans in France. *Modern Language Journal, 92*, 1–131.

Llanes 2011: À. Llanes, The many facets of study abroad: An update of the research on L2 gains emerged during a SA experience. *International Journal of Multilingualism*, *8*(3), 189–215.

Llanes & Muñoz 2009: À Llanes, C. Muñoz, A short stay abroad: Does it make a difference? *System*, *37*(3), 353–365.

O' Donnell 2008: M. O'Donnell, Demonstration of the UAM CorpusTool for text and image annotation. In J. Lin (ed.), *Proceedings of the ACL-08: HLT Demo Session* (pp. 13–16). Columbus, Ohio: Association for Computational Linguistics.

Pérez-Vidal 2014: C. Pérez-Vidal, *Language acquisition in study abroad and formal instruction contexts*. Amsterdam: John Benjamins.

Pérez-Vidal & Barquin 2014: C. Pérez-Vidal, E. Barquin, Comparing progress in academic writing after formal instruction and study abroad. In C. Pérez-Vidal (ed.), *Language acquisition in study abroad and formal instruction contexts* (pp. 217–234). Amsterdam: John Benjamins.

Pérez-Vidal & Juan-Garau 2009: C. Pérez-Vidal, M. Juan-Garau, The effect of Study Abroad (SA) on written performance. *EUROSLA Yearbook*, *9*, 269–295.

Pérez-Vidal, López-Serrano, Ament, Thomas-Wilhem 2018: C. Pérez-Vidal, C. S. López-Serrano, J. Ament, D. J. Thomas-Wilhem, *Learning Context Effects: Study Abroad, Formal Instruction and International Immersion Classrooms*. Berlin: Language Science Press.

Pérez-Vidal & Rachel 2019: C. Pérez-Vidal, S. Rachel, Pragmatic development in study abroad settings. In N. Taguchi (ed.), *The Routledge handbook of Second Language Acquisition and pragmatics* (pp. 355–371). England: Routledge.

Sanz 2014: C. Sanz, Contributions of study abroad research to our understanding of SLA processes and outcomes. The SALA project, an appraisal. In C. Pérez-Vidal (ed.), *Language acquisition in study abroad and formal instruction contexts* (pp. 1–13). Amsterdam: John Benjamins.

Sanz & Morales-Front 2018: C. Sanz, A. Morales-Front (eds.), *The Routledge handbook of study abroad research and practice*: England: Routledge.

Sasaki 2011: M. Sasaki, Effects of varying lengths of study- abroad experiences on Japanese EFL students' L2 writing ability and motivation: A longitudinal study. *TESOL Quarterly, 45*(1), 81–105.

Serrano, Llanes & Tragant 2011: R. Serrano, À Llanes, E. Tragant, Analyzing the effect of context of second language learning: Domestic intensive and semi-intensive courses vs. study abroad in Europe. *System*, *39*(2), 133–143.

Serrano, Tragant, & Llanes 2012: R. Serrano, E. Tragant, À. Llanes, A Longitudinal analysis of the effects of one year abroad. *The Canadian Modern Language Review*, *68*(2), 138–163.

Tragant 2012: E. Tragant, Change or stability in learners' perceptions as a result of a study abroad. In C. Muñoz (ed.), *Intensive exposure experiences in second language learning* (pp. 161–192). Bristol: Multilingual Matters.

Vallejos & Sanz 2021: C. Vallejos, C. Sanz, L2 Writing in study-aborad contexts. In R. M. Manchón & C. Polio (eds.), *The Routledge Handbook of Second Language Acquisition and Writing* (pp. 254–267). England: Routledge.

Xu 2019: Y. Xu, Changes in interlanguage complexity during study abroad: A meta-analysis. *System*, *80*, 199–211.

Μαρία Ιακώβου
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Μαρία Ανδριά
Πανεπιστήμιο Βαρκελώνης

Αθανασία Γκούμα
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Παναγιώτης Παναγόπουλος
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

STUDY ABROAD IN GREECE: THE ROLE OF LIVED EXPERIENCE IN THE LEARNING OF L2 GREEK

Summary

The present study explores the impact of Study Abroad (SA) on written skills, beliefs and attitudes in Greek as a foreign language of 41 learners of various proficiency levels who were attending a 6-week summer course in Greece. Data collection took place at the start and at the end of the course. Participants were asked to produce a written composition (opinion essay), the topic of which was specially designed to elicit their reflection on their learning experience with Greek in Greece and at home. Data were analyzed both quantitatively and qualitatively. Participants' written development was measured in terms of Complexity, Accuracy, Fluency, (CAF), while their reflection was examined through a qualitative, thematic analysis of their written productions. Results showed that SA led to an improvement in written lexical complexity and fluency. It also helped participants to gain awareness on the role of the learning environment in enriching their experiences and broadening their knowledge about the target language.

Keywords: Language learning context, Second language acquisition, Study abroad, Greek as Second/Foreign language, Meta-reflection, CAF, Thematic analysis.

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch11

Άννα Ιορδανίδου[1]
Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και Κοινωνικής Εργασίας
Γιάννης Γαλανόπουλος[2]
Τατιάνα Γαλανοπούλου-Μιλιβόγεβιτς[3]

ΜΑΣ ΕΚΤΙΘΕΙ Ο ΑΠΕΛΘΕΙΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ: Η ΟΛΕΘΡΙΑ ΓΟΗΤΕΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΙΑΣ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ

Στην εργασία εξετάζεται η αποκλίνουσα χρήση λόγιων σχηματισμών που παρουσιάζουν υψηλό επίπεδο μορφολογικής δυσκολίας, και συγκεκριμένα των αρχαιοελληνικής προέλευσης μετοχών, που άλλοτε εντάσσονται και άλλοτε δεν εντάσσονται στο σύστημα της κοινής νεοελληνικής, αλλά φαίνεται ότι χρησιμοποιούνται από τους ομιλητές ως φορείς γλωσσικού κύρους. Από την επεξεργασία και τη μελέτη γλωσσικού υλικού από τα σημαντικότερα σύγχρονα νεοελληνικά λεξικά και το Διαδίκτυο (Google) ως σώμα κειμένων επιχειρείται α) να εντοπιστούν τα είδη και το εύρος των μορφολογικών αποκλίσεων, β) να διερευνηθεί σε ποιον βαθμό για τους τύπους που δεν εντάσσονται στο σύστημα της κοινής νεοελληνικής υπάρχουν διαθέσιμοι εναλλακτικοί τύποι ή εναλλακτικές δομές, όπως π.χ. στην περίπτωση των αρχαιοελληνικών μετοχών παθητικού αορίστου είναι οι μετοχές παθητικού παρακειμένου και οι αναφορικές προτάσεις, και γ) να διατυπωθούν διδακτικές προτάσεις ανακαλυπτικής μάθησης.

Λέξεις-κλειδιά: Λόγιοι σχηματισμοί, Μορφολογική ποικιλία, Κοινή νεοελληνική

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στην παρούσα εργασία θα ασχοληθούμε με την αποκλίνουσα χρήση λόγιων σχηματισμών που παρουσιάζουν υψηλό επίπεδο μορφολογικής δυσκολίας και οι οποίοι άλλοτε εντάσσονται και άλλοτε δεν εντάσσονται στο σύστημα της κοινής νεοελληνικής αλλά φαίνεται ότι σε κάθε περίπτωση χρησιμοποιούνται από τους ομιλητές γιατί εκλαμβάνονται ως φορείς γλωσσικού κύρους. Βασική κατηγορία λόγιων σχηματισμών που δεν εντάσσονται στο σύστημα της νέας

[1] A.Iordanidou@upatras.gr
[2] jgalan@upatras.gr
[3] tagalan@icloud.com

ελληνικής αποτελούν οι αρχαιοελληνικές μετοχές ενεστώτα σε *-ων, -ουσα, -ον* (π.χ. συμμετέχων), σε *-ών, -ούσα, -ούν* (π.χ. *βεβαιών*) και σε *-ών, -ώσα, -ών* (π.χ. *κυβερνών*) και αορίστου σε *-ών, -ούσα, -όν* (π.χ. *εκλιπών*) και σε *-ας, -ασα, -αν* ενεργητικής φωνής (π.χ. *ο αφυπηρετήσας καθηγητής*), καθώς και οι μετοχές αορίστου σε *-είς, -είσα, -έν* παθητικής φωνής (π.χ. *οι συλληφθέντες απεργοί*). Οι μετοχές σε *-ων* παρουσιάζουν κλίση παρόμοια με των επιθέτων σε *-ων, -ουσα, -ον* (π.χ. *ενδιαφέρων, -ουσα, -ον*) της σχολικής γραμματικής (βλ. Φιλιππάκη-Warburton κ.ά. 2009: 103) και σε μεγάλο βαθμό λειτουργούν ως επίθετα ή ουσιαστικά, ενώ οι μετοχές ενεργητικού και παθητικού αορίστου συνιστούν μεμονωμένα κλιτικά παραδείγματα. Άρα, μόνο η κλίση σε *-ων, -ουσα, -ον* αποτελεί αντικείμενο σχολικής διδασκαλίας. Μαζί με τα τριγενή και δικατάληκτα επίθετα σε *-ης/-ής, -ες/ές* (π.χ. *αγωνιώδης, ακριβής*) και τα επίθετα σε *-ύς, -εία, -ύ* (π.χ. *ευθύς*), που εμπεριέχονται στη σχολική γραμματική (βλ. Φιλιππάκη-Warburton κ.ά. 2009: 104), λόγω υψηλής μορφολογικής δυσκολίας, αποτελούν βασικές εστίες αποκλίσεων στη γλωσσική πρακτική, όπως δείχνουν οι σχετικές έρευνες και μελέτες (βλ. ενδεικτικά Μακρή-Τσιλιπάκου 2012· Ξυδόπουλος 2020· Φλιάτουρας & Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2019).

1.1. Μεθοδολογία

Για να ανιχνευτεί το εύρος των αποκλίσεων όσον αφορά τις μη ενταγμένες στο σύστημα της κοινής νεοελληνικής λόγιες μετοχές, σε πρώτο στάδιο έγινε καταγραφή των εμφανίσεων στα τρία βασικά νεοελληνικά λεξικά, στο Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (εφεξής ΛΚΝ), στο Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (Μπαμπινιώτη, εφεξής ΛΝΕΓ) και στο Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας (Ακαδημίας, εφεξής ΧΛΝΓ) και σε δεύτερο στάδιο, με αξιοποίηση του Διαδικτύου ως σώματος κειμένων (Google as corpus), καταγράφηκαν οι πλέον διαδεδομένες αποκλίσεις στη χρήση μορφολογικών τύπων της συγκεκριμένης κατηγορίας. Η καταγραφή των μετοχών στην ηλεκτρονική έκδοση του ΛΚΝ και του ΧΛΝΓ έγινε μέσω της διαδικασίας της αναζήτησης, ενώ για το ΛΝΕΓ, που κυκλοφορεί μόνο σε έντυπη έκδοση, η καταγραφή υπήρξε ιδιαίτερα κοπιαστική και χρονοβόρα και προφανώς δεν μπορεί να θεωρηθεί πλήρης. Προβλήματα εντοπισμού και στα τρία λεξικά προέκυψαν και λόγω των χαρακτηρισμών «μτχ.», «επ.» και «ουσ.» που έπρεπε να ελεγχθούν στις υπό έρευνα μορφολογικές κατηγορίες μετοχών λόγιας προέλευσης.

Η κατάρτιση των καταλόγων από τα λεξικά επέτρεψε σε δεύτερη φάση τον εντοπισμό πιθανών περιπτώσεων απόκλισης, όπως της γενικής πληθυντικού των θηλυκών των μετοχών αορίστου σε *-είς, -είσα, -έν* της παθητικής φωνής: π.χ. *των συλληφθέντων γυναικών*. Ακολούθησε έρευνα στο Διαδίκτυο (Google).

1.2. Επιδιωκόμενα αποτελέσματα

Από την επεξεργασία και τη μελέτη του γλωσσικού υλικού επιχειρείται:
α) να εντοπιστούν τα είδη και το εύρος των μορφολογικών αποκλίσεων,
β) να διερευνηθεί σε ποιον βαθμό για τους τύπους που δεν εντάσσονται στο σύστημα της κοινής νεοελληνικής υπάρχουν διαθέσιμοι εναλλακτικοί τύποι ή εναλλακτικές δομές, όπως π.χ. οι αναφορικές προτάσεις,
γ) να διατυπωθούν προτάσεις διδακτικής αντιμετώπισης των αποκλίσεων, στο πλαίσιο της ανακαλυπτικής μάθησης.

2. ΟΙ ΜΕΤΟΧΕΣ ΣΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΑ ΛΕΞΙΚΑ

2.1. Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (ΛΚΝ)

Στο ΛΚΝ οι μετοχές αρχαιοελληνικής προέλευσης ενεστώτα σε *-ων, -ουσα, -ον* και *-ών, -ούσα, -ούν / -ών, -ώσα, -ών* και αορίστου σε *-ών, -ούσα, -όν* και *-ας, -ασα, -αν* ενεργητικής φωνής, καθώς και οι μετοχές αορίστου σε *-είς, -είσα, -έν* παθητικής φωνής, χαρακτηρίζονται «επίθετα» και παραπέμπονται στους κλιτικούς πίνακες Ε12 (κλιτικά υποδείγματα *τρέχων, τρέχουσα, τρέχον – ανιών, ανιούσα, ανιόν – συμπαθών, συμπαθούσα, συμπαθούν – διασωθείς, διασωθείσα, διασωθέν – λήξας, λήξασα, λήξαν – δρων, δρώσα, δρων*). Άλλοτε φέρουν την ένδειξη «λόγ.», π.χ. *ακμάζων*, και άλλοτε όχι, π.χ. *αρχαΐζων*.

Τα ουσιαστικοποιημένα, π.χ. *συνιστώσα*, λημματογραφούνται ξεχωριστά. Συνολικά καταγράφονται περίπου 120 επιθετοποιημένες και ουσιαστικοποιημένες λόγιες μετοχές.

2.2. Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (Μπαμπινιώτη, ΛΝΕΓ)

Συνολικά καταγράφονται περίπου 300 μετοχές αρχαιοελληνικής προέλευσης ενεστώτα σε *-ων, -ουσα, -ον* και *-ών, -ούσα, -ούν / -ών, -ώσα, -ών* και αορίστου σε *-ών, -ούσα, -όν* και *-ας, -ασα, -αν* ενεργητικής φωνής, καθώς και μετοχές αορίστου σε *-είς, -είσα, -έν* παθητικής φωνής. Άλλοτε χαρακτηρίζονται «μετοχές» στο εσωτερικό του λήμματος που αφορά το ρήμα από το οποίο προέρχονται, π.χ.

αιμάσσω ρ. [μτχ. αιμάσσων, -ουσα, -ον]
και άλλοτε δεν εντάσσονται στο ρήμα και συνιστούν ξεχωριστό λήμμα:
απαστράπτων, -ουσα, -ον

2.3. Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας (Ακαδημίας, ΧΛΝΓ)

Συνολικά καταγράφονται περίπου 450 μετοχές αρχαιοελληνικής προέλευσης ενεστώτα σε *-ων, -ουσα, -ον* και *-ών, -ούσα, -ούν / -ών, -ώσα, -ών*

και αορίστου σε *-ών, -ούσα, -όν* και *-ας, -ασα, -αν* ενεργητικής φωνής, καθώς και μετοχές αορίστου σε *-είς, -είσα, -έν* παθητικής φωνής. Συνήθως χαρακτηρίζονται «μετοχές» στο εσωτερικό του λήμματος που αφορά το ρήμα από το οποίο προέρχονται, π.χ.

αριστερίζω ρ. αμετβ. {μτχ. ενεστ. αριστερίζων}

και άλλοτε δεν εντάσσονται στο ρήμα και συνιστούν ξεχωριστό λήμμα που χαρακτηρίζεται επίθετο:

αναβράζων, ουσα, ον

3. ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΟ GOOGLE ΩΣ ΣΩΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Οι βασικές κατηγορίες αποκλίσεων που προέκυψαν από την έρευνα στο Google (tools => verbatim) είναι:

α) Οι αρχαιοελληνικής προέλευσης μετοχές ενεστώτα σε *-ων, -ουσα, -ον* στο αρσενικό γένος παρουσιάζουν τάσεις για μορφολογική εξομάλυνση κατά το πρότυπο των ουσιαστικών σε *-ων* (*γέρων – γέροντας*), π.χ.

ο διδάσκοντας [74 εμφανίσεις – έναντι 58 *ο διδάσκων*, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

ο διευθύνοντας σύμβουλος [156 εμφανίσεις – έναντι 151 *διευθύνων σύμβουλος*, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

ο μέλλοντας σύζυγος [111 εμφανίσεις – έναντι 107 *μέλλων σύζυγος*, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

β) Στις αρχαιοελληνικής προέλευσης μετοχές ενεστώτα σε *-ων, -ουσα, -ον* και αορίστου σε *-ών, -ούσα, -όν* παρουσιάζονται τάσεις για επικράτηση άκλιτου τύπου, π.χ.

τον απελθών [35 εμφανίσεις – έναντι 156 *τον απελθόντα*, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

τον διευθύνων σύμβουλο [160 εμφανίσεις – έναντι 207 *διευθύνοντα σύμβουλο*, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

τον εκλιπών [150 εμφανίσεις – έναντι 225 *τον εκλιπόντα*, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

η επιβλέπων καθηγήτρια [57 εμφανίσεις – έναντι 58 *η επιβλέπουσα καθηγήτρια*, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

τον θανών [37 εμφανίσεις – έναντι 168 *τον θανόντα*, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023

γ) Στις αρχαιοελληνικής προέλευσης μετοχές ενεστώτα σε *-ών, -ώσα, -ών* παρουσιάζεται σε ορισμένες περιπτώσεις τάση για επικράτηση θηλυκού τύπου σε *-ούσα*, π.χ.

η επιζούσα [72 εμφανίσεις – έναντι 130 *η επιζώσα*, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

η κυβερνούσα [116 εμφανίσεις – έναντι 143 *η κυβερνώσα*, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

ενώ στην περίπτωση της μετοχής *οι φοιτώντες* παρατηρείται ευρεία χρήση του τύπου *φοιτούντες*: 120 εμφανίσεις – έναντι 101 *οι φοιτώντες* (με αφαίρεση των χωρίων σε καθαρεύουσα, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023).

δ) Στις αρχαιοελληνικής προέλευσης μετοχές παθητικού αορίστου σε *-είς, -είσα, -έν* παρουσιάζεται αδυναμία προσαρμογής του γένους στον πληθυντικό του θηλυκού. Δεδομένου ότι η πλέον διαδεδομένη ισοδύναμη απόδοσή τους είναι οι μετοχές παθητικού παρακειμένου και οι αναφορικές προτάσεις, παρουσιάζει ενδιαφέρον η ανίχνευση αυτής της ισοδυναμίας στη γλωσσική πρακτική του Διαδικτύου (βλ. και Ιορδανίδου 2020), π.χ.

ανατεθέντων εργασιών 80 – *ανατεθεισών εργασιών* 71 [*ανατεθειμένων* εργασιών 105, εργασίες *που ανατέθηκαν* 124, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

απορριφθέντων αιτήσεων 121 – *απορριφθεισών αιτήσεων* 88 [*αιτήσεις που απορρίφθηκαν* 115 – τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

διανυθέντων αποστάσεων 29 – *διανυθεισών αποστάσεων* 13 – [*αποστάσεις που διανύθηκαν* 92, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

επιβληθέντων ποινών 42 – *επιβληθεισών ποινών* 115 [*επιβεβλημένων ποινών* 8, *ποινές που επιβλήθηκαν* 145, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

κατασχεθέντων περιουσιών 42 – *κατασχεθεισών περιουσιών* 24 [*περιουσίες που κατασχέθηκαν* 49, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

παρασχεθέντων υπηρεσιών 99 – *παρασχεθεισών υπηρεσιών* 95 [*υπηρεσίες που παρασχέθηκαν* 53, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

προϋπολογισθέντων δαπανών 121 – *προϋπολογισθεισών δαπανών* 96 [*προϋπολογισμένων δαπανών* 101, *δαπάνες που προϋπολογίστηκαν* 16, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

συλληφθέντων γυναικών 50 – *συλληφθεισών γυναικών* 16 [*γυναίκες που συνελήφθησαν* 139, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

υποβληθέντων αιτήσεων 137 – *υποβληθεισών αιτήσεων* 127 [*υποβεβλημένων αιτήσεων* 76, *αιτήσεις που υποβλήθηκαν* 127, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Τα συμπεράσματα της παρούσας εργασίας συγκλίνουν με εκείνα της Ιορδανίδου (2020): δεδομένου ότι η σχολική γραμματική, ως βασικός φορέας τυποποίησης της νέας ελληνικής, δεν περιλαμβάνει τις μετοχές αρχαιοελληνικής προέλευσης ενεστώτα σε *-ων, -ουσα, -ον* και *-ών, -ούσα, -ούν / -ών, -ώσα, -ών* και αορίστου σε *-ών, -ούσα, -όν* και *-ας, -ασα, -αν* της ενεργητικής φωνής, καθώς και τις μετοχές αορίστου σε *-είς, -είσα, -έν* της παθητικής φωνής, θα περίμενε κανείς τα σύγχρονα λεξικά να καταγράφουν μόνο τη χρήση τους ως επιθέτων ή ουσιαστικών. Αυτό συμβαίνει συστηματικά στο ΛΚΝ και λιγότερο συστηματικά στο ΧΛΝΓ, ενώ στο ΛΝΕΓ κυριαρχεί ο χαρακτηρισμός τους ως μετοχών. Το υψηλό κύρος που φαίνεται να τις περιβάλλει λόγω της λεξικογραφικής νομιμοποίησης και της ευρείας χρήσης σε δημοσιογραφικά, διοικητικά και νομικά κείμενα οδηγεί σε γλωσσική πρακτική με σημαντικό βαθμό μορφολογικών αποκλίσεων. Στην εποχή της ηλεκτρονικής λεξικογραφίας αναμένεται από τα λεξικά να παρέχουν στον χρήστη πληροφορίες για τις αποκλίσεις αυτές, καθώς και πληροφορίες πλήρους κλίσης, αναλυτικά ερμηνεύματα συνοδευόμενα από αυθεντικά παραδείγματα, αναλυτική παράθεση λεξικών συνάψεων, με παράλληλη απλοποίηση της μεταγλώσσας, συνδέσεις με ηλεκτρονικά σώματα κειμένων και πολυμεσικό υλικό και χώρο συζητήσεων (φόρουμ) με απορίες χρηστών.

Εν αναμονή της άνθησης της ηλεκτρονικής λεξικογραφίας και στη χώρα μας και επειδή και οι τρεις εισηγητές της παρούσας ανακοίνωσης είμαστε εκπαιδευτικοί, θεωρούμε σημαντικό να προτείνουμε, σε επίπεδο σχολικής εκπαίδευσης για τις δύο τελευταίες τάξεις του δημοτικού και για τη δευτεροβάθμια, παραδείγματα δραστηριοτήτων ανακαλυπτικής μάθησης (βλ. Ιορδανίδου & Μιχάλης 2021):

Επίθετα και επιθετοποιημένες μετοχές σε -ων, -ουσα, -ον: τον διευθύνων σύμβουλο [160 εμφανίσεις – έναντι 207 *διευθύνοντα σύμβουλο*, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

- *Δυνατότητα ανακαλυπτικής γραμματικής μάθησης:* οι μαθητές/-τριες βρίσκουν με αναζήτηση στο *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* τον κατάλογο με τα επίθετα της κατηγορίας αυτής και αναζητούν παραδείγματα στο Διαδίκτυο με αποκλίνουσα χρήση. Παρατηρούν τα είδη των κειμένων και το ύφος (επίσημο/ανεπίσημο). Ελέγχουν αν υπάρχουν και άλλες φράσεις με το ουσιαστικό *σύμβουλος* όπου να φαίνεται ότι το *διευθύνων* έχει παρόμοια λειτουργία επιθέτου, όπως π.χ. *τεχνικός σύμβουλος*.

η επιζούσα [72 εμφανίσεις – έναντι 130 *η επιζώσα*, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

●*Δυνατότητα ανακαλυπτικής γραμματικής μάθησης:* οι μαθητές/-τριες βρίσκουν με αναζήτηση στο *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* τα ρήματα που περιέχουν το *ζω* και αναζητούν παραδείγματα στο Διαδίκτυο. Μέσω της αναζήτησης οδηγούνται να προβληματιστούν πώς έχει προκύψει ο αποκλίνων σχηματισμός *επιζούσα*. Διατυπώνουν απόψεις για τους λόγους που οδηγούν στην απόκλιση, π.χ. ότι είναι συνηθισμένοι οι σχηματισμοί θηλυκού σε *-ούσα*, π.χ. *παρελθούσα*, *τυχούσα*. Ελέγχουν αν μπορούν να χρησιμοποιηθούν εναλλακτικά αναφορικές προτάσεις, όπου δεν παρατηρούνται αποκλίσεις, π.χ. *αυτή που επέζησε*. Λεξικογραφική πληροφορία, όπως αυτή που παρατίθεται παρακάτω από το ΛΚΝ, μπορεί να αξιοποιηθεί για να συνδεθεί ο τύπος *επιζώσα* με το ρήμα *ζω* και τις σχετικές στερεότυπες φράσεις:

ζων ζώσα ζων [ζόη] Ε12στ **:** (λόγ.) που ζει, που υπάρχει: *Ζώσα ύλη / πραγματικότητα*. *Ζώσα ψυχή* και μτφ. άνθρωπος, για να δηλώσουμε την πλήρη έλλειψη, την απουσία του: *Με τέτοιο κρύο δεν κυκλοφορεί έξω ψυχή ζώσα*, κανένας. (λόγ. έκφρ.) *διά ζώσης*, για επαφή που γίνεται με ζωντανή παρουσία· ΣΥΝ ΦΡ *από κοντά: Δε θέλει να μιλήσουμε στο τηλέφωνο, θέλει να τα πούμε διά ζώσης*.

συλληφθέντων γυναικών 50 – *συλληφθεισών γυναικών* 16 [*γυναίκες που συνελήφθησαν* 139, τελευταία πρόσβαση 25/5/2023]

●*Δυνατότητα ανακαλυπτικής γραμματικής μάθησης:* οι μαθητές/-τριες βρίσκουν με αναζήτηση στο *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* κατάλογο με ρήματα σύνθετα με το *λαμβάνω* που σχηματίζουν λόγιες μετοχές παθητικού αορίστου σε *-είς, -είσα, -έν* με λειτουργία επιθέτου, π.χ. *αναληφθέντων καθηκόντων*, και αναζητούν παραδείγματα στο Διαδίκτυο. Διατυπώνουν απόψεις για τους λόγους που οδηγούν στην απόκλιση και προτείνουν εναλλακτικές δομές με αναφορικές προτάσεις, όπως *γυναίκες που συνελήφθησαν*, *καθήκοντα που αναλήφθηκαν*. Παρατηρούν ότι για το ρήμα *συλλαμβάνω* δεν υπάρχει μετοχή παθητικού παρακειμένου στην κοινή νεοελληνική, αλλά για το *αναλαμβάνω* υπάρχει: *ανειλημμένων καθηκόντων*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ιορδανίδου & Μιχάλης 2021: Ά. Ιορδανίδου, Α. Μιχάλης, Η «επιβλέπων καθηγήτρια»: πρόταση ερευνητικής και διδακτικής προσέγγισης των γλωσσικών αποκλίσεων. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, *41*, 55–64 [Online], [https://ins.web.auth.gr/images/MEG_PLIRI/MEG_41_55_64.pdf].

Ιορδανίδου 2020: Ά. Ιορδανίδου, Τα σταλθέντα ή τα σταλμένα μηνύματα; – απολιθώματα των αρχαίων μετοχών στα σύγχρονα λεξικά και στα σώματα κειμένων. In Z. Gavriilidou, M. Mitsiaki & A. Fliatouras (eds.), *Proceedings of XIX EURALEX Congress: Lexicography for Inclusion*, vol. I (pp. 151–156). Democritus University of Thrace [Online], [https://euralex2020.gr/proceedings/].

Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής 1998: *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής.* Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ., Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη) [Online], [http://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/index.html].

Μακρή-Τσιλιπάκου 2012: Μ. Μακρή-Τσιλιπάκου, Λόγια βάσανα. Στο Δ. Κουτσογιάννης, Α. Νάκας, Κ. Ντίνας, Γ. Παπαναστασίου & Σ. Χατζησαββίδης (επιμ.), *Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου «35 Χρόνια από τη Γλωσσοεκπαιδευτική Μεταρρύθμιση»*, 1–26 [Online], [https://www.researchgate.net/publication/320716882_Logia_basana_Learned_language_troubles].

Μπαμπινιώτης 2019: Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (Ε΄ έκδ.). Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Ξυδόπουλος 2020: Γ. Ξυδόπουλος, Μια διεισδυτική ματιά στα γλωσσικά «λάθη». Στο Ν. Τσιτσανούδη-Μαλλίδη (επιμ.), *Το λάθος και η δυναμική του στη γλώσσα και στην επικοινωνία* (σσ. 199–238). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Φιλιππάκη-Warburton, Γεωργιαφέντης, Κοτζόγλου & Λουκά 2009: Ει. Φιλιππάκη-Warburton, Μ. Γεωργιαφέντης, Γ. Κοτζόγλου, Μ. Λουκά, *Γραμματική Ε΄ & Στ΄ Δημοτικού*. Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής. Ανάδοχος Συγγραφής: Εκδόσεις Πατάκη [Online], [http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2009/Grammatiki_E-ST-Dimotikou_html-apli/].

Φλιάτουρας & Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2019: Ά. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη & Α. Φλιάτουρας (επιμ.), *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη νέα ελληνική: Θεωρία, ιστορία, εφαρμογή*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Χρηστικό Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας 2014 (Β΄ έκδ.) 2023 (Σύντ. & Επιμ. Χρ. Χαραλαμπάκης). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών & Εθνικό Τυπογραφείο [Online], [https://christikolexiko.academyofathens.gr/index.php].

Anna Iordanidou
University of Patras
Department of Education and Social Work

Yannis Galanopoulos

Tatiana Galanopoulou-Milivojevic

ΜΑΣ ΕΚΤΙΘΕΙ Ο ΑΠΕΛΘΕΙΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ: THE DISASTROUS CHARM OF LEARNED MORPHOLOGY

Summary

In this paper the deviant use of learned forms (derived from katharevousa, in the diglossic past of Greece) which present a high level of morphological difficulty is examined. A basic category of learned forms that are not included in the system of Modern Greek are the ancient present participles in *-ων, -ουσα, -ον* (e.g. *συμμετέχων*), in *-ών, -ούσα, -ούν* (e.g. *βεβαιών*) and in *-ών, -ώσα, -ών* (e.g. *κυβερνών*) and active voice past participles in *-ών, -ούσα, -όν* (e.g. εκλιπών) and in *-ας, -ασα, -αν* (e.g. *ο αφυπηρετήσας καθηγητής*), as well as passive voice past participles in *-είς, -είσα, -έν* (e.g. *οι συλληφθέντες απεργοί*). The participles in *-ων* display conjugation similar to adjectives in *-ων, -ουσα, -ον* (e.g., *ενδιαφέρων, -ουσα, -ον*) of the school grammar book and largely act as adjectives or nouns, while the active and passive voice past participles are isolated examples. From the processing and study of linguistic material from the major Modern Greek dictionaries and the Web (Google) as Corpus, it is attempted: a) to detect the morphological deviances in language practice, b) to analyze to which degree the forms that are not included in the system of Modern Greek language have available alternative forms, such as the relative clauses, and c) to propose teaching approaches.

Keywords: Learned forms, Morphological Variation, Standard Modern Greek

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch12

Μαρία Καμηλάκη[1]
Βουλή των Ελλήνων
Γενική Διεύθυνση Ηλεκτρονικής Διοίκησης,
Βιβλιοθήκης & Εκδόσεων

ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΤΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ *ΚΩΔΙΚΟΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ*

Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, η μετάβαση από την τοπική διακυβέρνηση στην εθνική αντιπροσώπευση και η συνακόλουθη προσπάθεια δημιουργίας ενός σύγχρονου, φιλελεύθερου κράτους αποτυπώνονται στα θεσμικά κείμενα της περιόδου, μέσα από μια σταδιακά διαμορφούμενη διοικητική γλώσσα. Σε αυτό το πλαίσιο, η παρούσα μελέτη διερευνά όψεις του νομικού λόγου των επαναστατημένων Ελλήνων ως υποείδους του διοικητικού, με έμφαση στον *Κώδικα των Νόμων*, που απόκειται στα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας της Βιβλιοθήκης της Βουλής. Ειδικότερα, θα συζητηθούν τα κειμενικά χαρακτηριστικά και οι πραγματολογικές λειτουργίες του είδους, με έμφαση στην επιτελεστικότητά του κατά τη διαδικασία κατασκευής μιας νέας κοινωνικοπολιτικής πραγματικότητας.

Λέξεις-κλειδιά: Ελληνική Επανάσταση 1821, Γλώσσα της διοίκησης, Νομικός λόγος, Επιτελεστικότητα

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ[2]

Ένα από τα βασικά διακυβεύματα της Ελληνικής Επανάστασης του 1821 υπήρξε η μετάβαση από την πολυεθνική Οθωμανική Αυτοκρατορία, με την προσωποπαγή διοίκηση και τη συνοχή που θεμελιωνόταν στην υποταγή των υπηκόων στον ηγεμόνα, στη συγκρότηση ενός φιλελεύθερου αστικού κράτους - προσπάθεια καθόλου γραμμική ή αυτονόητη, δεδομένου ότι το ξέσπασμα

[1] m.kamilaki@parliament.gr

[2] Ευχαριστώ από καρδιάς τον κ. Σπύρο Μοσχονά, καθηγητή του Τμήματος Επικοινωνίας & Μ.Μ.Ε. του Ε.Κ.Π.Α., για τις χρησιμότατες παρατηρήσεις του επί του αρχικού κειμένου.

της Επανάστασης δημιούργησε ανατροπές διευθετημένων ιεραρχήσεων και συνακόλουθες αναταράξεις αναφορικά με την κατανομή της εξουσίας.

Προς αυτή την κατεύθυνση, τα τοπικά και περιφερειακά συλλογικά όργανα που συγκροτήθηκαν κατά τους πρώτους μήνες του Αγώνα -με στόχο τον συντονισμό των στρατιωτικών επιχειρήσεων, την εξυπηρέτηση των δημοσιονομικών αναγκών της Επανάστασης, τη διασφάλιση των πολιτικών δικαιωμάτων των Αγωνιστών και την περιστολή των αυθαιρεσιών των τοπικών ηγετικών στοιχείων (Δημακόπουλος 1963–1964: 3· βλ. και Χατζής 2021)- τα διαδέχονται οι Εθνοσυνελεύσεις, οι οποίες ψήφισαν τα φιλελεύθερα για τα δεδομένα της εποχής Συντάγματα εθνικής εμβέλειας (βλ. ενδεικτικά Κιτρομηλίδης 2021: 198–199). Όλες αυτές οι πρωτοβουλίες αυτοοργάνωσης συνιστούσαν πρωτόγνωρη συνθήκη για τους επαναστατημένους Έλληνες: όπως επισημαίνουν οι Σωτηρόπουλος & Χατζηκυριάκου (2021: 12), «οι επαναστάτες εισήγαγαν διάφορες πολιτικές καινοτομίες: συνελεύσεις, προκηρύξεις, συμφωνίες με οιονεί συνταγματικό χαρακτήρα, χρήση απεσταλμένων και θεσμούς αντιπροσώπευσης».

Η εν λόγω προσπάθεια διοικητικής (ανα)διοργάνωσης καταγράφεται στα καταστατικά κείμενα της εποχής, τα οποία, εκτός από τα Συντάγματα, περιλαμβάνουν ένα πλήθος διοικητικών κειμενικών ειδών, όπως ψηφίσματα και πράξεις συντακτικού χαρακτήρα των Εθνικών Συνελεύσεων, πρακτικά, προβουλεύματα, τυπικούς νόμους και θεσπίσματα του Βουλευτικού Σώματος, κανονιστικά διατάγματα του Εκτελεστικού Σώματος, έγγραφα των Τοπικών Συνελεύσεων, αναφορές του (μετέπειτα) Κυβερνήτη, Ιωάννη Καποδίστρια, διυπουργική αλληλογραφία, υπηρεσιακές οδηγίες, γνωμοδοτήσεις, οικονομικά έγγραφα κ.ά.

Η γλώσσα των παραπάνω εγγράφων συνιστά την πρώτη απόπειρα διαμόρφωσης διοικητικού λόγου, προκειμένου να αποτυπωθεί η νέα πραγματικότητα που οι επαναστατημένοι καλούνταν να δημιουργήσουν, σε μια περίοδο μάλιστα που δεν υπήρχε εντός της ελληνόφωνης επικράτειας μία κοινή, πρότυπη (standard) γλώσσα ως ενιαίο όργανο επικοινωνίας, αλλά και ως βάση για τα επιμέρους ειδικά λεξιλόγια, όπως το διοικητικό. Παρά την ύπαρξη υπερτοπικών χαρακτηριστικών ήδη στην πρώιμη νεοελληνική (Holton & Manolessou 2010), η ομιλούμενη ελληνική των αρχών του 19ου αιώνα χαρακτηριζόταν από διαλεκτική διαφοροποίηση (Χόρροκς 2006: 546–548), ο δε γραπτός λόγος από ποικίλες διαστρωματώσεις γραφόμενων ποικιλιών με κυμαινόμενους «συμβιβασμούς» προς τις ομιλούμενες (Καμηλάκη 2021α, 2021β). Παρά την «επίμονη αναζήτηση μια ενιαίας μορφής γλώσσας» (Σταυρίδη-Πατρικίου 1999: 10), που στους κόλπους των λογίων του Ελληνικού Διαφωτισμού συνιστούσε ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της κοινωνικής ανησυχίας και της πνευματικής δραστηριότητας, με το ξέσπασμα της Επανάστασης οι μεταγλωσσικές ανησυχίες υποχωρούν

ενώπιον πιο πιεστικών αναγκών επιβίωσης· η κάθε κοινωνική ή γεωγραφική ομάδα χρησιμοποιεί τη δική της γλωσσική ποικιλία, χωρίς αυτή η πολυφωνία να εμποδίζει την αναγόρευση της γλώσσας σε ομογενοποιητικό στοιχείο του αγωνιζόμενου έθνους: ενδεικτική της συμβολικής βαρύτητας της γλώσσας είναι π.χ. η εξής αναφορά στον *Οργανισμό του Αρείου Πάγου, Γερουσίας της Ανατολικής Ελλάδος* (Τμήμα Α΄, κεφ. 1ο «Πολιτικά», εδάφ. ΚΣΤ΄): «Αν και όλας τας θρησκείας και γλώσσας δέχεται η Ελλάς, και τας τελετάς και χρήσιν αυτών κατ' ουδένα τρόπον δεν εμποδίζη, την Ανατολικήν όμως του Χριστού Εκκλησίαν, και τη σημερινήν γλώσσαν μόνας αναγνωρίζει ως επικρατούσας θρησκείαν και γλώσσαν της Ελλάδος».[3]

Δεδομένου ότι οι συντάκτες των κειμένων της Διοίκησης ήταν άνθρωποι με γραμματειακές γνώσεις, συνήθως πεπαιδευμένοι λόγιοι-φορείς πολιτισμικού, πολιτικού και διπλωματικού κεφαλαίου, οι οποίοι κατέφθασαν στην επαναστατημένη επικράτεια μετά την ένοπλη εξέγερση κατά των Τούρκων, η γλωσσική ποικιλία που επιλέχθηκε από αυτούς ως λεκτικό ένδυμα του διοικητικού λόγου ήταν η λόγια αρχαΐζουσα, φορέας έκδηλου κύρους, ωστόσο αρκετά βατή και χωρίς τάση προς καθαρισμό, ειδικά σε σύγκριση με τον μετά το 1830 παροξυσμικό εξαρχαϊσμό που επικράτησε (βλ. Σαραντάκος 2020: 11).

Σε αυτό το πλαίσιο, στόχος της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση όψεων της γλώσσας της Διοίκησης κατά την Ελληνική Επανάσταση του 1821, με έμφαση στο υποείδος του νομικού λόγου, του οποίου η προστατευτική και ευεργετική λειτουργία για μια εύρυθμη πολιτεία αναγνωρίζεται από τους επαναστατημένους Έλληνες ήδη στη Διακήρυξη της Α΄ Εθνικής Συνέλευσης της Επιδαύρου (15 Ιανουαρίου 1822): «Απόγονοι του σοφού και φιλανθρώπου Έθνους των Ελλήνων, σύγχρονοι των νυν πεφωτισμένων και ευνομουμένων λαών της Ευρώπης και θεαταί των καλών, τα οποία ούτοι *υπό την αδιάρρηκτον των νόμων Αιγίδα* απολαμβάνουσι».[4]

Ειδικότερα, θα εξεταστούν οι 21 νόμοι του *Κώδικος των Νόμων* (18 Ιανουαρίου 1822-18 Ιανουαρίου 1823), που συμπεριλαμβάνονται στη συλλογή των Αρχείων της Ελληνικής Παλιγγενεσίας (στο εξής: ΑΕΠ)[5], την πλέον εμβληματική αρχειακή συλλογή της Βιβλιοθήκης της Βουλής, αποτελούμενη από 38 κώδικες και 10.000 λυτά έγγραφα. Οι νόμοι, οι οποίοι περιλαμβάνονται στις σελίδες 147–176 του Α΄ τόμου των ΑΕΠ (Βιβλιοθήκη της Βουλής 2001), παραπέμπονται με βάση τον αύξοντα αριθμό τους και αποδίδονται στο μονοτονικό σύστημα. Εναλλακτικά, γίνεται παραπομπή στον τόμο και τη σελίδα αναφοράς (π.χ. ΑΕΠ.1.148).

Επισημαίνεται εκ των προτέρων ότι: α) με βάση τη μελέτη του Δημακόπουλου (1963-1964: 41), κατά την περίοδο 1822-1828 εκδόθηκαν μόνο 67 νόμοι, εκ των

[3] Συνεδρίαση 15ης Νοεμβρίου 1821, όπως παρατίθεται στο: Κυριακόπουλος 1960: 642.

[4] Βλ. *Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος, Έκδοσις πρώτη*. Εν Κορίνθω, 1822, σ. 28.

[5] Βλ. σχετικά: https://paligenesia.parliament.gr/

οποίων 58 ενάριθμοι. Στον υπό εξέταση *Κώδικα των Νόμων* περιλαμβάνονται οι πρώτοι 21[6], επομένως πρόκειται για ένα μερικό, αποσπασματικό corpus, που δεν περιλαμβάνει το σύνολο της νομοθετικής παραγωγής της περιόδου· β) τα έγγραφα των ΑΕΠ έχουν ψηφιοποιηθεί σε μη μηχαναγνώσιμο μορφότυπο, με αποτέλεσμα η πολύπλευρη στατιστική/ποσοτική επεξεργασία τους να καθίσταται δυσχερής.

2. Ο ΝΟΜΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1821

Ο νομικός λόγος, δηλαδή η γλώσσα του πολιτεύματος και της νομοθεσίας, των διοικητικών πράξεων, των δικανικών αγορεύσεων, των δικαστικών αποφάσεων και λοιπών νομικών κειμένων (βλ. ενδεικτικά Mellinkoff 1963· Williams 2005· Παναρέτου 2009· Βαλεοντής & Κριμπάς 2014: 44–45), χαρακτηρίζεται από τη χρήση ειδικής ορολογίας, δάνειων λέξεων, αρχαϊσμών (π.χ. λατινισμών), ονοματοποίησης, τυπικής και απρόσωπης σύνταξης, μακροσκελών δομών, επαναλήψεων κ.ά., που αποτελούν «αναντικατάστατους γλωσσικούς μηχανισμούς, οι οποίοι κομίζουν ακρίβεια, καθαρότητα, άρση των αμφισημιών και συμπεριληπτικότητα» (Bhatia 1993: 101–102).

Κεντρικό χαρακτηριστικό του νομικού λόγου είναι ο επιτελεστικός (performative, βλ. Austin 1962) χαρακτήρας του, καθώς τα νομικά κείμενα δεν γνωστοποιούν απλώς πληροφορίες, αλλά δημιουργούν, τροποποιούν ή τερματίζουν τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των ατόμων ή των συλλογικών οργάνων, συνιστώντας κοινά αποδεκτή κοινωνική πράξη που μεταβάλλει τις σχέσεις ανάμεσα στα ενδιαφερόμενα μέρη (Kurzon 1986· Cao 1997· Fiorito 2006: 103–105).

Οι νόμοι επιφέρουν αλλαγές στον (νομικό) κόσμο και ενέχουν υποχρεωτικότητα, καθώς οι αποδέκτες τους δεσμεύονται από αυτούς. Όπως παρατηρεί ο Šarčević (2000: 11), τα κανονιστικά κείμενα συστήνουν πώς τα μέλη μιας δεδομένης κοινότητας θα ενεργούν (εντολή), θα απέχουν από ορισμένες ενέργειες (απαγόρευση), επιτρέπεται να ενεργούν (άδεια) ή εξουσιοδοτούνται ρητά να ενεργούν (εξουσιοδότηση).[7] Με άλλα λόγια, ο λόγος του νόμου δεν είναι ούτε περιγραφικός, ούτε απλώς ρυθμιστικός (prescriptive)· περισσότερο συγκροτεί μια νέα τάξη πραγμάτων επί τη βάσει καταστατικών νορμών (constitutive norms), οι οποίες παράγουν το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα και μόνο με την εκφώνησή τους.

[6] Από πλευράς θεματικής, 7 νομοθετήματα ρυθμίζουν οικονομικά θέματα (έκδοση δανείων, κοπή νομίσματος, εισφορές κατοίκων κ.ά.), 7 διοικητικά (εκλογές παραστατών, Οργανισμός Ελληνικών Επαρχιών, μετονομασία Πεδιάδος σε Νέα Επίδαυρο κ.ά.), 4 στρατιωτικά (π.χ. σύσταση τακτικού στρατού, συγκρότηση τάγματος Φιλελλήνων, αντιμισθία στρατευομένων) και 3 λοιπά θέματα.

[7] Για την άποψη ότι η νομική γλώσσα δεν είναι επιτελεστική, βλ. ενδεικτικά Matczak 2013.

Ο νομικός λόγος είναι πολιτισμοκεντρικός: οι δικαιικές ρυθμίσεις δεν συνιστούν υπερεθνικές και διαπολιτισμικές σταθερές, διότι οι νομικές έννοιες είναι φορείς της ιστορίας και του πολιτισμού ενός κράτους και η κατανόησή τους είναι εφικτή μόνο εάν την εντάξουμε στις γνωσιακές δομές της αντίστοιχης έννομης τάξης (Βλαχόπουλος 2014: 31). Όπως σχολιάζει η Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη (2008: 229), η κίνηση αυτή είναι αμφίδρομη, αφού η κοινωνικοπολιτισμική πραγματικότητα όχι μόνο επηρεάζει τη νομική γλώσσα, αλλά και επηρεάζεται με τη σειρά της από αυτή, αφού η κωδικοποίηση συγκεκριμένων κοινωνικών πραγματικοτήτων μέσω των νομικών όρων συνεισφέρει στην αναπαραγωγή τους.

Στη σύγχρονη εκδοχή του ο νομικός λόγος θεωρείται γλώσσα ειδικότητας (βλ. Βαλεοντής & Κριμπάς 2014: 18)· ωστόσο, κατά την υπό εξέταση περίοδο (1821-1832), όπως ήδη σχολιάσθηκε, δεν υπάρχει προδιαμορφωμένη έννομη πραγματικότητα στο επαναστατημένο έθνος, με αποτέλεσμα οι εκκολαπτόμενες γλώσσες της Διοίκησης και της Νομοθεσίας να αποτελούν σε μεγάλο βαθμό αλληλοεπικαλυπτόμενες οντότητες. Άλλωστε, το κυρίαρχο πλαίσιο εγγραφής τους είναι η υπερκείμενη δομή της *Προσωρινής Διοικήσεως της Ελλάδος*, στην οποία υπάγονται τα δύο βασικά σώματα, Βουλευτικό (νομοθετικό) και Εκτελεστικό, ενώ ανεξάρτητο σώμα είναι το Δικαστικό, κατά τα γαλλικά πρότυπα οργάνωσης της Δημόσιας Διοίκησης (Μπρέγιαννη 1997: 202). Στη Διακήρυξη του Αντιπροέδρου του Εκτελεστικού, Αθανασίου Κανακάρη (9 Νοεμβρίου 1822, ΑΕΠ.1.342), διευκρινίζεται ότι η Διοίκηση ονομάστηκε «προσωρινή», «εις διαστολήν εκείνης της σταθεράς και αμετακινήτου, την οποίαν αν δεν απηλαύσαμεν εντός του έτους τούτου, ελπίζομεν να ίδωμεν εντός του ερχομένου έτους, αν Θεός θέλη, και η οποία θέλει συστηθή με γενικήν Συνέλευσιν του έθνους…». Πάνω από τη Διοίκηση βρίσκεται το Σύνταγμα, όπως αναφέρεται στο Ψήφισμα της Β΄ Εθνικής Συνέλευσης Άστρους (άρθρο Β΄, βλ. ΑΕΠ.3.98), όπου αναγνωρίζεται η υπεροχή του Συντάγματος έναντι της Διοίκησης, κατοχυρώνοντας την αρχή του Συνταγματισμού: «Επ’ ουδεμιά προφάσει και περιστάσει δύναται η Διοίκησις να νομοθετήση εναντίως εις το παρόν Πολίτευμα».

Σε αυτό το πλαίσιο, *νόμοι* κατά το διάστημα 1821-1828 ονομάζονται οι κανόνες δικαίου, τους οποίους κατάρτιζαν από κοινού οι εκάστοτε παράγοντες της νομοθετικής λειτουργίας (Δημακόπουλος 1963-1964: 40–41). Υπήρχε διάκριση μεταξύ α) του νόμου με τη στενή έννοια, που ήταν το αρχικό νομοθετικό κείμενο ή εκείνο που αναθεωρούσε το κείμενο προηγούμενου νόμου, αντικαθιστώντας τον πλήρως και λαμβάνοντας τον αριθμό και τη χρονολογία του και β) του παραρτήματος νόμου, που περιλάμβανε απλές τροποποιήσεις κείμενων διατάξεων ή προσθήκες νέων και εκλαμβανόταν ως μέρος του τροποποιούμενου νόμου.

Στη συνέχεια θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε βασικές όψεις των επιλεγμένων νομικών κειμένων του corpus.

3. Ο ΚΩΔΙΚΑΣ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ: ΜΙΑ ΝΟΜΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΥΠΟ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ

Τα νομοθετικά κείμενα είναι οργανωμένα συνήθως με ευδιάκριτα στοιχεία κειμενικότητας (Trosborg 1991: 65). Και τα υπό εξέταση χειρόγραφα έγγραφα φέρουν συγκεκριμένα, τυποποιημένα εξωτερικά χαρακτηριστικά, αντιπροσωπευτικά του φορμουλαϊκού χαρακτήρα των κειμένων νομοθεσίας, όπως είναι:

• η αρίθμηση: τόσο οι νόμοι, όσο και τα παραρτήματα νόμων καταχωρίζονταν εξαρχής στον ίδιο Κώδικα, την αρίθμηση του οποίου ακολουθούσαν, με βάση το πρότυπο του γαλλικού *Bulletin des Lois* (Δημακόπουλος 1963-1964: 41), π.χ. «Αριθ. 1 του Κώδικος των Νόμων»,

• η αναφορά της παραγωγού αρχής: εκ των 21 νόμων του Κώδικα, οι 9 εισάγονται με τη διατύπωση: Προσωρινη Διοικησις της Ελλαδος / Το Βουλευτικο Σωμα εθεσπισατο. Σε άλλους 10 νόμους παρατίθεται η ένδειξη: Προσωρινη Διοικησις της Ελλαδος / Το Βουλευτικον Σωμα εθεσπισατο και το Εκτελεστικον επεκυρωσε ταδε.[8] Τα ρήματα *εθεσπίσατο* και *επεκύρωσε* ενέχουν επιτελεστική (performative) διάσταση, που αποτυπώνει τις αρμοδιότητες των δύο Σωμάτων της Διοίκησης, όπως αυτές ορίζονται στο *Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος* (ΑΕΠ.3.26, Τίτλος Β΄, Τμήμα Γ΄, «Περί σχηματισμού Διοικήσεως»), όπου ισοκατανέμεται μεταξύ τους η νομοθετική λειτουργία:

> *Τα δύο αυτά Σώματα ισοσταθμίζονται με την αμοιβαίαν συνδρομήν των εις την κατασκευήν των νόμων· διότι ούτε αι του Βουλευτικού αποφάσεις έχουσι κύρος νόμου, άνευ της επικυρώσεως του Εκτελεστικού Σώματος, ούτε τα σχέδια νόμων, όσα προβάλλονται παρά του Εκτελεστικού εις το Βουλευτικόν, έχουσι κύρος, αν δεν εγκριθώσιν από το Βουλευτικόν Σώμα.*[9]

[8] Χωρίς εισαγωγικές διατυπώσεις καταγράφονται οι νόμοι με αρ. 7, που συνιστά Παράρτημα (περί απόδοσης τιμών στον Βικέντιο Γκαλίνα για τη συμμετοχή του στη Συντακτική Επιτροπή του *Προσωρινού Πολιτεύματος της Ελλάδος*), και 12 (*Οργανισμός των Ελληνικών Επαρχιών*). Στον ν. 19, με θέμα την εκλογή του Ιωάννη Ορλάνδου ως Αντιπροέδρου του Εκτελεστικού στη θέση του εκλιπόντος Αθανασίου Κανακάρη, προτάσσεται διακήρυξη εκ μέρους του Προέδρου του Βουλευτικού («Ο Πρόεδρος του Βουλευτικού (κατά τα πρακτικά της σημερινής συνελεύσεως) *διακηρύττει* ότι…:»). Και ο ν. 21 περί ορισμού της πόλεως του Ναυπλίου ως έδρας της Διοίκησης εισάγεται με διακήρυξη του Προέδρου του Εκτελεστικού.

[9] Σημειωτέον ότι με τον *Νόμο της Επιδαύρου* επήλθαν μεταβολές στη νομοθετική διαδικασία, καθώς στο άρθρο ις΄ ορίζεται ότι «Το Βουλευτικόν Σώμα *κατασκευάζει* τους νόμους τους οποίους διευθύνει εις το Εκτελεστικόν <προς επικύρωσιν>», ενισχύοντας έτσι τη θέση του Βουλευτικού. Επίσης, σε ενδεχόμενο δεύτερης άρνησης του Εκτελεστικού να επικυρώσει νομοσχέδιο του Βουλευτικού, το νομοσχέδιο μπορούσε να επανέλθει και τρίτη φορά μετά την παρέλευση τριών μηνών, οπότε και η επικύρωσή του από το Εκτελεστικό καθίστατο υποχρεωτική (άρθρο ζ΄).

Έτσι, τα δύο αυτά συλλογικά όργανα αναδεικνύονται σε βασικούς δρώντες (agents) της νομοπαραγωγικής διαδικασίας.

• Ως προς τη διάρθρωσή τους, οι νόμοι αποτελούνται από δύο ευδιάκριτα μέρη:

- το πρώτο εκθέτει το σκεπτικό θέσπισής τους, ισοδυναμώντας, τρόπον τινά, με τη σημερινή αιτιολογική έκθεση. Η αναγκαιότητά τους τεκμηριώνεται με την παράθεση διαδοχικών αιτιολογικών προτάσεων, π.χ. «*Επειδή* ευρίσκονται πολλοί αξιωματικοί πολεμικοί, ελθόντες εις την Ελλάδα διά να προσφέρωσι γενναίως τον βραχίονά των υπέρ της ελευθερίας της […]» (αρ. 11)· σε μία περίπτωση μόνο παρατίθεται εναλλακτικά εμπρόθετος προσδιορισμός της αιτίας: «*Διά την ανάγκην* του να οικονομηθώσιν αι μεγάλαι χρηματικαί χρείαι της Διοικήσεως….» (αρ. 1). Αξίζει να σημειωθεί ότι από το σύνολο των 21 νόμων του *Κώδικος των Νόμων*, στους 10 ως βασικός λόγος νομοθέτησης προτάσσεται η ανάγκη εξεύρεσης οικονομικών πόρων.

- το δεύτερο μέρος αποτελεί τον κυρίως νόμο, αποτελούμενο από άρθρα, τα οποία αριθμούνται με ελληνική αύξουσα αρίθμηση.

Στο τέλος κάθε εγγράφου καταγράφεται ο τόπος και η ημερομηνία σύνταξής του (π.χ. «Εν Επιδαύρω, τη ιη΄ Ιανουαρίου ¸αωκβ΄»), καθώς και οι υπογραφές των πληρεξουσίων και οι σφραγίδες των Σωμάτων, στοιχεία που τεκμηριώνουν τη σταδιακή συγκρότηση μιας γραφειοκρατίας. Ειδικότερα, όπως περιγράφεται στα Συντάγματα (βλ. ΑΕΠ.3.27–29, *Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος*, Τίτλος Γ΄, Τμήμα Δ΄, «Περί των καθηκόντων του Βουλευτικού Σώματος», εδάφ. λβ΄), «Όλαι αι πράξεις, ή τα ψηφίσματα του Βουλευτικού Σώματος υπογράφονται από τον Πρόεδρον, και προσυπογράφονται από τον πρώτον Γραμματέα».

Ως προς την εσωτερική οργάνωση των κειμένων, στο σύστημα μεταβιβαστικότητας κυριαρχούν οι ενεργητικές συντάξεις (π.χ. «*Ο Μινίστρος της Οικονομίας θέλει λάβει* τα αναγκαία μέτρα διά τον ασφαλέστερον σχηματισμόν των ανωτέρω ομολογιών…» (αρ. 1), ενώ ελάχιστες (8 συνολικά) είναι οι τριτοπρόσωπες ή απρόσωπες δομές, και μάλιστα με δεοντικά ρήματα (*πρέπει να* (6), *απαιτείται, είναι χρέος να*), π.χ. «Αι διαλαμβανόμεναι εις τα συνθήκας πληρωμαί *πρέπει να* γίνωνται έμπροσθεν του νοταρίου και των μαρτύρων» (αρ. 13), σε αντίθεση με τη σύγχρονη νομοθεσία, όπου συνηθίζεται το απρόσωπο ύφος (Βαλεοντής & Κριμπάς 2014: 32).

Επίσης, το γεγονός ότι ο νόμος κατ' αρχήν θέτει κανόνες δικαίου γενικούς και αφηρημένους, που προορίζονται να έχουν εφαρμογή σε απροσδιόριστο αριθμό προσώπων και περιπτώσεων, αποτυπώνεται γλωσσικά με τη χρήση γενικευτικού λόγου π.χ. μέσω αόριστων αντωνυμιών ως υποκειμένων (*όποιος, κανένας – quiconque/nul, toute personne,* βλ. Γιουτίκας 2016: 26)· και στους υπό εξέταση νόμους απαντούν αντωνυμίες όπως *όσοι* (αρ. 8: «*Όσοι* εμβαίνουσιν εκουσίως εις την δούλευσιν οποίου δήποτε σώματος του στρατού…»), *έκαστος*

(αρ. 5: «*Έκαστος* τούτων καθυποβάλλεται εις δάνειον ανάλογον με την περιουσίαν του»), *όστις* (αρ. 6: «*Όστις* φωραθή είτε στολιζόμενος τοιούτον νόμισμα…») κ.ά.

Το ειδικό λεξιλόγιο των νομικών κειμένων, κατά τον Gémar (1991: 276), μπορεί να παρασταθεί υπό τη μορφή τριών ομόκεντρων κύκλων, εκ των οποίων ο κεντρικός είναι ο σκληρός πυρήνας της τεχνικής νομικής ορολογίας, ο αμέσως ευρύτερος περιλαμβάνει το υποστηρικτικό λεξιλόγιο που πλαισιώνει τους νομικούς όρους (π.χ. επεξηγηματικοί ορισμοί), και ο τρίτος κύκλος περιλαμβάνει γλωσσικούς συσχετισμούς («γενικό λεξιλόγιο» για τον Gémar) δυνάμει μη περιοριστικούς (άλλα όχι άπειρους). Στα υπό εξέταση κείμενα οι δύο πρώτοι κύκλοι δεν είναι ευδιάκριτοι, δεδομένης της απουσίας ενός δοκιμασμένου και επεξεργασμένου νομικού εννοιολογικού «αποθετηρίου»· εντοπίζονται, ωστόσο, διάσπαρτοι ειδικοί όροι της διοικητικής και της νομικής ορολογίας, όπως π.χ.:

α) ονόματα εννοιών, όπως το μεταφραστικό δάνειο *δημόσιος οικονομία*[10] από τη Γαλλική «η σοφή και ορθή *δημόσιος οικονομία* (administration publique)»[11] (αρ. 12), αξιωμάτων, όπως *Μινίστρος* ‘υπουργός’ (<ιταλ. *ministro*), *Αρχιγραμματεύς της Επικρατείας* & *των Εξωτερικών Υποθέσεων, Έπαρχος, Κριτής* ‘δικαστής’, *Αρεοπαγίτης, Γερουσιαστής* κ.ά., και θεσμών, π.χ. *Μινιστέριον, Δικαστήριον*. Αξιοσημείωτη είναι η περιθωριακή παρουσία άμεσων δανείων για τη δήλωση των ειδικών όρων: με εξαίρεση τα υψίσυχνα *Μινιστέριον* και *Μινίστρος,* με συνολικά 30 εμφανίσεις, τα μόνα παραδείγματα είναι τα (ανήκοντα στην οικονομική ορολογία) *κλάσεις* ‘κατηγορίες/τάξεις’ (7) και *μιλιούνια* ‘εκατομμύρια’ (6), π.χ. «α΄. Θέλει ληφθή δάνειον πέντε *μιλιουνίων* γροσίων, β΄. Το δάνειον αυτό θέλει διαιρεθή εις πέντε *κλάσεις*» (αρ. 1). Ενδιαφέρον έχει ότι το ίδιο φαινόμενο παρατηρείται και στη σύγχρονη ελληνική νομοθεσία, στην οποία μάλιστα η αποφυγή δάνειων όρων ή λέξεων, όταν η χρήση τους δεν είναι αναγκαία, τίθεται ως ρητή επιταγή (π.χ. βλ. σελ. 14 του *Εγχειριδίου οδηγιών για την κωδικοποίηση της νομοθεσίας*, όπως παρατίθεται στο Βαλεοντής & Κριμπάς 2014: 47).

β) ρήματα ή φράσεις που αποδίδουν διοικητικές ενέργειες ή αναφέρονται στη νομοπαραγωγική διαδικασία, όπως *οργανίζω* ‘θεσπίζω/θεσμοθετώ’, π.χ. «Επειδή η εν Επιδαύρω εθνική συνέλευσις, *οργανίσασα* την πρόσκαιρον της Ελλάδος Διοίκησιν…» (αρ. 6), *κατασκευάζω νόμον* ‘ψηφίζω’, π.χ. «νόμος όμως δεν *κατασκευάζεται,* ειμή διά της παρουσίας δώδεκα μελών του Βουλευτικού.» (αρ. 16), *ενεργώ τον νόμον* ‘θέτω σε ισχύ, εφαρμόζω’, π.χ. «Ο Μινίστρος του Δικαίου *να ενεργήση* τον παρόντα νόμον» (αρ. 13), ή *συνεργώ*, όταν πρόκειται περί συναρμοδιότητας, π.χ. «Ο Αρχιγραμματεύς της επικρατείας, ο Μινίστρος

[10] Στον ν. 20 αναφέρεται και το μεταφραστικό δάνειο *πίνακας,* εκ του ιταλ. *modello,* το οποίο παρατίθεται εντός παρενθέσεως.

[11] Η γαλλική επιρροή καθίσταται εμφανής και στον ν. 8, όπου αναφέρεται ότι, μέχρι να συσταθεί από τη Διοίκηση στρατιωτικός κώδικας, θα ισχύει για τον ελληνικό στρατό ο αντίστοιχος γαλλικός (ΑΕΠ.1.155).

των Εσωτερικών και της Οικονομίας *να συνεργήσωσι* το επιβάλλον εις την ταχείαν εκτέλεσιν του παρόντος νόμου» (αρ. 6) κ.ά.· αρμοδιότητα εκφράζουν και οι φράσεις «έκαστος (ενν. Μινίστρος) *κατά το ανήκον αυτώ μέρος*» (αρ. 12) και «*εφ' όσον εκάστω* (ενν. Μινίστρω) *ανήκει*» (αρ. 21). Η ανάγκη εξειδίκευσης της νομοθεσίας σε μελλοντικό χρόνο περιγράφεται με τις λεξικές συνάψεις *επίτηδες νόμος* και *ιδιαίτερος νόμος*: π.χ. «Η διάρκεια των ενδυμάτων και όπλων θέλει διορισθή από *επίτηδες νόμον*» (αρ. 8), «*Ιδιαίτερος νόμος* θέλει διατάξει τα μεγαλειτέρας αμοιβάς» (αρ. 14)· τέλος, σε 14 από τους νόμους του corpus αναφέρεται ρητά η υποχρέωση δημοσίευσης των νόμων και καταχώρισής τους στον οικείο Κώδικα, π.χ. «θέλει *εκδοθή διά τύπων και καταγραφή* εις τον Κώδικα των Νόμων» (αρ. 1). Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Δημακόπουλος (1963-1964: 57), το νομικό αξίωμα «Lex non obligat nisi rite promulgata» (όπως π.χ. εφαρμόζεται σήμερα με την έκδοση στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως από τον/την Πρόεδρο της Δημοκρατίας των νόμων που ψήφισε η Βουλή) δεν ίσχυε κατά την περίοδο των δύο πρώτων Προσωρινών Πολιτευμάτων, καθώς η τότε δημοσίευση στις εκάστοτε εφημερίδες της Διοικήσεως δεν ενείχε την έννοια του συστατικού στοιχείου αυτών, αλλά είχε απλώς δηλωτικό χαρακτήρα, αποσκοπώντας στο να καταστήσει γρήγορα γνωστά στους πολίτες τα κείμενα των νόμων.[12]

Σε ό,τι αφορά τον τρίτο κύκλο του γενικού λεξιλογίου, πέραν της προαναφερθείσας λόγιας σύνθεσής του,[13] με σποραδικούς μαρκαρισμένους αρχαϊσμούς (π.χ. *προθεσπισθέν δάνειο* (αρ. 5), *μη συγκαταριθμηθείς εις τα μέλη της Νομοδοτικής συνελεύσεως* (αρ. 7), *δοθείσης της φυγής του πταίστου* (αρ. 13) κ.ά.), αξιοσημείωτη είναι η συχνή παρουσία του πολιτικού λεξιλογίου της Επανάστασης, που αποδίδει το πνεύμα τόσο του νομοθέτη, όσο και ευρύτερα της εποχής. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του ουσιαστικού *πατρίς,* που απαντά στο corpus μας 16 φορές, και μάλιστα με συναισθηματικά φορτισμένη, θετική *σημασιολογική προσωδία*[14] (π.χ. αρ. 6: «χρέος ιερόν *της πατρίδος* ειργάσατο»), συχνά σε άρρηκτη συναρμογή με την ορθόδοξη πίστη και άλλες αξίες, π.χ. «διά να υπερασπισθώμεν την πίστιν, *πατρίδα*, ελευθερίαν, τιμήν, τα υπάρχοντα, την ιδίαν μας την ύπαρξιν» (αρ. 9). Σχεδόν ισάριθμες (15) είναι οι εμφανίσεις του ουσιαστικού *έθνος* (π.χ. αρ. 5: «Επειδή το *έθνος,* αγωνιζόμενον υπέρ της ελευθερίας του, ευρίσκεται εις δεινάς περιστάσεις πολέμου»). Η επαναλαμβανόμενη συνύπαρξη των δύο αυτών λεξημάτων στον *Κώδικα των Νόμων* παραπέμπει στη διαμόρφωση μεταξύ των επαναστατημένων Ελλήνων

[12] Κατά τον ίδιο (ό. π.), από της ισχύος του Συντάγματος της Τροιζήνας η δημοσίευση λαμβάνει συστατική έννοια.

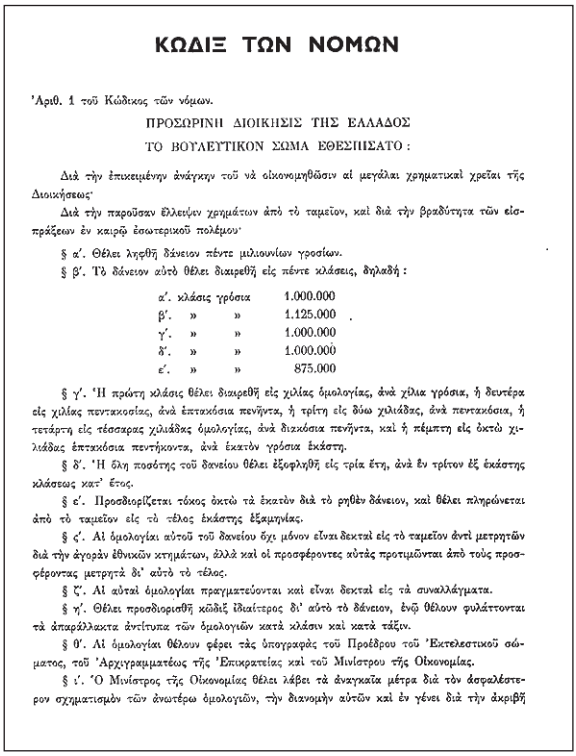
[13] Η παρουσία λόγιων τύπων λόγω του διγλωσσικού παρελθόντος της νέας ελληνικής αποτελεί ιδιαιτερότητα και του σύγχρονου νομικού λόγου, στον οποίο συχνά προτιμώνται λόγιες ή αρχαΐζουσες λέξεις, αντί των αντίστοιχων καθημερινών (Βαλεοντής & Κριμπάς 2014: 45–54).

[14] Ο Louw (1993: 157) όρισε τη «σημασιολογική προσωδία» (semantic prosody) ως «τη συστηματική αύρα νοήματος, με την οποία φορτίζεται ένας τύπος με βάση τις συνεμφανίσεις του».

δύο διακριτών πολιτικών ιδιωμάτων, που αντιστοιχούσαν σε δύο διαφορετικές εκδοχές του συνταγματικού πολιτεύματος και της θέσπισης θεσμών, καθώς επίσης και σε δύο διαφορετικά συμβολικά πλαίσια: όπως επισημαίνουν οι Σωτηρόπουλος & Χατζηκυριάκου (2021: 4, 12–13), το ένα είχε ως έννοια-κλειδί την *πατρίδα,* έδινε έμφαση στο τοπικό και αντλούσε από έννοιες και πρακτικές αυτοδιακυβέρνησης που είχαν αναπτυχθεί στο οθωμανικό πλαίσιο, με αποτέλεσμα η πολιτική εξουσία να γίνεται κατανοητή με όρους περισσότερο προσωπικούς και χωρικά συγκεκριμένους. Το δεύτερο περιστρεφόταν γύρω από την έννοια του *έθνους,* περιλάμβανε νέες έννοιες, επηρεασμένες από ευρωπαϊκές και αμερικανικές εμπειρίες της εποχής, όπως η κυριαρχία (εθνική ή όχι), η ελευθερία και τα φυσικά δικαιώματα – πλαίσιο εντός του οποίου η κυριαρχία και η πολιτική εξουσία ήταν αφηρημένες ιδιότητες δύο απρόσωπων οντοτήτων (του έθνους και του κράτους).

Στην ίδια γραμμή σκέψης, μια ευρύτερη ιδιαιτερότητα των υπό εξέταση κειμένων έγκειται το γεγονός ότι, παρά την κυριαρχία του περιγραφικού λεξιλογίου, όπως απαιτεί το ύφος του νομικού λόγου, δεν απουσιάζουν οι εκφραστικές διατυπώσεις, π.χ. «Επειδή αδύνατον είναι χριστιανική ψυχή να υποφέρη την ύβριν της ορθοδόξου ημών Πίστεως και ελληνική καρδία να αδιαφορήση διά την στερέωσιν της ανεξαρτησίας των Ελλήνων…» (αρ. 2), «Και επειδή εις τοιαύτην κινδυνώδη κατάστασιν υποτίθεται η Ελλάς, εφ' όσον χρόνον δεν θεμελιώση την ίδιαν ανεξαρτησίαν, την οποίαν αμεταθέτως απεφάσισε να αγοράση με την τιμήν του ιδίου αίματος…» (αρ. 4). Και οι Σωτηρόπουλος & Χατζηκυριάκου (2021: 15–16) σχολιάζουν ότι εγγενές χαρακτηριστικό πολλών από αυτά τα κείμενα ήταν η χρήση μιας συν-αισθηματικής (affective) γλώσσας, η οποία, αν και υπήρχε και πριν την Επανάσταση, έγινε ακόμα πιο δημοφιλής και πλούσια κατά τη διάρκειά της: «Αυτή η γλώσσα είχε πολλές 'οικογενειακές' συνδηλώσεις, καθώς και πολλές αναφορές σε αξίες αντλημένες από την έννοια της κοινότητας, όπως η 'αγάπη', η 'ευτυχία', η 'αδελφότητα', η 'φιλία', η 'ενότητα', η 'ευταξία', η 'ευνομία'». Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο παράδειγμα που συναρτά την αδελφοσύνη του έθνους με την εύρυθμη Διοίκηση: «Επειδή από το ομοιόμορφον του οργανισμού και επομένως από την αλληλουχίαν όλων των διοικητικών κλάδων προέρχεται η αληθής αρμονία, και εκ ταύτης πάλιν η ισομερής διανομή των δημοσίων φόρων και η ακριβής της δικαιοσύνης εκτέλεσις, δεσμοί κυριώτατοι *αδελφικής και σφικτής ενώσεως ολοκλήρου έθνους*…» (αρ. 12).

Προχωρώντας στο συντακτικό επίπεδο, αν και ο νομοθετικός λόγος είναι μακροσκελής, γεγονός που επιβάλλεται από την ανάγκη εξάλειψης ασαφειών, εξαντλητικής απαρίθμησης και πρόβλεψης περιπτώσεων, προκειμένου να αποφευχθούν κενά και παρερμηνείες, τα υπό εξέταση κείμενα κατά κανόνα δεν επιβεβαιώνουν το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό: η πληροφορία καταμερίζεται σε εδάφια που δεν ξεπερνούν κατά κανόνα τις 30–35 λέξεις (βλ. ενδεικτικά εικόνα 1).

ΚΩΔΙΞ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ

Ἀριθ. 1 τοῦ Κώδικος τῶν νόμων.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΝ ΣΩΜΑ ΕΘΕΣΠΙΣΑΤΟ:

Διὰ τὴν ἐπικειμένην ἀνάγκην τοῦ νὰ οἰκονομηθῶσιν αἱ μεγάλαι χρηματικαὶ χρεῖαι τῆς Διοικήσεως·

Διὰ τὴν παροῦσαν ἔλλειψιν χρημάτων ἀπὸ τὸ ταμεῖον, καὶ διὰ τὴν βραδύτητα τῶν εἰσπράξεων ἐν καιρῷ ἐσωτερικοῦ πολέμου·

§ α'. Θέλει ληφθῆ δάνειον πέντε μιλιουνίων γροσίων.

§ β'. Τὸ δάνειον αὐτὸ θέλει διαιρεθῆ εἰς πέντε κλάσεις, δηλαδή:

α'.	κλάσις	γρόσια	1.000.000
β'.	»	»	1.125.000
γ'.	»	»	1.000.000
δ'.	»	»	1.000.000
ε'.	»	»	875.000

§ γ'. Ἡ πρώτη κλάσις θέλει διαιρεθῆ εἰς χιλίας ὁμολογίας, ἀνὰ χίλια γρόσια, ἡ δευτέρα εἰς χιλίας πεντακοσίας, ἀνὰ ἑπτακόσια πενῆντα, ἡ τρίτη εἰς δύω χιλιάδας, ἀνὰ πεντακόσια, ἡ τετάρτη εἰς τέσσαρας χιλιάδας ὁμολογίας, ἀνὰ διακόσια πενῆντα, καὶ ἡ πέμπτη εἰς ὀκτὼ χιλιάδας ἑπτακόσια πεντήκοντα, ἀνὰ ἑκατὸν γρόσια ἑκάστη.

§ δ'. Ἡ ὅλη ποσότης τοῦ δανείου θέλει ἐξοφληθῆ εἰς τρία ἔτη, ἀνὰ ἓν τρίτον ἑξ ἑκάστης κλάσεως κατ' ἔτος.

§ ε'. Προσδιορίζεται τόκος ὀκτὼ τὰ ἑκατὸν διὰ τὸ ρηθὲν δάνειον, καὶ θέλει πληρώνεται ἀπὸ τὸ ταμεῖον εἰς τὸ τέλος ἑκάστης ἑξαμηνίας.

§ ς'. Αἱ ὁμολογίαι αὐτοῦ τοῦ δανείου ὄχι μόνον εἶναι δεκταὶ εἰς τὸ ταμεῖον ἀντὶ μετρητῶν διὰ τὴν ἀγορὰν ἐθνικῶν κτημάτων, ἀλλὰ καὶ οἱ προσφέροντες αὐτὰς προτιμῶνται ἀπὸ τοὺς προσφέροντας μετρητὰ δι' αὐτὸ τὸ τέλος.

§ ζ'. Αἱ αὐταὶ ὁμολογίαι πραγματεύονται καὶ εἶναι δεκταὶ εἰς τὰ συναλλάγματα.

§ η'. Θέλει προσδιορισθῆ κῶδιξ ἰδιαίτερος δι' αὐτὸ τὸ δάνειον, ἐν ᾧ θέλουν φυλάττονται τὰ ἀπαρέλλακτα ἀντίτυπα τῶν ὁμολογιῶν κατὰ κλάσιν καὶ κατὰ τάξιν.

§ θ'. Αἱ ὁμολογίαι θέλουν φέρει τὰς ὑπογραφὰς τοῦ Προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ σώματος, τοῦ Ἀρχιγραμματέως τῆς Ἐπικρατείας καὶ τοῦ Μινίστρου τῆς Οἰκονομίας.

§ ι'. Ὁ Μινίστρος τῆς Οἰκονομίας θέλει λάβει τὰ ἀναγκαῖα μέτρα διὰ τὸν ἀσφαλέστερον σχηματισμὸν τῶν ἀνωτέρω ὁμολογιῶν, τὴν διανομὴν αὐτῶν καὶ ἐν γένει διὰ τὴν ἀκριβῆ

Εικόνα 1: Αρ. 1 του *Κώδικος των Νόμων* (απόσπασμα)

Σκόπιμα αφήσαμε στο τέλος τον σχολιασμό του χρόνου και της έγκλισης εκφοράς των υπό εξέταση νομοθετημάτων, καθώς συνδέονται άμεσα με τη γενικότερη πραγματολογική τους λειτουργία: στη σύγχρονη νομοθεσία η συνήθης έγκλιση είναι η οριστική, η έγκλιση του πραγματικού, κατά κανόνα στον Ενεστώτα (Γιουτίκας 2016: 122, 144, 215)· και στο κειμενικό μας σώμα (βλ. Πίνακας 2) η οριστική ενεστώτα εμφανίζεται σε 214 κύριες προτάσεις, π.χ. «*Προσδιορίζεται* τόκος οκτώ τα εκατόν διά το ρηθέν δάνειον» (αρ. 1), «Οι έπαρχοι *αναφέρονται* αμέσως προς την Διοίκησιν διά του Μινίστρου των εσωτερικών υποθέσεων […]» (αρ. 12) κ.ο.κ. Κατά τον Μοσχονά (1990-1991: 152, 171–172), η έννοια του ‘πραγματικού’ είναι, ως έναν βαθμό, δεικτική έννοια, η οποία δεν παραπέμπει στο παρόν της (συν)ομιλίας αλλά μάλλον στο «παρόν» του φαινομένου που αναδεικνύει η πρόθεση του ομιλητή. Αυτή η διά του ενεστώτα προθετική-τροπική οργάνωση καθίσταται εμφανής στα παραπάνω παραδείγματα, στα οποία οι δεοντολογικές ενεστωτικές διατυπώσεις προϋποθέτουν κατά κανόνα την αποφαντική στάση του ομιλητή: η σημασία τους δεν είναι βουλητική ή δυνητική, ούτε και χρονική/«παροντική», αλλά μάλλον του τύπου «Οι έπαρχοι

οφείλουν [υπό ορισμένες προϋποθέσεις] να αναφέρονται προς τη Διοίκηση», με το γραμματικό υποκείμενο να δηλώνει έναν πάγιο ρόλο/ένα προσωποποιημένο καθήκον.

Έγκλιση	**Χρόνος**		
	Ενεστώτας	Μέλλοντας	Αόριστος
Οριστική	214	124 Μονολεκτικός (7) Περιφραστικός (117)	27

Πίνακας 2: Κατανομή των ρημάτων του corpus σε Οριστική με βάση τον χρόνο

Αυξημένη είναι η χρήση του μέλλοντα (124 εμφανίσεις), και μάλιστα με μεγάλη ποικιλότητα ως προς τη μορφολογική του δήλωση, και δη την περιφραστική (117 εμφανίσεις, ποσοστό 94,35%): συνηθέστερη είναι η δομή *θέλω+απαρέμφατο* (π.χ. αρ. 11: «Ο μισθός *θέλει πληρώνεσθαι* εις το τέλος εκάστου μηνός», αρ. 8: «Τα οικήματα των αξιωματικών *θέλουσιν είναι* πάντοτε εις βάρος της Διοικήσεως»), που αποτελεί την αρχαιότερη απαρεμφατική δομή μελλοντικής αναφοράς με ισχυρή επίδοση, παρά τον ισχυρό ανταγωνισμό, μέχρι και τη νέα ελληνική, κυρίως στα υψηλότερα επίπεδα χρήσης (βλ. Μαρκόπουλος 2007: 255, 261), με δεύτερη σε συχνότητα τη δομή *θέλω+υποτακτική* (15ος-16ος αι., π.χ. αρ. 8: «Οι προβιβασμοί και ανταμοιβαί *θέλουσι δίδονται* παρά της Διοικήσεως […]», αρ. 20: «Ο γερμανικός Λεγεών *θέλει* κατ' ευθείαν *υπόκειται* εις τας προσταγάς της Διοικήσεως»· πβ. και την περιφραστική δομή με «γυμνή» υποτακτική, λ.χ. αρ. 8: «Τα συντάγματα εκάστου οπλισμού *θέλουσιν αριθμηθή* αλληλοδιαδοχικώς […]», αρ. 10: «Τα περί εθνικών ελαιών *θέλουν διαταχθή* δι' ιδιαιτέρου νόμου»). Περιθωριακή είναι η χρήση της δομής *μέλλω να+υποτακτική* (μία φορά στον ν. 8: «Όσοι προβιβασμοί, τιμαί και ανταμοιβαί *μέλλουσι να διανέμωνται* εις τον στρατόν […]») και του μονολεκτικού μέλλοντα της αρχαίας ελληνικής, π.χ. *καταχωρισθήσεται* (5 εμφανίσεις, με φορμουλαϊκή χρήση, π.χ. αρ. 16: «Ο παρών νόμος […] *καταχωρισθήσεται* εις τον Κώδικα των Νόμων»), *έσεται* και *παραταθήσεται.* Από τα δεδομένα μας απουσιάζουν εντελώς οι εκφορές *θέλω να+υποτακτική* και οι νεότερες (και προφανώς αρμόζουσες περισσότερο στο ύφος του προφορικού λόγου) *θε να+υποτακτική* και *θα+υποτακτική.*

Τέλος, σε αόριστο παρατίθενται οι φορμουλαϊκές εισαγωγικές διατυπώσεις «Το Βουλευτικόν *εθεσπίσατο* και το Εκτελεστικόν *επεκύρωσεν* τάδε».

Όπως προκύπτει από τον πίνακα 3, σχετικά αυξημένη (76 εμφανίσεις) είναι και η χρήση της υποτακτικής υπό τη μορφή *να+υποτακτική*, π.χ. «Όλα τα χρυσά και αργυρά σκεύη των Μοναστηρίων και Εκκλησιών, των κατά πάσαν την

Ελληνικήν επικράτειαν, *να δοθώσιν* εις το εθνικόν ταμείον» (αρ. 9), «Τα απόντα μέλη του Εκτελεστικού σώματος *να μετακληθώσιν* άνευ αναβολής» (αρ. 19). Σε 6 περιπτώσεις ο τύπος του ρήματος δεν συμμορφώνεται μορφολογικά προς την αρχαία υποτακτική, αλλά έχει τη σημερινή, νεοελληνική της μορφή, π.χ. «Από τους καρπούς, γεννήματα και όλα εν γένει τα προϊόντα των διαφόρων ιδιοκτητών γης *να λαμβάνεται* το δέκατον» (αρ. 10), «η εξαίρεσις δε αύτη *να περιορίζεται* εις όσα μόνον ευρέθησαν έχοντες κτήματα κατά τον Μάρτιον μήνα…» (αρ. 15).

Έγκλιση	N
Οριστική	365
Υποτακτική (να)	76
Προστακτική	1

Πίνακας 3: Κατανομή των ρημάτων του corpus ανά έγκλιση

Τέλος, μόνο σε μία περίπτωση χρησιμοποιείται η προστακτική *άτιμος έστω*, παραπέμποντας στην ποινή της «ατιμίας» κατά την αττική νομοθεσία της κλασικής εποχής, για την περίπτωση παράνομης εξόδου από την ελληνική επικράτεια (αρ. 4: «Ο παραβάτης του νόμου τούτου 'άτιμος *έστω*' ήτοι να απογυμνώνεται ισοβίως όλων των ιερών δικαιωμάτων του πολίτου Έλληνος»).

Παρά την ποικιλότητα και την έλλειψη ομοιομορφίας, οι περισσότερες από τις παραπάνω εκφορές (με εξαίρεση τις τελετουργικές αοριστικές διατυπώσεις) κατατείνουν στο ίδιο προσλεκτικό αποτέλεσμα: τόσο ο ενεστώτας - με την τροπική διάσταση που επισημάνθηκε πιο πάνω - και ο μέλλοντας οριστικής, που, πέρα από την προορατική σημασία της πρόβλεψης μιας μελλοντικής κατάστασης ή γεγονότος, εμπεριέχει και τη βουλητική ή τη δεοντολογική, όσο και η υποτακτική, κατεξοχήν έγκλιση του πιθανού, του ενδεχομενικού και του επιθυμητού, και η προστακτική εκφράζουν, περισσότερο ή λιγότερο άμεσα, τη βούληση του νομοθέτη για προσαρμογή του υπαρκτού κόσμου προς τον επιδιωκόμενο/επιθυμητό, μέσα από την ισχύ διαταγής που ο νόμος διαθέτει (Παναρέτου 2009: 64).

Οι συγκεκριμένες παρατηρήσεις μας επαναφέρουν στον επιτελεστικό χαρακτήρα των νομικών κειμένων, που δεν αποσκοπούν στην περιγραφή ή τη διαπίστωση στοιχείων ή γεγονότων της πραγματικότητας, ώστε να μπορούν να ελεγχθούν ως αληθείς ή ψευδείς, αλλά παράγουν έννομα αποτελέσματα «άμα τη εκφωνήσει τους», διαμορφώνοντας ένα νέο πλαίσιο δράσης.

4. ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

Από την ανάλυση των 21 νομοθετημάτων του *Κώδικος των Νόμων* αναδεικνύεται ένας νομικός λόγος ο οποίος εμφανίζει αρκετά από τα τυπικά

χαρακτηριστικά του είδους, όπως η αναγνωρίσιμη κειμενική διάρθρωση, η χρήση ειδικών όρων, παρά την απουσία εδραιωμένης θεσμικής ορολογίας (πβ. Σαραντάκος 2020: 11), και η επιτελεστικότητα, με αξιοποίηση ποικίλων γλωσσικών δομών άνευ τυποποίησης. Παράλληλα, η παρουσία εκφραστικής γλώσσας, σε συνδυασμό με το πολιτικό λεξιλόγιο της εποχής, και μάλιστα σε ένα ύφος σχετικά απλουστευμένο, που εναρμονίζεται με το ιδανικό της εποχής του Διαφωτισμού ότι η νομική γλώσσα πρέπει να είναι κατανοητή σε κάθε πολίτη (Mattilla 2006: 99),[15] συνολικά συγκροτούν έναν λόγο που εγγράφεται σε ευρύτερα διακυβεύματα της εποχής των Επαναστάσεων και αποβλέπει στην κατασκευή μιας νέας πραγματικότητας, αυτής της διαμόρφωσης ενός φιλελεύθερου κράτους με δημοκρατικούς θεσμούς.

Ασφαλώς, η εξαγωγή ασφαλέστερων συμπερασμάτων απαιτεί την εξέταση ευρύτερου σώματος νομικών κειμένων της περιόδου. Ωστόσο, μέσα από την προκαταρκτική αυτή μελέτη του *Κώδικος των Νόμων* διανοίγονται ενδιαφέρουσες προοπτικές αναφορικά με τη συστηματικότερη διερεύνηση του νεοελληνικού νομικού λόγου, όπως είναι ενδεικτικά α) η λεξιλογική του σύνθεση σε σχέση με την παρουσία δάνειων λέξεων και εκφράσεων, τη συγκρότηση της ειδικής νομικής ορολογίας και τη σταδιακή τυποποίησή της, την παρουσία λόγιου λεξιλογίου και τον σταδιακό εξαρχαϊσμό του είδους μετά το 1830 κ.ά., β) η προσέγγισή του ως γλωσσικής πράξης και η λεπτομερέστερη ανάλυση των διαφόρων όψεων της επιτελεστικότητάς του, και γ) η κριτική μελέτη της αμφίδρομης σχέσης της διατύπωσης των δικαιικών ρυθμίσεων με την εκάστοτε κοινωνικοπολιτισμική πραγματικότητα του νεοελληνικού κράτους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Austin 1962: J. L. Austin, *How to do things with words.* Oxford: The Clarendon Press.

Βαλεοντής & Κριμπάς 2014: Κ. Ε. Βαλεοντής, Π. Γ. Κριμπάς, *Νομική Γλώσσα, Νομική Ορολογία, Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Βιβλιοθήκη της Βουλής 2001 (επανέκδ.): *Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, Μέχρι της Εγκαταστάσεως της Βασιλείας*, τ. Α΄, Α΄ Βουλευτική Περίοδος 1822–1823, Πρακτικά του Βουλευτικού, Προβουλεύματα και λοιπά Δημόσια Έγγραφα.

Βλαχόπουλος 2014: Σ. Βλαχόπουλος, *Πολυγλωσσία στο δίκαιο. Μετάφραση νομικών κειμένων και δικαστηριακή διερμηνεία*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

[15] Εξού και ο Ρήγας Βελεστινλής, στο προλογικό σημείωμα του *Φυσικής Απάνθισμα* (Βιέννη, 1790) αναφέρει (σ. ζ΄): «Η αιτία όπου μετεχειρίσθην απλούν ύφος, ήτον διά να μη προξενήσω με την γριφότητα του ελληνισμού εις τους άλλους, εκείνο όπου ο ίδιος έπαθα σπουδάζοντας· να αποφύγω και το του σοφού…».

Bhatia 1993: V. K. Bhatia, *Analyzing Genre: Language Use in Professional Settings*. London: Longman.

Γιουτίκας 2016: Δ. Γιουτίκας, *Μετάφραση νομικών κειμένων από τη γαλλική στην ελληνική γλώσσα: Η περίπτωση των δικαστικών αποφάσεων σε υποθέσεις διαζυγίου* [Διδακτορική Διατριβή]. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Cao 1997: D. Cao, *Translating Law*. Toronto: Multilingual Matters Ltd.

Δημακόπουλος 1963-1964: Γ. Δ. Δημακόπουλος, Ο Κώδιξ των Νόμων της Ελληνικής Επαναστάσεως 1822-1828. Η νομοθετική διαδικασία, τα κείμενα των νόμων. *Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Ελληνικού Δικαίου, 10-11*, 40–234.

Fiorito 2006: L. Fiorito, On performatives in legal discourse. *Metalogicon, XIX*(2), 101–112.

Gémar 1991: J. C. Gémar, Terminologie, langue et discours juridiques. Sens et signification du langage du droit. *Meta, 36*(1), 275–283.

Holton & Manolessou 2010: D. Holton, I. Manolessou, Medieval and Modern Greek. In E. Bakker (ed.), *A Companion to the Ancient Greek Language* (pp. 539–563). Oxford: Wiley/Blackwell.

Καμηλάκη 2021α: Μ. Καμηλάκη, Το γλωσσικό αποτύπωμα της Εθνικής Παλιγγενεσίας. Στο Θ. Κουτσογιάννης & Μ. Καμηλάκη (επιμ.), *Αντικρίζοντας την Ελευθερία! Στη Βουλή των Ελλήνων, δύο αιώνες μετά* (σσ. 272–283). Αθήνα: Βιβλιοθήκη της Βουλής.

Καμηλάκη 2021β: Μ. Καμηλάκη, Ιχνηλατώντας τη γλώσσα των αγωνιστών του 1821: Η περίπτωση των απομνημονευμάτων. Στο Π. Καμπάκη–Βουγιουκλή (επιμ.), *Η ελληνική γλώσσα κατά την Επανάσταση του 1821* (σσ. 13–33). Κομοτηνή: Εκδόσεις Παρατηρητής της Θράκης.

Κουνούγερη-Μανωλεδάκη 2008: Ε. Κουνούγερη-Μανωλεδάκη, Γλώσσα και ιδεολογία στον Αστικό Κώδικα-Το παράδειγμα του Οικογενειακού Δικαίου. Στο Γ. Κραββαρίτου (επιμ.), *Δίκαιο και Τέχνη του Λόγου* (σσ. 213–230). Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Σάκκουλα.

Κιτρομηλίδης 2021: Π. Κιτρομηλίδης, Οι καταβολές του ελληνικού συνταγματισμού (1797–1827). Στο Θ. Κουτσογιάννης & Μ. Καμηλάκη (επιμ.), *Αντικρίζοντας την Ελευθερία! Στη Βουλή των Ελλήνων, δύο αιώνες μετά* (σσ. 193–199). Αθήνα: Βιβλιοθήκη της Βουλής.

Κυριακόπουλος 1960: Η. Κυριακόπουλος, *Τα Συντάγματα της Ελλάδος*. Αθήνα: Εθνικόν Τυπογραφείον.

Kurzon 1986: D. Kurzon, *It is Hereby Performed…Explorations in legal speech acts* [Pragmatics & Beyond, VII: 6]. John Benjamins Publishing Company.

Louw 1993: B. Louw, Irony in the text or insincerity in the writer? The diagnostic potential of semantic prosodies. In M. Baker, G. Francis, & E. Tognini-

Bonelli (eds.), *Text and technology: In honour of John Sinclair* (pp. 157–75). Amsterdam: John Benjamins.

Μαρκόπουλος 2007: Θ. Μαρκόπουλος, Γραμματικοποίηση και γλωσσική ποικιλία: ο μέλλοντας στην εποχή της Κρητικής «Αναγέννησης» (16ος-17ος αι.). *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, 27*, 251–263.

Μοσχονάς 1990–1991: Σ. Μοσχονάς, Τα Ενεστώτα Α΄. Ο άχρονος χρόνος. *Γλωσσολογία, 9–10*, 151–182.

Μπρέγιαννη 1997: Αι. Μπρέγιαννη, Γλώσσα και ορολογία στη δημόσια διοίκηση. Κανονιστικά κείμενα του 19ου αι. Στο *ΕΛΕΤΟ, 1ο Συνέδριο «Ελληνική γλώσσα και ορολογία»* [Online], [https://www.eleto.gr/download/Conferences/1st%20Conference/1st_16_197-206_BregianniEkaterini.pdf].

Matczak 2013: M. Matczak, Why legal rules are not speech acts and what follows from that [Online], [https://ssrn.com/abstract=2263213 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2263213].

Mattilla 2006: H. Mattilla, *Comparative Legal Linguistics*. Burlington: Ashgate.

Mellinkoff 1963: D. Mellinkoff, *The Language of the Law*. Boston/Toronto: Little, Brown and Company.

Παναρέτου 2009: Ε. Παναρέτου, *Νομικός λόγος*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Σαραντάκος 2020: Ν. Σαραντάκος, *Το ζορμπαλίκι των ραγιάδων. Το Εικοσιένα μέσα από τις λέξεις του.* Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Σταυρίδη-Πατρικίου 1999: Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, *Γλώσσα, εκπαίδευση και πολιτική*. Αθήνα: Ολκός.

Σωτηρόπουλος & Χατζηκυριάκου 2021: Μ. Σωτηρόπουλος, Α. Χατζηκυριάκου, Βαδίζοντας προς τη μάχη ανάποδα: οι πολιτικές αντιλήψεις του 1821 και η εποχή των επαναστάσεων. *Μνήμων, 38*, 77–109.

Šarcĕvić 2000: S. Šarcĕvić, *New Approaches to Legal Translation*. The Hague: Kluwer Law International.

Trosborg 1991: A. Trosborg, An analysis of legal speech acts in English Contract Law 'It is hereby performed'. *Hermes, Journal of Linguistics, 6*, 65–90.

Williams 2005: C. Williams, *Tradition and Change in Legal English: Verbal Constructions in Prescriptive Texts*. Bern: Peter Lang.

Χατζής 2021: Α. Χατζής, *Ο ενδοξότερος αγώνας. Η ελληνική επανάσταση του 1821.* Αθήνα: Εκδόσεις Παπαδόπουλος.

Χόρροκς 2006: Τζ. Χόρροκς, *Ελληνικά: Ιστορία της γλώσσας και των ομιλητών της (*μτφρ. Μ. Σταύρου & Μ. Τζεβελέκου). Αθήνα: Εστία.

Maria Kamilaki
Hellenic Parliament
D.G. for e-Administration, Library & Publications

ASPECTS OF THE ADMINISTRATIVE LANGUAGE DURING THE GREEK REVOLUTION OF 1821: THE *CODEX OF THE LAWS* AS A CASE-STUDY

Summary

In the Greek Revolution of 1821, the multifaceted venture of creating a contemporary liberal state became a major stake, recorded in the official, statutory documents of the period. Closer examination of these documents manifests the gradual formation of the administrative language of a state during its transition from local governance to national representation. In this light, this paper explores the revolutionaries' legal discourse, focusing on the *Codex of the Laws*, a collection safeguarded in the Archives of the Greek Regeneration (Hellenic Parliament Library). The genre's textual features and pragmatic functions are discussed, highlighting its performativity in enacting a whole new governmental universe under construction.

Keywords: Greek Revolution of 1821, Administrative language, Legal discourse, Performativity

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch13

Ράνια Καραχάλιου[1]
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

Η ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΣΤΑ ΣΥΝΘΗΜΑΤΑ ΔΡΟΜΟΥ: ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ[2]

Στόχος του άρθρου είναι η διερεύνηση των προσφωνήσεων στα συνθήματα δρόμου, δηλαδή στο είδος των γκράφιτι που έχουν ως κύριο σημειωτικό πόρο τον λόγο και εμφανίζουν ποικίλη θεματολογία, όπως ερωτική, αθλητική, υπαρξιακή, κοινωνικοπολιτική κ.λπ. Εξετάζοντας, μέσα από το πρίσμα της Πραγματολογίας, 640 συνθήματα δρόμου από την πόλη της Πάτρας, συμπεραίνω ότι οι διαφορετικές θεματικές κατηγορίες συνθημάτων δρόμου ευνοούν τη χρήση συγκεκριμένων ειδών προσφωνήσεων και γλωσσικών πράξεων. Ειδικότερα, στην περίπτωση των αθλητικών και των κοινωνικοπολιτικών συνθημάτων, το είδος της προσφώνησης δείχνει να εξαρτάται από το αν λειτουργεί ως δείκτης εξω-ομαδικής ή ενδο-ομαδικής ταυτότητας.

Λέξεις-κλειδιά: Προσφώνηση, Συνθήματα δρόμου, Ευθείες προσφωνήσεις, Πλάγιες προσφωνήσεις, Γλωσσική πράξη

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Οι προσφωνήσεις αποτελούν εκφράσεις μέσω των οποίων, ως επί το πλείστον, ο/η πομπός προσανατολίζει τον λόγο του/της σε συγκεκριμένα πρόσωπα. Αναφορικά με την ελληνική γλώσσα, οι προσφωνήσεις έχουν μελετηθεί κυρίως σε διεπιδραστικά κειμενικά είδη, όπως ραδιοφωνικές/τηλεοπτικές εκπομπές (Μακρή-Τσιλιπάκου 1984, 2012), καθημερινές συνομιλίες/συνομιλιακές αφηγήσεις (Tsakona 2014· Καραχάλιου 2015, 2018), συνομιλιακές επαγγελματικές συναλλαγές (Πέτριτς 1989· Tsakona & Sifianou 2019) και διαδικτυακές συνομιλίες στο YouTube και στο Facebook (Vasilaki 2020). Στην παρούσα εργασία, εξετάζω τις προσφωνήσεις σε ένα κειμενικό είδος που χαρακτηρίζεται από μη επαφικότητα/διάδραση, τα συνθήματα δρόμου.

[1] rkarahaliou@uoi.gr
[2] Ευχαριστώ θερμά τους/τις ανώνυμους αξιολογητές/τριες για τα πολύτιμα σχόλιά τους.

Κινούμενη στο πλαίσιο της Πραγματολογίας, επιχειρώ να εξετάσω α) τα *είδη* των προσφωνήσεων που εμφανίζονται ανά κατηγορίες συνθημάτων δρόμου και β) τις *γλωσσικές πράξεις* (speech acts, Austin 1962· Searle 1969) που επιτελούν τα συνθήματα με τις προσφωνητικές εκφράσεις. Βάσει της ανάλυσης, θα αναδείξω ότι οι διαφορετικές θεματικές κατηγορίες συνθημάτων δρόμου και οι διαφορετικές γλωσσικές πράξεις που επιτελούν ευνοούν τη χρήση συγκεκριμένων ειδών προσφωνήσεων.

Στις ενότητες που ακολουθούν, παρουσιάζω το θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης μου, το οποίο περιλαμβάνει δυο πτυχές: την προσφώνηση και τα συνθήματα δρόμου. Στη συνέχεια, αναφέρομαι στα μεθοδολογικά εργαλεία της εργασίας και προχωρώ στην ανάλυση. Τέλος, καταλήγω στα συμπεράσματά μου.

2. ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ

Στη διεθνή βιβλιογραφία, οι προσφωνητικές εκφράσεις περιγράφονται κυρίως μέσα από τους όρους 'address terms'/'terms of address' (προσφωνήσεις) ή/και 'vocatives' (κλητικές προσφωνήσεις). Συνήθως, ο όρος *προσφώνηση* χρησιμοποιείται ως υπερώνυμος όρος και η *κλητική προσφώνηση* ως ένα μέρος του όλου: «όλες οι κλητικές προσφωνήσεις είναι από τη φύση τους προσφωνήσεις, αλλά το αντίστροφο δεν ισχύει, δεν είναι όλες οι προσφωνήσεις μορφολογικά χαρακτηρισμένες κλητικές» (Stifter 2013: 46).

Ως προς τον ρόλο τους στον λόγο, ο Leech (1999: 108· βλ. επίσης Biber et al. 1999: 1112), διακρίνει τρεις βασικές λειτουργίες: α) την προσέλκυση της προσοχής των αποδεκτών/τριών π.χ. Α*: Μαμά! Β: Τι είναι, αγάπη μου;* β) την ταυτοποίηση των αποδεκτών/τριών, όταν ο/η ομιλητής/τρια διακρίνει σε ποιο από τα παρόντα άτομα απευθύνεται, π.χ. *Μαρία, μου φέρνεις ένα ποτήρι νερό;* και γ) τη συγκρότηση και τη διατήρηση κοινωνικής σχέσης, π.χ. *Ναι, φίλε, οπωσδήποτε*. Μια βασική διάκριση των κλητικών προσφωνήσεων με άξονα τον λειτουργικό τους ρόλο είναι αυτή ανάμεσα σε *ευθείες* (direct) και *πλάγιες* (indirect) προσφωνήσεις (Stavrou 2014: 308–311). Οι ευθείες προσφωνήσεις δηλώνουν τους/τις αποδέκτες/τριες του εκφωνήματος και εκφέρονται αποκλειστικά με κλητική πτώση π.χ. *Κώστα/*Κώστας, τι γίνεσαι*; (Stavrou 2014: 309). Οι πλάγιες προσφωνήσεις σχετίζονται με την αυτοέκφραση, καθώς κωδικοποιούν στάσεις απέναντι στο προτασιακό περιεχόμενο του εκφωνήματος. Οι προσφωνήσεις αυτές επιτελούν σημαντικές επιφωνηματικές λειτουργίες, δεν ταυτοποιούν συγκεκριμένα πρόσωπα, και μπορεί να εκφέρονται με ονομαστική π.χ. *Θεέ μου, τι φρίκη! Χριστός κι Απόστολος!* (Stavrou 2014: 309).

2.1. Είδη προσφωνήσεων

Εστιάζοντας στην κοινωνική τους σημασία, οι προσφωνήσεις είναι δυνατό να ταξινομηθούν σε ένα συνεχές οικειότητας–απόστασης. Στο ένα άκρο του

συνεχούς τοποθετούνται όσες προσφωνήσεις δηλώνουν μια στοργική σχέση μεταξύ των συνομιλητών/τριών και, στο άλλο, όσες δηλώνουν τυπικότητα και σεβασμό. Ειδικότερα, οι Biber et al. (1999: 1108–1109· βλ. επίσης Leech 1999: 109–114) διακρίνουν τα ακόλουθα προσφωνητικά είδη: α) *εκφράσεις στοργής* (endearments), όπως *αγάπη μου, λατρεία μου,* οι οποίες χρησιμοποιούνται συνήθως μεταξύ προσώπων που έχουν στενή σχέση π.χ. μεταξύ συντρόφων, αγαπημένων φίλων κ.λπ. β) *όροι οικογένειας/συγγένειας* (family/kin terms), όπως *μαμά*, *μπαμπά*, *γιαγιά*, *γιαγιάκα*, *παππού*, οι οποίοι χρησιμοποιούνται μεταξύ των μελών μιας οικογένειας γ) *προσφωνήσεις εξοικείωσης* (familiarizers), όπως *παιδιά, ρε παιδί μου, φίλε, φιλαράκι*), οι οποίες φανερώνουν μια φιλική σχέση, δ) *μικρά ονόματα εξοικείωσης* (familiarized first names), όπως *Μαράκι*, *Γιαννάκη*, ε) *μικρά ονόματα σε πλήρη μορφή* (full first names), όπως *Μαρία*, *Γιάννη*, στ) *τίτλος και επώνυμο* (title and surname), όπως *κυρία Μάντη*, που δημιουργούν σχέση απόστασης και σεβασμού, ζ) *τιμητικοί τίτλοι* (honorifics), όπως *κύριε*, *κυρία*, που κωδικοποιούν ομοίως σχέσεις απόστασης. Καθώς οι προσφωνήσεις αποτελούν μέρος της γλωσσικής χρήσης, κατά τη μελέτη τους θα πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη και το επικοινωνιακό πλαίσιο:

> Μια πλήρης περιγραφή αυτών των τύπων μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο αν βασιστούμε στο συμφραστικό πλαίσιο χρήσης και στις λειτουργίες τους. Με άλλα λόγια, η σημασία τους έχει συμβατικοποιηθεί ως έναν βαθμό, αλλά είναι ο τρόπος χρήσης τους (και η συναγόμενη πληροφορία από αυτή τη χρήση) που κάθε φορά προσδιορίζει το ακριβές νόημά τους.
>
> Formentelli 2007: 182

Αντίστοιχα, έρευνες από την Ανάλυση Συνομιλίας αποκαλύπτουν ότι, ανάλογα με το περιβάλλον εμφάνισης, οι προσφωνήσεις επιτελούν λειτουργίες τόσο στο οργανωτικό (π.χ. εισαγωγή ενός νέου θέματος, έναρξη/ολοκλήρωση συνομιλίας κ.λπ.) όσο και στο διαπροσωπικό επίπεδο λόγου (π.χ. έκφραση διαφωνίας, αξιολόγησης, αστεϊσμού κ.λπ.) (βλ. ενδεικτικά Clayman 2010, 2013· Rendle-Short 2007, 2010).

2.2 Προσφώνηση, ευγένεια και αγένεια

Από πραγματολογική σκοπιά, η προσφώνηση ως φαινόμενο στον λόγο εξετάζεται συχνά μέσα από τη θεωρία της ευγένειας (Brown & Levinson 1987· βλ. επίσης Sifianou 1992), βασική συνισταμένη της οποίας αποτελεί η έννοια του *προσώπου* (face), δηλαδή η εικόνα που κάθε άτομο προβάλλει για τον εαυτό του (Brown & Levinson 1987: 61–64). Το πρόσωπο περιλαμβάνει δύο πτυχές: α) το *θετικό* (positive), το οποίο αφορά την επιθυμία του ατόμου να είναι αρεστό και να επιδοκιμάζεται από τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας και β) το *αρνητικό*

(negative), που σχετίζεται με την επιθυμία του ατόμου να είναι αυτόνομο και να μην παρεμποδίζονται οι δραστηριότητές του από τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας (Brown & Levinson 1987: 62).

Βασική παραδοχή της θεωρίας της ευγένειας είναι ότι τα άτομα προσβλέπουν στη διατήρηση της σταθερότητας των κοινωνικών τους σχέσεων. Υπό αυτό το σκεπτικό, όταν τα άτομα προχωρούν σε μια πράξη που απειλεί το πρόσωπο, συχνά καταφεύγουν σε στρατηγικές ευγένειας, δηλαδή σε γλωσσικές επιλογές οι οποίες μετριάζουν την απειλή. Ειδικότερα, όταν το άτομο επικεντρώνεται στο θετικό πρόσωπο των αποδεκτών/τριών, χρησιμοποιεί στρατηγικές *θετικής ευγένειας* (positive politeness), ενώ, όταν εστιάζει στο αρνητικό πρόσωπο, στρατηγικές *αρνητικής ευγένειας* (negative politeness) (Brown & Levinson 1987: 68–70). Στο πλαίσιο αυτό, οι προσφωνήσεις στοργής και εξοικείωσης, καθώς και τα μικρά ονόματα εξοικείωσης συγκαταλέγονται στις στρατηγικές θετικής ευγένειας και συνιστούν *δείκτες ενδο-ομαδικής ταυτότητας* (ingroup identity markers, Brown & Levinson 1987: 107–108). Αντίθετα, οι τίτλοι ή οι τίτλοι με επώνυμο εντάσσονται στις στρατηγικές αρνητικής ευγένειας.

Παράλληλα, οι προσφωνήσεις συνδέονται με το φαινόμενο της *αγένειας* (impoliteness, Culpeper 1996, 2011), σύμφωνα με το οποίο τα άτομα ενίοτε προτίθενται να πλήξουν σκόπιμα το θετικό/αρνητικό πρόσωπο των αποδεκτών/τριών. Οι προσβλητικές προσφωνήσεις σχετίζονται με τη θετική αγένεια, η οποία προσβλέπει στην απειλή του θετικού προσώπου του/της αποδέκτη/τριας. Ο Culpeper (2011: 135) συγκαταλέγει στις προσβολές τις αρνητικές κλητικές προσφωνήσεις (π.χ. *ανεγκέφαλο γουρούνι, ηλίθιε*).

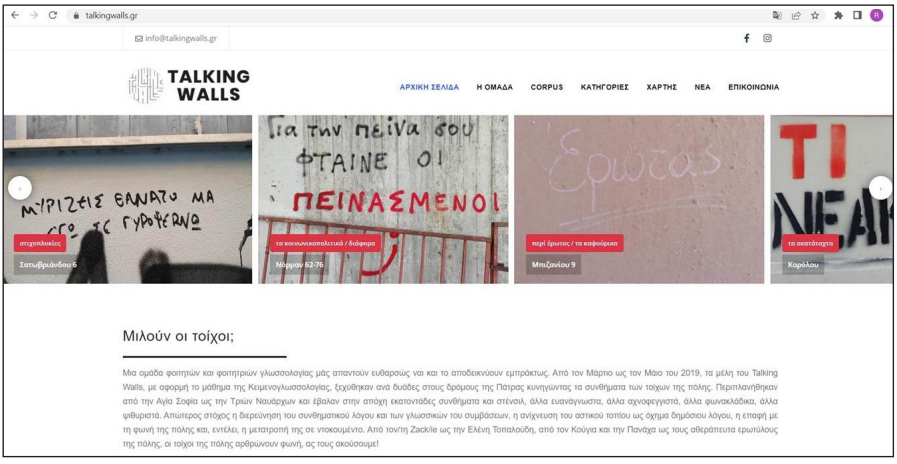
3. ΣΥΝΘΗΜΑΤΑ ΔΡΟΜΟΥ

Σύμφωνα με τους Κητή & Κουτούπη-Κητή (2015), τα συνθήματα δρόμου συνιστούν ένα είδος γκράφιτι που αποτελείται πρωτίστως από γλωσσικό υλικό. Με άλλα λόγια, γκράφιτι τα οποία περιλαμβάνουν μόνο τον σημειωτικό τρόπο της εικόνας, δεν συγκαταλέγονται στα συνθήματα δρόμου. Ως κειμενικό είδος, εμφανίζουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά (Καμηλάκη 2012· Κητής & Κουτούπη-Κητή 2015): α) *παραβατικότητα*, καθώς η αναγραφή σε τοίχους απαγορεύεται ως βανδαλισμός· β) *συντομία*, μέσω της πύκνωσης και του ελλειπτικού/αποφθεγματικού τους χαρακτήρα· γ) *θεματολογική ποικιλία*, αφού τα συνθήματα δρόμου είναι δυνατό να ταξινομηθούν σε κοινωνικοπολιτικά, αθλητικά/οπαδικά, ερωτικά, υπαρξιακά, στοχαστικά κ.λπ. Κάθε είδος μπορεί να εμφανίζει ιδιαίτερα γλωσσικά χαρακτηριστικά. Λόγου χάρη, στα πολιτικά/αναρχικά συνθήματα δρόμου, οι Κητής & Κουτούπη-Κητή (2015) εντοπίζουν αυξημένη χρήση των αρνητικών μορίων (*όχι*, *μην*, *δεν*), εξαιρετικά μεγάλη συχνότητα του «είναι» και χρήση φορτισμένου λεξιλογίου που παραπέμπει στην ανατροπή και στη συλλογική δράση· δ) *ανωνυμία*, αφού τα περισσότερα

συνθήματα δρόμου είναι ανυπόγραφα. Παρόλ' αυτά, ενίοτε ενδέχεται να υπονοείται κάποιος/α δημιουργός, είτε μέσω ενός κωδικοποιημένου ονόματος είτε μέσω μιας συλλογικής ταυτότητας· ε) *άγνωστο χρονικό σημείο εμφάνισης*, καθώς οι «μυστικές» συνθήκες παραγωγής του κειμένου δεν μας επιτρέπουν να εντοπίσουμε πότε καταγράφηκαν σε τοίχο. Σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορούμε να εντοπίσουμε ένα terminus post quem π.χ. το σύνθημα δρόμου *Όχι άλλες Καρολάιν* τοποθετείται χρονικά μετά τη γυναικοκτονία της Καρολάιν Κράουτς από τον σύζυγό της στις 11 Μαΐου 2021· στ) *απροσδιόριστη διάρκεια,* αφού χαρακτηρίζονται από μικρό προσδόκιμο ζωής λόγω της παραβατικότητάς τους· ζ) *γλωσσική δημιουργικότητα*, καθώς οι ποικίλες γλωσσικές πρακτικές των συνθημάτων όπως τα λογοπαίγνια, οι μεταφορές, οι επαναλήψεις, οι παρηχήσεις, η αποπαγίωση στερεότυπων εκφράσεων, οι νεολογισμοί, τα ρυθμικά μοτίβα αναμορφώνουν τον λόγο π.χ. *Δεν ελπίζω τίποτα / δε φοβάμαι / τίποτα, είμαι άνεργη, ρούχα Gucci / μυαλό κουκούτσι* (Καμηλάκη 2012).

4. ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Τα δεδομένα μου αποτελούνται από 640 συνθήματα δρόμου στην πόλη της Πάτρας, τα οποία καταγράφηκαν μεταξύ Μαρτίου και Μαΐου 2019 από 18 φοιτητές και φοιτήτριες ειδίκευσης Γλωσσολογίας στο Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Πατρών στο πλαίσιο του μαθήματος της Κειμενογλωσσολογίας. Η καταγραφή έγινε σε κεντρικά σημεία της πόλης, από την οδό Αγίας Σοφίας ως την οδό Τριών Ναυάρχων. Αρχικά, τα συνθήματα δρόμου καταχωρούνταν σε ένα αρχείο excel όπου σημειώνονταν η θεματική και η διεύθυνση. Στη συνέχεια, το σώμα των συνθημάτων δρόμων μεταφέρθηκε στο ανοιχτής πρόσβασης site www.talkingwalls.gr.

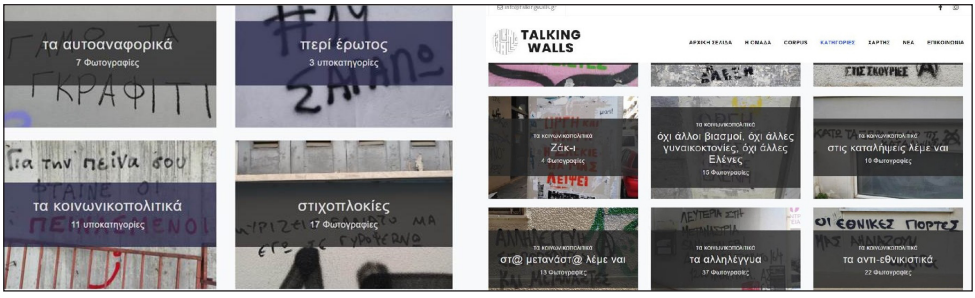
Εικόνα 1: Αρχική σελίδα του site

Στην επιλογή *Corpus* της αρχικής σελίδας, ο/η κάθε επισκέπτης/τρια μπορεί να αναζητήσει συνθήματα δρόμου με άξονα λέξεις-κλειδιά, τη διεύθυνση ή/και τη θεματική. Η αναζήτηση οδηγεί στην καταχώρηση του κάθε συνθήματος η οποία περιλαμβάνει συγκεκριμένες πληροφορίες (γλωσσικό υλικό, διεύθυνση, θεματική) και τη φωτογραφία του συνθήματος (βλ. Εικόνα 2).

Εικόνα 2: Καταχώρηση συνθήματος στο site

Στην επιλογή *Κατηγορίες*, συναντάται η θεματική ταξινόμηση των συνθημάτων σε *κοινωνικοπολιτικά*, *περί έρωτος*, *αθλητικά*, *θετική ενέργεια*, *απαισιόδοξα*, *στιχοπλοκίες*, *αυτοαναφορικά* κ.λπ. Οι κατηγορίες με μεγάλο όγκο συνθημάτων, όπως τα κοινωνικοπολιτικά, διαχωρίζονται σε επιμέρους θεματικές ταξινομήσεις.

Εικόνα 3: Θεματικές (υπο)κατηγορίες των συνθημάτων

Για παράδειγμα, τα κοινωνικοπολιτικά συνθήματα περιλαμβάνουν έντεκα υποκατηγορίες όπως *Ζάκ-ι*, *όχι άλλοι βιασμοί-όχι άλλες γυναικοκτονίες-όχι άλλες*

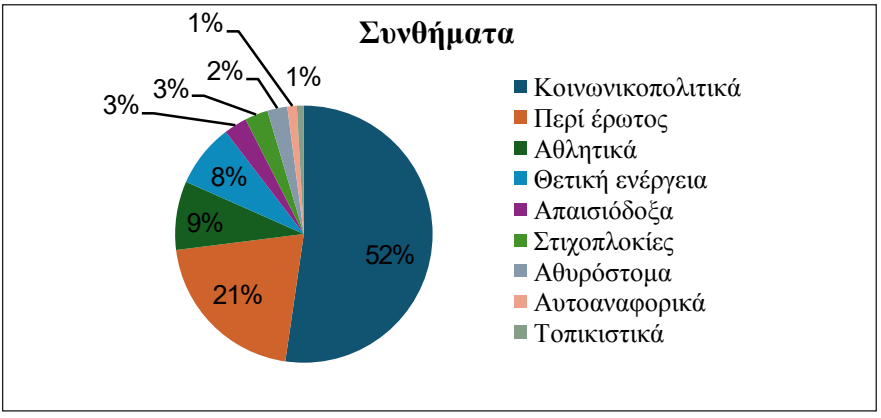
Ελένες, *στις καταλήψεις λέμε ναι*, *στ@ μετανάστ@ λέμε ναι*, *τα αλληλέγγυα*, *τα αντι-εθνικιστικά* κ.λπ. (βλ. Εικόνα 3).

Για την ανάλυση των δεδομένων μου, εργάστηκα ως εξής: Αρχικά, απομόνωσα τα συνθήματα δρόμου που περιέχουν προσφωνήσεις και τα κατέταξα ανά θεματικές κατηγορίες. Στη συνέχεια, διέκρινα τα συνθήματα σε αυτά που εμπεριέχουν ευθείες προσφωνήσεις και σε αυτά που εμπεριέχουν πλάγιες (βλ. Ενότητα 2). Παράλληλα, διέκρινα τα συνθήματα με άξονα τα είδη προσφωνήσεων (βλ. Ενότητα 2.1). Διαπίστωσα ότι ορισμένες προσφωνήσεις δεν μπορούσαν να ενταχθούν στο τυπολογικό σχήμα των Biber et al. (1999), με αποτέλεσμα να προσθέσω τα παρακάτω είδη: *επώνυμο χωρίς τίτλο* (π.χ. *Κούγια*), *ανθρωπωνύμια αρνητικής ιδεολογίας* (π.χ. *φασίστες*, *ρατσιστές*), *οπαδικά προσωνύμια* (π.χ. γαύροι, βάζελοι) και *ονόματα ομάδων* (π.χ. Παναχαϊκή). Αφού χαρακτήρισα τις προσφωνήσεις, κατέγραψα τις γλωσσικές πράξεις των συνθημάτων στις οποίες εντοπίζονται (βεβαιωτικές/αναπαραστατικές, κατευθυντικές, δεσμευτικές, διακηρυκτικές, εκφραστικές), ακολουθώντας τον Searle (1969). Τέλος, εξέτασα κατά πόσο οι θεματικές κατηγορίες και οι γλωσσικές πράξεις ευνοούν συγκεκριμένα είδη προσφωνήσεων.

5. ΑΝΑΛΥΣΗ

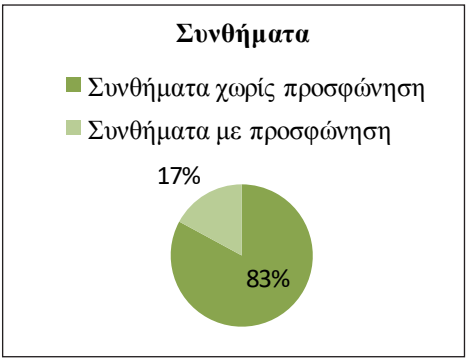
5.1 Ποσοτικά ευρήματα

Ως προς τις θεματικές κατηγορίες, η πλειονότητα των συνθημάτων αφορά κοινωνικοπολιτικά συνθήματα (52%). Ακολουθούν τα ερωτικά (21%) και σε μικρότερο ποσοστό τα αθλητικά (9%) και τα συνθήματα θετικής ενέργειας (8%) (βλ. Διάγραμμα 1).

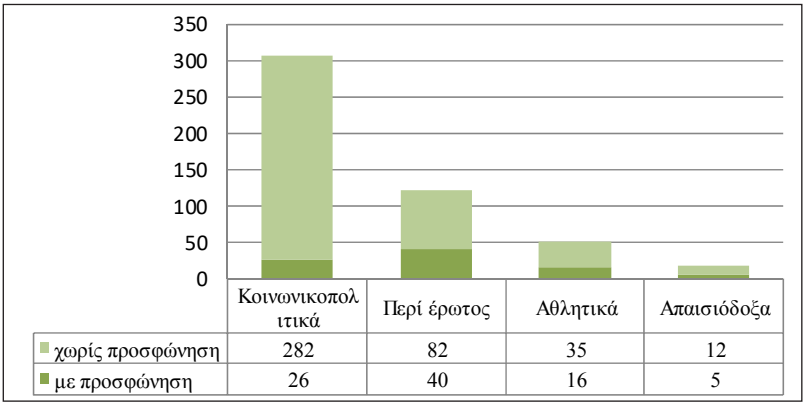
Διάγραμμα 1: Κατανομή συνθημάτων ανά θεματική κατηγορία

Σχετικά με την (μη) εμφάνιση προσφωνήσεων στο σώμα, η συντριπτική πλειονότητα των συνθημάτων (83%) δεν εμπεριέχει κάποιου είδους προσφωνητική έκφραση (βλ. Διάγραμμα 2). Δεδομένου ότι το κειμενικό είδος των συνθημάτων δρόμου δεν χαρακτηρίζεται από επαφικότητα/διάδραση, θα λέγαμε ότι το χαμηλό ποσοστό προσφωνήσεων ήταν αναμενόμενο.

Διάγραμμα 2: Σύνθημα με ή χωρίς προσφώνηση

Η υψηλότερη συχνότητα προσφωνήσεων εμφανίζεται στα ερωτικά (40/122, 33%), στα αθλητικά (16/51, 31%) και στα απαισιόδοξα (5/17, 29%) συνθήματα δρόμου. Σε χαμηλότερο ποσοστό, ακολουθούν τα κοινωνικοπολιτικά συνθήματα (26/308, 8,5%).

	Κοινωνικοπολιτικά	Περί έρωτος	Αθλητικά	Απαισιόδοξα
χωρίς προσφώνηση	282	82	35	12
με προσφώνηση	26	40	16	5

Διάγραμμα 3: Κατανομή προσφωνήσεων ανά θεματική κατηγορία συνθημάτων

5.2 Ποιοτικά ευρήματα

Στην ποιοτική ανάλυση, εξετάζω τις προσφωνήσεις ανά θεματική κατηγορία, ξεκινώντας από την κατηγορία συνθημάτων με την υψηλότερη συχνότητα προσφωνήσεων. Στα παραδείγματα που αναφέρονται, διατηρώ την ορθογραφία/στίξη του πρωτότυπου.

Στα ερωτικά συνθήματα, κυριαρχούν οι προσφωνήσεις μικρού ονόματος σε πλήρη μορφή και εξοικείωσης (μαζί με την κτητική αντωνυμία α’ προσώπου), οι οποίες συνοδεύουν, ως επί το πλείστον, εκφραστικές γλωσσικές πράξεις:

1) ΝΤΙΝΑ ΣΑΓΑΠΩ
2) Δημήτρη Σ αγαπώ
3) τζινάκι μου σ’ αγαπώ
4) Νικο Sagapω
5) Αριστέα μου λιπης
6) Γιώργο μου λείπεις μωρό μου

Στις περιπτώσεις αυτές, το μήνυμα παράγεται από έναν/μία ανώνυμο/η πομπό και προσανατολίζεται σε έναν/μία αποδέκτη/τρια, χωρίς ωστόσο να ταυτοποιείται απόλυτα, αφού αποδέκτης/τρια του μηνύματος θα μπορούσε να είναι όποιος/α πληροί την προδιαγραφή του μικρού ονόματος. Επομένως, εδώ η προσφώνηση μικρού ονόματος δεν εγγυάται την παράδοση του μηνύματος, αλλά δημιουργεί έναν/μία δυνητικό/ή αποδέκτη/τρια, περιορίζοντας τον/τη σε ένα υποσύνολο (ο/η αποδέκτης/τρια λέγεται Χ, Χ = μικρό όνομα). Θα λέγαμε ότι πρωταρχικό μέλημα του/της πομπού είναι η έκφραση των συναισθημάτων και όχι η παράδοση του μηνύματος. Στις εκφραστικές γλωσσικές πράξεις ενίοτε εντοπίζουμε συνδυασμό προσφώνησης μικρού ονόματος πλήρους μορφής και προσφώνησης στοργής (*Γιώργο / μωρό μου*, Παράδειγμα 6), γεγονός που επιτείνει τη συγκρότηση της σχέσης μεταξύ πομπού και αποδέκτη/τριας ως τρυφερής. Αξίζει να σημειωθεί ότι εντοπίστηκε μία περίπτωση προσφώνησης μικρού ονόματος πλήρους μορφής με το κλητικό μόριο *ρε*:

7) ΣΕ ΘΕΛΩ ΡΕ ΕΛΕΝΗ

Η εκφραστική γλωσσική πράξη δεν ταυτίζεται με τη φράση *σε θέλω Ελένη*, καθώς έρευνες (βλ. Καραχάλιου 2015, 2018) έχουν δείξει ότι το κλητικό μόριο *ρε* σημαδεύει το αποκλίνον, απροσδόκητο στοιχείο στον λόγο. Κατά συνέπεια, εδώ ίσως υπονοείται κάποιο εμπόδιο που καθιστά την επιθυμία του πομπού μη αναμενόμενη (π.χ. μια πιθανή παράφραση *σε θέλω ρε Ελένη παρόλο που χωρίσαμε* κ.λπ.).

Στα ερωτικά συνθήματα, σε χαμηλότερο ποσοστό, εντοπίζονται ευθείες προσφωνήσεις μικρών ονομάτων εξοικείωσης/σε πλήρη μορφή σε κατευθυντικές γλωσσικές πράξεις:

8) Λιάκο άφησε την Μάττα και γύρισε στη Πάτρα...

Εδώ, η χρήση του μικρού ονόματος εξοικείωσης (*Λιάκο*) συνιστά στρατηγική θετικής ευγένειας για να μετριαστεί η απειλή στο αρνητικό πρόσωπο του αποδέκτη που προέρχεται από την κατευθυντική γλωσσική πράξη σε προστακτική (*άφησε*/*γύρισε*).

Στα αθλητικά συνθήματα κυριαρχούν τα οπαδικά προσωνύμια/ευθείες προσφωνήσεις τα οποία συνοδεύουν αρηματικές/ελλειπτικές εκφραστικές γλωσσικές πράξεις (επίπληξη/προσβολή):

9) ΓΑΥΡΟΙ ΚΑΤΑΔΟΤΕΣ
10) ΓΑΥΡΟΙ ΡΟΥΦΙΑΝΟΙ
11) ΓΑΥΡΟΙ ΦΛΩΡΟΙ
12) ΒΑΖΕΛΕΣ ΜΟΥΝΙΑ
13) ΒΑΖΕΛΕΣ ΠΟΥΤΑΝΕΣ

Η χρήση των οπαδικών προσωνυμίων λειτουργεί ως στρατηγική θετικής αγένειας, αφού πλήττουν το θετικό πρόσωπο των αποδεκτών. Παράλληλα, τα οπαδικά προσωνύμια λειτουργούν ως δείκτης εξω-ομαδικής ταυτότητας, δεδομένου ότι οι αποδέκτες του μηνύματος εντάσσονται σε ένα συλλογικό *Αυτοί*, μια εξω-ομάδα στην οποία αποδίδονται αρνητικά/προσβλητικά χαρακτηριστικά.

Στα αθλητικά συνθήματα, σε χαμηλότερο ποσοστό, εντοπίστηκαν ευθείες προσφωνήσεις με τη μορφή επώνυμο χωρίς τίτλο σε κατευθυντικές και εκφραστικές γλωσσικές πράξεις (κατάρα), οι οποίες λειτουργούν ως δείκτες θετικής αγένειας:

14) Κούγια Μπινέ
15) ΚΟΥΓΙΑ ΠΟΥΛΟ
16) ΚΟΥΓΙΑ ΚΑΡΚΙΝΟ

Ο δικηγόρος Αλέξης Κούγιας κατά το διάστημα 2008-2014 υπήρξε πρόεδρος της Παναχαϊκής, ο οποίος λόγω κακής διαχείρισης προκάλεσε το μένος των φιλάθλων. Η χρήση της προσφώνησης *επώνυμο χωρίς τίτλο* δεν προσβλέπει στην καλλιέργεια οικειότητας, αλλά στην απαξίωση του/της αποδέκτη/τριας, καθώς σχετίζεται με περιβάλλοντα ασύμμετρων σχέσεων εξουσίας (Vasilaki 2020: 13). Οι γλωσσικές πράξεις που ακολουθούν την προσφώνηση (*Μπινέ*,

Πούλο, *Καρκίνο*) επικυρώνουν την αρνητική/προσβλητική στάση απέναντι στον αποδέκτη.

Τέλος, στα αθλητικά συνθήματα δρόμου, εντοπίσαμε προσφωνήσεις με το όνομα της ομάδας, είτε περικεκομμένο είτε σε μεγεθυντική μορφή, να συνοδεύουν εκφραστικές γλωσσικές πράξεις:

17) ΠΑΝΑΧΑ ΜΑΣΤΟΥΡΑ ΧΑΣΙΣΑ ΚΑΙ ΤΕΝΤΟΥΡΑ
18) παναχαικαρα για σενα μονο ζω

Στην κατηγορία των απαισιόδοξων συνθημάτων δρόμου, εντοπίζονται πλάγιες προσφωνήσεις αφηρημένων εννοιών μαζί με επιθετικούς/προσβλητικούς προσδιορισμούς αρνητικής φόρτισης, χαρακτηριστικά που στοιχειοθετούν εκφραστικές γλωσσικές πράξεις δυσαρέσκειας, απογοήτευσης, ματαίωσης κ.λπ.

19) Καταραμένη Ύπαρξις!
20) -Κακούργα ύπαρξις...
21) ΠΟΥΤΑΝΑ ΖΩΗ

Στις περιπτώσεις αυτές, οι παραγωγοί των κειμένων μέσω των προσφωνήσεων δεν αποβλέπουν στην ταυτοποίηση κάποιου/ας αποδέκτη/τριας, αλλά στην αυτο-έκφραση. Ως εκ τούτου, τα συνθήματα αυτά, μέσω των πλάγιων προσφωνήσεων, αποκτούν επιφωνηματική λειτουργία. Αξίζει να σημειωθεί πως η χρήση του (μη αναμενόμενου για τον ανεπίσημο χαρακτήρα των συνθημάτων δρόμου) λόγιου τύπου *ύπαρξις* στα Παραδείγματα 19 & 20 δημιουργεί χιουμοριστικό αποτέλεσμα.

Παρόλο που τα κοινωνικοπολιτικά συνθήματα αποτελούν την πολυπληθέστερη κατηγορία στο υλικό μου, η συχνότητα των προσφωνήσεων είναι αρκετά χαμηλή (8,5%) σε σχέση με τις υπόλοιπες θεματικές κατηγορίες. Οι περισσότερες προσφωνήσεις αφορούν ανθρωπωνύμια αρνητικής ιδεολογίας, τα οποία συνοδεύουν εκφραστικές, δεσμευτικές (απειλές) και κατευθυντικές γλωσσικές πράξεις:

22) ΦΑΣΙΣΤΕΣ ΚΟΥΦΑΛΕΣ (+σύμβολο αναρχικής ιδεολογίας)
23) Φασίστες σας ψάχνουμε (+σύμβολο αναρχικής ιδεολογίας)
24) φασιστες σας ψαχνουν οι ANTIFA
25) φασίστες κουφάλες, έρχονται κρεμάλες
26) ΡΑΤΣΙΣΤΕΣ βγάλτε το ΣΚΑΣΜΟ contRActs

Στην περίπτωση αυτή, οι προσφωνήσεις θετικής αγένειας αποτελούν δείκτες εξω-ομαδικής ταυτότητας, αφού δηλώνουν την εξω-ομάδα με την οποία

έρχεται σε ρήξη μια συλλογικότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα περισσότερα συνθήματα τέτοιου είδους είναι υπογεγραμμένα με το αναρχικό σύμβολο κάνοντας φανερή την απορριπτική στάση των αναρχικών/αντιφασιστών (εσω-ομάδα) απέναντι σε όσους/ες ασπάζονται τον φασισμό και τον ρατσισμό (εξω-ομάδα).

Στα κοινωνικοπολιτικά συνθήματα έκφρασης αλληλεγγύης, απαντούν οι προσφωνήσεις με τη μορφή μικρού ονόματος εξοικείωσης συνοδεύοντας κατευθυντικές πράξεις (παραίνεση/συμβουλή):

27) ΝΤΙΝΟ ΓΕΡΑ (+σύμβολο αναρχικής ιδεολογίας)
28) ΣΑΚΗ ΓΕΡΑ ΕΙΜΑΣΤΕ ΜΑΖΙ ΣΟΥ

Οι προσφωνήσεις εξοικείωσης, ως μηχανισμοί θετικής ευγένειας, δηλώνουν την εγγύτητα με τον αποδέκτη και λειτουργούν ως δείκτης ενδο-ομαδικής ταυτότητας.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ/ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Στα συνθήματα δρόμου που μελέτησα, οι προσφωνήσεις εμφανίζουν χαμηλή συχνότητα (17%), γεγονός που μπορεί εν μέρει να αιτιολογηθεί μέσω της απουσίας διαδραστικότητας στο συγκεκριμένο κειμενικό είδος. Ως προς τη θεματική κατηγορία των συνθημάτων, οι προσφωνήσεις εντοπίζονται στα ερωτικά συνθήματα (33% των ερωτικών συνθημάτων), στα αθλητικά (31%), στα απαισιόδοξα (29%) και, σε χαμηλότερο ποσοστό, στα κοινωνικοπολιτικά συνθήματα (8,5%).

Θεματική κατηγορία/ είδος προσφώνησης	**Ερωτικά συνθήματα**	**Αθλητικά συνθήματα**	**Απαισιόδοξα συνθήματα**	**Κοινωνικοπολιτικά συνθήματα**
Μικρά ονόματα πλήρους μορφής	x			
Μικρά ονόματα εξοικείωσης	x			x
Επώνυμο χωρίς τίτλο		x		
Ονόματα/προσωνύμια ομάδας		x		
Πλάγιες προσφωνήσεις αφηρημένων εννοιών			x	
Ανθρωπωνύμια αρνητικής ιδεολογίας				x

Γλωσσικές πράξεις				
Εκφραστικές	x	x	x	x
Κατευθυντικές	x	x		x
Δεσμευτικές				x

Πίνακας 1: Εμφάνιση είδους προσφωνήσεων και γλωσσικών πράξεων ανά θεματική κατηγορία

Σύμφωνα με τον Πίνακα 1, οι διαφορετικές θεματικές κατηγορίες συνθημάτων δείχνουν να ευνοούν συγκεκριμένα είδη προσφωνήσεων. Ειδικότερα, στα ερωτικά συνθήματα απαντούν μικρά ονόματα πλήρους μορφής και εξοικείωσης, στα αθλητικά συνθήματα ονόματα/προσωνύμια ομάδας και προσφωνήσεις με επώνυμο χωρίς τίτλο, στα απαισιόδοξα συνθήματα απαντούν πλάγιες προσφωνήσεις, ενώ στα κοινωνικοπολιτικά συναντάμε μικρά ονόματα εξοικείωσης και ανθρωπωνύμια αρνητικής ιδεολογίας. Ως προς τις γλωσσικές πράξεις, διαπιστώνω ότι οι εκφραστικές πράξεις εμφανίζονται σε όλες τις θεματικές κατηγορίες συνθημάτων που περιέχουν προσφωνήσεις, ενώ συνοδεύονται από προσφωνήσεις μικρού ονόματος πλήρους μορφής/εξοικείωσης στα ερωτικά συνθήματα, από ονόματα/προσωνύμια ομάδας και επώνυμο χωρίς τίτλο στα αθλητικά συνθήματα, από πλάγιες προσφωνήσεις στα απαισιόδοξα συνθήματα και από ανθρωπωνύμια αρνητικής ιδεολογίας στα κοινωνικοπολιτικά συνθήματα. Οι κατευθυντικές πράξεις συνοδεύονται από προσφωνήσεις μικρού ονόματος εξοικείωσης στα ερωτικά συνθήματα, από επώνυμο χωρίς τίτλο στα αθλητικά συνθήματα, από μικρά ονόματα εξοικείωσης (δείκτης εσω-ομάδας) και ανθρωπωνύμια αρνητικής ιδεολογίας (δείκτης εσω-ομάδας) στα κοινωνικοπολιτικά συνθήματα. Τέλος, οι δεσμευτικές γλωσσικές πράξεις απαντούν στα κοινωνικοπολιτικά συνθήματα με ανθρωπωνύμια αρνητικής ιδεολογίας (δείκτης εξω-ομάδας).

Το άρθρο αυτό, όπως φανερώνει ο τίτλος, συνιστά μια προκαταρκτική μελέτη των προσφωνήσεων στα συνθήματα δρόμου και, κατά συνέπεια, δεν μπορεί να είναι εξαντλητική. Μελλοντικά, θα ήταν χρήσιμο να διερευνηθούν οι προσφωνήσεις σε ευρύτερα σώματα συνθημάτων δρόμου και μέσα από ποικίλα θεωρητικά και μεθοδολογικά πεδία όπως το Γλωσσικό Τοπίο (βλ. ενδεικτικά Canakis 2017), το οποίο προκρίνει εθνογραφικές προσεγγίσεις στον λόγο που παράγεται στον δημόσιο χώρο, και οι Κριτικές Σπουδές Λόγου, οι οποίες αναδεικνύουν την ιδεολογική φόρτιση των κειμένων (βλ. ενδεικτικά Serafis, Kitis & Archakis 2018).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Austin 1962: J. L. Austin, *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press.

Biber et al. 1999: D. Biber, S. Johansson, G. Leech, S. Conrad, E. Finegan, *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.

Brown & Levinson 1987/1995: P. Brown, S. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

Canakis 2017: C. Canakis, The linguistic landscape of Stadiou Street in Athens: An ethnographic approach to the linguistic appropriation of contested space. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, *37*, 165–180.

Clayman 2013: S. E. Clayman, Agency in response: The role of prefatory address terms. *Journal of Pragmatics, 57*, 290–302.

Clayman 2010: S. E. Clayman, Address terms in the service of other actions: The case of news interview talk. *Discourse and Communication*, *4*(2), 161–183.

Culpeper 2011: J. Culpeper, *Impoliteness: Using Language to Cause Offence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Culperer 1996: J. Culperer, Towards an anatomy of impoliteness. *Journal of Pragmatics*, *25*, 349–367.

Formentelli 2007: M. Formentelli, The vocative mate in contemporary English: a corpus- based study. In A. Sansò (ed.), *Language Resources and Linguistic Theory* (pp. 180–199). Milano: Franco Angeli.

Καμηλάκη 2012: Μ. Καμηλάκη, «Και οι τοίχοι έχουν… μιλιά!»: Κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση του χιούμορ στον γραπτό, ανώνυμο συνθηματικό λόγο. Στο Z. Gavriilidou, A. Efthymiou, E. Thomadaki & P. Kambakis-Vougiouklis (επιμ.), *Selected Papers of the 10th International Conference of Greek Linguistics* (σσ. 827–828). Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

Καραχάλιου 2018: Ρ. Καραχάλιου, *Η Προσφώνηση στις Συνομιλιακές Αφηγήσεις*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

Καραχάλιου 2015: Ρ. Καραχάλιου, *Προσφωνήσεις ως Πραγματολογικοί Δείκτες σε Συνομιλιακές Αφηγήσεις: Η Περίπτωση του 'ρε' και των Συνδυασμών του* [Διδακτορική Διατριβή]. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Κητής & Κουτούπη-Κητή 2015: Δ. Κητής, Ε. Κουτούπη-Κητή, Συνθήματα δρόμου: ένα ξεχωριστό κειμενικό είδος. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, *35*, 286–297.

Leech 1999: G. Leech, The distribution and function of vocatives in American and British English conversation. In H. Hasselgård & S. Oksefjell (eds.), *Out of Corpora: Studies in Honour of Stig Johansson* (pp. 107–118). Amsterdam: Rodopi.

Μακρή-Τσιλιπάκου 2012: Μ. Μακρή-Τσιλιπάκου, Η αυτο-/ετερο-διόρθωση ως μέτρο κοινωνιογλωσσικής επίγνωσης: Η περίπτωση της προσφώνησης/αναφοράς. Στο Ζ. Γαβριηλίδου, Α. Ευθυμίου, Ε. Θωμαδάκη, & Π. Καμπάκη-Βουγιουκλή (επιμ.), *Επιλεγμένα Πρακτικά του 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας* (σσ. 929–939). Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

Μακρή-Τσιλιπάκου 1984: Μ. Μακρή-Τσιλιπάκου, Απόπειρα περιγραφής της νεοελληνικής προσφώνησης. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα: Πρακτικά της 4ης Ετήσιας Συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* (σσ. 219–239). Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αφών Κυριακίδη.

Πέτριτς 1989: Α. Πέτριτς, Η προσφώνηση ως επικοινωνιακή στρατηγική. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, *9*, 581–598.

Rendle-Short 2007: J. Rendle-Short, 'Catherine, you're wasting your time': Address terms within the Australian political interview. *Journal of Pragmatics*, *39*(9), 1503–1525.

Rendle-Short 2010: J. Rendle-Short, Mate as a term of address in ordinary interaction. *Journal of Pragmatics*, *42*(5), 1201–1218.

Searle 1969: J. R. Searle, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Languag*e. Cambridge: Cambridge University Press.

Stavrou 2014: M. Stavrou, About the vocative. In L. Schurcks, A. Giannakidou & U. Etxeberria (eds.), *The Nominal Structure in Slavic and Beyond* (pp. 299–342). Berlin/Boston: De Gruyter Mouton.

Serafis, Kitis & Archakis 2018: D. Serafis, E. D. Kitis, A. Archakis, Graffiti slogans and the construction of collective Identity: Evidence from the anti-austerity protests in Greece. *Text & Talk*, *38*(6), 775–797.

Sifianou 1992: M. Sifianou, *Politeness Phenomena in England and Greece. A Cross-Cultural Perspective*. Oxford: Oxford University Press.

Stifter 2013: D. Stifter, Vocative for nominative. In B. Sonnenhauser, P. Noel Aziz Hanna (eds), *Vocative! Addressing between System and Performance* (pp. 43–85). Berlin/Boston: De Gruyter Mouton.

Tsakona 2014: V. Tsakona, First names as address terms among intimates: Some preliminary remarks. In M. Christodoulidou (ed.), *Greek Talk-in-Interaction* (pp. 37–66). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Tsakona & Sifianou 2019: V. Tsakona, M. Sifianou, Vocatives in service encounters: evidence from Greek. *Acta Linguistica Hafniensia*, *51*(1), 60–89.

Vasilaki 2020: M. Vasilaki, Dear friends, traitors and filthy dogs: Vocatives and impoliteness in online discussions of the Greek crisis. *Journal of Language Aggression and Conflict*, *8*(2), 288–320.

Rania Karachaliou
University of Ioannina, Department of Primary Education

ADDRESS TERMS IN STREET SLOGANS: A PRELIMINARY APPROACH

Summary

The aim of this paper is to examine address terms in street slogans, i.e. graffiti which is based on language as a semiotic source. In terms of content, street slogans can be taxonomized as emotional, athletic, existential, socio-political etc. Examining 640 street slogans from the city of Patras through the lens of Pragmatics, I address two issues i) whether the different thematic categories of street slogans 'favor' the use of specific types of address terms ii) whether different types of speech acts 'favor' different types of address terms. The analysis of my data shows that specific types of addresses appear in different thematic categories of street slogans. For example, in the case of athletic and socio-political slogans, the type of the address term seems to depend on whether it functions as a marker of out-group or in-group identity.

Keywords: Address terms, Street slogans, Speech acts, Out-group identity, In-group identity

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch14

Αγγελική Κεφαλά[1]
Πανεπιστήμιο Βελιγραδίου - Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Τμήμα Νεοελληνικών Σπουδών - Τμήμα Επιστημών
της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία
Ελένη Γρίβα[2]
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας,
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑΣ ΤΗΣ ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗΣ ΕΠΙΓΝΩΣΗΣ – ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΥΛΙΚΟ «ΓΝΩΡΙΖΩ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΜΟΥ – ΜΙΛΩ ΓΙΑ ΤΟΝ ΔΙΚΟ ΜΟΥ»

Έναν από τους σημαντικούς στόχους της εκμάθησης μιας δεύτερης ή ξένης γλώσσας αποτελεί η ανάπτυξη των επικοινωνιακών δεξιοτήτων. Όμως η επικοινωνία έχει πολιτισμικές αποχρώσεις, καθώς μπορεί να αποκωδικοποιηθεί και να γίνει κατανοητή εάν γίνει αντιληπτό/κατανοητό το πολιτισμικό πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα (Γρίβα & Κωφού 2020). Η απόκτηση και η καλλιέργεια διαπολιτισμικών ικανοτήτων κρίνεται απαραίτητη, αφού αποτελεί βασικό εκπαιδευτικό και πολιτισμικό εφόδιο για τους ενεργούς πολίτες του 21ου αιώνα (Deardorff 2006). Για τον λόγο αυτό η διδασκαλία μιας δεύτερης/ξένης γλώσσας (Γ2/ΞΓ) θα πρέπει να στοχεύει στην καλλιέργεια των δεξιοτήτων διαπολιτισμικής κατανόησης και επικοινωνίας. Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να παρουσιαστούν διδακτικές προτάσεις για την καλλιέργεια της διαπολιτισμικής επίγνωσης – επικοινωνίας μέσα από δραστηριότητες του γλωσσικού υλικού για την ελληνική ως Γ2/ΞΓ «Γνωρίζω τον τόπο μου – Μιλώ για τον δικό μου». Παρουσιάζονται κάποιες από αυτές τις δραστηριότητες και γίνονται προτάσεις αξιοποίησής τους σε περιβάλλον διδασκαλίας της ελληνικής ως Γ2/ΞΓ, με απώτερο σκοπό την καλλιέργεια ικανών διαπολιτισμικών ομιλητών.

Λέξεις-κλειδιά: Διαπολιτισμική επίγνωση, Διαπολιτισμική επικοινωνία, Γλωσσικό υλικό

[1] akefala@psed.duth.gr
[2] egriva@uowm.gr

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ανάπτυξη των επικοινωνιακών δεξιοτήτων αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους στόχους της εκμάθησης μιας δεύτερης ή ξένης γλώσσας. Όμως η επικοινωνία έχει πολιτισμικές αποχρώσεις, καθώς μπορεί να αποκωδικοποιηθεί και να γίνει κατανοητή εάν γίνει αντιληπτό/κατανοητό το πολιτισμικό πλαίσιο εντός του οποίου λαμβάνει χώρα (Γρίβα & Κωφού 2020: 278). Ο πολιτισμός διαμορφώνει τον τρόπο με τον οποίο δομείται και χρησιμοποιείται η γλώσσα (Liddicoat 2004: 18). Ως εκ τούτου, το άτομο που μαθαίνει μια ξένη γλώσσα πρέπει από την αρχή να εξοικειωθεί και να αντιληφθεί τον πολιτισμό της γλώσσας στόχου, έτσι ώστε να μη χρειαστεί να γίνουν αντιληπτές οι πολιτισμικές διαφορές, αφού προκληθούν προβλήματα στην επικοινωνία (ό.π.). Η διδασκαλία του πολιτισμού στόχου, λοιπόν, αποτελεί την πέμπτη διάσταση της γλωσσικής διδασκαλίας (Damen 1987· Griva & Zorbas 2018: xi), δηλαδή την πέμπτη δεξιότητα που θα πρέπει να καλλιεργηθεί κατά την εκμάθηση μιας δεύτερης/ξένης γλώσσας παράλληλα με τις δεξιότητες παραγωγής και κατανόησης προφορικού και γραπτού λόγου (Liddicoat 2004: 18· Ντίνας & Γρίβα 2017: 26). Κρίνεται απαραίτητη η απόκτηση και η καλλιέργεια διαπολιτισμικών ικανοτήτων, αφού αποτελεί βασικό εκπαιδευτικό και πολιτισμικό εφόδιο για τους ενεργούς πολίτες του 21ου αιώνα (Deardorff 2006). Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι στόχος της εκμάθησης μιας δεύτερης/ξένης γλώσσας θα πρέπει να είναι η ταυτόχρονη ανάπτυξη των τεσσάρων γλωσσικών δεξιοτήτων και των δεξιοτήτων διαπολιτισμικής επικοινωνίας.

1.1. Διαπολιτισμική Επίγνωση & Διαπολιτισμική Επικοινωνιακή Ικανότητα

Στη διεθνή βιβλιογραφία, έχουν προταθεί διάφοροι ορισμοί για την επικοινωνιακή ικανότητα, γεγονός που σύμφωνα με τη Deardorff (2006), μπορεί να ερμηνευθεί από το ότι το περιεχόμενο του όρου βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη. Σύμφωνα με το Κοινό Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς (Council of Europe 2001: 104–105) οι διαπολιτισμικές δεξιότητες και η τεχνογνωσία που πρέπει να έχει το άτομο που μαθαίνει μια δεύτερη/ξένη γλώσσα είναι οι εξής:

- ικανότητα να συσχετίζει τους δύο πολιτισμούς,
- πολιτισμική ενσυναίσθηση και ικανότητα να εντοπίζει και να χρησιμοποιεί διάφορες στρατηγικές κατά την επικοινωνία με άτομα από άλλους πολιτισμούς,
- ικανότητα να εκπληρώνει τον ρόλο του πολιτισμικού διαμεσολαβητή ανάμεσα στις δύο κουλτούρες,
- ικανότητα να ξεπερνά στερεοτυπικές σχέσεις.

Σύμφωνα με τους Songul και Akbarov (2016 όπ. αναφ. σε Griva & Papadopoulos 2019: 57) η διαπολιτισμική ικανότητα απαιτεί την εκτίμηση της

πολιτισμικής πολυμορφίας, την ικανότητα του ατόμου να είναι ανοιχτό στην πολιτισμική ετερότητα, τον σεβασμό του ατόμου τόσο στον άλλον όσο και στις αντιλήψεις του και την ανοχή σε πιθανή ασάφεια. Επίσης, απαιτεί την ικανότητα και τη δεξιότητα του ατόμου να μεταφέρει αυτή την πολιτισμική γνώση στην επικοινωνιακή συμπεριφορά, δεξιότητες ακρόασης και παρατηρητικότητας, ευελιξία και προσαρμοστικότητα, γλωσσικές, επικοινωνιακές και πολυγλωσσικές ικανότητες. Κατά τους Fantini και Tirmizi (2006: 12) η διαπολιτισμική ικανότητα ορίζεται ως ένα σύνολο δεξιοτήτων που απαιτούνται για να διεξαχθεί αποτελεσματικά και κατάλληλα (η επικοινωνία) όταν (το άτομο) αλληλεπιδρά με άλλους οι οποίοι είναι γλωσσικά και πολιτισμικά διαφορετικοί.

Η διαπολιτισμική επίγνωση συνδέεται με την κατανόηση του πολιτισμού του ίδιου του ατόμου που μαθαίνει μια νέα γλώσσα όσο και του πολιτισμού της γλώσσας στόχου, τον προσδιορισμό και την κατανόηση των χαρακτηριστικών και των δύο πολιτισμών/γλωσσών, την αντίληψη για τις συγκλίσεις και τις αποκλίσεις ανάμεσα σε αυτούς τους δύο πολιτισμούς (Rader 2018), την απόκτηση γνώσεων σχετικών με τις πρακτικές και τα προϊόντα του άλλου πολιτισμού καθώς και την αποδοχή του διαφορετικού. Η ανάπτυξη της διαπολιτισμικής επίγνωσης συνδέεται με την ικανότητα αμοιβαίας κατανόησης και επιτυχούς επικοινωνίας ανάμεσα σε ανθρώπους που προέρχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς (Griva & Zorbas 2018: xii). Η διαπολιτισμική επικοινωνιακή ικανότητα δομείται πάνω στην επικοινωνιακή ικανότητα του ατόμου, δηλαδή στη δυνατότητά του να ενεργεί σε μια δεύτερη/ξένη γλώσσα σε κατάλληλο γλωσσολογικό και πραγματολογικό επίπεδο (Council of Europe 2001: 9˙ Griva & Zorbas 2018: xii). Προϋπόθεση της διαπολιτισμικής επικοινωνιακής ικανότητας είναι η επίγνωση των πολιτισμικών πλαισίων και η εκτίμηση των πολιτισμικών πτυχών της πρώτης αλλά και της δεύτερης γλώσσας του ατόμου (Γρίβα & Κωφού 2020: 278–279).

Οι Byram και Zarate (1997: 241–242˙ Griva & Zorbas 2018: xii) προσδιορίζουν τη διαπολιτισμική επίγνωση/επικοινωνία με βάση τέσσερις δεξιότητες τις οποίες πρέπει να κατέχει το άτομο: «τη γνώση του εαυτού του και των άλλων», «τη γνώση του πώς να καταλαβαίνει», «τη γνώση του πώς να μαθαίνει/να κάνει» και «τη γνώση του πώς να είναι». Από την άλλη, ο Liddicoat (2004: 20) αναφέρει τα παρακάτω χαρακτηριστικά του διαπολιτισμικού διαμεσολαβητή: α) να γνωρίζει ότι οι πολιτισμοί συνδέονται και ότι διαφορετικοί άνθρωποι χρησιμοποιούν με διαφορετικό τρόπο τη γλώσσα, επιδιώκοντας, όμως, το ίδιο αποτέλεσμα, β) να είναι ενήμερος για τις γενικές πολιτισμικές συμβάσεις της γλώσσας που μαθαίνει, γ) να χρησιμοποιεί στρατηγικές, ώστε να μαθαίνει περισσότερα για τον πολιτισμό κατά την αλληλεπίδρασή του και δ) να έχει την ικανότητα να στοχάζεται για τη δική του γλωσσική συμπεριφορά αλλά και του συνομιλητή του.

Η αλληλεξάρτηση της γλώσσας και του πολιτισμού και η σημασία της διαπολιτισμικής κατανόησης/επίγνωσης αποτελούν βασικό πυλώνα

της διδασκαλίας μιας Γ2/ΞΓ. Καλλιεργώντας τη διαπολιτισμική επίγνωση οι εκπαιδευόμενοι είναι σε θέση να αντιληφθούν πως ο δικός τους τρόπος σκέψης δεν είναι ο μοναδικά αληθινός και ορθός και να κατανοήσουν τη σχέση μεταξύ του δικού τους κόσμου και του πολιτισμού της γλώσσας στόχου (Griva & Zorbas 2018: xiii).

2. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Σκοπός αυτής της εργασίας είναι να παρουσιαστούν διδακτικές προτάσεις για την καλλιέργεια της διαπολιτισμικής επίγνωσης-επικοινωνίας μέσα από δραστηριότητες του γλωσσικού υλικού για τη διδασκαλία της ελληνικής ως Γ2/ΞΓ «Γνωρίζω τον τόπο μου – μιλώ για τον δικό μου».

2.1. Αρχές σχεδιασμού και χαρακτηριστικά του γλωσσικού υλικού «Γνωρίζω τον τόπο μου – Μιλάω για τον δικό μου»

Σκοπός του γλωσσικού υλικού είναι να καλλιεργήσει τις δεξιότητες παραγωγής και κατανόησης προφορικού και γραπτού λόγου σε ενηλίκους πρόσφυγες που διαμένουν ή διέμειναν στα κέντρα προσωρινής φύλαξης προσφύγων της Περιφερειακής Ενότητα Σερρών (Κεφαλά 2021). Στο γλωσσικό υλικό περιέχονται δραστηριότητες που αντιστοιχούν στο βασικό επίπεδο γλωσσομάθειας Α (Α1 & Α2) (Council of Europe 2001, 2020)

Βασικό χαρακτηριστικό του υλικού που δημιουργήθηκε είναι ότι απευθύνεται σε ενηλίκους και όχι σε παιδιά. Οι ενήλικες αποτελούν μια ξεχωριστή εκπαιδευτική ομάδα – στόχο. Έχουν ανάγκη να αυτοκαθορίζονται και να παίρνουν οι ίδιοι αποφάσεις, απόδειξη της ενηλικιότητάς τους (Rogers 1999: 92–105· Κόκκος 2005: 50–51). Για τον λόγο αυτό το υλικό δημιουργήθηκε με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι ευέλικτο και να προωθεί την ενεργό συμμετοχή των εκπαιδευομένων. Επιπλέον, οι ενήλικοι εμπλέκονται στη διδακτική διαδικασία έχοντας συγκεκριμένους στόχους και προθέσεις. Οι γνώσεις που θέλουν να αποκτήσουν συνδέονται με πραγματικές προσωπικές τους ανάγκες και απώτερος στόχος της εκμάθησης είναι η βελτίωση της καθημερινότητάς τους (Jarvis 2004: 140–141· Κόκκος 2005: 50–51). Έτσι, λοιπόν, και το γλωσσικό υλικό που δημιουργήθηκε έχει στόχο να τους βοηθήσει στην καθημερινή τους ζωή στο νέο τόπο που διαβιούν, να τους βοηθήσει να τον γνωρίσουν καλύτερα. Επίσης, σημαντικό στοιχείο στην εκπαίδευση ενηλίκων είναι οι προγενέστερες εμπειρίες των εκπαιδευομένων, τα βιώματά τους και η προηγούμενη επαφή τους με την εκπαίδευση (Jarvis 2004: 140–141· Κόκκος 2005: 50–51).

Στο γλωσσικό υλικό αξιοποιείται η συνδυαστική ανάπτυξη των γλωσσικών δεξιοτήτων σε αυθεντικό πλαίσιο. Κατά τη διδασκαλία μιας γλώσσας Γ2/ΞΓ σε όλα τα επίπεδα οι εκπαιδευόμενοι θα πρέπει να εκτίθενται μέσα από προφορικά

ή γραπτά κείμενα σε αυθεντική χρήση της γλώσσας (Tomlinson 2008: 4). Λόγω του επιπέδου ελληνομάθειας των εκπαιδευομένων, στο υλικό περιλαμβάνονται περισσότερο ημιαυθεντικά κείμενα, αλλά δίνονται και αυθεντικά, προφορικά ή γραπτά κείμενα, όπως βίντεο με τα αξιοθέατα των Σερρών, κατάλογοι εστιατορίων κ.ά. Επιπλέον, μέσα από παιχνίδια ρόλων ή άλλες αυθεντικού τύπου δραστηριότητες που προτείνονται, όπως να τηλεφωνήσουν στα ΚΤΕΛ Σερρών και να ζητήσουν πληροφορίες για κάποιο δρομολόγιο, δίνεται η ευκαιρία για πραγματική χρήση της γλώσσας, με στόχο την επίτευξη ενός συγκεκριμένου σκοπού, πρακτική που κρίνεται απαραίτητη για την εκμάθηση μιας ξένης γλώσσας (ό.π). Όλο, λοιπόν, το υλικό δημιουργεί ένα πολυτροπικό μαθησιακό περιβάλλον για να ικανοποιήσει ποικίλα μαθησιακά στιλ και ανάγκες. Τέλος, μεγάλη σημασία δίνεται στον τόπο και στην ανάγκη για δημιουργία «τοπικών βιβλίων», προσαρμοσμένων δηλαδή στις ανάγκες του συγκεκριμένου κοινωνικοπολιτισμικού συγκείμενου, αφού παράγοντες που εν μέρει επηρεάζουν τη διαμόρφωση της νέας ταυτότητας μπορεί να είναι ο νέος τόπος κατοικίας και η κοινότητα υποδοχής της οποίας είναι μέλος το άτομο (Ιακώβου, Καραβά & Μιτσικοπούλου 2021: 72).

Μέσα από το υλικό στοχεύουμε, ταυτόχρονα, στην καλλιέργεια της διαπολιτισμικής επίγνωσης – επικοινωνίας, αφού αυτή αποτελεί μια από τις οκτώ βασικές ικανότητες για τη διά βίου μάθηση που προτείνονται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (European Commission 2012) και κρίνεται απαραίτητη, καθώς αποτελεί βασικό εκπαιδευτικό και πολιτισμικό εφόδιο για τους ενεργούς πολίτες του 21ου αιώνα (Deardorff 2006). Έτσι με αφορμή τις δραστηριότητες που υπάρχουν στο υλικό οι μαθητευόμενοι έχουν τη δυνατότητα να επικοινωνήσουν, να αλληλοδράσουν, να αναφερθούν στον δικό τους τόπο, να παρουσιάσουν τις δικές τους εμπειρίες, τα δικά τους έθιμα αλλά και να τα συγκρίνουν με αυτά των συνεκπαιδευομένων τους και των κατοίκων της περιοχής της Ελλάδας, όπου διαβιούν.

2.1.1 Οι θεματικές ενότητες

Πιο συγκεκριμένα το υλικό δομείται γύρω από εννέα κύριες θεματικές ενότητες:

- Ενότητα 1: Γνωρίζω τους φίλους μου από Ελλάδα
- Ενότητα 2: Γνωρίζω το μέρος που ζω
- Ενότητα 3: Πάω μια βόλτα στην πόλη των Σερρών
- Ενότητα 4: Γνωρίζω τοπικές γεύσεις των Σερρών
- Ενότητα 5: Γνωρίζω τα έθιμα των Σερρών
- Ενότητα 6: Γνωρίζω το χιονοδρομικό κέντρο «Λαϊλιά» και το σπήλαιο της Αλιστράτης

- Ενότητα 7: Γνωρίζω τη λίμνη Κερκίνη
- Ενότητα 8: Ταξιδεύω στη Θεσσαλονίκη
- Ενότητα 9: Συναντώ τους νέους φίλους μου στην Αθήνα

Το περιεχόμενο των ενοτήτων σχεδιάστηκε με γνώμονα όχι μόνο να καλλιεργήσει τις τέσσερις γλωσσικές δεξιότητες των μαθητευομένων, αλλά να βοηθήσει τους εκπαιδευόμενους – πρόσφυγες να γνωρίσουν καλύτερα τον νέο τόπο τους και το πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο διαβιούν και να αναπτύξουν τη διαπολιτισμική κατανόηση/επίγνωση. Για τον λόγο αυτό, οι ενότητες βασίζονται στα ενδιαφέροντα και την καθημερινότητα των κατοίκων της Περιφερειακής ενότητας Σερρών. Οι εκπαιδευόμενοι μαθαίνουν να συστήνονται και να δίνουν βασικές πληροφορίες για τον εαυτό τους, γνωρίζουν το μέρος που ζουν, μαθαίνουν τα βασικά σημεία της πόλης των Σερρών, τις τοπικές γεύσεις, τα έθιμα του τόπου και ενημερώνονται για τα αξιοθέατα της περιοχής (χιονοδρομικό κέντρο «Λαϊλιά», το σπήλαιο της Αλιστράτης, λίμνη Κερκίνη). Το ενδιαφέρον στις δύο τελευταίες ενότητες μετατοπίζεται από την Περιφερειακή ενότητα Σερρών στη συμπρωτεύουσα και την πρωτεύουσα της Ελλάδας αντίστοιχα.

Κάθε ενότητα ξεκινά με τον προοργανωτή, όπου παρουσιάζονται περιληπτικά όσα θα διδαχθεί ο εκπαιδευόμενος στην ενότητα. Ο τίτλος του προοργανωτή είναι «Στην ενότητα αυτή θα μάθω…». Σε κάθε ενότητα υπάρχουν στόχοι και για τις πέντε δεξιότητες καθώς και για τη γραμματική και το λεξιλόγιο που θα διδαχθεί. Τους στόχους τους συναντούν εκ νέου οι εκπαιδευόμενοι και στο τέλος της ενότητας με τη μορφή αυτοαξιολόγησης. Ο τίτλος αυτή τη φορά είναι «Στην ενότητα αυτή έμαθα …» και υπάρχουν τρία «πρόσωπα», ένα χαρούμενο, ένα με αδιάφορο ύφος και ένα λυπημένο κάτω από κάθε κατηγορία στόχων. Ο εκπαιδευόμενος καλείται να αναστοχαστεί, να αξιολογήσει τον εαυτό του και να επιλέξει το «πρόσωπο» που αντιπροσωπεύει καλύτερα τον βαθμό στον οποίο επιτεύχθηκαν οι στόχοι της ενότητας.

Σε όλες τις ενότητες υπάρχουν κείμενα που συνοδεύονται από ασκήσεις κατανόησης. Το λεξιλόγιο που συναντούν πρώτη φορά οι εκπαιδευόμενοι παρατίθεται σε πίνακα κάτω από το κείμενο και ακολουθούν ασκήσεις εξάσκησής του. Σε όλες τις ενότητες εμπεριέχονται ασκήσεις που καλλιεργούν την κατανόηση και την παραγωγή προφορικού λόγου. Στο τέλος κάθε ενότητας υπάρχει η δραστηριότητα παραγωγής ενός γραπτού κειμένου, κάθε φορά, για διαφορετικό επικοινωνιακό πλαίσιο. Η κάθε ενότητα ολοκληρώνεται με την υποενότητα «Μιλώ στους συμμαθητές μου για τον τόπο μου», όπου στόχος είναι οι εκπαιδευόμενοι να μιλήσουν / να παρουσιάσουν τον δικό τους τόπο, τις πολιτισμικές εμπειρίες τους και τις καθημερινές συνήθειες, πριν την άφιξή τους στην Περιφερειακή Ενότητα Σερρών.

2.2. Οι δραστηριότητες της υποενότητας «Μιλώ στους συμμαθητές μου για τον τόπο μου»

Οι δραστηριότητες της συγκεκριμένης υποενότητας εστιάζουν στα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που θα πρέπει οι εκπαιδευόμενοι να γνωρίσουν κατά την παραμονή τους στην Ελλάδα, κυρίως στο συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο, στην Περιφερειακή ενότητα Σερρών. Μέσα από την ενεργό εμπλοκή τους σε αυτές τις δραστηριότητες, δίνεται η δυνατότητα οι εκπαιδευόμενοι – πρόσφυγες να γνωρίσουν και να εξοικειωθούν με στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού και να αναγνωρίσουν πολιτισμικά στοιχεία που διαφέρουν από τα αντίστοιχα του δικού τους πολιτισμού.

Πιο συγκεκριμένα, στις υποενότητες αυτές συμπεριλαμβάνονται δραστηριότητες στις οποίες οι εκπαιδευόμενοι καλούνται να αναστοχαστούν τον τόπο τους, την πόλη τους, τα αξιοθέατα του τόπου τους, τα έθιμά τους και να μιλήσουν για αυτά. Πολλές φορές καλούνται να φέρουν δικές τους φωτογραφίες και να τις περιγράψουν στην τάξη ή να αποφασίσουν οι ίδιοι ποιο έθιμο ή αξιοθέατο του τόπου τους θέλουν να παρουσιάσουν. Στις πρώτες ενότητες, όπου δεν είναι ακόμη εύκολο να εκφραστούν στα ελληνικά, προσφέρονται εναλλακτικές δραστηριότητες, ενώ ο βαθμός δυσκολίας των δραστηριοτήτων αυξάνεται σταδιακά όσο εμπλουτίζουν τις γνώσεις τους.

Πέρα από την παραγωγή προφορικού λόγου στις δραστηριότητες καλλιεργείται και η παραγωγή γραπτού λόγου, αφού οι εκπαιδευόμενοι καλούνται να συμπληρώσουν τα προσωπικά τους στοιχεία, να δημιουργήσουν πολυτροπικά κείμενα, όπως πόστερ με στόχο τη διαφήμιση/προώθηση μιας λίμνης του τόπου τους ή μια παρουσίαση στην οποία θα αναφέρονται στα μέσα μεταφοράς του τόπου τους και θα τα συγκρίνουν με αυτά της Ελλάδας. Φυσικά, μέσα από την αλληλόδραση με τους συνεκπαιδευόμενους και την κατανόηση των οδηγιών των δραστηριοτήτων καλλιεργούνται οι δεξιότητες προφορικού αλλά και κατανόησης γραπτού λόγου.

3. ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟΥ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Στη συνέχεια, θα παρουσιαστούν ορισμένες από τις δραστηριότητες που εμπεριέχονται στις υποενότητες και θα γίνουν κάποιες διδακτικές προτάσεις αξιοποίησής τους. Αξίζει να αναφέρουμε ότι δεν υπάρχει μόνο ένας τρόπος αξιοποίησης των δραστηριοτήτων, αλλά ο εκπαιδευτικός είναι αυτός που μπορεί να αποφασίσει για τον τρόπο που θα τις αξιοποιήσει, ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και τις προτιμήσεις των εκπαιδευομένων. Με άλλα λόγια, μπορούν να αποτελέσουν την αφορμή για περαιτέρω δράσεις ή συζητήσεις.

Κατά την υλοποίηση των δραστηριοτήτων πέρα από το γνωστικό κομμάτι θα βοηθούσε αρκετά αν δοθούν και επιπλέον κίνητρα στους εκπαιδευόμενους να ασχοληθούν και να τις ολοκληρώσουν, όσο το δυνατόν καλύτερα. Μια πρόταση θα ήταν στην αρχή των μαθημάτων να αναφερθεί ότι όλο το υλικό που θα παραχθεί θα παρουσιαστεί στους Σερραίους πολίτες μέσα από μια έκθεση που θα γίνει στη Δημόσια Βιβλιοθήκη Σερρών ή στην κεντρική πλατεία της πόλης των Σερρών. Επίσης, τα διάφορα βίντεο που θα δημιουργηθούν μπορούν να προβληθούν στα κοινωνικά δίκτυα, στο προφίλ της τάξης που θα έχουν δημιουργήσει οι ίδιοι οι εκπαιδευόμενοι ή μέσα από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης διαφόρων μη κερδοσκοπικών οργανισμών που δραστηριοποιούνται στην πόλη των Σερρών.

Η πρώτη επαφή των εκπαιδευομένων με την υποενότητα «Μιλώ στους συμμαθητές μου για τον τόπο μου» γίνεται στη 2η ενότητα, όπου καλούνται να ζωγραφίσουν το σπίτι τους στο τόπο τους ή/και να δείξουν φωτογραφίες στους συμμαθητές τους. Η δραστηριότητα αυτή επιλέχτηκε με γνώμονα τις γνώσεις των εκπαιδευομένων, οι οποίοι είναι σε αρχάριο επίπεδο στην ελληνική γλώσσα. Αφού παρουσιαστούν οι ζωγραφιές και/ή οι φωτογραφίες στην τάξη, ο εκπαιδευτικός είναι δυνατόν να εμπλουτίσει τη δραστηριότητα. Θα μπορούσαν να προσπαθήσουν σε ομάδες να περιγράψουν ο ένας το σπίτι του άλλου και να δώσουν κάποιες βασικές πληροφορίες που γνωρίζουν, όπως σε ποια χώρα βρίσκεται το σπίτι του συμμαθητή τους, αν είναι μεγάλο ή μικρό, αν είναι μονοκατοικία ή πολυκατοικία κ.ά. Οι ζωγραφιές και/ή οι φωτογραφίες θα μπορούσαν να μείνουν κάπου στην τάξη και ο εκπαιδευτικός να επιστρέψει σε αυτή τη δραστηριότητα και να ζητήσει από τους εκπαιδευόμενους να εμπλουτίσουν την περιγραφή τους κάποια στιγμή αργότερα.

Μια άλλη δραστηριότητα που υπάρχει στην 4η ενότητα σχετίζεται με τα «φαγητά του τόπου τους». Οι εκπαιδευόμενοι καλούνται να τα ζωγραφίσουν και αν ξέρουν, να πουν ή να γράψουν κάποια συνταγή ή ακόμη μπορούν να φτιάξουν τα φαγητά που παρουσίασαν και να τα φέρουν στην τάξη, ώστε να τα δοκιμάσουν οι συνεκπαιδευόμενοι. Επίσης, θα μπορούσε να δημιουργηθεί ένα βίντεο, όπου θα λένε κάποιες προσωπικές τους πληροφορίες και τα φαγητά του τόπου τους ή να επιστρέψουν σε αυτή τη δραστηριότητα κάποια στιγμή αργότερα και να φτιάξουν ένα βίντεο, στο οποίο θα μαγειρεύουν ένα φαγητό του τόπου τους, θα αναφέρουν τα υλικά που χρειάζονται και θα δίνουν οδηγίες για τη συνταγή. Επιπλέον, θα μπορούσαν να συγκρίνουν τις διατροφικές συνήθειες των ανθρώπων του τόπου τους, των συνεκπαιδευομένων τους και των Ελλήνων – Σερραίων.

Σε μια άλλη δραστηριότητα στην 7η ενότητα καλούνται να μιλήσουν για τις πιο «γνωστές λίμνες στον τόπο τους». Με αφορμή τις δραστηριότητες οι εκπαιδευόμενοι καλούνται να δημιουργήσουν, ομαδικά ή ατομικά, ένα

πολυτροπικό κείμενο φτιάχνοντας μια αφίσα / ένα διαφημιστικό φυλλάδιο στο οποίο να αναφέρονται πέντε λόγοι για τους οποίους κάποιος θα πρέπει να επισκεφτεί μια λίμνη στον τόπο τους. Αξίζει να αναφερθεί ότι παρόμοιο κειμενικό είδος υπάρχει στην προηγούμενη ενότητα και σε αυτό μπορούν να βασιστούν οι εκπαιδευόμενοι ή να ψάξουν κάτι αντίστοιχο στο διαδίκτυο. Στη δραστηριότητα αυτή θα μπορούσαν να φτιάξουν άλλη μια αφίσα / ένα διαφημιστικό φυλλάδιο στη δική τους γλώσσα, στο οποίο θα αναφέρονται στη λίμνη Κερκίνη και θα παρουσιάζουν στους φίλους τους πέντε λόγους για τους οποίους πρέπει να επισκεφτούν τη λίμνη.

Τέλος, στην 8η ενότητα καλούνται να αξιοποιήσουν την τεχνολογία και συγκεκριμένα να χρησιμοποιήσουν το google maps και να δείξουν στους συνεκπαιδευόμενους την πόλη από την οποία κατάγονται καθώς και να παρουσιάσουν τα μέσα μεταφοράς στον τόπο τους και να τα συγκρίνουν με αυτά των συνεκπαιδευομένων και με αυτά της Ελλάδας. Στην ενότητα αυτή θα μπορούσαν να βρουν ή να εκτυπώσουν έναν παγκόσμιο χάρτη ή τον χάρτη της χώρας τους και να σημειώσουν τις πόλεις τους. Ο ίδιος χάρτης θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί και για δραστηριότητες που υπάρχουν σε άλλες ενότητες, να μείνει στην τάξη και να εμπλουτίζεται συνεχώς. Επίσης, θα μπορούσαν να συγκρίνουν τις τιμές που έχουν τα ίδια μεταφορικά μέσα σε κάθε χώρα, είτε να φτιάξουν ένα εισιτήριο στη γλώσσα τους και στα ελληνικά, όπου θα περιέχονται βασικές πληροφορίες. Τέλος, θα μπορούσαν να βρουν στο ίντερνετ γραμματόσημα με τις πόλεις ή τα μέσα μεταφοράς του τόπου τους και να τα δείξουν στους συμμαθητές τους.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η καλλιέργεια της διαπολιτισμικής επίγνωσης και της διαπολιτισμικής επικοινωνιακής ικανότητας αποτελούν βασικές συνιστώσες της εκμάθησης μιας Γ2/ΞΓ, ήδη από τα πρώτα επίπεδα. Κάθε μήνυμα που επικοινωνείται εμπεριέχει πολιτισμικά στοιχεία, στοιχεία που πρέπει να διδαχθούν καθώς δεν είναι πάντα εύκολο να γίνουν αντιληπτά από τους εκπαιδευόμενους. Στόχος του συγκεκριμένου άρθρου είναι να παρουσιάσει διδακτικές προτάσεις για την καλλιέργεια των διαπολιτισμικών δεξιοτήτων μέσα από δραστηριότητες που προσφέρονται στο γλωσσικό υλικό «Γνωρίζω τον τόπο μου – Μιλάω για τον δικό μου». Με αφορμή τις δραστηριότητες που υπάρχουν στην υποενότητα «Μιλώ στους συμμαθητές μου για τον τόπο μου» οι εκπαιδευόμενοι έχουν τη δυνατότητα να παρουσιάσουν τις δικές τους εμπειρίες, τα δικά τους έθιμα αλλά και να τα συγκρίνουν με αυτά των συνεκπαιδευομένων και των κατοίκων της περιοχής της Ελλάδας, όπου διαβιούν. Μέσα από την ενεργό εμπλοκή τους σε αυτού του τύπου τις δραστηριότητες, δίνεται η δυνατότητα να αναφερθούν στον δικό τους πολιτισμό, να γνωρίσουν άλλους πολιτισμούς, να αναγνωρίσουν

πολιτισμικά στοιχεία που διαφέρουν από τα αντίστοιχα του δικού μας πολιτισμού, να αναστοχαστούν μέσα από τα φύλλα αυτοαξιολόγησης και να καλλιεργήσουν την ενσυναίσθηση. Απώτερος στόχος όλων αυτών των δραστηριοτήτων είναι η καλλιέργεια ικανών διαπολιτισμικών ομιλητών που θα διαμορφώσουν θετική στάση για την ελληνική γλώσσα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Byram & Zarate 1994: M. Byram, G. Zarate, *Définitions, objectifs et évaluation de la compétence socio-culturelle*. Strasbourg: Report for the Council of Europe.

Γρίβα & Κωφού 2020: Ε. Γρίβα, Ι. Κωφού, *Στρατηγικές γλωσσικής ανάπτυξης και διαπολιτισμικής επικοινωνίας-Ερευνητικές και διδακτικές προσεγγίσεις στο σύγχρονο εκπαιδευτικό περιβάλλον.* Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυριακίδη.

Council of Europe 2001: Council of Europe, *Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment.* Cambridge: Cambridge University Press.

Council of Europe 2020: Council of Europe, *Common European framework of reference for languages: Learning, teaching, assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Damen 1987: L. Damen, *Culture Learning: The fifth dimension in the language classroom*. Boston: Addison-Wesley Publishing Company.

Deardorff 2006: D. K. Deardorff, Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization. *Journal of studies in international education, 10*(3), 241–266.

European Commission 2012: European Commission, *Assessment of Key Competences in initial education and training: Policy Guidance*. Strasbourg.

Fantini & Tirmizi 2006: A. Fantini & A. Tirmizi, Exploring and assessing intercultural competence. *World Learning Publications* [Online], [https://digitalcollections.sit.edu/worldlearning_publications/1/].

Griva & Papadopoulos 2019: E. Griva, I. Papadopoulos, ‘‘MulDiLanguaging’’ for fostering Intercultural Communicative Competence in Second/Foreign Language Education. *Language Teaching Research Quarterly, 11*, 54–67.

Griva & Zorbas 2018: E. Griva, V. Zorbas, *Multicultural and Citizenship Awareness Through Language: Cross Thematic Practices in Language Pedagogy.* NewYork: Nova Science Publishers.

Ιακώβου, Καραβά & Μιτσικοπούλου 2021: Μ. Ιακώβου, Ε. Καραβά, Β. Μιτσικοπούλου, *Γλωσσική Εκπαίδευση Ενηλίκων Προσφύγων, Εγχειρίδιο για Εκπαιδευτικούς.* ΚΕΘΕΑ Σχήμα+Χρώμα.

Jarvis 2004: P. Jarvis, *Συνεχιζόμενη εκπαίδευση και κατάρτιση, θεωρία και πράξη* (μτφ. Α. Μανιάτη). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Κεφαλά 2021: Α. Κεφαλά, *Διαπολιτισμικές προσεγγίσεις στη διδασκαλία της Ελληνικής γλώσσας σε κέντρα υποδοχής και φιλοξενίας προσφύγων και μεταναστών στην Κεντρική Μακεδονία: Μια διδακτική πρόταση* [Μεταπτυχιακή Διατριβή]. Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης [Online], [https://repo.lib.duth.gr/jspui/handle/123456789/16297].

Κόκκος 2005: Α. Κόκκος, *Μεθοδολογία Εκπαίδευση Ενηλίκων. Θεωρητικό Πλαίσιο και Προϋποθέσεις Μάθησης*, τομ. Α. Πάτρα: Ελληνικό Ανοιχτό Πανεπιστήμιο.

Liddicoat 2004: A. Liddicoat, Intercultural language teaching: Principles for practice. *New Zealand Language Teacher, 30*, 17–24.

Ντίνας & Γρίβα 2017: Κ. Ντίνας, Ε. Γρίβα, (Δια/Πολύ)πολιτισμική αφύπνιση και επικοινωνία στη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας: διδακτικές πρακτικές, προτάσεις και προοπτικές. Στο Ν. Τσιτσανούδη (επιμ.), *Ελληνική Γλώσσα, Πολιτισμός και ΜΜΕ: Από την Αρχαιοελληνική Γραμματεία έως και Σήμερα* (σσ. 23–57). Αθήνα: Gutenberg [Online], [https://issuu.com/gutenbergbooks/docs/ellhnikiglwssapolitismoskaimme].

Rader 2018: D. Rader, *Teaching and Learning for Intercultural Understanding: Engaging Young Hearts and Minds*. London: Routledge.

Rogers 1999: A. Rogers, *Η Εκπαίδευση Ενηλίκων*. (επιμ. Α. Κόκκος, μτφρ. Μ. Παπαδοπούλου & Μ. Τόμπρου). Αθήνα: Μεταίχμιο.

Tomlinson 2008: B. Tomlinson (ed.), *English language teaching materials: A critical review*. London: Continuum.

Angeliki Kefala
University of Belgrade – Democritus University of Thrace
Department of Modern Greek Studies - Department of Education Sciences in Early Childhood

Eleni Griva
University of Western Macedonia
Department of Primary Education

EDUCATONAL PROPOSALS FOR THE DEVELOPMENT OF INTERCULTURAL AWARENESS AND INTERCULTURAL COMMUNICATIVE CPMPETENCE THROUGH THE LANGUAGE MATERIAL TITLED "GETTING" TO KNOW MY CITY - TALKING ABOUT MY HOMELAND"

Summary

One of the important goals of learning a second or foreign language (L2/FL) is the development of communication skills. However, communication has cultural aspects, as it can be decoded and conceived if the cultural context in which it takes place is understood (Griva & Kofou 2020). The development of intercultural competences is essential, since it is a basic educational and cultural asset for active citizens of the 21st century (Deardorff 2006). Learners should develop intercultural awareness, which is linked to an understanding of our own culture, other cultures, but also the perception of comparing and contrasting between these cultures (Griva & Zorbas 2018· Rader 2018). For this reason, the instruction of a L2/FL should aim at cultivating intercultural awareness and intercultural communicative competence. The goal of this paper is to make some educational suggestions for the development of intercultural awareness and intercultural communicative competence based on the language material entitled "Getting to know my city - Talking about my homeland". More precisely, the material consists of nine main thematic units that aim at adult refugees living in Refugee Camps of the Regional Unit of Serres and learn Greek as a L2/FL. At the end of each unit there is a subunit entitled "Talking to my classmates about the place I come from". Through the activities of this subunit, learners are given the opportunity to communicate, interact, refer to their own place, present their own experiences, their own traditions/customs and compare them with those of their classmates and the residents of the area they live. This paper presents a variety of the abovementioned activities and makes suggestions about the way they could be used for teaching Greek as a L2/FL, in order to cultivate competent intercultural speakers.

Keywords: Intercultural awareness, Intercultural communicative competence, Language material

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch15

Ειρήνη Κουνιαρέλλη[1]
Πανεπιστήμιο Αιγαίου,
Κοινωνική Ανθρωπολογία και Ιστορία

ΜΕΛΕΤΩΝΤΑΣ ΤΙΣ ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΣΤΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΕ ΜΙΑ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΠΟΙΚΙΛΙΑ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΠΟΙΚΙΛΙΑΣ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣΟΥ ΛΕΣΒΟΥ

Η παρούσα ανακοίνωση πραγματεύεται ένα κοινωνιογλωσσικό θέμα που αφορά τις γλωσσικές στάσεις νεαρών ατόμων απέναντι σε μια διαλεκτική ποικιλία. Ειδικότερα, στην παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζονται τα κυριότερα ευρήματα από τη διδακτορική μου έρευνα που αναδεικνύουν μια ιδιαίτερη και ασυνήθιστη κοινωνιογλωσσική πραγματικότητα αναφορικά με τις γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες, δεδομένης της γενικότερα διαπιστωμένης συρρίκνωσής τους και της επικράτησης της πρότυπης ποικιλίας. Με τη χρήση μικτής μεθοδολογίας και ακολουθώντας εθνογραφικές πρακτικές, προχώρησα σε μια ποιοτική έρευνα για να διερευνήσω τις γλωσσικές στάσεις αλλά και πρακτικές νέων ατόμων απέναντι στη γλωσσική ποικιλία της Αγιάσου Λέσβου ως βασική συνιστώσα αυτής της διαφοροποίησης, σε σχέση με τη γενικότερα παρατηρούμενη φθίνουσα πορεία των διαλεκτικών ποικιλιών.

Λέξεις-κλειδιά: Γλωσσικές στάσεις, Νεαρά άτομα, Γλωσσική ποικιλία, Αγιάσος Λέσβου

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πολλοί άνθρωποι συνηθίζουν να κάνουν αυτόματα και, τις περισσότερες φορές, ασυνείδητα διάφορες κρίσεις για άλλα άτομα, απλώς με βάση τον τρόπο που μιλούν. Σκοπός της μελέτης των γλωσσικών στάσεων είναι αφενός να καταγράψει αυτές τις κρίσεις και αφετέρου να εξηγήσει τόσο τις γνωστικές όσο και τις συναισθηματικές διαδικασίες που τις στηρίζουν κατανοώντας παράλληλα τις επικοινωνιακές και άλλες κοινωνικές συνέπειές τους (Dragojevic 2018). Η μελέτη των στάσεων προσανατολίζεται σε δύο είδη αξιολογικών πεποιθήσεων που σχετίζονται αφενός με τις πεποιθήσεις απέναντι στις διαφορετικές γλωσσικές

[1] kouniarelli@sa.aegean.gr

ποικιλίες και αφετέρου με τις πεποιθήσεις απέναντι στους ίδιους ομιλητές και στις ίδιες ομιλήτριες των διαφορετικών γλωσσικών ποικιλιών. Η σπουδαιότητα της μελέτης των γλωσσικών στάσεων εντοπίζεται κυρίως στο γεγονός ότι οι στάσεις μπορούν να επηρεάσουν πολλούς τομείς της κοινωνικής ζωής των ομιλητών και ομιλητριών. Μια σημαντική πτυχή εξάλλου των θετικών ή αρνητικών στάσεων συνδέεται με την εξελικτική πορεία των γλωσσικών ποικιλιών, καθώς μπορεί να οδηγήσει στη διατήρηση ή στην υποχώρησή τους. Παράλληλα, γίνεται λόγος για τις γλωσσικές στάσεις που απορρέουν από τις γλωσσικές ιδεολογίες (language ideologies) ή τα μεταπραγματολογικά στερεότυπα (metapragmatic stereotypes) που διαμορφώνουν οι ομιλητές και ομιλήτριες για διάφορα γλωσσικά φαινόμενα και εκφράζονται τόσο με άμεσο τρόπο, χαρακτηρίζοντας κάποια γλωσσικά στοιχεία ως «σωστά ή λανθασμένα», «κατάλληλα ή ακατάλληλα», όσο και με έμμεσο τρόπο συνδέοντάς τα με συγκεκριμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά ή και επικοινωνιακές περιστάσεις (Παπαζαχαρίου κ.ά. 2016: 145).

Στη διεθνή βιβλιογραφία, τα γενικότερα συμπεράσματα των κοινωνιογλωσσολογικών ερευνών που αφορούν τις γλωσσικές στάσεις φανερώνουν τόσο ότι η πρότυπη γλώσσα θεωρείται «καλύτερη» και «αυθεντικότερη» γλώσσα από τις άλλες γλωσσικές ποικιλίες όσο και ότι τα άτομα που χρησιμοποιούν την πρότυπη γλώσσα αξιολογούνται θετικότερα σε σχέση με το επαγγελματικό και οικονομικο-κοινωνικό κύρος και με την ευφυΐα, ενώ οι ομιλητές και ομιλήτριες των μη πρότυπων γλωσσικών ποικιλιών δέχονται θετικότερες αξιολογήσεις σε σχέση με την ευθύτητα, την εμπιστοσύνη και τη φιλικότητα.

Ομοίως, στον ελλαδικό χώρο πολλές κοινωνιογλωσσολογικές έρευνες (βλ. μεταξύ άλλων Πλαδή 2001, 2002· Κουρδή 2003, 2007· Αγγελοπούλου 2010· Παπαζαχαρίου κ.ά. 2016) έχουν εξάγει ανάλογα συμπεράσματα αναφορικά με την πεποίθηση ότι η κοινή νεοελληνική (εφεξής Κ.Ν.Ε.) είναι η «σωστή», η «κατάλληλη» γλώσσα και συνδέεται τόσο με επαγγέλματα υψηλού κύρους όσο και με τη χρήση της σε επίσημες κοινωνικές περιστάσεις επικοινωνίας. Οι υπόλοιπες γλωσσικές ποικιλίες από την άλλη πλευρά, εντοπίζονται ως επί το πλείστον σε ανεπίσημες επικοινωνιακές περιστάσεις –στην επαρχία – και συνδέονται κυρίως με ηλικιωμένα και λιγότερο καλλιεργημένα άτομα. Βάσει αυτών των συμπερασμάτων η παρούσα έρευνα αποσκοπεί να παρουσιάσει μια ιδιάζουσα περίπτωση που μοιάζει να διαφέρει σε πολλά από όσα αναφέρθηκαν και ισχύουν για άλλες γεωγραφικές γλωσσικές ποικιλίες.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Κατά τη μελέτη των γλωσσικών στάσεων ακολουθούνται τόσο άμεσες όσο και έμμεσες μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Στο παρελθόν παρόμοιες έρευνες έδιναν έμφαση στο πώς αντιδρούν οι άλλοι στον λόγο των ατόμων (listener's

perspective), ενώ οι πιο πρόσφατες έρευνες εστιάζουν στην διερεύνηση του πώς αντιλαμβάνονται και αξιολογούν τον δικό τους λόγο οι ίδιοι ομιλητές και οι ίδιες ομιλήτριες (speaker's perspective) (Dragojevic et al. 2020). Η μεθοδολογία που ακολουθήθηκε στα πλαίσια της διδακτορικής μου διατριβής (Κουνιαρέλλη 2022), από την οποία αντλεί τα δεδομένα η παρούσα ανακοίνωση, ήταν μικτή με εθνογραφικές πρακτικές και περιελάμβανε τόσο ημιδομημένες συνεντεύξεις όσο και συμμετοχική παρατήρηση κατά την επιτόπια έρευνα που έλαβε χώρα στην περιοχή της Αγιάσου[2] (Ιούλιος 2018-Ιούλιος 2019).

Για την υλοποίηση της έρευνας προχώρησα στην επιλογή της ημιδομημένης συνέντευξης, ως μιας πιο ευέλικτης μορφής συνέντευξης, που επιτρέπει την εστίαση και εμβάθυνση των ζητημάτων προς διερεύνηση. Σε κοινωνιογλωσσολογικές έρευνες, η συνέντευξη αποτελεί παραδοσιακά εξάλλου μια από τις πιο διαδεδομένες μορφές καταγραφής της ομιλίας. Παράλληλα, οι συνεντεύξεις αναφορικά με τις γλωσσικές στάσεις, όπως υποστηρίζει η Πλαδή (2001: 621, 2002: 122), «με τη φλυαρία αλλά και την πληρότητά τους, εμπεριέχουν και ενσωματώνουν όψεις της γλωσσικής ιδεολογίας, δίνουν παραδείγματα από περιστατικά του παρελθόντος και κατευθύνουν τον ερευνητή στη συνεξέταση και άλλων κοινωνιογλωσσικών μεταβλητών». Από την άλλη πλευρά, η συμμετοχική παρατήρηση ως μεθοδολογικό εργαλείο συντελεί στην όσο το δυνατόν πιο αντικειμενική περιγραφή των ενεργειών και των αντιδράσεων των υποκειμένων της έρευνας. Η παρατήρηση συνδεόμενη με την εθνογραφική μέθοδο «παρέχει τα εχέγγυα για τον όσο το δυνατόν ακριβέστερο προσδιορισμό των πληροφορητών, των κοινωνικών τους σχέσεων και του γλωσσικού υλικού που παράγουν» κατά τους Αρχάκη και Κονδύλη (2004: 189). Καταγράφεται έτσι μια προσπάθεια ερμηνείας και κατανόησης της συμπεριφοράς των ατόμων σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο και περιβάλλον, επικεντρώνοντας στα λόγια, στα νοήματα, στις πράξεις και στις γνώσεις τους σε ορισμένα κοινωνικά συμφραζόμενα.

Κατά την έρευνα πεδίου υλοποιήθηκαν συνολικά πάνω από 100 συνεντεύξεις με άνδρες και γυναίκες ηλικίας από 17 έως 75 ετών. Από αυτές, οι 52 συνεντεύξεις είναι από νεαρά άτομα που ανήκουν στις ηλικιακές ομάδες 20-40 ετών. Το δείγμα των πληροφορητών και πληροφορητριών ως προς το

[2] Η Αγιάσος είναι μια ορεινή κωμόπολη με υψόμετρο γύρω στα 500 μ. και είναι χτισμένη αμφιθεατρικά στις ανατολικές παρειές του όρους Όλυμπος στο νησί της Λέσβου. Απέχει 27 χιλιόμετρα από την πρωτεύουσα του νησιού, τη Μυτιλήνη, με πληθυσμό 2.001 κατοίκους σύμφωνα με την τελευταία εθνική απογραφή πληθυσμού του έτους 2021. Η τοπική οικονομία στηρίζεται κυρίως στην κτηνοτροφία, στη γεωργική παραγωγή, στα εργαστήρια κεραμικής και ξυλογλυπτικής και αλλού. Στην Αγιάσο συγκεντρώνεται πλήθος κόσμου σε πολλές γιορτές όπως είναι το Καρναβάλι, στη γιορτή του κάστανου, στη γιορτή του κερασιού, στην αναβίωση εθίμων όπως, για παράδειγμα, το Άγιστρο ή Κάψαλα-Κλήδονας, καθώς και σε πολλά πανηγύρια που σχετίζονται με θρησκευτικές εορτές όπως τον Δεκαπενταύγουστο, το πανηγύρι Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού, το πανηγύρι της Αγίας Τριάδας και το έθιμο του πετάγματος του Φαναριού, το πανηγύρι του Προφήτη Ηλία (γνωστό ως Αγ'λιά στη Γ.Π.Α.), αλλά και σε πολλές αθλητικές διοργανώσεις και άλλες εκδηλώσεις.

μορφωτικό επίπεδο ταξινομείται ως εξής: 30 γυναίκες: 2 γυναίκες κατηγορίας Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (6,67%), 22 γυναίκες κατηγορίας Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (73,33%), 6 γυναίκες κατηγορίας Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης (20%) και 22 άνδρες: 4 άνδρες κατηγορίας Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης (18,18%), 13 άνδρες κατηγορίας Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (59,09%) και 5 άνδρες κατηγορίας Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης (22,73%).

Κυρίαρχο κριτήριο για τη συμμετοχή στις συνεντεύξεις ήταν οι πληροφορητές και πληροφορήτριες να είναι μόνιμοι κάτοικοι είτε από τη γέννησή τους στην περιοχή της Αγιάσου είτε να διαμένουν στην Αγιάσο τουλάχιστον επί πέντε χρόνια, χρονικό διάστημα που σύμφωνα με τον Κουρδή (2007: 65) βοηθά στην προσαρμογή τους στον τρόπο ζωής της πόλης και στα ποικίλα ερεθίσματά της, για να μπορέσουν να θεωρηθούν κάτοικοι της περιοχής. Στις συνεντεύξεις συμμετείχαν επίσης, κάποια άτομα τα οποία, ενώ γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στην περιοχή της Αγιάσου, τα τελευταία χρόνια άλλαξαν τόπο διαμονής για επαγγελματικούς κυρίως λόγους. Αυτές οι περιπτώσεις παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς ακολουθούν ανάλογες πρακτικές με εκείνους που διαμένουν μόνιμα και δεν μετακινήθηκαν ποτέ από τον τόπο τους και φαίνεται ότι ο τόπος διαμονής δεν έχει επηρεάσει τις γλωσσικές τους στάσεις. Τέλος, στο δείγμα απαντώνται άτομα που έχουν αλλάξει τόπο διαμονής κατά τη διάρκεια της ζωής τους, έστω για προσωρινά και για μικρό σχετικά χρονικό διάστημα όπως, για παράδειγμα, για την εκπλήρωση στρατιωτικών υποχρεώσεων και για τις ανάγκες σπουδών.

Στην επιτόπια έρευνα συμπεριελήφθησαν πολλοί και διαφορετικοί χώροι για τη διερεύνηση όσον το δυνατόν περισσότερων κοινωνικών περιστάσεων επικοινωνίας των ομιλητών και ομιλητριών της γλωσσικής ποικιλίας της Αγιάσου (εφεξής Γ.Π.Α.). Πράγματι μελετήθηκαν κοινωνικοί χώροι όπως η αγορά, κοινωνικές, πολιτιστικές και αθλητικές εκδηλώσεις και συγκεντρώσεις, διοικητικές υπηρεσίες, εργασιακοί και οικιακοί χώροι, η γειτονιά, τόποι αναψυχής κ.ά. Στόχος της άμεσης παρατήρησης διαφορετικών κοινωνικών χώρων ήταν να διαπιστωθεί ο βαθμός χρήσης της Γ.Π.Α. τόσο για την επαλήθευση των αποκρίσεων από τις συνεντεύξεις όσο και για την εξαγωγή ανάλογων συμπερασμάτων για τη βιωσιμότητα της γλωσσικής ποικιλίας. Η παρατήρηση τέλος ως εθνογραφικό μεθοδολογικό εργαλείο χρησιμοποιήθηκε με άλλες μορφές και σε άλλους τόπους π.χ. γλωσσικό τοπίο, διαδίκτυο κ.ά.

3. ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ο κύριος σκοπός της έρευνας αφορούσε τη διερεύνηση των αξιολογικών κρίσεων, σε σχέση με τις γλωσσικές πρακτικές, τόσο των ομιλητών και ομιλητριών (αυτό-αξιολογικές) όσο και των μη ομιλητών και ομιλητριών (έτερο-αξιολογικές)

απέναντι στη γλωσσική ποικιλία της Αγιάσου.[3] Το σύνολο των πληροφορητών και πληροφορητριών διακατέχεται ως επί το πλείστον από θετικές στάσεις.

Πιο συγκεκριμένα, μία στάση από αυτές αφορά τη σύνδεση της Γ.Π.Α. με τη διατήρηση της παράδοσης και της πολιτισμικής κληρονομιάς, στάση που παρατήρησε επίσης η Πλαδή (2001, 2002), σε κάποιους ομιλητές και κάποιες ομιλήτριες ηλικίας 30 ετών (αλλά και σε ηλικιωμένους και ηλικιωμένες) στο Λιτόχωρο Πιερίας χαρακτηρίζοντάς τους ως θύλακες αντίστασης στη γενικότερη και ευρύτερη αρνητική στάση που φαίνεται να επικρατεί απέναντι στη διαλεκτική ποικιλία του Λιτοχώρου, καθώς οι περισσότεροι δεν καταβάλλουν καμία προσπάθεια να μεταδώσουν τα λιτοχωρίτικα στα παιδιά τους και το θεωρούν ως φυσικό επακόλουθο να χαθούν. Εν αντιθέσει, στην περίπτωση της Αγιάσου, τόσο οι ομιλητές και οι ομιλήτριες όσο και οι μη, επιθυμούν τη διατήρηση της Γ.Π.Α. επισημαίνοντας αφενός την ανάγκη της συνέχισης της γλώσσας που μιλούσαν οι παππούδες, συνδέοντάς τη με τον τόπο τους και αφετέρου αναγνωρίζοντας τη σπουδαιότητα της διατήρησης των γλωσσικών ποικιλιών ως πολιτισμικής κληρονομιάς, αλλά και εκφράζοντας στάσεις που υπερβαίνουν το πολιτισμικό κεφάλαιο. Όσοι και όσες μάλιστα έχουν γίνει ήδη γονείς τείνουν να μεταβιβάζουν τις γνώσεις τους στα παιδιά τους, ενώ αυτοί που δεν έχουν αποκτήσει ακόμη, εκφράζουν την επιθυμία τους τα παιδιά τους να μιλάνε τη Γ.Π.Α. Για τη μετέπειτα πορεία της γλωσσικής ποικιλίας η μετάδοση στις επόμενες γενιές θεωρείται κυρίαρχο ζήτημα. Ο συνδετικός κρίκος του παρόντος και του μέλλοντος της Γ.Π.Α. είναι η χρήση της από τους νέους και τα παιδιά, αρκεί να συνεχίσουν να τη χρησιμοποιούν και ως ενήλικες.

Επιπλέον, ανάμεσα στις αντιφατικές στάσεις απέναντι στα λιτοχωρίτικα, η Πλαδή (2001, 2002) εντοπίζει θετικές στάσεις που παρατηρούνται και στη δική μου έρευνα από το σύνολο των πληροφορητών και πληροφορητριών στην Αγιάσο. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται αναφορά για τη χρήση της τοπικής ποικιλίας, ως βασικού τρόπου έκφρασης και συσχέτισης με τους συντοπίτες και τις συντοπίτισσές τους, γεγονός που αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα των ομιλητών και ομιλητριών της Αγιάσου όπως καταγράφεται με τις δηλώσεις για αποκλειστική χρήση της Γ.Π.Α. μεταξύ τους, ανεξαρτήτως χώρου, καθώς τη χρησιμοποιούν ακόμη και μπροστά σε τρίτα πρόσωπα. Στοιχείο μάλιστα που έρχεται σε αντίθεση με την έρευνα της Πλαδή για τα λιτοχωρίτικα, όπου είναι πιο έντονη η αίσθηση έλλειψης κύρους της τοπικής ποικιλίας μεταξύ των ομιλητών και ομιλητριών. Στην περίπτωση της Αγιάσου, δηλαδή, αυτού του είδους οι στάσεις αλλά και οι πρακτικές που τις συνοδεύουν φέρνουν στο προσκήνιο

[3] Στην εν λόγω εργασία δεν γίνεται εκτενής αναφορά στα γλωσσικά χαρακτηριστικά της διαλεκτικής ποικιλίας της Αγιάσου Λέσβου, καθώς η ανακοίνωση εστιάζει στις γλωσσικές στάσεις των κατοίκων. Γενικά, η Γ.Π.Α. παρουσιάζει πολλά γλωσσικά φαινόμενα που απαντώνται στις βόρειες διαλέκτους αλλά και επιμέρους διαφορές (βλ. ενδεικτικά Παπαζαχαρίου 2019· Ράλλη 2019· Ράλλη & Αλεξέλλη 2019· Αλεξέλλη 2021).

το ζήτημα του κοινωνικού γοήτρου σε σχέση με τη Γ.Π.Α. και δημιουργούν μια ξεχωριστή κατάσταση που καθιστά την όποια διάκριση μεταξύ εμφανούς και αφανούς γοήτρου αμφισβητήσιμη.

Η σύνδεση του κοινωνικού χώρου με τη χρήση της Γ.Π.Α. όπως προκύπτει μέσα από τη διερεύνηση των γλωσσικών πρακτικών αποτέλεσε ένα από τα πιο σημαντικά ζητήματα που απασχόλησαν τη διδακτορική μου έρευνα. Το κυριότερο εύρημα που προέκυψε είναι ότι τον πρωταρχικό παράγοντα για την επιλογή και τη χρήση της Γ.Π.Α. αποτελεί η ταυτότητα του συνομιλητή ή της συνομιλήτριας, καθώς προϋποθέτει την αμοιβαία κατανόηση για την επίτευξη της επικοινωνίας. Έτσι, ο κοινωνικός χώρος και η επικοινωνιακή περίσταση δεν είναι οι παράγοντες που καθορίζουν την εμφάνιση της Γ.Π.Α., καθώς καταγράφεται η χρήση της τόσο σε ανεπίσημες όσο και σε πιο τυπικές επικοινωνιακές περιστάσεις, όπως σε τράπεζες και σε δημόσιες υπηρεσίες είτε εντός της Αγιάσου είτε και εκτός, ακόμη και σε μεγάλα αστικά κέντρα. Η χρήση του θεσσαλικού ιδιώματος στα μεγάλα αστικά κέντρα όπως επισημαίνει ο Κουρδής (2003: 138), αποτελεί έναν από τους λόγους που το ιδίωμα διατηρείται ζωντανό και δεν αντιμετωπίζει ζήτημα «γλωσσικής θνησιμότητας». Ο Κουρδής (2003, 2007), κατά τη μελέτη της χρήσης του θεσσαλικού ιδιώματος στα αστικά κέντρα, διαπιστώνει ότι η πλειοψηφία των Θεσσαλών πληροφορητών χρησιμοποιεί τη τοπική γλωσσική ποικιλία στα αστικά κέντρα που βρίσκονται κοντύτερα, δηλαδή στις πόλεις της Λάρισας, των Τρικάλων και της Καρδίτσας, ίσως για τον λόγο ότι επιτυγχάνεται η γλωσσική επικοινωνία. Ο ίδιος (Κουρδής 2003: 117) συμπληρώνει ωστόσο, ότι ενδεχομένως οι πληροφορητές να είχαν δώσει διαφορετική απάντηση αν τους είχε τεθεί το ερώτημα για τα μεγάλα αστικά κέντρα της χώρας, δηλαδή την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη όπως συνέβη στην περίπτωση της Αγιάσου που η απόκριση ήταν θετική στη χρήση της Γ.Π.Α. τόσο στην Αθήνα όσο και στη Θεσσαλονίκη, ακόμη και σε μεγάλα αστικά κέντρα του εξωτερικού.

Επιπροσθέτως, ακόμη κι αυτή η βασική, κατά τα άλλα, προϋπόθεση της αμοιβαίας κατανόησης καταρρίπτεται όταν οι ομιλητές και οι ομιλήτριες βιώνουν έντονα συναισθήματα με κυρίαρχο αυτό του θυμού. Τα έντονα συναισθήματα (π.χ. λύπη, οργή, φόβος, έκπληξη, ανέλπιστη χαρά κ.ά.) συχνά συνδέονται με μια πολύ αυθόρμητη γλωσσική συμπεριφορά, η οποία τυγχάνει να μην συμβαδίζει ούτε με την επικοινωνιακή περίσταση ούτε με τους συμμετέχοντες, αλλά ούτε και με το θέμα συζήτησης. Υπάρχουν, ωστόσο, και περιπτώσεις ομιλητών και ομιλητριών που επιλέγουν σκόπιμα τη χρήση της Γ.Π.Α. για να μην γίνουν κατανοητοί και κατανοητές από άλλα άτομα που δεν γνωρίζουν τη Γ.Π.Α., αναδεικνύοντας την κρυπτολαλική της λειτουργία (cryptolalic function), όπου οι ομιλητές και ομιλήτριες μιας γλώσσας ή γλωσσικής ποικιλίας χρησιμοποιούν το εκάστοτε γλωσσικό σύστημα ώστε να μην γίνονται αντιληπτοί από άλλους, δηλαδή από μη ομιλητές και ομιλήτριες της συγκεκριμένης ποικιλίας. Η κρυπτολαλική

λειτουργία έχει παρατηρηθεί σε ανάλογες κοινωνιογλωσσολογικές μελέτες, όπως στη Νότια Ιταλία στην περίπτωση της Κατωιταλικής διαλέκτου (Κατσογιάννου 1999· Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009), αλλά και στο Λιτόχωρο (Πλαδή 2002).

Παράλληλα, το γεγονός ότι οι ομιλητές και ομιλήτριες έχουν το «θάρρος» να χρησιμοποιούν την τοπική τους γεωγραφική ποικιλία σε όλους τους χώρους ακόμη και μπροστά σε άτομα που, κατά πάσα πιθανότητα, δεν μπορούν να τους κατανοήσουν είναι φυσικό να μην έχει πάντα θετική ανταπόκριση, καθώς η στάση των άλλων μπορεί να είναι από πολύ θετική έως πολύ αρνητική. Η πλειονότητα των πληροφορητών βέβαια, δηλώνει ότι ακόμα και η αρνητική στάση των άλλων δεν τους αποθαρρύνει και «υπερασπίζονται» τη γλώσσα με την οποία μεγάλωσαν και αισθάνονται οικειότητα, άνεση και υπερηφάνεια, αλλά και φέρουν έντονα το αίσθημα της ευθύνης για να μεταδοθεί η Γ.Π.Α. στις επόμενες γενιές και να συνεχιστεί η παράδοση.

Αναφορικά με τη χρήση της Γ.Π.Α. και τη συσχέτισή της με κοινωνικά χαρακτηριστικά όπως το φύλο, η ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο δεν διακρίνεται κάποια σαφής διαφοροποίηση. Πέρα από το γεγονός ότι το δείγμα των πληροφορητών που δεν χρησιμοποιούν τη Γ.Π.Α. δεν περιλαμβάνει κάποιον άνδρα, δεν εντοπίστηκαν περαιτέρω συσχετισμοί μεταξύ της γλωσσικής συμπεριφοράς των ομιλητών και ομιλητριών και των κοινωνικών τους χαρακτηριστικών. Το εν λόγω δείγμα, ωστόσο, είναι ιδιαιτέρως μικρό και οι γυναίκες που το απαρτίζουν φέρουν ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που, εν μέρει, φαίνεται να δικαιολογούν τη μη χρήση της Γ.Π.Α., εφόσον δεν διαθέτουν πρωτίστως ευχέρεια στη χρήση της. Επιπλέον, δεν παρατηρείται καμία διαφοροποίηση και ως προς το μορφωτικό επίπεδο, καθώς ακόμη και τα άτομα με υψηλό μορφωτικό επίπεδο χρησιμοποιούν τη Γ.Π.Α. Αυτά τα πορίσματα για την περίπτωση της Αγιάσου έρχονται σε πλήρη αντίθεση με τη διαπίστωση της Αγγελοπούλου (2010: 84) σχετικά με το γορτυνιακό ιδίωμα ότι «όσο μικραίνει η ηλικία και αυξάνεται το μορφωτικοκοινωνικό επίπεδο τόσο υποχωρεί ο ιδιωματικός λόγος». Ειδικότερα, το μορφωτικό επίπεδο σε ανάλογες μελέτες έχει αναδειχθεί ως κατασταλτικός παράγοντας στη χρήση γεωγραφικών γλωσσικών ποικιλιών, καθώς η χρήση διαλεκτικού λόγου είναι στιγματισμένη και αξιολογείται ως έλλειψη μόρφωσης (βλ. μεταξύ άλλων Κουρδή 2007· Παππά 2008· Αγγελοπούλου 2010).

Στο πλαίσιο διερεύνησης των γλωσσικών πρακτικών των ομιλητών και ομιλητριών της Γ.Π.Α. η διδακτορική έρευνα ανέδειξε διάφορες πτυχές της με κυρίαρχη αυτή της γραπτής μορφής της. Η γραπτή χρήση της Γ.Π.Α. είναι δυνατόν να κατηγοριοποιηθεί σε δύο άξονες: α) αφορά την προσωπική χρήση, κάνοντας λόγο για τη χρήση σε ατομικό επίπεδο και στην καθημερινή επικοινωνία, που περιλαμβάνει μηνύματα σε κινητά τηλέφωνα, εφαρμογές συνομιλίας και χειρόγραφα σημειώματα, και β) αφορά τη δημόσια χρήση, δηλαδή όπως αποτυπώνεται στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, στο γλωσσικό

τοπίο, στην πλούσια λαογραφική παραγωγή, αλλά και στο διαδίκτυο. Ειδικότερα, η πρώτη περίπτωση, το γεγονός δηλαδή ότι υπάρχουν ομιλητές και ομιλήτριες που χρησιμοποιούν γραπτώς τη Γ.Π.Α. παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, είτε γίνεται με χιουμοριστική διάθεση όπως δηλώνουν είτε ακόμη περισσότερο γιατί αισθάνονται τόση εξοικείωση που μπορεί να αντικαταστήσει την Κ.Ν.Ε. στην επικοινωνία τους.

Συμπερασματικά, στόχος αυτής της έρευνας είναι να παρουσιάσει τα σημαντικότερα συμπεράσματα αναφορικά με τις γλωσσικές στάσεις νεότερων ατόμων απέναντι σε μια γεωγραφική γλωσσική ποικιλία σε σχέση με την υπάρχουσα γλωσσική συρρίκνωση των γεωγραφικών γλωσσικών ποικιλιών. Οι θετικές στάσεις που υιοθετούνται αναδεικνύουν σαφώς στοιχεία που έχουν σχέση κυρίως με τις πολιτισμικές αξίες. Για την περίπτωση της Αγιάσου, το πολιτισμικό κράμα της περιοχής, οι ποικίλες μορφές τέχνης (μουσική, θέατρο, κεραμική, ξυλογλυπτική κ.ά.) μαζί με την πλούσια ιστορία, το αξιοσημείωτο γραφικό τοπίο και τη γεωγραφική θέση μοιάζει να συντελούν στη διαμόρφωση μιας εικόνας πολύ ιδιαίτερης για τους κατοίκους, αλλά και για τον γενικό πληθυσμό. Σε αυτό το πλαίσιο, η «παράδοση» ως σύμπλεγμα φέρει ιδεολογικά χαρακτηριστικά και είναι άρρηκτα συνυφασμένη με τη χρήση της τοπικής γλωσσικής ποικιλίας. Ως εκ τούτου, η Γ.Π.Α. εμφανίζεται τόσο σε τραγούδια, θεατρικά σκετς, αποκριάτικα δρώμενα, καλλιτεχνικές δημιουργίες όσο και σε πινακίδες με πληροφοριακό χαρακτήρα, αποφθέγματα ή παροιμίες. Η ανάγκη έκφρασης στη δική τους γλωσσική ποικιλία καθίσταται τόσο δυνατή που μοιάζει να μην υπακούει στους συνηθισμένους «κανόνες συμμόρφωσης» προς την Κ.Ν.Ε. ως πρότυπης ποικιλίας, ως είθισται δηλαδή γενικώς για τις γεωγραφικές ποικιλίες. Οι ομιλητές και ομιλήτριες της Γ.Π.Α., αψηφώντας ακόμη και αρνητικά σχόλια που απορρέουν από τα μεταπραγματολογικά στερεότυπα για υποβάθμιση των γεωγραφικών γλωσσικών ποικιλιών και της γενικής γλωσσικής ιδεολογίας στιγματισμού των διδιαλεκτικών ομιλητών και ομιλητριών (βλ. Παπαζαχαρίου κ.ά. 2016), χρησιμοποιούν όπου είναι εφικτό την τοπική τους γλωσσική ποικιλία και λειτουργούν ως θύλακες διατήρησης του γλωσσικού πλούτου της ελληνικής. Επειδή η διάλεκτος της Λέσβου χαρακτηριζόμενη γενικά ως ζωντανή ομιλούμενη γλωσσική ποικιλία αλλά με βαθμό διατήρησης που ενδέχεται να διαφέρει από περιοχή σε περιοχή (βλ. Παπαναστασίου 2015), η περιοχή της Αγιάσου αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της λεσβιακής διαλέκτου που «αντιστέκεται» στη γενική υποχώρηση των γεωγραφικών γλωσσικών ποικιλιών και φέρει χαρακτηριστικά υψηλής βιωσιμότητας και γλωσσικής διατήρησης.

3. ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ-ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

«Η διδακτορική διατριβή υλοποιήθηκε με υποτροφία του ΙΚΥ, η οποία χρηματοδοτήθηκε από την Πράξη «ΕΝΙΣΧΥΣΗ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΙΝΟΥ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ

ΔΥΝΑΜΙΚΟΥ ΜΕΣΩ ΤΗΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ», από πόρους του ΕΠ «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση», 2014-2020. Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση», στο πλαίσιο της Πράξης «Ενίσχυση του ανθρώπινου ερευνητικού δυναμικού μέσω της υλοποίησης διδακτορικής έρευνας – 2ος Κύκλος» (MIS-5000432), που υλοποιεί το Ίδρυμα Κρατικών Υποτροφιών (ΙΚΥ).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελοπούλου 2010: Δ. Αγγελοπούλου, *Το γορτυνιακό ιδίωμα και η χρήση του στην εκπαίδευση* [Διδακτορική Διατριβή]. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Αλεξέλλη 2021: Β. Αλεξέλλη, *Χαρτογράφηση της γλωσσικής ποικιλίας της Λέσβου*. [Διδακτορική Διατριβή]. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Αρχάκης & Κονδύλη 2004: Α. Αρχάκης, Μ. Κονδύλη, *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Αθήνα: Εκδόσεις Νήσος.

Dragojevic 2018: M. Dragojevic, Language attitudes. In H. Giles & J. Harwood (eds.), *Oxford Research Encyclopedia of Intergroup Communication* (pp. 179–192). New York: Oxford University Press.

Dragojevic, Fasoli, Cramer & Rakić 2020: M., Dragojevic, F. Fasoli, J. Cramer, T. Rakić, Toward a century of language attitudes research: Looking back and moving forward. *Journal of Language and Social Psychology*, *40* (1), 60–79.

Καμπάκη-Βουγιουκλή 2009: Π. Καμπάκη – Βουγιουκλή, *Εισαγωγή στη νεοελληνική διαλεκτολογία κατά παράδοση*. Ξάνθη: Εκδόσεις Σπανίδη.

Κατσογιάννου 1999: Μ. Κατσογιάννου, Ελληνικά της Κάτω Ιταλίας: η κοινωνιογλωσσολογική άποψη. Στο Α. Μόζερ (επιμ.), Ελληνική Γλωσσολογία 1997 (Δίγλωσση έκδοση): *Πρακτικά Γ' διεθνούς γλωσσολογικού συνεδρίου για την ελληνική γλώσσα* (σσ. 605–613). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κουνιαρέλλη 2022: Ε. Κουνιαρέλλη, *Κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση της γλωσσικής ποικιλίας της Αγιάσου Λέσβου: Γλωσσικές στάσεις και πρακτικές των νεότερων γενεών* [Διδακτορική Διατριβή]. Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Κουρδής 2003: Ε. Κουρδής, *Θεσσαλικό ιδίωμα: Γλώσσα & ιδεολογία* [Διδακτορική Διατριβή]. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Κουρδής 2007: Ε. Κούρδης, *Θεσσαλικό ιδίωμα: Από τα κοινωνικά σημεία στη γλωσσική ιδεολογία.* Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας.

Παπαζαχαρίου 2019: Δ. Παπαζαχαρίου, Αποκοπή των άτονων υψηλών φωνηέντων στην ποικιλία της Αγιάσου της Λέσβου: Μελέτη κώφωσης από τη σκοπιά της ακουστικής φωνητικής. Στο Α. Αρχάκης, Ν. Κουτσούκος, Γ. Ξυδόπουλος & Δ. Παπαζαχαρίου (επιμ.), *Γλωσσική ποικιλία: Μελέτες αφιερωμένες στην Αγγελική Ράλλη* (σσ. 481–496). Αθήνα: Κάπα εκδοτική.

Παπαζαχαρίου, Φτερνιάτη, Αρχάκης & Τσάμη 2016: Δ. Παπαζαχαρίου, Α. Φτερνιάτη, Α. Αρχάκης, Β. Τσάμη, Η πρόσληψη της γεωγραφικής ποικιλότητας σε κείμενα μαζικής κουλτούρας από μαθητές της Ε΄ και Στ΄ Δημοτικού. Στο A. Ralli, N. Koutsoukos & S. Bompolas (επιμ.), *Πρακτικά του 6ου διεθνούς συνεδρίου νεοελληνικών διαλέκτων και μορφολογικής θεωρίας* (σσ. 143–153). Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Παπαναστασίου 2015: Γ. Παπαναστασίου, Η σημερινή κατάσταση των νεοελληνικών διαλέκτων. Στο Μ. Τζακώστα (επιμ.), *Η διδασκαλία των νεοελληνικών γλωσσικών ποικιλιών και διαλέκτων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση* (σσ. 23–48). Αθήνα: Gutenberg.

Παππάς 2008: Π. Α. Παππάς, «Άντε μωρή βλαχάρα!»: Η Ερμηνεία των [ʎi] και [ɲi] στην Κ.Ν.Ε. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, 28*, 303–313.

Πλαδή 2001: Μ. Πλαδή, Γλωσσικές στάσεις και διαλεκτική υποχώρηση. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, 21*, 618–629.

Πλαδή 2002: Μ. Πλαδή, *Το ιδίωμα του Λιτοχώρου: Κοινωνιογλωσσική προσέγγιση* [Διδακτορική Διατριβή]. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Ράλλη 2019: Α. Ράλλη, Γλωσσική χαρτογράφηση: Ο ηλεκτρονικός διαλεκτικός άτλαντας της Λέσβου. Στο Γ. Κάρλα, Ι. Μανωλέσσου & Ν. Παντελίδης (επιμ.), *Λέξεις: Τιμητικός τόμος για την Χριστίνα Μπασέα-Μπεζεντάκου* (σσ. 433–453). Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Ράλλη & Αλεξέλλη 2019: Α. Ράλλη, Β. Αλεξέλλη, Ο πρώτος ηλεκτρονικός διαλεκτικός χάρτης της Ελλάδας: Ο χάρτης της Λέσβου. Στο I. Kappa & M. Tzakosta (επιμ.), *Πρακτικά του 7ου Διεθνούς Συνεδρίου Νεοελληνικών Διαλέκτων και Γλωσσολογικής Θεωρίας* (σσ. 226–234). Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Eirini Kouniarelli
University of the Aegean
Department of Social and Historical Anthropology

STUDYING THE LANGUAGE ATTITUDES OF YOUNG PEOPLE TOWARDS A REGIONAL VARIETY. THE CASE OF THE LANGUAGE VARIETY OF AGIASOS LESVOS

Summary

This paper deals with a sociolinguistic issue concerning young people's language attitudes towards a regional variety. In particular, this paper presents the main findings from my doctoral research that highlight a particular and unusual sociolinguistic reality concerning regional varieties, given the generally observed low prestige of regional varieties and the high prestige of the standard variety. Using mixed methodology (included semi-structured interviews with residents and participant observation) and following ethnographic practices, I proceeded to a qualitative research to investigate the language attitudes and practices of young people towards the regional variety spoken in Agiasos on the Greek island of Lesvos as a key component of this differentiation, in relation to the generally observed language attrition of nonstandard varieties.

Keywords: Language attitudes, Young people, Regional variety, Agiasos Lesvos

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch16

Φωτεινή Κουτσούγερα[1]
Πανεπιστήμιο του Τορόντο
Τμήμα Γλωσσικών Σπουδών

ΤΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

Το παρόν άρθρο περιγράφει τα χαρακτηριστικά και τη μεθοδολογία έρευνας του *Λεξικού του ιδιώματος της βορειοανατολικής Αρκαδίας*, το οποίο είναι απόρροια πρωτογενούς έρευνας, βασισμένης σε φυσικούς ομιλητές του εν λόγω ιδιώματος. Η συγκέντρωση του υλικού διήρκησε περίπου δεκατρία χρόνια και διεξήχθη κυρίως με επιτόπια έρευνα, ενώ συμπληρώθηκε με τη βοήθεια τοπικών γλωσσαρίων. Το Λεξικό είναι χρηστικό και περιέχει 4200 λήμματα και 5210 σημασίες. Βασικό κριτήριο για την επιλογή των λημμάτων ήταν η απουσία τους από (α) το Λεξικό της κοινής νεοελληνικής του ΑΠΘ και (β) το Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας του Γ. Μπαμπινιώτη. Στη μικροδομή του, το κάθε λήμμα, εκτός από τη σημασιολογική του επεξεργασία, συνοδεύεται από φωνολογικές, μορφολογικές, συντακτικές και υφολογικές πληροφορίες, ενώ περιλαμβάνει πληθώρα αυθεντικών χρηστικών παραδειγμάτων, φράσεων, συνάψεων κτλ. Μια συνοπτική γραμματική του ιδιώματος περιλαμβάνεται στον πρόλογο του βιβλίου, όπου και ορίζεται το ιδίωμα[2] βάσει γλωσσολογικών χαρακτηριστικών, ως προς τα οποία διαφοροποιείται συστηματικά από την Κοινή.

Λέξεις-κλειδιά: Λεξικό, Αρκαδική, Πελοποννησιακή

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το παρόν άρθρο περιγράφει τα χαρακτηριστικά και τη μεθοδολογία έρευνας ενός έργου που φέρει τον τίτλο *Λεξικό του ιδιώματος της βορειοανατολικής Αρκαδίας*. Το έργο αυτό είναι απόρροια πρωτογενούς έρευνας, βασισμένης σε φυσικούς ομιλητές του ιδιώματος της ορεινής αυτής περιοχής της Αρκαδίας που γεωγραφικά αντιστοιχεί στο βόρειο τμήμα της πρώην επαρχίας Μαντινείας και τις παρυφές της Γορτυνίας. Σε αυτό το τμήμα ανήκουν οι οικισμοί Λεβιδίου, Βλαχέρνας, Κανδήλας, Ορχομενού, Ρούσση, Παλαιόπυργου, Χωτούσσας, Λίμνης,

[1] photini.coutsougera@utoronto.ca

[2] Χρησιμοποιούμε τον όρο *ιδίωμα* αντί του πιο δόκιμου *διαλεκτική ποικιλία* λόγω της ευρείας χρήσης του στην ελληνική βιβλιογραφία.

Διακοπτίου, Βυτίνας, Καμενίτσας, Παναγίτσας και Κώμης, οι οποίοι διατηρούν ισχυρούς δεσμούς μεταξύ τους. Το μικρό αυτό βορειανατολικό τμήμα της Αρκαδίας είναι ορεινό, σε αντίθεση με την υπόλοιπη πρώην επαρχία Μαντινείας, ενώ δυτικά συνορεύει με την επίσης ορεινή Γορτυνία.

2 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η συγκέντρωση του υλικού του έργου αυτού διήρκησε περίπου δεκατρία χρόνια και διεξήχθη κυρίως με επιτόπια έρευνα, αλλά και εξ αποστάσεως, μέσω τηλεφωνημάτων και διαδικτυακών συναντήσεων. Την ομάδα των ομιλητών-συμμετεχόντων αποτέλεσαν έντεκα άτομα, γενν. μεταξύ του 1920 και 1940, ενώ τον πυρήνα της μια μικρότερη ομάδα τεσσάρων ατόμων. Οι συμμετέχοντες είναι μόνιμοι κάτοικοι των οικισμών Βλαχέρνας, Λεβιδίου και Καμενίτσας και είναι σχεδόν όλοι διδιαλεκτικοί στο ιδίωμα και στην Κοινή. Η φύση της έρευνας που εφαρμόστηκε είναι ποιοτική και βασίστηκε σε «ζωντανές» τεχνικές όπως (α) την άμεση παρατήρηση της γλώσσας της καθημερινότητας των εν λόγω ομιλητών χωρίς ή με μέτρια συμμετοχή από την πλευρά του ερευνητή (συμμετοχική παρατήρηση) και (β) δομημένες (ή ημι-δομημένες) συνεντεύξεις, κατά τις οποίες οι ομιλητές-συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε συγκεκριμένες ερωτήσεις, μέσω των οποίων πραγματοποιήθηκε και η τεκμηρίωση των λημμάτων. Το μεγαλύτερο μέρος του λημματολογίου καθώς και όλα τα χρηστικά παραδείγματα προέκυψαν από τη καταγραφή των παραπάνω σε μορφή εμπεριστατωμένων σημειώσεων.

Το λημματολόγιο του λεξικού συμπληρώθηκε με τη βοήθεια δύο άλλων πηγών: (α) τοπικών εφημερίδων και ιστοτόπων των οικισμών της περιοχής και (β) του γλωσσαρίου που περιλαμβάνεται στην *Περισυναγωγή γλωσσικής ύλης και εθίμων του ελληνικού λαού ιδία δε του της Πελοποννήσου* του Π. Παπαζαφειρόπουλου (1887: 369–526), το οποίο είναι κυρίως βασισμένο στη ντοπιολαλιά της Βυτίνας του 19ου αιώνα. Άλλα τοπικά γλωσσάρια στα οποία ανατρέξαμε είναι (α) το γλωσσάρι 456 λέξεων από την τοπική εφημερίδα *Τα Κανδυλιώτικα* (1994–1996) των Α. Κ. Οικονομόπουλου κ.ά., (β) το γλωσσάρι 1.470 λέξεων του Κ. Πανόπουλου, που έχει δημοσιευτεί σε συνέχειες στην τοπική εφημερίδα *Το Λεβίδι* (2001-2004) με τίτλο *Λεξικό τοπολαλιάς της περιοχής του Αρκαδικού Ορχομενού*, καθώς και (γ) το γλωσσάρι 1.230 λέξεων που περιλαμβάνεται στο λαογραφικό βιβλίο *Μια ιστορία ζωής* (2017) του Δ. Χ. Κουτσούγερα. Τα δύο τελευταία περιλαμβάνουν μεγάλο αριθμό λαϊκότροπων λέξεων την Κοινής που απορρίψαμε.

Τα λήμματα που προέκυψαν από την επιτόπια έρευνα και τις προαναφερθείσες πηγές τεκμηριώθηκαν ένα προς ένα από την ομάδα ομιλητών-συμμετεχόντων. Πριν από την επεξεργασία του λημματολογίου

πραγματοποιήθηκε η τελική διαλογή των λημμάτων, κατά την οποία αποσύρθηκαν λήμματα από γειτονικές περιοχές (εντός του νομού Αρκαδίας) που δεν αναγνωρίσθηκαν από την ομάδα μας. Στην προσπάθεια να διαχωρίσουμε ιδιωματικά από εξωιδιωματικά στοιχεία, σημαντικό ρόλο έπαιξε το γεγονός ότι η συγγραφέας διαθέτει (τουλάχιστον) παθητική γνώση του ιδιώματος, πράγμα που γενικότερα θεωρείται σημαντικό πλεονέκτημα σε έρευνα ποιοτικής φύσης.

Το βασικό κριτήριο για την επιλογή των λημμάτων ήταν η απουσία τους από τα δύο μεγάλα και έγκριτα λεξικά της Κοινής, (α) το *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (ΛΚΝ)* και (β) το *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας του Γ. Μπαμπινιώτη (ΛΝΕΓ)*. Το νεότερο *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας* δεν συμπεριελήφθη στα λεξικά αναφοράς διότι η συγκέντρωση του βασικού όγκου του λημματολογίου καθώς και η τελική διαλογή των λημμάτων είχαν σχεδόν ολοκληρωθεί πριν αυτό δημοσιευτεί. Ωστόσο, βρεθήκαμε συχνά αντιμέτωποι με το ερώτημα "Τι αποτελεί ιδιωματική λέξη;" (βλ. Upton 2015), όπως λόγου χάρη όταν κληθήκαμε να αποφασίσουμε εάν θα συμπεριλάβουμε λήμματα που απαντώνται και στην Κοινή και στο ιδίωμα με την ίδια σημασία, όπως π.χ. *ζυγώνω, γιομίζω* κτλ. Ως απάντηση στο παραπάνω ερώτημα, θεωρήσαμε αναγκαίο να τα συμπεριλάβουμε στο Λεξικό, διότι, ενώ στη μεν Κοινή είναι καταχωρισμένα ως λαϊκότροπα, στο δε ιδίωμα αποτελούν βασικά του λεξήματα, εφόσον απουσιάζουν από αυτό τα αντίστοιχα *πλησιάζω, γεμίζω* κτλ. Επιπλέον, συμπεριλάβαμε λήμματα που αναφέρονται στη ζωή της υπαίθρου και τα οποία αποδώσαμε λεπτομερέστερα ή με μεγαλύτερη ακρίβεια απ' ό,τι στα παραπάνω λεξικά αναφοράς, καθώς και λήμματα που βρίσκονται σε ενδιαφέρουσες ιδιωματικές εκφράσεις (π.χ. *ασκί, κοτρώνα, κόρακας, λιθάρι* κτλ.). Με τον τρόπο αυτό προσπαθήσαμε από τη μία να μην απορρίψουμε ιδιωματικό υλικό και από την άλλη να αποφύγουμε παρεμβολές λημμάτων από την Κοινή (βλ. Barbato & Varvaro 2004· Upton 2015, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι λεξικογράφοι διαλεκτικών λεξικών πρέπει να είναι ιδιαίτερα φειδωλοί στην απόρριψη λημμάτων). Τέλος, συμπεριλάβαμε βεβαίως λήμματα κοινά στις δύο ποικιλίες, τα οποία όμως στο ιδίωμα διαθέτουν διαφορετική (ή διαφορετικές) ή επιπλέον σημασίες, διαφορετική σύνταξη και διαφορετική και μη προβλέψιμη μορφολογία ή/και φωνολογία από τα αντίστοιχα της Κοινής.

3. ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ

3.1. Γεωγραφική έκταση και ακμαιότητα

Χρονολογικά το ιδίωμα ήταν ακόμα ακμαίο γύρω στις αρχές το 20ού αι. και λίγο αργότερα, περίοδο στην οποία αναφέρεται και η χαρτογράφηση των διαλεκτικών ποικιλιών της ελληνικής από τον Trudgill (2003). Όμως, η βασική δομή του ιδιώματος (φωνολογία, μορφολογία, σύνταξη) έχει διασωθεί στην

ομιλία των γηραιότερων ομιλητών (περίπου από 75-80 ετών και άνω) και ιδιαίτερα όσων έχουν ζήσει όλη τους τη ζωή στη γενέτειρά τους. Μια σημαντική όμως διαφορά είναι ότι σχεδόν όλοι τους είναι πλέον διδιαλεκτικοί, με αποτέλεσμα να πραγματώνουν τα ιδιωματικά στοιχεία ανάλογα με το επίπεδο ύφους και τον συνομιλητή στον οποίο απευθύνονται. Οι υπόλοιπες ηλικιακές ομάδες εμφανίζουν μεταξύ τους διαφορετικούς βαθμούς υποχώρησης, με αυτή των ομιλητών ηλικίας κάτω των 25 ετών να εμφανίζει δραστική υποχώρηση σε όλα τα επίπεδα.

Το ιδίωμα μπορεί να οριστεί βάσει συγκεκριμένων φωνολογικών, μορφολογικών και συντακτικών χαρακτηριστικών, ως προς τα οποία διαφοροποιείται συστηματικά από την Κοινή. Τα λεξιλογικά χαρακτηριστικά του φαίνεται να περιορίζονται γεωγραφικά στο βορειοανατολικό τμήμα της Αρκαδίας (π.χ. οι ομιλητές μας δεν αναγνώρισαν λέξεις ή παραλλαγές δικών τους λέξεων προερχόμενες από τα ενδότερα της γειτονικής Γορτυνίας), σε αντιδιαστολή με (τουλάχιστον) κάποια από τα φωνολογικά, μορφολογικά ή συντακτικά χαρακτηριστικά του που ανήκουν και σε άλλα αρκαδικά (βλ. Αγγελοπούλου 2010, σχετικά με το γορτυνιακό ιδίωμα) ή και μη αρκαδικά πελοποννησιακά ιδιώματα (βλ. Παντελίδης 1997, 2001β, σχετικά με το ηλειακό και μεσσηνιακό ιδίωμα). Εν απουσία όμως κοινωνιογλωσσολογικών μελετών στην αρκαδική (με εξαίρεση το γορτυνιακό), αδυνατούμε να αντιπαραβάλουμε τα κριτήριά μας με κριτήρια άλλων αρκαδικών ιδιωμάτων, ούτως ώστε να καθορίσουμε με ακρίβεια γεωγραφικά το δικό μας ιδίωμα.

3.2. Φωνολογία

Ένα από τα κυριότερα φωνολογικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος είναι ο τσιτακισμός, δηλαδή η τροπή των κλειστών υπερωικών /k/ και /g/ σε προστριβόμενα ουρανο-φατνιακά [ʧ] και [ʤ] (βλ. Manolessou & Pantelidis 2013 για τις διαφορετικές εκφάνσεις της ουράνωσης στις ελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες) πριν από τα πρόσθια φωνήεντα μετά από προσθίωση και ουράνωση (π.χ. [ˈʧipos] *κήπος*, [ʧeˈfali] *κεφάλι* κτλ.).

Άλλα φωνολογικά χαρακτηριστικά που διέπουν το ιδίωμα είναι η οπισθίωση και ουράνωση των κορωνικών συμφώνων /s/, /z/, /l/, /n/ πριν από το πρόσθιο φωνήεν /i/ (π.χ. [kuˈʃi] *κουσί*, [roˈʒi] *ροζί*, [suˈɣʎi] *σουγλί*, [agoˈɲi] *αγκωνή* κτλ.) καθώς και η απουσία προερρινοποίησης των ηχηρών κλειστών και προστριβόμενων συμφώνων (π.χ. [θaˈbizo] και όχι *[θaˈmbizo] *θαμπίζω*, [ksaˈdono] και όχι *[ksaˈndono] *ξαντώνω*, [ˈegonas] και όχι *[ˈeŋgonas] *έγγονας*, [aˈʤazo] και όχι *[aˈnʤazo] *αγγιάζω* κτλ.).

Η συλλαβική δομή καθώς και οι φωνοτακτικοί κανόνες που ακολουθεί το ιδίωμα είναι εξίσου ενδιαφέροντες. Τα ακόλουθα συμφωνικά συμπλέγματα αποκλείονται από την έμβαση της συλλαβής (βλ. Coutsougera 2022): (α) τα

συμπλέγματα *pn, kn* απλοποιούνται με επένθεση των φθόγγων [i] ή [u] (π.χ. *καπινός, πινίγω* αντί *καπνός, πνίγω* ή *τσικουνίδα* αντί *τσουκνίδα* κτλ.) ή με απαλοιφή (π.χ. *εξύμησα* αντί *εξύπνησα*), ενώ (β) το σύμπλεγμα *xn* συχνά (αν και όχι πάντα) απλοποιείται με απαλοιφή (π.χ. *ρίνω* αντί *ρίχνω* κτλ.) και (γ) το λιγότερο συνηθισμένο σύμπλεγμα *ϑl* μετατρέπεται στο φωνοτακτικά αποδεκτό *xl* (π.χ. *χλίβουμαι* αντί *ϑλίβομαι* κτλ.). Τα συμπλέγματα *ϑm, ɣm, vm* και (συχνά) *mn* απλοποιούνται είτε με επένθεση (π.χ. *βαθιμός* αντί *βαθμός* κτλ.), είτε με απαλοιφή (π.χ. *φύλαμα* αντί *φύλαγμα*, *σκαμί* αντί *σκαμνί* κτλ.). Επίσης τα συμπλέγματα φρακτικών συμφώνων υφίστανται ανομοίωση (π.χ. *γαλαχτίζω, χαραχτήρας, σκέδιο* κτλ.).

Εξαιρετικό ενδιαφέρον εμφανίζουν τα πάθη των υψηλών φωνηέντων /i/ και /u/ (βλ. Coutsougera 2019), τα οποία χάνουν τη συλλαβικότητά τους όταν είναι άτονα. Συγκεκριμένα, το υψηλό φωνήεν /i/ (α) τρέπεται σε ημίφωνο όταν βρίσκεται μετά από άλλο φωνήεν στα όρια μορφημάτων ή λέξεων (π.χ. [eˈkajka] *εκάηκα*, [vloˈɣaj] *βλογάει*, [ˈtojpa] *τό̲ είπα* κτλ.), (β) στην έξοδο της τελικής συλλαβής της λέξης, προκαλεί ουράνωση στο προηγούμενο ραχιαίο ή στα κορωνικά /s/, /z/, /l/, /n/ και συγχωνεύεται μαζί τους (π.χ. [ˈmac] < /maki/ *Μάκη*, [ˈmaç] < /maxi/ *μάχη*, [ˈtaʃ] < /tasi/ *Τάση*, [paˈpuʎ] *παππούλη* κτλ.) ή ουρανικοποιεί (δευτερεύουσα άρθρωση) το προηγούμενο χειλικό καθώς και τα υπόλοιπα κορωνικά σύμφωνα (π.χ. [ˈmimʲ] *Μίμη*, [ˈpopʲ] *Πόπη*, [ˈfotʲ] *Φώτη* κτλ.). Το ίδιο ισχύει και για την έξοδο της συλλαβής ενδολεξικά (π.χ. [ˈfiʎpas] *Φίλιππας* κτλ.), με τη διαφορά ότι, μετά από χειλικό ή μετά από κορωνικό (εκτός των /s/, /z/, /l/, /n/), το άτονο /i/ συγκόπτεται (π.χ. [ˈksers] *ξέρεις* κτλ.). Ας σημειωθεί ότι το πλευρικό σύμφωνο /l/ επίσης ουρανικοποιείται στην έξοδο της συλλαβής ενδολεξικά, ακόμα και όταν δεν ακολουθείται από /i/ (π.χ. [ˈvoʎta] *βόλτα*, [boʎˈdoza] *μπολντόζα* κτλ.).

Το άτονο υψηλό /u/ (α) προκαλεί χειλικοποίηση (δευτερεύουσα άρθρωση) στο προηγούμενο σύμφωνο στην έξοδο της τελικής συλλαβής της λέξης (π.χ. [aˈpanʷ] *απάνου*, [ˈxamʷ] *χάμου* κτλ.) και (β) συγκόπτεται ανάμεσα σε δύο σύμφωνα (π.χ. *αλπού* < *αλουπού* κτλ.).

Τέλος, η χασμωδία αποφεύγεται ενδολεξικά με κάθε κόστος, δηλ. είτε (α) με τις διάφορες εκφάνσεις της συνίζησης, όπως ενίσχυση (π.χ. [marˈturd̯o] *μαρτούριο* κτλ.) ή ουράνωση και συγχώνευση (π.χ. [ˈkʎo] *κλειω*, [eˈɲico] *ενοίκιο*, [taɟoθanaˈʃu] *τ’ Αγιο-Θανασιού* κτλ.), είτε (β) με ημιφωνοποίηση του /i/, με ή χωρίς αναβιβασμό του τόνου στο προηγούμενο φωνήεν, πράγμα που οδηγεί στον σχηματισμό διφθόγγου (π.χ. [ðoðeˈkajmero] *δωδεκάημερο*, [eˈkajka] *εκάηκα* κτλ.), είτε (γ) με επένθεση συμφώνου (π.χ. *κρυγαίνω*, *περποιγιέμαι* αντί *κρυώνω, περιποιούμαι* κτλ.), είτε (δ) με απαλοιφή (π.χ. *τρω, λε* αντί *τρώω, λέω* κτλ.). Επίσης, στα όρια λέξεων όπου συναντιούνται το ληκτικό φωνήεν της μιας λέξης και το αρκτικό της επόμενης, η χασμωδία αποφεύγεται είτε (α) με κράση (π.χ. *πό’παθα* < *που έπαθα*, *σό’ναι* < *σου είναι* κτλ.), είτε (β) με απαλοιφή του

πρώτου φωνήεντος, δηλ. έκθλιψη (π.χ. *τ' άλογο, τ' απίστομα* κτλ.), είτε (γ) με ημιφωνοποίηση/ενίσχυση (π.χ. [jeˈleɲ] *η Ελένη*, [ðjaˈvɣa] *δυ' αυγά* κτλ.), είτε (δ) με ημιφωνοποίηση του αρχικού /i/, αφού προηγηθεί αναβιβασμός του τόνου του στο ληκτικό φωνήεν της προηγούμενης λέξης (π.χ. [θeˈlajsane] *θελά̲ ησανε*, [foˈdajmuna] *φοντά̲ ημουνα* κτλ.).

Υπάρχουν βεβαίως και διεργασίες που δεν είναι συγχρονικές, όπως π.χ. η πρόταξη των φθόγγων [a], [e] ή σπανιότερα [o] στην αρχή της λέξης (π.χ. *αχείλι, επολληώρα, ολόξυγγας* κτλ.), η τροπή του άτονου [i] σε [e] (κυρίως) πριν από αντηχητικό (π.χ. *ελικία, ετιά, άκλερος* κτλ.), η απαλοιφή άτονου φωνήεντος στην αρχή της λέξης (π.χ. *λαττώνω, μετός, πολοιφάδι* κτλ.) κ.ά.

3.3. Μορφολογία

Μορφολογικά το ιδίωμα διαφοροποιείται συστηματικά από την Κοινή ως προς την κλίση του ρήματος, αλλά εμφανίζει διαφορές και ως προς την κλίση του ουσιαστικού και του επιθέτου.

Τα ρήματα του ιδιώματος χωρίζονται σε δύο συζυγίες: (α) στα παροξύτονα της α΄ συζυγίας τα οποία τονίζονται στην τελευταία συλλαβή του θέματος (θεματικά τονιζόμενα, όπως π.χ. *βάνω, κρένω, γδένω* κτλ.) ή στο επίθημα (π.χ. *ζυγώνω, γιομίζω, τινιάζω* κτλ.) και (β) στα οξύτονα της β΄ συζυγίας, τα οποία τονίζονται στην κατάληξη (καταληκτικά τονιζόμενα, όπως π.χ. *βαρώ, αργιώ, φιλιώ* κτλ.). Τα ρήματα σε -άω επίσης ανήκουν στη β΄ συζυγία (π.χ. *αγροικάω, απαντάω, χολιάω* κτλ.).

Ανάμεσα στα σημαντικά μορφολογικά χαρακτηριστικά που διέπουν το ιδίωμα είναι η διατήρηση της αύξησης ε- (π.χ. *εβόηθαγα/εβόηθηκα, επήγαινα/επήγα* κτλ.) και σπανιότερα της αύξησης η- (π.χ. *ή(γ)λεπα/η(γ)λέπαμε, ήφερα/ηφέραμε* κτλ.) στους παρελθοντικούς χρόνους, ακόμα και όταν αυτή δεν τονίζεται, ο σχηματισμός του παρατατικού των ρημάτων της β΄ συζυγίας σε -ειγα ή -αγα και όχι σε -ούσα (π.χ. *εκράτειγα, αγροίκαγα, εμίλαγα* κτλ.), ο σχηματισμός της παθητικής φωνής των ρημάτων της α΄ συζυγίας σε -ουμαι και όχι σε -ομαι (π.χ. *ντένουμαι, αρατίζουμαι, πυρώνουμαι, ζυγιάζουμαι* κτλ.), ο σχηματισμός του γερουνδίου σε *-οντα/-ώντα* και όχι σε *-οντας/-ώντας* (π.χ. *παίζοντα, γελώντα, τραγουδώντα* κτλ.) κ.ά. Εξαιρετικό ενδιαφέρον, μεταξύ άλλων, εμφανίζει επίσης η κλίση των ρημάτων της β΄ συζυγίας, αλλά και ο σχηματισμός των τετελεσμένων χρόνων της ενεργητικής φωνής.

Όσον αφορά την κλίση των ουσιαστικών, ενδιαφέρον εμφανίζει η γενική πληθυντικού που σχηματίζεται σε -ώνε/-ωνε (π.χ. *του Φωτώνε, τουν Αγιω-Θοδώρωνε, τουν παιδιώνε* κτλ.), η ύπαρξη θηλυκών ουσιαστικών σε -α, εν αντιθέσει προς τα αντίστοιχα της Κοινής που λήγουν σε -η (π.χ. *λίμνα, ασπιρίνα* κτλ.), όπως και ορισμένες ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει ο πληθυντικός των αρσενικών και ουδετέρων.

Όσον αφορά την κλίση των επιθέτων, όσα επίθετα αρχίζουν από στερητικό α- λήγουν σε -γος (π.χ. *απότιγος, αξύριγος* κτλ.) ή στον χαρακτήρα του θέματος + κατάληξη -ος (π.χ. *άρεντος, άκλαδος* κτλ.), ενώ η αιτιατική ενικού του αρσενικού των επιθέτων σε -ος -η -ο/-ος -α -ο (οξύτονων ή μη) σχηματίζεται σε -ονε (π.χ. *γλυκόνε, μικρόνε* κτλ.).

Η έκταση του άρθρου αυτού δεν μας επιτρέπει να αναφερθούμε με λεπτομέρειες σε περαιτέρω ιδιαιτερότητες που εμφανίζουν τα ρήματα και τα ουσιαστικά (πρωτίστως) αλλά και τα επίθετα και οι αντωνυμίες του ιδιώματος.

3.4. Σύνταξη

Ο τόπος ή η κατεύθυνση δηλώνονται με απρόθετη αιτιατική (π.χ. *πάω/κινάω τον κατήφορο, γυρίζω μέσα τα σπίτια* κτλ.). Το ίδιο ισχύει για το «κοντά» όταν αυτό δηλώνει χρονικό σημείο (π.χ. *κοντά την κονταυγή*).

Επίσης, κάποια είδη τροπικότητας πραγματώνονται διαφορετικά από ό,τι στην Κοινή: π.χ. η απορία ή αβεβαιότητα μπορεί να εκφραστεί περιφραστικά με υποτακτική, η οποία εισάγεται και με τα δύο μόρια *να* και *θα* ταυτόχρονα, πάντοτε με αυτή τη σειρά (π.χ. *Να θα ΄ναι μέσα;*). Εκφράζεται πάντοτε με ευθεία ερώτηση που ουσιαστικά απευθύνει ο ομιλητής στον εαυτό του και θα μπορούσε να αποδοθεί στην Κοινή ως «Άραγε να…;» ή «Λες να…;». Η δομή αυτή μαρτυρείται ακόμα, αν και τείνει να εκλείψει.

Επιπροσθέτως, η δυνητική οριστική πραγματώνεται με το *θελα/θαλα* και τον συνοπτικό τύπο του ρήματος (π.χ. *Επρόλαβα κι έκλεισα την πόρτα, ειτεμή δε θελα αφήκει τίποτα ο αέρας*).

Εδώ παραθέσαμε πολύ συνοπτικά τα κυριότερα φωνολογικά, μορφολογικά και συντακτικά χαρακτηριστικά του ιδιώματος.

4. Η ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ

Όσον αφορά τη **μακροδομή** του, το Λεξικό είναι χρηστικό και περιέχει 4200 λήμματα και 5210 σημασίες που καταχωρίζονται με αύξουσα αλφαβητική σειρά. Είναι βεβαίως μονόγλωσσο, εφόσον το ερμήνευμα αποδίδεται στην Κοινή. Όσον αφορά τη **μεγαδομή** του, είναι έντυπο, μεγέθους 320 σελίδων και διαστάσεων 14x21 εκατοστών, εκδ. από τις Εκδόσεις Πατάκη. Στο εισαγωγικό του μέρος περιλαμβάνει πρόλογο 28 σελίδων όπου αναλύεται η μεθοδολογία έρευνας που εφαρμόστηκε για τη συγκέντρωση και τεκμηρίωση των λημμάτων, και ορίζεται το ιδίωμα βάσει γλωσσολογικών χαρακτηριστικών ως προς τα οποία διαφοροποιείται συστηματικά από την Κοινή. Τέλος, μέρος του προλόγου καταλαμβάνει μια συνοπτική γραμματική του ιδιώματος, εμπλουτισμένη με μεγάλο αριθμό παραδειγμάτων. Το εισαγωγικό μέρος του Λεξικού περιλαμβάνει επίσης αφιέρωση και ευχαριστίες, λίστα με συντομογραφίες και λίστα με σύμβολα,

ενώ το επίμετρό του περιλαμβάνει βιβλιογραφία καθώς και λίστα γλωσσαρίων δημοσιευμένων σε τοπικές εφημερίδες και ιστοτόπων που χρησιμοποιήθηκαν.

Η **μικροδομή** του λήμματος είναι σύνθετη και το κάθε λήμμα περιέχει έναν αξιόλογο αριθμό πληροφοριών: πληθώρα χρηστικών παραδειγμάτων, φράσεων και στερεότυπων εκφράσεων, συνάψεων, αλλά και παροιμιών, γνωμικών και στίχων από δημοτικά τραγούδια του τόπου, τα οποία βοηθούν τον χρήστη να κατανοήσει τη λέξη σημασιολογικά και πραγματολογικά. Κάθε χρηστικό παράδειγμα είναι αυθεντικό, είτε καταγεγραμμένο μέσα από φυσική ομιλία είτε προτεινόμενο από φυσικό ομιλητή για τον σκοπό αυτό. Εκτός από τη σημασιολογική επεξεργασία, δηλ. το ερμήνευμα, το κάθε λήμμα συνοδεύεται από φωνολογικές, μορφολογικές, συντακτικές και υφολογικές πληροφορίες. Επίσης, όπου αρμόζει, το λήμμα διακλαδίζεται, δηλαδή συνδέεται εσωτερικά με άλλες σημασίες στις οποίες μπορεί να διακρίνεται, με δείκτες όπως (συνεκδ.)/συνεκδοχικά, (κατ' επέκτ.)/κατ' επέκταση, (μτφ.)/μεταφορικά κτλ., ή συνδέεται με άλλα λήμματα με δείκτες όπως (ΣΥΝ.)/συνώνυμο, (ΑΝΤ.)/αντώνυμο, (πρβ.)/παράβαλε κτλ.:

ζουνάρι, το [zuˈnari] (ΟΥΣ.) ζώνη, ζωνάρι. **ΦΡ.** (παλαιότ.) ***της καλόγριας το ζουνάρι,*** το ουράνιο τόξο. **ΦΡ**. ***τα πολλά ζουνάρια,*** **α.** κρασοβάρελο (λόγω των κυρτών βεργών του που μοιάζουν με ζωνάρια): *Ο γιος μ' ο κοντοθόδωρας με τα πολλά ζουνάρια* (αίνιγμα). **β.** (συνεκδ.) ο μπεκρής: *Με τα πολλά ζουνάρια έμπλεξες.*

χεροπήχι, το [çeroˈpiçi] (ΟΥΣ.) (παλαιότ.) μονάδα μήκους που ισοδυναμούσε με την απόσταση από τον αγκώνα μέχρι το τέλος των δαχτύλων (πρβ. οριά, πήχη1, ραβδί1, τρούμπλα).

Οι εν λόγω φωνολογικές, μορφολογικές και συντακτικές πληροφορίες καθώς και τα διαφορετικά επίπεδα ύφους μπορεί να αφορούν είτε όλο το λήμμα είτε κάποια ή κάποιες από τις σημασίες του.

Το λήμμα καταχωρίζεται με την κανονική του ορθογραφία (δηλ. αυτή της Κοινής), πράγμα το οποίο δεν δυσχεραίνει την αναζήτηση ή την ανάγνωσή του. Η φωνητική μεταγραφή του σημειώνεται αμέσως μετά την κεφαλή του λήμματος με μπλε χρώμα και περικλείεται σε ορθογώνιες αγκύλες. Δεν είναι όμως εντελώς αλλοφωνική, διότι (α) η συνίζηση σημειώνεται με ημίφωνο και όχι με τριβόμενο (π.χ. [omaˈtja] αντί για [omaˈtça] *ομματιά*, [çeˈrja] αντί για [çeˈrʝa] *χεριά* κτλ.) και (β) σημειώνονται σε αυτή τα άτονα υψηλά φωνήεντα (π.χ. [kuˈvelʎi] αντί για [kuˈvelʎ] *κουβέλι* κτλ.). Η φωνητική απόδοση των λημμάτων με τη βοήθεια του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου αποτελεί κεντρική πληροφορία του λεξικού.

Στη συνέχεια ακολουθεί το μέρος του λόγου και η σύνταξή του (αφορά κυρίως τα ρήματα). Το λήμμα καταχωρίζεται στον ενικό αριθμό για τα ουσιαστικά

με αναφορά του γένους, στο πρώτο πρόσωπο για τα ρήματα και στο αρσενικό για τα επίθετα, συνοδευόμενο από τις καταλήξεις του θηλυκού και του ουδετέρου:

βολά, η [voˈla] (ΟΥΣ.) φορά. **ΦΡ.** ***μια βολά***, μια φορά, κάποτε: *Μια βολά ήσανε λύκοι στο βουνό*. **ΦΡ.** ***και μια βολά,*** παραλίγο, σχεδόν: *Έσβησε και μια βολά!* ↔ *Παραλίγο να πεθάνει!* **ΦΡ.** ***μία μία βολά,*** κάθε φορά, όλη την ώρα: *Μό'ρχεται μία μία βολά και με φορτώνεται.* ↔ *Έρχεται όλη την ώρα και μου φορτώνεται.*
› [**ΜΕΣΝ. ΚΡ.** βολά].

βαρώ [vaˈro] (Ρ.) **1.** (μτβ. και αμτβ.) χτυπάω: *Βαρώ την καμπάνα / την πόρτα / το γόνα μου.* • *Άκω, βαρεί η καμπάνα!* **ΦΡ.** ***βάρει με με πίτουρα!,*** (δηλώνει θρίαμβο) άντε πιάσε με, αν μπορείς! (**ΣΥΝ. ΦΡ.** άι φύσα με!). **ΦΡ.** ***βαρώ το ντορόβλαγκο*** βλ. ντορόβλαγκος. **2.** (μτβ.) σκοτώνω θήραμα: *Εβάρεσες σήμερα;* ↔ *Σκότωσες κάποιο θήραμα σήμερα;* **3.** (μτβ.) (για μουσικό όργανο) παίζω: *Βαρεί καλό κλαρίνο.* **4.** (αμτβ.) (για ήλιο) ανατέλλω: *Σήκω, εβάρεσ' ο ήλιος!* **5.** (αμτβ.) φτάνω ή εκτείνομαι μέχρι: *Το ποτάμι εβάρεσε στο δρόμο.*
› [**ΜΕΣΝ. ΚΡ.** βαρώ (μόνο σημ. 1-3)].

λιγούλης -ια -ι [ʎiˈɣuʎis] (ΕΠ.) (υποκορ. του λίγος) **1. α.** λίγος*: λιγούλια ζάχαρη, λιγούλης τραχανάς* • *Έχει λιγούλη αέρα σήμερα.* **β.** (ως έκφραση ευγένειας) λιγάκι: *Βάλε μου λιγούλι κρασί.* **λιγούλι (ΕΠΙΡΡ.)**: *Κρυώνω λιγούλι.*
› [**ΜΕΣΝ. ΚΡ.** λιγούλι (επ. ουδ.)].

Ας σημειωθεί εδώ ότι κάποια λήμματα απαντούν μόνο σε παγιωμένες φράσεις (π.χ. *είμαι λάρμα της πείνας, έφαγα τα κάνταλα* κτλ.):

κάνταλα, τα [ˈkadala] (ΟΥΣ.) στη **ΦΡ.** ***έφαγα τα κάνταλα,*** έψαξα παντού (συνήθως χωρίς επιτυχία) (**ΣΥΝ. ΦΡ.** έφαγα τα βήσαλα, έφαγα τους τόπους).

Με τη βοήθεια των φυσικών ομιλητών υπολογίσαμε επίσης την αρχαιότητα των λημμάτων που τείνουν να εκλείψουν ή που δεν είναι πλέον σε χρήση. Η αρχαιότητα του λήμματος σημειώνεται με τον δείκτη (παλαιότ.)/παλαιότερο ή (απαρχ.)/απαρχαιωμένο, που έχει αποδοθεί στα λήμματα εκείνα τα οποία αναγνωρίζονται με δυσκολία από φυσικούς ομιλητές άνω των 90 ετών:

βαμπακώνω [vabaˈkono] (Ρ.) (αμτβ.) (παλαιότ.) **1.** στεγνώνει το στόμα μου (από δίψα, κλάμα, πολυλογία κτλ.): *Εβαμπάκωσε η γλώσσα μου.* || (παθ. φ.) **βαμπακώνουμαι 2.** στενοχωριέμαι υπέρμετρα, σκάω από το κακό μου: *Εβαμπακώθη η δόλια με τα νέα.*
παίδα, η [ˈpeða] (ΟΥΣ.) (απαρχ.) βάσανο, μαρτύριο, ταλαιπωρία: *Τα παιδιά έχουνε παίδα.* • *Όχι παιδιά, παίδα να λες!* • (ως βρισιά) *Παίδα, ντε!*
› [**ΜΕΣΝ. ΚΡ.** παίδα].

Η πλειονότητα των λημμάτων του λεξικού απουσιάζει εντελώς από τα δύο λεξικά αναφοράς. Υπάρχουν όμως αρκετά κοινά λήμματα, των οποίων η σύγκριση είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα. Παραδείγματος χάριν, υπάρχουν λέξεις που απαντούν και στην Κοινή και στο ιδίωμα, αλλά διαφέρουν πλήρως **σημασιολογικά** μεταξύ τους (π.χ. *άκριτος* στο ιδίωμα σημαίνει *άνευ όρων* και όχι *ασυλλόγιστος*), αλλά και λέξεις που διαφέρουν μεταξύ τους σε κάποιες αλλά όχι σε όλες τις σημασίες τους στις δύο ποικιλίες (π.χ. *τρομάζω* στο ιδίωμα σημαίνει *δυσκολεύομαι*, και όχι *φοβίζω/φοβάμαι*). Επίσης συμβαίνει και το αντίθετο, δηλ. το ιδιωματικό λήμμα να διαθέτει παραπάνω σημασίες από το αντίστοιχο της Κοινής. Το λεξικό σε αυτή την περίπτωση καταγράφει μόνο την ιδιωματική ή τις ιδιωματικές σημασίες του λήμματος:

σταυρώνω [staˈvrono] (Ρ.) (μτβ.) **1.** συναντώ κάποιον και τον σταματώ: *Τον εσταύρωσα στο δρόμο να του μιλήσω.* • *Μ' εσταύρωσε 'κεί πο'ρχόμουνα κι άργησα.* **2.** μπαίνω μπροστά σε κάποιον για να αποτρέψω καβγά (ανοίγοντας τα χέρια και σχηματίζοντας το σχήμα του σταυρού): *Τον εσταύρωσε και δεν εγίνη το κακό.* **3.** (μτφ.) γίνομαι εμπόδιο, δυσκολεύω: *Μη με σταυρώνεις, ρε παιδάκο μου!* **4.** (μτφ.) ικετεύω: *Τον εσταύρωσα να μην πάει, αλλά επήγε.* • *Μ' εσταύρωσε, τι να κάμω;* (ενν. και ενέδωσα).
(Οι λοιπές σημασίες της ΚΝΕ ισχύουν.)

Υπάρχουν τέλος κοινά λήμματα που απαντώνται με διαφορετική **φωνολογία** (π.χ. *κλάημα, τζιάκι, τσιουλάω, πινίγω* κτλ.), με διαφορετική **μορφολογία** (π.χ. *αστοχάω/ΚΝΕ αστοχώ, φιλιώ/ΚΝΕ φιλώ, μεριάω/ΚΝΕ μεριάζω, η μπαρούτη/ΚΝΕ το μπαρούτι, ζέστα/ΚΝΕ ζέστη* κτλ.) ή με διαφορετική **σύνταξη** στις δύο ποικιλίες (π.χ. το ρήμα *χάνω* απαντά στο ιδίωμα στο γ΄ πρόσωπο με κλιτική αντωνυμία σε αιτιατική με τη σημασία *καταστρέφει, ζημιώνει, κάνει κακό: Μας έχασε η Κατοχή* κτλ.)

Τέλος, παρότι το Λεξικό δεν είναι ετυμολογικό, προσδιορίζει εκείνα τα λήμματα που είναι μεσαιωνικής προέλευσης. Για τον σκοπό αυτό, για το κάθε λήμμα ξεχωριστά έχει ελεγχθεί εάν αυτό υπάρχει στην *Επιτομή του λεξικού της μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας (1100-1669) του Εμμ. Κριαρά* (Αα – Ππ, παραθήκη). Για τα υπόλοιπα γράμματα (Ππ, παραθήκη – Ωω) ανατρέξαμε στο *Μέγα λεξικόν ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης* του Δ. Δημητράκου (με εξαίρεση μικρό αριθμό λημμάτων για τα οποία συμβουλευτήκαμε το ΛΝΕΓ). Η παραπάνω πληροφορία καθώς και η πηγή της περικλείεται μέσα σε ορθογώνιες αγκύλες στο τέλος του αντίστοιχου λήμματος, προς όφελος του χρήστη. Σκοπός μας είναι να γίνει στο μέλλον μια πρώτη εκτίμηση για τη συμβολή της μεσαιωνικής ελληνικής στη διαμόρφωση του λεξιλογίου του ιδιώματος, το οποίο εικάζουμε ότι δέχτηκε

πολύ μικρότερη επιρροή από την καθαρεύουσα σε σχέση με την Κοινή. Όπως αποδεικνύεται λοιπόν από την παρούσα έρευνα, πάνω από το ένα τρίτο των λημμάτων του Λεξικού ανάγονται στη μεσαιωνική ελληνική. Μια πιο αναλυτική και απολύτως ακριβής καταγραφή του συνόλου των λημματικών τύπων μεσαιωνικής προέλευσης θα ήταν εξαιρετικά ενδιαφέρουσα σε μια μελλοντική έκδοση. Αυτό θα ήταν εφικτό μετά την ολοκλήρωση του *Λεξικού της μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας, 1100-1669* του Εμμ. Κριαρά.

Η σύγκριση ανάμεσα στα λήμματα του παρόντος λεξικού και του μεσαιωνικού είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα. Αρκετά από τα μεσαιωνικά λήμματα παραμένουν αμετάβλητα ακόμα και σήμερα (π.χ. *απανταίνω, βάνω, αναπίνω, μπαιζοβγαίνω, ξεδιλιαίνω, κάθοικο(ν), ομματιά, παίδα, κατσούλα, κλώσμα, κατάθερμος, πάλε, βέβια* κτλ.), ενώ τα υπόλοιπα, όπως είναι αναμενόμενο, έχουν υποστεί σημασιολογικές μεταβολές ή μεταβολές ως προς τη φωνολογία, μορφολογία, ή/και την σύνταξή τους.

Το λεξικό στοχεύει να συμβάλει στη διάσωση ιδιωματικού λόγου και να αποτελέσει σημείο αναφοράς στη μελέτη της αρκαδικής στο πλαίσιο της διαλεκτικής λεξικογραφίας της ελληνικής, αλλά και να φέρει στο προσκήνιο τα πελοποννησιακά ιδιώματα, η παρουσία των οποίων είναι πενιχρή στη βιβλιογραφία, κατά πάσα πιθανότητα λόγω της μέχρι πρόσφατα επικρατούσας άποψης ότι η Πελοποννησιακή είναι η βάση της Κοινής (άποψη που επανεξετάζεται τα τελευταία χρόνια, βλ. Παντελίδης 2001α, 2007, 2015· Mackridge 2014, 2022).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγγελοπούλου 2010: Δ. Αγγελοπούλου, *Το γορτυνιακό ιδίωμα και η χρήση του στην εκπαίδευση* [Διδακτορική Διατριβή]. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών [Online], [https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/25395].

Barbato & Varvaro 2004: M. Barbato, A. Varvaro, Dialect dictionaries. *International Journal of Lexicography*, *17*, 429–439

Coutsougera 2019: P. Coutsougera, Palatalization, fortition and deletion in the high vowels of Arcadian Greek. *Toronto Working Papers in Linguistics*, *41 (1)* [Online], [https://doi.org/10.33137/twpl.v41i1.32771].

Coutsougera 2022: P. Coutsougera, The Arcadian Greek syllable. In E. Kkese (ed.), *Speech Perception and Production in L2* (pp. 56–77). Cambridge Scholars Publishing.

Κουτσούγερας 2017: Δ. Χ. Κουτσούγερας, *Μια ιστορία ζωής.* Αυτοέκδοση.

Mackridge 2014: P. Mackridge, The Greek language since 1750. In C. Carpinato & O. Tribulato, (eds.), *Storia e storie e delle lingua greca* (pp. 133–164). Venice: Edizioni Ca' Foscari.

Mackridge 2022: P. Mackridge, Was there a Phanariot literary Koine in the eighteenth century? In *Κεντρική ομιλία στο 2ο Διεθνές Συνέδριο για την Κοινή, τις κοινές και τη διαμόρφωση της κοινής νεοελληνικής που διοργανώθηκε από το ΑΠΘ*. Θεσσαλονίκη.

Manolessou & Pantelidis 2013: I. Manolessou, N. Pantelidis, Velar fronting in Modern Greek Dialects. In M. Janse, B. D. Joseph, A. Ralli & M. Bagriacik (eds.), *Proceedings of the 5th International Conference of Modern Greek Dialects and Linguistic Theory* (pp. 272–286).

Παντελίδης 1997: Ν. Παντελίδης, *Η ηλειακή διάλεκτος, ονοματική και ρηματική κλίση*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Ζήτη.

Παντελίδης 2001α: Ν. Παντελίδης, Πελοποννησιακός ιδιωματικός λόγος και κοινή νεοελληνική. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, *21*, 550–561.

Παντελίδης 2001β: Ν. Παντελίδης, Φωνητικές παρατηρήσεις σε ένα μεσσηνιακό ιδίωμα. *Πρακτικά 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας* (σσ. 480–486). Θεσσαλονίκη: University Studio Press.

Παντελίδης 2007: Ν. Παντελίδης, Κοινή δημοτική: παρατηρήσεις στη διαδικασία διαμόρφωσής της. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, *27*, 337–347.

Παντελίδης, Ν. (2015). Σχετικά με το ιδιωματικό υπόβαθρο της κοινής ελληνικής. Στον Ανδρουλάκη, Ι. (εκδ.), *Οι γεωγραφικές και κοινωνικές ποικιλίες της νέας ελληνικής και η παρουσία τους στην εκπαίδευση* (pp. 41–50). Έκδοση: Εργαστήριο Μελέτης, Διδασκαλίας και Διάδοσης της Ελληνικής Γλώσσας.

Παπαζαφειρόπουλος 1887: Π. Παπαζαφειρόπουλος, *Περισυναγωγή γλωσσικής ύλης και εθίμων του ελληνικού λαού ιδία δε του της Πελοποννήσου*. Πάτρα: Εκδόσεις Κάδμος.

Trudgill 2003: P. Trudgill, Modern Greek dialects: A preliminary classification. *Journal of Greek Linguistics*, *4*, 45–64.

Upton 2015: C. Upton, Regional and Dialect Dictionaries. In P. Durkin (ed.), *The Oxford Handbook of Lexicography* (pp. 381–392) [Online], [https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199691630.013.25].

ΛΕΞΙΚΑ

Καζάζης & Καραναστάσης 2001–2003: Ι. Καζάζης, Α. Καραναστάσης, *Επιτομή του λεξικού της μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας 1100–1669 του Εμμανουήλ Κριαρά*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Κριαράς 1969–2021: Ε. Κριαράς, *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας 1100–1669*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Λεξικό της κοινής νεοελληνικής 1998: *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Μέγα λεξικόν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης 1930–1953: *Μέγα λεξικόν ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης* 1930–1953. Αθήνα: Αρχαίος εκδοτικός οίκος Δημητρίου Δημητράκου.

Μπαμπινιώτης 1998/2019: Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας, με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας 2014: *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

ΓΛΩΣΣΑΡΙΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΑ ΣΕ ΤΟΠΙΚΕΣ ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Οικονομόπουλος 1994–1996: Α. Κ. Οικονομόπουλος, *Γλωσσάρι Κανδήλας*. *Γλωσσάρι δημοσιευμένο στην εφημερίδα Τα Κανδυλιώτικα*.

Πανόπουλος 2001–2004: Κ. Πανόπουλος, *Λεξικό τοπολαλιάς (ντόπιας λαλιάς) της περιοχής του Αρκαδικού Ορχομενού. Γλωσσάρι δημοσιευμένο στην εφημερίδα Το Λεβίδι, Χθες, Σήμερα, Αύριο*.

Photini Coutsougera
University of Toronto,
Department of Language Studies

THE DICTIONARY OF THE DIALECT OF NORTHEASTERN ARCADIAN

Summary

The present article describes the features and research methodology of the *Dictionary of Northeartern Arcadian*. The dictionary comprises 4.200 entries and 5.120 senses. These entries were primarily collected during field work, over a period of approximately thirteen years, and from existing written sources. Subsequently, they were verified one by one by a group of native speakers of the dialect, aged 80 and over. A selection criterion was their absence from the two authoritative Standard Modern Greek Dictionaries, *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής του ΑΠΘ* and *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας του Γ. Μπαμπινιώτη,* unless their meaning, syntax, morphology and/or phonology differed non predictably from their equivalent Standard Greek entries. Each entry contains semantic, phonological (IPA transcription), morphological, syntactic and stylistic information. It also contains a plethora of authentic examples in use, synonyms, antonyms, idioms and idiomatic phrases, proverbs, sayings, and verses from local folk poetry. Finally, a 28-page Prologue includes a compact grammar of the dialect, lays out the research methodology employed in the data collection, and defines Arcadian Greek on the basis of linguistic criteria which systematically differentiate it from Standard Greek. This book aspires to bring the Peloponnesian varieties of Greek to the fore as they have been conspicuously absent from the literature.

Keywords: Dictionary, Arcadian Greek, Peloponnesian dialects

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch17

Νίκος Μαθιουδάκης[1]
Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας
Πανεπιστήμιο Γρανάδας

ΥΦΟΜΕΤΡΙΚΕΣ ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΣΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗ

Η παρούσα εργασία ασχολείται με την υφολογική προσέγγιση της ποίησης του Κυριάκου Χαραλαμπίδη, διαμέσου της χρήσης νέων τεχνολογιών, και ειδικότερα υπό το πρίσμα της θεωρίας των σωμάτων κειμένων (corpora). Επομένως, η έρευνα βασίζεται στην επεξεργασία των ποιημάτων του Χαραλαμπίδη σε διαφορετικές λογοτεχνικές περιόδους με υποσώματα κειμένων (sub-corpora), φανερώνοντας διαφορές ύφους – σε λεξιλογικό, σημασιολογικό αλλά και γενικότερα πραγματολογικό επίπεδο. Στόχος είναι να διερευνηθούν αφενός τα άγνωστα στοιχεία των δεδομένων μέσα από την ανάλυση των γλωσσικών σχημάτων (linguistic patterns) και αφετέρου να στηριχθεί η ερμηνεία των ποιημάτων σε αντικειμενικά κριτήρια, βασιζόμενοι σε μαθηματικοποιημένα υφογλωσσικά και υφομετρικά χαρακτηριστικά. Ειδικότερα, αντικείμενο της έρευνας αποτελούν (α) η λεξιλογική ανάλυση των ποιημάτων, προκειμένου να αναδειχθούν τα ουσιαστικά με μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης, (β) η συγκριτική μελέτη ανάμεσα στις ποιητικές φάσεις αλλά και του συνόλου των απάντων, καθώς και (γ) ο σχολιασμός των κυρίαρχων λεξικών συνάψεων στην ποίηση του κύπριου λογοτέχνη. Η προσέγγιση της νεοελληνικής λογοτεχνίας –μέσα από τέτοιου είδους υφογλωσσικές αναλύσεις ως μια σύγχρονη μέθοδος μελέτης του ύφους και των παραμέτρων του– έχει ευρύτερες προεκτάσεις για την ερμηνεία της ποίησης και διαμορφώνει ένα νέο πεδίο ανάλυσης στο οποίο συναντώνται η γλωσσολογία με τη λογοτεχνική θεωρία και κριτική.

Λέξεις-κλειδιά: Σώματα κειμένων, Υφομετρία, Συχνότητα λέξεων, Κυρίαρχες λεξικές συνάψεις, Υφολογία, Κυπριακή λογοτεχνία, Κυριάκος Χαραλαμπίδης

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Κυριάκος Χαραλαμπίδης αδιαμφισβήτητα είναι μία από τις πιο ουσιώδεις και χαρακτηριστικές ποιητικές φωνές της Κύπρου, καθώς «η υψηλή αισθητική αξία της ποίησής του… τον αναδεικνύει σε έναν από τους σημαντικότερους

[1] nikosmathious@gmail.com

έλληνες ποιητές της μεταπολεμικής και της μεταπολιτευτικής περιόδου» – όπως σημειώνει ο Ευριπίδης Γαραντούδης (2014). Εμφανίστηκε στα γράμματα το 1961, δημοσιεύοντας την πρώτη του ποιητική συλλογή *Πρώτη Πηγή*. Συνολικά, έχει γράψει 13 ποιητικές συλλογές (1961-2017), οι οποίες συμπεριλαμβάνονται στα *Ποιήματά* του (2019), ενώ το 2022, εκδόθηκε η τελευταία του ποιητική συλλογή *Η Νύχτα των Κήπων*· επίσης, κυκλοφορούν και δύο συλλογές με ποιήματα για παιδιά με τους τίτλους *Σαλιγκάρι και φεγγάρι* (2018) και *Με τις λέξεις αγκαλιά* (2023).

Στη σχεδόν εξηνταπεντάχρονη συγγραφική του πορεία, αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα λογοτέχνη με δυναμική ποιητική γραφίδα, που έχει διαμορφώσει μια ιδιότυπη λογοτεχνική γλώσσα, προβάλλοντας τις ιδιαιτερότητες της ποιητικής του γραμματικής· στη χαραλαμπίδεια ποίηση, η γλώσσα είναι το πρωτεύον, έχοντας όμως και μια κυπρίζουσα διάθεση ως υπόβαθρο του ρυθμού και του ύφους της, ενώ ο ποιητής πιστεύει στη δύναμη της μεμονωμένης λέξης. Σύμφωνα με τον Χαραλαμπάκη (2021: 340), ο κύπριος ποιητής «έχει ζυμωθεί με τη γλώσσα. Ξέρει όσο λίγοι τα μυστικά της... Πολλά από τα πολυσήμαντα μηνύματα της ποίησής του ξεκινούν από εμπειρίες και βιώματα της πολύπαθης Κύπρου, για να λάβουν τελικά πανανθρώπινο χαρακτήρα».

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι να αναδειχθούν οι πτυχές της γλώσσας και του ύφους του Κυριάκου Χαραλαμπίδη, διαμέσου υπολογιστικών εργαλείων, αποκαλύπτοντας τη δύναμη και τη δυναμική της λέξης στην ποίησή του. Ειδικότερα, πρόκειται να διερευνήσουμε στο ποιητικό του έργο: (α) το σύνολο των λέξεων (word tokens) και των λεξικών τύπων (word types), (β) τη λεξιλογική πυκνότητα (lexical density) και (γ) τους λεξικούς τύπους των ουσιαστικών με τη μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης (high frequency words), σχολιάζοντας τα κειμενικά δεδομένα που θα προκύψουν.

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

2.1. Σώματα κειμένων

Τα σώματα κειμένων (corpora) αποτελούν συλλογές κειμένων από μια γλώσσα (ή γλωσσική ποικιλία), αποθηκευμένων συνήθως σε μια βάση δεδομένων σε ηλεκτρονική μορφή, η οποία δημιουργείται με συστηματικά κριτήρια και έχει ουσιαστικά στόχο την παροχή στοιχείων ή πληροφοριών σε γλωσσικό, λεξικολογικό ή/και υφολογικό επίπεδο.

Στο πλαίσιο της σωματοκειμενικής γλωσσολογίας (corpus linguistics), ο Γούτσος (2012) υποστηρίζει πως με τα σώματα κειμένων εξάγονται πληροφορίες για τη γλώσσα από εκτεταμένα γλωσσικά δεδομένα που διακρίνονται ως εμπειρικά, αυθεντικά, συστηματικά και κειμενικά, προκειμένου να στηριχθεί η ερμηνεία του κειμένου σε αντικειμενικά κριτήρια (Fisher-Starcke 2009). Η πιο σημαντική από τις αρχές της αξιοποίησης των σωμάτων κειμένων στη μελέτη της

γλώσσας είναι η υπόθεση της ισότητας μεταξύ συχνότητας εμφάνισης στοιχείων και της σπουδαιότητάς τους, όπως υποστηρίζει ο Sinclair (1991). Επίσης, η χρήση των σωμάτων κειμένων για την προσέγγιση στην ανάλυση της γλώσσας ευνοεί την αρχή της ολικής εξηγησιμότητας (total accountability, Γούτσος & Φραγκάκη 2015: 16).

Με άλλα λόγια, σημειώνεται πως τα γλωσσικά στοιχεία που εμφανίζονται συχνά στα δεδομένα έχουν μεγάλη σημασία για το περιεχόμενο ή τη δομή των δεδομένων αυτών. Βασικά μεθοδολογικά εργαλεία των σωμάτων κειμένων (για την επεξεργασία και την ανάλυση των δεδομένων) είναι οι κατάλογοι συχνότητας λέξεων (word lists) και οι συμφραστικοί πίνακες (concordances) (βλ. Γούτσος & Φραγκάκη 2015: κεφ. 3). Οι συμφραστικοί πίνακες, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο Γούτσος (2012), προσφέρουν τις περισσότερες γλωσσικές πληροφορίες για μια λέξη, καθώς επιτρέπουν να εντοπισθούν οι λέξεις με τις οποίες συνεμφανίζεται, δηλαδή τις συνάψεις της. Επιτρέπουν επίσης να εντοπισθούν οι άμεσες συνταγματικές σχέσεις της λέξης, δηλαδή τα ευρύτερα δομικά σύνολα στα οποία χρησιμοποιείται. Επιπλέον, δίνουν τη δυνατότητα να διερευνηθούν τα περισσότερο σημαντικά δομικά σχήματα στη χρήση μιας λέξης.

2.2. Υφομετρήσεις

Οι υφομετρήσεις (stylometrics) αποτελούν το σύνολο των υφομετρικών χαρακτηριστικών ενός κειμένου (ενός συγγραφέα). Ορισμένα υφομετρικά χαρακτηριστικά, που αφορούν κυρίως γλωσσικά στοιχεία, είναι: ορθογραφικές αποκλίσεις, λεξιλογικές διαφοροποιήσεις, λειτουργικές λέξεις, λέξεις περιεχομένου, συχνότητα λεκτικών τύπων, μέρη του λόγου, συντακτικές δομές κ.ά.

Στο πλαίσιο της υπολογιστικής υφολογίας ή υφομετρίας (computational stylistics ή stylometry), ο Μικρός (2015) υποστηρίζει πως το σύνολο των μετρήσεων που εφαρμόζονται στα κείμενα ενός συγγραφέα καταρτίζουν το υφομετρικό του προφίλ. Το προφίλ αυτό είναι ουσιαστικά η ποσοτική έκφραση των γλωσσικών επιλογών (ασυνείδητων ως επί το πλείστον), τις οποίες «εγγράφει» ο συγγραφέας στα κείμενά του. Εξαιτίας της ποσοτικής έκφρασης, είναι δυνατόν να συγκριθεί αντικειμενικά με άλλα υφομετρικά προφίλ διαφορετικών συγγραφέων. Σημειωτέον, όμως, πως η σύγκριση δεν παράγει ποιοτική διαβάθμιση, ενώ έχει αποκλειστικό στόχο τον εμπειρικό προσδιορισμό της ατομικότητας του συγκεκριμένου συγγραφέα.

Όπως αναφέρει επισταμένως ο Μικρός (2015), τέτοιου είδους χαρακτηριστικά έχουν χρησιμοποιηθεί κυρίως στον εντοπισμό του συγγραφικού ύφους, αλλά έχει φανεί ότι σχετίζονται και με άλλα μετακειμενικά χαρακτηριστικά:

- **Type/Token Ratio (TTR):** Είναι ο λόγος των μοναδιαίων λεξιλογικών μονάδων (types) προς τον αριθμό των λέξεων (tokens) του κειμένου.

Πρόκειται για ένα δείκτη λεξιλογικού πλούτου (lexical richness), αφού όσο μεγαλύτερος είναι, τόσο περισσότερες διαφορετικές λέξεις έχει το κείμενο σε σχέση με τον συνολικό αριθμό λέξεών του (βλ. Biber 1988). Συχνά αποδίδεται και σε ποσοστό επί τοις εκατό.

- **Άπαξ Λεγόμενα (HapL):** Το ποσοστό των λέξεων που εμφανίζονται στο κείμενο μόνο μία φορά.
- **Δις Λεγόμενα (DisL):** Το ποσοστό των λέξεων που εμφανίζονται δύο φορές στο κείμενο.
- **Λόγος Δις προς Άπαξ Λεγόμενα (Dis_HapL):** Ο λόγος των δύο προηγούμενων μεταβλητών (βλ. Hoover 2003).
- **Συχνότητα συχνών λέξεων (Word Frequency):** Οι πιο συχνές λέξεις ενός κειμένου καλύπτουν ένα μεγάλο μέρος της υφομετρικής ταυτότητας του συγγραφέα.

2.3. Προηγούμενες έρευνες

Ενδεικτικά αναφέρονται παρακάτω ορισμένα παραδείγματα ερευνητικών μελετών που αναδεικνύουν –με υπολογιστικές μεθόδους– υφογλωσσικά και υφομετρικά χαρακτηριστικά στη λογοτεχνία: του Culpeper (2002), καθώς και των Scott και Tribble (2006), οι οποίοι αναλύουν ως προς τις λέξεις-κλειδιά το *Ρωμαίος και Ιουλιέτα* του William Shakespeare, της Mahlberg (2007), η οποία ασχολείται με λεξικά συμπλέγματα στο *Ζοφερός Οίκος* του Charles Dickens, και της Fisher-Starcke (2009), η οποία ασχολείται με τις λέξεις-κλειδία και τις συχνές φράσεις στο *Υπερηφάνεια και Προκατάληψη* της Jane Austen. Αντίστοιχα, έχουν γίνει εξίσου ορισμένες υφογλωσσικές προσεγγίσεις για σύγχρονους έλληνες λογοτέχνες, όπως για τον Β. Βασιλικό, τον Ν. Εγγονόπουλο, τον Ο. Ελύτη, τον Κ. Π. Καβάφη, τον Ν. Καζαντζάκη, τον Γ. Σεφέρη, τον Α. Παπαδιαμάντη, τον Μ. Πρατικάκη, τον Γ. Ρίτσο, τον Κ. Χαραλαμπίδη[2] κ.ά.

3. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

3.1. Σχεδιασμός και δεδομένα

Τα δεδομένα της παρούσας έρευνας περιλαμβάνουν σώματα κειμένων των ποιημάτων του Κυριάκου Χαραλαμπίδη, όπως έχουν εκδοθεί σε αυτοτελείς ποιητικές συλλογές[3]. Πιο συγκεκριμένα, δημιουργήθηκε ένα σώμα κειμένων, το *Σώμα «Χαραλαμπίδης»* (Corpus Haralambides, CH)[4] με τα άπαντα των ποιημάτων, όπως εκδόθηκαν, εν έτει 2019, από τις Εκδόσεις Ίκαρος[5]. Δεδομένου πως μετά

[2] Μέχρι σήμερα, στον Χαραλαμπίδη έχουμε μελέτες μόνο της Χ. Γιαννίκη, της Λ. Χριστοδουλίδου, καθώς και του Ν. Μαθιουδάκη.

[3] Εξαιρούνται οι δύο ποιητικές συλλογές για παιδιά που κυκλοφορούν από τις εκδόσεις Καλειδοσκόπιο – για τις οποίες πρόκειται να γίνει ειδική μελέτη.

[4] Πρβ. Μαθιουδάκης (2020).

[5] Θερμότατες ευχαριστίες οφείλω στις Εκδόσεις Ίκαρος, χωρίς τη δική τους αρωγή η έρευνά μου θα

την έκδοση των απάντων κυκλοφόρησε και η τελευταία ποιητική του συλλογή *Η Νύχτα των Κήπων* (2022, Ίκαρος), μετα-δημιουργήθηκε ένα νέο σώμα κειμένου, το *Σώμα «Χαραλαμπίδης»+* (Corpus Haralambides+, CH+).

Στη συνέχεια με βάση το δείγμα συγκροτήθηκαν τέσσερα υποσώματα κειμένων (sub-corpora) –που δημιουργήθηκαν ακολουθώντας τις αρχές του Sinclair (2005)[6] και τους σκοπούς της παρούσας μελέτης–, σύμφωνα όμως με την κατανομή των ποιητικών συλλογών του κύπριου ποιητή σε τέσσερις φάσεις από τον Αντώνη Πετρίδη (2019: 66). Κατά τη γνώμη μας, η τελευταία συλλογή θα πρέπει (τουλάχιστον προς το παρόν) να εντάσσεται σε μια ξεχωριστή φάση του ποιητή, καθώς εκδίδεται μετά τη συγκεντρωτική έκδοση των ποιημάτων του.

Οπότε, το πρώτο υποσώμα (CH1) περιλαμβάνει τα ποιήματα από το 1961 μέχρι το 1973 («προεισβολική φάση»[7]), το δεύτερο υποσώμα (CH2) από το 1977 μέχρι το 1989 («μετάεισβολική φάση»[8]), το τρίτο υποσώμα (CH3) από το 1995 μέχρι το 2006 («πρώτη μυθοποιητική φάση»[9]) και το τέταρτο υποσώμα (CH4) περιλαμβάνει τα ποιήματα από το 2012 μέχρι και σήμερα («δεύτερη μυθοποιητική φάση»[10]). Και επίσης, ένα πέμπτο υποσώμα (CH5+) που περιλαμβάνει τα τελευταία ποιήματα.

Στον Πίνακα 1, όπως δημιουργήθηκε από το Voyant Tools, φαίνονται το σύνολο των λέξεων (words) αλλά και οι λεξικοί τύποι (types) ανά υποσώμα/φάση, καθώς και η αναλογία τους επί τοις εκατό (ratio), ως δείκτης λεξιλογικού πλούτου (lexical richness).

Summary | Documents | Phrases

	Title	Words	Types	Ratio	Words/Sentence
1	CH1_1961-1973_Pro-isvoliki	15,146	4,855	32%	16.5
2	CH2_1977-1989_Meta-isvoliki	28,693	8,410	29%	16.8
3	CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki	48,076	14,448	30%	20.0
4	CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki	19,829	7,202	36%	22.0
5	CH5+_2022_I nihta ton kipon	12,058	4,719	39%	22.2

Πίνακας 1: Περιγραφικά στοιχεία των χαραλαμπίδειων ποιημάτων

ήταν αδύνατον να πραγματοποιηθεί, καθώς μου εμπιστεύτηκαν σε ψηφιακή μορφή τα ποιήματα του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. Επίσης, και ένα εγκάρδιο «ευχαριστώ» στον ποιητή τόσο για την άδειά του όσο και για τη συνεχή ενημέρωσή μου για νέα του ποιήματα.

[6] Για τη δημιουργία σώματος κειμένων, πρβ. Atkins, Clear & Ostler (1992) και Biber (1993).

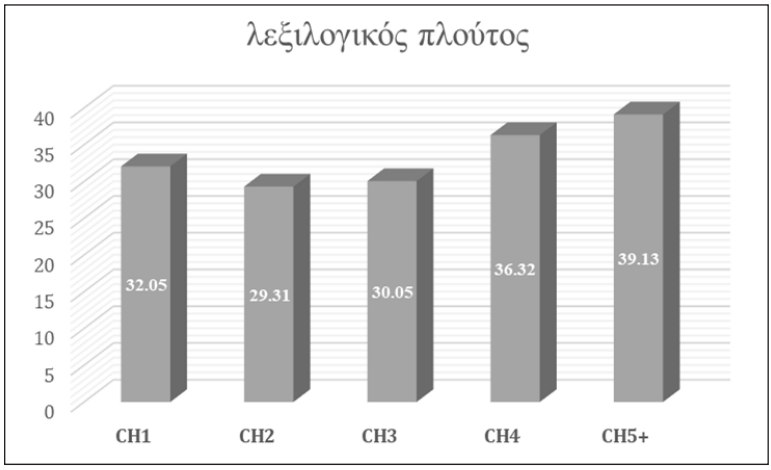
[7] Προεισβολική φάση (1961-1973): η πρωτόλεια *Πρώτη Πηγή* (1961), η ώριμη *Άγνοια του Νερού* (1967) και το πρώτο μείζον έργο *Το Αγγείο με τα Σχήματα* (1973).

[8] Μεταεισβολική φάση (1977-1989): *Αχαιών Ακτή* (1977), *Αμμόχωστος Βασιλεύουσα* (1982) και *Θόλος* (1989).

[9] Πρώτη μυθοποιητική φάση (1995-2006): *Μεθιστορία* (1995), *Δοκίμιν* (2000) και *Κυδώνιον Μήλον* (2006). Στην περίοδο αυτή εντάσσεται χρονολογικά και η *Αιγιαλούσης Επίσκεψις* (2003).

[10] Δεύτερη μυθοποιητική φάση (2012-2019): *Ίμερος* (2012). *Στη Γλώσσα της Υφαντικής* (2013) και *Ηλίου και Σελήνης Άλως* (2017).

Επίσης, η απόδοση της πυκνότητας λόγου[11] του λεξιλογίου ανά υποσώμα/ποιητική περίοδο που αποτελούν το δείγμα της έρευνάς μας παρουσιάζεται σχηματικά στο παρακάτω ραβδογράφημα:

Ραβδογράφημα 1: Πυκνότητα λόγου του λεξιλογίου ανά ποιητική περίοδο

Όπως φαίνεται παραπάνω, μεγαλύτερη πυκνότητα λόγου παρουσιάζει το πέμπτο υποσώμα (CH5+) και ακολουθεί το τέταρτο υποσώμα (CH4), ενώ τη μικρότερη πυκνότητα λόγου έχει το δεύτερο υποσώμα (CH2).

Στη συνέχεια, παρατηρούμε τη συνολική σύνοψη (summary), σχετικά με το σώμα κειμένων μας αλλά και τα αντίστοιχα υποσώματά του (Εικόνα 1). Πιο συγκεκριμένα, το συνολικό μέγεθος του CH+ είναι 123.802 λέξεις (word tokens) και 27.539 λεξικοί τύποι (word types)[12]. Επίσης, παρουσιάζονται και άλλες ενδιαφέρουσες πληροφορίες, όπως το μέγεθος των υποσωμάτων (document length), η λεξιλογική πυκνότητά τους (vocabulary density)[13], ο μέσος όρος λέξεων ανά πρόταση (average words per sentence), με μέγιστες και ελάχιστες τιμές αντιστοίχως. Ακόμη, παρατηρούμε και μια σχετική λεξιλογική αποτίμηση, καθώς δηλώνονται οι λέξεις συχνότερης εμφάνισης στο σώμα κειμένων μας (most frequent words), οι οποίες είναι τα άρθρα[14] «της» «τη», η αντωνυμία «μου»,

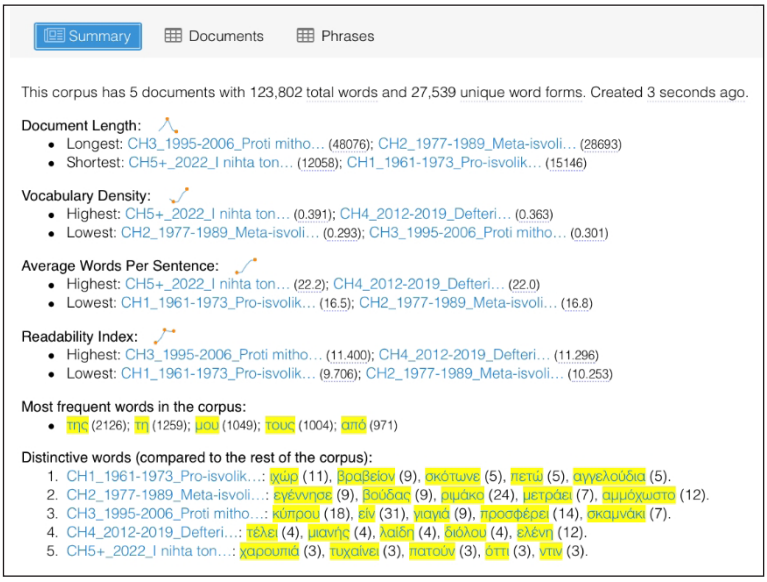
[11] Σε αντίστοιχες μελέτες έχει διαφανεί πως στο Σώμα «Καβάφης» (που συμπεριλαμβάνει τα 154 αναγνωρισμένα ποιήματα) έχουμε πυκνότητα λόγου του ποιητικού λεξιλογίου περίπου 35%, στο Σώμα «Ελύτης» έχουμε περίπου 23,5% και στο Σώμα «Σεφέρης» έχουμε περίπου 24,5%, ενώ στο Σώμα «Καζαντζάκης» έχουμε περίπου 36% στην *Οδύσεια* και 32% στις *Τερτσίνες*. Βλ. μελέτες Μαθιουδάκης (2015) και Μαθιουδάκης (2017).

[12] Σημειώνεται πως το συνολικό μέγεθος του CH είναι 111.744 λέξεις (word tokens) και 25.586 λεξικοί τύποι (word types).

[13] Πρβ. στον Πίνακα 1 το Ratio.

[14] Η απουσία απόλυτης λημματοποίησης δεν μας επιτρέπει να διακρίνουμε τους αδύνατους τύπους της προσωπικής αντωνυμίας.

το άρθρο[15] «τους», η πρόθεση «από», αλλά και οι χαρακτηριστικότερες λέξεις (distinctive words) ανά φάση – συγκριτικά με το υπόλοιπο σώμα κειμένων.

Εικόνα 1: Σύνοψη από το πρόγραμμα Voyant Tools για το CH+

3.2. Μεθοδολογία και διαδικασία

Τα μεθοδολογικά εργαλεία που κυρίως αξιοποιήθηκαν για την επεξεργασία και την ανάλυση των δεδομένων είναι οι κατάλογοι συχνότητας λέξεων (word lists) και οι συμφραστικοί πίνακες (concordances), προκειμένου να διερευνηθούν, με εξ αποστάσεως προσέγγιση (distance approach), περισσότερες γλωσσικές πληροφορίες για μια λέξη, καθώς και να εντοπισθούν οι συνάψεις της (δηλαδή οι λέξεις με τις οποίες συνεμφανίζεται), ενώ ταυτόχρονα αναδείχθηκαν τα περισσότερο σημαντικά δομικά σχήματα στη χρήση μιας λέξης. Επικουρικά, πραγματοποιήθηκε εκ του σύνεγγυς ανάγνωση (close reading) των συγκειμένων, αναλογικά με την ποσοτική ανάλυση, και σχολιάστηκαν ορισμένα σημεία που παρουσίαζαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η επεξεργασία και η ανάλυση του CH+ πραγματοποιήθηκε με τα υπολογιστικά προγράμματα AntConc (v.4.2.4 – 2023)[16] και Voyant Tools (v.2.6.11 – 2024)[17].

[15] Ομοίως με τη σημ. 8.
[16] Το AntConc διατίθεται δωρεάν στην ιστοσελίδα: *laurenceanthony.net/software/antconc/*.
[17] Το Voyant Tools είναι ανοιχτής πρόσβασης στην ιστοσελίδα: *voyant-tools.org*.

4. ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

4.1. Κατάλογοι συχνότητας λέξεων

Προκειμένου να σκιαγραφήσουμε την υφομετρική ταυτότητα του συγγραφέα, δημιουργήσαμε καταλόγους συχνότητας λέξεων των ουσιαστικών των επιμέρους φάσεων/υποσωμάτων της χαραλαμπίδειας ποίησης, σχεδιάζοντας έναν πίνακα που η κάθε στήλη αντιστοιχεί σε μία φάση (Α΄ φάση=CH1, Β΄ φάση=CH2, Γ΄ φάση=CH3, Δ΄ φάση=CH4, Ε΄ φάση=CH5+), η οποία περιλαμβάνει τους λεξικούς τύπους των συχνότερων ουσιαστικών (ΛΤ)[18] και την ποσοτική τους συχνότητα εμφάνισης (Σ)[19]. Στον Πίνακα 2, λοιπόν, παρουσιάζονται τα ποσοτικά αποτελέσματα ανά φάση:

	Α΄ ΦΑΣΗ		**Β΄ ΦΑΣΗ**		**Γ΄ ΦΑΣΗ**		**Δ΄ ΦΑΣΗ**		**Ε΄ ΦΑΣΗ**	
	ΛΤ	Σ	**ΛΤ**	Σ	**ΛΤ**	Σ	**ΛΤ**	Σ	**ΛΤ**	Σ
1	*χέρια*	51	*πόλη*	132	*χέρι*	87	*χέρι*	54	*χέρι*	32
2	*κόσμος*	45	*παιδιά*	75	*θεός*	86	*ουρανός*	52	*φως*	27
3	*ήλιος*	44	*χέρια*	75	*μέρα*	71	*θάνατος*	45	*ψυχή*	26
4	*μέρα*	42	*μάτια*	65	*φως*	61	*θεός*	44	*καρδιά*	24
5	*φως*	39	*μέρα*	62	*μάτια*	60	*φως*	39	*θεός*	23
6	*θάλασσα*	34	*καρδιά*	56	*γυναίκα*	58	*σώμα*	34	*λόγος*	21
7	*παιδιά*	33	*πουλιά*	53	*ψυχή*	54	*ψυχή*	33	*μάτια*	21
8	*θεός*	32	*ήλιος*	52	*σώμα*	51	*καρδιά*	29	*άγγελος*	20
9	*γη*	31	*κεφάλι*	52	*δάκρυα*	50	*νερό*	29	*ουρανός*	20
10	*πουλιά*	30	*θάλασσα*	47	*καρδιά*	50	*πουλιά*	29	*θάνατος*	19
11	*νύχτα*	29	*αίμα*	46	*κεφάλι*	47	*λόγος*	27	*χρόνος*	18
12	*νερό*	28	*φως*	46	*ώρα*	41	*χάρη*	25	*δάκρυα*	17
13	*αγάπη*	27	*αγάπη*	42	*χρόνος*	40	*μάνα*	24	*ημέρα*	17
14	*καρδιά*	27	*γυναίκα*	42	*τάφος*	38	*μάτια*	22	*αλήθεια*	16
15	*δέντρο*	25	*φωνή*	42	*γη*	37	*αλήθεια*	19	*κύμα*	16
16	*μάτια*	25	*χρόνος*	39	*ζωή*	36	*χρόνος*	18	*όνομα*	16
17	*πόδια*	25	*μάνα*	35	*νύχτα*	32	*μαλλιά*	17	*παιδιά*	16
18	*κεφάλι*	24	*νερό*	33	*μαλλιά*	31	*φτερά*	17	*αστέρια*	15

Πίνακας 2: Ουσιαστικά με μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης ανά φάση

[18] Οι λεξικοί τύποι λημματοποιήθηκαν στην ονομαστική πτώση είτε στον ενικό αριθμό είτε στον πληθυντικό, αναλόγως με το πλήθος των εμφανίσεων· δηλαδή, αν το πλήθος των λέξεων ενός λήμματος ήταν ενικού αριθμού τότε λημματοποιούνταν στην ονομαστική πτώση του αριθμού αυτού (λ.χ. φως) και αντιστοίχως, αν ήταν πληθυντικού αριθμού (λ.χ. μάτια).

[19] Προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε περίπου το TOP15, όσο αυτό ήταν εφικτό, αναλόγως και με την ποσοτική εμφάνιση των ουσιαστικών ανά φάση, περιλαμβάνοντας έστω τις αντίστοιχες ισοψηφίες λέξεων. Τελικά είχαμε 18 ουσιαστικά ανά ποιητική φάση.

Οπότε, παρατηρούμε πως στην Α΄ φάση το συχνότερο ουσιαστικό είναι η λέξη «χέρια» (Σ: 51) και ακολουθούν οι λέξεις «κόσμος» (Σ: 45) και «ήλιος» (Σ: 44), ενώ λιγότερο συχνή είναι η λέξη «κεφάλι» (Σ: 24)· στη Β΄ φάση το συχνότερο ουσιαστικό είναι η λέξη «πόλη» (Σ: 132) και ακολουθούν οι λέξεις «παιδιά» (Σ: 75) και «χέρια» (Σ: 75), ενώ λιγότερο συχνή είναι η λέξη «νερό» (Σ: 33)· στη Γ΄ φάση το συχνότερο ουσιαστικό είναι η λέξη «χέρι» (Σ: 87) και ακολουθούν οι λέξεις «θεός» (Σ: 86) και «μέρα» (Σ: 71), ενώ λιγότερο συχνή είναι η λέξη «μαλλιά» (Σ: 31)· στη Δ΄ φάση το συχνότερο ουσιαστικό είναι η λέξη «χέρι» (Σ: 54) και ακολουθούν οι λέξεις «ουρανός» (Σ: 52) και «θάνατος» (Σ: 45), ενώ λιγότερο συχνή είναι η λέξη «φτερά» (Σ: 17)· και τέλος, στην Ε΄ φάση το συχνότερο ουσιαστικό είναι η λέξη «χέρι» (Σ: 32) και ακολουθούν οι λέξεις «φως» (Σ: 27) και «ψυχή» (Σ: 26), ενώ λιγότερο συχνή είναι η λέξη «αστέρια» (Σ: 15). Ένα πρώτο συμπέρασμα που βγαίνει είναι πως η λέξη «χέρι/χέρια» είναι το συχνότερο ουσιαστικό στις 4 από τις 5 φάσεις (εκτός από τη Β΄ φάση).

4.2. Συγκριτική μελέτη ποιητικών φάσεων

Στη συνέχεια, επιχρωματίζουμε τον πίνακα (βλ. Πίνακα 3), διακρίνοντας τα ουσιαστικά με μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης ανά φάση σε δύο βασικές κατηγορίες, που μας ενδιαφέρουν για τη σύγκρισή μας: η μία κατηγορία (με γαλάζιο χρώμα) είναι λέξεις/λήμματα που εμφανίζονται και στις πέντε φάσεις της ποιητικής δημιουργίας του Χαραλαμπίδη, ενώ η άλλη κατηγορία (με ροζ χρώμα) είναι λέξεις/λήμματα που εμφανίζονται μοναδικά σε κάθε φάση – μιλώντας πάντα για τα ουσιαστικά που περιλαμβάνονται στον πίνακά μας (βλ. σημ. 19).

	Α΄ ΦΑΣΗ		**Β΄ ΦΑΣΗ**		**Γ΄ ΦΑΣΗ**		**Δ΄ ΦΑΣΗ**		**Ε΄ ΦΑΣΗ**	
	ΛΤ	**Σ**	**ΛΤ**	**Σ**	**ΛΤ**	**Σ**	**ΛΤ**	**Σ**	**ΛΤ**	**Σ**
1	***χέρια***	51	***πόλη***	132	***χέρι***	87	***χέρι***	54	***χέρι***	32
2	*κόσμος*	45	*παιδιά*	75	*θεός*	86	*ουρανός*	52	***φως***	27
3	*ήλιος*	44	***χέρια***	75	*μέρα*	71	*θάνατος*	45	*ψυχή*	26
4	*μέρα*	42	***μάτια***	65	***φως***	61	*θεός*	44	***καρδιά***	24
5	***φως***	39	*μέρα*	62	***μάτια***	60	***φως***	39	*θεός*	23
6	*θάλασσα*	34	***καρδιά***	56	*γυναίκα*	58	*σώμα*	34	*λόγος*	21
7	*παιδιά*	33	*πουλιά*	53	*ψυχή*	54	*ψυχή*	33	***μάτια***	21
8	*θεός*	32	*ήλιος*	52	*σώμα*	51	***καρδιά***	29	***άγγελος***	20
9	*γη*	31	*κεφάλι*	52	*δάκρυα*	50	*νερό*	29	*ουρανός*	20
10	*πουλιά*	30	*θάλασσα*	47	***καρδιά***	50	*πουλιά*	29	*θάνατος*	19
11	*νύχτα*	29	***αίμα***	46	*κεφάλι*	47	*λόγος*	27	*χρόνος*	18
12	*νερό*	28	***φως***	46	*ώρα*	41	***χάρη***	25	*δάκρυα*	17

13	*αγάπη*	27		*αγάπη*	42		*χρόνος*	40		*μάνα*	24		*ημέρα*	17
14	***καρδιά***	27		*γυναίκα*	42		***τάφος***	38		***μάτια***	22		αλήθεια	16
15	***δέντρο***	25		***φωνή***	42		*γη*	37		αλήθεια	19		***κύμα***	16
16	***μάτια***	25		*χρόνος*	39		*ζωή*	36		*χρόνος*	18		***όνομα***	16
17	*πόδια*	25		*μάνα*	35		*νύχτα*	32		*μαλλιά*	17		*παιδιά*	16
18	*κεφάλι*	24		*νερό*	33		*μαλλιά*	31		*φτερά*	17		***αστέρια***	15

Πίνακας 3: Ουσιαστικά με μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης ανά φάση (με διάκριση χρωμάτων)

(1) Στις κοινές εμφανίσεις λέξεων και στις πέντε φάσεις:

- Οι λεξικοί τύποι «χέρι/χέρια» εμφανίζονται στην 1η θέση στις φάσεις α΄, γ΄, δ΄ και ε΄, ενώ στην 3η θέση στη φάση β΄.
- Ο λεξικός τύπος «φως» εμφανίζεται στην 5η θέση στη φάση α΄ και δ΄, στη 12η (ισοψηφία με την 11η) στη β΄, στην 4η στη φάση γ΄ και στη 2η θέση στη φάση ε΄.
- Ο λεξικός τύπος «καρδιά» εμφανίζεται στη 14η θέση (ισοψηφία με τη 13η) στη φάση α΄, στην 6η στη β΄, στη 10η (ισοψηφία με την 9η) στη γ΄, στην 8η (ισοψηφία με την 9η και τη 10η) στη δ΄ και στην 4η θέση στη φάση ε΄.
- Ο λεξικός τύπος «μάτια» εμφανίζεται στη 16η θέση (ισοψηφία με τη 15η και 17η) στη φάση α΄, στην 4η στη β΄, στην 5η στη γ΄, στη 14η στη δ΄ και στην 7η θέση (ισοψηφία με την 6η) στη φάση ε΄.

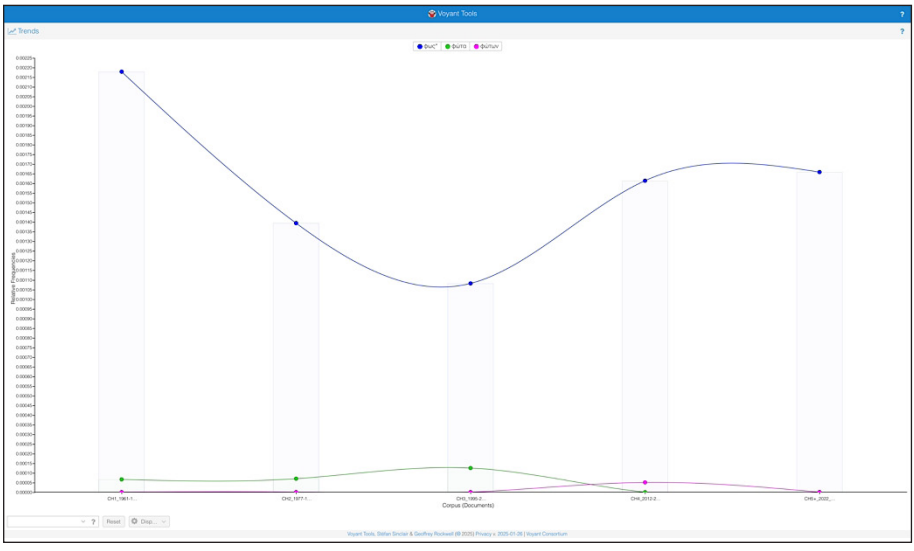
(2) Στις μοναδικές εμφανίσεις λέξεων σε κάθε φάση:

- Στη φάση α΄ έχουμε τον λεξικό τύπο «δέντρο» στη 15η θέση.
- Στη φάση β΄ έχουμε τον λεξικό τύπο «πόλη» στην 1η θέση, τον λεξικό τύπο «αίμα» στην 11η θέση και τον λεξικό τύπο «φωνή» στη 15η θέση.
- Στη φάση γ΄ έχουμε τον λεξικό τύπο «τάφος» στη 14η θέση.
- Στη φάση δ΄ έχουμε τον λεξικό τύπο «χάρη» στη 12η θέση.
- Στη φάση ε΄ έχουμε τον λεξικό τύπο «άγγελος» στην 8η θέση, τον λεξικό τύπο «κύμα» στη 15η θέση, τον λεξικό τύπο «όνομα» στη 16η θέση και τον λεξικό τύπο «αστέρια» στη 18η θέση.

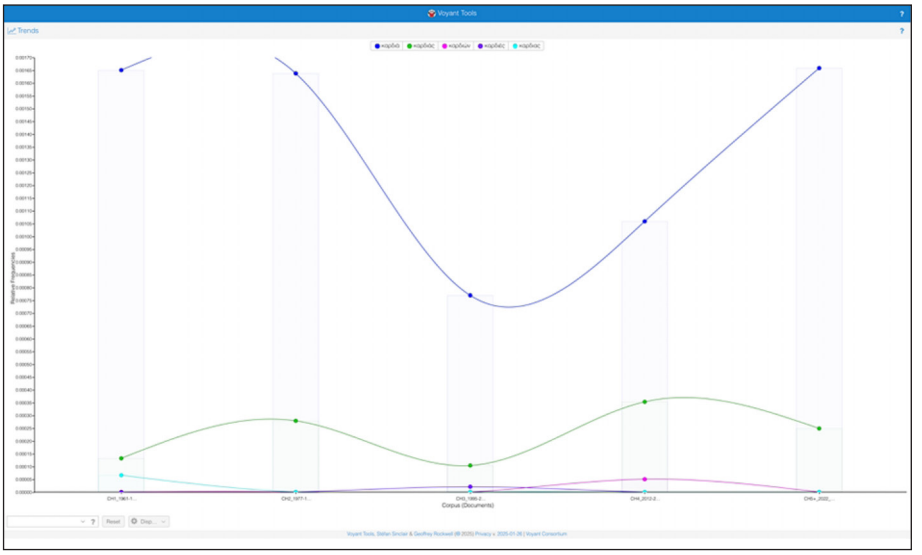
Ενδιαφέρον για περαιτέρω μελέτη παρουσιάζουν οι λεξικοί τύποι που εμφανίζονται και στις πέντε φάσεις της χαραλαμπίδειας ποίησης. Οπότε, ασχοληθήκαμε ενδελεχώς με τους λεξικούς τύπους (σε όσες πτώσεις εμφανίζονται στο σώμα κειμένων CH+ ή και παρεμφερείς λέξεις): «φως» (φως, φώτα, φώτων), «καρδιά» (καρδιά, καρδιάς, καρδιές, καρδιών), «μάτια» (μάτι, ματιού, μάτια ματιών, ματάκια) και «χέρια» (χέρι, χεριού, χέρια, χεριών, χεράκι, χεράκια, χέρα).

Αναφορικά με τις σχηματικές κατανομές των λημμάτων «φως» (βλ. Διάγραμμα 1), «καρδιά» (βλ. Διάγραμμα 2) και «μάτια» (βλ. Διάγραμμα 3), η πορεία της καμπύλης ανά σχήμα είναι ευδιάκριτη, προκρίνοντας ουσιαστικά έναν λεξικό τύπο ανά περίπτωση. Στο Διάγραμμα 1, η λέξη «φως», η οποία ξεκινάει ψηλά στο CH1, στη συνέχεια παρουσιάζει πτώση (ως το CH3) και μετά σχετική άνοδο στο CH5+. Στο Διάγραμμα 2, η λέξη «καρδιά», η οποία ξεκινάει ψηλά στο CH1, στη συνέχεια παρουσιάζει πτώση (ως το CH3) και μετά άνοδο στο CH5+. Στο Διάγραμμα 3, η λέξη «μάτια», η οποία ξεκινάει σχεδόν από τη μέση στο CH1, στη συνέχεια παρουσιάζει άνοδο (στο CH2), πτώση (ως το CH3) και μετά σχετική άνοδο στο CH5+

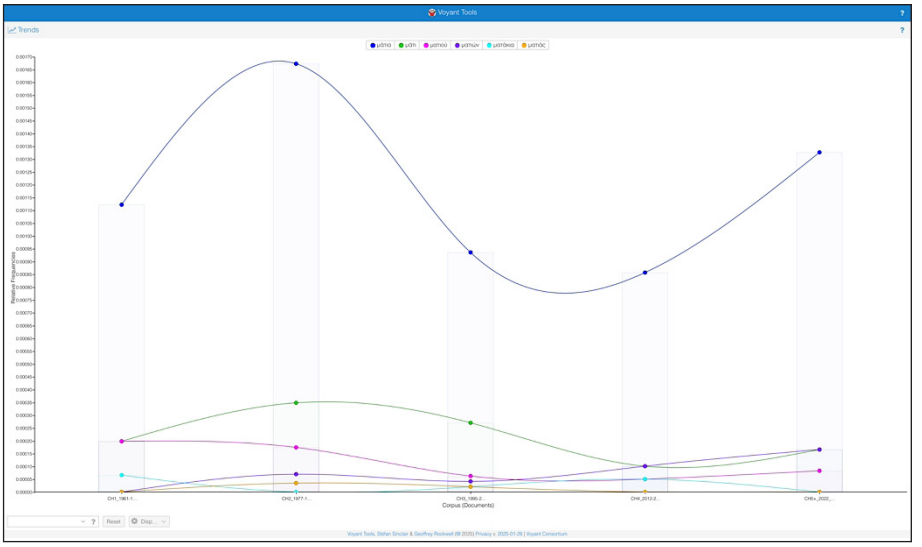
Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η σχηματική κατανομή του λήμματος «χέρι» (βλ. Διάγραμμα 4), όπου ουσιαστικά συμπλέκονται οι λεξικοί τύποι «χέρι» (μπλε χρώμα) και «χέρια» (πράσινο χρώμα). Στο Διάγραμμα 4, η λέξη «χέρια» ξεκινάει ψηλά στο CH1, στη συνέχεια παρουσιάζει πτώση ως το CH3 (βρίσκεται κάτω από τον τύπο «χέρι») και μετά σχετική άνοδο στο CH5+ (καταλήγει κάτω από τον τύπο «χέρι»)· ενώ η λέξη «χέρι» ξεκινάει σχεδόν από τη μέση στο CH1, στη συνέχεια παρουσιάζει μικρή πτώση (στο CH2), μετά άνοδο ως το CH4 (βρίσκεται πάνω από τον τύπο «χέρια») και έπειτα σχετική πτώση στο CH5+ (καταλήγει πάνω από τον τύπο «χέρια»).

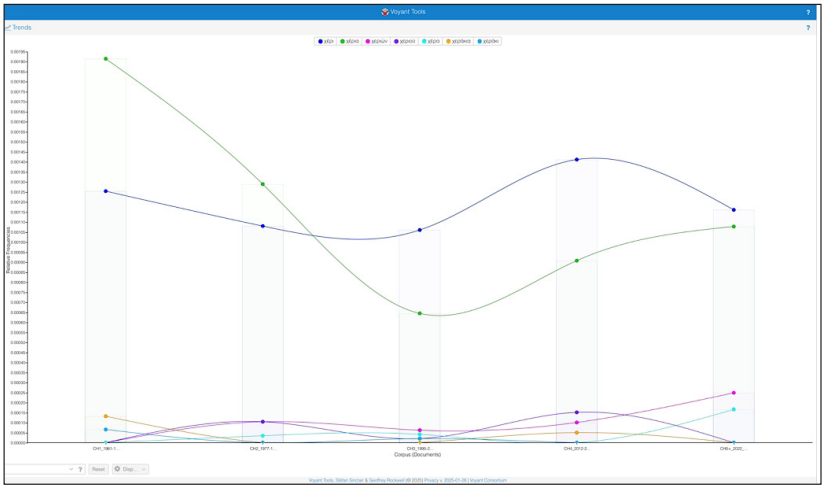
Διάγραμμα 1: Σχηματική κατανομή του λήμματος «φως»

Διάγραμμα 2: Σχηματική κατανομή του λήμματος «καρδιά»

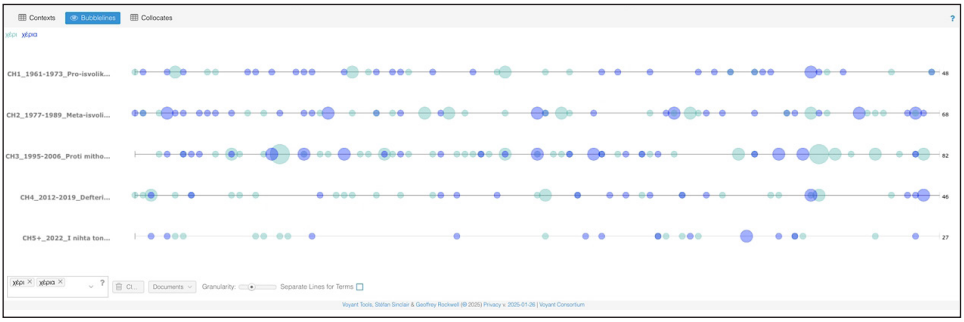

Διάγραμμα 3: Σχηματική κατανομή του λήμματος «μάτι»

Διάγραμμα 4: Σχηματική κατανομή του λήμματος «χέρι»

Επίσης, επικεντρώνοντας τη διερεύνησή μας στις εμφανίσεις των λεξικών τύπων «χέρι» (με πράσινο χρώμα) και «χέρια» (με μπλε χρώμα), παρατηρούμε τους τύπους στο παρακάτω διάγραμμα, που εμφανίζονται σε αντιπαραβολή κατά την πυκνότητα εμφάνισής τους στην κάθε ποιητική περίοδο/υποσώμα.

Διάγραμμα 5: Σχηματική κατανομή των λέξεων «χέρι» και «χέρια»

Προχωρώντας ένα βήμα πιο πέρα, διερευνούμε τους λεξικούς τύπους «χέρια» (βλ. Παράρτημα Ι) και «χέρι» (βλ. Παράρτημα ΙΙ) στους συμφραστικούς πίνακες του σώματος κειμένων CH+. Με μια πρώτη ματιά, ο τύπος «χέρια» συνεμφανίζεται κυρίως με κτητικές αντωνυμίες (του, της, τους, μας, μου, σου), δηλώνοντας έτσι των κτήτορα· αντιστοίχως, παρατηρώντας τον τύπο «χέρι» διαπιστώνουμε ιδιαιτέρως ενδιαφέρουσες συνεμφανίσεις της λέξης στις φράσεις «το χέρι του Ήφαιστου», «το χέρι του Ακεσά και του Ελικώνος», «το χέρι

του Αλλάχ», «το χέρι του Θεού», δηλώνοντας με τον τρόπο αυτό τον κτήτορα, προσδίδοντας όμως και μια θεία υπέρτατη δύναμη στην έννοια της λέξης «χέρι».

4.3. Συνολικά αποτελέσματα

Προσεγγίζοντας τα ουσιαστικά με μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης, θέλαμε να δούμε την κατανομή τους τόσο στο CH όσο και στο CH+, αντίστοιχα. Οπότε, σχεδιάσαμε δύο πίνακες υπό τη μορφή καταλόγου συχνότητας λέξεων: ο ένας πίνακας για το σώμα κειμένων CH και ο άλλος για το CH+. Η πρώτη στήλη έχει τον αύξοντα αριθμό, η δεύτερη τους λεξικούς τύπους των συχνότερων ουσιαστικών (ΛΤ) και η τρίτη ποσοτικά τη συχνότητα εμφάνισής τους (Σ). Στους Πίνακες 4 και 5, λοιπόν, παρουσιάζονται τα ποσοτικά αποτελέσματα στα υπό διερεύνηση σώματα κειμένων:

CH	**ΑΠΑΝΤΑ**	
	ΛΤ	**Σ**
1	*χέρι*	263
2	*μέρα*	196
3	*χρόνος*	194
4	*θεός*	186
5	*φως*	185
6	*πόλη*	179
7	*μάτια*	174
8	*καρδιά*	162
9	*ουρανός*	162
10	*κεφάλι*	148
11	*παιδιά*	145
12	*γυναίκα*	136
13	*πουλιά*	135
14	*σώμα*	126
15	*ψυχή*	126
16	*θάλασσα*	124
17	*γη*	113
18	*νερό*	107
19	*φωνή*	104
20	*αίμα*	101
21	*νύχτα*	100
22	*ώρα*	98
23	*μάνα*	97
24	*αλήθεια*	86
25	*μαλλιά*	75

Πίνακας 4: Κατανομή ουσιαστικών με μεγαλύτερη συχνότητας εμφάνισης στο CH

CH⁺	**ΑΠΑΝΤΑ+**	
	ΛΤ	Σ
1	*χέρι*	295
2	*μέρα*	213
3	*χρόνος*	212
4	***φως***	212
5	*θεός*	209
6	***μάτια***	195
7	***καρδιά***	186
8	*πόλη*	183
9	*ουρανός*	182
10	***παιδιά***	161
11	*κεφάλι*	153
12	***ψυχή***	152
13	*πουλιά*	147
14	*γυναίκα*	146
15	***σώμα***	137
16	*θάλασσα*	132
17	*γη*	125
18	*νερό*	115
19	*φωνή*	114
20	***ώρα***	111
21	***μάνα***	109
22	*αίμα*	108
23	*νύχτα*	106
24	*αλήθεια*	102
25	*μαλλιά*	83

Πίνακας 5: Κατανομή ουσιαστικών με μεγαλύτερη συχνότητας εμφάνισης στο CH+

Στην παρουσίαση των είκοσι πέντε συχνότερων λεξικών τύπων στο CH, από τη μία πλευρά στα πέντε περισσότερο συχνά ουσιαστικά, έχουμε τις λέξεις/λήμματα «χέρι» με 263 εμφανίσεις, «μέρα» με 196, «χρόνος» με 194, «θεός» με 186 και «φως» με 185 εμφανίσεις· από την άλλη πλευρά στα πέντε λιγότερο συχνά ουσιαστικά, έχουμε τις λέξεις/λήμματα «μαλλιά» με 75 εμφανίσεις, «αλήθεια» με 86, «μάνα» με 97, «ώρα» με 98 και «νύχτα» με 100 εμφανίσεις.

Αντίστοιχα, στην παρουσίαση των είκοσι πέντε συχνότερων λεξικών τύπων στο CH+, από τη μία πλευρά στα πέντε περισσότερο συχνά ουσιαστικά, έχουμε τις λέξεις/λήμματα «χέρι» με 295 εμφανίσεις, «μέρα» με 213, «χρόνος» με 212, «φως» με 212 και «θεός» με 209 εμφανίσεις· από την άλλη πλευρά στα πέντε λιγότερο συχνά ουσιαστικά, έχουμε τις λέξεις/λήμματα «μαλλιά» με 83 εμφανίσεις, «αλήθεια» με 102, «νύχτα» με 106, «αίμα» με 108 και «μάνα» με 109 εμφανίσεις.

Συνεξετάζοντας με προσοχή τους πίνακες, διαπιστώνουμε πως κάποιες λέξεις ανεβαίνουν στη σειρά κατάταξης από το CH στο CH+ (σημειώνονται με έντονα), όπως τα λήμματα «φως», «μάτια», «καρδιά», «παιδιά», «ψυχή» κ.ά., ενώ άλλες λέξεις είτε παραμένουν σταθερές (λ.χ. «χέρι», «μέρα», «χρόνος» κ.ο.κ.) είτε κατεβαίνουν στην κατάταξη (λ.χ. «θεός», «πόλη», «ουρανός» κ.ο.κ.).

Τέλος, οφείλουμε να διευκρινίσουμε πως τα δεδομένα της υφογλωσσικής προσέγγισης των απάντων του ποιητή είναι ακόμα υπό διερεύνηση[20], προκειμένου να αναδειχθούν οι περισσότερες δυνατόν γλωσσολογικές πληροφορίες σχετικά με το λεξιλόγιο και την ποιητική τους.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ

Συμπερασματικά, πρέπει να σημειώσουμε πως ανάμεσα στα υποσώματα των τεσσάρων φάσεων και της τελευταίας φάσης δεν υπάρχουν μεγάλες διαφορές σε λέξεις που εμφανίζονται και στα πέντε υποσώματα· επίσης, μεταξύ του CH και του CH+ δεν παρατηρούνται εξαιρετικά σημαντικές διαφοροποιήσεις, εκτός από ορισμένες λέξεις-έννοιες (όπως φως, μάτια, καρδιά, ψυχή κ.ά.) που εμφανίζονται με μεγαλύτερη συχνότητα, πράγμα που αναδεικνύει τις ποιητικές τάσεις του λογοτέχνη.

Σε ένα ευρύτερο πλαίσιο μελλοντικής έρευνα, μπορούμε να αναζητήσουμε: (α) άπαξ λέξεις (hapaxes), νεολογισμούς (neologisms) ή νέα παραγωγικά επινοημένων λέξεων (newly coined words), προκειμένου να διασαφηνισθεί ο βαθμός ποιητικής δημιουργικότητας στη λογοτεχνία, (β) σημασιολογικές τάσεις,

[20] Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί εμφατικά πως στην παρούσα μελέτη ασχοληθήκαμε μονάχα με τα ουσιαστικά στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. Κατά τη διάρκεια της ερευνητικής μας καταβύθισης στο ποιητικό έργο του κύπριου ποιητή διαφάνηκαν ενδιαφέρουσες πτυχές στη μελέτη των ουσιαστικών στους συμφραστικούς πίνακες (concordances) και μάλιστα σε συνεμφάνιση με τους επιθετικούς προσδιορισμούς που συνοδεύουν τα ουσιαστικά.

προκειμένου να γίνει εκ του σύνεγγυς ανάγνωση και μελέτη και (γ) συνυφάνσεις "μειζόνων" και "ελασσόνων" λεξικών στοιχείων, προκειμένου να αναδειχθούν πληροφορίες τόσο για τις σταθερές γλωσσικές επιλογές που εμφανίζουν μια επαναληψιμότητα, όσο και για καθ' εαυτό περιεχόμενο του κειμένου.

Τα κειμενικά δεδομένα/ευρήματα της υφογλωσσικής προσέγγισης αποτελούν μαθηματικοποιημένα στοιχεία που αναδεικνύουν το άγραφο ποιητικό DNA του Χαραλαμπίδη. Οπότε, η χρήση των σωμάτων κειμένων στη μελέτη της λογοτεχνίας αποτελεί μια πραγματική πρό(σ)κληση· τα στατιστικά και υφογλωσσικά δεδομένα σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να αντικαταστήσουν την παραδοσιακή κριτική ενός λογοτεχνικού έργου, όμως δύνανται να προσεγγίσουν ένα κείμενο, συνεπικουρικά με τη λογοτεχνική κριτική, με μεγαλύτερη αντικειμενικότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Atkins, Clear & Ostler 1992: S. Atkins, J. H. Clear, N. Ostler, Corpus design criteria. *Journal of Literary and Linguistic Computing*, *7*(1), 1–16.

Biber 1988: D. Biber, *Variation across speech and writing*. Cambridge: Cambridge University Press.

Biber 1993: D. Biber, Representativeness in corpus design. *Literary and Linguistic Computing*, *8*(4), 243–257.

Γαραντούδης 2014: Ε. Γαραντούδης, Κυριάκος Χαραλαμπίδης: Η αντοχή του εθνικού ποιητή στις μέρες μας. *Ο Αναγνώστης* (28 Ιανουαρίου 2014) [Online], [https://www.oanagnostis.gr/κυριάκος-χαραλαμπίδης-η-αντοχή-του-εθ].

Γούτσος 2012: Δ. Γούτσος, *Γλώσσα – Κείμενο, ποικιλία, σύστημα*. Αθήνα: Κριτική.

Γούτσος & Φραγκάκη 2015: Δ. Γούτσος, Γ. Φραγκάκη, Μεθοδολογικά εργαλεία των σωμάτων κειμένων. [Κεφάλαιο 3]. Στο Δ. Γούτσος & Γ. Φραγκάκη (επιμ.), *Εισαγωγή στη γλωσσολογία σωμάτων κειμένων*. Αθήνα: Κάλλιπος – Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών [Online], [http://hdl.handle.net/11419/1933].

Culpeper 2002: J. Culpeper, Computers, language and characterisation: An analysis of six characters in Romeo and Juliet. In U. Melander-Marttala, G. Östman & M. Kytö (eds.), *Conversation in Life and in Literature* (pp. 11–30). Uppsala: Universitetstryckeriet.

Fisher-Starcke 2009: B. Fisher-Starcke, Keywords and frequent phrases of Jane Austen's Pride and Prejudice: A corpus-stylistic analysis. *International Journal of Corpus Linguistics*, *14* (2009), 492–523.

Hoover 2003: D. Hoover, Another Perspective on Vocabulary Richness. *Computers and the Humanities*, *37*, 151–178.

Μαθιουδάκης 2015: Ν. Μαθιουδάκης, Η γλωσσική ποιητική ταυτότητα του Καβάφη και του Καζαντζάκη: μια συγκριτική μελέτη. Στο Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Πρακτικά του Ε΄ Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών*, τόμ. Γ΄ (σσ. 319–341). Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών.

Μαθιουδάκης 2017: Ν. Μαθιουδάκης, Υφογλωσσικές αναλύσεις σε ποιητές της Γενιάς του ’30. Ανακοίνωση στο *13ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας*, που διοργάνωσε το Faculty of Social Sciences and Humanities and Faculty of Science and Technology του University of Westminster. Λονδίνο: 7-9 Σεπτεμβρίου 2017.

Μαθιουδάκης 2020: Ν. Μαθιουδάκης, Ποιητική ταυτότητα και υφογλωσσική προσέγγιση στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. *Το Κοράλλι [Γράμματα – Τέχνες – Επιστήμες – Ζωή]*, τχ. 25-26 (Απρίλιος-Σεπτέμβριος 2020), Αφιέρωμα στον Κυριάκο Χαραλαμπίδη, 39–51.

Mahlberg 2007: M. Mahlberg, Corpus stylistics: Bridging the gap between linguistic and literary studies. In M. Hoey, M. Mahlberg, M. Stubbs & W. Teubert (eds.), *Text, Discourse and Corpora: Theory and Analysis* (pp. 219–246). London: Continuum.

Μικρός 2015: Γ. Κ. Μικρός, *Υπολογιστική υφολογία*. Αθήνα: Κάλλιπος – Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών [Online], [http://hdl.handle.net/11419/4860].

Πετρίδης 2019: Α. Κ. Πετρίδης, Χαραλαμπίδης σκώπτων: Νέες χρήσεις της μεθιστορικής μεθόδου προς σχολιασμό της άμεσης επικαιρότητας στις όψιμες συλλογές του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. *Θέματα Λογοτεχνίας, 59*, 66–79.

Scott & Tribble 2006: M. Scott, C. Tribble, *Textual Patterns. Key Words and Corpus Analysis in Language Education*. Amsterdam: John Benjamins.

Sinclair 1991: J. M. Sinclair, *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.

Sinclair 2005: J. M. Sinclair, Corpus and Text. Basic Principles. In M. Wynne (ed.), *Developing Linguistic Corpora: A Guide to Good Practice* (pp. 1–16). Oxford: Oxbow Books.

Χαραλαμπάκης 2021: Χ. Γ. Χαραλαμπάκης, Ο λόγος και η μνήμη, το ήθος και η δύναμη των λέξεων στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. Στο Χ. Γ. Χαραλαμπάκης, *Η γλώσσα και το ύφος Νεοελλήνων λογοτεχνών*, (επιμ. Μ. Μορφακίδης Φυλακτός, Π. Παπαδοπούλου & Ν. Μαθιουδάκης) (σσ. 335–340). Γρανάδα: Κέντρο Βυζαντινών, Νεοελληνικών & Κυπριακών.

Χαραλαμπίδης 2019: Κ. Χαραλαμπίδης, *Ποιήματα 1961-2017*. Αθήνα: Ίκαρος.

Χαραλαμπίδης 2022: Κ. Χαραλαμπίδης, *Η Νύχτα των Κήπων*. Αθήνα: Ίκαρος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι – Συμφραστικός πίνακας: «χέρια»

CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	του. Γεμάτος άχνη, αγνώριστος από τους φίλους, έψαχνε για τα	χέρια	του κι έβρισκε το κεφάλι. Ωραίο κεφάλι, επιφανές, να
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	γραμμή ορίζοντα πεσμένου. Αυτός που χάνει τα μάτια του, τα	χέρια	του κι όλα τα σωθικά του, έχει μια θέση,
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	να κουβαλάνε σαν καλά πουλιά τη βροχή; Κοίταξε πάλι τα	χέρια	του κι αναστήθηκε μετανιωμένος για κάθε σκέψη κακή και
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	Μα για το Πνεύμα οι γνώσεις του δεν έφταναν – τα	χέρια	του ήταν κοντά. Χάνω την ψυχραιμία, του βγάνω τα
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	είναι κι άνθρωπος μιλά· έχει κεφάλι και καμιά φορά τα	χέρια	του μακραίνουν... Πόσο ωραίο να βρέχει, ο κεραυνός την
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	σύρω – με κοιτούσε από την άλλη αυτό μεριά βογκώντας, τα	χέρια	του ματώναν και γαντζώνονταν στον πέρα τοίχο απ' όπου
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	να τελειώσει, σερβιριστούν ποτά και δώσουμε τα χέρια, νίβει τα	χέρια	του ο παράνομος Ιάνος – από ποια μάνα γεννημένος, ποια
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	ρόδες μ' αλόγατα ζυγά, κι ο αρματολάτης που φέγγανε τα	χέρια	του παχιά, χαμογελούσε σίγουρος για το βραβείο. Λουλούδια σαν
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	Χάρη στα γένια του που σμίγανε με το χορτάρι, τα	χέρια	του που μοιάζαν με ξερόκλαρα, μπόρεσε και ξεγλίστρησε από
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	σιγά ν' αργοσαλεύει στο μυαλό του κι έφτιανε με τα	χέρια	του φυτά, που αν έγερνε από τις αναμνήσεις στο
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	ανθούσαν τα χωράφια. Ιχώρ διψούσε. Δρόσισε το στόμα και τα	χέρια	κι αλείφτηκε νερό εύοσμο, παρθενεμένο. Ήταν ο γίγαντας ενού
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	Σπάρτης. – Κι ουδέ κανείς εκίνησε να τη γλιτώσει από τα	χέρια	κι από τα μαχαίρια; Δε θέλω να πιστέψω πως
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	δεν ήθελε ν' αφήσει το γυναικάδελφό του στων εχθρών τα	χέρια	κι ας του ζητούσε να τον απιθώσει χαμαί στη
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	Έλα δω ν' αγγίξεις τα σημάδια μου, και να τα	χέρια	κι η πλευρά· μην αμφιβάλλεις». Μπροστά σ' αυτό το
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	πολιτείες και τα υποστατικά μας, οι μανάδες θ' απλώσουν τα	χέρια	κι οι πατεράδες (σεμνοί αμίλητοι άνθρωποι) πρώτη φορά θ'
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	στο άσπρο του άλογο, νέος, ωραίος. Αφού σε λίγο τα	χέρια	της άπλωσε η σαρκοφάγος, η νηστική φαγάνα, τώρα μ'
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	μια πατούσα τη διέσχισε (το χνάρι οριζόντια στην κοιλία) τα	χέρια	της ζαβά, λαιμός αποσχισμένος από του στήθους της τ'
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	δείξει τι διαθέτει στα μετόπισθεν; Εκείνη χόρευε (μαστοί, κοιλία, τα	χέρια	της και τα μαλλιά). Όντας από την Κύπρο, αλήθεια,
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	ήλιο, το χορτάρι κι όλα τα παλαιά. Έπιανε με τα	χέρια	της πουλιά κι έβρισκε πάντα θέση στο λεωφορείο. Αργότερα
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	κι οι θλίψες που οδεύουνε στον Άδη μ' άδεια τα	χέρια	της χαράς). Να μη βαφτεί στο αίμα της καρδιάς

CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	να μην τους φύγει το κορμί τ' αφράτο από τα	**χέρια**	και γίνει αγέρινο πουλί πάνω από νέφη, ως κείθε
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	το σηκώνουν αργά με προσοχή, μα τους ξεφεύγει απ' τα	**χέρια**	και κατρακυλά στα σκαλιά. ΒΟΔΙΑ ΣΤΟ ΝΕΡΟ Στις πεντελίσιες
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	κι έναν κουβά. Ύστερα του λεπτύνανε μ' ένα σφυρί τα	**χέρια**	και τα πόδια και του ομόρφυναν το θησαυρό πιο
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	Ήφαιστος, ο ακάματος πυγμαίος με το γοργό ευρεσίτεχνο μυαλό, τα	**χέρια**	τα επιδέξια, την ακρίβεια του πράττειν και του κρύβειν.
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	του. Τελούσε μ' αυτά την κραυγή του διαρκώς. Χτυπούσε τα	**χέρια,**	τα πόδια του, έπαιζε τύμπανο, κολυμπούσε στη λίμνη χτυπημένος...
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	πλοίο «Μιλτιάδης», στο πλοίο «Ποσειδών» αιχμαλωτίστηκε βαριά κι από τα	**χέρια**	του έτρεχε το τιμόνι. Με χαρτιά το μαρτυρούν ο
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	τρελά στο στόμα, της σκέπασε τα μάτια κι απ' τα	**χέρια**	του πέσαν του κόσμου τα θαυμαστικά. – Αμή κι αθέατος
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	ξένη Μούσα τους. Από την Ίμπρο οι Έλλενες απλώναν τα	**χέρια**	τους και πιάναν απ' τη Σαμοθράκη, να, τόσες πέτρες,
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	έχουν ψωμί, που δεν έχουν κεφάλι κι είναι συχνά τα	**χέρια**	τους κομμένα; Μιλάς για σπίτια με πονόδοντο· τι θα
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	η Ηχώ στα χέρια της και την πήρε από τα	**χέρια**	των Ελλήνων τσολιάδων που λογίζονταν στους Ιταλιάνους σκούντροι, κι
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	τούτο τ' άρμα η τέχνη κάνει θάματα. Στων Αθηναίων τα	**χέρια**	των εχθρών το πλήθος σ' ατελεύτητο ένα θάμβος. Εξάλλου
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	ποτήρι του ήταν ραγισμένο. Πήρε να το κοιτάζει με τα	**χέρια.**	Ύστερα βρήκε ένα πεζούλι, κάθισε με δυό πουλιά στ'
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	λάμψη επανέλθει θα συμπεράνω τη θλίψη στου σμιλευτή μου τα	**χέρια.**	Διαφορά χεριών υπάρχει, κατ' εμένα, στον τρόπο που κρατάνε
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	του γιοφυριού... Σωστά. Θα μεγαλώσουμε και θα 'ναι κρύα τα	**χέρια.**	Θα κρύβουμε απ' το στήθος την πληγή κι απ'
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	κι επαλείβει το σώμα της καρδιάς και πιο πολύ τα	**χέρια.**	Ιδού λοιπόν που η αμυδρή Αφροδίτη αδειάζει τα βυζιά
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	να χαλαστεί ο Τρωίλος, αχνούδωτο παιδί, απ' τ' Αχιλλέα τα	**χέρια.**	Κι ακόμα ο τόπος όπου του Πάτροκλου απαντήθηκε η
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	κι εχάθη στο σκοτάδι μπερδεμένος από τα ίδια του τα	**χέρια.**	Λύθηκαν οι περιρρέοντες θεοί στα γέλια. Ο Αρης του
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	να μην είναι τίποτα σ' αξύριστων και άξεστων στρατιωτών τα	**χέρια.**	Μπορεί ωστόσο να είναι το κεφάλι τους και τα
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	μέτρα την απόσταση της γνώσης από των αντιπάλων σου τα	**χέρια.» (**	Σ.τ.Μ.: Του Μάρκου η αρετή, στερεωμένη σε
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	ανάσα του Θεού και τα μάτια Του, θα 'ναι τα	**χέρια**	Του τα πληγωμένα απ' τα καρφιά που του μπήξανε

CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	τη μάνα της (αυτό δε φτάνει) όνειρο ήτανε κακό – τα	**χέρια**	έρχονται στο μαξιλάρι, νά ο Ιάγος με την ψήφο,
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	Ο Μύρης βγήκε από τον τάφο, καθάρισε το πρόσωπο, τα	**χέρια**	από το ρύπο της ψυχής – ήρθε κρατώντας το θαλασσί
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	Αυτά. Και η Θεοτόκος άπλωσε το δικό της στεφάνι (τα	**χέρια)**	δακρυσμένη. Είχαν καιρό να ιδούν τα μάτια του Θεού
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	χοχλάζει το αίμα σου, κι εγώ αρχινώ τραγούδι. Είχες τα	**χέρια**	δυνατά, χυμίζεις κι εγκρεμίζεις. Κατά τα λυχνανάμματα σ' έπαιρνε
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	μου, «δεν το πιστεύω», είπε η αδερφή μου. Από τα	**χέρια**	επέσαν τους οι νεκροκεφαλές καθώς του Άδη το κατώφλι
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	τον ήχο και πέρα από τον ήχο, τ' αστέρια, τα	**χέρια,**	η φωνή που γελά, ζύγωμα απατηλό, στάση και αντίσταση,
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	είχες γευτεί και μάθει, την ύστατή σου εσύ στιγμή, τα	**χέρια**	θα τανύσεις να μη σου φύγει το κορμί, κι
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	να το γράψει, πάει να πει πως είχε όντως τα	**χέρια**	καθαρά και γύρευε μ' αυτά τους άλλους να ραπίσει.
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	στα παλάτια του Θεού και στον άγριο δρυμό με τα	**χέρια**	κλαριά έκοβα και προχωρούσα. * Η αγάπη; πέντε λεϊμονιές σε
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	την ορισμένη ώρα. Και τ' άστρα τ' ουρανού κουνούσανε τα	**χέρια**	λέγοντας το 'να τ' άλλου: «Ιδές το κύμα...» ΑΠΟΣΤΑΣΙΑ 1
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	η δύναμη της θέλησης των λουλουδιών –την ώρα που τα	**χέρια**	μας αγγίζουν τ' αγκυλώματα των ήχων– μ' ένα νομίζω
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	μετρημένα. «Αν την Αμμόχωστο», είπε, «την αφήκαμε μέσ' απ' τα	**χέρια**	μας να ξεγλιστρήσει, μια μέρα θα την πάρουμε στα
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	γατιά. Θα χτυπούσα μια πόρτα με πολλήν ευγένεια, μα τα	**χέρια**	μου λείπανε, μπορεί και τα πόδια μου. Και προτίμησα
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	στο μακρυνάρι και το σώσπιτον, να καρτερά καφέν από τα	**χέρια**	μου (τα χέρια σου), με τα φλιτζάνια και ποτήρια
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	ομορφαίνει τα σύμπαντα, δεν έχω σπίτι κι είναι πλατιά τα	**χέρια**	μου. Δεν χωρατεύω εγώ τη θάλασσα, τη θάλασσα την
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	ακόμα το γεύμα να τελειώσει, σερβιριστούν ποτά και δώσουμε τα	**χέρια,**	νίβει τα χέρια του ο παράνομος Ιάνος – από ποια
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	τρυπάει τ' αυτί του μουδιασμένο· αλτ! Ευτύς εσήκωσε ψηλά τα	**χέρια**	παραδομένος στον αφρό της μέρας (άρματα μάχης σαλιγκάρια μες
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	πήγε να προλάβει τ' αθάνατο κεφάλι μην της πάρουν – τα	**χέρια**	πλην αργά το αίμα της βουλώσαν. Ξεσκέπαστη με φως
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	να είμαι συμμαζεμένος. Το πόδι να προβάλλω, μου είπαν, τα	**χέρια**	προσοχή να βάνω κι άλλο δεν έχω πια παρά
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	ζητήσεις, χειμώνα σαν θα πέφτουνε τα φύλλα, να ντύσουμε τα	**χέρια**	σου μ' ολόχρυσες βασιλικές καθ' όλα χειροπέδες. Τότε το

CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	το σώσπιτον, να καρτερά καφέν από τα χέρια μου (τα	**χέρια**	σου), με τα φλιτζάνια και ποτήρια κι όλα τ’
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	Μια μέρα θ’ αποκολληθεί, φοβάμαι, το σώμα σου απ’ τα	**χέρια**	σου, που τώρα τον Άδωνι ακουμπούν, κι από το
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	δώσω κάτι δανεικά που πριν σαράντα χρόνια πήρα από τα	**χέρια**	σου. Πόλη με το φεγγάρι στα μαλλιά σου, τον
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	έμοιαζε με πέντε καπετάνιους. Τα χιόνια λιώνουν στις κορφές, τα	**χέρια**	στις κοιλάδες αντρειώνονται, μα η θάλασσα είναι γιαλός, κι
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	απόγεμα κίνησα με δροσούλα κι ως περπάταα κρατιόμουν απ’ τα	**χέρια**	τ’ αέρα. Περπατούσα κι ανάσαινα τη σιωπή και τ’
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	το κορμί και του ποδιού το κόκαλο σου κόβουν, τα	**χέρια,**	τη γαστέρα σου τρυπούν με τάφους και σκληρά πολυβολεία.
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	Η Κλυταιμνήστρα ξύπνησε απ’ ένα θόρυβο μαβή. Την έτσουζαν τα	**χέρια**	της, αγέρηδες, σεισμοί πληθαίναν στην καρδιά της. Ξένος Όνειρος (
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	στο μαντρότοιχο αντικρίζει να γδέρνει την ψυχή της με τα	**χέρια**	της. Ο ήλιος είναι λάλημα του σκοταδιού καλά μελετημένος
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	με του θανάτου στράτα. Αλλά κι αυτός δεν σταύρωσε τα	**χέρια**	του: το χώμα ως το παλάμιζε, άστραψε στου νου
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	τ’ άλογο βιαστικό να πεθάνει. 3. ΑΠΟΚΑΘΗΛΩΣΗ Γ Μοναδική παραφωνία τα	**χέρια**	του· μοιάζουν με κάμπου παλαιά ξερόκλαρα. 4. ΠΑΥΛΟΣ ΜΕΛΑΣ Τον
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	σώθηκε το λάδι. Δυό λεπίδες αρμέγανε το αίμα με τα	**χέρια**	τους σκληρίζοντας βραχνά στα γονικά του «τρεχάτε να το
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	Με των λόγων το τέλος οι αρχηγοί δακρύσαν, δώσαν τα	**χέρια**	τυλιγμένα μες στις πάνες του παγερού βοριά, δεθήκανε τον
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	του να κλαίει μουδιάζει. Κάνει το σώμα του άλογο, τα	**χέρια**	χαλινάρι, στον Αναστάση πάει «κι η μάνα σου σε
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	προκατόχου σας τ’ άστοχο λάθος: παραμονή εκλογών του δώσαμε τα	**χέρια,**	όχι ντουφέκια και σπαθιά, μα κείνος παρά τρίχα να ‘
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	του βραδιού, κι εγώ το ρόδι κοιτούσα στων αγαλμάτων τα	**χέρια,**	ώσπου τα κάλυψε το αόρατο ύφασμα του Θεού. Ερχότανε
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	σαν ψαλμό. Τονε συνόδευα με την κιθάρα που βρέθηκε στα	**χέρια**	μου και προχωρώντας σε κόσμους του Αιγαίου, νερά της
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	λόγια μου χτυπώντας τα στον τοίχο με δυο κουμπιά στα	**χέρια**	μου και τέσσερα σπασμένα δόντια και κάλυκες χρυσούς και
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	κάποιος άγγελος μοναδικός, ευαίσθητος, σταγών αηδόνος θα ‘πεφτε μες στα	**χέρια**	μου κι εγώ το ψάρι το φουρκισμένο απ’ τα
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	πως δεν ευθύνεσαι. Εικάζω απ’ την ειδή σου, σφίγγω στα	**χέρια**	μου τον αιγιαλό σου, θωρώ τα βόδια σου και
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	τον καθαγιάσαν. 6. Πήγαν και τον είδανε. Μόλις βήματ’ άκουσε, στα	**χέρια**	του κρύφτηκε, τ’ αγρίμια το ‘βαλαν στα πόδια. Του

CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	Και πώς μπορώ να σας πιστέψω, εάν δεν ίδω στα	**χέρια**	του σημάδια των καρφιών και δεν αγγίξω με το
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	δένει σε μια πέτρα ημιπολύτιμη κι από τα κει στα	**χέρια**	του σουλτάνου. Η, κατά μια νεότερη εκδοχή, φωνάζει το
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	ΤΑ ΠΑΡΤΕΡΙΑ Τη μέρα, που εγώ την Εύα είχα στα	**χέρια**	του σοφού φιδιού αποθέσει κι ήρθα να την πάρω,
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	αυστηρός, ντυμένος τη στολή του, τον ήλιο μυλολίθαρο έχει στα	**χέρια**	και τα κομψά του λόγια ελληνιστί χυμένα σε λεκάνην
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	αμπέλια με φτερά θ' ακολουθούσαν. ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ ΔΥΣΤΥΧΙΑ Αληθινά τετράγωνη στα	**χέρια**	και τα πόδια και το μυαλό η Άρτεμις, η
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	πικρήν ασημόσκονη. Κι αναστήθηκα νέος με ψόφια κι εγώ στα	**χέρια**	γατιά. Και είδα πάλι τις Μοίρες. Η πρώτη μου
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	Κύριε, δες τι βρήκαμε σαν σκάβαμε!» Μια τούρκικη σημαία στα	**χέρια**	είχαν πελώρια και την πήγαμε σ' αστυνομία. Εκεί τηνε
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	ΟΥΜΑΝΙΣΤΗΣ ΤΟΥ 1339 ΣΕ ΚΑΤΑΚΤΗΜΕΝΗ ΠΟΛΗ ΤΟΥ 1975 Με την περγαμηνή στα	**χέρια**	κοίταζε το λιμανάκι το άσπρο που κυμάτιζε. Είχε στο
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	τον ήλιο πολυστρέφει. ΑΚΡΟΠΡΩΡΟ ΙΟΥΛΙΟΥ Ελευθερία με τα πουλιά στα	**χέρια,**	με ράμφη και φτερά, κοιτά τον αέρα, μετρά τις
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	ήλιο μες στο φλασκί μου και θάλασσα πολλή μέσα στα	**χέρια**	μου κι απ' το ζουνάρι τ' ουρανού τα χρώματα
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	τελετουργική μεγαλοπρέπεια, διπλώνει τον δερμάτινο χιτώνα του, γίνεται Αδάμ, στα	**χέρια**	σου αποθέτει φιλί της γνώσης και σε νέους ασκούς
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	Buon Natale, soldati Italiani» και την τραγούδησε η Ηχώ στα	**χέρια**	της και τηνε πήρε από τα χέρια των Ελλήνων
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	της ομορφιάς, αλλά όχι: Καθένας μεγαλώνει μ' ένα πουλί στα	**χέρια**	του, αναλόγως του σχήματος χειλιού, ματιού, φρυδιού. Γυναίκα με
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	χρυσά που ο μεγάλος παίκτης του προσέφερε. Τα ζύγισε στα	**χέρια**	του: «Είναι σαν να λέμε My kingdom for a
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	το πρόσωπο, με το μύρο του ονόματός τους χυμένο στα	**χέρια**	τους, επιδέξια ορμούν προς το θάνατο. «Επίστρεφε, επίστρεφε, η
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	λέγονται λοφώδη ασημικά και μαλαματικά, φιδοποκάμισα και σαύρες ασυμβίβαστες στα	**χέρια**	των τυράννων. Φουσκαλίδες... Πέρα απ' αυτό, είπε ο Ριμάκο
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	ποιμένων, το νερό, η παιδίσκη, τα κεχαριτωμένα της μητρός του	**χέρια,**	τ' αστέρι που τον κοίταζε με τόση γλύκα, το
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	κι από το κάρβουνο καιόμενος και με τα δυο του	**χέρια**	χηρευάμενος φιλεί στο τέλος και ξαναφιλεί την ουτοπία της
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	φύλαγέ την». Εκείνη κλαίει, αυτός χαμογελά. Απλώνει τα λιγνά του	**χέρια**	ως το πρωί. Μ' ανάπλεκη απειλή μια σκόρπια μάνα «
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	από τότε, που πριν στερέψει το τρεχούμενό της, ξεπλέναμε και	**χέρια**	και μαχαίρια, ιδρώτα κι αίμα, κι έτρεχε η ψυχή

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ – Συμφραστικός πίνακας: «χέρι»

CH3_1995-2006_Protimithopiitiki.txt	το πιο γυαλιστερό, το πιο πλεγμένο χρυσοκλωστή, φτιαγμένη από το	**χέρι**	του Ήφαιστου, τεχνίτη και Θεού. Ξέρω καφέ να κάνω·
CH3_1995-2006_Protimithopiitiki.txt	της Επιστήμης, υφαίνουμε το πέπλο της σαν να ‘χαμε το	**χέρι**	του Ακεσά και του Ελικώνος». Με τούτα συνετάχθησαν κι
CH2_1977-1989_Metaisvoliki.txt	της Άγκυρας και είπα: «Πόλη μεγάλη θα χαθείς από το	**χέρι**	του Αλλάχ, εάν δεν αποδώσεις όσα κρατείς απ’ τις
CH2_1977-1989_Metaisvoliki.txt	ΑΜΜΟΧΩΣΤΟ Μέσ’ από το σπασμένο γυαλί του χρόνου πρόβαλε το	**χέρι**	του Θεού με τ’ αλάθευτο μάτι και τον τροχό
CH1_1961-1973_Proisvoliki.txt	ΤΟΥ Γύρω στα πόδια του έντομα χορεύαν, έξω απ’ το	**χέρι**	του άπλωνε το γιασεμί, κι αυτός, ντυτός εσένα, έβλεπε
CH3_1995-2006_Protimithopiitiki.txt	του έφτασε ίσαμε το χαλίφη της Βαγδάτης που με το	**χέρι**	του έγραψε στον Λέοντα τον Μαθηματικό: «Αν έλθεις προς
CH1_1961-1973_Proisvoliki.txt	δέος αμείλιχτο ένιωθε μέσα της. Ο Παντοκράτωρ. Κι ως το	**χέρι**	του έσταζε βαριά διαθήκη στους επίγονους και στους αιώνες
CH3_1995-2006_Protimithopiitiki.txt	πιλότοι, καμπιονάτο θαρρείς πως γίνεται – το πόδι του κινά, το	**χέρι**	του και να το βλέπουν όλοι βαθιά στο μπλε,
CH3_1995-2006_Protimithopiitiki.txt	μέρος των εξόδων το θράσος του ίσκιου του μηδέ το	**χέρι**	του μπορεί να κλείνει της πέτρας την κοιλότητα – μονάχα
CH4_2012-2019_Defterimithopiitiki.txt	κεντά και το φεγγάρι· βάνει σιμά του τολμηρό δοξάρι, το	**χέρι**	του ν’ απλώσει παλικάρι. Μια δοκιμή τον πείθει που
CH5+_2022_I nihta tonkipon.txt	να πω η καμπάνα ντιν νταν ντον; Ποιος τόλμησε το	**χέρι**	του ν’ απλώσει, να τηνε κάνει να λειτουργηθεί; Τα
CH3_1995-2006_Protimithopiitiki.txt	και τα κρασιά τους. Θα πάρω το ποτήρι από το	**χέρι**	του πρώτου, το μαχαίρι από τον δεύτερο και θ’
CH5+_2022_I nihta tonkipon.txt	της προμήθευε τη μπάντα του μελλοθάνατου ήρω, που κολλούσε το	**χέρι**	του στο σύρμα κι αποσπούσε μαντίλι αερικό... Του ήρω
CH3_1995-2006_Protimithopiitiki.txt	Αχιλλέα· σεμνά θρηνώντας εξαιτεί τον Έκτορα να πάρει από το	**χέρι**	του φονιά, ταφή να του προσφέρει. «Ας ζήσει αυτός
CH5+_2022_I nihta tonkipon.txt	και τονίζει τη μέση δακτυλίδι; Ποια λουλούδια ραμμένα με το	**χέρι**	της από τριπλό μετάξι και οργάντζα, κι από χάντρες
CH2_1977-1989_Metaisvoliki.txt	προς την έξοδο άγγιζε τη μαλακιά της αρετής πλεξούδα, το	**χέρι**	της ελπίδας, την κνήμη της αγάπης. Εκείθε βγαίνοντας στον
CH1_1961-1973_Proisvoliki.txt	ανάλογο. Πήγε να πιάσει, πέφτει το λαγήνι και γέμισε το	**χέρι**	της κτερίσματα. Κι είδε μισή γυναίκα να κοιτά δέντρου
CH4_2012-2019_Defterimithopiitiki.txt	Εγώ, μά τον Ασκληπιό, πήρα μονάχα ένα λαγό απ’ το	**χέρι**	της ολότρεμο. «Για μεζεδάκι», μου είπε· «να τον πας
CH1_1961-1973_Proisvoliki.txt	αρμενίζει βιαστικό. ΕΥΑ Γονατισμένη –μ’ αυτόν τον τρόπο κοιμόταν– το	**χέρι**	της περιέστρεψε σαν φίδι στη γαλανή μηλιά, που αμέσως
CH3_1995-2006_Protimithopiitiki.txt	σας ξένες εταιρείες. Τον τόπο μας θα λάβουμε απ’ το	**χέρι**	και θα διασαλπίσουμε το δίκιο μας προς όλους τους

CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	αφρός και λήθη. * Παίρνω κι εγώ τον ήλιο από το	**χέρι**	και στις κατωκορφές του Άδη οδεύουμε. Ψηλοί ‘ταν οι
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	τους αρχικλέφταρους. Προσέχτε πού να περπατάτε, πού να σηκώνετε το	**χέρι,**	και τα βαρίδια των ματιών, κλεμμένα απ’ τους ψαράδες
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	είχε. Ιέρειες από χρόνια, η Αθηνά τις πήρε από το	**χέρι**	και τις έφερε στο ύψος του ματιού της. Λογικό
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	κι απαλή, κι απαλή. Δε μπορώ ν’ αμφιβάλλω για το	**χέρι**	που έσπειρε τούτο τον κόσμο. Κύριε, πιστεύω στο χέρι
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	την ομπρέλα της κρατεί». Άξιζε βέβαια να προσθέσει και το	**χέρι**	που γαντοφορεμένο, ραδινό σε καναπέ ακουμπούσε· αλλά τι περιμένεις;
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	από ζυγόν δουλείας. Ενώ αυτή, καλή της ώρα, περιμένει το	**χέρι**	που θ’ ανασηκώσει την ποδιά της. Βοϊδομάτα και σεμνή
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	πιο καθαρά κι ακουμπούσα στη μεριά της καρδιάς μου το	**χέρι**	το ένα, ενώ τ’ άλλο το είχα τεντωμένο προς
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	σου η πυριφλεγής, χάθηκαν μέσα στα νερά και πώς το	**χέρι**	το δεξί και το ζερβί ποδάρι βουλιάξαν σ’ ουρανό
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	μου το χέρι σου και πάρε από το γάντζο το	**χέρι**	το δικό μου· σου χαρίζω τα πιο χοντροπελεκημένα δάκρυά
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	άλλους εισόδιους ύμνους. Αλλ’ ήτανε γραφτό να τους αφήσει το	**χέρι**	με την κούπα ο αρχηγός τους. Όσο για του
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	πολύ θα σήκωνε πανιά) ποιος άγγελος κακός τους όπλισε το	**χέρι**	με όστρακα θαλασσινά, την έσυραν απ’ τ’ άρμα της,
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	από το Σακραμέντο, συ θα με πιστέψεις. Δώσ’ μου το	**χέρι**	σου και πάρε από το γάντζο το χέρι το
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	αρθρώσεις θα πρέπει τον πλοχμό του ν’ αποδώσεις. Σύρε το	**χέρι**	σου στο μαλακό χορτάρι με τη φειδώ φιδιού και
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	στην ακριβολογία. Το σκόρπιο κι ασυμμάζευτο υλικό μου (παράδειγμα το	**χέρι**	στο βυθό με ψάρια που το παίζουνε στα ζάρια)
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	καλύτερα να μην το επιχειρήσει». Κανείς βεβαίως δεν άπλωσε το	**χέρι**	στο θησαυρό, τον τάφο να χαλάσει. Εξάλλου εκεί φωλιάζαν
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	το μήνυμα, στη Δύση πίνακες, αγάλματα, υφαντά, χοροί απ’ το	**χέρι.**	Ύστερα πέφτει το μαντείο κι η Πυθία γυμνή φορεί
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	τον αχυρώνα. Η βέρα της φτιαγμένη από κλωστή χαρίτωνε το	**χέρι.**	Αδυνατούσαν οι άγγελοι την έκφρασή της ν’ αποδώσουν, το
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	εσείοντο απ’ τη λύρα την επτάχορδη επτά φορές σηκώνοντας το	**χέρι.**	Αυτός που το λαμπρότατο είδε σκότος, είδε τους κύκνους
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	έτοιμη, σκούπισε τη λαβή του κονταριού της και τέντωσε το	**χέρι.**	Εκεί τη βρήκε ο μακρινός της ξάδερφος· μαύρο είχε
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	η Κυρία της Ωξέρ αφού σφιχτόδεσε τη μέση και το	**χέρι**	ακούμπησε ανάμεσα στου στήθους της τα φρύδια –και τούτο

CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	Τοπ Καπί το θαυμαστό μαργαριτάρι στο μέλλον θέλει από το	χέρι	ακυρωθεί του Ιωάννη του Προδρόμου το δεξί. ΟΠΟΥ Ο
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	Κάτι σαν όνειρο πήρε τ' αυτί της, κάποια στιγμή το	χέρι	απ' το σμιλί της γλιστράει και τραντάχτηκε η ψυχή
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	το δισταγμό. Ήταν λοιπόν γραφτό του να χαθεί από το	χέρι	εκείνης που υπερέβη την Αφροδίτη σ' όνειρο κι απέθαντη
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	ποικίλης ύλης. Μια μέρα στον ομαδικό της τάφο βρήκες το	χέρι	ενός παιδιού, την άλλη το κεφάλι. Τη συναρμολογείς και
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	να φάει μαζί τους και να πιεί, καθώς αυτής το	χέρι	θ' αναμεριάσει την μπασιά, πλεγμένη από καννάβι, και θα
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	έσπασε το κοντάρι και δεν είναι αυτός που από το	χέρι	θα μου πάρει το μήλο. Τώρα πάει και δε
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	ΑΓΓΕΛΟΣ ΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟΥ Η ξαφνιασμένη ρόκα της έπεσε απ' το	χέρι·	καθόλου ανθρώπινο να βλέπεις άγγελο που να μιλά στη
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	πρέπουσα ενέργεια σε ό,τι αγγίζει ο λόγος του, το	χέρι	κι η ματιά του. Βάλε τώρα κοντά σ' αυτό
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	σταγόνα που εξ αυτής ο Κόσμος εγεννήθη. Του Φειδία το	χέρι	λάμπει. Των Ικτίνου, Καλλικράτη και Πολυγνώτου οι σύμμετρες δοκοί
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	ύπαρξης σε κήπο αυγής. Παιδίσκη κλέβει από του πρίγκιπα το	χέρι	μήλο το εκλεκτό. ΕΛΑΝΔΡΟΣ Πεθαίνοντας ο θάνατος ανάστησε για
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	αισθημάτων την ακρίβεια. Όμως η βάγια μαρτυρεί της Αφροδίτης το	χέρι –	μια σκια με το κερί. Αν αληθεύει τούτο, η
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	όχι, όμως τι μ' αυτό;) Να με θυμάσαι, κράτησε το	χέρι	μου σφιχτά μες στο δικό σου, αγκάλιασέ με. Θα '
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	μου βλέπω Αλή με μαχαίρι να με κόβει και το	χέρι	να μου τρώγει. Λένε πως κι αυτός με βλέπει
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	τίντα κλάμαν, και ποτάπη λύπη εγίνετον!» λαλεί του Μαχαιρά το	χέρι	πολυδάκρυο... Το καλέμι με τα κυματωμένα του ραγίζει σπλάχνα
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	σφαίρες τις κούφιες κι ανεπρόκοπες των Πανελλήνων. Η προδοσία το	χέρι	πώς στολίζει μ' ανάξια φύση και σκόρπια μάρμαρα! Ένας
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	ως στολίδια πλέον επιβιώνουν. Του εντοπίου τεχνίτη δε λαθεύει το	χέρι	σε γραμμή και χρώμα, κι όμως, ολιγογράμματος, κουτσαίνει σε
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	στο σπίτι μου και κείνη να μου λέει «Κάτω το	χέρι	σου!», η ζητιάνα, η στρίγκλα. Να θέλω να περάσω
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	ματιά σου, έστω, και το νου κρυμμένο πίσω από το	χέρι	σου, που ξέρει πότε να σφίξει τον αόρατο φακό
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	αύτη η αναβαίνουσα λελευκανθισμένη», σφραγίδα στην καρδιά σου και το	χέρι	σου. «Ύδωρ πολύ ου δυνήσεται σβέσαι την αγάπην· ότι
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	αγγίξω με το δείκτη τα τρυπήματα και βάλω και το	χέρι	στη σκισμή της λογχισμένης του πλευράς; Σε λίγες μέρες,

CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	ήσυχα, ταπεινά και μαλακά, να παίρνετε απ' του παπά το	χέρι	τη βεβαίωση. Αν ο αέρας, που με τόση πνέει
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	λεπτομέρεια πλήρης. Μπορεί και να την έσωζα παίρνοντας απ' το	χέρι	την αργυρή ταυτότητα, κι ΑΜΜΟΧΩΣΤΟΣ να γράφει, και να '
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	της. Καθάρισαν όλα· η Λη-Ρων πρόβαλε το πόδι, το	χέρι	της, ύστερα γύρισε όλη ένα σώμα τέλειο και τον
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	τα δικά μου!» Και γύρισε γυρεύοντας τη λύτρωση από το	χέρι	τιμημένο των συντρόφων. Και κείνοι δεν του αρνήθηκαν τη
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	φεγγάρι, σαν όνειρο κατά παραγγελίαν· φεγγάρι που έδυε αναδεύοντας το	χέρι	του την ώρα που ο ήλιος βασιλεύοντας από στεριά
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	δοσμένο εδώ σε πρόχειρη μετάφραση), τον είδα που σήκωσε το	χέρι	του, αναγάλλιασε η λαϊκή ψυχούλα του, τινάχτη στον αέρα.
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	τώρα φως γιομίζει το σκοτάδι τους; Ποια ευδοκία ετσάκισε το	χέρι	τους και το μακρύ ποδάρι τους; Ποιος στεναγμός; Και
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	αντίστροφα – στα μάτια του μεγάλη, στους ώμους πιο μικρή, στο	χέρι	του ακόμα πιο μικρή. Ήταν ανάμεσα σε κόσμο με
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	κι όχι πια για σας, εγώ που ήμουν άγγελος στο	χέρι	του διαβόλου και χόρταινα σιωπές κι αδέξια στόματα, να
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	η κουκουβάγια είναι χρυσή και το λουλούδι σαν αστραπή στο	χέρι	του λαμπάζει. NEW MOON, HYDE PARK, SKY BLUE Θάνατος
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	έβλεπε την έμορφη του σπλάχνου της εικόνα στον καθρέφτη – στο	χέρι	του το πόμολο κρατούσε της πόρτας που τους χώριζε –
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	και τα δυο» και κλείνει το τηλέφωνο. Όμως εκεί στο	χέρι	της απάνω φυτρώνει τερακότα του αγνοούμενου κι έτσι της
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	νά η Παρθένος, η θυγατέρα Του απ' την Άννα, στο	χέρι	της ζυγιάζει την όψη και σκια Του. Θα μπορούσαν
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	της, το φως της στο σταχτί βαμμένο κι είχε στο	χέρι	της τσαμπί. «Γιαγιά», της λέω, «ο Φιλοκτήτης έκλαιγε την
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	να στρεβλώσει τα δικαιώματα της ιστορίας. Και σου 'μεινε στο	χέρι	το δεξί μια τρομερή σημαία, όπως κουνά τ' αριστερό
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	ο ξένος απαιτεί από τη Γιαλουσίτισσα να του δώσει στο	χέρι	το κλειδί του σπιτιού της, αυτή ορθώνεται στην ξώπορτα
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	την Αφροδίτη εκείνη έγινε χίλια κομμάτια και μου 'μεινε στο	χέρι	το χερούλι της. ΠΑΡΘΕΝΟΣ ΕΛΕΝΗ Ήρθα σ' αυτόν τον
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	τα φτωχόπαιδα, σάμπως με λίγη μόνο κουραμάνα κι ένα στο	χέρι	αδήριτο ντουφέκι, τρέξαν να δουν. Δεν πίστευαν τα μάτια!
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	κύμα, και κείνη ζαλισμένη, ντελικάτη, ούτε καθρέφτη να κρατά στο	χέρι	δεν είχε δύναμη, και μου 'λεγε «καλέ μου, βόηθα
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	ανάγκη και η στιγμή. Χίλιοι φιλέλληνες με τα σπαθιά στο	χέρι	και την καρδιά του Βύρωνα στα μάτια εξαπορούσαν κι

CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	τους. ΠΑΙΔΙ ΜΕ ΜΙΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ Παιδί με μια φωτογραφία στο	**χέρι**	με μια φωτογραφία στα μάτια του βαθιά και κρατημένη
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	σε τρίστρατο χωσιά του κυρ-Θανάτου. Ήθελα πριν δώσω στο	**χέρι**	μου εντολή «Θανάτου εκτέλεση» να σιγουρέψω για την ενοχή
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	ουδέ κι η πανοπλία του Αχιλλέα που θα κρατά στο	**χέρι**	ο Νεοπτόλεμος σαν έρθει από τη Σκύρο 170 θ’ αρκέσουν
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	χρόνια προ Χριστού. ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΕ ΕΥΨΥΧΙ Μιαν αγκαλιά λουλούδια είχε στο	**χέρι,**	ονόματι Αρτεμίδωρος· προσήλθε με γύψινο ναστόχαρτο εις λινό τελείως
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	κράση έχει πιστεύω η πόλη μου. Να την κρατάω στο	**χέρι,**	πέρδικα αυτή κι εγώ το περιστέρι – τι σχέση έχουν
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	για μία γλώσσα τόσο ξένη και τι είναι αυτό στο	**χέρι**	που κρατείς και διατί το στόμα σου το στόλισες
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	το χέρι που έσπειρε τούτο τον κόσμο. Κύριε, πιστεύω στο	**χέρι**	σου, το πολύ ευτυχισμένο. Η ΤΙΤΙΚΑ ΧΩΡΙΣ ΟΝΟΜΑ Σήμερα
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	θρυμματίζεις τα μούτρα ηγεμόνων που έβαλαν το πουγκί τους στο	**χέρι**	σου. Θα μπορούσε την πράξη σου αυτή να την
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	αδίκως πάρει από θεούς κι από ανθρώπους. Τώρα είναι στο	**χέρι**	του τα κλέη και τους παιάνες ν’ αραδιάσει σε
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	τσακίζεται. Κι ο κόσμος μου φαινόταν σαν λουλούδι απέραντο στο	**χέρι**	των αγγέλων κρατημένο και στην ποδιά και στην καρδιά
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	Αργυρή, μ’ εσθήτα φωτονίων. Ο Ποσειδών, με το ζερβό στο	**χέρι**	ψάρι του, θροΐζει, διεγείρεται η ψυχή του σ’ υφάλμυρη
CH4_2012-2019_Defteri mithopiitiki.txt	γης». ΜΙΑ ΠΑΝΑΓΙΑ Κρατώντας τον κρίνο και τα σανδάλια στο	**χέρι**	όδευε στα καθέκαστα της Βηθλεέμ. Σγουρές τριγύρω της φωνές
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	τ’ αλόγου πρόβαλε απ’ την πέτρα και του παιδιού ένα	**χέρι**	κι άντρα η κόμη. Ολόκληρη γυναίκα τους παράστεκε. 2. ΜΩΣΑΪΚΟ
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	φυλάξου!» Τίποτα εγώ, βιολί βιολάκι και την έπαθα. Κόβω ένα	**χέρι**	κι ένα πόδι κι ένα αυτί, δυό μάτια και
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	έργα σας! Να είχα τον τρόπο να σας πέρναγα ένα	**χέρι.**	Ποιος θα μ’ ακούσει; αυτοί που κυβερνάνε; Κι όταν
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	μεμβράνη ζαχαρένια και ασημένια σκόνη του διαστήματος την περασμένη ένα	**χέρι**	δάκρυα; Πώς ν’ ακουστεί το παραμιλητό μιας απαράμιλλης ευαισθησίας
CH1_1961-1973_Pro-isvoliki.txt	ζωής του... Εμπρός, παιδιά, με βαριά καρδιά να δώσουμε ένα	**χέρι**	στον ταύρο. Γλιτώστε από τον κίνδυνο τη χρυσαφιά του
CH2_1977-1989_Meta-isvoliki.txt	τα φώτα αισθάνεται των τρυφερών ματιών της, αγγίζει μ’ ένα	**χέρι**	την καρδιά της. Ζει! Ναι ζει, αυτό είναι βεβαιότατο.
CH5+_2022_I nihta ton kipon.txt	παππούδες από τους Ελλήνους. Αυτοί, μεγάλοι κάποτε, σηκώναν μ’ ένα	**χέρι**	τον κόσμον ούλο, κι από κάτω οι άνθρωποι να
CH3_1995-2006_Proti mithopiitiki.txt	τρελό της γειτονιάς κι έναν τυφλό, «βάλε και συ ένα	**χέρι»,**	όλοι μαζί μετακινούν το βράχο και γκρεμίζουν εκείνο τ’

Nikos Mathioudakis
Department of Greek Philology
University of Granada

STYLOMETRIC ANALYSES IN LITERATURE: THE CASE OF KYRIAKOS CHARALAMBIDES

Summary

This paper deals with the stylistic approach to the poetry of Kyriakos Charalambides, through the use of new technologies, and in particular under the light of the theory of corpus linguistics. Therefore, the research is based on the processing of Charalambides' poems in different literary periods, revealing style differences – at a lexical, semantic and more generally pragmatic level. The aim is to investigate, on the one hand, the unknown elements of the textual data through the analysis of linguistic patterns and, on the other hand, to find on the interpretation of the poems on objective criteria, based on mathematical stylolinguistic and stylometric characteristics. Specifically, the object of the research is: (a) the lexical analysis of the poems, in order to highlight the most frequent nouns, (b) the comparative study between poetic phases and the whole of the poems, as well as (c) the commentary on the lexical collocations in the poetry of the Cypriot poet. The approach to modern Greek literature – through such stylolinguistic analyses as an innovative method of studying style and its parameters – has wider implications for the interpretation of poetry and forms a new field of analysis in which linguistics meets literary theory and criticism.

Keywords: Corpora, Stylometrics, Word frequency, Lexical collocations, Stylistics, Cypriot literature, Kyriakos Charalambides

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch18

Βασιλική Μακρή[1]
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Αγγλικής Γλώσσας και Φιλολογίας

ΔΙΑΧΥΣΗ ΤΗΣ ΤΙΜΗΣ ΤΟΥ ΟΥΔΕΤΕΡΟΥ ΣΤΑ ΟΝΟΜΑΤΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΠΤΑΝΗΣΙΑΚΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΤΑΛΟΡΟΜΑΝΙΚΗ: ΜΟΡΦΟΣΥΝΤΑΚΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Η παρούσα εργασία εστιάζει στην ενσωμάτωση δάνειων λέξεων και την απόδοση γραμματικού γένους σε δεδομένα που αγγίζουν το επίπεδο διεπαφής μορφολογίας και σύνταξης. Τα δεδομένα αντλούνται από την Επτανησιακή, μια νεοελληνική διάλεκτο που έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από ιταλορομανικές γλώσσες (Ιταλική και Βενετσιάνικη). Η εξέταση των γραμματικών παραγόντων που επενεργούν κατά τη διαδικασία της ενσωμάτωσης και των μορφολογικών στρατηγικών που καθορίζουν την απόδοση γένους στο δάνειο μορφοσυντακτικό υλικό, ρίχνει φως επάνω σε μια προτίμηση για το ουδέτερο γένος στη διάλεκτο, με τα δομικά χαρακτηριστικά της γλώσσας–στόχου (δηλαδή της Ελληνικής), την πρωτοτυπικότητα και τις ενδογενείς τάσεις της Ελληνικής να επιδρούν στον σχηματισμό του τελικού προϊόντος του δανεισμού. Συγχρονικά μορφοσυντακτικά δεδομένα καταδεικνύουν ότι η επικράτηση του ουδετέρου συνιστά ένα παρατηρούμενο φαινόμενο στο επτανησιακό ονοματικό σύστημα, το οποίο αποκρυσταλλώνει μια κανονιστική ενδογλωσσική τάση που διέπει το γλωσσικό σύστημα, ενώ τα διαχρονικά δεδομένα επικυρώνουν την εμφάνιση μιας σταδιακής γλωσσικής αλλαγής.

Λέξεις–κλειδιά: Απόδοση γένους, Ενσωμάτωση δανείων, Διεπαφή μορφολογίας–σύνταξης, Επτανησιακή, Ιταλορομανική

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι ευρέως γνωστό ότι, σε περίπτωση που μια γλώσσα έρχεται σε επαφή με κάποια άλλη κυρίαρχη γλωσσική ομάδα, παρατηρούνται αλλαγές σε επίπεδο δομής της γλώσσας. Η γλωσσική επαφή είναι πολύ πιθανό να οδηγήσει στον λεγόμενο δανεισμό (Haugen 1950) και την ενσωμάτωση (Haspelmath 2008·

[1] vasmakri@enl.uoa.gr

Sankoff 2001· Thomason & Kaufman 1988· Weinreich 1953· Winter–Froemel 2008) ξένων τύπων και δομών που οδηγούν σε αλλαγές στο λεξιλόγιο και τη μορφολογία της γλώσσας–στόχου.

Η παρούσα εργασία εστιάζει στον αντίκτυπο της γλωσσικής επαφής επάνω στην ονοματική μορφολογία της Επτανησιακής, μιας νεοελληνικής διαλέκτου που έχει επηρεαστεί σε μεγάλο βαθμό από την Ιταλορομανική[2], όπως αυτό αποδεικνύεται από δεδομένα που αγγίζουν τη διεπαφή μορφολογίας και σύνταξης. Στόχος αυτής της εργασίας είναι να εξετάσει την απόδοση γραμματικού γένους κατά τη μετάβαση από τη γλώσσα–πηγή στη γλώσσα–στόχο, δηλαδή τη διαδικασία κατά την οποία οι ομιλητές μπορούν να αντιστοιχίσουν μια τιμή γραμματικού γένους σε ένα λεξικό στοιχείο. Πιο συγκεκριμένα, αυτή η μελέτη παρουσιάζει μορφοσυντακτικά δεδομένα, τα οποία διαφωτίζουν μια μορφολογική αλλαγή που ενισχύεται από την επαφή με την Ιταλορομανική. Η εξαγωγή συμπερασμάτων βασίζεται σε διαλεκτικό δάνειο υλικό από τη σύγχρονη Επτανησιακή –τη μορφή της ποικιλίας, όπως τη γνωρίζουμε από τα τέλη του 19ου αιώνα και εφεξής. Ωστόσο, διαχρονικά δεδομένα συνεξετάζονται, για να στοιχειοθετήσουν τη διαμόρφωση και την εξέλιξη της παρατηρούμενης γλωσσικής συμπεριφοράς.

Τα δεδομένα αντλούνται από τις διαθέσιμες γραπτές πηγές, τις βάσεις δεδομένων και το ψηφιοποιημένο υλικό του Εργαστηρίου Νεοελληνικών Διαλέκτων του Πανεπιστημίου Πατρών, καθώς και τις εκτενείς συγχρονικές και διαχρονικές βάσεις δεδομένων που δημιουργήθηκαν στο πλαίσιο μιας ευρύτερης έρευνας (Makri 2020: 385–392, 396–400).

2. ΤΑ ΔΥΟ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΣΕ ΕΠΑΦΗ: ΓΕΝΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

Στο πλαίσιο της ΝΕ διαλεκτολογίας, η ποικιλία της Ελληνικής που ομιλείται στα Επτάνησα, τα νησιά του Ιονίου, δηλαδή την Κέρκυρα, την Κεφαλονιά, τη Ζάκυνθο, την Ιθάκη και τους Παξούς (Κοντοσόπουλος 2001: 67) εκτός από την Λευκάδα[3] συνιστά την Επτανησιακή. Τα Επτάνησα βρίσκονταν υπό βενετική κυριαρχία για τέσσερις ή πέντε αιώνες (τέλη 14ου – αρχές 19ου αι.) ανάλογα με το νησί.

Τα επτανησιακά ιδιώματα εμφανίζουν χαρακτηριστικά μέσω της επαφής με την Ιταλορομανική, δηλαδή τη Βενετσιάνικη, η οποία ήταν η lingua franca της Μεσογείου που χρησιμοποιούνταν από την ανώτερη κοινωνική τάξη στις πόλεις των Ιονίων νήσων (Miller 1908) και την Ιταλική, την επίσημη γλώσσα που χρησιμοποιούνταν στη διοίκηση και την εκπαίδευση (FitzMaurice 1864: 39), η

[2] Για τις Ιταλορομανικές ποικιλίες με τις οποίες η Ελληνική ήρθε σε επαφή δες Ralli (2019).

[3] Η Λευκάδα δεν συγκαταλέγεται στα επτανησιακά ιδιώματα, καθώς παρουσιάζει στοιχεία βόρειου φωνηεντισμού (Κοντοσόπουλος 2001: 67), τα οποία προσιδιάζουν στα ιδιώματα της Στερεάς Ελλάδας.

οποία περέμεινε ως η επίσημη γλώσσα των Επτανήσων έως το 1852 (Mackridge 2014). Η διγλωσσία περιοριζόταν σε ένα ποσοστό ομιλητών και ομιλητριών που ανήκαν στην ανώτερη τάξη (Fanciullo 2008: 171). Αυτό είχε αντίκτυπο στο είδος της γλωσσικής μεταφοράς που, ως επί το πλείστον, περιοριζόταν στον λεξιλογικό δανεισμό (λεξιλόγιο και μορφολογικά στοιχεία), που βρίσκεται υψηλά στην κλίμακα δανεισιμότητας (Thomason & Kaufman 1988).

Ως ελληνική διάλεκτος, η Επτανησιακή[4] είναι τυπολογικά διαχυτική. Ως εκ τούτου, συνιστά ένα γλωσσικό σύστημα με κλίση και πλούσια μορφολογία. Τα ουσιαστικά είναι ένας μορφολογικός συνδυασμός θεμάτων και κλιτικών επιθημάτων ή καταλήξεων, κλίνονται ως προς το γένος, την πτώση και τον αριθμό, ενώ διανέμονται σε διάφορα κλιτικά παραδείγματα, γνωστά και ως κλιτικές τάξεις.

Σε σύγκριση με την Ελληνική, η Ιταλορομανική (Ιταλική και Βενετσιάνικη) είναι μια ημιαναλυτική γλώσσα και δεν έχει πτώσεις. Τόσο η Κοινή Νέα Ελληνική (εφεξής ΚΝΕ), η οποία είναι η γλώσσα–στόχος (ΓΣ), όσο και η Ιταλορομανική που είναι η γλώσσα–πηγή (ΓΠ), έχουν την κατηγορία του γραμματικού γένους και ένα έκδηλο σύστημα γένους (Aronoff 1998: 8), καθώς το γένος είναι φωνολογικά και μορφολογικά εκπεφρασμένο στο ουσιαστικό. Η Ιταλορομανική έχει δύο τιμές γένους, το αρσενικό και το θηλυκό. Τα δύο γλωσσικά συστήματα σε επαφή είναι τυπολογικά συγγενή, καθώς η ονοματική κλίση είναι διαχυτική και οι κλιτικές καταλήξεις συνδυάζονται με την ίδια μορφολογική κατηγορία, δηλαδή με θέματα.

Αυτή η τυπολογική ομοιότητα μεταξύ των δύο γλωσσικών συστημάτων που ήρθαν σε επαφή φαίνεται να ευνοεί την ενσωμάτωση των δάνειων λέξεων από τη μία γλώσσα στην άλλη. Αυτό προσεπικυρώνει την άποψη του Jakobson (1938, 2002) και πιο πρόσφατα της Ralli (2012), σύμφωνα με την οποία η βασική προϋπόθεση ούτως ώστε οι δάνειες λέξεις να ενσωματωθούν στις εκφράσεις μιας άλλης γλώσσας είναι να υπάρχει συμβατότητα με τη γραμματική δομή της γλώσσας–στόχου και να ταιριάζουν με τις γλωσσικές τάσεις αυτής (Haugen 1950).

Τα μεταφερθέντα στοιχεία από την Ιταλορομανική στην ελληνική διάλεκτο μπορούν να ακολουθήσουν δύο διαφορετικές διαδρομές –είτε να διατηρήσουν είτε να μεταβάλουν την τιμή γένους τους– η διερεύνηση των οποίων θα αποδειχθεί ιδιαιτέρως διαφωτιστική, εάν λάβουμε υπόψιν ότι ένα διμερές σύστημα γένους στη ΓΠ τροφοδοτεί με γλωσσικό υλικό ένα τριμερές σύστημα γένους στη ΓΣ. Αξίζει να σημειωθεί ότι η ενσωμάτωση δάνειων λέξεων αναμένεται να σκιαγραφήσει γλαφυρά τον τρόπο με τον οποίο η απόδοση γένους λειτουργεί στο σύνολό της στη ΓΣ.

[4] Σύμφωνα με τη μελέτη του Κριμπά (2021: 655), οι εύρεση 34 πανομοιότυπων χαρακτηριστικών σε πανιόνιο επίπεδο επαρκεί για την προσέγγιση της Επτανησιακής ως ενιαίας διαλέκτου παρά τις ελάχιστες ενδοδιαλεκτικές διαφοροποιήσεις που παρατηρούνται.

3. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟ ΓΕΝΟΣ

Σύμφωνα με τον Corbett (1991), το γραμματικό γένος είναι ένα εγγενές χαρακτηριστικό των ονομάτων, το οποίο είναι αποθηκευμένο στο νοητικό λεξικό ως μέρος των διακριτών χαρακτηριστικών των ουσιαστικών, ταξινομεί τα ουσιαστικά και συμμετέχει στη συμφωνία.

Το γραμματικό γένος δεν χαρακτηρίζει όλες τις γλώσσες ανεξαιρέτως, αλλά σε γλώσσες με γένος, η απόδοση γένους μπορεί να εξαρτάται από σημασιολογικά και τυπικά (φωνολογικά και μορφολογικά) κριτήρια. Το γραμματικό γένος ενός ουσιαστικού διαφέρει από το φυσικό γένος, καθώς το φυσικό γένος ορίζεται βάσει των σχετικών χαρακτηριστικών του αντικειμένου αναφοράς του. Ωστόσο, συσχετίζεται συνήθως με αυτό για ένα ορισμένο σύνολο ουσιαστικών που δηλώνουν τα χαρακτηριστικά [+έμψυχο] (Dahl 2000a,b) ή [+ανθρώπινο], όπως ισχύει για την Ελληνική (Ralli 2002· Ράλλη 2003, 2022). Αυτό συνήθως μεταφράζεται σε αρσενικό ή θηλυκό, ανάλογα με το βιολογικό φύλο του αντικειμένου αναφοράς.

Στις γλώσσες με διάκριση γραμματικού γένους μπορεί να υπάρχουν παραπάνω από μία τιμή γένους και συνεπώς τίθεται το ζήτημα ποια είναι η «πρωτοτυπική» ή «προεπιλεγμένη» τιμή, η οποία συνδέεται με τη λιγότερο μαρκαρισμένη επιλογή. Ο όρος πρωτοτυπικό ή προεπιλεγμένο γένος έχει χρησιμοποιηθεί με πολλές διαφορετικές έννοιες στη βιβλιογραφία (Corbett & Fraser 2000). Γενικά, το πρωτοτυπικό γένος συνδέεται με το γένος που έχει τη μεγαλύτερη συχνότητα. Τα πιο εξόφθαλμα παραδείγματα προεπιλεγμένου γένους εντοπίζονται στις περιπτώσεις απόδοσης γένους σημασιολογικού τύπου (Corbett & Fraser 2000: 74). Η Αναστασιάδη–Συμεωνίδη και Χειλά–Μαρκοπούλου (2003: 21–22) ανιχνεύουν έναν πρωτοτυπικό πυρήνα στο ονοματικό σύστημα της ΚΝΕ που απαρτίζεται από τρεις πρωτοτυπικές τάξεις ουσιαστικών, μία για κάθε γένος. Κάθε τάξη έχει μία συγκεκριμένη τιμή γένους, διακριτά μορφολογικά χαρακτηριστικά και σημασιολογικό περιεχόμενο. Για παράδειγμα, στην Ελληνική ως πρωτοτυπικές τάξεις ορίζονται το αρσενικό για τα έμψυχα με αντικείμενο αναφοράς [ΑΡΡΕΝ] σε *-ς*, το θηλυκό για τα έμψυχα με αντικείμενο αναφοράς [ΘΗΛΥ] σε *-α, -η, -ου* και το ουδέτερο για τα άψυχα σε *-ο, -ι, -α* και τα άκλιτα (Αναστασιάδη–Συμεωνίδη & Χειλά–Μαρκοπούλου 2003: 34).

3.1. Γένος στην ΚΝΕ

Η ΚΝΕ διαθέτει ένα σύστημα γένους τριών τιμών. Το γένος είναι μια εγγενής και αφηρημένη ιδιότητα των θεμάτων των ουσιαστικών και των παραγωγικών επιθημάτων (Ralli 2002· Ράλλη 2003 & 2005). Στα [–ανθρώπινα] ουσιαστικά συνδέεται με το μορφολογικό χαρακτηριστικό της κλιτικής τάξης, ενώ στα [+ανθρώπινα] σχετίζεται με το σημασιολογικό χαρακτηριστικό του [+ανθρώπινο]

(Ralli 2002). Το γένος συμμετέχει ενεργά στη διαδικασία σχηματισμού λέξεων στην Ελληνική (Ralli 2002· Ράλλη 2003 & 2022). Διαδραματίζει ενεργό ρόλο στον δανεισμό (Αναστασιάδη–Συμεωνίδη & Χειλά–Μαρκοπούλου 2003). Το ουδέτερο θεωρείται το πρωτοτυπικό/ αμαρκάριστο γένος (Αναστασιάδη–Συμεωνίδη 1994: 191· Dressler 1997· Χριστοφίδου 2003). Η μορφολογική απόδοση γένους ισχύει στην ΚΝΕ για όλες τις κλιτικές τάξεις. Ακολουθώντας τον διαχωρισμό των ουσιαστικών που εισηγείται η Ralli (1998, 2000) και Ράλλη (2022) σε 8 κλιτικές τάξεις [ΚΤ], παρατηρούμε ότι:

(1) i. Τα ουσιαστικά της ΚΤ1 είναι αρσενικά και θηλυκά:
α. κήπος.ΑΡΣ β. πρόοδος.ΘΗΛ
ii. Τα ουσιαστικά της ΚΤ2 είναι αρσενικά:
α. φοιτητής β. φύλακας γ. καφές δ. παππούς
iii. Τα ουσιαστικά ΚΤ3 και ΚΤ4 είναι θηλυκά:
α. αυλή [ΚΤ3] β. χαρά [ΚΤ3] γ. αλεπού [ΚΤ3] δ. πόλη [ΚΤ4]
iv. Τα ΚΤ5 – ΚΤ8 ουσιαστικά είναι ουδέτερα:
α. βουνό [ΚΤ5] β. χαρτί [ΚΤ6] γ. νέφος [ΚΤ7] δ. χώμα [ΚΤ8]

Το παράδειγμα (2) από την ΚΝΕ καταδεικνύει ότι το γραμματικό γένος είναι πράγματι ένα σύστημα συνεμφάνισης περιορισμών και συμφωνίας μεταξύ των μελών διαφορετικών κατηγοριών λέξεων στη γλώσσα (Corbett 1991: 105). Στο (2), οι μορφές του οριστικού άρθρου και αυτές του τροποποιητικού/ προσδιοριστικού επιθέτου ποικίλλουν (*ο μικρ-ός/η μικρ-ή/το μικρ-ό*), όταν συνδυάζονται με ουσιαστικά που ανήκουν σε διαφορετικά γένη, όπως *πίνακα-ς, κιμωλί-α και αυτοκίνητ-ο*. Στην ΚΝΕ, τα ουσιαστικά παρουσιάζουν μια τριμερή διάκριση γένους σε αρσενικό, θηλυκό και ουδέτερο και η συμφωνία του γένους πραγματοποιείται μέσω των κλιτικών επιθημάτων και καταλήξεων:

(2) α. ο.ΑΡΣ μικρός.ΑΡΣ πίνακας.ΑΡΣ
β. η.ΘΗΛ μικρή.ΘΗΛ κιμωλία.ΘΗΛ
γ. το.ΟΥΔ μικρό.ΟΥΔ αυτοκίνητο.ΟΥΔ

Διαχρονικά, μια αξιοπαρατήρητη αλλαγή στις τιμές του χαρακτηριστικού του γένους είναι η ουδετέρωση, δηλαδή η μετακίνηση των θηλυκών ή/και αρσενικών ουσιαστικών που έχουν το σημασιολογικό χαρακτηριστικό [–έμψυχο] προς το γένος του ουδετέρου. Ο Χατζιδάκης (1907) έδειξε ότι κατά τη μεσαιωνική περίοδο υπήρξε μια μετατόπιση ενός αριθμού αρχαιοελληνικών μη ανθρώπινων ουσιαστικών, τα οποία ήταν είτε αρσενικά είτε θηλυκά, προς το ουδέτερο (Browning 1969). Τα ουσιαστικά αυτά αρχικά πήραν την κατάληξη *-ιον*, η οποία είναι χαρακτηριστική των ουδετέρων, που μεταγενέστερα τράπηκε σε *-ιν* και μετέπειτα σε *-ι* (Georgakas 1948: 243· Horrocks 2010: 175–176):

(3)	Αρχαία Ελληνική	Μεσαιωνική Ελληνική	Νέα Ελληνική
Αρσενικό	πούς	Ουδέτερο πόδιον	
Ουδέτερο	πόδι		
	κορμός	κορμίον	κορμί
Θηλυκό	κεφαλή	κεφάλιον	κεφάλι
	τράπεζα	τραπέζιον	τραπέζι

Έκτοτε, η απόδοση της τιμής του ουδέτερου επεκτάθηκε γρήγορα στα ουσιαστικά της πρώτης και δεύτερης κλίσης της Αρχαίας Ελληνικής, εμπλουτίζοντας σημαντικά τόσο την τάξη ουδετέρων σε *-ι* [ΚΤ6] όσο και αυτήν σε *-ο* [ΚΤ5].

(4)	Αρχαία Ελληνική	Νέα Ελληνική
Θηλυκά	νῆσος	Ουδέτερα νησί
	μάχαιρα	μαχαίρι
	συκῆ	σύκο
Αρσενικά	κόκαλος	κόκαλο

4. ΤΑ ΜΟΡΦΟΣΥΝΤΑΚΤΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΥΠΟ ΕΞΕΤΑΣΗ

Παρατίθενται μερικές ενδιαφέρουσες περιπτώσεις του μεταφερόμενου ιταλογενούς γλωσσικού υλικού στην Επτανησιακή που βρίσκονται στο μεταίχμιο μορφολογίας και σύνταξης, αφού δεν περιορίζονται απαραιτήτως στα όρια των λέξεων. Αυτό που κάνει τα ακόλουθα δεδομένα άξια ανάλυσης είναι το γεγονός ότι φαίνεται να φέρουν στην επιφάνεια την επικράτηση μιας συγκεκριμένης τιμής γένους στην Επτανησιακή. Πιο συγκεκριμένα, οι περιπτώσεις αυτές που αφορούν γλωσσικό υλικό που είναι προϊόν γλωσσικής επαφής με την Ιταλική ή τη Βενετσιάνικη φαίνεται να μαρτυρούν τη διάχυση του ουδετέρου στο σύστημα.

Ειδικότερα, θα εξετάσουμε τις ακόλουθες περιπτώσεις:

(I) ονοματοποίηση,

(II) αλλαγή γραμματικής κατηγορίας από επίθετα στη ΓΠ σε ουσιαστικά με το γένος του ουδετέρου στη ΓΣ,

(III) αλλαγή γένους των αρσενικών και θηλυκών δανείων στον ενικό τα οποία σχηματίζουν τον πληθυντικό τους ως ουδέτερα, και

(IV) δάνεια με διπλό γένος.

4.1. Ονοματοποιήσεις

Αρχικά, μια διαδικασία λεξικού εμπλουτισμού με την οποία εισάγονται νέα λεξιλογικά στοιχεία στην επτανησιακή διάλεκτο είναι η ονοματοποίηση. Η διαδικασία ονοματοποίησης δημιουργεί στοιχεία τα οποία δεν καθορίζονται ούτε

ως προς το γένος ούτε ως προς την κλιτική τάξη. Οι ονοματοποιήσεις ρημάτων που προέρχονται από την Ιταλορομανική και άλλων γραμματικών κατηγοριών, τα οποία δεν είναι εγγενώς προσδιορισμένα ως προς το γένος, παράγουν στοιχεία που με τη σειρά τους δεν προσδιορίζονται ως προς το γένος και μπορούν να διαφωτίσουν ενδογενείς τάσεις του συστήματος αναφορικά με τις διαδικασίες απόδοσης γένους. Κατά τον Corbett (1991), πρόκειται για μη πρωτοτυπικούς ελεγκτές (controllers), δηλαδή κατηγορίες χωρίς γένος, όπως απαρέμφατα και προτάσεις, τα οποία λαμβάνουν την προεπιλεγμένη τιμή γένους (Corbett 1991). Στην ελληνική γλώσσα, το ουδέτερο είναι η προεπιλεγμένη τιμή γένους που αποδίδεται στις ονοματοποιήσεις[5]:

(5) Νέα Ελληνική
Το είναι ταυτίζεται με το έχειν.

Στα δεδομένα μας, η ονοματοποίηση επενεργεί πάντοτε υπέρ του ουδέτερου, καθώς στην Επτανησιακή φαίνεται στις λεξικοποιημένες ονοματοποιήσεις να αποδίδεται η τιμή του ουδετέρου καθολικά:

(6)	Επτανησιακή	Βενετσιάνικη/Ιταλική
α.	το έσερε ‘το είναι’	essere.ΑΠΑΡΕΜΦ. ‘είμαι’
	το σταμπένε ‘έγκριση’	sta bene ‘πάει/είναι καλά’
β.	το μπέβο ‘ρόφημα’	bevo.1ΠΡ.ΕΝ. ‘πίνω’
	το σιέδο‘θέση, κάθισμα’	siedo.1ΠΡ.ΕΝ. ‘κάθομαι’
γ.	το αλντέντο ‘μισοβρασμένα μακαρόνια’	al dente ‘αλ ντέντε’
	το αμέντι ‘προσοχή, νους’	a mente ‘στο μυαλό’

Οι περιπτώσεις του (6α) αντιπροσωπεύουν ονοματοποιημένα απαρέμφατα, του (6β) αντιστοιχούν σε ονοματοποιημένους παρεμφατικούς ρηματικούς τύπους, ενώ του (6γ) αντιπροσωπεύουν ονοματοποιημένες επιρρηματικές δομές. Όσον αφορά τους σχηματισμούς στο (6β), λόγω της φωνολογικής σύμπτωσης του ρηματικού κλιτικού επιθήματος *-ο* της ΓΠ με το ονοματικό κλιτικό επίθημα ουδετέρων *-ο* της ΓΣ παρατηρείται αυτόματη φωνολογική ενσωμάτωση στο σύστημα και συντακτική συμφωνία του ουδέτερου γένους της λέξης με το άρθρο.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι το *σταμπένε*, το *αλντέντο* και το *αμέντι* παρουσιάζουν εξαιρετικό ενδιαφέρον, διότι στις λεξικοποιημένες φράσεις *sta*

[5] Η διαδικασία ονοματοποίησης απαντά και στην Ιταλική, καθώς το αρσενικό αποδίδεται σε λεξικοποιημένες ονοματοποιήσεις (Thornton 2001: 483), σε αντίθεση με το ουδέτερο που επικρατεί στην Επτανησιακή:

il sapere.ΑΡΣ ‘γνώση’	<	sapere ‘γνωρίζω.ΑΠΑΡΕΜΦ’
il credo.ΑΡΣ ‘πεποίθηση’	<	credo ‘πιστεύω.1ΠΡ.ΕΝ.’

bene, al dente και *a mente,* οι οποίες παρουσιάζουν υψηλό βαθμό παγίωσης στη ΓΠ, το ρήμα *sta* και η πρόθεση *a/al* της Ιταλορομανικής ενσωματώνονται και επαναναλύονται σε ενιαίες μονάδες στην ελληνική διάλεκτο, αλλάζοντας τα δομικά όρια των λέξεων. Οι τρεις περιπτώσεις μαρτυρούν το φαινόμενο της επανατεμαχιοποίησης της δάνειας λέξης.

4.2. Μεταβολή της γραμματικής κατηγορίας

Η υπεροχή του ουδέτερου γένους στα Επτανησιακά είναι διακριτή και σε περιπτώσεις αλλαγής της γραμματικής κατηγορίας κατά τη μετάβαση από τη ΓΠ στη ΓΣ. Πιο συγκεκριμένα, εξετάζοντας τα ακόλουθα δεδομένα, βλέπουμε επίθετα τα οποία εισήλθαν ως αρσενικά από τη ΓΠ και μετατράπηκαν σε ουσιαστικά ουδέτερου γένους στη ΓΣ:

(7) Επτανησιακή	Βενετσιάνικη/Ιταλική
βεριφικάτο.ΟΥΔ ‘επικύρωση δημοσίων εγγράφων’	verificato.ΑΡΣ ‘επικυρωμένος’
ερμπόζο.ΟΥΔ ‘γρασίδι’	erboso.ΑΡΣ ‘χορταριασμένος’

Είναι άξιο λόγου ότι η απόδοση της ουδέτερης τιμής δεν ενεργοποιείται απαραίτητα από τη δομική/ φωνολογική συμβατότητα των ληκτικών τεμαχίων των δύο γλωσσών που έρχονται σε επαφή:

(8) Επτανησιακή	Βενετσιάνικη/Ιταλική
κονκρί.ΟΥΔ ‘τσιμέντο’	concreto.ΑΡΣ ‘συμπαγής’
αντέτι.ΟΥΔ ‘έθιμο, συνήθεια’	addetto.ΑΡΣ ‘υπεύθυνος’

4.3. Μεταβολή γένους στον πληθυντικό αριθμό – Ετερόκλιση

Επιπρόσθετα, υπάρχουν μερικές ενδιαφέρουσες περιπτώσεις ετερόκλισης στα δεδομένα. Η ετερόκλιση είναι η ιδιότητα ενός λεξήματος το κλιτικό παράδειγμα του οποίου περιλαμβάνει μορφές που είναι χτισμένες πάνω σε θέματα να ανήκουν σε δύο ή περισσότερες ξεχωριστές κλιτικές τάξεις. Συγκεκριμένα, υπάρχει μια κυρίαρχη τάση των άψυχων ουσιαστικών να ουδετεροποιούν το γένος στον πληθυντικό (9), με αποτέλεσμα την αναδιαμόρφωση των κλιτικών παραδειγμάτων. Αυτή η μεταβολή γένους που παρατηρείται σε σχέση με το χαρακτηριστικό ανθρώπινο επιτρέπει στο γένος να αναλάβει έναν κεντρικό ρόλο στην οργάνωση των ουσιαστικών από σημασιολογικής άποψης, καθώς το ουδέτερο στον πληθυντικό αποκτά μεταφορική σημασία.

(9) Επτανησιακή	Βενετσιάνικη/Ιταλική
‘ψήφος’	ο βότος.ΑΡΣ.ΕΝ voto.ΑΡΣ ‘ψήφος, βαθμός, όρκος’
τα βότα.ΟΥΔ.ΠΛ ‘όρκος, προσφορά’	

β. η ιντράδα.ΘΗΛ.ΕΝ ‘είσοδος’ entrata.ΘΗΛ ‘είσοδος, πόρτα’
τα ιντράδα.ΟΥΔ.ΠΛ ‘έσοδα’

Η ενδογλωσσική τάση του συστήματος της ΓΣ κατά την οποία εμφανίζονται περιπτώσεις στις οποίες επιτυγχάνεται η ουδετέρωση μέσω του πληθυντικού ενισχύει την εμφάνιση αυτού του φαινομένου. Τα παραδείγματα στο (10) είναι περιπτώσεις ετερόκλισης και απεικονίζουν μια διαφορετική τιμή γένους στον πληθυντικό, η οποία μπορεί και να συνοδεύεται από κάποια σημασιολογική διαφοροποίηση (10β) (Αναστασιάδης–Συμεωνίδης & Χείλα–Μαρκοπούλου 2003: 18):

(10) Νέα Ελληνική

Ενικός	Πληθυντικός
α. προίκα [ΚΤ3]	προικιά [ΚΤ5]
β. ναύλος [ΚΤ1]	ναύλα [ΚΤ5]
γ. καπνός [ΚΤ1]	καπνοί [ΚΤ1]
	καπνά [ΚΤ5]
δ. δεσμός [ΚΤ1]	δεσμοί [ΚΤ1]
	δεσμά [ΚΤ5]

4.4. Ουσιαστικά με διπλό γένος

Τα ουσιαστικά με δύο γένη βρίσκονται συχνά σε φάση αλλαγής στα συστήματα γένους (Corbett 1991: 67). Στην ενσωμάτωση δανείων, οι πολλαπλές αναθέσεις γένους εκλαμβάνονται ως ένα μεταβατικό φαινόμενο (Gregor 1983: 49), υπό την έννοια ότι θεωρείται ότι εμφανίζονται μόνο στα αρχικά στάδια της εισαγωγής των δάνειων ουσιαστικών σε μια δεδομένη γλωσσική κοινότητα. Μόλις ο δανεισμός τους παγιωθεί και η γνώση των σημασιολογικών και γραμματικών ιδιοτήτων τους γίνει πιο διαδεδομένη, παρατηρούνται ότι υπάρχουν λιγότερες περιπτώσεις πολλαπλής απόδοσης γένους. Αυτή η υπόθεση υποστηρίζεται από το γεγονός ότι οι περισσότερες πολλαπλές αναθέσεις γένους δεν εκφράζουν κάποια σημασιολογική διαφοροποίηση. Για παράδειγμα, στη Γερμανική το δάνειο ουσιαστικό *Joghurt* ‘γιαούρτι’ φέρει τρεις τιμές γένους:

(11) Γερμανικά:
Joghurt.ΑΡΣ / Joghurt.ΘΗΛ / Joghurt.ΟΥΔ

Αναφορικά με τα επτανησιακά δεδομένα, μερικές περιπτώσεις διπλού γένους ανιχνεύονται στα ιταλορομανικά [–ανθρώπινα] ουσιαστικά, τα οποία εμφανίζουν ένα ουδέτερο γένος στην Επτανησιακή παράλληλα με το θηλυκό ή το αρσενικό:

(12) Επτανησιακή	Βενετσιάνικη/Ιταλική
α. το σπιτσεριό	spezieria.ΘΗΛ ‘φαρμακείο’
η σπιτσερία	
το μαστέλο	mastello.ΑΡΣ ‘νιπτήρας’
ο μαστέλος	
β. η μπελάτζα ‘μεγάλη ζυγαριά’	bilancia.ΘΗΛ ‘ζυγαριά’
το μπελάτζι ‘μικρή ζυγαριά’	
η μποτσόνα ‘μεγάλο δοχείο για υγρά’	boccione.ΑΡΣ ‘μπουκάλα’
το μποτσόνι ‘κανάτα’	

Τα επτανησιακά δεδομένα επαληθεύουν τη θέση της Semplicini (2012, 2013) ότι τα ουσιαστικά με διπλό γένος αναφέρονται αποκλειστικά σε άψυχες οντότητες. Παρόλα αυτά, μια ενιαία ερμηνεία αυτής της γλωσσικής συμπεριφοράς φαίνεται ανέφικτη, καθώς στην εμφάνιση του διπλού γένους στα δάνεια ουσιαστικά μπορεί να υπεισέρχεται μια στρατηγική υποκορισμού στην περίπτωση του ουδετέρου (11β) που μπορεί να θεωρηθεί ως υπόλειμμα παλαιού υποκορισμού και να αποδοθεί σε ιστορικούς λόγους (Αναστασιάδη–Συμεωνίδη & Χείλα–Μαρκοπούλου 2003: 17). Στα ουσιαστικά με διπλό γένος της Ελληνικής, τα αρσενικά ή θηλυκά ουσιαστικά της Αρχαίας Ελληνικής μπορούν να ερμηνευθούν ως μεγεθυντικά (12) και η μεταβολή γένους μπορεί να οφείλεται στην εκφραστική μορφολογία, δηλαδή στον υποκορισμό ή τη μεγέθυνση (Χατζιδάκης 1907: 59· Melissaropoulou & Manolessou 2010: 68):

(13) Αρχαία Ελληνική	Βυζαντινή Ελληνική	ΚΝΕ
κεφαλή	κεφάλιον. ΟΥΔ.ΥΠΟΚ	
κεφαλή.ΘΗΛ		
‘κεφάλι’	‘μικρό κεφάλι’	‘αρχηγός’
κεφάλι.ΟΥΔ		
Αρχαία Ελληνική	ΚΝΕ	
κορμός.ΑΡΣ	κορμός.ΑΡΣ ‘βασικό μέρος, πάνω μέρος σώματος’	
‘κορμός δέντρου’	κορμί.ΟΥΔ ‘σώμα’	

Αξίζει να σημειωθεί ότι στην ΚΝΕ τα αρχικά μεγεθυντικά έχουν χάσει τη μεγεθυντική τους σημασία και έχουν λάβει μια μεταφορική. Τα ουδέτερα ουσιαστικά δεν υποδηλώνουν το υποκοριστικό, αλλά το ουσιαστικό φυσιολογικού μεγέθους. Επιπλέον, στην ΚΝΕ, ένας μεγάλος αριθμός αρσενικών και θηλυκών ουσιαστικών έχουν σχηματίσει υποκοριστικά ουδέτερου γένους και διαχρονικά πολλά από αυτά τα ουσιαστικά έχουν χάσει πλήρως την αρχική υποκοριστική σημασία. Επομένως, αυτή η ποικιλία στις τιμές γένους στην Επτανησιακή μπορεί να αποδοθεί σε ιστορικούς λόγους για τις περιπτώσεις στο (12β).

Ωστόσο, οι περιπτώσεις στο (12α) δεν μπορούν να αιτιολογηθούν με βάση την προηγούμενη ερμηνεία. Ένα εύλογο σενάριο θα μπορούσε να διαμορφωθεί ως εξής: Από μορφολογικής άποψης, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι μπορούν να διακριθούν διαφορετικά στάδια ενσωμάτωσης και υπό αυτό το πρίσμα, η μία τιμή γένους μπορεί να θεωρηθεί ως προσωρινή και πρόσκαιρη απόδοση γένους πριν από τη μόνιμη και σταθερή απόδοση της άλλης τιμής. Γεννιέται, λοιπόν, το ερώτημα εάν ο χαρακτηρισμός του ονοματικού συστήματος της Επτανησιακής ως υβριδικού, παρουσιάζοντας υψηλά ποσοστά διακύμανσης, με αντικρουόμενους μηχανισμούς ταξινόμησης των δάνειων ονομάτων οι οποίοι λειτουργούν παράλληλα είναι επαρκής. Παράλληλα, τίθεται ένα επιπρόσθετο σημαντικό ερώτημα ως προς το ποια από τις δύο τιμές πρέπει να θεωρηθεί ως παροδική πριν την εδραίωση της σταθερής τιμής στο σύστημα.

Στη βιβλιογραφία, έχει προταθεί ότι κατά την εισαγωγή δάνειων λέξεων σε μια γλώσσα είναι δυνατό να εντοπιστεί μια «προσωρινή τάξη των εισελθόντων ουσιαστικών» (waystation noun class, Eastman 1991) πριν την πλήρη ενσωμάτωσή τους στο σύστημα. Σε αυτό το πλαίσιο, εάν εκλάβουμε την απόδοση ουδετέρου ως μεταβατική πριν από την οριστικοποίηση της μη ουδέτερης τιμής, ελλείψει εναλλακτικών λύσεων, θα μπορούσαμε κάλλιστα να χαρακτηρίσουμε την τάξη των ουδετέρων ως αυτήν την «προσωρινή τάξη των εισελθόντων ουσιαστικών» που φιλοξενεί τα δάνεια ουσιαστικά μέχρι να ενσωματωθούν εντελώς στην κατηγορία των ονομάτων. Εύλογα, λοιπόν, το επόμενο ερώτημα που προκύπτει και χρήζει απάντησης είναι εάν η υπόθεση σχετικά με την απόδοση γένους και κλιτικής τάξης που απαρτίζεται από δύο διακριτά στάδια θα ήταν έγκυρη για το ελληνικό σύστημα. Για τον λόγο αυτό, η μελέτη διαχρονικών δεδομένων είναι απαραίτητη για τον εντοπισμό της τιμής γένους που αποδίδεται στα δάνεια σε παλαιότερες φάσεις της γλώσσας και την επαλήθευση ή κατάρριψη της παραπάνω υπόθεσης.

4.4.1. Διαχρονικά δεδομένα: αρσενικό, θηλυκό ή ουδέτερο;

Προς αποφυγή του εσφαλμένου χαρακτηρισμού της μίας τιμής ως βραχύβιας στη διαδικασία ενσωμάτωσης, συστάθηκε μια λίστα με όλα τα ουσιαστικά διπλού γένος που καταγράφονται στα λεξικά (Makri 2020: 385–392). Έπειτα, εξετάστηκαν οι διαθέσιμες πρωτογενείς πηγές της πρωτόμορφης διαλέκτου στις απαρχές της επίδρασής της από την Ιταλορομανική, όπως αποτυπώνεται στα νοταριακά και δημόσια έγγραφα των προηγούμενων αιώνων (Makri 2020: 396–400). Η σημαντικότητα των νοταριακών εγγράφων[6] ως πηγών

[6] Αξίζει να σημειωθεί ότι τα εξεταζόμενα νοταριακά έγγραφα αφορούν υπάρχοντα ή τμήματα ενός σπιτιού που αναφέρονται σε προικοσύμφωνα, εγγυήσεις, πληρεξούσια, εκτιμήσεις προικών, επιστροφές ενεχύρων, διακανονισμούς χρεών, αποδείξεις παραλαβής/ πληρωμής, υποθήκες, παραχωρήσεις κληρονομικού μεριδίου, αποζημιώσεις, κατανομή κληρονομιάς, πωλήσεις μεριδίου προίκας, μισθώσεις εσοδείας προικών, και σε διαθήκες που συνέτασσαν τότε οι συμβολαιογράφοι.

για την αποκατάσταση της Πρώιμης Νέας Ελληνικής έχει επισημανθεί αρκούντως σε διάφορες μελέτες (Καραντζόλα & Λαβίδας 2016· Καραντζόλα, Τικτοπούλου & Φραντζή 2012).

Στον παρακάτω πίνακα παρατίθενται τα δάνεια στοιχεία που φέρουν ανεξαιρέτως μόνο τον μη ουδέτερο τύπο –αρσενική ή θηλυκή τιμή γένους (14). Στην πρώτη στήλη δίνεται αποκλειστικά ο τύπος που βρέθηκε στα έγγραφα του 15ου–18ου αιώνα, ενώ αυτοί της δεύτερης στήλης εντοπίζονται αποκλειστικά στα λεξικά του 19ου ή του 20ου αιώνα:

(14) Επτανησιακή 15ου–18ου αιώνα

Βενετσιάνικη/Ιταλική			
ΑΡΣΕΝΙΚΑ [ΚΤ1]	κάνταρος ΑΝΤΙ ΓΙΑ ΟΥΔΕΤΕΡΑ κομός μπότζος ‘βεράντα’	καντάρι [ΚΤ6] κομό [ΚΤ5] μπότζο [ΚΤ5]	cantaro.ΑΡΣ ‘λεκάνη’ como.ΑΡΣ ‘κομοδίνο’ bozza.ΘΗΛ ‘εξόγκωμα’
ΘΗΛΥΚΑ [ΚΤ3]	βινιέτα ‘διακόσμηση’ γαδιέρα	βινιέτο [ΚΤ5] γαδιέρι [ΚΤ6]	vigneta.ΘΗΛ guadiera.ΘΗΛ ‘δίσκος’
κικάρα		κικάρι [ΚΤ6]	chicchera.ΘΗΛ ‘φλυτζάνι’

Από μεθοδολογικής άποψης, πρέπει να τονιστεί ότι ένας σημαντικός αριθμός εκτύπων δε (λήφθηκε υπόψιν, λόγω της σύμπτωσης τύπων στη γενική ενικού και πληθυντικού αρσενικών και ουδετέρων της ΚΤ1 και ΚΤ5 αντίστοιχα, όπως και στην αιτιατική ενικού, καθώς δεν μπορούσαν να συναχθούν ασφαλή συμπεράσματα για την κατηγοριοποίησή τους.

Τα διαχρονικά δεδομένα φανερώνουν ότι σε προηγούμενες φάσεις της γλώσσας τα συγκεκριμένα δάνεια ουσιαστικά δεν ενσωματώνονταν στην τάξη των ουδετέρων και ότι η απόδοση της ουδέτερης τιμής μαρτυράται σε μεταγενέστερο στάδιο. Από τα παραπάνω δεδομένα καταφαίνεται ότι το πρώτο σενάριο, σύμφωνα με το οποίο οι ομιλήτριες και οι ομιλητές προτιμούν να ενσωματώσουν τις δάνειες λέξεις, κάνοντας μια πολύ συγκεκριμένη επιλογή απόδοσης γένους, αυτή του ουδετέρου και σε ένα δεύτερο επίπεδο επιλέγουν μία από τις υπόλοιπες δύο τιμές γένους, καταρρίπτεται. Επομένως, έχουμε τις ακόλουθες περιπτώσεις:

(1) Εάν η δάνεια λέξη υποδηλώνει μια άψυχη οντότητα, τότε το ουσιαστικό στη ΓΣ θα μπορούσε να είναι αρσενικό, θηλυκό ή ουδέτερο, βάσει της μορφής του. Εάν μπορεί να εισέλθει σε μια κλιτική τάξη της Ελληνικής χωρίς μορφολογική προσαρμογή, τότε κατά προτεραιότητα προσαρμόζεται σε αυτήν (π.χ. *μπελάτζα, σπιτσερία, μαστέλο*).

(2) Εάν η δάνεια λέξη που υποδηλώνει μια άψυχη οντότητα δεν μπορεί να ενσωματωθεί άμεσα σε μια ελληνική κλιτική τάξη, τότε ενσωματώνεται στην κλιτική τάξη των ουδετέρων σε *-ι*, η οποία είναι η μεγαλύτερη και πιο παραγωγική κλιτική τάξη για τα ουδέτερα (Χριστοφίδου 2003) (π.χ. *μποτσόνι* > *bozzon*).

(3) Είναι δυνατόν, μετά το στάδιο (1), ορισμένες λέξεις να αλλάξουν κλιτική τάξη (και κατά συνέπεια γένος) στην Ελληνική για διάφορους λόγους. Πιθανοί λόγοι συνδέονται με την ύπαρξη μιας λέξης στη ΓΣ που ανήκει σε μια διαφορετική κλιτική τάξη από εκείνη στην οποία είχε αρχικά ενσωματωθεί το δάνειο (πρβλ. *σπιτσεριό* αναλογικά με το ουδέτερο *φαρμακείο* που ανήκει στην ΚΤ5). Επίσης, μορφοφωνολογικοί κανόνες της ελληνικής γλώσσας μπορεί να είναι σε ισχύ (π.χ. η τάση να μεταφέρονται ουσιαστικά στην ΚΤ3 θηλυκών ουσιαστικών για λόγους μεγέθυνσης (πρβλ. *bozzon* > *μποτσόνι* > *μποτσόνα*).

Ως εκ τούτου, η δομή του ελληνικού συστήματος γένους που καθορίζεται από το χαρακτηριστικό [+/– ανθρώπινο] και η στενή σχέση μεταξύ γένους και κλιτικής τάξης διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στην απόδοση γένους στα δάνεια.

4.4.2. Συγχρονικός έλεγχος δεδομένων

Προκειμένου να ελεγθούν τα δεδομένα σε συγχρονικό επίπεδο, κρίθηκε απαραίτητος ο σχεδιασμός και η διανομή ενός ερωτηματολογίου που συμπληρώθηκε από φυσικούς ομιλητές και ομιλήτριες της διαλέκτου, με σκοπό την εξαγωγή δομημένων παρατηρήσεων που δε βασίζονται αποκλειστικά στις διαθέσιμες πρωτογενείς πηγές. Αυτό το εργαλείο έρευνας αποδείχθηκε ιδιαίτερα χρήσιμο για έρευνα που βασίζεται σε διαλεκτόφωνες και διαλεκτόφωνους που είναι διασκορπισμένες/-οι σε μια ευρεία γεωγραφική περιοχή, όπως συμβαίνει στη συγκεκριμένη περίπτωση.

Πραγματοποιήθηκε η διανομή 30 ερωτηματολογίων σε Κερκυραίους/-ες που κατοικούν στη βόρεια Κέρκυρα, 25 σε Κερκυραίους/-ες που κατοικούν στην πόλη της Κέρκυρας, 15 σε Κεφαλλονίτες/-ίσσες και 15 σε Ζακυνθινούς/-ές, ηλικίας 57 έως 96 ετών. Στους/-ις ερωτηθέντες/-είσες δόθηκαν τα παραπάνω ουσιαστικά που παρουσιάζουν διπλό γένος, αλλά με τρεις πραγματώσεις, δηλαδή με τριπλό γένος (π.χ. *ο μπότζος/η μπότζα/το μπότζο*). Στη συνέχεια, τους/τις ζητήθηκε να υπογραμμίσουν εκείνο ή εκείνα που χρησιμοποιούν. Όλοι/-ες δήλωσαν ότι χρησιμοποιούν το ουδέτερο ανεξαιρέτως και μερικές φορές επέλεξαν τους δύο εναλλασσόμενους τύπους των ουσιαστικών που καταγράφονται στα λεξικά, αγνοώντας εντελώς τον μη καταγεγραμένο/μη υπαρκτό τύπο που τους παρουσιάστηκε.

Οι απαντήσεις που συγκεντρώθηκαν από το ερωτηματολόγια κατέδειξαν ότι το ουδέτερο είναι η τιμή που αποδίδεται στα συγκεκριμένα δάνεια που παρουσιάζουν διπλό γένος, πιστοποιώντας, μάλιστα, ότι η υπόθεση περί

αντιμετώπισης της κατηγορίας των ουδέτερων λέξεων ως «προσωρινής τάξης των εισελθόντων ουσιαστικών» (Eastman 1991) δεν είναι έγκυρη. Συνεπώς, καθίσταται σαφές ότι η άμεση απόρροια της ενσωμάτωσης των δάνειων ουσιαστικών που διερευνήθηκαν είναι η επικράτηση της κατηγορίας του ουδετέρου σε συγχρονικό επίπεδο.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφέρουμε μια μελέτη για την Ολλανδική, στην οποία η Semplicini (2013: 266) υποστηρίζει ότι τέτοιοι εναλλασσόμενοι τύποι μπορεί να δείχνουν τη σύγχρονη αναδιάρθρωση του συστήματος, η οποία μπορεί να κάνει περισσότερο ορατή τη λεγόμενη επανακατηγοριοποίηση του γένους, η οποία με τη σειρά της έχει μια διαχρονική συνέχεια. Αυτός ο ισχυρισμός φαίνεται να έχει άμεση συνάφεια με τη διάρθρωση του συστήματος της Επτανησιακής. Τα ουσιαστικά με διπλό γένος μπορούν να ιδωθούν ως περιπτώσεις που αντανακλούν την αλλαγή που έρχεται στην επιφάνεια με την πάροδο του χρόνου. Συνεπώς, τα ουσιαστικά με διπλό γένος μπορούν να ρίξουν φως στον τρόπο λειτουργίας ενός συστήματος (Corbett 1991: 97). Το φαινόμενο αυτό ενισχύεται από την προαναφερθείσα ενδογλωσσική τάση του συστήματος προς ουδετέρωση (Χατζιδάκης 1997: 49) που εξετάστηκε στα παραδείγματα (3) και (4). Υπό αυτό το πρίσμα, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι επιβεβαιώνεται μια υπάρχουσα τάση προς ουδετέρωση που διέπει το σύστημα συνολικά (Makri 2016a, 2020· Ralli et al. 2015).

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σε αυτήν τη μελέτη, προσεγγίστηκε το φαινόμενο της γλωσσικής επαφής της Επτανησιακής με την Ιταλική και τη Βενετσιάνικη μέσα από την εξέταση λεξικών στοιχείων που αφορούν το επίπεδο διεπαφής μορφολογίας και σύνταξης. Συνολικά, κατά την εξέταση των διαδικασιών απόδοσης γραμματικού γένους και ενσωμάτωσης των δάνειων στοιχείων, κατέστη σαφές ότι τα μορφολογικά χαρακτηριστικά της γλώσσας-στόχου (Ελληνική) (Μακρή et al. 2013· Makri 2015, 2016b, 2020· Ralli 2012a,b, 2014), μαζί με μερικές ενδογενείς δυνάμεις του συστήματος (Makri 2016a, 2020· Ralli et al. 2015), συμβάλλουν στην τελική έκβαση της διαδικασίας του δανεισμού και στην επιλογή γένους στον λεξιλογικό δανεισμό.

Οι τρεις πρώτες εξεταζόμενες περιπτώσεις μαρτυρούν τη διάχυση της τιμής του ουδέτερου γένους, η οποία φαίνεται να εξωθείται από (i) την πρωτοτυπικότητα ή από το τι αναμένεται να εκληφθεί ως η αμαρκάριστη τιμή γένους στη γλώσσα-στόχο και (ii) από μια ενδογλωσσολογική τάση ουδετέρωσης, η οποία διέπει το σύστημα της Ελληνικής. Βάσει της ανάλυσης των δεδομένων, μπορεί να υποστηριχθεί ότι στην Επτανησιακή, η κατηγορία του ουδετέρου είναι συνδεδεμένη με το χαρακτηριστικό του [–ανθρώπινου] –ως επί το πλείστον τουλάχιστον– εκχωρείται ευρέως και ενσωματώνει τα περισσότερα

δάνεια ουσιαστικά. Επιπρόσθετα, τα δεδομένα καταδεικνύουν ότι η σχέση μεταξύ κλιτικής τάξης, γένους και του χαρακτηριστικού [+/– ανθρώπινο], όπως υποστηρίζεται από την Ralli (1998, 2000), καθορίζουν από κοινού την απόδοση γένους στα δάνεια.

Είναι ενδιαφέρον το γεγονός ότι η τελευταία υποπερίπτωση διπλού γένους αποδείχτηκε ιδιαίτερα διαφωτιστική, καθώς δείχνει ότι αυτή η διακύμανση προσφέρει πολύτιμη γνώση στο πεδίο της γλωσσικής επαφής και πιο σημαντικά στην ανάλυση της γραμματικής του συστήματος μιας εξεταζόμενης γλώσσας (Cobbinah 2010: 197· Corbett 1991: 97), φέροντας στο προσκήνιο μια εσωτερική διαδικασία για την περίπτωση της Επτανησιακής.

Συνολικά, η μελέτη της διαδικασίας απόδοσης γένους σε δάνεια στοιχεία που αγγίζουν το μορφοσυντακτικό επίπεδο μπορεί να αποκαλύψει την υποκείμενη γραμματική οργάνωση ενός γλωσσικού συστήματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aikhenvald 2004: A. Aikhenvald, Gender, Article 98 of Morfologie /Morphology. In G. E. Booij, C. Lehmann, J. Mugdan & S. Skopeteas (ed.), *Ein Handbuch zur Flexion und Wortbildung/A Handbook on Inflection and Word Formation,* 2 Halbband (pp. 1031–1045). New York: Mouton de Gruyter.

Aronoff 1998: M. Aronoff, Gender Agreement as Morphology. In G. E. Booij, A. Ralli & S. Scalise (eds.), *Online Proceedings of the first Mediterranean Conference of Morphology* (pp. 7–18). Mytilene.

Cobbinah 2010: A. Cobbinah, The Casamance as an area of intense language contact: the case of Baïnounk Gubaher. *Journal of language contact – THEMA, 3,* 175–201.

Corbett & Fraser 2000: G. Corbett, N. Fraser, Default genders. In B. Unterbeck, M. Rissanen, T. Nevalainen & M. Saari (eds.), *Gender in Grammar and Cognition. I: Approaches to Gender* (pp. 55–97). New York: Mouton de Gruyter.

Corbett 1991: G. Corbett, *Gender.* Cambridge: Cambridge University Press.

Dahl 2000a: Ö. Dahl, Animacy and the notion of semantic gender. In B. Unterbeck, M. Rissanen, T. Nevalainen & M. Saari (eds.), *Gender in Grammar and Cognition I: Approaches to Gender* (pp. 99–115). New York: de Gruyter.

Dahl 2000b: Ö. Dahl, Elementary gender distinctions. In B. Unterbeck, M. Rissanen, T. Nevalainen & M. Saari (eds.), *Gender in Grammar and Cognition II: Manifestations of Gender* (pp. 577–593). New York: de Gruyter.

Dressler 1997: W. Dressler, On Productivity and potentiality in inflectional Morphology, *Clasnet Working Papers, 7*, 3–22.

Eastman 1991: C. Eastman, Loanwords and Swahili nominal inflection. In J. Blommaert. (ed.), *Swahili studies*. *Essays in honour of Marcel van Spaandonck* (pp. 57–77). Ghent: Story–Scientia.

FitzMaurice 1864: G. FitzMaurice, 6th Earl of Orkney, *Four years in the Ionian Islands: Their political and social condition. With a history of the British protectorate*. I. Chapman and Hall.

Geeraerts 1989: D. Geeraerts, Introduction: prospects and problems of prototype theory. *Linguistics, 27*, 587–612.

Georgacas 1948: D. Georgacas, On the nominal endings –ις, –ιν, in later Greek. *Classical Philology, 43(4),* 243–260.

Gregor 1983: B. Gregor, *Genuszuordnung: Das Genus englischer Lehnwörter im Deutschen.* Tübingen: Max Niemeyer.

Haspelmath 2008: M. Haspelmath, Loanword typology: Steps toward a systematic cross–linguistic study of lexical borrowability. In T. Stolz, D. Bakker & R. Palomo (eds.), *Aspects of language contact: New theoretical, methodological, and empirical findings with special focus on Romancisation processes* (pp. 43–62). Berlin: Mouton de Gruyter.

Haugen 1950: E. Haugen, The analysis of the linguistic borrowing. *Language, 26(2),* 210–231.

Horrocks 2010: G. Horrocks, *Greek: A History of the Language and its Speakers.* MaldenOxford: Wiley–Blackwell [Online], [http://lmgd.wpnet.upatras.gr/wp-content/uploads/sites/7/2020/02/MMM8_Proceedings-1.pdf].

Jakobson 1938: R. Jakobson, Sur la theorie des affinites phonologiques entre des langues. *Actes du IV Congrès International des Linguistes, Copenhague, 1936* (pp. 48–58). Copenhagen: Einar Munksgaard.

Jakobson 2002: R. Jakobson, Sur la theorie des affinites phonologiques entre des langues. Στο *Phonological Studies*, τόμ. 1 (pp. 234–246). De Gruyter Mouton.

Mackridge 2014: P. Mackridge, Venise après Venise: official languages in the Ionian Islands, 1797–1864. *Byzantine and Modern Greek Studies, 38*(1), 68–90.

Makri 2015: V. Makri, Gender assignment to Romance nominal loans in Heptanesian. Στο K. Fragkopoulou, F. Kalamida, T. Kardamas, K. Kordouli, M. Marinis, C. Panagiotou & N. Vassalou (eds.), *Theoretical and Applied Linguistics, 3*, *Proceedings of the 3rd Patras International Conference of Graduate students in Linguistics* (pp. 164–175). Patra: Laboratory of Modern Greek Dialects.

Makri 2020: V. Makri, *The formal expression of grammatical gender in a Modern Greek dialect affected by Italo–Romance* [PhD. Thesis]. Patra: University of Patras.

Melissaropoulou & Manolessou 2010: D. Melissaropoulou, I. Manolessou, Theoretical and diachronic aspects of augmentation: Evidence from Greek. In A. Ralli, G. Booij, S. Scalise & A. Karasimos (eds.), *Online Proceedings of*

the 7th Mediterranean Morphology Meeting: Morphology and Diachrony (pp. 63–77). Patra: University of Patras.

Miller 1908: W. Miller, *The Latins in the Levant: a history of Frankish Greece* (pp. 1204–1566). London: Dutton.

Ralli 1998: A. Ralli, On the Morphological Status of Inflectional Features: Evidence from Modern Greek. In B. Joseph, G. Horrocks & I. Philippaki–Warburton (eds.), *Themes in Greek Linguistics,* Vol. 2 (pp. 51–74). Amsterdam: The John Benjamins.

Ralli 2000: A. Ralli, A feature–based analysis of Greek nominal inflection. *Γλωσσολογία/Glossologia, 11–12,* 201–227.

Ralli 2012a: A. Ralli, Verbal loanblends in Italiot and Heptanesian: a case study of contact morphology. *Italia Dialettale: rivista di dialettologia Italiana, 73,* 111–132.

Ralli 2012b: A. Ralli, Morphology in language contact: verbal loanblend formation in Asia Minor Greek (Aivaliot). In T. Stolz, M. Vanhove, H. Otsuka & A. Urdze (eds.), *Morphologies in contact (Studia Typologica)* (pp. 185–201). Berlin: Academie Verlag.

Ralli 2014: A. Ralli, On the Romance influence on Greek dialects. In *Patrizia del Puente*, *Atti del Terzo Convegno* "Parole per parlare e per parlarne" (pp. 259–281). Potenza: University of Potenza.

Ralli 2019: A. Ralli, Greek in contact with Romance. In M. Loporcaro & F. Gardani (eds.), *The Oxford Encyclopedia of Romance Linguistics.* New York: Oxford University Press.

Ralli, Gkiouleka & Makri 2015: A. Ralli, M. Gkiouleka & V. Makri, Gender and inflection class in loan nouns integration. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics 12(3) – Special issue: A Festschrift for Pavol Štekauer,* 422–459.

Sankoff 2001: G. Sankoff, Linguistic Outcomes of Language Contact. In P. Trudgill, J. Chambers & N. Schilling–Estes (eds.), *Handbook of Sociolinguistics* (pp. 638–668). Oxford, England: Basil Blackwell.

Semplicini 2012: C. Semplicini, Dutch double gender nouns: Arbitrary or motivated agreement? *Journal of Germanic Linguistics, 24,* 133–186.

Semplicini 2013: C. Semplicini, Synchronic Variation and Grammatical Change: The case of Dutch double gender nouns. In A. Ramat, C. Mauri & P. Molinelli (eds.), *Synchrony and Diachrony: A dynamic interface, Studies in Language Companion Series 133* (pp. 261–282). Philadelphia: John Benjamins.

Thomason & Kaufman 1988: S. Thomason, T. Kaufman, *Language contact, creolization and genetic linguistics.* Berkeley: University of California Press.

Thornton 2001: A. M. Thornton, Some Reflections on Gender and Inflectional Class Assignment in Italian. In C. Schaner–Wolles, J. Rennison & F. Neubarth (eds.), *Naturally! Linguistic Studies in Honour of Wolfgang Ulrich Dressler Presented on the occasion of his 60th Birthday* (pp. 479–487). Torino: Rosenberg & Sellier.

Weinreich 1953: U. Weinreich, *Languages in contact.* The Hague: Mouton.

Winter–Froemel 2008: E. Winter–Froemel, Studying loanwords and loanword integration: Two criteria of conformity. *Newcastle Working Papers in Linguistics, 14*, 156–176.

Αναστασιάδη–Συμεωνίδη & Χειλά–Μαρκοπούλου 2003: Α. Αναστασιάδη–Συμεωνίδη, Δ. Χειλά–Μαρκοπούλου, Συγχρονικές και διαχρονικές τάσεις στο γένος της ελληνικής. Στο Α. Αναστασιάδη–Συμεωνίδη, Α. Ράλλη & Δ. Χειλά–Μαρκοπούλου (επιμ.), *Θέματα Νεοελληνικής Γραμματικής: το Γένος* (σσ. 13–56). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Αναστασιάδη–Συμεωνίδη 1994: Α. Αναστασιάδη–Συμεωνίδη, *Νεολογικός δανεισμός της Νεοελληνικής.* Θεσσαλονίκη: Εστία.

Καραντζόλα & Λαβίδας 2016: Ε. Καραντζόλα, Ν. Λαβίδας, Χαρακτηριστικά της κερκυραϊκής του 16ου αιώνα. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, 36*, 129–150.

Καραντζόλα Τικτοπούλου & Φραντζή 2012: Ε. Καραντζόλα, Κ. Τικτοπούλου, Κ. Φραντζή, Τα νοταριακά έγγραφα ως πηγές για την πρώιμη νεοελληνική γλώσσα. Στο *Πρώιμη νεοελληνική δημώδης γραμματεία: γλώσσα, παράδοση και ποιητική* (σσ. 473–501). Ηράκλειο: Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.

Κοντοσόπουλος 2001: Ν. Κοντοσόπουλος, *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής* (3η έκδ.). Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

Κριμπάς 2021: Π. Κριμπάς, Η επτανησιακή γεωγραφική γλωσσική ποικιλία της Νεοελληνικής: Μια ολιστική προσέγγιση. *14ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας, 1*(1), 646–660.

Makri 2016a: V. Makri, Language contact at the service of endogenous forces: a case study on neuterisation in Heptanesian. In A. Ralli (ed.), *Contact Morphology in Modern Greek Dialects* (pp. 109–144). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Makri 2016b: V. Makri, Language contact substantiating the realization of gender in Heptanesian, Grekaniko and Cretan. In Ralli et al. (ed.), *Proceedings of the 6th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory 6* (pp. 112–123). Patra: University of Patras.

Μακρή, Κουτσούκος & Ανδρέου 2013: Β. Μακρή, Ν. Κουτσούκος, Μ. Ανδρέου, Δανεισμός ονομάτων και απόδοση γένους στην Επτανησιακή διάλεκτο. Στο Α. Ralli (επιμ.), *Patras Working Papers in Linguistics: Morphology and language contact* (σσ. 58–72). Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Μανωλέσσου 2003: Ι. Μανωλέσσου, Οι μη λογοτεχνικές πηγές ως μαρτυρίες για τη γλώσσα της μεσαιωνικής περιόδου. *Λεξικογραφικόν Δελτίον, 24*, 61–68.

Παπαγεωργίου 1994: Λ. Παπαγεωργίου, Γλωσσική σύγκριση Ηπείρου και Κέρκυρας. Στο *Πρακτικά 1ου Πανελλήνιου Συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας*, τόμ. 1 (σσ. 326–370). Ρόδος.

Ράλλη 2003: Α. Ράλλη, Ο καθορισμός του γραμματικού γένους στα ουσιαστικά της νέας ελληνικής. Μια θεωρητική πρόταση. Στο Α. Αναστασιάδη–Συμεωνίδη,

Α. Ράλλη & Δ. Χειλά–Μαρκοπούλου (επιμ.), *Θέματα Νεοελληνικής Γραμματικής: το Γένος* (σσ. 57–99). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Ράλλη 2022: Α. Ράλλη, *Μορφολογία Νέα,* Αναθεωρημένη Έκδοση. Αθήνα: Πατάκης.

Σαλβάνος 1969: Γ. Σαλβάνος, Το γλωσσικόν ιδίωμα των αγροτών Κερκύρας και η εξ αυτού διάσωσις της εθνικής γλώσσης εν όλη τη νήσω. Στο *Πρακτικά 3ου Πανιονίου Συνεδρίου* (σσ. 340–353). Αθήνα.

Χατζιδάκις 1905–1907: Γ. Χατζιδάκις, *Μεσαιωνικά και νέα ελληνικά*. Αθήνα: Σακελλάριος.

Χριστοφίδου 2003: Α. Χριστοφίδου 2003. Γένος και κλίση στην Ελληνική: Μια φυσική προσέγγιση. Στο Α. Αναστασιάδη–Συμεωνίδη, Α. Ράλλη & Δ. Χειλά–Μαρκοπούλου (επιμ.), *Θέματα Νεοελληνικής Γραμματικής: το Γένος* (σσ. 100–131). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Vasiliki Makri
National and Kapodistrian University of Athens
Department of English Language and Literature

NEUTER DIFFUSION IN HEPTANESIAN GREEK WORDS BORROWED FROM ITALO–ROMANCE: MORPHOSYNTACTIC DATA

Summary

This paper deals with the accommodation of loanwords and gender assignment to data touching on the morphosyntactic interface, which are drawn from Heptanesian, the Modern Greek dialect of the Ionian Islands that has been shaped in certain particulars under the influence of Italo-Romance (Italian and Venetian). In examining the grammatical factors and the morphological strategies ordaining the assignment of gender values to loan material (nominalizations, double-gender cases, grammatical-category change from adjectives to nouns, gender change in the plural), a propensity for the neuter value manifests itself in the language with the structural characteristics of the recipient language (i.e. Greek), prototypicality/unmarkedness, and endogenous forces acting upon the formation of the end-product of borrowing. Synchronic morphosyntactic data show that neuter predominance comes to notice as a language-change phenomenon in the Heptanesian noun system, which is symptomatic of an orderly intralinguistic force that suffuses through the linguistic system altogether. Remarkably, the diachronic data testify to the transpiring gradual language change.

Keywords: Gender assignment, Loanword accomodation, Morphosyntax, Heptanesian, Italo-Romance

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch19

Ιώ Μανωλέσσου
Ακαδημία Αθηνών
Γεωργία Κατσούδα
Ακαδημία Αθηνών

ΤΟ BE CONTINUED…: Ο ΝΕΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

Με αφορμή την πρόσφατη έκδοση του 7α τόμου του *Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων* (*ΙΛΝΕ*), καθώς και της επικείμενης έκδοσης του τόμου 7β, η παρούσα εργασία συζητά θεωρητικά, μεθοδολογικά και πρακτικά ζητήματα που ανακύπτουν από τη διαδικασία συντάξεως, όπως: α) το μείζον θεωρητικό και πρακτικό πρόβλημα της λημματογράφησης σε περίπτωση διαλεκτικών λημμάτων που άλλοτε απαντούν και άλλοτε όχι στην Κοινή Νέα Ελληνική, με παραλλαγμένη μορφή και σημασία, β) τη χρονολόγηση της πρώτης εμφάνισης λέξεων, τύπων και σημασιών κατά τα πρότυπα της διεθνούς ιστορικής λεξικογραφίας και τη λειτουργία του ΙΛΝΕ ως «γλωσσικού ληξιαρχείου» της Νέας Ελληνικής γ) τη μεγάλη σημασία της πρωτογενούς έρευνας (τόσο σε διαχρονικές όσο και σε συγχρονικές πηγές) και δ) την πρόκληση της αξιοποίησης νέων τεχνολογιών στην ιστορική και διαλεκτική λεξικογραφία.

Λέξεις-κλειδιά: Διαλεκτολογία, Ετυμολογία, Ιστορικό Λεξικό, Ιστορική λεξικογραφία.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με αφορμή την πρόσφατη έκδοση του πρώτου τεύχους του 7ου τόμου του *Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς, τῆς τε κοινῶς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων* (ΙΛΝΕ), αλλά και με την επικείμενη έκδοση του 2ου τεύχους του, στο παρόν άρθρο θα συζητηθούν ορισμένα θεωρητικά, μεθοδολογικά και πρακτικά ζητήματα που ανακύπτουν από τη διαδικασία συντάξεως. Ο νέος τόμος του *ΙΛΝΕ* εντάσσεται στη γενικότερη πορεία επανεκκίνησης και εκσυγχρονισμού του μεγαλύτερου λεξικογραφικού προγράμματος στην Ελλάδα (βλ. Bassea-

Bezantakou & Manolessou 2013· Κατσούδα 2016· Μανωλέσσου 2016· Manolessou & Katsouda 2021). Τα δύο τεύχη του τόμου περιλαμβάνουν μαζί περίπου 4.000 λήμματα, και ολοκληρώνουν την επεξεργασία του γράμματος Δ. Τα υπό εξέταση θέματα είναι τα ακόλουθα:

α) το μεγάλο θεωρητικό και πρακτικό πρόβλημα της λημματογράφησης σε περίπτωση διαλεκτικών λημμάτων που άλλοτε απαντούν και άλλοτε όχι στην Κοινή Νέα Ελληνική (ΝΕΚ), με παραλλαγμένη μορφή και σημασία (π.χ. *δίκτυο-δίχτυ*, *διώκω-διώχνω*, *δουλεία-δουλειά*)

β) η χρονολόγηση της πρώτης εμφάνισης λέξεων, τύπων και σημασιών, κατά τα πρότυπα της διεθνούς ιστορικής λεξικογραφίας (βλ. ενδεικτικά Reichmann 2012), η οποία δεν προσφέρεται, για τη Νέα Ελληνική, από κανένα άλλο λεξικογραφικό έργο, καθώς και η λειτουργία του *ΙΛΝΕ* (1933 κ.εξ.) ως «γλωσσικού ληξιαρχείου» της Νέας Ελληνικής (π.χ. πρώτη εμφάνιση νεολογισμών όπως *διαστημόπλοιο, δισκοθήκη, διφθερίτιδα, δισεκατομμύριο)*

γ) η μεγάλη σημασία της πρωτογενούς έρευνας (τόσο σε διαχρονικές όσο και σε συγχρονικές πηγές) για την επιτυχή ετυμολόγηση κοινών και διαλεκτικών λέξεων (π.χ. *διαρμίζω, διμικατόνι, διοξείδιο*)

δ) η πρόκληση της αξιοποίησης νέων τεχνολογιών στην ιστορική και διαλεκτική λεξικογραφία (σώματα κειμένων, ψηφιοποίηση αρχείων, web-as corpus κ.λπ.)

Καταδεικνύεται ότι τα ζητήματα αυτά μπορούν να αντιμετωπιστούν επιτυχώς όταν έχει αναπτυχθεί σαφής και αναλυτική μεθοδολογία, η οποία εφαρμόζεται με συνέπεια, και όταν λαμβάνεται συστηματικά υπόψη η σύγχρονη διεθνής λεξικογραφική πρακτική αντίστοιχων μεγάλων λεξικογραφικών προγραμμάτων.

2. ΛΗΜΜΑΤΟΓΡΑΦΗΣΗ

Το *ΙΛΝΕ* ως ιστορικό λεξικό οφείλει να αντιμετωπίζει τη λημματογράφηση με τρόπο ελαφρά διαφορετικό από ό,τι τα μείζονα λεξικά της ΝΕΚ, καθώς εξ ορισμού βασική οργανωτική του αρχή είναι η ιστορία των λέξεων, η πορεία τους στον άξονα της διαχρονίας (για τη στοχοθεσία του *ΙΛΝΕ*, βλ. Μανωλέσσου 2016). Έτσι, εκεί που τα γνωστά μεγάλα λεξικά δημιουργούν χωριστά λήμματα για λέξεις ίδιας ετυμολογίας (με κυμαινόμενες επιλογές) βασιζόμενα κυρίως στο σημασιολογικό κριτήριο, το *ΙΛΝΕ* τα συνεξετάζει, στηριζόμενο κυρίως στο ετυμολογικό κριτήριο. Για παράδειγμα, όλα τα νεοελληνικά λεξικά διακρίνουν λήμματα *άωρος-άγουρος*, το *ΛΚΝ* (1998) και το *ΧΛΝΓ* (2014) διασπούν σε δύο λήμματα τις λέξεις *βία-βιά*, ενώ μια ακραία περίπτωση αποτελεί η επιλογή του *ΛΚΝ* (1998) να συντάξει τρία λήμματα: *διατάζω*, *διατάσσω* 1 και *διατάσσω* 2. Το ζήτημα αφορά τα λεγόμενα ετυμολογικά-σημασιολογικά ζεύγη (βλ. ενδεικτικά Σετάτος 1969), των οποίων ο ορισμός είναι κατά τη γνώμη μας αρκετά προβληματικός,

και στον οποίο θα επανέλθουμε με αναλυτική πραγμάτευση σε μελλοντική μελέτη. Η ασυμφωνία των μεγάλων λεξικών ως προς την αντιμετώπιση τέτοιων περιπτώσεων ετυμολογικών ζευγών καταδεικνύει την ανάγκη διατύπωσης σαφών μεθοδολογικών λεξικογραφικών αρχών λημματογράφησης.

Το θέμα αντιμετωπίζεται στο *ΙΛΝΕ* στο άρθρο 21 του *Νέου Κανονισμού Συντάξεως* (2012), όπου τα κριτήρια λημματογράφησης ιεραρχούνται σαφώς: η προτεραιότητα δίδεται στο ετυμολογικό κριτήριο, το οποίο απαιτεί τη συνεξέταση λεξικών τύπων όταν αυτοί έχουν την ίδια ετυμολογική προέλευση, και αντίθετα απαιτεί χωριστή πραγμάτευση όταν οι δύο αυτοί λεξικοί τύποι απαντούν αμφότεροι στη ΝΕΚ με παγιωμένη διαφορά στη σημασία. Έτσι, είναι δεδομένο ότι τύποι όπως *δίχτυ* (ενν. του ψαρέματος) και *δίκτυο* (ενν. τηλεπικοινωνιών, πληροφοριοδοτών κλπ.), *διώκω* (έναν καταζητούμενο) και *διώχνω* (κάποιον από το σπίτι) οφείλουν να αποτελούν χωριστά λήμματα. Δεν ισχύει όμως το ίδιο για τις περιπτώσεις *διατάσσω* και *διατάζω*, καθώς και οι δύο τύποι έχουν στη ΝΕΚ την ίδια σημασία (αυτή της διαταγής), ασχέτως εάν ο ένας ανήκει σε ένα ανώτερο επίπεδο χρήσεως. Θεωρούμε ότι η συνεξέταση όλων των τύπων και σημασιών αυτής της λέξης αποδίδει πληρέστερα την ιστορία της και διαφωτίζει γενικότερα τον τρόπο που πραγματώνονται οι φωνητικές, μορφολογικές και σημασιολογικές μεταβολές.

Βέβαια, μια παράμετρος που μόνο το *ΙΛΝΕ* οφείλει να λάβει υπόψη του, εν αντιθέσει προς τα λεξικά της ΝΕΚ, είναι οι διαλεκτικές μαρτυρίες, καθώς οι νεοελληνικές διαλεκτικές ποικιλίες εμφανίζουν συχνά «αρχαϊκότερες» μορφές με τη νεωτερική σημασία και το αντίστροφο (θα δοθούν παραδείγματα παρακάτω). Σύμφωνα με τις καταγεγραμμένες σημασίες του ρήματος του *ΙΛΝΕ* (1933 κ.εξ.: λ. *διατάσσω*), ο τύπος *διατάσσω* έχει τη σημασία ‘δίνω διαταγές’ ή ‘παραγγέλνω’ στις νεοελληνικές διαλέκτους, χωρίς τη χροιά «λογιότητας» ή «ανώτερου επιπέδου», όπως φαίνεται και από τα παρακάτω παραδείγματα από το σχετικό λήμμα (βλ. 1α-1β):

(1α)	*Διατάσ-σω ’γιὼ την gάτ-τα μ-μου, τῶι η κάτ-τα τα κατ-τούδκια της*	‘δίνω διαταγές εγώ στη γάτα μου κι η γάτα στα γατάκια’	(Κύπρος)
(1β)	*Το γκαφεζὴ δ́ιατάσ-σου σουμάδαν ́ι αργιλὲ*	‘δίνω παραγγελία στον καφετζή να μου φέρει σουμάδα και ναργιλέ’	(Κως)

Αλλά και στη ΝΕΚ βρίσκουμε τον τύπο αυτό σε εντελώς «δημώδη» συμφραζόμενα ανεπίσημου λόγου, π.χ. το παράθεμα από το ευθυμογράφημα του Ψαθά *Η Θέμις έχει κέφια:*

(1γ)	*Διέτασσε ουζάκια για την όρεξη*	(Ψαθ. *Θέμ. κέφ.*, σ. 57)

Επιπροσθέτως, πρέπει να σημειωθεί ότι ο μεταπλασμός ρημάτων *-άσσω* σε *-άζω* είναι συστηματικός στην ιστορία της νεότερης ελληνικής γλώσσας (Κατσούδα 2007: 119–126), δημιουργώντας πολυτυπία και σε επίπεδο κοινής και σε επίπεδο διαλέκτων, γεγονός που συνεπικουρεί στον ενιαίο τρόπο λεξικογραφικής τους αντιμετώπισης. Για παράδειγμα, στον ίδιο τόμο του *ΙΛΝΕ* το ρήμα *διαλλάσσω* και όλη η διατοπική τυπολογική ποικιλία σε *-σσω/-σσου* συνεξετάστηκαν μαζί με τον τύπο *διαλλάζω* υπό κοινό λήμμα (ΙΛΝΕ 1933 κ.εξ.: λ. *διαλλάζω*).

Κατά τη λεξικογραφική πρακτική, ωστόσο, γεγονός αποτελεί ότι η ενδελεχής έρευνα σε σώματα κειμένων που πραγματοποιεί το *ΙΛΝΕ* οδηγεί σε προβληματισμό για τον κανόνα που προβλέπει ξεχωριστή λημματογράφηση, ακόμα και όταν έχει γίνει διάσπαση σε δύο λήμματα λόγω διαφορετικής σημασίας. Για παράδειγμα, στην περίπτωση της προαναφερθείσας λέξης *δίχτυ*, κανένα μείζον λεξικό της ΝΕΚ δεν καταγράφει τη σημασία ‘δίκτυο’. Αντιθέτως, το *ΙΛΝΕ*, βασισμένο σε εκτεταμένη πρωτογενή έρευνα σε πηγές και σώματα κειμένων, διαθέτει επιπλέον δεδομένα που εγγυώνται την πληρότητα του λήμματος. Ενδεικτικά για τη δεύτερη αυτή σημασία είναι τα αποδελτιωθέντα παραδείγματα από το έργο του Πετσάλη-Διομήδη *Ελληνικός Όρθρος* (2α) ή από το έργο *Πανθέοι* (2β) του Αθανασιάδη:

(2α)	*Ένα δίχτυ ἀπὸ στενοσόκακα στρεβλὰ καὶ μπερδεμένα ριγμένο στὴ θάλασσα*	(Πετσάλ. *Ἑλλ. ὄρθρ.* Α΄, σ. 268)
(2β)	*Εἴτανε ψηλόκορμη, μ’ ἕνα δίχτυ ρυτίδες στὸ στενό της πρόσωπο*	(Ἀθανασιάδ. *Πανθ.* Β΄, σ. 65)

Αντίστροφη περίπτωση από το *διατάζω-διατάσσω* αποτελεί το ρήμα *διώχνω* (*ΙΛΝΕ* 1933 κ.εξ.: λ. *διώχνω*). Στο συγκεκριμένο λήμμα η συνεξέταση των διαλεκτικών δεδομένων οδηγεί στον εντοπισμό περιπτώσεων όπου η αρχική -αρχαία- σημασία εκφράζεται με τον νεωτερικό τύπο στις διαλέκτους, όπως φαίνεται από τα παρακάτω διαλεκτικά παραδείγματα (3α-3β):

(3α)	*Η κάτα που γεννήσει ποντικό διώχνει*	‘η γάτα απ’ όταν γεννηθεί, ποντικούς κυνηγάει’	(Βιθυνία)
(3β)	*Ανοίξτε με να εμβαίνω, Τούρκοι διώχν’νε με*	‘ανοίξτε μου να μπω, οι Τούρκοι με κυνηγούν’	(από άσμα, Πόντος)

Σε αυτή την περίπτωση το *ΙΛΝΕ*, βάσει των δεδομένων του, εκτός από τη σημασία ‘αποπέμπω, εξαναγκάζω κάποιον να εγκαταλείψει έναν χώρο’, προσέθεσε στο λήμμα *διώχνω* και τη σημασία ‘κυνηγώ’, την οποία σύμφωνα με τα λεξικά της ΝΕΚ έχει αποκλειστικά το λήμμα *διώκω*.

Διαπιστώνεται λοιπόν ότι ο όγκος της λεξικογραφικής ύλης που έχει να αντιμετωπίσει το *ΙΛΝΕ* απαιτεί σαφή κριτήρια για τον χειρισμό της, πάντα στο πλαίσιο της προσπάθειας να υπηρετηθεί ο απώτερος στόχος του Λεξικού, που είναι η ιστορική διερεύνηση των λέξεων. Η στοχοθεσία αυτή, όπως έχει συχνά τεκμηριωθεί (βλ. ενδεικτικά Μανωλέσσου 2016), δεν καλύπτεται από κανένα άλλο ελληνικό λεξικογραφικό εγχείρημα.

Σχετικά με το ζήτημα των ετυμολογικών ζευγών, οφείλει να γίνει μια ακόμη μεθοδολογική παρατήρηση: η νεοελληνική λεξικογραφία αντιμετωπίζει ως ετυμολογικά-σημασιολογικά ζεύγη αποτελούμενα από λέξεις τις οποίες λημματογραφεί χωριστά, ακόμα και περιπτώσεις όπως *βηξ* και *βήχας* ή *αήρ* και *αέρας*. Όμως, κατά τη θεωρητική και εφαρμοσμένη άποψη του *ΙΛΝΕ*, εντελώς αρχαίοι τύποι που απαντούν μόνο σε φράσεις ή σε συγκεκριμένα συμφραζόμενα, όπως λόγου χάριν στην εκκλησιαστική γλώσσα, δεν έχουν καμία θέση μέσα σε ένα λεξικό της ΝΕΚ, ούτε ως χωριστά λήμματα ούτε ως τύποι μιας λέξης (π.χ. *άήρ*, *βήξ*, *όδούς*). Πρόκειται για λεξιλογικά απολιθώματα που δεν ανήκουν καθ' οιονδήποτε τρόπο στη λεξικογραφητέα ύλη ενός λεξικού της ΝΕΚ ως λήμματα. Όπως ακριβώς στη φράση *δόξα πατρί* θα ήταν παράλογο να θεωρηθεί το *πατρί* ως τύπος του λήμματος *πατέρας*, αναλόγως και στη φράση *απορία ψάλτου βηξ* ο τύπος *βηξ* δεν αποτελεί συγχρονικώς τύπο του λήμματος *βήχας*, όπως αντιμετωπίζεται από όλα τα λεξικά της ΝΕΚ. Αν και η φράση ανήκει στο κοινό νεοελληνικό λεξιλόγιο, η λέξη *βηξ* πρέπει να εξετάζεται αποκλειστικά από λεξικά της Αρχαίας Ελληνικής· η λεξικογραφική αντιμετώπιση της φράσης στα λεξικά της ΝΕΚ πρέπει να γίνεται (όπως πράττει το *ΙΛΝΕ*), όχι σε χωριστό λήμμα με την αρχαία μορφή της λέξης (*βηξ*), ούτε καν σε λήμμα με τη νεοελληνική μορφή της λέξης (*βήχας*), αλλά στο λήμμα κάποιας άλλης λέξης της φράσης, η οποία να ανήκει κανονικά στη ΝΕΚ (εν προκειμένω *απορία*).

3. ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Όπως προαναφέρθηκε (βλ. Μανωλέσσου 2016· Manolessou & Katsouda 2021), το *ΙΛΝΕ* έχει ως βασικό του στόχο την πλήρη, κατά το δυνατόν, ιστορική διερεύνηση του νεοελληνικού λεξιλογίου. Στα πλαίσια της διερεύνησης αυτής, καλείται, μεταξύ άλλων, να εντοπίσει και τη χρονολογία πρώτης εμφάνισης νεότερου λεξιλογίου, να λειτουργήσει δηλαδή, κατά τον ευφυή χαρακτηρισμό του Ν. Σαραντάκου, ως το «γλωσσικό ληξιαρχείο» της νέας ελληνικής (Σαραντάκος 2009: 10).

Για παράδειγμα, σε όλα τα λεξικά της ΝΕΚ δύναται να βρει ο χρήστης τη σημασία της λέξης *διαστημόπλοιο*· παρομοίως, σχεδόν όλα επισημαίνουν ότι πρόκειται για μεταφραστικό δάνειο από το αγγλικό *spaceship*. Μόνο όμως στο *ΙΛΝΕ* (1933 κ.εξ.: λ. *διαστημόπλοιο*) θα πληροφορηθεί πότε η λέξη εντάσσεται στη λεξικογραφική παράδοση και πότε εμφανίζονται τα πρώτα παραδείγματα

σε κείμενα. Συγκεκριμένα, η λέξη *διαστημόπλοιο* εμφανίζεται κειμενικώς κατά τα τέλη της δεκαετίας του ’50, ενώ η πρώτη λεξικογραφική μαρτυρία εντοπίζεται στην *Επιτομή* του Λεξικού Δημητράκου το 1970 [εσκεμμένα δεν χαρακτηρίζεται ως πρώτη λεξικογραφική μαρτυρία το λεξικό τεχνικών όρων του Χιονίδη (Chionides 1955)], διότι ως τεχνικό λεξικό δεν είναι ενδεικτικό του λεξιλογίου της ΝΕΚ).

Παρόμοιο παράδειγμα αποτελεί και η λέξη *δισκοθήκη*: όλα τα μείζονα λεξικά της ΝΕΚ εμπεριέχουν φυσικά την ερμηνεία της λέξης με τα κατάλληλα παραδείγματα. Ωστόσο, μόνο το *ΙΛΝΕ* (1933 κ.εξ.: λ. *δισκοθήκη*) επισημαίνει ότι η λέξη καταγράφεται ήδη από το 1911, και μάλιστα νωρίτερα από τους αντίστοιχους γαλλικούς και ιταλικούς τύπους, που έχουν θεωρηθεί στη νεοελληνική λεξικογραφία ως πηγές σημασιολογικού δανεισμού για τον ελληνικό όρο.

Ενίοτε το *ΙΛΝΕ* παρέχει και πιο αναλυτικές ιστορικές πληροφορίες για κάποιον νεωτερικό όρο, οι οποίες επιτρέπουν στον χρήστη να έχει μια πιο ολοκληρωμένη εικόνα για τον τρόπο δημιουργίας και εισαγωγής του όρου στην ελληνική γλώσσα. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί το λήμμα *διφθερίτιδα* (*ΙΛΝΕ* 1933 κ.εξ.: λ. *διφθερίτιδα*), στο ετυμολογικό τμήμα του οποίου εντοπίζεται ο δημιουργός της λέξης, η πρώτη εμφάνιση της ασθένειας στην Ελλάδα, η πρώτη μαρτυρία της λέξης σε ιατρικά εγχειρίδια και, τέλος, η πρώτη καταγραφή σε νεοελληνικά λεξικά. Ο χρήστης έτσι πληροφορείται ότι η λέξη δημιουργήθηκε το 1826 στη Γαλλία, ενώ η πρώτη εμφάνιση της ασθένειας στην Ελλάδα καταγράφεται το 1854 και τέσσερα χρόνια αργότερα (1858) έχουμε την πρώτη μαρτυρία της λέξης *διφθερίτιδα* για την περιγραφή της νόσου, ενώ η λέξη εντάσσεται στη νεοελληνική λεξικογραφική παράδοση το 1883 στο λεξικό Γιανναράκη (Jannarakis 1883: λ. *Bräume)*. Αντίστοιχη ιστορική ανασκόπηση παρέχεται και σε άλλα λήμματα που παρέχουν κοινολεκτούμενους επιστημονικούς όρους, όπως π.χ. στο λήμμα *διοξείδιο* (*ΙΛΝΕ* 1933 κ.εξ.: *διοξείδιο*).

Σε συνολικό επίπεδο, θα πρέπει να επισημανθεί ότι οι πληροφορίες χρονικού εντοπισμού που παρέχει το *ΙΛΝΕ* αλλάζουν ριζικά σε πολλές περιπτώσεις τη χρονολόγηση πρώτης εμφάνισης λέξεων που παρέχεται σε άλλα λεξικά, η οποία βασιζόταν κυρίως (ρητά ή σιωπηρά) στις χρονολογίες που παρείχε το λεξικό Κουμανούδη (Κουμανούδης 1900), όπως παρατηρεί και ο Χαραλαμπάκης (2017: 281). Ενδεικτικά παρατίθεται παρακάτω ένας (μη εξαντλητικός) πίνακας με λέξεις του τόμου 7α του *ΙΛΝΕ* που έχουν αναχρονολογηθεί βάσει πληρέστερης πρωτογενούς έρευνας. Ο πίνακας περιέχει μόνο λέξεις για τις οποίες η χρονολογική απόκλιση από τη *Συναγωγή* του Κουμανούδη (1900) είναι μεγάλη ή για τις οποίες δεν υπήρχαν καθόλου πληροφορίες, καθώς δεν συμπεριλαμβάνονται στη *Συναγωγή*.

Λήμμα	**Κουμανούδης (1900)**	***ΙΛΝΕ* (1933 κ.εξ.)**
διαλογέας	-	1865
διαπόμπευση	1893	1842
διαπραγματευτικός	-	1835
διαπροσωπικός	-	1837
διαρρυθμίζω	-	1818
διασπάθιση	1886	1819
διαστρωμάτωση	-	1839
διατυμπανίζω	1896	1866
διαχειριστής	1856	1834
διαχυτικότητα	1887	1854
διεκτραγώδηση	1896	1866
διεύθυνση	1833	1809
διευκολύνω	1857	1814
διευκρινίζω	1892	1838
δίζυγο	1896	1837
δικογραφία	-	1826
διμηνία	1871	1824
διόγκωση	-	1929
διόδια	1871	1842
διοικητήριο	1856	1809
διοργανωτικός	1886	1852
διπλοθεσίτης	-	1950
διπλωμάτης	1851	1826
διπλωματία	1871	1828
διπλωματικός	1814	1798
δισεκατομμύριο	1871	1834
δισεκατομμυριούχος	1891	1859
διφασικός	-	1902
δόγης	-	1812

Η συζήτηση αυτή σε καμία περίπτωση δεν αποσκοπεί να μειώσει το μνημειώδες έργο του Κουμανούδη (1900), καθώς οι βιβλιογραφικές και τεχνικές δυνατότητες έρευνας της σημερινής εποχής δεν μπορούν να συγκριθούν με τα ελάχιστα εργαλεία που ήταν διαθέσιμα στην εποχή του. Το ζητούμενο είναι να καταδειχθεί με απτά παραδείγματα ότι βασικός στόχος της νεοελληνικής λεξικογραφικής έρευνας πρέπει να είναι η ορθή χρονολόγηση των λέξεων, κατά τα πρότυπα της διεθνούς λεξικογραφίας (π.χ. *OED* (1884–1933, 1972–1989), *TLFi* κλπ.) και ότι η χρονολόγηση αυτή πρέπει να βασίζεται σε πρωτογενή έρευνα των πηγών και όχι σε μαρτυρίες άλλων λεξικών.

4. ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΕΡΕΥΝΑ

Βασική αρχή του *ΙΛΝΕ* αποτελεί η εξαντλητική έρευνα των πρωτογενών πηγών, τόσο μέσω σωμάτων κειμένων (όπως το *TLG* για την αρχαία και μεσαιωνική ελληνική και το *ΕΘΕΓ*, το *Corpus of Modern Greek* ή το *ΠΟΘΕΓ* για τη ΝΕΚ) όσο και μέσω εξέτασης όλης της διαθέσιμης σχετικής δευτερογενούς βιβλιογραφίας. Επίσης, στην έρευνα του *ΙΛΝΕ* αξιοποιούνται και οι δυνατότητες που σήμερα πια παρέχει το διαδίκτυο και ο μεγάλος όγκος πηγών που έχουν ψηφιοποιηθεί (εφημερίδες, περιοδικά, παλαιά βιβλία κλπ.) και είναι πλέον προσβάσιμες και μηχανικά αναγνώσιμες με δυνατότητες σύνθετων αναζητήσεων.

Η έρευνα αυτή −φύσει χρονοβόρα− αποτελεί βασικό παράγοντα επιβράδυνσης της γενικότερης πορείας έκδοσης του *ΙΛΝΕ*, του οποίου η λεξικογραφική μεθοδολογία και κατά συνέπεια η ταχύτητα ολοκλήρωσης λημμάτων δεν μπορεί να συγκριθεί με τα χρονοδιαγράμματα άλλων λεξικογραφικών έργων της ΝΕΚ. Όμως, όπως καταδείχθηκε παραπάνω, είναι απολύτως απαραίτητη, καθώς μπορεί να οδηγήσει, πέραν της απλής χρονολόγησης ή αναχρονολόγησης λέξεων, και στην επίλυση ή αναθεώρηση ετυμολογικών προβλημάτων, κυρίως όσον αφορά στο διαλεκτικό λεξιλόγιο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα από τον τόμο 7α αποτελούν τα λήμματα *διαρμίζω* και *διάργος*.

Το διαλεκτικό ρήμα *διαρμίζω* ‘τακτοποιώ, συγυρίζω’ έχει αποτελέσει για πάνω από εκατό χρόνια αντικείμενο συζήτησης για την ετυμολόγησή του, με πολλαπλές προτάσεις από διάφορους ερευνητές. Ορισμένοι το συνδέουν με τη λέξη *όρμος* (ως ‘αγκυροβόλιο’) (Χατζιδάκις 1884: 40), άλλοι με το ρήμα *διαρρυθμίζω* (Βάλληνδας 1887: 62· Φιλήντας 1931: 25–26), και άλλοι με το ρήμα *διαρμόζω* (Πανταζίδης 1862: 129 · Χατζιδάκις 1934: 162). Η πρόταση του *ΙΛΝΕ* (1933 κ.εξ.: λ. *διαρμίζω*) στηρίζεται στην αξιοποίηση ενός χωρίου από το *Λεξικό* του Φωτίου:

(4)	*διόρμησον· κατασκεύασον, εὐτρέπισον*	Φώτ. *Λεξ.* Δ 652

το οποίο ως τώρα δεν είχε εντοπιστεί από την έρευνα, και το οποίο είναι διαφωτιστικό για την ετυμολογική προέλευση του ρήματος *διαρμίζω*.

Η μορφική σύμπτωση είναι σχεδόν πλήρης, και ικανοποιείται εντελώς και το σημασιολογικό κριτήριο (για το οποίο βλ. ενδεικτικά Μωυσιάδης 2011). Οπότε, κατά το *ΙΛΝΕ* το ρήμα *διαρμίζω* προέρχεται από το μεσαιωνικό ρήμα *διορμῶ*, το οποίο με τη σειρά του πρέπει να συνδεθεί με τη λέξη *αρμός*. Στην ποντιακή διάλεκτο μάλιστα απαντά και το απλό ρήμα *ορμίζω* 'συγυρίζω, τακτοποιώ'. Το ποντιακό παράλληλο αναδεικνύει και ακόμα μία μεθοδολογική αρχή του *ΙΛΝΕ*, που είναι το ότι η ιστορία και ετυμολογία των λέξεων διαφωτίζονται μόνον με τη συγκριτική παν-διαλεκτική έρευνα, καθώς τα αποσπασματικά στοιχεία της μιας διαλέκτου συμπληρώνονται πολύ συχνά από τα δεδομένα μιας άλλης. Η λεξικογραφική (και γενικότερα η γλωσσολογική) μελέτη μιας μεμονωμένης διαλέκτου οιονεί «εν κενώ», χωρίς συγκριτική συνεξέταση των δεδομένων άλλων νεοελληνικών διαλέκτων, αναπόφευκτα οδηγεί σε παρερμηνείες, σφάλματα και ελλείψεις.

Αντίστοιχη περίπτωση πολύπλοκης ετυμολόγησης αποτελεί το διαλεκτικό ουσιαστικό *διάργος* 'ακαλλιέργητη λωρίδα γης ως σύνορο χωραφιού', για το οποίο έχουν επίσης προταθεί πολλές ετυμολογίες *ΙΛΝΕ* (1933 κ.εξ.: λ. *διάργος*). Ενδεικτικά, σύμφωνα με κάποιες ετυμολογικές προτάσεις η λέξη συνδέεται είτε με τη λέξη *αγρός* (Αδαμόπουλος & Κατσάνης 1988: 86· Ντίνας 2005: 138) είτε με τη λέξη *αργός* (δηλαδή 'αγρός σε αργία, σε αγρανάπαυση', Αλμπανούδης 2014: 236), είτε με τη λέξη *γύρος* (Δουγά-Παπαδοπούλου 1984: 218–219).

Τη λύση κατά το *ΙΛΝΕ* δίνει και πάλι ένα μη εντοπισμένο ως τώρα μεσαιωνικό χωρίο από τον βυζαντινό *Γεωργικό Νόμο*, το οποίο διασώζει μια χαμένη διαλεκτική παραλλαγή της λέξης *διώρυγα*:

(5)	[…] *εἰς τὸν τῆς ἀμπέλου διώρυγον ἢ τοῦ κήπου τὸν φραγμόν*	*Νόμ. Γεωργ.* 116.50 κριτ. υπόμ. bju

Ο αρσενικός τύπος *διώρυγος* του παραπάνω χωρίου έχει ακριβώς την ίδια σημασία με τη σύγχρονη διαλεκτική λέξη, δηλαδή 'όριο μεταξύ αμπελιών'.

5. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η παραπάνω συζήτηση αποτέλεσε μια συντομευμένη παρουσίαση των βασικών μεθοδολογικών λεξικογραφικών αρχών του *ΙΛΝΕ*, βάσει απτών παραδειγμάτων. Από όσα παρουσιάστηκαν, γίνεται σαφές ότι η αποτελεσματική συγχρονική και διαχρονική εξέταση κάθε λήμματος απαιτεί εξαντλητική εξέταση των πρωτογενών δεδομένων, η οποία διευκολύνεται σημαντικά από την ψηφιακή τεχνολογία (σώματα κειμένων, ψηφιοποίηση αρχειακών και λογοτεχνικών κειμένων).

Αντιστοίχως, το *ΙΛΝΕ* φιλοδοξώντας και αυτό να συμβάλει ενεργητικά στην προώθηση της ηλεκτρονικής λεξικογραφίας, προέβη σε μια σημαντική διεθνή συνεργασία: η Ακαδημία Αθηνών πραγματοποίησε την ηλεκτρονική δημοσίευση του *ΙΛΝΕ* μέσω του πιο σημαντικού διεθνούς ηλεκτρονικού κόμβου για την ελληνική γλώσσα, του *Thesaurus Linguae Graecae* του Πανεπιστημίου Ιρβάιν (βλ. τον ιστότοπο https://stephanus.tlg.uci.edu/ilne), στον οποίο το *ΙΛΝΕ* προσφέρεται με το ίδιο φορμάτ που παρέχονται τα μεγάλα λεξικά *Liddell-Scott* (*LSJ* 1996) και *Lexikon zur byzantinischen Graezitaet* (*LBG* 1994–2017).

Παράλληλα, η λεξικογραφική εργασία του *ΙΛΝΕ* συνεχίζεται με εντατικούς ρυθμούς, καθώς σύντομα ολοκληρώνεται η επεξεργασία του τόμου 7β (*δογιάζω-δώχω*) και έχει ήδη ξεκινήσει η προετοιμασία του τόμου 7β. To be continued…

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αδαμόπουλος & Κατσάνης 1988: Δ. Ἀδαμόπουλος, Ν. Κατσάνης, *Μακεδονικὰ χωρατὰ καὶ μασάλια*. Θεσσαλονίκη: Κώδικας.

Αλμπανούδης 2014: Π. Ι. Αλμπανούδης, *Το γλωσσικό ιδίωμα των Μοναστηριωτών (περιοχής Καβακλί) Ανατολικής Ρωμυλίας.* Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

Βάλληνδας 1887: Α. Βάλληνδας, *Πάρεργα. Φιλολογικὰ πονημάτια*, τόμ. Α. Ἑρμούπολις.

Bassea-Bezantakou & Manolessou 2013: Ch. Bassea-Bezantakou, Io Manolessou, The Historical Dictionary of Modern Greek: dialectological issues. *Dialectologia, Special issue, IV*, 25–48.

Chionides 1955: H. Chionides, *A English-Greek Lexicon of Technical Terms*. Athens: Longman.

Δουγά-Παπαδοπούλου 1984: Ε. Δουγᾶ-Παπαδοπούλου, Ἐτυμολογικὰ τῆς περιοχῆς Πιερίας. *Μακεδονικά, 24*, 217–232.

Επιτομή Δημητράκου 1970: Δ. Δημητράκος (επιμ.), *Ἐκσυγχρονισμένον «1970». Νέον λεξικὸν ὀρθογραφικὸν καὶ ἑρμηνευτικὸν ὅλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης […]Ἐπιτομὴ τοῦ Μεγάλου 9τόμου Λεξικοῦ […],* ἀναθεώρησις, συμπλήρωσις καὶ διόρθωσις ὑπὸ Θ. Τζαννετάτου. Ἀθῆναι: Γιοβάνης.

ΙΛΝΕ 1933 κ.εξ.: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν. *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς τε κοινῶς ὁμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων* (1-7Α τόμ.) (α-δόγης). Ἀθήνα.

Jannarakis 1883: A. Jannarakis, *Deutsch-neugriechisches Handwörterbuch*. Hannover.

Κατσούδα 2007: Γ. Κατσούδα, *Ρηματικοί μεταπλασμοί: μεταδομήσεις ενεστωτικού και αοριστικού θέματος.* Αθήνα: Βιβλιοθήκη Σ. Σαριπόλου.

Κατσούδα 2016: Γ. Κατσούδα, Ο νέος τόμος του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών: συγχρονικές προοπτικές. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, 36,* 151–160.

Κουμανούδης 1900: Στ. Κουμανούδης, *Συναγωγὴ νέων λέξεων ὑπὸ τῶν λογίων πλασθεισῶν, ἀπὸ τῆς Ἁλώσεως μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων*, τόμ Β. Ἀθῆναι.

ΛΚΝ 1998: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.

LBG 1994–2017: E. Trapp (ed.), *Lexikon zur Byzantinischen Gräzität*. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

LSJ 1996: H.G. Liddell, R. Scott (eds.), *A Greek-English Lexicon, revised and augmented by Sir H.S. Jones.* Oxford: Clarendon Press.

Μανωλέσσου 2016: Ι. Μανωλέσσου, Ο νέος τόμος του Ιστορικού λεξικού της νέας ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών: διαχρονικές προοπτικές. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα*, *36*, 239–349.

Μωυσιάδης 2011: Θ. Μωυσιάδης, Ιεράρχηση κριτηρίων στην ετυμολογική έρευνα. *Γλωσσολογία*, *19*, 45–55.

Manolessou & Katsouda 2021: I. Manolessou, G. Katsouda, The making of the Historical Dictionary of Modern Greek: Problems and solutions in the domain of historical and dialectal lexicography. In Hans Van de Velde & Fredric Dolezal (eds.), *Broadening Perspectives in the History of Dictionaries and Word Studies* (pp. 223–247). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Νέος Κανονισμός Συντάξεως 2012: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, *Κανονισμὸς Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς* [Λεξικογραφικὸν Δελτίον, Παράρτημα 6]. Ἀθήνα.

Ντίνας 2005: Κ. Δ. Ντίνας, *Το γλωσσικό ιδίωμα της Κοζάνης*. Κοζάνη: Ινστιτούτο Βιβλίου και Ανάγνωσης Κοζάνης.

OED 1884–1933, 1972–1989: *Oxford English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press.

Πανταζίδης 1862: Ι. Πανταζίδης, Λέξεις Μακεδονικαί. *Φιλίστωρ*, 3, 118–135.

Reichmann 2012: O. Reichmann, *Historische Lexikographie. Ideen, Verwirklichungen, Reflexionen an Beispielen des Deutschen, Niederlandischen und Englischen*. Berlin: De Gruyter.

Σαραντάκος 2009: Ν. Σαραντάκος, *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία.* Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

Σετάτος 1969: Μ. Σετάτος, *Τα ετυμολογικά σημασιολογικά ζεύγη λόγιων και δημοτικών λέξεων της κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη.

TLFi: *Trésor de la Langue Française informatisé. ATILF-CNRS & Université de Lorraine* [Online], [http://www.atilf.fr/tlfi].

Φιλήντας 1931: Μ. Φιλήντας, Διαρμίζω. *Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά,* χρονιὰ δεύτερη, 25–27.

Χαραλαμπάκης 2017: Χρ. Χαραλαμπάκης, Οι ετυμολογικές προτάσεις του Χρηστικού Λεξικού της Νεοελληνικής Γλώσσας της Ακαδημίας Αθηνών. Στο Χρ. Τζιτζιλής & Γ. Παπαναστασίου (επιμ.), *Ελληνική ετυμολογία* (σσ. 260–293). Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.

Χατζιδάκις 1884: Γ. Ν. Χατζιδάκις, *Μελέτη ἐπὶ τῆς Νέας Ἑλληνικῆς ἢ βάσανος τοῦ ἐλέγχου τοῦ ψευδαττικισμοῦ.* Ἀθῆναι: τυπογρ. Κορομηλᾶ.

Χατζιδάκις 1934: Γ. Ν. Χατζιδάκις, *Γλωσσολογικαὶ ἔρευναι* Α΄. Ἀθῆναι: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν.

ΧΛΝΓ 2014: Ακαδημία Αθηνών, *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας*. Αθήνα.

Πρωτογενείς πηγές

Νόμ. Γεωργ. = Νόμος Γεωργικός, I. Medvedev, Leningrad 1984.

Φώτ. Λεξ. = Φώτιος Πατριάρχης, Λεξικόν.

Λογοτεχνικές πηγές

Ἀθανασιάδ. Πανθ. Β = Τ. Ἀθανασιάδης, Οἱ Πανθέοι, τόμοι Α΄-Γ΄. Ἀθήνα: Ἑστία, 1967.

Πετσάλ. Ἑλλ. ὄρθρ. = Θ. Πετσάλης-Διομήδης, Ἑλληνικὸς ὄρθρος. Τὸ χρονικὸ τοῦ μεγάλου σηκωμοῦ, τόμοι Α΄-Γ΄. Ἀθήνα: Ἑστία, χ.χ.

Ψαθ. Θέμ. κέφ. = Δ. Ψαθᾶς, Η Θέμις ἔχει κέφια. Ἀθήνα: Μαρία Ψαθᾶ 1997.

Ηλεκτρονικές διευθύνσεις

ΕΘΕΓ: Εθνικός Θησαυρός Ελληνικής Γλώσσας [Online], [https://hnc.ilsp.gr/].

Corpus of Modern Greek (Ηλεκτρονικό Σώμα Κειμένων Ελληνικής γλώσσας) [Online], [http://web-corpora.net/GreekCorpus/search/?interface_language=el].

ΠΟΘΕΓ: Πολιτιστικός Θησαυρός της Ελληνικής Γλώσσας [Online], [http://www.potheg.gr/intro.aspx].

TLG: *Thesaurus Linguae Graecae* [Online], [www.tlg.uci.edu].

Online version of the Historical Dictionary of Modern Greek (ILNE) - Thesaurus Linguae Graecae [Online], [https://stephanus.tlg.uci.edu/ilne].

Io Manolessou
Academy of Athens

Georgia Katsouda
Academy of Athens

TO BE CONTINUED…: THE RECENT PUBLICATION OF THE VOLUME 7a OF *THE HISTORICAL DICTIONARY OF MODERN GREEK*

Summary

On the occasion of the recent publication of volume 7a of the *Historical Dictionary of Modern Greek, both of the standard and the dialects* (ILNE 1933-) of the Academy of Athens, but also based on data from the forthcoming volume 7b, the present paper discussed a number of theoretical, methodological and practical issues concerning the compilation process. The new volume of the ILNE is part of a broader effort of restarting and updating the largest lexicographical project in Greece. The two volumes under discussion contain ca. 4.000 entries, and complete the processing of the letter Δ (delta). The issues discussed include as: a) the major theoretical and practical issue of lemmatization in the case of dialectal entries which may or may not also be present in the standard language with a different form and meaning (e.g. *δίκτυο-δίχτυ* 'network'-'fishing net', *διώκω-διώχνω* 'hunt'-'send away', *δουλεία-δουλειά* 'slavery'-'work') b) the dating of the first appearance of words, forms and meanings according to the principles of international historical lexicography and the function of the ILNE as the linguistic "registry" of Modern Greek (e.g. the first appearance of neologisms such as *διαστημόπλοιο* 'spaceship', *δισκοθήκη* 'record collection', *διφθερίτιδα* 'diptheria', *δισεκατομμύριο* 'billion') c) the great importance of primary research (both in synchronic and diachronic sources), especially for the etymology of standard and dialectal words (e.g. *διαρμίζω* 'tidy up', *διμικατόνι* 'a kind of fabric', *διοξείδιο* 'dioxide') and d) the necessary gradual transition to the use of new digital technologies in historical and dialectal lexicography (corpora, archive digitization, web-as-corpus etc.)

The aim is to illustrate that the above issues may be successfully handled if a concrete and detailed methodology has been developed and consistently applied, and when current international lexicographical practice of corresponding major lexicographic projects had been taken into consideration.

Keywords: Dialectology, Etymology, Historical Dictionary, Historical lexicography.

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch20

Μαρία Μαρτζούκου[1]
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Τμήμα Λογοθεραπείας
Θωμάς Καναβός[2]
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Τμήμα Λογοθεραπείας

Η ΑΠΟΥΣΙΑ ΜΙΑΣ ΑΙΣΘΗΣΗΣ ΕΝΤΕΙΝΕΙ ΤΗΝ ΙΣΧΥ ΜΙΑΣ ΑΛΛΗΣ; ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΚΑΝΟΤΗΤΑ ΑΚΟΥΣΤΙΚΗΣ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑΣ ΕΝΗΛΙΚΩΝ ΜΕ ΤΥΦΛΩΣΗ

Η πεποίθηση της ύπαρξης μιας αυξημένης αίσθησης όταν μία άλλη απουσιάζει είναι ευρέως διαδεδομένη και από πολύ νωρίς κίνησε το ενδιαφέρον πολλών ερευνητών. Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να σχηματιστεί μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα σχετικά με την ακουστική ικανότητα των ενηλίκων με τύφλωση. Είκοσι ενήλικοι με τύφλωση και 20 με κανονική όραση και παρόμοια δημογραφικά χαρακτηριστικά με την πειραματική ομάδα πήραν μέρος στην παρούσα έρευνα. Οι δύο ομάδες εξετάστηκαν στην κατανόηση των μουσικών χαρακτηριστικών του ηχοχρώματος, του ρυθμού και της συχνότητας καθώς και στην συναισθηματική (χαρά, λύπη, έκπληξη, ουδετερότητα, θυμό, φόβο) και τη συντακτική προσωδία (αμφισημία αντικειμένου-υποκειμένου). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η ομάδα με τύφλωση υπερτερεί της ομάδας ελέγχου ως προς τη διάκριση της συχνότητας και τον χρόνο αντίδρασης στη δοκιμασία κατανόησης της συντακτικής προσωδίας. Συνεπώς φαίνεται ότι υπάρχει μία υπεροχή των ατόμων με τύφλωση η οποία όμως εντοπίζεται σε πολύ συγκεκριμένες δοκιμασίες, ή πτυχές αυτών, και δεν είναι γενικευμένη.

Λέξεις-κλειδιά: Τύφλωση, Ακουστική ικανότητα, Μουσικά χαρακτηριστικά, Συναισθηματική προσωδία, Συντακτική προσωδία

[1] martzoukoumaria@yahoo.gr
[2] tomaskan59@gmail.com

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Τύφλωση

Η ανθρώπινη εμπειρία είναι μια σύνθεση πέντε αισθήσεων που συνεργάζονται για να μας παρέχουν μια πλήρη αντίληψη του κόσμου γύρω μας. Μία από αυτές είναι η όραση. Η όραση αποτελεί ένα σημαντικό μέσο για τον άνθρωπο προκειμένου να επιτελέσει ένα έργο και να ελέγξει τα αποτελέσματα αυτού (Μαρμαράς & Ναθαναήλ 2015). Η λειτουργία της όρασης πραγματοποιείται μέσω των οργάνων της όρασης, δηλαδή των οφθαλμών, και η απώλειά της ονομάζεται τύφλωση.

Τύφλωση θεωρείται η κατάσταση στην οποία βρίσκεται ένα άτομο όταν στον οφθαλμό με την καλύτερη όραση από τους δύο η οπτική οξύτητα είναι μικρότερη από 1/20 (Εφημερίδα της Κυβέρνησης, Ν958.1979). Ως φυσιολογική θεωρείται η όραση 20/20 κατά την κλίμακα Snellen και προσδιορίζεται από το γράφημα του Snellen, στο οποίο περιέχονται γράμματα αριθμοί ή/και εικόνες. Σύμφωνα με το Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (WHO 2019) τουλάχιστον 2,2 δισεκατομμύρια άνθρωποι σε όλο τον κόσμο έχουν προβλήματα όρασης. Στη Ελλάδα υπάρχουν 9.000 περίπου τυφλοί (1% περίπου του συνολικού πληθυσμού) (Κρουσταλάκης 1997).

Φαίνεται ότι τα άτομα με τύφλωση βασίζονται στις ακουστικές πληροφορίες, όταν αυτές είναι διαθέσιμες, προκειμένου να προσανατολιστούν και να πλοηγηθούν στον χώρο (π.χ. Teng et al. 2012). Η ικανότητά τους αυτή τροφοδότησε την ευρεία αντίληψη ότι η απουσία μιας εκ των αισθήσεων, στη συγκεκριμένη περίπτωση της όρασης, συνεπάγεται την αύξησης της ισχύς μιας άλλης, όπως, για παράδειγμα, της ακουστικής ικανότητας. Τα ερευνητικά/πειραματικά δεδομένα, όμως, δε δείχνουν με σαφήνεια εάν οι άνθρωποι με τύφλωση διαθέτουν μία αυξημένη αντίληψη των ακουστικών ερεθισμάτων γενικότερα ή εάν απλώς βασίζονται στα ερεθίσματα που έχουν στη διάθεσή τους κάθε φορά, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι έχουν κάποιο πλεονέκτημα σε σύγκριση με τους βλέποντες,

Πιο αναλυτικά, κάποιες έρευνες έδειξαν ότι οι ενήλικοι με προβλήματα όρασης είναι καλύτεροι από ό,τι οι ενήλικοι με τυπική όραση στην ακουστική διάκριση των φωνηέντων της μητρικής γλώσσας (Arnaud et al. 2018· Ménard et al. 2009) και των συλλαβών (Hugdahl et al. 2004), στην αντίληψη των λέξεων σε συνθήκες θορύβου (Voss et al. 2011) και στην επεξεργασία της συχνότητας (Boroujeni et al. 2017· Gougoux et al. 2004· Rokem & Ahissar 2009· Voss & Zatorre 2012· Wan et al. 2010). Αντιθέτως σε άλλες έρευνες φάνηκε να μην υπάρχει διαφορά ανάμεσα στις δύο ομάδες ως προς την αναγνώριση της έντασης (Starlinger & Niemeyer 1981), της ειρωνείας, των υπαινιγμών και των μεταφορών (Sak-Wernicka 2017), καθώς και στην αναγνώριση των συναισθημάτων, όπως της

χαράς και της λύπης (Gamond et al. 2017) ή της χαράς, της λύπης του φόβου, του θυμού και της ουδετερότητας σε σημασιολογικά ουδέτερες προτάσεις ως προς το συναίσθημα (Martins et al. 2019).

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να δώσει τη δυνατότητα να σχηματιστεί μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα σχετικά με την ακουστική ικανότητα και επεξεργασία των ενηλίκων με τύφλωση εξετάζοντας την ικανότητα διάκρισης μουσικών και προσωδιακών χαρακτηριστικών.

1.2. Χαρακτηριστικά Προσωδίας και Μουσικής

Η προσωδία χαρακτηρίζεται ως η μουσική του προφορικού λόγου και αναφέρεται συνολικά σε μεταβολές στη συχνότητα, την ένταση, την ταχύτητα, τον ρυθμό, τη χροιά και την ύπαρξη ή όχι παύσεων (π.χ. Kent & Read 2002). Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία η προσωδία χωρίζεται στη συναισθηματική προσωδία, η οποία υποδηλώνει τη συναισθηματική κατάσταση του ομιλητή, στη συντακτική προσωδία, η οποία βοηθά στη λύση λεξικών ή συντακτικών αμφισημιών και στην πραγματολογική προσωδία, η οποία μας βοηθά να διακρίνουμε, για παράδειγμα, την κυριολεξία από την ειρωνεία (McCann & Peppé 2003). Η μουσική, όπως και η προσωδία, αποτελείται από επιμέρους στοιχεία, τα κυριότερα από τα οποία είναι το τονικό ύψος (συχνότητα), η ένταση, ο ρυθμός, η μελωδία και το ηχόχρωμα (Heffner & Slevc 2015). Έρευνες έχουν δείξει κοινές ρίζες ανάμεσα στην προσωδία και τη μουσική τόσο στο πρώιμο σύστημα επικοινωνίας των βρεφών (Hausen et al. 2013), όσο και στην ενήλικη ζωή κατά την κατανόηση των συναισθημάτων μέσω της προσωδίας ή της μουσικής (Coutinho & Dibben 2013).

Στην παρούσα έρευνα οι συμμετέχοντες εξετάστηκαν στην κατανόηση των μουσικών χαρακτηριστικών του ηχοχρώματος, του ρυθμού και της συχνότητας (νοτών) καθώς και στην συναισθηματική (χαρά, λύπη, έκπληξη, ουδετερότητα, θυμό, φόβο) και τη συντακτική προσωδία (αμφισημία αντικειμένου-υποκειμένου).

1.3. Υποθέσεις

Έχοντας ως βάση τις προηγούμενες έρευνες, καταλήγουμε στις εξής υποθέσεις: (α) Στις δοκιμασίες κατανόησης των μουσικών στοιχείων του ηχοχρώματος, του ρυθμού και της συχνότητας αναμένουμε τα άτομα με τύφλωση να έχουν καλύτερη επίδοση από την ομάδα ελέγχου μόνο στην διάκριση της συχνότητας (Boroujeni et al. 2017· Gougoux et al. 2004· Rokem & Ahissar 2009· Voss & Zatorre 2012· Wan et al. 2010). (β) Αφού στις προηγούμενες έρευνες παρατηρήθηκε πως η έλλειψη οπτικής εμπειρίας δεν επηρέασε την ικανότητα διάκρισης των συναισθημάτων από την προσωδία (Gamond et al. 2017· Martins et al. 2019), αναμένουμε παρόμοια επίδοση από τις δύο ομάδες

της παρούσας έρευνας. (γ) Αν και δεν έχουμε προηγούμενα δεδομένα σχετικά με την αναγνώριση της συντακτικής προσωδίας από άτομα με τύφλωση, αφού δε δηλώθηκαν διαφορές σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου ακόμα και σε σύνθετες διεργασίες όπως είναι η αναγνώριση της ειρωνείας, των υπαινιγμών και των μεταφορών (Sak-Wernicka 2017), αναμένουμε να μην εντοπίσουμε διαφορές και στην αναγνώριση της συντακτικής προσωδίας [υπόθεση (γ1)]. Παρ' όλα αυτά υποθέτουμε ότι η πειραματική ομάδα θα έχει μικρότερους χρόνους αντίδρασης από την ομάδα ελέγχου [υπόθεση (γ2)], καθώς τα άτομα με τύφλωση αναγκάζονται στην καθημερινότητά τους να επεξεργαστούν τα δεδομένα γρήγορα, ώστε να λάβουν τις πιο κατάλληλες αποφάσεις κατά την πλοήγησή τους στον χώρο (π.χ. Teng et al. 2012).

2. ΜΕΘΟΔΟΣ

2.1. Συμμετέχοντες

Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν συνολικά 40 άτομα: 20 ενήλικες (4 γυναίκες/16 άντρες) με τύφλωση (πειραματική ομάδα) και 20 ενήλικες τυπικής ανάπτυξης χωρίς προβλήματα όρασης που δεν μπορούσαν να βελτιωθούν με τη χρήση φακών. Οι συμμετέχοντες κάθε ομάδας αντιστοιχούσαν ένας προς έναν ως προς τα δημογραφικά χαρακτηριστικά της άλλη ομάδας ως προς το φύλο (4 γυναίκες/16 άντρες), την ηλικία (22–70) και τα έτη εκπαίδευσης (9–18). Η εύρεση των συμμετεχόντων με τύφλωση έγινε μέσω της Εθνικής Ομοσπονδίας Τυφλών (Ε.Ο.Τ.). Όλοι οι συμμετέχοντες ήταν φυσικοί ομιλητές της ελληνικής γλώσσας.

	Ηλικία (Μέσος όρος)	Έτη εκπαίδευσης (Μέσος όρος)	MoCA (Μέσος όρος)
Πειραματική ομάδα	47,2	15,8	22/30
Ομάδα Ελέγχου	46,9	13,5	28/30

Πίνακας 1: Δημογραφικά και κλινικά χαρακτηριστικά των δύο ομάδων

Εκτός από τα (μη) προβλήματα όρασης απαραίτητη προϋπόθεση για τη συμμετοχή στην έρευνα ήταν η εντός φυσιολογικών ορίων γνωστική ικανότητα των συμμετεχόντων, η οποία εξετάστηκε με τη χορήγηση της δοκιμασίας Montreal Cognitive Assessment (MoCA). Η ανώτατη βαθμολογία είναι το 30, ενώ φυσιολογική θεωρείται οποιαδήποτε βαθμολογία από 26 και άνω. Στην παρούσα έρευνα, λόγω της οπτικής δυσλειτουργίας της πειραματικής ομάδας, δεν χορηγήθηκαν οι 4 πρώτες δοκιμασίες (συνολική βαθμολογία 8), καθώς απαιτούν οπτική δυνατότητα. Επομένως, η μέγιστη επίδοση ήταν το 22 (βλέπε και Πίνακα 1).

2.2. Υλικό & Διαδικασία

2.2.1. Μουσική

Οι συμμετέχοντες άκουγαν 10 ηχογραφημένα ζεύγη νοτών (συχνότητα), 10 ηχογραφημένα ζεύγη ρυθμού (ρυθμός) και 10 ηχογραφημένα ζεύγη μουσικών οργάνων που έπαιζαν την ίδια μελωδία (ηχόχρωμα). Καθεμία από τις τρεις δοκιμασίες παρουσιάστηκε στους συμμετέχοντες ξεχωριστά. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν εάν τα ζεύγη παρήγαγαν την ίδια νότα, ή τον ίδιο ρυθμό ή εάν τους ήχους τους παρήγαγε το ίδιο μουσικό όργανο ή όχι αντίστοιχα.

2.2.2. Συναισθηματική Προσωδία

Χορηγήθηκε η Δοκιμασία Προσωδίας (Κοσμίδου & Βλάχου 2001), στην οποία ένας άντρας ηθοποιός παράγει προτάσεις ουδετέρου συναισθηματικά περιεχομένου με προσωδία που δηλώνει έκπληξη, θυμό, λύπη, φόβο, χαρά και ουδετερότητα. Οι προτάσεις παρουσιάζονται με ψευδο-τυχαία σειρά και με μια παύση 9-δευτερολέπτων ανάμεσά τους. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να δηλώσουν προφορικά ποιο από τα 6 συναισθήματα, που ειπώθηκαν αλλά ήταν και γραμμένα σε ένα χαρτί μπροστά τους (για τα άτομα με τύφλωση σε γραφή Braille), εκφραζόταν κάθε φορά. Η συνολική διαδικασία διήρκεσε περίπου 6 λεπτά για κάθε συμμετέχοντα.

2.2.3. Συντακτική Προσωδία

Χρησιμοποιήθηκαν 24 ενάρξεις προτάσεων με μερική αμφισημία. Η αμφισημία προκύπτει από το γεγονός ότι στην ελληνική γλώσσα τα ουσιαστικά έχουν την ίδια μορφή τόσο στην ονομαστική όσο και στην αιτιατική πτώση με αποτέλεσμα να μην είναι εμφανές εάν πρόκειται για υποκείμενο ή αντικείμενο του ρήματος. Η προσωδία, όμως, των μισών προτάσεων ήταν υπέρ της ερμηνείας της ονοματικής φράσης (ΟΦ) ως αντικειμένου, με το προσωδιακό όριο (/) να μπαίνει μετά την ΟΦ [βλέπε παράδειγμα (1α)] και των υπολοίπων ως υποκειμένου, με το προσωδιακό όριο (/) να μπαίνει μετά το ρήμα της δευτερεύουσας πρότασης και πριν την ΟΦ [βλέπε παράδειγμα (1β)]. Σε όλα τις ενάρξεις προτάσεων με μερική αμφισημία η ΟΦ ήταν ουδέτερο πληθυντικού αριθμού.

(1α) Καθώς ξεσκόνιζε τα ράφια/…
(1β) Καθώς ξεσκόνιζε/ τα ράφια…

Είκοσι τέσσερις μη αμφίσημες ενάρξεις προτάσεων, χρησιμοποιήθηκαν ως διασπαστές προσοχής (fillers). Στους μισούς διασπαστές προσοχής η ΟΦ ήταν αρσενικού ή θηλυκού γένους με αποτέλεσμα η αιτιατική πτώση να δηλώνει ότι επρόκειτο για το αντικείμενο του ρήματος της δευτερεύουσας πρότασης, ενώ στους υπόλοιπους το ρήμα της δευτερεύουσας πρότασης ήταν μη μεταβατικό

και επομένως η ΟΦ λειτουργούσε ως υποκείμενο της κύριας πρότασης που θα ακολουθούσε.

(2) Ενώ έφτιαχνε τη βαλίτσα…
(3) Καθώς περπατούσε, τα πόδια του…

Οι 24 αμφίσημες και οι 24 μη αμφίσημες ενάρξεις χωρίστηκαν σε δύο λίστες, καθεμιά από τις οποίες περιείχε συνολικά 24 ενάρξεις προτάσεων, αλλά μόνο μια εκδοχή των πειραματικών προτάσεων. Η πειραματική διαδικασία ολοκληρώθηκε σε δύο συνεδρίες (μια συνεδρία για κάθε λίστα), στις οποίες οι συμμετέχοντες παρευρέθηκαν μετά από ένα διάστημα τουλάχιστον 4 ημερών ανάμεσά τους. Το πειραματικό υλικό καθώς και οι απαντήσεις των συμμετεχόντων ηχογραφήθηκαν με τη χρήση ψηφιακού μαγνητοφώνου (OLUMPUS VN-732PC), ώστε να μπορεί να γίνει και ανάλυση των δεδομένων ως προς τον χρόνο αντίδρασης των συμμετεχόντων στις ενάρξεις προτάσεων.

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

3.1. Μουσική

Ο έλεγχος κατανομής των δεδομένων με τη χρήση του Shapiro-Wilk test έδειξε ότι τα δεδομένα δεν είχαν κανονική κατανομή. Για τον λόγο αυτόν η σύγκριση της επίδοσης των δύο ομάδων σε καθεμία από τις τρεις εξαρτημένες μεταβλητές (ηχόχρωμα, ρυθμός, συχνότητα) έγινε με τη χρήση μη παραμετρικών τεστ ανεξάρτητων δειγμάτων (Mann-Whitney test). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι δύο ομάδες είχαν παρόμοια ποσοστά επιτυχίας στην κατανόηση του ηχοχρώματος ($p = 0,250$) και του ρυθμού ($p = 0,204$), αλλά στατιστικά σημαντική διαφορά στην αναγνώριση της συχνότητας ($U = 18897,000$, $p = 0,028$, two-tailed), με τα άτομα με τύφλωση να έχουν καλύτερη επίδοση (97%) από την ομάδα ελέγχου (92%) (βλ. και Πίνακα 2).

	Πειραματική ομάδα	Ομάδα Ελέγχου
Ηχόχρωμα	99 (10)	97 (16)
Ρυθμός	97 (18)	98 (12)
Συχνότητα	97 (17)	92 (27)

Πίνακας 2: Ποσοστό επιτυχίας (και τυπική απόκλιση) των δύο ομάδων στις μεταβλητές της μουσικής

3.2. Συναισθηματική προσωδία

Όσον αφορά στην κατανόηση των συναισθημάτων, μη παραμετρικά τεστ ανεξάρτητων δειγμάτων (Mann-Whitney test) έδειξαν παρόμοια επίδοση των δύο ομάδων σε καθένα από τα 6 συνολικά συναισθήματα [χαρά: p = 0,632, λύπη: p = 0,244, έκπληξη: p = 0,509, ουδετερότητα: p = 1,000, θυμό: p = 0,353, φόβο: p = 0,269] (βλέπε και Πίνακα 3).

	Πειραματική ομάδα	Ομάδα Ελέγχου
Χαρά	77 (42)	80 (40)
Έκπληξη	78 (41)	75 (44)
Φόβος	86 (35)	91 (29)
Λύπη	73 (45)	80 (40)
Ουδετερότητα	93 (26)	93 (26)
Θυμός	85 (36)	80 (40)

***Πίνακας* 3:** Ποσοστό επιτυχίας (και τυπική απόκλιση) των δύο ομάδων στις μεταβλητές της συναισθηματικής προσωδίας

3.3. Συντακτική προσωδία

Τα μη παραμετρικά τεστ ανεξάρτητων δειγμάτων (Mann-Whitney test) έδειξαν ότι δεν υπήρχαν, στατιστικά, σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες σε καμία από τις 4 συνθήκες της συντακτικής προσωδίας [Δομή αντικειμένου: p = 0,290, Δομή υποκειμένου: p = 0,150, Διασπαστές προσοχής αντικειμένου: p = 1,000, Διασπαστές προσοχής υποκειμένου: p = 1,000] (βλέπε και Πίνακα 4).

	Πειραματική ομάδα	Ομάδα Ελέγχου
Δομή αντικειμένου	97 (2)	96 (2)
Δομή υποκειμένου	65 (5)	64 (5)
Διασπαστές προσοχής αντικειμένου	100	100
Διασπαστές προσοχής υποκειμένου	100	100

***Πίνακας* 4:** Ποσοστό επιτυχίας (και τυπική απόκλιση) των δύο ομάδων στις μεταβλητές της συντακτικής προσωδίας

Η ηχογράφηση της διαδικασίας, τόσο των ερεθισμάτων όσο και των απαντήσεων των συμμετεχόντων, μας επέτρεψε, με τη βοήθεια του λογισμικού

ανάλυσης φωνής Praat, να βρούμε τον χρόνο που χρειάστηκε ο κάθε συμμετέχων από το άκουσμα της κάθε έναρξη πρότασης έως ότου παραθέσει τη δική του συνέχεια. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η ομάδα των ενηλίκων με τύφλωση απάντησαν στατιστικά πιο γρήγορα από την ομάδα ελέγχου τόσο στη συνθήκη αντικειμένου [U = 19503,500, p = 0,009, two-tailed] όσο και στη συνθήκη υποκειμένου [U = 8020, 500, p < 0.001, two-tailed]. Δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική διαφορά σε καμία ομάδα διασπαστών προσοχής (αντικειμένου: p = 0,704, υποκειμένου: p = 0,177).

4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Όπως φάνηκε από τα αποτελέσματα, τα άτομα με τύφλωση έχουν πιο ανεπτυγμένη ικανότητα αναγνώρισης της συχνότητας σε σχέση με τους βλέποντες, ενώ η ικανότητα των δύο ομάδων ως προς την αναγνώριση του ρυθμού και του ηχοχρώματος δε διαφέρει. Τα ευρήματα αυτά επιβεβαίωσαν την πρώτη μας υπόθεσή [υπόθεση (α)] και είναι σύμφωνα με αυτά προηγούμενων ερευνών (Boroujeni et al. 2017· Gougoux et al. 2004· Rokem & Ahissar 2009· Voss & Zatorre 2012· Wan et al. 2010).

Οι δύο ομάδες της παρούσας έρευνας είχαν παρόμοια επίδοση στην δοκιμασία κατανόησης της συναισθηματικής προσωδίας. Τα συγκεκριμένα αποτελέσματα είναι συμβατά με αυτά προηγούμενων ερευνών στις οποίες οι συμμετέχοντες με τύφλωση δεν σημείωσαν ανώτερες ή κατώτερες επιδόσεις από την ομάδα ελέγχου κατά τη διαδικασία αναγνώρισης των συναισθημάτων μέσω της προσωδίας (Gamond et al. 2017· Martins et al. 2019). Επίσης, τα ευρήματα αυτά επιβεβαιώνουν τη δεύτερη υπόθεσή μας [υπόθεση (β)].

Ως προς την κατανόηση της συντακτικής προσωδίας, φαίνεται ότι οι δύο ομάδες επέδειξαν παρόμοιες επιδόσεις. Πιο αναλυτικά, ο τρόπος με τον οποία οι συμμετέχοντες συνέχιζαν τις ενάρξεις προτάσεων έδειχνε εάν κατανόησαν την προσωδία ή όχι. Έτσι, στις περιπτώσεις που η ΟΦ λειτουργούσε ως αντικείμενο του ρήματος της δευτερεύουσας πρότασης [βλέπε (1α)], οι συμμετέχοντες είτε συνέχιζαν την πρόταση αναφερόμενοι στο υποκείμενο της δευτερεύουσας πρότασης (π.χ. «άρχισε να βήχει από την πολλή σκόνη») είτε ξεκινούσαν μία νέα δική τους πρόταση (π.χ. «χτύπησε το τηλέφωνο»). Αντιθέτως, στις περιπτώσεις που η ΟΦ λειτουργούσε ως υποκείμενο της κύριας πρότασης που θα ακολουθούσε [βλέπε (1β)], οι συμμετέχοντες έπρεπε να χρησιμοποιήσουν ένα ρήμα στον πληθυντικό αριθμό, ώστε να συμφωνεί με την ΟΦ (π.χ. «έπεσαν κάτω»). Φαίνεται ότι και οι δύο ομάδες κατανόησαν επαρκώς τη συντακτική προσωδία, χωρίς να υπάρχουν διαφορές μεταξύ τους, γεγονός που επιβεβαιώνει το πρώτο μέρος της τρίτης μας [υπόθεση (γ1)]. Όσον αφορά το δεύτερο μέρος της τρίτης υπόθεσης [υπόθεση (γ2)], παρατηρούμε ότι επιβεβαιώθηκε και αυτό, καθώς τα άτομα με τύφλωση προσέφεραν συνέχειες στις ενάρξεις προτάσεων

πιο γρήγορα από ό,τι η ομάδα ελέγχου. Η διαφορά των δύο ομάδων στους χρόνους αντίδρασης ήταν στατιστικά σημαντική στις πειραματικές συνθήκες, καθώς φαίνεται ότι η μορφοσύνταξη στους διασπαστές προσοχής βοήθησε και την ομάδα ελέγχου στο να απαντήσει το ίδιο γρήγορα με τα άτομα με τύφλωση. Θεωρούμε πως τα αποτελέσματα αυτά συνδέονται με το ότι τα άτομα με τύφλωση έχουν συνηθίσει να λαμβάνουν υπόψη τους όλα τα διαθέσιμα στοιχεία σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα ώστε να προσανατολίζονται στον χώρο και να αποφεύγουν τυχόν εμπόδια κατά την πλοήγησή τους. Η ικανότητά τους αυτή φάνηκε και στους χρόνους αντίδρασης, καθώς έλαβαν υπόψη τους τα διαθέσιμα προσωδιακά στοιχεία και προσέφεραν γρήγορα μία λογική συνέχεια. Εξάλλου, μικρότεροι χρόνοι αντίδρασης στην ομάδα με τύφλωση έχουν αναφερθεί και σε προηγούμενες έρευνες με ακουστικά ερεθίσματα (π.χ. Collignon & De Volder 2009· Jafari & Malayeri 2014).

Επομένως, τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας έδειξαν ότι τα άτομα με τύφλωση είχαν καλύτερη επίδοση στην αναγνώριση της συχνότητας και πιο σύντομους χρόνους αντίδρασης κατά την επεξεργασία της συντακτικής προσωδίας. Ίσως να υπάρχει μια σύνδεση ανάμεσα στα δύο αυτά ευρήματα. Πιο αναλυτικά, προκειμένου να προσφέρει κάποιος γρήγορα μια λογική (σωστή) συνέχεια στις ενάρξεις προτάσεων θα πρέπει να λάβει υπόψη του την τελική μακρότητα της φράσης (final lengthening), ώστε να κατανοήσει πού βρίσκεται το προσωδιακό όριο και να αποκωδικοποίηση σωστά εάν η ΟΦ λειτουργεί ως αντικείμενο της δευτερεύουσα πρότασης ή υποκείμενο της κύριας. Έρευνες έχουν δείξει, όμως, ότι εκτός από την τελική μακρότητα υπάρχουν και συγκεκριμένα μοτίβα αύξησης και πτώσης της συχνότητας τα οποία δηλώνουν την ύπαρξη ενός προσωδιακού ορίου (Katsika 2016· Kentner et al. 2023). Συνεπώς, η ικανότητα των ατόμων με τύφλωση να επεξεργάζονται πιο σωστά τη συχνότητα φαίνεται ότι τους βοήθησε και στην πιο γρήγορη αποκωδικοποίηση της συντακτικής προσωδίας.

Αν και θεωρούμε ότι η έρευνά μας αποτελεί ένα σημαντικό κομμάτι στη συνολική εκτίμηση της ικανότητας επεξεργασίας ακουστικών ερεθισμάτων από τους ενήλικες με τύφλωση, υπάρχουν και κάποιοι περιορισμοί οι οποίοι θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη σε μελλοντικές έρευνες. Για παράδειγμα, θα ήταν καλό κάθε ομάδα να έχει περισσότερους συμμετέχοντες. Επίσης, θα μπορούσε να εξεταστεί εάν το φύλο των συμμετεχόντων διαδραματίζει κάποιον ρόλο στην ικανότητα επεξεργασίας των ερεθισμάτων. Τέλος είναι σημαντικό να χωριστεί η ομάδα των ενηλίκων με τύφλωση σε δύο υπο-ομάδες ανάλογα με το εάν έχασαν την όρασή τους εκ γενετής ή σε μεγαλύτερη ηλικία, ώστε να εξεταστεί και η επίδραση της περιόδου τύφλωσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Arnaud, Gracco & Ménard 2018: L. Arnaud, V. Gracco, L. Ménard, Enhanced perception of pitch changes in speech and music in early blind adults. *Neuropsychologia*, *117*, 261–270.

Boroujeni, Heidari, Rouzbahani & Kamali 2017: F. M. Boroujeni, F. Heidari, M. Rouzbahani, M. Kamali, Comparison of auditory stream segregation in sighted and early blind individuals. *Neuroscience Letters*, *638*, 218–221.

Collignon & De Volder 2009: O. Collignon, A. G. De Volder, Further evidence that congenitally blind participants react faster to auditory and tactile spatial targets. *Canadian Journal of Experimental Psychology/Revue canadienne de psychologie expérimentale*, *63*(4), 287–293.

Coutinho & Dibben 2013: E. Coutinho, N. Dibben, Psychoacoustic cues to emotion in speech prosody and music. *Cognition & emotion*, *27*(4), 658–684.

Εφημερίδα της Κυβέρνησης (23 Αυγούστου 1979). Ν.958/1979 [Online], [https://www.synigoros-solidarity.gr/solidarity/assets/uploads/2015/11/N-958-1979.pdf].

Gamond, Vecchi, Ferrari, Merabet & Cattaneo 2017: L. Gamond, T. Vecchi, C. Ferrari, L. B. Merabet, Z. Cattaneo, Emotion processing in early blind and sighted individuals. *Neuropsychology*, *31*(5), 516–524.

Gougoux, Lepore, Lassonde, Voss, Zatorre & Belin 2004: F. Gougoux, F. Lepore, M. Lassonde, P. Voss, R. J. Zatorre, P. Belin, Pitch discrimination in the early blind. *Nature*, *430*(6997), 309–310.

Hausen, Torppa, Salmela, Vainio & Särkämö 2013: M. Hausen, R. Torppa, V. R. Salmela, M. Vainio, T. Särkämö, Music and speech prosody: a common rhythm. *Frontiers in psychology*, *4*, 566.

Heffner & Slevc 2015: C. C. Heffner, L. R. Slevc, Prosodic structure as a parallel to musical structure. *Frontiers in psychology*, *6*, 1962.

Hugdahl, Ek, Takio, Rintee, Tuomainen, Haarala & Hämäläinen 2004: K. Hugdahl, M. Ek, F. Takio, T. Rintee, J. Tuomainen, C. Haarala, H. Hämäläinen, Blind individuals show enhanced perceptual and attentional sensitivity for identification of speech sounds. *Cognitive brain research*, *19*(1), 28–32.

Jafari & Malayeri 2014: Z. Jafari, S. Malayeri, Effects of congenital blindness on the subcortical representation of speech cues. *Neuroscience*, *258*, 401–409.

Katsika 2016: A. Katsika, The role of prominence in determining the scope of boundary-related lengthening in Greek. *Journal of phonetics*, *55*, 149–181.

Kent & Read 2002: R. Kent, C. Read, *Acoustic Analysis of Speech*. San Diego, California: Singular, Thomas Learning.

Kentner, Franz, Knoop & Menninghaus 2023: G. Kentner, I. Franz, C. A. Knoop, W. Menninghaus, The final lengthening of pre-boundary syllables turns

into final shortening as boundary strength levels increase. *Journal of Phonetics*, *97*, 101–225.

Κοσμίδου & Βλάχου 2001: Μ. Ε. Κοσμίδου, Χ. Ε. Βλάχου. Δοκιμασία Προσωδίας. Εργαστήριο Νευροψυχολογίας, Τμήμα Ψυχολογίας, Α.Π.Θ.

Κρουσταλάκης 1997: Γ. Κρουσταλάκης, *Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες στην οικογένεια και το σχολείο*. Ψυχοπαιδαγωγική παρέμβαση για μια συμβουλευτική γονέων και εκπαιδευτικών. Αθήνα: ΟΦΣΕΤ.

Μαρμαράς & Ναθαναήλ 2015: Ν. Μαρμαράς, Δ. Ναθαναήλ, Όραση, Φωτισμός [Κεφάλαιο]. Στο Ν. Μαρμαράς & Δ. Ναθαναήλ (επιμ.), *Εισαγωγή στην εργονομία* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Αθήνα: ΣΕΑΒ, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.

Martins, Faísca, Vieira & Gonçalves 2019: A. T. Martins, L. Faísca, H. Vieira, G. Gonçalves. Emotional recognition and empathy both in deaf and blind adults. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, *24*(2), 119–127.

McCann & Peppé 2003: J. McCann, S. Peppé, Prosody in autism spectrum disorders: a critical review. *International Journal of Language & Communication Disorders*, *38*(4), 325–350.

Ménard, Dupont, Baum & Aubin 2009: L. Ménard, S. Dupont, S. R. Baum, J. Aubin, Production and perception of French vowels by congenitally blind adults and sighted adults. *The Journal of the Acoustical Society of America*, *126*(3), 1406–1414.

Rokem & Ahissar 2009: A. Rokem, M. Ahissar, Interactions of cognitive and auditory abilities in congenitally blind individuals. *Neuropsychologia*, *47*(3), 843–848.

Sak-Wernicka 2017: J. Sak-Wernicka, *Blind People's Pragmatic Abilities*. Newcastle, United Kingdom: Cambridge Scholars Publishing.

Starlinger & Niemeyer 1981: I. Starlinger, W. Niemeyer, Do the blind hear better? Investigations on auditory processing in congenital or early acquired blindness II. Central functions. *Audiology*, *20*(6), 510–515.

Teng, Puri & Whitney 2012: S. Teng, A. Puri, D. Whitney, Ultrafine spatial acuity of blind expert human echolocators. *Experimental Brain Research*, *216*(4), 483–488.

Voss & Zatorre 2012: P. Voss, R. J. Zatorre. Occipital cortical thickness predicts performance on pitch and musical tasks in blind individuals. *Cerebral Cortex*, *22*(11), 2455–2465.

Voss, Lepore, Gougoux & Zatorre 2011: P. Voss, F. Lepore, F. Gougoux, R. J. Zatorre, Relevance of spectral cues for auditory spatial processing in the occipital cortex of the blind. *Frontiers in psychology*, *2*, 48.

World Health Organization 2019: World Health Organization.Word report on vision [Online], [https://www.who.int/publications/i/item/9789241516570].

Dr. Maria Martzoukou
University of Ioannina
Department of Speech and Language Therapy

Thomas Kanavos
University of Ioannina
Department of Speech and Language Therapy

DOES THE ABSENCE OF ONE SENSE ENHANCE THE STRENGTH OF ANOTHER? EVIDENCE FROM THE AUDITORY PROCESSING ABILITY OF ADULTS WITH BLINDNESS.

Summary

The belief in enhanced perception when another sense is absent is widely prevalent and has attracted the interest of many researchers from early on. The aim of this study is to form a more comprehensive understanding of the auditory abilities of blind adults. Twenty blind adults and 20 sighted adults with similar demographic characteristics to the experimental group participated in this research. The two groups were examined in their comprehension of musical characteristics such as timbre, rhythm, and frequency, as well as in affective (happiness, sadness, surprise, neutrality, anger, fear) and syntactic prosody (object-subject ambiguity). The results showed that blind individuals outperformed the control group in frequency discrimination while their reaction times in the syntactic prosody comprehension task was shorted compared to that of the sighted individuals. Therefore, it appears that individuals with blindness exhibit a superiority, which, however, is limited to specific tasks or specific aspects of these tasks and, thus, it is not generalized.

Keywords: Blindness, Auditory ability, Musical characteristics, Affective prosody, Syntactic prosody

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch21

Ivana Milojević[1]
Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου
Φιλολογική Σχολή

ΕΝΝΟΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ ΣΤΗ ΣΕΡΒΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να εξετάσει την εννοιοποίηση της αγάπης, καθώς και των στενά συνδεδεμένων πεδίων της στοργής και της συμπάθειας, στο σερβικό και το ελληνικό φρασεολογικό σύστημα. Ειδικότερα στοχεύει στο να συγκεκριμενοποιήσει το πεδίο της αγάπης και να εξετάσει τις εννοιακές μεταφορές ως μηχανισμούς σκέψης, καθώς μέσα από αυτές μπορούμε να το κατανοήσουμε καλύτερα. Την ίδια στιγμή ωστόσο επιθυμούμε να αποτελέσει μια προσπάθεια παρουσίασης ενός πρωτότυπου σεναρίου, με το οποίο επιδιώκουμε να ρίξουμε φως στην τυπική κατάσταση, την οποία συνδέουμε με την αγάπη. Προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι σκοποί της έρευνάς μας θα συσχετίσουμε τη μέθοδο της γνωστικής γλωσσολογίας με τη συνειρμική μέθοδο. Περιορίσαμε το σώμα (corpus) της έρευνας σε καθιερωμένες, ιδιωματικές εκφράσεις, τις οποίες έχουμε ομαδοποιήσει σύμφωνα με τις έννοιες: ΥΛΗ, ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ και ΔΡΑΣΗ. Αν και βρίσκουμε πολλά κοινά στις έννοιες και τις εννοιακές μεταφορές της αγάπης, κατά την αντιπαραθετική ανάλυση που διεξαγάγαμε, γίναμε μάρτυρες και ορισμένων παραλλαγών της (*κερδίζω* (*κατακτώ*) *την καρδιά (κάποιου) / освојити нечије срце*).

Λέξεις κλειδιά: Γνωστική γλωσσολογία, Αντιπαραθετική φρασεολογία, Συνειρμικό τεστ, Σερβικά, Ελληνικά.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα συναισθήματα, τα οποία θα περιγράφαμε ως σύνθετες εσωτερικές εμπειρίες του ανθρώπου, αποτελούν συνδυασμό νοητικών καταστάσεων, ψυχοσωματικών εκφράσεων και βιολογικών αντιδράσεων του σώματος και λειτουργούν στη βάση του πρωτογενούς συστήματος σήμανσης – ερέθισμα / αντίδραση αποτελώντας αναπόσπαστο μέρος της ανθρώπινης φύσης. Όσον αφορά τα λεξήματα που ορίζουν τα συναισθήματα, αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι του λεξιλογικού πλούτου της κάθε γλώσσας, η οποία λειτουργεί ως

[1] ivana.milojevic@fil.bg.ac.rs

ένα δευτερογενές σύστημα σήμανσης, με το οποίο μπορούμε να αναλύουμε τις εμπειρίες μας μέσω της διαδικασίας της γενίκευσης και αφαίρεσης (Theodoropoulou 2012b: 443–444). Λόγω του ενδιαφέροντος που εντοπίζεται σε αυτά τα θέματα, έχουν αποτελέσει αντικείμενο μελέτης πολυάριθμων γλωσσολογικών και ψυχογλωσσολογικών ερευνών, αλλά και άλλων επιστημονικών κλαδών, οι οποίοι μέσω ποικίλων μεθοδολογικών προσεγγίσεων και εργαλείων εστίασαν σε ποικίλες και διαφορετικές όψεις των συναισθημάτων. Εφόσον όμως υπάρχει ένα χάσμα ανάμεσα σε αυτές τις δύο πτυχές της ανθρώπινης ύπαρξης, θα μελετήσουμε συγκεκριμένα τις μεταφορικές αυτές εκφράσεις που φανερώνουν το συναίσθημα της *αγάπης* ως ένα γνωσιακό και γλωσσικό φαινόμενο που γίνεται φανερό μέσω κάποιων εννοιακών μεταφορών και μετωνυμιών, με στόχο να συγκεκριμενοποιηθεί το πεδίο της αγάπης.

Ωστόσο, παρά την εντατική διερεύνηση του θέματος αυτού εξακολουθεί να απουσιάζει μια ενιαία θέση σχετικά με τον ορισμό και την ταξινόμηση των συναισθημάτων. Η θέση αυτή μπορεί να στηριχτεί από τη μια στο γεγονός ότι το συναίσθημα αγάπης αποτελεί για κάποιους ψυχολόγους, νευροεπιστήμονες και γλωσσολόγους ένα από τα βασικά συναισθήματα του ανθρώπου (Lewis κ.ά. 2000: 8˙ Kövecses 2000: 20–27) και από την άλλη στο γεγονός ότι η έννοια της αγάπης αποτελεί την πιο υψηλά «μεταφορικοποιημένη» συναισθηματική έννοια (Kövecses 2000: 27). Ως εκ τούτου έγινε αντικείμενο του ενδιαφέροντός μας, το οποίο έχει ως στόχο να ρίξει φως στις ποικίλες έννοιες της αγάπης που συναντάμε καθημερινά σε όλα τα πεδία της ζωής μας.

Με την εργασία αυτή επιδιώκουμε να εξετάσουμε την εννοιοποίηση της αγάπης, καθώς και των στενά συνδεδεμένων πεδίων της στοργής και της συμπάθειας, στη σερβική και την ελληνική φρασεολογία. Πιο συγκεκριμένα έγινε προσπάθεια συγκεκριμενοποίησης του πεδίου της αγάπης και εξέτασης των εννοιακών μεταφορών ως μηχανισμών σκέψης, καθώς μέσα από αυτές μπορούμε να το κατανοήσουμε καλύτερα. Προσπαθήσαμε να υπάρξει μια προσπάθεια παρουσίασης ενός πρωτότυπου σεναρίου, με το οποίο θα ρίξουμε φως στην τυπική κατάσταση, την οποία συνδέεται η αγάπη. Προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι σκοποί της έρευνάς μας θα συσχετίσουμε τη μέθοδο της γνωστικής γλωσσολογίας με τη συνειρμική μέθοδο.

Το σώμα (corpus) της έρευνας περιορίστηκε σε καθιερωμένες, ιδιωματικές εκφράσεις, τις οποίες έχουμε ομαδοποιήσει σύμφωνα με τις έννοιες: ΥΛΗ, ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ και ΔΡΑΣΗ. Το εμπειρικό μέρος της έρευνας περιλαμβάνει: α) την εξέταση των ορισμών των λεξημάτων *љубав- αγάπη* σε λεξικά; β) τη διεξαγωγή ενός συνειρμικού τεστ από φυσικούς ομιλητές της Σερβικής και της Ελληνικής γλώσσας και γ) την καταγραφή του σώματος του υλικού τόσο από μονόγλωσσα λεξικά γενικού σκοπού όσο και από μονόγλωσσα φρασεολογικά λεξικά της ελληνικής (Κριαράς 1995· Σαραντάκος 1997· Τριανταφυλλίδης 1999· Βλαχόπουλος

2007· ΛΝΕΓ 2002) και της σερβικής (RSJ 2007·RMS 1973· RSANU 1959· Matešić 1982· Marković 2001· Balać, Stojanović 2002), ενώ το υλικό συμπληρώθηκε και με ιδιωματικές εκφράσεις που εντοπίστηκαν σε πηγές του διαδικτύου.

1.1. Λεξιλογικό-σημασιολογική ανάλυση των λεξημάτων *ljubav* και *αγάπη*

Τα λεξήματα που λεξικοποιούν το αφηρημένο φαινόμενο *ljubav/αγάπη* καλύπτουν ένα ιδιαίτερα ευρύ σημασιολογικό πεδίο τόσο στο γλωσσικό σύστημα της ελληνικής όσο και της σερβικής. Το λέξημα *αγάπη* συναντάται με 14 σημασιολογικές πραγματώσεις στην ελληνική γλώσσα (ΛΝΕΓ 2002: 48), ενώ το λέξημα *ljubav* με 11 σημασιολογικές πραγματώσεις στη σερβική γλώσσα (RSJ 2007: 660), γεγονός που τα καθιστά ως πολύσημα λεξήματα. Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι οι λεξικογράφοι ορίζουν την αφηρημένη αυτή έννοια μέσα από άλλα συναισθήματα και καταστάσεις, όπως είναι η φιλία, η μεγάλη στοργή, η τρυφερότητα, η προσκόλληση σε κάποιον, η στοργή, η καλοσύνη, το πάθος και η αφοσίωση στον Θεό, τα οποία όλα μαζί υποδηλώνουν την πολυπλοκότητα της ίδιας της έννοιας της αγάπης.

Από τους ορισμούς των λεξικών για το λήμμα *αγάπη/agàpì* μπορούμε να αντιληφθούμε τους διαφορετικούς τύπους αυτού του συναισθήματος: αγάπη για τα παιδιά, για την πατρίδα, για ένα άτομο του αντίθετου φύλου, για έναν φίλο ή για τον Θεό. Καθώς λοιπόν η έννοια της αγάπης συμπεριλαμβάνει διαφορετικούς τύπους του αναφερόμενου συναισθήματος, θα πρέπει να τονιστεί ότι επίκεντρο της έρευνάς μας θα είναι συγκεκριμένα η αγάπη με τη μορφή του έρωτα-του σεξουαλικού πάθους και της επιθυμίας που αναπτύσσεται μεταξύ ενός άνδρα και μιας γυναίκας.

1.2. Εννοιακές μεταφορές στην εννοιοποίηση της αγάπης

Μία από τις βασικές αρχές λειτουργίας της γλώσσας είναι ο ανθρωποκεντρισμός, ο οποίος εντοπίζεται σε όλες τις γλώσσες του κόσμου, εφόσον ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται τον κόσμο που υπάρχει γύρω του συνειρμικά, με βάση δηλαδή την πιο κοντινή φυσική του εμπειρία (π.χ. *το ανθρώπινο σώμα, την υγεία και την αρρώστια, τα ζώα και τα φυτά, τα κτίρια, τα παιχνίδια και τα σπορ, τη δουλειά, το σπίτι, μηχανήματα και εργαλεία, τα χρήματα και τη δουλειά, τη μαγειρική και την τροφή, τη ζέστη και το κρύο, το φως και το σκοτάδι, τη δύναμη, την κίνηση*, αλλά και *την ύλη* και *τα πράγματα*, αλλά και τις ιδιότητες αυτών, όπως είναι *η μορφή, το χρώμα, το μέγεθος, η σκληρότητα ή το βάρος* (Kövecses 2010: 17–23) και δημιουργεί νοητικά μοτίβα των εμπειριών του, τα οποία χρησιμοποιεί για την λεξικοποίησή τους μέσω την γλωσσικών πραγματώσεων που δημιουργούνται. Δηλαδή, η κατανόηση του πεδίου-στόχος πραγματοποιείται μέσω από αντιστοιχίσεις των βασικών συστατικών στοιχείων

του πεδίου-πηγή και με αυτόν τον τρόπο μεταφέρεται γνώση μεταξύ των πεδίων. Ως εκ τούτου μπορούμε μέσα από γλωσσικές εκφράσεις να εκφράσουμε τα συναισθήματά μας βάση των διάφορων εννοιακών μεταφορών και μετωνυμιών.

Η εννοιακή ανάλυση ως μέθοδος διεξαγωγής αυτής της γλωσσικής ανάλυσης στο πλαίσιο της γνωσιακής γλωσσολογίας θέτει στο επίκεντρό της την εννοιακή μεταφορά, την επέκταση δηλαδή της σημασίας μέσω της καταρχήν μεταφοράς, αλλά και των διεργασιών της μεταφοράς και της μετωνυμίας (Lakoff 1987· Kövecses 2000), με στόχο την παρατήρηση των εννοιακών πεδίων που εκφράζονται στην εργασία μας με σφαιρικό φρασεολογικό νόημα. Σύμφωνα με τη Θεοδωροπούλου, η διεπίδραση μεταξύ της μεταφοράς και της μετωνυμίας εντοπίζεται εκτεταμένα στο πεδίο των συναισθημάτων – τουλάχιστον στην ελληνική γλώσσα (Theodoropoulou 2012a, 2012b). Ως εκ τούτου εφόσον μελετήσει κάποιος τις εννοιακές μεταφορές που εντοπίζονται στο σερβικό και το ελληνικό φρασεολογικό σύστημα, μπορεί να αποκτήσει γνώση για τις έννοιες της αγάπης αλλά και τον βαθμό αντιστοίχισής τους.

Προκειμένου να κατανοήσουμε καλύτερα την εννοιοποίηση της αγάπης στην ελληνική και τη σερβική γλώσσα, θα αναφερθούμε σε προηγούμενες εννοιακές μεταφορές της αγάπης που περιγράφονται από τον Z. Kövecses (2004: 26–27), ο οποίος αναγνωρίζεται ως ο εμπνευστής της εξέτασης της εννοιοποίησης των συναισθημάτων στην αγγλική γλώσσα. Το μοντέλο του περιλαμβάνει τις ακόλουθες εννοιακές μεταφορές:

> Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΦΑΓΗΤΟ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΤΑΞΙΔΙ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΜΕΡΩΝ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΕΓΓΥΤΗΤΑ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΣΥΝΔΕΣΗ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΥΓΡΟ ΣΕ ΔΟΧΕΙΟ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΦΩΤΙΑ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΣΥΝΑΛΛΑΓΗ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΦΥΣΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΑΝΤΙΠΑΛΟΣ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΑΙΧΜΑΛΩΤΟ ΖΩΟ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΠΟΛΕΜΟΣ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΑΘΛΗΜΑ/ΠΑΙΧΝΙΔΙ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΑΡΡΩΣΤΙΑ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΜΑΓΕΙΑ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΤΡΕΛΑ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΑΝΩΤΕΡΗ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΥΨΟΣ/ΥΨΗ, ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ ΕΙΝΑΙ ΝΟΣΤΙΜΟ ΦΑΓΗΤΟ, ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑ ΜΙΚΡΟ ΠΑΙΔΙ, ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ ΕΙΝΑΙ ΘΕΟΤΗΤΑ, ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑ ΠΟΛΥΤΙΜΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ (Kövecses 2004: 26–27).

2. ΕΝΝΟΙΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ

2.1. Εννοιοποίηση της αγάπης ως ΥΛΗ

Αναλύοντας το ελληνικό και το σερβικό φρασεολογικό σύστημα μπορέσαμε να παρατηρήσουμε ότι η αγάπη γίνεται αντιληπτή τις περισσότερες φορές μέσω της οντολογικής μεταφοράς Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΥΛΗ. Η ύλη μάλιστα συγκεκριμενοποιείται πολύ συχνά με τη μορφή της ΤΥΠΙΚΗΣ ΥΛΗΣ.

- Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΤΡΟΦΗ

gladan od ljubavi/σεξουαλική πείνα

- Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΠΟΤΟ

Pijan od ljubavi/διψά για αγάπη

- Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΦΥΤΟ

ljubav cveta/η αγάπη ανθίζει

Η ύλη όμως συγκεκριμενοποιείται και με τη μορφή του ΠΟΛΥΤΙΜΟΥ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ/ΑΞΙΑΣ.

- Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑ ΠΟΛΥΤΙΜΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ/ΑΞΙΑ:

*као очи (око) у **глави** / као два ока у **глави** пазити некога, нешто / φυλάει σαν τα **μάτια** του* (досл. 'чувати као нечије очи') / *као зеницу **ока** свог(а)* пазити некога, нешто / *ως κόρην **οφθαλμού*** (досл. 'као зеницу ока')

Ο φρασεολογισμός *као очи (око) у **глави*** (*волети, пазити, чувати*) (κυρ.μετ. «όπως τα μάτια (μάτι) στο κεφάλι (να αγαπώ, να φροντίζω, να προστατεύω κάτι/κάποιον)») σημαίνει ότι «αγαπώ κάποιον/κάτι πάνω από όλα, φροντίζω για κάτι που μου είναι ιδιαίτερα πολύτιμο, δηλ. κάποιον ή κάτι». Απαιτεί τη συμπλήρωσή του από έναν μικρό αριθμό ρημάτων, όπως είναι τα αγαπώ, φροντίζω ή φυλάω που δηλώνουν τη σχέση του υποκειμένου, του φορέα δηλαδή της συναισθηματικής κατάστασης, με ένα συγκεκριμένο αντικείμενο ή πρόσωπο. Η έννοια της «διπλής αγάπης» *као два ока у **глави** пазити некога, нешто* (κυρ.μετ. « προσέχω κάποιον, κάτι σαν δύο μάτια στο κεφάλι») προκύπτει από τη χρήση του βασικού αριθμού *два-две/δύο* μαζί με ένα ουσιαστικό. Ενισχύει και υποκινεί επομένως την έννοια της ΔΙΠΛΗΣ ΑΞΙΑΣ και την εκφραστικότητα του ιδιωματισμού, ενώ την ίδια στιγμή κατονομάζει/υποδεικνύει και τον αποδέκτη της εξαιρετικά έντονης αγάπης και προσοχής που εκπέμπει το υποκείμενο (Mušović 2002: 31–32). Ως αντικείμενο της αγάπης μπορεί να θεωρηθεί επίσης ένα πολύτιμο αντικείμενο που μπορεί να έχουμε στην κατοχή μας και το οποίο τοποθετούμε στο κέντρο της αγάπης, προκειμένου να μην το χάσουμε. Το αρχέτυπο του σωματισμού, η καρδιά, αντιπροσωπεύει στην πραγματικότητα το κέντρο της αγάπης (Radić-Dugonjić 1998: 246).

- ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΗΣ ΑΓΑΠΗΣ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑ ΠΟΛΥΤΙΜΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ

*носити (имати) у **срцу** некога, нешто / έχω (κάποιον) στην **καρδιά** μου*(досл. 'имати некога у срцу') / *приањати/прионути за **срце** некоме* / *прирасти к **срцу** (за **срце**) некоме* / *свити се око **срца** некоме* / *μπαίνω στην **καρδιά** κάποιου* (досл. 'улазити/ући у нечије срце') / *бити на (у) **срцу** некоме / είναι στην **καρδιά** μου* (досл. 'бити у/на срцу некоме');

Σύμφωνα με τον Kövecses (1988) η ομοιότητα μεταξύ της ερωτικής εμπειρίας και της ενότητας δύο μερών που συμπληρώνονται είναι εμφανής, ώστε τα ονομαστικά συστατικά των φρασεολογικών μονάδων, σε μορφή της

ύλης, συνδέονται λογικά και φέρεται να είναι σε άμεση σύνδεση λόγω του αναπόσπαστου και της συμπληρωματικότητάς τους.

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΥΟ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΜΕΡΩΝ:

*као **глава** и узглавље / είναι **κώλος** και βρακί* (досл. 'бити задњица и гаће');

Δεδομένου ότι η αγάπη νοείται ως ύλη, εμφανίζει ορισμένες ιδιότητες, τις οποίες μπορούμε να τις αντιληφθούμε με την αίσθηση της όρασης. Τέτοιου είδους οι ιδιότητες είναι η λάμψη, το φως, αλλά και η θερμότητα, η οποία γίνεται αντιληπτή κυρίως μέσω της αίσθησης της αφής. Η Klikovac (2004: 191–194) ορίζει αυτές τις ιδιότητες ως ΑΤΥΠΗ ΥΛΗ:

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΛΑΜΨΗ:

cjaj у очима / μου γυαλίζει κάποιος στο μάτι (досл. 'сија ми неко');

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΦΩΤΙΑ:

*изгорети некоме **срце** за неким / καίω την **καρδιά** (κάποιου)* (досл. 'изгорети/запалити нечије срце')

2.2. Εννοιοποίηση της αγάπης ως ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ:

Η αγάπη εννοιοποιείται, γίνεται επίσης αντιληπτή μέσω της ψυχοφυσικής κατάστασης, στην οποία μπορεί να βρεθεί κάποιος. Το συναίσθημα της αγάπης μπορεί να έχει τόσο θετικές όσο και αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχοσωματική κατάσταση του ατόμου. Μέσω της φρασεολογικής ανάλυσης μπορέσαμε λοιπόν να διαπιστώσουμε ότι επικρατούν σημαντικά φρασεολογικές μονάδες που λεξικοποιούν καταστάσεις αρνητικού χρωματισμού, όπως είναι ο πόνος, η ασθένεια, η τρέλα, η απώλεια της λογικής εξαιτίας της αγάπης και ο αποπροσανατολισμός. Οι εννοιακές μεταφορές που εντοπίστηκαν είναι οι εξής:

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΠΟΝΟΣ:

болестан од љубави / αγκάθι στην καρδιά (досл. 'трн у срцу')

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΑΡΡΩΣΤΙΑ:

Болестан од љубави / άρρωστος από αγάπη

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΤΡΕΛΑ

*бити луд за неким / бити луд од љубави / τρελός από αγάπη / изгубити **главу /** χάνω το **μυαλό** μου* (досл. 'губим свој мозак')

Η κατάσταση καθώς και ο βαθμός της παραφροσύνης μπορούν να εννοιοποιηθούν με την χρήση μιας μεταφοράς που δηλώνει προσανατολισμό και είναι η Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΕΠΑΝΩ.

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΕΠΑΝΩ:

*заљубити се (бити заљубљен) преко **главе /** ο έρωτας χτυπάει κάποιον στο **κεφάλι*** (досл. 'заљубљеност удара у главу некога') / *ο έρωτας χτυπάει **κατακούτελα /** ο έρωτας χτυπάει **κατακέφαλα*** (досл. 'љубав удара по глави')

Οι παραπάνω φρασεολογικές μονάδες αποτελούν γλωσσικές πραγματώσεις της μεταφορικής αρχής που έχει ως βάση της την προσανατολιστική μεταφορά

Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΕΠΑΝΩ, χάρη στην οποία εννοιοποιείται η αγάπη ως η συναισθηματική κατάσταση του αποπροσανατολισμού και της τρέλας.

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΤΥΦΛΩΣΗ:

слепа љубав / *τυφλή αγάπη / имати* ***очи*** *само за некога / δεν έχει* ***μάτια*** *για άλλον* (δοσλ. 'немати очи за другога')

Η ιδέα της αγάπης και του έρωτα εκφράζεται και στις δύο γλώσσες με εκφράσεις, οι οποίες υποδηλώνουν την σημασία του «δεν παρατηρώ κανέναν άλλον παρά μόνο ένα αγαπημένο πρόσωπο» και το νόημα γίνεται ισχυρότερο χάρη στη χρήση του σχήματος λόγου της υπερβολής.

2.3. Εννοιοποίηση της αγάπης ως ΔΡΑΣΗ:

Μια σειρά φρασεολογικών ενοτήτων που λεξικοποιούν/υποδηλώνουν την αιτία της αγάπης ή της συμπάθειας προς κάποιον βοηθούν να αντιληφθούμε το συναίσθημα της αγάπης ως ορμή, ισχύ ή δύναμη μέσω της μεταφοράς Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΔΥΝΑΜΗ. Από τη γενική αυτή μεταφορά προκύπτουν και άλλες μεταφορές, όπως είναι:

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΦΥΣΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ:

завртети ***главу*** *некоме / παίρνω το* ***μυαλό****/τα* ***μυαλά*** *(κάποιου)* (δοσλ. 'узети мозак некога') / *куца (пуца, туче) некоме срце за неким* / *χτυπά η καρδιά μου για κάποιον* (δοσλ. 'лупа срце за неким') / *παίζει το* ***μάτι*** *της* (δοσλ. 'игра њено око')

Το πεδίο πηγής της ΦΥΣΙΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ χρησιμοποιείται στο σχηματισμό της αφηρημένης έννοιας της *αγάπης* ως μια κατάσταση ευχαρίστησης και ευτυχίας.

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΒΙΑΙΗ ΦΥΣΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ

ломити (сломити, разбити) коме срце / *μου ραγίζει την καρδιά / истргнути (ишчупати) кога из срца / избацити кога из срца* / *βγάζω κάποιον από την καρδιά μου* (δοσλ. 'избацити некога из срца')

Το πεδίο πηγής της ΒΙΑΙΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ χρησιμοποιείται για τον σχηματισμό της αφηρημένης έννοιας της *αγάπης*, η οποία παρουσιάζεται ως μια κατάσταση πόνου και οδύνης που προκαλείται από μια ανεκπλήρωτη αγάπη.

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΒΑΡΥΤΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ:

запињати/запети (западати/запасти, замицати/замаћи) за ***око*** *некоме /*

Η κατανόηση της αγάπης γίνεται επίσης δυνατή μέσω του πεδίου πηγής της ΠΡΟΣΦΟΡΑΣ αλλά και του αντίθετου πεδίου πηγής της ΛΗΨΗΣ.

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΠΡΟΣΦΟΡΑ:

предавати/предати (своје) ***срце*** *некоме / δίνω (προσφέρω) την* ***καρδιά*** *μου σε κάποιον* (δοσλ. 'дати/давати (предати) своје срце некоме') / *дати* ***руку*** *(некоме) / δίνω το* ***χέρι*** *μου (σε κάποιον)* (δοσλ. 'дати руку некоме')

Οι παραπάνω φρασεολογικές μονάδες εκφράζουν τη σημασία του «προσφέρω την αγάπη μου σε κάποιον, παραδίδω τον εαυτό μου ολόκληρο σε κάποιον» μέσω της έννοιας του χαρίζω το κεντρικό όργανο του σώματός μου, δηλαδή της καρδιάς, που αποτελεί τον εκκινητή όλων των λειτουργιών της ζωής ως δώρο και ως απόδειξη της αγάπης μου που είναι άνευ όρων. Η κίνηση του απλώματος του χεριού απέκτησε αργότερα ένα νέο νόημα, το οποίο είναι εμπνευσμένο από την εικόνα της κίνησης που κάνει ο γαμπρός κατά τη διάρκεια μιας πρότασης γάμου, όταν ζητά το χέρι της νύφης από τον πατέρα της (Milojević 2021: 144).

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΚΛΟΠΗ / ΛΗΨΗ

*украсти **срце** некоме / κλέβω (παίρνω) την **καρδιά** (κάποιου)* (досл. ’красти/украсти (узети) срце некога’)

Στο σημείο αυτό είναι σημαντικό να επισημανθεί ότι το νόημα «κερδίζω τη στοργή, την αγάπη ή τη συμπάθεια κάποιου» εννοιοποιείται μέσω της έννοιας της ΟΙΚΕΙΟΠΟΙΗΣΗΣ.

Το αφηρημένο συναίσθημα της αγάπης, καθώς και η συναισθηματική κατάσταση που βιώνουμε εξαιτίας της, μπορούν επίσης να γίνουν κατανοητά μέσω των γνώσεών μας για τον πόλεμο. Από τη γενική δομική μεταφορά Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΠΟΛΕΜΟΣ προκύπτει η μεταφορά Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΑΓΩΝΑΣ.

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΑΓΩΝΑΣ:

*освојити нечије **срце /** κατακτώ την **καρδιά** (κάποιου)* (досл. ’освојити срце нечије’)

Η σημασία «κατακτώ, κερδίζω την αγάπη κάποιου» δημιουργήθηκε μεταφορικά. Η ΑΓΑΠΗ νοείται ως ΠΟΛΕΜΟΣ (Lakoff, Johnson 2003: 39), δηλαδή ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ και ΑΓΩΝΑΣ, και η ΚΑΡΔΙΑ ως ΕΔΑΦΟΣ, δηλαδή φρούριο που πρέπει να κατακτηθεί (Sadikaj 2010: 64–65˙ Ristić 2013: 188). Από τη γενική μεταφορά Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΠΟΛΕΜΟΣ δημιουργήθηκε και η εξής μεταφορά:

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΟΠΛΟ

погодила ме је Аморова стрела / τον χτύπησαν τα βέλη του έρωτα

● Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΤΑΞΙΔΙ

putevi su im se ukrstili / διασταυρώθηκαν οι δρόμοι τους
putevi su im se razdvojili / χώρισαν οι δρόμοι τους
uplovili su u novu vezu, u bračnu luku / έρχομαι εις γάμου κοινωνία(ν)
bračni brodolom / ναυάγησε ο γάμος τους
luka braka, luka sreće / λιμάνι γαλήνης και ηρεμίας

Η έννοια του ταξιδιού χρησιμοποιείται και για την εννοιοποίηση άλλων εννοιών, όπως είναι παραδείγματος χάριν η έννοια της ζωής γενικά και πιο συγκεκριμένα της αγάπης.

3. ΣΥΝΕΙΡΜΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΣ

Προκειμένου να αποκτήσουμε μια ευρύτερη εικόνα σχετικά με την εννοιοποίηση των συναισθημάτων, θα θέλαμε να προσθέσουμε στην προαναφερθείσα ανάλυση των εννοιακών μεταφορών και ειδικά για την περίπτωση της αγάπης, μία ακόμη μεθοδολογική προσέγγιση, αυτή της συνειρμικής μεθόδου. Σύμφωνα με τον Gašić-Pavišić ο Sečenov, ρώσσος ψυχολόγος πραγματοποίησε πρώτος τέτοιου είδους τεστ το 1872 (Gašić-Pavišić 1981: 22). Εφόσον υπάρχουν διάφοροι τύποι του τεστ, εμείς πραγματοποιήσαμε το συνειρμικό τεστ ανοιχτού τύπου και ελεύθερων συνειρμών[2]. Στην έρευνά μας συμμετείχαν 100 άτομα συνολικά, 50 ομιλητές της σερβικής γλώσσας και 50 ομιλητές της ελληνικής γλώσσας. Οι ερωτηθέντες περιέγραψαν συνειρμικά το τι είναι αγάπη για αυτούς, γράφοντας 10 λέξεις που σχετίζονται με το συναίσθημα αυτό. Το τεστ αναρτήθηκε στην εκπαιδευτική πλατφόρμα Moodle, προκειμένου να είναι προσβάσιμο σε διαφορετική δομή εξεταζομένων. Μεταξύ των ερωτηθέντων ήταν φοιτητές και των τεσσάρων ετών του Τμήματος Νεοελληνικών Σπουδών της Φιλολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου του Βελιγραδίου. Όσον αφορά το χρονικό όριο, οι ερωτηθέντες μπόρεσαν να ολοκληρώσουν το τεστ εντός ενός μήνα.

Ερευνώντας τους συνειρμούς των ομιλητών της σερβικής και της ελληνικής μπορούμε να καταλήξουμε σε σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με την εννοιοποίηση μιας τόσο αφηρημένης έννοιας, όπως είναι η *αγάπη*. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης επιβεβαίωσαν την ύπαρξη των εννοιακών μεταφορών που εντοπίσαμε αντιπαραβάλλοντας τα φρασεολογικά συστήματα της ελληνικής και της σερβικής γλώσσας, κυρίως από το πεδίο των αντικειμένων, των καταστάσεων και των ενεργειών. Καθώς η αγάπη γίνεται συχνά κατανοητή μέσω κάποιων αντικειμένων, δηλαδή μέσω της ύλης, μπορεί να χρωματιστεί. Για τον λόγο αυτό μπορεί να γίνει αντιληπτή ως ΚΟΚΚΙΝΗ, ΡΟΖ, ΦΩΤΕΙΝΗ, ΓΥΑΛΙΣΤΕΡΗ, αλλά και ως ΖΕΣΤΗ και ΑΠΑΛΗ. Επομένως, η αγάπη ως ύλη μπορεί να γίνει αντιληπτή με την αίσθηση της όρασης και της αφής.

Ομοίως, ένας ορισμένος αριθμός συνειρμών προβάλλει τη μεταφορά της αγάπης ως μουσική και ποίηση που γίνεται αντιληπτή μέσω της αίσθησης της ακοής. Όπως έχουμε ήδη σημειώσει στην ανάλυσή μας για τις εννοιακές μεταφορές, και όπως συνήθως αναφέρεται στη βιβλιογραφία, η έδρα της αγάπης σε μια αφελή εικόνα του κόσμου βρίσκεται στην καρδιά. «Η αγάπη αναβλύζει από την καρδιά, διατηρείται, μεγαλώνει και πεθαίνει μέσα της» (Dragićević 2010: 157). Μέσα από το συνειρμικό μας τεστ παρατηρήσαμε λοιπόν ότι εμφανίζεται και ένα δεύτερο κέντρο της αγάπης το ΣΤΟΜΑΧΙ, το οποίο συσχετίζεται με τις φυσιολογικές αντιδράσεις που συνοδεύουν το συναίσθημα

[2] Το τεστ ελεύθερου συσχετισμού εφαρμόστηκε για πρώτη φορά από τον Golton το 1879 (Gašić-Pavišić 1981: 22· Dragićević 2010: 46).

αυτό. Αυτό αποδεικνύεται από την ύπαρξη της φρασεολογικής μονάδας *имати лептириће у стомаку* (κυρ. μετ. «έχω πεταλούδες μέσα στο στομάχι μου»), η οποία είναι εξαιρετικά έντονη στη σκέψη των Σέρβων ερωτηθέντων, αλλά δεν τεκμηριώνεται λεξικογραφικά. Σε σχέση με τις φυσιολογικές αντιδράσεις η αγάπη νοείται επίσης ως φλόγα, πάθος... Ορισμένοι από τους συνειρμούς έδειξαν επίσης ότι η εννοιοποίηση της αγάπης είναι δυνατή και μέσω κάποιων άλλων συναισθηματικών καταστάσεων, όπως είναι η ευδαιμονία, η ευχαρίστηση, η δύναμη, η αιώρηση κ.λπ. Ως εκ τούτου, η αγάπη δικαίως συνδέεται συχνά με το συναίσθημα της ευτυχίας, της τρυφερότητας, της ελπίδας, αλλά και του πόνου, του μίσους και της λύπης. Αναλύοντας τους συνειρμούς που συνδέονται με το ερέθισμα της αγάπης, μπορούμε να βγάλουμε το συμπέρασμα ότι ο πρωτότυπος τύπος αγάπης για τους φοιτητές της Φιλολογικής Σχολής είναι η αγάπη μεταξύ ενός άνδρα και μιας γυναίκας, ενώ και η μητέρα, ο αδερφός, η αδερφή και ο φίλος ήταν επίσης πολύ συνηθισμένες απαντήσεις.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Έχοντας ως βάση τη σημασιολογική, εννοιολογική και συνειρμική ανάλυση που διεξήχθη στο πλαίσιο του σερβικού και ελληνικού φρασεολογικού συστήματος μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η έννοια της αγάπης είναι εξαιρετικά πολύπλοκη και γίνεται κατανοητή με σχεδόν πανομοιότυπο τρόπο στα αντιτιθέμενα γλωσσικά συστήματα της σερβικής και της ελληνικής. Η αντιστοίχιση των μεταφορών είναι αναμενόμενη, αφού βασίζεται στην καθολική ενσώματη εμπειρία. Ομοίως είναι αναμενόμενη η μικρότερη απουσία αντιστοίχισης, καθώς εξαρτάται από ένα εντελώς διαφορετικό πολιτισμικό πλαίσιο.

Στη βάση κάποιων φρασεολογικών ζευγών παρατηρήσαμε ότι υπάρχουν διαφορετικές εννοιακές μεταφορές. Παραδείγματος χάριν, στη βάση του φρασεολογικού ζεύγους παρατηρήσαμε διαφορετικές εννοιακές μεταφορές. Η ΚΑΡΔΙΑ γίνεται αντιληπτή και στις δύο γλώσσες ως ΦΡΟΥΡΙΟ ενώ η ΑΓΑΠΗ ως ΠΟΛΕΜΟΣ. Την ίδια στιγμή στο παράδειγμα της ελληνικής φρασεολογικής μονάδας *κερδίζω την καρδιά (κάποιου)* ο σωματισμός ΚΑΡΔΙΑ γίνεται αντιληπτός ως ΕΝΕΧΥΡΟ που παίζεται στα ΖΑΡΙΑ και τα ΤΥΧΕΡΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ, ενώ η ΑΓΑΠΗ γίνεται αντιληπτή ως ΖΑΡΙΑ (Lakoff & Johnson 2003).

Οι ιδιωματισμοί *завртети главу некоме* (досл. «γυρίζω το κεφάλι κάποιου») και *παίρνω το μυαλό/τα μυαλά (κάποιου)* λεξικοποιούν την ίδια σημασία που είναι «προκαλώ την αγάπη και τη συμπάθεια κάποιου». Ο ιδιωματισμός αποτελεί επομένως γλωσσική πραγμάτωση της μετωνυμικής αρχής, με βάση την οποία στη σερβική γλώσσα το κεφάλι νοείται ως μυαλό και η αγάπη ως ΦΥΣΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ, ενώ στην ελληνική γλώσσα ως ΑΠΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΜΥΑΛΟΥ.

Ο ιδιωματισμός *бацити око на некога (на нешто)* (κυρ. «πετάω το μάτι σε κάποιον») έχει πολλές σημασίες και μία από αυτές είναι ότι ενδιαφέρομαι για κάποιον ή κάποια. Στην περίπτωση αυτή η επέκταση της σημασίας γίνεται μέσω της εννοιακής μεταφοράς Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ. Όσον αφορά το μάτι αυτό νοείται ως αγκίστρι (Milanović 2014: 390). Ο ιδιωματισμός *βάζω στο μάτι (κάποιον, κάτι)* λεξικοποιεί στα ελληνικά την ίδια σημασία. Εδώ το μάτι νοείται ως δοχείο, μέσα στο οποίο τοποθετούνται αντικείμενα μεγάλης αξίας.

Καθώς η αντίληψη της αγάπης συνδέεται, σύμφωνα με το Συνειρμικό Λεξικό της Σερβικής Γλώσσας (Piper et al. 2005), πρώτα από όλα με την λέξη *ευτυχία*, στη συνείδηση των ομιλητών και των δύο γλωσσών, η αγάπη νοείται ως το κύριο επιθυμητό συναίσθημα. Επομένως, ο μεγάλος βαθμός αναπαράστασης των εννοιακών μεταφορών που υποδηλώνουν ανεπιθύμητα συναισθήματα πηγάζουν και στις δύο γλώσσες από την ανεκπλήρωτη αγάπη (Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΠΟΝΟΣ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΑΡΡΩΣΤΙΑ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΤΡΕΛΑ, Η ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΒΙΑΙΑ ΦΥΣΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Dragićević 2006: Р. Драгићевић, Концептуализација туге у српском језику, *Српски језик*, *XI/1-2,* 309–325.

Dragićević 2010: Р. Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије – Чигоја штампа.

Gašić-Pavišić 1981: С. Гашић-Павишић, *Слободне асоцијације речи код деце, карактеристике и педагошке импликације*. Београд: Институт за педагошка истраживања – Просвета.

Klikovac 2004: D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek – Čigoja štampa.

Kövecses 1988: Z. Kövecses, *The Language of Love: The Semantics of Passion in Conversational English*. Toronto: Associated University Press.

Kövecses 2000: Z. Kövecses, *Metaphor and Emotion. Language, Culture and Body in Human Feeling.* Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses 2004: Z. Kövecses, *Metaphor and Emotion: Language, Culture, and Body in Human Feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses 2010: Z. Kövecses, *Metaphor. A Practical Introduction.* Oxford – New York: Oxford University Press.

Lakoff 1987: G. Lakoff, *Women, Fire and Other Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

Lakoff, Johnson 2003: G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press.

Lewis et al 2000: T. L. Lewis, F. Amini, R. Lannon, *A General Theory of Love*. Νέα Υόρκη: Random House.

Milanović 2014: С. Милановић, Фразеологизми с компонентом око: универзално и специфично, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, *43*(1), 385–394.

Milojević 2021: И. Милојевић, *Соматизми и концептуализација емоција у грчком и српском фразеолошком систему* [Необјављена докторска дисертација]. Београд: Филолошки факултет.

Mušović 2002: А. Мушовић, *Соматске фразеолошке јединице за изражавање емоција и њихова синтаксичка функција: На материјалу руског и српског језика*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Piper et al. 2005: П. Пипер, Р. Драгићевић, М. Стефановић, *Асоцијативни речник српскога језика*. Београд: Београдска књига – Службени лист СЦГ – Филолошки факултет у Београду.

Radić-Dugonjić 1998: М. Радић-Дугоњић, Концептуална анализа имена срце у руском и српском језику, *Изучавање словенских језика, књижевности и култура у инословенској средини,* 243–248.

Ristić 2013: Г. Ристић, *Соматизми у немачкој и српској фразеологији (контрастивна истраживања)*, Необјављена докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет.

Sadikaj 2010: S. Sadikaj, *Metaphorische Konzepte in somatischen Phraseologismen des Deutschen und Albanischen*. *Eine kontrastive Untersuchung anhand von Herz- und Hand*-Somatismen. Würzburg: JuliusMaximilians-Universität.

Štrbac 2018: Г. Штрбац, *Фразеологија о човеку и човек у фразеологији.* Нови Сад: Филозофски факултет.

Theodoropoulou 2012b: M. Theodoropoulou, The emotion seeks to be expressed: Thoughts from a linguist's point of view. In A. Chaniotis (ed.), *Unveiling Emotions*, *Sources and Methods for the Study of Emotions in the Greek World* (pp. 433-468). Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Theodoropoulou 2012α: M. Theodoropoulou, Metaphor-metonymies of joy and happiness in Greek: Towards an interdisciplinary perspective, *Review of Cognitive Linguistics*, *10*(1), 156–183.

ΛΕΞΙΚΑ

Balać & Stojanović 2002: А. Балаћ, М. Стојановић, *Грчко-српски речник: Ελληνο-σερβικό λεξικό*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Marković 2001: A. Marković, *Srpsko-grčki rečnik: Σερβο-ελληνικό λεξικό*. Αθήνα: Εκδόσεις Μιχάλη Σιδέρη.

Matešić 1982: J. Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.

Menac et al. 2014**:** A. Menac, Ž. Fink Arsovski, R. Venturin, *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Mutavdžić 2007: П. Мутавџић, *Грчко-српски речник идиома*. Београд: ИК, Јасен.

Otašević 2012**:** Ђ. Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј.

RMS 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика* I–VI. Нови Сад-Загреб: Матица српска, Матица хрватска.

RMS 1973: *Речник српскохрватског књижевног језика* (1-6). Нови Сад. Матица српска.

RSANU 1959 – : *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–XX, Београд: Институт за српски језик САНУ.

RSJ 2007: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.

Βλαχόπουλος 2007: Σ. Βλαχόπουλος, *Λεξικό των ιδιωτισμών της νέας ελληνικής.* Αθήνα: Κλειδάριθμος.

Ευαγγελόπουλος 2007: Α. Ευαγγελόπουλος, *Ελληνο-Αγγλικό Λεξικό ιδιωματισμών, παροιμιών, ρητών*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Μιχάλη Σιδέρη.

Ιορδανίδου 2001: Α. Ιορδανίδου, *Λεξικό λόγιων εκφράσεων της σύγχρονης ελληνικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Κριαράς 1995: Ε. Κριαράς, *Νέο ελληνικό λεξικό της σύγχρονης δημοτικής γλώσσας, γραπτής και προφορικής*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

ΛΝΕΓ 2002: Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Σαραντάκος 1997: Ν. Σαραντάκος, *Το αλφαβητάρι των ιδιωματικών εκφράσεων*. Αθήνα: Δίαυλος.

Τριανταφυλλίδης 1999: Μ. Τριανταφυλλίδης, *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη].

Χρηστικό λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας 2014: *Χρηστικό λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας* (επιμ. Χρ. Γ. Χαραλαμπάκης). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών – Εθνικό Τυπογραφείο.

Ivana S. Milojević
Univerzitet u Beogradu
Katedra za neohelenske studije

KONCEPTUALIZACIJA LJUBAVI U SRPSKOM I GRČKOM JEZIKU

Rezime

Ovaj rad se bavi ispitivanjem konceptualizacije ljubavi, kao i uskopovezanih domena naklonosti i simpatija, u dvema jezičkim zajednicama, srpskoj i grčkoj. Rad ima za cilj da konkretizuje emociju ljubavi i da ispita pojmovne metafore kao mehanizme mišljenja pomoću kojih razumemo domen ljubavi u srpskoj i grčkoj kulturnoj sredini, prilikom korišćenja ustaljenih, idiomatskih izraza ova dva jezika. Međutim, kako naš rad predstavlja i pokušaj prezentovanja prototipičnog scenarija, težimo da rasvetlimo tipičnu situaciju koju dovodimo u vezu sa ljubavlju, ali i „tipove situacije u kojima se ona javlja" (Dragićević 2006). Stoga za potrebe našeg istraživanja metodi kognitivne lingvistike gde se zarad ispitivanja emocije ljubavi zadire i u sferu mentalnog, pridružujemo i asocijativnu metodu. Uprkos univerzalnosti telesnog iskustva na kojem se zasnivaju mnoge naše emocionalne metafore, kao i pojmovne metafore ljubavi (kao što su LjUBAV JE RAT, LjUBAV JE GUBITAK KONTROLE, LjUBAV JE FIZIČKA SILA (GRAVITACIONA)...), zapažamo i određen stepen neuniverzalnosti u metaforičkoj konceptualizaciji ljubavi „usled variranja iskustvenog fokusa izvornih domena od kulture do kulture" (Kövecses 2004). Iako nalazimo dosta zajedničkog u konceptima i pojmovnim metaforama emocije ljubavi u našoj kontrastivnoj analizi, svedoci smo i pojedinih varijacija (κερδίζω (κατακτώ) την καρδιά (κάποιου) / osvojiti nečije srce). U osnovi frazeološkog para leže različite pojmovne metafore. SRCE se konceptualizuje isključivo kao TVRĐAVA za osvajanje na primeru srpskog jezika, a LjUBAV kao RAT, dok se na primeru grčkog jezika u frazeologizmu κερδίζω την καρδιά (κάποιου) somatizam SRCE konceptualizuje i kao ZALOG u IGRI NA SREĆU ili u toku KOCKANjA, a LjUBAV se konceptualizuje kao KOCKA/IGRA NA SREĆU (Lakoff & Johnson 2003).

Ključne reči: Kognitivna lingvistika, Kontrastivna frazeologija, Asocijativni test, Srpski, Grčki.

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch22

Αθανάσιος Μιχάλης[1]
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή

Η ΜΕΤΑΓΛΩΣΣΙΚΗ ΟΡΟΛΟΓΙΑ ΣΤΙΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΕΣ: ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ, ΑΝΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΕΣ ΚΑΙ ΠΙΘΑΝΕΣ ΔΙΕΞΟΔΟΙ

Στην παρούσα εργασία επιχειρείται η αξιολόγηση της ορολογίας της σχολικής γραμματικής του γυμνασίου για τις εξαρτημένες προτάσεις της νέας ελληνικής. Η αξιολόγηση επιχειρήθηκε με άξονα συγκεκριμένα κριτήρια, γλωσσολογικού, ψυχογλωσσολογικού και παιδαγωγικού χαρακτήρα, βάσει κλασικών και γνωστών θεωριών για τη μεταγλώσσα και τους κανόνες της παιδαγωγικής γραμματικής, όπως είναι αυτές των Swan και Hammerly. Τα βασικά κριτήρια είναι δύο (περιγραφική ακρίβεια και παιδαγωγική απλότητα) και το καθένα από αυτά εξειδικεύεται με επιμέρους κριτήρια (δηλωτική ευκρίνεια / διαφάνεια, περιοριστικότητα, γενικευσιμότητα / χρηστικότητα,. Γνωστική οικειότητα / συνάφεια). Με βάση τα κριτήρια αυτά, διακρίνονται δύο βασικές κατηγορίες "εξαρτημένων / υποτεταγμένων προτάσεων", οι "ονοματικές" και οι "επιρρηματικές", οι οποίες αντιστοιχούν ως προς τις συντακτικές και τις επικοινωνιακές λειτουργίες που πραγματώνουν με τις ονοματικές και τις επιρρηματικές φράσεις (οι σύνδεσμοι εισαγωγής και η εκφορά τους με οριστική ή υποτακτική παρουσιάζονται αναλυτικά στο κυρίως κείμενο).

Λέξεις-κλειδιά: Ορολογία, Αξιολόγηση, Περιγραφική ακρίβεια, Απλότητα, Παιδαγωγική γραμματική

1. ΘΕΜΑΤΙΚΟΣ ΑΞΟΝΑΣ ΤΟΥ ΑΡΘΡΟΥ

Το φθινόπωρο του 2021 δημοσιεύθηκαν τα προγράμματα σπουδών στο γνωστικό αντικείμενο της πρότυπης νέας ελληνικής γλώσσας και για τις τρεις βαθμίδες της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (δημοτικό, γυμνάσιο, λύκειο). Με αφορμή τη δημοσίευση των προγραμμάτων, άρχισε να αναπτύσσεται μία συζήτηση μεταξύ των εκπαιδευτικών και των ειδικών επιστημόνων για ζητήματα που συνδέονται με συγκεκριμένες πτυχές των προγραμμάτων σπουδών. Ένα από τα θέματα του διαλόγου αυτού που

[1] michathan@ppp.upa.gr

πραγματοποιείται για τη γλωσσική εκπαίδευση είναι η χρήση της μεταγλώσσας, της εξειδικευμένης ορολογίας στο πλαίσιο της διδασκαλίας της νέας ελληνικής γλώσσας. Η συζήτηση αφορά δύο διαστάσεις της αξιοποίησης της ορολογίας στην εκπαιδευτική διαδικασία, οι οποίες είναι οι ακόλουθες:

i. η έκταση της χρήσης, οι μορφές της μεταγλώσσας που χρησιμοποιούνται στη γλωσσική διδασκαλία (π.χ. μεταγλωσσικό σχόλιο, μεταγλωσσική πληροφορία, ορισμός, ορολογία, μεταγλωσσική ερώτηση / διάλογος) και τα πεδία του γνωστικού αντικειμένου της πρότυπης νέας ελληνικής όπου αξιοποιείται η μεταγλώσσα (π.χ. διδασκαλία της γραμματικής, του λεξιλογίου, καλλιέργεια μετεπικοινωνιακής επίγνωσης, παραγωγή και πρόσληψη κειμένων), ζητήματα που απασχόλησαν τον γράφοντα σε προηγούμενη έρευνά του (Lightbown & Spada, 2007: 175–177· Μιχάλης 2023: 291-299).

ii. η καταλληλότητα της χρησιμοποιούμενης ορολογίας στη γλωσσική διδασκαλία με μαθησιακά κριτήρια (γλωσσολογικού και ψυχογλωσσολογικού χαρακτήρα).

Η δεύτερη από τις προαναφερθείσες διαστάσεις της αξιοποίησης της ορολογίας στη γλωσσική διδασκαλία, η διδακτική καταλληλότητα και αποτελεσματικότητα της χρησιμοποιούμενης ορολογίας στην εκπαιδευτική διαδικασία, συνιστά τον θεματικό άξονα της παρούσας μελέτης.

1.1. Σκοπός του άρθρου

Στο άρθρο αυτό παρουσιάζεται το πρώτο μέρος μιας έρευνας στο πλαίσιο της οποίας εξετάζεται, όπως προαναφέρθηκε στην προηγούμενη υποενότητα, η αποτελεσματικότητα της μεταγλωσσικής ορολογίας που χρησιμοποιείται στο γνωστικό αντικείμενο της πρότυπης γλώσσας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (metalanguage of pedagogical grammars) και, ειδικότερα, στη διδασκαλία της γραμματικής (σύνταξης): συγκεκριμένα, διερευνάται η μαθησιακή καταλληλότητα της ορολογίας μέσω της οποίας δηλώνονται οι εξαρτημένες προτάσεις της νέας ελληνικής γλώσσας. Η αξιολόγηση της μαθησιακής καταλληλότητας και αποτελεσματικότητας της μεταγλώσσας πραγματοποιείται με άξονα συγκεκριμένα κριτήρια, γλωσσολογικού, ψυχογλωσσολογικού και παιδαγωγικού χαρακτήρα, με δεδομένο ότι, στην παρούσα μελέτη, η ορολογία αφορά τις παιδαγωγικές γραμματικές και όχι τις γλωσσολογικές περιγραφές (Westney 1994: 80–82).

Με βάση τα συγκεκριμένα κριτήρια διερευνάται, επίσης, πιο αποσπασματικά η καταλληλότητα της ορολογίας που προτείνεται και σε επιστημονικές ή παιδαγωγικές γραμματικές, πέρα από τη σχολική. Τέλος, επιχειρείται η πρόταση συγκεκριμένης ορολογίας για τις εξαρτημένες προτάσεις της νέας ελληνικής, η οποία, βάσει των προαναφερθέντων κριτηρίων, θα μπορούσε να αντικαταστήσει την τρέχουσα.

Το δεύτερο μέρος της έρευνας, το οποίο θα επιδιωχθεί να παρουσιαστεί σε νέο άρθρο, αφορά την άποψη των φιλολόγων και των μαθητών τόσο για τη χρησιμοποιούμενη ορολογία στη γλωσσική εκπαίδευση όσο και για την προτεινόμενη νέα ορολογία.

2. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Βασικός στόχος του παρόντος άρθρου, όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, είναι η αξιολόγηση της καταλληλότητας της ορολογίας που χρησιμοποιείται τόσο στη σχολική γραμματική του γυμνασίου για τη διδασκαλία των εξαρτημένων προτάσεων της νέας ελληνικής όσο και σε άλλες γραμματικές (επιστημονικές ή παιδαγωγικές). Με άλλα λόγια, κάθε διδασκόμενος όρος αξιολογείται, με βάση συγκεκριμένα κριτήρια, αφενός, ως προς τον βαθμό στον οποίο διευκολύνει την κατανόηση από τους μαθητές της έννοιας την οποία ονομάζει και του γραμματικού πεδίου στο οποίο η τελευταία αναφέρεται, και, αφετέρου, σε σχέση με τη δυνατότητα απομνημόνευσής του στη μακροπρόθεσμη μνήμη των μαθητών.

Ειδικότερα, στο πλαίσιο της υλοποίησης της παρούσας διερεύνησης, η οποία θα μπορούσε να ενταχθεί στο ευρύτερο πλαίσιο της ανάλυσης περιεχομένου, πραγματοποιήθηκαν τα ακόλουθα βήματα:

i. καθορισμός των κριτηρίων αξιολόγησης της ορολογίας των παιδαγωγικών γραμματικών (δηλαδή, γραμματικών περιγραφών που απευθύνονται σε μαθητές, με συγκεκριμένες μαθησιακές ανάγκες και χαρακτηριστικά), μέσω της επεξεργασίας, της ανάλυσης και της σύνθεσης δεδομένων της σχετικής βιβλιογραφίας·

ii. διερεύνηση της ορολογίας με την οποία δηλώνονται οι εξαρτημένες προτάσεις της νέας ελληνικής γλώσσας στην τρέχουσα σχολική γραμματική του γυμνασίου·

iii. αξιολόγηση της ορολογίας της σχολικής γραμματικής του γυμνασίου βάσει των κριτηρίων που έχουν καθοριστεί (λόγω της εστίασης του άρθρου στη διδασκαλία της γλώσσας στο γυμνάσιο και των περιορισμών στην έκτασή του, δεν γίνονται αναφορές στη σχολική γραμματική του δημοτικού, στην οποία η ορολογία που χρησιμοποιείται κρίνεται πιο δηλωτική και αποτελεσματική σε σχέση με την αντίστοιχη των παραδοσιακών γραμματικών)·

iv. διερεύνηση και αξιολόγηση της ορολογίας με την οποία δηλώνονται συγκεκριμένες εξαρτημένες προτάσεις σε επιστημονικές ή παιδαγωγικές γραμματικές (διαφορετικές από τη σχολική), με επιδίωξη την αποτελεσματικότερη κριτική επισκόπηση και προσέγγιση της ορολογίας των παιδαγωγικών γραμματικών.

2.1. Κριτήρια αξιολόγησης της ορολογίας των παιδαγωγικών γραμματικών

Οι παιδαγωγικές γραμματικές συνιστούν γραμματικές περιγραφές που χρησιμοποιούνται και μελετώνται από μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι διέπονται από συγκεκριμένο γνωστικό υπόβαθρο, μαθησιακά χαρακτηριστικά και εκπαιδευτικές ανάγκες. Με βάση το δεδομένο αυτό, τα κριτήρια αξιολόγησης της καταλληλότητας της ορολογίας των παιδαγωγικών γραμματικών διαφέρουν από τα αντίστοιχα κριτήρια κριτικής επισκόπησης της ορολογίας των επιστημονικών / γλωσσολογικών γραμματικών περιγραφών.

Τα κριτήρια αξιολόγησης της ορολογίας των επιστημονικών γραμματικών αφορούν, κυρίως, την περιγραφική πληρότητα, καταλληλότητα και διαφάνεια του κάθε όρου (Τσαγγαλίδης 2013): δηλαδή, αφενός, τη σαφή δήλωση συγκεκριμένης δομής ή λειτουργίας και τον διαφανή καθορισμό του αντικειμένου αναφοράς του όρου (π.χ. ο όρος "αόριστος" δεν δηλώνει με σαφήνεια τη χρονική βαθμίδα στην οποία αναφέρεται) και, αφετέρου, την αποφυγή υπεργενικευτικής ή περιοριστικής δήλωσης του γλωσσικού πεδίου, φαινομένου ή δομής τα οποία ονομάζει (π.χ. ο όρος "μετοχή" δεν είναι δυνατό να αναφέρεται ταυτόχρονα στον άκλιτο τύπο σε -ντας και στον κλιτό σε -μένος-η-ο). Επειδή, όμως, οι επιστημονικές γραμματικές δεν απευθύνονται σε μαθητές σχολείου, τα συγκεκριμένα αξιολογικά κριτήρια δεν αφορούν τη δυνατότητα κατανόησης κάθε όρου από τους μαθητές, την ευκρίνεια / διαφάνεια ή τον βαθμό αφαίρεσης από τον οποίο διέπονται.

Αντίθετα, τα κριτήρια αξιολόγησης της των παιδαγωγικών γραμματικών κρίνεται αποτελεσματικότερο να καθοριστούν με βάση κλασικές προσεγγίσεις ανάλυσης των μεταγλωσσικών σχολίων και των κανόνων στις παιδαγωγικές γραμματικές, όπως είναι αυτές του Swan και του Hammerly, οι οποίες λαμβάνουν υπόψη όχι αποκλειστικά την περιγραφική επάρκεια και διαφάνεια των όρων αλλά και τη σύνδεση των τελευταίων με τις μαθησιακές ανάγκες, χαρακτηριστικά και δυνατότητες των μαθητών (Westney 1994: 76–83, Thornbury 1999: 31–33, Leech, Deuchar & Hoogenraad 2006: xiii, Νάκας 2015: 57–58). Τα δύο βασικά κριτήρια με βάση τα οποία αξιολογείται η μεταγλωσσική ορολογία της σχολικής γραμματικής του γυμνασίου όσον αφορά τις εξαρτημένες προτάσεις της πρότυπης νέας ελληνικής γλώσσας είναι τα ακόλουθα:

i. περιγραφική ακρίβεια / εγκυρότητα του κάθε όρου (descriptive accuracy / truthfulness) και

ii. απλότητα / ευκολία εκμάθησης (simplicity) του όρου από τους μαθητές.

Ωστόσο, καθένα από τα κριτήρια αυτά εξειδικεύεται σε επιμέρους κριτήρια, ώστε το σύνολο των βασικών και των επιμέρους κριτηρίων να καταστούν επαρκή εργαλεία αξιολόγησης των όρων της σχολικής γραμματικής

και των άλλων γραμματικών (τα βασικά και τα επιμέρους κριτήρια στο σύνολό τους παρατίθενται στον Πίνακα 1). Η περιγραφική ακρίβεια / εγκυρότητα νοείται με βάση τα εξής χαρακτηριστικά:

- δηλωτική ευκρίνεια / διαφάνεια (transparency / clarity) ενός όρου ως προς το περιεχόμενο που δηλώνει, ώστε ο μαθητής να αντιλαμβάνεται με ευκολία και αμεσότητα το αντικείμενο αναφοράς του όρου αυτού, αποφεύγοντας οποιαδήποτε σύγχυση ή αμφισημία, και να τον κατατάσσει ευχερώς στα κατάλληλα γνωστικά του σχήματα·
- γενικευσιμότητα / προβλεψιμότητα (generalization / predictive value) ενός όρου: αυτό το επιμέρους κριτήριο αναφέρεται στη δυνατότητα του μαθητή / αναγνώστη να συναγάγει και να κατανοήσει, μέσω της χρήσης του συγκεκριμένου όρου, το σύνολο των στοιχείων, δομών, τύπων, φαινομένων ή λειτουργιών που εμπεριέχει η έννοια που δηλώνεται από τον όρο αυτό·
- περιοριστικότητα (limitation) ενός όρου: πρόκειται για τη δυνατότητα αυστηρού καθορισμού του πεδίου αναφοράς ενός όρου, με άλλα λόγια, για την ευχέρεια και την ακρίβεια δήλωσης μέσω του όρου αυτού συγκεκριμένων τύπων, δομών ή λειτουργιών, χωρίς να υφίσταται επικάλυψη με διαφορετικούς όρους.

Η απλότητα (pedagogical simplicity), δηλαδή, η ευκολία εκμάθησης ενός όρου συνδέεται με τα ακόλουθα επιμέρους κριτήρια (το κριτήριο της απλότητας στις παιδαγωγικές γραμματικές βασίζεται στη διαφοροποίηση των τελευταίων από τις επιστημονικές γραμματικές, καθώς οι παιδαγωγικές γραμματικές επιδιώκουν την κατανόηση και την απομνημόνευση των όρων και των πληροφοριών από τον μαθητή):

- χρηστικότητα (usability) ενός όρου, καθώς ο εύχρηστος όρος, ο δομικά απλός, είναι απομνημονεύσιμος και ανακαλείται χωρίς δυσχέρειες·
- γνωστική οικειότητα του μαθητή με συγκεκριμένο όρο (familiarity), στοιχείο που διευκολύνει την κατανόηση και απομνημόνευσή του·
- συνάφεια ενός όρου με άλλους όρους που δηλώνουν συγγενείς έννοιες (relevance) και τους γνωρίζει ο μαθητής τόσο στο πλαίσιο του γνωστικού αντικειμένου της νέας ελληνικής γλώσσας όσο και της αρχαίας, ώστε να είναι ευχερής και άμεση η μεταξύ τους σύνδεση·
- αποφυγή πληροφοριακής συσσώρευσης (informational accumulation), με άλλα λόγια, αποφυγή ενσωμάτωσης στην παιδαγωγική γραμματική όρων και πληροφοριών που δεν είναι μαθησιακά χρήσιμοι στον μαθητή.

Κριτήρια αξιολόγησης ορολογίας	**Επιμέρους κριτήρια αξιολόγησης ορολογίας**
Περιγραφική ακρίβεια / εγκυρότητα	Δηλωτική ευκρίνεια / διαφάνεια
	Γενικευσιμότητα / προβλεψιμότητα
	Περιοριστικότητα

Απλότητα	Χρηστικότητα
	Γνωστική οικειότητα
	Συνάφεια
	Πληροφοριακή συσσώρευση

Πίνακας 1: Κριτήρια αξιολόγησης της ορολογίας των παιδαγωγικών γραμματικών

3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ ΤΗΣ ΟΡΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

Όπως προαναφέρθηκε, στην παρούσα εργασία διερευνάται η καταλληλότητα της ορολογίας των εξαρτημένων προτάσεων στη σχολική γραμματική του γυμνασίου. Κρίνεται σκόπιμο, ωστόσο, πριν ξεκινήσει η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της αξιολόγησης της ορολογίας, να συζητηθεί η καταλληλότητα του όρου "δευτερεύουσα πρόταση", ο οποίος χρησιμοποιείται τόσο στις παλαιότερες παραδοσιακές γραμματικές όσο και στην τρέχουσα σχολική γραμματική (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012: 117–118) αλλά και σε μη παιδαγωγικές γραμματικές (Holton, Mackridge & Φιλιππάκη - Warburton 2017: 216), σε σύγκριση με τους όρους "εξαρτημένη" ή "υποτεταγμένη πρόταση", οι οποίοι χρησιμοποιούνται και στις ίδιες γραμματικές (Μπαμπινιώτης 2017: 135–137).

Με βάση τα προαναφερθέντα κριτήρια, ο όρος "δευτερεύουσα πρόταση" δεν είναι περιγραφικά έγκυρος, καθώς, με βάση το επιμέρους κριτήριο της δηλωτικής διαφάνειας, δεν δηλώνει με σαφήνεια τις προτάσεις που αποτελούν ορίσματα / υποχρεωτικά συμπληρώματα ή προσαρτήματα / προσδιορισμούς ανεξάρτητων προτάσεων. Αντίθετα, με όρους πληροφοριακής δομής και λειτουργικής προοπτικής της πρότασης θα μπορούσε να δηλώνει την πρόταση η οποία δεν συνιστά την πληροφοριακή εστία μιας περιόδου, δηλαδή τη νέα και κύρια πληροφορία αλλά την ήδη γνωστή. Εφόσον, ο όρος δεν είναι περιγραφικά διαφανής είναι δύσκολο να κριθεί ως προς τη γενικευσιμότητα ή την περιοριστικότητά του.

Επομένως, παρά το γεγονός ότι συνιστά όρο γνωστικά οικείο στους μαθητές, είναι εύχρηστος και χαρακτηρίζεται από εννοιολογική συνάφεια με τον όρο "κύρια πρόταση" (επομένως, πληροί τα επιμέρους κριτήρια της γνωστικής οικειότητας, της χρηστικότητας και της συνάφειας), δεν είναι δυνατό να κριθεί καταλληλότερος από τον όρο "εξαρτημένη πρόταση" ή τον όρο "υποτεταγμένη πρόταση".

Ο όρος "εξαρτημένη πρόταση" αξιολογείται ως περιγραφικά έγκυρος, καθώς διέπεται από δηλωτική ευκρίνεια (δηλώνει τις προτάσεις που αποτελούν συμπλήρωμα ή προσδιορισμό μιας ανεξάρτητης πρότασης, τουλάχιστον στον

γραπτό λόγο), περιοριστικότητα (αποκλείει τις προτάσεις που απαντώνται αυτοτελώς στα προφορικά και γραπτά κείμενα, χωρίς να υπάρχει ανάγκη σύνδεσής τους με άλλες προτάσεις) και γενικευσιμότητα (αφορά όλες τις προτάσεις που εισάγονται με αναφορική / αοριστολογική / ερωτηματική αντωνυμία ή σύνδεσμο, και, επομένως, συνιστούν συμπληρώματα μιας άλλης πρότασης, αναφέρονται σε όρο της ή συνδέονται με αυτή με επιρρηματική σχέση). Επιπρόσθετα, ως προς το κριτήριο της απλότητας, ο όρος είναι εύχρηστος και διέπεται από συνάφεια στο πλαίσιο του σχήματος "εξαρτημένη / ανεξάρτητη πρόταση". Παρόμοια, και ο όρος "υποτεταγμένη πρόταση" είναι δηλωτικά διαφανής, διέπεται από γενικευσιμότητα και πληροί τα κριτήρια της γνωστικής οικειότητας των μαθητών με αυτόν και της συνάφειας (μέσω της σύνδεσής του με την υποτακτική σύνδεση).

3.1. Αξιολόγηση της ορολογίας των "εξαρτημένων προτάσεων"

Η ορολογία και η ταξινόμηση των εξαρτημένων προτάσεων της νέας ελληνικής, με βάση τη σχολική γραμματική του γυμνασίου (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012: 246–252), παρουσιάζεται στον ακόλουθο πίνακα (Πίνακας 2).

Ονοματικές	**Επιρρηματικές**
Ειδικές	Αιτιολογικές
Βουλητικές	Τελικές
Ενδοιαστικές	Συμπερασματικές
Πλάγιες ερωτηματικές	Χρονικές
Αναφορικές επιθετικές	Υποθετικές
	Εναντιωματικές / παραχωρητικές
	Αναφορικές επιρρηματικές

Πίνακας 2: Εξαρτημένες προτάσεις της νέας ελληνικής βάσει της σχολικής γραμματικής

Οι όροι "ονοματικές προτάσεις" και "επιρρηματικές προτάσεις" αξιολογούνται ως περιγραφικά ακριβείς, καθώς χαρακτηρίζονται από δηλωτική ευκρίνεια / διαφάνεια: οι "ονοματικές προτάσεις" αναφέρονται σε προτάσεις των οποίων η συντακτική λειτουργία συμπίπτει με τη λειτουργία της ονοματικής φράσης (λειτουργούν ως υποκείμενα, αντικείμενα, συμπληρώματα, παραθέσεις)· παρόμοια, οι "επιρρηματικές" συνιστούν επιρρηματικούς προσδιορισμούς, δηλαδή, η συντακτική λειτουργία τους ταυτίζεται με αυτή των επιρρημάτων

και της επιρρηματικής φράσης ως προσδιορισμών / προσαρτημάτων ρηματικής φράσης, μετοχής ή ως προσδιορισμών / τροποποιητών επιρρηματικής φράσης. Επιπρόσθετα, και οι "ονοματικές" και οι "επιρρηματικές προτάσεις" πληρούν τα επιμέρους κριτήρια της περιοριστικότητας και της γενικευσιμότητας, καθώς καθορίζουν σαφώς το πεδίο αναφοράς τους και, επομένως, καθίσταται σαφές σε ποιους τύπους προτάσεων αναφέρεται καθένας από τους δύο όρους (οι ονοματικές αφορούν αποκλειστικά συντακτικές λειτουργίες ονομάτων, ενώ οι επιρρηματικές επιρρημάτων).

Ως προς το κριτήριο της απλότητας, ισχύουν τα εξής: ο όρος "επιρρηματικές προτάσεις" είναι εύχρηστος, πληροί τόσο το επιμέρους κριτήριο της συνάφειας (καθώς εντάσσεται στο γενικότερο σχήμα των επιρρηματικών προσδιορισμών, με αποτέλεσμα να είναι εύκολο να κατανοηθεί από τους μαθητές), όσο και το επιμέρους κριτήριο της γνωστικής οικειότητας (δεδομένου ότι χρησιμοποιείται και στις παραδοσιακές και στη σχολική γραμματική).

Παρόμοια, ο όρος "ονοματικές προτάσεις" είναι εύχρηστος και, επιπλέον, ικανοποιεί και το επιμέρους κριτήριο της γνωστικής οικειότητας, καθώς χρησιμοποιείται και στις παραδοσιακές και στη σχολική γραμματική. Ταυτόχρονα, ως προς το επιμέρους κριτήριο της συνάφειας, η σύνδεση των "ονοματικών προτάσεων" με την ονοματική φράση είναι εύκολη και άμεση, όπως και η σύνδεσή τους με το γενικότερο σχήμα των "ονοματικών προσδιορισμών": οι "ονοματικοί προσδιορισμοί", σύμφωνα με τον ορισμό τους στη σχολική γραμματική, συνιστούν προσδιορισμούς των ονομάτων (ουσιαστικού και επιθέτου), στοιχείο που αποτελεί την πρωτοτυπική συντακτική λειτουργία της "ονοματικής φράσης", σε αντιστοιχία με τους επιρρηματικούς προσδιορισμούς, οι οποίοι αποτελούν την πρωτοτυπική συντακτική λειτουργία των επιρρηματικών φράσεων ως προσδιορισμών ρημάτων (Leech, Deuchar & Hoogenraad 2006: 72–73· Leech & Svartvik 2002: 263–264· Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012: 116–120).

Τέλος, ο όρος "ονοματικές προτάσεις" κρίνεται καταλληλότερος από τον όρο "συμπληρωματικές", τόσο με βάση το κριτήριο της δηλωτικής διαφάνειας (οι ονοματικές προτάσεις δεν λειτουργούν αποκλειστικά ως συμπληρώματα ρήματος) όσο και βάσει των κριτηρίων της γνωστικής οικειότητας των μαθητών και της συνάφειας (για τον λόγο αυτό γίνεται αναφορά σε συνδέσμους που εισάγουν τις προτάσεις αυτές και όχι σε συμπληρωματικούς δείκτες).

3.2. Αξιολόγηση των "εξαρτημένων ονοματικών προτάσεων"

Όσον αφορά τις ειδικότερες περιπτώσεις των "εξαρτημένων ονοματικών προτάσεων", με βάση την αξιολόγηση της ορολογίας της σχολικής γραμματικής, προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα: ο όρος "ειδικές προτάσεις" δεν πληροί το κριτήριο της περιγραφικής ακρίβειας, καθώς η δηλωτική του διαφάνεια

είναι εξαιρετικά περιορισμένη (δεδομένου ότι όλες οι εξαρτημένες προτάσεις συνιστούν μία μορφή συντακτικής εξειδίκευσης) και η περιοριστικότητά του, επίσης, είναι ιδιαίτερα χαμηλή (καθώς δεν είναι καθόλου σαφές το πεδίο αναφοράς του όρου).

Ο όρος "βουλητικές προτάσεις" δεν ικανοποιεί τον όρο της περιγραφικής εγκυρότητας, καθώς η δηλωτική του ευκρίνεια είναι πολύ περιορισμένη (με δεδομένο ότι οι συγκεκριμένες προτάσεις δεν εξαρτώνται αποκλειστικά από ρήματα επιθυμίας, αλλά και από ρήματα έναρξης / λήξης, καμάτου, ψυχικής κατάστασης, αίσθησης, γνώσης / μνήμης, προτρεπτικά / κατευθυντικά και, συνεπώς δεν δηλώνουν βούληση), ενώ και η περιοριστικότητά του είναι, επίσης, χαμηλή (εφόσον δεν είναι σαφές το πεδίο αναφοράς του). Επομένως, παρά το γεγονός ότι είναι γνωστικά οικείοι στους μαθητές από τα μαθήματα της νέας και της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και εύχρηστοι, οι όροι "ειδικές" και "βουλητικές προτάσεις" δεν είναι δυνατό να κριθούν κατάλληλοι για παιδαγωγικές γραμματικές.

Ο όρος "ενδοιαστικές προτάσεις" είναι, αφενός, περιγραφικά έγκυρος (διαφανής, καθώς οι προτάσεις αυτές εξαρτώνται από ρήματα φόβου / δισταγμού, και περιοριστικός, εφόσον καθορίζεται με σαφήνεια το πεδίο αναφοράς του, το οποίο ταυτίζεται με προτάσεις που αποτελούν συμπλήρωμα ή προσδιορισμό σε ρήματα και ονόματα δηλωτικά φόβου) και, αφετέρου, χρηστικός και οικείος στους μαθητές: επομένως, είναι δυνατό να κριθεί κατάλληλος για παιδαγωγικές γραμματικές.

Ο όρος "πλάγιες ερωτηματικές προτάσεις" κρίνεται ικανοποιητικός με βάση τον όρο της περιγραφικής εγκυρότητας, καθώς διέπεται από δηλωτική ευκρίνεια (καθώς πρόκειται για ερωτήσεις στον πλάγιο λόγο), περιοριστικότητα και γενικευσιμότητα (δεδομένου ότι αναφέρεται αποκλειστικά σε ερωτήσεις που αναδιατυπώνονται σε πλάγιο λόγο). Επίσης, είναι γνωστικά οικείος στους μαθητές από τα μαθήματα της νέας και της αρχαίας ελληνικής γλώσσας και εύχρηστος. Ωστόσο, ως προς τη συνάφειά του, θα μπορούσε να λεχθεί ότι αποτελεί μεμονωμένη και αποσπασματική περίπτωση ονοματικής πρότασης στη σχολική και στις παραδοσιακές γραμματικές, καθώς δεν γίνεται λόγος σε αυτές για πλάγιες κατευθυντικές και πλάγιες αποφαντικές προτάσεις και, επομένως, ο μαθητής δεν είναι δυνατό να τις συνδέσει με αυτές.

Από την αξιολόγηση των "εξαρτημένων ονοματικών προτάσεων" προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα:

Πρώτον, ο όρος "ονοματικές προτάσεις" για τους λόγους που εκτέθηκαν στην προηγούμενη υποενότητα (3.1) κρίνεται ως ο καταλληλότερος για τη μεταγλωσσική αναφορά στο σύστημα των εξαρτημένων προτάσεων της νέας ελληνικής γλώσσας: η αντιστοιχία των ονοματικών φράσεων και των ονοματικών προτάσεων ως προς τις συντακτικές τους λειτουργίες αναδεικνύεται στον Πίνακα 3.

Δεύτερον, η επιπλέον διάκριση και εξειδίκευση των "ονοματικών προτάσεων" σε ειδικές, βουλητικές, ενδοιαστικές, πλάγιες ερωτηματικές κ.λπ. θα μπορούσε να κριθεί περιττή για παιδαγωγικές γραμματικές, με βάση το επιμέρους κριτήριο της αποφυγής της πληροφοριακής συσσώρευσης, καθώς προσθέτει αχρείαστο μεταγλωσσικό βάρος για τον μαθητή του γυμνασίου. Η πιο αποδεκτή, από παιδαγωγική σκοπιά, διάκριση του ονοματικών προτάσεων πραγματοποιείται με βάση την εκφορά τους, όπως φαίνεται στον Πίνακα 3 (Holton, Mackridge, Φιλιππάκη – Warburton 2017: 222–228).

Τρίτον, για τον ίδιο λόγο, δηλαδή, για την ευθυγράμμιση της ορολογίας με τον όρο της αποφυγής συσσώρευσης περιττών πληροφοριών, δεν κρίνεται σκόπιμη η περαιτέρω κατηγοριοποίηση σε πλάγιες αποφαντικές, πλάγιες κατευθυντικές / προστακτικές και πλάγιες ερωτηματικές προτάσεις: οι πλάγιες αποφαντικές αποτελούν μία διάσταση των ονοματικών προτάσεων που εκφέρονται με οριστική έγκλιση, εξαρτώνται από λεκτικά ρήματα και εισάγονται με τους συνδέσμους ότι, πως, που· οι πλάγιες προστακτικές / κατευθυντικές αποτελούν μία διάσταση των ονοματικών προτάσεων που εκφέρονται με υποτακτική, εξαρτώνται από ρήματα δηλωτικά ευχής, συμβουλής, παράκλησης, αίτησης, προτροπής, διαταγής και εισάγονται με μηδενικό σύνδεσμο (Leech, Deuchar & Hoogenraad 2006: 107–108· Holton, Mackridge & Φιλιππάκη - Warburton 2017: 222–228). Σε μία παιδαγωγική γραμματική δεν κρίνεται ούτε σκόπιμο ούτε χρήσιμο να επιχειρηθεί κατηγοριοποίηση των ονοματικών προτάσεων ως προς όλες τις διαστάσεις τους. Για παράδειγμα, προκειμένου για τις "μηδενικές προτάσεις", δεν είναι πρακτικά δυνατό σε μία παιδαγωγική γραμματική να επιχειρηθεί διάκριση μεταξύ α) ονοματικών προτάσεων που εκφέρονται με υποτακτική έγκλιση, εξαρτώνται από μονόπτωτα ρήματα δηλωτικά έναρξης, λήξης, καμάτου και χαρακτηρίζονται από σχέση ταυτοπροσωπίας με την ανεξάρτητη πρόταση (ταύτιση υποκειμένων εξαρτημένης ονοματικής και ανεξάρτητης), β) ονοματικών προτάσεων που εκφέρονται με υποτακτική έγκλιση, εξαρτώνται από μονόπτωτα ρήματα δηλωτικά επιθυμίας, βούλησης και διέπονται από σχέση ταυτοπροσωπίας ή ετεροπροσωπίας με την ανεξάρτητη πρόταση, γ) ονοματικών προτάσεων που εκφέρονται με υποτακτική, εξαρτώνται από ρήματα δηλωτικά αίσθησης και χαρακτηρίζονται από σχέση ετεροπροσωπίας με την ανεξάρτητη πρόταση, δ) ονοματικών προτάσεων που εκφέρονται με υποτακτική έγκλιση (πλάγιων προστακτικών), εξαρτώνται από δίπτωτα κατευθυντικά ρήματα και διέπονται από σχέση ετεροπροσωπίας με την ανεξάρτητη πρόταση, ε) ονοματικών προτάσεων που εκφέρονται με υποτακτική, εξαρτώνται από μονόπτωτα ρήματα δηλωτικά γνώσης και χαρακτηρίζονται από σχέση ταυτοπροσωπίας με την ανεξάρτητη πρόταση, στ) ονοματικών προτάσεων που εκφέρονται με υποτακτική, εξαρτώνται από μονόπτωτα ρήματα δηλωτικά ψυχικής κατάστασης και χαρακτηρίζονται από σχέση ταυτοπροσωπίας ή

ετεροπροσωπίας με την ανεξάρτητη πρόταση. Τέτοια διάκριση θα παραβίαζε σε πολύ μεγάλο βαθμό το κριτήριο της παιδαγωγικής απλότητας, χωρίς να προσφέρει κάποια ουσιαστική βοήθεια στους μαθητές.

Τέταρτον, στις ονοματικές προτάσεις εντάχθηκαν και οι "επιθετικές αναφορικές προτάσεις" της σχολικής γραμματικής (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012: 151–152), οι οποίες ως προσδιορισμοί ουσιαστικών θα μπορούσαν να αποτελέσουν ξεχωριστή κατηγορία, με τον όρο "επιθετικές προτάσεις" (βάσει των κριτηρίων της περιγραφικής ακρίβειας και των επιμέρους κριτηρίων της δηλωτικής διαφάνειας και της γενικευσιμότητας). Ωστόσο, βάσει του κριτηρίου παιδαγωγικής απλότητας και, επειδή αποτελούν μεμονωμένη περίπτωση, εντάχθηκαν στις ονοματικές προτάσεις ως ονοματικοί προσδιορισμοί.

Ονοματικές φράσεις / προτάσεις	**Ονοματικές προτάσεις**	
Συντακτική λειτουργία	**Εισαγωγή**	**Εκφορά: Έγκλιση**
Υποκείμενο (τριτοπρόσωπου ρήματος, ρηματικής έκφρασης)	Ότι, πως, που, μήπως, μη, αν, ερωτηματικές / αοριστολογικές αντωνυμίες	οριστική, υποτακτική
	Μηδενικές προτάσεις	υποτακτική
	Έναρθρη εισαγωγή (π.χ. το ότι / το αν)	Οριστική, υποτακτική
αντικείμενο	Ότι, πως, που, μήπως, μη, αν, ερωτηματικές / αοριστολογικές αντωνυμίες	Οριστική, υποτακτική
	Μηδενικές προτάσεις	υποτακτική
	Έναρθρη εισαγωγή (π.χ. το ότι / το αν)	Οριστική, υποτακτική
κατηγορούμενο	Ότι, μήπως, αν, ερωτηματικές / αοριστολογικές αντωνυμίες	Οριστική, υποτακτική
	Μηδενικές προτάσεις	υποτακτική
παράθεση	Ότι, πως, που, μήπως, μη, αν, ερωτηματικές / αοριστολογικές αντωνυμίες	οριστική, υποτακτική
	Μηδενικές προτάσεις	υποτακτική
συμπλήρωμα ονόματος	Αοριστολογικές αντωνυμίες σε γενική πτώση	Οριστική, υποτακτική
συμπλήρωμα επιθέτου	Ότι, πως, που	Οριστική

β’ όρος σύγκρισης	Παρά (σύγκριση υπεροχής)	Υποτακτική
	Όπως, όσος-η-ο (σύγκριση ισότητας)	Οριστική
συμπλήρωμα πρόθεσης	π.χ. με όποιον, από όποιον, για το ότι...	
προσδιορισμός ουσιαστικού	Που, ο οποίος-α-ο	Οριστική, υποτακτική

Πίνακας 3: Εισαγωγή και εκφορά ουσιαστικών προτάσεων

3.3. Αξιολόγηση των “εξαρτημένων επιρρηματικών προτάσεων”

Όσον αφορά τις ειδικότερες περιπτώσεις των “εξαρτημένων επιρρηματικών προτάσεων”, με βάση την αξιολόγηση της ορολογίας της σχολικής γραμματικής, προκύπτουν τα ακόλουθα συμπεράσματα: οι όροι “αιτιολογικές”, “αποτελεσματικές”, “χρονικές”, “υποθετικές”, “παραχωρητικές”, “εναντιωματικές προτάσεις” πληρούν το κριτήριο της περιγραφικής ακρίβειας, καθώς η δηλωτική τους διαφάνεια είναι υψηλή (καθώς η συντακτική λειτουργία που επιτελούν δηλώνεται από το όνομά τους, δεδομένου ότι ταυτίζεται με την αντίστοιχη λειτουργία του επιρρήματος και της επιρρηματικής φράσης), ενώ το ίδιο μπορεί να λεχθεί και για την περιοριστικότητά τους (είναι απόλυτα σαφές το πεδίο αναφοράς τους). Επιπρόσθετα, ως προς το κριτήριο της απλότητας, καθένας από τους όρους αυτούς χαρακτηρίζεται από χρηστικότητα, γνωστική οικειότητα (σε σχέση με τους μαθητές του γυμνασίου) και συνάφεια με την ορολογία και την ταξινόμηση των επιρρηματικών προσδιορισμών, οι οποίοι αντίστοιχα, δηλώνουν αιτία, σκοπό, χρόνο, προϋπόθεση, εναντίωση κ.λπ. (οι επιρρηματικές προτάσεις ανήκουν στους επιρρηματικούς προσδιορισμούς). Η αντιστοιχία μεταξύ των επιρρηματικών προσδιορισμών και των επιρρηματικών προτάσεων αναδεικνύεται στον ακόλουθο πίνακα (Πίνακας 4).

Επομένως, ο όρος “επιρρηματικές προτάσεις” κρίνεται κατάλληλος για τη δήλωση των προτάσεων αυτών. Μάλιστα, σε αντιστοιχία με τις ονοματικές προτάσεις, με βάση το επιμέρους κριτήριο της αποφυγής της πληροφοριακής συσσώρευσης, θα μπορούσε να αποφευχθεί η κατηγοριοποίησή τους σε προτάσεις “αιτιολογικές”, “τελικές”, “χρονικές”, “υποθετικές” κ.λπ., αλλά να γίνεται λόγος για “επιρρηματικές προτάσεις” που δηλώνουν χρόνο, αιτία, σκοπό κ.λπ.: με τον τρόπο αυτό αποφεύγεται και η περιττή διάκριση μεταξύ επιρρηματικών προτάσεων και “αναφορικών επιρρηματικών προτάσεων”, “αναφορικών παραβολικών προτάσεων” κ.λπ.

Πριν την ολοκλήρωση της υποενότητας αυτής, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι η λειτουργία των επιρρηματικών προτάσεων αντιστοιχεί όχι μόνο σε αυτή των επιρρηματικών φράσεων, όπως προαναφέρθηκε, αλλά και

στη λειτουργία των προθετικών φράσεων: οι λειτουργίες που παρατίθενται στην πρώτη στήλη του Πίνακα 4 αντιστοιχούν και στις επιρρηματικές και στις προθετικές φράσεις ως ευρύτερα θεωρούμενοι επιρρηματικοί προσδιορισμοί.

Επιρρηματικές φράσεις / προτάσεις	**Επιρρηματικές προτάσεις**	
Λειτουργία: Δήλωση	**Εισαγωγή**	**Εκφορά : έγκλιση**
χρόνου	Όταν, αφού, αφότου, την ώρα που, μόλις, όποτε (κι αν), ενώ, καθώς	Οριστική
	Προτού, πριν, ώσπου	Υποτακτική
τόπου	όπου	Οριστική
	Εμπρόθετο όπου (π.χ. απ' όπου)	
τρόπου	Όπως, καθώς, έτσι που	Οριστική
ποσού	Όσο (κι αν)	Οριστική
αιτίας	Επειδή, γιατί, διότι, που, μια που, καθώς, εφόσον, αφού	Οριστική
σκοπού	Για (να)	Υποτακτική
αποτελέσματος	Ώστε, που	Οριστική, Υποτακτική
εναντίωσης / παραχώρησης	Αν και, παρόλο που, μολονότι, και αν (ακόμη)	Οριστική,
	(ακόμη) και να	Υποτακτική
προϋπόθεσης	Αν, άμα, εφόσον	Οριστική
β' όρου σύγκρισης	Παρά	Υποτακτική
	Όσο (κι αν), απ' όσο , σαν	Οριστική, υποτακτική
επιστημικής τροπικότητας / στάσης (προσδιορισμοί πρότασης αντίστοιχοι με τα προτασιακά επιρρήματα)	Πράγμα που, ζήτημα που (π.χ. Ο Χ αθωώθηκε, πράγμα που...)	
	Μη εξαρτημένες επιρρηματικές προτάσεις (π.χ. για να είμαι τίμιος, για να μην πολυλογώ)	
	Παρενθετικές προτάσεις (π.χ. όπως πιστεύω, νομίζω, υποθέτω, βλέπεις, ξέρεις: Θα εργαστείς, υποθέτω, σκληρά αυτή την εβδομάδα)	

Πίνακας 4: Εισαγωγή και εκφορά επιρρηματικών προτάσεων

3.4. Διευκρινίσεις για συγκεκριμένες επιλογές στην αξιολόγηση της ορολογίας

Πριν από τη μετάβαση στη συζήτηση των αποτελεσμάτων της αξιολόγησης που παρουσιάστηκε στην παρούσα έρευνα, κρίνεται σκόπιμη η αναφορά σε συγκεκριμένες επιλογές και αναφορές που παρουσιάστηκαν στις προηγούμενες υποενότητες.

Πρώτον, η συντακτική λειτουργία που πραγματώνουν οι "ονοματικές προτάσεις" ως προσδιορισμοί ή συμπληρώματα ονοματικών φράσεων αποδίδεται με τον όρο "παράθεση" (apposition) αντί για τον όρο "επεξήγηση", που χρησιμοποιείται στο σχολικό εγχειρίδιο (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012: 146–149). Η επιλογή αυτή έγινε για τον ακόλουθο λόγο: ενώ οι όροι "παράθεση" και "επεξήγηση" είναι δηλωτικά διαφανείς (ως δηλωτικοί της συμπαράταξης δομών ή της διασάφησης / επέκτασης αόριστης έννοιας αντίστοιχα), γνωστικά οικείοι στους μαθητές και εύχρηστοι, δεν πληρούν το επιμέρους κριτήριο της συνάφειας· ο όρος "παράθεση" αναφέρεται στη συντακτική σχέση μεταξύ ονοματικών φράσεων ή ονοματικών φράσεων και ονοματικών προτάσεων, ο όρος "επεξήγηση" αφορά σημασιολογικό ρόλο / επικοινωνιακή λειτουργία (όπως, αντίστοιχα, η αιτιολόγηση, η γενίκευση, η δήλωση χρόνου συμπεράσματος κ.λπ.) και όχι σε συντακτική σχέση / λειτουργία (Leech & Svartvic 2002: 189). Σε συντακτική δομή δύο ονοματικών φράσεων που διέπονται από τη συντακτική σχέση της παράθεσης, η δεύτερη αποδίδει φράση ιδιότητα στην πρώτη (Ο κ. Παπαδόπουλος, ο εκπαιδευτικός) ή επεξηγεί / εξειδικεύει την πρώτη (Ο εκπαιδευτικός της τάξης μας, ο κ. Παπαδόπουλος): η παράθεση μπορεί να είναι μη περιοριστική (Ο κ. Παπαδόπουλος, ο εκπαιδευτικός της τάξης μας, πραγματοποίησε μία ομιλία…) ή περιοριστική (Ο κ. Παπαδόπουλος ο εκπαιδευτικός και όχι ο υδραυλικός μένει…), σε αντιστοιχία με τα επίθετα και τις αναφορικές προτάσεις (Leech & Svartvic 2002: 362–363· Leech, Deuchar & Hoogenraad 2006: 72).

Στο ίδιο πλαίσιο, η ονοματική πρόταση που διέπεται από τη συντακτική σχέση της παράθεσης με μία ονοματική φράση λειτουργεί ως επεξήγηση της τελευταίας με τη μορφή της μη περιοριστικής παράθεσης (Η επιθυμία του αυτή, να γίνει καθηγητής, τον οδήγησε...) ή της περιοριστικής (Η επιθυμία του να γίνει καθηγητής, τον οδήγησε…): η ορολογία αυτή, προτιμάται από την ορολογία του σχολικού εγχειριδίου (επεξήγηση / προσδιορισμός ονομάτων) ή άλλων γραμματικών περιγραφών (συμπλήρωμα ονομάτων), καθώς συμβάλλει, αφενός, στη διάκριση μεταξύ της υποχρεωτικής και της προαιρετικής παρουσίας της παράθεσης, χωρίς προσφυγή σε μη οικείους όρους στους μαθητές (παραβίαση του κριτηρίου της οικειότητας) και, αφετέρου, στην ανάδειξη της αντιστοιχίας μεταξύ ονοματικών φράσεων και ονοματικών προτάσεων, με βάση το κριτήριο της συνάφειας (Leech & Svartvic 2002: 263–264· Holton, Mackridge & Φιλιππάκη

– Warburton 2017: 222–228). Τέλος, στην παρούσα εργασία, γίνεται λόγος για "παράθεση", χωρίς να εξετάζεται η καταλληλότητα του όρου αυτού για παιδαγωγικές γραμματικές με βάση τα κριτήρια της περιοριστικότητας και της γενικευσιμότητας, καθώς η συγκεκριμένη αξιολόγηση δεν αποτελεί στόχο του άρθρου: σε μελλοντικό άρθρο θα ήταν χρήσιμη η κριτική επισκόπηση του όρου και η σύγκρισή του με άλλους όρους που θα μπορούσαν να προταθούν, όπως ομοιόπτωτος προσδιορισμός ονομάτων, προαιρετικός ουσιαστικός προσδιορισμός.

Δεύτερον, προκειμένου για την εκφορά των "ονοματικών" και των "επιρρηματικών προτάσεων", γίνεται λόγος αποκλειστικά για την οριστική και την υποτακτική έγκλιση: η ρηματική δομή που συνίσταται από τον συνδυασμό του μορίου θα και του μη συνοπτικού παρελθοντικού χρόνου (π.χ. θα έγραφα), η οποία, στη σχολική γραμματική και στις παραδοσιακές γραμματικές, αναφέρεται με τους όρους "δυνητική" ή "πιθανολογική οριστική" ως δηλωτικούς εγκλίσεων εκφοράς των αιτιολογικών, των υποθετικών και των χρονικών προτάσεων, θεωρείται ως οριστική. Σε άλλες γραμματικές δηλώνεται με τους όρους "υποθετική ρηματική δομή" (Holton, Mackridge, Φιλιππάκη – Warburton 2017: 132) ή "υποθετική έγκλιση / δυνητική έγκλιση" (Μπαμπινιώτης 2017: 91). Στην παρούσα εργασία, το περιεχόμενο του ο όρου "οριστική έγκλιση" είναι ευρύτερο, χωρίς επιμέρους κατηγοριοποιήσεις (π.χ. δυνητική / πιθανολογική οριστική), για τους εξής λόγους: α) με βάση τον ορισμό των Holton, Mackridge και Φιλιππάκη – Warburton (2017: 128), διακρίνεται, με καθαρά μορφοσυντακτικούς όρους, από την απουσία τροπικών μορίων, όπως να / ας, και από το αρνητικό μόριο δεν, β) η πρωτοτυπική της λειτουργία σε σημασιολογικό επίπεδο είναι η δήλωση της επιστημικής τροπικότητας, ανεξάρτητα από τις επιμέρους και τις δευτερεύουσες σημασιολογικές αποχρώσεις της (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012: 126–130), γ) οι δομές που συνίστανται από το συνδυασμό του μορίου θα με τον μη συνοπτικό παρελθοντικό χρόνο κατηγοριοποιούνται από πολλούς μελετητές στους χρόνους, καθώς μία από τις λειτουργίες τους είναι η δήλωση του υστερόχρονου στο παρελθόν (μέλλοντας στο παρελθόν) και της ρηματικής όψης της αόριστης επανάληψης (Τσαγγαλίδης 2015: 560–562) και δ) με αυτόν τον τρόπο, ικανοποιείται το κριτήριο της παιδαγωγικής απλότητας. Επίσης, προτιμήθηκε ο όρος "υποτακτική", η οποία ορίζεται από την παρουσία των μορίων να / ας και το αρνητικό μόριο μη (Τσαγγαλίδης 2015: 560–562, 2017: 702–706). Στο άρθρο αυτό, δεν αξιολογείται η καταλληλότητα των όρων "οριστική" και "υποτακτική", βάσει των καθορισμένων κριτηρίων, ούτε πραγματοποιείται σύγκρισή τους με όρους, όπως "έγκλιση αποφαντικών" ή "κατευθυντικών προτάσεων" (Leech, Deuchar & Hoogenraad 2006: 90–92).

Τρίτον, γίνεται λόγος για μηδενική πρόταση (zero clause), ώστε να δηλωθεί η απουσία συνδέσμου εισαγωγής των παραδοσιακών "βουλητικών προτάσεων",

με άλλα λόγια, η εισαγωγή τους με "μηδενικό" σύνδεσμο (zero complementizer), σε αντιστοιχία με το "μηδενικό" άρθρο (Leech & Svartvic 2022: 418). Ακόμη και αν η διαφάνεια και η χρηστικότητα του συγκεκριμένου όρου δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί ως η απόλυτα επιθυμητή, προτιμήθηκε αυτή η ορολογία, ώστε να αποφευχθεί η σύγχυση στους μαθητές ως προς τη σύσταση της υποτακτικής και να μην παραβιαστούν το κριτήριο της απλότητας και το επιμέρους κριτήριο της συνάφειας: αν το "να" θεωρηθεί εισαγωγικός σύνδεσμος, τότε ως υποτακτική θα φαινόταν ο εξαρτημένος συνοπτικός ρηματικός τύπος χωρίς τη συνοδεία του μορίου να, κάτι που θα ερχόταν σε αντίθεση με τον ορισμό της υποτακτικής (Τσαγγαλίδης 2012: 4–10). Αν θεωρηθεί το μόριο να ως εισαγωγικός σύνδεσμος, τότε ως λύση θα μπορούσε να θεωρηθεί ο όρος "ελλειπτική / κενή υποτακτική" (σε αντιστοιχία με το bare infinitive).

Τέταρτον, οι προτάσεις που εισάγονται με πρόθεση δεν ταξινομήθηκαν σε ξεχωριστή κατηγορία ως προθετικές προτάσεις (prepositional clauses), βάσει του κριτηρίου της παιδαγωγικής απλότητας. Θα μπορούσαν, ωστόσο, να υφίστανται ως ένα είδος προτάσεων και οι προθετικές προτάσεις: εισάγονται πρόθεση και αοριστολογική αντωνυμία / επίρρημα, εκφέρονται και με οριστική και με υποτακτική έγκλιση και λειτουργούν τόσο ως ονοματικοί όσο και ως επιρρηματικοί προσδιορισμοί (Leech, Deuchar & Hoogenraad 2006: 110–111).

Τέλος, προτιμήθηκε ο όρος "αοριστολογικές αντωνυμίες" αντί του όρου "αναφορικές αντωνυμίες", με κριτήριο την περιγραφική ακρίβεια (δηλωτική διαφάνεια) του όρου και την αποφυγή σύγχυσης με τις αναφορικές αντωνυμίες που δηλώνουν "αναφορικές προσδιοριστικές προτάσεις" (Holton, Mackridge, Φιλιππάκη-Warburton 2017: 109).

4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ – ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΙ ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ

Η αξιολόγηση της ορολογίας των εξαρτημένων προτάσεων που χρησιμοποιείται στη σχολική γραμματική και περιορισμένου αριθμού όρων άλλων γραμματικών η οποία πραγματοποιήθηκε στην παρούσα έρευνα κρίνεται ότι θα μπορούσε να συμβάλει στη βελτίωση της διδασκαλίας των λειτουργιών που επιτελούν στον λόγο οι εξαρτημένες προτάσεις και τη συνειδητοποίησή τους από του μαθητές του γυμνασίου για τους εξής λόγους:

i. πραγματοποιήθηκε όχι αποκλειστικά με βάση γλωσσολογικά κριτήρια αλλά, πρωτίστως, με κριτήρια ψυχογλωσσολογικά και παιδαγωγικά, σύμφωνα με τις ανάγκες και τα γνωσιακά χαρακτηριστικά των μαθητών του γυμνασίου (Westney 1994: 78–79)·

ii. λόγω της επιδίωξης για εστίαση στις ανάγκες των μαθητών, προτάθηκε η αποφυγή της πληθώρας σχετικών όρων, γνωστών στους μαθητές από την παραδοσιακή γραμματική (π.χ. ειδικές, ενδοιαστικές, επιθετικές αναφορικές,

παραβολικές αναφορικές, επιρρηματικές αναφορικές, τελικές) ή νέων και άγνωστων (συγκριτικές, ουσιαστικές, προθετικές, συμπληρωματικές): αντίθετα προτιμήθηκε η αντιστοίχισή τους με την ονοματική και την επιρρηματική φράση, των οποίων οι λειτουργίες ταυτίζονται με αυτές των ονοματικών και των επιρρηματικών προτάσεων (Leech 2006: 263–264· Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012: 146–152)·

iii. μέσω της συγκεκριμένης αξιολογικής διαδικασίας, αποκαθίστανται και αστοχήματα του σχολικού εγχειριδίου, όπως, για παράδειγμα, η ένταξη των προτάσεων σύγκρισης / παρομοίωσης αποκλειστικά στις επιρρηματικές προτάσεις (Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012: 146)·

iv. η εργασία αυτή θα μπορούσε να αποτελέσει συμβολή στη γενικότερη συζήτηση για την ορολογία στις παιδαγωγικές και τις επιστημονικές γραμματικές (Τσαγγαλίδης 2013, 2017, Νάκας 2015).

Ωστόσο, η αξιολόγηση της ισχύουσας ορολογίας και η συναγωγή μίας νέας κατηγοριοποίησης, οι οποίες είναι όχι μόνο χρήσιμο αλλά αναγκαίο να βασίζονται σε επιστημονικά (γλωσσολογικά, ψυχογλωσσολογικά, παιδαγωγικά) κριτήρια σε σχέση με τον στόχο που επιδιώκουν να υλοποιήσουν, συνιστούν διαδικασίες που ολοκληρώνονται με τη διεξαγωγή ερευνών που αφορούν την ανταπόκριση των εκπαιδευτικών και κυρίως των μαθητών στα νέα διδακτικά δεδομένα: επομένως, η διερεύνηση που παρουσιάστηκε συνιστά, όπως προαναφέρθηκε, το πρώτο στάδιο της έρευνας, η οποία περιλαμβάνει και δεύτερο στάδιο στο πλαίσιο του οποίου διερευνώνται οι απόψεις των προσώπων που εμπλέκονται στη διδακτική διαδικασία.

Παρόλα αυτά, κρίθηκε σκόπιμη η παρουσίαση των αποτελεσμάτων της πρώτης ερευνητικής φάσης, αφενός, ως συμβολή στη γενικότερη συζήτηση για την ορολογία στις επιστημονικές και της παιδαγωγικές γραμματικές της νέας ελληνικής γλώσσας (Τσαγγαλίδης 2013· Νάκας 2015: 57–58) και, αφετέρου, λόγω της χρησιμότητας που πρόκειται να έχει στο δεύτερο στάδιο της έρευνας ο προβληματισμός και η συζήτηση που πιθανόν να προκύψει για τα αποτελέσματα της παρούσας διερεύνησης.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα εργασία, επιχειρήθηκε η κριτική επισκόπηση της ορολογίας της σχολικής γραμματικής της νέας ελληνικής γλώσσας για το γυμνάσιο, προκειμένου για τις εξαρτημένες προτάσεις. Η αξιολόγηση, η οποία πραγματοποιήθηκε με βάση τα κριτήρια της περιγραφικής ακρίβειας και της παιδαγωγικής απλότητας, στοχεύει στη βελτίωση της γλωσσικής διδασκαλίας, με άξονα την ενίσχυση της δυνατότητας συνειδητοποίησης των γραμματικών φαινομένων από τους μαθητές. Παρόμοιες έρευνες αξιολόγησης της ορολογίας της σχολικής γραμματικής κρίνονται απαραίτητες και για άλλες μορφοσυντακτικές

δομές, με την προϋπόθεση οι ερευνητικές αυτές απόπειρες να συνδυαστούν και με εμπειρικές έρευνες διαπίστωσης της ανταπόκρισης των φιλολόγων και των μαθητών στους νέους όρους που προτείνονται ή στην απαλοιφή κάποιων δύσκολων αλλά γνωστών και ευρέως διαδεδομένων όρων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Holton, Mackridge & Φιλιππάκη – Warburton 2017: D. Holton, P. Mackridge, Ει. Φιλιππάκη – Warburton, *Βασική Γραμματική της Σύγχρονης Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκης.

Leech, Deuchar & Hoogenraad 2006: G. Leech, M. Deuchar, R. Hoogenraad, *English Grammar for Today*. London: Palgrave Macmillan.

Leech & Svartvic 2006: G. Leech, J. Svartvic, *A Communicative Grammar of English*. London: Longman.

Lightbown & Spada 2007: P. Lightbown, N. Spada, *How Languages are Learned*. Oxford: Oxford University Press.

Μιχάλης 2023: Α. Μιχάλης, Η χρήση της μεταγλώσσας στη διδασκαλία της πρότυπης γλώσσας: χρησιμότητα και προβλήματα. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, *42*, 291–299.

Μπαμπινιώτης 2017: Γ. Μπαμπινιώτης, *Σύγχρονη Σχολική Γραμματική για Όλους*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.

Νάκας & Κατσούδα 2015: Α. Νάκας, Γ. Κατσούδα, Ζητήματα γλωσσ(ολογ)ικής ορολογίας. Στο *Πρακτικά 10ου Συνεδρίου "Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία"* [Online], [https://www.eleto.gr/download/Conferences/10th%20Conference/Tomos-10ou-Synedriou_V36.pdf].

Τσαγγαλίδης 2012: Α. Τσαγγαλίδης, "Μακάριοι οι ανυπότακτοι": η αριθμητικοί των νεοελληνικών εγκλίσεων 1976–2011. Στο Δ. Κουτσογιάννης, Α. Νάκας, Κ. Ντίνας, Γ. Παπαναστασίου & Σ, Χατζησαββίδης (επιμ.), *Πρακτικά Πανελλήνιου Συνεδρίου "35 χρόνια από τη Γλωσσοεκπαιδευτική Μεταρρύθμιση"* [Online], [http://ins.web.auth.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=515&Itemid=168&lang=el].

Τσαγγαλίδης 2013: Α. Τσαγγαλίδης, Το ρηματικό σύστημα της νέας ελληνικής: ζητήματα ορολογίας και περιγραφής. *Διαδρομές στη διδασκαλία της νέας ελληνικής σε αλλόγλωσσους στην Ελλάδα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Τσαγγαλίδης 2015: Α. Τσαγγαλίδης, Στα όρια του χρόνου και της έγκλισης: περιγραφές προβληματικών περιπτώσεων της ελληνικής. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, *35*, 556–565.

Τσαγγαλίδης 2017: Α. Τσαγγαλίδης, Οι νεοελληνικές εγκλίσεις και η τυπολογία της έγκλισης. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*, *35*, 701–711.

Thornbury 1999: S. Thornbury, *How to teach grammar*. London: Longman.
Westney 1994: P. Westney, Rules and pedagogical grammar. In T. Odlin (ed.), *Perspectives on Pedagogical Grammar* (pp. 72–96). Cambridge: Cambridge University Press.
Χατζησαββίδης & Χατζησαββίδου 2012: Σ. Χατζησαββίδης, Α. Χατζησαββίδου, *Γραμματική της Νέας Ελληνικής Γλώσσας.* Αθήνα*:* ΙΤΥΕ Διόφαντος*.*

Athanasios Michalis
National and Kapodistrian University of Athens,
School of Philosophy

METALINGUISTIC TERMINOLOGY IN PEDAGOGICAL GRAMMARS: PROBLEMS, INCONSISTENCIES, AND PROBABLE RECOURSES

Summary

This paper is about the issue of metalanguage in the pedagogical grammars. Namely, it concerns the evaluation of the terminology used for subordinated clauses of the Standard Greek Language by the school grammar for secondary education and some other scientific or pedagogical grammars. The criteria for evaluating the terminology used by pedagogical grammars are based on linguistic, psycholinguistic, and pedagogic principles and theories. Specifically, the criteria for metalanguage evaluation are both, descriptive accuracy and pedagogical simplicity; the following sub-criteria specialize the first criterion: semantic transparency/clarity, limitation (explicit definition of the concept named by a term), and generalization (possibility for including the whole of the grammatical forms, structures or functions defined by a term); the following sub-criteria define the second criterion: usability, cognitive familiarity (as far as students are concerned) and relevance (considered as compatibility with the students' knowledge of relevant and similar notions in Greek and other languages). According to the above-mentioned criteria, the terms assessed as appropriate for being included in a pedagogical grammar are these: "nominal" and "adverbial clauses". These terms are usable, relevant, and respective to the so-called in Greek terms "nominal" and "adverbial phrase" as far as their syntactic functions are concerned, familiar to students, semantically clear, and transparent. Additionally, some metalinguistic terms suggested by other pedagogical or scientific grammars are fragmentarily discussed in this paper (zero clauses, zero conjunction instead of complementizer, terminology for moods, etc). In spite of the pedagogically considered advantages of the above-mentioned analysis and evaluation, an empirical research aimed to investigate the teachers' and the students' responses to this metalinguistic discussion is regarded not only as useful but also as necessary.

Keywords: Terminology, Evaluation, Pedagogical grammar, Descriptive accuracy, Simplicity

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch23

Σπύρος Α. Μοσχονάς[1]
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ
Θοδωρής Παρασκευάς[2]
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ
Κώστας Μουρλάς[3]
Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ, ΡΥΘΜΙΣΗ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ 'ΚΟΡΟΝΟΪΟΣ'

Ήδη από την αρχή της πανδημίας COVID-19 συζητήθηκε το ζήτημα ποιος τύπος για τη δάνεια λέξη coronavirus είναι ο «σωστός». Συμβουλευτήκαμε 74 μεταγλωσσικά κείμενα για το ζήτημα αυτό, όλα δημοσιευμένα online την περίοδο 22 Ιαν. – 3 Απρ. 2020. Τρεις ήταν οι προτεινόμενες παραλλαγές: *κορονοϊός*, *κορωνοϊός*, *κορονaϊός*, ενώ πιθανές θεωρήθηκαν και οι παραλλαγές *κορωναϊός* και *κορονιός*. Εξετάσαμε ιατρικά κείμενα για να δούμε ποιες παραλλαγές συνηθίζονταν πριν το ξέσπασμα της πανδημίας. Ιχνηλατήσαμε όλες τις πιθανές παραλλαγές σε περιοδολογημένα σώματα κειμένων (monitor corpora)· συγκροτήσαμε ένα σώμα δημοσιογραφικών κειμένων το οποίο χωρίσαμε σε τρεις φάσεις (Φάση 1: Μάιος 2013 και Απρίλιος-Μάιος 2014, Φάση 2: Δεκέμβριος 2019 – Απρίλιος 2020 και Φάση 3: Μάιος 26 – Ιούνιος 2020). Εξετάσαμε επίσης σχετικά tweet και ραδιοφωνικές εκπομπές. Τα ειδησεογραφικά κείμενα αντλήθηκαν από ιστότοπους χρησιμοποιώντας τεχνικές web scraping και αναλύθηκαν στο περιβάλλον προγραμματισμού της γλώσσας Python με χρήση συναφών NLP libraries. Η περιοδολόγηση των κειμένων επέτρεψε τη διάγνωση της επίδρασης των ρυθμίσεων σε πραγματικό χρόνο. Διαπιστώθηκε ότι: α. Μεταξύ των Φάσεων 1 και 2 υπάρχουν σημαντικές διαφορές στη δημοσιογραφική χρήση που θα μπορούσαν πράγματι ν' αποδοθούν σε επίδραση των ρυθμίσεων. β. Η ποικιλότητα που παρατηρείται στις Φάσεις 2 και 3 παρουσιάζει αυξανόμενη «στεγανοποίηση» (η συνέπεια χρήσης ανά ιστότοπο στη Φάση 2 κυμαίνεται μεταξύ 68,18% και 88,84%, ενώ στη Φάση 3 μεταξύ 73,76%

[1] smoschon@media.uoa.gr
[2] trionima@gmail.com
[3] mourlas@media.uoa.gr

και 98,44%). γ. Οι παραλλαγές με θεματικό -ο- προτιμούνται σε σχέση με τις παραλλαγές με -α- (87,91% έναντι 12,07%), ενώ κυριαρχούν στα τουιταρίσματα (93,41%) και στις ραδιοφωνικές εκπομπές (100%).

Λέξεις-κλειδιά: Τυποποίηση, Ρύθμιση, Γλωσσολογία σωμάτων κειμένων, Κοινωνιογλωσσολογία, 'Κορονοϊός'

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Φαίνεται ότι, παρά τη σοβαρότητά της, η πανδημία του κορονοϊού απελευθέρωσε δημόσιο χώρο και για ζητήματα ελάχιστα σοβαρά, όπως είναι τα γλωσσικά. Με την έναρξη της πανδημίας άρχισαν σωρηδόν στα ελληνικά Μέσα να δημοσιεύονται κείμενα για τη «σωστή ορθογραφία» της λέξης: *κορονοϊός*, *κορωνοϊός*, *κορωναϊός*, *κορωναϊός* – ή μήπως *κορωνιός*, οπότε και *κορονιός*; Θεωρήσαμε ότι παρουσιαζόταν μια ευκαιρία να μελετήσουμε σε πραγματικό χρόνο τις πιθανές επιδράσεις στη γλωσσική χρήση αυτών των αντικρουόμενων ρυθμίσεων. Ξεκινήσαμε λοιπόν μιαν έρευνα η οποία διήρκησε όλον τον πρώτο χρόνο της πανδημίας. Η παρούσα ανακοίνωση είναι σύντομη έκθεση αυτής της έρευνας, με την οποία επιχειρούμε να συμβάλουμε στη διογκούμενη στον χώρο της κοινωνιογλωσσολογίας βιβλιογραφία για το αμφισβητούμενο ζήτημα εάν και υπό ποιες συνθήκες οι εκάστοτε ρυθμίσεις επηρεάζουν την πραγματική γλωσσική χρήση.

Είναι απαραίτητα τα ακόλουθα προκαταρκτικά σχόλια: Δεν απευθυνόμαστε σε οπαδούς της μιας ή της άλλης παραλλαγής του όρου *κορονοϊός* ούτε σε οπαδούς της μιας ή της άλλης αντίληψης για το τι είναι σωστό και τι είναι λάθος στη γλώσσα. Από τη σκοπιά που υιοθετούμε εδώ, δηλ. τη σκοπιά μιας κοινωνιογλωσσικής μελέτης της μεταβλητότητας (variationist sociolinguistics), δεν έχει λόγο κανείς ούτε να συμφωνεί ούτε να διαφωνεί με τις προτεινόμενες ρυθμίσεις. Η γλωσσική ρύθμιση είναι πράξη κατευθυντική (directive) μάλλον παρά διαπιστωτική (representative). Το ζήτημα λοιπόν είναι αν μια ρύθμιση επιτυγχάνει και με ποια μέσα – όχι αν είναι σωστή ή λάθος. Στόχος μας είναι η *περιγραφή* των ρυθμίσεων, όχι η κριτική τους. Στο παρόν κείμενο χρησιμοποιούμε την παραλλαγή *κορονοϊός*, χωρίς αυτή η επιλογή να δηλώνει κάποιο ισχυρό φρόνημα. Τον όρο «ρύθμιση» τον χρησιμοποιούμε για ν' αναφερθούμε και σε ξεχωριστές ρυθμίσεις (prescriptions) και στην εν γένει πρακτική της ρύθμισης (prescriptivism).

Προεπισκόπηση: Στην ενότητα 2 παρουσιάζουμε έναν βασικό ερευνητικό σχεδιασμό, δοκιμασμένο σε διαφορετικές περιόδους και γλώσσες, για τη διερεύνηση των επιδράσεων που τυχόν έχουν οι γλωσσικές ρυθμίσεις στην πραγματική χρήση. Ο σχεδιασμός αυτός συνδυάζει μεταγλωσσικά με γλωσσικά

σώματα κειμένων προκειμένου να διαγνώσει πιθανές ρυθμιστικές επιδράσεις στη γλωσσική αλλαγή. Στην ενότητα 3 ορίζουμε τις μονάδες της ανάλυσής μας, τόσο σε μεταγλωσσικό όσο και σε γλωσσικό επίπεδο· αυτές είναι: διορθωτικές οδηγίες (στο μεταγλωσσικό επίπεδο) και ορθογραφικές ({-ο-/-α-}, <ω/ο>) ή ακουστικές ([-o-/-a-]) παραλλαγές (στο γλωσσικό επίπεδο). Αυτή η διπλή φύση των μονάδων ανάλυσης, μεταγλωσσική και γλωσσική, απαιτεί τον συνδυασμό ενός μεταγλωσσικού σώματος κειμένων (ενότητα 4) με ένα γλωσσικό σώμα κειμένων (ενότητα 5)· στο τελευταίο έχουμε περιλάβει: α) κείμενα σχετικά με την πανδημία αντλημένα από ειδησεογραφικούς ιστότοπους, β) σχετικά τιτιβίσματα (tweets) και γ) ραδιοφωνικές εκπομπές. Παρουσιάζουμε και συζητάμε τα αποτελέσματα της έρευνάς μας στις ενότητες 6 και 7.

2. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Βασιζόμενοι στις επισκοπήσεις των Auer (2006), Yáñez-Bouza (2021) και Moschonas (2022), αναγνωρίζουμε ως βασικό τον ερευνητικό σχεδιασμό που περιλαμβάνει τουλάχιστον δύο σώματα κειμένων, ένα μεταγλωσσικό κι ένα γλωσσικό (η Auer, 2006, 2009, κ.ά. χρησιμοποιούν τους όρους *precept* και *usage* corpus, αντιστοίχως). Στο μεταγλωσσικό σώμα κειμένων (που μπορεί να περιλαμβάνει γραμματικές, οδηγούς σωστής χρήσης κ.ά. κείμενα γλωσσικής συμβουλευτικής), αναζητούνται ρυθμιστικές διορθωτικές οδηγίες, ενώ στο ιστορικό γλωσσικό σώμα κειμένων αναζητούνται αλλαγές στη χρήση που *ακολουθούν* τις διορθωτικές οδηγίες· θεωρείται απαραίτητο το γλωσσικό σώμα να περιλαμβάνει κείμενα μεταγενέστερα των μεταγλωσσικών.[4]

Σύμφωνα με τον Moschonas (2022: 343–351), ο βασικός σχεδιασμός: α. δεν προβλέπει τη δυνατότητα η γλωσσική χρήση να *συμβαδίζει* με τη μεταγλωσσική οδηγία, δηλ. δεν ευνοεί μελέτες πραγματικού ή φαινομενικού χρόνου· β. δεν προσφέρεται για περιπτώσεις κατά τις οποίες οι διορθωτικές οδηγίες είναι πολλές και αντικρουόμενες·[5] γ. μπορεί να διαγνώσει μόνο «αλλαγές από τα πάνω»: της διαφεύγουν οι χρήσεις που δεν έχουν γνωρίσει μεταγλωσσική έκφραση ή συντηρούνται σιωπηλά, λ.χ. μέσω επαγγελματικών πρακτικών όπως είναι η διόρθωση και η έκδοση των κειμένων·[6] δ. αναγκαστικά περιορίζεται σε σώματα γραπτών κειμένων (η Poplack 2015, αποτελεί εξαίρεση).

Τα πλεονεκτήματα της δικής μας προσέγγισης είναι, αντιστοίχως: α. αξιοποιούμε πολλαπλά σώματα ελέγχου (monitor corpora), που μας επιτρέπουν

[4] Η Auer (2006: 18˙2009: 71) εξηγεί τον ρόλο της χρονικής υστέρησης (time lag) μιας διαπιστωμένης γλωσσικής αλλαγής σε σχέση με τη μεταγλωσσική οδηγία που καθ' υπόθεσιν την έχει προκαλέσει.

[5] Βλ. Anderwald (2016: 246) για έναν χειρισμό της μεταγλωσσικής μεταβλητότητας στο πλαίσιο αυτού του ερευνητικού μοντέλου· πβ. Moschonas (2022: 345–347).

[6] Λεπτομερείς περιγραφές εκδοτικών πρακτικών παρέχουν οι Percy (1997), Owen (2020), Pillière (2018˙ 2020).

να παρακολουθούμε τον κοινό βηματισμό ρυθμίσεων και χρήσης σε πραγματικό (περίπου) χρόνο·[7] β. καταγράφουμε την ποικιλότητα όχι μόνο σε γλωσσικό επίπεδο (ποικιλότητα παραλλαγών) αλλά και σε μεταγλωσσικό επίπεδο (ποικιλία διαφορετικών, ενίοτε αντικρουόμενων υποδείξεων)· γ. δεν εστιάζουμε σε ρυθμίσεις που ενδεχομένως εκτελούνται σιωπηρά, «από τα κάτω», μπορούμε όμως να υποθέσουμε και να επιβεβαιώσουμε την ύπαρξή τους· και, τέλος, δ. εξετάζουμε τόσο γραπτά όσο και προφορικά κείμενα προκειμένου να διαγνώσουμε την ευρύτητα διάδοσης των ρυθμίσεων.

3. ΜΟΝΑΔΕΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Στο μεταγλωσσικό επίπεδο, βασική μονάδα ανάλυσης είναι η *διορθωτική οδηγία*. Διακρίνουμε δύο είδη διορθωτικών οδηγιών: αποτρεπτικές και επιτρεπτικές.[8] Οι αποτρεπτικές περιέχουν απαγόρευση και τείνουν να έχουν τη μορφή: «χρησιμοποίησε v_1 αντί για v_2, επειδή…», όπου «v_1» και «v_2» είναι αναφορές (mentions) σε παραλλαγές v_1 και v_2. Μια επιτρεπτική οδηγία, από την άλλη, αναγνωρίζει την ύπαρξη των παραλλαγών v_1 και v_2 και είτε επιβάλλει στη χρήση τους κάποια συνθήκη («χρησιμοποίησε v_1 υπό συνθήκη c_1, v_2 υπό συνθήκη c_2») είτε, σπανιότερα, όχι. Οφείλουμε να υποθέσουμε ότι μια διορθωτική πρακτική που επιτελείται σιωπηρά, χωρίς ρητά εκφρασμένες διορθωτικές οδηγίες, μπορεί, παρόλα αυτά, να διατυπωθεί ως διορθωτική οδηγία. Φυσικά, σε τέτοιες αναδιατυπώσεις περιέχεται ερμηνεία.

Δεδομένου ότι οι διορθωτικές οδηγίες περιλαμβάνουν αναφορές και όχι πραγματικές χρήσεις, ενδέχεται να μην υπάρχει αντιστοιχία ανάμεσα σε αναφορές «v_1», «v_2», … και παραλλαγές v_1, v_2, …· ενδέχεται να μην υπάρχουν καν οι παραλλαγές v_1, v_2, …, δηλ. να τις έχει εφεύρει η διορθωτική οδηγία· αυτή, άλλωστε, είναι η συνήθης κριτική στις ρυθμιστικές πρακτικές (βλ. ενδεικτικά Pullum 2009· πβ. Straaijer 2016: 235–236): ότι οι πρακτικές αυτές δεν ανταποκρίνονται στη γλωσσική πραγματικότητα.

4. ΤΟ ΜΕΤΑΓΛΩΣΣΙΚΟ ΣΩΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Εντοπίσαμε 74 μεταγλωσσικά κείμενα για τον *κορονοϊό* δημοσιευμένα online μεταξύ 22 Ιανουαρίου και 3 Απριλίου 2020. Η ακολουθία των δημοσιευμάτων ξεκινάει με το flash.gr (22/01/2020) και συνεχίζεται ακόμη και μετά τις 3 Απριλίου του 2020 (βλ. ενδεικτικές Πρωτογενείς Πηγές στη Βιβλιογραφία). Προγενέστερη του 2020 ανάρτηση εντοπίσαμε μόνο μία:

[7] Η Poplack (2015) αξιοποιεί πολλαπλά σώματα κειμένων για να μελετήσει τις επιδράσεις των ρυθμίσεων σε *φαινομενικό χρόνο*. Πβ. De Smedt (2021) για μια μελέτη θεματικά και μεθοδολογικά συγκρίσιμη με τη δική μας.

[8] Για λεπτομερέστερη ταξινόμηση των διορθωτικών οδηγιών, βλ. Moschonas (2019, 2020, 2022: 317–332).

lexilogia.gr (21/04/2014). Φαίνεται λοιπόν ότι, αντίθετα απ' ό,τι μας παρακινεί να υποθέσουμε ο βασικός ερευνητικός σχεδιασμός (βλ. ενότητα 2), στην περίπτωση που μελετάμε η ρύθμιση δεν προηγείται αλλά ακολουθεί την ποικιλότητα.

Τέσσερα από τα 74 μεταγλωσσικά κείμενα δεν περιείχαν κάποια ρητή διορθωτική οδηγία· από τα υπόλοιπα 70 κείμενα, 13 είναι επιτρεπτικά, χωρίς μάλιστα να επιβάλουν κάποια συνθήκη· βλ., π.χ., flash.gr (22/01/2020), news247.gr (28/01/2020). Τα υπόλοιπα 57 κείμενα είναι αποτρεπτικά. Αυτό είναι σαφές ήδη από τους τίτλους τους· βλ., π.χ., gazzetta.gr (30/01/2020), Σαραντάκος (06/02/2020).

Συνηθισμένες είναι οι «αναπαραγωγές» (Μοσχονάς, 2012)· πβ., π.χ., iefimerida.gr (01/02/2020), enikos.gr (30/01/2020) και news247.gr (28/01/2020). Υπογράφονται 14 μόνο από τα 74 κείμενα, 10 από μη δημοσιογράφους: από τον Γ. Μπαμπινιώτη (2 κείμενα), τον Ν. Σαραντάκο (2 κείμενα, 1 συνέντευξη), φιλολόγους (2), έναν παθολόγο (1), ένα «PhD in Behavioral Sciences» (1), δύο μπλόγκερ (2). Εξήντα από τα 74 κείμενα αναφέρονται στον Μπαμπινιώτη ή/και στον Σαραντάκο· οι απόψεις του Μπαμπινιώτη εκτίθενται από άλλους 58 φορές, ενώ του Σαραντάκου 13 - και μόνο σε συνδυασμό με του Μπαμπινιώτη. Τριάντα οχτώ άρθρα απλώς αναπαράγουν την άποψη Μπαμπινιώτη και το δηλώνουν στον τίτλο τους: π.χ., gazzetta.gr (30/01/2020). Παραπέμπονται επίσης: ο ΕΟΔΥ (6 κείμενα), η Wikipedia (4), το ΚΕΕΛΠΝΟ (3), το Υπουργείο Υγείας (2), το ICTV (2).

Οι διορθωτικές οδηγίες ποικίλλουν ως προς δύο παραμέτρους: την ορθογραφία του πρώτου συνθετικού (<ο> ή <ω>) και το «θεματικό φωνήεν» (-ο- or -α-) που προτείνουν. Ενώ τέσσερις παραλλαγές είναι δυνατές, μόνο τρεις προτείνονται: κανείς δεν συνιστά την παραλλαγή *κορωναϊός* (βλ. Πίνακα 1). Η παραλλαγή *κορωνιός* [koroŋós] θεωρείται «ορθή» από τον Μπαμπινιώτη (26/01/2020), αλλά απορρίπτεται για να μη δημιουργείται σύγχυση με την Κορώνη. Ο Κωνσταντινίδης (21/03/2020) δέχεται παραλλαγή *κορωνιός*, χωρίς να αποκλείει την παραλλαγή *κορωνοϊός*· το κείμενό του έχει ταξινομηθεί στα επιτρεπτικά. Στον Πίνακα 1 καταγράφονται οι τέσσερις βασικές παραλλαγές και ο αριθμός μεταγλωσσικών κειμένων που συνιστούν την καθεμιά (ο *κορωναϊός* δεν είχε εισηγητές). Τα 13 επιτρεπτικά κείμενα δεν προσμετρώνται στον Πίνακα 1· οχτώ από αυτά φαίνεται να επιτρέπουν και τις τέσσερις παραλλαγές, τέσσερα προκρίνουν τα *κορονοϊός* και *κορωναϊός*, και ένα τα *κορονοϊός* και *κορωνοϊός*.

	-ο- [koronoiós]		-α- [koronaiós]		σύνολο
<ο>	*κορον-ο-ϊός*	5	*κορον-α-ϊός*	3	8
<ω>	*κορων-ο-ϊός*	49	*κορων-α-ϊός*	0	49
σύνολο		54		3	57

Πίνακας 1 Παραλλαγές και αριθμός μεταγλωσσικών κειμένων που τις συνιστούν

Υπάρχουν δύο απόψεις για την ορθογραφία του πρώτου συνθετικού. Ο Σαραντάκος (24/01/2020· 06/02/2020) και, αργότερα, η Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (06/04/2020), ο Χαραλαμπάκης (16/04/2020) κ.ά., επικαλούνται την ασαφή αρχή που διατυπώνεται στη γραμματική Τριανταφυλλίδη κ.ά. (1941: 407), σύμφωνα με την οποία «[μ]εταγράφονται φωνητικά οι *νέες* ελληνικές λέξεις που δεν είναι φανερή η σχέση τους με τις αρχαίες, λ.χ. *αγόρι* (αντί *αγώρι*) […], καθώς και οι μεταχριστιανικές γενικά λέξεις και καταλήξεις *ξένης καταγωγής*, που γράφονται με απλά φωνήεντα: *ροδάκινο* αντί *ρωδάκινο*, *τσιρότο* (*τσιρώτο*) [κλπ.]» [έμφαση στο πρωτότυπο]. Η αρχή αυτή θεωρείται ότι «απλοποιεί» και «εκσυγχρονίζει» την ορθογραφία της νέας ελληνικής (Παπαναστασίου 2008: 184–185, 190). Όσοι επικαλούνται την αρχή, δέχονται ότι η δάνεια λέξη είναι νεότερη (< ιταλ. corona) και πρέπει να μεταγραφεί με «ο» (με «απλό φωνήεν»). Αλλά, για τον Μπαμπινιώτη (26/01/2020), η *κορώνα* είναι αντιδάνειο μέσω της λατινικής από την αρχαία *κορώνη* και, «άρα», οφείλουμε να κρατήσουμε την «αρχική ορθογραφία». Και οι μεν και ο δε επικαλούνται την ετυμολογία· διαφέρουν στη χρονολόγηση.

Όσον αφορά το «θεματικό φωνήεν», είναι απαραίτητο ένα γραμματικό ιντερλούδιο: Το -α- δεν είναι «θεματικό φωνήεν», αν με αυτόν τον όρο της παραδοσιακής γραμματικής εννοήσουμε το σημασιολογικά κενό συνδετικό στοιχείο στη σύνθεση (ένα «διένθημα», interfix· βλ. Ράλλη 2007: 31–77· Ralli 2013: 47–73· Ράλλη 2022: 261–269). Θεματικό είναι μόνο το -ο-· το -α- είναι το πρόσφυμα του πρώτου συνθετικού. Η παρουσία του -ο- προϋποθέτει β΄ συνθετικό που αρχίζει είτε από σύμφωνο είτε από φωνήεν χαμηλότερο στην ιεραρχία αντηχητικότητας ([i] ή [u], όχι [a] ή [e]), και μόνο εφόσον το πρώτο συνθετικό είναι ρίζα και όχι λέξη (π.χ., [koron-o-ios]). Η ιεραρχία αντηχητικότητας πάντως δεν αποκλείει την παραλλαγή [koron-a-ios], της οποίας το πρώτο συνθετικό, *κορώνα* ή *κορόνα*, είναι λέξη μάλλον παρά ρίζα. Η ελληνική λέξη [koronaios], άλλωστε, είναι hybrid calque (Ράλλη 2022: 363) της αγγλικής λέξης coronavirus. Η ανάλυση αυτή απουσιάζει από τα ρυθμιστικά κείμενα που εξετάσαμε, τα οποία επικαλούνται διαισθητικά κριτήρια, όπως ότι το -ο- είναι «το πιο συνηθισμένο θεματικό φωνήεν» κ.ά. Στη συζήτηση που ακολουθεί θα διατηρήσουμε την ημική κατηγορία «θεματικό -α-».

Θα δούμε παρακάτω, στην ενότητα 6.1, ότι οι ειδικοί περί τα γλωσσικά δεν διαφωνούν μόνο μεταξύ τους· χρειάζονται κύρος και έναντι άλλων επαγγελματιών: βιολόγων, επιδημιολόγων, γιατρών, των οποίων οι αρκετά διαφορετικές γλωσσικές επιλογές είχαν προηγηθεί κατά μία δεκαετία τουλάχιστον.

5. ΓΛΩΣΣΙΚΑ ΣΩΜΑΤΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Το σώμα ειδησεογραφικών κειμένων διαιρέθηκε σε τρεις φάσεις: μία πρώιμη φάση με κείμενα από το 2013 και το 2014 (Μάιος 2013, Απρίλιος-Μάιος

2014: 71.343 κείμενα), οπότε και μπήκε σε κοινή χρήση ο όρος *κορονοϊός* για να δηλώσει ιούς όπως ο MERS-CoV και ο SARS-CoV· μια δεύτερη φάση που καλύπτει την έναρξη της πανδημίας (1 Δεκεμβρίου 2019 – 15 Απριλίου 2020: 123.250 κείμενα)· και μια τελική φάση (26 Μαΐου – 1 Ιουνίου, 2020: 20.706 κείμενα), κατά την οποία, υποθέσαμε, θα είχε παγιωθεί οποιαδήποτε τάση εμφανιζόταν στις προηγούμενες φάσεις. Τα κείμενα των Φάσεων 1 και 2 αντλήθηκαν από 6 ειδησεογραφικούς ιστότοπους (news247.gr, in.gr, newsbeast.gr, kathimerini.gr, lifo.gr, news.gr)· της Φάσης 3 από επιπλέον 12 ιστότοπους (newsbomb.gr, dikaiologitika.gr, skai.gr, newsit.gr, protothema.gr, cnn.gr, zougla.gr, ert.gr, iefimerida.gr, enikos.gr, naftemporiki.gr, efsyn.gr). Οι συνολικά 18 ιστότοποι ήταν οι πιο επισκέψιμοι σύμφωνα με τις μετρήσεις για το 2019 και το 2020 των Reuters Institute, greek-sites.gr και alexa.com.

Ελέγξαμε επίσης τα διαθέσιμα σώματα κειμένων, το ΣΕΚ και το Greek Web 2019 (elTenTen19), και συμβουλευτήκαμε ιατρικά εγχειρίδια, λεξικά και (μέσω του Google Scholar) συναφή επιστημονικά δημοσιεύματα προκειμένου να βεβαιωθούμε για τη χρήση που επικρατούσε στην πρώιμη φάση χρήσης του όρου.

Τα τιτιβίσματα προέρχονται όλα από τη Φάση 3 (3–11 Ιουνίου 2020)· ανέρχονται σε 12.039 εκ των οποίων 1.822 (15,13%) περιέχουν παραλλαγές του όρου *κορονοϊός*.

Για την καταγραφή των προφορικών παραλλαγών [koronoios / koronaios], ακούσαμε 36 ραδιοφωνικές εκπομπές συνολικής διάρκειας 19ω 21λ από τέσσερις διαφορετικούς σταθμούς (Alpha με την Κ. Μακρή, Θέμα Radio με τους Θ. Τσεκούρα και Γ. Παπαχρήστο, Σκάι με τους Μ. Βουλαρινό και Π. Νικολάου, Real FM με τους Α. Παυλόπουλο και Μ. Νιφλή). Όλες οι εκπομπές ανήκαν στη μεσημεριανή ζώνη.

Η συλλογή και ανάλυση των δημοσιογραφικών άρθρων και των δημοσιεύσεων στο twitter υλοποιήθηκαν εξ ολοκλήρου με τη γλώσσα προγραμματισμού Python και τη χρήση εξειδικευμένων πακέτων (modules). Η διαδικασία περιλαμβάνει πέντε διαδοχικά στάδια, τα οποία αποτυπώνονται σχηματικά στην Εικόνα 1.

Εικόνα 1. Συλλογή και ανάλυση δεδομένων

Συλλογή δεδομένων (data gathering). Για εξόρυξη των άρθρων από τις ιστοσελίδες χρησιμοποιήθηκαν τα πακέτα Requests, Selenium και Beautiful Soup. Ο κώδικας προσαρμόστηκε στον τρόπο δομής των ιστοσελίδων κάθε ιστότοπου. Σε ορισμένες περιπτώσεις απαιτήθηκε αναπροσαρμογή του κώδικα καθώς εντοπίσαμε αλλαγές στη δομή των ιστοσελίδων του ίδιου ιστότοπου από τη Φάση 1 (2013, 2014) στις Φάσεις 2 και 3 (2020). Για κάθε άρθρο εξήχθησαν ο τίτλος, ο υπότιτλος, το πλήρες κείμενο, η ημερομηνία δημοσίευσης και η διεύθυνσή του (url).

Καθάρισμα δεδομένων (data cleaning). Τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν οργανώθηκαν αρχικά σε πλαίσια δεδομένων (dataframes) με τη χρήση του πακέτου Pandas. Με φίλτρο τη διεύθυνση (url), αφαιρέθηκαν τα μεταγλωσσικά άρθρα, έτσι ώστε να μην συμπεριληφθούν στην ανάλυση. Στη συνέχεια, ο τίτλος, ο υπότιτλος και το πλήρες κείμενο του άρθρου συνενώθηκαν και έγιναν οι απαραίτητες μετατροπές ώστε τα κείμενα να είναι κατάλληλα για ανάλυση· για παράδειγμα, οι διάφορες μορφές της ημερομηνίας δημοσίευσης (3 Ιαν 2020, 3/1/2020 κλπ.) που χρησιμοποιεί ο κάθε ιστότοπος μετατράπηκαν στην ίδια μορφή datetime (2020-01-03), προκειμένου να μπορούν να δημιουργηθούν οι χρονοσειρές. Σε αυτή τη φάση, μετατρέψαμε επίσης όλους τους χαρακτήρες των κειμένων σε πεζούς και, στη συνέχεια, χρησιμοποιώντας κανονικές εκφράσεις (regex), εντοπίσαμε και αφαιρέσαμε όλες τις φράσεις εντός εισαγωγικών, κρίνοντας ότι στα αυτολεξεί παραθέματα ενδέχεται να διατηρείται η ορθογραφία του πρωτοτύπου.

Λημματοποίηση (lemmatization). Για τον εντοπισμό όλων των παραλλαγών, ενδεχομένως και αυτών που δεν συζητούνται στα μεταγλωσσικά κείμενα ή που δεν γνωρίζαμε ότι χρησιμοποιούνται, έγινε χρήση κανονικών εκφράσεων (regex)· για τη δημιουργία των regex απαιτήθηκε σημαντικός αριθμός δοκιμών και αναπροσαρμογών. Αφού εντοπίστηκαν όλες οι παραλλαγές, όσες θα μπορούσαν να αφορούν σύνηχη λέξη (π.χ. *κορωνιός*) αναζητήθηκαν στα κείμενα που εντοπίστηκαν και εξετάστηκε αν όντως αφορούσαν παραλλαγή· στις περισσότερες περιπτώσεις η λέξη *κορωνιός* αφορούσε γνωστό έλληνα καλαθοσφαιριστή.

Διανυσματοποίηση (vectorization). Χρησιμοποιήσαμε τα πακέτα Numpy και Scikit-learn για να μετατρέψουμε κάθε άρθρο σ' έναν πίνακα αριθμών εμφάνισης της κάθε παραλλαγής, από τον οποίο βγάλαμε όλα τα αποτελέσματα που παρουσιάζονται στην επόμενη ενότητα, όπως τον συνολικό αριθμό των άρθρων και των λέξεων, τον αριθμό των άρθρων που περιέχουν περισσότερες από μία παραλλαγές, τις συχνότητες των παραλλαγών, έναν κατάλογο όλων των νεολογικών συνθέτων κ.ά.

Χρονοσειρά (timeline). Τέλος, ομαδοποιήσαμε τα αποτελέσματα ανά ημέρα και αθροίσαμε τις συχνότητες κάθε παραλλαγής. Τα γραφήματα

χρονοσειράς στις Εικόνες 2.1 – 2.6 παρακάτω δημιουργήθηκαν με τα πακέτα Matplotlib και Seaborn και βελτιώθηκαν με το GiMP (πρόγραμμα επεξεργασίας εικόνας ανοιχτού κώδικα).

Ακολουθήσαμε την ίδια διαδικασία και για τη συλλογή και ανάλυση των τιτιβισμάτων. Η συλλογή των tweet από το χρονολόγιο (timeline) του twitter έγινε με τη χρήση του πακέτου Twython.

Η καταγραφή των ακουστικών παραλλαγών από τις ραδιοφωνικές εκπομπές έγινε «χειροκίνητα», χωρίς χρήση κάποιου λογισμικού.

6. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Παρουσιάζουμε παρακάτω τις πιο ενδιαφέρουσες κατανομές των παραλλαγών (variation patterns) ανά φάση και από φάση σε φάση.[9] Αξίζει ν' αναφερθεί ότι ποικιλότητα παρουσιάζεται όχι μόνο από σάιτ σε σάιτ αλλά ακόμη και στο ίδιο άρθρο· περισσότερες από μία παραλλαγές εμφανίζονται στο 5,10% (Φάση 1), 12,21% (Φάση 2) και 6% (Φάση 3) των άρθρων.[10]

6.1. Φάση 1: Ποικιλότητα χωρίς ρυθμίσεις

Τα ποσοστά εμφάνισης κάθε παραλλαγής στη Φάση 1 είναι: 4,66% για τον *κορωνοϊό*, 22,18% για τον *κορονοϊό*, 69,63% για τον *κοροναϊό*, και 3,53% για τον *κορωναϊό*. Συνεπώς, η προτιμώμενη ορθογραφία του πρώτου συνθετικού στη Φάση 1 ήταν με <ο> και προτιμώμενο «θεματικό φωνήεν» ήταν το -α-.

Όπως ήδη ειπώθηκε, εκτός από μία συζήτηση στη lexilogia.gr (21/04/2014), στην πρώιμη αυτή φάση δεν δημοσιεύτηκαν ρυθμιστικά κείμενα. Τα πρότυπα (standards) φαίνεται ότι ρυθμίζονται από την ιατρική «κοινότητα πρακτικής» – άρρητα, χωρίς μεταγλωσσικό σχολιασμό. Ο τύπος *κορωναϊός* εμφανίζεται σε ιατρικά εγχειρίδια και λεξικά, όπως των Μιχαηλίδη και Βέζου-Μαγκούτη (2005), Γαρδίκα (2005), Παπατσίρου (2015) και Χατζηπαναγιώτου-Λεγάκη (2017). Συχνόχρηστη είναι και η δεύτερη παραλλαγή με θεματικό -α-, *κοροναϊός*· εμφανίζεται σε δημοσιεύματα όπως της Ελληνικής Εταιρείας Λοιμώξεων - Κέντρου Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων (2015), Bennett, Dolin και Blaser (2020) κ.α.

Οι τύποι αυτοί με «θεματικό -α-» φαίνεται ότι ακολουθούν διαμορφωμένο υπόδειγμα νεολογικών συνθέτων: *αρεναϊός* (arenavirus), *παπιλομαϊός*

[9] Για μια πλήρη καταγραφή των σωμάτων κειμένων και των ευρημάτων της έρευνάς μας, βλ. Moschonas, Mourlas και Paraskevas (2024). Η μεταγενέστερη μελέτη των Moschonas και Paraskevas (υπό ετοιμασία) επιβεβαιώνει τα πορίσματα της παρούσας μελέτης με σώματα κειμένων από το 2023.

[10] Βλ., π.χ., «Κοροναϊός: Στην Ελλάδα από ώρα σε ώρα δύο Έλληνες από την Ουχάν», in.gr, 9 Φεβρουαρίου 2020, https://www.in.gr/2020/02/09/greece/koronaios-stin-ellada-apo-ora-se-ora-dyo-ellines-apo-tin-ouxan/, όπου εμφανίζονται και οι τέσσερις παραλλαγές (σκοπίμως ίσως, για να αυξηθεί η ευρεσιμότητα του κειμένου).

(papillomavirus), *παποβαϊός* (papovavirus), *πικορναϊός* (picornavirus), *τογκαϊός* (togavirus) (βλ. lexilogia.gr, 21/04/2014). Σε αναζήτηση της 1ης Απριλίου του 2022 στο Google Scholar, βρήκαμε 30 επιστημονικά δημοσιεύματα πριν το 2018 που χρησιμοποιούσαν τις παραλλαγές με -α- (*κορoναϊός*: 18 κείμενα· *κορωναϊός*: 12 κείμενα) και μόνο 16 που χρησιμοποιούσαν τις παραλλαγές με -ο- (*κορονοϊός*: 13 κείμενα· *κορωνοϊός*: 3 κείμενα). Όλα τα δημοσιεύματα ήσαν ιατρικά ή σε συναφείς επιστήμες. Μετά το 2019, η τάση αυτή αντιστρέφεται: 576 δημοσιεύματα χρησιμοποιούν τις παραλλαγές με το θεματικό -ο- (*κορωνοϊός*: 313 κείμενα· *κορονοϊός*: 263 κείμενα) και μόνο 67 τις παραλλαγές με θεματικό -α- (*κορoναϊός*: 46 κείμενα· *κορωναϊός*: 21 κείμενα)· οι περισσότερες από τις νεότερες αυτές δημοσιεύσεις δεν ήσαν στα πεδία της ιατρικής (αρκετές ήταν γλωσσολογικές, και μάλιστα στο πεδίο της ανάλυσης λόγου).

Καμία παραλλαγή δεν εμφανίζεται στο ΣΕΚ (2011), σώμα κειμένων της περιόδου 1990–2010 ταξινομημένων ανά είδος λόγου (Goutsos, 2010). Στο σώμα κειμένων Greek Web 2019 (elTenTen19, https://www.sketchengine.eu/eltenten-greek-corpus/), βρίσκουμε εμφανίσεις και των τεσσάρων παραλλαγών στις κατηγορίες 'News' (N) και 'Health' (H): *κορoναϊός* (N: 38, H: 39 εμφανίσεις), *κορονοϊός* (N: 23, H: 23), *κορωνοϊός* (N: 1, H: 2) και *κορωναϊός* (N: 6, H: 0)· και στις δύο κατηγορίες προτιμώμενη είναι η ορθογράφηση του α΄ συνθετικού με <ο>, ενώ το προτιμώμενο θεματικό φωνήεν είναι το -α-.

Υποθέτουμε λοιπόν ότι ήδη στη Φάση 1, με την αυξανόμενη εμφάνιση των παραλλαγών στα ΜΜΕ, αρχίζει να διαμορφώνεται μια προτίμηση στις παραλλαγές με θεματικό -ο- και ότι η τάση αυτή συνεχίζεται στις Φάσεις 2 και 3, στις οποίες τώρα στρέφουμε την προσοχή μας.

6.2. Φάσεις 2 και 3: Ποικιλότητα με ρυθμίσεις

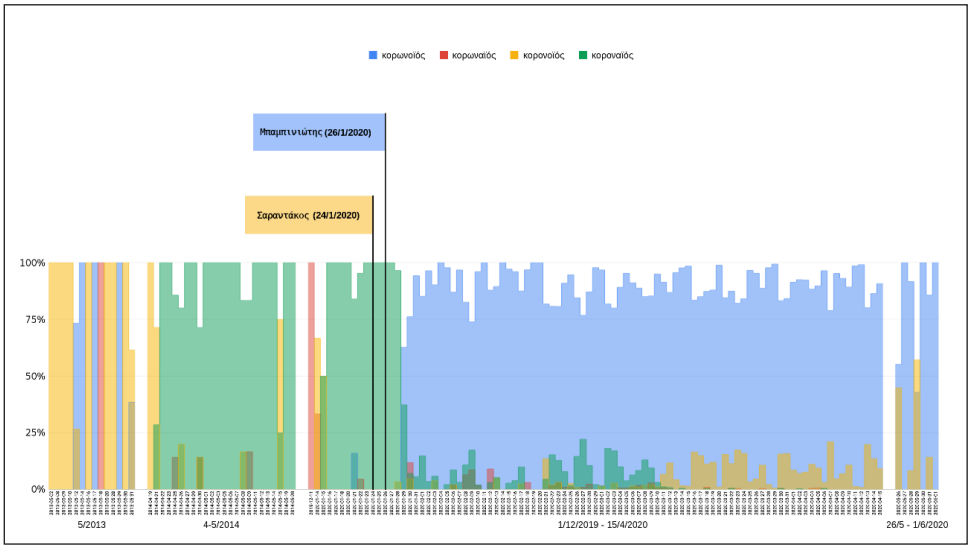
Νωρίς στη Φάση 2, στην αρχή της πανδημίας, τέσσερα από τα έξι σάιτ που παρακολουθούσαμε εκείνη την περίοδο (news247.gr, in.gr, newsbeast.gr, lifo.gr) φιλοξένησαν ένα ή περισσότερα μεταγλωσσικά κείμενα· επιβεβαιώθηκε ότι τρία από αυτά τα σάιτ (kathimerini.gr, in.gr, και news.gr) είχαν ρητή διορθωτική πρακτική (προσωπική επικοινωνία, Απρίλιος 2020). Αν υπήρχαν ρυθμιστικές επιδράσεις και στα υπόλοιπα, μπορούσε να διαγνωστεί μόνο μελετώντας την κατανομή των παραλλαγών.

Ιδού η κατανομή ανά σάιτ: (i) το kathimerini.gr και το lifo.gr χρησιμοποιούσαν κυρίως την παραλλαγή *κορωνοϊός* (86,14% και 68,18% αντιστοίχως)· (ii) το news247.gr και το newsbeast.gr χρησιμοποιούσαν την παραλλαγή *κορονοϊός* (81,91% και 88,68% αντιστοίχως)· και (iii) το in.gr και το news.gr προτιμούσαν την παραλλαγή *κορoναϊός* (83,30% και 88,84% αντιστοίχως). Σε σχέση με τα στοιχεία της Φάσης 1, παρατηρούμε ότι τέσσερα από τα έξι σάιτ παρουσίασαν απότομη μεταβολή (shift) στη χρήση, επιλέγοντας τελικά διαφορετική παραλλαγή από

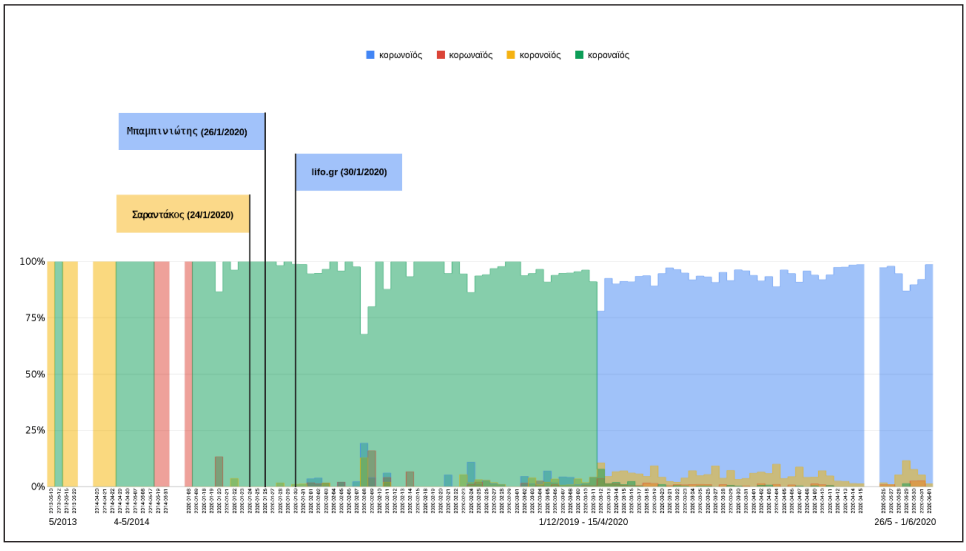
αυτή που χρησιμοποιούσαν στη Φάση 1. Στο kathimerini.gr το ποσοστό του *κορωνοϊού* ήταν μόλις 12,56% το 2013–2014 και εκτοξεύτηκε στο 86,14% το 2019–2020· αυτήν την παραλλαγή προτίμησε και το lifo.gr (68,18%· καμία εμφάνιση το 2013–2014). Η παραλλαγή *κορονοϊός* γνώρισε εντυπωσιακή αύξηση σε δύο σάιτ: το news247.gr (από 23,61% στο 81,91%) και στο newsbeast.gr (από 21,05% στο 88,68%). Διακύμανση παρουσιάζει η τρίτη παραλλαγή, ο *κοροναϊός*: στο in.gr η χρήση της μειώθηκε από 94,40% στο 83,30% αλλά αυξήθηκε στο news.gr από 61,67% στο 88,84%).

Η μετάβαση, όπως είπαμε, από τη Φάση 1 στις Φάσεις 2 και 3 είναι μετάβαση από μια περίοδο χωρίς ρητές ρυθμίσεις σε μια περίοδο με εκπεφρασμένες ρυθμίσεις. Είχε επίδραση στη πραγματική γλωσσική χρήση αυτή η μετάβαση; Στις Εικόνες 2.1–2.6 βλέπουμε τα ημερήσια ποσοστά χρήσης κάθε παραλλαγής σε χρονοσειρά. Το κίτρινο σημαιάκι που κοιτάει προς τα αριστερά δηλώνει τη δημοσίευση του Σαραντάκου (24/01/2020)· το μπλε, προς τα αριστερά κι αυτό, τη δημοσίευση του Μπαμπινιώτη (26/01/2020)· το σημαιάκι στα δεξιά δηλώνει δημοσίευση στο ίδιο το σάιτ ενός μεταγλωσσικού κειμένου (βλ. Πρωτογενείς Πηγές στη Βιβλιογραφία). Τα σάιτ kathimerini.gr και news.gr δεν δημοσίευσαν μεταγλωσσικό κείμενο. Τα χρώματα κάθε σημαίας αντιστοιχούν στα χρώματα της αντίστοιχης παραλλαγής.

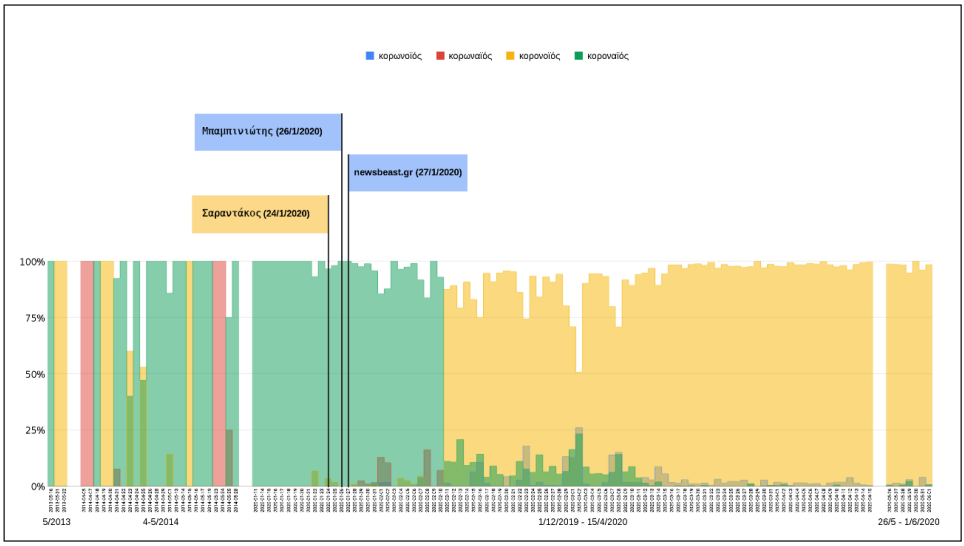
Παρατηρούμε δύο τύπους κατανομών. Η χρονοσειρά για την kathimerini.gr (Εικόνα 2.1) και το lifo.gr (Εικόνα 2.2) δείχνει σημαντική ποικιλότητα στη Φάση 1 ακολουθούμενη από μια ξαφνική αλλαγή κάποια στιγμή μετά την έναρξη της πανδημίας και (;) τη δημοσίευση σχετικών μεταγλωσσικών κειμένων: ο *κοροναϊός* εγκαταλείπεται χάριν του *κορωνοϊού*. Αυτό το «σημείο αλλαγής» (change point, βλ. Malory, 2021) δηλώνει πιθανή επίδραση μιας ρύθμισης ή αλλαγή στη διορθωτική τακτική του σάιτ ή και τα δύο (η kathimerini.gr επιβεβαίωσε την αλλαγή στη διορθωτική πρακτική). Τον ίδιο τύπο κατανομής παρουσιάζουν τα newsbeast.gr (Εικόνα 2.3) και news247.gr (Εικόνα 2.4), αλλά αυτή τη φορά η αλλαγή είναι από τον *κοροναϊό* στον *κορονοϊό*. Ο δεύτερος τύπος κατανομής είναι αυτός του in.gr (Εικόνα 2.5) και του news.gr (Εικόνα 2.6), που φαίνεται να χρησιμοποιούν με αρκετή συνέπεια την παραλλαγή *κοροναϊός* και στις τρεις φάσεις. Η συνεπής αυτή χρήση δηλώνει ενδεχομένως μια «άνωθεν» εκδοτική τακτική που, όπως είδαμε, επιβεβαιωμένα ακολουθείται στο news.gr.

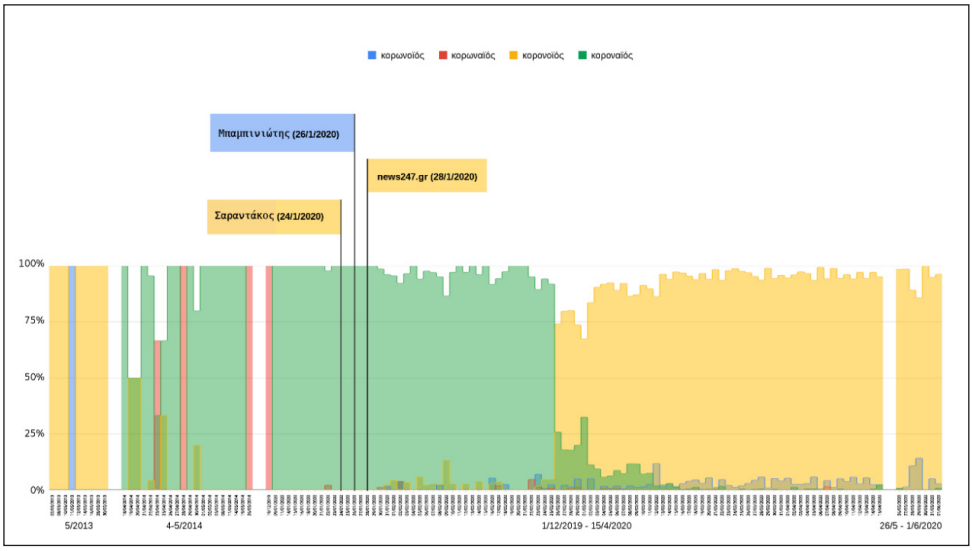
Εικόνα 2.1 Χρονοσειρά για τον ιστότοπο kathimerini.gr

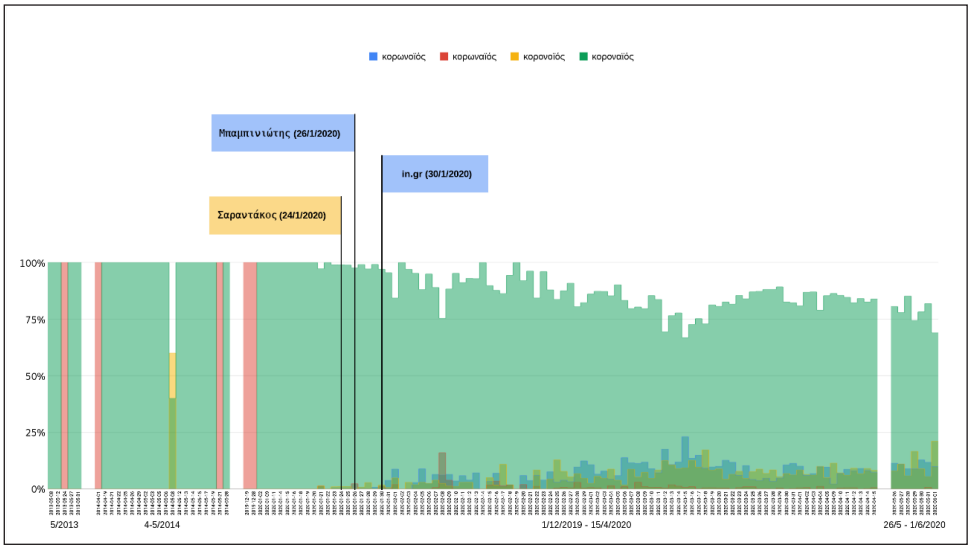
Εικόνα 2.2 Χρονοσειρά για τον ιστότοπο lifo.gr

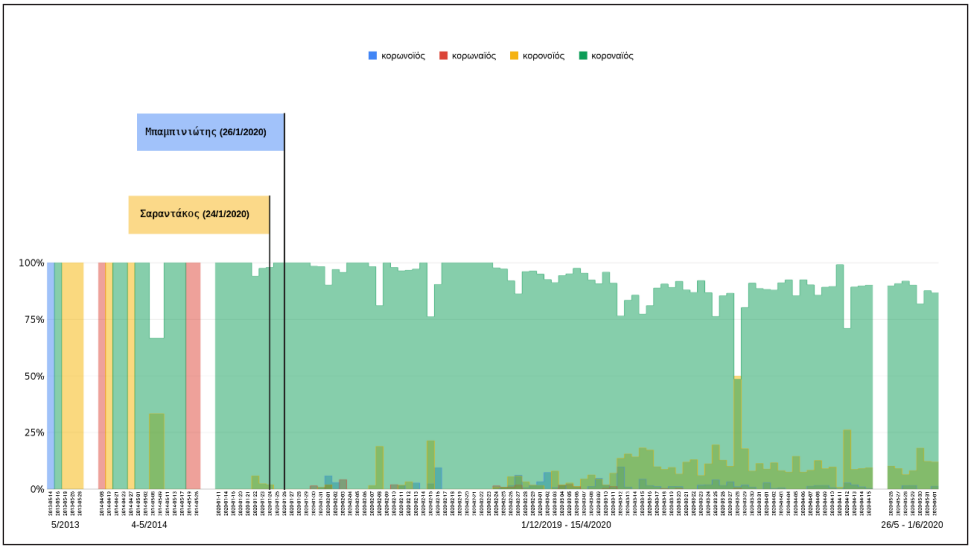
Εικόνα 2.3 Χρονοσειρά για τον ιστότοπο newsbeast.gr

Εικόνα 2.4 Χρονοσειρά για τον ιστότοπο news247.gr

Εικόνα 2.5 Χρονοσειρά για τον ιστότοπο in.gr

Εικόνα 2.6 Χρονοσειρά για τον ιστότοπο news.gr

Αλλά ποια παραλλαγή είναι η κυρίαρχη, συνολικά και όχι σε συγκεκριμένους ιστότοπους; Το σώμα κειμένων της Φάσης 3, που περιλαμβάνει δεδομένα από 18 σάιτ, σχεδιάστηκε για ν' απαντηθεί αυτό το ερώτημα. Στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται τα ποσοστά χρήσης κάθε παραλλαγής και στις τρεις φάσεις,

πρώτα για τα έξι σάιτ (στήλη 3) και στη συνέχεια και για τα 18 (στήλη 4). (Έχουμε παραλείψει τα ασήμαντα ποσοστά ελάσσονων παραλλαγών.)

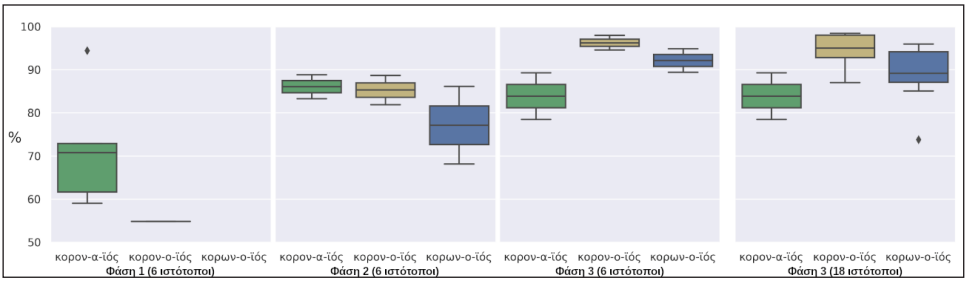
	Φάση 1	Φάση 2	Φάση 3	Φάση 3
	6 ιστότοποι			18 ιστότοποι
κορωνοϊός	4,66	20,72	24,99	**43,01**
κορονοϊός	22,18	37,31	**41,21**	**44,90**
κορονaϊός	3,53	0,39	00,12	0,16
κορωναϊός	**69,63**	**41,50**	33,67	11,91

Πίνακας 2 Συνολικά ποσοστά των τεσσάρων κύριων παραλλαγών σε όλους τους ιστότοπους

Οι πιο συχνές παραλλαγές είναι οι *κορονοϊός* και *κορωνοϊός* (44,90% και 43,01% αντιστοίχως). Γενικά, οι παραλλαγές με θεματικό -ο- (87,91%) προτιμώνται σε σχέση με τις παραλλαγές με -α- (12,07%). Αν υπάρχει νικήτρια παραλλαγή, αυτή θα ήταν ο *κορονοϊός*: 41,21% στα 6 πρώτα σάιτ, 44,90% στα 18 σάιτ.

Ας παρατηρήσουμε τώρα ότι στη Φάση 3 τα υψηλότερα ποσοστά για τον *κορωνοϊό* κυμαίνονται μεταξύ 73,76% και 95,98% σε οχτώ διαφορετικά σάιτ, για τον *κορονοϊό* μεταξύ 87,04% και 98,44% σε άλλα οχτώ σάιτ, ενώ, όπως είδαμε, ο *κορονaϊός* χρησιμοποιείται με σχετική συνέπεια σε δύο μόνο σάιτ, τα in.gr (78,50%) και news.gr (89,32%). Η χρήση κάθε παραλλαγής είναι συνεπώς για να θυμηθούμε έναν όρο του John J. Gumperz, 'compartmentalized'. Αυτή η στεγανοποίηση της χρήσης φαίνεται να αρχίζει στη Φάση 1 και να ενισχύεται στη Φάση 3: στη Φάση 2, το χαμηλότερο ποσοστό μιας παραλλαγής είναι 68,18% και το υψηλότερο 88,84%, αλλά στη Φάση 3 το χαμηλότερο και το ψηλότερο ποσοστό είναι αντιστοίχως 73,76% και 98,44%.

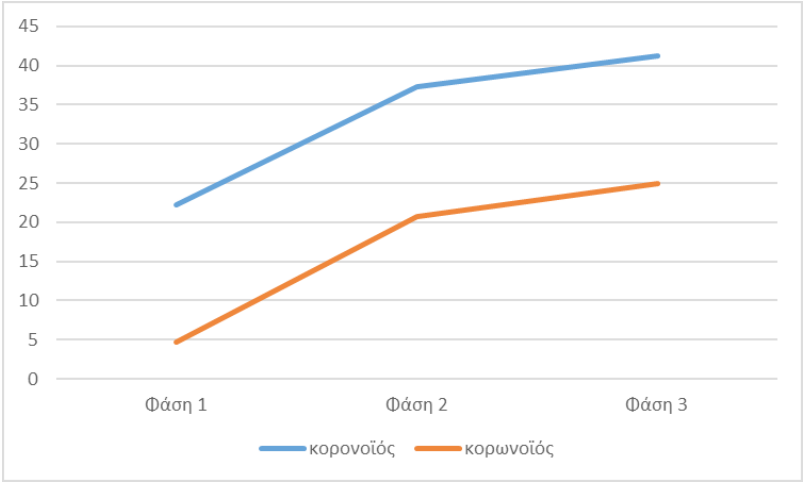
Η τάση αυτή προς στεγανοποίηση απεικονίζεται πολύ καθαρά στα θηκογράμματα (boxplots) της Εικόνας 3, σχεδιασμένα με βάση τα ποσοστά που μόλις αναφέραμε.

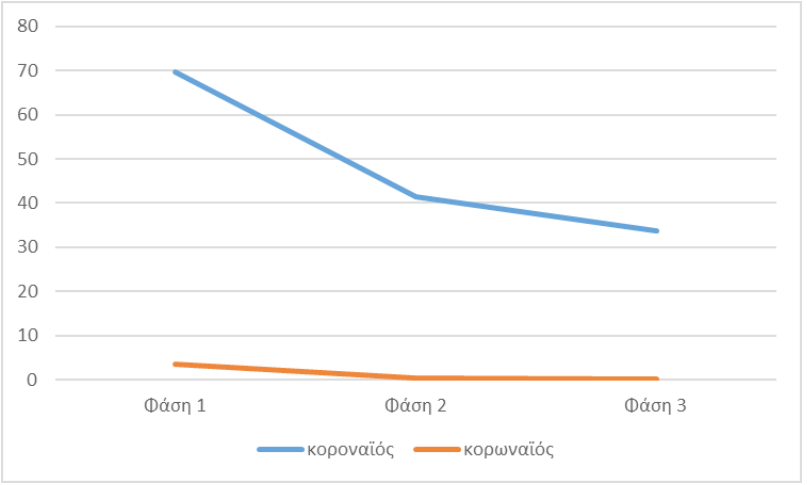
Εικόνα 3 Στεγανοποίηση της χρήσης των παραλλαγών

Η στεγανοποίηση στη χρήση αποτελεί ένδειξη ότι δεν υπάρχει ξεκάθαρη νικήτρια· όλες οι παραλλαγές είναι κυρίαρχες σε κάποιο «διαμέρισμα» (compartment) χρήσης. Πάντως, δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε ότι σε όλα τα 18 σάιτ (Φάση 3), οι παραλλαγές με θεματικό -ο- (87,91%) προτιμώνται σε σχέση με τις παραλλαγές με «θεματικό -α-» (12,07%). Για τα έξι σάιτ για τα οποία έχουμε συγκρίσιμα δεδομένα και στις τρεις φάσεις, είναι φανερό ότι οι παραλλαγές με -ο- (σχεδιάγραμμα της Εικόνας 4α) βρίσκονται σε άνοδο· το αντίθετο ισχύει για τις παραλλαγές με -α- (Εικόνα 4β), ανεξάρτητα από την ορθογραφία του πρώτου συνθετικού (<ο> or <ω>). Ο μορφολογικός παράγοντας λοιπόν (το θεματικό φωνήεν) μάλλον παρά η ορθογραφία (του πρώτου συνθετικού) είναι καθοριστικός σ' αυτήν τη γλωσσική αλλαγή.

Η τάση για επικράτηση του θεματικού -ο- επιβεβαιώνεται και από τη μελέτη νεολογικών συνθέτων με πρώτο συνθετικό το *κορωνα-* ή *κορον-ο-*, όπως *κορονο-ομόλογο* ή *κορονομόλογο*, *κορονοπάρτι* κλπ., καθώς και παράγωγων όπως το επίθετο *κορονοϊκός* ή *κοροναϊκός*. Οι νεολογισμοί αυτοί αυξάνονται εκθετικά, από μηδέν εμφανίσεις στη Φάση 1, σε τέσσερις στη Φάση 2, σε 143 στη Φάση 3. Κυριαρχούν οι παραλλαγές με θεματικό -ο-. Συνολικά εντοπίστηκαν 148 εμφανίσεις 28 νεολογικών λεξημάτων, από τις οποίες οι 139 είχαν θεματικό -ο- και μόνο εννιά είχαν -α-. Από αυτές με το -α-, οι εφτά εμφανίστηκαν στο in.gr, όπου, όπως είδαμε, κυρίαρχη είναι η παραλλαγή *κορωναϊός*· παρά ταύτα, μόνο επτά από τα 52 νεολογικά σύνθετα στο in.gr είχαν θεματικό -α-, πολύ χαμηλό σκορ (13,56%) σε σύγκριση με το ποσοστό του *κορωναϊού* στο ίδιο σάιτ στη Φάση 3 (78,50%). Ο πιο συχνός νεολογισμός ήταν το *κορονο*(-)*ομόλογο* με 84 εμφανίσεις.

Εικόνα 4α Ποσοστά των παραλλαγών με θεματικό -ο- ανά φάση

Εικόνα 4β Ποσοστά των παραλλαγών με «θεματικό -α-» ανά φάση

Μια γρήγορη ματιά στα τιτιβίσματα της Φάσης 3: Κυριαρχεί η παραλλαγή *κορονοϊός* (60,61%), το θεματικό -ο- προτιμάται στις 93,41% των περιπτώσεων, ενώ το πρώτο συνθετικό ορθογραφείται με <ο> στο 65,61% των περιπτώσεων. Η παραλλαγή *κορωνοϊός* εμφανίζει παρόμοια ποσοστά με ή χωρίς hashtag (≈33%), ενώ η παραλλαγή *κορονοϊός* εμφανίζεται πολύ πιο συχνά με hashtag. Οι παραλλαγές με -α- είναι σπάνιες στα hashtag (μόλις 6 εμφανίσεις, 0,53%).

Στις ραδιοφωνικές εκπομπές, τέλος, δεν ακούσαμε ούτε μία φορά την παραλλαγή [koronaios].

7. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στη μελέτη μας αυτή εξετάσαμε τις παραλλαγές της δάνειας λέξης *κορονοϊός* ως πραγματώσεις μιας σύνθετης μεταβλητής, με εκδηλώσεις τόσο γλωσσικές όσο και μεταγλωσσικές. Χρησιμοποιώντας σώματα ελέγχου, παρακολουθήσαμε τη χρήση των παραλλαγών αυτών σε τρεις περιόδους: μια πρώιμη περίοδο χωρίς ρητές ρυθμίσεις και δύο μεταγενέστερες περιόδους, όταν πλέον ποικίλες ρυθμίσεις διατυπώνονταν στον Τύπο και στο ίντερνετ.

Είδαμε ότι στην πρώτη περίοδο (Φάση 1) οι παραλλαγές με θεματικό -α- κυριαρχούσαν στους ειδησεογραφικούς ιστότοπους (73,16%), με τον *κορωναϊό* να είναι η πιο συνηθισμένη παραλλαγή (69,63%). Δεν ήταν αμελητέος, βέβαια, και ο αριθμός των παραλλαγών με θεματικό -ο- (26,84%), με πιο συνηθισμένη την παραλλαγή *κορονοϊός* (22,18%). Επίσης, 74,29% των παραλλαγών ορθογραφούσαν με <ω> το πρώτο συνθετικό. Είναι εύλογο να υποθέσει κανείς ότι στην πρώιμη αυτή περίοδο τα ειδησεογραφικά κείμενα ακολούθησαν τη νόρμα των επαγγελματιών υγείας, και όχι των γλωσσολόγων ή των γλωσσολογούντων.

Η Φάση 2 (αρχές 2020) συμπίπτει χρονικά με την περίοδο δημοσίευσης των περισσότερων μεταγλωσσικών κειμένων. Δεν υπάρχει λοιπόν η απαραίτητη απόσταση (time lag) για ν' αποφανθούμε εάν η χρήση ακολουθεί τις ρυθμιστικές προδιαγραφές. Το αντίθετο φαίνεται να συμβαίνει: οι ρυθμιστικές προδιαγραφές ακολούθησαν την έκρηξη στη χρήση λέξεων όπως *κορονοϊός*. Παρόλα αυτά, είναι σημαντική η αλλαγή σε μεταγλωσσικό επίπεδο: οι νέες αυθεντίες τώρα είναι οι ειδικοί της γλώσσας, όχι οι γιατροί. Και οι ειδικοί της γλώσσας συνιστούσαν κατά πλειοψηφία ορθογραφία <ω> (49/57) και θεματικό φωνήεν -ο- (54/57) (βλ. Πίνακα 1) – περίπου αντίστροφα απ' ό,τι συνέβαινε στη Φάση 1. Σε γλωσσικό επίπεδο παρατηρήσαμε το ίδιο μοτίβο: να κυριαρχούν οι παραλλαγές με -ο- (58,03%), και η ορθογραφία του πρώτου συνθετικού με <ω> (62,22%).

Η Φάση 3 είναι η περίοδος με τη μεγαλύτερη χρονική απόσταση από τα μεταγλωσσικά κείμενα: η παραλλαγή *κορονοϊός* φαίνεται να καθιερώνεται σ' αυτή τη φάση (41,21%). Το θεματικό -ο- προτιμάται στο 66,20% των περιπτώσεων και η ορθογραφία με <ω> στο 58,66%. Υποθέσαμε ότι αν στα έξι σάιτ που εξετάσαμε κατά τις Φάσεις 1 και 2 υπήρχε κάποια τάση, αυτή θα εμφανιζόταν στο πολύ μεγαλύτερο σώμα κειμένων που προέρχονταν από 18 ιστότοπους. Και πράγματι, στο κόρπους αυτό οι παραλλαγές με θεματικό -ο- κυριαρχούν (87,91%), με τον *κορονοϊό* να είναι η πιο συχνή παραλλαγή (44,90%), ενώ η ορθογραφία με <ω> φαίνεται να χάνει τη δυναμική της (54,92%). Οι παραλλαγές με θεματικό -ο- κυριαρχούν επίσης στα νεολογικά σύνθετα, σε όλα τα σάιτ, ακόμα και σ' αυτά που δείχνουν προτίμηση στους τύπους *κορω/οναϊός*· και κυριαρχούν απολύτως στα τιτιβίσματα (93,41%) και στις ραδιοφωνικές εκπομπές (100%). Η κατανομή επηρεάζεται από το Μέσον: οι παραλλαγές με θεματικό -α- δεν είναι ανεκτές σε προφορικά, άτυπα ή υβριδικά Μέσα.

Δεν πρέπει ν' αφήσουμε πάντως την τάση επικράτησης του θεματικού -ο- (που μπορεί να οφείλεται στη γραμματική μάλλον παρά σε ρύθμιση· βλ. παρακάτω σημ. 11) να μας αποκρύψει το ενδιαφέρον φαινόμενο της στεγανοποίησης της χρήσης (φαινόμενο που πολύ πιο εύλογα μπορεί ν' αποδοθεί σε ρύθμιση). Ακόμα και η διστακτικότερα προτεινόμενη παραλλαγή, ο *κορονα*ϊός, χρησιμοποιήθηκε με συνέπεια στο in.gr (78,50%) και στο news.gr (89,32%). Η στεγανοποίηση φαίνεται να είχε ξεκινήσει ήδη από τη Φάση 1, αλλά στο απόγειό της φτάνει στη Φάση 3 (βλ. Εικόνα 3).

Οι δύο αυτές τάσεις – η επικράτηση ορισμένων παραλλαγών και η περιχαράκωση της χρήσης όλων των παραλλαγών – είναι κάπως αντίθετες. Το ερώτημα είναι: ποια από τις δύο, αν όχι και οι δύο, είναι αποτέλεσμα ρύθμισης; Η επικράτηση μιας παραλλαγής ή η περιχαράκωση κάθε παραλλαγής;

Προτείνουμε τον ακόλουθο συλλογισμό: Δεν θα μπορούσε να αποδοθεί στην επικράτηση μιας παραλλαγής η επιτυχία μιας ρύθμισης, για τους κάτωθι λόγους: α. Θα περιμέναμε πετυχημένες να είναι κυρίως εκείνες οι ρυθμίσεις

που αφορούν ζητήματα των οποίων η διευθέτηση δεν μπορεί παρά να γίνεται μέσω μεταγλωσσικών συμβάσεων, όπως ακριβώς συμβαίνει με τα ορθογραφικά ζητήματα. Όμως, στην περίπτωσή μας, οι ρυθμίσεις αποτυγχάνουν ακριβώς στο ζήτημα της ορθογραφίας (του α΄ συνθετικού) – όπου και θα περιμέναμε να είχαν πετύχει. β. Δεν μπορούμε να μιλάμε για ξεκάθαρη επικράτηση σε περιπτώσεις που η ίδια η μεταγλώσσα αμφιταλαντεύεται ανάμεσα σε διαφορετικές εκδοχές· πολύ απλά, η επιτυχία μιας παραλλαγής είναι η αποτυχία των άλλων. γ. Η τάση για καθιέρωση των παραλλαγών με θεματικό -ο- μπορεί κάλλιστα να θεωρηθεί ζήτημα γραμματικής, όχι *ρύθμισης* της γραμματικής· βλ. και γραμματικό ιντερλούδιο στην ενότητα 4.[11] δ. Η κατανομή των παραλλαγών δεν είναι ομοιόμορφη και ποικίλλει ανάλογα με το μέσο, το είδος, το επίπεδο του λόγου (κείμενα ιατρικά, ειδησεογραφικά, τουϊταρίσματα, προφορική συνομιλία)· η κατανομή των παραλλαγών δεν έχει την ομοιογένεια που κάθε ρύθμιση επιτάσσει. ε. Επιπλέον, ακόμη και αν υπήρχε επίδραση της ρύθμισης, δεν θα μπορούσε να διαγνωστεί μέσω των αλλαγών στη χρήση: είδαμε ότι η επίδραση μιας ρύθμισης μπορεί να τεκμαίρεται εξίσου από τις απότομες αλλαγές (change points) στην κατανομή των παραλλαγών όσο και από την απουσία αλλαγής, εφόσον αυτή δηλώνει μια διαρκή, σιωπηρή διορθωτική πρακτική· αν απλώς ψάχναμε αλλαγές στις συχνότητες, θα μας διέφευγε, ίσα-ίσα, ο ήδη επιτυχημένος πρισκριπτιβισμός, αυτός που εξακολουθεί να ασκείται σιωπηλά, μέσω της παραδειγματικής χρήσης.

Θεωρούμε, αντίθετα, ότι η μερισματοποίηση, η μερική στεγανοποίηση της χρήσης, το γεγονός δηλαδή ότι διαφορετικές διορθωτικές πρακτικές ασκούνται με σχετικά ομοιόμορφο τρόπο σε διαφορετικές επικράτειες (με πιο χαρακτηριστικές αυτές των διαφορετικών ιστότοπων) αποτελεί ένδειξη επίδρασης των ρυθμίσεων πιο εύλογη, γιατί θα εξηγούσε τα αποτελέσματα που επιφέρουν οι ρυθμίσεις, ειδικά όταν ποικίλλουν, στο σύνολό τους. Θα πρέπει απλώς να δεχτούμε το αυτονόητο: ότι ναι μεν οι ρυθμίσεις αποσκοπούν στην εξάλειψη της ποικιλότητας, αλλά αυτό δεν αποκλείει διαφορετικές ρυθμίσεις να γίνονται πρόξενοι ποικιλότητας.

Άλλωστε, στην Ελλάδα, αυτή η κατάσταση διαμοιρασμένης ποικιλότητας είναι κάθε άλλο παρά ασυνήθιστη. Τα νεότερα χρόνια, όπως και παλαιότερα, η νεοελληνική ρυθμιστική (όπως και παλαιότερα η μεταρρυθμιστική) μεταγλώσσα χαρακτηρίζεται από μεταβλητότητα, δομείται γύρω από οδηγίες αντίθετες ή και αντιφατικές που περιλαμβάνονται σε ευρύτερα, διαφοροποιημένα ρεπερτόρια χρήσης, τα οποία με τη σειρά τους υπακούουν σε διαφορετικές ιδεολογίες και

[11] Εννοούμε τον όρο «γραμματική» με τη σημασία που αποδίδει η Poplack (2015: 317) στη φράση underlying grammar of variability. Οι πιο αποτελεσματικές ρυθμίσεις μοιάζει να είναι αυτές που προμοτάρουν μιαν ήδη εγκατεστημένη στη χρήση τάση. Οι Hinrichs, Szmrecsanyi και Bohmann (2015) δείχνουν ότι οι ρυθμίσεις είναι πιο επιτυχείς όταν ακολουθούν την τάση που ονομάζουν colloquialization. Η Poplack (2005: 317) τονίζει την προτεραιότητα που έχουν οι tacit variable constraints […] over all other influences. Η κυριαρχία του θεματικού -ο- στα ελληνικά σύνθετα υπόκειται, θεωρούμε, σε μια «υποκείμενη γραμματική της μεταβλητότητας».

πολιτικές· βλ. Moschonas (2019). Ελπίζουμε η μελέτη μας να συμβάλει στην αποκατάσταση των ρυθμιστικών προσεγγίσεων στη γλώσσα ως πρακτικών που συνεισφέρουν στην ποικιλότητα, αντίθετα με ό,τι οι ίδιες πιστεύουν και επιδιώκουν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πρωτογενείς Πηγές (χρονολογικά· τελευταία πρόσβαση: 8 Απριλίου 2022)

lexilogia 2014: «coronavirus = κορονοϊός, κοροναϊός». (21/04/2014)[https://www.lexilogia.gr/threads/coronavirus-κορονοϊός-κοροναϊός.14814/, με συμπληρώσεις 10/12/2021].

flash.gr 2020[=Κομνηνού, Ε.· αρχικά υπό το όνομα Κωνσταντοπούλου, Α.]: «Κορονοϊός ή κοροναϊός: Πώς γράφεται ο ιός που έχει προκαλέσει παγκόσμια ανησυχία».(22/01/2020)[https://www.flash.gr/world/1569953/koronoios-i-koronaios].

Σαραντάκος 2020: Ν. Σαραντάκος, «Κορονοϊός ή κοροναϊός;». (24/01/2020) [https://sarantakos.wordpress.com/2020/01/24/coronavirus/].

Μπαμπινιώτης 2020: Γ. Μπαμπινιώτης, «Κινεζικός ιός με πρόβλημα και γλωσσικό!... κορωνΑϊός ή κορωνΟϊός ή κορωνιός; Και: κορώνα ή κορόνα;». (26/01/2020)[https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=796375910866391&id=100014819679993] = Γ. Μπαμπινιώτης (χ.χ.) «Κινεζικός ιός: κορωνΑϊός ή κορωνΟϊός ή κορωνιός;» [https://www.babiniotis.gr/lexilogika/leksilogika-2/467-kinezikos-ios-koronaios-i-koronoios-i-koronios].

newsbeast.gr 2020: «Ο Γιώργος Μπαμπινιώτης απαντά: ΚορωνΑϊός ή κορωνΟϊός ή κορωνιός;» (27/01/2020) [https://www.newsbeast.gr/greece/arthro/5941128/o-giorgos-mpampiniotis-apanta-koronaios-i-koronoios-i-koronios].

news247.gr 2020: «Κορονοϊός ή κοροναϊός; Ποιο είναι το σωστό τελικά» (28/01/2020)[https://www.news247.gr/koinonia/koronoios-i-koronaios-poio-einai-to-sosto-telika.7572513.html].

enikos.gr 2020: «Κορονοϊός, κορωνοϊός ή κοροναϊός; – "Μάχη" για την ορθογραφία» (30/01/2020)[https://www.enikos.gr/society/koronoios-koronoios-i-koronaios-machi-gia-tin-orthografia/1372223/].

in.gr 2020: «Κοροναϊός ή κορωναϊός; -Τι απαντά ο Μπαμπινιώτης;» (30/01/2020) [https://www.in.gr/2020/01/30/plus/perierga/koronaios-koronaios-ti-apanta-o-mpampiniotis/].

iefimerida.gr 2020: «Κοροναϊός ή κορονοϊός; Ή μήπως, τελικά, κορωνοϊός; – Ποια γραφή είναι προτιμότερη» (01/02/2020)[https://www.iefimerida.gr/ellada/koronaios-i-koronoios-i-mipos-telika-koronoios.

lifo.gr 30/01/2020: «Ο Μπαμπινιώτης εξηγεί γιατί είναι Κορωνοϊός κι όχι Κοροναϊός» https://mikropragmata.lifo.gr/zoi/o-mpampiniotis-eksigei-giati-einai-koronoios-ki-ochi-koronaios/].

gazzetta.gr 2020: «Ούτε κορονοϊός, ούτε κοροναϊός: Ο Μπαμπινιώτης εξηγεί γιατί είναι κορωνοϊός» (30/01/2020) [https://www.gazzetta.gr/plus/koinwnia/article/1440493/oyte-koronoios-oyte-koronaios-o-mpampiniotis-exigei-giati-einai-koronoios-pic].

Σαραντάκος 2020: Ν. Σαραντάκος, «Ποιο από τα δυο είναι σωστό;» (06/02/2020) [https://sarantakos.wordpress.com/2020/02/06/ert3/].

Κωνσταντινίδης 2020: Θ. Κωνσταντινίδης, «Επίκαιρο: κορονοϊός, κοροναϊός, κορωναϊός, κορωνοϊός ή κορωνιός;» (21/03/2020)[https://efkozani.gr/επίκαιρο-κορονοϊός-κοροναϊός-κορωνα/].

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 06/04/2020: Ά. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, «Στα χρόνια της κοινωνικής απόστασης» [Online], [https://filologos1962.blogspot.com/2020/04/blog-post.html?m=0].

Χαραλαμπάκης 2020: Χρ. Χαραλαμπάκης, «Κορονοϊός και ηθικός πανικός». Χάρτης 16 (16/04/2020)[https://www.hartismag.gr/hartis-16/klimakes/koronoios-kai-hoikos-panikos].

Katsogiannou, M. and Stefanidou, Z. (2020) *COVID-19: To Lexiko*. Athens: Kavvadia Crew. [https://covid19.algolysis.com/glossary].

Ιατρικά Κείμενα

Bennett, Dolin & Blaser 2020: J. E. Bennett, R. Dolin, M. J. Blaser, *Λοιμώδη νοσήματα: Βασικές αρχές* (μτφρ. Ν. Σύψας, Δ. Κοφτερίδης, Π. Ιωάννου). Αθήνα: Παρισιάνου.

Χατζηπαναγιώτου & Λεγάκης 2017: Σ. Χατζηπαναγιώτου, Ν. Λεγάκης, *Τα μικρόβια και ο άνθρωπος*. Αθήνα: Ιδιωτική.

Γαρδίκας 2005: Κ. Γαρδίκας, *Ειδική νοσολογία*. Αθήνα: Παρισιάνου.

Ελληνική Εταιρεία Λοιμώξεων - Κέντρο Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων 2015: Ελληνική Εταιρεία Λοιμώξεων - Κέντρο Ελέγχου και Πρόληψης Νοσημάτων, *Κατευθυντήριες Οδηγίες για τη Διάγνωση και τη Θεραπεία των Λοιμώξεων* [Online], [https://www.openbook.gr/kateythyntiries-odigies-gia-ti-diagnosi-kai-ti-therapeia-ton-loimoxeon/].

Μιχαηλίδης & Βέζου-Μαγκούτη 2005: Γ. Μιχαηλίδης, Ν. Βέζου-Μαγκούτη, *Αγγλοελληνικό – Ελληνοαγγλικό Λεξικό των ιατρικών όρων*. Αθήνα: Κωνσταντάρας.

Παπατσίρος 2015: Β. Παπατσίρος, *Ειδική παθολογία πεπτικού συστήματος του χοίρου* [Online], [https://www.openbook.gr/eidiki-pathologia-peptikou-systimatos-tou-xoirou/].

Δευτερεύουσα Βιβλιογραφία

Anderwald 2016: L. Anderwald, *Language between Description and Prescription: Verbs and Verb Categories in Nineteenth-Century Grammars of English*. Oxford: Oxford University Press.

Auer 2006: A. Auer, Precept and practice: The influence of prescriptivism on the English subjunctive. In C. Dalton-Puffer, N. Ritt, H. Schendl & D. Kastovsky (eds.), *Syntax, Style and Grammatical Norms: English from 1500–2000* (pp. 33–53). Frankfurt, Bern: Peter Lang.

Auer 2009: A. Auer, *The Subjunctive in the Age of Prescriptivism: English and German Developments during the Eighteenth Century*. London: Palgrave Macmillan.

De Smedt 2021: K. De Smedt, Contagious "corona" compounding by journalists in a CLARIN newspaper monitor corpus. In C. Navarretta & M. Eskevich (eds.) *Selected Papers from the CLARIN Annual Conference 2020* (pp. 83–92). Linköping Electronic Conference Proceedings 180 [Online], [https://ecp.ep.liu.se/index.php/clarin/article/view/10/10].

Goutsos 2010: D. Goutsos, The Corpus of Greek Texts: A reference corpus for Modern Greek. *Corpora, 5*(1), 29–44.

Hinrichs, Szmrecsanyi & Bohmann 2015: L. Hinrichs, B. Szmrecsanyi, A. Bohmann, *Which*-hunting and the Standard English relative clause. *Language, 91*(4), 806–836.

Malory 2021: B. Malory, *Prescriptivism in action: Evaluating the production and reception of reviewer prescriptivism in Late Modern English* [PhD. Thesis]. U.K: Lancaster University.

Μοσχονάς 2012: Σ. Α. Μοσχονάς, Η λογοκλοπή ως προϋπόθεση της δημοσιογραφίας. *(δε)κατα, 29*, 18–27.

Moschonas 2019: S. A. Moschonas, From language standards to a Standard Language: The case of Modern Greek. *Diacronia, 10* (A142), 1–44.

Moschonas 2020: S. A. Moschonas, Correctives and language change. In S. Raineri, M. Sekali & A. Leroux (eds.), *Linguistic Correction/Correctness* (pp. 207–224). Paris: Presses Universitaires de Paris Nanterre.

Moschonas 2022: S. A. Moschonas, Detecting prescriptivism's effects on language change: The corpus-linguistic approach. In N. Lavidas & K. Nikiforidou (eds.) *Studying Language Change in the 21st Century: Theory and Methodologies* (pp. 315–357). Leiden: Brill.

Moschonas, Mourlas & Paraskevas 2024: S. A. Moschonas, C. Mourlas, Th. Paraskevas, Prescriptivism and variation: The Greek word for 'coronavirus'. In N. Yáñez-Bouza, M. E. Rodríguez-Gil & J. Pérez-Guerra (eds.), *New Horizons in Prescriptivism Research* (pp. 266–295). Bristol: Multilingual Matters.

Moschonas & Paraskevas (forthcoming): S. A. Moschonas, Th. Paraskevas, *'Coronavirus' vs. 'COVID': Prescriptivism and Variation in the Greek News Media*.

Owen 2020: J. Owen, Practicing prescriptivism: How copyeditors treat prescriptive rules. In D. Chapman & J.D. Rawlins (eds.) *Language Prescription: Values, Ideologies and Identity* (pp. 292–306). Bristol: Multilingual Matters.

Παπαναστασίου 2008: Γ. Παπαναστασίου, *Νεοελληνική ορθογραφία: Ιστορία, θεωρία, εφαρμογή*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Percy 1997: C. Percy, Earlier editorial practice vs. later linguistic prescript: Some eighteenth-century illustrations. *English Language Notes, 34*(3), 23–39.

Pillière 2018: L. Pillière, Imposing a norm: The invisible marks of copy editors. In L. Pillière, W. Andrieu, V. Kerfelec & D. Lewis (eds.), *Standardising English: Norms and Margins in the History of the English Language* (pp. 252–276). Cambridge: Cambridge University Press.

Pillière 2020: L. Pillière, US copy-editors, style guides, and usage guides and their impact on British novels. In D. Chapman & J. D. Rawlins (eds.), *Language Prescription: Values, Ideologies and Identity* (pp. 264–291). Bristol: Multilingual Matters.

Poplack 2015: S. Poplack, Norme prescriptive, norme communautaire et variation diaphasique: Les variations diasystématiques et leurs interdépendances dans les langues romanes. In K. Kragh & J. Lindschouw (eds.), *Actes du Colloque DIA II à Copenhague* (pp. 293–319). Strasbourg: Société de linguistique romane/ÉliPhi.

Poplack et al. 2015: S. Poplack, L. G. Jarmasz, N. Dion, N. Rosen, Searching for standard French: The construction and mining of the *Recueil historique des grammaires du français*. *Journal of Historical Sociolinguistics, 1*(1), 13–55.

Pullum 2009: G. K. Pullum, 50 Years of stupid grammar advice. *The Chronicle of Higher Education – The Chronicle Review, 55*(32), B15.

Ράλλη 2007: Α. Ράλλη, *Η σύνθεση λέξεων: Διαγλωσσική μορφολογική προσέγγιση*. Athens: Πατάκης.

Ralli 2013: A. Ralli, *Compounding in Modern Greek*. Dordrecht: Springer.

Ράλλη 2022: Α. Ράλλη, *Μορφολογία* (Νέα, αναθεωρημένη έκδοση). Αθήνα: Πατάκης.

Straaijer 2016: R. Straaijer, Attitudes to prescriptivism: An introduction. *Journal of Multilingual and Multicultural Development, 37*(3), 233–242.

Τριανταφυλλίδης κ.ά. 1941: Μ. Τριανταφυλλίδης κ.ά., *Νεοελληνική Γραμματική (της Δημοτικής)*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Yáñez-Bouza 2021: N. Yáñez-Bouza, Methodological approaches to the study of codification, prescription, and prescriptivism. *Studia Neophilologica* [Online], [doi.org/10.1080/00393274.2021.1934108].

Spiros A. Moschonas
National and Kapodistrian University of Athens,
Department of Communication and Media Studies

Thodoris Paraskevas
National and Kapodistrian University of Athens,
Department of Communication and Media Studies

Costas Mourlas
National and Kapodistrian University of Athens,
Department of Communication and Media Studies

DESCRIPTION, PRESCRIPTION AND THE GREEK VARIANTS OF THE TERM 'CORONAVIRUS'

Summary

With the advent of the COVID-19 pandemic, several metalinguistic texts raised the issue: which form of the Greek loanword for 'coronavirus' is the "correct" one. We have consulted 74 metalinguistic texts on this issue, all published online over the period Jan. 22 – April 3, 2020. Three variants have been prescribed: κορονοϊός, κορωνοϊός, κορoναϊός, while κορωναϊός and κορονιός were also thought to be possible.

We have traced the use of all the possible variants in multiple monitor corpora consisting mainly of texts published in news websites, mined with web scraping techniques and analyzed using NLP libraries in a Python programming environment. Monitor corpora allow the study of prescriptivism in real time, providing valuable insights into its workings. Phase 1 of our corpus (May 2013 and April-May 2014) consists of texts drawn from 6 news websites; the references during this period are to other corona viruses such as MERS-CoV and SARS-CoV; variation during this phase has been unattended by prescriptivists. Phase 2 (December 2019 - April 2020) consists of texts drawn from the same 6 news websites; finally, Phase 3 consists of texts drawn from a much larger corpus of 18 websites at a later period of time (May 26 – June 1, 2020). We have also consulted several medical works that deal with coronaviruses and analyzed two Phase 3 corpora of tweets and of radio broadcasts.

Our analysis shows: α. Considerable shifts in usage between Phase 1 and Phase 2, which could be attributed to the influence of prescriptivism. β. Phase 2 and Phase 3 variation is increasingly compartmentalized (consistent use ranging from 68.18% to 88.84% in Phase 2 and from 73.76% to 98.44% in Phase 3). γ. The variants with 'thematic' -o- are preferred over variants with -a- (87.91% vs. 12.07% respectively, in Phase 3). The thematic -o- prevails in tweets (93.41%) and in radio broadcasts (100%).

Keywords: Standardization, Prescriptivism, Corpus linguistics, Sociolinguistics, 'Coronavirus'

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch24

Σπυρίδων Μπούρας[1]
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Ελένη Γρίβα[2]
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Παναγιώτης Μπάρκας[3]
Πανεπιστήμιο Αργυροκάστρου
Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας, Λογοτεχνίας και Ελληνικού Πολιτισμού

ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΕΝΟΣ ΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΕΠΙΜΟΡΦΩΤΙΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΣΕ ΔΙΓΛΩΣΣΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΑ

Σε αυτή την εργασία παρουσιάζεται η εφαρμογή και η αξιολόγηση ενός 6μηνου εξ αποστάσεως προγράμματος εκπαιδευτικών που διδάσκουν την ελληνική γλώσσα σε δίγλωσσα/διαπολιτισμικά περιβάλλοντα. Στόχος του προγράμματος ήταν οι εκπαιδευτικοί που διδάσκουν την ελληνική γλώσσα σε δίγλωσσα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα να καταρτιστούν σε καινοτόμα εργαλεία διαχείρισης του συγκεκριμένου εκπαιδευτικού περιβάλλοντος, καθώς και σε νέες σύγχρονες μεθόδους στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας. Αναλυτικότερα, πραγματοποιήθηκε εξ αποστάσεως κατάρτιση, σε σύγχρονα και ασύγχρονα περιβάλλοντα μέσα από ειδική εκπαιδευτική πλατφόρμα. Για την αξιολόγηση του προγράμματος ακολουθήθηκε μια πολύ-μεθοδολογική προσέγγιση αξιοποιώντας διαφορετικά ερευνητικά εργαλεία: α) ερωτηματολόγια και β) συνεντεύξεις με τους εκπαιδευτικούς που συμμετείχαν στο πρόγραμμα. Από τα αποτελέσματα της έρευνας καταδείχθηκε η αποτελεσματικότητα του επιμορφωτικού προγράμματος και αναδείχθηκε η ενεργή εμπλοκή των εκπαιδευτικών σε όλα τα στάδια του προγράμματος προσδίδοντας έναν ολιστικό χαρακτήρα στη διαδικασία.

Λέξεις-κλειδιά: Επιμόρφωση, Εκπαιδευτικοί ελληνικής γλώσσας, Δίγλωσσα μαθησιακά περιβάλλοντα

[1] sbouras@uowm.gr
[2] egriva@uowm.gr
[3] egriva@uowm.gr

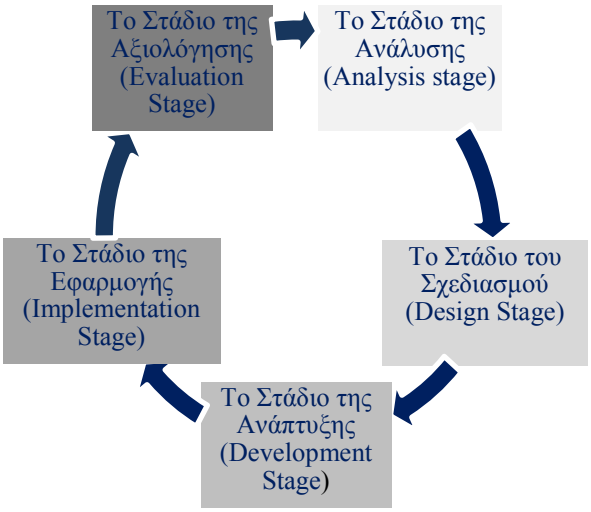
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αξιοποίηση ψηφιακών περιβαλλόντων και εργαλείων στην επιμόρφωση των εκπαιδευτικών στη σημερινή εποχή, αποτελεί μια διαδικασία «εκ των ουκ άνευ» (Nnaji & Nwabufo 2022). Η εξ αποστάσεως επιμόρφωση ως ένα ευέλικτο εκπαιδευτικό μοντέλο προσφέρει μια σειρά από πλεονεκτήματα συμβάλλοντας α) στον εκσυγχρονισμό των εκπαιδευτικών συστημάτων, β) στην ενσωμάτωση ψηφιακών περιβαλλόντων στην επιμόρφωση και γ) στην εφαρμογή της αυτονομίας και της κάλυψης των σύγχρονων αναγκών των εκπαιδευτικών (Tzifopoulos 2020). Πρόκειται με άλλα λόγια για το κλειδί της επιτυχίας των σύγχρονων επιμορφωτικών προγραμμάτων.

Εξάλλου, η επιμόρφωση αποτελεί μια δυναμική διαδικασία επανακαθορισμού και επαναπροσδιορισμού γνώσεων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων οι οποίες σχετίζονται άμεσα με την καθημερινή πρακτική. Για την επίτευξη αυτού του στόχου, η εξ αποστάσεως εκπαίδευση επιβάλλεται καθώς συμβάλει στη δημιουργία περιβαλλόντων που ακυρώνουν οποιουσδήποτε χρονικούς και χωρικούς προσδιορισμούς (Μπούρας & Γρίβα 2021). Σε ένα τέτοιο πλαίσιο η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών αποτελεί μια «πρόκληση» για τους εκπαιδευτικούς (Sert 2021). Η αξιολόγηση μάλιστα στο πλαίσιο των προγραμμάτων επιμόρφωσης είναι κομβικής σημασίας προκειμένου να διασφαλιστεί ο υψηλός βαθμός αποδοτικότητας των προγραμμάτων παρέχοντας με αυτόν τον τρόπο το επιστημονικό πλαίσιο για την αποτελεσματικότητα και τη βελτίωση των αξιολογούμενων αντικειμένων (Alsalamah & Callinan 2021).

1.1. Η επιλογή του μοντέλου εκπαιδευτικού σχεδιασμού της παρούσας έρευνας

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία διακρίνεται μια πολυτυπία μοντέλων εκπαιδευτικού σχεδιασμού για τη διεξαγωγή εξ αποστάσεως επιμορφωτικών προγραμμάτων (Alnajdi 2018) τα οποία ποικίλουν ως προς τη στοχοθεσία τους, το θεωρητικό πλαίσιο στο οποίο βασίζονται κάθε φορά, την εφαρμογή και τις διαφορετικές οντολογικές θεωρήσεις που υιοθετούν. Στην παρούσα έρευνα υιοθετήθηκε το μοντέλο εκπαιδευτικού σχεδιασμού ADDIE το οποίο διακρίνεται για την αποτελεσματικότητά του καθώς προσφέρει μια σειρά από πλεονεκτήματα (Spatioti et al. 2022) όπως: η ευελιξία, η προσαρμοστικότητά του και η ευρύτητά του, καθώς έχει δοκιμαστεί ευρέως από αντίστοιχα επιμορφωτικά προγράμματα ανά τον κόσμο. Πρόκειται για ένα δυναμικό και ευέλικτο εργαλείο το οποίο περιλαμβάνει 5 στάδια εκπαιδευτικού σχεδιασμού:

Σχήμα 1: Τα πέντε στάδια του εκπαιδευτικού μοντέλου σχεδιασμού ADDIE

Η αξιοποίηση του συγκεκριμένου μοντέλου εκπαιδευτικού σχεδιασμού θεωρήθηκε αποτελεσματική καθώς συνέβαλε στην ανίχνευση των αναγκών των επιμορφούμενων εκπαιδευτικών, στη διαμόρφωση της κατάλληλης στοχοθεσίας, στη δημιουργία ενός σύγχρονου επιμορφωτικού περιβάλλοντος με επίκεντρο τους ίδιους τους επιμορφούμενους, καθώς επίσης συνέβαλε στη μεγιστοποίηση της αυτονομίας των εκπαιδευτικών και στη διαμόρφωση ενός αποτελεσματικού πλαισίου συνεχούς αξιολόγησης και ανατροφοδότησης από μέρους των επιμορφούμενων (Park & Huffman 2020). Το παρόν πρόγραμμα επιμόρφωσης σχεδιάστηκε με βάση τους σύγχρονους και ασύγχρονους τρόπους επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης για τη δημιουργία ενός σύγχρονου ψηφιακού περιβάλλοντος μάθησης προκειμένου να απολαύσουν το «ταξίδι» της επιμόρφωσης, με αυτοπεποίθηση να εμπλέκονται ενεργά στις δραστηριότητες του προγράμματος, να ενδυναμώνουν τις δεξιότητές τους και να έρθουν σε επαφή με εναλλακτικές ιδέες για τη σύγχρονη σχολική τάξη.

1.2. Η μέθοδος αξιολόγησης της παρούσας επιμόρφωσης

Η αξιολόγηση του επιμορφωτικού προγράμματος της παρούσας έρευνας βασίστηκε σε έναν συγκερασμό δύο μοντέλων, τα οποία αξιοποιούνται διεθνώς σε έρευνες αξιολόγησης επιμορφωτικών προγραμμάτων:

i. Του μοντέλου αξιολόγησης του Guskey (2000) και
ii. Τη διαδικασία αξιολόγησης που προτείνει ο Stake (1967).

Αναλυτικότερα διερευνήθηκαν:

i. *Οι προϋπάρχουσες συνθήκες (μοντέλο Stake)*. Η συγκεκριμένη αξιολόγηση αναφέρεται στη διερεύνηση της προϋπάρχουσας κατάστασης και στη χαρτογράφηση των επιμορφωτικών αναγκών των εκπαιδευτικών καθώς επίσης και στη σκιαγράφηση των προσδοκιών των ερωτηθέντων από το επιμορφωτικό πρόγραμμα που θα υλοποιούνταν. Ως εργαλεία διερεύνησης χρησιμοποιηθήκαν δύο ερωτηματολόγια, το ένα χαρτογράφησης των επιμορφωτικών αναγκών και το άλλο για τη διερεύνηση των προσδοκιών των συμμετεχόντων στο επιμορφωτικό πρόγραμμα.

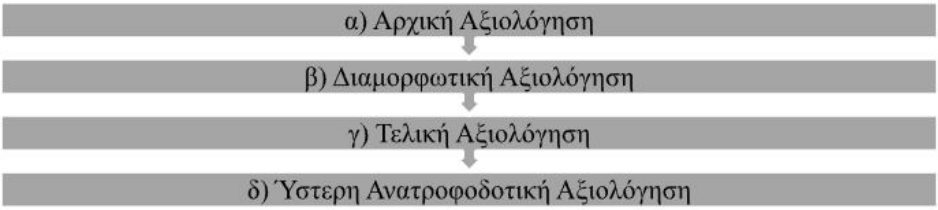
ii. *Οι αντιδράσεις των συμμετεχόντων (1ο στάδιο του Guskey)*. Σε αυτό το στάδιο διερευνηθήκαν οι απόψεις των εκπαιδευτικών για τη συμμετοχή τους στο επιμορφωτικό πρόγραμμα. Η διερεύνηση αυτού του σταδίου πραγματοποιήθηκε μέσω ενός διαδικτυακού ερωτηματολογίου.

iii. *Η μάθηση των συμμετεχόντων (2ο στάδιο του Guskey)*. Σε αυτό το στάδιο γίνεται η αξιολόγηση της γνωστικής διάστασης του επιμορφωτικού προγράμματος. Η διερεύνηση πραγματοποιήθηκε με τη συμπλήρωση ενός διαδικτυακού ερωτηματολογίου, με ερωτήσεις για τις γνώσεις και τις δεξιότητες που αποκτήθηκαν από το επιμορφωτικό πρόγραμμα.

iv. *Η στήριξη που παρέχεται από το πλαίσιο (3ο στάδιο του Guskey)*. Σε αυτό το στάδιο γίνεται η διερεύνηση της παροχής στήριξης συνολικά από το πλαίσιο, για την εφαρμογή και αξιοποίηση της γνώσης και των δεξιοτήτων που αποκτήθηκαν από το επιμορφωτικό πρόγραμμα. Η διερεύνηση αυτού του σταδίου υλοποιήθηκε με τη μορφή της ελεύθερης συζήτησης κατά τη διάρκεια των σύγχρονων τηλεσυναντήσεων που πραγματοποιούνταν με τους εκπαιδευτικούς.

v. *Η εφαρμογή της νέας γνώσης και των δεξιοτήτων (4ο στάδιο του Guskey)*. Το τέταρτο επίπεδο, σύμφωνα με τον Guskey, σχετίζεται με την πρακτική εφαρμογή των όσων έμαθαν οι επιμορφούμενοι στις σχολικές τους τάξεις. Στην παρούσα έρευνα, ένα εξάμηνο μετά τη λήξη του επιμορφωτικού προγράμματος, οι επιμορφούμενοι εκπαιδευτικοί συμπλήρωσαν ένα διαδικτυακό ερωτηματολόγιο το οποίο περιλάμβανε ερωτήσεις κλειστού και «ανοιχτού» τύπου που αφορούσαν τον βαθμό εφαρμογής των όσων αποκτήθηκαν στο πρόγραμμα, τις συνέπειες στους μαθητές τους, τη διάχυση της γνώσης σε συναδέλφους και τέλος την προοπτική της μελλοντικής αναβάθμισης του γλωσσικού μαθήματος.

Συνολικά, για την αξιολόγηση του επιμορφωτικού προγράμματος αξιοποιήθηκαν τέσσερις μορφές αξιολόγησης που πραγματοποιήθηκαν σε διαφορετικά στάδια. Πιο συγκεκριμένα:

2. Η ΕΡΕΥΝΑ

2.1. Σκοπός και διαδικασία

Βασικός σκοπός του επιμορφωτικού προγράμματος που υλοποιήθηκε από τον Φεβρουάριο έως τον Ιούνιο του 2020, ήταν οι εκπαιδευτικοί που διδάσκουν την ελληνική γλώσσα σε δίγλωσσα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα (στο πλαίσιο των μειονοτικών σχολείων της Αλβανίας) να καταρτιστούν σε καινοτόμα εργαλεία διαχείρισης του συγκεκριμένου εκπαιδευτικού περιβάλλοντος καθώς και σε νέες σύγχρονες μεθόδους στη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας. Αναλυτικότερα, πραγματοποιήθηκε εξ αποστάσεως κατάρτιση, σε σύγχρονα και ασύγχρονα περιβάλλοντα μέσα από την ειδική εκπαιδευτική πλατφόρμα "LearnWorlds" (https://www.learnworlds.com/). Βασικά κριτήρια επιλογής της αποτέλεσαν: α) η χρηστικότητά της, β) η ευελιξία της, γ) η εξελιξιμότητά της, δ) η σταθερότητα στη δομή της, ε) το ασφαλές περιβάλλον που προσφέρει, ζ) η αλληλεπιδραστικότητά της και η) η φιλική διεπαφή της πλατφόρμας με τον χρήστη (Palaigerogiou & Papadopoulou 2019).

Σύμφωνα με τη χαρτογράφηση των αναγκών (Απρίλιος έως Δεκέμβριος του 2019) των εκπαιδευτικών που διδάσκουν την ελληνική γλώσσα σε δίγλωσσα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα στην περιοχή και με βάση τις προδιαγραφές που υπαγορεύονται από τη διεθνή βιβλιογραφία, σχεδιάστηκαν 10 Θεματικές Ενότητες με σύγχρονες μεθόδους διδασκαλίας της νεοελληνικής γλώσσας. Η κάθε Θεματική Ενότητα αποτελούνταν από 3 εκπαιδευτικές υποενότητες:

- Στην 1η υποενότητα περιλαμβάνονταν διαδραστικά βίντεο, όπου παρουσιαζόταν το υλικό και ενδεικτικές δραστηριότητες για τους εκπαιδευτικούς.
- Στη 2η υποενότητα υπήρχε ποικιλία πολυθεματικών δραστηριοτήτων στις οποίες εμπλέκονταν οι εκπαιδευτικοί-επιμορφούμενοι ενεργά μέσα από την πλατφόρμα.
- Στην 3η και τελευταία υποενότητα οι εκπαιδευτικοί κατασκεύαζαν/δημιουργούσαν οι ίδιοι για την τάξη τους ένα δείγμα υλικού που θα χρησιμοποιούσαν στο γλωσσικό μάθημα.

2.2. Συμμετέχοντες στην υλοποίηση του επιμορφωτικού προγράμματος

Οι συμμετέχοντες στην υλοποίηση του προγράμματος ήταν 43 εκπαιδευτικοί σχολικών μονάδων της ελληνικής μειονοτικής εκπαίδευσης στην περιοχή του Αργυροκάστρου, του Δέλβινου και των Αγίων Σαράντα. Πρόκειται για τους εκπαιδευτικούς των τριών αναγνωρισμένων ελληνικών μειονοτικών περιοχών στην περιοχή της Αλβανίας.

Φύλο	Άνδρας	Γυναίκα		
	16,3%	83,7%		
Ηλικία	21-30	31-40	41-50	50+
	7,0%	20,9%	46,5%	25,6%
Έτη προϋπηρεσίας	1-5	6-10	11-20	20+
	11,6%	7,0%	34,9%	46,5%
Θέση των ερωτώμενων στην εκπαίδευση	Διευθυντής Σχολείου	Εκπαιδευτικός		
	16,3%	83,7%		
Προπτυχιακές σπουδές των εκπαιδευτικών	Τμήμα Ελληνικής Γλώσσας, Λογοτεχνίας και Ελληνικού Πολιτισμού	Ακαδημία Ελληνικών Σπουδών	Σχολή Επιστημών Αγωγής	Άλλο
	69,8%	11,6%	16,3%	4,7%
Μεταπτυχιακές σπουδές εκπαιδευτικών	Μεταπτυχιακό	Πτυχίο άλλης σχολής	Διδακτορικό	Άλλο
	20,9%	9,3%	2,3%	2,3%

Πίνακας 1: Δημογραφικά χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων

2.3. Ανάλυση των δεδομένων των ερωτηματολογίων

Τα δεδομένα των ερωτηματολογίων αναλύθηκαν ποσοτικά, χρησιμοποιώντας το λογισμικό SPSS (26η έκδοση) με το οποίο καταγράφηκαν οι συχνότητες που προέκυψαν από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών. Η επεξεργασία των δεδομένων που προέκυψαν από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων εκπαιδευτικών στις κλειστού και «ανοιχτού» τύπου ερωτήσεις έγινε σε επίπεδο επαγωγικής στατιστικής. Πιο συγκεκριμένα, αξιοποιώντας εργαλεία της περιγραφικής στατιστικής καταγράφηκαν οι συχνότητες που προέκυψαν από τις απαντήσεις των εκπαιδευτικών της ελληνικής μειονοτικής εκπαίδευσης της Αλβανίας και δημιουργήθηκαν τα αντίστοιχα γραφήματα.

3. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΩΝ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ

Στο συγκεκριμένο κεφάλαιο παρουσιάζονται ενδεικτικά αποτελέσματα από α) το ερωτηματολόγιο χαρτογράφησης των αναγκών των εκπαιδευτικών που δόθηκε πριν την έναρξη του προγράμματος, β) το ερωτηματολόγιο τελικής αξιολόγησης και γ) το ερωτηματολόγιο ύστερης ανατροφοδοτικής αξιολόγησης.

3.1. Τα αποτελέσματα από το ερωτηματολόγιο καταγραφής αναγκών των εκπαιδευτικών

3.1.1. Οι τομείς εκπαιδευτικής παροχής

Στον πίνακα 2 παρατίθενται τα αποτελέσματα που αναφέρονται στην ανάγκη υποστήριξης των εκπαιδευτικών σε κύριους τομείς της διδακτικής πράξης. Οι περισσότεροι ερωτώμενοι (60,5%) θεωρούσαν ότι αυτή είναι πολύ μεγάλης σημασίας σε εξ αποστάσεως επιμορφωτικές δράσεις (ηλεκτρονικές πλατφόρμες). Μάλιστα, η πλειονότητα των ερωτώμενων (39,5%) θεωρούσαν ότι είναι μεγάλης σημασίας η ανάγκη υποστήριξης σε επιμορφωτικές παροχές από το ελληνικό κράτος. Σε σχέση με την ανάγκη υποστήριξης σε υλικοτεχνική υποδομή η πλειονότητα των ερωτώμενων (32,6%) εξέφρασε την άποψη ότι είναι μέτριας σημασίας. Αναφορικά με την ανάγκη υποστήριξης σε καινούρια βιβλία, η πλειονότητα των ερωτώμενων (37,2%) θεωρούσε ότι αυτή είναι μικρής σημασίας. Ακόμη, σε ό,τι αφορά την ανάγκη υποστήριξης σε Αναλυτικό Πρόγραμμα, η πλειονότητα των ερωτώμενων (48,8%) υποστήριξε ότι αυτή είναι πολύ μικρής σημασίας.

Τομείς Εκπαιδευτικής Παροχής	α) Σε καινούργια βιβλία		β) Σε υλικοτεχνική υποδομή		γ) Σε Αναλυτικό Πρόγραμμα		δ) Σε επιμορφωτικές παροχές από το ελληνικό κράτος		ε) Σε εξ αποστάσεως επιμορφωτικές δράσεις (ηλεκτρονικές πλατφόρμες)	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Πολύ μεγάλη σημασία	3	7,0	5	11,6	2	4,7	7	16,3	26	60,5
Μεγάλη Σημασία	4	9,3	10	23,3	6	14,0	17	39,5	7	16,3
Μέτρια Σημασία	6	14,0	14	32,6	3	7,0	12	27,9	8	18,6

Μικρή Σημασία	16	37,2	8	18,6	11	25,6	6	14,0	2	4,7
Μηδαμινή Σημασία	14	32,6	6	14,0	21	48,8	1	2,3	0	0,0
Σύνολο	43	100,0	43	100,0	43	100,0	43	100,0	43	100,0

Πίνακας 2: Κατανομή των απαντήσεων του δείγματος ως προς τη σημασία υποστήριξης σε τομείς της εκπαιδευτικής παροχής

3.1.2. Οι εκπαιδευτικές ανάγκες των εκπαιδευτικών στο γνωστικό αντικείμενο

Στον Πίνακα 3 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που αναφέρονται στις εκπαιδευτικές ανάγκες των ερωτώμενων στο γνωστικό αντικείμενο. Το 72,1% των ερωτώμενων αισθάνονταν μέτρια προετοιμασμένοι ή καταρτισμένοι στο να διδάξουν την ελληνική γλώσσα.

	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Πάρα πολύ	1	2,3
Πολύ	3	7,0
Μέτρια	31	72,1
Λίγο	6	14,0
Καθόλου	2	4,7
Σύνολο	43	100,0

Πίνακας 3: Κατανομή των απαντήσεων σύμφωνα με την ιεράρχηση των προτιμήσεων για την ετοιμότητα των εκπαιδευτικών να διδάξουν την ελληνική γλώσσα

Σε ό,τι αφορά τη χρονική διάρκεια των προγραμμάτων, η πλειονότητα των ερωτώμενων προτιμούσε χρονική διάρκεια μεγαλύτερη των 3 μηνών (το 51,2% έδωσε πολύ μεγάλη σημασία στην εν λόγω επιλογή) και, δευτερευόντως, δήλωσε προτίμηση σε χρονική διάρκεια 1-3 μήνες (το 41,9% έδωσε μεγάλη σημασία στην εν λόγω επιλογή).

Διάρκεια Επιμορφωτικών Προγραμμάτων	α) Λιγότερο από 1 εβδομάδα		β) 1 εβδομάδα μέχρι 1 μήνα		γ) 1 με 3 μήνες		δ) Περισσότερο από 3 μήνες		ε) Άλλο	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Πολύ μεγάλη σημασία	5	11,6	4	9,3	11	25,6	22	51,2	1	2,3
Μεγάλη σημασία	2	4,7	8	18,6	18	41,9	14	32,6	0	0
Μέτρια σημασία	4	9,3	24	55,8	11	25,6	4	9,3	0	0
Μικρή σημασία	31	72,1	7	16,3	2	4,7	3	7	0	0
Μηδαμινή Σημασία	1	2,3	0	0	1	2,3	0	0	1	2,3
ΔΑ	0	0	0	0	0	0	0	0	41	95,3

Πίνακας 4: Κατανομή των απαντήσεων του δείγματος ως προς την επιθυμητή διάρκεια της επιμόρφωσης

3.2. Τα αποτελέσματα από το ερωτηματολόγιο της τελικής αξιολόγησης

3.2.1. Τα Χαρακτηριστικά του Επιμορφωτή

Στον Πίνακα 5 παρουσιάζονται τα δεδομένα που αφορούν τα χαρακτηριστικά του επιμορφωτή. Σε όλους τους άξονες αξιολόγησης, η πλειονότητα των ερωτώμενων δήλωσαν πάρα πολύ ικανοποιημένοι. Τα αντίστοιχα ποσοστά για την καλή οργάνωση της παρουσίασης της ύλης ήταν 90,2%, 82,9% για την ενεργοποίηση του ενδιαφέροντος για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας, 87,8% για την ανάλυση και παρουσίαση των εννοιών με τρόπο κατανοητό και με τη χρήση παραδειγμάτων, 80,5% για το κατά πόσον ο επιμορφωτής ήταν γενικά προσιτός και 92,7% για το κατά πόσον ο επιμορφωτής ήταν άμεσος στην επικοινωνία και τη στήριξη.

Χαρακτηριστικά Επιμορφωτή	α) Οργάνωσε καλά την παρουσίαση της ύλης		β) Ενεργοποιούσε το ενδιαφέρον για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας		γ) Ανέλυε και παρουσίαζε τις έννοιες με τρόπο κατανοητό χρησιμοποιώντας παραδείγματα		δ) Ήταν γενικά προσιτός		ε) Ήταν άμεσος στην επικοινωνία και στήριξη	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Πάρα πολύ	37	90,2	34	82,9	36	87,8	33	80,5	38	92,7
Πολύ	4	9,8	7	17,1	5	12,2	8	19,5	3	7,3
Μέτρια	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Λίγο	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Καθόλου	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Πίνακας 5: Κατανομή των απαντήσεων του δείγματος αναφορικά με τα χαρακτηριστικά του επιμορφωτή

3.2.2. *Ζητήματα Οργάνωσης του Επιμορφωτικού Προγράμματος*

Στον Πίνακα 6 παρουσιάζονται τα αποτελέσματα για τα ζητήματα οργάνωσης του επιμορφωτικού προγράμματος. Οι περισσότεροι ερωτώμενοι δήλωσαν πάρα πολύ ικανοποιημένοι από την οργάνωση του προγράμματος (95,1%) και από την ευκολία στον χειρισμό της πλατφόρμας Learnworlds (75,6%), ενώ ανέφεραν ότι παρουσιάστηκαν σε μικρό μόνον βαθμό τεχνικά προβλήματα κατά τη διάρκεια του προγράμματος που οφείλονταν στη σύνδεση internet (39,0%). Επιπλέον, οι περισσότεροι δήλωσαν ότι ήταν πάρα πολύ σημαντικό που μπόρεσαν να παρακολουθήσουν το συγκεκριμένο πρόγραμμα εκπαίδευσης χωρίς να μετακινηθούν (92,7%) και ότι στα εξ αποστάσεως μαθήματα η έλλειψη φυσικής παρουσίας του διδάσκοντα καθόλου δεν επηρέασε την παρακολούθηση του προγράμματος (65,9%).

Αξιολόγηση ως προς το Οργανωτικό Σκέλος του Προγράμματος	α) Το πρόγραμμα ήταν καλά οργανωμένο		β) Η πλατφόρμα Learnworlds ήταν εύκολη στον χειρισμό της		γ) Παρουσιάστηκαν τεχνικά προβλήματα κατά τη διάρκεια του προγράμματος που οφειλόταν στη σύνδεση internet		δ) Είναι σημαντικό που μπόρεσα να παρακολουθήσω συγκεκριμένο προγράμματα εκπαίδευσης χωρίς να μετακινηθώ		ε) Στα εξ αποστάσεως μαθήματα η έλλειψη φυσικής παρουσίας του διδάσκοντα επηρέασε την παρακολούθηση του προγράμματος	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Πάρα πολύ	39	95,1	31	75,6	4	9,8	38	92,7	0	0
Πολύ	2	4,9	8	19,5	3	7,3	3	7,3	0	0
Μέτρια	0	0	1	2,4	9	22	0	0	2	4,9
Λίγο	0	0	1	2,4	16	39	0	0	12	29,3
Καθόλου	0	0	0	0	9	22	0	0	27	65,9

Πίνακας 6: Κατανομή των απαντήσεων του δείγματος αναφορικά με την αξιολόγηση του οργανωτικού σκέλους της επιμόρφωσης

3.3. Τα Αποτελέσματα από το Ερωτηματολόγιο της Ύστερης Ανατροφοδοτικής Αξιολόγησης

3.3.1. Τα Οφέλη του Επιμορφωτικού Προγράμματος σε Μαθητές

Στον Πίνακα 7 καταγράφονται τα αποτελέσματα που αντιστοιχούν στις σκέψεις των εκπαιδευτικών για την αναβάθμιση του μαθήματος της Γλώσσας. Το 34,2% των εκπαιδευτικών συμπεριέλαβε την παρακολούθηση αντίστοιχων οργανωμένων προγραμμάτων επιμόρφωσης στο μέλλον, το 26,3% την αξιοποίηση του υλικού του προγράμματος στην καθημερινή εκπαιδευτική πράξη, το 73,7% την εφαρμογή των σύγχρονων μεθόδων και τεχνικών διδασκαλίας μέσα στην τάξη, το 31,6% την κατασκευή σύγχρονου διδακτικού υλικού λόγω εξοικείωσης με τις νέες τεχνολογίες, το 34,2% τον σχεδιασμό δημιουργικών δραστηριοτήτων και το 7,9% τη συνεργασία με σχολεία της Ελλάδας στο πλαίσιο διακρατικών προγραμμάτων.

Σκέψεις για Αναβάθμιση του Γλωσσικού Μαθήματος	Ναι		Όχι	
	N	%	N	%
α) Παρακολούθηση αντίστοιχων οργανωμένων προγραμμάτων επιμόρφωσης στο μέλλον	13	34,2	25	65,8
β) Αξιοποίηση του υλικού του προγράμματος στην καθημερινή εκπαιδευτική πράξη	10	26,3	28	73,7
γ) Εφαρμογή των σύγχρονων μεθόδων και τεχνικών διδασκαλίας μέσα στην τάξη	28	73,7	10	26,3
δ) Κατασκευή σύγχρονου διδακτικού υλικού λόγω εξοικείωσης με τις νέες τεχνολογίες	12	31,6	26	68,4
ε) Σχεδιασμός δημιουργικών δραστηριοτήτων	13	34,2	25	65,8
ζ) Συνεργασία με σχολεία της Ελλάδας στα πλαίσια διακρατικών προγραμμάτων	3	7,9	35	92,1

Πίνακας 7: Κατανομή των απαντήσεων του δείγματος ως προς τη συμφωνία για μελλοντική αναβάθμιση του γλωσσικού μαθήματος

4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Από τα δεδομένα της έρευνας καταδείχθηκε η αποτελεσματικότητα του επιμορφωτικού προγράμματος και αναδείχθηκε η ενεργός εμπλοκή των εκπαιδευτικών σε όλα τα στάδια του προγράμματος προσδίδοντας έναν ολιστικό χαρακτήρα στη διαδικασία της αξιολόγησης (Griva & Bouras 2018). Όπως φάνηκε, μέσα από το συγκεκριμένο πρόγραμμα αναπτύχθηκε ένα ειδικό πλαίσιο προκειμένου οι εκπαιδευτικοί να βελτιώσουν τις ψηφιακές τους δεξιότητες αλλά και να καταρτιστούν σε καινοτόμα εργαλεία διαχείρισης του εκπαιδευτικού υλικού και της τάξης τους καθώς και σε νέες σύγχρονες μεθόδους στη διδασκαλία της νεοελληνικής γλώσσας. Πιο συγκεκριμένα, οι εκπαιδευτικοί εμβάθυναν στη διαχείριση της τάξης και στον σχεδιασμό μαθημάτων της ελληνικής γλώσσας με βάση τις σύγχρονες διδακτικές μεθόδους. Επίσης, σημαντικό κομμάτι αποτέλεσε η ενασχόλησή τους με την καλλιέργεια στρατηγικών ανάγνωσης, γραφής και επικοινωνίας σε δίγλωσσα/διαπολιτισμικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα, συμβάλλοντας έτσι στην επιτυχία της μαθησιακής διαδικασίας και σε υψηλότερες σχολικές επιδόσεις εκ μέρους των μαθητών τους. Επιπλέον, καλλιέργησαν στρατηγικές αποτελεσματικής επικοινωνίας και εξοικειώθηκαν με εναλλακτικές

μεθόδους αξιολόγησης του γλωσσικού μαθήματος, υιοθετώντας με αυτόν τον τρόπο μια διαφορετική κουλτούρα μάθησης η οποία συμβάλλει στην ενίσχυση της αυτόνομης μάθησης. Άλλωστε, η μετατόπιση του ενδιαφέροντος από ένα δασκαλοκεντρικό σε ένα μαθητοκεντρικό εκπαιδευτικό πλαίσιο ενισχύει την εφαρμογή καινοτόμων προσεγγίσεων μάθησης και την αξιοποίηση ποικίλων εργαλείων εναλλακτικής αξιολόγησης (Γρίβα & Κωφού 2021). Ακόμη, στη διεθνή βιβλιογραφία, τονίζεται η ενδυνάμωση των δεξιοτήτων των εκπαιδευτικών του γλωσσικού μαθήματος αναφορικά με σύγχρονες μεθόδους και τεχνικές για τη γλωσσική διδασκαλία σε δίγλωσσα/διαπολιτισμικά περιβάλλοντα (Benson et al. 2017).

Κομβικό ρόλο στην επιτυχία του επιμορφωτικού προγράμματος έπαιξε το σύγχρονο ψηφιακό περιβάλλον το οποίο αφενός ήταν εύκολο στη χρήση του και αφετέρου διαμόρφωσε ένα φιλικό και επικοινωνιακό περιβάλλον για τους επιμορφούμενους εκπαιδευτικούς (Palaigeorgiou & Papadopoulou 2019). Επίσης, οι επιμορφούμενοι εκπαιδευτικοί αξιολόγησαν ιδιαίτερα θετικά την εφαρμογή της βιωματικής μάθησης, με τους ίδιους να δοκιμάζουν στην πράξη δραστηριότητες και ιδέες για τις τάξεις τους. Μάλιστα, δεν έμειναν μόνο στην απλή εφαρμογή των όσων άκουγαν και εξασκούνταν αλλά το επιμορφωτικό πρόγραμμα τους έδωσε τη δυνατότητα να κατασκευάζουν το δικό τους υλικό σε κάθε θεματική εκπαιδευτική ενότητα. Παράλληλα, ο ρόλος του επιμορφωτή ήταν ενθαρρυντικός προς τους επιμορφούμενους εκπαιδευτικούς, καθώς ο επιμορφωτής τους υποστήριζε καθόλη τη διάρκεια του επιμορφωτικού προγράμματος, παρέχοντας συνεχώς ανατροφοδότηση μέσω της ποιοτικής αποτίμησης του παραγόμενου υλικού (Wang et al. 2010).

Από την άλλη πλευρά, η έλλειψη της φυσικής παρουσίας του επιμορφωτή και η δια ζώσης επικοινωνία δεν επηρέασε την αποτελεσματικότητα του επιμορφωτικού προγράμματος αλλά αντίθετα, το ψηφιακό περιβάλλον προσέφερε ένα πλούσιο περιβάλλον μάθησης στο οποίο οι επιμορφούμενοι εκπαιδευτικοί είχαν τη δυνατότητα να επιμορφώνονται και να ενημερώνονται από τον δικό τους τόπο και χρόνο (Singh et al. 2021). Εξάλλου, οι σύγχρονες πλατφόρμες επιμόρφωσης, μέσα από τις βιωματικές δραστηριότητες και τα ψηφιακά εργαλεία που προσφέρουν, βελτιώνουν την ικανότητα επίλυσης των προβλημάτων και προάγουν την καλλιέργεια των γλωσσικών δεξιοτήτων σε ένα ιδιαίτερα φιλικό περιβάλλον διευκολύνοντας όλους τους συμμετέχοντες (Kessler 2018).

Εν κατακλείδι, μέσα από την αξιολόγηση του επιμορφωτικού προγράμματος αναδείχθηκε ένα ολοκληρωμένο εξ αποστάσεως εκπαιδευτικό περιβάλλον μέσα από ένα πλαίσιο αμφίδρομης αλληλεπίδρασης προσδίδοντας έναν ανατροφοδοτικό και βελτιωτικό χαρακτήρα της διαδικασίας (Shernoff et al. 2020) σε όλη της διάρκεια του προγράμματος για εκπαιδευτικούς της ελληνικής γλώσσας, εφαρμόζοντας στην πράξη τις γνώσεις που κατέκτησαν κατά τη διάρκεια του επιμορφωτικού προγράμματος (Bouras & Griva 2022).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alnajdi 2018: S. M. Alnajdi, The Effectiveness of Designing and Using a Practical Interactive Lesson Based on ADDIE Model to Enhance Students' Learning Performances in University of Tabuk. *Journal of Education and Learning*, *7*(6), 212–221.

Alsalamah & Callinan 2021: A. Alsalamah, C. Callinan, Adaptation of Kirkpatrick's Four-Level Model of Training Criteria to Evaluate Training Programmes for Head Teachers. *Education Sciences*, *11*, 116.

Benson, Slesarenko & Shamritskaya 2017: G. Benson, I. Slesarenko, P. Shamritskaya, The Impact of Academic Staff Development on the University Internationalization. In *Interactive Collaborative Learning: Proceedings of the 19th ICL Conference-Volume 1* (pp. 609–615). New York: Springer International Publishing.

Biletska, Paladieva, Avchinnikova & Kazak 2021: I. Biletska, A. F. Paladieva, H. D. Avchinnikova, Y. Y. Kazak, The use of modern technologies by foreign language teachers: developing digital skills. *Linguistics and Culture Review, 5*(2), 16–27.

Bouras & Griva 2022: S. Bouras, E. Griva, Teacher Training in Modern Era: The Implementation of a Distance Training Program for Teachers in Bilingual Environments. In the 1st International Conference "*Linguistic Perspectives in the Light of Social Developments. E-Learning Approaches to the Linguistic Acquisition"* (pp. 10–11). Korca: Fan S. Noli University.

Falloon 2020: G. Fallon, From digital literacy to digital competence: the teacher digital competency (TDC) framework. *Educational Technology Research and Development, 68*, 2449–2472.

Griva & Bouras 2018: E. Griva, S. Bouras, Upporting in-service training of Language teachers in the modern European Education Environment. In *Internationalization of higher education in Ukraine: challenges and perspectives* (pp. 227–229). Mariupol: Ukraine [Online],

[https://drive.google.com/file/d/12ciHLSZVFRudPiwYLb9xOLcu34d0_ZyG/view].

Γρίβα & Κωφού 2021: Ε. Γρίβα, Ι. Κωφού, *Η εναλλακτική αξιολόγηση στο σύγχρονο εκπαιδευτικό περιβάλλον. Σχεδιασμός και εφαρμογή περιγραφικών μεθόδων αξιολόγησης για τα γλωσσικά μαθήματα*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.

Guskey 2000: T. R. Guskey, *Evaluating professional development*. California: Corwin Press.

Kessler 2018: G. Kessler, Technology and the future of language teaching. *Foreign language annals*, *51*(1), 205–218.

Μπούρας & Γρίβα 2021: Σ. Μπούρας, Ε. Γρίβα, Η Αξιολόγηση ενός Εξ Αποστάσεως Προγράμματος Επιμόρφωσης Εκπαιδευτικών που Διδάσκουν την Ελληνική σε Δίγλωσσα/Διαπολιτισμικά Περιβάλλοντα. Στο *III All-Ukrainian scientific-practical conference "The New Ukranian School:The trail of Progress"* (σσ. 276–279). Mariupol: Mariupol State University.

Nnaji & Nwabufo 2022: F. O. Nnaji, B. N. Nwabufo, Challenges of virtual teaching and learning in post Covid–19 pandemic era. *Kwasu International Journal of Education*, *4*(1), 115–125.

Palaigeorgiou & Papadopoulou 2019: G. Palaigeorgiou, A. Papadopoulou, Promoting self-paced learning in the elementary classroom with interactive video, an online course platform and tablets. *Education and Information Technologies*, *24*, 805–823.

Park & Huffman 2020: M. Park, S. Huffman, Developing an aeronautical English training unit based on the ADDIE model in an EFL context. *The ESPecialist*, *41*(4).

Sert 2021: O Sert, Transforming CA Findings into Future L2 Teaching Practices: Challenges and Prospects for Teacher Education. In: *Classroom-based Conversation Analytic Research: Theoretical and Applied Perspectives on Pedagogy*, 259–279.

Shernoff, Von Schalscha, Gabbard, Delmarre, Frazier, Buche & Lisetti 2020: E.S. Shernoff, K. Von Schalscha, J. L. Gabbard, A. Delmarre, S.Frazier, C. Buche, C. Lisetti, Evaluating the usability and instructional design quality of Interactive Virtual Training for Teachers (IVT-T). *Educational Technology Research Development*, *68*, 3235–3262.

Singh, Steele & Singh 2021: J. Singh, K. Steele, L. Singh, Combining the best of online and face-to-face learning: Hybrid and blended learning approach for COVID-19, post vaccine, & post-pandemic world. *Journal of Educational Technology Systems*, *50*(2), 140–171.

Spatioti, Kazanidis & Pange 2022: A. G Spatioti, I. Kazanidis, J. Pange, A comparative study of the addie instructional design model in distance education. *Information*, *13*(9), 402.

Stake 1967: R. E. Stake, The countenance of educational evaluation. *Teachers college record, 68*(7), 1–15.

Tzifopoulos 2020: M. Tzifopoulos, In the shadow of Coronavirus: Distance education and digital literacy skills in Greece. *International Journal of Social Science and Technology*, *5*(2), 1–14.

Wang, Chen & Levy 2010: Y. Wang, N. S. Chen, M. Levy, (2010). Teacher training in a synchronous cyber face-to-face classroom: Characterizing and supporting the online teachers' learning process. *Computer Assisted Language Learning*, *23*(4), 277–293.

Spyridon Bouras
University of Western Macedonia
Department of Primary Education

Eleni Griva
University of Western Macedonia
Department of Primary Education

Panajot Barka
University of Argyrokastro
Department of Greek Language, Literature and Greek Culture

IMPLEMENTATION AND EVALUATION OF A DISTANCE TRAINING PROGRAM FOR GREEK LANGUAGE TEACHERS IN BILINGUAL EDUCATIONAL ENVIRONMENTS

Summary

This paper outlines the design, implementation and evaluation of a distance training program offered to Greek language teachers who teach in bilingual educational contexts. The purpose of the program was to enhance teachers' skills on issues related to teaching the Greek language in modern bilingual / intercultural environments. More specifically, distance training was carried out, in modern and asynchronous environments through a special educational platform. According to the mapping of the needs of teachers who teach the Greek language in bilingual educational environments and based on the specifications dictated by the international literature, 10 Thematic Modules were designed with modern methods of teaching the modern Greek language. Each Thematic Module consisted of 3 educational sub-modules: the 1st sub-module included interactive videos presenting the material and indicative activities for the teachers, the 2nd sub-module contained a variety of multi-thematic activities in which the teacher-trainees are actively involved through the platform, while the 3rd and in the last sub-section, the teachers themselves constructed/created for their class a sample of material. To examine the feasibility and the effectiveness of the program, the researchers applied a multi-methodological approach through different research tools: a) pre and post questionnaires and b) interviews with the teachers who participated in the program. The results of the research demonstrated the effectiveness of the educational program and highlighted the active involvement of teachers in all stages of the program, giving a holistic character to the evaluation process (Griva & Bouras 2018). As it was seen, through the specific training program a special digital environment was developed in order for the teachers to improve their digital skills (Falloon 2020) but also to be trained in innovative tools for using appropriately educational materials and managing their classroom as well as implementing modern and innovative teaching methods (Biletska et al. 2021) in the Greek language classroom.

Keywords: Greek language education, Training, Language teachers, Bilingual learning environments

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch25

Νικόλαος Ντάγκας[1]
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης,
Τμήμα Φιλολογίας

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΦΑΝΕΙΑ ΚΑΙ ΝΟΗΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΓΩΓΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΗ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ: ΕΝΑ ΠΕΙΡΑΜΑ ΑΜΕΣΗΣ ΔΙΑΤΡΟΠΙΚΗΣ ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

Στην παρούσα εργασία διερευνούμε πειραματικά τον ρόλο της σημασιολογικής διαφάνειας για τη νοητική αναπαράσταση των παράγωγων λέξεων στην κοινή νεοελληνική. Γι' αυτό, πραγματοποιήσαμε μια χρονομετρική δοκιμασία λεξικής απόφασης με άμεση διατροπική προτεραιοποίηση, συγκρίνοντας 3 κρίσιμες συνθήκες σημασιολογικής διαφάνειας (αδιαφανής π.χ. *τσιγαρίζω–τσιγάρο*· ημιδιαφανής π.χ. *πιθηκίζω–πίθηκος*· διαφανής π.χ. *ψιθυρίζω–ψίθυρος*). Οι αναλύσεις των δεδομένων αποκάλυψαν στατιστικά σημαντική και ισοδύναμη προτεραιοποίηση στη διαφανή και ημιδιαφανή συνθήκη, αλλά πλήρη απουσία προτεραιοποίησης στην αδιαφανή συνθήκη. Το διχοτομικό μοτίβο της παρατηρούμενης προτεραιοποίησης ερμηνεύεται αφενός με μορφολογικά δομημένες λεξικές αναπαραστάσεις για τα διαφανή και ημιδιαφανή παράγωγα, αφετέρου με ολιστικές λεξικές αναπαραστάσεις χωρίς εσωτερική μορφολογική δομή για τα αδιαφανή παράγωγα και ψευδοπαράγωγα, προκρίνοντας την ψυχογλωσσολογική προσέγγιση της διπλής διαδρομής. Συμπερασματικά, τα πειραματικά ευρήματα υποδεικνύουν ότι η νοητική αναπαράσταση των παράγωγων λέξεων επηρεάζεται αποφασιστικά από τη σημασιολογική διαφάνεια στην κοινή νεοελληνική, παρόμοια με πολλές άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες και σε αντίθεση με τις σημιτικές γλώσσες.

Λέξεις-κλειδιά: Μορφολογική αναπαράσταση, Άμεση διατροπική προτεραιοποίηση, Σημασιολογική διαφάνεια, Μετονοματικά παράγωγα, Κοινή νεοελληνική

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ τις καθηγήτριες Δέσποινα Παπαδοπούλου, Άννα Αναστασιάδη-Συμεωνίδη και Ιάνθη-Μαρία Τσιμπλή για τη συνεργασία κατά την εκπόνηση της διδακτορικής μου διατριβής (Ντάγκας 2023), σε τμήμα της οποίας στηρίζεται η παρούσα εργασία.

[1] nntagkas@sch.gr

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παράμετρος της σημασιολογικής διαφάνειας αναφέρεται στον βαθμό κατά τον οποίο η καθολική σημασία μιας μορφολογικά περίπλοκης λέξης συναρτάται σε συγχρονικό επίπεδο με τη μορφολογική της δομή και τις σημασίες των συστατικών της μορφημάτων. Η συνάρτηση αυτή μπορεί να εννοιολογηθεί ποικιλοτρόπως, λ.χ. ως σημασιολογική συνθετικότητα, συνάφεια, προβλεψιμότητα, ομοιότητα, επικάλυψη, κυριολεκτικότητα (literality) κ.ά. (Auch, Gagné & Spalding 2020). Εάν δεχθούμε ότι η καθολική σημασία μιας μορφολογικά περίπλοκης λέξης περιλαμβάνει ένα συνθετικό μέρος (προβλεπτή σημασία) και ένα μη συνθετικό μέρος (συμβατική σημασία· πβ. Corbin 1987· Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2023, 1992), μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο βαθμός της σημασιολογικής διαφάνειας εκφράζει τη σχετική συμβολή των δύο μερών στην καθολική σημασία.

Στο πεδίο της μορφολογικής επεξεργασίας, ένα αξιόλογο κομμάτι της πειραματικής έρευνας εστιάζει στον ρόλο της σημασιολογικής διαφάνειας για τη νοητική αναπαράσταση των μορφολογικά περίπλοκων λέξεων, με αποτέλεσμα να έχουν διαμορφωθεί διάφορες ψυχογλωσσολογικές προσεγγίσεις. Σύμφωνα με την προσέγγιση της *πλήρους αποσύνθεσης* (full-decomposition), όλες οι μορφολογικά περίπλοκες λέξεις διαθέτουν μορφολογικά δομημένες νοητικές αναπαραστάσεις, ανεξάρτητα από τον βαθμό σημασιολογικής διαφάνειας (Fruchter & Marantz 2015· Smolka, Libben & Dressler 2019)· υποτίθεται, δηλαδή, ότι η σημασιολογική διαφάνεια δεν επηρεάζει καθόλου τη νοητική αναπαράσταση της μορφολογικής δομής. Η προσέγγιση της *διπλής διαδρομής* (dual-route) αξιώνει μορφολογικά δομημένες αναπαραστάσεις μόνο για τις μορφολογικά περίπλοκες λέξεις που χαρακτηρίζονται ως σημασιολογικά διαφανείς, ενώ οι μορφολογικά περίπλοκες λέξεις που χαρακτηρίζονται ως σημασιολογικά αδιαφανείς διαθέτουν ολιστικές νοητικές αναπαραστάσεις, παρόμοια με τις μορφολογικά απλές λέξεις (Clahsen, Sonnenstuhl & Blevins 2003· Marslen-Wilson et al. 1994)· με άλλα λόγια, υποστηρίζεται ότι η σημασιολογική διαφάνεια επηρεάζει με διχοτομικό τρόπο τη νοητική αναπαράσταση της μορφολογικής δομής. Από την άλλη, οι προσεγγίσεις της υπόρρητης λεξικής αναπαράστασης, όπως ο *κατανεμημένος συνδετισμός* (distributed connectionism· Gonnerman, Seidenberg & Andersen 2007) και η *διαχωριστική μάθηση* (discriminative learning· Baayen et al. 2011), απορρίπτουν εντελώς τις τοπικιστικές αναπαραστάσεις λέξεων ή μορφημάτων και τους συμβολικούς μορφολογικούς κανόνες, θεωρώντας ότι οι μορφολογικές δομές αναδύονται βαθμιαία, ως επιφαινόμενες στατιστικές κανονικότητες από συστηματικές αντιστοιχίσεις μεταξύ μορφικών (ορθογραφικών, φωνολογικών) και σημασιολογικών μονάδων. Υπό αυτό το πρίσμα, προβλέπεται διαβαθμισμένη επίδραση της σημασιολογικής διαφάνειας στη νοητική αναπαράσταση της μορφολογικής δομής.

Το ζήτημα παρουσιάζει ενδιαφέρον και από διαγλωσσική σκοπιά, καθώς η σημασιολογική διαφάνεια φαίνεται ότι επηρεάζει καθοριστικά τη μορφολογική αναπαράσταση στις περισσότερες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες (λ.χ. αγγλική, γαλλική, ιταλική, ισπανική, βουλγαρική, σερβική, κροατική, πολωνική, ρωσική), αλλά όχι στις σημιτικές γλώσσες (λ.χ. αραβική, εβραϊκή, μαλτεζική· πβ. Feldman & Moscoso del Prado Martín 2022). Η βιβλιογραφία συσχετίζει τη διαγλωσσική διαφοροποίηση με τον πλούτο, την παραγωγικότητα και τη γραμμικότητα των μορφολογικών συστημάτων (Boudelaa & Marslen-Wilson 2015· Plaut & Gonnerman 2000· Smolka, Komlósi & Rösler 2009). Συγκεκριμένα, επισημαίνεται ότι οι σημασιολογικές επιδράσεις στη μορφολογική αναπαράσταση συνήθως απουσιάζουν σε γλώσσες με πλούσια μορφολογία, παραγωγικές μορφολογικές διαδικασίες και μη γραμμικές μορφολογικές δομές, ενώ κατά κανόνα απαντούν σε γλώσσες με λιγότερο μορφολογικό πλούτο, χαμηλή παραγωγικότητα και γραμμικές (αλυσιδωτές) μορφολογικές δομές. Αξίζει, λοιπόν, να μελετήσουμε την περίπτωση της κοινής νεοελληνικής, η οποία διαθέτει ένα γραμμικό μορφολογικό σύστημα με μεγάλο πλούτο και υψηλή παραγωγικότητα (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1992· Ράλλη 2022).

2. Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΡΕΥΝΑ

Το πεδίο της παρούσας έρευνας αποτελούν τα μετονοματικά ρήματα και επίθετα, παράγωγα (και ψευδοπαράγωγα) με επιθηματοποίηση, στην κοινή νεοελληνική (π.χ. *ψιθυρίζω–ψίθυρος*, *λαχανιάζω–λάχανο*, *δασικός–δάσος*, *πονηρός–πόνος*). Τα ερευνητικά μας ερωτήματα είναι (α) εάν η σημασιολογική διαφάνεια επηρεάζει τη νοητική αναπαράσταση των παράγωγων λέξεων και (β) εάν η τυχόν επίδραση της σημασιολογικής διαφάνειας είναι διχοτομική ή διαβαθμισμένη. Γι' αυτό τον σκοπό, πραγματοποιήσαμε μια χρονομετρική δοκιμασία λεξικής απόφασης με το πειραματικό πρωτόκολλο της *άμεσης διατροπικής προτεραιοποίησης* (immediate cross-modal priming), που θεωρείται ότι συλλαμβάνει ένα αφηρημένο, τροπικά ανεξάρτητο επίπεδο της κεντρικής λεξικής αναπαράστασης (Gonnerman, Seidenberg & Andersen 2007· Marslen-Wilson et al. 1994· Smolka, Libben & Dressler 2019).

3. ΜΕΘΟΔΟΣ

3.1. Συμμετέχοντες

Στη χρονομετρική δοκιμασία έλαβαν μέρος 48 προπτυχιακοί και μεταπτυχιακοί φοιτητές του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (μέση ηλικία 21,8(3,12) έτη).[2] Όλοι οι συμμετέχοντες ήταν τυπικοί φυσικοί ομιλητές

[2] Δίπλα από τη μέση τιμή σημειώνεται σε παρένθεση η τυπική απόκλιση.

της κοινής νεοελληνικής, με φυσιολογική (ή διορθωμένη σε φυσιολογική) όραση και ακοή, χωρίς γλωσσικές, αναγνωστικές ή νοητικές διαταραχές. Η συμμετοχή στο πείραμα ήταν συναινετική και αμειβόμενη. Η επιλογή και η αντιστοίχιση των συμμετεχόντων στους δύο πειραματικούς καταλόγους (βλ. 3.3) έγινε με στρωματοποιημένη τυχαία δειγματοληψία, προκειμένου να εξισορροπήσουμε και να ανεξαρτητοποιήσουμε το φύλο (άντρας, γυναίκα), τον τύπο σχολής φοίτησης (θεωρητική, πρακτική) και τον πειραματικό κατάλογο (Α, Β). Έτσι, καθένας από τους δύο πειραματικούς καταλόγους δόθηκε σε 24 συμμετέχοντες, 12 άντρες (6 από θεωρητικές και 6 από πρακτικές σχολές) και 12 γυναίκες (6 από θεωρητικές και 6 από πρακτικές σχολές).

3.2. Προκαταρκτικές δοκιμασίες

Για να μετρήσουμε τη σημασιολογική διαφάνεια, διενεργήσαμε 3 προκαταρκτικές μεταγλωσσικές δοκιμασίες βαθμολόγησης, με συνολικά 566 ζεύγη λέξεων και 240 συμμετέχοντες (τυπικοί φυσικοί ομιλητές της κοινής νεοελληνικής, φοιτητές στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, που δεν πήραν μέρος στη χρονομετρική δοκιμασία). Κάθε συμμετέχων έλαβε έναν έντυπο κατάλογο με ζεύγη λέξεων και έκρινε τη σημασιολογική συνάφεια μεταξύ των μελών κάθε ζεύγους, χρησιμοποιώντας μια επτάβαθμη κλίμακα όπου το 1 αντιστοιχούσε στην ελάχιστη και το 7 στη μέγιστη σημασιολογική συνάφεια (Gonnerman, Seidenberg & Andersen 2007· Xu & Taft 2015· βλ. Σχήμα 1). Κάθε ζεύγος αποτελούνταν από ένα επιθηματοποιημένο ή ψευδοεπιθηματοποιημένο παράγωγο (ρήμα ή επίθετο) και ένα πραγματικό ή υποτιθέμενο ουσιαστικό-βάση. Τονίσαμε στους συμμετέχοντες, εάν έχουν κάποια άγνωστη λέξη, να μην βαθμολογήσουν στην τύχη αλλά να κυκλώσουν την ένδειξη «Δεν Γνωρίζω» (ΔΓ). Αφού ολοκληρώθηκαν οι προκαταρκτικές δοκιμασίες, για κάθε ζεύγος λέξεων υπολογίσαμε (α) τη μέση τιμή της σημασιολογικής διαφάνειας με βάση τις κρίσεις των συμμετεχόντων και (β) το ποσοστό εξοικείωσης επί τοις εκατό (%) με βάση την ένδειξη ΔΓ.

	ΑΣΧΕΤΗ ΣΗΜΑΣΙΑ				ΣΧΕΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ			
	←						→	
τσιγαρίζω–τσιγάρο	1	2	3	4	5	6	7	ΔΓ
πιθηκίζω–πίθηκος	1	2	3	4	5	6	7	ΔΓ
ψιθυρίζω–ψίθυρος	1	2	3	4	5	6	7	ΔΓ

Σχήμα 1: Κλίμακα βαθμολόγησης της σημασιολογικής διαφάνειας

3.3. Γλωσσικά ερεθίσματα

Από τα ζεύγη λέξεων που αξιολογήθηκαν στις προκαταρκτικές δοκιμασίες και συγκέντρωσαν ποσοστό εξοικείωσης πάνω από 90% επιλέξαμε 90 *ζεύγη προτεραιοποιητών–στόχων* (prime–target pairs) και διαμορφώσαμε 3 κρίσιμες συνθήκες σημασιολογικής διαφάνειας (Gonnerman, Seidenberg & Andersen 2007· Xu & Taft 2015): (α) αδιαφανής συνθήκη (n=30), όπου κάθε ζεύγος έχει μέση τιμή σημασιολογικής διαφάνειας και διάστημα εμπιστοσύνης από 1 ως 2,99 (π.χ. *τσιγαρίζω–τσιγάρο*, 2,08(1,32), [1,7–2,47])·[3] (β) ημιδιαφανής συνθήκη (n=30), όπου κάθε ζεύγος έχει μέση τιμή σημασιολογικής διαφάνειας και διάστημα εμπιστοσύνης από 3 ως 4,99 (π.χ. *πιθηκίζω–πίθηκος*, 4,39(1,63), [3,89–4,88])· (γ) διαφανής συνθήκη (n=30), όπου κάθε ζεύγος έχει μέση τιμή σημασιολογικής διαφάνειας και διάστημα εμπιστοσύνης από 5 ως 7 (π.χ. *ψιθυρίζω–ψίθυρος*, 6,38(1,08), [6,06–6,69]). Η ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) έδειξε ότι οι 3 κρίσιμες συνθήκες παρουσιάζουν στατιστικά σημαντική διαβάθμιση ως προς τη σημασιολογική διαφάνεια: αδιαφανής 1,83(0,423), ημιδιαφανής 4,17(0,458), διαφανής 6,4(0,299), $F(2,87)=984,634$, $p<,001$, $\eta^2_p=,958$· post hoc Bonferroni αδιαφανής≠ημιδιαφανής $p<,001$, ημιδιαφανής≠διαφανής $p<,001$, αδιαφανής≠διαφανής $p<,001$.[4] Παράλληλα, οι προτεραιοποιητές και οι στόχοι εξισορροπήθηκαν (ταίριασμα κατά ομάδες) ανάμεσα στις 3 κρίσιμες συνθήκες σημασιολογικής διαφάνειας ως προς αρκετές εξωγενείς μεταβλητές: μήκος λέξης, λεξική/λημματική/συλλαβική/διγραμματική συχνότητα, μέγεθος μορφολογικής οικογένειας, μορφική ομοιότητα προτεραιοποιητή–στόχου, μέγεθος ορθογραφικής/φωνολογικής γειτονιάς, διαφάνεια αντιστοιχίας γραφημάτων–φωνημάτων, ορθογραφικό/φωνολογικό σημείο μοναδικότητας, γραμματική κατηγορία· (μόνο για τους προτεραιοποιητές) παραγωγικό επίθημα, κλιτικό μόρφημα, διάρκεια ηχητικού αρχείου· (μόνο για τους στόχους) σημασιολογικό χαρακτηριστικό [+/–συγκεκριμένο].

Για κάθε στόχο επιλέχθηκε ένας προτεραιοποιητής ελέγχου, κατάλληλα ταιριασμένος με τον κρίσιμο προτεραιοποιητή αλλά μορφολογικά, μορφικά και σημασιολογικά άσχετος με τον στόχο (π.χ. *σαπουνίζω–τσιγάρο*, *γονατίζω–πίθηκος*, *καψαλίζω–ψίθυρος*). Ειδικότερα, ο προτεραιοποιητής ελέγχου έχει την ίδια γραμματική κατηγορία, το ίδιο παραγωγικό επίθημα και το ίδιο κλιτικό μόρφημα με τον κρίσιμο προτεραιοποιητή, αλλά διαφορετικό θέμα από τον κρίσιμο προτεραιοποιητή και τον στόχο, έτσι ώστε η τυχόν παρατηρούμενη προτεραιοποίηση να απορρέει από το κοινό θέμα ανάμεσα στον κρίσιμο προτεραιοποιητή και στον στόχο.

[3] Η αδιαφανής συνθήκη περιλαμβάνει ζεύγη με ετυμολογική σχέση αλλά χωρίς σημασιολογική σύνδεση στην κοινή νεοελληνική π.χ. *πονηρός–πόνος* και ζεύγη χωρίς ετυμολογική σχέση αλλά με ομόηχη βάση π.χ. *λαχανιάζω–λάχανο* (Longtin, Segui & Hallé 2003).

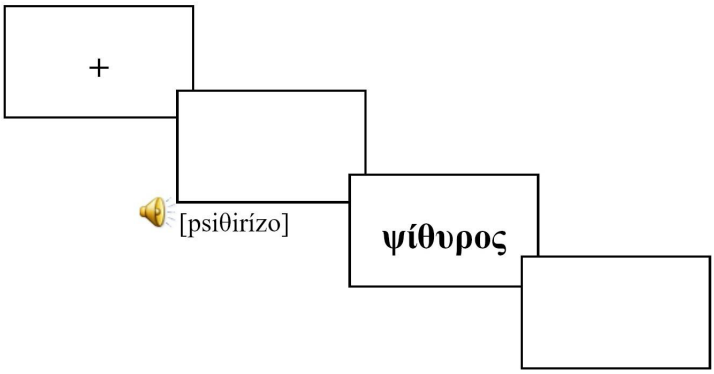
[4] Όλοι οι στατιστικοί έλεγχοι που πραγματοποιήσαμε είναι δίπλευροι, με επίπεδο σημαντικότητας $\alpha=,05$.

Οι κρίσιμοι προτεραιοποιητές και οι προτεραιοποιητές ελέγχου διαμοιράστηκαν σε δύο αντισταθμιστικούς πειραματικούς καταλόγους (Α, Β), καθένας από τους οποίους περιέχει 45 κρίσιμα ζεύγη και 45 ζεύγη ελέγχου (15 ανά συνθήκη σημασιολογικής διαφάνειας). Οι μισοί συμμετέχοντες έλαβαν τον κατάλογο Α και οι άλλοι μισοί τον κατάλογο Β, ώστε όλοι οι συμμετέχοντες να εκτίθενται σε όλες τις πειραματικές συνθήκες και σε όλους τους στόχους, αλλά να βλέπουν τον κάθε στόχο μία μόνο φορά (Latin square design). Σε κάθε κατάλογο προσθέσαμε ως διασπαστές προσοχής: (α) 90 ζεύγη με μορφολογικά περίπλοκο προτεραιοποιητή και στόχο ψευδολέξη (45 με μορφική ομοιότητα π.χ. *θωρακίζω–θώ**ν**ακας* και 45 χωρίς μορφική ομοιότητα π.χ. *τηγανίζω–πακέ**ρ**ο*, κατ' αντιστοιχία προς τα κρίσιμα ζεύγη και τα ζεύγη ελέγχου)· (β) 90 ζεύγη μορφολογικά απλών ουσιαστικών χωρίς μορφολογική, μορφική ή σημασιολογική σχέση μεταξύ τους (π.χ. *πουκάμισο–κίνδυνος*)· (γ) 90 ζεύγη με μορφολογικά απλό ουσιαστικό ως προτεραιοποιητή και στόχο ψευδολέξη, χωρίς μορφική ομοιότητα (π.χ. *ωκεανός–πιλ**έ**φι*). Έτσι, κάθε κατάλογος έχει ίση αναλογία λέξεων και ψευδολέξεων στους στόχους (180/360, 50%), ίση αναλογία επιθηματοποιημένων και μη επιθηματοποιημένων προτεραιοποιητών (180/360, 50%) και χαμηλή αναλογία μορφικής ομοιότητας προτεραιοποιητή–στόχου (90/360, 25%· πβ. Napps & Fowler 1987), προκειμένου να αποφευχθούν πιθανολογικές προσδοκίες και μεροληπτικές στρατηγικές στις αποκρίσεις των συμμετεχόντων.

3.4. Εξοπλισμός και διαδικασία

Η πειραματική δοκιμασία προγραμματίστηκε ηλεκτρονικά με το λογισμικό E-Prime 2.0 και υλοποιήθηκε σε έναν φορητό υπολογιστή Acer (LCD 15,6in, 1.366x768px, 60Hz). Η ηχογράφηση και η επεξεργασία των ηχητικών αρχείων για τους προτεραιοποιητές (WAV, 44,1KHz, 16bit, mono) έγινε στον ίδιο φορητό υπολογιστή με το λογισμικό Praat και ένα μικρόφωνο Blue Yeti, ενώ για την ακρόαση των ηχητικών αρχείων από τους συμμετέχοντες χρησιμοποιήθηκε ένα ζευγάρι ακουστικών Microsoft.

Τα οπτικά ερεθίσματα εμφανίζονταν με μαύρο χρώμα σε λευκό φόντο, στο κέντρο της οθόνης. Η ακολουθία των ερεθισμάτων σε κάθε δοκιμή είχε ως εξής (Σχήμα 2): (α) οπτικό σημάδι εστίασης + για 500ms· (β) ακουστικός προτεραιοποιητής με κενή οθόνη· (γ) οπτικός στόχος (πεζά γράμματα, Times New Roman, 40pt, bold) αμέσως μετά από τον ακουστικό προτεραιοποιητή (SOA= διάρκεια ηχητικού αρχείου) και μέχρι την απόκριση· (δ) κενή οθόνη για 1.000ms ως διάστημα μεταξύ των δοκιμών.

Σχήμα 2: Ακολουθία παρουσίασης των ερεθισμάτων

Οι συμμετέχοντες εξετάστηκαν ατομικά, σε ήσυχο δωμάτιο. Στις οδηγίες, τους ζητήσαμε να πραγματοποιήσουν λεξικές αποφάσεις για τους οπτικούς στόχους, πιέζοντας τα πλήκτρα ?/ και Z με τους δείκτες των δύο χεριών (το κυρίαρχο χέρι αντιστοιχούσε πάντοτε στις υπαρκτές λέξεις). Επίσης, τους παροτρύναμε να είναι όσο το δυνατόν πιο γρήγοροι και ορθοί στις αποκρίσεις τους και τους επισημάναμε ότι θα πρέπει να ακούν προσεκτικά αλλά να μην αντιδρούν στα ακουστικά ερεθίσματα που προηγούνται των οπτικών στόχων. Η συνεδρία διαρκούσε περίπου 20–25 λεπτά και περιελάμβανε τις οδηγίες, 16 δοκιμές για εξάσκηση και 360 πειραματικές δοκιμές (με 3 διαλείμματα ανά 90 δοκιμές). Η σειρά των δοκιμών ήταν τυχαιοποιημένη και διαφορετική για κάθε συμμετέχοντα. Προηγήθηκε μια πιλοτική εφαρμογή με 4 επιπλέον συμμετέχοντες που δεν πήραν μέρος στο κυρίως πείραμα.

4. ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Οι αναλύσεις διεξήχθησαν με δεδομένα από όλους τους συμμετέχοντες για 88 στόχους στις κρίσιμες συνθήκες και στις συνθήκες ελέγχου (εξαιρέθηκαν 2 στόχοι από την ημιδιαφανή συνθήκη, λόγω χαμηλής μέσης ορθότητας). Στις αναλύσεις των ποσοστών λάθους συμπεριλάβαμε το σύνολο των αποκρίσεων (4.224 τιμές, 100%). Στις αναλύσεις των χρόνων απόκρισης συμπεριλάβαμε 4.021 τιμές (95,2%), αφού απομακρύναμε 134 τιμές (3,17%) για τις εσφαλμένες αποκρίσεις και 69 έκτοπες τιμές (1,63%) για τις ορθές αποκρίσεις >1.158ms (δηλαδή 3 τυπικές αποκλίσεις πάνω από τον γενικό μέσο χρόνο απόκρισης).

Καταρχάς, σχεδιάσαμε παραγοντικές αναλύσεις διακύμανσης (ANOVA) για τους συμμετέχοντες (F_1) και τις πειραματικές λέξεις (F_2). Όσον αφορά

τους συμμετέχοντες, ο τύπος προτεραιοποιητή (ελέγχου, κρίσιμος) και η σημασιολογική διαφάνεια (αδιαφανής, ημιδιαφανής, διαφανής) εισήχθησαν ως παράγοντες *εντός* (within), ενώ το φύλο (άντρας, γυναίκα), ο τύπος σχολής φοίτησης (θεωρητική, πρακτική) και ο πειραματικός κατάλογος (Α, Β) ως παράγοντες *μεταξύ* (between). Όσον αφορά τις πειραματικές λέξεις, ο τύπος προτεραιοποιητή (ελέγχου, κρίσιμος) εισήχθη ως παράγοντας εντός και η σημασιολογική διαφάνεια (αδιαφανής, ημιδιαφανής, διαφανής) ως παράγοντας μεταξύ.

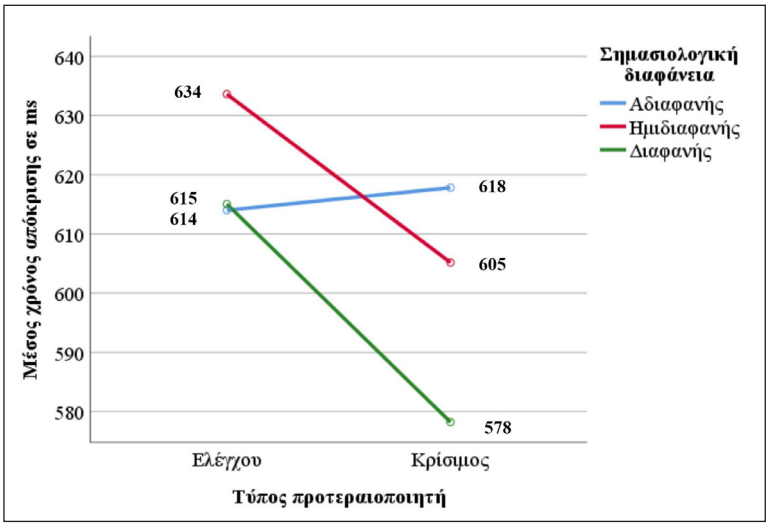
Τα περιγραφικά στατιστικά για τους χρόνους απόκρισης συνοψίζονται στον Πίνακα 1. Όσον αφορά τους συμμετέχοντες, δεν βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές κύριες επιδράσεις ή αλληλεπιδράσεις ως προς το φύλο, τον τύπο σχολής φοίτησης και τον πειραματικό κατάλογο (γι' αυτό επαναλάβαμε την ANOVA για τους συμμετέχοντες χωρίς τους συγκεκριμένους παράγοντες). Η κύρια επίδραση του τύπου προτεραιοποιητή είναι στατιστικά σημαντική για τους συμμετέχοντες (F_1(1,47)=22,804, p<,001, η^2_p=,327) και τις πειραματικές λέξεις (F_2(1,85)=20,178, p<,001, η^2_p=,192). Η κύρια επίδραση της σημασιολογικής διαφάνειας είναι στατιστικά σημαντική για τους συμμετέχοντες (F_1(2,94)=20,505, p<,001, η^2_p=,304) αλλά όχι για τις πειραματικές λέξεις (F_2(2,85)=2,234, p=,113, η^2_p=,050). Επιπλέον, υπάρχει στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση ανάμεσα στον τύπο προτεραιοποιητή και στη σημασιολογική διαφάνεια, για τους συμμετέχοντες (F_1(2,94)=10,017, p<,001, η^2_p=,176) και τις πειραματικές λέξεις (F_2(2,85)=6,635, p=,002, η^2_p=,135).

		Σημασιολογική διαφάνεια		
		Αδιαφανής	**Ημιδιαφανής**	**Διαφανής**
Τύπος προτεραιοποιητή	**Ελέγχου**	614(75,7)	634(82,4)	615(84,1)
	Κρίσιμος	618(90,7)	605(84,7)	578(81,4)
Μέγεθος προτεραιοποίησης		–4	29	37

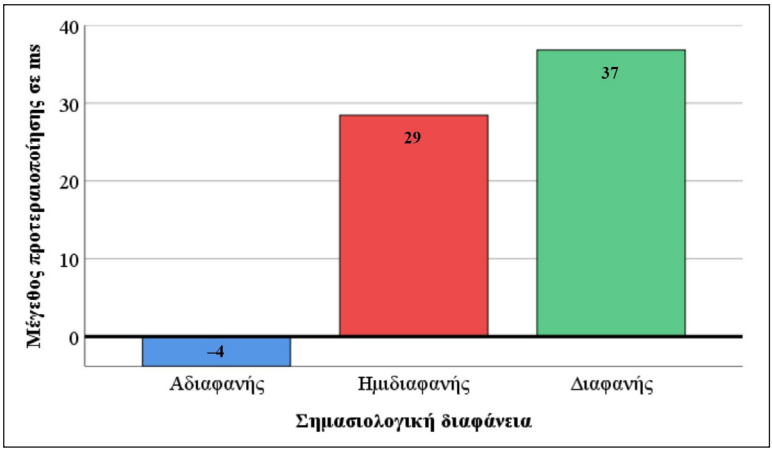
Πίνακας 1: Μέση τιμή (τυπική απόκλιση) του χρόνου απόκρισης σε ms ανά συνθήκη και μέγεθος προτεραιοποίησης, για τους συμμετέχοντες

Περαιτέρω *t*-test κατά ζεύγη έδειξαν ότι η διαφορά του μέσου χρόνου απόκρισης ανάμεσα στη συνθήκη ελέγχου και στην κρίσιμη συνθήκη, που εκφράζει το μέγεθος της προτεραιοποίησης, είναι στατιστικά σημαντική για τη διαφανή (37ms, t_1(47)=6,810, p<,001· t_2(29)=5,322, p<,001) και την ημιδιαφανή συνθήκη (29ms, t_1(47)=3,775, p<,001· t_2(27)=3,082, p=,005), αλλά όχι για την αδιαφανή συνθήκη (–4ms, t_1(47)=–0,487, p=,628· t_2(29)=–0,262, p=,795) (Σχήμα 3). Οι post hoc έλεγχοι Bonferroni αποκάλυψαν ότι το μέγεθος της προτεραιοποίησης διαφέρει σημαντικά ανάμεσα στην αδιαφανή και ημιδιαφανή

συνθήκη (p_1=,010, p_2=,034), καθώς και ανάμεσα στην αδιαφανή και διαφανή συνθήκη (p_1<,001, p_2=,002), αλλά όχι ανάμεσα στην ημιδιαφανή και διαφανή συνθήκη (p_1=,969, p_2=1) (Σχήμα 4). Παρατηρείται, λοιπόν, στατιστικά σημαντική και ισοδύναμη προτεραιοποίηση στη διαφανή και ημιδιαφανή συνθήκη, ενώ δεν προκύπτει καθόλου προτεραιοποίηση στην αδιαφανή συνθήκη. Αυτό σημαίνει ότι η σημασιολογική διαφάνεια ασκεί διχοτομική επίδραση στο μέγεθος της προτεραιοποίησης (αδιαφανής≠ημιδιαφανής=διαφανής).

Σχήμα 3: Διαφορές ανάμεσα στη συνθήκη ελέγχου και στην κρίσιμη συνθήκη, ανά συνθήκη σημασιολογικής διαφάνειας

Σχήμα 4: Μέγεθος προτεραιοποίησης ανά συνθήκη σημασιολογικής διαφάνειας.

Προκειμένου να διερευνήσουμε περαιτέρω το ενδεχόμενο διαβαθμισμένης σημασιολογικής επίδρασης, σχεδιάσαμε ένα μοντέλο απλής γραμμικής παλινδρόμησης για τις πειραματικές λέξεις, με εξαρτημένη μεταβλητή το μέγεθος της προτεραιοποίησης και προβλεπτικό παράγοντα τη σημασιολογική διαφάνεια ως ποσοτική μεταβλητή (αντλώντας για κάθε κρίσιμο ζεύγος προτεραιοποιητή–στόχου τη μέση τιμή της σημασιολογικής του διαφάνειας από τις προκαταρκτικές δοκιμασίες, βλ. 3.2). Το μοντέλο αποκάλυψε στατιστικά σημαντική επίδραση της σημασιολογικής διαφάνειας για το σύνολο των πειραματικών ζευγών (F(1,86)=13,222, p<,001, R^2=,133), αλλά όχι μεμονωμένα για τις επιμέρους κατηγορίες ζευγών (αδιαφανής, F(1,28)=0,045, p=,834, R^2=,002· ημιδιαφανής, F(1,26)=0,543, p=,468, R^2=,020· διαφανής, F(1,28)=1,355, p=,254, R^2=,046), ούτε από κοινού για την ημιδιαφανή και διαφανή κατηγορία (F(1,56)=1,506, p=,225, R^2=,026). Τα ευρήματα υποδεικνύουν ότι η σημασιολογική διαφάνεια ως ποσοτική μεταβλητή επηρεάζει σημαντικά το μέγεθος της προτεραιοποίησης, χωρίς όμως η επίδρασή της να είναι διαβαθμισμένη, σε συμφωνία με τη διχοτομική επίδραση που βρέθηκε στις ANOVA.

Επιπλέον, για να ελέγξουμε τυχόν επιδράσεις των εξωγενών μεταβλητών και των χρονομετρικών διαφορών στο επίπεδο αναφοράς (baseline), σχεδιάσαμε αναλύσεις συνδιακύμανσης (ANCOVA) και μοντέλα πολλαπλής γραμμικής παλινδρόμησης, εισάγοντας ως συμμεταβλητές / προβλεπτικούς παράγοντες (α) τις ποσοτικές εξωγενείς μεταβλητές (μήκος λέξης, λεξική/λημματική συχνότητα κτλ., βλ. 3.3) και (β) τον χρόνο απόκρισης αναφοράς. Οι συμπληρωματικές αναλύσεις επαλήθευσαν τα αποτελέσματα των αρχικών αναλύσεων (ANOVA, απλή γραμμική παλινδρόμηση), καθώς δεν βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές επιδράσεις των εξωγενών μεταβλητών και του χρόνου απόκρισης αναφοράς στο μέγεθος της προτεραιοποίησης, ούτε αλλοιώθηκε το διχοτομικό μοτίβο της προτεραιοποίησης (η επίδραση της σημασιολογικής διαφάνειας παραμένει στατιστικά σημαντική, με το μέγεθος της προτεραιοποίησης στατιστικά σημαντικό και ισοδύναμο για τα διαφανή και ημιδιαφανή ζεύγη, αλλά ανύπαρκτο για τα αδιαφανή ζεύγη).

Τέλος, τα περιγραφικά στατιστικά για τα ποσοστά λάθους συνοψίζονται στον Πίνακα 2. Παρατηρούμε ότι τα ποσοστά λάθους είναι αρκετά χαμηλά και η κατανομή τους στις πειραματικές συνθήκες συμβαδίζει με την κατανομή των χρόνων απόκρισης (Πίνακας 1). Επίσης, σε όλες τις πειραματικές συνθήκες η συσχέτιση ανάμεσα στους χρόνους απόκρισης και στα ποσοστά λάθους δεν είναι στατιστικά σημαντική για τους συμμετέχοντες, ενώ είναι σημαντικά θετική για τις πειραματικές λέξεις. Συνεπώς, δεν υφίσταται συγχυτική επίδραση από αντιστάθμισμα ταχύτητας–ορθότητας.

		Σημασιολογική διαφάνεια		
		Αδιαφανής	**Ημιδιαφανής**	**Διαφανής**
Τύπος προτεραιοποιητή	**Ελέγχου**	3,52(5,5)	3,65(5,4)	4,13(5,31)
	Κρίσιμος	4,08(4,88)	2,63(4,48)	1,15(2,92)
Μέγεθος προτεραιοποίησης		–0,56	1,02	2,98

Πίνακας 2: Μέση τιμή (τυπική απόκλιση) του ποσοστού λάθους επί τοις εκατό (%) ανά συνθήκη και μέγεθος προτεραιοποίησης, για τους συμμετέχοντες

5. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Ανακεφαλαιώνοντας, διερευνήσαμε τον ρόλο της σημασιολογικής διαφάνειας για τη νοητική αναπαράσταση των παράγωγων λέξεων, μέσω μιας χρονομετρικής δοκιμασίας λεξικής απόφασης με άμεση διατροπική προτεραιοποίηση (ακουστικός προτεραιοποιητής, οπτικός στόχος), που εκμεταλλεύεται το αφηρημένο κεντρικό επίπεδο της λεξικής αναπαράστασης. Το πειραματικό σχέδιο περιελάμβανε 3 κρίσιμες συνθήκες σημασιολογικής διαφάνειας (αδιαφανής, ημιδιαφανής, διαφανής) και υλοποιήθηκε με τυπικούς φυσικούς ομιλητές της κοινής νεοελληνικής. Από τις αναλύσεις των χρονομετρικών δεδομένων προέκυψε στατιστικά σημαντική και ισοδύναμη προτεραιοποίηση στη διαφανή και ημιδιαφανή συνθήκη, αλλά παντελής απουσία προτεραιοποίησης στην αδιαφανή συνθήκη (αδιαφανής≠ημιδιαφανής=διαφανής). Συνεπώς, σε σχέση με τα ερευνητικά ερωτήματα που θέσαμε, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η σημασιολογική διαφάνεια επηρεάζει αποφασιστικά τη νοητική αναπαράσταση των παράγωγων λέξεων στην κοινή νεοελληνική, και μάλιστα κατά τρόπο διχοτομικό, διαχωρίζοντας τα αδιαφανή παράγωγα (και ψευδοπαράγωγα) από τα διαφανή και ημιδιαφανή παράγωγα.

Όσον αφορά τις ψυχογλωσσολογικές προεκτάσεις στο πεδίο της μορφολογικής επεξεργασίας, τα πειραματικά μας αποτελέσματα προκρίνουν μια διχοτομική θεώρηση της νοητικής αναπαράστασης των παράγωγων λέξεων (προσέγγιση διπλής διαδρομής· πβ. Clahsen, Sonnenstuhl & Blevins 2003· Marslen-Wilson et al. 1994) που ερμηνεύει το παρατηρούμενο μοτίβο προτεραιοποίησης αφενός με μορφολογικά δομημένες λεξικές αναπαραστάσεις για τα διαφανή και ημιδιαφανή παράγωγα θέματα (π.χ. *ψιθυρ-ίζ-*, *πιθηκ-ίζ-*), αφετέρου με ολιστικές λεξικές αναπαραστάσεις χωρίς εσωτερική μορφολογική δομή για τα αδιαφανή παράγωγα και ψευδοπαράγωγα θέματα (π.χ. *τσιγαρίζ-*). Έτσι, η εστία της άμεσης διατροπικής προτεραιοποίησης εντοπίζεται στο μορφολογικά κοινό θέμα προτεραιοποιητή–στόχου, το οποίο αναπαρίσταται και αναγνωρίζεται ως μόρφημα με μορφή και σημασία εξίσου στα διαφανή και ημιδιαφανή παράγωγα, αλλά όχι στα αδιαφανή παράγωγα και ψευδοπαράγωγα (πβ. επίσης Voga & Giraudo 2017).

Επιπλέον, η απουσία περαιτέρω διαφοροποίησης στο μέγεθος της προτεραιοποίησης μεταξύ της διαφανούς και ημιδιαφανούς συνθήκης υπονοεί

έναν κοινό μορφοσημασιολογικό πυρήνα για τα διαφανή και ημιδιαφανή παράγωγα. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η νοητική αναπαράσταση της μορφολογικής δομής επηρεάζεται κατά κύριο λόγο από το συνθετικό μέρος της σημασίας (προβλεπτή σημασία· πβ. Corbin 1987· Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2023, 1992) παρά από τη διαβάθμιση της καθολικής σημασίας.

Εν κατακλείδι, σε διαγλωσσικό επίπεδο διαπιστώνουμε ότι η κοινή νεοελληνική εμφανίζει σημασιολογικές επιδράσεις στη μορφολογική αναπαράσταση, παρόμοια με τις περισσότερες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες και σε αντίθεση με τις σημιτικές γλώσσες (Boudelaa & Marslen-Wilson 2015· Feldman & Moscoso del Prado Martín 2022). Εάν αναλογιστούμε ότι η κοινή νεοελληνική διαθέτει ένα πλούσιο και παραγωγικό μορφολογικό σύστημα, όπως τόσο οι σημιτικές όσο και ορισμένες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες (λ.χ. ρομανικές, σλαβικές), μάλλον θα πρέπει να δώσουμε μεγαλύτερη έμφαση στην παράμετρο της μορφολογικής γραμμικότητας για την ερμηνεία της διαγλωσσικής μεταβλητότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2023: Ά. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Αρχές μορφολογικής ανάλυσης με εφαρμογή στην επιθηματοποίηση. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, 42*, 13–19.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1992: Ά. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Η νεοελληνική παραγωγή κατά το μοντέλο της D. Corbin. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, 13*, 505–526.

Auch, Gagné & Spalding 2020: L. Auch, C. L. Gagné, T. L. Spalding, Conceptualizing semantic transparency: A systematic analysis of semantic transparency measures in English compound words. In *Methods in Psychology* [Online], 3, 100030, [https://doi.org/10.1016/j.metip.2020.100030].

Baayen et al. 2011: R. H. Baayen, P. Milin, D. Filipović Đurđević, P. Hendrix, M. Marelli, An amorphous model for morphological processing in visual comprehension based on naive discriminative learning. *Psychological Review, 118*(3), 438–481.

Boudelaa & Marslen-Wilson 2015: S. Boudelaa, W. D. Marslen-Wilson, Structure, form, and meaning in the mental lexicon: Evidence from Arabic. *Language, Cognition, and Neuroscience, 30*(8), 955–992.

Clahsen, Sonnenstuhl & Blevins 2003: H. Clahsen, I. Sonnenstuhl, J. P. Blevins, Derivational morphology in the German mental lexicon: A dual mechanism account. In R.H. Baayen & R. Schreuder (eds.), *Morphological Structure in Language Processing* (pp. 125–155). Berlin / New York: Mouton de Gruyter.

Corbin 1987: D. Corbin, *Morphologie dérivationnelle et structuration du lexique*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag [1991[2] Villeneuve d'Ascq: Presses Universitaires de Lille].

Feldman & Moscoso del Prado Martín 2022: L. B. Feldman, F. Moscoso del Prado Martín, Tuning language processing mechanisms to a language's morphology without decomposition: The case of semantic transparency. In A. D. Sims, A. Ussishkin, J. Parker & S. Wray (eds.), *Morphological Diversity and Linguistic Cognition* (pp. 31–55). Cambridge: Cambridge University Press.

Fruchter & Marantz 2015: J. Fruchter, A. Marantz, Decomposition, lookup, and recombination: MEG evidence for the full decomposition model of complex visual word recognition. *Brain and Language, 143*, 81–96.

Gonnerman, Seidenberg & Andersen 2007: L. M. Gonnerman, M. S. Seidenberg, E. S. Andersen, Graded semantic and phonological similarity effects in priming: Evidence for a distributed connectionist approach to morphology. *Journal of Experimental Psychology: General, 136*(2), 323–345.

Longtin, Segui & Hallé 2003: C. M. Longtin, J. Segui, P. A. Hallé, Morphological priming without morphological relationship. *Language and Cognitive Processes, 18*(3), 313–334.

Marslen-Wilson et al. 1994: W. D. Marslen-Wilson, L. K. Tyler, R. Waksler, L. Older, Morphology and meaning in the English mental lexicon. *Psychological Review, 101*(1), 3–33.

Napps & Fowler 1987: S. E. Napps, C. A. Fowler, Formal relationships among words and the organization of the mental lexicon. *Journal of Psycholinguistic Research, 16*(3), 257–272.

Ντάγκας 2023: Ν. Ντάγκας, *Αναπαράσταση και επεξεργασία των παράγωγων λέξεων στην κοινή νεοελληνική: ο ρόλος της σημασιολογικής διαφάνειας* [Διδακτορική Διατριβή]. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο.

Plaut & Gonnerman 2000: D. C. Plaut, L. M. Gonnerman, Are non-semantic morphological effects incompatible with a distributed connectionist approach to lexical processing? *Language and Cognitive Processes, 15*(4–5), 445–485.

Ράλλη 2022: Α. Ράλλη, *Μορφολογία: νέα, αναθεωρημένη έκδοση*. Αθήνα: Πατάκης.

Smolka, Komlósi & Rösler 2009: E. Smolka, S. Komlósi, F. Rösler, When semantics means less than morphology: The processing of German prefixed verbs. *Language and Cognitive Processes, 24*(3), 337–375.

Smolka, Libben & Dressler 2019: E. Smolka, G. Libben, W. U. Dressler, When morphological structure overrides meaning: Evidence from German prefix and particle verbs. *Language, Cognition, and Neuroscience, 34*(5), 599–614.

Voga & Giraudo 2017: M. Voga, H. Giraudo, Word and beyond-word issues in morphological processing. *Word Structure, 10*(2), 235–255.

Xu & Taft 2015: J. Xu, M. Taft, The effects of semantic transparency and base frequency on the recognition of English complex words. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 41*(3), 904–910.

Nikolaos Ntagkas
Aristotle University of Thessaloniki
Department of Philology

SEMANTIC TRANSPARENCY AND MENTAL REPRESENTATION OF DERIVED WORDS IN STANDARD MODERN GREEK: AN IMMEDIATE CROSS-MODAL PRIMING EXPERIMENT

Summary

This paper investigates the role of semantic transparency for the mental representation of derived words in Standard Modern Greek. Specifically, we seek to examine whether semantic transparency affects morphological representation and whether any potential effect is dichotomous or graded. To this end, we conducted a lexical decision task employing the immediate cross-modal priming paradigm, which is considered to tap into an abstract, modality independent level of representation in the core of the mental lexicon. Forty-eight university students, native speakers of Standard Modern Greek, participated in the experiment. Ninety prime–target pairs, each comprising a derived (or pseudo-derived) word as auditory prime and its (real or putative) noun-base as visual target, were equally distributed in 3 critical semantic transparency conditions (opaque, e.g., *tsiγarízo–tsiγáro* 'to frizzle'–'cigarette'; semitransparent, e.g., *piθikízo–píθikos* 'to imitate'–'ape'; transparent, e.g., *psiθirízo–psíθiros* 'to whisper'–'whisper'), according to their mean scores from 3 semantic relatedness rating pretests. The analyses of the behavioral data (i.e., reaction times, error rates) revealed statistically significant and equivalent priming in the transparent and semitransparent condition but no priming in the opaque condition. This dichotomous pattern of priming implies morphologically structured lexical representations for the transparent and semitransparent derived stems on the one hand, while holistic, morphologically unstructured lexical representations for the opaque derived and pseudo-derived stems on the other hand. Therefore, we suggest a semantically constrained dual-route account of morphological representation rather than a full-decomposition or a graded (distributed connectionist, discriminative learning) account. To conclude, our experimental findings point that the mental representation of derived words is crucially influenced by semantic transparency in Standard Modern Greek, as is the case with many other Indo-European languages (e.g., English, French, Italian, Spanish, Bulgarian, Serbian, Croatian, Polish, Russian) and in contrast to Semitic languages (e.g., Arabic, Hebrew, Maltese).

Keywords: Morphological representation, Immediate cross-modal priming, Semantic transparency, Denominal derivatives, Standard modern Greek

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch26

Ντίνα Ντμίτροβιτς[1]
Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου
Φιλολογική Σχολή
Μάρθα Λαμπροπούλου[2]
Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου
Φιλολογική Σχολή
Βόικαν Στόιτσιτς[3]
Πανεπιστήμιο του Βελιγραδίου
Φιλολογική Σχολή

ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΚΥΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ ΤΟΥ COVID-19 ΣΤΟΝ ΣΕΡΒΙΚΟ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΤΥΠΟ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Η εργασία αυτή επιχειρεί να διερευνήσει την απεικόνιση του πρώτου κύματος της πανδημίας του COVID-19 στον σερβικό και στον ελληνικό Τύπο. Πιο συγκεκριμένα, επίκεντρο αποτελεί το βίωμα της νόσου, όπως αυτό βρήκε έκφραση μέσα από τον μεταφορικό λόγο, σκιαγραφώντας έτσι έναν χάρτη με το πώς αρχικά έγινε αντιληπτή μεταφορικά η πανδημία στη σερβική και στην ελληνική κοινότητα, αντίστοιχα. Αναλυτικότερα το εμπειρικό μέρος συμπεριλαμβάνει την καταγραφή και συγκριτική ανάλυση μεταφορών που χρησιμοποιήθηκαν σε άρθρα σερβικών και ελληνικών εφημερίδων το διάστημα Μαρτίου–Δεκεμβρίου 2020. Πρωταρχικός στόχος είναι να διαπιστωθεί εάν η πανδημία αποδόθηκε μέσω συγκεκριμένων πλαισίων (Fillmore 2006), και μετέπειτα να εξετασθεί ο βαθμός που η απεικόνιση της νόσου συνοδεύεται από μια συγκεκριμένη πολιτισμική έκφανση και αν η έκφανση αυτή διαφέρει αισθητά στις δύο κοινότητες. Ιδιαίτερη σημασία θα δοθεί στην επέκταση της σημασίας των λεξιλογικών μονάδων ανάλογα με την περίσταση (Fauconnier & Turner 2002: 25–7), αλλά και στο συγκείμενο (context dependency), καθώς και στην πραγματική γλωσσική χρήση (Geeraerts 2006: 2–20).

Λέξεις-κλειδιά: COVID-19, Σερβικός και Ελληνικός Τύπος, Μεταφορές, Εννοιοποίηση

[1] dina_dotlic@hotmail.com
[2] marthalamp@gmail.com
[3] vojkans@hotmail.com

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συγκεκριμένη εργασία θα διερευνήσει την απεικόνιση του πρώτου κύματος της πανδημίας του COVID-19 στον σερβικό και στον ελληνικό Τύπο. Το βίωμα της νόσου εξετάζεται δηλαδή στη σερβική και στην ελληνική κοινότητα, αντίστοιχα μέσω του δημόσιου λόγου. Ως εκ τούτου, επιλέχτηκαν εφημερίδες και χρησιμοποιήθηκαν ψηφιακά άρθρα σερβικών και ελληνικών εφημερίδων του έτους 2020, όπου η παγκόσμια κοινότητα ήρθε αντιμέτωπη με το πρώτο δυνατό κύμα της πανδημίας που συνοδεύτηκε από διαστήματα καραντίνας (lockdown). Για την καταγραφή του υλικού και τη συγκριτική ανάλυση μεταφορών και μετωνυμιών θα υιοθετηθεί το θεωρητικό πλαίσιο της Γνωσιακής Γλωσσολογίας και της Σημασιολογίας, και βασικός στόχος είναι να διαπιστωθεί εάν η πανδημία αποδόθηκε μέσω ενός συγκεκριμένου γλωσσικού πλαισίου, όπως προαναφέρθηκε, και μετέπειτα στόχος είναι να εξετασθεί ο βαθμός που η απεικόνιση του κορονοϊού συνοδεύεται από διαφορετική πολιτισμική έκφανση στις δύο κοινότητες.

2. ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ

Το είδος του λόγου που εξετάζεται απαιτεί να δοθεί ιδιαίτερη σημασία στην επέκταση της σημασίας των λεξιλογικών μονάδων ανάλογα με την περίσταση (Fauconnier & Turner 2002: 25–27). Η περίσταση αντιμετωπίστηκε ως μια επίθεση ενός ιού, ως μια παγκόσμια απειλή και ως μια ζοφερή περίοδος που επηρέασε την κανονικότητα όλης της ανθρωπότητας.

Ενδεικτικά, οι εννοιολογικές μεταφορές (αντιστοιχίσεις) οι οποίες έχουν καταγραφεί από άλλες έρευνες και καταγράφηκαν και στα άρθρα που χρησιμοποιήθηκαν είναι οι ακόλουθες: ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΩΣ ΑΝΤΙΠΑΛΟΣ (DISEASE AS AN OPPONENT), ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΩΣ ΜΑΣΤΙΓΑ (DISEASE AS PLAGUE), ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΩΣ ΣΚΟΤΑΔΙ (DISEASE AS DARKNESS), ΘΑΝΑΤΗΦΟΡΟΣ ΙΟΣ (THE KILLER VIRUS), Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΕΙΝΑΙ ΚΤΗΜΑ (DISEASE IS A POSSESSION), ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΛΕΓΧΟΥ (Semino, Demjén & Demmen 2018· Wallis & Nerlich 2005· Miller 2010· Hauser & Schwarz 2020). Όπως αποτυπώνεται στη μεταφορά γενικευτικού επιπέδου: ΟΙ ΜΗ ΚΑΤΑΛΛΗΛΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ (ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ, ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ) ΕΙΝΑΙ ΑΣΘΕΝΕΙΕΣ (Kövecses 2002). Γενικά, η ΑΣΘΕΝΕΙΑ λειτουργεί ως ένα ιδιαίτερα δημοφιλές πεδίο-πηγή για διάφορες μεταφορικές αντιστοιχίσεις.

Οι συγκεκριμένες εννοιολογικές μεταφορές που εντοπίσαμε δημιουργούνται μέσα από συστηματικές αντιστοιχίσεις (mappings) ανάμεσα σε δύο γνωσιακά πεδία (domains): (1) ένα λιγότερο προσβάσιμο και ανοίκειο (2) ένα πιο προσιτό, οικείο πεδίο. Δηλαδή για να προκύψει μια αντιστοίχιση (mapping), από το οικείο πεδίο-πηγή (source domain) μεταφέρονται ή αντιστοιχίζονται ορισμένα χαρακτηριστικά ή ιδιότητες στο λιγότερο οικείο πεδίο-στόχο (target

domain), έτσι ώστε «τα φυσικά πεδία να λειτουργούν ως πηγές για τα πιο αφηρημένα πεδία-στόχους» (Kövecses 2020: 5).

Η χρήση αυτών των μεταφορικών σχημάτων θα δούμε ότι είναι ιδιαίτερα συχνή τόσο στον ελληνικό όσο και στον σερβικό δημοσιογραφικό λόγο που αφορά την πανδημική νόσο του κορονοϊού καλλιεργώντας κυρίως ένα αίσθημα φόβου και απειλής στις δύο κοινότητες.

Ο δημοσιογραφικός λόγος που εξετάζουμε απευθύνεται σε ένα ευρύ και ετερογενές κοινό (Γιαλαμπούκη 2008: 8) και δεν αφορά μόνο στην ενημέρωση των πολιτών. Ο δημοσιογραφικός αυτός λόγος είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια απλή πληροφόρηση, διότι δεν είναι ιδεολογικά ουδέτερος, αλλά διαμορφώνεται με βάση το επικοινωνιακό πλαίσιο και φαίνεται να αξιοποιείται επίσης πολιτικά ως ελεγκτικός μηχανισμός από τις πολιτικές δυνάμεις που διαθέτουν επιρροή (Πολίτης 2001: 1). Η στρατηγική που ακολουθήθηκε τόσο από τους Έλληνες πολιτικούς όσο και τους Σέρβους και αποτυπώθηκε στα διάφορα άρθρα ήταν εκείνη των σκληρών μέτρων και της αυστηρής καραντίνας μπροστά στον αόρατο και επικίνδυνο ιό.

3. Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΦΟΒΟΥ

Μέσα από τα παραδείγματα που θα αναλυθούν θα διαπιστώσουμε ότι ο φόβος πολιτικοποιείται. Σύμφωνα με τη Silaški (στο Stevanović 2022), «αν και συνήθως θεωρούνται ακίνδυνα διακοσμητικά στοιχεία στη γλώσσα, οι μεταφορές αυτές δεν είναι μόνο ένα γλωσσικό (φαινόμενο), αλλά, πρώτα απ' όλα, ένα δυνατό γνωστικό εργαλείο». Στο σχετικό άρθρο για τις μεταφορές ως γλωσσικούς μηχανισμούς αναφέρει ότι μ' αυτές μπορεί κανείς «να επιβάλει έναν συγκεκριμένο τρόπο σκέψης, να χειραγωγήσει την κοινή γνώμη και να διαμορφώσει την πραγματικότητα σύμφωνα με τη βούληση αυτών που έχουν κοινωνική δύναμη» (Silaški στο Stevanović 2022).

Όπως θα φανεί στη συνέχεια, κατά τη διάρκεια της πανδημίας, τα πιο συχνά γλωσσικά μέσα στις δηλώσεις των πολιτικών, των ιατρών και των δημοσιογράφων ήταν οι μεταφορές του πολέμου τόσο στα ελληνικά όσο και στα σερβικά. «Είμαστε σε έναν πόλεμο που πρέπει να κερδίσουμε» είναι μια συνθηματική φράση που έχει χρησιμοποιηθεί από όλους σχεδόν τους ηγέτες του κόσμου σε εν μέρει τροποποιημένη μορφή (Španović 2020). Σύμφωνα με τη Štrkalj Despot (2020), σχεδόν όλες οι ασθένειες εννοιολογούνται με τη βοήθεια μιας πολεμικής μεταφοράς, επειδή οι ασθένειες θεωρούνται «μικροί πόλεμοι μεταξύ ενός επιτιθέμενου εχθρικού στρατού (ιοί, βακτηρίδια) και ενός αμυντικού στρατού (τα αντισώματά μας)». Με τη χρήση του πολεμικού πολιτικού λόγου η κοινωνία μπορεί να κινητοποιηθεί, το ηθικό μπορεί να ανυψωθεί και η προθυμία των πολιτών να κάνουν ορισμένες θυσίες μπορεί να επηρεαστεί (Španović 2020). Εκτός από το ότι επηρέασαν τα συναισθήματα των δεκτών των μηνυμάτων και

προκαλούσαν φόβο, οι μεταφορές του πολέμου ενθάρρυναν τα πατριωτικά συναισθήματα προς την εκάστοτε απειλούμενη χώρα, την ενότητα και την αλληλεγγύη μεταξύ των πολιτών (Silaški στο Stevanović 2022).

Εκτός από τις μεταφορές του πολέμου είναι αξιοσημείωτες και εκείνες που σχετίζονται με φυσικές καταστροφές και στοιχεία, όπως το νερό και η φωτιά. Τέτοιες μεταφορές χρησιμοποιούνται για να μεταδοθούν σημαντικά μηνύματα στο κοινό σε μια τέτοια εκτάκτου ανάγκης κατάσταση. Σε μια κατάσταση όπου είμαστε παθητικοί και η επιδημία είναι ενεργή, εννοιολογούμε την επιδημία σε γενικό επίπεδο ως καταστροφή (Štrkalj Despot 2020).

Γενικά, θα δούμε πως κάθε τύπος μεταφοράς έχει μια σημαντική λειτουργία στον λόγο της πανδημικής κρίσης και πως έχουν κοινό σημείο την πειθώ. Επίσης, οι μεταφορές αποτελούν «ένα αναντικατάστατο μέσο συναισθηματικής χειραγώγησης αναδεικνύοντας τις πτυχές του κινδύνου, του φόβου και της αβεβαιότητας που συνδέονται με την εμφάνιση και την εξάπλωση του κορονοϊού», όπως αναφέρει η Silaški (Silaški στο Stevanović 2022). Η ανάλυση των ευρημάτων της μελέτης που ακολουθεί θα συνεισφέρει στην αποκωδικοποίηση του βιώματος του κορονοϊού.

4. ΕΜΠΕΙΡΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Το εμπειρικό κομμάτι περιλαμβάνει την καταγραφή ενδεικτικών εννοιολογικών μεταφορών και μετωνυμιών για τον COVID-19 που επικρατούν στον δημόσιο διαδικτυακό λόγο και πιο συγκεκριμένα στα πρωτοσέλιδα, στα άρθρα ή στους τίτλους ψηφιακών εφημερίδων από το ξέσπασμα της πανδημίας στην Ελλάδα και στη Σερβία (Μάρτιος 2020) μέχρι περίπου δέκα μήνες μετά (Δεκέμβριος 2020). Πιο συγκεκριμένα, το δείγμα μας προέρχεται από άρθρα ή στήλες πέντε πανελλαδικών εφημερίδων: ΤΑ ΝΕΑ, ΤΟ ΒΗΜΑ, Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, Η Εφημερίδα των Συντακτών, LiFO και inNewspaper, και από τις σερβικές εφημερίδες Politika, Kurir και Novosti, σε ψηφιακή μορφή, όπως και τις ιστοσελίδες της BBC και της Radio Slobodna Evropa στη σερβική γλώσσα. Ως λέξεις κλειδιά για την αναζήτηση τόσο στα ελληνικά άρθρα όσο και στα σερβικά χρησιμοποιήθηκαν οι λέξεις «ιός»/virus, «κορωνοϊός» / korona/ koronavirus, «πανδημία»/ pandemija, «επιδημία»/ epidemija**,** **«**covid» / kovid. Συνολικά παρουσιάζονται 43 παραδείγματα κατηγοριοποιημένα σε 5 εννοιολογικές μεταφορές: Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΙΟΥ ΩΣ ΠΟΛΕΜΟΣ, Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΩΣ ΑΠΕΙΛΗ, Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΩΣ ΣΚΟΤΑΔΙ, Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΩΣ ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ και Ο ΙΟΣ ΦΟΝΙΑΣ. Μέσα από τη συγκριτική ανάλυση των μεταφορών θα αναδειχθεί η εννοιολογική δομή του μεταφορικού λόγου (Lakoff & Johnson 1980· Lakoff 1987· Kövecses 2002, 2020).

5. ΑΝΑΛΥΣΗ

Η ανάλυση βασίζεται στις αρχές της Θεωρίας της Εννοιολογικής Μεταφοράς (Lakoff & Johnson 1980· Lakoff 1993· Kövecses 2002, 2020). Όπως αναφέρθηκε, για να δημιουργηθεί μια μεταφορά, γνώση ή διακριτές ιδιότητες από το οικείο πεδίο-πηγή (source domain) μεταφέρονται ή αντιστοιχίζονται στο λιγότερο οικείο πεδίο-στόχο (target domain). Σύμφωνα με το μοντέλο αυτό, η πιο συχνή εννοιολογική μεταφορά είναι η μεταφορά της ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΟΥ ΚΟΡΩΝΟΪΟΥ ΩΣ ΕΜΠΟΛΕΜΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ (Senkbeil & Hoppe 2016). Όπως τονίζουν οι Γαβριηλίδου και Μητσιάκη (2022: 210), η μεταφορά αυτή χρησιμοποιείται για πρώτη φορά από τον Έλληνα πρωθυπουργό στο πρώτο του διάγγελμα για τον κορονοϊό:

(1) *Είμαστε σε πόλεμο με αόρατο, αλλά όχι ανίκητο εχθρό*, (Η Καθημερινή, 17-3-2020).

Αλλά όπως θα δούμε στα παραδείγματα και ο Πρόεδρος της Σερβίας Αλεξάνταρ Βούτσιτς χρησιμοποιεί επίσης την ίδια μεταφορά. Καταγράψαμε, λοιπόν, τις ακόλουθες κοινές αντιστοιχίσεις. Δίνονται περισσότερα παραδείγματα στη σερβική, ώστε να αναδειχθεί η κοινή εννοιοποίηση του κορονοϊού[4].

Α) Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΙΟΥ ΩΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

(2) „Srbija je od danas **u ratu** protiv nevidljivog protivnika, opasnog i opakog koga **mora da pobedi**“ (A. Vučić)	«Η Σερβία από σήμερα είναι **σε πόλεμο** ενάντια σε έναν αόρατο, επικίνδυνο και μοχθηρό αντίπαλο τον οποίον **πρέπει να νικήσει**» (Α. Βούτσιτς)	Slobodna Evropa	15/3/2020
(3) Naši naučnici u **borbi** protiv pandemije	Οι επιστήμονές μας στον **αγώνα** κατά της πανδημίας	Politika	2/10/2020
(4) Окончајте ратове, **боримо се** против вируса	Τερματίστε τους πολέμους, **πολεμάμε** εναντίον του ιού	Politika	23/3/2020
(5) Sever Italije **na kolenima**! Virus ne posustaje, broj novozaraženih meri se hiljadama, a mrtvih u stotinama	Η βόρεια Ιταλία **στα γόνατα**! Ο ιός δεν υποχωρεί, ο αριθμός νέων κρουσμάτων μετριέται σε χιλιάδες, και οι νεκροί σε εκατοντάδες	Kurir	27/3/2020

[4] Για τη λέξη *κορονοϊός* διατηρούμε την ορθογραφία του πρωτοτύπου. Επίσης στις στήλες προς τα δεξιά αναγράφεται η εφημερίδα όπου εντοπίστηκε το παράδειγμα, καθώς και η ημερομηνία του άρθρου.

(6) **У првим редовима** током борбе против вируса корона у Србији био је примаријус др Предраг Кон.	**Στην πρώτη γραμμή** κατά τη διάρκεια της μάχης κατά του κορονοϊού στη Σερβία ήταν ο δρ Πρέντραγκ Κον.	Politika	9/5/2020
(7) **Udar** na jesen: **Napašće** nas u isto vreme i virus gripa i deset puta jača korona!	**Χτύπημα** το φθινόπωρο: **Θα** μας **επιτεθούν** ταυτόχρονα ο ιός της γρίπης και δέκα φορές πιο δυνατός ο κορονοϊός!	Kurir	7/7/2020

Αντίστοιχα στα ελληνικά:

(8) Γυναίκα 102 ετών **νίκησε** τον κορωναϊό και πήρε εξιτήριο	ΤΑ ΝΕΑ	28/11/2020
(9) Έλληνες επιστήμονες δοκιμάζουν φάρμακα για **να πολεμήσουν** τον κορωναϊό	ΤΑ ΝΕΑ	31/3/2020
(10) Η κάμερα της δημόσιας τηλεόρασης μπήκε σε μονάδα εντατικής θεραπείας στο Αττικό και κατέγραψε **τον ηρωισμό** των γιατρών και νοσηλευτών που **δίνουν** καθημερινή **μάχη** για **να σώσουν** ασθενείς που έχουν προσβληθεί από τον κορονοϊό.	News24/7[5]	7/4/2020

Οι πολεμικές και στρατιωτικές μεταφορές αποτελούν ένα κοινό αφηγηματικό μοτίβο, το οποίο μπορεί να ωθήσει ιδεολογικά και ψυχολογικά τις μάζες, αξιώνοντας προσωπικές θυσίες και ενότητα απέναντι στον αόρατο εχθρό (Φιλιππίδης 2020), ακόμα και όταν πρόκειται για έναν ιό. Είναι χαρακτηριστικό ότι χρησιμοποιούνται λέξεις όπως «πολεμώ», «νικώ» και «αντίπαλος». Στον λόγο των δημοσιογράφων, των πολιτικών, του υγειονομικού προσωπικού και των ασθενών την περίοδο αυτή γινόταν διαρκής μνεία σε μάχες που πρέπει να κερδηθούν στις «δύσκολες και προκλητικές στιγμές» που έρχονται, σε ήρωες που πολεμούν «στην πρώτη γραμμή» του μετώπου και παλεύουν γενναία, και σε έναν εχθρό που οργανώνει επιθέσεις ανά κύματα ή επιφέρει αναμενόμενα δυνατά χτυπήματα.

Ακολουθεί σε συχνότητα η εννοιολογική μεταφορά:

[5] Αυτή η πηγή αποτελεί εξαίρεση από όσες αναφέρονται και το συγκεκριμένο παράδειγμα συμπεριλαμβάνεται στην εργασία λόγω της παραστατικότητάς του.

Β) Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΩΣ ΑΠΕΙΛΗ

(11) Evropa **u paklu** korone: Rekordan broj novozaraženih u Nemačkoj, Češkoj i Ukrajini, **opaki virus** nastavlja da **seje smrt**	Η Ευρώπη **στην κόλαση** του κορονοϊού: Ρεκόρ αριθμός νέων κρουσμάτων στη Γερμανία, Τσεχία και Ουκρανία, **μοχθηρός ιός** συνεχίζει να **σπέρνει τον θάνατο**	Kurir	16/10/2020
(12) Други талас короне може бити још **смртоноснији**	Δεύτερο κύμα του κορονοϊού μπορεί να είναι ακόμα **πιο θανατηφόρο**	Politika	19/5/2020
(13) Hitno upozorenje SZO! Virus je i dalje smrtonosan i **brzo se širi**: Svet je u novoj **opasnoj fazi**!	Επείγουσα προειδοποίηση του ΠΟΥ! Ο ιός είναι ακόμα θανατηφόρος και **εξαπλώνεται γρήγορα**: Ο κόσμος είναι σε νέα **επικίνδυνη φάση**!	Kurir	19/6/2020
(14) Korona virus **prizemljio** avione širom sveta	Ο κορονοϊός **προσγείωσε** αεροπλάνα σε όλο τον κόσμο	BBC	21/2/2020
(15) Koronavirus **ispraznio** prodavnice u Italiji	Ο κορονοϊός **άδειασε** τα καταστήματα στην Ιταλία	Politika	25/2/2020

Αντίστοιχα στα ελληνικά:

(16) Στο επίπεδο **αυξημένου συναγερμού 4 (κόκκινο),** θα ισχύει αναστολή προσέλευσης κοινού	ΤΑ ΝΕΑ	9/10/2020
(17) Ο Κορωναϊός **επιστρέφει** μετά από περίπου τρεις μήνες μετά τη λήξη της καραντίνας **απειλητικός** και μαζί και **ο φόβος** για ένα δεύτερο «κύμα».	ΤΟ ΒΗΜΑ	11/8/2020
(18) Γιατί ο κορονοϊός **καραδοκεί παντού**, χωρίς να περιμένει στην είσοδο ενός καταστήματος	ΤΟ ΒΗΜΑ	22/10/2020
(19) Πώς ο κορονοϊός «**σάρωσε**» τη Βραζιλία	Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ	17/7/2020
(20) Ο κορονοϊός **βάζει...λουκέτο** στο λιανεμπόριο – Ποια καταστήματα παραμένουν ανοιχτά	ΤΟ ΒΗΜΑ	18/3/2020

Μια πολύ δυνατή εικόνα απειλής (image schema) αποτελεί η Κόλαση στο παράδειγμα (11), καθώς αντιπροσωπεύει την αιώνια τιμωρία. Ο κίνδυνος και η απειλή επίσης εκφράζονται είτε μέσα από επίθετα όπως «μοχθηρός», «επικίνδυνος», «θανατηφόρος», «απειλητικός», είτε μέσα από την προσωποποίηση του ιού με τα ρήματα «εξαπλώνεται», «αδειάζει», «προσγειώνει», «σαρώνει», «καραδοκεί» και τη φράση «βάζει λουκέτο», είτε μέσα από σενάρια (frames) όπου μεταφερόμαστε μετωνυμικά σε μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης κυρίως στον ελληνικό Τύπο. Η μετωνυμία εδρεύει στο ότι το κόκκινο αντιπροσωπεύει μια επείγουσα κατάσταση, μια κατάσταση συναγερμού. Για παράδειγμα, το κόκκινο χρώμα αποδόθηκε στις περιοχές με αυξημένα

κρούσματα. Αυτή η μετωνυμική σύνδεση φαίνεται στο παράδειγμα (16), όπου το χρώμα κόκκινο χρησιμοποιείται για να δηλώσει μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης, ακριβώς όπως και η φράση «αυξημένος συναγερμός».

Εξίσου διαδεδομένη είναι η εννοιολογική μεταφορά:

Γ) Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΩΣ ΣΚΟΤΑΔΙ

(21) Korona ova dva grada **zavila u crno**: Virus za dan odneo 7 života	Ο κορονοϊός **τύλιξε σε μαύρο** αυτές τις δύο πόλεις: Ο ιός μέσα σε μία μέρα πήρε 7 ζωές	Kurir	9/7/2020
(22) Pandemija kosi sve pred sobom, **crna statistika** u SAD: Više Amerikanaca preminulo od korone nego u četiri rata zajedno	Η πανδημία θερίζει τα πάντα μπροστά της, **μαύρη στατιστική** στις ΗΠΑ: Περισσότεροι Αμερικανοί πέθαναν από κορονοϊό απ' ό,τι στους τέσσερις πολέμους συνολικά	Kurir	1/7/2020
(23) Korona virus pred vratima: Srbija spremna za **najcrnji scenario**, Hrvatska pojačava mere prevencije	Ο κορονοϊός μπροστά στην πόρτα: η Σερβία έτοιμη για **το πιο μαύρο σενάριο**, η Κροατία λαμβάνει επιπλέον προληπτικά μέτρα	Novosti	24/2/2020

Αντίστοιχα στα ελληνικά:

(24) Κορωνοϊός: Μεγαλώνει **η «μαύρη» λίστα** νεκρών και κρουσμάτων	ΤΟ ΒΗΜΑ	27/8/2020
(25) «**Μαύρο» ρεκόρ** με 130 νεκρούς σε 24 ώρες - 5.736 κρούσματα, 700 οι διασωληνωμένοι	LiFO	14/12/2021

Στα παραδείγματα αυτά, τόσο στα ελληνικά όσο και στα σερβικά, το μαύρο ως χρώμα του πένθους και του θανάτου μετωνυμικά μας φέρνει στο νου το σκοτάδι και τη θλίψη. Το μαύρο επίσης παραπέμπει στον θάνατο, κάτι που είναι ιδιαίτερα έκδηλο στα παραδείγματα (21) και (22). Η χρήση του υπερθετικού βαθμού αυτού του επιθέτου στο παράδειγμα (23) επίσης είναι ενδεικτική, εφόσον παραπέμπει στην πλήρη απουσία του φωτός ή ελπίδας. Το επίθετο «μαύρος» χρησιμοποιείται και ως συνώνυμο των επιθέτων κακός, τρομακτικός, φοβερός, θλιβερός, τραγικός, σκοτεινός, και στην περίπτωση της σερβικής γλώσσας με τον τύπο του υπερθετικού βαθμού περιγράφει λέξεις όπως: το σενάριο, η πρόγνωση, η μέρα, η περίοδος, ο εχθρός, η ήττα, το χιούμορ κ.λπ.

Ακόμα μία κοινή εννοιοποίηση είναι η παρουσίαση της ασθένειας (του κορονοϊού) ως φυσική καταστροφή:

Δ) Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΩΣ ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

(26) Корона би могла **тињат**и у Африци неколико година	Ο κορονοϊός θα μπορούσε να **σιγοκαίει** στην Αφρική μερικά χρόνια	Politika	9/5/2020
(27) Korona **se širi poput požara**: Zaražen muškarac otišao u crkvu pa inficirao 53 ljudi, a oni nastavili da šire virus	Ο κορονοϊός **εξαπλώνεται σαν πυρκαγιά**: Μολυσμένος άντρας πήγε στην εκκλησία και μόλυνε 53 άτομα, τα οποία συνέχισαν να μεταδίδουν τον ιό	Kurir	6/8/2020
(28) Пандемија ствара **цунами мржње и ксенофобије**	Η πανδημία δημιουργεί ένα **τσουνάμι μίσους και ξενοφοβίας**	Politika	8/5/2020
(29) Србија ће спремно дочекати **нови талас** вируса	Η Σερβία θα είναι έτοιμη να υποδεχτεί **το νέο κύμα** του ιού	Politika	29/5/2020

Αντίστοιχα στα ελληνικά:

(30) «**Φουντώνει**» ο κορωνοϊός: Ανησυχεί η διασπορά - Αύξηση ασθενών σε ΜΕΘ	ΤΟ ΒΗΜΑ	11/8/2020
(31) Νέα σύσκεψη για τον κορωνοϊό, υπό τον πρωθυπουργό Κυριάκο Μητσοτάκη σήμερα, εν μέσω των φόβων για **αναζωπύρωση** της πανδημίας στη χώρα	ΤΟ ΒΗΜΑ	19/8/2020
(32) Μπορούμε να **απωθήσουμε το κύμα** που φαίνεται να βρίσκεται πολύ κοντά μας μεταθέτοντάς το χρονικά	Η Εφημερίδα των Συντακτών	30/7/2020
(33) Για παράδειγμα, στην Αττική, η οποία τις τελευταίες ημέρες βρίσκεται **στο «μάτι» του κυκλώνα**, θέατρα και κινηματογράφοι θα λειτουργήσουν με 30% της πληρότητάς τους	ΤΑ ΝΕΑ	11/10/2020
(34) Κορωνοϊός: Η Ευρώπη **στη δίνη της πανδημίας**	ΤΟ ΒΗΜΑ	6/4/2020

Όπως βλέπουμε στα παραδείγματα (27) και (30), η φωτιά είναι εκείνο το φυσικό στοιχείο, το οποίο είναι δύσκολο να ελεγχθεί και να συγκρατηθεί

εάν «φουντώσει» και «εξαπλωθεί». Τότε μεταμορφώνεται σε πυρκαγιά, η οποία προκαλεί καταστροφές. Μεταφορικά και ο ιός σιγοκαίει, ώσπου να «αναζωπυρωθεί» σαν φωτιά ή να σβήσει.

Επιπλέον, είναι χαρακτηριστικό ότι η λέξη «κύμα» χρησιμοποιείται στην ορολογία της ιολογίας και στα ελληνικά και στα σερβικά αντίστοιχα, όπως φαίνεται στα παραδείγματα (29) και (32). Εάν ερμηνευτεί με βάση το Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (ΛΚΝ)[6] και τη μεταφορική σημασία της, θα δούμε ότι αποδίδεται και ως «φυσικό φαινόμενο μεγάλης έντασης και περιορισμένης διάρκειας», και ως «κοινωνικό ή ηθικό φαινόμενο, συνήθως αρνητικό, που παρουσιάζεται σε μεγάλη έκταση», κάτι που ανακαλεί στη συνείδηση του ανθρώπου φαινόμενα όπως είναι η βία, η οργή, η δυσαρέσκεια, η κοινωνική αντίδραση κτλ. Τον ίδιο συνειρμό θα προκαλούσε και μία σειρά μεγάλων καταστροφικών θαλάσσιων κυμάτων, δηλαδή το τσουνάμι.

Επίσης, οι περιστροφικές κινήσεις του ανέμου ή του νερού οι οποίες κρύβονται πίσω από τις λέξεις «κυκλώνας» και «δίνη» θυμίζουν μεγάλες αναταραχές και γενικά μια ασταθή, συνεχώς μεταβαλλόμενη κατάσταση.

Τέλος, μια άλλη κοινή εννοιολογική μεταφορά είναι η παρουσίαση του κορονοϊού ως φονιά ή ως δράστη που άλλοτε παίρνει ανθρωπομορφικά χαρακτηριστικά και άλλοτε υπερφυσικά:

Ε) Ο ΙΟΣ ΦΟΝΙΑΣ

(35) Virus i Kina: Više od 200 ljudi zaraženo „**misterioznim**“ virusom, tri osobe umrle	Ο ιός και η Κίνα: Πάνω από 200 άτομα μολυσμένα από «**μυστηριώδη**» ιό, τρεις νεκροί	BBC	20/1/2020
(36) „Srbija je od danas u ratu protiv **nevidljivog protivnika, opasnog i opakog** koga mora da pobedi“	«Η Σερβία από σήμερα είναι σε πόλεμο ενάντια σε **έναν αόρατο, επικίνδυνο και μοχθηρό αντίπαλο** τον οποίον πρέπει να νικήσει»	Slobodna Evropa	15/3/2020
(37) Korona je **kao čudovište**! Hrvatski epidemiolog upozorava: Evo šta virus krije od nas i šta će se desiti ako se opustimo!	Ο κορονοϊός είναι **σαν τέρας**! Κροάτης επιδημιολόγος προειδοποιεί: Να τι κρύβει ο ιός από μας και τι θα συμβεί αν χαλαρώσουμε!	Kurir	20/4/2020

[6] https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/search.html?lq=%CE%BA%CF%8D%CE%BC%CE%B1&dq

Αντίστοιχα στα ελληνικά:

(38) Ο καθηγητής εξηγεί: «Δεν γνωρίζουμε και δεν φανταζόμαστε πόσο **ύπουλος** είναι ο κορωνοϊός.»	ΤΑ ΝΕΑ	6/10/2020
(39) Στο Μιλάνο ο κορωνοϊός **σκότωσε** εξαπλάσιους ανθρώπους, απ' ότι ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, με τους βομβαρδισμούς, στον άμαχο πληθυσμό	LiFO	18/4/2020
(40) Παγκόσμιος **φονιάς** ο κορωναϊός – Μετά την Ιταλία, έρχεται η σειρά για Ισπανία και ΗΠΑ	inNewspaper	25/3/2020
(41) Ο «**σίριαλ κίλερ**» δείχνει τις προθέσεις του με τη διασπορά κρουσμάτων	Η Εφημερίδα των Συντακτών	30/7/2020

Μια τέτοια γλωσσική προσέγγιση στο πρόβλημα υγείας δεν είναι ασυνήθιστη, επειδή οι άνθρωποι πολύ συχνά μιλούν για ένα ξένο σώμα ή έναν θανάσιμο εισβολέα, όταν μιλούν για ασθένειες. Με αυτόν τον τρόπο, όπως προαναφέρθηκε, αυτά τα γλωσσικά εργαλεία χρησιμοποιούνται για να κατανοήσουν ή να εξηγήσουν λιγότερο οικείες έννοιες.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι υπάρχουν και περιπτώσεις όπου συνυπάρχει η μετωνυμία και η μεταφορά (Goossens 2002) και δημιουργούνται λιγότερο συμβατικοί μεταφορικοί δεσμοί που δεν συναντιούνται απαραίτητα και στις δυο γλώσσες. Για παράδειγμα η λέξη «θέρισε» μετωνυμικά φέρνει στο νου μας το δρεπάνι που κρατάει ο Χάρος και μεταφορικά χτίζουμε ξανά το νοητό σενάριο του επικείμενου Θανάτου (παράδειγμα 42).

(42) Нови вирус код нас **покосио** више жена	Νέος ιός σε μας **θέρισε** περισσότερες γυναίκες	Politika	26/3/2020

Αντίστοιχα στα ελληνικά, η λέξη «ξυπόλυτοι» στο παράδειγμα (43) φέρνει στο νου την παροιμία «ξυπόλυτος στα αγκάθια» χτίζοντας έτσι τη μεταφορά της απειλής και του κινδύνου καθώς δεν διαθέτουμε τα μέσα αντιμετώπισης του νέου ιού. Μετωνυμικά, επίσης, ένα ξυπόλυτο πόδι είναι ευάλωτο σε τραύματα και πληγές από την έκθεση σε ένα δρόμο, σε χαλίκια, πέτρες κλπ.

(43) «**Ξυπόλυτοι**» απέναντι στον κορονοϊό	Η Εφημερίδα των Συντακτών	20/11/2020

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συμπερασματικά, στην έρευνά μας παρατηρούμε ένα κοινό δίκτυο νοηματικών συσχετισμών (Fauconnier & Turner 1998) και στις δύο κοινότητες. Συνολικά επιλέχτηκαν 43 ενδεικτικά παραδείγματα από ψηφιακές σερβικές και ελληνικές εφημερίδες, τα οποία κατηγοριοποιήθηκαν σε 5 εννοιολογικές μεταφορές: Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΙΟΥ ΩΣ ΠΟΛΕΜΟΣ, Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΩΣ ΑΠΕΙΛΗ, Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΩΣ ΣΚΟΤΑΔΙ, Η ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΩΣ ΦΥΣΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ και Ο ΙΟΣ ΦΟΝΙΑΣ. Συγκρίνοντας τα παραδείγματα, το δείγμα υποδεικνύει μια ταύτιση στον τρόπο περιγραφής της πανδημίας τόσο στον σερβικό όσο και στον ελληνικό Τύπο. Η κυρίαρχη εννοιολογική μεταφορά είναι εκείνη του πολέμου, η οποία λειτούργησε στον δημόσιο λόγο ως εξαιρετικά αποτελεσματικό μέσο ενστάλαξης φόβου, αλλά και υπακοής στις αρχές (Silaški στο Stevanović 2022). Αντίστοιχα, η χρήση μεταφορών της φυσικής καταστροφής έδωσε έμφαση στο καταστροφικό αποτύπωμα της πανδημίας.

Όπως επισημαίνουν οι Γαβριηλίδου και Μητσιάκη (2022: 204) τέτοιες εννοιολογικές μεταφορικές συνάψεις «προτεραιοποιούν νοήματα κατευθύνοντας τους δέκτες συστηματικά να αντιληφθούν τη νόσο μέσα από συγκεκριμένες οπτικές που έμμεσα επιβάλλουν συγκεκριμένες συμπεριφορές».

Γενικά, θα λέγαμε ότι η έρευνα επιβεβαιώνει ότι ο μεταφορικός λόγος λειτουργεί ως μέσο πειθούς και μας επηρεάζει ασυνείδητα (Charteris - Black 2004). Για παράδειγμα, κατά την πρώτη περίοδο του κορονοϊού, καλλιεργήθηκε η ιδέα μιας παγκόσμιας «συλλογικής κοινότητας» που επαναπροσδιορίζει τις προσωπικές σχέσεις και κοινωνικές σχέσεις εξαιτίας ενός άγνωστου ιού. Αυτό επισημαίνει και την ανάγκη να εικονοποιήσουμε την πανδημία με πιο οικείες έννοιες που στηρίζονται στην ανθρώπινη εμπειρία και το βίωμα, ακόμα και αν έχουμε στο προσκήνιο δύο ξεχωριστούς πολιτισμούς.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γαβριηλίδου & Μητσιάκη 2022: Ζ. Γαβριηλίδου, Μ. Μητσιάκη, Εννοιολογική και κριτική ανάλυση των μεταφορών για τον κορονοϊό στον δημόσιο διαδικτυακό λόγο. *Aegean Working Papers in Ethnographic Linguistics, 3*, 202–229 [Online], [https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/awpel/article/view/29956].

Γιαλαμπούκη 2008: Ε. Γιαλαμπούκη, *Δημοσιογραφικός Λόγος και Διακειμενικότητα* [Διδακτορική Διατριβή]. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Charteris - Black 2004: J. Charteris - Black, *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. London: Springer.

Fauconnier & Turner 1998: G. Fauconnier, M. Turner, Conceptual integration networks. *Cognitive Science, 22*(2), 133–187.

Fauconnier & Turner 2002: G. Fauconnier, M. Turner, *The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.

Fillmore 2006: C. J. Fillmore, Frame Semantics. In D. Geeraerts (ed.), *Cognitive Linguistics: Basic Readings* (pp. 373–400). Berlin: Mouton de Gruyter.

Geeraerts 2006: D. Geeraerts, *Cognitive Linguistics: Basic Readings*. New York: Mouton De Gruyter.

Goossens 2002: L. Goossens, Metaphtonymy: The Interaction of Metonymy and Metaphor in Expressions of Linguistic Action. In R. Dirven & Ralf Pörings (eds.), *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast* (pp. 249–377). Berlin: Mouton de Gruyter.

Hauser & Schwarz 2020: D. J. Hauser, N. Schwarz, Battle metaphors undermine cancer treatment and prevention and do not increase vigilance. *Health Communication*, *35*(13), 1698–1704.

Kövecses 2002: Z. Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction.* New York: Oxford University Press.

Kövecses 2020: Z. Kövecses, *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lakoff & Johnson 1980: G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff 1987: G. Lakoff, *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff 1993: G. Lakoff, The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony (ed.), *Metaphor and Thought* (pp. 202–251). Cambridge: Cambridge University Press. Republished in 2006 in D. Geeraerts (ed.), *Cognitive Linguistics: Basic Readings* (pp. 185–238). Berlin: Mouton de Gruyter.

Πολίτης 2001: Π. Πολίτης, Μέσα μαζικής ενημέρωσης: το επικοινωνιακό πλαίσιο και η γλώσσα τους. Στο Α. - Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας [Online], [https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_b10/index.html].

Senkbeil & Hoppe 2016: K. Senkbeil, N. Hoppe, 'The sickness stands at your shoulder …': Embodiment and cognitive metaphor in Hornbacher's Wasted: A Memoir of Anorexia and Bulimia. *Language and Literature*, *25*(1), 3–17.

Semino, Demjén & Demmen 2018: E. Semino, Z. Demjén, J. Demmen, An Integrated Approach to Metaphor and Framing in Cognition, Discourse, and Practice, with an Application to Metaphors for Cancer. *Applied Linguistics, 39*(5), 625–645.

Stevanović 2022: M. Stevanović, Metafore kao mehanizmi manipulacije u doba pandemije. *Danas* [Online], [https://www.danas.rs/vesti/drustvo/metafore-kao-mehanizmi-manipulacije-u-doba-pandemije/].

Španović 2020: I. Španović, Mobilisano društvo: U ratu su građani uvek pešadija, a svaka neposlušnost je ravna izdaji. VOICE [Online], [https://voice.org.rs/mobilisano-drustvo-u-ratu-su-gradani-uvek-pesadija-a-svaka-neposlusnost-je-ravna-izdaji/].

Štrkalj Despot 2020: K. Štrkalj Despot, Kako koronavirus mijenja jezik kojim govorimo (i mislimo)? *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika 7(2*), 1–7.

Φιλιππίδης 2020: Χ. Φιλιππίδης, *Είμαστε σε πόλεμο με έναν αόρατο εχθρό: πανδημία, βιοπολιτική και αντιεξέγερση*. Αθήνα: Εκδόσεις Futura.

Wallis & Nerlich 2005: P. Wallis, B. Nerlich, Disease metaphors in new epidemics: the UK media framing of the 2003 SARS epidemic. *Social Science & Medicine, 60*(11), 2629–2639.

Ηλεκτρονικές πηγές

(1) Retrieved from: https://www.tovima.gr/2020/03/17/politics/mitsotakis-eimaste-se-polemo-me-enan-exthro-aorato-alla-oxi-anikito/, 11.8 – 11.9.2022

(2), (36) Retrieved from: https://www.slobodnaevropa.org/a/30489288.html,, 11.8–11.9.2022

(3) Retrieved from:https://www.politika.rs/scc/clanak/463732/%D0%9D%D0%B0%D1%88%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8-%D1%83-%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B1%D0%B8-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2-%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%98%D0%B5, 11.8 – 11.9.2022

(4) Retrieved from: https://www.politika.rs/scc/clanak/450681/%D0%93%D1%83%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%88-%D0%9E%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%87%D0%B0%D1%98%D1%82%D0%B5-%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%BE-%D1%81%D0%B5-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2-%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B0, 11.8 – 11.9.2022

(5) Retrieved from: https://www.kurir.rs/planeta/3436083/sever-italije-na-kolenima-virus-ne-posustaje-broj-novozarazenih-meri-se-hiljadama-a-mrtvih-u-stotinama-kurir-tv, 11.8–11.9.2022

(6) Retrieved from: https://www.politika.rs/scc/clanak/453807/Jos-nismo-blizu-pobede-nad-virusom-korona, 11.8 – 11.9.2022
(7) Retrieved from: https://www.kurir.rs/vesti/drustvo/3493065/udar-na-jesen-napasce-nas-u-isto-vreme-i-virus-gripa-i-deset-puta-jaca-korona, 11.8 – 11.9.2022
(8) Retrieved from: https://www.tanea.gr/2020/11/28/greece/gynaika-102-eton-nikise-ton-koronaio-kai-pire-eksitirio/, 11.8 – 11.9.2022
(9) Retrieved from: https://www.tanea.gr/2020/03/31/health/ellines-epistimones-dokimazoun-farmaka-gia-na-polemisoun-ton-koronaio/, 11.8 – 11.9.2022
(10) Retrieved from: https://www.news247.gr/ellada/koronoios-plana-mesa-sto-attiko-ekei-pou-dinetai-i-megali-maxi/, 11.8 – 11.9.2022
(11) Retrieved from: https://www.kurir.rs/planeta/3549681/evropa-u-paklu-korone-rekordan-broj-novozarazenih-u-nemackoj-ceskoj-i-ukrajini-opaki-virus-nastavlja-da-seje-smrt, 11.8–11.9.2022
(12) Retrieved from: https://www.politika.rs/scc/clanak/454426/%D0%A1%D0%97%D0%9E-%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B8-%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%81-%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B5-%D0%BC%D0%BE%D0%B6%D0%B5-%D0%B1%D0%B8%D1%82%D0%B8-%D1%98%D0%BE%D1%88-%D1%81%D0%BC%D1%80%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%B8%D1%98%D0%B8, 11.8 – 11.9.2022
(13) Retrieved from: https://www.kurir.rs/planeta/3483711/hitno-upozorenje-szo-virus-je-i-dalje-smrtonosan-i-brzo-se-siri-svet-je-u-novoj-opasnoj-fazi, 11.8 – 11.9.2022
(14) Retrieved from: https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-51587070, 11.8 – 11.9.2022
(15) Retrieved from: https://www.politika.rs/sr/foto-galerija/339664/Koronavirus-ispraznio-prodavnice-u-Italiji, 11.8 – 11.9.2022
(16) Retrieved from: https://www.tanea.gr/2020/10/09/lifearts/pos-tha-leitourgisoun-theatra-kinimatografoi-kai-mouseia-ana-epipedo-synagermou/, 11.8 – 11.9.2022
(17), (30) Retrieved from: https://www.tovima.gr/2020/08/11/society/fountonei-o-koronoios-anisyxei-i-diaspora-ayksithikan-oi-astheneis-stis-meth/, 11.8 – 11.9.2022
(18) Retrieved from: https://www.tovima.gr/2020/10/22/politics/koronoios-to-diaggelma-mitsotaki-ayta-einai-ta-dyo-nea-metra/, 11.8 – 11.9.2022
(19) Retrieved from: https://www.kathimerini.gr/world/1087971/pos-o-koronoios-sarose-ti-vrazilia-fotografies/, 11.8 – 11.9.2022

(20) Retrieved from: https://www.tovima.gr/2020/03/18/society/o-koronoios-vazei-louketo-sto-lianemporio-poia-katastimata-paramenoun-anoixta/, 11.8 – 11.9.2022
(21) Retrieved from: https://www.kurir.rs/vesti/srbija/3494667/korona-ova-dva-grada-zavila-u-crno-virus-za-dan-odneo-6-zivota, 11.8 – 11.9.2022
(22) Retrieved from: https://www.kurir.rs/planeta/3489749/pandemija-kosi-sve-pred-sobom-crna-statistika-u-sad-vise-amerikanaca-preminulo-od-korone-nego-u-cetiri-rata-zajedno, 11.8–11.9.2022
(23) Retrieved from: https://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:849257-Korona-virus-PRED-VRATIMA-Srbija-spremna-za-NAJCRNjI-scenario-Hrvatska-POJACAVA-mere-prevencije, 11.8 – 11.9.2022
(24) Retrieved from: https://www.tovima.gr/2020/08/27/society/koronoios-259-nea-krousmata-6-thanatoi-to-teleytaio-24oro/, 11.8 – 11.9.2022
(25) Retrieved from: https://www.lifo.gr/now/greece/koronoios-stin-ellada-130-thanatoi-se-24-ores-5736-kroysmata-700-oi-diasolinomenoi, 11.8 – 11.9.2022
(26) Retrieved from: https://www.politika.rs/scc/clanak/453779/%D0%A1%D0%97%D0%9E-%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%B8-%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D0%B0-%D1%82%D0%B8%D1%9A%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D1%83-%D0%90%D1%84%D1%80%D0%B8%D1%86%D0%B8-%D0%BD%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%BE-%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0, 11.8 – 11.9.2022
(27) Retrieved from: https://www.kurir.rs/planeta/3510057/korona-se-siri-poput-pozara-zarazen-muskarac-otisao-u-crkvu-pa-inficirao-53-ljudi-pokrenuo-zariste, 11.8–11.9.2022
(28) Retrieved from: https://www.politika.rs/scc/clanak/453723/%D0%93%D1%83%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%88-%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B0-%D1%86%D1%83%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D0%BC%D1%80%D0%B6%D1%9A%D0%B5-%D0%B8-%D0%BA%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%84%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B5, 11.8 – 11.9.2022
(29) Retrieved from: https://www.politika.rs/scc/clanak/455094/%D0%A1%D1%80%D0%B1%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D1%9B%D0%B5-%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%BD%D0%BE-%D0%B4%D0%BE%D1%87%D0%B5%

D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8-%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%81-%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B0, 11.8 – 11.9.2022

(31) Retrieved from: https://www.tovima.gr/2020/08/19/politics/koronoios-ektakti-syskepsi-ypo-ton-mitsotaki-en-anamoni-neon-metron/, 11.8 – 11.9.2022

(32), (41) Retrieved from: https://www.efsyn.gr/ellada/ygeia/254088_o-sirial-kiler-deihnei-tis-protheseis-toy-me-ti-diaspora-kroysmaton, 11.8 – 11.9.2022

(33) Retrieved from: https://www.tanea.gr/2020/10/11/lifearts/koronaios-pos-tha-leitourgoun-apo-deytera-theatra-kinimatografoi-kai-mouseia/, 11.8 – 11.9.2022

(34) Retrieved from: https://www.tovima.gr/2020/04/06/inbox/koronoios-i-eyropi-sti-dini-tis-pandimias-to-sxedio-marsal-kai-to-eyroomologo/, 11.8 – 11.9.2022

(35) Retrieved from: https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-51173458, 11.8 – 11.9.2022

(37) Retrieved from: https://www.kurir.rs/planeta/3450557/korona-je-kao-cudoviste-hrvatski-epidemilog-upozorava-evo-sta-virus-krije-od-nas-i-sta-ce-se-desiti-ako-se-opustimo, 11.8–11.9.2022

(38) Retrieved from: https://www.tanea.gr/2020/10/06/greece/sygklonistiki-martyria-oi-efialtes-mou-synantiontan-me-tis-eikones-ton-nekroforon/, 11.8 – 11.9.2022

(39) Retrieved from: https://www.lifo.gr/now/world/sto-milano-o-koronoios-prokalese-exaplasio-arithmo-nekron-ap-oti-o-deyteros-pagkosmios, 11.8 – 11.9.2022

(40) Retrieved from: https://www.in.gr/2020/03/25/world/pagkosmios-fonias-o-koronaios-meta-tin-italia-erxetai-seira-gia-ispania-kai-ipa-grafimata/, 11.8 – 11.9.2022

(42) Retrieved from: https://www.politika.rs/scc/clanak/450925/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8-%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81-%D0%BA%D0%BE%D0%B4-%D0%BD%D0%B0%D1%81-%D0%BF%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BE-%D0%B2%D0%B8%D1%88%D0%B5-%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B0, 11.8–11.9.2022

(43) Retrieved from: https://www.efsyn.gr/oikonomia/elliniki-oikonomia/270282_xypolytoi-apenanti-ston-koronoio, 11.8 – 11.9.2022

Dina Dmitrović
University of Belgrade
Department of Modern Greek Studies

Martha Lambropoulou
University of Belgrade
Department of Modern Greek Studies

Vojkan Stojičić
University of Belgrade
Department of Modern Greek Studies

DEPICTION OF THE FIRST WAVE OF THE COVID-19 PANDEMIC IN SERBIAN AND GREEK PRESS AND THE USE OF METAPHOR

Summary

This paper attempts to investigate the depiction of the first wave of the COVID-19 pandemic in the Serbian and Greek press. More specifically, the focus is on the experience of the disease, as it found expression through the metaphorical discourse, thus sketching a map of how the pandemic was initially perceived metaphorically in the Serbian and Greek communities, respectively. The empirical part includes the recording and comparative analysis of metaphors used in Serbian and Greek newspaper articles during the period March–December 2020. A total of 43 examples are presented, categorized into five conceptual metaphors: DEALING WITH THE VIRUS AS WAR, DISEASE AS A THREAT, DISEASE AS DARKNESS, DISEASE AS A NATURAL DISASTER and THE KILLER VIRUS, based on the principles of Conceptual Metaphor Theory (Lakoff & Johnson 1980; Lakoff 1993; Kövecses 2002, 2020). The examples indicate identical patterns in the way the pandemic is described in both Serbian and Greek press. The dominant conceptual metaphor is that of war (e.g. virus is "the enemy" that we have to "fight" and to "win"), which functions in public discourse as an extremely effective means of instilling fear and obedience to the authorities (Silaški in Stevanović 2022). The use of metaphors of natural disaster (e.g. fire, flood, tsunami or cyclone) emphasizes the devastating impact of the pandemic. Very frequent use of black as the color of mourning and death metonymically brings to mind darkness and sadness and also refers to death (e.g. black list, black record, black statistics etc.). Additionally, the findings of the research confirm that metaphor works as a means of persuasion and affects us unconsciously (Charteris-Black 2004). The idea of a global «collective community» that redefines personal and social relations because of an unknown virus was cultivated. Finally, the need to visualize the pandemic with more familiar concepts that are based on human experience is also detected, although we are dealing with two separate cultures.

Keywords: COVID-19, Serbian and Greek press, Metaphor, Conceptualization

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch27

Μαρία Ξεφτέρη[1]
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών

ΟΙ ΓΛΩΣΣΟΑΝΤΙΛΗΠΤΙΚΟΙ ΧΑΡΤΕΣ ΩΣ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΕΝΔΟΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ ΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑΣ. Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΝΑΞΟΥ

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζουμε το γλωσσοαντιληπτικό τοπίο της Νάξου (Κυκλάδες) με βάση τα αποτελέσματα διερευνητικής έρευνας η οποία πραγματοποιήθηκε στο χωριό Απεράθου της Νάξου τον Αύγουστο του 2020. Ειδικότερα, προσεγγίζουμε τις αντιλήψεις των ομιλητών/-τριών της γλώσσας τ' Απεράθου αναφορικά με την ενδοδιαλεκτική ποικιλότητα του νησιού, καθώς επίσης και τις συσχετίσεις της μητρικής τους γλώσσας με τις υπόλοιπες υπο-ποικιλίες του, την Κοινή Νεοελληνική (εφεξής ΚΝΕ) και άλλες διαλέκτους της τελευταίας, χρησιμοποιώντας το θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο της Αντιληπτικής Διαλεκτολογίας. Εστιάζουμε στη μελέτη της γλωσσικής τους επίγνωσης μέσα από την τεχνική σχεδίασης γλωσσοαντιληπτικών χαρτών και αναλύουμε την κατανομή και τον πυρήνα των γλωσσοαντιληπτικών ζωνών της Νάξου, τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των ομιλούμενων γλωσσών τους και την αξιολογική στάση των μετεχόντων/-ουσών απέναντι στο (ενδο)διαλεκτικό τους στάτους και τους/τις ομιλητές/-τριές τους. Τέλος, προτείνουμε έναν προκαταρκτικό σύνθετο γλωσσοαντιληπτικό χάρτη της Νάξου και τον συγκρίνουμε με τον διαλεκτικό χάρτη του Σιγάλα (1949) και συναφείς διαλεκτολογικές μελέτες που αφορούν τις γλωσσικές υπο-ποικιλίες της Νάξου.

Λέξεις-κλειδιά: Αντιληπτική διαλεκτολογία, Γλωσσοαντιληπτικοί χάρτες, Ναξιακή γλώσσα, Ενδοδιαλεκτική ποικιλότητα

1. Η ΝΑΞΟΣ ΚΑΙ Η ΕΝΔΟΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑ

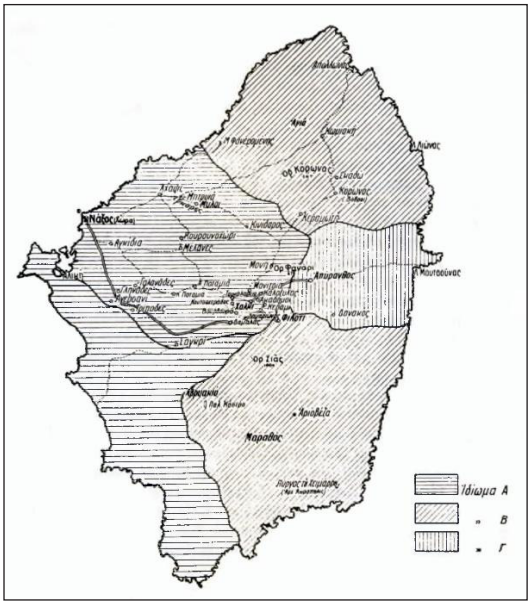
Με βάση τις μελέτες που αποτυπώνουν το γλωσσικό τοπίο της Νάξου από τις αρχές του 20ού αιώνα και εντεύθεν, σημειώνεται η ύπαρξη χωριών ή ομάδων χωριών που συνιστούν διακριτές γλωσσικές κοινότητες. Οι ομιλούμενες τοπικές ποικιλίες παρουσιάζουν ομοιότητες οι οποίες επιτρέπουν την αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των ομιλητών/-τριών τους, καθιστώντας τη ναξιακή γλώσσα

[1] msd19001@rhodes.aegean.gr

μια ομάδα ποικιλιών με νότιου φωνηεντισμού χαρακτηριστικά. Παρουσιάζουν, όμως, και αποκλίσεις οι οποίες συνθέτουν μια εικόνα ενδοδιαλεκτικής διαφοροποίησης (ενδεικτικά Σιγάλας 1949· Οικονομίδης 1952· Ζευγώλης [1956] 2006· Προμπονάς 1963, 1968, 2006· Ήμελλος 1963–1964· Κλουβάτος 2011· Λεβογιάννης 2013· Χουζούρης & Χουζούρης 2013· Μανωλέσσου 2014).

Ο Σιγάλας (1949) ήταν ο πρώτος γλωσσολόγος ο οποίος επιχείρησε να ταξινομήσει τις γλωσσικές ποικιλίες της Νάξου, βασιζόμενος σε υλικό που συγκέντρωσε κατά την επιτόπια έρευνα που πραγματοποίησε στο νησί το 1924. Πιο συγκεκριμένα, διέκρινε:

1. το *γλωσσικό ιδίωμα των Κάτω μερών και της Χώρας*, το οποίο απαντά στα πεδινά και ημιορεινά χωριά της δυτικής, νοτιοδυτικής και κεντρικής Νάξου (Χώρα – Γαλήνη, Εγγαρές, Μέλανες, Κινίδαρο – Γαλανάδο, Γλινάδο, Αγερσανί, Τρίποδες, Ποταμιά, Σαγκρί, Δαμαριώνα, Τραγαία, Μονή κ.λπ.) (βλ. χάρτη 1, ιδίωμα Α΄)·
2. το *γλωσσικό ιδίωμα των Άνω μερών (Ανούμερων) και του Φιλωτίου* (βλ. χάρτη 1, ιδίωμα Β΄), το οποίο απαντά στη βόρεια, βορειοανατολική και νοτιοανατολική Νάξο (Κωμιακή, Απόλλωνα, Μέση, Σκαδό, Κόρωνο, Κεραμωτή – Φιλώτι)·
3. το *γλωσσικό ιδίωμα τ' Απεράθου* (βλ. χάρτη 1, ιδίωμα Γ΄), το οποίο απαντά στη βορειοανατολική Νάξο (Απεράθου, Δανακό) (Σιγάλας 1949: 198).

Χάρτης 1: Χαρτογραφική ταξινόμηση των γλωσσικών ποικιλιών της Νάξου (Σιγάλας 1949)

Η συγκεκριμένη ταξινόμηση δεν κατάφερε, μεταξύ άλλων, να απεικονίσει με ορθότητα και ακρίβεια τον αριθμό και τα γεωγραφικά όρια των ομιλούμενων γλωσσών της Νάξου. Ειδικότερα, στον Κινίδαρο, που σύμφωνα με τον Σιγάλα εντάσσεται στη γλωσσική ομάδα *των Κάτω μερών και της Χώρας*, μιλιέται το *γλωσσικό ιδίωμα του Κυνιδάρου* το οποίο παρουσιάζει φαινόμενα τα οποία το διαφοροποιούν από τη γλώσσα των υπόλοιπων χωριών της πεδινής Νάξου (Κλουβάτος 2011: 341). Επιπλέον, στην ομάδα *των Άνω μερών (Ανούμερων) και του Φιλωτίου* καταγράφονται δύο διακριτές γλωσσικές ποικιλίες, το *γλωσσικό ιδίωμα του Φιλωτίου* και το *γλωσσικό ιδίωμα της Ορεινής Νάξου*. Η δε γλώσσα της *Ορεινής Νάξου* διαιρείται σε δύο επιμέρους υπο-ποικιλίες οι οποίες έχουν ως χωριά-πυρήνες την Κόρωνο και την Κωμιακή, αντίστοιχα (Προμπονάς 1963: 505, 522· Ήμελλος 1963–1964: 34–36· Χουζούρης & Χουζούρης 2013· Λεβογιάννης 2013: 11–13).

2. ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΤΟΠΙΟ ΤΗΣ ΝΑΞΟΥ ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΑΝΤΙΛΗΠΤΙΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΛΟΓΙΑΣ

2.1. Ερευνητικοί στόχοι

Στόχος της εργασίας είναι η παρουσίαση μιας νέας ερευνητικής πρότασης[2] σχετικά με τη μελέτη της ενδοδιαλεκτικής ποικιλότητας της Νάξου. Η πρόταση αυτή δεν περιορίζεται σε μια διαλεκτολογική ανάλυση του ζητήματος, αλλά επιχειρεί την αντιπαραβολή αυτής της ακαδημαϊκού τύπου γνώσης με τις αντιλήψεις και τις στάσεις των Απεραθιτών/Απεραθιτισσών απέναντι στην ενδοδιαλεκτική ποικιλότητα της Νάξου, καθώς επίσης και τη χαρτογραφική αναπαράσταση των απόψεών τους μέσω γλωσσοαντιληπτικών χαρτών. Τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται είναι τα εξής: α) πόσες και ποιες γλωσσοαντιληπτικές ζώνες αναγνωρίζονται, β) ποια είναι τα γλωσσοαντιληπτικά τους όρια, γ) ποια γλωσσικά φαινόμενα χρησιμοποιούνται ως ενδείξεις και κριτήρια για την αναγνώριση των γλωσσικών ποικιλιών της Νάξου και τον καθορισμό των γλωσσοαντιληπτικών της ζωνών και δ) πώς αξιολογούνται οι ομιλούμενες γλώσσες τους. Οι παραπάνω ερευνητικοί στόχοι προσεγγίζονται υπό το πρίσμα της Αντιληπτικής Διαλεκτολογίας (Perceptual Dialectology), η οποία αποτελεί κλάδο της Λαϊκής Γλωσσολογίας (Folk Linguistics)[3] που εστιάζει αποκλειστικά στους/στις ομιλητές/-τριες και στις αντιλήψεις και τις στάσεις τους αναφορικά με την κατανομή και τον χαρακτήρα των γλωσσικών δεδομένων στον χώρο (Preston 1989: xi–xii, 1999: xxiv–xxv, 2011: 121, 2018: 177).

[2] Τα αποτελέσματα που θα παρουσιαστούν βασίζονται σε διερευνητική έρευνα η οποία πραγματοποιήθηκε στ' Απεράθου της Νάξου τον Αύγουστο του 2020, μέσα στο πλαίσιο της διδακτορικής διατριβής της γράφουσας. Συμμετείχαν 26 πληροφορητές/-τριες, 13 άνδρες και 13 γυναίκες, με μέσο όρο ηλικίας τα 47 έτη.

[3] Σχετικά με τον κλάδο της Λαϊκής Γλωσσολογίας, βλ. ενδεικτικά Preston (1989: xi–xii, 1999: xxiv), Niedzielski & Preston (2003: 2, 44).

2.2. Μεθοδολογία έρευνας

Για την πραγμάτευση των παραπάνω ερωτημάτων αξιοποιήθηκαν τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν από την τεχνική σχεδίασης γλωσσοαντιληπτικών χαρτών (draw-a-map task)−(Preston 1989: 25–47, 113–123, 1999: xxxiv, 2011: 128–130, 2018: 185–188· Niedzielski & Preston 2003: 46–63). Στη συγκεκριμένη τεχνική, οι πληροφορητές/-τριες, έχοντας στα χέρια τους έναν χάρτη της Νάξου (βλ. χάρτη 2), στον οποίο σημειώνονταν τα ονόματα και τα διοικητικά όρια των χωριών, κλήθηκαν: α) να διακρίνουν χωριά ή ομάδες χωριών οι ομιλητές/-τριες των οποίων μιλούν την ίδια γλώσσα, β) να κατονομάσουν τη γλώσσα και τους ομιλητές κάθε ομάδας (εφόσον πιστεύουν πως έχουν κάποια ονομασία ή κάποιο παρωνύμιο), γ) να αναφέρουν ενδεικτικά παραδείγματα γλωσσικών φαινομένων που λειτουργούν για τους/τις ίδιους/-ες αναγνωριστικά και δ) να αξιολογήσουν καθεμία από αυτές τις γλωσσικές ποικιλίες.

Χάρτης 2: Χάρτης της Νάξου όπως δόθηκε στους/στις πληροφορητές/-τριες στην τεχνική σχεδίασης γλωσσοαντιληπτικού χάρτη

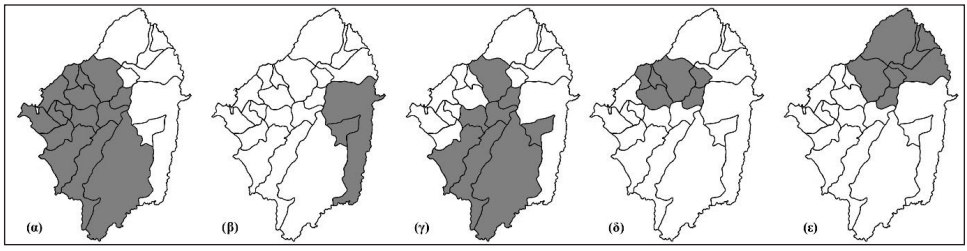
2.3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

2.3.1. Κατάρτιση γλωσσοαντιληπτικών ζωνών Νάξου

Η συγκρότηση των γλωσσοαντιληπτικών ζωνών βασίστηκε στη σωρευτική επικάλυψη των χαρτών και την ποσοτικοποίηση των δεδομένων τους, εφόσον παρουσίαζαν ταύτιση ή συνάφεια ως προς την κατονομασία. Ελάχιστο ποσοστό

συμφωνίας για τον προσδιορισμό μιας γλωσσοαντιληπτικής ζώνης ορίστηκε το 50% (Preston 2011: 129, 2018: 186). Απότοκο της παραπάνω διαδικασίας ήταν η προκαταρκτική συγκρότηση πέντε κύριων γλωσσοαντιληπτικών ζωνών:

1. της ζώνης των *Λιβαδιών* / *Κάτω Χωριών* / *Κατώχωρων* (Ζώνη Α΄), η οποία αποτελείται από τα χωριά Τρίποδες, Αγερσανί, Γλινάδο, Γαλανάδο, Γαλήνη, Σαγκρί, Εγγαρές, Μέλανες, Χώρα, Ποταμιά, Δαμαριώνα, Τραγαία, Μονή, Κινίδαρο και Φιλώτι (βλ. χάρτη 3α)·
2. της ζώνης τ' *Απεράθου* (Ζώνη Β΄), η οποία αποτελείται από τα χωριά Απεράθου και Δανακό (βλ. χάρτη 3β)·
3. της ζώνης του *Φιλωτιού* (Ζώνη Γ΄), η οποία αποτελείται από τα χωριά Φιλώτι, Δαμαριώνα, Μονή, Σαγκρί, Τραγαία, Δανακό, Κινίδαρο και Ποταμιά (βλ. χάρτη 3γ)·
4. της ζώνης του *Κινιδάρου* (Ζώνη Δ΄), η οποία αποτελείται από τα χωριά Κινίδαρο, Γαλήνη, Εγγαρές, Μέλανες, Κεραμωτή και Μονή (βλ. χάρτη 3δ)·
5. της ζώνης των *Πάνω Χωριών* / *Ανούμερων* / *Ορεινών* (Ζώνη Ε΄), η οποία αποτελείται από τα χωριά Κόρωνο, Κωμιακή, Μέση, Σκαδό, Κεραμωτή, Κινίδαρο και Μονή (βλ. χάρτη 3ε).

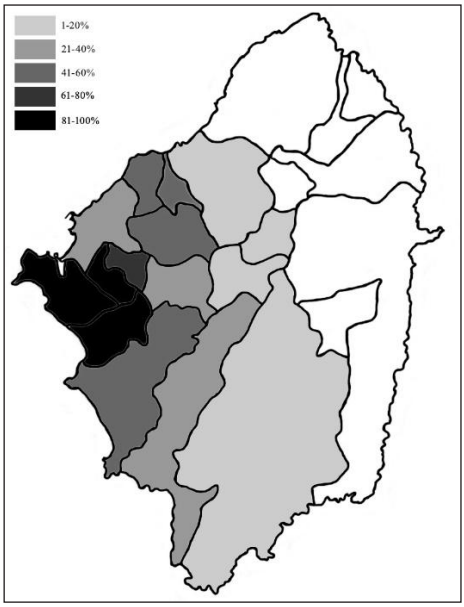

Χάρτης 3: Γλωσσοαντιληπτικές ζώνες της Νάξου: (α) Ζώνη των *Λιβαδιών* / *Κάτω Χωριών* / *Κατώχωρων*, (β) Ζώνη τ' *Απεράθου*, (γ) Ζώνη του *Φιλωτιού*, (δ) Ζώνη του *Κινιδάρου*, (ε) Ζώνη των *Πάνω Χωριών* / *Ανούμερων* / *Ορεινών*

2.3.1.1. Γλωσσοαντιληπτική ζώνη των *Λιβαδιών* / *Κάτω Χωριών* / *Κατώχωρων*

Τα *Λιβάδια* / *Κάτω Χωριά* / *Κατώχωρα* (Ζώνη Α΄) αποτέλεσαν την πλέον διακριτή και εξέχουσα γλωσσοαντιληπτική ζώνη, καθώς προσδιορίστηκε από το 96% (n= 25) του δείγματος. Ο πυρήνας[4] της ζώνης Α΄ συγκροτήθηκε από τα χωριά Τρίποδες (100%, n= 25), Αγερσανί (96%, n= 24), Γλινάδο (92%, n= 23), Γαλανάδο (80%, n= 20), Γαλήνη (60%, n= 15), Σαγκρί (60%, n= 15) και Εγγαρές (56%, n= 14) (βλ. χάρτη 4).

[4] Για τον προσδιορισμό του πυρήνα κάθε γλωσσοαντιληπτικής ζώνης ως ελάχιστο ποσοστό συμφωνίας ορίστηκε το 50% από το σύνολο των πληροφορητών/-τριών που τη διέκριναν.

Χάρτης 4: Όρια και πυρήνας της γλωσσοαντιληπτικής ζώνης των *Λιβαδιών* / *Κάτω Χωριών* / *Κατώχωρων*, με βάση το ποσοστό συμφωνίας των πληροφορητών/-τριών

Τα γλωσσωνύμια που αποδόθηκαν στην ομιλούμενη γλώσσα της Ζώνης Α΄ ήταν τα *Κατωχωρίτικα* και, κυρίως, τα *Λιβαδίτικα*. Τα γλωσσικά χαρακτηριστικά που σημειώθηκαν ως αναγνωριστικά και χαρακτηριστικά της γλώσσας αφορούν το φωνολογικό της επίπεδο:

1. Η προσθήκη ενός τελικού /e/ στους ρηματικούς τύπους που λήγουν σε /n/.
2. Η τροπή των φατνιακών /n, l/ στα ουρανικά [ɲ, ʎ], αντίστοιχα, πριν από το /i/.
3. Η πλευρική προφορά του /l/ πριν από τα /a, o, u/ (~ ΚΝΕ).
4. Συγκεκριμένα προσωδιακά χαρακτηριστικά (επιτονισμός, ρυθμός, διάρκεια).

Οι θετικές κρίσεις προς τα *Λιβαδίτικα* ήταν ελάχιστες και σχετίστηκαν αποκλειστικά με την αξιολόγηση των προσωδιακών χαρακτηριστικών της γλώσσας, η οποία χαρακτηρίστηκε ως *μουσική* και *τραγουδιστή*. Ο βασικός άξονας των αξιολογήσεων σχετίστηκε με την εγγραφή υποτιμητικών συνδηλώσεων αναφορικά με τη γλώσσα η οποία χαρακτηρίστηκε ως *αλλιώτικη*, *ιδιόμορφη*, *περίεργη*, *χοντρή*, *βλάχικη*, *αστεία* και *λάθος*. Οι συγκεκριμένοι αξιολογικοί χαρακτηρισμοί αντανακλούν τη στάση των πληροφορητών/-τριών απέναντι στην παρατηρούμενη απόκλισή της από τη μητρική τους γλώσσα. Αυτή δε η απόκλιση, η οποία αφορά συγκεκριμένα φωνολογικά φαινόμενα τα οποία δεν απαντούν,

κατά την άποψή τους, στην απεραθίτικη γλώσσα, συνεπώς τους είναι ανοίκεια (π.χ. προσθήκη τελικού /e/ στους ρηματικούς τύπους που λήγουν σε /n/, ουρανικοποίηση των φατνιακών /n, l/ πριν από το /i/), αξιολογήθηκε αρνητικά, μάλιστα υπό όρους γλωσσικής ορθότητας (πρβλ. Preston 1989: 118, 1999: xxxiv), χωρίς να αφήνεται κάποιο περιθώριο γλωσσικής ανεκτικότητας ή σχετικισμού.

Πέρα από τους όρους *Κατωχωρίτικα* και *Λιβαδίτικα* καταγράφηκαν και οι ονομασίες *Χωραΐτικα* και *Αξώτικα*. Τα συγκεκριμένα γλωσσωνύμια και τα συνοδευόμενα σχόλια προσδιόρισαν την ομιλούμενη γλώσσα της ζώνης Α΄ ως μια ποικιλία η οποία είτε ταυτίζεται με την ΚΝΕ είτε έχει ελάχιστες αποκλίσεις από αυτή. Στις συγκεκριμένες αναφορές η αξιολόγηση ήταν θετικότερη. Τα *Χωραΐτικα* και τα *Αξώτικα* χαρακτηρίστηκαν ως μια *εξευγενισμένη* γλώσσα, η οποία μιλιέται από *πιο πολιτισμένους* ανθρώπους. Το δεδομένο αυτό παραπέμπει στην έννοια της εικονικότητας (Irvine & Gal 2000: 37–38) και στη σημειωτική σχέση που υπάρχει ανάμεσα στη γλώσσα ή σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της τα οποία αξιολογούνται ως *αριστοκρατικά* ή *εξευγενισμένα* (στην προκειμένη περίπτωση η χρήση του πλευρικού [l] πριν από τα /a, o, u/, σε αντιπαραβολή με την τροπή του στο ανακεκαμένο προσεγγιστικό [ɻ] το οποίο παρατηρείται στ' Απεράθου) και τις κοινωνικές ιδιότητες της ομάδας που τη μιλά. Επιπλέον, φαίνεται πως το υψηλό γόητρο της ΚΝΕ λειτουργεί ενισχυτικά στην ύφανση θετικών συνδηλώσεων και στην αναπαραγωγή γνωστικών στερεοτύπων για μια διαλεκτική ποικιλία η οποία βρίσκεται σε καθεστώς γλωσσικής υποχώρησης (πρβλ. Σιγάλας 1949: 198, 205).

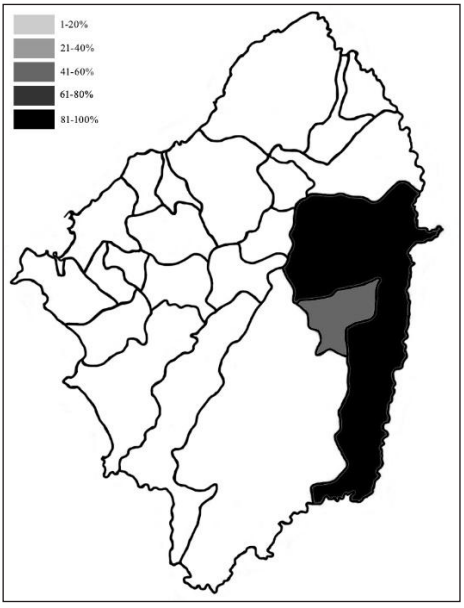
2.3.1.2. Γλωσσοαντιληπτική ζώνη τ' *Απεράθου*

Κυρίαρχη ήταν η τάση αυτοπροσδιορισμού των πληροφορητών/-τριών, καθώς το 92% (n= 24) σημείωσε ότι τ' Απεράθου, μαζί με τον Δανακό, αποτελούν μια διακριτή και εξέχουσα γλωσσοαντιληπτική ζώνη (Ζώνη Β΄) (πρβλ. Preston 1989: 118, 1999: xxxiv). Ο πυρήνας της ζώνης Β΄, ωστόσο, συγκροτήθηκε μόνο από το χωριό Απεράθου (100%, n= 24) (βλ. χάρτη 5).

Το κυρίαρχο γλωσσωνύμιο που αποδόθηκε στην ομιλούμενη γλώσσα της ζώνης Β΄ ήταν τα *Απεραθίτικα* και ελάχιστα τα *Απεραθίτικα–Δανακιώτικα*. Τα γλωσσικά χαρακτηριστικά που σημειώθηκαν ως αναγνωριστικά και χαρακτηριστικά της γλώσσας αφορούν κυρίως το φωνολογικό και ελάχιστα το μορφολογικό, συντακτικό και λεξιλογικό της επίπεδο:

1. Η τροπή του πλευρικού /l/ στο ανακεκαμένο προσεγγιστικό [ɻ] πριν από τα /a, o, u/.
2. Η αποβολή του ηχηρού τριβόμενου [ɣ] στην αρχή μιας λέξης, πριν από φωνήεν ή στο εσωτερικό μιας λέξης, ανάμεσα σε φωνήεντα.
3. Η τροπή του υπερωικού /k/ στο φατνο-ουρανικό προστριβόμενο [t͡ɕ] ή στο ουρανικό προστριβόμενο [cç]/[c͡ɕ] πριν από τα /e, i, j/.
4. Οι καταλήξεις *-ούσι(ν)* και *-άσι(ν)* στο γ΄ πληθ. των ενεργητικών χρόνων της οριστικής.

5. Συντακτικά φαινόμενα.
6. Δάνειες λέξεις από την Αρχαία Ελληνική (εφεξής ΑΕ), την Τουρκική κ.λπ.
7. Δημιουργία νέων λέξεων (παραγωγή, σύνθεση).

Χάρτης 5: Όρια και πυρήνας της γλωσσοαντιληπτικής ζώνης τ' *Απεράθου*, με βάση το ποσοστό συμφωνίας των πληροφορητών/-τριών

Οι αξιολογικοί χαρακτηρισμοί που αποδόθηκαν στ' *Απεραθίτικα* συμπυκνώνουν τη θετική στάση, τη γλωσσική αφοσίωση και την εκτίμηση των πληροφορητών/-τριών προς τη γλώσσα τους. Πρόκειται για μια *οικεία*, *κατανοητή* (για τους/τις ίδιους/-ες), *όμορφη*, *γλυκιά*, *ευχάριστη*, *δυναμική*, *πλούσια*, *καίρια* και *καθαρή* γλώσσα. Είναι *ιδιαίτερη*, *σπάνια* και *ενδιαφέρουσα*, και *ξεχωρίζει*, γιατί αποκλίνει από τις υπόλοιπες ναξιακές υπο-ποικιλίες και την ΚΝΕ, αλλά και γιατί έχει πολλά σημεία σύγκλισης με την κρητική διάλεκτο. Ειδικά σε ό,τι αφορά το τελευταίο, φαίνεται πως η κρητική διάλεκτος αντιμετωπίζεται ως μια υψηλού κύρους διαλεκτική ποικιλία, συνεπώς η όποια συνάφεια μαζί της λειτουργεί ως μέσο που ενισχύει το καλυμμένο γόητρο της δικής τους γλώσσας.

Πολλές θετικές αξιολογήσεις αφορούσαν τη συνάφεια των *Απεραθίτικων* με την ΑΕ και τον συνακόλουθο χαρακτηρισμό τους ως μιας *δύσκολης* και, κυρίως, ως μιας *σωστής γλώσσας*. Μέσα από αυτόν τον συσχετισμό προβάλλεται ένα γνωστικό στερεότυπο το οποίο αφορά τη μεταφορά κύρους από μια υψηλού γοήτρου γλώσσα, όπως είναι η ΑΕ, προς μια χαμηλού κύρους διαλεκτική ποικιλία, όπως είναι τ' *Απεραθίτικα*. Στην προκειμένη περίπτωση, η ΑΕ, λειτουργώντας ως

μέτρο *γλωσσικής επάρκειας*, *ορθότητας* και *ποιότητας*, αποτελεί το μέσο που ενισχύει το καλυμμένο γόητρο των *Απεραθίτικων* σε σχέση με τις υπόλοιπες διαλεκτικές ποικιλίες της Νάξου.

Καταγράφηκαν, επίσης, αξιολογικές κρίσεις οι οποίες εστίασαν σε περισσότερο αρνητικές (ακόμα και αντιφατικές) εκφάνσεις των στάσεων των πληροφορητών/-τριών απέναντι στη μητρική τους γλώσσα. Τα *Απεραθίτικα* χαρακτηρίστηκαν ως μια γλώσσα *περίπλοκη*, *κουραστική*, *βαριά*, *βάρβαρη*, *άγρια* και *βλάχικη*. Σχολιάστηκαν δε ως μη ορθές και μη αποδεκτές γλωσσικές παραγωγές, χρήσεις και πρακτικές σε συνάρτηση με συγκεκριμένα επικοινωνιακά περιβάλλοντα. Τα παραπάνω σχόλια προβάλλουν μεν ένα αίσθημα αυτοϋποτίμησης και απαξίωσης προς τη μητρική τους γλώσσα, περιγράφουν δε ένα καθεστώς κοινωνικής διγλωσσίας το οποίο καθορίζει τις γλωσσικές τους επιλογές.

Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι πολλοί από αυτούς τους χαρακτηρισμούς παραπέμπουν στην έννοια της εικονικότητας (Irvine & Gal 2000: 37–38). Ειδικότερα, το φωνολογικό φαινόμενο της τροπής του /l/ στο ανακεκαμένο προσεγγιστικό [ɻ] πριν από τα /a, o, u/, το οποίο αποτελεί το χαρακτηριστικότερο και πιο εύκολα αναγνωρίσιμο γλωσσικό φαινόμενο των *Απεραθίτικων*, καθώς επίσης και η λεξιλογική δεξαμενή της γλώσσας αποτελούν στοιχεία τα οποία για τους/τις πληροφορητές/-τριες αναπαριστούν, προβάλλουν και μεταφέρουν με σημειωτικό τρόπο τις κοινωνικές εικόνες, τις ιδιότητες, την ουσία και την ταυτότητα της έσω ομάδας τους. Με άλλα λόγια, τα *Απεραθίτικα* αξιολογούνται ως μια *βαριά*, *έντονη*, *σκληρή*, αλλά και *περήφανη* γλώσσα, γιατί *και* τα μέλη της απεραθίτικης κοινότητας θεωρούνται εξίσου σκληραγωγημένα, προσαρμοστικά, έξυπνα και περήφανα ως ατομικές και συλλογικές οντότητες.

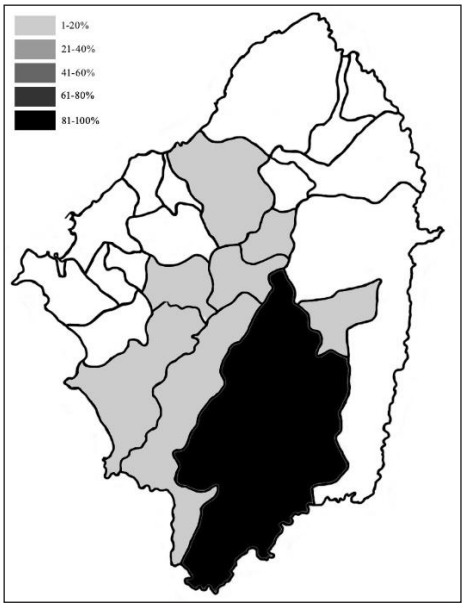
2.3.1.3. Γλωσσοαντιληπτική ζώνη του *Φιλωτιού*

Η ζώνη του *Φιλωτιού* προσδιορίστηκε από το 73% (n= 19) των πληροφορητών/-τριών, καθιστώντας την έτσι μια διακριτή γλωσσοαντιληπτική περιοχή (Ζώνη Γ΄). Ο πυρήνας της ζώνης Γ΄ συγκροτήθηκε μόνο από το χωριό Φιλώτι (100%, n= 19) (βλ. χάρτη 6).

Τα κυρίαρχο γλωσσωνύμιο που αποδόθηκε στην ομιλούμενη γλώσσα της ζώνης Γ΄ ήταν τα *Φιλωτίτικα*, ενώ σε πολύ μικρότερο ποσοστό καταγράφηκαν οι όροι *Βοσκίστικα* (πρβλ. Ήμελλος 1963–1964: 35) και *Ναξιώτικα*. Τα γλωσσικά χαρακτηριστικά που σημειώθηκαν ως αναγνωριστικά και χαρακτηριστικά της γλώσσας αφορούν το φωνολογικό της επίπεδο:

1. Η προσθήκη ενός τελικού /e/ στους ρηματικούς τύπους που λήγουν σε /n/.
2. Η τροπή των φατνιακών /n, l/ στα ουρανικά [ɲ, ʎ], αντίστοιχα, πριν από το /i/.

3. Η τροπή του πλευρικού /l/ στο χειλοϋπερωικό προσεγγιστικό [w] ή η αποβολή του πριν από τα /a, o, u/.
4. Η τροπή του υπερωικού /k/ στο φατνο-ουρανικό προστριβόμενο [ʨ] ή στο προστριβόμενο [ʦ] πριν από τα /e, i, j/.
5. Η αποβολή του ηχηρού τριβόμενου [ɣ] στην αρχή μιας λέξης, πριν από φωνήεν ή στο εσωτερικό μιας λέξης, ανάμεσα σε φωνήεντα.
6. Προσωδιακά χαρακτηριστικά (επιτονισμός, ρυθμός, διάρκεια).

Χάρτης 6: Όρια και πυρήνας της γλωσσοαντιληπτικής ζώνης του *Φιλωτιού*, με βάση το ποσοστό συμφωνίας των πληροφορητών/-τριών

Τα *Φιλωτίτικα* συγκέντρωσαν αποκλειστικά αρνητικούς χαρακτηρισμούς και υποτιμητικά σχόλια, αντανακλώντας τη στιγματισμένη τους θέση στο γλωσσοαντιληπτικό τοπίο της Νάξου. Χαρακτηρίστηκαν ως μια γλώσσα που διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες ναξιώτικες ποικιλίες και παρουσιάζει αποκλίσεις από την ΚΝΕ, συνεπώς *προκαλεί εντύπωση*. Παράλληλα, αξιολογήθηκε ως μια *δύσκολη* στο άκουσμα και στην κατανόηση γλώσσα, *ιδιαίτερη*, *περίεργη*, *χοντρή*, *ζαβή* και *άγαρμπη*, λόγω της παρουσίας συγκεκριμένων φωνολογικών φαινομένων που τους είναι ανοίκεια (π.χ. τροπή του /l/ στον χειλοϋπερωικό προσεγγιστικό φθόγγο [w] ή αποβολή του πριν από τα /a, o, u/, προστριβοποίηση του /k/ σε [ʦ] πριν από τα /e, i/, προσωδιακά χαρακτηριστικά).

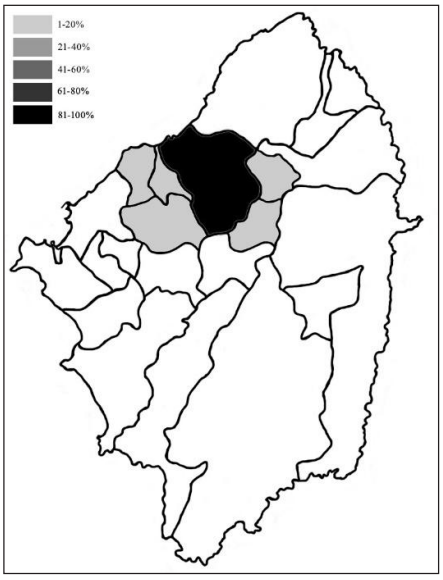
Θα πρέπει, επίσης, να σημειωθεί ότι μια μερίδα μετεχόντων/-ουσών στην έρευνα υποστήριξε ότι είναι μια γλώσσα που *δεν διαφοροποιείται σε τέτοιο*

βαθμό ώστε να ξεχωρίζει, *δεν έχει δυναμικότητα*, ενώ είναι *πιο εξευγενισμένη* και κάπως *αδιάφορη*, σε σύγκριση πάντα με τα *Απεραθίτικα*. Τα τελευταία (αντιφατικά σε σύγκριση με όσα προαναφέρθηκαν) σχόλια είναι ενδείξεις της αντίληψης που έχουν οι πληροφορητές/-τριες για τη γλωσσική υποχώρηση των *Φιλωτίτικων* και τον αυξανόμενο βαθμό επιρροής της υψηλού κύρους ΚΝΕ στη γλώσσα, φαινόμενο το οποίο καταγράφεται ήδη από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα (Σιγάλας 1949: 192–193, 198, 206, 212· Προμπονάς 1963: 516, 521· Ήμελλος 1963–1964: 35–36, 38· Χουζούρης & Χουζούρης 2013: 11).

Το στιγματισμένο στάτους της ομιλούμενης γλώσσας της ζώνης Γ΄ αντανακλάται επίσης στα σχόλια των πληροφορητών/-τριών όσον αφορά το γλωσσωνύμιο *Βοσκίστικα*, το οποίο παραπέμπει στην έννοια της εικονικότητας (Irvine & Gal 2000: 37–38). Παρόλο που δεν σημειώνεται κάποιο συγκεκριμένο γλωσσικό φαινόμενο το οποίο λειτουργεί ως αντανάκλαση των κοινωνικών ιδιοτήτων των ομιλητών/-τριών αυτής της ζώνης, σημειώνεται ότι συνολικά η *διάλεκτος* (*Βοσκίστικα*) προβάλλει και *δείχνει* εκφάνσεις της κοινωνικοπολιτισμικής τους ταυτότητας (*βοσκοί*) (πρβλ. Ήμελλος 1963–1964: 35).

2.3.1.4. Γλωσσοαντιληπτική ζώνη του *Κινιδάρου*

Η γλωσσοαντιληπτική ζώνη του *Κινιδάρου* (Ζώνη Δ΄) προσδιορίστηκε από το 58% (n= 15) των πληροφορητών/-τριών. Ο πυρήνας της ζώνης Δ΄ συγκροτήθηκε μόνο από το χωριό Κινίδαρος (100%, n= 15) (βλ. χάρτη 7).

Χάρτης 7: Όρια και πυρήνας της γλωσσοαντιληπτικής ζώνης του *Κινιδάρου*, με βάση το ποσοστό συμφωνίας των πληροφορητών/-τριών

Τα γλωσσωνύμια που καταγράφηκαν για την ομιλούμενη γλώσσα της ζώνης Δ΄ ήταν, κυρίως, τα *Κινιδαριώτικα* και πολύ λιγότερο τα *Αξώτικα*. Τα γλωσσικά χαρακτηριστικά που σημειώθηκαν ως αναγνωριστικά και χαρακτηριστικά της γλώσσας αφορούν το φωνολογικό της επίπεδο:

1. Η προσθήκη ενός τελικού /e/ στους ρηματικούς τύπους που λήγουν σε /n/.
2. Η τροπή του πλευρικού /l/ στο υπερωικό [ɹ] πριν από τα /a, o, u/.
3. Η τροπή των φατνιακών /n, l/ στα ουρανικά [ɲ, ʎ], αντίστοιχα, πριν από το /i/.
4. Προσωδιακά χαρακτηριστικά (επιτονισμός, ρυθμός, διάρκεια).

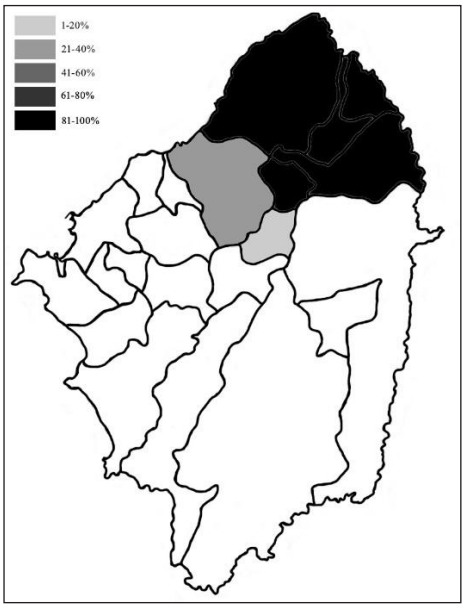
Το μεγαλύτερο μέρος των αξιολογικών κρίσεων για την ομιλούμενη γλώσσα της ζώνης Δ΄ είχε ουδέτερο ή θετικό φορτίο. Τα *Κινιδαριώτικα* χαρακτηρίστηκαν ως μια γλώσσα η οποία παρουσιάζει αποκλίσεις σε σχέση με την ΚΝΕ και τις υπόλοιπες ναξιώτικες ποικιλίες. Ο βαθμός απόκλισής της, ωστόσο, είναι τέτοιος ώστε να αντιμετωπίζεται από τη μία πλευρά ως *ξεχωριστή* και *ιδιαίτερη* και από την άλλη ως *απλή* και *κατανοητή*. Ο βασικότερος άξονας των μεταγλωσσικών απόψεων των πληροφορητών/-τριών σχετίστηκε με την αξιολόγηση συγκεκριμένων φωνολογικών φαινομένων της γλώσσας (π.χ. τροπή του /l/ στο ουρανικό [ɹ] πριν από τα /a, o, u/, ουρανικοποίηση των φατνιακών /n, l/ πριν από το /i/) και, κυρίως, συγκεκριμένων προσωδιακών της χαρακτηριστικών. Παρόλο που κάποια από αυτά συνέβαλαν στο να χαρακτηριστεί ως μια *βαριά* και *στραμπουληχτή* γλώσσα (παραπέμποντας αποκλειστικά στη δυσκολία άρθρωσης του [ɹ]), οι συχνότεροι χαρακτηρισμοί που της αποδόθηκαν ήταν ότι είναι μια *ρυθμική*, *τραγουδιστή* και *ποιητική* γλώσσα, η οποία ακούγεται *ευχάριστα*.

Και στην περίπτωση των *Κινιδαριώτικων* καταγράφηκε η ίδια σημειωτική σχέση (Irvine & Gal 2000: 37–38) ανάμεσα σε ένα γλωσσικό χαρακτηριστικό, όπως είναι η προσωδία, και τις κοινωνικοπολιτισμικές ιδιότητες της ομάδας που το χρησιμοποιεί (ρυθμική γλώσσα > ευχάριστη γλώσσα ~ *ευχάριστοι*, *έξω νου*, *έξω καρδιά αθρώποι*).

2.3.1.5. Γλωσσοαντιληπτική ζώνη των *Πάνω Χωριών / Ανούμερων / Ορεινών*

Η γλωσσοαντιληπτική ζώνη των *Πάνω Χωριών* / *Ανούμερων* / *Ορεινών* (Ζώνη Ε΄) προσδιορίστηκε από το 58% (n= 15) των πληροφορητών/-τριών. Ο πυρήνας της ζώνης Ε΄ συγκροτήθηκε από τα χωριά Κόρωνο (100%, n= 15), Κωμιακή (100%, n= 15), Μέση (100%, n= 15), Σκαδό (100%, n= 15) και Κεραμωτή (93%, n= 14) (βλ. χάρτη 8).[5]

[5] Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το 38% (n= 10) των πληροφορητών/–τριών που δεν αναγνώρισε τη συγκεκριμένη γλωσσοαντιληπτική ζώνη προχώρησε στη διάκριση δύο επιμέρους ζωνών, χωριά–πυρήνες των οποίων ήταν η Κόρωνος και η Κωμιακή. Τόσο στη γλωσσοαντιληπτική ζώνη της

Χάρτης 8: Όρια και πυρήνας της γλωσσοαντιληπτικής ζώνης των *Πάνω Χωριών* / *Ανούμερων* / *Ορεινών*, με βάση το ποσοστό συμφωνίας των πληροφορητών/-τριών

Τα γλωσσωνύμια που καταγράφηκαν για την ομιλούμενη γλώσσα της ζώνης Ε΄ ήταν, κυρίως, τα *Ανουμερίτικα* και τα *Κορωνιδιάτικα* και πολύ λιγότερο η γλώσσα *των Ορεινών* και τα *Ναξιώτικα*. Τα γλωσσικά χαρακτηριστικά που σημειώθηκαν ως αναγνωριστικά και χαρακτηριστικά της γλώσσας αφορούν το φωνολογικό της επίπεδο:

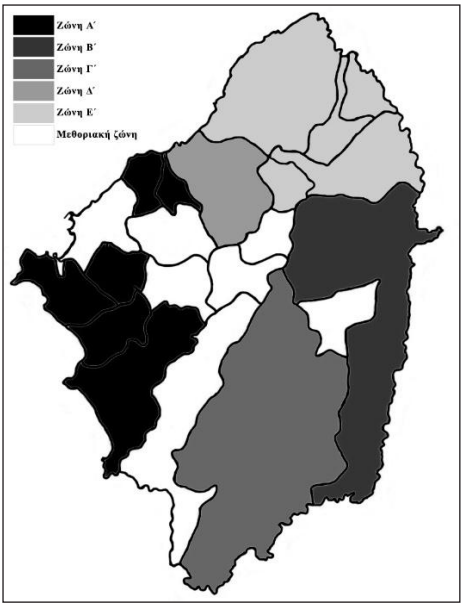
1. Η προσθήκη ενός τελικού /e/ στους ρηματικούς τύπους που λήγουν σε /n/.
2. Η τροπή των φατνιακών /n, l/ στα ουρανικά [ɲ, ʎ], αντίστοιχα, πριν από το /i/.
3. Η τροπή του υπερωικού /k/ στο φατνο–ουρανικό προστριβόμενο [ʧ] ή στο προστριβόμενο [ʦ] πριν από τα /e, i, j/.
4. Η διατήρηση του ηχηρού τριβόμενου [ɣ] στην αρχή μιας λέξης, πριν από φωνήεν ή στο εσωτερικό μιας λέξης, ανάμεσα σε φωνήεντα (~ ΚΝΕ).
5. Η πλευρική προφορά του /l/ πριν από τα /a, o, u/ (~ ΚΝΕ).
6. Προσωδιακά χαρακτηριστικά (επιτονισμός, ρυθμός).

Κορώνου όσο και της *Κωμιακής* συμπεριελήφθησαν τα χωριά Κεραμωτή, Σκαδό και Μέση, ενώ τα γλωσσωνύμια που καταγράφηκαν ήταν τα *Κορωνιδιάτικα* και τα *Κωμιακίτικα*, αντίστοιχα. Η συγκεκριμένη διάκριση βρίσκεται σε αντιστοιχία με τις μελέτες των Ήμελλου (1963–1964: 34–36) και Λεβογιάννη (2013: 11–13), οι οποίοι επισημαίνουν τη διαφορετική γλωσσική και πολιτισμική φυσιογνωμία των δύο κοινοτήτων.

Οι αξιολογικές κρίσεις των πληροφορητών/-τριών για τη γλώσσα της ζώνης Ε΄ ήταν συνυφασμένες με τον βαθμό σύγκλισής της προς την ΚΝΕ και την απουσία στιγματισμένων φωνολογικών φαινομένων. Τα *Ανουμερίτικα*/*Κορωνιδιάτικα* χαρακτηρίστηκαν ως μια *οικεία*, *κανονική*, *φυσιολογική* και *σεβαστή* γλώσσα, η οποία δεν παρουσιάζει μεγάλες αποκλίσεις από την ΚΝΕ. Δεν θεωρήθηκαν *άσκημα* ή *άγρια*, καθώς δεν παρατηρείται κάποια ιδιόρρυθμη προφορά του /l/ (όπως συμβαίνει, για παράδειγμα, στις γλώσσες των ζωνών Β΄, Γ΄ και Δ΄) (πρβλ. ωστόσο Ήμελλος 1963–1964: 37–40· Προμπονάς 2006: 320· Λεβογιάννης 2013: 13, 25–27) ή η προσθήκη ενός τελικού /e/ στους ρηματικούς τύπους που λήγουν σε /n/ δεν εφαρμόζεται από το σύνολο των ομιλητών/-τριών της. Τα παραπάνω σχόλια προβάλλουν τη σύγχρονη κοινωνιογλωσσική κατάσταση της συγκεκριμένης ποικιλίας, η οποία, σύμφωνα με την αντίληψη των πληροφορητών/-τριών, παρουσιάζει σημάδια γλωσσικής υποχώρησης. Το φαινόμενο αυτό, το οποίο καταγράφεται σε παλαιότερες διαλεκτολογικές μελέτες (Σιγάλας 1949: 192–193, 206, 212· Ήμελλος 1963–1964: 35–36, 38), αξιολογείται θετικά, μέσα στο πλαίσιο αναπαραγωγής γνωστικών στερεοτύπων περί *κανονικοποίησης* της διαλεκτικής ποικιλίας. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι για κάποιους/-ες ακριβώς αυτή η απουσία γλωσσικών αποκλίσεων και η υποχώρηση προς την ΚΝΕ καθιστά τα *Ανουμερίτικα*/*Κορωνιδιάτικα* μια *αδιάφορη* γλώσσα. Τέλος, η γλώσσα της ζώνης Ε΄ χαρακτηρίστηκε ως *ρυθμική*, παραπέμποντας στα προσωδιακά της χαρακτηριστικά.

2.3.2. Κατάρτιση σύνθετου γλωσσοαντιληπτικού χάρτη της Νάξου

Ο σύνθετος γλωσσοαντιληπτικός χάρτης της Νάξου (βλ. χάρτη 9) συγκροτήθηκε με τη μέθοδο της ψηφιακής επικάλυψης των χαρτογραφικών δεδομένων μέσω του σχεδιαστικού προγράμματος Photoshop. Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας αποκάλυψε με σαφήνεια τους πυρήνες των γλωσσοαντιληπτικών ζωνών Α΄, Β΄, Γ΄, Δ΄ και Ε΄, καθώς επίσης και τη μεθοριακή θέση αρκετών χωριών, κυρίως της πεδινής και ημιορεινής Νάξου (Χώρα, Μέλανες, Ποταμιά, Μονή, Τραγαία, Δανακός). Τα τελευταία δεν συνιστούν αυτόνομες γλωσσοαντιληπτικές ζώνες που να αναγνωρίζονται από το >50% των πληροφορητών/-τριών, ωστόσο δεν εντάσσονται σταθερά σε κάποια από αυτές που προσδιορίστηκαν. Το δεδομένο αυτό αποτελεί ένδειξη ότι τα συγκεκριμένα χωριά, τουλάχιστον στην παρούσα φάση της έρευνας, εντάσσονται σε μία ή περισσότερες της μίας γλωσσοαντιληπτικές ζώνες οι οποίες δεν είναι αντιληπτικά εξέχουσες ή ορατές από τους/τις πληροφορητές/-τριες.

Χάρτης 9: Σύνθετος γλωσσοαντιληπτικός χάρτης της Νάξου

2.3.3. Σύγκριση σύνθετου γλωσσοαντιληπτικού χάρτη και γλωσσικού χάρτη Σιγάλα (1949)

Συγκρίνοντας τον γλωσσικό χάρτη του Σιγάλα (βλ. χάρτη 1) με τον σύνθετο γλωσσοαντιληπτικό χάρτη της Νάξου που προτείνεται στην παρούσα μελέτη (βλ. χάρτη 9), παρατηρούνται κάποιες αντιστοιχίες αλλά και κάποιες σημαντικές αποκλίσεις, οι οποίες ωστόσο ταυτίζονται με τις μελέτες που έχουν δημοσιευτεί μέχρι σήμερα σχετικά με τις γλωσσικές ποικιλίες της Νάξου. Ειδικότερα:

1. Το *ιδίωμα των Κάτω μερών και της Χώρας* (ιδίωμα Α΄), όπως έχει αναγνωριστεί από τον Σιγάλα (1949), διαιρείται σε (τουλάχιστον) δύο γλωσσικές ποικιλίες οι οποίες αντιστοιχούν στις γλωσσοαντιληπτικές ζώνες των *Λιβαδιών* / *Κάτω Χωριών* / *Κατώχωρων* (Ζώνη Α΄) και του *Κινιδάρου* (Ζώνη Δ΄). Η διάκριση δε της γλωσσοαντιληπτικής ζώνης του *Κινιδάρου* βρίσκεται σε πλήρη συνάφεια με τη μελέτη του Κλουβάτου (2011) σχετικά με τη γλώσσα του συγκεκριμένου χωριού.
2. Το *ιδίωμα των Άνω μερών (ή Ανούμερων) και του Φιλοτίου* (ιδίωμα Β΄), όπως έχει αναγνωριστεί από τον Σιγάλα (1949), διαιρείται σε (τουλάχιστον) δύο γλωσσικές ποικιλίες οι οποίες αντιστοιχούν στις γλωσσοαντιληπτικές ζώνες των *Πάνω Χωριών* / *Ανούμερων* / *Ορεινών* και του *Φιλωτιού*. Σε ό,τι αφορά την ομάδα χωριών της βορειοανατολικής Νάξου, προσδιορίζονται δύο επιμέρους γλωσσοαντιληπτικές ζώνες,

η ζώνη της *Κορώνου* και η ζώνη της *Κωμιακής*. Οι παραπάνω λαϊκές ταξινομήσεις βρίσκονται σε αντιστοιχία με διαλεκτολογικές μελέτες οι οποίες εστιάζουν στις συγκεκριμένες διαλεκτικές περιοχές (Προμπονάς 1963· Ήμελλος 1963–1964· Χουζούρης & Χουζούρης 2013· Λεβογιάννης 2013).

3. Το *γλωσσικό ιδίωμα τ' Απεράθου* (ιδίωμα Γ΄), όπως έχει αναγνωριστεί από τον Σιγάλα (1949), ταυτίζεται με την ομιλούμενη γλώσσα που αντιστοιχεί στη γλωσσοαντιληπτική ζώνη τ' Απεράθου.[6]

2.4. Συμπεράσματα

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια νέα πρόταση για την προσέγγιση της ενδοδιαλεκτικής ποικιλότητας της Νάξου υπό το πρίσμα της Αντιληπτικής Διαλεκτολογίας. Επιχειρήθηκε η χαρτογραφική αναπαράσταση και η διερεύνηση των αντιλήψεων και των στάσεων των Απεραθιτών/Απεραθιτισσών αναφορικά με την κατανομή και το στάτους των γλωσσικών ποικιλιών της Νάξου μέσα από την τεχνική σχεδίασης γλωσσοαντιληπτικών χαρτών. Με βάση την προκαταρκτική ανάλυση των δεδομένων, το γλωσσοαντιληπτικό τοπίο της Νάξου διακρίνεται από πέντε κυρίαρχες ζώνες: α) των *Λιβαδιών* / *Κάτω Χωριών* / *Κατώχωρων*, β) τ' *Απεράθου*, γ) του *Φιλωτιού*, δ) του *Κινιδάρου* και ε) των *Πάνω Χωριών* / *Ανούμερων* / *Ορεινών*. Οι ζώνες αυτές, και κυρίως οι πυρήνες τους, αναπαριστούν με ορθότητα και ακρίβεια το συγχρονικό διαλεκτικό τοπίο της Νάξου, όπως αυτό έχει περιγραφεί μέχρι σήμερα από διαλεκτολογικές και άλλες συναφείς μελέτες. Τα γλωσσωνύμια και τα παραδείγματα γλωσσικών φαινομένων λειτουργούν όχι απλά ως δείκτες αναγνώρισης, αλλά και ως εικονικές αναπαραστάσεις των κοινωνικών χαρακτηριστικών των ομιλητών/-τριών τους και ως εναύσματα έκφρασης αξιολογικών κρίσεων. Οι αξιολογικές κρίσεις είναι ενδεικτικές της επίγνωσης, της αντίληψης και της στάσης των πληροφορητών/-τριών αναφορικά με: α) τον βαθμό σύγκλισης των ομιλούμενων ποικιλιών της (εξαιρουμένων των *Απεραθίτικων*) με την ΚΝΕ, η οποία λειτουργεί ενισχυτικά στην αναπαραγωγή γνωστικών στερεοτύπων και στην ύφανση θετικών συνδηλώσεων και β) τον βαθμό σύγκλισης των *Απεραθίτικων* με την ΑΕ και την κρητική διάλεκτο, οι οποίες λειτουργούν ως μέσα ενίσχυσης του καλυμμένου του γοήτρου. Διαγράφεται δε ένα συνεχές *υποτίμησης – εκτίμησης* πάνω στο οποίο τοποθετούνται οι ομιλούμενες γλώσσες της Νάξου με βάση σημαίνουσες, παγιωμένες και ισχυρές νόρμες και αξίες, γλωσσικά και πολιτισμικά στερεότυπα, στρατηγικές προβολής της τοπικής ταυτότητας και, γενικότερα, ποικίλες εκφάνσεις του ιδεολογικού συστήματος της κοινότητας τ' Απεράθου.

[6] Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι στον χάρτη του Σιγάλα δεν αποτυπώνεται ορθά η περιοχή η οποία ανήκει στο ιδίωμα Γ΄. Πιο συγκεκριμένα, τα παραλιακά μέρη της νοτιοανατολικής Νάξου (*Κανάκι*, *Λυαρίδια*, *Κλειδός*, *Πάνερμος*) χαρτογραφούνται ως μέρη του *Φιλωτιού* (ιδίωμα Β΄), ενώ κατοικούνται αποκλειστικά από Απεραθίτες/Απεραθίτισσες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ζευγώλης 1956: Γ. Ζευγώλης, Γλωσσικά φαινόμενα από τα ιδιώματα της Νάξου. Στο *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier* (σσ. 7–25). Athènes: Institute Français d' Athènes. [Τώρα στο: Ζευγώλης 2006: Γλωσσικά φαινόμενα από τα ιδιώματα της Νάξου. Στο Μ. Βαρδάνης κ.ά. (επιμ.), *Φιλολογικά και Λαογραφικά Μελετήματα* (σσ. 21–37). Αθήνα.]

Ήμελλος 1963–1964: Σ. Ήμελλος, Γλωσσογεωγραφικά τινα εκ Νάξου. *Αθηνά*, *67*, 33–46. Εν Αθήναις: Η εν Αθήναις Επιστημονική Εταιρεία.

Irvine & Gal 2000: J. T. Irvine, S. Gal, Language Ideology and Linguistic differentiation. In P. V. Kroskrity (ed.), *Regimes of language: Ideologies, polities, and identities* (pp. 35–84). Santa Fe: School of American Research Press.

Κλουβάτος 2011: Κ. Κλουβάτος, *Κυνίδαρος ο «Απίκραντος». Κοινές και Ιδιότυπες Πολιτισμικές και Γλωσσικές Αποτυπώσεις*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.

Λεβογιάννης 2013: Ν. Λεβογιάννης, *Γλωσσάρι Ορεινής Νάξου. Το γλωσσικό ιδίωμα των χωριών Κωμιακής – Κορώνου – Κεραμωτής – Λυώνα – Σκαδού – Μέσης – Απόλλωνα*. Αθήνα: Περιφέρεια Νοτίου Αιγαίου – Σύλλογος «Πνευματικό Κέντρο Κωμιακής Νάξου».

Μανωλέσσου 2014: Ι. Μανωλέσσου, Η ιστορική έρευνα των ιδιωμάτων της Νάξου. Στο Ν. Βερνίκος κ.ά. (επιμ.), *Ναξιακά. Επετηρίδα της Ομοσπονδίας Ναξιακών Συλλόγων*, *3–4* (σσ. 313–325). Αθήνα: Ηρόδοτος.

Niedzielski & Preston 2003: N. Niedzielski, D. R. Preston, *Folk Linguistics*. Berlin/ New York: Mouton De Gruyter.

Οικονομίδης 1952: Δ. Β. Οικονομίδης, Περί του γλωσσικού ιδιώματος Απεράθου – Νάξου. *Αθηνά*, *56*, 215–273.

Προμπονάς 1963: Ι. Προμπονάς, Ο ρωτακισμός και η ιδιότυπος προφορά του φθόγγου λ εις το γλωσσικόν ιδίωμα του Φιλωτίου Νάξου. *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, *Γ΄* (σσ. 504–532). Εν Αθήναις: Τύποις Κ. Γ. Κυπραίου.

Προμπονάς 1968: Ι. Προμπονάς, Η γλώσσα των ναξιακών εγγράφων (1433–1837) και το παλαιότερον ναξιακόν ιδίωμα. *Επετηρίς της Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, *Ζ΄* (σσ. 338–425). Εν Αθήναις: Τύποις Κ. Γ. Κυπραίου.

Προμπονάς 2006: Ι. Προμπονάς, Ναξίων Γλώσσα. Στο Μ. Σέργης & Στ. Ψαρράς (επιμ.), *Νάξος. Αρμενίζοντας στο χρόνο* (σσ. 319–328). Νάξος: Δήμος Νάξου.

Preston 1989: D. R. Preston, *Perceptual Dialectology: Nonlinguists' Views of Areal Linguistics*. *Topics in Sociolinguistics* 7. Dordrecht: Foris.

Preston 1999: D. R. Preston, Introduction. In D. R. Preston (ed.), *Handbook of Perceptual Dialectology* (pp. xxiii–xl). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Preston 2011: D. R. Preston, Mapping the geolinguistic spaces of the brain. In A. Lameli, R. Kehrein, & S. Rabanus (eds.), *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation, Vol. 2: Language Mapping* (pp. 121–141). Berlin: De Gruyter Mouton.

Preston 2018: D. R. Preston, Perceptual Dialectology. In C. Boberg, J. Nerbonne & D. Watt (eds.), *The Handbook of Dialectology* (pp. 177–203). Hoboken/NJ: Wiley–Blackwell.

Σιγάλας 1949: Α. Σιγάλας, Γλωσσικά ιδιώματα και εποικισμοί της Νάξου. *Ναξιακόν Αρχείον*, *15*, 192–216.

Χουζούρης & Χουζούρης 2013: Γ. Χουζούρης, Ι. Χουζούρης *Το γλωσσικό ιδίωμα του Φιλωτίου της Νάξου*. Αθήνα: Σύλλογος Φιλωτιτών Νάξου.

Maria Xefteri
University of Aegean
Department of Mediterranean Studies

PERCEPTUAL MAPS AS REPRESANTATIONS OF ENDODIALECTAL DIVERSITY. THE NAXOS DIALECT EXAMPLE

Summary

This article constitutes a new research approach aiming to examine the folk linguistic field of Naxos (Cyclades), by reporting on a preliminary survey which has been carried out in August 2020 at Aperathou (Naxos) and was based on the theoretical and methodological framework of Perceptual Dialectology (Preston 1989, 1999). We analyzed Aperathou dialect native speakers' perceptions and attitudes concerning Naxos' endodialectal diversity, as well as their mother tongue's (*Aperathitika*) associations with other Naxian sub-varieties, SMG, Ancient Greek, and other dialects (e.g., Cretan). We focused on the participants' folk linguistic awareness as it was approached through a mental mapping task, and we discussed the labels, the boundaries, and the core of five salient perceptual zones: a) the zone of *Lowlands* / *Lower Villages* / *Katochora*, b) the zone of *Aperathou*, c) the zone of *Filoti*, d) the zone of *Kinidaros*, and e) the zone of *Upper Villages* / *Anoumera* / *Highlands*. This folk classification, which was also presented through a composite folk linguistic map, is closely related to Sigalas dialect map (1949) and it is aligned with previous dialectological studies of Naxos sub-varieties, presenting an even more accurate view of the synchronic dialectal landscape of Naxos. Finally, the folk labels and the representative examples of Naxos sub-varieties served as identification cues, as indexes and iconic representations of Naxos local groups, and as evaluation triggers that reveal the participants' stance towards the dialectal status of Naxos sub-varieties.

Keywords: Perceptual Dialectology, Perceptual maps, Naxos dialect, Endodialectal diversity

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch28

Νικόλαος Παντελίδης[1]
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Φιλολογίας
Άγγελος Λέγγερης[2]
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Φιλολογίας

ΑΚΟΥΣΤΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ «ΕΚΤΟΥ» ΦΩΝΗΕΝΤΟΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι η παρουσία του πρόσθιου υψηλού στρογγυλού φωνήεντος [y] στις νεοελληνικές γλωσσικές ποικιλίες. Η μελέτη αποτελείται από δύο μέρη: (α) ένα καθαρώς διαχρονικό-ιστορικοδιαλεκτολογικό, το οποίο διερευνά την πορεία του φωνήεντος στη διαχρονία της Ελληνικής και την παρουσία του στις ποικιλίες της, και (β) ένα πειραματικό, το οποίο τεκμηριώνει μέσω ακουστικής-φωνητικής ανάλυσης την παρουσία του στις νεοελληνικές γλωσσικές ποικιλίες. Το ηχητικό υλικό (αφηγήσεις, διάλογοι και συνεντεύξεις) προέρχεται από τρεις ομιλήτριες από την Αίγινα και την Κύμη, ηλικίας 60 ετών και άνω. Οι ακουστικές μετρήσεις περιέλαβαν τις τιμές του πρώτου, δεύτερου και του τρίτου διαμορφωτή (F1, F2 και F3). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το φωνήεν αρθρώνεται σε πιο κεντρική θέση στον φωνηεντικό χώρο (χαμηλότερες τιμές του δεύτερου διαμορφωτή σε σχέση με αυτές του πρόσθιου, υψηλού /i/), γεγονός που, συνδυασμένο με τις επίσης χαμηλότερες τιμές του τρίτου διαμορφωτή, φαίνεται να επιβεβαιώνει την ύπαρξη της στρογγυλής πραγμάτωσης [y] σε νεοελληνικές γλωσσικές ποικιλίες, τουλάχιστον έως την περίοδο που καλύπτει το διαθέσιμο ηχητικό υλικό.

Λέξεις-κλειδιά: Νεοελληνικές ποικιλίες, Φωνηεντισμός, «Έκτο» φωνήεν

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Εξελίξεις από την Αρχαία έως την Μεσαιωνική Ελληνική

Το φωνολογικό σύστημα της Ιωνικής-Αττικής της κλασικής περιόδου περιλάμβανε ένα υψηλό πρόσθιο στρογγυλό φωνήεν /y/ και το αντίστοιχο

[1] npantel@phil.uoa.gr
[2] alengeri@phil.uoa.gr

μακρό /yː/, τα οποία αποδίδονταν με το γράμμα <Υ>. Το δίψηφο <ΟΙ> απέδιδε τη δίφθογγο /oj/, η οποία κατά την ελληνιστική περίοδο μονοφθογγίστηκε σε μακρό /yː/, ταυτίστηκε δηλαδή με το προϋπάρχον φώνημα /yː/ (πρβλ. γραφές όπως *τυς αλλυς* = *τοῖς ἄλλοις*). Κατά την ύστερη περίοδο της Κοινής, με την οριστική παύση της διάκρισης ποσότητας στα φωνήεντα, απέμεινε μόνο το φωνήεν /y/ ως ένα από τα έξι πλέον μέλη του φωνηεντικού συστήματος της Ελληνικής.

Κατά τον 11ο αιώνα, ολοκληρώνεται η διαδικασία αποστρογγυλοποίησης του φωνήεντος σε [i] (Holton et al. 2019: 11–15). Η όλη εξέλιξη υπήρξε βέβαια αρκετά περίπλοκη και δεν μπορεί να παρουσιαστεί με κάθε λεπτομέρεια στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης (βλ. σχετικά Παπαδάμου 2009), θα δοθεί ωστόσο μια απλουστευμένη, αλλά και όσο το δυνατόν πιο περιεκτική εικόνα:

Η γενική εξέλιξη οδήγησε σε [i], π.χ. μεσαιων. *κοιλία* [cyˈlia] > νεοελλ. [ciˈʎa], *ἄχυρον* [ˈaçyron] > [ˈaçiro], *θυμοῦμαι* [θyˈmume] > [θiˈmume] (*θυμάμαι* [θiˈmame]), *λύπη* [ˈlypi] > [ˈlipi] κ.λπ. Εκτός αυτού, ανάλογα με τη θέση στη λέξη,[3] ανάλογα με τη γλωσσική ποικιλία (στις οποίες συμπεριλαμβάνουμε και κοινότερες μορφές της Νέας Ελληνικής), αλλά και ανάλογα με το λεξικό στοιχείο, η εξέλιξη μπορεί να οδηγήσει και σε οπίσθιο υψηλό στρογγυλό φωνήεν, δηλ. [u], πρβλ. το κοινό *φούσκα* (< αρχ.ελλ. *φύσκη*), καθώς και τα *κρούσταλλο, ξουρίζω, τρούπα* κ.λπ., παραδείγματα τα οποία, εκτός από διαλεκτικά, μπορούν να αποτελούν και μέρος παραλλαγών της Κοινής Νεοελληνικής. Σε διαλέκτους απαντώνται επίσης περιπτώσεις όπως *τουραγνάω* (τυραννάω, βασανίζω), *παρεθούρι/παλαθούρι/παλεθούρι* (παράθυρο), *φρούγανο* (φρύγανο), *χρουσάφι* κ.λπ. Στην ομάδα διαλέκτων Εύβοιας-Μεγάρων-Παλαιάς Αθήνας-Αίγινας, αλλά και σε ποικιλίες της Ανατολικής Στερεάς, τμημάτων της Πελοποννήσου (π.χ. Γορτυνία), στην Τσακωνική και σε μανιάτικες ποικιλίες η οπισθίωση [y] > [u] εμφανίζει αυξημένη έκταση και κανονικότητα, κι έτσι εκτός από περιπτώσεις όπως τα *τουραγνάω δουχατέρα παρεθούρι/παλεθούρι/παλαθούρι* κ.λπ., δηλαδή εκεί όπου προηγούνται σύμφωνα που βρίσκονται χαμηλά στην ιεραρχία ουράνωσης, το αποτέλεσμα [u] συνοδεύεται από ουρανικοποίηση του συμφώνου που προηγείται όπως στα *άχιουρο, χιούνω, γιουναίκα, γιουρίζω, λιούκος* κ.λπ., αλλά στην περίπτωση των υπερωικών στιγμικών συνοδεύεται περαιτέρω από τσιτακισμό, δηλ. προστριβοποίηση (affrication): *τσου-/τ͡σουμάμαι* (=κοιμάμαι), *τσου-/τ͡σουλία/τ͡σουλιά* (=κοιλιά) κ.λπ.

1.2. Μαρτυρίες και μεταγλωσσικές αναφορές

Η ακολουθία ουρανικοποιημένου συμφώνου + [u] (από παλαιότερη ακολουθία ουρανικοποιημένου συμφώνου + [y], φωνήεν το οποίο πιστεύεται ότι εξέλιπε μέχρι τον 11ο αι.) θεωρείται ως ένα από τα βασικά γνωρίσματα των

[3] Σε αρκτική και ληκτική θέση π.χ. το αποτέλεσμα είναι σχεδόν πάντοτε [i], π.χ. *ὕπνος* [ˈypnos] > [ˈipnos] πρβλ. και τσακων. *ύπρε* [ˈipre], *βαθύ* [vaˈθy] > [vaˈθi], πρβλ. όμως τσακων. *βαθιού*).

παραπάνω γλωσσικών ποικιλιών, όπως πράγματι καταγράφεται στις πηγές, στις συλλογές υλικού και σε σχετικές μελέτες ήδη από τον 19ο αι. Υπάρχουν όμως πολυάριθμες μαρτυρίες και μεταγλωσσικές αναφορές από τον πρώιμο 19ο μέχρι περίπου τα μέσα του 20ού αι. περί διατήρησης του φωνήεντος [y]. Οι αναφορές προέρχονται από Έλληνες ειδικούς και μη, αλλά και από Γάλλους και Γερμανούς φιλολόγους και γλωσσολόγους, μητρικούς ομιλητές γλωσσών δηλαδή, το σύστημα των οποίων περιλαμβάνει το συγκεκριμένο φωνήεν. Οι μαρτυρίες αφορούν κυρίως ποικιλίες της ομάδας Εύβοιας-Αίγινας-Μεγάρων-Παλαιάς Αθήνας, περιλαμβάνουν όμως και την ανατολική Πελοπόννησο, τμήματα της Ανατολικής Στερεάς, όπως η Επαρχία Λοκρίδας του σημερινού Νομού Φθιώτιδας, αλλά και άλλες (βλ. Pantelidis 2020· Παντελίδης 2021). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν κοινωνιογλωσσικού τύπου αναφορές ότι το [y] ανήκει σε ποικιλίες χαμηλού κύρους, σε αντίθεση με υψηλού κύρους ή λόγιες ποικιλίες ή κοινότερες μορφές λόγου, όπου κυριαρχούσε το [i] (πρβλ. Castanis 1844: 77 για την Αθήνα· Ραγκαβής -Rangabé 1873: 19 για την Αθήνα και τα Μέγαρα).

1.3. Γραφηματική απόδοση του φωνήεντος σε παλαιότερες πηγές

Ένα σημαντικό ζήτημα συνιστά η γραφηματική απόδοση του φωνήεντος. Το ελληνικό αλφάβητο δεν διαθέτει σύμβολο για την απόδοσή του. Ως λύσεις υιοθετήθηκαν από διάφορους λογίους, γραμματικούς, αλλά και ειδικούς, η πρόσμειξη συμβόλων διαφόρων παραλλαγών του λατινικού αλφαβήτου στο ελληνικό αλφάβητο (γερμανικό, γαλλικό, π.χ. *χϋρος*, *κυργιατσή*), ή η χρήση διακριτικών σημείων κατ' απομίμηση ορθογραφικών συστημάτων άλλων γλωσσών όπως της Γερμανικής (π.χ. *τσϋρά*). Τέλος, η εφαρμογή των δυνατοτήτων που παρέχει το ελληνικό αλφάβητο, δηλ. να χρησιμοποιείται το δίψηφο <ου> -που κανονικά αποδίδει το φωνήεν [u], που είναι αρθρωτικά συναφές προς το [y]- π.χ. *θουγατέρα* (Castanis 1844: 78), ενώ στην περίπτωση που προηγείται ουρανικό σύμφωνο να χρησιμοποιείται και το <ι> για την απόδοση της ουρανικότητας (π.χ. *άχιουρο*). Το μειονέκτημα στην περίπτωση αυτή συνίσταται στο ότι η ίδια ακολουθία συμβόλων (<ου>) έχει διττή φωνητική αξία και δεν αποδίδει παρά μόνο ένα μέρος της φωνητικής πραγματικότητας. Ο Mullach στη γραμματική του κάνει σαφώς λόγο για «καθαρό ü, το οποίο μερικοί γράφουν ως <ιου>» (1856: 122). Η γραφηματική αυτή συνήθεια προκύπτει επίσης έμμεσα από τον τρόπο που αποδίδονται λεξικά στοιχεία που περιέχουν το [y] σε διάφορες πηγές, αλλά και από την απόδοση του φωνήεντος [y] άλλων γλωσσών ως <ιου> σε λεξικά, γραμματικές ή άλλου είδους μελέτες:

> Κουρίλας (1933: 82): «Ἐν Μεγάροις ὅμως […] το υ προφέρεται, *ὅπως τὸ y τῆς Ἀλβανικῆς*, ἤτοι ιού· ἀχίουρα, σκιουλλὶ…»
> Γαλλική γραμματική του Μελάνη (1850: 4): «U, u. Ἡ ἀκριβὴς προφορὰ τούτου μόνον διὰ ζώσης φωνῆς εἶναι δυνατὸν νὰ διδαχθῇ· λέγομεν ὅμως

ὅτι προφέρεται σχεδὸν ὡς τὸ ἰού · οἷον, sur, une, plus, fruit (σιούρ, ἰούν, πλιού, φριουΐ)»

Οι Καμπούρογλου (σε σχέση με το παλαιοαθηναϊκό ιδίωμα) και Ηρειώτης (σε σχέση με το αιγινήτικο ιδίωμα) εναλλάσσουν σε μερικές περιπτώσεις τη γραφηματική απόδοση του φωνήεντος μεταξύ <ου> και <ιου>, ακόμα και σε περιπτώσεις, κατά τις οποίες δεν προηγείται ουρανικό σύμφωνο. Η εναλλαγή αυτή παραπέμπει ευθέως σε πρόσθιο υψηλό στρογγυλό φωνήεν:

Καμπούρογλου (1889: 349–350, 1911):

δερματοτούρι~ δερματοτιούρι ‘τουλουμοτύρι’

σιου, σιούκο (εσύ, σύκο)*~ σου, σούκο*

πρόθημα *σιου-* (< *συν-*)*~ σου-*

Ηρειώτης (1921):

νούχτα, ολο-νουχτίς~ μεσά-νιουχτα

αργουρός~ αργιουρός

1.4. Ο χρόνος της μεταβολής [y] > [u]

Ο χρόνος, κατά τον οποίο συνέβη η οπισθίωση του [y] σε [u] σε κάθε γλωσσική ποικιλία είναι άγνωστος, αφού δεν διαθέτουμε σαφείς σχετικές μαρτυρίες και εφόσον ανέκαθεν χρησιμοποιούνταν οι ακολουθίες <ου> και <ιου> με *διττή* φωνητική αξία, τόσο [u] όσο και [y]. Επομένως, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε σε κάθε εποχή τι ακριβώς υποκρύπτουν φωνητικά οι παραπάνω ακολουθίες συμβόλων, ώστε να τοποθετήσουμε τη φθογγική αυτή μεταβολή χρονικά με περισσότερη ασφάλεια. Για την Αθήνα μας παρέχει ισχυρή ένδειξη ο Foy στα 1879 (1879: 57, 86), όταν μαρτυρεί ότι οι Αθηναίοι της εποχής (δεκαετία του 1870) πραγμάτωναν τη λέξη *κυρά* ως [tsjuˈra], ενώ οι μεγαλύτερης τότε ηλικίας Αθηναίοι πραγμάτωναν ακόμη [tsyˈra]. Η μεταβολή συνολικά δεν φαίνεται πάντως να έχει ακόμη ολοκληρωθεί, δεδομένης της παρουσίας δειγμάτων του φωνήεντος σε διαλεκτόφωνους ομιλητές μέχρι σήμερα.

1.5. Στρογγυλές πραγματώσεις του /i/

Διαπιστώθηκε επίσης η παρουσία του φωνήεντος [y] ως στρογγυλής πραγμάτωσης του φωνήεντος /i/ (είτε ελεύθερα εναλλασσόμενης με [i] είτε συστηματικής), όχι μόνο στις διαλέκτους της ομάδας Αίγινας-Μεγάρων-Εύβοιας-Παλαιάς Αθήνας (οι οποίες έτσι κι αλλιώς διατήρησαν δείγματα και του ετυμολογικού [y]) αλλά και σε πολλές άλλες περιοχές. Καταγράφεται, δηλαδή, σημαντικός αριθμός *μη ετυμολογικών εμφανίσεων* του [y] σε ποικίλα περιβάλλοντα, διαφορετικά ίσως ανάλογα με τη γλωσσική ποικιλία. Παλαιότερες σχετικές αναφορές είχαν γίνει από τον Κουκουλέ (1908: 165, 169–170, 173–174) για τη Λακωνία (σε περιβάλλον μετά από ουρανοφατνιακά ή φατνοουρανικά

διαρκή ή προστριβόμενα), στον Τζάρτζανο για τη γλωσσική ποικιλία της περιοχής του Τυρνάβου (1909: 13), τον Τσοπανάκη για το ιδίωμα της Σιάτιστας (1953: 272), και πιο πρόσφατα από τον Αριστοτέλη Σπύρου (2008: 32) για το ιδίωμα της περιοχής Δελβίνου-Αγίων Σαράντα. Στην παρούσα μελέτη αναλύονται φωνητικά και δείγματα μη ετυμολογικού [γ].

1.6. Πρόσθια στρογγυλά φωνήεντα στις γλώσσες του κόσμου

Σύμφωνα με τον World Atlas of Language Structures (WALS), πρόσθια στρογγυλά φωνήεντα εμφανίζονται σε λιγότερο από το 10% των γλωσσών του κόσμου (Maddieson 2005). Παρόλο το σχετικά μικρό αυτό ποσοστό, οι γλώσσες αυτές περιλαμβάνουν γλώσσες όπως Γαλλική, Γερμανική, Τουρκική, Κινεζική και επομένως (α) το ποσοστό των ανθρώπων που τα χρησιμοποιούν είναι πολύ μεγαλύτερο του 10% του πληθυσμού της γης και (β) είναι αρκετά οικεία ως ακούσματα ακόμη και αν δεν τα χρησιμοποιούμε στη μητρική μας γλώσσα. Τα πρόσθια στρογγυλά φωνήεντα εμφανίζονται συνήθως σε γλώσσες με αρκετά φωνήεντα με το πιο συνηθισμένο να είναι το πρόσθιο υψηλό στρογγυλό [y]. Ακουστικά, η στρογγυλοποίηση χαμηλώνει τους διαμορφωτές (F1-F3) (βλ. τα οπίσθια φωνήεντα που είναι κατά κανόνα στρογγυλά).

Στόχος της παρούσας μελέτης είναι η ακουστική διερεύνηση της ποιότητας του φωνήεντος [γ] προκειμένου να τεκμηριωθεί η ύπαρξή του στις προαναφερθείσες νεοελληνικές γλωσσικές ποικιλίες.

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Το ηχητικό υλικό (αφηγήσεις, διάλογοι και συνεντεύξεις) προέρχεται από τρεις ομιλήτριες άνω των 60 ετών, μία από την Κύμη Εύβοιας και δύο από την Αίγινα. Το υλικό ήταν διάρκειας ενάμισι λεπτού από την ομιλήτρια από την Κύμη και δύο λεπτών από τις ομιλήτριες από την Αίγινα, αλλά προκειμένου να συμπληρωθεί αρκετός αριθμός πρόσθιων στρογγυλών [γ], συμπεριλήφθηκαν και μερικά επιπλέον [γ] από τις ηχογραφήσεις. Εκτός από το [γ], αναλύθηκαν και τα φωνήεντα [i, e, a, o, u] έτσι ώστε (α) να παρουσιαστεί ολοκληρωμένο το φωνηεντικό σύστημα των ομιλητριών και (β) να γίνει άμεση σύγκριση των φωνηέντων της κάθε ομιλήτριας ξεχωριστά. Οι ακουστικές μετρήσεις πραγματοποιήθηκαν με τη χρήση του προγράμματος PRAAT (Boersma & Weenink 2021) στο μέσο των φωνηέντων και περιλαμβάνουν τις τιμές του πρώτου, δεύτερου και τρίτου διαμορφωτή (F1, F2 και F3, αντίστοιχα).

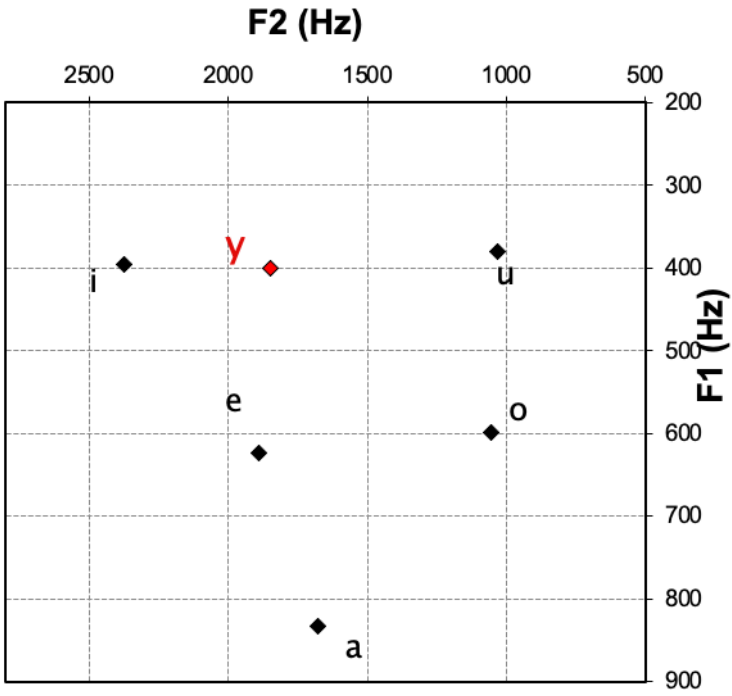
3. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Συνολικά αναλύθηκαν 357 φωνήεντα εκ των οποίων 26 περιπτώσεις πρόσθιου υψηλού [γ] (βλ. Πίνακα 1). Το περιβάλλον εμφάνισης του [γ] ποίκιλλε

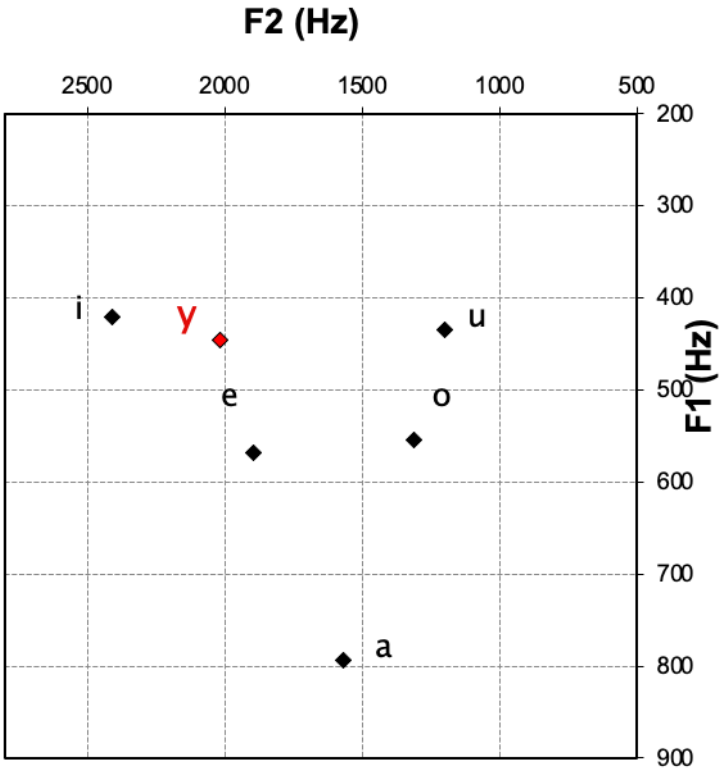
(τονισμένη και άτονη θέση, αρχή και μέσο λέξης, μετά από οδοντικά, χειλικά, συριστικά, κλειστά, μετά από /r/ κτλ.), (π.χ., 'λοιπόν', 'τσυρίζανε', 'ξύλα', 'πήρε', 'πιλάλα', 'ησυχάσουμε', 'αδύνατα', 'γυναίκες', 'καρύδι', 'ύστερα', 'κυνηγάγανε', 'ζήσετε', 'ντύθηκε', 'φύγανε', 'ψίχα', 'καλύβα', 'βρύση', 'γυρεύω', 'κρυώνω', 'πηγάδι', 'Σπύρο').

Ομιλήτρια	Φωνήεν						
	i	Y	e	a	o	u	Σύνολο
1 (Κύμη)	15	3	8	15	6	2	49
2 (Αίγινα)	20	9	28	49	31	7	144
3 (Αίγινα)	24	14	31	54	32	9	164
	59	**26**	**67**	**118**	**69**	**18**	**357**

Πίνακας 1: Αριθμός φωνηέντων της κάθε ομιλήτριας και συνολικά

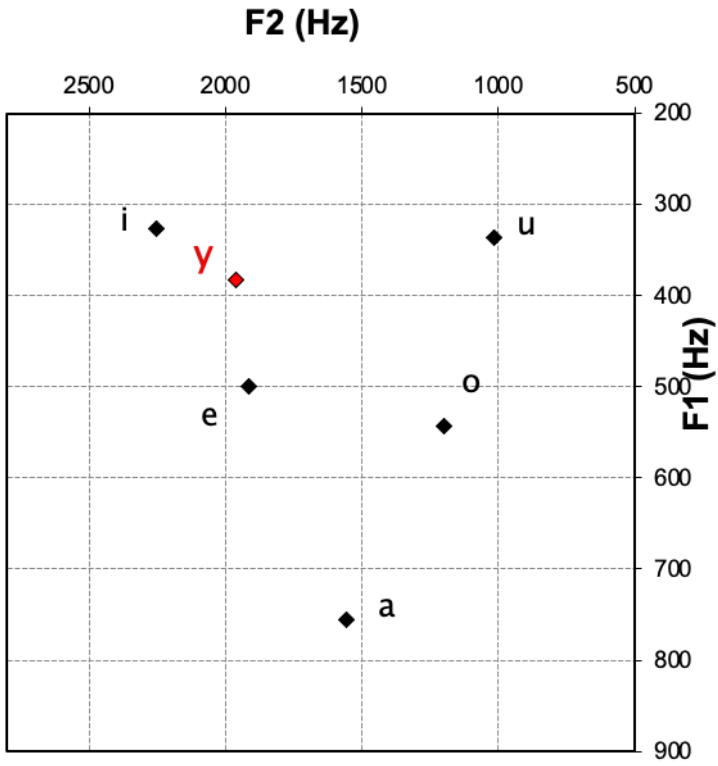

Γράφημα 1: Φωνηεντικός χώρος ομιλήτριας από την Κύμη

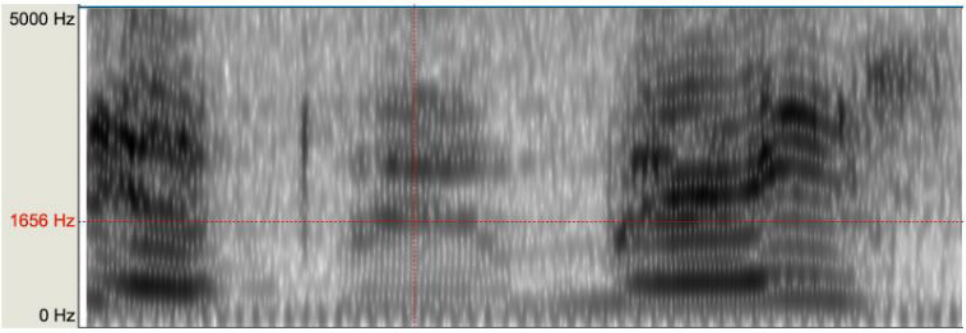
Γράφημα 2: Φωνηεντικός χώρος πρώτης ομιλήτριας από την Αίγινα

Στα γραφήματα 1-3 παρουσιάζεται ο φωνηεντικός χώρος της κάθε ομιλήτριας, της μίας ομιλήτριας από την Κύμη και των δύο ομιλητριών από την Αίγινα. Και στις τρεις ομιλήτριες, το πρόσθιο υψηλό στρογγυλό [y] παρουσιάζει χαμηλότερο δεύτερο διαμορφωτή F2 από το πρόσθιο υψηλό [i], με αποτέλεσμα να τοποθετείται σε πιο κεντρική θέση (βλ. την εικόνα 1 που παρουσιάζεται ενδεικτικό φασματογράφημα του [y]) με τον δεύτερο

Γράφημα 3: Φωνηεντικός χώρος δεύτερης ομιλήτριας από την Αίγινα

διαμορφωτή F2 γύρω στα 1600Hz, πολύ δηλαδή χαμηλότερα από τις συνηθισμένες τιμές του δεύτερου διαμορφωτή τόσο διαγλωσσικά όσο και στα ελληνικά. Στη δεύτερη ομιλήτρια από την Αίγινα μάλιστα, η χαμηλότερη τιμή του δεύτερου διαμορφωτή συνοδεύεται από ψηλότερη τιμή του πρώτου διαμορφωτή F1 (βλ. γράφημα 3). Τέλος, όπως φαίνεται και στον πίνακα 2 που παρουσιάζει τις τιμές και των τριών διαμορφωτών, το πρόσθιο υψηλό [y] έχει χαμηλωμένο και τον τρίτο διαμορφωτή F3. Στον πίνακα 3 παρατίθενται και οι τιμές από τη Sfakianaki (2002) για σύγκριση (μιας και δίνει τιμές για όλα τα φωνήεντα από ομιλήτριες), με τη σημείωση ότι τα δεδομένα προέρχονται από προτάσεις και επομένως, όπως αναμένουμε, ο φωνηεντικός χώρος είναι πιο απλωμένος (βλ. και Nicolaidis Lengeris για συζήτηση της επίδρασης του τύπου ομιλίας στις τιμές των διαμορφωτών στην ελληνική).

Εικόνα 1: Φασματογράφημα ομιλήτριας από την Αίγινα του [y]

	Παρούσα μελέτη			Sfakianaki 2002 (Προτάσεις)		
Φωνήεν	**F1**	**F2**	**F3**	**F1**	**F2**	**F3**
i	381	2346	3083	469	2571	3109
y	**410**	**1943**	**2806**	-	-	-
e	544	1889	2969	687	2231	3051
a	794	1602	2960	873	1699	2713
o	576	1206	2866	657	1219	2817
u	393	1116	2803	451	955	2804

Πίνακας 2: Μέσος όρος τιμών F1-F3 των φωνηέντων των ομιλητριών της παρούσας μελέτης και των ομιλητριών στη Sfakianaki (2002) (οι τιμές προκύπτουν από προτάσεις)

4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Η παρούσα μελέτη εξέτασε την πορεία του πρόσθιου υψηλού στρογγυλού φωνήεντος [y] στη διαχρονία της Ελληνικής και την εμφάνισή του σε νεοελληνικές γλωσσικές ποικιλίες. Παρόλο το πλήθος γραπτών πηγών που μαρτυρά τη διατήρηση του [y] σε ποικιλίες της ομάδας Εύβοιας-Παλαιάς Αθήνας-Μεγάρων-Αίγινας και τον εντοπισμό του σε ηχητικά αρχεία που χρονολογούνται από τη δεκαετία του 1960 και εξής, η ενδιαφέρουσα αυτή πτυχή της εξέλιξης του ελληνικού φωνηεντισμού δεν έχει τεκμηριωθεί ακουστικά κάνοντας χρήση εργαλείων της σύγχρονης φωνητικής έρευνας.

Το ηχητικό υλικό προήλθε από τρεις ομιλήτριες από την Αίγινα και την Κύμη, ηλικίας 60 ετών και άνω. Οι ακουστικές μετρήσεις περιελάμβαναν τις τιμές του πρώτου, δεύτερου και του τρίτου διαμορφωτή (F1, F2 και F3). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι το πρόσθιο υψηλό στρογγυλό φωνήεν [y] αρθρώνεται σε πιο κεντρική θέση στον φωνηεντικό χώρο (χαμηλότερες τιμές του δεύτερου

διαμορφωτή σε σχέση με αυτές του πρόσθιου, υψηλού /i/), γεγονός που συνδυάζεται με τις επίσης χαμηλότερες τιμές του τρίτου διαμορφωτή. Όλα τα παραπάνω αναδεικνύουν και θεμελιώνουν πειραματικά μια ενδιαφέρουσα και σχετικά άγνωστη πτυχή της εξέλιξης του ελληνικού φωνηεντισμού, επιπλέον της διατήρησης ενός φωνολογικού αρχαϊσμού μέχρι σήμερα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Boersma & Weenink 2021: P. Boersma, D. Weenink, *Praat: doing phonetics by computer* [Πρόγραμμα υπολογιστή]. Έκδοση 6.1.38 [Online], [http://www.praat.org/].

Castanis 1844: C. P. Castanis, *An Essay on the Ancient and Modern Greek Languages.* Andover: Allen, Morrill and Wardwell.

Foy 1879: K. Foy, *Lautsystem der griechischen Vulgärsprache*. Leipzig: B. G.Teubner.

Ηρειώτης 1921: Π. Ν. Ηρειώτης, «Ὁ χορὸς τῆς Λαμπρῆς, ἰδίᾳ ἐν τῇ ἐν Αἰγίνῃ Παλαιᾷ Χώρᾳ». *Λαογραφία, 8*, 67–108.

Holton et al. 2019: D. Holton, G. Horrocks, M. Janssen, T. Lendari, I. Manolessou, N. Toufexis, *The Cambridge Grammar of Medieval and Early Modern Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.

Καμπούρογλου 1889: Δ. Γ. Καμπούρογλου, *Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων, τουρκοκρατία.* Αθήνα: Τυπογραφείον Αλεξ. Παπαγεωργίου.

Καμπούρογλου 1911α: Δ. Γ. Καμπούρογλου, Στοιχεῖα ἀθηναϊκοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος. *Δίπυλον Β, 16*.

Καμπούρογλου 1911β: Δ. Γ. Καμπούρογλου, Στοιχεῖα ἀθηναϊκοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος. *Δίπυλον Γ, 24*.

Καμπούρογλου 1911γ: Δ. Γ. Καμπούρογλου, Στοιχεῖα ἀθηναϊκοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος. *Δίπυλον Δ, 32.*

Καμπούρογλου 1912: Δ. Γ. Καμπούρογλου, Στοιχεῖα ἀθηναϊκοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος. *Δίπυλον Ε-ΣΤ-Ζ,* 46–50.

Κουκουλές 1908: Φ. Κουκουλές, *Οἰνουντιακά*. Χανιά: Μ.Σαλίβερος.

Κουρίλας 1933: Ε. Κουρίλας, *Ἀλβανικαὶ μελέται*. Θεσσαλονίκη: Τριανταφύλλου και Σία.

Μελάνης 1850: Π. Μελάνης, *Γραμματικὴ τῆς γαλλικῆς γλώσσης*. Αθήνα: Φ. Καραμπίνης & Κ. Βαφάς.

Mullach 1856: F. W.A. Mullach, *Grammatik der griechischen Vulgarsprache*. Berlin: Ferdinand Dümmler's Verlagsbuchhandlung.

Nicolaidis 2003: K. Nicolaidis, Acoustic variability of vowels in Greek spontaneous speech. *Proceedings of the 15th International Congress of Phonetic Sciences*, 3221–3224.

Παντελίδης 2021: Ν. Παντελίδης, Από την ιστορία του ελληνικού φωνηεντισμού: το «έκτο» φωνήεν. Στο Θ. Μαρκόπουλος, Χ. Βλάχος, Α. Αρχάκης, Δ. Παπαζαχαρίου, Γ. Ξυδόπουλος & Ά. Ρούσσου (επιμ.), *Πρακτικά του 14ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας* (σσ. 967–977). Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών [Online], [https://pasithee.library.upatras.gr/icgl].

Παπαδάμου 2009: Ε. Παπαδάμου, *Διαχρονική και διατοπική εξέταση της εξέλιξης του Υ* [Μεταπτυχιακή Διατριβή]. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Pantelidis 2020: N. Pantelidis, Aspects of the history of Ancient Greek /u/ /u:/ (<Y>) and /oi/ (<OI>): Evidence from Medieval and Modern Greek. In M. Fritz, T. Kitazumi & M. Veksina (eds.), *Maiores philologiae pontes (Festschrift für Prof. Meier-Brügger zum 70.Geburtstag) (pp.* 187–200*)*. New York: Beech Stave Press.

Rangabé 1873: A. R. Rangabé, *Grammaire abregée du grec actuel*. Paris: A. Durand et Pedont-Lauriel.

Nikolaos Pantelidis
National and Kapodistrian University of Athens
Department of Philology

Angelos Lengeris
National and Kapodistrian University of Athens
Department of Philology

ACOUSTIC ANALYSIS OF THE "SIXTH" VOWEL OF MODERN GREEK

Summary

This study investigates the manifestation of the high front rounded vowel [y] in Modern Greek dialects. It comprises two parts: (a) a diachronic-historical part, which traces the development of the vowel throughout the history of Greek, and (b) an experimental part, which analyzes the acoustic properties of [y] as it appears in audio recordings. The recordings (narratives, dialogues, and interviews) were from three female speakers from Aegina and Kymi, aged 60 and above. Acoustic measurements included the first, second, and third formants (F1, F2, and F3). Results indicated that the vowel is articulated in a more central position in the vowel space, as evidenced by lower F2 values compared to the high front /i/. Additionally, the lower F3 values support the presence of a rounded realization [y] in Modern Greek dialects, at least up to the period covered by the available audio material.

Keywords: Modern Greek varieties, Vocalization, "Sixth" vowel

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch29

Νικολέττα Παναγάκη[1]
Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Φιλολογίας

ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ/ΤΡΙΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ/ΤΡΙΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥΣ: ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ 'Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ;[2]

Η Ελλάδα ήδη από τη δεκαετία του 1990 αποτελεί χώρα υποδοχής μεταναστών/τριών, ενώ την τελευταία δεκαετία έχει αυξηθεί η προσέλευση ατόμων προσφυγικής προέλευσης. Οι συνθήκες πολυπολιτισμικότητας που διαμορφώνονται αντανακλώνται και στο εκπαιδευτικό περιβάλλον όπου συνυπάρχουν πλειονοτικοί/ές μαθητές/τριες και μαθητές/τριες μεταναστευτικής και προσφυγικής καταγωγής. Στόχος της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη των τοποθετήσεων των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών όσον αφορά τους/τις πρόσφυγες/ισσες και του βαθμού αμφισβήτησης ή αναπαραγωγής του *εθνικού λόγου*. Ακολουθώντας τις αρχές των *Κριτικών Σπουδών Λόγου*, αξιοποιώ ορισμένες από τις *επιχειρηματολογικές στρατηγικές* (argumentation strategies) που προτείνουν οι Reisigl & Wodak (2001) στη *Λογοϊστορική Προσέγγιση*. Μέσα από την ανάλυση διαπιστώνεται ότι οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες δείχνουν μόνο φαινομενικά να αποδέχονται τους/τις πρόσφυγες/ισσες, καθώς τάσσονται υπέρ της αφομοίωσης ή του αποκλεισμού τους και ταυτίζονται με την πλειονοτική ομάδα, προωθώντας τον εθνικό λόγο.

Λέξεις-κλειδιά: Μετανάστες/τριες, Πρόσφυγες/ισσες, Εθνικός λόγος, Ρατσιστικός λόγος, Ανθρωπιστικός λόγος

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παγκόσμια πληθυσμιακή κινητικότητα, η οποία συνεχώς αυξάνεται είτε για λόγους οικονομικούς είτε για λόγους παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έχει συμβάλει στη διαμόρφωση πολυπολιτισμικών κοινωνιών. Η

[1] msd19001@rhodes.aegean.gr

[2] Η ερευνητική εργασία υποστηρίχτηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) στο πλαίσιο της Δράσης «Υποτροφίες ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. Υποψηφίων Διδακτόρων» (Αριθμός Υποτροφίας: 1098).

Ελλάδα ήδη από τη δεκαετία του 1990 αποτελεί χώρα υποδοχής μεταναστών/τριών, ενώ την τελευταία δεκαετία έχει αυξηθεί η προσέλευση ατόμων προσφυγικής προέλευσης (Αρχάκης 2020· Μαλιγκούδη & Τσαουσίδης 2020). Σε αυτές τις συνθήκες, παγιωμένες αντιλήψεις και στερεότυπα σχετικά με τους/τις «άλλους/ες» τροφοδοτούν και τροφοδοτούνται από τον *εθνικό λόγο* (national discourse) ο οποίος επιδιώκει τη διατήρηση της σταθερότητας του έθνους-κράτους και της πολιτισμικής και γλωσσικής ομοιογένειας της πλειονοτικής ομάδας. Στο πλαίσιο του εθνικού λόγου, αναπαράγονται ανισότητες σε διάφορα πεδία και υιοθετούνται αφομοιωτικές πολιτικές ή πρακτικές αποκλεισμού, περιθωριοποιώντας οτιδήποτε αποκλίνει από το κυρίαρχο και παγιωμένο (Archakis 2016). Οι παραπάνω αντιλήψεις αντανακλώνται και στο εκπαιδευτικό περιβάλλον το οποίο καλείται να διαχειριστεί πλέον πολυγλωσσικές και πολυπολιτισμικές τάξεις στις οποίες συνυπάρχουν πλειονοτικοί/ές μαθητές/τριες και μαθητές/τριες μεταναστευτικής και προσφυγικής προέλευσης (Lynch & Lodge 2002)[3].

Λαμβάνοντας υπόψη τις πιθανές πολιτικές έξωσης ή αφομοίωσης που βίωσαν οι μετανάστες/τριες των προηγούμενων δεκαετιών και οι οικογένειές τους όταν έφτασαν στην Ελλάδα (βλ. Αρχάκης 2020: 111 κ.εξ.) και δεδομένης της περιορισμένης έρευνας των τοποθετήσεών τους σε σχέση με τους/τις πρόσφυγες/ισσες, στην έρευνα αυτή θα μελετήσω:

- τις τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών Ε' και ΣΤ' τάξεων ενός Δημοτικού σχολείου που αναφέρονται στους/στις πρόσφυγες/ισσες,
- τους κυρίαρχους λόγους από τους οποίους αντλούν οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες,
- τον βαθμό αμφισβήτησης ή αναπαραγωγής του εθνικού λόγου, όπως αυτός προωθείται από τους θεσμούς του ελληνικού κράτους.

Η παρούσα μελέτη κινείται στον χώρο των *Κριτικών Σπουδών Λόγου* (Critical Discourse Studies, στο εξής ΚΣΛ). Πιο συγκεκριμένα αξιοποιώ τη

[3] Σύμφωνα με τους Στεργίου & Σιμόπουλος (2019: 33–34), *μετανάστης/τρια* είναι το άτομο που μετακινείται (εκούσια) αναζητώντας επαγγελματικές ευκαιρίες και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, ενώ *πρόσφυγας/ισσα* είναι το άτομο που δικαιούται διεθνή προστασία καθώς μετακινείται υπό την πίεση γεωπολιτικών μεταβολών και παραβιάσεων των δικαιωμάτων του (βλ. επίσης Μαρινάκη 2019: 46–49· Παπαχρήστος & Παγώνη 2020: 37–38). Εδώ, επιλέγω τον όρο *μετανάστης/τρια* για να αναφερθώ στα άτομα που έχουν έρθει τα ίδια ή οι γονείς τους στην Ελλάδα κυρίως κατά τη δεκαετία του 1990, όταν η χώρα υποδέχτηκε μετανάστες/τριες οι οποίοι/ες μετακινήθηκαν λόγω της διάλυσης και της συνακόλουθης οικονομικής κατάρρευσης κρατικών συνασπισμών (π.χ. Γιουγκοσλαβία, Ε.Σ.Σ.Δ.). Ταυτόχρονα, χρησιμοποιώ τον όρο *πρόσφυγας/ισσα* για να αναφερθώ σε όσους/ες έρχονται στην Ελλάδα κυρίως από το 2015 και μετά, όταν αυξήθηκαν οι μετακινήσεις ατόμων από χώρες όπως η Συρία κυρίως λόγω πολεμικών διενέξεων. Ωστόσο, αναγνωρίζω τη δυσκολία μιας πάγιας διάκρισης ανάμεσα στους δύο όρους και θεωρώ ότι η Ελλάδα έχει υποδεχτεί πρόσφυγες/ισσες και πριν το 2015 αλλά και μετανάστες/τριες μετά από αυτό το χρονικό όριο.

διάκριση *μικρο-επιπέδου* και *μακρο-επιπέδου*, σύμφωνα με την οποία οι ομιλητές/τριες με τις γλωσσικές τους επιλογές στο μικρο-επίπεδο τοποθετούνται σε σχέση με κυρίαρχους λόγους στο μακρο-επίπεδο (βλ. μεταξύ άλλων van Dijk 2016). Ειδικότερα, ακολουθώντας τη *Λογοϊστορική Προσέγγιση* (Discourse-Historical Approach, στο εξής ΛΙΠ), αναζητώ τις *επιχειρηματολογικές στρατηγικές* (argumentation strategies, Reisigl & Wodak 2001) που αξιοποιούν στις απαντήσεις τους οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες.

Στο πλαίσιο αυτό, στην ενότητα 2, θα αναφερθώ στους κυρίαρχους λόγους (εθνικό λόγο, ρατσιστικό λόγο, ανθρωπιστικό λόγο) που συνιστούν το μακρο-επίπεδο σε σχέση με το οποίο τοποθετούνται οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματος όσον αφορά τους/τις νεοεισερχόμενους/ες πρόσφυγες/ισσες. Στη συνέχεια, παρουσιάζω το μικρο-επίπεδο της έρευνας ξεκινώντας με τη μέθοδο συλλογής του υλικού και τα αναλυτικά εργαλεία (υποενότητες 3.1 και 3.2) και συνεχίζοντας με την ανάλυση των δεδομένων (υποενότητα 3.3). Η ενότητα 4 συνοψίζει τα ευρήματα της έρευνας.

2. ΜΑΚΡΟ-ΕΠΙΠΕΔΟ

2.1. Εθνικός λόγος

Οι *λόγοι* (discourses) αποτελούν αναπαραστάσεις της πραγματικότητας, των κοινωνικών σχέσεων και των ταυτοτήτων, δηλαδή του κόσμου που μας περιβάλλει (Fairclough 1993: 134–139). Συχνά διαχέονται, φυσικοποιούνται ή/και αμφισβητούνται μέσω επίσημων θεσμών του κράτους όπως, μεταξύ άλλων, η εκπαίδευση και τα ΜΜΕ (βλ. Johnson & Ensslin 2007). Οι θεσμοί αυτοί προωθούν συγκεκριμένους λόγους για να ικανοποιήσουν την επιδίωξη κάθε έθνους-κράτους για δημιουργία και διατήρηση της συνοχής και της ενότητας στο εσωτερικό του. Ο λόγος που κατεξοχήν ικανοποιεί την παραπάνω επιδίωξη είναι ο εθνικός λόγος, ο οποίος αποτελεί έναν συνδυασμό αξιών, πεποιθήσεων, εμπειριών και συμβόλων που κατασκευάζουν το έθνος ως πολιτισμικά και γλωσσικά ομοιογενές και το ταυτίζουν με το κράτος (Archakis 2016: 4–5· βλ. επίσης Blommaert & Rampton 2012).

Πιο συγκεκριμένα, ο εθνικός λόγος αφορά τον τρόπο με τον οποίο αναπαριστάνεται το έθνος ως μια σταθερή και ομοιογενής, γλωσσικά και πολιτισμικά, οντότητα. Μέσω του εθνικού λόγου επιβάλλονται η γλώσσα και ο πολιτισμός της κυρίαρχης ομάδας στις υπόλοιπες και αποτρέπεται η παρουσία άλλων πολιτισμών και γλωσσών. Ο εθνικός λόγος, λοιπόν, αναπαράγει ανισότητες σε διάφορα πεδία, περιθωριοποιώντας, αποκλείοντας ή αφομοιώνοντας οτιδήποτε διαφοροποιείται από τις επιταγές του (Archakis 2016: 4–5).

2.2. Ρατσιστικός λόγος

Η επιβολή της ομοιογένειας ως βασικού χαρακτηριστικού του εθνικού λόγου επιτυγχάνεται μέσα από την εφαρμογή πρακτικών διάκρισης και την ανάπτυξη ηγεμονικών σχέσεων μεταξύ των πλειονοτικών και των μειονοτικών ομάδων. Οι πρακτικές αυτές, σύμφωνα με τον van Dijk (2008: 103), αποτελούν συστατικά στοιχεία του ρατσισμού. Στο πλαίσιο αυτό, αξιοποιείται ο ρατσιστικός λόγος, ο οποίος παίρνει τη μορφή της υπεράσπισης της εθνικής, γλωσσικής και πολιτισμικής ομοιογένειας του έθνους-κράτους, προβάλλοντας την «ανωτερότητα» της πλειονοτικής ομάδας (Βεντούρα 2004: 180).

Μέσω του ρατσιστικού λόγου, οι «άλλοι/ες» αναπαριστάνονται συχνά ως «απειλή» που «πρέπει» να αντιμετωπιστεί άμεσα, με αποτέλεσμα να νομιμοποιείται η άνιση μεταχείρισή τους και να δημιουργείται κλίμα ανασφάλειας. Συγκεκριμένα, κατασκευάζονται ως απειλή για τα σύνορα, την εθνική ομοιογένεια, την αγορά εργασίας, την ιδιοκτησία, την υγεία και τη ζωή των πλειονοτικών. Επιπλέον, κατασκευάζονται ως παραβατικοί/ές, εγκληματίες, τρομοκράτες, ως ανήθικοι/ες ή επικίνδυνοι/ες λόγω της θρησκείας τους (βλ. ενδεικτικά: Haynes, Devereux & Breen 2006· Σαββάκης 2012: 79–80· Gilbert 2013· Goodman, Sirriyeh & McMahon 2017). Επιπρόσθετα, έρευνες που αφορούν τοποθετήσεις μαθητών/τριών από χώρες της Ευρώπης αποδεικνύουν ότι συχνά οι μαθητές/τριες απορρίπτουν τους/τις «άλλους/ες» και ιδιαίτερα τους/τις πρόσφυγες/ισσες σε σύγκριση με άλλες μειονοτικές ομάδες (Lynch & Lodge 2002· Tormey & Gleeson 2012). Μόνο στην περίπτωση της αφομοίωσής τους από τα κυρίαρχα πολιτισμικά πρότυπα και της απέκδυσης των πολιτισμικών χαρακτηριστικών καταγωγής τους φαίνεται να γίνονται αποδεκτοί/ές ή έστω ανεκτοί/ές από την πλειονοτική ομάδα (Αρχάκης 2020: 51–55). Συχνά, μάλιστα, η επιβολή πρακτικών αποκλεισμού και αφομοίωσης καταλήγει στον *εσωτερικευμένο ρατσισμό* (internalized racism), δηλαδή στην αποδοχή εκ μέρους μιας μειονοτικής ομάδας των κυρίαρχων ρατσιστικών στερεοτύπων, αξιών και ιδεολογιών. Αντιλαμβανόμενα την πίεση του ρατσιστικού λόγου, τα μέλη των μειονοτικών ομάδων επιχειρούν να βελτιώσουν τη θέση τους στην κοινότητα υποδοχής αποδεχόμενα τις ταυτότητες που τους επιβάλλονται από την πλειονοτική ομάδα (Archakis & Tsakona 2022· Speight 2007).

2.3. Ανθρωπιστικός λόγος

Στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, η δράση κινημάτων και η ψήφιση νόμων που προστατεύουν τις μεταναστευτικές, τις προσφυγικές και γενικότερα τις μειονοτικές ομάδες έχουν συχνά συμβάλει στην απόρριψη των φυλετικών διακρίσεων και των ρατσιστικών εκδηλώσεων. Ταυτόχρονα, προωθούνται οι αρχές της αποδοχής του/της «άλλου/ης», της ισότητας και της υπεράσπισης των

ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Henry 2010: 575–576· Σαπουντζής κ.ά. 2015: 197–198· Φουντεδάκη 2016). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, αναδύθηκε ο ανθρωπιστικός λόγος, ο οποίος προωθεί τις ανθρώπινες αξίες και υποστηρίζει την προστασία των μεταναστευτικών και προσφυγικών ομάδων (Χουλιαράκη 2017: 21· Αρχάκης 2020: 56).

Ωστόσο, ο ανθρωπιστικός λόγος δεν έχει πάντα ως γνώμονα το συμφέρον των ομάδων αυτών και την προώθηση της ισότητας όσον αφορά τα δικαιώματα και τις ευκαιρίες (Χουλιαράκη 2017). Συχνά, ο ανθρωπιστικός λόγος υποστηρίζει τις μειονοτικές ομάδες φαινομενικά, καθώς δεν αμφισβητεί τις σχέσεις εξουσίας, αλλά τις αναπαράγει και τις διαιωνίζει θεωρώντας τους/τις πλειονοτικούς/ές ως κυρίαρχη ομάδα και τους/τις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες ως αδύναμους/ες (Τρουμπέτα 2012: 185–187). Ο ανθρωπιστικός λόγος περιβάλλεται με το ένδυμα της φιλευσπλαχνίας, της ανοχής και της φιλανθρωπίας, ενώ δεν επιδιώκει να επιφέρει αλλαγές ώστε οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες να γίνουν ισότιμα μέλη της κοινότητας υποδοχής. Αντίθετα, αποσκοπεί σε ηθικά ή υλικά οφέλη και θέτει τις μειονοτικές ομάδες υπό όρους εξάρτησης και επιτήρησης (McGoey 2012· Τρουμπέτα 2012: 209· Χουλιαράκη 2017· Chouliaraki 2020). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η ανθρωπιστική προσφορά διασημοτήτων, που συχνά αποτελεί μια ωφελιμιστική ενέργεια αυτοπροβολής, και η συμμετοχή τους σε καμπάνιες ευαισθητοποίησης έναντι υψηλής αμοιβής (Χουλιαράκη 2017). Επομένως, ο ανθρωπιστικός λόγος ενισχύει την εξουσία των πλειονοτικών και συντελεί στην επιβολή και διατήρηση της ηγεμονίας του εθνικού λόγου (βλ. Αρχάκης 2020: 55–59· Garrido 2017). Ο ανθρωπιστικός λόγος αποτελεί, λοιπόν, μια επιμέρους μορφή του εθνικού λόγου, η οποία, σε αντίθεση με τον ρατσιστικό λόγο, εκφράζεται έμμεσα και συγκαλυμμένα.

Με βάση τα παραπάνω, στόχος μου είναι να αναλύσω τις γλωσσικές επιλογές των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών του δείγματος (μικρο-επίπεδο) και να εντοπίσω τις τοποθετήσεις τους προς τους παραπάνω κυρίαρχους λόγους (μακρο-επίπεδο).

3. ΜΙΚΡΟ-ΕΠΙΠΕΔΟ

3.1. Εργαλείο συλλογής των δεδομένων

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας σχεδίασα ένα ερωτηματολόγιο αποτελούμενο από πέντε ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Σε αυτό αξιοποίησα ως *ερεθίσματα* (stimuli) δύο απομαγνητοφωνημένα αποσπάσματα ειδησεογραφικών εκπομπών που αναφέρονται σε προσφυγικά θέματα και δύο φωτογραφίες που απεικονίζουν πρόσφυγες/ισσες. Στόχος ήταν οι μαθητές/τριες να εκφράσουν τις απόψεις τους για τους/τις πρωταγωνιστές/τριες των αποσπασμάτων και τα λεγόμενά τους καθώς και τις σκέψεις τους για το περιεχόμενο των φωτογραφιών.

Ειδικότερα, οι δύο πρώτες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου αφορούσαν ένα απόσπασμα από τηλεοπτικό ρεπορτάζ σχετικά με τις διαμαρτυρίες γονέων έξω από σχολείο που οι ίδιοι/ες έχουν κλειδώσει για να εμποδίσουν την έλευση των προσφύγων/ισσών μαθητών/τριών. Οι πρωταγωνιστές/τριες του αποσπάσματος προβάλλουν επιχειρήματα, όπως ο ήδη μεγάλος αριθμός μαθητών/τριών του σχολείου και ο φόβος μετάδοσης ασθενειών. Η τρίτη ερώτηση αφορά ένα τηλεοπτικό απόσπασμα που αναφέρεται στο αίτημα του προέδρου και των κατοίκων ενός χωριού να φιλοξενήσουν ασυνόδευτα προσφυγόπουλα. Η τέταρτη ερώτηση αφορά μια εικόνα όπου προβάλλονται πρόσφυγες/ισσες να μεταφέρονται με βάρκα και η τελευταία ερώτηση αφορά μια εικόνα όπου προβάλλονται προσφυγόπουλα σε μια σχολική τάξη.

Στην παρούσα μελέτη αναλύω τα δεδομένα από τα ερωτηματολόγια που συγκεντρώθηκαν κατά την πιλοτική έρευνα. Σε αυτό το στάδιο το ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε από δεκατρείς μετανάστες/τριες μαθητές/τριες, επτά από την Ε΄ τάξη και έξι από τη ΣΤ΄ τάξη ενός Δημοτικού σχολείου της Περιφέρειας Αττικής, στο οποίο φοιτούν και πρόσφυγες/ισσες μαθητές/τριες.

3.2. Εργαλεία ανάλυσης

Για την ανάλυση των δεδομένων, αξιοποιώ εργαλεία από τις ΚΣΛ. Οι ΚΣΛ μελετούν τα γλωσσικά μέσα με τα οποία αναπαράγεται ή αμφισβητείται η κατάχρηση εξουσίας σε κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα (van Dijk 2016· Wodak & Meyer 2016). Όπως ανέφερα και νωρίτερα (βλ. ενότητα 1), επικεντρώνομαι στη σύνδεση του μικρο-επιπέδου, που περιλαμβάνει τις τοποθετήσεις των ομιλητών/τριών, δηλαδή τις γλωσσικές τους επιλογές σε μια συγκεκριμένη επικοινωνιακή περίσταση, με το μακρο-επίπεδο, το οποίο εμπεριέχει τους κυρίαρχους λόγους, εν προκειμένω τον εθνικό, τον ρατσιστικό και τον ανθρωπιστικό λόγο (Jørgensen & Phillips 2002).

Ειδικότερα, αξιοποιώ τη ΛΙΠ που διαμορφώθηκε από τους Reisigl & Wodak (2001) και είναι κατάλληλη για την ανάλυση κειμένων που αφορούν εθνικά ή φυλετικά θέματα, άνισες και ηγεμονικές κοινωνικές σχέσεις (Reisigl & Wodak 2001: 44· Reisigl & Wodak 2020: 148–150). Η ΛΙΠ περιλαμβάνει ένα εκτεταμένο σύνολο στρατηγικών λόγου οι οποίες εντοπίζονται σε διάφορα είδη κειμένων που έχουν ως στόχο να πείσουν τους/τις αποδέκτες/τριές τους. Ως στρατηγική, σύμφωνα με τη Wodak (2011: 62–63), ορίζεται «ένα (περισσότερο ή λιγότερο ακριβές και περισσότερο ή λιγότερο εσκεμμένο) σχέδιο πρακτικών, το οποίο περιλαμβάνει *πρακτικές λόγου* (discursive practices), που υιοθετούνται για να πετύχουν έναν συγκεκριμένο κοινωνικό, πολιτικό, ψυχολογικό ή γλωσσικό στόχο».

Από τις στρατηγικές λόγου που προτείνουν οι Reisigl και Wodak (2001), επικεντρώνομαι στην ανάλυση των *επιχειρηματολογικών στρατηγικών*

(argumentation strategies), καθώς οι κυρίαρχοι λόγοι που αναζητώ στα δεδομένα μου αποτελούν λόγους διάκρισης και επομένως πεδία ανάπτυξης επιχειρηματολογίας. Η ανάλυση των επιχειρημάτων στηρίζεται σε λογικούς *τόπους* (topoi), οι οποίοι αποτελούν τις εγγυήσεις που εγείρονται από το περικείμενο και νομιμοποιούν τη σύνδεση του επιχειρήματος με το συμπέρασμα (Reisigl & Wodak 2001: 74–75). Στο υπό ανάλυση υλικό εντοπίζονται κυρίως οι εξής τόποι:

i. *Τόπος του κινδύνου ή της απειλής* (topos of danger or threat): αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.

ii. *Τόπος της επιβάρυνσης* (topos of burdening): αν κάποιο άτομο, κάποιος θεσμός ή μια χώρα επιβαρύνεται από ορισμένα προβλήματα, τότε θα πρέπει να γίνουν ενέργειες ώστε να περιοριστεί αυτή η επιβάρυνση.

iii. *Τόπος του πολιτισμού* (topos of culture): επειδή ο πολιτισμός μιας συγκεκριμένης ομάδας είναι αυτός που είναι και προκύπτουν συγκεκριμένα προβλήματα, πρέπει να ληφθούν μέτρα.

iv. *Τόπος του ανθρωπισμού* (topos of humanitarianism): αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.

Οι παραπάνω επιχειρηματολογικές στρατηγικές αξιοποιούνται από τους/τις μαθητές/τριες στις τοποθετήσεις τους αναφορικά με τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Αναλύοντας, λοιπόν, τις στρατηγικές αυτές (μικρο-επίπεδο), μπορούμε να διακρίνουμε τον βαθμό αναπαραγωγής των λόγων (μακρο-επίπεδο).

3.3. Ανάλυση

3.3.1. Σύγκλιση με τον ρατσιστικό λόγο

Η σύγκλιση των τοποθετήσεων των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών με τον ρατσιστικό λόγο προκύπτει μέσα από συγκεκριμένες τοποθετήσεις που προβάλλουν τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως επικίνδυνους/ες, ως βάρος για την κοινότητα υποδοχής ή/και ως άτομα που οφείλουν να μάθουν την ελληνική γλώσσα και επομένως να αφομοιωθούν.

Οι πρόσφυγες/ισσες ως επικίνδυνοι/ες

Ορισμένοι/ες μετανάστες/τριες μαθητές/τριες στις τοποθετήσεις τους αναφέρονται στην έλλειψη υγιεινής και εμβολίων και στον κίνδυνο μετάδοσης ασθενειών. Σε αυτές τις τοποθετήσεις αξιοποιούν τον τόπο του κινδύνου ή της απειλής, εστιάζοντας σε υποθέσεις για την κατάσταση της υγείας των προσφύγων/ισσών. Έτσι, φαίνεται να συντάσσονται με κυρίαρχους λόγους και

συγκεκριμένα με τον ρατσιστικό λόγο, που θέλει τους/τις πρόσφυγες/ισσες φορείς επικίνδυνων ασθενειών και, επομένως, απειλή για τη δημόσια υγεία. Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα στους Πίνακες 1–2:[4]

1. Συμφονο επείδη τα παιδιά μπορούν να αρωστίσουν

Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	*Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.*
Προκείμενη	τα παιδιά μπορούν να αρωστίσουν
Συμπέρασμα	[Δεν πρέπει να έρθουν γιατί είναι επικίνδυνο][5]

Πίνακας 1: Οι πρόσφυγες/ισσες ως επικίνδυνοι/ες

2. Άμα είναι απο θέμα υγιεινής βαίβεα δεν είναι σωστο γιατί μπορεί να αρρωστήσουμε και να πάθουμε κάτι σοβαρό.

Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	*Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.*
Προκείμενες	● είναι απο θέμα υγιεινής ● μπορεί να αρρωστήσουμε ● να πάθουμε κάτι σοβαρό
Συμπέρασμα	[Δεν πρέπει να έρθουν γιατί είναι επικίνδυνο]

Πίνακας 2: Οι πρόσφυγες/ισσες ως επικίνδυνοι/ες

Όπως παρατηρούμε στα παραπάνω παραδείγματα, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματος ενισχύουν τον εθνικό λόγο που απορρίπτει τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως 'μολυσματικούς/ές' και 'επικίνδυνους/ες άλλους/ες', με σκοπό τη διατήρηση της ομοιογένειας και της καθαρότητας της πλειονοτικής ομάδας.

Οι πρόσφυγες/ισσες ως βάρος

Οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες αναπαριστάνουν, επιπλέον, τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως βάρος για τη χώρα υποδοχής. Η εν λόγω τοποθέτηση προκύπτει από τον λογικό τόπο της επιβάρυνσης. Προτείνεται, με αυτόν τον τρόπο, ο αποκλεισμός των προσφύγων/ισσών, ενισχύοντας τον εθνικό λόγο. Ενδεικτικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα δύο μεταναστών/τριών μαθητών/τριών (βλ. Πίνακες 3–4):

[4] Στα δεδομένα διατηρούνται η ορθογραφία και οι διατυπώσεις των μαθητών/τριών.

[5] Στα παραδείγματα οι αγκύλες χρησιμοποιούνται για τις φράσεις που συνάγονται και διατυπώνονται συμπληρωματικά από την ερευνήτρια και δεν υπάρχουν αυτούσιες στις υπό ανάλυση απαντήσεις των μαθητών/τριών.

3. Εγώ συμφονώ με τον γονέα τρία[6] επηδεί ούτε εγώ δεν έχω πρόβλιμα με τα προσφυγόπουλα αλλα δεν γήνετε όλλα να φορτόνονται επάνο μας είναι και λίγο ενωχλιτικό.

Τόπος της επιβάρυνσης	*Αν κάποιο άτομο, κάποιος θεσμός ή μια χώρα επιβαρύνεται από ορισμένα προβλήματα, τότε θα πρέπει να γίνουν ενέργειες ώστε να περιοριστεί αυτή η επιβάρυνση*
Προκείμενη	δεν γήνετε όλλα να φορτόνονται επάνο μας είναι και λίγο ενωχλιτικό
Συμπέρασμα	[Δεν πρέπει να έρθουν γιατί προκαλούν επιβάρυνση]

Πίνακας 3: Οι πρόσφυγες/ισσες ως βάρος

4. Πιστεύω ότι αυτές είναι όλες ανυσιχίες που έχουν οι γονείς. Η πολυτεία δεν τους βοηθάει και οι πρόσφυγες γίνονται πρόβλημα με τέτοια αποτελέσματα.

Τόπος της επιβάρυνσης	*Αν κάποιο άτομο, κάποιος θεσμός ή μια χώρα επιβαρύνεται από ορισμένα προβλήματα, τότε θα πρέπει να γίνουν ενέργειες ώστε να περιοριστεί αυτή η επιβάρυνση*
Προκείμενες	Η πολυτεία δεν τους βοηθάει και οι πρόσφυγες γίνονται πρόβλημα με τέτοια αποτελέσματα.
Συμπέρασμα	[Δεν πρέπει να έρθουν γιατί προκαλούν επιβάρυνση]

Πίνακας 4: Οι πρόσφυγες/ισσες ως βάρος

Οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες, λοιπόν, φαίνεται να συντονίζονται με τον κυρίαρχο ρατσιστικό λόγο καθώς μέσω της αναπαράστασης των προσφύγων/ισσών ως βάρους ενθαρρύνουν τον αποκλεισμό τους.

Οι πρόσφυγες/ισσες ως ομιλητές/τριες της ελληνικής γλώσσας

Οι μαθητές/τριες μεταναστευτικής καταγωγής αναφέρονται, ακόμα, στην ελληνική γλώσσα ως πολιτισμικό στοιχείο που θα έπρεπε (ή πρόκειται) να διαθέτουν οι πρόσφυγες/ισσες, αξιοποιώντας τον τόπο του πολιτισμού. Υπονοούν, έτσι, ότι η γλώσσα καταγωγής των προσφύγων/ισσών δεν είναι αποδεκτή, αλλά στιγματισμένη, και αποτελεί εμπόδιο στην αφομοίωση και την εξέλιξή τους στη χώρα υποδοχής. Στους πίνακες 5 και 6 βλέπουμε ενδεικτικά παραδείγματα:

[6] Προκύπτει από την αρίθμηση των γονιών που μιλούν στο απόσπασμα που δόθηκε στους/στις μαθητές/τριες ως ερέθισμα (βλ. ενότητα 3.1.).

5. Εγώ θα έλεγα ότι ο δήμος πρέπει να χτίσει ένα σχολείο ιδικό για τα προσφυγάκια. Οπου τα παιδια αυτα, θα μάθεναν να μιλάνε καλά Ελληνικά.

Τόπος του πολιτισμού	*Επειδή ο πολιτισμός μιας συγκεκριμένης ομάδας είναι αυτός που είναι και προκύπτουν συγκεκριμένα προβλήματα, πρέπει να ληφθούν μέτρα.*
Προκείμενες	● ο δήμος πρέπει να χτίσει ένα σχολείο ιδικό για τα προσφυγάκια ● τα παιδια αυτα, θα μάθεναν να μιλάνε καλά Ελληνικά
Συμπέρασμα	[Τα προσφυγόπουλα πρέπει να μάθουν Ελληνικά]

Πίνακας 5: Οι πρόσφυγες/ισσες ως ομιλητές/τριες της ελληνικής γλώσσας

6. Τα προσφιγάκια έχουν δικαίομα να μαθένουν σαν κανονικά παιδιά Ελληνικά

Τόπος του πολιτισμού	*Επειδή ο πολιτισμός μιας συγκεκριμένης ομάδας είναι αυτός που είναι και προκύπτουν συγκεκριμένα προβλήματα, πρέπει να ληφθούν μέτρα.*
Προκείμενες	● [τα κανονικά παιδιά μιλούν Ελληνικά] ● [τα προσφυγάκια δεν μιλούν ελληνικά]
Συμπέρασμα	Τα προσφιγάκια έχουν δικαίομα να μαθένουν σαν κανονικά παιδιά Ελληνικά [αλλιώς δεν θεωρούνται κανονικά παιδιά]

Πίνακας 6: Οι πρόσφυγες/ισσες ως ομιλητές/τριες της ελληνικής γλώσσας

Επομένως, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες προωθούν τον ρατσιστικό λόγο ο οποίος θέλει την αφομοίωση των προσφύγων/ισσών μέσω της υιοθέτησης της πρότυπης γλώσσας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το παράδειγμα 5 στο οποίο φαίνεται να αποκλείονται τα προσφυγόπουλα από τα σχολεία, καθώς προτείνεται *ο δήμος […] να χτίσει ένα σχολείο ιδικό για τα προσφυγάκια*, τουλάχιστον μέχρι να μάθουν *να μιλάνε καλά Ελληνικά*.

3.3.2. Σύγκλιση με τον ανθρωπιστικό λόγο

Η σύγκλιση των τοποθετήσεων των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών με τον ανθρωπιστικό λόγο προβάλλεται μέσα από συγκεκριμένες τοποθετήσεις που παρουσιάζουν τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως θύματα.

Οι πρόσφυγες/ισσες ως θύματα

Όπως βλέπουμε στα παραδείγματα που ακολουθούν, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες συντονίζονται με τον ανθρωπιστικό λόγο που θέλει τους/

τις πρόσφυγες/ισσες αδύναμους/ες, θύματα του πολέμου και γενικότερα μέλη μιας ανίσχυρης κοινωνικής ομάδας. Σε αυτό το πλαίσιο, στις τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών εντοπίζουμε τον τόπο του ανθρωπισμού με τον οποίο οι μαθητές/τριες του δείγματός μας προβάλλουν τον φιλανθρωπικό χαρακτήρα του ανθρωπιστικού λόγου που βασίζεται στη συμπόνια τους προς τους/τις πρόσφυγες/ισσες (βλ. Πίνακες 7–8).

7. Διαφονο επειδή τα προσφυγόπουλα στη χώρα τους γίνεται πόλεμος και μπορούν να σκοτοθούν οπόταιι αυτός ο γονιός κάτι [κάνει] λάθος [ενν. το κλείδωμα του σχολείου]

Τόπος του ανθρωπισμού	*Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.*
Προκείμενες	● τα προσφυγόπουλα στη χώρα τους γίνεται πόλεμος ● και μπορούν να σκοτοθούν
Συμπέρασμα	Διαφονο αυτός ο γονιός κάτι [κάνει] λάθος [ενν. το κλείδωμα του σχολείου]

Πίνακας 7: Οι πρόσφυγες/ισσες ως θύματα

8. Ειναι κρυμα αυτη που ταξιδευουν με βαρκα δεν εχουν λεφτα Η χωρα που μενουν ειναι φτωχοι […] ειναι κρυμα και δεν εχουν τοσα πολα ρουχα για να φορεσουν.

Τόπος του ανθρωπισμού	*Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.*
Προκείμενες	● Ειναι κρυμα αυτη που ταξιδευουν με βαρκα δεν εχουν λεφτα ● Η χωρα που μενουν ειναι φτωχοι […] ειναι κρυμα ● και δεν εχουν τοσα πολα ρουχα για να φορεσουν
Συμπέρασμα	[Άρα πρέπει να τους βοηθήσουμε]

Πίνακας 8: Οι πρόσφυγες/ισσες ως θύματα

Στα παραπάνω παραδείγματα, βλέπουμε ότι στις τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών αναπαράγεται ο ανθρωπιστικός λόγος, καθώς οι πρόσφυγες/ισσες κατασκευάζονται ως θύματα, ως άτομα που

αντιμετωπίζουν αντίξοες συνθήκες, επικίνδυνες καταστάσεις, αβεβαιότητα, ενώ ταυτόχρονα βρίσκονται σε άσχημη οικονομική κατάσταση και στερούνται τα βασικά για την επιβίωσή τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να γίνονται αντικείμενο λύπησης (βλ. παράδειγμα 8: *Ειναι κρυμα*). Σε αυτή την περίπτωση, η ευαλωτότητα των προσφύγων/ισσών κινητοποιεί τη φιλανθρωπία των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών, οι οποίοι αποδέχονται τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως κατώτερους/ες και όχι ως ίσους/ες (πρβλ. Chouliaraki 2020: 2). Με αυτόν τον τρόπο, συντηρούνται και φυσικοποιούνται οι κοινωνικές ανισότητες εις βάρος των προσφύγων/ισσών και η εξάρτησή τους από τη γενναιοδωρία των πιο ισχυρών (βλ. Τρουμπέτα 2012).

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα έρευνα εστίασα την προσοχή μου στις τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών Ε' και ΣΤ' τάξεων ενός Δημοτικού σχολείου προς τον εθνικό λόγο με αναφορά στους/στις πρόσφυγες/ισσες. Μέσα από τις τοποθετήσεις αυτές διερεύνησα αν και με ποια γλωσσικά μέσα οι μαθητές/τριες συντονίζονται με τον ρατσιστικό και τον υποκριτικό ανθρωπιστικό λόγο, οι οποίοι θεώρησα ότι αποτελούν δύο όψεις του εθνικού ομογενοποιητικού λόγου. Εντοπίζοντας τις επιχειρηματολογικές στρατηγικές που προτείνουν οι Reisigl & Wodak (2001) στις τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών του δείγματος, διέκρινα συγκεκριμένες τοποθετήσεις που συγκλίνουν είτε με τον ρατσιστικό είτε με τον ανθρωπιστικό λόγο. Και στις δύο περιπτώσεις επιβεβαιώνεται και ενισχύεται η κυριαρχία του εθνικού λόγου, από τη μία, αποκλείοντας τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως επικίνδυνους/ες και βάρος ή προτείνοντας την αφομοίωσή τους μέσω της εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας και, από την άλλη, παρουσιάζοντάς τους/τις ως ευάλωτους/ες, ανήμπορους/ες, θύματα. Στον Πίνακα 9. συνοψίζω τους τόπους που αξιοποιούν οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματος και τις τοποθετήσεις τους ως προς τους κυρίαρχους λόγους.

Επιχειρηματολογικές στρατηγικές	**Τοποθετήσεις μεταναστών/τριών μαθητών/τριών**	**Λόγοι**
Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	Οι πρόσφυγες/ισσες ως επικίνδυνοι/ες	Ρατσιστικός λόγος
Τόπος της επιβάρυνσης	Οι πρόσφυγες/ισσες ως βάρος	
Τόπος του πολιτισμού	Οι πρόσφυγες/ισσες ως ομιλητές/τριες της ελληνικής γλώσσας	
Τόπος του ανθρωπισμού	Οι πρόσφυγες ως θύματα	Ανθρωπιστικός λόγος

Πίνακας 9: Συγκεντρωτική παρουσίαση στρατηγικών-τοποθετήσεων

Παρατηρώντας τις παραπάνω τοποθετήσεις, διαπιστώνουμε ότι οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματος αξιοποιούν επιχειρήματα που προωθούν τον εθνικό λόγο είτε ρητά μέσω του ρατσιστικού λόγου είτε συγκαλυμμένα μέσω του ανθρωπιστικού λόγου. Η διαμόρφωση τέτοιων τοποθετήσεων από την πλευρά των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών μπορεί να θεωρηθεί δείγμα εσωτερικευμένου ρατσισμού, καθώς δείχνει ότι επιχειρούν να ταυτιστούν με την πλειονοτική ομάδα και να διαφοροποιηθούν από την ομάδα των προσφύγων/ισσών που εισέρχεται τα τελευταία χρόνια στη χώρα. Οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες, λοιπόν, υιοθετώντας πιθανότατα τις αξίες της κυρίαρχης ομάδας και τους λόγους που εκπροσωπεί, αποδεικνύουν την επιτυχή αφομοίωσή τους στην ελληνική κοινότητα (βλ. Archakis & Tsakona 2022˙ Speight 2007).

Η παρούσα έρευνα μπορεί να συμβάλει στη συνειδητοποίηση και την ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο τοποθετούνται οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες αναφορικά με τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Επιπλέον, γίνεται αντιληπτό ότι ο ρατσιστικός και ο ανθρωπιστικός λόγος αποτελούν δύο διαστάσεις του εθνικού λόγου, σαν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος (βλ. επίσης Αρχάκης 2020: 48–62). Περαιτέρω διερεύνηση τέτοιων δεδομένων θα μπορέσει να επιβεβαιώσει ή ακόμα και να διευρύνει τις επιχειρηματολογικές στρατηγικές που επιστρατεύονται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Archakis 2016: A. Archakis, National and post-national discourses and the construction of linguistic identities by students of Albanian origin in Greece. *Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication, 35*(1), 57–83.

Αρχάκης 2020: Α. Αρχάκης, *Από τον εθνικό στον μετα-εθνικό λόγο: Μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Archakis & Tsakona 2022: A. Archakis, V. Tsakona, "It is necessary to try our best to learn the language": A Greek case study of internalized racism in antiracist discourse. *Journal of immigration and integration, 23*(1), 161–182.

Βεντούρα 2004: Λ. Βεντούρα, Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: Κοινωνική συνοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη* (σσ. 174–204). Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.

Blommaert & Rampton 2012: J. Blommaert, B. Rampton, Language and superdiversity. *MMG Working Papers.* Göttingen: Max Planck Institute for the study of Religious and Ethnic Diversity [Online], [http://www.mmg.mpg.de/?id=25#c11420].

Chouliaraki 2020: L. Chouliaraki, Victimhood: The affective politics of vulnerability. *European Journal of Cultural Studies*, 1–18.

Fairclough 1993: N. Fairclough, Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: the universities. *Discourse & Society, 4*(2), 133–168.

Garrido 2017: M. R. Garrido, Multilingualism and cosmopolitanism in the construction of a humanitarian elite. *Social Semiotics, 27*(3), 359–369.

Gilbert 2013: L. Gilbert, The discourse production of a Mexican refugee crisis in Canadian media and policy. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 39*(5), 827–843.

Goodman, Sirriyeh & McMahon 2017: S. Goodman, A. Sirriyeh, S. McMahon, The evolving (re)categorization of refugees throughout the "refugee/migrant crisis". *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 1–10.

Haynes, Devereux & Breen 2006: A. Haynes, E. Devereux, M. Breen, Fear, framing and foreigners: The othering of immigrants in the Irish print media. *International Journal of Critical Phycology, 16*, 100–121.

Henry 2010: P. J. Henry, Modern racism. In J. M. Levine & M. A. Hogg (eds.), *Encyclopedia of group processes and intergroup relations* (pp. 575–577). Los Angeles: Sage.

Johnson & Ensslin 2007: S. Johnson, A. Ensslin, *Language in the Media: representations, identities, ideologies*. London, New York: Continuum.

Jørgensen & Phillips 2002: M. Jørgensen, L. Phillips, *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage.

Lynch & Lodge 2002: K. Lynch, A. Lodge, *Equality and power in schools: Redistribution, recognition and representation*. London: Routledge Farmer.

Μαλιγκούδη & Τσαουσίδης 2020: Χ. Μαλιγκούδη, Α. Τσαουσίδης, Στάσεις εκπαιδευτικών που διδάσκουν σε Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ) απέναντι στην εκπαίδευση προσφύγων μαθητών. *Έρευνα στην Εκπαίδευση, 9*(1), 22–34.

Μαρινάκη 2019: Μ. Μαρινάκη, *Προσφυγική κρίση και εκπαίδευση: Κριτική ανάλυση της εκπαιδευτικής διαχείρισης της κρίσης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.

McGoey 2012: L. McGoey, Philanthrocapitalism and its critics. *Poetics, 40*, 185–199.

Παπαχρήστος & Παγώνη 2020: Κ. Παπαχρήστος, Π. Παγώνη, *Πρόσφυγες και μετανάστες μαθητές-μαθήτριες στο ελληνικό σχολείο*. Αθήνα: Ταξιδευτής.

Reisigl & Wodak 2001: M. Reisigl, R. Wodak, *Discourse and discrimination. Rhetoric of racism and antisemitism*. London: Routledge.

Reisigl & Wodak 2020: M. Reisigl, R. Wodak, Η λογοϊστορική προσέγγιση. Στο Σ. Μπουκάλα & Α. Στάμου (επιμ.). *Κριτική ανάλυση λόγου: (Απο)δομώντας την ελληνική πραγματικότητα* (σσ. 145–221). Αθήνα: Νήσος.

Σαββάκης 2012: Μ. Σαββάκης, Μετανάστες, πρόσφυγες, κοινωνικοί παρίες: Πέρα από το δίλημμα κοινωνική ένταξη ή ενσωμάτωση. Στο Σ. Τρουμπέτα (επιμ.), *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα: Διαβάσεις και μελέτες συνόρων* (σσ. 73–93). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Σαπουντζής κ.ά. 2015: Α. Σαπουντζής, Γ. Μαυρομάτης, Τ. Ντομπρίντεν, Α. Καρούσου, Μοντέρνος ρατσισμός και στάσεις για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση: Μια συγχρονική έρευνα μεταξύ πρωτοετών και τεταρτοετών φοιτητών του Τμήματος Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία του ΔΠΘ. *Έρευνα στην εκπαίδευση, 4*, 195–223.

Speight 2007: S. L. Speight, Internalized racism: One piece of the puzzle. *The Counseling Psychologist, 35*(1), 126–134.

Στεργίου & Σιμόπουλος 2019: Λ. Στεργίου, Γ. Σιμόπουλος, *Μετά το κοντέινερ: Διαπολιτισμική ματιά στην εκπαίδευση προσφύγων*. Αθήνα: Gutenberg.

Tormey & Gleeson 2012: R. Tormey, J. Gleeson, Irish post-primary students' attitudes towards ethic minorities. *Irish Educational Studies, 31*(2), 157–173.

Τρουμπέτα 2012: Σ. Τρουμπέτα, Πρόσφυγες και φιλανθρωπικός ανθρωπισμός: Ο προσδιορισμός του προσφυγικού υποκειμένου μεταξύ προστασίας, καταστολής και σωματοποίησης. Στο Σ. Τρουμπέτα (επιμ.), *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα: Διαβάσεις και μελέτες συνόρων* (σσ. 185–214). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

van Dijk 2008: T. A. van Dijk, *Discourse and power*. New York: Palgrave Macmillan.

van Dijk 2016: T. A. van Dijk, Critical discourse studies: A sociocognitive approach. In R. Wodak & M. Meyer (eds.), *Methods of critical discourse studies* (3rd ed.) (pp. 62–85). London: Sage.

Wodak 2011: R. Wodak, "Us" and "Them": inclusion and exclusion – discrimination via discourse. In G. Delanty, R. Wodak & P. Jones (eds.), *Identity, belonging and migration* (pp. 54–77). Liverpool: Liverpool University Press.

Wodak & Meyer 2016: R. Wodak, M. Meyer, Critical discourse studies: History, agenda, theory and methodology. In R. Wodak & M. Meyer (eds.), *Methods of critical discourse studies* (3rd ed) (pp. 1–22). London: Sage.

Φουντεδάκη 2016: Π. Φουντεδάκη, Νομικός πολιτισμός και αντιρατσιστικός νόμος: Από την ιδιοτυπία των ΗΠΑ και το βρετανικό πρότυπο στην ελληνική οπτική. *Σύγχρονα Θέματα, 132–133*, 40–51.

Χουλιαράκη 2017: Λ. Χουλιαράκη, *Ο ειρωνικός θεατής: Η αλληλεγγύη χτες και σήμερα* (μτφρ. Γ. Καράμπελας). Αθήνα: Νήσος.

Nikoletta Panagaki
University of Patras
Department of Philology

IMMIGRANT STUDENTS' POSIONINGS TOWARDS REFUGEE POPULATIONS: DISPUTING OR REPRODUCING NATIONAL DISCOURSE?

Summary

Greece has been a host country for immigrants since the 1990s, while it has received an increased number of refugees. In this context, stereotypes about 'others' feed on *national discourse* which seeks to maintain the cultural and linguistic homogeneity of the majority group, reproducing inequalities in various areas of social life (Archakis 2016). All this is also reflected in the educational environment which has now become multilingual and multicultural (Lynch & Lodge 2002). Considering that immigrants and their families probably experienced exclusion or assimilation policies when they arrived in Greece (see Archakis 2020: 111 ff.) and given the limited research of their positions concerning other minority groups, I study their positions towards the newly arrived refugees. More specifically, I investigate the positions of immigrant students of a Greek primary school towards refugees, the broader social/ideological assumptions on which they draw, and, in particular, their degree of alignment with or divergence from the national discourse promoted by the institutions of the Greek state. For the data collection I constructed a questionnaire consisting of five open-ended questions in which I used as stimuli two transcribed excerpts of news programs videoclips dealing with refugee issues and two photographs depicting refugees. The study draws on *Critical Discourse Studies* focusing on the analysis of speakers' discursive choices at the textual micro-level, with which they position themselves towards the hegemonic discourses of the macro-level (van Dijk 2016). More specifically, I exploit the *argumentation strategies* put forward within the *Discourse-Historical Approach* (Reisigl & Wodak 2001). The analysis shows that immigrant students are in favor of refugees' assimilation or exclusion, reproducing national discourse in the form of either racist discourse or humanitarian discourse. Immigrant students appear to distance themselves from the group of refugees who have entered the country in recent years and to construct an identity acceptable by the majority.

Keywords: Immigrants, Refugees, National discourse, Racist discourse, Humanitarian discourse

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch30

Παναγιώτης Παναγόπουλος[1]
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Φιλολογίας
Γιώργος Μικρός[2]
Πανεπιστήμιο Hamad Bin Khalifa (HBKU)
Τμήμα Μεσοανατολικών Σπουδών
Μαρία Ανδριά[3]
Πανεπιστήμιο Βαρκελώνης
Παιδαγωγικό Τμήμα
Σπυριδούλα Βαρλοκώστα[4]
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Φιλολογίας

Η ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΠΟΛΥΠΛΟΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗ ΓΡΑΠΤΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΩΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΓΛΩΣΣΟΜΑΘΕΙΑΣ[5]

Η παρούσα μελέτη εξετάζει τον ρόλο του επιπέδου γλωσσομάθειας στη συντακτική πολυπλοκότητα της γραπτής παραγωγής της Ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας (Γ2). Στην έρευνα συμμετείχαν 55 μαθητές που διδάσκονταν την Ελληνική ως Γ2 σε ένα εντατικό θερινό πρόγραμμα στην Ελλάδα. Οι συμμετέχοντες είχαν διαφορετικά επίπεδα γλωσσομάθειας, από το Α2 έως το Γ2 επίπεδο. Για τη μέτρηση της συντακτικής πολυπλοκότητας χρησιμοποιήθηκαν διαφορετικοί δείκτες, οι οποίοι βασίστηκαν στον αριθμό των περιόδων, των προτάσεων και των ελάχιστων δυνατών μονάδων (T-unit). Σύμφωνα με τα αποτελέσματα, το επίπεδο γλωσσομάθειας επιδρά μόνο στους δείκτες της υπόταξης. Οι εν λόγω δείκτες διαφοροποίησαν το αρχάριο από το προχωρημένο επίπεδο και το μεσαίο από το

[1] p.panagopoulos@phil.uoa.gr
[2] gmikros@hbku.edu.qa
[3] maria.andria@ub.edu
[4] svarlokosta@phil.uoa.gr

[5] Η παρούσα έρευνα χρηματοδοτήθηκε από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Καινοτομίας (ΓΓΕΚ) και το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛΙΔΕΚ) (1η Προκήρυξη Έργων για την Ενίσχυση Μεταδιδακτόρων Ερευνητών/Ερευνητριών, Κωδικός Έρευνας: 1656) στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος LETEGR2. Ευχαριστούμε θερμά το Διδασκαλείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας του ΕΚΠΑ για την πολύτιμη συνεργασία του.

προχωρημένο. Το μέσο μήκος, η παράταξη και η πολυπλοκότητα της περιόδου δεν διέκριναν τα επίπεδα γλωσσομάθειας. Με βάση τα συγκεκριμένα αποτελέσματα, ο βαθμός χρήσης της υποτακτικής σύνδεσης θεωρείται αξιόπιστος ενδείκτης του επιπέδου γλωσσομάθειας.

Λέξεις-κλειδιά: Συντακτική πολυπλοκότητα, Επίπεδο γλωσσομάθειας, Γραπτή παραγωγή, Σύνδεση προτάσεων, Μέσο μήκος προτασιακής δομής.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η γραπτή παραγωγή αποτελεί μία από τις βασικές δεξιότητες κατά την εκμάθηση μιας δεύτερης/ξένης γλώσσας (στο εξής: Γ2). Μαζί με την προφορική παραγωγή θεωρούνται το βασικό εξαγόμενο στη Γ2 (output) από το οποίο μπορούμε να αντλήσουμε πληροφορίες για τη διαγλώσσα (interlanguage) του μαθητή, το ενδιάμεσο εκείνο στοιχείο επεξεργασίας και ανάλυσης της Γ2 (Selinker 1972). Έρευνες έχουν υποστηρίξει ότι η γραπτή παραγωγή αποτελεί μία πολύπλοκη γνωστική διεργασία η οποία σχετίζεται άμεσα με τη γλωσσική ανάπτυξη και εκμάθηση της Γ2 (Manchón & Cerezo 2018). Υπό αυτούς τους όρους, η έρευνα για την κατάκτηση της δεύτερης γλώσσας (στο εξής: ΚΓ2) εστιάζει στον τρόπο μέτρησης και ανάλυσης της γραπτής παραγωγής στο πλαίσιο των μεταβλητών της Πολυπλοκότητας (συντακτική και λεξική), της Ακρίβειας (αριθμός λαθών) και της Ευχέρειας (έκταση κειμένου) (στο εξής: ΠΑΕ). Το τρίπτυχο αυτό της ΠΑΕ μπορεί να λειτουργήσει όχι μόνο ως εργαλείο μέτρησης της γραπτής παραγωγής αλλά και ως ενδείκτης του γλωσσικού επιπέδου (Bulté & Housen 2012).

Η συντακτική πολυπλοκότητα αποτυπώνει κυρίως τον βαθμό πολυπλοκότητας των συντακτικών δομών ενός κειμένου. Μία σειρά από δείκτες που βασίζονται στον αριθμό, στο είδος και στον τρόπο σύνδεσης των προτάσεων (παρατακτική, υποτακτική σύνδεση) προτείνονται για τη μέτρησή της και εξετάζονται σε συνάρτηση με το γλωσσικό επίπεδο (Wolfe-Quintero, Inagaki & Kim 1998· Norris & Ortega 2009). Η παρούσα έρευνα, η οποία αποτελεί μέρος του ευρύτερου ερευνητικού έργου LETEGR2 *(LEarning, TEaching and Learning to Teach in GReek as a Second/Foreign Language: Evidence from different learning contexts*), έρχεται να μελετήσει τη συντακτική πολυπλοκότητα στη γραπτή παραγωγή της Ελληνικής ως Γ2 και την πορεία ανάπτυξής της ανά επίπεδο γλωσσομάθειας. Προτείνονται και αξιοποιούνται μια σειρά δεικτών που εφαρμόζονται στο σύνολό τους για πρώτη φορά στην Ελληνική ως Γ2, στοιχείο που αποτελεί μία βασική καινοτομία της παρούσας έρευνας. Επίσης, συμπεριλαμβάνονται δεδομένα από όλα τα επίπεδα γλωσσομάθειας (αρχάριο, μεσαίο, προχωρημένο), σύμφωνα με το Κοινό Ευρωπαϊκό Πλαίσιο Αναφοράς για τις γλώσσες (ΚΕΠΑ) (Council of Europe 2001). Αντίθετα, οι περισσότερες

προηγούμενες έρευνες επικεντρώνονται στο αρχάριο και το μεσαίο επίπεδο (βλ. ενδεικτικά: Barrot & Agdeppa 2021· Lu 2011· Martínez 2018). Το στοιχείο αυτό θεωρείται άλλη μία καινοτομία της παρούσας έρευνας.

Στις επόμενες ενότητες παρουσιάζεται το θεωρητικό πλαίσιο της έρευνας (παρουσίαση των δεικτών της συντακτικής πολυπλοκότητας και ανασκόπηση προηγούμενων ερευνών), η μεθοδολογία (συμμετέχοντες, εργαλεία, διαδικασία συλλογής, κωδικοποίηση), τα αποτελέσματα και η σχετική συζήτηση καθώς και κάποια γενικά συμπεράσματα που περιλαμβάνουν τους περιορισμούς της έρευνας, μελλοντικές ερευνητικές προεκτάσεις και παιδαγωγικές εφαρμογές.

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

2.1. Η συντακτική πολυπλοκότητα στη γραπτή παραγωγή της Γ2

Προηγούμενες έρευνες εστιάζουν το ενδιαφέρον τους στον τρόπο μέτρησης της συντακτικής πολυπλοκότητας και προτείνουν ορισμένους δείκτες (Ortega 2003· Wolfe-Quintero et al. 1998). Οι συγκεκριμένοι δείκτες έχουν ως βάση ανάλυσης την περίοδο, την πρόταση και την Ελάχιστη Δυνατή Ενότητα[6] (στο εξής: ΕΔΕ). Ως περίοδος ορίζεται οποιαδήποτε προτασιακή δομή ξεκινάει με κεφαλαίο γράμμα και καταλήγει σε τελεία και περιέχει είτε μία κύρια είτε μία ή περισσότερες δευτερεύουσες προτάσεις (Maloney & Hopkins 1973). Η πρόταση περιέχει ένα υποκείμενο και μία ρηματική φράση. Το υποκείμενό της συχνά μπορεί να μην υπάρχει αλλά να εννοείται. Οι προτάσεις διακρίνονται σε ανεξάρτητες (κύριες) και εξαρτημένες (δευτερεύουσες) (Holton & Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 1999). Ως ΕΔΕ ορίζεται μια κύρια πρόταση στην οποία προσαρτάται οποιαδήποτε δευτερεύουσα ή οποιαδήποτε μη προτασιακή δομή (φράση) (Hunt 1965).

Ένα αρχικό θεωρητικό ζήτημα που προκύπτει είναι ότι ορισμένοι δείκτες μπορεί να επικαλύπτονται και να οδηγούν σε παρόμοιες μετρήσεις (Norris & Ortega 2009). Η σχετική έρευνα εξέτασε το ενδεχόμενο αυτό και πρότεινε ορισμένους δείκτες που αποτυπώνουν τη συντακτική πολυπλοκότητα ενός γραπτού κειμένου. Αυτοί οι δείκτες μετρούν: α) το μέσο μήκος της εκάστοτε μονάδας ανάλυσης (περίοδο, πρόταση, ΕΔΕ), β) την πολυπλοκότητα σε επίπεδο περιόδου, γ) τον τρόπο σύνδεσης των προτάσεων (παρατακτική και υποτακτική) και δ) την πολυπλοκότητα σε επίπεδο ονοματικής και ρηματικής φράσης (Lu 2011· Norris & Ortega 2009· Wolfe-Quintero et al. 1998).

[6] Από τον αγγλικό όρο T-Unit: minimum terminable unit (Hunt 1965).

2.2. Η συντακτική πολυπλοκότητα και ο ρόλος του επιπέδου γλωσσομάθειας

Η συντακτική πολυπλοκότητα θεωρείται ότι συνδέεται άμεσα με το γλωσσικό επίπεδο των μαθητών. Μια βελτίωση σε ορισμένους δείκτες της μπορεί να θεωρηθεί ως μια ένδειξη ότι ο μαθητής της Γ2 βελτιώνει τη γλωσσική του επίδοση. Στο πλαίσιο αυτής της λογικής, προηγούμενες έρευνες υποστηρίζουν ότι ορισμένοι δείκτες χαρακτηρίζουν και διαφοροποιούν καλύτερα ένα γλωσσικό επίπεδο συγκριτικά με κάποιο άλλο.

Πιο συγκεκριμένα, υποστηρίζεται ότι οι μαθητές αρχάριου επιπέδου τείνουν να χρησιμοποιούν σε μεγαλύτερο βαθμό την παρατακτική σύνδεση στον γραπτό τους λόγο, ο οποίος διακατέχεται από απλές κύριες προτάσεις (Bardovi-Harling 1992). Οι μαθητές, μάλιστα, χρησιμοποιούν την παράταξη των προτάσεων κυρίως στα επίπεδα Α1-Α2 και Β1 (Bardovi-Harling 1992· Vyatkina 2012) και βελτιώνουν τον βαθμό χρήσης της από το Α2 στο Β1 επίπεδο (Martínez 2018· Kuiken & Vedder 2019). Από την άλλη, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι σε έναν σημαντικό αριθμό ερευνών δεν εντοπίζεται καμία συσχέτιση του γλωσσικού επιπέδου και της παρατακτικής σύνδεσης (Barrot & Agdepa 2021· Lu 2011).

Σχετικά με το μεσαίο επίπεδο, οι μαθητές φαίνεται να χρησιμοποιούν τις δευτερεύουσες προτάσεις και την υποτακτική σύνδεση. Τα ευρήματα των προηγούμενων ερευνών συμφωνούν στο ότι ο δείκτης της υπόταξης διαφοροποιεί το αρχάριο επίπεδο Α2 από χαμηλό-μεσαίο επίπεδο Β1. Ως εκ τούτου, υποστηρίζεται ότι η υπόταξη τείνει να χαρακτηρίζει το μεσαίο επίπεδο (Alexopoulou et al. 2017· Barrot & Agdepa 2021· Lu 2011).

Σχετικά με το εάν η παράταξη ή η υπόταξη είναι καταλληλότερος δείκτης του γλωσσικού επιπέδου, φαίνεται να υπάρχει μία κοινή αποδοχή μεταξύ των ερευνητών, σύμφωνα με την οποία, ο δείκτης της παράταξης δεν επαρκεί για να χαρακτηρίσει και να διακρίνει όλα τα επίπεδα. Αντίθετα, υποστηρίζεται ότι οι δείκτες της υπόταξης θεωρούνται πιο έγκυροι για την ένδειξη του γλωσσικού επιπέδου και ειδικά του μεσαίου (Wolfe-Quintero et al. 1998). Επίσης, θεωρείται ότι η πολυπλοκότητα της περιόδου δεν διακρίνει κανένα από τα επίπεδα και, ως εκ τούτου, δεν κρίνεται κατάλληλος δείκτης διαφοροποίησης (Lu 2011).

Στο προχωρημένο επίπεδο παρατηρείται ότι το μέσο μήκος της πρότασης μπορεί να μην είναι τόσο υψηλό σε σχέση με το μεσαίο. Αυτό συμβαίνει διότι οι μαθητές τείνουν να χρησιμοποιούν πιο πολύπλοκες φράσεις (υψηλός βαθμός φραστικής πολυπλοκότητας). Η συγκεκριμένη επιλογή ενδεχομένως να παρέχει οικονομία σε επίπεδο έκτασης με αποτέλεσμα το μήκος της πρότασης να μην αυξάνεται πάντα σημαντικά (πρβλ. χρήση μετοχών αντί ολόκληρης πρότασης). Γι' αυτόν τον λόγο, για τα προχωρημένα επίπεδα προτείνεται να λαμβάνεται υπόψη κυρίως ο βαθμός φραστικής πολυπλοκότητας σε συνάρτηση με το μέσο μήκος της προτασιακής δομής και τη χρήση της υποτακτικής σύνδεσης (Norris & Ortega 2009).

Τέλος, από τη σχετική βιβλιογραφία προτείνεται, επίσης, ως γενικός δείκτης συντακτικής πολυπλοκότητας το μέσο μήκος προτασιακής δομής. Ο εν λόγω δείκτης σημειώνει βελτίωση ανά επίπεδο και γι' αυτό θεωρείται κατάλληλος να διακρίνει τα επίπεδα (Alexopoulou et al. 2017· Barrot & Agdeppa 2021· Lu 2011· Martínez 2018). Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι σε πολλές έρευνες οι δείκτες συντακτικής πολυπλοκότητας εξετάζονται μέχρι και τα μεσαία επίπεδα γλωσσομάθειας. Το στοιχείο αυτό αποτελεί ένα είδος περιορισμού για τη μελέτη της ανάπτυξης της συντακτικής πολυπλοκότητας, ειδικά για τα πιο προχωρημένα επίπεδα, και γι' αυτό κρίνεται απαραίτητη περαιτέρω έρευνα.

3. **ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ**

Η συγκεκριμένη έρευνα αποτελεί μέρος του ευρύτερου ερευνητικού έργου LETEGR2 *(LEarning, TEaching and Learning to Teach in GReek as a Second/ Foreign Language: Evidence from different learning contexts*), το οποίο μελετά την Ελληνική ως Γ2 σε διαφορετικά περιβάλλοντα εκμάθησης και εξετάζει πιθανά γλωσσικά οφέλη (linguistic gains) (βλ. Panagopoulos, Andria, Mikros & Varlokosta 2024). Στην παρούσα έρευνα συμμετείχαν συνολικά 55 μαθητές (10 άνδρες, 45 γυναίκες), από το αρχάριο (Α2) μέχρι και το προχωρημένο επίπεδο γλωσσομάθειας (Γ2) (Πίνακας 1). Ο μέσος όρος ηλικίας τους ήταν τα 26 έτη (ΤΑ: 11,75, Ελάχιστη: 17, Μέγιστη: 74). Οι συμμετέχοντες, οι οποίοι είχαν διαφορετικές μητρικές γλώσσες, διδάσκονταν την Ελληνική ως Γ2 στο πλαίσιο ενός εντατικού θερινού προγράμματος έξι εβδομάδων που διοργανώθηκε από ένα πανεπιστημιακό φορέα στην Ελλάδα. Οι βασικές πληροφορίες για την ηλικία, το φύλο, την επαγγελματική ιδιότητα και τη γλωσσομάθεια αντλήθηκαν έπειτα από τη συμπλήρωση σχετικού ερωτηματολογίου[7].

Επίπεδο	**Α2**	**Β1**	**Β2**	**Γ1**	**Γ2**	**Σύνολο**
Συμμετέχοντες (Ν)	10	18	10	9	8	55

Πίνακας 1: Αριθμός συμμετεχόντων ανά επίπεδο γλωσσομάθειας

Στη συνέχεια, οι μαθητές και οι μαθήτριες κλήθηκαν να συμμετέχουν σε δραστηριότητα ελεύθερης παραγωγής γραπτού λόγου, στην οποία θα έπρεπε να εκφράσουν γραπτά την προσωπική τους γνώμη σχετικά με τα μαθήματα ελληνικών στη χώρα τους και τα μαθήματα ελληνικών στην Ελλάδα, μέσα σε ένα διάστημα 30 λεπτών. Η επιλογή του συγκεκριμένου χρονικού διαστήματος έγινε στα πρότυπα προηγούμενων ερευνών (Barrot & Gabinete 2019). Η συγκεκριμένη

[7] Το συγκεκριμένο ερωτηματολόγιο αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου, το οποίο σχεδιάστηκε και χρησιμοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος LETEGR2.

δραστηριότητα έκφρασης προσωπικής γνώμης επιλέχθηκε επειδή είναι μία ελεύθερη, μη ελεγχόμενη παραγωγή κατά την οποία οι μαθητές μπορούν να εκφράσουν μια βιωματική τους εμπειρία για τη γλωσσομάθεια και ταυτόχρονα να χρησιμοποιήσουν ένα μεγαλύτερο εύρος λεξιλογίου. Με αυτόν τον τρόπο, μέσω της συγκεκριμένης γραπτής δραστηριότητας αντλούνται ταυτόχρονα γλωσσικά και κοινωνικοπολιτισμικά στοιχεία. Στην παρούσα έρευνα παρουσιάστηκαν μόνο τα γλωσσικά στοιχεία που αφορούν τη συντακτική πολυπλοκότητα[8].

Έπειτα από τη συλλογή των γραπτών παραγωγών ακολούθησε η ψηφιοποίηση τους σε ηλεκτρονικό αρχείο επεξεργασίας. Στη συνεχεία, πραγματοποιήθηκε η διαδικασία της επισημείωσης με τη χρήση του εργαλείου UAM CorpusTool, version 3.3 (O' Donnell 2008). Για τη μέτρηση της συντακτικής πολυπλοκότητας επισημείωθηκαν οι περίοδοι, οι προτάσεις (κύριες και δευτερεύουσες) και οι ΕΔΕ. Μετά την επισημείωση, ακολούθησε η διαδικασία της κωδικοποίησης των δεδομένων βάσει συγκεκριμένων δεικτών (Πίνακας 2).

Η επιλογή δεικτών έγινε στα πρότυπα προηγούμενων ερευνών (Barrot & Agdeppa 2021· Lu 2011). Η γενική συντακτική πολυπλοκότητα μετρήθηκε από το μέσο μήκος περιόδου, προτάσεων και ΕΔΕ (συνολικός αριθμός λέξεων ανά περίοδο, πρόταση και ΕΔΕ). Η πολυπλοκότητα της περιόδου μετρήθηκε μέσα από την αναλογία του συνολικού αριθμού προτάσεων προς τον συνολικό αριθμό των περιόδων ενός κειμένου. Για τη μέτρηση της υποτακτικής σύνδεσης χρησιμοποιήθηκαν τρεις δείκτες που βασίστηκαν στον συνολικό αριθμό των προτάσεων και στον αριθμό των δευτερευουσών προτάσεων (δευτερεύουσες ανά ΕΔΕ, δευτερεύουσες ανά πρόταση, προτάσεις ανά ΕΔΕ). Τέλος, ο βαθμός παρατακτικής σύνδεσης μετρήθηκε από την αναλογία του αριθμού των ΕΔΕ προς τον αριθμό των περιόδων.

Μεταβλητή	**Δείκτης**	**Υπολογισμός**
Γενική συντακτική πολυπλοκότητα	Μέσο Μήκος Περιόδου (ΜΜ_ΠΕΡ)	Αριθμός Περιόδων προς σύνολο λέξεων.
	Μέσο Μήκος ΕΔΕ (ΜΜ_ΕΔΕ)	Αριθμός ΕΔΕ προς σύνολο λέξεων.
	Μέσο Μήκος Πρότασης (ΜΜ_ΠΡ)	Αριθμός Προτάσεων προς σύνολο λέξεων.
Πολυπλοκότητα περιόδου	Προτάσεις/Περίοδος (ΠΡ/ΠΕΡ)	Αριθμός Προτάσεων προς σύνολο Περιόδων.
Υπόταξη	Δευτερεύουσες/ΕΔΕ (ΔΠ/ΕΔΕ)	Αριθμός Δευτερευουσών προς σύνολο ΕΔΕ.
	Δευτερεύουσες/Προτάσεις (ΔΠ/Π)	Αριθμός Δευτερευουσών προς σύνολο Προτάσεων.

[8] Για την διερεύνηση των κοινονικοπολιτισμικών στοιχείων, βλ. συγγραφείς, υπό έκδοση.

	Προτάσεις/ΕΔΕ	Αριθμός Προτάσεων προς σύνολο ΕΔΕ.
Παράταξη	ΕΔΕ/Περίοδο (ΕΔΕ/ΠΕΡ)	Αριθμός ΕΔΕ προς σύνολο Περιόδων.

Πίνακας 2: Δείκτες συντακτικής πολυπλοκότητας

Υπό αυτό το μεθοδολογικό πλαίσιο, η παρούσα μελέτη έχει ως στόχο να διερευνήσει τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

A) Επιδρά το επίπεδο γλωσσομάθειας στη συντακτική πολυπλοκότητα του γραπτού λόγου της Γ2;
B) Πώς αναπτύσσονται οι δείκτες συντακτικής πολυπλοκότητας ανά επίπεδο γλωσσομάθειας; Αποτελούν δείκτες διαφοροποίησης των γλωσσικών επιπέδων;

4. **ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ**

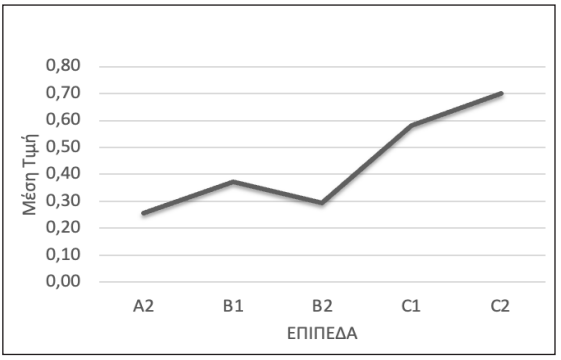
Για την εξέταση της επίδρασης του επιπέδου στη συντακτική πολυπλοκότητα, καθώς και για την πορεία ανάπτυξής της ανά επίπεδο χρησιμοποιήθηκε Μονοπαραγοντική Ανάλυση Διακύμανσης (one way ANOVA) των αποτελεσμάτων. Όλα τα αποτελέσματα με $p<0,05$ θεωρούνται στατιστικά σημαντικά. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 3, το γλωσσικό επίπεδο φαίνεται να επιδρά σημαντικά στους τρεις δείκτες της υπόταξης: στην αναλογία δευτερεύουσες ανά ΕΔΕ [$F(4, 55)=4,938$, $p=0,002$], στην αναλογία δευτερεύουσες ανά πρόταση [$F(4, 55)=5,083$, $p=0,002$] και στην αναλογία προτάσεις ανά ΕΔΕ [$F(4, 55)=4,076$, $p=0,006$]. Για τους υπόλοιπους δείκτες συντακτικής πολυπλοκότητας (μέσο μήκος, παράταξη, πολυπλοκότητα περιόδου) δεν εντοπίζεται κάποια στατιστικά σημαντική επίδραση (Πίνακας 3).

Μεταβλητές	**Δείκτες**	**df**	**F**	**p-value**
Γενική συντακτική πολυπλοκότητα	ΜΜ Περιόδου	4	0,638	0,638
	ΜΜ ΕΔΕ	4	2,389	0,063
	ΜΜ Πρότασης	4	0,602	0,663
Πολυπλοκότητα περιόδου	Προτάσεις/Περίοδο		0,828	0,513
Υπόταξη	Δευτερεύουσες/ΕΔΕ	4	4,938	**0,002**
	Δευτερεύουσες/Πρόταση	4	5,083	**0,002**
	Προτάσεις/ΕΔΕ	4	4,076	**0,006**
Παράταξη	ΕΔΕ/Περίοδο	4	0,518	0,723

*Με έντονη γραφή στατιστικά σημαντική επίδραση: $p<0,05$

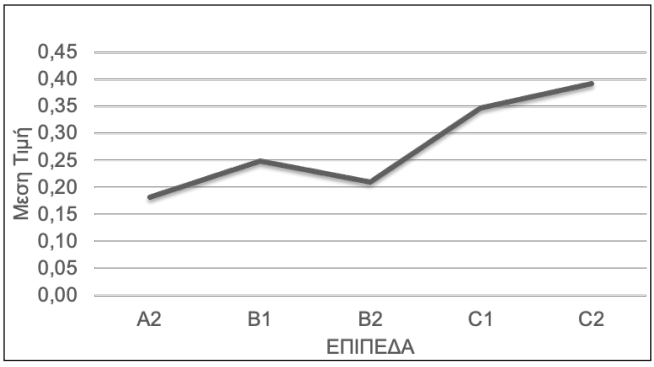
Πίνακας 3: Επίδραση του γλωσσικού επιπέδου στις μεταβλητές της ΠΑΕ

Αναφορικά με την πορεία ανάπτυξης της υποτακτικής σύνδεσης ανά επίπεδο γλωσσομάθειας, οι τρεις δείκτες παρουσίασαν μια μη γραμμική πορεία ανάπτυξης, που χαρακτηρίζεται από σημεία υποχώρησης και βελτίωσης (Πίνακας 4).

Διάγραμμα 1: Πορεία ανάπτυξης ανά επίπεδο: Δευτερεύουσες/ΕΔΕ

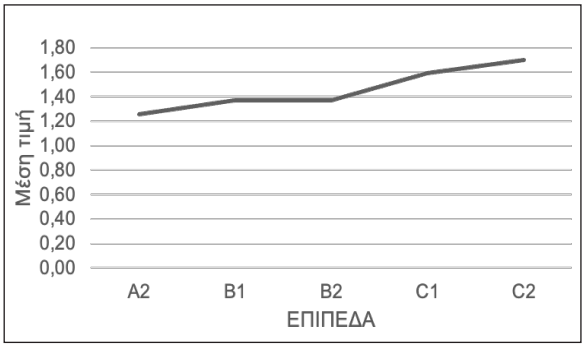
Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 1, ο δείκτης δευτερεύουσες ανά ΕΔΕ (Δευτ./ΕΔΕ) παρουσίασε τη χαμηλότερη τιμή στο Α2 επίπεδο (ΜΤ=0,26 ΤΑ=0,24) και τη μέγιστη στο Γ2 επίπεδο (ΜΤ=0,70 ΤΑ=0,34) (Πίνακας 4). Η διαφορά αυτή κρίθηκε στατιστικά σημαντική (p=0,006). Σημαντική βελτίωση σημειώθηκε, επίσης, από το Β1 στο Γ2 (p= 0,34) και από το Β2 στο Γ2 (p= 0,015). Δεν σημειώθηκαν σημαντικές διαφοροποιήσεις μεταξύ των γειτονικών επιπέδων Α2-Β1, Β1-Β2, Β2-Γ1, Γ1-Γ2 (βλ. Πίνακα 5).

Διάγραμμα 2: Πορεία ανάπτυξης ανά επίπεδο: Δευτερεύουσες ανά πρόταση

Ο δείκτης δευτερεύουσες ανά πρόταση (Δευτ./ΠΡ), όπως παρουσιάζεται και στο Διάγραμμα 2, παρουσίασε αντίστοιχα τη χαμηλότερη τιμή στο Α2 (ΜΤ=0,18 ΤΑ=0,13) και τη μέγιστη στο Γ2 επίπεδο (ΜΤ=0,39 ΤΑ=0,13) (Πίνακας 4), με τη διαφορά να κρίνεται στατιστικά σημαντική (p= 0,005). Το Α2 διαφοροποιήθηκε

σημαντικά από το Γ1 (p=0,034) και το Β2 από το Γ2 (p=0,019). Δεν σημειώθηκε σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ κάποιου γειτονικού επιπέδου (Πίνακας 5).

Διάγραμμα 3: Πορεία ανάπτυξης ανά επίπεδο: Προτάσεις ανά ΕΔΕ

Ο δείκτης προτάσεις ανά ΕΔΕ (ΠΡ/ΕΔΕ), όπως φαίνεται και στο Διάγραμμα 3, σημείωσε τη μικρότερη τιμή στο Α2 (ΜΤ=1,26 ΤΑ=0,24) και τη μέγιστη τιμή στο Γ2 (ΜΤ=1,70 ΤΑ=0,34) (Πίνακας 4). Η διαφορά αυτή κρίθηκε στατιστικά σημαντική (p=0,010). Σημαντική βελτίωση παρατηρήθηκε επίσης από το Β1 στο Γ2 επίπεδο (p=0,050). Οι διαφορές μεταξύ των υπόλοιπων επιπέδων δεν κρίθηκαν στατιστικά σημαντικές (Πίνακας 5).

Μεταβλητές	**Δείκτες**		**Α2**	**Β1**	**Β2**	**Γ1**	**Γ2**
Γενική συντακτική πολυπλοκότητα	ΜΜ Περιόδου	ΜΤ	15,47	11,84	12,64	16,66	18,42
		ΤΑ	21,58	3,50	2,82	7,87	15,18
	ΜΜ ΕΔΕ	ΜΤ	5,91	6,90	7,27	8,09	8,15
		ΤΑ	1,97	1,48	1,41	2,27	2,35
	ΜΜ Πρότασης	ΜΤ	4,67	5,07	5,35	5,15	4,83
		ΤΑ	1,16	0,88	0,84	1,48	1,20
Πολυπλοκότητα Περιόδου	Προτάσεις/ Περίοδο	ΜΤ	3,30	2,37	2,40	3,36	3,92
		ΤΑ	4,51	0,72	0,56	1,62	3,32
Υπόταξη	Δευτερ./ΕΔΕ	ΜΤ	0,26	0,37	0,30	0,58	0,70
		ΤΑ	0,24	0,25	0,19	0,30	0,34
	Δευτερ./ Πρόταση	ΜΤ	0,18	0,25	0,21	0,35	0,39
		ΤΑ	0,13	0,13	0,11	0,12	0,13
	Προτάσεις/ ΕΔΕ	ΜΤ	1,26	1,37	1,37	1,59	1,70
		ΤΑ	0,24	0,25	0,27	0,31	0,34
Παράταξη	ΕΔΕ/Περίοδο	ΜΤ	2,62	1,74	1,74	2,05	2,36
		ΤΑ	3,66	0,47	0,23	0,69	2,09

Πίνακας *4:* Περιγραφικά στοιχεία ανά επίπεδο

		ΜΜ Περιόδου	ΜΜ ΕΔΕ	ΜΜ Πρότασης	Πολ. Περιόδου	Υπόταξη Δευτ./ ΕΔΕ.	Υπόταξη Δευτ./ Προτ.	Υπόταξη Προτ./ ΕΔΕ	Παράταξη
Α2	Β1	0,93	0,656	0,882	0,928	0,793	0,615	0,822	0,727
	Β2	0,98	0,473	0,626	0,981	0,997	0,985	0,876	0,808
	Γ1	1,00	,0092	0,867	0,999	0,063	**0,034**	0,072	0,956
	Γ2	0,98	0,094	0,998	0,982	**0,006**	**0,005**	**0,010**	0,998
Β1	Α2	0,928	0,656	0,882	0,928	0,793	0,615	0,822	0,727
	Β2	1	0,986	0,964	1,000	0,945	0,918	1,000	1,000
	Γ1	0,84	0,519	1,000	0,840	0,285	0,289	0,290	0,994
	Γ2	0,661	0,509	0,984	0,661	**0,034**	0,054	**0,050**	0,927
Β2	Α2	0,981	0,473	0,626	0,981	0,997	0,985	0,876	0,808
	Β1	1	0,986	0,964	1,000	0,945	0,918	1,000	1,000
	Γ1	0,94	0,871	0,994	0,940	0,130	0,111	0,412	0,996
	Γ2	0,825	0,853	0,844	0,825	**0,015**	**0,019**	0,100	0,950
Γ1	Α2	0,999	0,092	0,867	0,999	0,063	**0,034**	0,072	0,956
	Β1	0,84	0,519	1,000	0,840	0,285	0,289	0,290	0,994
	Β2	0,94	0,871	0,994	0,940	0,130	0,111	0,412	0,996
	Γ2	0,998	1,000	0,971	0,998	0,883	0,935	0,926	0,996
Γ2	Α2	0,982	0,094	0,998	0,982	**0,006**	**0,005**	**0,010**	0,998
	Β1	0,661	0,509	0,984	0,661	0,034	0,054	**0,050**	0,927
	Β2	0,825	0,853	0,844	0,825	0,015	**0,019**	0,100	0,950
	Γ1	0,998	1,000	0,971	0,998	0,883	0,935	0,926	0,996

*Με έντονη γραφή στατιστικά σημαντικές διαφορές: p<0,05

Πίνακας 5: Διαφορές μεταξύ επιπέδων γλωσσομάθειας (ANOVA, post hoc: Tukey, HSD[9])

5. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Στην παρούσα έρευνα εξετάστηκε η ανάπτυξη της συντακτικής πολυπλοκότητας ανά επίπεδο γλωσσομάθειας σε μαθητές της Ελληνικής ως Γ2. Με βάση τα αποτελέσματα της έρευνας, παρατηρήσαμε ότι το επίπεδο φαίνεται να επιδρά μόνο στους δείκτες που αφορούν την υποτακτική σύνδεση

[9] Λόγω της στατιστικής σημαντικότητας της Ανάλυσης Διακύμανσης (ANOVA) διεξήχθη *post hoc τεστ* για να ελεγχθούν ποια επιμέρους επίπεδα της ανεξάρτητης μεταβλητής διακρίνονται με στατιστικά σημαντικό τρόπο. Επιλέχθηκε ο έλεγχος *Tukey HSD* λόγω των υψηλών αριθμών συγκρίσεων (Haynes 2013).

των προτάσεων. Βάσει αυτού του συγκεκριμένου ευρήματος υποστηρίζουμε ότι οι τρεις δείκτες της υπόταξης (δευτερεύουσες ανά ΕΔΕ, δευτερεύουσες ανά πρόταση, προτάσεις ανά ΕΔΕ) κρίνονται κατάλληλοι να διακρίνουν και να χαρακτηρίσουν το επίπεδο γλωσσομάθειας των μαθητών. Συγκεκριμένα, εντοπίσαμε ότι οι δείκτες της υπόταξης διαφοροποιούν τα αρχάρια από τα προχωρημένα και τα μεσαία από τα προχωρημένα επίπεδα. Με άλλα λόγια, παρατηρήσαμε ότι οι μαθητές προχωρημένου επιπέδου (Γ1-Γ2) χρησιμοποίησαν σε μεγαλύτερο βαθμό την υποτακτική σύνδεση σε σχέση με τους μαθητές μεσαίου (Β1-Β2) και αρχάριου επιπέδου (Α2).

Από την άλλη, δεν εντοπίστηκε κάποια διαφοροποίηση μεταξύ του αρχάριου (Α2) και μεσαίου επιπέδου (Β1-Β2), ούτε μεταξύ των δύο μεσαίων επιπέδων (Β1-Β2). Με άλλα λόγια, οι μαθητές του Α2 και των Β1-Β2 επιπέδων σημείωσαν παρόμοιες επιδόσεις ως προς την υποτακτική σύνδεση, χωρίς να σημειώνουν κάποια βελτίωση. Με βάση αυτό το εύρημα φαίνεται ότι η υπόταξη δεν αποτελεί κατεξοχήν χαρακτηριστικό στοιχείο του μεσαίου επιπέδου, όπως υποστήριξαν προηγούμενες έρευνες (Wolfe-Quintero et al. 1998). Επομένως, τείνουμε να υποστηρίζουμε ότι η χρήση δευτερευουσών προτάσεων και η υποτακτική σύνδεση φαίνεται να δυσκολεύει αρκετά τους μαθητές αρχάριου και μεσαίου επιπέδου και να μην αποτελεί παράγοντα που διακρίνει τα συγκεκριμένα επίπεδα. Ταυτόχρονα, θεωρούμε ότι η σχετική έρευνα θα πρέπει να εξετάσει μελλοντικά επιπρόσθετους δείκτες, οι οποίοι ενδέχεται να χαρακτηρίζουν με μεγαλύτερη ακρίβεια τα εν λόγω επίπεδα.

Σχετικά με τη διαφοροποίηση των υπόλοιπων γειτονικών επιπέδων, τα ευρήματα έδειξαν ότι η υπόταξη δεν διαφοροποίησε τα επίπεδα Β2-Γ1 και Γ1-Γ2. Αυτό αποτελεί ένδειξη ότι η υπόταξη δεν χαρακτηρίζει τα πιο προχωρημένα επίπεδα, στοιχείο που έρχεται σε συμφωνία με προηγούμενες έρευνες (Norris & Ortega 2009). Από την άλλη, τείνουμε να θεωρούμε ότι άλλοι δείκτες, όπως αυτός της φραστικής πολυπλοκότητας, χαρακτηρίζουν τα πιο προχωρημένα επίπεδα (Lu 2011). Ωστόσο, ανάλογοι δείκτες δεν εξετάστηκαν στη συγκεκριμένη μελέτη και αποτελούν στοιχείο μελλοντικής έρευνας.

Σχετικά με τους υπόλοιπους δείκτες συντακτικής πολυπλοκότητας, εντοπίσαμε ότι η παράταξη και η πολυπλοκότητα περιόδου δεν επηρεάζονται από το γλωσσικό επίπεδο. Συνεπώς, κρίνουμε ότι οι συγκεκριμένοι δείκτες τείνουν να μην είναι κατάλληλοι ώστε να διαφοροποιήσουν τα γλωσσικά επίπεδα. Τα συγκεκριμένα ευρήματα έρχονται σε αντιστοιχία με προηγούμενες έρευνες που δεν εντοπίζουν κάποια συσχέτιση του γλωσσικού επιπέδου με τους εν λόγω δείκτες (Barrot & Agdepa 2021· Lu 2011). Σε επίπεδο μέσου μήκους προτασιακής δομής αναμέναμε βελτίωση των δεικτών ανά επίπεδο γλωσσομάθειας στα πρότυπα προηγούμενων ερευνών (Alexopoulou et al. 2017· Barrot & Agdeppa 2021· Lu 2011· Martínez 2018). Τα ευρήματα της παρούσας

έρευνας έδειξαν βελτίωση του μέσου μήκους από το αρχάριο στο προχωρημένο, χωρίς ωστόσο να κρίνεται σημαντική. Ως εκ τούτου, θεωρούμε ότι υπάρχει μια τάση των μαθητών να αυξάνουν το μέσο μήκος κυρίως των ΕΔΕ ανά επίπεδο γλωσσομάθειας. Ωστόσο, αυτή η τάση δεν επαρκεί ώστε να αποτελέσει το μέσο μήκος έναν ασφαλή δείκτη διαφοροποίησης των επιπέδων, συμπέρασμα που χρήζει περαιτέρω διερεύνησης.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα έρευνα εξετάστηκε ο βαθμός συντακτικής πολυπλοκότητας της γραπτής παραγωγής μαθητών της Ελληνικής ως Γ2 συγκριτικά με το επίπεδο γλωσσομάθειας. Η συντακτική πολυπλοκότητα μετρήθηκε μέσα από μία ποικιλία δεικτών. Αρχικά, παρατηρήθηκε ότι το γλωσσικό επίπεδο επιδρά μόνο στους τρεις δείκτες που αφορούν την υποτακτική σύνδεση. Συνεπώς, υποστηρίζουμε ότι οι δείκτες της υπόταξης κρίνονται ασφαλείς να διακρίνουν και να χαρακτηρίσουν τα επίπεδα γλωσσομάθειας.

Συγκεκριμένα, εντοπίσαμε ότι η υπόταξη διαφοροποιεί τα αρχάρια από τα προχωρημένα και τα μεσαία από τα προχωρημένα επίπεδα. Από την άλλη, σε αντιστοιχία με προηγούμενες έρευνες, καταλήξαμε ότι ο δείκτης της παράταξης και ο δείκτης της πολυπλοκότητας της περιόδου δεν είναι κατάλληλοι να διακρίνουν τα γλωσσικά επίπεδα. Σχετικά με το μέσο μήκος της προτασιακής δομής, παρατηρήσαμε μια τάση μικρής βελτίωσης από το αρχάριο στο προχωρημένο επίπεδο, στα πρότυπα προηγούμενων ερευνών. Ωστόσο, θεωρούμε ότι το συγκεκριμένο εύρημα χρήζει περαιτέρω έρευνας. Τέλος, υποστηρίζουμε ότι κανένας δείκτης συντακτικής πολυπλοκότητας που εξετάστηκε στην εν λόγω έρευνα δεν κρίνεται κατάλληλος να διαφοροποιήσει τα γειτονικά επίπεδα. Γι' αυτό η μελλοντική έρευνα θα πρέπει να εστιάσει το ενδιαφέρον της σε επιπρόσθετους δείκτες, όπως αυτούς που αφορούν τον βαθμό πολυπλοκότητας της φραστικής δομής (ονοματική και ρηματική φράση).

Η παρούσα έρευνα υπάγεται και σε ορισμένους περιορισμούς. Αρχικά, ο αριθμός των συμμετεχόντων ανά επίπεδο γλωσσομάθειας είναι αρκετά περιορισμένος. Επίσης, δεν χρησιμοποιούνται όλοι οι προτεινόμενοι από τη βιβλιογραφία δείκτες συντακτικής πολυπλοκότητας, όπως, για παράδειγμα, αυτός της φραστικής πολυπλοκότητας.

Τέλος, προτείνονται ορισμένες ερευνητικές προεκτάσεις και κάποιες παιδαγωγικές εφαρμογές. Η μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να αναλύσει τη γραπτή παραγωγή της Γ2 αξιοποιώντας το σύνολο των μεταβλητών της ΠΑΕ. Επιπλέον, στην παρούσα έρευνα η πολυπλοκότητα εξετάστηκε μέσω ενός συγκεκριμένου είδους δραστηριότητας. Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να συμπεριλάβουν και άλλα είδη δραστηριοτήτων, προκειμένου να διερευνήσουν τον ρόλο του είδους και της πολυπλοκότητας της γραπτής δραστηριότητας (task

effect and task complexity) στην ανάπτυξη της συντακτικής πολυπλοκότητας. Επίσης, μεγαλύτερο δείγμα ανά επίπεδο γλωσσομάθειας κρίνεται απαραίτητο για την ενίσχυση των αποτελεσμάτων. Εκτός από το επίπεδο γλωσσομάθειας, θα μπορούσαν να ληφθούν υπόψη κι άλλοι παράγοντες επίδρασης της γραπτής παραγωγής, όπως το περιβάλλον εκμάθησης, η πρώτη γλώσσα, τα κίνητρα, η μνήμη και η προσοχή του μαθητή.

Σε επίπεδο παιδαγωγικών εφαρμογών, θεωρούμε ότι ο διδάσκων της Ελληνικής ως Γ2 διαθέτει ένα χρήσιμο εργαλείο με το οποίο μπορεί να αξιολογήσει τη γλωσσική επίδοση των μαθητών του συγκριτικά με το επίπεδο γλωσσομάθειας. Επίσης, μέσα από το συγκεκριμένο σώμα κειμένων που δημιουργήθηκε στο πλαίσιο της έρευνας και του ευρύτερου ερευνητικού έργου LETEGR2 (Σώμα Δεδομένων Γραπτού Λόγου Ελληνικής ως Γ2 LETEGR2/ *LETEGR2 Corpus of L2 Learner Data*[10]*,* μπορούν να αξιοποιηθούν παραδείγματα για διδακτικούς σκοπούς (είδη και τρόποι σύνδεσης προτάσεων), με στόχο τη βελτίωση της γραπτής συντακτικής πολυπλοκότητας των μαθητών της Γ2.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alexopoulou, Michel, Murakami & Meurers 2017: T. Alexopoulou, M. C. Michel, A. Murakami, W. D. Meurers, Task Effects on Linguistic Complexity and Accuracy: A Large-Scale Learner Corpus Analysis Employing Natural Language Processing Techniques. *Language Learning, 67*, 180–208.

Bardovi-Harling 1992: K. Bardovi-Harlig, A second look at T-unit analysis: Reconsidering the sentence. *TESOL quarterly, 26*(2), 390 –395.

Barrot & Agdeppa 2021: J. S. Barrot, J. Y. Agdeppa, Complexity, accuracy, and fluency as indices of college-level L2 writers' proficiency. *Assessing Writing, 47*, 100510.

Barrot & Gabinete 2019: J. Barrot, M. K. Gabinete, Complexity, accuracy, and fluency in the argumentative writing of ESL and EFL learners. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, *59*(2), 209–232.

Bulté & Housen 2012: B. Bulté, A. Housen, Defining and operationalizing L2 complexity. In A. Housen, F. Kuiken & I. Vedder (eds.), *Dimensions of L2 performance and proficiency. Complexity, accuracy and fluency in SLA* (pp. 21 – 46). Amsterdam: John Benjamins.

Council of Europe 2001: Council of Europe, *Common European framework of reference for languages*. Cambridge: Cambridge University Press.

[10] Ο συνολικός αριθμός γραπτών παραγωγών του σώματος κειμένων ανέρχεται στις 1024 και ο συνολικός αριθμός λέξεων στις 76.001.

Haynes 2013: W. Haynes, Tukey's Test. In W. Dubitzky, O. Wolkenhauer, KH. Cho, H. Yokota (eds.), *Encyclopedia of Systems Biology*. New York: Springer.

Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 1999: D. Holton, P. Mackridge, E. Φιλιππάκη-Warburton. *Γραμματική της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Hunt 1965: K. W. Hunt, *Grammatical Structures Written at Three Grade Levels*. Illinois: National Council of English.

Kuiken & Vedder 2019: F. Kuiken, I. Vedder, Syntactic complexity across proficiency and languages: L2 and L1 writing in Dutch, Italian and Spanish. *International Journal of Applied Linguistics*, *29*(2), 192 –210.

Lu 2011: X. Lu, A corpus-based evaluation of syntactic complexity measures as indices of college-level ESL writers' language development. *TESOL quarterly*, *45*(1), 36 – 62.

Maloney & Hopkins 1973: K. B. Maloney, B. L. Hopkins, The modification of sentence structure and its relationship to subjective judgements of creativity in writing. *Journal of applied behavior analysis, 6*(3), 425 – 433.

Manchón & Cerezo 2018: R. Manchón, L. Cerezo, Writing as Language Learning. In J. I. Liontas (ed.), *The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching* (pp. 1–6). Hoboken, New Jersey: John Wiley.

Martínez 2018: A. C. L. Martínez, Analysis of syntactic complexity in secondary education EFL writers at different proficiency levels. *Assessing Writing, 35*, 1–11.

Norris & Ortega 2009: J. M. Norris, L. Ortega, Towards an organic approach to investigating CAF in instructed SLA: The case of complexity. *Applied linguistics 30*(4), 555–578.

O' Donnell, 2008: M. O'Donnell, Demonstration of the UAM CorpusTool for text and image annotation. In J. Lin (ed.), *Proceedings of the ACL-08: HLT Demo Session* (pp. 13–16). Columbus, Ohio: Association for Computational Linguistics.

Ortega 2003: L. Ortega, Syntactic complexity measures and their relationship to L2 proficiency: A research synthesis of college-level L2 writing. *Applied linguistics*, *24*(4), 492–518.

Panagopoulos, Andria, Mikros & Varlokosta 2024: P. Panagopoulos, M. Andria, G. Mikros, S. Varlokosta, Writing in L2 Greek: Exploring the effect of L2 proficiency and learning context on complexity, accuracy and fluency. *Journal of Second Language Writing, 64*, 101111.

Selinker 1972: L. Selinker "Interlanguage". *Product Information International Review of Applied Linguistics in Language Teaching, 10*, 209–241.

Vyatkina 2012: N. Vyatkina, The development of second language writing complexity in groups and individuals: A longitudinal learner corpus study. *The Modern Language Journal*, *96*(4), 576 – 598.

Wolfe-Quintero, Inagaki & Kim 1998: K. Wolf-Quintero, S. Inagaki, H. Y. Kim, *Second Language Development in Writing: Measures of Fluency, Accuracy, and Complexity*. Honolulu: University of Hawai'i, Second Language Teaching & Curriculum Center.

Panagiotis Panagopoulos
National and Kapodistrian University of Athens
Department of Philology

George Mikros
Hamad Bin Khalifa University,
Middle Eastern Studies Department

Maria Andria
University of Barcelona,
Department of Education

Spyridoula Varlokosta
National and Kapodistrian University of Athens
Department of Philology

THE SYNTACTIC COMPLEXITY IN THE L2 GREEK WRITTEN PRODUCTION. THE ROLE LANGUAGE PROFICIENCY LEVEL.

Summary

The present study examines the development of syntactic complexity across different language proficiency levels. The research involved 55 L2 Greek learners who participated in an intensive six-week summer program in Greece. Their proficiency levels ranged from A2 to C2. The participants completed a written task in which they wrote an opinion essay. Various indices based on sentences, clauses, and T-units were used to measure and analyze their written production. According to the results, the L2 proficiency only affected the indices of subordinate complexity. Specifically, indicators related to subordination, such as subordinate clauses per T-unit, subordinate clauses per clause, and clauses per T-unit, were found to be influenced by proficiency level. Advanced-level students (C1-C2) exhibited a higher degree of subordination compared to intermediate-level (B1-B2) and beginner-level (A2) learners. On the other hand, other syntactic complexity indicators, including mean length, coordination, and sentence complexity, were not influenced by language proficiency level. Based on these findings, we argue that the three indicators of subordination are suitable for distinguishing and characterizing the language proficiency levels of learners. However, none of the syntactic complexity indices

examined in this study were found suitable for distinguishing adjacent levels. Therefore, future research should focus on additional indices, such as those related to the complexity of phrasal structure (nominal and verbal phrases). At the pedagogical level, we consider that L2 Greek teachers have a useful tool for assessing the linguistic performance of their students in relation to their language proficiency level. Furthermore, the corpus created within the scope of this research provides examples that can be utilized for instructional purposes, particularly for teaching different types of sentence conjunction, to enhance the written syntactic complexity of L2 Greek learners.

Keywords: Syntactic complexity, Language proficiency, Written production, Sentence conjunction and complexity, Mean length of sentence.

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch31

Νίκος Παπαδόπουλος[1]
Τομέας Γλωσσολογίας, Τμήμα Φιλολογίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Νατάσα Τοπαλίδου – Λασκαρίδου[2]
Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΤΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΩΣ ΚΟΜΒΟΣ ΑΝΑΣΗΜΕΙΩΣΗΣ ΚΑΙ ΥΒΡΙΔΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΔΙΑΠΛΑΤΦΟΡΜΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Σκοπός του παρόντος κειμένου είναι να συνεισφέρει στον επιστημονικό διάλογο γύρω από τα κειμενικά είδη, εστιάζοντας στους τύπους βιογραφικού σημειώματος σε παραδοσιακά και νέα μέσα επικοινωνίας. Ειδικότερα, μελετούμε τους νέους τύπους βιογραφικού σε πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης, το προφίλ στο LinkedIn και το Bio στο Instagram, σε αντιδιαστολή με το βιογραφικό όπως αποτυπώνεται στο σχολικό βιβλίο νέας ελληνικής Γλώσσας Β΄ Γενικού Λυκείου, προς μια κατεύθυνση ανάδειξης των αλλαγών στη δομή, το περιεχόμενο και τη λειτουργία του κειμενικού είδους. Αξιοποιώντας ένα διεπιστημονικό πλαίσιο Ανάλυσης Διαμεσολαβημένου Λόγου, φέρνουμε στο προσκήνιο την ανασημειωμένη, υβριδική και πολυφωνική φύση του βιογραφικού σημειώματος στα ηλεκτρονικά περιβάλλοντα, με δρώσες τις σημειο-τεχνικές, κοινωνικο-διεπιδραστικές και ιστορικο-συγκειμενικές ιδιαιτερότητες των ψηφιακών μέσων. Οι παρατηρούμενες αλλαγές έχουν σημαντικές συνέπειες για τη γλωσσική εκπαίδευση, καθώς οι παιδαγωγικοί πρωταγωνιστές καλούνται να διαπραγματευτούν τόσο την πολυσημειωτική και υβριδική φύση των κειμενικών ειδών όσο και τον δυναμικό ρόλο μη ανθρώπινων παραγόντων στην επικοινωνία και την κοινωνική δράση.

Λέξεις-κλειδιά: Γλωσσική διδασκαλία, Κειμενικά είδη, Ανάλυση Διαμεσολαβημένου Λόγου, Πλατφόρμες κοινωνικών μέσων

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο παρόν κείμενο, με αφετηρία την εννοιοποίηση των κειμενικών ειδών (ΚΕ) από γλωσσολογικές και ευρύτερα σημειωτικές παραδόσεις, προσεγγίζουμε

[1] nikospap59@gmail.com
[2] anas.top-lask@outlook.com

το ΚΕ του βιογραφικού σημειώματος στο πλαίσιο της γλωσσικής εκπαίδευσης συγκριτικά με τη *νέα κειμενική πραγματικότητα* που συν-διαμορφώνουν οι πλατφόρμες κοινωνικής δικτύωσης (ΠΚΔ). Συγκεκριμένα, χρησιμοποιώντας τρία παράδειγμα από το βιβλίο για τη διδασκαλία της νέας ελληνικής Γλώσσας της Β΄ (ελληνικού) Γενικού Λυκείου (ΓΕΛ), το LinkedIn και το Instagram αντίστοιχα, διερευνώνται και αναδεικνύονται οι αλλαγές στη δομή, το περιεχόμενο και τη λειτουργία του βιογραφικού σημειώματος στις προαναφερθείσες ΠΚΔ βάσει ενός διεπιστημονικού πλαισίου Ανάλυσης Διαμεσολαβημένου Λόγου (Scollon & Scollon 2004). Στο πλαίσιο αυτό συνδυάζονται επιστημονικές παραδόσεις μεταξύ των οποίων οι σπουδές στα ΚΕ (Bhatia 2004), η κοινωνική σημειωτική (Bezemer & Kress 2016· Kress 2010), η κριτική κοινωνιογλωσσολογία (Blommaert 2018· Maly & Blommaert 2019) και οι σπουδές στις πλατφόρμες (Bucher & Helmond 2018).

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.1. Τα ΚΕ ως πολυσημειωτικές και υβριδικές οντότητες

Παρά την πολυπρισματικότητα που χαρακτηρίζει τις προσεγγίσεις στα ΚΕ, παρατηρείται μια σχετική «ομοφωνία» ως προς το ότι βασικό κριτήριο για τον προσδιορισμό των ΚΕ συνιστά η έννοια της αναγνωρισιμότητας (Maly & Blommaert 2019), η πρόσληψη μιας οντότητας ως κάτι συνεκτικό και συγκεκριμένο. Δεδομένου όμως ότι τα ΚΕ δεν είναι αυθαίρετες κατηγορίες, αλλά τοποθετημένες σε πολιτισμικά και ιστορικά συγκείμενα χρήσης (Bakhtin 1986), αναγκαστικά τα όποια αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά τους γίνονται ευέλικτα και δυναμικά, προσαρμοσμένα στο εκάστοτε συγκείμενο. Η υιοθέτηση της παραπάνω παραδοχής προϋποθέτει ότι δεν πρέπει να παραβλέπεται η *πολυσημειωτική*, *πολυγραμμική* και *πολυφωνική* φύση διαφόρων συγκειμένων, ειδικά σε νέα, κυρίαρχα περιβάλλοντα επικοινωνίας, κειμενοποίησης και κοινωνικής δράσης, όπως οι ΠΚΔ.

Για τον λόγο αυτό, στο παρόν κείμενο αντλούμε από εννοιοποιήσεις των ΚΕ που αναγνωρίζουν και αναδεικνύουν τις *ιδιαιτερότητες* (Bucher & Helmond 2018) των περιβαλλόντων *εμπλοκής* (Bezemer & Kress 2016) των κοινωνικών πρωταγωνιστών με τα ΚΕ. Ειδικότερα, αξιοποιούμε τον ορισμό του Kress, πως το ΚΕ «κατονομάζει και πραγματώνει την αντίληψη για τον κόσμο ως *κοινωνική δράση* και *διεπίδραση* […] στα πλαίσια των κοινωνικών σχέσεων» (Kress 2010: 113, έμφαση στο πρωτότυπο). Ο Kress, εδώ, διασυνδέει τα ΚΕ τόσο με την έννοια των *Λόγων*[3] όσο και των *κοινωνικών πρακτικών*[4], επιτρέποντάς μας να καταλήξουμε

[3] Διακρίνουμε ανάμεσα σε «λόγο», εννοώντας τη γλώσσα σε χρήση, και «Λόγο» (με κεφαλαίο Λ), ως «τους τρόπους συνδυασμού και ενσωμάτωσης γλώσσας, δράσεων, διεπιδράσεων, τρόπων σκέψης, πεποίθησης, αξιολόγησης και χρήσης συμβόλων, εργαλείων και αντικειμένων για την πραγμάτωση […] κοινωνικά αναγνωρίσιμης ταυτότητας» (Gee 2014: 183).

[4] Σύμφωνα με τον van Leeuwen (2008), οι κοινωνικές πρακτικές είναι οι τρόποι κοινωνικής δράσης

στο ότι τα ΚΕ αποτελούν σημειωτικά συνεκτικές, αναγνωρίσιμες και ευέλικτες οντότητες που αποτυπώνουν σε πολυσημειωτική μορφή τα κεντρικά συστατικά στοιχεία των Λόγων και των κοινωνικών πρακτικών που τα περιβάλλουν.

Συνεπώς, για τους κοινωνικούς πρωταγωνιστές τα ΚΕ έχουν αναγνωρίσιμη φύση, εφόσον έχουν αναπτύξει τις απαραίτητες γνώσεις για αυτά μέσω της εμπλοκής τους σε σχετικές κοινωνικές πρακτικές. Αυτό είναι που ο Blommaert (2018) αποκαλεί *επαναληπτικότητα*, αναφερόμενος στη χρήση ήδη υπαρχόντων και αναγνωρίσιμων μορφών κειμένου, επεκτείνει όμως τη σκέψη του με την έννοια της *δημιουργικότητας*, με την οποία αναφέρεται σε αποκλίσεις από τα «συμβατικά» χαρακτηριστικά κατά την πραγμάτωση των ΚΕ. Η παραπάνω προσέγγιση συνομιλεί καλά με αυτή του Bhatia (2004), ο οποίος συζητά για τους τρόπους ομαδοποίησης των ΚΕ, εισάγοντας την έννοια της αποικίας ΚΕ, που αναφέρεται, από τη μία, σε ομαδοποιήσεις ΚΕ που μοιράζονται επικοινωνιακούς στόχους και, από την άλλη, στη διαδικασία κατά την οποία οι κοινωνικοί δρώντες αποκλίνουν από τις συμβάσεις και κατασκευάζουν *υβριδικές* μορφές ΚΕ (Bhatia 2004: 66). Οι αποικίες ΚΕ βρίσκονται, έτσι, σε μια διαδικασία *ανα-δόμησης* (con-structure, Blommaert 2018), υπό την έννοια πως συνεχώς μεταβάλλουν τα δομικά τους χαρακτηριστικά.

2.2. Το βιογραφικό σημείωμα και η σημειωτική τεχνολογία: οι ΠΚΔ ως περιβάλλοντα αναπλαισίωσης και ανασημείωσης

Η παρούσα έρευνα εστιάζει ειδικά στο βιογραφικό σημείωμα, το οποίο αποτελεί προεξέχον μέλος της αποικίας της βιογραφίας η οποία, σύμφωνα με τον Πολίτη (2015: 51), περιλαμβάνει, «μεταξύ άλλων, […] τα κάθε είδους χρηστικά βιογραφικά (δηλαδή, αυτοβιογραφικά) σημειώματα που απαιτούνται για την εύρεση θέσεων εργασίας ή ανέλιξη σε ένα επάγγελμα».

Ο πρωτεύων, λοιπόν, επικοινωνιακός σκοπός του βιογραφικού είναι η εύρεση μιας θέσης εργασίας, σκοπός που στο σύγχρονο επικοινωνιακό τοπίο συχνά διαμεσολαβείται από ψηφιακά μέσα, όπως οι ιστότοποι εύρεσης εργασίας ή οι πλατφόρμες επαγγελματικής δικτύωσης, όπως το LinkedIn, γεγονός που ωθεί το ΚΕ του βιογραφικού να «μεταναστεύει» στο ψηφιακό πεδίο, προκειμένου να συνεχίσει να υπηρετεί τον σκοπό του. Η «διαπλοκή» αυτή του βιογραφικού με τα ψηφιακά περιβάλλοντα δύναται να επιφέρει σημαντικές αλλαγές στη δομή, το περιεχόμενο και τη λειτουργία του υπό συζήτηση ΚΕ, δεδομένου ότι όλα τα περιβάλλοντα εμπλοκής, και δη οι ΠΚΔ, διαθέτουν συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες με προφανή επιρροή στις διαδικασίες της παραγωγής, διάδοσης και ερμηνείας του νοήματος. Ο όρος *ιδιαιτερότητες* αναφέρεται στις δυνατότητες και στους περιορισμούς των μέσων, και πιο συγκεκριμένα στο πώς οι τεχνολογίες των

που περιλαμβάνουν συμμετέχοντες, δραστηριότητες, χρόνο, τόπο, τρόπους πραγμάτωσης των δραστηριοτήτων, στυλ και πόρους.

μέσων αφενός επιτρέπουν/προωθούν και αφετέρου καθιστούν αδύνατες ορισμένες ανθρώπινες δράσεις σε/με αυτά (Bucher & Helmond 2018). Η εστίαση στις ιδιαιτερότητες μας επιτρέπει, επί της ουσίας, να μελετήσουμε τις διαδικασίες κατασκευής και διαπραγμάτευσης των ΚΕ, και ειδικά του βιογραφικού, διαδικασίες που η κοινωνική σημειωτική (Bezemer & Kress 2016· Kress 2010) αποτυπώνει με τον όρο *σχεδιασμός*. Ιδιαίτερα χρήσιμο για τη μελέτη του τεχνολογικού σχεδιασμού του βιογραφικού αποδεικνύεται το επιστημονικό παράδειγμα της *σημειωτικής τεχνολογίας* (Poulsen & Kvåle 2018), το οποίο μελετά το πώς οι τεχνολογίες επιδρούν στην *ανασημείωση* (resemiotization) (Iedema 2003) του νοήματος και την *αναπλαισίωση* (recontextualization) (Bernstein 1996 στο Κουτσογιάννης 2017) των κοινωνικών πρακτικών.

2.3. Ανασκόπηση της Βιβλιογραφίας

Μολονότι, στα πλαίσια του παρόντος κειμένου, δεν είναι δυνατή μία εκτενής και αναλυτική ανασκόπηση της διαθέσιμης βιβλιογραφίας, αξίζει να αναφερθούμε συνοπτικά σε τρεις – ενίοτε επικαλυπτόμενες – κατηγορίες ερευνών, προκειμένου να αναδειχθούν οι σχετικές συνεισφορές καθώς και οι ελλείψεις που καλείται να συμπληρώσει η παρούσα έρευνα.

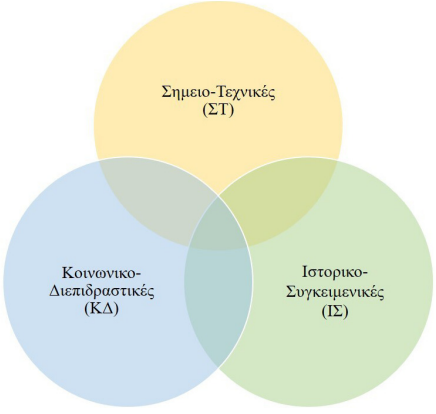
Πρώτον, οι έρευνες με αφετηρία την σημειωτική τεχνολογία (βλ. ενδεικτικά (Jovanovic & van Leeuwen 2018· Παπαδόπουλος 2020· Poulsen 2018) έχουν αναδείξει τον ρόλο της τεχνολογίας ως δρώντος στοιχείου στη διαπραγμάτευση του νοήματος και στην αναπλαισίωση των κοινωνικών πρακτικών, όπως λ.χ. η πρακτική της αναθεώρησης από ομότιμους (Djonov & van Leeuwen 2018). Έπειτα, η μελέτη των ψηφιακών ΚΕ (Askehave & Nielsen 2005· Garzone 2018· Myers 2010) έχει βοηθήσει στη συστηματική κατανόησή τους ως οντοτήτων που χαρακτηρίζονται από την πολλαπλότητα των επικοινωνιακών τους σκοπών, την έλλειψη γραμμικής δομής, αλλά και την υβριδική και πολυσημειωτική τους φύση. Τέλος, η έρευνα για το βιογραφικό που αντλεί από ευρύτερα γλωσσολογικά παραδείγματα (βλ. ενδεικτικά Basthomi 2012· Furka 2008· Wallwork 2014) έχει καταπιαστεί με τη μελέτη των περιεχομένων, των Λόγων, αλλά και των «καλών πρακτικών» κατά τη σύνταξη του βιογραφικού.

Η παρούσα έρευνα αντλεί ευρύτατα από τις παραπάνω συνεισφορές, στην προσπάθειά της να διερευνήσει την εξέλιξη του βιογραφικού κατά την *αναδιαμεσολάβηση* (remediation) του (Bolter & Grusin 2000) στο LinkedIn και το Instagram, καθώς και το πώς η εξέλιξη αυτή συσχετίζεται με την ανασημείωση και την αναπλαισίωση του ΚΕ. Συνδυάζει, έτσι, στοιχεία και από τα τρία είδη ερευνών που παρουσιάστηκαν συνοπτικά προηγουμένως, φιλοδοξώντας να προσφέρει μια ολιστική ματιά στο ΚΕ του βιογραφικού σε παραδοσιακά και νέα μέσα επικοινωνίας.

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

3.1. Η συλλογή και το πλαίσιο ανάλυσης των δεδομένων

Τα δεδομένα που αναλύονται στην επόμενη ενότητα συλλέχθηκαν με καταγραφές στιγμιότυπων οθόνης και σημειώσεις κατά την πλοήγηση στην ιστοσελίδα του Φωτόδεντρου[5], από την οποία αντλήθηκαν τα δεδομένα από το σχολικό βιβλίο, του LinkedIn[6] και του Instagram.[7] Ως προς τον τρόπο ανάλυσης των δεδομένων, ακολουθήσαμε τις αρχές της Ανάλυσης Διαμεσολαβημένου Λόγου (Scollon & Scollon 2004), προσεγγίζοντας *διαστρωματικά* το βιογραφικό σημείωμα, ξεκινώντας από το «συμβατικό» βιογραφικό του σχολικού βιβλίου και συνεχίζοντας με τους ανασημειωμένους και υβριδικούς τύπους βιογραφικού στο LinkedIn και το Instagram. Η ανάλυση του κάθε τύπου βιογραφικού γίνεται στη βάση τριών ειδών ιδιαιτεροτήτων, προκειμένου να καλυφθούν τα ερωτήματα που θέτει η παρούσα έρευνα και τα οποία αφορούν τη δομή, το περιεχόμενο και τη λειτουργία του βιογραφικού σημειώματος όπως αυτό απαντάται σε παραδοσιακά και νέα μέσα επικοινωνίας. Πιο αναλυτικά, διακρίνουμε σε Σημειο-Τεχνικές (ΣΤ), Κοινωνικο-Διεπιδραστικές (ΚΔ) και Ιστορικο-Συγκειμενικές (ΙΣ) ιδιαιτερότητες (Σχήμα 1). Επί μέρους, η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τις τεχνικές και σημειωτικές ιδιαιτερότητες που αφορούν την παραγωγή και τη διάδοση του νοήματος, η δεύτερη σχετίζεται με τις δυνατότητες διαπροσωπικής επικοινωνίας, τους ρόλους και τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ των δρώντων, ενώ η τελευταία αφορά το ιστορικο-πολιτισμικό πλαίσιο, το είδος των Λόγων γύρω από τον σχεδιασμό και τη χρήση του βιογραφικού στο εκάστοτε μέσο.

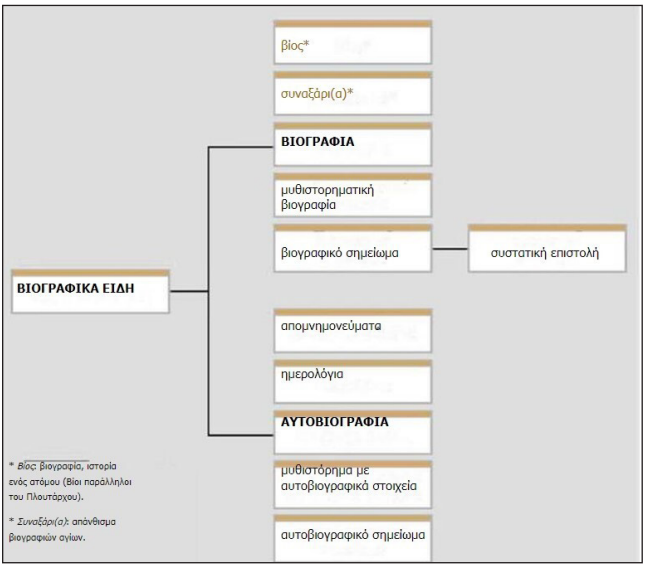
Σχήμα 1: Τα είδη των Ιδιαιτεροτήτων

[5] http://ebooks.edu.gr/ebooks/ (Πρόσβαση: 7/2/2023).
[6] https://www.linkedin.com (Πρόσβαση 7/2/2023).
[7] https://www.instagram.com (Πρόσβαση: 10/2/2023).

4. ΑΝΑΛΥΣΗ

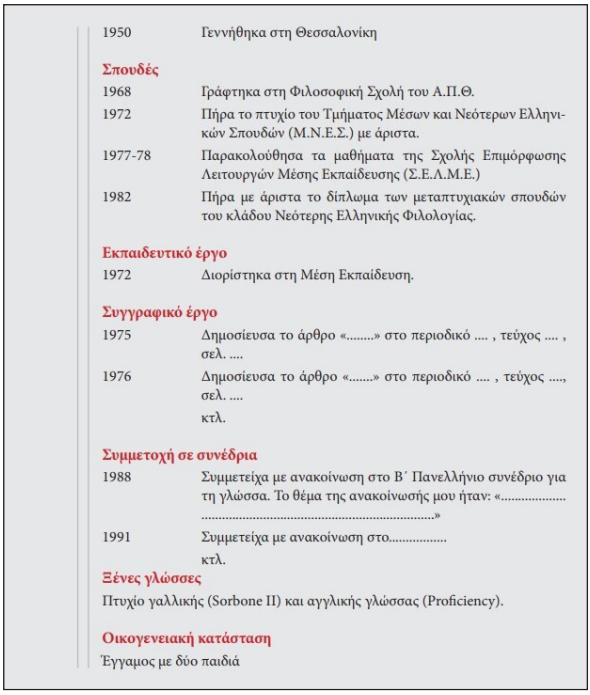
4.1. Το βιογραφικό σημείωμα στο βιβλίο Γλώσσας Β΄ ΓΕΛ

Στο σχολικό βιβλίο για τη διδασκαλία της Γλώσσας της Β΄ ΓΕΛ, και συγκεκριμένα στην Ενότητα «Βιογραφικά Είδη», περιλαμβάνεται η διδασκαλία του ΚΕ του βιογραφικού. Στο πλαίσιο αυτό, στη σελίδα 72 (Εικόνα 1) γίνεται διάκριση ανάμεσα σε δύο υπο-αποικίες βιογραφικών ειδών, την βιογραφία και την αυτοβιογραφία.

Εικόνα 1: Η αποικία των βιογραφικών ειδών και οι υπο-αποικίες της βιογραφίας και της αυτοβιογραφίας

Το βιογραφικό σημείωμα εντάσσεται στην υπο-αποικία της βιογραφίας και αποτελεί, σύμφωνα με το βιβλίο, έναν τύπο βιογραφικού που συντάσσεται από έναν βιογράφο και αφορά στη ζωή και το έργο ενός προσώπου. Από την άλλη, ο τύπος βιογραφικού που είναι περισσότερο διαδεδομένος στη σύγχρονη εποχή, αυτός, δηλαδή, που συντάσσεται από τον ίδιο τον βιογραφούμενο και έχει χρηστικούς σκοπούς, όπως η αναζήτηση εργασίας, εντάσσεται στην υπο-αποικία της αυτοβιογραφίας και ονομάζεται αυτοβιογραφικό σημείωμα, σύμφωνα με το σχολικό βιβλίο (Εικόνα 2).

1950 Γεννήθηκα στη Θεσσαλονίκη

Σπουδές

1968 Γράφτηκα στη Φιλοσοφική Σχολή του Α.Π.Θ.

1972 Πήρα το πτυχίο του Τμήματος Μέσων και Νεότερων Ελληνικών Σπουδών (Μ.Ν.Ε.Σ.) με άριστα.

1977-78 Παρακολούθησα τα μαθήματα της Σχολής Επιμόρφωσης Λειτουργών Μέσης Εκπαίδευσης (Σ.Ε.Λ.Μ.Ε.)

1982 Πήρα με άριστα το δίπλωμα των μεταπτυχιακών σπουδών του κλάδου Νεότερης Ελληνικής Φιλολογίας.

Εκπαιδευτικό έργο

1972 Διορίστηκα στη Μέση Εκπαίδευση.

Συγγραφικό έργο

1975 Δημοσίευσα το άρθρο «.....» στο περιοδικό .... , τεύχος .... , σελ. ....

1976 Δημοσίευσα το άρθρο «.....» στο περιοδικό .... , τεύχος ...., σελ. ....

κτλ.

Συμμετοχή σε συνέδρια

1988 Συμμετείχα με ανακοίνωση στο Β΄ Πανελλήνιο συνέδριο για τη γλώσσα. Το θέμα της ανακοίνωσής μου ήταν: «..... .....»

1991 Συμμετείχα με ανακοίνωση στο.....

κτλ.

Ξένες γλώσσες

Πτυχίο γαλλικής (Sorbone II) και αγγλικής γλώσσας (Proficiency).

Οικογενειακή κατάσταση

Έγγαμος με δύο παιδιά

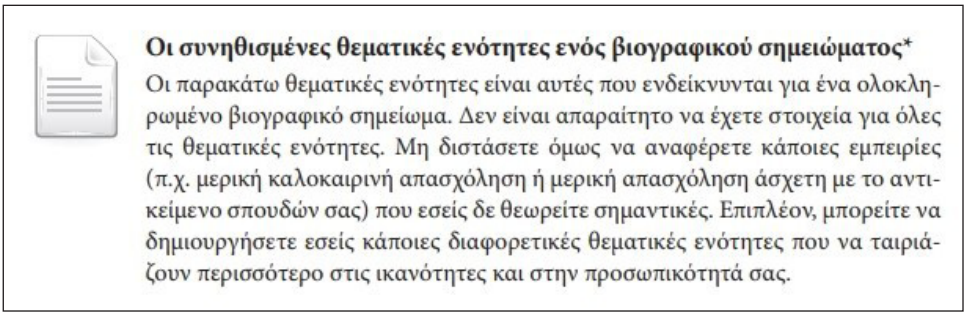
Εικόνα 2: Η σχηματική δομή του (αυτό)βιογραφικού σημειώματος

Ως προς τις ΣΤ, ΚΔ και ΙΣ ιδιαιτερότητες της εκάστοτε σημειωτικής τεχνολογίας που χρησιμοποιείται για τη σύνταξη του βιογραφικού, το βιογραφικό που παρουσιάζεται στο σχολικό βιβλίο μπορεί να παραχθεί και να διαδοθεί με συγκεκριμένες τεχνολογίες χειρός (λ.χ. στυλό) και, κυρίως, με ψηφιακές τεχνολογίες σύνθεσης, όπως τα λογισμικά επεξεργασίας κειμένου. Σχετικά με τις ΣΤ ιδιαιτερότητες των τεχνολογιών αυτών, μπορούμε να υπογραμμίσουμε το ύφος, το οποίο, ακολουθώντας και τις σχετικές υποδείξεις του εγχειριδίου (Εικόνα 3), πρέπει να είναι τυπικό, επίσημο και σοβαρό.

Εννοείται ότι σε κάθε βιογραφικό είδος χρησιμοποιείται διαφορετικό ύφος και γλωσσική ποικιλία, ανάλογα με το συγκεκριμένο είδος, το σκοπό του βιογράφου και το δέκτη στον οποίον αυτός απευθύνεται. Έτσι π.χ. το ύφος στη μυθιστορηματική βιογραφία είναι λογοτεχνικό, στη συστατική επιστολή και στο βιογραφικό σημείωμα είναι συνήθως επίσημο και τυπικό, ενώ στο ημερολόγιο είναι οικείο και καθημερινό.

Εικόνα 3: Το ύφος στα βιογραφικά είδη

Έπειτα, ο κυρίαρχος σημειωτικός τρόπος στο «κλασικό» βιογραφικό είναι ο γραπτός λόγος, ενώ οι επί μέρους τομείς είναι οργανωμένοι σε κάθετη, γραμμική διάταξη. Η συμπερίληψη της φωτογραφίας του συντάκτη είναι προαιρετική και σχετίζεται με την εκάστοτε περίσταση. Το πρόσωπο που συντάσσει το βιογραφικό μπορεί να επιλέξει τις γραφηματικές συμβάσεις (χρώμα, γραμματοσειρά και άλλα τυπογραφικά στοιχεία) που επιθυμεί, καθώς και το ποιους τομείς (θεματικές ενότητες) θα επιλέξει τελικά να συμπεριλάβει, διατάσσοντάς τους με όποια σειρά θέλει, πάντοτε όμως σε μια γραμμική λογική. Ωστόσο, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι στο βιβλίο (Εικόνα 4) δίνονται κάποιες κατευθυντήριες για τις ενότητες που «ενδείκνυνται για ένα ολοκληρωμένο βιογραφικό σημείωμα» (σ. 91).

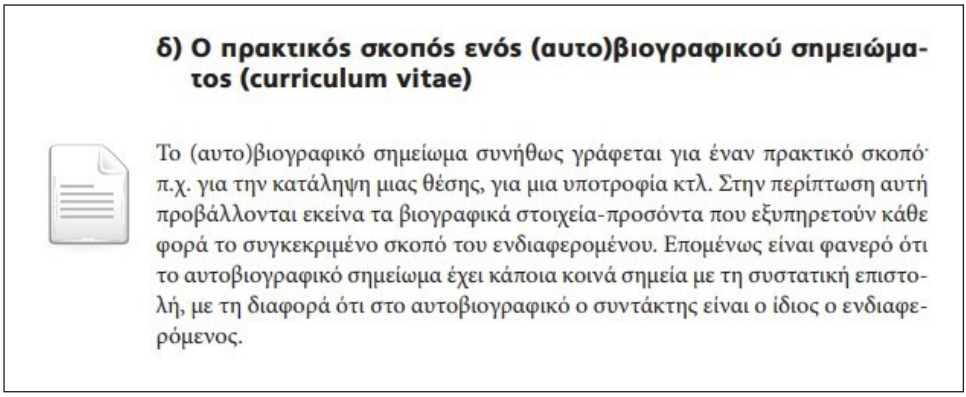
Οι συνηθισμένες θεματικές ενότητες ενός βιογραφικού σημειώματος*

Οι παρακάτω θεματικές ενότητες είναι αυτές που ενδείκνυνται για ένα ολοκληρωμένο βιογραφικό σημείωμα. Δεν είναι απαραίτητο να έχετε στοιχεία για όλες τις θεματικές ενότητες. Μη διστάσετε όμως να αναφέρετε κάποιες εμπειρίες (π.χ. μερική καλοκαιρινή απασχόληση ή μερική απασχόληση άσχετη με το αντικείμενο σπουδών σας) που εσείς δε θεωρείτε σημαντικές. Επιπλέον, μπορείτε να δημιουργήσετε εσείς κάποιες διαφορετικές θεματικές ενότητες που να ταιριάζουν περισσότερο στις ικανότητες και στην προσωπικότητά σας.

Εικόνα 4: Οι θεματικές ενότητες ενός βιογραφικού σημειώματος

Επομένως, η ευελιξία κινήσεων από μεριάς του προσώπου που συντάσσει το ΚΕ είναι περιορισμένη, με την έννοια ότι οι βασικές ΣΤ συμβάσεις πρέπει να ακολουθούν, τουλάχιστον σε κάποιο βαθμό, τις «καλές πρακτικές» που προτείνονται και στο σχολικό βιβλίο.

Προχωρώντας στο επόμενο είδος ιδιαιτεροτήτων που αφορούν το βιογραφικό, όπως αυτό διδάσκεται στο εγχειρίδιο, τις ΚΔ, το ΚΕ διασυνδέεται με την κοινωνική πρακτική της αναζήτησης εργασίας (Εικόνα 5). Οι συμμετέχοντες σε αυτή την πρακτική είναι ο συντάκτης του βιογραφικού και η εταιρεία ή ο εργοδότης, ενώ σχετικά με τους τοπικούς περιορισμούς, δεν υπάρχουν φυσικά όρια στην αναζήτηση εργασίας, καθώς οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να στείλουν το βιογραφικό τους όπου επιθυμούν και η εταιρεία καλεί σε συνέντευξη, αν ο υποψήφιος πληροί το κριτήριο της καταλληλόλητας για τη θέση.

δ) Ο πρακτικός σκοπός ενός (αυτο)βιογραφικού σημειώματος (curriculum vitae)

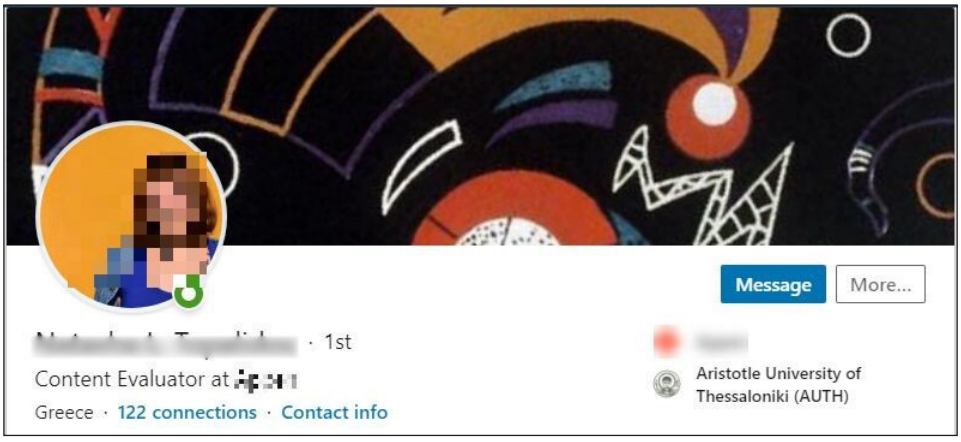
Το (αυτο)βιογραφικό σημείωμα συνήθως γράφεται για έναν πρακτικό σκοπό· π.χ. για την κατάληψη μιας θέσης, για μια υποτροφία κτλ. Στην περίπτωση αυτή προβάλλονται εκείνα τα βιογραφικά στοιχεία-προσόντα που εξυπηρετούν κάθε φορά το συγκεκριμένο σκοπό του ενδιαφερομένου. Επομένως είναι φανερό ότι το αυτοβιογραφικό σημείωμα έχει κάποια κοινά σημεία με τη συστατική επιστολή, με τη διαφορά ότι στο αυτοβιογραφικό ο συντάκτης είναι ο ίδιος ο ενδιαφερόμενος.

Εικόνα 5: Ο πρακτικός σκοπός ενός βιογραφικού σημειώματος

Τέλος, στο σχολικό βιβλίο αποτυπώνονται και οι ΙΣ ιδιαιτερότητες του παραδοσιακού βιογραφικού, καθώς τονίζεται ότι (συνήθως) γράφεται για πρακτικούς σκοπούς, όπως η κατάληψη μιας θέσης εργασίας ή μία υποτροφία (Εικόνα 5), ενώ το περιεχόμενό του μπορεί να ποικίλει, ανάλογα με τη διεκδικούμενη θέση.

4.2. Το προφίλ στο LinkedIn

Περνώντας στην ανάλυση του προφίλ στο LinkedIn, ένα τυπικό προφίλ οργανώνεται σε τομείς που επιτελούν διακριτούς ρόλους, όπως για παράδειγμα η συνοπτική παρουσίαση της ταυτότητας στον τομέα των προσωπικών πληροφοριών (Εικόνα 6) ή η έκθεση των δεξιοτήτων του χρήστη του LinkedIn (Εικόνα 9).

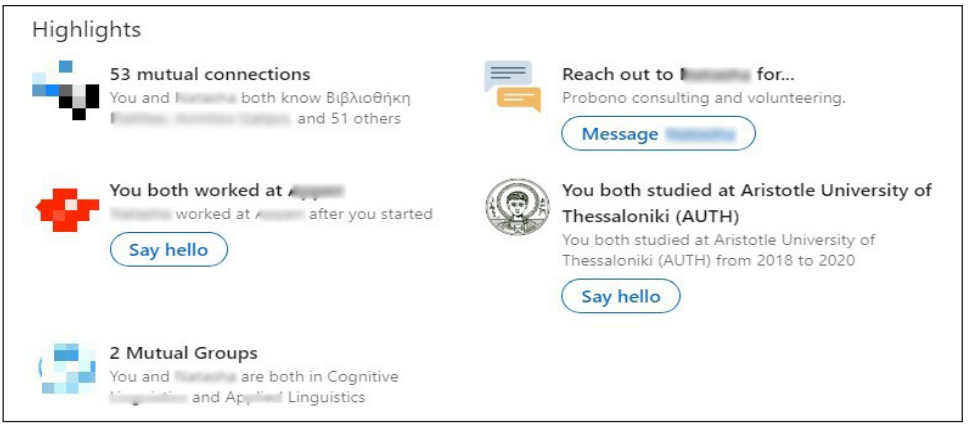
Εικόνα 6: Ο τομέας των προσωπικών πληροφοριών.

Σε σύγκριση με το βιογραφικό του σχολικού βιβλίου, στο προφίλ προστίθενται κάποιοι νέοι τομείς, όπως των αναλυτικών πληροφοριών (Analytics) (Εικόνα 7) και των καλύτερων στιγμών (Highlights) (Εικόνα 8), τομείς που ενσωματώνονται με μία γραμμική, ιεραρχική λογική στο ΚΕ, χωρίς δυνατότητα αναδιάταξης από τον κάτοχο του προφίλ. Η ιδιαιτερότητα των συγκεκριμένων τομέων είναι πως δεν είναι ορατοί σε όλους τους χρήστες της ΠΚΔ, αλλά εμφανίζονται μόνο στον κάτοχο του προφίλ, στην περίπτωση των αναλυτικών πληροφοριών, και μόνο στον επισκέπτη ενός προφίλ, στην περίπτωση των καλύτερων στιγμών.

Εικόνα 7: Ο τομέας των αναλυτικών πληροφοριών.

Ο τομέας των αναλυτικών πληροφοριών περιλαμβάνει στατιστικά στοιχεία που αφορούν τον κάτοχο του προφίλ (λ.χ. τον αριθμό των χρηστών που είδαν το προφίλ), ενώ ο τομέας των καλύτερων στιγμών, από την άλλη, εμφανίζεται στους επισκέπτες κάποιου προφίλ και περιλαμβάνει μια σειρά από πληροφορίες για τον κάτοχο του προφίλ. Έχει ενδιαφέρον να τονιστεί ότι το περιεχόμενο των τομέων αυτών συμπληρώνεται αυτόματα από αλγορίθμους, με βάση την αλγοριθμική ταυτότητα (Cheney-Lippold 2011) του κάθε χρήστη. Στο παράδειγμα (Εικόνα 8) παρατηρούμε ότι οι δύο χρήστες της ΠΚΔ (κάτοχος προφίλ και επισκέπτης) εργάστηκαν στην ίδια εταιρεία και φοίτησαν στον ίδιο εκπαιδευτικό φορέα.

Εικόνα 8: Ο τομέας των καλύτερων στιγμών

Συνεπώς, ως προς την οργάνωση, συμπεραίνουμε ότι το προφίλ ακολουθεί μεν την ίδια λογική με το κλασικό βιογραφικό, υπό την έννοια πώς οι τομείς διατάσσονται γραμμικά και επιτελούν διακριτούς ρόλους, διαφοροποιείται όμως τόσο ως προς τους τομείς που προστίθενται, όσο και προς το σημειοτεχνικό περιεχόμενο των τομέων αυτών καθαυτών, στο οποίο επικεντρώνουμε την προσοχή μας στη συνέχεια.

Πρώτα-πρώτα, το ύφος, σε αντίθεση με το τυπικό του σχολικού βιβλίου, στο LinkedIn συνδέεται έντονα με όρους της αγοράς, όπως «skills» και «endorsements» (Εικόνα 9), επιτρέποντάς μας να κάνουμε λόγο για «υπερλεξικοποίηση», ως τεχνική «ιδεολογικής πειθούς» (Machin & Mayr 2012: 37). Η πειθώ έγκειται στην προσπάθεια να πειστούν οι χρήστες της ΠΚΔ για την αξία της ενσωμάτωσης της ορολογίας της αγοράς στην επαγγελματική τους δικτύωση και στην αναζήτηση εργασίας, λειτουργώντας έτσι σε ένα πλαίσιο «κανονικοποίησης» της δράσης τους.

Εικόνα 9: Ο τομέας των δεξιοτήτων

Η «κανονικοποίηση» αυτή είναι εμφανής και στο προσχεδιασμένο περιεχόμενο άλλων τομέων του προφίλ, όπως στον τομέα των προσωπικών πληροφοριών, όπου η προσθήκη φωτογραφίας είναι – έμμεσα – υποχρεωτική, καθώς αν ο χρήστης δεν προσθέσει κάποια φωτογραφία προφίλ ο σχετικός διαθέσιμος χώρος παραμένει ορατός, άλλα κενός. Ταυτόχρονα, το προφίλ, ως ένα πολυσημειωτικό ΚΕ, περιλαμβάνει και σημειωτικούς τρόπους πέραν του γραπτού λόγου, συγκεκριμένα την εικόνα αλλά και τα *διαδραστικά σημεία* (Adami 2014) που δημιουργούν *υπερκειμενικές διαδρομές*, όπως τα διάφορα είδη ετικέτας (tags και hashtags) και οι υπερσύνδεσμοι.

Τέλος, οι βασικές γραφηματικές, τυπογραφικές συμβάσεις του προφίλ, η γραμματοσειρά και το χρώμα, είναι προκαθορισμένες από την ΠΚΔ και μη επεξεργάσιμες. Αυτό συνεπάγεται ότι το μέσο προωθεί τη δική του αισθητική ομοιομορφία, γεγονός που, αν συνδυαστεί με τις απόπειρες «κανονικοποίησης» των επιλογών των χρηστών, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι χρήστες οφείλουν να «συμμορφώνονται» στις σημειοτεχνικές συμβάσεις που τίθενται από την

ΠΚΔ, με μερική μόνο δυνατότητα επεξεργασίας και διαχείρισης περιεχομένου. Πρόκειται για τις «νόρμες, στρατηγικές, τεχνολογίες […] και δυναμικές» που η Petroni (2019: 262) θεωρεί πώς το LinkedIn επιβάλλει στη σημείωση.

Σχετικά με τις ΚΔ ιδιαιτερότητες του ΚΕ του προφίλ, προστίθενται, σε σχέση με το παραδοσιακό βιογραφικό, ορισμένοι νέοι συμμετέχοντες: εκτός από τον δημιουργό του προφίλ και την εταιρεία που το αξιολογεί, στη λειτουργία του προφίλ συμμετέχουν επιπλέον τόσο οι σχεδιαστές του λογισμικού της ΠΚΔ, όσο και το λογισμικό αυτό καθαυτό μέσω της δράσης των αλγορίθμων. Παράλληλα, τα προφίλ των χρηστών είναι πάντοτε «ενεργά» και συνεπώς άμεσα προσβάσιμα σε υπεύθυνους προσλήψεων αλλά και σε μηχανές αναζήτησης που «σκανάρουν» με αυτόματο, μηχανικό τρόπο τα διαθέσιμα προφίλ ψάχνοντας για λέξεις-κλειδιά (Wallwork 2014). Η διαδικασία αυτή γίνεται χωρίς τοπικούς ή χρονικούς περιορισμούς, ακριβώς επειδή τα προφίλ είναι πάντοτε ενεργά και έχουν – δυνητικά – παγκόσμια εμβέλεια.

Το γεγονός ότι τα προφίλ είναι πάντοτε ενεργά μαρτυρά και μια αναπλαισίωση της κοινωνικής πρακτικής που συνδέεται με το βιογραφικό. Ιστορικά, όπως φάνηκε και στο παράδειγμα από το σχολικό βιβλίο, το βιογραφικό σημείωμα συνδέθηκε με την αναζήτηση εργασίας. Όμως, η αναδιαμεσολάβηση του ΚΕ στο LinkedIn, ένα μέσο κοινωνικής δικτύωσης για επαγγελματίες, κατ' ανάγκη αναπλαισιώνει τη βασική λειτουργία του ΚΕ, προσθέτοντας στους επικοινωνιακούς του στόχους και την επαγγελματική δικτύωση. Μάλιστα, η δικτύωση αυτή συχνά λαμβάνει χώρα με αλγοριθμική διαμεσολάβηση, όπως στον τομέα των καλύτερων στιγμών (Εικόνα 8), όπου ο αλγόριθμος αναγνωρίζει τη σύνδεση μεταξύ των χρηστών και προωθεί την μεταξύ τους επικοινωνία με μια σειρά από προεξέχοντα διαδραστικά σημεία (λ.χ. Say Hello) που προσκαλούν τους χρήστες σε διαπροσωπική επαφή.

Ως προς το ΙΣ πλαίσιο της λειτουργίας του προφίλ, το ίδιο το LinkedIn τονίζει ότι το προφίλ προσδίδει μια «ατομική πινελιά που ένα τυπικό ρεζουμέ ή βιογραφικό πιθανόν να μην αντανακλά»[8]. Η ατομική, όμως, πινελιά δεν είναι απόλυτα ελεύθερη, αλλά αναγκαστικά συμμορφώνεται στις ενσωματωμένες στον τεχνολογικό σχεδιασμό συμβάσεις για το τι πρέπει να περιλαμβάνει ο κάθε τομέας. Πράγματι, στο προφίλ μπορούμε να διακρίνουμε αρκετές από τις κανονιστικές τάσεις της ΠΚΔ, όπως η ομοιομορφία του περιεχομένου και η *δεδομενοποίηση* (van Dijck 2013) της δράσης, η μετατροπή, δηλαδή, της δράσης των χρηστών σε δεδομένα που καθεφτίζουν την προσωπική επαγγελματική ταυτότητα των χρηστών, όπως κατασκευάζεται στο περιβάλλον της ΠΚΔ. Συνολικά, όλα τα ψηφιακή ίχνη που αφήνουν με τη δράση τους οι χρήστες μετατρέπονται σε μαζικά δεδομένα προς αξιοποίηση από διαφημιστές, μηχανές

[8] https://www.linkedin.com/help/linkedin/answer/a564064/linkedin-profile-overview?lang=en (Πρόσβαση 14/3/2023).

αναζήτησης και υπεύθυνους προσλήψεων, αποδεικνύοντας ότι η ΠΚΔ δεν είναι μια απλή «αναδιαμεσολαβήτρια» του ΚΕ του βιογραφικού, αλλά ενεργή κοινωνική πρωταγωνίστρια στην επαγγελματική δικτύωση και στην αναζήτηση εργασίας.

4.3. Το βιογραφικό στο Instagram

Ο κειμενικός χώρος του βιογραφικού (bio) (Εικόνα 10) στο προφίλ στο Instagram θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως «μίνι βιογραφία», καθώς πρόκειται για ένα πλαίσιο 150 χαρακτήρων στο οποίο διατίθενται διαδραστικές και μη διαδραστικές μορφές σημείωσης για την «καταγραφή των ταυτοτικών χαρακτηριστικών των χρηστών» (Barton & Lee 2013). Έτσι, οι χρήστες μπορούν να αξιοποιήσουν ποικίλες γραφηματικές επιλογές, σύμβολα και εικονικούς χαρακτήρες emojis, αλλά και να κατασκευάσουν διαδραστικά πολυτροπικά σημεία, αξιοποιώντας τα σύμβολα @ (tag) ή # (hashtag). Οι χρήστες μπορούν να επιλέξουν ποια στοιχεία θα συμπεριλάβουν στους 150 χαρακτήρες, με τις πληροφορίες να είναι διαχειρίσιμες, καθώς μπορούν να τροποποιηθούν, να επεξεργαστούν και να διαγραφούν. Σχετικά με τη διάταξη, αξιοσημείωτη είναι η απουσία υπο-τομέων – σε αντίθεση με το βιογραφικό στο σχολικό βιβλίο και το προφίλ στο LinkedIn – στο bio, γεγονός που επιτρέπει στους χρήστες να οργανώνουν τις πληροφορίες όπως επιθυμούν.

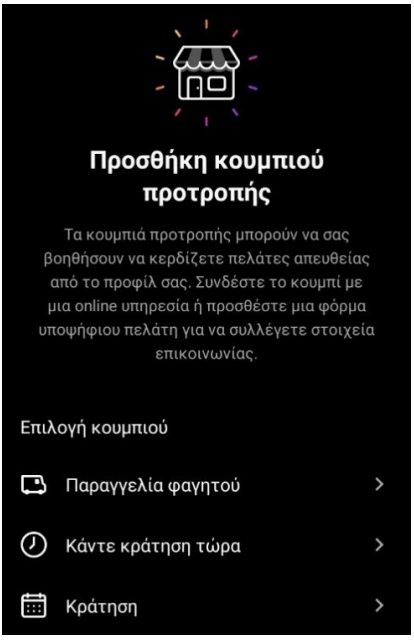

Εικόνα 10: Ο τομέας του βιογραφικού στο Instagram

Ως προς το περιεχόμενο του bio, το γεγονός ότι πρόκειται για έναν τομέα του προφίλ που – μαζί με τη φωτογραφία των χρηστών – είναι υποχρεωτικά

ορατός σε όλα τα μέλη της κοινότητας του Instagram, ωθεί, δυνητικά, σε αυτοπεριγραφικές επιλογές που θα είναι «αξιομνημόνευτες» (Swales 2009). Στα επαγγελματικά προφίλ, μάλιστα, οι χρήστες μπορούν να συμπληρώσουν αυτήν την αυτοπεριγραφή, επιλέγοντας την ιδιότητά τους μέσα από μια γκάμα προκαθορισμένων κατηγοριών. Το ενδιαφέρον εδώ είναι ότι οι κατηγορίες που «πριμοδοτούνται», όπως μαρτυρά και η κατηγορία «σχεδιαστής» στο παραπάνω παράδειγμα (Εικόνα 10), συνδέονται άμεσα με την ευρέως διαδεδομένη κουλτούρα της ΠΚΔ, μια κουλτούρα ψυχαγωγίας, ψηφιακής δημιουργίας και κατανάλωσης.

Προχωρώντας στις ΚΔ ιδιαιτερότητες, με την αλγοριθμική διακίνηση του περιεχομένου, την προσβασιμότητα και την αναζητησιμότητα του κάθε προφίλ στο Instagram, το βιογραφικό γίνεται προϊόν δυνάμει ευρείας «κατανάλωσης». Παράλληλα, απουσιάζει η δυνατότητα για διανθρώπινη διεπίδραση στο bio, με την ΠΚΔ να αναλαμβάνει τον ρόλο του συνομιλητή. Συγκεκριμένα (Εικόνα 11), η ΠΚΔ δεν δίνει απλώς τη δυνατότητα επιλογών, όπως εν προκειμένω την «προσθήκη [ενός] κουμπιού προτροπής», αλλά επιχειρεί και να πείσει τους χρήστες να συμμορφωθούν στις ΣΤ και ΚΔ της προτάσεις, όπως διαφαίνεται στο παράδειγμα. Με άλλα λόγια, η ΠΚΔ ως δρών στοιχείο αλληλεπιδρά με τον κάθε χρήστη, δημιουργώντας μια 1:1 σχέση παροχής και ζήτησης (Jovanovic & van Leeuwen 2018).

Εικόνα 11: Η δυνατότητα προσθήκης κουμπιού προτροπής στα επαγγελματικά βιογραφικά στο Instagram

Ανακεφαλαιώνοντας και συμπληρώνοντας ως προς το ΙΣ πλαίσιο, το Instagram, με τις προαναφερθείσες ΣΤ και ΚΔ παροχές, ωθεί στη δημιουργία βιογραφικών που «ξεχωρίζουν», που απαρτίζονται από στοιχεία οπτικά και αισθητικά αξιομνημόνευτα, τα οποία και αναδεικνύουν τις πραγματικές ή «φαντασιακές» (Darwin & Norton 2015) ταυτότητες των χρηστών. Παρατηρείται, συνεπώς, ότι ένα παραδοσιακά επαγγελματικό ΚΕ, το βιογραφικό, μετατρέπεται στο Instagram σε (αυτό-)προωθητικό, με στοιχεία του Λόγου της διαφήμισης να «εισβάλλουν» στο βιογραφικό. Αυτό συμβαίνει καθώς το Instagram θεωρεί το bio αναπόσπαστο στοιχείο του ευρύτερου εταιρικού του Λόγου που εστιάζει στη της δημιουργία και διακίνηση οπτικοακουστικού ψυχαγωγικού και προωθητικού περιεχομένου (Poulsen 2018).

5. ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Στο παρόν κείμενο, συγκρίνοντας το βιογραφικό σε σχολικό βιβλίο, LinkedIn και Instagram αναδείχθηκε η ανασημειωμένη και υβριδική φύση του ΚΕ, όταν αναδιαμεσολαβείται σε ψηφιακά περιβάλλοντα, όπου οι ΣΤ, ΚΔ και ΙΣ δυνατότητες και περιορισμοί των ΠΚΔ συμμετέχουν ενεργά στη δομή και τη λειτουργία του ΚΕ. Ειδικότερα, τονίστηκε ότι και στα τρία παραδείγματα βιογραφικού υπάρχουν ρητά ή υπόρρητα κοινωνικο-σημειωτικά καθεστώτα (van Leeuwen 2008), με την περίπτωση, όμως, των ψηφιακών βιογραφικών να ξεχωρίζει, καθώς εκεί οι ΣΤ και ΚΔ νόρμες είναι δυναμικού τύπου και καθορίζονται από τη διεπίδραση ανθρώπινων και μη πρωταγωνιστών, ειδικά των αλγορίθμων, οι οποίοι καθοδηγούν, απαιτούν, αξιολογούν, πριμοδοτούν και καθιστούν ορατούς συγκεκριμένους τύπους αλληλεπίδρασης (Georgakopoulou, Iversen & Stage 2020· Petroni 2019).

Έπειτα, παρατηρήθηκε και μια διαδοχική αναπλαισίωση του σκοπού του υπό συζήτηση ΚΕ, από το βιογραφικό για αναζήτηση εργασίας στην παραδοσιακή του μορφή, στο προφίλ για κατασκευή επαγγελματικής ταυτότητας και επαγγελματική δικτύωση στο LinkedIn και τελικά στο bio για ανάδειξη της υποκειμενικότητας και αυτό-προώθηση στο Instagram. Για την αξιολόγηση των διαδικασιών της αναδιαμεσολάβησης του ΚΕ από τις ΠΚΔ, ιδιαίτερα χρήσιμη αποδεικνύεται η έννοια των «διελεύσεων» (traversals) του Lemke (2005), όρος που αναφέρεται σε ΣΤ στοιχεία που διαρρηγνύουν τα συμβατικά όρια μεταξύ των διαφόρων μορφών βιογραφικού, δημιουργώντας έτσι ανασημειωμένες και υβριδικές εκδοχές τους. Πιο αναλυτικά, αξιοποιώντας και την ορολογία της Herring (2013), το βιογραφικό στο σχολικό βιβλίο μπορεί να χαρακτηριστεί ως το οικείο (familiar), καθώς διαθέτει τα περισσότερα από τα συμβατικά χαρακτηριστικά του ΚΕ του βιογραφικού, το προφίλ στο LinkedIn αναδεικνύεται ως το αναπροσαρμοσμένο (reconfigured) βιογραφικό, ως ένα μέλος της αποικίας το οποίο διατηρεί τα βασικά αλλά προσθέτει και κάποια νέα χαρακτηριστικά,

ενώ το bio στο Instagram είναι το αναδυόμενο (emergent) βιογραφικό, ένα νέο, δευτερεύον, μέλος της αποικίας της βιογραφίας που κρατά ελάχιστες από τις συμβάσεις του ΚΕ.

6. ΕΠΙΛΟΓΙΚΑ: Η ΜΑΘΗΣΗ ΩΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΤΙΚΗ ΕΜΠΛΟΚΗ

Η περιγραφόμενη αυτή νέα κειμενική πραγματικότητα έχει σημαντικές συνέπειες για τη γλωσσική εκπαίδευση, καθώς οι παιδαγωγικοί πρωταγωνιστές καλούνται να διαπραγματευτούν τόσο τη νέα πολυσημειωτική και υβριδική φύση των ΚΕ, όσο και τον δυναμικό ρόλο μη ανθρώπινων παραγόντων. Όπως τονίζει και ο Pennycook (2014), ο στόχος της εκπαίδευσης είναι η ανάπτυξη «πορωδών» (resourceful) ομιλητών, δηλαδή δρώντων που θα αναπτύσσουν τα κατάλληλα *ρεπερτόρια* (Blommaert 2018) και θα μπορούν να κινούνται μεταξύ στυλ, Λόγων, επιπέδων ύφους και ΚΕ.

Παιδαγωγικά, η στόχευση αυτή απαιτεί «εξάσκηση, […] χρόνο και προσπάθεια για [ανάπτυξη] σκέψη[ς] έξω από το κουτί» (Adami 2015). Πιο συγκεκριμένα, ο Kern (2015: 237, 259) εισάγει την έννοια της *συσχετιστικής παιδαγωγικής*, για να αναφερθεί στη θεμελιώδη σπουδαιότητα της εκμάθησης των κειμενικών συμβάσεων (ορθογραφία, γραμματική, ΚΕ, κειμενικοί τύποι), αλλά και του πώς οι συγκεκριμένες συμβάσεις αναπλαισιώνονται ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες του κάθε (υλικού, συμβολικού και πολιτισμικού) συγκειμένου χρήσης.

Ως προς τα ΚΕ, λοιπόν, αναδεικνύεται ως απαραίτητη η επίγνωση των γραμματικοσυντακτικών συμβάσεων κάθε ΚΕ, αλλά και η καλλιέργεια της «ταυτοτικής» ικανότητας των πρωταγωνιστών να βρίσκονται σε εγρήγορση προκειμένου να μπορούν να αναπτύσσουν μια κριτική επίγνωση των ΚΕ (Devitt 2009):

i. ως πολύ-επίπεδα και δυναμικά σημειωτικά αντικείμενα, με έμφαση στις επικοινωνιακές συμβάσεις και στο πώς αυτές ανασημειώνονται.
ii. ως διαδικασίες, με στόχο να κατανοούν τις κειμενικές οικολογίες στο ψηφιακό ή συμβατικό πλαίσιο σχεδιασμού, «προς την κατεύθυνση της κατανόησης των κοινωνικών πρακτικών εντός των οποίων ανήκουν» (Κουτσογιάννης 2017).
iii. ως ιστορικά πλαισιωμένες κατηγορίες, με σκοπό να αναπτύσσουν κριτική συγκειμενική επίγνωση και να προσεγγίζουν τα ΚΕ ως «οργανικά στοιχεία του σύγχρονου [πολιτισμικού και πολιτικο-]οικονομικού τρόπου ζωής» (ο.π.).

Κλείνοντας, όπως τονίζουν οι Bezemer και Kress (2016), κάθε εμπλοκή σε κοινωνικά περιβάλλοντα καθίσταται «μεταμορφωτική» (transfrormational),

μπορεί δηλαδή να επηρεάσει το είδος των ταυτοτήτων που αναδύονται. Η διαμόρφωση, συνεπώς, κατάλληλων περιβαλλόντων μαθησιακής εμπλοκής με τα ΚΕ που θα λαμβάνουν υπόψη τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά θα συνεισφέρει στην καλλιέργεια εγγράμματων μαθητικών ταυτοτήτων που θα μπορούν να «διαβάζουν», να διαχειρίζονται και να ανασχεδιάζουν τη νέα κειμενική πραγματικότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adami 2014: E. Adami, What's in a click? A social semiotic framework for the multimodal analysis of website interactivity. *Visual Communication*, *14*(2), 133–153.

Adami 2015: E. Adami, A Social Semiotic Perspective on Digital Mobility. *Media Education. Studi, ricerche, buone pratiche, 6*(2), 184–207.

Askehave & Nielsen 2005: I. Askehave, E. Nielsen, Digital genres: a challenge to traditional genre theory. *Information Technology & People, 18*(2), 120–141.

Bakhtin 1986: M. Bakhtin, *Speech Genres & Other Late Essays*. Austin: University of Texas Press.

Barton & Lee 2013: D. Barton, C. Lee, *Language online: Investigating digital texts and practices.* London/New York: Routledge.

Basthomi 2012: Y. Basthomi. Curriculum vitae: A discourse of celebration with narcissistic allusions. *TEFLIN Journal, 23*(1), 1–24.

Bezemer & Kress 2016: J. Bezemer, G. Kress, *Multimodality, Learning and Communication: A Social Semiotic Frame*. London/New York: Routlege.

Bhatia 2004: V. Bhatia, *Worlds of Written Discourse: A Genre-Based View*. London: Continuum.

Blommaert 2018: J. Blommaert, *Durkheim and the Internet: Sociolinguistics and the Sociological Imagination*. London: Bloomsbury Academic.

Bolter & Grusin 2000: J. Bolter, R. Grusin, *Remediation: Understanding New Media*. Cambridge: MIT Press.

Bucher & Helmond 2018: T. Bucher, A. Helmond, The Affordances of Social Media Platforms. In J. Burgess, A. Marwick & T. Poell (eds.), *The SAGE Handbook of Social Media* (pp. 233–253). London: SAGE Publications.

Darvin & Norton 2015: R. Darvin, B. Norton, Identity and a Model of Investment in Applied Linguistics. *Annual Review of Applied Linguistics, 35*, 36–56.

Devitt 2009: A. Devitt, Teaching Critical Genre Awareness. In C. Bazerman, A. Bonini, D. Figueiredo (eds.), *Genre in a Changing World* (pp. 337–351). Anderson: Parlor Press.

Djonov & van Leeuwen 2018: E. Djonov, T. van Leeuwen, Social media as semiotic technology and social practice: the case of ResearchGate's design and its potential to transform social practice. *Social Semiotics, 28*(5), 641–664.

Furka 2008: I. Furka, The curriculum vitae and the motivational letter: A rhetorical and cultural analysis. *WoPaLP, 2*, 18–37.

Garzone 2018: G. Garzone, Job Advertisements on LinkedIn. Generic integrity and evolution. *Lingue e Linguaggi, 26*, 197–218.

Gee 2014: J. P. Gee, *How to do Discourse Analysis: A Toolkit*. London/New York: Routledge.

Georgakopoulou, Iversen & Stage 2020: A. Georgakopoulou, S. Iversen, C. Stage, *Quantified Storytelling. A narrative analysis of metrics on social media*. London: Palgrave Macmillan.

Herring 2013: S. Herring, Discourse in Web 2.0: familiar, reconfigured, and emergent. In D. Tannen & A. M. Trester (eds.), *Georgetown University Round Table on Languages and Linguistics 2011: Discourse 2.0: Language and New Media* (pp. 1–25). Washington: Georgetown University Press.

Iedema 2003: R. Iedema, Multimodality, Resemiotization: Extending the Analysis of Discourse as Multi-Semiotic Practice. *Visual Communication, 2*, 29–57.

Jovanovic & van Leeuwen 2018: D. Jovanovic, T. van Leeuwen, Multimodal dialogue on social media. *Social Semiotics*, *28*(5), 683–699.

Kern 2015: R. Kern, *Language, Literacy and Technology*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kress 2010: G. Kress, *Multimodality. A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication.* London/New York: Routledge.

Lemke 2005: J. Lemke, Multimedia Genres and Traversals. *Folia Linguistica, 39*(1–2), 45–56.

Machin & Mayr 2012: D. Machin, A. Mayr, *How to Do Critical Discourse Analysis: A Multimodal Introduction*. London: SAGE Publications.

Maly & Blommaert 2019: I. Maly, J. Blommaert, Digital Ethnographic Linguistic Landscape Analysis (ELLA 2.0). *Tilburg Papers in Culture Studies, 233*.

Myers 2010: G. Myers, *The Discourse of Blogs and Wikis*. London: Continuum.

Pennycook 2014: A. Pennycook, Principled Polycentrism and Resourceful Speakers. *The Journal of Asia TEFL, 11*(4), 1–19.

Petroni 2019: S. Petroni, How Social Media Shape Identities and Discourses in Professional Digital Settings: Self-Communication or Self-Branding? In P. Bou-Franch & P. G-C. Blitvich (eds.), *Analyzing Digital Discourse* (pp. 251–281). London: Palgrave Macmillan.

Poulsen 2018: S. V. Poulsen, Constructing the Corporate Instagram Discourse – A Critical Visual Discourse Approach. *Digital Age in Semiotics and Communication*, *1*(1), 95–112.

Poulsen & Kvåle 2018: S. V. Poulsen, G. Kvåle, Studying social media as semiotic technology: a social semiotic multimodal framework. *Social Semiotics, 28(5),* 700–717.

Scollon & Scollon 2004: R. Scollon, S. W. Scollon, *Nexus Analysis: Discourse and the Emerging Internet*. London/New York: Routledge.

Swales 2009: J. Swales, World of genre—metaphors of genre. In C. Bazerman, A. Bonini, & D. Figueiredo (επιμ.), *Genre in a Changing World* (pp. 1–16). Anderson: Parlor Press.

van Dijck 2013: J. van Dijck, *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*. Oxford Scholarship Online.

van Leeuwen 2008: T. van Leeuwen, *Discourse and Practice: New Tools for Critical Discourse Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Wallwork 2014: A. Wallwork, *CVs, Resumes, and LinkedIn: A Guide to Professional English*. New York: Springer.

Κουτσογιάννης 2017: Δ. Κουτσογιάννης, *Γλωσσική διδασκαλία χθες, σήμερα, αύριο: μια πολιτική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Παπαδόπουλος 2020: Ν. Παπαδόπουλος, *Αναλύοντας το LinkedIn ως Σημειωτική Τεχνολογία. Πολιτικές και Εκπαιδευτικές Προεκτάσεις* [Μεταπτυχιακή Διατριβή]. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Πολίτης 2015: Π. Πολίτης, Επισημάνσεις στην κειμενική διδασκαλία των εγχειριδίων του Δημοτικού για το γλωσσικό μάθημα. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας [Online], [https://www.greek-language.gr/digitalResources/files/document/gram_first_grade/06.pdf]

Nikos Papadopoulos
Department of Linguistics, School of Philology
Aristotle University of Thessaloniki

Natasha Topalidou Laskaridou
School of French Language and Literature, Faculty of Philosophy
Aristotle University of Thessaloniki

CURRICULUM VITAE AS A NEXUS OF RESEMIOTIZATION AND HYBRIDIZATION: CROSS-PLATFORM APPROACHES AND LANGUAGE EDUCATION

Summary

The purpose of the present paper is to contribute to scholarly dialogue around genres, with a focus on curriculum vitae in traditional and new communication media. Specifically, we will study new types of resumes on social media platforms, including profiles on LinkedIn and bios on Instagram, in contrast to the resumes in the Greek language textbook of the 2nd grade of High School. Employing a transdisciplinary Mediated Discourse Analysis framework, we highlight changes in the structure, content, and function of the genre in question. Our analysis brings to the fore the resemiotized, hybrid, and polyphonic nature of curricula vitae in digital environments, taking into account the semio-technical, socio-interactive, and historical-contextual affordances of digital media. Our findings have important implications for language education, for pedagogical actors are required to engage with both the new polysemiotic and hybrid nature of genres and the dynamic role of non-human actors, such as algorithms, in communication and social action.

Keywords: Language education, Genres, Mediated Discourse Analysis, Social media platforms

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch32

Ανθούλα Ροντογιάννη[1]
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Τμήμα Γαλλικής Γλώσσας και Φιλολογίας

ΨΥΧΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΥΣΗΜΙΑΣ ΤΟΥ ΡΗΜΑΤΟΣ *ΦΕΡΩ*

Η παρούσα μελέτη προσεγγίζει τις ιδιαιτερότητες τόσο της φύσης όσο και της λειτουργίας του ρήματος γενικότερα, σύμφωνα με τη ψυχομηχανική / ψυχοσυστηματική θεωρία του G.Guillaume, η οποία θέτει ως αξίωμα την ύπαρξη μιας θεμελιώδους παράστασης που αναδεικνύει τους βαθύτερους μηχανισμούς της σκέψης ως δράση στο λόγο. Πρόκειται για τον Ριζικό Δυαδικό Τανυστή (*Tenseur Binaire Radical*), ο οποίος ως σταθερό υπόστρωμα της βαθιάς δραστηριότητας της σκέψης απεικονίζει την αναχαίτιση της σκέψης από τη γλώσσα και αποτελεί το μηχανισμό της δύναμης της ανθρώπινης σκέψης. Στόχος μας είναι να ερευνήσουμε το ζήτημα της πολυσημίας του ρήματος *φέρω*, μέσω του μηχανικά σταθερού δυαδικού τανυστή, του οποίου η αναγνώριση μας παρέχει, παράλληλα με τη δυνατότητα αποσαφήνισης του υπόβαθρου των αμφισημιών και, κατά συνέπεια, της διάκρισης των διαφορετικών σημασιών του πολύσημου λεξήματος, μια πιο βαθιά γνώση της δομής του λόγου γενικότερα.

Λέξεις – κλειδιά: Ψυχομηχανική, Σημασιολογία, Λεξικολογία, Λεξικογραφία, Πολυσημία

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Gustave Guillaume, αν και εμπνεύστηκε από τη δομική γλωσσολογία του Ferdinand de Saussure, διαφοροποιείται από αυτή, όχι μόνο ως προς την ορολογία που επιλέγει για να εκφράσει τις έννοιες που εξετάζει, αλλά και ως προς τον προβληματισμό που χαρακτηρίζει το σύνολο των θεωριών που συνθέτουν την Ψυχομηχανική / Ψυχοσυστηματική[2] ανάλυση του λόγου. Ξεπερνώντας τη δομική αντίληψη της γλώσσας ως απόλυτο σύστημα σχέσεων, κενό κάθε περιεχομένου, εστιάζει στις σχέσεις ανάμεσα στη μορφή και τη σημασία. Κάθε γλώσσα είναι ένα σύστημα συστημάτων. Ένα σύστημα, δηλαδή, στο οποίο υπάγονται τα ήδη

[1] arontogianni@frl.auth.gr

[2] Για την Ψυχοσυστηματική / Ψυχομηχανική θεωρία του λόγου, βλ. Αναστασιάδη – Συμεωνίδη (1978) και Ροντογιάννη (2021).

ενταγμένα στη γλώσσα συστήματα. Ένα από αυτά, στο οποίο θα εστιάσουμε στη συνέχεια είναι το ρηματικό ή όπως το ονομάζει ο Guillaume, το ρηματο-χρονικό σύστημα (*système verbo-temporel*).

Η Ψυχοσυστηματική ορίζεται από τον ίδιο ως ένας *νέος κλάδος της Γλωσσολογίας που έχει ως αντικείμενο την ανακάλυψη και την ανασυγκρότηση των ψυχικών συστημάτων που συνθέτουν τη γλώσσα μέσα από ένα σύνολο συστηματικών κινήσεων* (Guillaume 1994: 219). Για τον Guillaume, όλα στη γλώσσα είναι κίνηση. Έτσι, η γλώσσα, από στατικό σύνολο δυαδικών αντιθέσεων, αποκτά μια δυναμική προοπτική μέσα από νοητικές διεργασίες όπου οι αντιθέσεις *(oppositions)* μελετώνται ως διαδοχικότητες, και ταξινομούνται σε πρώιμες και όψιμες θέσεις *(positions)* στον άξονα της κίνησης της σκέψης.

Η εργασία αυτή αναπτύσσεται γύρω από τρεις κεντρικούς άξονες. Στο πρώτο μέρος θα αναφερθούμε πολύ συνοπτικά στην έννοια του χώρου και του χρόνου ως βάση της σκέψης, της σκέψης η οποία βρίσκεται σε μόνιμη κίνηση / ταλάντωση ανάμεσα στο γενικό και το συγκεκριμένο και θα εστιάσουμε στην χρονική διάσταση του ρήματος καθώς ο χρόνος και το ρήμα είναι έννοιες αδιαχώριστες στη θεωρία του Guillaume. Στη συνέχεια θα μελετήσουμε το ρήμα σύμφωνα με τη ψυχομηχανική / ψυχοσυστηματική θεωρία, η οποία εστιάζει στις ιδιαιτερότητες τόσο της φύσης όσο και της λειτουργίας του ρήματος. Οι έννοιες του χρόνου και του προσώπου, άρρηκτα συνδεδεμένες με τη φύση του ρήματος, συμβάλλουν καθοριστικά στην κατηγοριοποίηση της λέξης και στο μηχανισμό της *πρόσπτωσης* (βλ. Ροντογιάννη 2021: 203–204). Παράλληλα, αποτελούν τη βάση για τις λεξικολογικές και σημασιολογικές προεκτάσεις της ψυχομηχανικής από τους συνεχιστές της θεωρίας του Guillaume, ειδικότερα όσον αφορά στην αξιοποίηση της διάκρισης του δυνάμει σημαινόμενου (*signifié de puissance*) στη γλώσσα και του ενεργεία σημαινόμενου (*signifié d'effet*)[3] στο λόγο κατά την κατανομική ανάλυση, την οργάνωση των πεδίων και την ανάλυση σε ελάχιστα σημασιακά συστατικά, με στόχο την αποσαφήνιση ζητημάτων της σημασιολογίας που προκύπτουν κατά την εξέταση της εννοιακής σχέσης της πολυσημίας. Η *χρονογένεση* (βλ. Αναστασιάδη–Συμεωνίδη: 1978: 312) και ο μηχανισμός της πρόσπτωσης είναι δυο κεντρικά σημεία της ψυχομηχανικής που συνδέονται με το ρήμα και μέσω αυτών θα προσεγγίσουμε στο τρίτο μέρος, τα παραδείγματα της πολυσημίας του *φέρω* όπως αυτά οργανώνονται πάνω στον δυαδικό τανυστή (ΔΤ). Αυτός ο θεμελιώδης ψυχομηχανισμός του δυαδικού τανυστή βρίσκεται παντού στη δομή της γλώσσας.

[3] Βλ. Ροντογιάννη (2021: 204): *Βασική διάκριση της θεωρίας του Guillaume, που εστιάζει στο επίπεδο βάθους της γλώσσας, είναι ο διαχωρισμός του δυνάμει σημαινόμενου στη γλώσσα, και του ενεργεία σημαινόμενου, στο λόγο.*

2. ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ G. GUILLAUME

2.1. Η σκέψη και η γλώσσα

Η σκέψη υπάρχει και κινείται μέσα μας, ανεξάρτητα από τη γλώσσα, αλλά μόνο ανακόπτοντας γλωσσικά την πορεία της μπορεί να γίνει στο μυαλό μας -σαν ανάκλαση σε καθρέφτη - ένα αντικείμενο προς θεώρηση. Η γλώσσα εμφανίζεται σαν το «σύνολο των μέσων που έχει συστηματοποιήσει και επιβάλλει στον εαυτό της η σκέψη προκειμένου να έχει μόνιμα τη δυνατότητα να *ανακόπτει / αναχαιτίζει* την ίδια της την πορεία. Η γλώσσα είναι απόλυτα ανεξάρτητη από τη σκέψη αλλά τείνει να ταυτίζεται με την δύναμη που έχει η σκέψη να ανακόπτει εντός της την ίδια της τη δραστηριότητα, όποια κι αν είναι αυτή» (*DTSL,* 250).[4] Εάν η σκέψη υπάρχει ανεξάρτητα από τη γλώσσα όσον αφορά στο περιεχόμενό της, « η γλώσσα είναι αυτή που δίνει μορφή στο περιεχόμενο της σκέψης και ταυτοχρόνως δίνει στη σκέψη τα μέσα για να ανακόψει και να συλλάβει την ίδια της τη δραστηριότητα» (*DTSL,* 369).

Στο σύστημα της γλώσσας τα πάντα είναι κίνηση και θέση. Η ανακάλυψη των κινήσεων και των θέσεων, πάνω στις κινήσεις, από τη σκέψη που τις αναχαιτίζει, αποτελεί τη βάση της κατασκευής των συστημάτων της γλώσσας και το αντικείμενο της ψυχομηχανικής. Τα δυο συνθετικά του όρου *ψυχο-* και *-μηχανική*, δηλώνουν τον συνδυασμό των ψυχικών συστημάτων της νοητικής αναπαράστασης των γλωσσικών συστημάτων και τη δυναμική της γλώσσας σε συνάρτηση με αυτή της σκέψης. Οι δυο πιο γενικές κινήσεις της σκέψης οι οποίες και χαρακτηρίζουν το ανθρώπινο πνεύμα είναι οι κινήσεις της γενίκευσης και της συγκεκριμενοποίησης.

2.2. Οι τάσεις γενίκευσης και συγκεκριμενοποίησης

Η κίνηση ανάμεσα στους δύο πόλους, το γενικό και το συγκεκριμένο, αποτελεί κυρίαρχη λειτουργία από την οποία εξαρτώνται όλες οι υπόλοιπες. Σύμφωνα με τον Guillaume, η δύναμη της σκέψης οφείλεται ακριβώς σε αυτή τη διπλή αέναη κίνηση. Χωρίς αυτή τη διπλή ικανότητα, που αποτελεί μια ολότητα εσωτερικά δυαδική, η ανθρώπινη σκέψη θα ήταν αδύναμη και αναποτελεσματική. Ό,τι συμβαίνει κατά την κατασκευή της γλώσσας, συμβαίνει ανάμεσα σε αυτά τα δυο όρια. Η μια κίνηση προηγείται πάντα της άλλης, δεν συμβαίνουν ποτέ ταυτόχρονα. Η πρώτη κίνηση γεννάει την ουσία του περιεχομένου (ή σημασία) και η δεύτερη, στην οποία περιλαμβάνεται και η πρώτη, γεννάει τη μορφή. Οι δυο παραστάσεις αντιδρούν η μια στην άλλη με τρόπο τέτοιο ώστε στην αντίληψη του άπειρου ή του γενικού απαντά μια αντίληψη του πεπερασμένου ή του συγκεκριμένου και αντίστροφα. Σε αυτή την ταλάντωση κατά την οποία

[4] DTSL : *Dictionnaire Terminologique de la Systématique du Langage* (Boone et Joly 1996).

κανένα στάδιο δεν είναι ποτέ ίδιο με κάποιο από τα προηγούμενα, βασίζονται και οι έννοιες του χώρου και του χρόνου.

2.3. Οι έννοιες του χώρου και του χρόνου

Για τον Guillaume «η σκέψη είναι ο χώρος όπου ορίζεται ο χρόνος, αλλά ο χρόνος είναι ο χώρος δράσης της σκέψης» (Guillaume 1994: 60). Ο χρόνος παρουσιάζεται σχηματικά, δανειζόμενος κατασκευαστικά μέσα από τον χώρο. Έχουμε τη ζωντανή, τη συγκεκριμένη εμπειρία του χώρου και του χρόνου, αλλά για να την εκφράσουμε αυτή την εμπειρία, χρειαζόμαστε μια παράσταση. Ο Guillaume θεωρεί την σχηματοποίηση των γλωσσικών φαινομένων ως το πιο αποτελεσματικό μέσο για την καλύτερη κατανόησή τους και χρησιμοποιεί τον όρο *παράσταση (représentation)* για να δηλώσει μια νοητική εικόνα, όπως π.χ. τη χωρική παράσταση του χρόνου. Η παράσταση είναι έννοια κλειδί στη θεωρία του καθώς αποτελεί τη γλωσσολογική μετουσίωση της εμπειρίας. Ο Guillaume διευκρινίζει πως η συγκεκριμένη παράσταση απορρέει από τη σκέψη και την διαχωρίζει από τις αντίστοιχες της φιλοσοφίας, της φυσικής και των μαθηματικών ως αποκλειστικά γλωσσολογική καθώς αναφέρεται σε αυτό που ο ίδιος ονομάζει *γλωσσολογικό χώρο* και *χρόνο*, νοητικές δηλαδή κατασκευές αποτυπωμένες στη γλώσσα. Χρησιμοποιεί δε τον όρο *αρχιτεκτονική* για να περιγράψει τη συστηματοποιημένη παράσταση, τη συστηματική κατασκευή του χρόνου και διακρίνει το στατικό γεωμετρικό πλαίσιο και την εγγραφή σε αυτό της κίνησης, της ροής, του περάσματος του χρόνου *(DTSL,* 60). Ο χώρος και ο χρόνος είναι οι δυο βασικές κατηγορίες στην αρχιτεκτονική των γλωσσών. Σε αυτή τη διάκριση ανάμεσα στον χώρο και τον χρόνο οφείλεται και η διάκριση ανάμεσα στο ουσιαστικό και το ρήμα στις ινδοευρωπαϊκές γλώσσες.

3. ΨΥΧΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΡΗΜΑΤΟΣ

3.1. Η αρχιτεκτονική του χρόνου: χρονογένεση και ρήμα

Στην Ψυχομηχανική, η χρονογένεση, όρος τον οποίο έχει αναλύσει η Αναστασιάδη – Συμεωνίδη στο άρθρο της για την ψυχομηχανική της μετοχής, είναι:

η πράξη κατά τη διάρκεια της οποίας γεννιέται η παράσταση του χρόνου μέσα στη σκέψη. Κατά συνέπεια, μια ιδιότητα της χρονογένεσης είναι να οδηγεί το πνεύμα από το επίπεδο του ονόματος στο επίπεδο του ρήματος. Η χρονογένεση δημιουργεί το ρήμα από το όνομα. Στην αρχή της χρονογένεσης το ρήμα είναι μόλις και μετά βίας ρήμα. Η θέση που κατέχει […] βρίσκεται βέβαια στο ρηματικό επίπεδο, αλλά είναι πάρα πολύ κοντά στο όνομα. Όταν προχωρήσει η χρονογένεση, το ρήμα αρχίζει να βρίσκει την πραγματική φύση του, που μορφολογικά εκφράζεται με την υποτακτική, όπου για πρώτη φορά από

την αρχή της χρονογένεσης εκφράζεται το πρόσωπο, χαρακτηριστικό σημάδι του ρήματος (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1978: 312). Η περιγραφή της χρονογένεσης καταδεικνύει τη δυναμική του ρηματικού συστήματος.

3.2. Ο μηχανισμός της πρόσπτωσης: εξωτερική πρόσπτωση πρώτου βαθμού

Στον πολύ σημαντικό μηχανισμό της πρόσπτωσης αναφερθήκαμε πιο διεξοδικά σε προηγούμενη μελέτη μας για την ψυχομηχανική του επιθέτου (βλ. Ροντογιάννη 2021: 203–204). Η πρόσπτωση σχετίζεται στην ψυχομηχανική με την απολύτως γενική κίνηση στο Λόγο / langage κατά την οποία παντού και πάντα υπάρχει φορέας σημασίας και πρόσπτωση αυτού του φορέα σε μια βάση. Το υποκείμενο ως βάση της σκέψης είναι αυτό στο οποίο στηρίζεται ο φορέας της σημασίας (το κατηγόρημα). Το κατηγόρημα προσδιορίζεται -από την ίδια τη σκέψη- σε ένα πρώιμο στάδιο, στο επίπεδο της γλώσσας και όχι στο επίπεδο του λόγου / discours, ενώ η πρόσπτωση του φορέα στη βάση, ή αλλιώς του κατηγορήματος στο υποκείμενο, αποτελεί -όψιμο στάδιο- στο επίπεδο του λόγου. Ως συνέπεια αυτής της διάκρισης, το ίδιον του ρήματος είναι ότι δεν αναφέρεται, δεν προσπίπτει στον εαυτό του. Είναι προορισμένο να βρει μια βάση, ένα υποκείμενο έξω από το ίδιο, εκτός του πεδίου της σημασίας του. Όταν η φύση του υποκειμένου δεν είναι προβλέψιμη από το ίδιο το κατηγόρημα στο επίπεδο της γλώσσας, μιλάμε για εξωτερική πρόσπτωση. Το ρήμα είναι, όπως και το επίθετο, κατηγορηματικό μέρος του λόγου που χαρακτηρίζεται από εξωτερική πρόσπτωση πρώτου βαθμού, καθώς η αντωνυμία ή το ουσιαστικό στο οποίο αναφέρεται χαρακτηρίζεται από εσωτερική πρόσπτωση.

ένας άνθρωπος	[**+**ΕΜΨ], [+ΑΝΘΡ]	
ένα άλογο	[**+**ΕΜΨ], [-ΑΝΘΡ]	
ένα αυτοκίνητο	[-ΕΜΨ], [**+**ΣΥΓΚ]	***φέρει*** [**+/-** ΕΜΨ, ΑΝΘΡ, ΣΥΓΚ]
ο χώρος	[-ΕΜΨ], [**+**ΑΦΗΡ]	

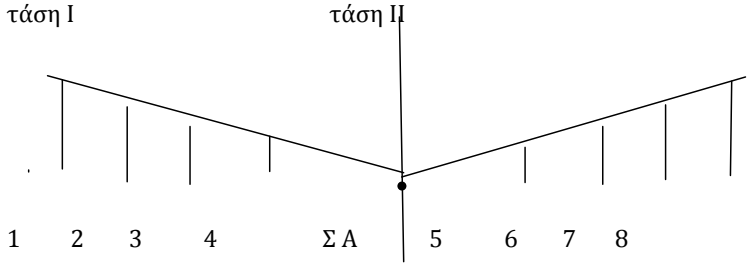
εξωτερική πρόσπτωση πρώτου βαθμού:

3.3. Ριζικός Δυαδικός Τανυστής *(Tenseur Binaire Radical)* και πολυσημία

Εάν από όσα είδαμε παραπάνω σχετικά με την κίνηση της σκέψης συγκρατήσουμε αφαιρετικά μόνο τη μηχανική τους, θα παρατηρήσουμε τις δυο κινήσεις, τη μια με κατεύθυνση από το ευρύ στο στενό πεδίο της συγκεκριμενοποίησης και την άλλη με κατεύθυνση από το στενό στο ευρύ πεδίο της γενίκευσης. Ο μηχανισμός δύναμης της σκέψης είναι το άθροισμα των δύο αυτών τάσεων. Η Ψυχομηχανική θέτει ως αξίωμα την ύπαρξη ενός θεμελιώδους

μηχανισμού, που αναδεικνύει τους βαθύτερους μηχανισμούς της σκέψης ως δράση στο λόγο, και τον ονομάζει ριζικό δυαδικό τανυστή (ΡΔΤ). Ριζικός με την έννοια ότι βρίσκεται ακριβώς στη ρίζα κάθε σκέψης ως δράση στο λόγο και δυαδικός, όχι μόνο γιατί περιλαμβάνει τις δύο τάσεις που αναπτύσσονται, αλλά και επειδή, η διπλή αυτή ικανότητα της σκέψης αποτελεί μια ολότητα εσωτερικά δυαδική.

Προϋποθέτει ότι η σκέψη ως δράση στο λόγο, όχι μόνο φέρει γλωσσικές λειτουργίες αλλά είναι και σε θέση να τις ακινητοποιεί στιγμιαία. Εξ ου και οι τομές αναχαίτισης που πραγματοποιούνται πάνω στις διανυσματικές τάσεις ανάλογα με τις ανάγκες παραγωγής λόγου και χάρη στις οποίες μπορεί ό,τι κατασκευάζεται στη γλώσσα να περάσει στον λόγο. Οι δυο τάσεις βρίσκονται παντού αντικριστά και αναπαριστούν την φυσική κίνηση της σκέψης.

Γράφημα Ι: Ριζικός Δυαδικός Τανυστής

4. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΥΣΗΜΙΑΣ ΤΟΥ ΡΗΜΑΤΟΣ *ΦΕΡΩ* ΣΤΟ ΡΔΤ

4.1. Παραδείγματα χρήσης του ρήματος *φέρω*

Επιχειρώντας να εφαρμόσουμε τις θεωρίες που προσεγγίσαμε ως εδώ, εξετάζουμε την πολυσημία του ρήματος *φέρω* σύμφωνα με τις δυο τάσεις κατασκευής της λέξης μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα χρήσης:

1) Είναι υπερήφανος για το όνομα που *φέρει*
2) Σύμφωνα με το έθιμο, η κόρη του *φέρει* το όνομα της μητέρας του
3) Ο καθηγητής του *φέρει* τον τίτλο του προέδρου του τμήματος
4) Ο σύντροφός της *φέρεται* ως βασικός ύποπτος
5) Αυτές οι αντιδράσεις μπορεί να δυσκολέψουν το άτομο που *φέρει* ψυχολογικά τραύματα
6) Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ποιος *φέρει* τον ιό
7) Το χρωμόσωμα *φέρει* γενετική πληροφορία
8) Κάποια είδη παπαγάλου *φέρουν* λοφίο
9) *Φέρει* από τη γέννησή του ένα μικρό σημάδι στην πλάτη
10) Το θύμα *έφερε* σημάδια βιασμού

11) Ο χώρος δεν *φέρει* ίχνη διάρρηξης
12) Το έγγραφο *φέρει* σφραγίδα και υπογραφή
13) Θα *φέρω* το γεγονός αυτό σε γνώση της διοίκησης
14) Θα *φέρει* το θέμα στη Βουλή / στη συνέλευση
15) *Έφερε* εις πέρας όλες τις εργασίες που του ανατέθηκαν
16) Οι τραυματιοφορείς *φέρουν* τον τραυματία πάνω σε φορείο
17) Θα οδηγούνται στο αυτόφωρο όσοι συλλαμβάνονται να *φέρουν* όπλο
18) *Φέρει* χιτώνα και ιμάτιο
19) Κατά την τελετή *έφερε* τη στολή και τα παράσημά του
20) Η Παναγία *φέρει* στην αγκαλιά της τον νεογέννητο Ιησού
21) Οι κίονες *φέρουν* κιονόκρανα από λευκό μάρμαρο
22) *Φέρεται* ευγενικά / καλά /άσχημα

4.2. Τάση Ι

Εξετάζοντας τα παραπάνω παραδείγματα, παρατηρούμε ότι το ρήμα *φέρω* δηλώνει:

- Στην τάση Ι, την μετάβαση από μια κατάσταση [+/-] μόνιμη, η οποία χαρακτηρίζει το υποκείμενο σε μια κατάσταση [+/-] προσωρινή την οποία προκαλεί το υποκείμενο. Η μετάβαση αυτή πραγματοποιείται μέσω των διαδοχικών τομών αναχαίτισης που σχηματίζουν ένα συνεχές:

Στην 1η τομή αναχαίτισης το ρήμα *φέρω* παίρνει τη σημασία του *Έχω κάποιον για κάτι,* (παρουσιάζομαι ως) :

1. Είναι υπερήφανος για το όνομα που *φέρει*
2. Σύμφωνα με το έθιμο, η κόρη του *φέρει* το όνομα της μητέρας του
3. Ο καθηγητής του *φέρει* τον τίτλο του προέδρου του τμήματος
4. Ο σύντροφός της *φέρεται* ως βασικός ύποπτος

Στη 2η τομή αναχαίτισης, από το «όλο» της 1ης τομής περνάμε στο *έχω εντός μου* :

5. *Φέρει* ψυχολογικά τραύματα
6. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ποιος *φέρει* τον ιό
7. Το χρωμόσωμα *φέρει* γενετική πληροφορία

ενώ στην 3η περνάμε σε εξωτερικά χαρακτηριστικά και το ρήμα δηλώνει *έχω κτ πάνω μου από κατασκευής:*

8. κάποια είδη παπαγάλου *φέρουν* λοφίο
9. *Φέρει* από τη γέννησή του ένα μικρό σημάδι στην πλάτη

Η διαφορά της 3ης από την 4η τομή έγκειται στο ότι αυτό που *έχω πάνω μου* δεν είναι από κατασκευής, αλλά *συνέπεια εξωτερικής παρέμβασης:*

10. Το θύμα *έφερε* σημάδια βιασμού
11. Ο χώρος δεν *φέρει* ίχνη διάρρηξης
12. Το έγγραφο *φέρει* σφραγίδα και υπογραφή

4.3. Το σημείο αντιστροφής (ΣΑ)

Στο σημείο αντιστροφής ενεργοποιούνται σημασιακά συστατικά και των δύο τάσεων: Το σημείο αυτό συνδέει την τελευταία στιγμή της Τάσης Ι *(έχω κτ.)* με την πρώτη στιγμή της Τάσης ΙΙ *(και το οδηγώ κάπου)*, και η αντιστροφή της κίνησης οδηγεί βαθμιαία από την στατική φύση στην κίνηση, από την κατάσταση στην ενέργεια. Έως το ΣΑ, η πρόθεση του υποκειμένου δεν αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση. Αντιθέτως από το ΣΑ και σε όλη την Τάση ΙΙ το αποτέλεσμα της πράξης είναι [+/-] συνέπεια της πρόθεσης του υποκειμένου:

13. Θα *φέρω* το γεγονός αυτό σε γνώση της διοίκησης
14. Θα *φέρει* το θέμα στη Βουλή / στη συνέλευση
15. *Έφερε* εις πέρας όλες τις εργασίες που του ανατέθηκαν

4.4. Τάση ΙΙ

Στην Τάση ΙΙ, το ρήμα *φέρω,* αντεστραμμένο, δηλώνει την μετάβαση από μια κατάσταση [+/-] προσωρινή την οποία προκαλεί το υποκείμενο σε μια κατάσταση [+/-] μόνιμη η οποία χαρακτηρίζει το υποκείμενο.

Έτσι, στην 5η τομή αναχαίτισης, στο *φέρω* διακρίνουμε ακόμα την έννοια της μεταφοράς ενώ ο προορισμός καθώς και η έκβαση της πράξης σταδιακά αποδυναμώνονται.

16. Οι τραυματιοφορείς *φέρουν* τον τραυματία πάνω σε φορείο
17. Θα οδηγούνται στο αυτόφωρο όσοι συλλαμβάνονται να *φέρουν* όπλο

Στην 6η τομή διακρίνουμε μόνο το αποτέλεσμα της πράξης: *έχω κάτι επάνω μου*, κυρίως με την έννοια του *φορώ*:

18. *Φέρει* χιτώνα και ιμάτιο
19. Κατά την τελετή *έφερε* τη στολή και τα παράσημά του

Στην 7η τομή το υποκείμενο χρησιμεύει πλέον ως στήριγμα και το ρήμα δηλώνει *έχω / κρατώ κάτι πάνω μου*:

20. Η Παναγία *φέρει* στην αγκαλιά της τον νεογέννητο Ιησού
21. Οι κίονες *φέρουν* κιονόκρανα από λευκό μάρμαρο

Στην τελευταία (8η) τομή ξαναβρίσκουμε το «όλο» της αρχικής όπως και τη σημασία του *έχω κάποιον για κάτι, παρουσιάζομαι ως*, μόνο που εδώ δηλώνει συμπεριφορά [+/- μόνιμο]:

22. *Φέρεται* ευγενικά / καλά /άσχημα

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Παρατηρούμε στα παραπάνω, τρία σημεία τα οποία αποτελούν και τις οργανωτικές αρχές του τανυστή:

1) Η δομική σχέση ανάμεσα στην αρχική και την τελική τομή αναχαίτισης πληροί την αρχή της ολότητας αφού οι διαδοχικότητες αποτελούν ένα συνεχές και προς τις δύο κατευθύνσεις,

ώστε : [A1 --> B1/ B2 --> A2].

2) Η αρχή της μη επανεμφάνισης των ίδιων τομών αναχαίτισης απορρέει από το γεγονός ότι η κυρίαρχη διαδοχικότητα ως χαρακτηριστικό του χρόνου δεν επιδέχεται οπισθοδρόμηση. Καμία τομή αναχαίτισης δεν επαναλαμβάνεται.

3) Η αρχή της ανομοιότητας των όρων στα 2 άκρα του τανυστή : ο όρος στην αρχή του τανυστή με τον όρο στο τέλος, αν και έχουν πολλές ομοιότητες, ωστόσο η ισοτιμία τους είναι ελλιπής. Έτσι παρατηρούμε, από τη μία τη βασική σχέση όπου το A1 οδηγεί στο B1 και το B2 στο A2 [A1 → B1/ B2 →A2], αλλά και τα σημασιακά συστατικά που τελικά διαφοροποιούν το A1 από το A2 [A1 ≠ A2]

[A1›B1 / B2›A2] & [A1 ≠ A2]

Ο ΔΤ, ως σταθερό υπόστρωμα της βαθιάς δραστηριότητας της σκέψης απεικονίζει την αναχαίτιση της σκέψης από τη γλώσσα και αποτελεί την παράσταση του μηχανισμού της δύναμης της ανθρώπινης σκέψης. Η αναγνώριση του μηχανικά σταθερού (μη μεταβαλλόμενου) ΔΤ αναδεικνύει τις διαδοχικότητες που αποτελούν ένα συνεχές και μας παρέχει τη δυνατότητα αποσαφήνισης του υπόβαθρου των αμφισημιών και, κατά συνέπεια, της διάκρισης των διαφορετικών σημασιών του πολύσημου λεξήματος, αλλά και μια πιο βαθιά γνώση της δομής του λόγου γενικότερα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναστασιάδη – Συμεωνίδη 1978: Α. Αναστασιάδη–Συμεωνίδη, Ψυχοσυστηματική της μετοχής στην κοινή νεοελληνική. *Φιλόλογος, 13*, 311– 319.

Boone et Joly 1996: A. Boone, A. Joly, *Dictionnaire terminologique de la systématique du langage.* Paris: L'Harmattan, coll. "Sémantiques".

Crystal 2003: D. Crystal, *Λεξικό Γλωσσολογίας και Φωνητικής*. Αθήνα: Πατάκης.

Douay & Roulland 1990: C. Douay, D. Roulland, *Les mots de Gustave Guillaume : Vocabulaire technique de la psychomécanique du langage.* Rennes: PUR.

Fuchs 1988: C. Fuchs, L'ambiguïté et la paraphrase en linguistique. In C. Fuchs (ed.), *L'ambiguïté et la paraphrase* (pp.15–20). Caen: Centre de Publications de l'Université de Caen.

Guillaume 2018: G. Guillaume, *Leçons de linguistique de Gustave Guillaume. Leçons de l'année 1940–1941*. Laval: PUL.

Guillaume 1994: G. Guillaume, *Langage et science du langage.* Paris–Québec: A.–G. Nizet, Presses de l'Université Laval.

Guillaume 1970: G. Guillaume, *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps, suivi de L'Architectonique du temps dans les langues classiques.* Paris: Librairie Honoré Champion.

Guimier 1991: Cl. Guimier, Incidence, ambiguïté et paraphrase. Approche psychomécanique. In C. Fuchs (ed.), *L'ambiguïté et la paraphrase* (pp. 77–81). Caen: Centre de Publications de l'Université de Caen.

Jacob 1986: A. Jacob, Temps opératif et temps existentiel. In *Cahiers de praxématique, 7* [Online], (2), [http:// journals.openedition.org/ praxematique/3504].

Larrivée 1993: P. Larrivée, Le tenseur binaire: note critique. *Revue québécoise de linguistique* [Online], *22*(2), [https://doi.org/10.7202/602774ar].

Martin 1976: R. Martin, *Inférence, antonymie et paraphrase, éléments pour une théorie sémantique*. Paris: Librairie C. Klincksieck, Bibliothèque française et romane.

Moignet 1981: G. Moignet, *Systématique de la langue française.* Paris: Klincksieck.

Μότσιου 1994: Β. Μότσιου, *Στοιχεία Λεξικολογίας, Εισαγωγή στη νεοελληνική λεξικολογία.* Αθήνα: Νεφέλη / Γλωσσολογία.

Ξυδόπουλος 2017: Γ. Ξυδόπουλος, *Λεξικολογία, Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού.* Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Picoche 1992 – a: J. Picoche*, Précis de lexicologie française, L'étude et l'enseignement du vocabulaire*. Nathan Université.

Picoche 1992 – b: J. Picoche, *Structures sémantiques du lexique français.* Paris: Nathan –Recherche, Linguistique Française.

Ponchon 1994: T. Ponchon, *Sémantique lexicale et sémantique grammaticale: le verbe Faire en français médiéval*, Genève, Droz, Publications romanes et françaises, CCXI.

Pottier 1992: B. Pottier, *Sémantique générale.* Paris: P.U.F. coll. Linguistique Nouvelle.

Pottier 1976: B. Pottier, *Sémantique et logique.* Paris: Editions Universitaires.

Robert 1985: P. Robert, *Le Grand Robert de la langue française, dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française.* Montréal–Paris: Dictionnaires Le Robert.

Ροντογιάννη 2021: Α. Ροντογιάννη, Ενδογλωσσική και διαγλωσσική προσέγγιση της συνωνυμίας. Συγκριτική μελέτη λογοτεχνικών μεταφράσεων με δίγλωσσα και μονόγλωσσα λεξικά. In Z. Gavriilidou, M. Mitsiaki & A. Fliatouras (eds.), *Proceedings of XIX EURALEX Congress: Lexicography for Inclusion* (pp. 203 – 214). Komotini: Democritus University of Thrace.

Rontogianni 2006: A. Rontogianni, *Sémantique et traduction. Problèmes de polysémie et de synonymie à travers les traductions grecques des Misérables de V. Hugo* [unpublished PhD. Thesis]. Paris: Université Paris–Sorbonne.

Soutet 2016: O. Soutet, Proposition d'une description sémantique du verbe être dans le cadre de la psychomécanique du langage. In *Bulletin de l'Association Guillaume Budé* (pp. 33–63).

Soutet 2010: O. Soutet, Réflexions d'un guillaumien, cinquante ans après la mort de Gustave Guillaume (1883–1960). *Zeitschrift Für Französische Sprache Und Literatur, 120*(2), 133–152.

Soutet 2005: O. Soutet, Peut–on représenter la chronogénèse sur le tenseur binaire radical? *Langue française*, *147*, 19–39.

Soutet 2003: O. Soutet, Tenseur binaire radical et la question de la polysémie lexicale en psychomécanique du langage: le cas du verbe entendre. In *Quaderni del CIRSIL* [Online], [www.lingue.unibo.it/cirsil].

Soutet 1995: O. Soutet, *Linguistique.* Paris: PUF.

Stefanini 1992: J. Stefanini, Quelques remarques sur la notion d'incidence. In: *Linguistique et Langue Française* (pp. 193–201). Paris: Éditions du CNRS.

Thavaud–Piton 2016: S. Thavaud–Piton, *Sémantique lexicale et psychomécanique guillaumienne*. Paris: Lambert–Lucas.

Toussaint 1983: M. Toussaint, Du temps et de l'énonciation. *Langages–La mise en discours*, *70*, 107–126.

Vassant 2005: A. Vassant, Dire quelque chose de quelque chose ou de quelqu'un et la théorie de l'incidence de Gustave Guillaume. In *La langue française au prisme de la psychomécanique du langage. Héritages, hypothèses et controverses*. *Langue française* (pp. 40–67). Paris: Larousse.

Vassant 1998: A. Vassant, De la théorie de l'incidence, encore. In *La ligne claire: De la linguistique à la grammaire: mélanges offerts à Marc Wilmet à l'occasion de son 60e anniversaire* (pp. 355–366).Paris–Bruxelles: Duculot, coll. Champs linguistiques,

Wilmet 1972: M. Wilmet, *Gustave Guillaume et son école linguistique*. Paris: Nathan; Bruxelles: Labor.

Anthoula Rontogianni
Aristotle University of Thessaloniki
Department of French Language and Literature

LA POLYSÉMIE LEXICALE EN PSYCHOMÉCANIQUE DU LANGAGE: LE CAS DU VERBE GREC *ΦΕΡΩ*

Summary

Dans cet article nous proposons une organisation lexicologique de la polysémie du lexème verbal grec *φέρω* selon les principes organisateurs du tenseur binaire radical. Pour ce faire, nous tentons, en premier lieu, d'introduire à la bibliographie grecque, de manière concise, des notions centrales de la systématique du langage. Nous commençons par une brève définition du langage et de la langue en tant que système des systèmes selon la théorie psychomécanique. Nous abordons ensuite les notions de cinétisme, du mouvement et des positions liées au mécanisme de puissance de la pensée qui est le tenseur binaire radical. Dans notre première partie, nous présentons les notions inséparables du temps et de l'espace et leur rapport avec la pensée ainsi que la dialectique oscillatoire « large / étroit/ large » qui constitue la puissance de la pensée. Dans notre deuxième partie, nous étudions le verbe, par une allusion succincte d'abord à ses différentes réalisations sur l'axe de la chronogénèse qui révèle le dynamisme du système verbal, ensuite au lien qui unit étroitement le verbe à la notion du temps et de la personne ainsi qu'à la notion d'incidence. Le verbe en tant que partie du discours prédicative, est caractérisé par l'incidence externe du premier degré. Finalement, dans notre troisième partie nous tâchons d'aborder la visualisation du mécanisme de subduction ésotérique par le biais du tenseur binaire radical et des emplois du verbe grec *φέρω* en guise d'exemple, dans le but de mesurer la portée heuristique de ce mode original de schématisation.

Keywords: Psychomécanique, Sémantique, Polysémie, Tenseur binaire radical

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch33

Ανδρέας Ρούβαλης[1]
Πανεπιστήμιο Πατρών,
Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών
Αγγελική Ράλλη[2]
Πανεπιστήμιο Πατρών,
Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

ΤΖΑΖΜΠΕΡΝΤΕΠΟΥΡΟΤΣΑΡΔΑ, ΜΑΤΣΟΜΠΕΡΝΤΕΔΟΚΟΥΤΑ, ΤΖΙΝΑΒΟΣΤΟΥΝΤΟΤΣΑΡΔΑ: Η ΣΥΝΘΕΣΗ ΣΤΑ ΚΑΛΙΑΡΝΤΑ

Τα Καλιαρντά, η αντιγλώσσα (Halliday 1976, 1978) των κοινωνικά περιθωριοποιημένων ομάδων παρενδυτικών, διεμφυλικών και ομοφυλόφιλων που δημιουργήθηκε και χρησιμοποιήθηκε καθ' όλη τη διάρκεια του 20ου αιώνα, αποτελείται, κυρίως, από σύνθετες λέξεις (Πετρόπουλος 2016· Ρούβαλης 2020). Βασικός στόχος του άρθρου είναι η μελέτη της σύνθεσης στα Καλιαρντά και η καταγραφή των ομοιοτήτων και των σημείων απόκλισης από την Κοινή Νέα Ελληνική (ΚΝΕ). Με τη βοήθεια ενός υλικού 1258 συνθέτων, αποδεικνύουμε ότι οι ομιλητές δεν αποκλίνουν από τους κανόνες και τις αρχές της νεοελληνικής μορφολογίας (Ράλλη 2022), αλλά χρησιμοποιούν ως βασικά συστατικά των συνθέτων είτε τμήματα δανείων είτε δικά τους δημιουργήματα. Συγκεκριμένα, ο εξαιρετικά παραγωγικός σχηματισμός συνθέτων στα Καλιαρντά χρησιμοποιώντας ιδιαίτερα λεξήματα αποτελεί συνειδητή στρατηγική που συνδέεται με την επιθυμία των ομιλητών να αποκλείσουν από την επικοινωνία όσους δεν ανήκουν στην εσω-ομάδα, αλλά και να δημιουργήσουν λέξεις με έντονο το στοιχείο του χιούμορ και της κοινωνικής κριτικής.

Λέξεις-κλειδιά: Καλιαρντά, Αντιγλώσσα, Σύνθεση

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Τα Καλιαρντά

Τα Καλιαρντά είναι η γλώσσα που δημιουργήθηκε από κοινωνικά περιθωριοποιημένες κοινότητες παρενδυτικών, διεμφυλικών, και αργότερα χρησιμοποιήθηκε, σύμφωνα με την Gkartzonika (2012), από κυρίως άντρες

[1] androuvalis@outlook.com
[2] ralli@upatras.gr

ομοφυλόφιλους. Χρησιμοποιούνταν, κατά κανόνα, στα μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας: την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, αν και υπάρχουν μαρτυρίες για διάδοσή τους και στην επαρχία (Ρεβενιώτη 2014). Σύμφωνα με τον Πετρόπουλο (2016), η λέξη Καλιαρντά προέρχεται από το γαλλικό "gaillard" που σημαίνει "εύθυμος, τολμηρός, αναιδής", ενώ ο Παπαζαχαρίου (1981) ετυμολογεί τη λέξη από το "*caliarda*» που σημαίνει «μαύρος».

Το λεξιλόγιο των Καλιαρντών ανήκει στα ειδικά λεξιλόγια και τα Καλλιαρντά αποτελούν ίσως τη μοναδική ελληνική αντιγλώσσα. Ως αντιγλώσσα η παρουσία της στο γλωσσικό οικοσύστημα είναι διπλή. Είναι κοινωνιόλεκτος καθώς ομιλείται από μία ομάδα του κοινωνικού συνόλου. Συγχρόνως, όμως, συνιστά και γλώσσα καθώς η κοινωνική ομάδα που χρησιμοποιεί τα Καλιαρντά συγκροτεί μία αντικοινωνία. Ο όρος αντικοινωνία αναφέρεται σε ένα κοινωνικό υποσύνολο που αποτελεί μέσο αντίστασης στην κοινωνική νόρμα λειτουργώντας ως συνειδητή εναλλακτική σε αυτή (Halliday 1976).

Δύο είναι οι βασικές λειτουργίες των Καλιαρντών. Πρώτον, συμβάλλουν στην αλληλοαναγνώριση των μελών της εσω-ομάδας (ingroup, Ρεβενιώτη 2014), συνεισφέροντας στη μείωση της κοινωνικής απόστασης και στη δημιουργία φιλικού κλίματος μεταξύ τους (Ξυδόπουλος 2008). Ταυτόχρονα, τα άτομα που δεν γνωρίζουν Καλιαρντά αποκλείονται από τη συνομιλία. Έτσι, τα Καλιαρντά παρέχουν στους συνομιλούντες ασφάλεια να μιλήσουν χωρίς να γίνονται αντιληπτοί από άτομα εκτός ομάδας. Χαρακτηριστικά, ο Πετρόπουλος (2016: 10) αναφέρει ότι τα Καλιαρντά μετατρέπουν την ομάδα σε μία «ερμητική κάστα» (βλ. Ρεβενιώτη 2014), δικαιολογώντας τον χαρακτηρισμό της συνθηματικής γλώσσας που αποδίδεται συχνά σε αυτά.

Για να πετύχουν τους παραπάνω στόχους οι ομιλητές βασίζονται στη δημιουργία νέου λεξιλογίου. Η διαδικασία λεξικής ανανέωσης είναι ριζική και δεν περιορίζεται στα σημασιολογικά πεδία άμεσου ενδιαφέροντος της ομάδας, όπως συνήθως παρατηρείται σε αντιγλώσσες (Halliday 1978). Αντίθετα, τα Καλιαρντά περιλαμβάνουν λεξιλόγιο που εκτείνεται σε διάφορα σημασιολογικά πεδία. Παρ' όλα αυτά, αξίζει να σημειωθεί ότι η λεξική ανανέωση σε σημασιολογικά πεδία άμεσα σχετιζόμενα με την ομάδα είναι τόσο εκτενής που έχει ως αποτέλεσμα την υπερλεξικοποίηση κάποιων σημασιών. Παραδείγματος χάριν, ο Πετρόπουλος στο λεξικό του λημματογραφεί περισσότερες από 40 λέξεις με τη σημασία ομοφυλόφιλος (π.χ. *ανεμόμυλος, διαπομπού, λουμπουνιά, καραλουμπού, κρύφω* κ.ά), περισσότερα από 10 συνώνυμα για τον όρο Καλιαρντά (π.χ. *φραγκολουμπινίστικα, λουμπινίστικα*[3]*, (βαθιά) λατινικά, ετρούσκα, καλιαρντή, καλιάρντω, τζιβανωτά, λιάρντω και ντούρα λιάρντα, ετρούσκα*), 7 συνώνυμα

[3] Η λέξη *λουμπινίστικα* προέρχεται από τη Ρομανί (< *lubhni* 'ιερόδουλη'). Από την ίδια λέξη προκύπτει και η ονομασία της αντίστοιχης λέξης στην τουρκική γλώσσα (Nicholas 2017· Kontovas 2012).

για το φεύγω (π.χ. *αβέλω κανικό, βουέλω τζα, τζασάρω, τζασέρνω*), 6 λέξεις για το γυναικείο στήθος (π.χ. *μουτζαντίβαρο, κατσικανό, γαλοφουσκού*) και 4 λέξεις για τη γενετήσια πράξη (*σαρμελοχαμόγελο, κουραβάλιασμα, κουραβέλτα, κουραβελτόσημο*).

Για τη διαδικασία λεξικής ανανέωσης αντλήθηκε πρωτογενές υλικό από μία πλειάδα γλωσσών (Ralli & Rouvalis 2022), κυρίως από τα Αγγλικά, τα Γαλλικά, τα Ιταλικά (βλ. Minniti-Γκώνια 2009–2010), τα Ρομανί (βλ. Montoliu 2005) και δευτερευόντως από τα Τουρκικά, τα Ισπανικά και τα Αλβανικά. Στα Καλλιαρντά, ο κύριος μηχανισμός που χρησιμοποιείται για τη δημιουργία λέξεων είναι αυτός της ελληνικής σύνθεσης, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι οι ομιλητές χρησιμοποιούν μόνο σύνθετα.

1.2. Πρώτη εμφάνιση και χρήση σήμερα

Η χρονολόγηση των Καλιαρντών παραμένει ακόμη και σήμερα ένα αναπάντητο ερώτημα καθώς υπάρχουν μόνο ενδείξεις για την πρώτη εμφάνισή τους. Μέχρι πρόσφατα η εμφάνισή τους τοποθετούνταν στις αρχές της δεκαετίας του 40 (Χριστοπούλου 2016). Ωστόσο, τεύχος από το Περιοδικό «Πετακτό Κόρτε» του 1904 που διέσωσε ο Κώστας Βλυσίδης (Σαραντάκος 2017) περιλαμβάνει μία μικρή λίστα με λέξεις από τα Καλιαρντά. Τα νέα αυτά δεδομένα τοποθετούν τα Καλιαρντά τουλάχιστον στις αρχές του 20ου αιώνα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Gkartzonika (2012) καταγράφει την πεποίθηση μεταξύ μελών της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας ότι τα Καλιαρντά δημιουργήθηκαν κατά την Οθωμανική Περίοδο, πριν την επανάσταση του 1821.

Σήμερα, η χρήση των Καλιαρντών έχει μειωθεί σε τέτοιο βαθμό που κάποιοι από τους παλαιότερους ομιλητές μιλούν για τα Καλιαρντά με όρους γλωσσικού θανάτου (Ρεβενιώτη 2014). Παραδόξως, στην υποχώρησή τους οφείλεται η διάδοσή που γνώρισαν προς τα τέλη του 20ού αιώνα. Η σύνταξη του λεξικού για τα Καλιαρντά από τον Πετρόπουλο στις αρχές της δεκαετίας του 70 συνέβαλε στη διάδοσή τους εκτός των αυστηρών ορίων της ομάδας. Φυσικά, δεν ήταν όλοι σε θέση να καταλάβουν τι λεγόταν (πβ. Polari, Baker 2002). Μπορούσαν όμως να αναγνωρίσουν τα Καλιαρντά ως την ποικιλία που χρησιμοποιούν άτομα με αποκλίνουσα σεξουαλικότητα από τα στενά πλαίσια της κυρίαρχης ετεροκανονικότητας. Επιπρόσθετα, η εκτεταμένη χρήση των Καλιαρντών από κωμικούς (π.χ. Χάρρυ Κλυνν, Σωτήρης Μουστάκας, Νίκος Σταυρίδης, Μαλβίνα Κάραλη) συνετέλεσε στη σύνδεσή τους με ένα βαθύτατα προσβλητικό στερεότυπο: αυτό του θηλυπρεπή άντρα που του αξίζει να γελοιοποιηθεί. Στην προσπάθειά τους να απεμπλακούν από αυτό το στερεότυπο, οι ομιλητές των Καλιαρντών εγκατέλειψαν την ποικιλία. Τέλος, η Χριστοπούλου (2016) υποστηρίζει ότι η εξασθένιση στη χρήση των Καλιαρντών οφείλεται και στην αξιοποίηση άλλων -μη γλωσσικών- πρακτικών για την οικοδόμηση ταυτότητας

και δεσμών μεταξύ των μελών της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας. Ως απόρροια όλων των παραπάνω, η χρήση τους πλέον περιορίζεται σε μερικές λέξεις και εκφράσεις (π.χ. το όνομα του συγκροτήματος *ατζινάβωτο φέγι* 'απροσδιόριστο φύλο') και είναι συμβολική (βλ. Χαλάτση 2018 για την αναπαράσταση queer χαρακτήρων σε τραγούδια της ελληνόφωνης ανεξάρτητης μουσικής σκηνής, γραμμένα από μέλη της ΛΟΑΤΚΙ κοινότητας).

1.3. Το υλικό

Για τη συγκεκριμένη εργασία, το υλικό αντλήθηκε, κυρίως, από το λεξικό του Πετρόπουλου (2016). Στην πρώτη του έκδοση, το λεξικό αποτελούνταν από 3000 λήμματα που συγκεντρώθηκαν κατά την περίοδο 1968–1969. Ο αριθμός αυτός αυξήθηκε σε μεταγενέστερη έκδοση όπου προστέθηκαν περισσότερα από 150 λήμματα. Μάλιστα, ο ίδιος ο Πετρόπουλος σημειώνει ότι υπάρχει ένας σημαντικός αριθμός λέξεων που δεν έχει καταγράψει. Επίσης, χρησιμοποιήθηκε και το ντοκιμαντέρ της Π. Ρεβενιώτη (2014).

Στο σύνολο των 1950 λέξεων που συγκεντρώθηκε, η συντριπτική πλειοψηφία (1258 λέξεις) είναι σύνθετες. Όπως θα φανεί και στη συνέχεια, η δημιουργία συνθέτων είναι μία συνειδητή στρατηγική από τους ομιλητές των Καλιαρντών που συνδέεται άρρηκτα με τους συνομιλιακούς στόχους των Καλιαρντών: τον αποκλεισμό και τον σχηματισμό ευφάνταστων σχηματισμών με σκοπό τη δημιουργία φιλικού κλίματος μεταξύ των συνομιλητών.

Με αφετηρία το υλικό αυτό, σκοπός του άρθρου είναι να εξετάσει την πιο παραγωγική διαδικασία σχηματισμού λέξεων στα Καλιαρντά, δηλαδή τη σύνθεση. Η μελέτη των συνθέτων γίνεται σε αντιδιαστολή με αυτά της Κ(οινής) Ν(έας) Ε(λληνικής) με σκοπό να σκιαγραφηθούν τόσο οι ομοιότητες αλλά και οι διαφορές.

2. Η ΣΥΝΘΕΣΗ

Βασικός στόχος της σύνθεσης είναι ο λεξιλογικός εμπλουτισμός μέσω της πιο βασικής γνωστικής ικανότητας: της δημιουργίας λέξης μέσω του συνδυασμού λεξημάτων (Montermini 2010· Ralli 2013α· Bauer 2017). Αν και η σύνθεση εντοπίζεται σε πολλές γλώσσες ανεξαρτήτως τυπολογικής ομάδας, η παραγωγικότητα του φαινομένου ποικίλλει, γεγονός που συνδέεται με την αδυναμία να δοθεί ένας ορισμός ικανός να καλύπτει το εύρος του φαινομένου (Scalise & Vogel 2010). Η δυσκολία αυτή πηγάζει τόσο από την αδυναμία να οριστεί με ακρίβεια τι συνιστά σύνθετο (Gaeta & Ricca 2009· Bauer 2009· Montermini 2010) όσο και την δυσκολία διατύπωσης ορισμού βάσει των χαρακτηριστικών των συστατικών του (Scalise & Vogel 2010). Απόρροια των παραπάνω είναι η διατύπωση διαφορετικών ορισμών που ανταποκρίνονται

στην πραγμάτωση του φαινομένου σε συγκεκριμένες γλώσσες αλλά υστερούν σε άλλες. Η Ralli (2013α: 10) ορίζει τη σύνθεση ως τη διαδικασία σχηματισμού λέξεων με την ελάχιστη συμμετοχή δύο λεξημάτων. Το προϊόν που προκύπτει είναι ένα μορφολογικά πολύπλοκο στοιχείο (Ράλλη 2014β: 18) το οποίο έχει «όλα τα χαρακτηριστικά του στοιχείου που αποκαλείται 'λέξη'» (Ράλλη 2014α: 164). Η χρήση του όρου λεξήματος είναι καθοριστική για τη σύνθεση στα Ελληνικά. Το λέξημα διαθέτει διαφορετικές πραγματώσεις (Montermini 2010) και, ως εκ τούτου, ανταποκρίνεται στα δεδομένα της Ελληνικής, όπου η σύνθεση αξιοποιεί τόσο λέξεις όσο και θέματα.

Ένα ακόμη σημείο αντιπαράθεσης στη βιβλιογραφία είναι ο τομέας της γραμματικής που είναι υπεύθυνος για τον σχηματισμό συνθέτων. Ο Anderson (1992 από Ralli 2013α) ξεχωρίζει τις σύνθετες λέξεις από τη μη σύνθετες υποστηρίζοντας ότι οι πρώτες, σε αντίθεση με τις δεύτερες, διαθέτουν εσωτερική δομή και, ως εκ τούτου, ανήκουν στον τομέα της σύνταξης. Αντίθετα, οι Scalise και Vogel (2010: 4–5) εντάσσουν τη σύνθεση στο πεδίο της μορφολογίας. Η Ralli (2013β) ακολουθώντας μία ενδιάμεση οδό υποστηρίζει ότι η απάντηση διαφέρει από γλώσσα σε γλώσσα. Εξετάζοντας την Ελληνική, τοποθετείται υπέρ της ένταξης του φαινομένου στον τομέα της μορφολογίας. Ωστόσο, η εικόνα αυτή περιπλέκεται καθώς λόγω της έντονης επιρροής που ασκείται στην Ελληνική από την Αγγλική και τις Ρομανικές γλώσσες έχουν κάνει την εμφάνισή τους στην Ελληνική φραστικά σύνθετα (Ralli 2013β). Οι δομές αυτές διαθέτουν χαρακτηριστικά μορφολογικών συνθέτων (π.χ. λεξική ακεραιότητα) αλλά και φράσεων (π.χ. ενεργή εσωτερική κλίση).

Τα Καλιαρντά διαθέτουν κυρίως μορφολογικά μονολεκτικά σύνθετα, αλλά και λίγες πολυλεκτικές δομές που προσομοιάζουν τα φραστικά σύνθετα της ΚΝΕ (βλ. Ρούβαλης 2020). Σύμφωνα με τους Scalise και Vogel (2010) η σύνθεση συνιστά μία συνειδητή επιλογή των ομιλητών που συνδράμει στην εκπλήρωση συγκεκριμένων επικοινωνιακών στρατηγικών. Στα Καλιαρντά, ο σχηματισμός τους προτιμάται για στιλιστικούς λόγους. Συγκεκριμένα, αντανακλά την επιθυμία των ομιλητών για τη δημιουργία χιουμοριστικών σχηματισμών (Ρεβενιώτη 2014) με έντονο το στοιχείο της σάτιρας απέναντι στην κοινωνική πραγματικότητα. Παράλληλα, όπως θα υποστηριχθεί στις επόμενες ενότητες (βλ. 2.3), η δημιουργία συνθέτων αποτελεί μια αποτελεσματική στρατηγική για τον αποκλεισμό ατόμων εκτός της εσω-ομάδας από την επικοινωνία, δεδομένου ότι η διαδικασία συνδυάζει λεξήματα ή και τμήματα λεξημάτων τα οποία είτε προέρχονται από άλλες γλώσσες, είτε αποτελούν δημιουργήματα των ομιλητών. Οι δύο αυτές στοχεύσεις των σύνθετων σχηματισμών στα Καλιαρντά είναι ιδιαιτέρως εμφανείς στα σύνθετα που διαθέτουν τρία ή ακόμη και τέσσερα συστατικά. Ενδεικτικά αναφέρονται τα εξής:

(1)

α) τζαζμπερντεπουρότσαρδο ‘εθνικό ίδρυμα’ < τζαζ$_{ρ}$ ‘διώχνω’ – μπερντέ$_{Ο}$ ‘χρήμα’– πουρ$_{Ο}$ ‘γέρος’ -ο- τσαρδ$_{Ο}$ ‘σπίτι’ - ο$_{Ο}$

β) ρενοτσαρδόρουνα ‘χωροφύλακας’ < ρεν$_{Ο}$ ‘βασιλιάς’ -ο- τσαρδ$_{Ο}$ ‘σπίτι, κτίριο’ -ο- ρουνα$_{Ο}$ ‘αστυνόμος’ -Ø$_{Ο}$

γ) ματσομπερντεδόκουτο ‘ταμείο’ < ματσ$_{Ο}$ ‘μάτσο’ -ο- μπερντεδ$_{Ο}$ ‘χρήμα’ -ο- κουτ$_{Ο}$ ‘κουτί’ - ο$_{Ο}$

δ) μακινοδιπλόροδα ‘μοτοσικλέτα’ < μακιν$_{Ο}$ ‘μηχανή’ -ο- διπλ$_{Ε}$ ‘διπλός’ -ο- ροδα$_{Ο}$ -Ø$_{Ο}$

Στη βιβλιογραφία έχουν προταθεί ποικίλες κατηγοριοποιήσεις των συνθέτων θέτοντας στο επίκεντρο διαφορετικά χαρακτηριστικά των συνθέτων (βλ. Bisetto & Scalise 2009). Αναγνωρίζοντας αυτή την πολλαπλότητα, η Ralli (2013α) προτείνει την κατηγοριοποίηση των συνθέτων βάσει των τεσσάρων βασικών χαρακτηριστικών τους: (i) το δομικό σχήμα του συνθέτου, (ii) τη γραμματική κατηγορία των συστατικών και ολόκληρου του συνθέτου, (iii) τις γραμματικές σχέσεις των συστατικών και (iv) τη θέση της κεφαλής (βλ. ενότητα 2.4). Στις επόμενες ενότητες τα σύνθετα στα Καλιαρντά θα παρουσιαστούν αξιοποιώντας την προσέγγιση της Ralli (2013α).

2.1 Δομικά σχήματα συνθέτων

Στα Καλιαρντά, όπως και στην ΚΝΕ, χρησιμοποιούνται θέματα και λέξεις σε όλους τους πιθανούς συνδυασμούς (Θέμα + Θέμα [ΘΘ], Θέμα + Λέξη [ΘΛ], Λέξη + Θέμα [ΛΘ], Λέξη + Λέξη [ΛΛ]). Οι συνδυασμοί αυτοί ονομάζονται δομικά σχήματα και διαφοροποιούνται ως προς την παραγωγικότητά τους. Σε σύμπνοια με την ΚΝΕ, τα δύο πιο παραγωγικά δομικά σχήματα στα Καλιαρντά είναι τα [ΘΘ] και [ΘΛ] με 820 και 418 σύνθετα αντίστοιχα.

Το βασικό χαρακτηριστικό των συνθέτων της κατηγορίας [ΘΛ] είναι ότι η θέση του τόνου, η κλιτική τάξη και κατ’ επέκταση το γένος (Ralli 2000) κληρονομούνται από το δεξί συστατικό. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο οι Nespor και Ralli (1996) οδηγούνται στο συμπέρασμα ότι το δεξί συστατικό είναι λέξη, ο σχηματισμός της οποίας προηγείται της σύνθεσης με αποτέλεσμα να μην χάνει τις τονικές και μορφοσυντακτικές της ιδιότητες (βλ. 2α, 2β).

Στα σύνθετα της δομής [ΘΘ] η θέση του τόνου διαφέρει από τα χαρακτηριστικά του δεξιού συστατικού. Σύμφωνα πάντα με τις Nespor και Ralli (1996) τα συστατικά του συνθέτου δημιουργούν ένα νέο θέμα που δεν κληρονομεί τις τονικές ιδιότητες των επιμέρους συστατικών. Αντίθετα, σε αυτά εφαρμόζεται ένας ειδικός κανόνας τονισμού που τοποθετεί τον τόνο στην προπαραλήγουσα. Συχνά, αλλά όχι πάντα (βλ. 2δ), στα σύνθετα αυτού του δομικού σχήματος παρατηρείται και αλλαγή της κλιτικής τάξης. Συγκεκριμένα, η συντριπτική

πλειοψηφία εντάσσεται στην 5η κλιτική τάξη (βλ. 2γ) γεγονός που συνεπάγεται την απόδοση του ουδέτερου γένους (βλ. Ralli 2000) καθώς υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ γένους και κλιτικής τάξης (βλ. και Ράλλη 2014α). Παράλληλα, ένας μικρός αριθμός συνθέτων εντάσσονται στην 6η κλιτική τάξη (βλ. 2ε). Στα σύνθετα αυτής της κατηγορίας ο τόνος βρίσκεται στην παραλήγουσα, παραβιάζοντας φαινομενικά τον ειδικό κανόνα τονισμού. Ωστόσο, όπως παρατηρούν οι Nespor και Ralli (1996), ο τόνος παρέμεινε στην παραλήγουσα καθώς η προσθήκη μίας ακόμη συλλαβής σε κάποια κελιά του κλιτικού παραδείγματος -συγκεκριμένα στον πληθυντικό- καθιστά τη συλλαβή προπαραλήγουσα.

Οι δύο εναπομείναντες συνδυασμοί, όπου το αριστερό συστατικό είναι λέξη, εμφανίζονται σπανιότατα τόσο στην ΚΝΕ όσο και στα Καλιαρντά. Η χαμηλή παραγωγικότητα αυτών των δομικών σχημάτων οφείλεται στο γεγονός ότι τα αριστερά συστατικά χάνουν σχεδόν πάντα τα τυχόν παραγωγικά (βλ. Ralli & Karasimos 2009) ή κλιτικά επιθήματα που διαθέτουν, μετατρέποντας το συστατικό σε θέμα. Με άλλα λόγια, για να είναι το αριστερό συστατικό λέξη θα πρέπει να στερείται εσωτερικής δομής, κάτι το οποίο είναι σπάνιο στην Ελληνική. Η διαφορά των δύο σχημάτων έγκειται στη θέση του τόνου και την κλιτική τάξη, κατ' αναλογία των δύο προηγούμενων. Όταν το δεξί συστατικό είναι θέμα, εφαρμόζεται ο ειδικός κανόνας τονισμού και το σύνθετο εντάσσεται στην 5η κλιτική τάξη (βλ. 2στ), ενώ όταν είναι λέξη, το δεξί συστατικό διατηρεί τον τόνο του και τα κλιτικά χαρακτηριστικά του (βλ. 2ζ).

(2)
α) κοσμοαλάνα 'πλατεία' < κοσμ$_{Ο}$ -ο- αλάνα$_{Ο}$
β) αεραγκιστρώνω 'μαγνητίζω' < αερ$_{Ο}$ - αγκιστρώνω$_{Ρ}$
γ) ματσότσαρδο 'ταμείο' < ματσ$_{Ο}$ 'χρήμα' -ο- τσαρδ$_{Ο}$ 'σπίτι, κτίριο' -ο$_{Ο}$
δ) τουριστόφακα 'η Ακρόπολη' < τουριστ$_{Ο}$ -ο- φακα$_{Ο}$ -Ø$_{Ο}$
ε) αδερφοχώρι 'Λονδίνο' < αδερφο$_{Ο}$ -ο- χωρι$_{Ο}$ -Ø$_{Ο}$
στ) ξώτσαρδο 'μπαλκόνι' < (έ)ξω$_{Επιρ.}$ - τσαρδ$_{Ο}$ 'σπίτι, κτίριο' -ο$_{Ο}$
ζ) λουάχατος 'εκείνος' < λα (ιταλ./γαλλ.)$_{Επιρ.}$ 'εκεί' – άχατος$_{Αντ.}$ 'εκείνος'

2.2. Γραμματική κατηγορία συνθέτων

Οι σύνθετες λέξεις στα Καλιαρντά, όπως και στην ΚΝΕ, ανήκουν σε όλες τις πιθανές γραμματικές κατηγορίες: είναι ουσιαστικά, επίθετα και ρήματα. Εντοπίζονται και επιρρηματικά σύνθετα τα οποία συνιστούν δευτερογενείς σχηματισμούς που παράγονται από σύνθετα επίθετα (Ralli 2013α).

Τα ουσιαστικά αποτελούν την πολυπληθέστερη κατηγορία. Για τον σχηματισμό τους γίνεται χρήση ουσιαστικών, επιθέτων και ρημάτων. Ο πιο παραγωγικός συνδυασμός είναι μεταξύ δύο ή περισσοτέρων ουσιαστικών (π.χ. 3α–β). Ακολουθεί ο συνδυασμός επιθέτου και ουσιαστικού (π.χ. 3γ–δ).

Σε αυτή την κατηγορία, εντάσσονται οι ελάχιστες στα Καλιαρντά περιπτώσεις όπου το αριστερό συστατικό είναι επίρρημα (π.χ 3ε). Σύμφωνα με τη Ralli (2013α, 2014) σε αυτές τις δομές το επίρρημα έχει επαναναλυθεί σε επίθετο καθώς τα επιρρήματα δεν προσδιορίζουν ουσιαστικά. Τέλος, τα Καλιαρντά παράγουν σύνθετα ουσιαστικά συνδυάζοντας ρήμα με ουσιαστικό (π.χ. 3στ, ζ). Ο σχηματισμός αυτός αποτελεί καινοτομία των Καλιαρντών καθώς στην ΚΝΕ ο αντίστοιχος συνδυασμός προϋποθέτει την χρήση παραγωγικού επιθήματος.

(3)
α) βακουλολουτσοπουρός 'καντηλανάφτης' < βακουλ$_{Ο}$ 'εκκλησία' –ο- λουτσ$_{Ο}$ 'φως' -ο- πουρός$_{Ο}$
β) ανεμοτζάσιμο 'ματαιοπονία' < ανεμ$_{Ο}$ -ο- τζάσιμο$_{Ο}$ 'διώξιμο'
γ) υγρόπρεζα 'καφές' < υγρ$_{Ε}$ -ο- πρεζα$_{Ο}$ -Ø$_{Ο}$
δ) κλιναρόλιγκα 'καθαρεύουσα' <κλιναρ$_{Ε}$ 'καθαρός' -ο- λιγκα$_{Ο}$ 'γλώσσα' -Ø$_{Ο}$
ε) χαραμόλιο'καντήλι' < χαράμι$_{Επιρ.}$ - όλιο$_{Ο}$ 'λάδι'
στ) τζαζοσολντάτης 'λιποτάκτης' < τζαζ$_{Ρ}$ 'φεύγω' -ο- σολντάτης$_{Ο}$ 'στρατιώτης'
ζ) καψομόλ 'βιτριόλι' < καψ$_{Ρ}$ -ο- μολ$_{Ο}$ 'νερό, υγρό'

Ο σχηματισμός επιθέτων στα Καλιαρντά επιστρατεύει λιγότερους συνδυασμούς συγκριτικά με την ΚΝΕ (βλ. Ralli 2013α). Ο πιο παραγωγικός συνδυασμός είναι αυτός του ουσιαστικού με επίθετο (π.χ 4α, β). Σε αντίθεση με την ΚΝΕ, στο διαθέσιμο υλικό ο αριθμός επιθέτων που δημιουργήθηκαν από επίρρημα και επίθετο είναι πολύ μικρός (π.χ. 4γ). Ακόμη πιο εμφατική είναι η απουσία συνθέτων που σχηματίζονται αποκλειστικά από επίθετα (π.χ. 4δ). Αν και τέτοιου είδους σύνθετα είναι ιδιαίτερα παραγωγικά στην ΚΝΕ, στο διαθέσιμο υλικό υπάρχουν μόνο δύο, γεγονός που συνάδει με τη συνολική απουσία παρατακτικών δομών (βλ. 2.3)

(4)
α) ουνοτζασμένος 'καταδιωκόμενος' < ρουνα$_{Ο}$ 'αστυνόμος' -ο- τζασμένος$_{Ε}$ 'διωγμένος, φευγάτος'
β) τεκνοχτικιασμένος 'ερωτευμένος' < τεκν$_{Ο}$ 'νεαρός' -ο- χτικιασμένος$_{Ε}$
γ) λατσονταμπουρκουαρισμένος 'καλώς δικαιολογημένος' < λατσ[α] [4] $_{Επιρ.}$ 'ωραία' -ο- νταμπουρκουαρισμένος$_{Επιρ.}$ 'δικαιολογημένος'
δ) γερμανογκρέκα 'πλατεία Συντάγματος' < γερμαν[ικ]$_{Ε}$ -ο- γκρέκα$_{Ε}$

Ο σχηματισμός ρηματικών συνθέτων αξιοποιεί και τους τρεις συνδυασμούς που απαντούν στην ΚΝΕ. Ωστόσο, η παραγωγικότητά τους διαφέρει σημαντικά. Ο

[4] Σε αγκύλες μπαίνουν τα παραγωγικά επιθήματα που δεν εμφανίζονται στο σύνθετο λόγω του περιορισμού του φραγμού (βλ. Ralli & Karasimos 2009).

πιο παραγωγικός συνδυασμός στο υλικό είναι εκείνος ουσιαστικού και ρήματος με το ουσιαστικό να έχει τον ρόλο του συμπληρώματος (π.χ. 5α, β). Αντίθετα, ο συνδυασμός επιρρήματος και ρήματος δεν ξεπερνά τον διψήφιο αριθμό (π.χ. 5γ, δ). Τα δεδομένα στα Καλιαρντά είναι διαμετρικά αντίθετα από την ΚΝΕ όπου τέτοια σύνθετα είναι πολύ παραγωγικά δεδομένου ότι υπόκεινται σε ελάχιστους περιορισμούς (Ralli 2013α). Επίσης, στο υλικό εντοπίζονται μόνο τρία σύνθετα που συνδυάζουν μόνο ρήματα (π.χ. 5ε, στ).

(5)
α) μολορουφιέμαι 'βουλιάζω' < $μολ_{O}$ 'νερό, υγρό' -ο- $ρουφιέμαι_{P}$
β) μομπιλοτζασάρω 'μετακομίζω' < $μομπιλ_{O}$ 'έπιπλο' -ο- $τζασάρω_{P}$ 'φεύγω'
γ) λατσομπενάβω 'συμβουλεύω' < $λατσ[α]_{Επιρ.}$ 'ωραία' -ο- $μπενάβω_{P}$ 'μιλάω'
δ λατσαβέλω 'καλωσορίζω' < $λατσ[α]_{Επιρ.}$ 'ωραία' - $αβέλω_{P}$ 'δίνω, παίρνω, κάνω'
ε) πισελοριλάρω 'κάνω υπνοθεραπεία' < $πισελ_{P}$ 'κοιμάμαι' -ο- $ριλάρω_{P}$ 'χαλαρώνω'
στ) κουελοσφαλάω 'κοιμάμαι' <$κουελ_{P}$ 'βλέπω' -ο- $σφαλάω_{P}$ 'κλείνω'

Τέλος, στα Καλιαρντά εντοπίζονται λίγα ως συστατικά συνθέτων αντωνυμίες, αριθμητικά και δεσμευμένα θέματα. Η χρήση αντωνυμιών και αριθμητικών είναι όμως περιορισμένη και στην ΚΝΕ. Η διαφορά στη χρήση δεσμευμένων θεμάτων εξηγείται από το γεγονός ότι αυτά φέρουν το χαρακτηριστικό [+λόγιο] και, ως εκ τούτου, δεν προτιμώνται στα Καλιαρντά.

(6)
α) τουτοστιναβοσύνη 'παντογνωσία' < $τουτο_{Ε}$ (ιταλ.) 'όλος' -ο- $τσιναβοσύνη_{O}$
β) επταζουρνού 'εβδομάδα' < $επτά_{Αρ.}$ - $ζουρν_{O}$ (γαλλ.) 'μέρα' -$ου_{O}$
γ) ζασλοκομείο 'τρελοκομείο' < $τζασλ_{Ε}$ 'τρελός -ο- $κομείο_{O}$

2.3 Σχέσεις συστατικών

Σύμφωνα με τη Ράλλη (2014β) και Ralli (2013α), τα σύνθετα μπορούν να χωριστούν σε δύο ομάδες με κριτήριο τη σχέση των συστατικών τους: σε σύνθετα με σχέση εξάρτησης και παρατακτικά σύνθετα. Στην κατηγορία των συνθέτων με σχέση εξάρτησης ένα από τα συστατικά έχει μεγαλύτερη βαρύτητα από το άλλο. Η κατηγορία αυτή υπόκειται σε περαιτέρω κατηγοριοποίηση σε υποτακτικά (σχέση κεφαλής-συμπληρώματος) και προσδιοριστικά (σχέση προσδιορίζοντος-προσδιοριζομένου) σύνθετα. Στην κατηγορία των παρατακτικών συνθέτων τα συστατικά του συνθέτου έχουν το ίδιο βάρος (βλ. Ralli 2009· Ralli 2013α· Bauer 2009· Lieber 2009· Arcodia, Grandi & Wälchli 2009).

Στα Καλιαρντά, η πλειοψηφία των συνθέτων είναι σύνθετα με σχέση εξάρτησης. Συγκεκριμένα, εντοπίζονται τόσο υποτακτικά όσο και προσδιοριστικά σύνθετα. Σε αντιδιαστολή όμως, με την ΚΝΕ, το προσδιορίζον στοιχείο μπορεί -εκτός από επίθετο ή ουσιαστικό- να είναι και ρήμα, αν και αυτή η κατηγορία εμφανίζεται σπάνια (π.χ., 7ε). Σπανιότατη είναι και η παρουσία παρατακτικών συνθέτων. Σε σύνολο 1258 σύνθετων λέξεων, μόλις 20 ανήκουν σε αυτή την κατηγορία.

(7)
α) βιβόστοχος ‘ιδανικά, ιδεώδη’ < βιβ_{O} ‘ζωή’ -ο- στοχ_{O} -ος_{O}
β) χαλομπουκώνω ‘υπερσιτίζω’ < χαλ_{O} ‘φαγητό’ -ο- $\text{μπουκώνω}_{\text{P}}$
γ) λατσότεμπα ‘καλοκαίρι’ < λατσ_{E} ‘ωραίος’ -ο- τεμπ_{O} ‘καιρός’ -α_{O}
δ βαραβότεκνο ‘κάθαρμα, εγκληματική μορφή’ < Βαραβ_{O} -ο- τεκν_{O} ‘νεαρός’ -ο_{O}
ε) χαλότσαρδο ‘εστιατόριο’ < χαλ_{P} ‘τρώω’ – τσαρδ_{O} ‘σπίτι, κτίριο’ -ο_{O}
στ) μπακακοβούτυρο ‘λεπτεπίλεπτος’ < $\text{μπαμπακ}_{\text{O}}$ -ο- $\text{βούτυρο}_{\text{O}}$
ζ) ριζόφυτρος ‘βαθύς’ < ριζ_{O} -ο- φυτρ_{O} -Ø_{O} -ος

Δεδομένης της παραγωγικότητας της σύνθεσης στα Καλιαρντά αλλά και των παρατακτικών συνθέτων στην Ελληνική (Ralli 2009β), η σχεδόν ολική απουσία των τελευταίων δεν μπορεί να είναι τυχαία.

Σύμφωνα με τους Guevara και Scalise (2009) τα συστατικά των συνθέτων συνδέονται από μία άρρητη γραμματική σχέση (βλ. και Bisetto & Scalise 2005· Guevara & Scalise 2009), που μπορεί να αποδοθεί συντακτικά (Jackendoff 2009). Η σχέση αυτή είναι καθοριστική για την ερμηνεία του συνθέτου και το είδος της ποικίλλει και προκύπτει από τη σημασία των συστατικών, καθώς και από την εγκυκλοπαιδική και περικειμενική γνώση, κάτι που περιπλέκει την αναγνώριση της σημασίας του συνθέτου (Booij 2007, 2009). Για παράδειγμα, η λέξη *μολόβραχος ‘κύμα’* (*μολ* ‘νερό, υγρό’ και *βράχ(ος)*) περιφραστικά μπορεί να αποδοθεί ως *βράχος **από** μολ*. Ωστόσο, το ίδιο σύνθετο μπορεί να αποκτήσει διαφορετική σημασία ανάλογα με τη σχέση που αποδίδεται στα συστατικά, ακόμα και αν γνωρίζει κανείς τη σημασία των συστατικών που λειτουργεί ως πρώτη δικλείδα ασφαλείας. Έτσι, κάποιος μπορεί να ερμηνεύσει την ίδια λέξη, μεταξύ άλλων, ως *‘βότσαλο’* (*βράχος* **στο** *μολ*) ή *‘κυματοθραύστης’* (*βράχος* **για** *μολ*).

Σε αντίθεση με τα σύνθετα με σχέση εξάρτησης, στα παρατακτικά σύνθετα η σχέση μεταξύ των συστατικών είναι πάντα ίδια και, επομένως, δεδομένη. Συγχρόνως, σπάνια τα σύνθετα αυτής της κατηγορίας αποκτούν αδιαφανή σημασία. Επομένως, η περιορισμένη εμφάνιση παρατακτικών συνθέτων αποτελεί συνειδητή επιλογή σε μία ποικιλία όπως τα Καλιαρντά, όπου το ποιοι είναι ικανοί

να κατανοήσουν το τι λέγεται είναι ζήτημα ζωτικής σημασίας. Υποστηρίζουμε ότι, στην προσπάθειά τους να αποκλείσουν από την επικοινωνία άτομα εκτός ομάδας, οι ομιλητές επιλέγουν να κατασκευάσουν σύνθετα με σχέση εξάρτησης, τα οποία λόγω της ποικιλίας των πιθανών γραμματικών σχέσεων των συστατικών είναι λιγότερο προσπελάσιμα, ελλείψει άλλων πληροφοριών, ενώ αποφεύγουν τα παρατακτικά σύνθετα λόγω της διαφάνειας της σχέσης που τα διέπει.

2.4 Η κεφαλή

Ο όρος «κεφαλή» αναφέρεται στο στοιχείο εκείνο της μορφολογικής δομής που κληροδοτεί στη σύνθετη λέξη τη γραμματική κατηγορία (Lieber 2009· Haspelmath & Sims 2010· Scalise 1984· Booij 2007, 2009· Ανδρέου 2010) και τη βασική του σημασία (Haspelmath & Sims 2010· Scalise 1984· Bauer 2009· Booij 2009· Lieber 2009· Ράλλη 2014β· Ralli 2013α· Ανδρέου 2010· Scalise & Fábregas 2010· Παπαναγιώτου 2016). Ανάλογα με την ύπαρξη ή την απουσία κεφαλής εντός της δομής του συνδυασμού των λεξημάτων, τα σύνθετα διακρίνονται σε ενδοκεντρικά, με κεφαλή ένα από τα βασικά λεξήματα, και εξωκεντρικά (Ράλλη 2014[2007]· Ανδρέου 2010· Ralli & Andreou 2012· Ralli 2013α). Στην περίπτωση των εξωκεντρικών συνθέτων, έχει υποστηριχθεί από τη Ράλλη (2014 [2007]) ότι τον ρόλο της κεφαλής αναλαμβάνει ένα παραγωγικό επίθημα, το οποίο βρίσκεται εκτός του συνδυασμού των δύο βασικών λεξημάτων (βλ. και Ralli 2013a· Ralli & Andreou 2015). Το παραγωγικό επόθημαί προστίθεται στα δεξιά της δομής, πάντα πριν από την κλίση. Έχει συνήθως φωνολογική πραγμάτωση, αλλά δεν λείπουν και τα σύνθετα όπου είναι μηδενικό. Για παράδειγμα, στο εξωκεντρικό σύνθετο *ανοιχτοχέρης* της Κοινής Νεοελληνικής, κεφαλή είναι το επίθημα -η- (στον πληθυντικό γίνεται -ηδ-). Με άλλα λόγια, η λέξη έχει την ακόλουθη δομή: [[[ανοιχτ$_{\text{θέμα}}$-ο-χέρ$_{\text{θέμα}}$]-η$_{\text{πεπ}}$]-ς$_{\text{κλ}}$].[5] Το ίδιο σύνθετο μπορεί να εμφανιστεί και ως *ανοιχτόχερος*, με μηδενικό παραγωγικό επίθημα.

Σχεδόν 1000 από τα διαθέσιμα σύνθετα στα Καλλιαρντά αποτελούν ενδοκεντρικές δομές. Σε αυτά, η κεφαλή είναι εντός των ορίων της σύνθεσης, ένα από τα δύο βασικά συστατικά. Στην Ελληνική, η κανονική (*canonical,* Scalise & Fábregas 2010) θέση της κεφαλής είναι το δεξί συστατικό (Ralli 2013a). Για αυτό το λόγο στα Καλιαρντά, όπως και στην ΚΝΕ, η συντριπτική πλειοψηφία των συνθέτων είναι δεξιόστροφα (π.χ. 8α, β), ενώ περιορισμένος είναι ο αριθμός των σύνθετων λέξεων όπου το αριστερό συστατικό αναλαμβάνει τον ρόλο της κεφαλής (π.χ. 8γ, δ).

(8)

α) τσαρδοκύρης ‘ιδιοκτήτης’ < [[τσαρδ]$_{\text{Ο}}$ ‘σπίτι, κτίριο’ -ο- [κύρης]]$_{\text{Ο}}$

[5] Για τις δομές των συνθέτων καθώς και για πληροφορίες αναφορικά με τα παραγωγικά και κλιτικά επιθήματα, βλ. Ράλλη (2022).

β) μποντομόλ ‘ιδρώτας’ < [[[μποντ]$_{O}$ ‘σώμα’ -ο- [μολ]]$_{O}$ -Ø$_{O}$]
γ) τεμποχορχόρα ‘καύσωνας’ < [[τεμπ]$_{O}$ ‘καιρός’ -ο- [χορχόρα]]$_{O}$ ‘φωτιά’
δ) ριζότσαρδο ‘θεμέλιο’ < [[[ριζ]$_{O}$ -ο- [τσαρδ]]$_{O}$ -ο$_{O}$]

Τα παρατακτικά σύνθετα αποτελούν μία ιδιαίτερη κατηγορία καθώς δεν είναι σαφές ποιο συστατικό λειτουργεί ως κεφαλή, εφόσον και τα δύο συστατικά ανήκουν στην ίδια γραμματική κατηγορία και έχουν το ίδιο βάρος (Lieber 2009). Για αυτό τον λόγο, σε σύμπνοια με τους Kageyama (2009), Ceccagno και Basciano (2009), Lieber (2009) Fabb (1998), Acordia, Grandi και Montermini (2009) και Bisetto και Scalise (2005, 2009), θεωρούμε ότι τα παρατακτικά σύνθετα έχουν δύο κεφαλές. Με αυτό τον τρόπο, αντανακλάται στην ανάλυσή τους η συμμετρικότητα των σχέσεων των συστατικών.

(9)
α) μπακακοβούτυρο ‘λεπτεπίλεπτος’ < [[μπαμπακ]$_{O}$ -ο- [βούτυρο]]$_{O}$
β) σουσουμοριταχούλες ‘παντόφλες’ < [[σουσουμ]$_{O}$ -ο- [τιραχούλες]]$_{O}$
γ) κεφονεύρι ‘μπρίο’ < [[κεφ]$_{O}$ -ο- [νευρι]]$_{O}$ -Ø$_{O}$

Όπως και στην ΚΝΕ, στα εξωκεντρικά σύνθετα η κεφαλή είναι ένα παραγωγικό επίθημα που βρίσκεται εκτός των στενών ορίων της σύνθεσης (βλ. 10). Μία σημαντική διαφοροποίηση των Καλιαρντών από την ΚΝΕ είναι ο σχηματισμός εξωκεντρικών παρατακτικών συνθέτων (π.χ. 10ε), όπου, όπως σε όλα τα εξωκεντρικά σύνθετα, η παραγωγή έπεται της σύνθεσης.

(10)
α) τζαζμολιάζω ‘ιδρώνω’ <[[[τζαζ]$_{P}$ ‘διώχνω’ -ο- [μολ]]$_{O}$ -ιαζ]$_{P}$ -ω]$_{P}$
β) ντουλακουμπού ‘έφορος’ < [[[[ντουλ]$_{O}$ ‘χρήμα’ -ο- [ακουμπ]]$_{P}$ -ου]$_{O}$ -Ø]$_{O}$
γ) δικελογωνίας ‘αλλήθωρος’ < [[[[δικελ]$_{P}$ ‘βλέπω’ -ο- [γωνια]]$_{O}$-Ø]$_{E}$ -ς]$_{E}$
δ) τσουρνόκοτα ‘αλεπού’ < [[[[τσουρν(ευ)]$_{P}$ ‘κλέβω’ -ο- [κοτα]]$_{O}$ -Ø]$_{O}$ -Ø]$_{O}$
ε) ριζόφυτρος ‘βαθύς’ < [[[[ριζ]$_{O}$ -ο- [φυτρ]]$_{O}$ -Ø]$_{E}$ -ος $_{E}$

3. Συμπερασματα

Στο παρόν άρθρο εξετάσαμε τη σύνθεση η οποία αποτελεί μια ιδιαίτερα παραγωγική διαδικασία σχηματισμού λέξεων στα Καλιαρντά. Σκοπός μας ήταν να διαφανούν οι ομοιότητες αλλά και κάποιες διαφορές μεταξύ των Καλιαρντών και της ΚΝΕ. Συνολικά, παρά τη ριζική λεξική ανανέωση που παρατηρείται στα Καλιαρντά, το γραμματικό πλαίσιο παραμένει το ίδιο με αυτό της ΚΝΕ. Επομένως, ο σχηματισμός συνθέτων ακολουθεί τους βασικούς κανόνες και τις αρχές της σύνθεσης, όπως έχουν διατυπωθεί για την Ελληνική (Ralli 2013α· Ράλλη 2014).

Στα Καλιαρντά εντοπίζεται ένας μεγάλος αριθμός συνθέτων με τρία ή ακόμη και τέσσερα συστατικά. Αν και η δημιουργία τέτοιων συνθέτων δεν είναι απαγορευτική στην ΚΝΕ, ο σχηματισμός τους είναι εξαιρετικά σπάνιος. Αντίθετα, στα Καλιαρντά τέτοιου είδους σύνθετα αποτελούν συχνό φαινόμενο. Αυτά τα σύνθετα αποτελούν το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της τάσης των ομιλητών για τη δημιουργία περιγραφικών και απροσδόκητων συνδυασμών με στόχο τη χιουμοριστική απεικόνιση της πραγματικότητας με έντονο το στοιχείο της κοινωνικής κριτικής (Ρεβενιώτη 2014). Ως εκ τούτου, συνδέεται άρρηκτα με την επιθυμία των ομιλητών να δημιουργήσουν φιλικό κλίμα (Ξυδόπουλος 2008) και, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Πετρόπουλος (2016), να αφοπλίσουν τον συνομιλητή τους με το χιούμορ τους. Συγχρόνως, σύνθετα με περισσότερα συστατικά είναι πιο δύσκολα κατανοητά από άτομα εκτός ομάδας.

Παρά την εξαιρετικά παραγωγική εμφάνιση των παρατακτικών συνθέτων στην ΚΝΕ και ευρύτερα στις ελληνικές διαλέκτους (Ralli 2009), τα Καλιαρντά διαθέτουν ελάχιστα σύνθετα αυτής της κατηγορίας. Η απουσία τους δεν είναι τυχαία αλλά συνδέεται με τη διαφάνεια που χαρακτηρίζει αυτές τις δομές. Οι ομιλητές των Καλιαρντών επιθυμούν να αποκλείσουν από την επικοινωνία άτομα που δεν μετέχουν στην εσω-ομάδα. Για αυτό τον λόγο, επιλέγουν σχεδόν αποκλειστικά σύνθετα των οποίων η «αποκωδικοποίηση» είναι αδύνατη λόγω της δυσκολίας που προκύπτει από τις πιθανές γραμματικές σχέσεις που συνδέουν τα συστατικά και, εν τέλει, καθορίζουν τη σημασία. Έτσι, το είδος της λέξης (σύνθετο με σχέση εξάρτησης) αποτελεί μία ακόμη δικλείδα ασφαλείας που διασφαλίζει το απροσπέλαστο της συνομιλίας από άτομα εκτός ομάδας, μαζί με μία σειρά γλωσσικών στρατηγικών (λεξική ανανέωση μέσω δανεισμού, γρήγορη προφορά κ.α., βλ. Ralli & Rouvalis 2022· Ρούβαλης 2020· Χριστοπούλου 2016· Πετρόπουλος 1971).

Οι παραπάνω διαφοροποιήσεις αποτελούν στοχευμένες και συνειδητές στρατηγικές. Οι ομιλητές έχουν πλήρη γνώση του μορφολογικού συστήματος και των δυνατοτήτων της ΚΝΕ, αλλά αξιοποιούν καταλλήλως τις δυνατότητές του για την επίτευξη των επικοινωνιακών τους στόχων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρέου 2010: Μ. Ανδρέου, *Εξωκεντρικότητα στη Σύνθεση της Κυπριακής* [Μεταπτυχιακή Διατριβή]. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Arcodia, Grandi & Montermini 2009: G. F. Arcodia, N. Grandi, F. Montermini, Hierarchical NN compounds in a cross-linguistic perspective. *Italian Journal of Linguistics, 21*(1), 11–33.

Arcodia, Grandi & Wälchli 2009: F. G. Arcodia, N. Grandi, B. Wälchli, Coordination in compounding. In S. Scalise & I. Vogel (eds.), *Cross-Disciplinary Issues in*

Compounding (pp. 177–197). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Baker 2002: P. Baker, *Polari: The Lost Language of Gay Men.* London/New York: Routledge.

Bauer 2009: L. Bauer, Typology of Compounds. In R. Lieber & P. Štekauer (eds.), *The Oxford Handbook of Compounding* (pp. 540– 560). Oxford: Oxford University Press.

Bauer 2017: L. Bauer, *Compounds and Compounding.* Cambridge: Cambridge University Press.

Bisetto & Scalise 2005: A. Bisetto, S. Scalise, The classification of compounds. *Lingue e linguaggio, IV*(2), 319–332.

Bisetto & Scalise 2009: A. Bisetto, S. Scalise, The classification of compounds. In R. Lieber & P. Štekauer (eds.), *The Oxford Handbook of Compounding* (pp.49–82). Oxford: Oxford University Press.

Booij 2007: G. Booij, *The grammar of words*. Oxford: Oxford University Press.

Booij 2009: G. Booij, Compounding and construction morphology. In R. Lieber & P. Štekauer (eds.), *The Oxford Handbook of Compounding* (pp. 322–347). Oxford: Oxford University Press.

Ceccagno & Basciano 2009: A. Ceccagno, B. Basciano, Sino-Tibetan: Mandarin Chinese. In R. Lieber & P. Štekauer (eds.), *The Oxford Handbook of Compounding* (pp. 758–781). Oxford: Oxford University Press.

Fabb 1998: N. Fabb, Compounding. In A. Spencer & A. M. Zwicky (eds.), *The handbook of morphology* (pp. 66–83). Oxford and Malden MA: Blackwell.

Gaeta & Ricca 2009: L. Gaeta, D. Ricca, Composita solvantur: Compounds as lexical units or morphological objects? *Italian Journal of Linguistics, 21*(1), 35–70.

Gkartzonika 2012: G. Gkartzonika, *An ethnographic analysis of Kaliarda: The Greek gay variety* [Διδακτορική Διατριβή]. Chicago: Northeastern Illinois University.

Guevara & Scalise 2009: E. Guevara, S. Scalise, Searching for Universals in Compounding. In S. Scalise, E. Magni & A. Bisetto (eds.), *Universals of Language Today* (pp. 101–128). Amsterdam: Springer.

Halliday 1976: M. A. K Halliday, Anti-Languages. *American Anthropological Association*, *78*(3), 570–584.

Halliday 1978: M. A. K Halliday, *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold.

Haspelmath & Sims 2010: M. Haspelmath, A. D. Sims, *Understanding morphology*. London: Hodder Education.

Jackendoff 2009: R. Jackendoff, Compounding in the Parallel Architecture and Conceptual Semantics. In R. Lieber & P. Štekauer (eds.), *The Oxford Handbook of Compounding* (pp. 162–203). Oxford: Oxford University Press.

Kageyama 2009: T. Kageyama, Isolate: Japanese. In R. Lieber & P. Štekauer (eds.), *The Oxford Handbook of Compounding* (pp. 814–839). Oxford: Oxford University Press.

Kontovas 2012: N. Kontovas, *Lubunca: The Historical Development of Istanbul's Queer Slang and a Social-Functional Approach to Diachronic Processes in Languag*e [Master Thesis]. Indiana: Indiana University.

Lieber 2009: R. Lieber, *Introducing Morphology*. Cambridge/ New York/ Melbourne/ Madrid/ Cape Town/ Singapore/ São Paulo/ Delhi/ Dubai/ Tokyo: Cambridge University Press.

Minniti-Γκώνια 2009-2010: D. Minniti-Γκώνια, Ιταλικές και επτανησιακές λέξεις στην ελληνική αργκό. *Επιστημονική Επετηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, 41*, 85–127.

Montermini 2010: F. Montermini, Units in compounding. In S. Scalise & I. Vogel (eds.), *Cross-Disciplinary Issues in Compounding* (p. 77–92). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.

Montoliu 2005: C. Montoliu, Is Kaliardá, Greek Gay Slang, a mixed Gypsy language? *Erytheia: Revista de estudios bizantinos y neogriegos, 26*, 299–318.

Nespor, & Ralli. 1996: M. Nespor, A. Ralli, Morphology-Phonology Interface: Phonological Domains in Greek Compounds. *The Linguistic Review, 13*(3–4*)*, 357–382.

Nicholas 2017*:* N. Nicholas, *Kaliarda XXVI: Lubunca* [Online], [http://hellenisteukontos.opoudjis.net/kaliarda-xxvi-lubunca/].

Ξυδόπουλος 2008: Ι. Γ. Ξυδόπουλος, *Λεξικολογία. Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού.* Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Παπαζαχαρίου 1981: Ε. Παπαζαχαρίου, *Το Λεξικό της Πιάτσας*. Αθήνα: Κάκτος.

Παπαναγιώτου 2016: Χ. Παπαναγιώτου, *Μορφολογική ανάλυση του λεξιλογίου της γλώσσας του ποδοσφαίρου* [Διδακτορική Διατριβή]. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών

Πετρόπουλος 2016: Η. Πετρόπουλος, *Καλιαρντά*. Αθήνα: Νεφέλη.

Ράλλη 2014[2007]: Α. Ράλλη, *Η Σύνθεση Λέξεων: Διαγλωσσική μορφολογική προσέγγιση.* Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Ράλλη 2022[2005]: Α. Ράλλη, *Μορφολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Ρεβενιώτη (σκηνοθεσία) 2014: Π. Ρεβενιώτη, *Καλιαρντά* [Online], [https://www.youtube.com/watch?v=C2kui2Ew5fQ&feature=youtu.be&fbclid=IwAR2w0HzbcS9j1iP2i9vpoJS66z0vysiFO7nFUuPzbtCwfvCez283Y-YLNUU].

Ρούβαλης 2020: Α. Ρούβαλης, *Ματσομπερντεδόκουτα, τζιναβοστουντότσαρδα και κουλουμπουριάσματα»: Οι διαδικασίες σχηματισμού λέξεων στα καλιαρντά* [Μεταπτυχιακή Διατριβή]. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Ralli & Rouvalis 2022: A. Ralli, A. Rouvalis Morphological Integration of Loan Words in Kaliardá. *Languages* [Online], *7*(3), [https://doi.org/10.3390/languages7030167].

Ralli & Andreou 2012: A. Ralli, M. Andreou, Revisiting exocentricity in compounding: Evidence from Greek and Cypriot. In F. Kiefer, M. Ladányi & P. Siptár (eds.), *Current Issues in Morphological Theory: (Ir)regularity, analogy and frequency* (pp. 65–82). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Ralli & Andreou 2015: A. Ralli, M. Andreou, Form and Meaning of Bahuvrihi Compounds: Evidence from Modern Greek and Its Dialects. In L. Bauer, L. Körtvélyessy & P. Štekauer (eds.), *Semantics of Complex Words* (pp. 163–186). Dordrecht: Springer International Publishing.

Ralli & Karasimos 2009: A. Ralli, A. Karasimos, The Bare-Stem Constraint in Greek Compound Formation. *Gengo Kenkyu, 135*, 29–48.

Ralli 2000: A. Ralli, A Feature-based Analysis of Greek Nominal Inflection. *Glossolojia, 11–12*, 201–227.

Ralli 2009: A. Ralli, Modern Greek V V Dvandva Compounds: A Linguistic Innovation in the History of the Indo-European Languages. *Word Structure, 2*(1), 48–67.

Ralli 2013α: A. Ralli, *Compounding in Modern Greek*. Dordrecht/ Heidelberg/ New York/ London: Springer.

Ralli 2013β: A. Ralli, Compounding and its locus of realization: Evidence from Greek and Turkish. *Word Structure, 6*(2), 181–200.

Σαραντάκος 2017: Ν. Σαραντάκος, *Καλιαρντά από το 1904* [Online], [https://sarantakos.wordpress.com/2017/12/27/kaliarnta/].

Scalise & Fábregas 2010: S. Scalise, A. Fábregas, The Head in Compounding. In S. Scalise & I. Vogel (eds.), *Cross-Disciplinary Issues in Compounding* (pp. 109–126). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Scalise & Vogel 2010: S. Scalise, I. Vogel, Why compounding?. In S. Scalise & I. Vogel (eds.), *Cross-Disciplinary Issues in Compounding* (pp.1–18). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins.

Scalise 1984: S. Scalise, *Generative morphology*. Dordrecht: Foris Publications.

Χαλάτση 2018: Γ. Χαλάτση, *«Τι θα γράψω στο φύλο;» Queer αναπαραστάσεις σε ελληνικά D.I.Y. τραγούδια* [Πτυχιακή εργασία]. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Χριστοπούλου 2016: Κ. Χριστοπούλου, *Μια λεξικολογική προσέγγιση στο περιθωριακό λεξιλόγιο της Νέας Ελληνικής* [Διδακτορική Διατριβή]. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Andreas Rouvalis
University of Patras,
School of Humanities and Social Sciences

Angela Ralli
University of Patras,
School of Humanities and Social Sciences

COMPOUNDING IN KALIARDA

Summary

This paper investigates Kaliarda, a Greek anti-language (Halliday 1976, 1978), created during the 20th century by socially marginalized communities of crossdressers, transexuals, and was later picked up by gay men (Gkartzonika 2012). More specifically, the paper describes compounding in Kaliarda and compares the process with that of Standard Modern Greek (SMG). The corpus consists of 1258 compounds, mostly drawn from Petropoulos' (2016) dictionary, while Revenioti's documentary (2014) was also used to verify some words.

It shows that, for the formation of compounds, Kaliarda heavily relies on the rules and principles of the SMG compounding, but uses a radical relexification of the lexemes, which are primarily drawn from words borrowed from a variety of languages (Ralli & Rouvalis 2022) However, a considerable amount of Kalliarda compounds display the following particularities: First, many formations consist of three or even four constituents, which occur only sparsely in SMG. Second, coordinative compounds are not very frequent, contrary to those of SMG, where coordination requently occurs. Third, Kaliarda has some endocentric compounds with a verb and a noun as left and right constituent, respectively, whereas the corresponding structures in SMG are exocentric.

The Kaliarda speakers do not substantially diverge from the morphology of the Greek system (Ralli 2014a), which allows them to creatively produce compounds. Nevertheless, with the intention of achieving their main communicative goal to ensure the exclusion of outgroups, they draw their lexical material from languages other than Greek or create strings that do not exist in SMG.

Keywords: Kaliarda, Antilanguage, Compounding

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch34

Νίκος Ρουμπής[1]
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Διδασκαλείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας

Η ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΔΟΧΗΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΠΟΥΔΑΣΤΕΣ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΩΣ ΞΕΝΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Ελάχιστες μελέτες έχουν εστιάσει στη στάση των αλλόγλωσσων σπουδαστών απέναντι στη λογοτεχνία και την αξιοποίησή της στη διδακτική διαδικασία. Με αφετηρία από αυτές η παρούσα ανακοίνωση καταγράφει μια ενδεικτική αντίστοιχη έρευνα κοινού, με συμμετέχοντες σπουδαστές της νέας ελληνικής γλώσσας ως ξένης, που φοίτησαν στο Διδασκαλείο της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου Αθηνών, στο Σχολείο Ελληνικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου Κύπρου και στο τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης. Το κύριο ερευνητικό ερώτημα που επιχειρεί να απαντήσει η εν λόγω έρευνα είναι εάν και κατά πόσο η διδασκαλία του λογοτεχνικού κειμένου έχει, σύμφωνα με την οπτική των συγκεκριμένων σπουδαστών, θετικές επιδράσεις στην εκμάθηση της Ελληνικής, καθώς επίσης και σε ποιες πτυχές της διδασκαλίας της γλώσσας έγκεινται αυτές οι επιδράσεις. Από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας έχουμε ενδείξεις ότι η αξιοποίηση λογοτεχνικών κειμένων στην εκμάθηση της Ελληνικής προσφέρει στους σπουδαστές μια αμεσότερη επαφή με τη γλώσσα, αλλά και τον ελληνικό πολιτισμό.

Λέξεις-κλειδιά: Ελληνική γλώσσα, Ελληνική λογοτεχνία, Σπουδαστές ελληνικής γλώσσας ως ξένης

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Συχνές είναι οι αναφορές στη βιβλιογραφία για τον ρόλο του *κειμένου* στην εκπαιδευτική διαδικασία της εκμάθησης μιας ξένης γλώσσας. Ο Jacobson (1960: 32–57) υποστήριξε ότι η λογοτεχνία πρώτα από όλα είναι κείμενο, αποτελεί είδος λόγου και ήταν εκείνος ουσιαστικά που άνοιξε τον δρόμο για τη σύζευξη γλώσσας και λογοτεχνίας, στρέφοντας το ενδιαφέρον των γλωσσολόγων στη γλώσσα των λογοτεχνικών κειμένων. Η γλώσσα της λογοτεχνίας είναι το μέσο

[1] rouniko@gmail.com

με το οποίο ο συγγραφέας μεταφέρει ένα μήνυμα στον αναγνώστη σχετικά με την πραγματικότητα. Ακολούθως και η κειμενογλωσσολογία κατέστησε εμφανές ότι μια από τις βασικές λειτουργίες της γλώσσας ήταν η κειμενική, η οργάνωσή της σε συγκεκριμένες μορφές έκφρασης, όπως αυτή προκύπτει από την ίδια τη γραμμικότητα της γλώσσας (Γούτσος 2012: 71), με άλλα λόγια αφορά την «τακτοποίηση» όσων θέλουμε να ειπωθούν σε μια σειρά. Παρόμοια και στον χώρο της εκπαίδευσης οι Halliday & Hasan (1989), Martin (1989) έδωσαν έμφαση στην εκπαιδευτική προσέγγιση της γλώσσας, με γνώμονα την οργάνωση των κειμενικών ειδών αλλά και τη συστημική-λειτουργική περιγραφή, βάσει δομών και παραγόντων.

Σημαντικοί παράγοντες για την πρόσληψη ενός κειμένου αποτελούν το περιβάλλον στο οποίο βρίσκεται ένα απόσπασμα λόγου, όσοι λαμβάνουν μέρος στη διαδικασία, δηλαδή ο δημιουργός και ο δέκτης του λόγου (συμμετέχοντες), το χωροχρονικό πλαίσιο στο οποίο διεξάγεται (σκηνικό), οι προθέσεις του δημιουργού (σκοπιμότητα), το μέσο επικοινωνίας (είδος λόγου), λοιπά κείμενα με τα οποία συνδέεται (Γούτσος 2012: 73). Πρωτεύουσα θέση στην προσέγγιση ενός κειμένου κατέχει και η αρχή της διακειμενικότητας, της γνώσης δηλαδή άλλων ομοειδών κειμένων που αξιοποιούν ο πομπός και ο δέκτης για την ερμηνεία ή τη σύσταση και έχουν κάποια ευδιάκριτα χαρακτηριστικά. Συνοψίζοντας, η αποδοχή ενός κειμένου είναι ανάλογη με την ικανότητα ενός δέκτη να εντοπίζει και να αποκωδικοποιεί παράγοντες κειμενικότητας, όπως η διάκριση πομπού, δέκτη, του μηνύματος και της σκοπιμότητάς του, το πλαίσιο και τη συνοχή των παραγόντων επικοινωνίας.

Επιπλέον, για την πρόσληψη ενός κειμένου σημαντικό ρόλο διαδραματίζει και η εξοικείωση του κοινού στο οποίο απευθύνεται με αυτό (ηλικία, γλωσσικό επίπεδο, γλωσσικές αλλά και κοινωνικές ανάγκες, ένταξη σε ένα σύνολο). Λόγου χάρη σπουδαστές μιας ξένης γλώσσας μπορεί να έχουν αρνητική στάση σε ορισμένα κειμενικά είδη, καθότι δεν γνωρίζουν τα κοινωνικοπολιτισμικά συμφραζόμενα της γλώσσας.

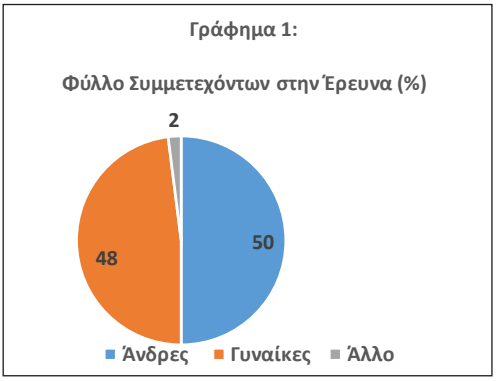
2. ΠΡΟΓΕΝΕΣΤΕΡΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ

Μια από τις λίγες έρευνες που έχουν μελετήσει τη στάση των σπουδαστών μιας ξένης γλώσσας προς τη λογοτεχνία της γλώσσας αυτής είναι εκείνη των Davis et al. (1992) που εστίασε σε σπουδαστές Ισπανικών και Γαλλικών και την αξιοποίηση της λογοτεχνίας κατά την εκμάθηση της αντίστοιχης γλώσσας. Γενικότερα οι διδακτικές μέθοδοι των εκπαιδευτών και οι αναγνωστικές συνήθειες των σπουδαστών είναι οι πλέον βασικοί παράγοντες που καθορίζουν τη θέση της λογοτεχνίας στη σχετική εκπαιδευτική διαδικασία, όσο και ειδικότερα την επιλογή λογοτεχνικών κειμένων που θα αξιοποιηθούν. Με βάση το δεδομένο αυτό σημαντικό είναι να προκρίνονται κείμενα που βρίσκονται κοντά στις προτιμήσεις και τα ενδιαφέροντά των σπουδαστών.

Οι Akuel και Yalcin (1990) διερεύνησαν τις αντιλήψεις των σπουδαστών για την αγγλική μυθοπλασία -συγκεκριμένα για το μυθιστόρημα και τη διηγηματογραφία-, την ποίηση και το δράμα, σε συνδυασμό με την επακόλουθη συνεισφορά τους στην ανάπτυξη της γλωσσικής και λογοτεχνικής ικανότητας. Κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι σπουδαστές αντιμετωπίζουν το μυθιστόρημα ως την πιο «κατάλληλη» μορφή λογοτεχνίας για να τους βοηθήσει να αναπτύξουν τις γλωσσικές δεξιότητές τους και την πολιτιστική τους επίγνωση, ενώ την κλασική δραματουργία ως την πιο «αποτελεσματική» για να βελτιώσουν την προφορική έκφραση και να κερδίσουν αυτοπεποίθηση στη χρήση των Αγγλικών. Αντιθέτως, η ποίηση και οι μικρές ιστορίες θεωρήθηκαν ότι συνεισφέρουν ελάχιστα στην ανάπτυξη των δεξιοτήτων για την εκμάθηση της γλώσσας. Πέρα από αυτές τις μελέτες που εξετάζουν τον αντίκτυπο των ποικίλων ειδών της λογοτεχνίας στους σπουδαστές της ξένης γλώσσας, οι Hirvala και Boyle (1988) εστίασαν στις στάσεις εργαζόμενων ενήλικων εκπαιδευομένων απέναντι σε ξενόγλωσσα προγράμματα λογοτεχνίας πανεπιστημιακού επιπέδου. Ο σκοπός της έρευνάς τους ήταν να προσδιορίσουν ποια λογοτεχνικά είδη ήταν πιο ενδιαφέροντα και προσιτά ή αντιθέτως αποθαρρυντικά στους εκπαιδευόμενους και ποιες πτυχές δηλώθηκαν ως οι πιο προβληματικές. Τα αποτελέσματα της μελέτης έδειξαν ότι οι σπουδαστές αυτοί απολάμβαναν περισσότερο την πεζογραφία και αντιμετώπιζαν με επιφύλαξη την ποίηση. Επιπλέον, υπήρχε ιδιαίτερη δυσκολία στην ερμηνεία του θέματος και των εκπορευόμενων μηνυμάτων, όταν αυτά πλαισιώνονταν με ασυνήθιστα συντακτικά νοήματα ή πολλαπλή σημασία των λέξεων.

3. ΚΥΡΙΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΡΩΤΗΜΑ & ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

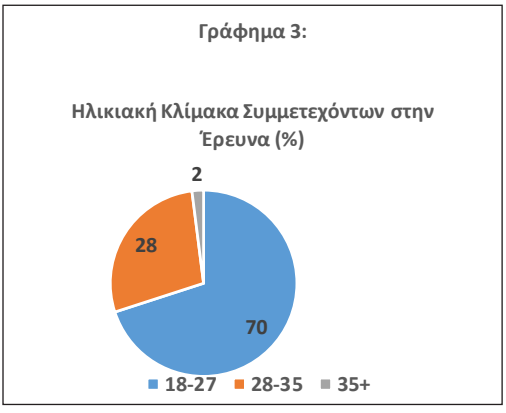
Παίρνοντας την αφορμή από τις παραπάνω μελέτες και έχοντας υπόψη ότι το πεδίο για την αξιοποίηση της νεοελληνικής λογοτεχνίας στη διδασκαλία της νέας ελληνικής ως ξένης έχει ελάχιστα ερευνηθεί επιστημονικά (Ρουμπής 2019), η παρούσα εργασία καταγράφει μια ενδεικτική αντίστοιχη έρευνα κοινού, με συμμετέχοντες σπουδαστές της Ελληνικής ως ξένης που φοίτησαν στο Διδασκαλείο της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου Αθηνών (2014–2018), στο Σχολείο Ελληνικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου Κύπρου (2016–2018) και στο τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης (2014–2015). Οι 150 περίπου σπουδαστές που συμμετείχαν στην έρευνα εντάσσονται στην ηλικιακή κλίμακα πλαίσιο των 18 ως 35 ετών, με το 70% να είναι ως 27 ετών, ενώ ανήκουν σχεδόν ισόποσα στα δύο φύλα. Ως προς τον τόπο καταγωγής τους η πλειοψηφία προέρχεται από χώρες της Ευρώπης, ένα μικρότερο ποσοστό από την Αμερική και συγκριτικά ένα εξίσου μικρό από αραβόφωνες χώρες της Μεσογείου. Οι σπουδαστές φοίτησαν σε τμήματα ελληνομάθειας Β1 ως Γ1 επιπέδου.

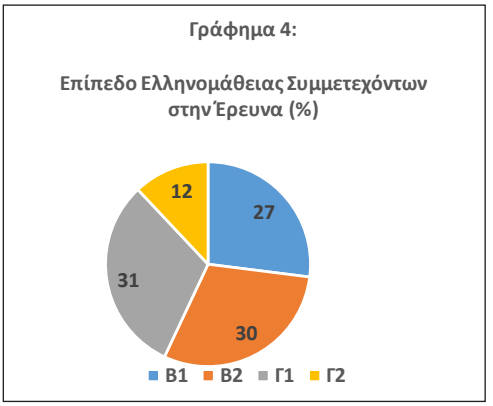
Γράφημα 1: Φύλο Συμμετεχόντων στην Έρευνα (%)

Γράφημα 2: Χώρα Προέλευσης Συμμετεχόντων στην Έρευνα (%)

Γράφημα 3: Ηλικιακή Κλίμακα Συμμετεχόντων στην Έρευνα (%)

Γράφημα 4: Επίπεδο Ελληνομάθειας Συμμετεχόντων στην Έρευνα (%)

Το κύριο ερευνητικό ερώτημα που επιχειρείται να απαντηθεί είναι αν και κατά πόσο η διδασκαλία του λογοτεχνικού κειμένου έχει, σύμφωνα με την οπτική των συγκεκριμένων σπουδαστών, επωφελείς επιδράσεις στην εκμάθηση της Ελληνικής. Ακολούθως στόχος είναι να φανεί σε ποιες πτυχές εκμάθησης της γλώσσας έγκεινται αυτές οι επιδράσεις (λεξιλόγιο, αναγνωστική δεξιότητα, κατανόηση του νοήματος του κειμένου, των μηνυμάτων του, αλλά σε ένα προχωρημένο επίπεδο ελληνομάθειας και ενδεχόμενων συμβολισμών του, όπως συμβαίνει για παράδειγμα με ένα ποίημα). Από το δεύτερο ερώτημα προκύπτει μια σειρά επιμέρους αναζητήσεων που αφορούν στο εάν η επαφή των σπουδαστών με τα λογοτεχνικά κείμενα προσφέρει ευρύτερα οφέλη, σχετιζόμενα με την κατανόηση του ελληνικού πολιτισμού, την επίτευξη της διαπολιτισμικής επικοινωνίας, την κατάκτηση του αισθήματος εξοικείωσης με τη γλώσσα-στόχο. Επίσης, διερευνάται εάν η διδασκαλία της λογοτεχνίας προσφέρει ευχαρίστηση, εάν τα διδασκόμενα λογοτεχνικά κείμενα που εμπεριέχονται στα εγχειρίδια συμβάλλουν στην καλλιέργεια μιας ευρείας γκάμας επιδιωκόμενων δεξιοτήτων σε σχέση με την ελληνική γλώσσα. Τέλος, εξετάζονται οι ευρύτερες σκέψεις των σπουδαστών για τη συμβολή των λογοτεχνικών κειμένων (είτε τα έχουν διδαχθεί στο πλαίσιο μαθημάτων εκμάθησης της ελληνικής, είτε τα έχουν διαβάσει από μόνοι τους), στη συνολική εξοικείωση και επαφή τους με την Ελληνική.

4. ΥΛΙΚΟ & ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

Για τον έλεγχο των παραπάνω ζητημάτων αξιοποιήθηκε η δειγματοληπτική έρευνα με ερωτηματολόγια, που αποτελεί μια ευρέως αξιοποιήσιμη μορφή κοινωνικής εμπειρικής έρευνας. Αυτή η μεθοδολογική προσέγγιση κρίνεται ως η πλέον κατάλληλη για τις ανάγκες και τους σκοπούς της παρούσας έρευνας, γιατί επιτρέπει να καταγραφούν τα χαρακτηριστικά και οι τοποθετήσεις συγκεκριμένου

πληθυσμού σε ορισμένο χώρο και χρόνο. Η επιλογή της ερευνητικής μεθόδου έγινε κατόπιν συνεκτίμησης ορισμένων παραγόντων, όπως είναι οι στόχοι της μελέτης, τα χαρακτηριστικά των ατόμων που εμπλέκονται στο υπό ανάλυση φαινόμενο, η εγκυρότητα και η αξιοπιστία της μεθόδου, καθώς και η ακρίβεια στη συλλογή των δεδομένων.

Η μεθοδολογία που υιοθετήθηκε έχει περιγραφικό χαρακτήρα, αφού στόχος της είναι η καταγραφή της οπτικής των παραπάνω σπουδαστών ως προς την επίδραση και τη λειτουργία της λογοτεχνίας στη μαθησιακή διαδικασία και όχι η ανάλυση ή η επεξήγηση της κοινωνικής πραγματικότητας σε σχέση με τη γενικότερη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας ως ξένης. Η δειγματοληπτική μέθοδος που εφαρμόστηκε είναι αυτή της σκόπιμης δειγματοληψίας (purposive sample), στην οποία επιλέγονται περιπτώσεις χαρακτηριστικές και τυπικές του υπό διερεύνηση πληθυσμού, ανάλογα με τα ερωτήματα της έρευνας (Κυριαζή 2011: 116· Flick 2017: 201–202). Η μέθοδος αυτή κρίθηκε εν προκειμένω ως η καταλληλότερη, καθώς τα τμήματα στα οποία μοιράστηκε το ερωτηματολόγιο απαρτίζονταν από τυπικές περιπτώσεις σπουδαστών με στόχο την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας ως ξένης, τους πλέον συνηθισμένους στον τομέα αυτό. Επιπλέον, οι παραπάνω ερωτώμενοι διέθεταν τα κριτήρια του «καλού πληροφορητή» (Morse 1998: 73), δηλαδή κατείχαν την απαραίτητη γνώση και εμπειρία σε σχέση με το υπό διερεύνηση θέμα, μπορούσαν να εκφραστούν ικανοποιητικά στα ελληνικά, αφού πρωτίστως σε μεγάλο βαθμό έχουν κατανοήσει τη δομή της γλώσσας. Κατά συνέπεια ήταν κατάλληλοι ώστε να ανταποκριθούν επαρκώς στο περιεχόμενο του ερωτηματολογίου.

Πριν την πραγματοποίηση της επίσημης έρευνας, διενεργήθηκε συντομότερη δοκιμαστική σε πλήθος 25 ατόμων -συγκεκριμένα σε ένα τμήμα προχωρημένου (Γ1) επιπέδου, που φοίτησε στο Διδασκαλείο της Νέας Ελληνικής το ακαδημαϊκό έτος 2014–2015, που παρουσίαζαν χαρακτηριστικά παρόμοια με εκείνα των ατόμων που θα συμμετείχαν στο τελικό δείγμα. Στο πλαίσιο αυτό κάποια από τα ερωτήματα αναδιαμορφώθηκαν, εμπλουτίστηκαν ή εν τέλει αφαιρέθηκαν. Το τελικό ερωτηματολόγιο διανεμήθηκε στους ερωτώμενους προς το τέλος του κύκλου των μαθημάτων τους, γιατί κρίθηκε καταλληλότερο να καταγραφούν οι τοποθετήσεις τους, όταν θα είχαν περίπου ολοκληρώσει το επίπεδο ελληνομάθειας στο οποίο στόχευαν. Η έρευνα επεκτάθηκε σε τέσσερα διαφορετικά ακαδημαϊκά έτη προκειμένου να αποφευχθεί η καταγραφή τάσεων που εντάσσονται σε μια περιορισμένη χρονική συγκυρία.

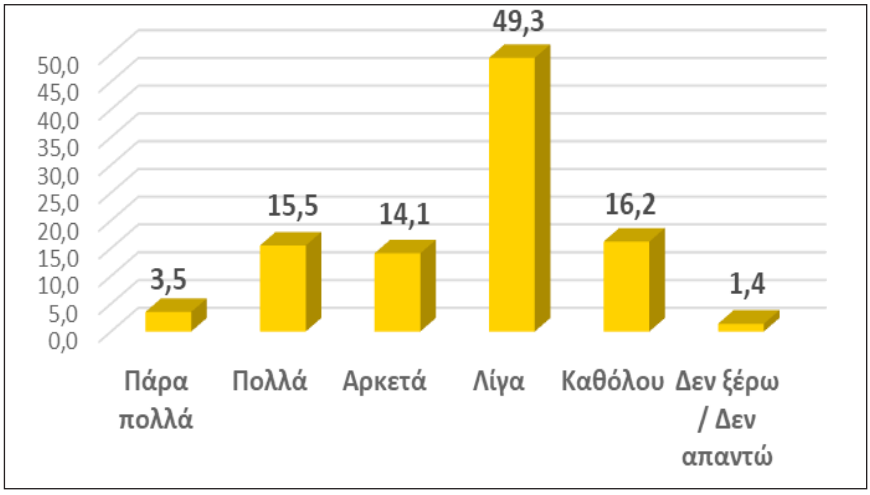
Οι 150 συνολικά συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν σε δεκατρείς ερωτήσεις. Οι δώδεκα εξ αυτών ήταν κλειστού τύπου και οι σπουδαστές καλούνταν να αξιολογήσουν βάσει μιας πενταβάθμιας κλίμακας -Πάρα Πολύ, Πολύ, Αρκετά, Λίγο, Καθόλου, σύμφωνα με το πρότυπο της κλίμακας *Likert*- την επαφή τους με τη λογοτεχνία, καθώς και τη συμβολή της στη μαθησιακή διαδικασία στην

εκμάθηση της γλώσσας. Η επιλογή της κλίμακας κρίθηκε αναγκαία προκειμένου να καταγραφεί όχι απλά η γενική συμφωνία ή ασυμφωνία των σπουδαστών με μια πρόταση αλλά και ο βαθμός συμφωνίας τους. Το καταληκτικό, ανοικτού τύπου, δέκατο τρίτο ερώτημα - *Να δηλώσουν ελεύθερα ότι επιθυμούν για τη χρήση και την αξιοποίηση της λογοτεχνίας στη διδασκαλία της Ελληνικής*- κρίθηκε αναγκαίο, γιατί, όπως υποστηρίζουν οι Cohen, Manion και Morrison (2005: 255), ένα τέτοιο «μπορεί να συλλάβει την αυθεντικότητα, τον πλούτο, το βάθος της απάντησης, την τιμιότητα και την ειλικρίνεια». Στη συνέχεια οι απαντήσεις των σπουδαστών επεξεργάστηκαν στατιστικά βάσει του προγράμματος SPSS.

5. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

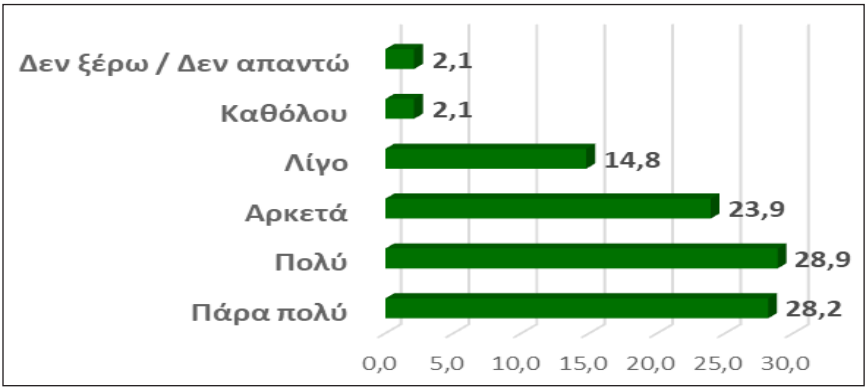
Οι συμμετέχοντες στην ενδεικτική έρευνα προέρχονται από ένα ευρύ φάσμα χωρών (ευρωπαϊκών κατά κύριο λόγο), αντιπροσωπεύουν δείγμα σπουδαστών του μέσου και προχωρημένου επιπέδου ελληνομάθειας (από το Β1 έως το Γ2), με το μεγαλύτερο μέρος εξ αυτών (43,7%) να διαθέτει πέρα της βασικής γνώσης της νέας ελληνικής, αφού έχει φοιτήσει σε τμήματα Β2 επιπέδου.

Σχεδόν οι μισοί σπουδαστές του δείγματος (49,3%) διαθέτουν μικρή ακόμα επαφή και εξοικείωση με τον λογοτεχνικό λόγο, έχοντας διαβάσει λίγα κείμενα της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας. Η απάντηση «Πάρα πολλά» δόθηκε αποκλειστικά από σπουδαστές του Γ2 επιπέδου ελληνομάθειας, αποδεικνύοντας ότι η εξοικείωση που έχουν με τη γλώσσα τους δημιουργεί την επιθυμία, αλλά και την ασφάλεια, να τη μελετήσουν και πέρα του διδακτικού εγχειριδίου-μεθόδου εκμάθησης της ελληνικής (Γράφημα 1).

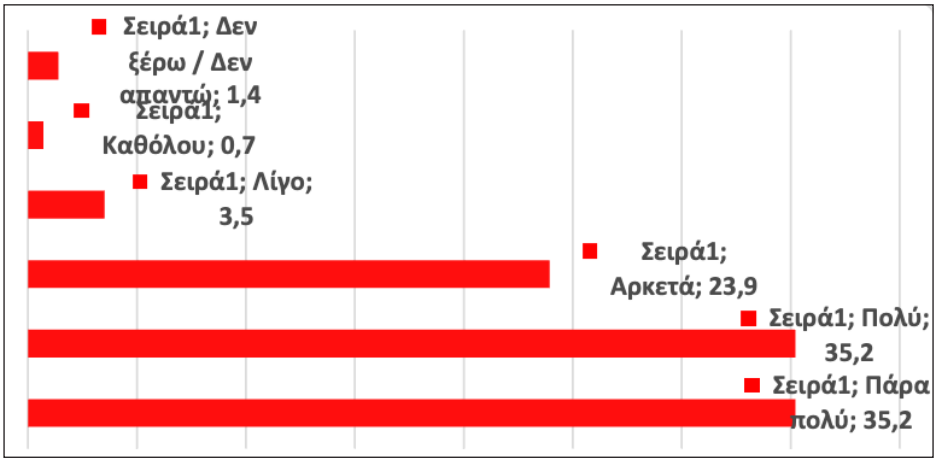
Γράφημα 1: Έχετε διαβάσει κείμενα της νεότερης ελληνικής λογοτεχνίας; (σε ποσοστό %)

Παρόλα αυτά, παραπάνω από τους μισούς σπουδαστές εκφράζουν έντονο ενδιαφέρον για τη νέα ελληνική λογοτεχνία (28,2% και 28,9% αντιστοίχως, Γράφημα 2), στοιχείο που παραπέμπει σε έναν πρώτο, θετικό συσχετισμό μεταξύ της λογοτεχνίας και της εξοικείωσης που προσφέρει με την ελληνική γλώσσα.

Γράφημα 2: Σας ενδιαφέρει η νέα ελληνική λογοτεχνία; (σε ποσοστό %)

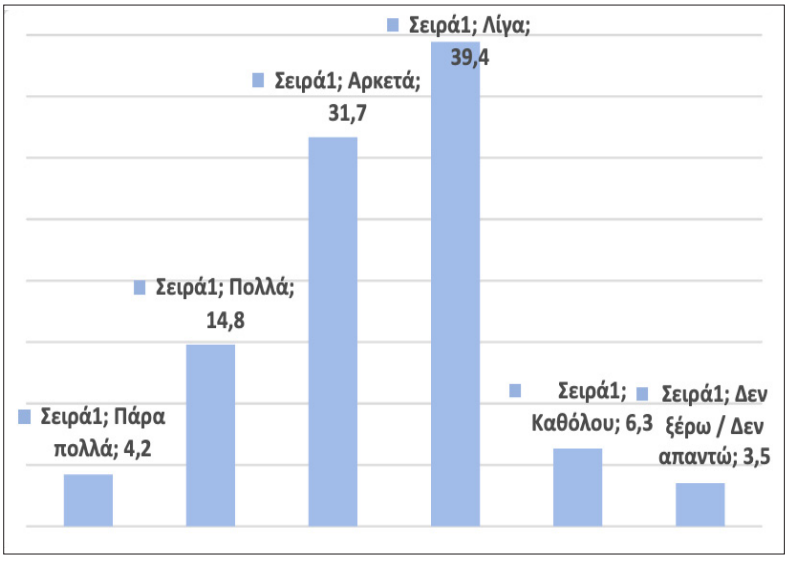
Άλλωστε, για την πλειοψηφία των συγκεκριμένων σπουδαστών η ένταξη των λογοτεχνικών κειμένων στη μαθησιακή διαδικασία, σε εξαιρετικά μεγάλο βαθμό (70,4%) προσφέρει ευχαρίστηση, μια γενική διαπίστωση που μας επιτρέπει να συμπεράνουμε τις ευεργετικές επιδράσεις της λογοτεχνίας και στην εκμάθηση της νέας ελληνικής γλώσσας και την ουσιαστική της εμπλοκή στη σχετική διαδικασία (Γράφημα 3).

Γράφημα 3: Η αξιοποίηση λογοτεχνικών κειμένων και γενικότερα η επαφή με τα λογοτεχνικά κείμενα προσφέρει ευχαρίστηση; (σε ποσοστό %)

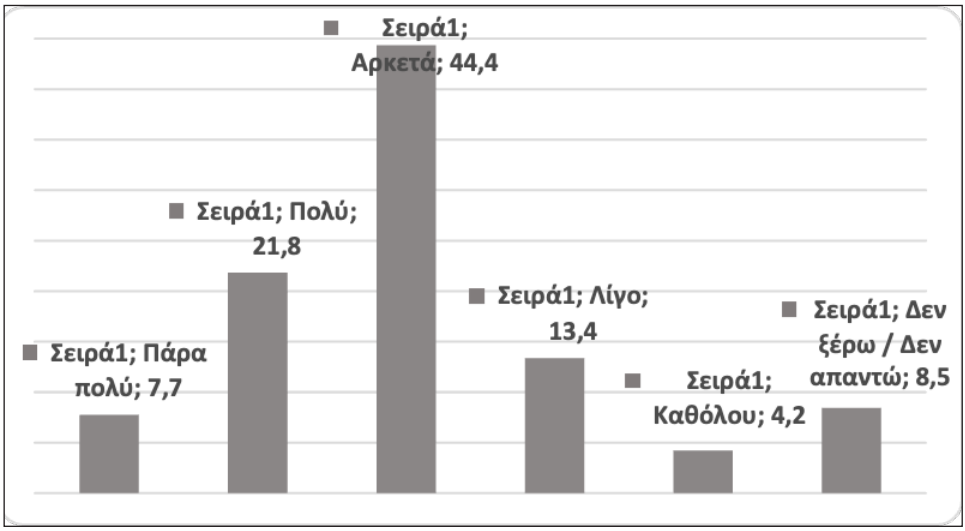
Η ευχαρίστηση αυτή φαίνεται να επεκτείνεται και εκτός του στενού μαθησιακού πλαισίου της τάξης. Είναι χαρακτηριστική η τοποθέτηση σπουδαστή που σχολιάζοντας τη νεοελληνική λογοτεχνία αναφέρει: «Διαβάζω ελληνικά λογοτεχνικά κείμενα επειδή μου προσφέρουν ευχαρίστηση και ξεκουράζομαι όταν έχω ένα βιβλίο στο χέρι. Εξάλλου, διασκεδάζω πιο πολύ να μαθαίνω για την Ελλάδα μέσα από τη λογοτεχνία από ό,τι μέσα από τα επίσημα μαθήματα. Είναι πιο εύκολο να φανταστούμε την αληθινή ιστορία της χώρας όταν ξέρουμε πώς αισθάνονται οι άνθρωποι για τους οποίους διαβάζουμε και μαθαίνουμε».

Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, το έντονο ενδιαφέρον που τρέφουν οι παραπάνω σπουδαστές για τα κείμενα της νέας ελληνικής λογοτεχνίας, καθώς και η ιδιαίτερη ευχαρίστηση που απορρέει από την επαφή τους με αυτά, φαίνεται ότι δεν υπαγορεύεται από μια διδακτική διαδικασία με έντονη την παρουσία των λογοτεχνικών κειμένων. Αυτό συνάγεται από τις απαντήσεις τους, οι περισσότερες εκ των οποίων παραπέμπουν στην εκμάθηση της Ελληνικής βασισμένη σε εγχειρίδια-μεθόδους που περιέχουν, ως επί το πλείστον, σχετικά λίγα λογοτεχνικά κείμενα (Γράφημα 4), ενώ οι ίδιοι επιθυμούν μια ευρύτερη επαφή με τη λογοτεχνία. Το παραπάνω συμπέρασμα αντικατοπτρίζεται στα λεγόμενα σπουδαστών που συμμετείχαν στην έρευνα και ανέφεραν χαρακτηριστικά: «μου άρεσαν τα λογοτεχνικά κείμενα που διαβάσαμε. Θα ήταν καλύτερα, όμως, να διαβάζουμε ακόμα περισσότερα κείμενα», «θα ήθελα πιο πολλή λογοτεχνία στο βιβλίο που χρησιμοποιούμε, γιατί πιστεύω ότι αυτός είναι ένας εύκολος τρόπος να μαθαίνω τις νέες λέξεις και φράσεις και είναι πιο ενδιαφέρων».

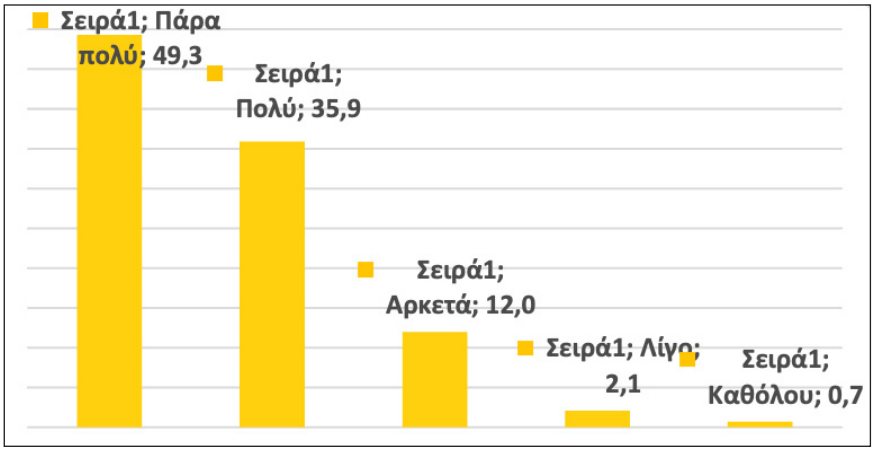
Γράφημα 4: Υπάρχουν λογοτεχνικά κείμενα στα εγχειρίδια τα οποία διδάσκεστε; (σε ποσοστό %)

Ωστόσο, παρά την περιορισμένη παρουσία της λογοτεχνίας στα διδακτικά εγχειρίδια, τα υφιστάμενα λογοτεχνικά κείμενα, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις αξιόλογης μερίδας από τους συμμετέχοντες στην έρευνα, καλύπτουν αρκετά (44,4%) ή πολύ (21,8%) ένα ευρύ φάσμα δεξιοτήτων, όπως είναι η ανάγνωση, ο εμπλουτισμός του λεξιλογίου και η ερμηνεία του νοήματος (Γράφημα 5).

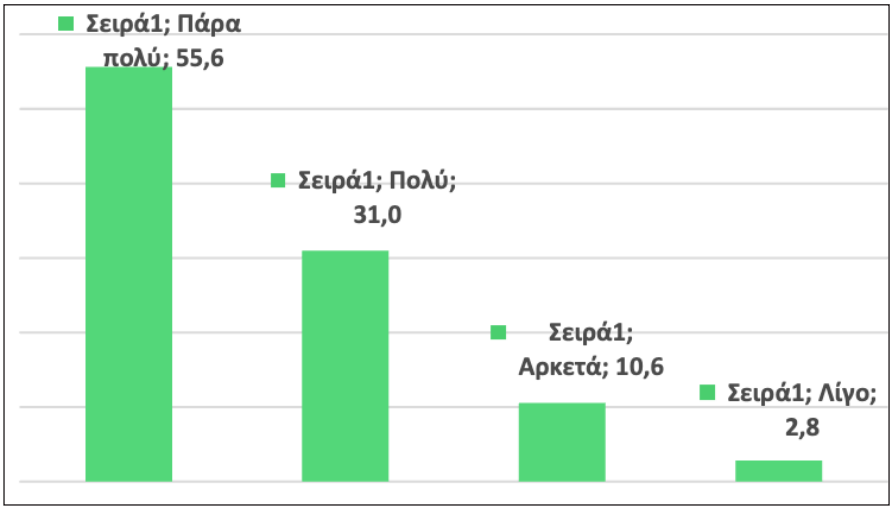
Γράφημα 5: Τα λογοτεχνικά κείμενα στα εγχειρίδια που χρησιμοποιείτε ανταποκρίνονται σε δεξιότητες όπως η ανάγνωση, ο εμπλουτισμός λεξιλογίου, η ερμηνεία νοήματος; (σε ποσοστό %)

Γενικά, είναι αξιοσημείωτο ότι η συντριπτική πλειοψηφία του δείγματος των σπουδαστών αξιολογεί πολύ θετικά τη συμβολή της λογοτεχνίας στην εκμάθηση της νέας ελληνικής γλώσσας ως ξένης, δηλώνοντας ότι η ένταξή της στη διδασκαλία βοηθάει πάρα πολύ (49,3%) ή πολύ (35,9%) προς αυτήν την κατεύθυνση (Γράφημα 6). Είναι χαρακτηριστική η επισήμανση σπουδαστή, σύμφωνα με την οποία «ο πεζός λόγος είναι ένα πάρα πολύ καλό μέσο για να μάθουμε την ξένη γλώσσα, γιατί μας παρουσιάζει τη ζωντανή γλώσσα, όπως αυτή χρησιμοποιείται από τους συγγραφείς». Παράλληλα, έτερος σπουδαστής αναγνωρίζει ότι η λογοτεχνία «με βοηθάει πάρα πολύ όχι μόνο να μαθαίνω, αλλά και να καταλαβαίνω καλύτερα την ελληνική γλώσσα». Η λογοτεχνία εκλαμβάνεται, τουλάχιστον από τους συγκεκριμένους σπουδαστές, ως ένα «ωραίο μέσο» που μπορεί να βοηθήσει στην «εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας σε ανώτερο επίπεδο», αφού η γλώσσα της λογοτεχνίας χαρακτηρίζεται «υψηλής ποιότητας». Για αρκετούς από αυτούς η λογοτεχνία είναι ιδιαίτερα χρήσιμη, ως και «απαραίτητη», στα προχωρημένα επίπεδα.

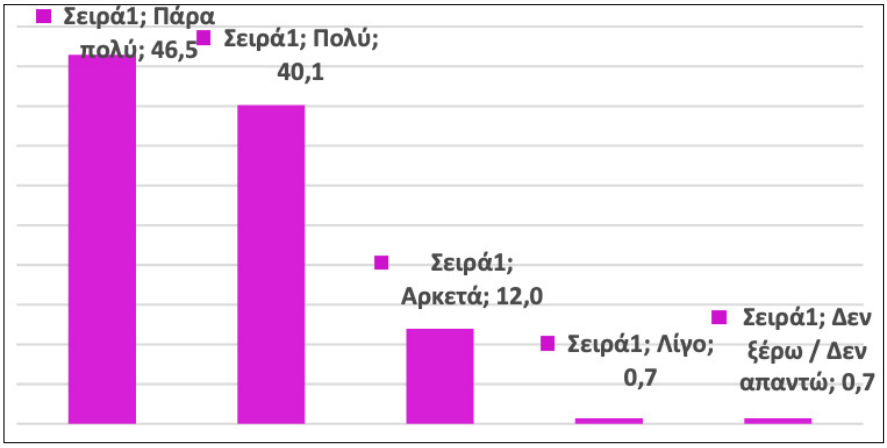

Γράφημα 6: Η αξιοποίηση του λογοτεχνικού κειμένου βοηθάει στην εκμάθηση της ελληνικής ως ξένης γλώσσας; (σε ποσοστό %)

Σύμφωνα με τις διαπιστώσεις της έρευνας, είναι σημαντικό το γεγονός ότι η θετική αυτή συμβολή της λογοτεχνίας δε λογίζεται ως αόριστη, αλλά έγκειται στην καλλιέργεια σημαντικών δεξιοτήτων. Πιο συγκεκριμένα, οι περισσότεροι σπουδαστές συμφωνούν ότι τα λογοτεχνικά κείμενα βοηθούν πάρα πολύ (55,6%) ή πολύ (31%) στη διεύρυνση του λεξιλογίου (Γράφημα 7), καθώς και στην ανάπτυξη της αναγνωστικής δεξιότητας («πάρα πολύ» δηλώνεται από το 46,5% και «πολύ» από το 40,1%, Γράφημα 8).

Γράφημα 7: Η διδασκαλία του λογοτεχνικού κειμένου βοηθάει στην επέκταση του λεξιλογίου; (σε ποσοστό %)

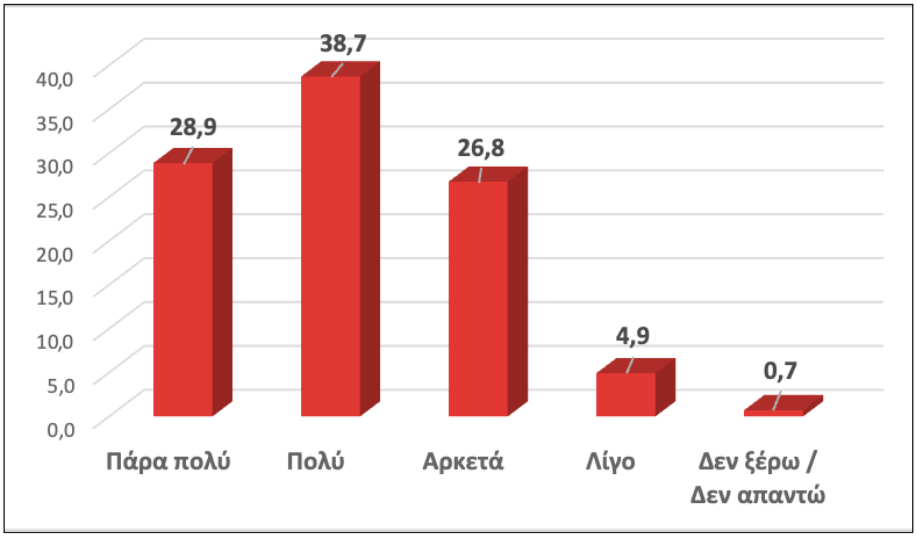
Γράφημα 8: Η διδασκαλία του λογοτεχνικού κειμένου βοηθάει στην ανάπτυξη της αναγνωστικής δεξιότητας; (σε ποσοστό %)

Χαρακτηριστικά σπουδαστές που έλαβαν μέρος στην έρευνα σχολίασαν «τα λογοτεχνικά κείμενα προσφέρουν νέο λεξιλόγιο για την κατανόηση της γλώσσας γενικά», «βοηθούν πάρα πολύ για να μάθουμε καινούριες λέξεις και φράσεις» και ότι «ο πεζός λόγος, που έχει πλούσιο λεξιλόγιο, μας δείχνει πολλά δείγματα μεταφορικής χρήσης της γλώσσας» και προσφέρει «ένα πλούσιο λεξιλόγιο που δεν υπάρχει στην καθημερινότητα». Μάλιστα, στην εν λόγω λειτουργία εμπλουτισμού του λεξιλογίου, ένας διδασκόμενος επισημαίνει τη θετική επίδραση της λογοτεχνίας στη μη στείρα, αλλά ουσιαστική αξιοποίηση της νέας γνώσης, λέγοντας ενδεικτικά ότι «εάν βλέπω όλες τις λέξεις που έμαθα σε ένα λογοτεχνικό κείμενο τις θυμάμαι και μπορώ να καταλάβω πιο εύκολα πότε και πώς τις χρησιμοποιώ». Ένας ακόμα σπουδαστής στην προσπάθειά του να εξηγήσει την ευεργετική επίδραση της λογοτεχνίας στην ευρύτερη λεξιλογική χρήση της γλώσσας αναφέρει ότι «το να διαβάζει κανείς λογοτεχνικά κείμενα βοηθάει όχι μόνο στο να εμπλουτίσει το λεξιλόγιο, αλλά και στο να καταλάβει καλύτερα πώς χρησιμοποιούνται οι λέξεις», ενώ ένας άλλος παράλληλα με τον εμπλουτισμό του λεξιλογίου επισημαίνει τη συμβολή της λογοτεχνίας «στη διόρθωση λαθών που σχετίζονται με την προφορά».

Επιπλέον, κάποιοι από τους παραπάνω σπουδαστές όταν συνδέουν την ευεργετική συμβολή της λογοτεχνίας με την εκμάθηση νέου λεξιλογίου και νέων εκφράσεων δεν εκλαμβάνουν αυτήν τη λειτουργία ως μονοσήμαντη, καθώς επισημαίνουν τους διαφορετικούς σκοπούς που εξυπηρετούν η σύγχρονη και η κλασική λογοτεχνία. Είναι ενδεικτική η τοποθέτηση ενός σπουδαστή, ο οποίος διαχωρίζει τη συμβολή των σύγχρονων λογοτεχνικών κειμένων από εκείνη των κλασικών, υποστηρίζοντας ότι «αν είναι μόνο για την επικοινωνία, τότε μοντέρνα

κείμενα και σύγχρονοι συγγραφείς θα ταιριάξουν περισσότερο, [...] έτσι μπορείς να πλουτίσεις το λεξιλόγιο με φράσεις και λέξεις που χρησιμοποιούνται σήμερα. Αν ο σκοπός είναι οι σπουδές [...] τότε κλασικά κείμενα βοηθάνε περισσότερο σε σχέση με το λεξιλόγιο και τη σύνταξη». Γενικότερα, για αυτούς η λογοτεχνία εκλαμβάνεται ως πολύ αποτελεσματική στη διαμόρφωση μιας σταθερής κατάστασης εκμάθησης της γλώσσας, αφού σύμφωνα με τη συλλογιστική ενός σπουδαστή, τα λογοτεχνικά κείμενα «επειδή έχουν αισθήματα, δίνουν χρώματα, άρα οι λέξεις και οι νόμοι της γλώσσας ζωντανεύουν και μένουν μόνιμα».

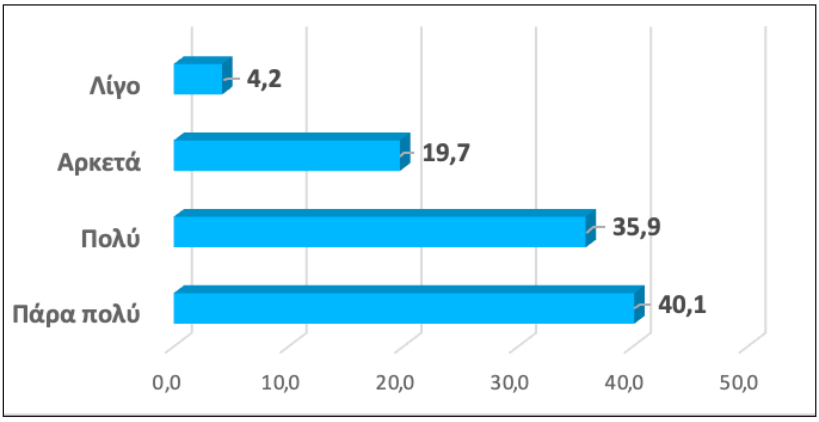
Σε ό,τι αφορά άλλες δεξιότητες, όπως είναι η ερμηνεία του γραπτού λόγου, η αξιολόγηση των σπουδαστών της έρευνας σχετικά με τη συνεισφορά της λογοτεχνίας εμφανίζει περισσότερες διαβαθμίσεις. Πιο συγκεκριμένα, ενώ από πολλούς κρίνεται ως πολύ σημαντική (38,7%) ή πάρα πολύ σημαντική (28,9%), υπάρχει ένα εξίσου μεγάλο μέρος των σπουδαστών που τη χαρακτηρίζει μέτρια (Γράφημα 9). Αυτό σημαίνει ότι η διδασκαλία του λογοτεχνικού κειμένου, αν και συμβάλλει στην ανάπτυξη των ερμηνευτικών ικανοτήτων του σπουδαστή, δεν έχει την ίδια δυναμική σε όλο το εύρος των διδασκομένων. Παράλληλα, σύμφωνα με τις απαντήσεις των ερωτώμενων στην ανοικτού τύπου ερώτηση, η λογοτεχνία βοηθάει στη διεύρυνση των γνώσεών τους αναφορικά με τη γραμματική και το συντακτικό της ελληνικής γλώσσας. Όπως ενδεικτικά επισημαίνει ένας σπουδαστής «τα λογοτεχνικά κείμενα μας βοηθάνε να μάθουμε το πώς χτίζεται μια δύσκολη γλώσσα, όπως η Ελληνική, όχι μόνο μεταφράζοντας από τη μητρική μας γλώσσα, αλλά αρχίζοντας να σκεφτόμαστε σε αυτήν τη γλώσσα».

Γράφημα 9: Η διδασκαλία του λογοτεχνικού κειμένου σας βοηθάει να αναπτύξετε ερμηνευτικές ικανότητες; (σε ποσοστό %)

Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο ότι οι ίδιοι οι σπουδαστές της παραπάνω έρευνας υπογραμμίζουν ότι για τις παραπάνω επωφελείς λειτουργίες της λογοτεχνίας πρέπει να συντρέχουν ορισμένες προϋποθέσεις που σχετίζονται με τις δυνατότητες κατανόησης των λογοτεχνικών κειμένων, καθώς και τον βαθμό ελκυστικότητάς τους. Με άλλα λόγια, έχουν συναίσθηση ότι η ανάγνωση και πολύ περισσότερο η κατανόηση της λογοτεχνίας, στην οποία αναγνωρίζουν έναν διδακτικό χαρακτήρα σε σχέση με τη διαδικασία γλωσσομάθειας, προϋποθέτει να επιλέγει κανείς βιβλία που του αρέσουν, να βρίσκεται σε επαφή με τη λογοτεχνία, όχι περιστασιακά αλλά κατ' εξακολούθηση, να κατέχει «ένα υψηλό επίπεδο γνώσης της γλώσσας». Μάλιστα, ορισμένοι από αυτούς επισημαίνουν ότι η λογοτεχνία δεν μπορεί να λειτουργήσει ευεργετικά στο πλαίσιο εκμάθησης της γλώσσας εάν δεν προϋπάρχει το ενδιαφέρον για αυτήν από μέρους του διδασκόμενου. Είναι χαρακτηριστική η τοποθέτηση ενός σπουδαστή που υπογραμμίζει ότι «με βοηθάνε τα σύγχρονα λογοτεχνικά κείμενα στην εκμάθηση της ελληνικής, επειδή με ενδιαφέρει γενικά η λογοτεχνία, ενώ πιστεύω ότι το να πιέζουν οι δάσκαλοι τους σπουδαστές να διαβάζουν λογοτεχνία, αν δεν έχουν ενδιαφέρον για αυτήν, μπορεί να έχει και αντίστροφα αποτελέσματα».

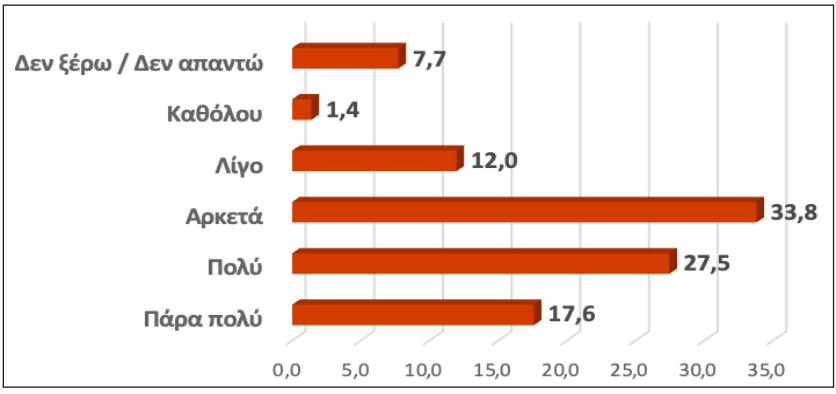
Συνοψίζοντας, παρατηρούμε ότι για τους εν λόγω σπουδαστές, η συμβολή της λογοτεχνίας είναι πολύπλευρη, υπερβαίνοντας τις μονοδιάστατες επωφελείς επιδράσεις στην εκμάθηση της γλώσσας ή στην καλλιέργεια δεξιοτήτων. Πιο συγκεκριμένα, θεωρείται μέσο γνωριμίας με «την ιστορία της χώρας και τον τρόπο που σκέπτονται οι ντόπιοι Έλληνες», καθώς και μέσο κατανόησης «της ψυχής, του πολιτισμού, της ιστορίας και της ταυτότητας του λαού». Σύμφωνα με τις απαντήσεις της πλειοψηφίας των ερωτώμενων, η διδασκαλία των λογοτεχνικών κειμένων συμβάλλει πολύ (35,9%) έως πάρα πολύ (40,1%) στην καλύτερη κατανόηση του ελληνικού πολιτισμού (Γράφημα 10), εύρημα που δίνει στα λογοτεχνικά κείμενα δυνατότητες για ευρύτερες διδακτικές αξιοποιήσεις.

Γράφημα 10: Η διδασκαλία του λογοτεχνικού κειμένου βοηθάει στην καλύτερη κατανόηση του ελληνικού πολιτισμού; (σε ποσοστό %)

Μάλιστα, η διευρυμένη αυτή συμβολή αναγνωρίζεται ακόμα και από τους διδασκόμενους που χαρακτηρίζουν τη λογοτεχνία «δύσκολη» ή «τις διαλέξεις για τη λογοτεχνία βαρετές». Παρόλα αυτά η λογοτεχνία θεωρείται ενδεικτικά από έναν σπουδαστή ως «η πιο πλούσια και καθαρή έκφραση των δυνατοτήτων που προσφέρει η κάθε γλώσσα». Σύμφωνα με τα λεγόμενα των συγκεκριμένων σπουδαστών η διδασκαλία της λογοτεχνίας προσφέρει γνώσεις «για τα ήθη και την ιστορία μιας εποχής» και «βοηθάει πολύ για να καταλαβαίνουμε πιο εύκολα την κουλτούρα και την ιστορία», αφού «η γλώσσα δεν είναι μόνο προφορά και γνώσεις λέξεων, αλλά είναι ό,τι ζει μέσα στο μυαλό και στην καρδιά του κόσμου». Ένας άλλος σπουδαστής χαρακτηρίζει τη λογοτεχνία ως «την ψυχή του λαού» και συμπληρώνει ότι «δεν μπορείς να καταλάβεις έναν λαό, την κουλτούρα του, τη νοοτροπία του, εάν δεν έχεις διαβάσει τουλάχιστον τα πιο σημαντικά έργα της λογοτεχνίας, τα οποία είναι η βάση». Το ίδιο εμφατικά έτερος αναφέρει «διάβασα μερικά ποιήματα από τον Καβάφη που ήταν καταπληκτικά. Μου αρέσει που στα κείμενα στο τετράδιό μου έγραψα κάτι από την ελληνική κουλτούρα, όπως ο Μάνος Χατζιδάκις!». Αγαπημένοι λογοτέχνες των σπουδαστών φαίνεται πως είναι ο Καζαντζάκης και ο Καβάφης, αφού συχνά τους αναφέρουν ως χαρακτηριστικά παραδείγματα δημιουργών, το έργο των οποίων τους βοηθάει πέρα από εξοικείωση με την ελληνική γλώσσα και στη γνωριμία με τον ελληνικό πολιτισμό, ενώ ταυτόχρονα αμφότεροι αποτελούν αντιπροσωπευτικά ορόσημα της ελληνικής πολιτιστικής δημιουργίας.

Παράλληλα, ένα μεγάλο μέρος των σπουδαστών που συμμετείχαν στην έρευνα εκλαμβάνει το λογοτεχνικό κείμενο ως ένα αρκετά (33,8%) ή πολύ (27,5%) χρήσιμο μέσο για τη διαμόρφωση καλύτερης διαπολιτισμικής επικοινωνίας (Γράφημα 11). Είναι αξιοσημείωτη η τοποθέτηση μιας σπουδάστριας που ισχυρίζεται ότι «από τα διδάγματα που παίρνεις από το μάθημα, στο οποίο υπάρχει η λογοτεχνία, αναπτύσσεις την άποψή σου και βλέπεις τα πράγματα της άλλης πλευράς».

Γράφημα 11: Η διδασκαλία του λογοτεχνικού κειμένου βοηθάει στην καλύτερη διαπολιτισμική επικοινωνία; (σε ποσοστό %)

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Συνολικά, τα ευρήματα της έρευνας, όπως προκύπτουν από τις απόψεις των σπουδαστών που συμμετείχαν σε αυτήν, καταγράφουν τη λογοτεχνία ως ένα ευχάριστο και ταυτόχρονα πολύ δημιουργικό μέσο με το οποίο δεν αποκτούν απλά και μόνο αντίληψη της διδασκόμενης γλώσσας, αλλά ταυτόχρονα καλλιεργούν σημαντικές δεξιότητες και εξοικειώνονται με στοιχεία του ελληνικού πολιτισμού, λειτουργίες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση και την κατάκτηση ενός ουσιώδους γλωσσικού υπόβαθρου με διαχρονικό χαρακτήρα. Μια συμβολή ιδιαίτερα σημαντική, που εύστοχα συνοψίζεται στα γραφόμενα σπουδάστριας: «η λογοτεχνία προσφέρει χαρά και αγάπη για τη γλώσσα». Είναι ενδιαφέρον ότι όσο αυξάνονται τα επίπεδα ελληνομάθειας, τόσο πιο ενθουσιώδεις απόψεις για τη λογοτεχνία διατυπώνονται από τους σπουδαστές, αφού κατανοούν όχι μόνο τη γλώσσα, αλλά σταδιακά κατακτούν και εντρυφούν σε ένα πιο σύνθετο κειμενικό είδος που την περικλείει, ερχόμενοι σε άμεση επαφή με ένα ύψιστο πολιτιστικό προϊόν.

Τα διδακτικά εγχειρίδια από όσους συμμετείχαν στην έρευνα κρίνονται ελλιπή ως προς τη συμπερίληψη λογοτεχνικών κειμένων. Κατά συνέπεια μια σημαίνουσα διαπίστωση που μπορεί να εξαχθεί με βάση τα παραπάνω αποτελέσματα είναι ότι η αξία της λογοτεχνίας στην εκμάθηση της Ελληνικής χρειάζεται να επανεκτιμηθεί όχι μόνο από τους διδάσκοντες, αλλά και από τους συγγραφείς των ανάλογων διδακτικών βιβλίων, δεδομένου ότι το κοινό αυτών των βιβλίων είναι σε μεγάλο βαθμό δεκτικό στην επαφή με αντίστοιχα λογοτεχνικά κείμενα και τα επιζητά.

Η συγκεκριμένη έρευνα αναδεικνύει μια πολυδιάστατη οπτική των σπουδαστών της νέας ελληνικής γλώσσας σε σχέση με μια σειρά σημαντικών επιδράσεων που φέρουν τα λογοτεχνικά κείμενα στη μαθησιακή διαδικασία. Η συμβολή τους λογίζεται ως πολυσήμαντη, αφού αναγνωρίζουν τα κείμενα αυτά ως το μέσο για να εξοικειωθούν με τη σωστή χρήση της Ελληνικής γλώσσας τόσο στο πλαίσιο των καθημερινών συναναστροφών, όσο και σε εκείνο των σπουδών, όπου οι απαιτήσεις ως προς την αξιοποίηση της γλώσσας είναι μεγαλύτερες και πιο σύνθετες.

Ωστόσο, αυτό δε σημαίνει ότι η δυναμική της λογοτεχνίας αναγνωρίζεται ως εξίσου αποτελεσματική σε όλο το εύρος των δεξιοτήτων πάνω στις οποίες επιδρά. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, είναι θετικά και έντονα επιδραστική για τον εμπλουτισμό του λεξιλογίου και λιγότερο για την καλλιέργεια ερμηνευτικών δεξιοτήτων στον γραπτό λόγο. Αυτή η τοποθέτηση των συγκεκριμένων σπουδαστών αποτελεί μια ένδειξη ότι η σφαιρική κατάκτηση μιας ξένης γλώσσας, όπως της Ελληνικής, προαπαιτεί την αξιοποίηση συνδυαστικών «εργαλείων» εκμάθησης, καθένα από τα οποία φέρει τη δική του επιδραστικότητα πάνω στη μαθησιακή διαδικασία.

Εκλαμβάνοντας τη λογοτεχνία όχι απλά ως μέσο καλλιέργειας δεξιοτήτων αλλά ως καθρέφτη του πολιτισμού και της ευρύτερης κουλτούρας μιας κοινωνίας, οι μαθησιακές προσδοκίες για αυτήν πιθανόν να μην μπορούν να εκπληρωθούν αν δεν πληρούνται ορισμένες προϋποθέσεις, όπως είναι η ύπαρξη ενός έμπειρου διδάσκοντα, που μέσα από μελετημένη επιλογή λογοτεχνικών κειμένων μπορεί να λειτουργήσει ως ενορχηστρωτής και εμπνευστής μιας ομάδας διδασκομένων με όρεξη για διερεύνηση του γοητευτικού κόσμου της ελληνικής λογοτεχνίας. Άλλωστε, ο συχνός συσχετισμός της ελληνικής λογοτεχνίας από τους ίδιους τους σπουδαστές με τη γλώσσα, την ιστορία και την κουλτούρα της Ελλάδας, αποτελεί ένδειξη των ιδιαίτερων προσδοκιών με τις οποίες προσέρχονται στη μαθησιακή διαδικασία. Δεν επιθυμούν απλά να εξοικειωθούν με την τυπική χρήση της γλώσσας, αλλά επιδιώκουν, μέσα από τη μαθησιακή διαδικασία, σημαντικό εργαλείο της οποίας θεωρούν τη λογοτεχνία, να γνωρίσουν τις βασικές αξίες του ελληνικού λαού, τα θέματα που τον απασχολούν σε διάφορους τομείς της ζωής του και τελικά, όπως αναφέρει ένας σπουδαστής, να πλησιάσουν με αυτόν τον τρόπο «τον ελληνικό λαό, μπαίνοντας μέσα στο κέντρο της καρδιάς του και των ανθρώπων του».

Συνολικότερα, μέσα από τα ευρήματα της παρούσας έρευνας έχουμε ενδείξεις ότι τα λογοτεχνικά κείμενα προσφέρουν στους σπουδαστές μια πιο άμεση επαφή με την ελληνική γλώσσα και τον ελληνικό πολιτισμό, για αυτό και εκλαμβάνονται ως μέσο ευρύτερου εμπλουτισμού της κουλτούρας των σπουδαστών, της οπτικής τους για τον κόσμο και όχι απλά μόνο ως κάτι επιφανειακό, που αποσκοπεί απλώς στην ταύτισή τους με υψηλό επίπεδο γλωσσομάθειας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Akyel & Yalcin 1990: A. Akuel, E. Yalcin, Literature in the EFL class: A study of goal-achievement incongruence. *ELT Journal, 44* (3), 174–180.

Γούτσος 2012: Δ. Γούτσος, *Γλώσσα. Κείμενο, Ποικιλία, Σύστημα.* Αθήνα: Κριτική.

Cohen, Manion & Morrison 2005: L. Cohen, L. Manion, K. Morrison, *Research Methods in Education*. London: Routledge Falmer.

Davis, Gorell, Kline & Hsieh 1992: J. N. Davis, L. C. Gorell, R. R. Kline, G. Hsieh, Readers and foreign languages: A survey of Undergraduate attitudes toward the study of literature. *The Modern Language Journal, 76* (3), 320–332.

Jakobson 1960: R. Jakobson, Linguistics and poetics. Republication in Lodge, D. (ed.) *Modern criticism and Theory: A reader* (pp. 32–57). London: Longman.

Halliday & Hasan 1989: M. A. Halliday, R. Hasan, *Language, Contex and Text: Aspect of Language in a Social Semiotic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.

Flick 2017: U Flick, *Εισαγωγή στην Ποιοτική Έρευνα*. (Επιμ.: Ν. Ναγόπουλος, Μτφρ.: Ν. Ζιώγας). Αθήνα: Εκδόσεις Προπομπός.

Hirvela & Boyle 1988: A. Hirvela, J. Boyle, Literature courses and student attitudes. *ELT Journal, 42* (3), 179–184.

Κυριαζή 2011: Ν. Κυριαζή, *Η Κοινωνιολογική Έρευνα: Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων και των Τεχνικών*. Αθήνα: Πεδίο.

Martin 1989: J. R. Martin, *Factual Writing: Exploring and Challenging Social Reality.* Oxford: Oxford University Press.

Morse 1998: J. M. Morse, Designing Funded Qualitative Research. In N. Denzin & Y. S. Lincoln (eds.) *Strategies of Qualitative Research* (pp. 56–85). London: Sage.

Ρουμπής 2019: Ν. Ρουμπής, *Η αξιοποίηση της λογοτεχνίας στη διδασκαλία της Νέας Ελληνικής ως Ξένης* [Διδακτορική Διατριβή]. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Nikos Roubis
Greek Language Center University of Athens

THE ACCEPTANCE OF LITERATURE BY THE STUDENTS OF MODERN GREEK AS A FOREIGN LANGUAGE OVER THE INSTRUCTIVE PRACTICE

Summary

Few studies have focused on the attitude adopted by the foreign language students towards literature and its use in the instructive-teaching process. Based on these studies this presentation discusses the findings of an indicative survey using as a sample students of Modern Greek as a foreign language, who attended the Modern Greek Language Centre at the University of Athens, the Greek Language School at the University of Cyprus and the Department of Greek Philology at the University of Oxford. The main research question raised by the survey is whether and to what extent the teaching of the literature text has, in the view of the specific students, beneficial effects on the learning of Modern Greek as a foreign language, as well as on the aspects of language learning covered by these effects. The findings of this research indicate that using literary texts in learning Greek offers students more direct contact with the language and Greek culture.

Keywords: Greek language, Greek literature, Students of Modern Greek as a foreign language

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch35

Σακελλαρίου Αγγελική[1]
Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και Κοινωνικής Εργασίας
Σχολή Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών Επιστημών

Μανδήλας Αντώνιος[2]
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
Τμήμα Κοινωνικών και Ανθρωπιστικών Επιστημών

Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΣΜΥΡΝΗΣ ΚΑΙ ΟΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΦΙΛΟΒΕΝΙΖΕΛΙΚΟ ΤΥΠΟ: ΕΡΕΥΝΑ ΜΕ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ ΣΩΜΑΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Στην παρούσα εργασία μελετάται η παρουσίαση της καταστροφής της Σμύρνης και των ταυτοτήτων των εμπλεκομένων στον φιλοβενιζελικό Τύπο της εποχής. Για την ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιούνται τα εργαλεία της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου και ειδικότερα η *λογοϊστορική προσέγγιση* (Discourse Historical Approach). Η προσέγγιση αυτή συνδυάζεται με τα εργαλεία της Γλωσσολογίας Σωμάτων Κειμένων (corpus linguistics), προκειμένου τα δεδομένα να εξετάζονται τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά. Πιο συγκεκριμένα, μελετώνται οι λεξιλογικές συνάψεις βασικών λέξεων της επικαιρότητας της εποχής και τα πορίσματα εντάσσονται τόσο στα ευρύτερα κειμενικά συμφραζόμενα όσο και στο κοινωνικο-ιστορικό συγκείμενο. Από την επεξεργασία των δεδομένων συνάγεται ότι η εφημερίδα πρεσβεύει την επιστροφή του Βενιζέλου, πως η έσω ομάδα ή το «εμείς» παρουσιάζεται ως θύμα σφαγών και λεηλασιών, ενώ βιώνει το «τραύμα» της απώλειας εδαφών. Στην έσω ομάδα ενυπάρχει ένας εσωτερικός «άλλος», οι αντιβενιζελικοί, στους οποίους εμμέσως πλην σαφώς κατατάσσεται και ο βασιλιάς. Η έξω ομάδα (Τουρκία) παρουσιάζεται ως εχθρός και θύτης, ενώ οι πρώην σύμμαχες χώρες δεν λογίζονται πια ως τέτοιες.

Λέξεις-κλειδιά: Μικρασιατική καταστροφή, Εθνική ταυτότητα, Τύπος

[1] asakellariou@upatras.gr
[2] mandilas@hotmail.gr

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Στην παρούσα εργασία μελετάται η παρουσίαση της καταστροφής της Σμύρνης και των ταυτοτήτων των εμπλεκομένων στον φιλοβενιζελικό Τύπο της εποχής. Η ενότητα 1 περιλαμβάνει το ιστορικό συγκείμενο και πληροφορίες σχετικά με την έννοια της ταυτότητας. Στην ενότητα 2 παρουσιάζονται τα δεδομένα και η μέθοδος της έρευνας, στην ενότητα 3 δίνονται τα ευρήματα, ενώ στην ενότητα 4 διατυπώνονται τα συμπεράσματα της έρευνας.

1.1. Σύντομη παρουσίαση του ιστορικού πλαισίου[3]

Η απόβαση των ελληνικών δυνάμεων στην Μικρά Ασία στις 15 Μαΐου/ 2 Μαΐου 1919 έγινε κατόπιν συμφωνίας των σύμμαχων δυνάμεων Αγγλίας, Γαλλίας, Ιταλίας, Ελλάδας (Συνθήκη των Σεβρών, 28 Ιουλίου/10 Αυγούστου 1920), αφού έτσι θα διαμελιζόταν η Οθωμανική Αυτοκρατορία και θα εξασφαλίζονταν τα συμφέροντά τους στην περιοχή με ζώνες επιρροής. Η παρουσία του ελληνικού στρατού στην περιοχή της Σμύρνης αποτέλεσε μεγάλη διπλωματική επιτυχία της Ελλάδας, την εποχή που πρωθυπουργός ήταν ο Ελ. Βενιζέλος. Με τη συνθήκη των Σεβρών η Ελλάδα εξαπλώθηκε σε δύο ηπείρους και πέντε θάλασσες και το όραμα της Μεγάλης Ιδέας φάνηκε να γίνεται πραγματικότητα.

Η αλλαγή της πολιτικής σκηνής με την ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του Νοεμβρίου 1920, την επιστροφή του Βασιλιά Κωνσταντίνου στην Ελλάδα και την άνοδο των φιλοβασιλικών κυβερνήσεων δυσαρέστησαν τους συμμάχους. Παράλληλα, στην ηττημένη από τον α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο Τουρκία, το εθνικιστικό κίνημα του Κεμάλ οργανώθηκε διπλωματικά και στρατιωτικά. Σταδιακά διαφοροποιείται λοιπόν η στάση των συμμάχων Μεγάλων Δυνάμεων, όσον αφορά την ελληνική παρουσία στην Ανατολή, επειδή αυτές προσεταιρίζονται τελικά τον Κεμάλ, ο οποίος τους δίνει συγκεκριμένα ανταλλάγματα. Φιλοτουρκική στάση υιοθετούν αρχικά η Γαλλία και η Ιταλία με στόχο να ελαχιστοποιήσουν την επιρροή της Βρετανίας στην περιοχή και να ενισχύσουν τα δικά τους συμφέροντα. Αναφέρουμε σχετικά τη συμφωνία[4] μεταξύ της κεμαλικής αντιπροσωπείας, με επικεφαλής τον Μπεκήρ Σάμη Εφέντη, και του Υπουργού της Ιταλίας Σφόρτσα. Η στάση της Γαλλίας αλλάζει φανερά με την υπογραφή της Συνθήκης της Άγκυρας ή Συμφωνία Φραγκλέν-Μπουιγιόν[5] (Οκτώβριος 1921) που υπογράφτηκε μεταξύ της Γαλλίας και της επαναστατικής κυβέρνησης του Κεμάλ και εξυπηρετεί ιδιαιτέρως τα γαλλικά συμφέροντα.

Η συνέχιση των ελληνικών στρατιωτικών επιχειρήσεων στα βάθη της Μικράς Ασίας, παρά τις αρχικές εξαγγελίες των νέων κυβερνώντων, είχε ως

[3] Βλ. ενδεικτικά Μαυρογορδάτος 2015, 2017.
[4] Για τη συμφωνία αυτή βλ. Μπουμπουγιατζή 2011: 281.
[5] Για τη συμφωνία αυτή βλ. Μουρέλος 1983: 242.

αποτέλεσμα η Ελλάδα να διατηρεί μία πολύ μεγάλη γραμμή άμυνας. Οι δυσκολίες διατήρησης αυτής της γραμμής άμυνας, λόγω της ψυχολογικής και σωματικής κούρασης των στρατιωτών που πολεμούσαν χρόνια και της δυσκολίας στον ανεφοδιασμό τους, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη του κεμαλικού κινήματος και την αλλαγή της στάσης των Μεγάλων Δυνάμεων στάθηκαν οι αιτίες για την ήττα του ελληνικού στρατού.

Λίγες μέρες μετά τη διάλυση του μετώπου στη γραμμή Εσκί Σεχίρ-Αφιόν Καραχισάρ ο ελληνικός στρατός τράπηκε σε άτακτη φυγή και μεταφέρθηκε στα παράλια για να διαπεραιωθεί στα νησιά και από εκεί στην Παλαιά Ελλάδα. Τον στρατό ακολουθούσαν χιλιάδες άνθρωποι ελληνικής καταγωγής, για να σωθούν.

Το τελευταίο δεκαήμερο του Αυγούστου το 1922 οι κεμαλικοί εισέβαλαν στη Σμύρνη. Ο ελληνικός λαός βρέθηκε στο στόχαστρο των θηριωδιών των Τούρκων, οι οποίοι επιδόθηκαν σε καταστροφές και λεηλασίες, με αποκορύφωμα τη σφαγή μεγάλου μέρους του ελληνικού πληθυσμού και την ολοσχερή καταστροφή της Σμύρνης.

1.2. Η έννοια της εθνικής ταυτότητας στον δημοσιογραφικό λόγο

Η έννοια της εθνικής ταυτότητας αναφέρεται στα κοινά πολιτισμικά χαρακτηριστικά που μοιράζεται μια ομάδα ανθρώπων, όπως την κοινή γλώσσα, τα κοινά ήθη και έθιμα, καθώς και την πεποίθηση της κοινής καταγωγής. Η έννοια της ταυτότητας δεν είναι σταθερή, αλλά αντίθετα είναι ρευστή και συνεχώς μεταβαλλόμενη· τίθεται κάθε φορά υπό διαπραγμάτευση ανάλογα με το κοινωνικοπολιτικό συγκείμενο και τις διαμορφωμένες ιδεολογίες (Wodak 2015: 70).

Καθοριστικό στοιχείο για τη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας είναι η αντιπαράθεση προς το αλλότριο, το ξένο για το έθνος. Η έννοια της ταυτότητας ορίζεται πάντα μέσω της ομοιότητας και της διαφοράς. Η διαφορά αυτή μπορεί να κυμαίνεται από μια απλή ετερότητα (άλλοι, άνθρωποι διαφορετικοί) μέχρι τη σημαντική διαφορά (αγράμματος άλλος, μη πολιτισμένες κοινωνίες, μη δυτικές) και την εχθρότητα (λαοί βάρβαροι, επιθετικοί, επικίνδυνοι). Η ενότητα προς το εσωτερικό δεν είναι άσχετη με την εχθρότητα προς τα έξω. Η ενότητα στο εσωτερικό της ομάδας, του έθνους, διαμορφώνεται μέσω τεχνητών ή υπαρκτών εχθροτήτων προς τα έξω, προς τον άλλον· έτσι, συγκροτείται η συλλογική ταυτότητα που αντιπαρατίθεται στον «άλλο» (Βέικος 1993: 24).

Η εθνική αφήγηση είναι δυνατό να περιλαμβάνει και την ύπαρξη ενός «σημαντικού άλλου». Αυτός μπορεί να είναι ένα άλλο έθνος ή μια εθνοτική ομάδα που απειλεί ή μπορεί να απειλήσει την πολιτισμική καθαρότητα ή και την ανεξαρτησία του έθνους. Το κριτήριο για να χαρακτηριστεί ένα έθνος «σημαντικός άλλος» δεν βασίζεται στους πόρους και στο μέγεθός του, αλλά στο γεγονός ότι αυτός ο «σημαντικός άλλος» διάκειται απειλητικά έναντι του έθνους (Triadafyllidou 1988: 600).

Η συγκρότηση και η αναπαραγωγή της ταυτότητας, αλλά και η αναδιαμόρφωσή της, πραγματώνονται μέσω της γλώσσας, καθώς μέσω αυτής γίνεται αντιληπτό ποιοι είμαστε «εμείς» και ποιοι είναι οι «άλλοι».

Όσον αφορά τη μελέτη της ταυτότητας Ελλήνων και Τούρκων μέσα από τον δημοσιογραφικό λόγο, δεν βρέθηκαν έρευνες, οι οποίες να αφορούν προγενέστερα, ιστορικά γεγονότα. Η διαφοροποίηση και η πρωτοτυπία της έρευνάς μας λοιπόν έγκειται στο γεγονός ότι μελετούμε την εθνική ταυτότητα εκκινώντας από ένα ιστορικό γεγονός που προσεγγίζεται μέσω του Τύπου της εποχής.

2. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Η έρευνα επικεντρώνεται στη μελέτη της εφημερίδας «Ελεύθερος τύπος», η οποία παρουσιάζει τη καταστροφή της Σμύρνης και είναι διακείμενη θετικά προς τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Η επιλογή του «Ελεύθερου Τύπου» ως υλικού μελέτης έγινε με κριτήριο ότι αποτελεί μια εφημερίδα της αξιωματικής αντιπολίτευσης και, επομένως, δε θα αποκρύψει τα γεγονότα, αλλά αντίθετα θα επικρίνει την κυβέρνηση και θα αναδείξει την καταστροφή και τους υπεύθυνους για αυτή.

Στο μελετώμενο υλικό ανήκουν τα κοινωνικά και πολιτικά άρθρα της περιόδου από την 26η Αυγούστου 1922 ως την 7η Σεπτεμβρίου 1922, περίοδο κατά την οποία οι κεμαλικοί εισβάλλουν στη Σμύρνη και την καταστρέφουν. Τις ημέρες αυτές τεράστιο πλήθος ελληνικού και χριστιανικού γενικότερα πληθυσμού θανατώνεται ή εγκαταλείπει τη Σμύρνη για να σωθεί. Η επιλογή της 7ης Σεπτεμβρίου ως καταληκτικής ημέρας έγινε επειδή η θεματογραφία της εφημερίδας άρχισε να στρέφεται στα υπόλοιπα πολιτικά, κοινωνικά και στρατιωτικά τεκταινόμενα της εποχής.

Για την ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιούμε τα εργαλεία της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (στο εξής ΚΑΛ) που δίνει έμφαση σε θέματα ισχύος και ιδεολογίας. Επιλέγουμε την πιο πρόσφορη εκδοχή της, σε σχέση με το ερευνητικό αντικείμενό μας, την λογοϊστορική προσέγγιση (Discourse Historical Approach) της Wodak και των συνεργατών της (βλ. Meyer & Wodak 2009), που εντάσσει τον λόγο στο ιστορικό και κοινωνικό του συγκείμενο.

Δεδομένου ότι αναλύεται μεγάλος όγκος κειμένων (περίπου 600 άρθρα με αριθμό λέξεων μεγαλύτερο από 125.000), η παραπάνω προσέγγιση, που κανονικά επικεντρώνεται σε λίγα επιλεγμένα κείμενα, συνδυάζεται με εργαλεία της γλωσσολογίας σωμάτων κειμένων (corpus linguistics)[6]. Η συνέργεια αυτή δίνει τη δυνατότητα να μελετηθεί μεγάλος αριθμός κειμένων και να γίνουν αξιόπιστες γενικεύσεις (Orpin 2005: 38). Έτσι, τα δεδομένα εξετάζονται τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά.

[6] Για προγενέστερες έρευνες στον ελληνικό Τύπο με αυτή τη μεθοδολογία, βλ. Sakellariou (2016) και Sakellariou & Goutsos (2021).

Τα ερευνητικά ερωτήματα που τίθενται είναι τα εξής:

Πώς παρουσιάζονται στον λόγο της συγκεκριμένης εφημερίδας:

1) η καταστροφή της Σμύρνης του 1922,

2) το εθνικό «εμείς» (Έλληνες),

3) ο εθνικός «άλλος» (Τούρκοι),

4) η στάση των συμμαχικών χωρών (Γαλλίας, Ιταλίας, Αγγλίας, Αμερικής);

Κατά την έρευνα παρατηρήθηκε ότι υπάρχει κι ένας εσωτερικός «άλλος» και έτσι προστέθηκε στα παραπάνω ένα ακόμη ερώτημα:

5) Πώς παρουσιάζεται ο εσωτερικός «άλλος» (οι αντιβενιζελικοί – φιλοβασιλικοί);

Μετά από ενδελεχή μελέτη αντλήθηκε από τα κείμενα ένας αριθμός πολύ συχνών λέξεων με ιδιαίτερο βάρος για την περίοδο της μικρασιατικής καταστροφής. Σε αυτό βοήθησαν και οι ιστορικές μελέτες για την εποχή. Οι λέξεις αυτές είναι οι ακόλουθες: *έθνος, εθνικός, Ελλάδα, Έλληνας, ελληνικός, Τουρκία, Τούρκος, τουρκικός, χριστιανός, πρόσφυγας, Σμύρνη, Ιωνία, Μικρά Ασία, Βενιζέλος, Βασιλιάς, Στεργιάδης, σφαγή, εκκένωση, συμφορά, καταστροφή, πυρκαγιά, τραγωδία, Γαλλία, Γάλλος, γαλλικός, Αγγλία, Άγγλος, αγγλικός, Ιταλία, ιταλικός, Αμερική, Αμερικανός, αμερικανικός*.

Πιο συγκεκριμένα, μελετήθηκαν οι λεξιλογικές συνάψεις, δηλαδή η «συνεμφάνιση δύο ή περισσοτέρων λέξεων σε ένα μικρό διάστημα μέσα στο κείμενο» (Sinclair 1991). Ορίσαμε το διάστημα αυτό σε 10 λέξεις αριστερά και 10 δεξιά της μελετώμενης λέξης, γιατί παρατηρήσαμε ότι πολλές λεξιλογικές συνάψεις δεν αποκαλύπτονταν αν μελετούσαμε μικρότερο διάστημα. Το κριτήριο ώστε να χαρακτηρίσουμε μια λεξιλογική σύναψη ως τέτοια προσδιορίστηκε από την εμφάνιση της σύναψης στο 3% των συνολικών αναφορών της υπό διερεύνηση λέξης.

Επειδή τα μελετώμενα άρθρα χρονολογούνται έναν αιώνα πριν, η καταγραφή των συμφράσεων έγινε με το χέρι, καθώς τα αρχεία της εφημερίδας δεν είναι ψηφιοποιημένα, αλλά διατίθενται φωτογραφημένα στο ηλεκτρονικό αρχείο της Βουλής: https://digitallib.parliament.gr/display_doc.asp?item=45884&seg=12757. Η επίπονη αυτή επεξεργασία των κειμένων με το χέρι είναι πιθανό να έχει οδηγήσει σε κάποια λάθη ως προς την καταγραφή κάποιων τύπων, παρά τις πολλές επαληθεύσεις, αλλά αυτό δεν αναμένεται να έχει διαφοροποιήσει αισθητά τα αποτελέσματα της έρευνας.

3. ΤΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

3.1. Οι λέξεις *Έλληνας, Ελλάδα, ελληνισμός*

Η σύναψη *Έλληνας – Σμύρνη* είναι συχνή (6.19%): *«οι Έλληνες κάτοικοι της ωραίας Σμύρνης και οδύρονται»* (27.08.1922, σ. 4). Ως θύτες παρουσιάζονται οι

Τούρκοι στα συμφραζόμενα της σύναψης *Τούρκος-Έλληνας* (9,73%): *«Τούρκοι με μαχαίρας και όπλα εφόνευον τους δυστυχείς Έλληνας»* (03.09.1922, σ. 3). Συχνή είναι επίσης η λεξιλογική σύναψη *Ελλάδα-Μικρασία*[7] (6,73%): *«ετελείωσαν αι πολεμικαί επιχειρήσεις, όπως ετελείωσαν της Μικράς Ασίας, αλλά η θέσις της Ελλάδος όχι μόνον δεν εβελτιώθη»* (05.09.1922, σ. 1). Μέσω της σύναψης *Έθνος –Έλληνας /Ελλάδα /ελληνικός* (9,67%): παρουσιάζεται η συμβολή του Βενιζέλου και του στρατού στο ελληνικό έθνος: «τόσας υπηρεσίας προσέφερον ο κ. Βενιζέλος και ο ελληνικός στρατός ίνα προλάβωμεν την τέλειαν καταστροφήν ημών ως Έθνους και Κράτους» (28.08.1922, σ. 4).

Ό,τι βιώνει ο ελληνισμός τις μέρες της καταστροφής αποτυπώνεται στα συμφραζόμενα των συνάψεων της λέξης *ελληνισμός* με αρνητικές λέξεις (43,47%): *«η ελευθερία, η ευτυχία ενός ολόκληρου Ελληνισμού γίνονται πλέον παρανάλωμα του πυρός»* (28.08.1922, σ. 16).

3.2. Οι λέξεις *χριστιανός, χριστιανικός*

Οι λέξεις αυτές δημιουργούν λεξιλογικές συνάψεις με τα *Έλληνας, ελληνικός, Ελλάδα* (6,35%). Το θρήσκευμα αποτελεί ειδοποιό διαφορά μεταξύ των ανθρώπων και η χριστιανική πίστη παρουσιάζεται ως στοιχείο της ταυτότητας των Ελλήνων*: «μικρασιατικήν ειρήνην της οποίας βάσις θα ήτο η εξασφάλισις των ελληνικών και χριστιανικών πληθυσμών υπό του ελληνικού στρατού»* (30.08.1922, σ. 4). Η ταύτιση των Ελλήνων με τους χριστιανούς καταδεικνύεται με ανάλυση του λόγου του εξής αποσπάσματος: *«η ελληνική Κυβέρνησις απηύθυνε χθες τηλεγραφικώς διακοίνωσιν προς την Κοινωνία των Εθνών δια της οποίας ποιείται έκκλησιν υπέρ της τύχης των σφαγιαζομένων εν Μικρά Ασία χριστιανικών πληθυσμών*» (04.09.1922, σ. 4). Είναι προφανές ότι η ελληνική κυβέρνηση ενδιαφέρεται πρωτίστως για το ελληνικό στοιχείο, το οποίο όμως εντάσσει μέσα στο χριστιανικό, χωρίς να το κατονομάζει ιδιαιτέρως.

Η λέξη *χριστιανός/ χριστιανικός* εμφανίζει λεξιλογικές συνάψεις και με τα *Τουρκία, Κεμάλ, Τσέτες* (15,87%), μέσω των οποίων ο χριστιανός παρουσιάζεται ως θύμα: *«στίφη των Τσετών και από αυτούς ακόμη τους Οθωμανούς στρατιώτας, προέβη εις σφαγάς εναντίον του χριστιανικού και περισσότερον του επικρατούντος εκεί ελληνικού στοιχείου»* (01.09.1922, σ. 3). Η λέξη *χριστιανός* δημιουργεί συνάψεις με λέξεις που δηλώνουν εξολόθρευση [(20,93%), *δολοφόνος, αίμα, επίθεση, καταστροφή, διαρπαγή, λεηλασία, εξολόθρευση, σφαγή, πτώμα, θερίζω, βόμβα, φλόγα, εξανδραποδισμός, θηριωδία*]: «*διαρπαγαί και λεηλασίαι των χριστιανικών καταστημάτων και οικιών»* (03.09.1922, σ. 3), *«τότε οι Τούρκοι έσφαζαν κ' εξηνδραπόδιζαν χριστιανικούς πληθυσμούς*» (04.09.1922, σ. 1).

[7] Η εφημερίδα άλλοτε χρησιμοποιεί το πολυλεκτικό σύνθετο: «Μικρά Ασία» και άλλοτε τη λέξη: «Μικρασία».

3.3. Η λέξη *πρόσφυγας*

Η λέξη *πρόσφυγας* εμφανίζει λεξιλογική σύναψη με τα *Έλληνας* και *Ελλάδα* (3,37%): *«επί της προκυμαίας ευρισκόμενοι Έλληνες πρόσφυγες εκαίοντο υπό των φλογών»* (04.09.1922, σ. 3), «*προς διευκόλυνσιν των εις Ελλάδα αφικομένων προσφύγων Μικρασιατών*» (01.09.1922, σ.4). Οι πρόσφυγες διώκονται από τον *Κεμάλ* (3,37%) και τους *Τούρκους* (5,40%): *«κατά τας πληροφορίας πάντοτε των προσφύγων, στίφη κεμαλικών στρατιωτών και ατάκτων Τούρκων απεμάκρυνον άπαντα τον άρρενα πληθυσμόν των προαστείων»* (03.09.1922, σ. 4). Αξιοσημείωτο είναι ότι το *πρόσφυγας* δημιουργεί σύναψη με αριθμητικά δεδομένα (16,89%), που αποδεικνύουν το εύρος της καταστροφής: «*υπό του ελληνικού στρατού είχον καταφύγει άνω των 300.000 προσφύγων»* (01.09.1922, σ. 4).

3.4. Οι λέξεις *Βασιλιάς, Βενιζέλος, Στεργιάδης, Κυβέρνηση*

Η λέξη *Βασιλιάς* (με κεφαλαίο, sic) παρουσιάζει σύναψη με τις λέξεις *διάγγελμα* (11,76%) και *κυβέρνηση* (17,48%) που αρμόζουν στο ρόλο του ως φορέα εξουσίας. Αξιοσημείωτη είναι η σύναψη της λέξης *Βασιλιάς* με το όνομα *Βενιζέλος* (4,41%): «*η πρόσκλησις του κ. Βενιζέλου είνε ζήτημα τιμής δια τον Βασιλέα Κωνσταντίνον, δια την Κυβέρνησιν, δια την Εθνοσυνέλευσιν, δια τους αποτελούντας τα βασιλικάς φάλαγγας»* (29.08.1922, σ. 3). Ακόμη, το *Βενιζέλος* εμφανίζει λεξιλογική σύναψη με τις λέξεις *χρησιμοποίηση/συνεργασία* (18%): *«η Κυβέρνησις να εισηγηθή την χρησιμοποίησιν του κ. Βενιζέλου εις το εξωτερικόν*» (01.09.1922, σ. 1). Η εφημερίδα επιδιώκει να επαναφέρει τον Ελευθέριο Βενιζέλο στην πολιτική σκηνή παρουσιάζοντας τον ως τον μόνο άνθρωπο που μπορεί να βοηθήσει στην περίοδο της καταστροφής. Έτσι, ζητά από τον βασιλιά και τη κυβέρνηση να τον καλέσουν και να του αναθέσουν τη διεθνή εκπροσώπηση της Ελλάδας.

Η εφημερίδα δεν αποδίδει ευθύνες στον βασιλιά·τον αναφέρει ως φορέα εξουσίας με τρόπο ουδέτερο και τιμητικό. Η στάση αυτή εξηγείται από το γεγονός ότι την περίοδο αυτή υπάρχει έντονη λογοκρισία έναντι των βενιζελικών, οι οποίοι φυλακίζονται και εκτοπίζονται, όταν εκφράζονται αρνητικά για το βασιλιά[8].

Στον Ελευθέριο Βενιζέλο αποδίδονται χαρακτηριστικά προικισμένου πολιτικού αρχηγού (6,95%): «*το οξύτατον βλέμμα του κ. Βενιζέλου*» (27.08.1922, σ. 1), «*την εξαιρετικήν διπλωματικήν ικανότητα του Βενιζέλου»* (04.09.1922, σ. 1). Η εφημερίδα εξυμνεί τον Βενιζέλο και μέσω της σύναψης του ονόματός του με το *Μεγάλη Ελλάδα* (6,94%), ελληνικό όνειρο του οποίου θεωρείται στυλοβάτης:

[8] Στο φύλλο που κυκλοφόρησε στις 29.08.1922 (σ. 4) αναφέρεται πως ο Σπύρος Μελάς (αρθρογράφος του *Ελεύθερου Τύπου*, που υπογράφει ως Φουρτόνιο) συλλαμβάνεται με ένταλμα για εξύβριση και συκοφαντία απέναντι στο πρόσωπο του βασιλιά. Στο ίδιο φύλλο αναφέρεται πως οι φιλελεύθεροι αξιωματικοί, ταγματάρχης Αβραμίδης και λοχαχός Νταλιάνης, συνελήφθησαν με την κατηγορία της έκφρασης εναντίον του βασιλιά.

«με τον Βενιζέλον έπεσαν και οι στύλοι της Μεγάλης Ελλάδος» (06.09.1922, σ. 4). Επίσης, όπως αναδεικνύεται από τη λεξιλογική σύναψη του ονόματός του με τις λέξεις *ελπίδα* (4,16%) και *έθνος* (3,22%) παρουσιάζεται ως *«μόνη ελπίς δια το έθνος ο Ελευθέριος Βενιζέλος»* (27.08.1922, σ. 4).

Στο υλικό παρατηρείται σύναψη της λέξης *καταστροφή* με τη λέξη *κυβέρνηση* (9,33%): «την Κυβέρνησιν της καταστροφής και της ατιμώσεως διαδέχεται σήμερον Κυβέρνησις της υποδείξεως των απαίσιων εργατών της» (26.08.1922, σ. 4). Ακόμη παρατηρείται η λεξιλογική σύναψη *εθνικός-κυβέρνηση* (7,01%): «*η κυβέρνησις της εθνικής ατιμώσεως ήτις δεν εφοβήθη να παραδώση το άνθος της ενδόξου στρατιάς μας εις τον Κεμάλ*» (30.08.1922, σ. 3). Οι συνάψεις αυτές φανερώνουν τη θέση της εφημερίδας, σύμφωνα με την οποία υπεύθυνες για την καταστροφή είναι οι κυβερνήσεις που ανέλαβαν τη διακυβέρνηση της χώρας μετά τις εκλογές του 1920. Τέτοιου είδους αναφορές αναδεικνύουν τον διχασμό του ελληνικού λαού σε δύο μέτωπα: αυτό τον βενιζελικών και το άλλο των αντιβενιζελικών.

3.5. Οι λέξεις *Τούρκος, τουρκικός*

Η λέξη *τουρκικός* δημιουργεί λεξιλογικές συνάψεις με τις λέξεις *ελληνικός, ελληνισμός* (13,68) και *Έλληνας* (8,82%)· τα συμφραζόμενά τους δηλώνουν τη θυματοποίηση των Ελλήνων: «*το κορύφωμα της τουρκικής θηριωδίας και απανθρωπίας υπήρξεν η απαγωγή των Ελληνίδων και Αρμενίων κορασίδων της Σμύρνης*» (04.09.1922, σ. 3). Η τουρκική είσοδος στη Σμύρνη και οι θηριωδίες αποτυπώνονται στα συμφραζόμενα των συνάψεων *τουρκικός-Σμύρνη* (12,63%) και *Τούρκος-Σμύρνη* (8,82%): *«αι κεμαλικαί ορδαί και τα άτακτα στίφη των Τούρκων κατακλύσαντα τας συνοικίας της Σμύρνης*» (31.08.1922, σ. 3). Σε σχέση με τη μετοχή *κατακλύσαντα* στο προηγούμενο παράδειγμα, σημειώνεται ότι η επέλαση των Τούρκων παρουσιάζεται με μεταφορά ως φοβερή φυσική καταστροφή, ως κατακλυσμός που σαρώνει τα πάντα. Εξάλλου, οι λεξιλογικές συνάψεις των *τουρκικός* και *Τούρκος* αφορούν σε πολύ μεγάλα ποσοστά (22,10% και 15,29% αντιστοίχως) λέξεις που σχετίζονται με θηριωδίες, όπως *μάχαιρα, εκδίκηση, σφαγή, φόνος, θηριωδία, πυρ, βόμβα, επίθεση, θάνατος, απαγωγή, βαρβαρότητα* κ.ά.

3.6. Οι λέξεις *Κεμάλ, κεμαλικός*

Το όνομα *Κεμάλ* συσχετίζεται με τους Τούρκους, αφού ήταν ο αρχηγός του τουρκικού στρατού, πράγμα που αποτυπώνεται στη σύναψη *Κεμάλ-Τούρκος/ τουρκικός* (8,19%): «*στρατιώτες του Κεμάλ, συνοδευόμενοι από οπλοφορούντας Τούρκους πολίτας, επέδραμον εις τα ελληνικάς και τας αρμενικάς συνοικίας*» (02.09.1922, σ. 3). Η είσοδος, η δράση και οι λεηλασίες των Τούρκων στη Σμύρνη

δίνονται στα συμφραζόμενα των συνάψεων *κεμαλικός-Σμύρνη* (14,28%) και *Κεμάλ-Σμύρνη* (13,11%): «*εισήλθον εις την Σμύρνην 400 έφιπποι Κεμαλικοί, οι οποίοι ήρχισαν αμέσως το απαίσιον έργον των*» (02.09.1922, σ. 3).

3.7. Η ελληνικότητα των περιοχών Μικρά Ασία, Ιωνία, Σμύρνη, η ομορφιά και η καταστροφή τους

Το πολυλεκτικό σύνθετο *Μικρά Ασία* ή το σύνθετο *Μικρασία* δηλώνει μια περιοχή που μέρος της αποτελούν τόσο η Ιωνία όσο και η Σμύρνη, που υπήρξε η πρωτεύουσα του μικρασιατικού ελληνισμού. Το *Μικρασία* παρουσιάζει λεξιλογική σύναψη με το *Σμύρνη* (5,88%). Οι περιοχές αυτές παρουσιάζονται ωραίες και ακμαίες πριν από την καταστροφή: «*η δε ωραία Σμύρνη, το λαμπρόν και πανίσχυρον άνθος του μικρασιατικού Ελληνισμού*» (04.09.1922, σ. 3). Το *Ιωνία* παρουσιάζει επίσης λεξιλογική σύναψη με το *Σμύρνη* (20%): «*η ήσυχος νύμφη της Ιωνίας η ελληνικωτάτη Σμύρνη, η οποία είδε τα τελευταία έτη της κατοχής τόσην ευτυχίαν και τόσην δόξαν*» (27.08.1922, σ. 4). Η λέξη *Ιωνία* παρουσιάζει επίσης λεξιλογική σύναψη με τις λέξεις *Ελλάδα* και *ελληνικός* (29,16%) κι έτσι υπογραμμίζεται ο ελληνικός της χαρακτήρας και το όραμα της Μεγάλης Ιδέας: «*η δυνατότητα της ενώσεως της Ιωνίας με την Ελλάδα, ύστερ' από μιαν πενταετίαν*» (05.09.1922, σ. 1).

Η λέξη *Σμύρνη* συνδέεται με τα *πυρ/πυρκαγιά/πυρά* (3,09%) και *σφαγή* (5,15%): «*πυρκαϊά επίσης ετέθη ες την συνοικίαν Αγίου Δημητρίου ήτις λόγω του πνέοντος ανέμου επεξετάθη εις ολόκληρον την χριστιανικήν συνοικίαν*» (03.09.1922, σ. 4). Οι λέξεις *πυρκαγιά/πυρ/πυρά/πυρπόληση* δημιουργούν λεξιλογικές συνάψεις με τις λέξεις *ελληνικός* και *ελληνισμός* (16,39%), αφού η πυρπόληση αφορά κυρίως ελληνικές περιοχές: «*περί την Σμύρνην επυρπολήθηκαν πλείστα ελληνικά και αρμενικά χωρία*» (02.09.1922, σ. 4). Το ότι Τούρκοι πυρπόλησαν την πόλη δηλώνεται με τη σύναψη *πυρ-Τούρκος* (18,03%): «*το πυρ ετέθη υπό των Τούρκων εκ προθέσεως, δια να εξαλείψη τα απτά ίχνη των σφαγών, των λεηλασιών, των ατιμώσεων και των άλλων θηριωδιών*» (02.09.1922, σ. 3).

Μετά την καταστροφή οι περιοχές της Μικράς Ασίας παρουσιάζονται ως μαρτυρικοί τόποι, όπως φαίνεται από τις συνάψεις με τις λέξεις *τραγωδία* (3,5%): «*η απερίγραπτος τραγωδία του μικρασιατικού ελληνισμού*» (03.09.1922, σ. 3), *συμφορά* (4,67%): «*της μικρασιατικής συμφοράς*» (07.09.1922, σ. 3), *ατύχημα* (3,5%): «*το ατύχημα της Μικράς Ασίας*» (06.09.1922, σ. 3). Ως μαρτυρικός τόπος παρουσιάζεται και η *Ιωνία* μετά την καταστροφή: «*και την μαρμάρινον επιτάφιον πλάκα έθηκεν η Μικρασία, η έρημος και κατεστραμμένη Μικρασία, η μην υπάρχουσα ειμή ως ερείπιον Μικρασία, η σαβανωμένη Ιωνία*» (31.08.1922, σ. 3).

3.8. Οι λέξεις *Αγγλία-αγγλικός, Γαλλία-γαλλικός, Ιταλία-ιταλικός, Αμερική-αμερικανικός*

Τα ονόματα αυτά αντιστοιχούν στις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής που στον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο βγήκαν νικητές και υπήρξαν σύμμαχοι της Ελλάδας. Όπως όμως αναφέρθηκε παραπάνω στην ενότητα του ιστορικού πλαισίου, τα συμφέροντά τους στην περιοχή αλλάζουν μαζί με τη στάση τους.

Η *Αγγλία* εμφανίζεται να επιθυμεί την πολεμική σύρραξη ενάντια στον Κεμάλ σε επικείμενη προέλασή του προς τη Κωνσταντινούπολη και τα Στενά και στη λεξιλογική σύναψη της λέξης με το *Γαλλία* (40%) καταδεικνύεται η διαφωνία τους: *«πάσαι αγγλικαί εφημερίδες επιβεβαιούν τας πληροφορίας περί διαφωνίας μεταξύ Αγγλίας και Γαλλίας»* (01.09.1922, σ. 4). Αντιθέτως, η *Ιταλία* και η *Γαλλία*, που τα ονόματά τους παρουσιάζουν σύναψη (46,66%), διαφωνούν με τη στάση της Αγγλίας: *«θεωρείται βέβαιον ότι ούτε η Γαλλία ούτε η Ιταλία θα υιοθετήσουν την προτεινόμενην στάσιν υπό της Αγγλίας»* (06.09.1922, σ. 4). Εξάλλου, στα συμφραζόμενα της σύναψης *Γαλλία-Ελλάδα* (7,14%) δηλώνεται η μη φιλική στάση της Γαλλίας προς την Ελλάδα: «*η απάντηση του κ. Πουανκαρέ εις την αγγλικήν διακοίνωσιν τονίζει ότι η Γαλλία πάντοτε απεδοκίμασε την διατήρησιν της Ελλάδος εν τη Μικρά Ασία*» (27.08.1922, σ. 1).

Ως συνέπεια της παραπάνω στάσης τους, οι Άγγλοι γίνονται θύματα των Τούρκων στη Σμύρνη, πράγμα που παρουσιάζεται στη λεξιλογική σύναψη του *Άγγλος* με λέξεις που δηλώνουν θάνατο [*θάνατος, σφαγή, φόνος, κακοποίηση, βιαιοπραγία, εξόντωση* (27,02%)]: *«εσημειώθησαν πλείστοι φόνοι Άγγλων υπηκόων»* (02.09.1922, σ.4), σε αντίθεση με τους Γάλλους, όπως μαρτυρείται από τα συμφραζόμενα της λεξιλογικής σύναψης *Γάλλος – Σμύρνη* (21,42%): *«όλαι αι εκ Σμύρνης πληροφορίαι βεβαιούν ότι ουδείς των Γάλλων υπηκόων της Σμύρνης έπαθε»* (03.09.1922, σ. 4). Το γεγονός ότι δεν αναφέρονται θύματα γαλλικής και ιταλικής καταγωγής αποδεικνύει τις καλές σχέσεις που έχουν με αυτούς οι Οθωμανοί.

Η Αμερική εξυμνείται για τον πολιτισμό της και για την ανθρωπιστική στάση της μέσα από τις λεξιλογικές συνάψεις *Αμερική-χριστιανός/ χριστιανικός/ χριστιανισμός* (23,07%): *«την ευσυνειδησίαν, το χριστιανικόν ιδεώδες και το ανθρωπιστικό πνεύμα της Αμερικής»* (07.09.1922, σ. 3). Στην πραγματικότητα η Αμερική διατηρεί εξαρχής μια στάση ουδετερότητας. Η πολιτική της στρέφεται υπέρ της προστασίας των μειονοτήτων και των χριστιανών· ωστόσο, διατηρεί στενές εμπορικές και οικονομικές συναλλαγές με την Τουρκία.

4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ-ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η έρευνα, που πραγματοποιήθηκε στην επέτειο των 200 χρόνων από τη μικρασιατική καταστροφή, πρωτοτυπεί μεθοδολογικά, γιατί με διεπιστημονικό

τρόπο μια ιστορική πηγή μελετάται με ένα πολυσχιδές σύγχρονο μεθοδολογικό εργαλείο που συνδυάζει την ΚΑΛ με τη Γλωσσολογία Σωμάτων Κειμένων. Στην πλειονότητα άλλων αντίστοιχων ερευνών οι ιστορικές πηγές μελετώνται κυρίως με τη μέθοδο της ανάλυσης περιεχομένου, η οποία όμως δεν αναμενόταν να δώσει τα ίδια αποτελέσματα, γιατί δεν εστιάζει στη γλώσσα, με τα ρητά και τα άρρητα μηνύματά της. Εξάλλου, η συγκεκριμένη έρευνα αντιστρατεύεται μια από τις βασικές αιτιάσεις του Bloommaert (2005: 37) κατά της ΚΑΛ, ότι δηλαδή μελετά μόνο επίκαιρα, σύγχρονα κείμενα, χωρίς ιστορική ενσυναίσθηση.

Η έρευνα εστίασε στο θέμα των ταυτοτήτων. Χρησιμοποιήθηκε η λογοϊστορική προσέγγιση που δίνει έμφαση στο ιστορικό συγκείμενο των λόγων και διαπιστώθηκε πως μέσα από την προοπτική ενός αιώνα αυτό το συγκείμενο είναι πολύ πιο διαυγές, πολύ πιο σαφές από όσο είναι όταν μελετώνται κείμενα της σύγχρονης εποχής.

Ακολουθεί συζήτηση των αποτελεσμάτων της έρευνας:

Η καταστροφή της Σμύρνης αποτέλεσε μια ανθρώπινη τραγωδία που επηρέασε και μετέβαλε την ελληνική κοινωνία άρδην. Η άλλοτε όμορφη και δοξασμένη Σμύρνη μεταβλήθηκε σε «αληθές σφαγείο» και ο ελληνικός πληθυσμός έγινε πρόσφυγας, για να σωθεί. Η ελληνική ταυτότητα σφραγίστηκε από το τραύμα, που συνίσταται στις συμφορές, τη θυματοποίηση και την απώλεια των εδαφών που παρουσιάζονταν ως ειδυλλιακοί τόποι πριν από την καταστροφή και άρα ο πόνος ήταν ακόμη μεγαλύτερος για την απώλειά τους. Όλα αυτά δομούν την «εθνική μνήμη» μέσα από την οποία, όπως επισημαίνουν οι Δραγώνα & Φραγκουδάκη (1997:14), διαμορφώνεται η εθνική ταυτότητα.

Η καταστροφή της Σμύρνης αποτέλεσε για τον ελληνισμό το τέλος του οράματος της Μεγάλης Ιδέας, που δημιουργούσε αίσθημα ανάτασης και ελπίδας και ωθούσε σε αγώνες για προσάρτηση νέων εδαφών. Το τέλος της Μεγάλης Ιδέας και η περιχαράκωση στα υπάρχοντα εδάφη αποτέλεσε ένα ακόμη στοιχείο της νεοελληνικής ταυτότητας που διαμορφώθηκε τότε.

Σημειώνεται επίσης η ταύτιση των Ελλήνων με τη χριστιανική ομάδα των κατοίκων της Μικράς Ασίας. Πρόκειται για την ίδια αντίληψη που ίσχυε στο πλαίσιο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και χώριζε τους κατοίκους της σε πιστούς (δηλαδή μουσουλμάνους) και άπιστους, έχοντας περιχαρακώσει τους ορθόδοξους χριστιανούς σε ιδιαίτερο μιλλέτ με αποκλειστικό κριτήριο το θρήσκευμα (Μαυρογορδάτος 2020: 85). Αξιοσημείωτο είναι πως κατά τη διαμόρφωση του νέου ελληνικού κράτους το θρήσκευμα αποτέλεσε το βασικό συστατικό για τη διαμόρφωση της ελληνικής ταυτότητας. Η αντίληψη αυτή ισχύει ακόμη στην ελληνική πλευρά το 1922, σχεδόν 100 χρόνια μετά από την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Είναι ζήτημα αν αυτή η αντίληψη ισχύει ακόμη ως τις μέρες μας.

Όσον αφορά την εξω-ομάδα, αυτή συνίσταται στους Τούρκους, τον αρχηγό τους Κεμάλ και τους Τσέτες, που παρουσιάζονται ως διώκτες των χριστιανών και αυτουργοί ειδεχθών πράξεων.

Ο εθνικός εαυτός διχοτομείται μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών. Η φιλοβενιζελική ιδεολογία της εφημερίδας «Ελεύθερος Τύπος» καθορίζει το πώς αυτή παρουσιάζει τα πράγματα. Ο Βενιζέλος περιγράφεται με χαρακτηριστικά ηγέτη και ως η μόνη λύση για το ελληνικό πρόβλημα. Η εφημερίδα προσπαθεί λοιπόν να επαναφέρει στο προσκήνιο τον Βενιζέλο και να επηρεάσει την κοινή γνώμη υπέρ του.

Στην έσω ομάδα ενυπάρχει ένας εθνικός «άλλος», ένας εσωτερικός εχθρός: ο βασιλιάς και οι αντιβενιζελικοί που κυβερνούν την περίοδο της καταστροφής και θεωρούνται υπεύθυνοι για αυτή. Ο βασιλιάς τοποθετείται ανάμεσα στους αντιβενιζελικούς που εχθρεύεται η εφημερίδα, αν και τα γλωσσικά δεδομένα δείχνουν πως η εφημερίδα σέβεται αυτόν και τον θεσμικό του ρόλο. Γιατί; Η απάντηση θα δοθεί από την ΚΑΛ. Από το ιστορικό συγκείμενο είναι γνωστό: α) ότι η εφημερίδα ήταν υποχρεωμένη να τηρεί αυτή τη στάση λόγω του φόβου των διώξεων και β) ότι ο βασιλιάς διόριζε τις κυβερνήσεις (Κατσαμάδος 2013: 266, 274) τις οποίες ευθέως κατηγορεί η εφημερίδα. Άλλωστε στα ευρύτερα συμφραζόμενα της σύμφρασης *βασιλιάς-Βενιζέλος* (4,41%) παρουσιάζεται το αίτημα της εφημερίδας να εγκαταλείψει ο βασιλιάς τους παλιούς «κακούς του φίλους» και να καλέσει τον Βενιζέλο: «επιβάλλεται εις τον Βασιλέα Κωνσταντίνο, εις την κυβέρνησιν Αυτού και εις την Εθνοσυνέλευσιν να καλέσωσιν αμέσως εις την αρχήν τον κ. Ελευθέριον Βενιζέλον, εγκαταλείποντα τους κακούς φίλους του» (29.08.1922, σ. 3). Αν ο βασιλιάς έχει κακούς φίλους και κάνει λανθασμένες επιλογές, δεν είναι δυνατό να τον σέβεται και να τον υποστηρίζει πραγματικά η εφημερίδα.

Μέσα στην καταστροφή ο ελληνικός πληθυσμός μένει αβοήθητος χωρίς την υποστήριξη που θα ανέμενε από τις σύμμαχες χώρες (Γαλλία και Ιταλία) του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Μόνο η Αμερική παρουσιάζεται αντάξια του πολιτισμού της, λόγω της προστασίας που παρέχει στους χριστιανικούς πληθυσμούς. Αξίζει να τονιστεί ότι οι πρώην συμμαχικές δυνάμεις της Ελλάδας δεν χαρακτηρίζονται καθόλου ως σύμμαχες χώρες. Τις ημέρες της καταστροφής της Σμύρνης λοιπόν ούτε η Ελλάδα αντιμετωπίζει πια ως σύμμαχες τις Μεγάλες Δυνάμεις, ούτε εκείνες δείχνουν απέναντί της φιλική στάση. Υπάρχει εδώ ένα ακόμη στοιχείο της ελληνικής ταυτότητας που εδράζεται σε εκείνη την περίοδο: η αίσθηση της αδικίας και της εγκατάλειψης του ελληνικού έθνους από τις Μεγάλες Δυνάμεις.

Ως κατακλείδα, συμπεραίνουμε ότι η έρευνά μας επιβεβαιώνει όσα γνωρίζουμε για τα ιστορικά γεγονότα, ενώ ταυτόχρονα επεκτείνει τις γνώσεις μας για τη συνείδηση της εθνικής ταυτότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βέικος 1993: Θ. Βέικος, *Εθνικισμός και Εθνική Ταυτότητα*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Bloommaert 2005: J. Bloommaert, *Discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.

Δραγώνα & Φραγκουδάκη 1997: Θ. Δραγώνα, Α. Φραγκουδάκη (επιμ.), «*Τι είν' η Πατρίδα μας;». Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδ. Αλεξάνδρεια.

Κατσαμάδος 2013: Δ. Κατραμάδος, *Όψεις της Λειτουργίας του Κοινοβουλευτικού Συστήματος στην Ελλάδα στο Πλαίσιο του Πολιτεύματος της Βασιλευομένης Δημοκρατίας κατά την Περίοδο 1864 –189* [Διδακτορική Διατριβή].

Μαυρογορδάτος 2020: Γ. Μαυρογορδάτος, *Εθνική Ολοκλήρωση και Διχόνοια*. *Η Ελληνική Περίπτωση.* Αθήνα: Πατάκη.

Μαυρογορδάτος 2017: Γ. Μαυρογορδάτος, *Μετά το 1922: η Παράταση του Διχασμού.* Αθήνα: Πατάκη.

Μαυρογορδάτος 2015: Γ. Μαυρογορδάτος, *1915: Ο Εθνικός Διχασμός.* Αθήνα: Πατάκη.

Μουρέλος 1983: Ι. Μουρέλος, Η γαλλοτουρκική προσέγγιση του 1921: Το σύμφωνο Franklin-Bouillon και η εκκένωση της Κιλικίας. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, 4*, 211–276.

Μπουμπουγιατζή 2011: Ε. Μπουμπουγιατζή: *Ο Ελληνισμός της Ιωνίας*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.

Orpin 2005: D. Orpin, Corpus linguistics and critical discourse analysis: Examining the ideology of sleaze*. International Journal of Corpus Linguistics, 10*(1), *37–61.*

Triandafyllidou 1998: A. Triandafyllidou, National identity and the 'other'. *Ethnic and Racial Studies*, *21*(4), 593– 612.

Sakellariou 2017: A. Sakellariou, The representation of the refugees and the immigrants in the Greek press. *International Conference "Europe in Discourse: Identity, Diversity, Borders".* Athens: Hellenic American University, Hellenic American College [Online], [http://europeindiscourse.eu/2016-conference/conference-proceedings].

Sakellariou & Goutsos 2021: A. Sakellariou, D. Goutsos, Corruption in a Greek context: Analysing a newspaper's discourse on a major political scandal. *Discourse and Society, 32*(6), 746–765.

Sinclair 1991: J. Sinclair, *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford: Oxford University Press.

Wodak 2009: R. Wodak, Critical discourse analysis: History, agenda, theory and methodology. In R. Wodak & M. Meyer (eds.), *Methods for Critical Discourse Analysis,* (pp. 1–33). London: Sage.

Wodak 2015: R. Wodak, Critical discourse analysis, discourse-historical approach. *The International Encyclopedia of Language and Social Interaction,* 1–14.

Sakellariou Angeliki
University of Patras,
Department of Education and Social Work,
School of Humanities and Social Sciences

Mandilas Antonios
University of Western Macedonia
School of Humanities and Social Sciences

THE DESTRUCTION OF SMYRNA IN 1922 AND THE IDENTITIES OF THOSE INVOLVED EXAMINED THROUGH THE PRESS OF THE ERA: A RESEARCH CONDUCTED COMBINING CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS AND CORPUS LINGUISTICS

Summary

In this article a historical event of great significance for the Greek nation is examined through the discourse of the press of the era. In particular, it is examined how the destruction of Smyrna by the Turks in 1922 is presented in the newspaper "Eleftheros Typos" which is ideologically in favor of Venizelos (former Prime Minister and a key factor in the territorial expansion of the Greek state). Our main research interest lies on how the different identities of those involved (both persons and countries) are formed through the discourse of this newspaper in the articles published in the period from 26/08/1922 to 07/09/1922. During these days, Smyrna is destroyed by the fire and its Greek population is either killed by the Turks of Kemal or flee as refuggees. In order to analyze our data, we use the tools powered by Critical Discourse Analysis and especially the Discourse Historical Approach of Wodak and her partners, which consider the discourse in its historical and social context. The concept of identity is defined through the sense of belonging in an inner group (in our case to the Greeks) and also by the sense of similarity between the members of this group and their difference to the members of an out-group (the Turks). Since a large volume of texts is examined the above approach is combined to Corpus Linguistics tools in order to study the collocations of words which have special importance in this historical context. Thus, our data are examined both qualitavely and quantitavely. The data analysis shows that the newspaper propagates the return of Venizelos to power; the inner group or "We" (the Greeks) is presented as the victim of violence and slaughter, while the out-group (the Turks) as the aggressor and the enemy. Being Christian is also thought of an essential element of the Greek identity. In the inner group there is an internal "other", those who oppose Venizelos, the King included. Considering the attitude of foreign countries towards the disaster, the data show that the ex-allies of the First World War are not at all mentioned nor considered as allies and the Greeks feel abandoned by them.

Keywords: Minor Asia catastrophe, National identity, Press

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch36

Δήμητρα Σερακιώτη[1]
Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΩΝ ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΣΕ ΣΥΝΘΕΤΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΥΠΟΥ VENN

Τα διαγράμματα τύπου Venn χρησιμοποιούνται για να αναπαραστήσουν σχηματικά τις σχέσεις μεταξύ εννοιών και οντοτήτων. Τέτοιου τύπου διαγράμματα παρέχουν τη μεγαλύτερη δυνατή διαφάνεια στον χρήστη, είναι «φειδωλά», δηλαδή περιέχουν μόνο τα απαραίτητα στοιχεία χωρίς ασάφειες και αποτελούν έναν αποτελεσματικό τρόπο απεικόνισης του λογικού συλλογισμού και των σημασιολογικών σχέσεων μεταξύ των συνόλων. Στην έρευνα αυτή, για πρώτη φορά, γίνεται μια συστηματική προσπάθεια απεικόνισης των σημασιολογικών σχέσεων α) συστατικών – σύνθετων και β) συστατικών μεταξύ τους, σε σύνθετα dvandva και σε σύνθετα με σχέση εξάρτησης στη Νέα Ελληνική. Αυτός ο τύπος διαγράμματος θα μπορούσε να παρέχει ένα καθολικό μοντέλο για την αναπαράσταση σημασιολογικών σχέσεων σε σύνθετες λέξεις, βρίσκοντας εφαρμογή σε ένα εύρος γλωσσών σε τομείς όπως η αυτόματη μετάφραση. Επίσης, τα διαγράμματα τύπου Venn ασαφών συνόλων (*fuzzy sets*) φαίνεται να είναι πολύ χρήσιμα στη σημασιολογική αναπαράσταση εξωκεντρικών συνθέτων, κύριο χαρακτηριστικό των οποίων είναι η έλλειψη διαφάνειας μεταξύ των δύο συστατικών ή/και συστατικών-ολόκληρου του συνθέτου (π.χ. *κοκκινολαίμης = είδος πουλιού*).

Λέξεις-κλειδιά: Διαγράμματα τύπου Venn, Λογικός συλλογισμός, Σύνθεση, Ασαφή σύνολα, Νέα Ελληνική.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το διάγραμμα Venn αποτελεί έναν τύπο διαγράμματος, με τον οποίο αναπαριστώνται σύνολα και σχέσεις μεταξύ συνόλων. Σύμφωνα με τους Shin 1994, Hertzum και Frøkjær 1996, Jones et al. 1999, Nakatsu 2010, Sato και Mineshima 2015, τα διαγράμματα Venn χρησιμοποιούνται σε πειράματα και αποτελούν έναν πολύ αποτελεσματικό τρόπο διαγραμματικής απεικόνισης του λογικού συλλογισμού (logical reasoning) και των σημασιολογικών σχέσεων μεταξύ των συνόλων.

[1] dimser21@hotmail.com

Τα διαγράμματα Venn θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την απεικόνιση των συνθέτων και των σημασιολογικών σχέσεων μεταξύ των δύο συστατικών τους, εφόσον το σύνθετο αποτελεί μια ολότητα που περιέχει σαφώς καθορισμένα μέλη (συστατικά). Οι Wälchli (2005: 77) και Bauer (2008: 3–4) χρησιμοποιούν τέτοιου τύπου διαγράμματα, προκειμένου να αναπαραστήσουν τις σημασιολογικές σχέσεις μεταξύ των συστατικών σε παρατακτικά σύνθετα, όπως το ιταλικό *poeta-pittore* και το *Emilia-Romagna*[2]. Αναπαράσταση των σημασιολογικών σχέσεων σε παρατακτικά και προσδιοριστικά σύνθετα με διαγράμματα Venn βλέπουμε και στον Bourque (2014: 264), ο οποίος αναφέρει ως παράδειγμα το παρατακτικό σύνθετο *singer-songwriter* (A= {*singer*}, B= {*songwriter*}), χωρίς όμως να έχει σχεδιαστεί η τομή των δύο συνόλων (A ∩ B), αλλά η ένωση αυτών (A U B). Κάτι τέτοιο, όμως, δεν μπορεί να ισχύει, εφόσον το A πραγματοποιείται ταυτόχρονα με το B και ισχύει (A ∩ B) = {x : x ∈ A και x ∈ B). Επομένως, στη βιβλιογραφία παρατηρούμε μια προσπάθεια των γλωσσολόγων να απεικονίσουν τις σημασιολογικές σχέσεις σε παρατακτικά και προσδιοριστικά σύνθετα, χωρίς όμως αυτή να είναι συστηματική, οδηγώντας και σε μια μοντελοποίηση των σχέσεων αυτών με καθολική ισχύ. Αντίθετα, υπάρχουν κενά στην αναπαράσταση των δύο συστατικών κυρίως σε σημασιολογικά αδιαφανή σύνθετα, όπως π.χ. *αυγολέμονο* στην Ελληνική (< αυγό + λεμόνι = είδος σάλτσας) ή *red-yellow* στην Αγγλική (< *red + yellow = orange*). Σε μια τέτοια περίπτωση, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε πλέον για διαγράμματα Venn σε ασαφή σύνολα (fuzzy sets), με την έννοια ότι ως ασαφές σύνολο A ορίζεται ένα σύνολο διατεταγμένων ζευγών (x, uA(x)) όπου x∈X και uA(x)∈[0,1] (βλ. Voskoglou 2000).

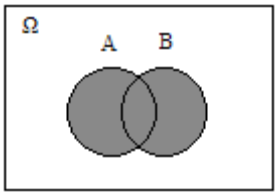
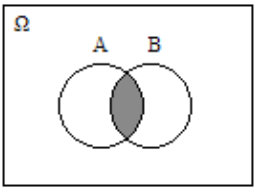
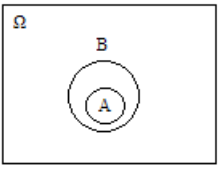
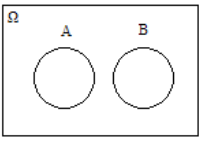
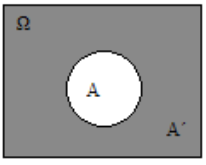
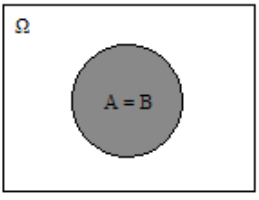
Στην παρούσα έρευνα, θα επιχειρηθεί απεικόνιση α) των παρατακτικών και β) των προσδιοριστικών συνθέτων της Ελληνικής με διαγράμματα τύπου Venn. Πιο συγκεκριμένα, θα αναπαρασταθούν οι σημασιολογικές σχέσεις μεταξύ συνθέτου και συστατικών αυτού και των συστατικών μεταξύ τους και θα συζητηθεί η απεικόνιση σε ασαφή σύνολα (*γυναικόπαιδα < γυναίκες + παιδιά = άμαχος πληθυσμός*), στην περίπτωση υπωνυμίας (*τυρόπιτα = τυρί + πίτα = είδος πίτας*, αλλά και των διαδοχικών συνθέτων της Νέας Ελληνικής (*ανεβοκατεβαίνω = ανεβαίνω + κατεβαίνω*), στα οποία παρατηρείται σχέση γραμμικής χρονικής αλληλουχίας μεταξύ των δύο συστατικών (βλ. Σερακιώτη 2019: 30–31).

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Ως *σύνολο* ορίζεται μια ολότητα/συλλογή από σαφώς καθορισμένα αντικείμενα, τα οποία ονομάζονται *μέλη* του συνόλου και συμβολίζεται με

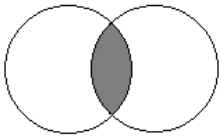
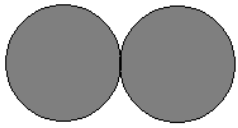
[2] Σε ό,τι αφορά στις σημασιολογικές σχέσεις ανάμεσα στα συνθετικά μέρη, μπορούμε να διακρίνουμε δύο είδη συνθέτων: α) αυτά στα οποία εμφανίζεται *σχέση παράταξης* (coordination relation) και β) αυτά στα οποία υπάρχει *σχέση εξάρτησης* (dependency relation) (βλ. Ράλλη 2007: 98-101· Arcodia et al. 2010: 177· Serakioti 2020).

ένα κεφαλαίο γράμμα της αλφαβήτου (Α, Β, Γ…). Το ορθογώνιο αποτελεί ένα καθολικό σύνολο Ω, που περιέχει όλα τα αντικείμενα. Τα διαγράμματα αυτού του τύπου μπορούν να απεικονίσουν όλες τις λογικές πιθανές σχέσεις μεταξύ μίας πεπερασμένης συλλογής συνόλων (βλ. ενδεικτικά Πίνακας 1).

Ένωση	A U B	Α ή Β	Πραγματοποιείται όταν πραγματοποιούνται το Α ή το Β ή όταν πραγματοποιείται τουλάχιστον ένα από τα Α, Β	
Τομή	A ∩ B	Α και Β	Πραγματοποιείται όταν πραγματοποιούνται ταυτόχρονα το Α και το Β	
Υποσύνολο	A ⊆ B	Το Α είναι υποσύνολο του Β	Όταν πραγματοποιείται το Α πραγματοποιείται και το Β	
συμβίβαστα ενδεχόμενα	A ∩ B = Ø	Μόνο Α ή μόνο Β	Ενδεχόμενα τα οποία δεν έχουν κοινά σημεία	
Συμπλήρωμα	A΄ ή A^c	Όχι Α	Πραγματοποιείται όταν δεν πραγματοποιείται τα Α	
Ίσα σύνολα	A = B	Το Α ίσο με Β	Τα σύνολα Α, Β έχουν ακριβώς τα ίδια στοιχεία	

Πίνακας 1: Παράσταση σχέσεων μεταξύ των συνόλων με διαγράμματα Venn

Τα διαγράμματα Venn θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την απεικόνιση των συνθέτων και των σημασιολογικών σχέσεων μεταξύ των δύο συστατικών τους, εφόσον το σύνθετο αποτελεί μια ολότητα που περιέχει σαφώς καθορισμένα μέλη (συστατικά). Οι Wälchli (2005: 77) και Bauer (2008: 3-4) χρησιμοποιούν τέτοιου τύπου διαγράμματα, προκειμένου να αναπαραστήσουν τις σημασιολογικές σχέσεις μεταξύ των συστατικών σε παρατακτικά σύνθετα, ενώ για τα σύνθετα με σχέση εξάρτησης δεν έχει προταθεί από εκείνους αντίστοιχη απεικόνιση. Πιο συγκεκριμένα, ο Bauer (2008: 3-4) αναπαριστά τις σημασιολογικές σχέσεις μεταξύ των δύο συστατικών σε *υπωνυμικά* σύνθετα (*hyponymic/appositional*), όπως το *poeta-pittore* (*ποιητής*-ζωγράφος), και σε *υπερωνυμικά* σύνθετα (*hyperonymic co-compound*), όπως το *Emilia-Romagna* (Πίνακας 2).

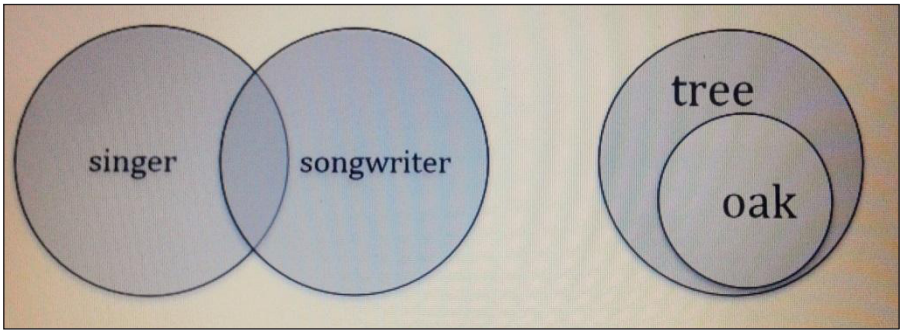
Karmadharāya **Hyponymic** **Appositional**	**Dvandva** **Hyperonymic** **Co-compound**
	
it. *poeta-pittore* (“poet-painter”)	it. *Emilia-Romagna*

Πίνακας 2: Αναπαράσταση σημασιολογικών σχέσεων σε υπωνυμικά και υπερωνυμικά σύνθετα (Bauer 2008: 3–4).

Όπως μπορούμε να δούμε, στην παραπάνω απεικόνιση των παρατακτικών συνθέτων, το ιταλικό *poeta-pittore* παρουσιάζεται ως τομή μεταξύ των δύο συνόλων (A= {*poeta*}, B= {*pittore*} και ισχύει A ∩ B), ενώ στο υπερωνυμικό σύνθετο *Emilia-Romagna* (A= {*Emilia*}, B= {*Romagna*}) τα ενδεχόμενα είναι ασυμβίβαστα και ισχύει A ∩ B = Ø.

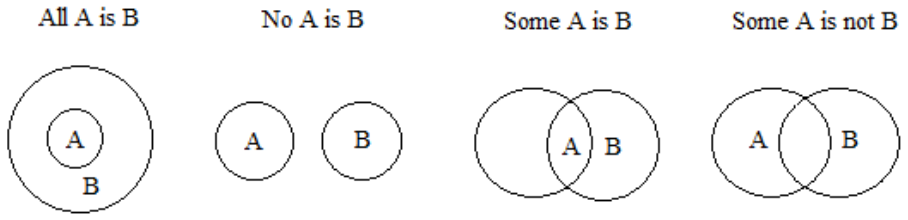
Αντίστοιχη αναπαράσταση των σημασιολογικών σχέσεων σε παρατακτικά και προσδιοριστικά σύνθετα με διαγράμματα Venn βλέπουμε και στον Bourque (2014: 264) (βλ. Πίνακας 3). Παρ’ όλο που ο ίδιος αναφέρει πως η επικάλυψη είναι χαρακτηριστικό των παρατακτικών συνθέτων και η περιεκτικότητα χαρακτηριστικό των προσδιοριστικών, παρατηρείται ασάφεια στην απεικόνιση των σχέσεων μεταξύ των δύο μελών. Πιο συγκεκριμένα, στο παρατακτικό σύνθετο *singer-songwriter* (A= {*singer*}, B= {*songwriter*}) δεν έχει σχεδιαστεί η τομή των δύο συνόλων (A ∩ B), σε αντίθεση με την απεικόνιση του Bauer (2008: 3–4). Αντί

αυτού, το σύνθετο *singer-songwriter* αναπαρίσταται με ένωση (A U B), κάτι που όμως δεν ισχύει, εφόσον το ενδεχόμενο A πραγματοποιείται ταυτόχρονα με το ενδεχόμενο B (*a singer that is a songwriter / a songwriter that is a singer*).[3]

Πίνακας 3: Αναπαράσταση σημασιολογικών διαφορών ανάμεσα στα παρατακτικά και υπερωνυμικά σύνθετα (βλ. Bourque 2014: 264)

Ο λόγος που προτιμήθηκε η αναπαράσταση των σημασιολογικών σχέσεων των συνθέτων με τα διαγράμματα Venn και όχι με γραφήματα Euler (Euler graphs) είναι ότι τα δεύτερα περιορίζονται στην απεικόνιση τεσσάρων μόνο τύπων (Πίνακας 4) (βλ. Nakatsu 2010: 112–113):

Πίνακας 4: Απεικόνιση συνόλων με γράφημα Euler (Nakatsu 2010: 113).

Στο πρώτο διάγραμμα, το A περιέχεται στο B, ενώ στο δεύτερο δεν υπάρχει κανένα κοινό σημείο ανάμεσα στο A και στο B. Λιγότερο σαφή είναι το τρίτο, στο οποίο το A εμφανίζεται ως τομή του A και του B (A ∩ B), αλλά και το τέταρτο όπου το A βρίσκεται εκτός της περιοχής του B.

Συγκρίνοντας, λοιπόν, τα διαγράμματα Venn με τα γραφήματα Euler, τα δεύτερα δεν είναι ικανά να αναπαραστήσουν σχέσεις, π.χ. *Α ή Β, μόνο Α ή μόνο*

[3] Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι στις αναπαραστάσεις των Wälchli (2005: 77), Bauer (2008: 3-4) και Bourque (2014: 264) τα σύνολα δεν εντάσσονται σε ορθογώνιο, δηλαδή σε ένα καθολικό σύνολο Ω όπως ισχύει πρωτοτυπικά στα διαγράμματα Venn.

Β κλπ. Επίσης, στα γραφήματα Euler δεν μπορεί να παρασταθεί ένα μεγαλύτερο εύρος πιθανών ενδεχομένων σε ένα διάγραμμα. Πέρα από αυτό, με βάση τα κριτήρια αξιολόγησης των διαγραμμάτων, όπως προτείνονται από τον Nakatsu (2010: 305–310), το διάγραμμα Venn είναι ιδιαίτερα αποτελεσματικό, καθώς πληροί σε μεγάλο ποσοστό τα εξής κριτήρια:

1. Είναι εύκολα κατανοητό από τον χρήστη. Παρέχει τη μεγαλύτερη δυνατή διαφάνεια και τον βοηθά να αντιληφθεί τον τρόπο με τον οποίο σχηματοποιούνται τα μέλη ενός συνθέτου και με τον οποίο τα στοιχεία αλληλεπιδρούν μεταξύ τους.
2. Δεν παρουσιάζει αμφισημίες[4]. Κάθε διάγραμμα δηλώνει μία μόνο σχέση μεταξύ των συνόλων-συστατικών. Είναι φειδωλό (parsimonious). Περιέχει μόνο ό,τι είναι απαραίτητο και όχι κάτι παραπάνω, καθώς ένα διάγραμμα που περιέχει πολλές πληροφορίες χάνει το νόημά του.
3. Είναι κατάλληλο και σχετικό με αυτό που εξετάζουμε, στη συγκεκριμένη περίπτωση τις σημασιολογικές σχέσεις μεταξύ των συστατικών σε σύνθετα στη Νέα Ελληνική. Το διάγραμμα αυτό ταιριάζει απόλυτα στις ανάγκες της συγκεκριμένης έρευνας.

Για τους παραπάνω λόγους προτιμήθηκαν τα διαγράμματα Venn για την αναπαράσταση των σημασιολογικών σχέσεων στα παρατακτικά και προσδιοριστικά σύνθετα της Νέας Ελληνικής. Πιο συγκεκριμένα, μπορούμε να διακρίνουμε τις εξής σχέσεις:

3. ΣΗΜΑΣΙΟΓΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΥΝΘΕΤΩΝ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΥΠΟΥ VENN

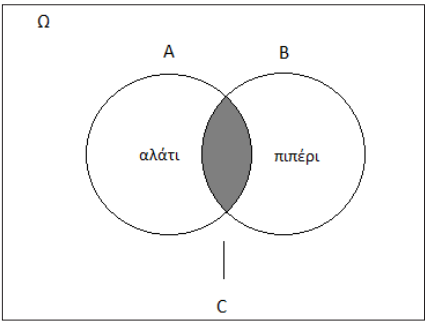
3.1. Τομή ΑΒ ή Α ∩ Β

Ένα στοιχείο ανήκει στην τομή δύο συνόλων Α, Β, αν ανήκει και στο σύνολο Α και στο σύνολο Β. Το ενδεχόμενο *A ∩ B* διαβάζεται ως *A τομή B* ή *A και B* και πραγματοποιείται όταν πραγματοποιούνται συγχρόνως τα *A* και *B* και ισχύει:

A ∩ B = B ∩ A

Σε ό,τι αφορά στη σχέση μεταξύ συστατικών και ολόκληρου του συνθέτου, τα *αθροιστικά* σύνθετα της Νέας Ελληνικής (π.χ. *αλατοπίπερο = αλάτι + πιπέρι*) θα μπορούσαν να αναπαρασταθούν ως εξής με βάση το διάγραμμα Venn (Πίνακας 5):

[4] Για το ζήτημα της αμφισημίας στη γλώσσα, βλ. Serakioti & Stefaneas (2022).

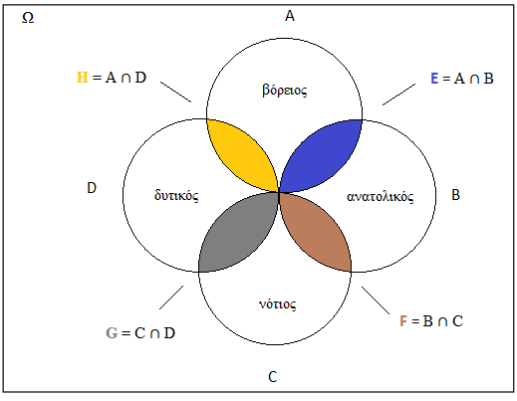

Πίνακας 5: Απεικόνιση των σημασιολογικών σχέσεων στα *αθροιστικά* σύνθετα της Νέας Ελληνικής με διάγραμμα Venn

Όπως μπορούμε να δούμε από τον Πίνακα 5, στο παρατακτικό σύνθετο *αλατοπίπερο*, το σύνολο Α περιέχει όλα εκείνα τα στοιχεία που ορίζονται ως *αλάτι* και το σύνολο Β όλα εκείνα τα στοιχεία που ορίζονται ως *πιπέρι*. Έτσι, τα στοιχεία της τομής ΑΒ αποτελούν το *αλατοπίπερο,* διότι ορίζονται τόσο ως στοιχεία του Α (*αλάτι*), όσο και ως στοιχεία του Β (*πιπέρι*). Επομένως, ισχύει:

Ω = {καρυκεύματα}
Α = {αλάτι}
Β = {πιπέρι}
C = Α ∩ Β = {αλατοπίπερο}

Τα διαγράμματα Venn μπορούν να παραστήσουν με ακρίβεια τις σημασιολογικές σχέσεις τεσσάρων συνόλων, που ανήκουν στον ίδιο δειγματικό χώρο Ω, όπως στα *αθροιστικά* σύνθετα *βορειοανατολικός, νοτιοανατολικός, νοτιοδυτικός, βορειοδυτικός* (Πίνακας 6).

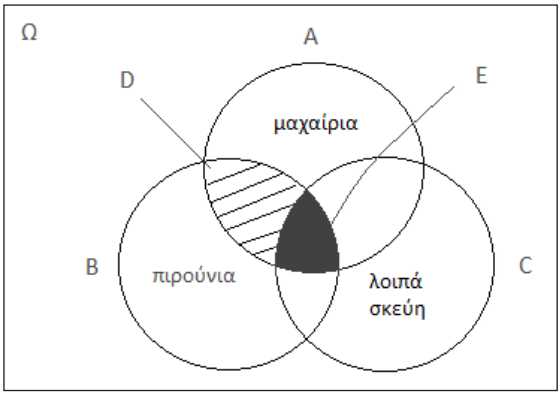
Πίνακας 6: Απεικόνιση των σημασιολογικών σχέσεων με τέσσερα σύνολα σε *αθροιστικά* σύνθετα της Νέας Ελληνικής

Στον Πίνακα 6 ο δειγματικός χώρος Ω συμβολίζει τη *διεύθυνση του ανέμου,* ανάλογα με τα τέσσερα σημεία του ορίζοντα. Το σύνολο Α περιέχει όλα εκείνα τα στοιχεία που ορίζονται ως *βόρειος,* το Β ως *ανατολικός,* το C ως *νότιος* και το D ως *δυτικός*. Η τομή *βόρειος* και *ανατολικός* συμβολίζεται στο σχήμα με Ε = {βορειοανατολικός}, η τομή *νότιος* και *ανατολικός* με F = {νοτιοανατολικός}, *νότιος* και *δυτικός* με G = {νοτιοδυτικός} και *βόρειος* και *δυτικός* με το γράμμα Η = {βορειοανατολικός}. Ισχύει ότι:

$$E \cap F \cap G \cap H = \emptyset$$

Με βάση τον παραπάνω τύπο, η τομή των ενδεχομένων είναι το κενό σύνολο. Πρόκειται δηλαδή για τέσσερα αμοιβαίως αποκλειόμενα ενδεχόμενα, τα οποία δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν ταυτόχρονα. Για παράδειγμα, ο άνεμος μπορεί να είναι *νοτιοδυτικός*, αλλά δεν μπορεί συγχρόνως να είναι και *βορειοανατολικός.* Είναι δύο *ασυμβίβαστα* (ή *ξένα*) μεταξύ τους ενδεχόμενα και η πραγματοποίηση του ενός αποκλείει την πραγματοποίηση του άλλου.

Αναφορικά με τα *μετωνυμικά υπερωνυμικά* σύνθετα, εκείνα μπορεί να περιλαμβάνουν και άλλα στοιχεία (π.χ. το σύνθετο *μαχαιροπίρουνα* μπορεί εκτός από μαχαίρια και πιρούνια να περιλαμβάνει και άλλα σκεύη, όπως κουταλάκι του γλυκού, λαβίδα κλπ). Οι σημασιολογικές σχέσεις μεταξύ συστατικών και ολόκληρου του συνθέτου μπορούν να αναπαρασταθούν με το παρακάτω διάγραμμα (Πίνακας 7):

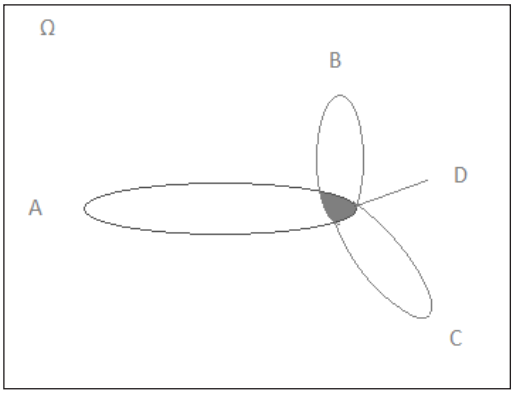
Πίνακας 7: Απεικόνιση των σημασιολογικών σχέσεων στα *μετωνυμικά υπερωνυμικά* σύνθετα της Νέας Ελληνικής με διάγραμμα Venn

Ω = {κουζινικά σκεύη}
A = {μαχαίρια}
B = {πιρούνια}

C = {κουτάλια, λαβίδες κλπ}
B ∩ A = D = {μαχαιροπίρουνα = μόνο μαχαίρια και πιρούνια}
E = {μαχαιροπίρουνα = μαχαίρια, πιρούνια, λοιπά σκεύη}

Από τα παραπάνω, ισχύει ότι:
B ∩ A ∩ C = E ≠ D
E ⊆ D (E υποσύνολο του D)

Όσον αφορά στα *υπωνυμικά μετωνυμικά* σύνθετα (π.χ. *αυγολέμονο* = είδος σάλτσας που περιέχει αυγό και λεμόνι), η σημασιολογική σχέση των συστατικών – συνθέτου μπορεί να αναπαρασταθεί γραφικά ως εξής (Πίνακας 8):

Πίνακας 8: Απεικόνιση των σημασιολογικών σχέσεων στα *υπωνυμικά μετωνυμικά* σύνθετα της Νέας Ελληνικής με διάγραμμα Venn

Υποθέτουμε ότι:
Ω = {φαγητά}
A = {σάλτσες}
B = {λεμόνι}
C = {αυγό}
D = {αυγολέμονο}

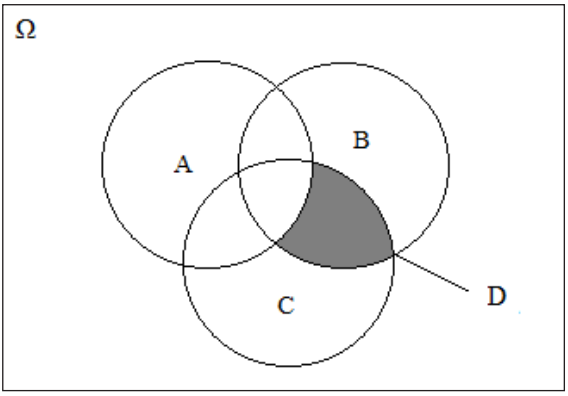
Από τα παραπάνω, συνεπάγεται ότι η τομή του B (*λεμόνι*) και του C (*αυγό*) είναι υποσύνολο του A (*σάλτσες*), δηλαδή το *αυγολέμονο* είναι είδος σάλτσας:

D = (B ∩ C) ⊆ A

Στο σημείο αυτό θα ήταν σκόπιμο να αναφερθεί το γεγονός ότι η απεικόνιση τέτοιου τύπου συνθέτων παραπέμπει στα διαγράμματα Venn σε ασαφή σύνολα (fuzzy sets). Τα ασαφή σύνολα μπορούν να θεωρηθούν ως επέκταση

των κλασικών συνόλων. Αμφισβητώντας την αριστοτέλεια θεωρία, τα ασαφή σύνολα, τα οποία σχετίζονται άρρηκτα με την ποσοτικοποίηση της πληροφορίας, μπορούν να επιτύχουν μια μοντελοποίηση της αβεβαιότητας και μια απεικόνιση της υποκειμενικής διάστασης του χρήστη (Voskoglou 2000, Kaburlasos & Kehagias 2014). Για παράδειγμα, οι λέξεις *κοντός* και *ψηλός,* με ασαφή/λεκτική (linguistic) μεταβλητή το *ύψος,* αποτελούν ασαφή σύνολα, καθώς υπάρχει το στοιχείο της υποκειμενικής εκτίμησης. Έτσι, το *κιτρινοκόκκινο* μπορεί να ανήκει στα ασαφή σύνολα και να παραπέμπει στο πορτοκαλί χρώμα, αποτελώντας μια μείξη των δύο χρωμάτων και οδηγώντας σε μια διαφορετική απόχρωση.

Σημαντική κατηγορία αποτελούν στην Ελληνική και τα σύνθετα στα οποία παρατηρείται χρονική σχέση μεταξύ των δύο συστατικών, όπως τα σύνθετα *αστραπόβροντο, Σαββατοκύριακο, μερόνυχτο, τρεμοσβήνω.* Ως προς το διαδοχικό σύνθετο *Σαββατοκύριακο* θα μπορούσε να αναπαρασταθεί γραφικά:

Πίνακας 9: Απεικόνιση των σημασιολογικών σχέσεων σε *διαδοχικά* σύνθετα της Νέας Ελληνικής με διάγραμμα Venn

A = {λοιπές μέρες τις εβδομάδας}
B = {Σάββατο}
C = {Κυριακή}
D = {Σαββατοκύριακο}

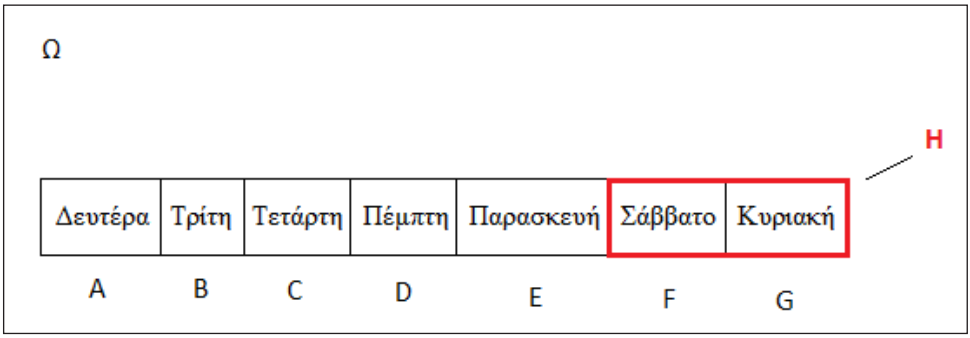
Ισχύει ότι:
$D = B \cap C$

Επίσης, τα ενδεχόμενα D και A είναι αμοιβαίως αποκλειόμενα μεταξύ τους, εφόσον το *Σαββατοκύριακο* δεν εντάσσεται στις *λοιπές μέρες της εβδομάδας* και δεν έχουμε την ίδια περίπτωση με το *αυγολέμονο,* το οποίο είναι *είδος σάλτσας*. Έτσι, έχουμε:

$A \cap (B \cap C) = A \cap D = \emptyset$

Πιο αναλυτικά (Πίνακας 10):

Ω = {*ημέρες της εβδομάδας*}
A = {*Δευτέρα*}, B = {*Τρίτη*}, C = {*Τετάρτη*}, D = {*Πέμπτη*}, E = {*Παρασκευή*},
F = {*Σάββατο*}, G = {*Κυριακή*}
H = {*Σαββατοκύριακο*}

Πίνακας 10: Αναλυτικότερη απεικόνιση των σημασιολογικών σχέσεων σε *διαδοχικά* σύνθετα της Νέας Ελληνικής με διάγραμμα Venn

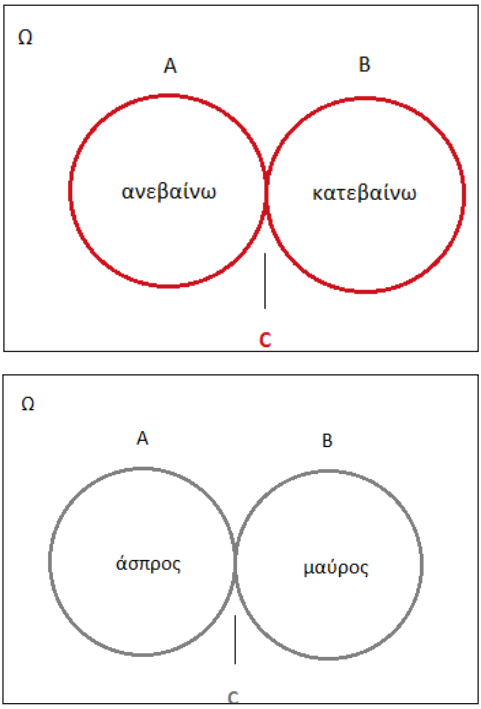
3.2. Ασυμβίβαστα ενδεχόμενα A ∩ B = ∅

Όπως διαπιστώσαμε παραπάνω, στην τομή πραγματοποιούνται ταυτόχρονα τα ενδεχόμενα Α, Β. Έτσι, το *αλατοπίπερο* είναι ταυτόχρονα *και αλάτι και πιπέρι*, το *βορειοανατολικός* είναι την ίδια στιγμή *και βόρειος και ανατολικός*, χωρίς το ένα συστατικό να αποκλείει το άλλο. Όμοια, το *αυγολέμονο* είναι είδος σάλτσας, το οποίο απαιτεί την ταυτόχρονη ύπαρξη των δύο αυτών συστατικών.

Μια άλλη περίπτωση είναι τα ενδεχόμενα Α και Β να είναι *ασυμβίβαστα* ή αλλιώς *ξένα μεταξύ τους* ή *αμοιβαίως αποκλειόμενα* (*mutually exclusive events*), αφού η πραγματοποίηση του ενός αποκλείει την πραγματοποίηση του άλλου, δηλαδή δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν ταυτόχρονα. Γενικότερα, τα *ασυμβίβαστα ενδεχόμενα* αντιστοιχούν σε υποσύνολα, που δεν έχουν κοινά ενδεχόμενα και η τομή τους είναι το κενό σύνολο. Ισχύει δηλαδή: A ∩ B = ∅. Για παράδειγμα, στη ρίψη ενός ζαριού, εάν *A* είναι το ενδεχόμενο να φέρουμε άρτιο αριθμό και *B* το ενδεχόμενο να φέρουμε περιττό αριθμό, έχουμε *A={2,4,6}* και *B={1,3,5}*. Διαπιστώνουμε ότι τα *A* και *B* δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν συγχρόνως, αφού δεν έχουν κανένα κοινό στοιχείο. Το γεγονός αυτό συνεπάγεται ότι τα ενδεχόμενα αυτά είναι *ασυμβίβαστα* μεταξύ τους.

Κάτι τέτοιο παρατηρείται στο *ανάστροφο* σύνθετο *ανεβοκατεβαίνω* (A = {*ανεβαίνω*}, B = {*κατεβαίνω*}), καθώς το α΄ και το β΄ συστατικό δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν ταυτόχρονα. Πιο συγκεκριμένα, όταν κάποιος

ανεβαίνει δεν είναι δυνατόν και να κατεβαίνει την ίδια ακριβώς στιγμή. Όμοια, στο *συμπληρωματικό αντιθετικό* σύνθετο *ασπρόμαυρος* η ύπαρξη του ενός συστατικού αποκλείει την ύπαρξη του άλλου, δηλαδή εάν κάποιος είναι *άσπρος* δεν γίνεται την ίδια στιγμή να είναι και *μαύρος* και το αντίστροφο. Στα παραδείγματα αυτά δεν έχουμε τομή και ταυτόχρονη ύπαρξη των δύο συστατικών, παρά μόνο ενδεχόμενα χωρίς κοινά σημεία (Πίνακας 11).

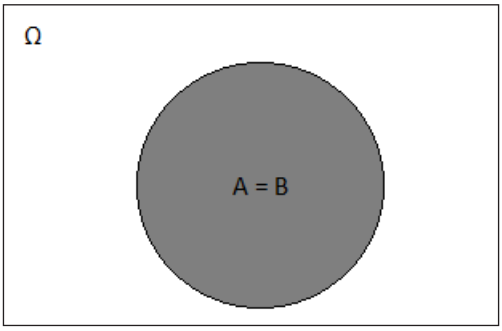

Πίνακας 11: Απεικόνιση των σημασιολογικών σχέσεων με διάγραμμα Venn σε σύνθετα της Νέας Ελληνικής με αμοιβαίως αποκλειόμενα συστατικά

$C = A \cap B = \emptyset$

3.3. Ίσα σύνολα A=B

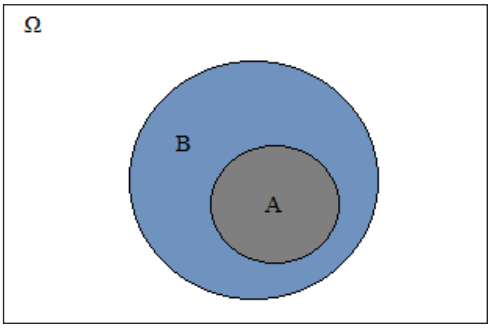
Ίσα σύνολα ονομάζονται εκείνα που έχουν ακριβώς τα ίδια στοιχεία και ισχύει A = B. Έτσι, για παράδειγμα στα *γνωστικά συνωνυμικά* σύνθετα *ροδοτριαντάφυλλα, λιθόπετρα* και *μωρόκουτος* το πρώτο συστατικό έχει ακριβώς την ίδια σημασία με το δεύτερο, παρά την υφολογική διαφορά μεταξύ των δύο συνθετικών: {*ρόδο*} = {*τριαντάφυλλο*}, {*λίθος*} = {*πέτρα*} και {*μωρός*} = {*κουτός*}.

Πίνακας 12: Απεικόνιση των σημασιολογικών σχέσεων σε *γνωστικά συνωνυμικά* σύνθετα της Νέας Ελληνικής με διάγραμμα Venn

3.4. Υποσύνολο συνόλου A ⊆ B

Σε ό, τι αφορά στις σημασιολογικές σχέσεις μεταξύ των δύο συστατικών στα σύνθετα με σχέση εξάρτησης στη Νέα Ελληνική, στα οποία ολόκληρο το σύνθετο αποτελεί υποκατηγορία του β΄ συστατικού (κεφαλή), εκείνες θα μπορούσαν να αναπαρασταθούν ως εξής με βάση το διάγραμμα Venn:

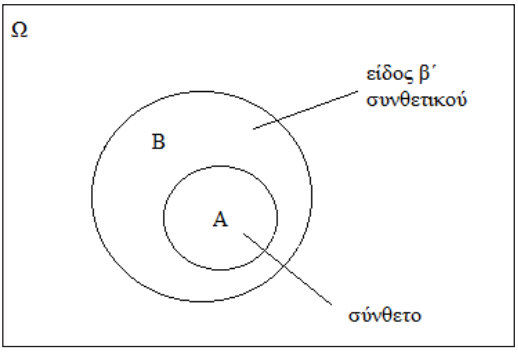
Πίνακας 13: Απεικόνιση των σημασιολογικών σχέσεων στα σύνθετα με σχέση εξάρτησης της Νέας Ελληνικής με διάγραμμα Venn

Ω = {*σνακ*}
A = {*τυρόπιτα*}
B = {*πίτες*}

Στον Πίνακα 13 παρατηρούμε ότι η *τυρόπιτα* είναι είδος *πίτας*. Το A είναι υποσύνολο του B, ενώ όλα τα στοιχεία του A περιέχονται στο B:

A ⊆ B

Το διάγραμμα αυτό μπορεί να ισχύσει για την αναπαράσταση των σημασιολογικών σχέσεων σε όλα τα σύνθετα με σχέση εξάρτησης, με το σύνολο Α να δηλώνει ολόκληρο το σύνθετο και το Β την κεφαλή (Α υποείδος του Β) (Πίνακας 14):

Πίνακας 14: Απεικόνιση των σημασιολογικών σχέσεων στα σύνθετα με σχέση εξάρτησης της Νέας Ελληνικής με διάγραμμα Venn (γενικό μοντέλο)

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Επομένως, τα διαγράμματα Venn μπορούν να παρέχουν τη μέγιστη δυνατή διαφάνεια για τη σχηματοποίηση των σημασιολογικών σχέσεων μεταξύ των συστατικών στις δύο βασικές κατηγορίες συνθέτων της Νέας Ελληνικής: α) τα παρατακτικά σύνθετα, β) τα σύνθετα με σχέση εξάρτησης. Καθώς πληρούν σε μεγάλο βαθμό τα κριτήρια αξιολόγησης των διαγραμμάτων, όπως προτείνονται από τον Nakatsu (2010: 305-310), είναι εύκολα κατανοητά από τον χρήστη και δεν παρουσιάζουν αμφισημίες, εφόσον κάθε διάγραμμα δηλώνει μία μόνο σχέση μεταξύ των συνόλων-συστατικών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η απεικόνιση με διαγράμματα Venn σε ασαφή σύνολα (fuzzy sets), στα οποία η πληροφορία ποσοτικοποιείται, ενώ εμφανίζεται και μια υποκειμενική διάσταση (π.χ. *κιτρινοκόκκινο = πορτοκαλί*) με το περικείμενο (context) να παίζει πρωτεύοντα ρόλο. Έτσι, με βάση τα παραπάνω, μπορεί να προκύψει μια μοντελοποίηση των σημασιολογικών σχέσεων των συστατικών των συνθέτων, με εφαρμογή σε ένα πλήθος γλωσσών. Πιο συγκεκριμένα, η καθολικότητα της αναπαράστασης συνθέτων μπορεί να έχει εφαρμογή στην αυτόματη μετάφραση, ενώ ένας τρόπος αναπαράστασης των συνθέτων με χρονική αλληλουχία (*ανεβοκατεβαίνω,* πηγαινοέρχομαι) αποτελεί καινοτομία για τη διεθνή βιβλιογραφία. Παρόλα αυτά, το ζήτημα χρειάζεται περαιτέρω διερεύνηση και διεπιστημονική προσέγγιση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bauer 2008: L. Bauer, Dvandva. *Word Structure*, *1*, 1 – 20.

Bourque 2014: S.Y. Bourque, *Toward a typology of semantic transparency: The case of French compounds* [PhD. Thesis]. Canada: University of Toronto.

Hertzum & Frøkjær 1996: M. Hertzum, E. Frøkjær, Browsing and querying in online documentation*:* A study of user interfaces and the interaction process*. ACM Transactions* on *Computer-Human Interaction, 3(*2)*,* 13 –161.

Jones, McInnes & Staveley 1999: S. Jones, S. McInnes, M.S. Staveley, A graphical user interface for Boolean query specification. *International Journal of Digital Libraries*, *2* (2), 207 – 223.

Kaburlasos, Kehagias, 2014: V.G. Kaburlasos, A. Kehagias, Fuzzy inference system (FIS) extensions based on lattice theory, *IEEE Trans. on Fuzzy Systems*, *22* (3), 531 – 546.

Nakatsu 2010: P. Nakatsu, *Diagrammatic reasoning in AI*. Hoboken. NJ: John Wiley & Sons.

Sato & Mineshima 2015: Y. Sato, K. Mineshima, How diagrams can support syllogistic reasoning*:* an experimental study*. Journal of Logic, Language and Information*, *24* (4)*,* 409 – 455.

Σερακιώτη 2019: Δ. Σερακιώτη, *Επίδραση της δομής των συνθέτων στην ερμηνεία: Μια εμπειρική έρευνα σε χρωματικά σύνθετα της Νέας Ελληνικής* [Διδακτορική Διατριβή]. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Serakioti & Stefaneas 2022: D. Serakioti, P. Stefaneas, Ambiguity in Argumentation: The Impact of Contextual Factors on Semantic Interpretation. *Studia Humana, 11* (3 – 4), 18 – 24.

Serakioti 2020: D. Serakioti, Quantifying Semantics Using Statistical Tools: An Empirical Research in Colour Compounds in Modern Greek. *European Scientific Journal*, *ESJ*, *16*(23), 185 – 205.

Shin 1994: S. – J. Shin, *The Logical Status of Diagrams*. New York: Cambridge University Press.

Voskoglou 2000: M. Voskoglou, The Process of Learning Mathematics: A Fuzzy Set Approach, *Millenium* 17.

Wälchli 2005: B. Wälchli, *Co – compounds and Natural Coordination*. Oxford: Oxford University Press.

Dimitra Serakioti
University of Western Macedonia,
Department of Primary Education

ILLUSTRATING SEMANTIC RELATIONSHIPS IN MODERN GREEK COMPOUNDS WITH VENN DIAGRAMS

Summary

According to Nakatsu (2010) and Sato & Mineshima (2015), Venn diagrams are used in experiments and are a very effective way of diagrammatically illustrating logical reasoning and semantic relationships between sets. Representation of semantic relations with Venn diagrams in compounds has been attempted by Wälchli (2005), Bauer (2008) and Bourque (2014), but without having developed a clear and comprehensive model of their visualization.

In this research, we investigate the illustration of semantic relation of a) constituents – compound and b) the constituents between themselves, in dvandva compounds and in compounds with a relation of dependence in Modern Greek. Research results showed that Venn diagrams can provide the maximum possible transparency; they are easily understood by the user and do not present ambiguities. Of particular interest is the visualization with Venn diagrams in fuzzy sets, in which the information is quantified, while a subjective dimension (e.g. *yellow – red = orange*) is also displayed with the context playing a primary role. Thus, based on the above, a modeling of the semantic relations of the compound constituents can be derived, with application to a multitude of languages. More specifically, the universality of compound representation can be applied to machine translation, while a way of representing compound words with time sequence is a novelty for international literature.

Keywords: Venn diagrams, Sets, Logical reasoning, Compounding, Modern Greek.

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch37

Nataliya Sotirova[1]
South-West Πανεπιστήμιο "Neophit Rilski"
Τμήμα Φιλολογίας

Η ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΕΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ ΤΡΙΩΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΓΛΩΣΣΩΝ

Οι γλώσσες οι οποίες δέχτηκαν τις πλέον έντονες επιδράσεις από την ελληνική στην περιοχή των Βαλκανίων είναι η βουλγαρική, η αλβανική και η ρουμανική. Πολλές είναι οι ελληνικές δάνειες λέξεις που εμπλουτίζουν τις άλλες βαλκανικές γλώσσες και ενισχύουν την εκφραστική τους δύναμη. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εξέλιξη της παραγωγικότητάς τους. Ύστερα από τη φωνολογική και τη μορφολογική προσαρμογή τους πολλά από τα ελληνικά δάνεια συνεχίζουν την πορεία τους και συμμετέχουν σε περαιτέρω διαδικασίες παραγωγής και σύνθεσης. Έτσι πολλές από αυτές τις λέξεις σχηματίζουν γύρω τους μεγάλους κύκλους παραγώγων και συνθέτων. Οι καινούριες λέξεις θεωρούνται υβριδικοί σχηματισμοί καθώς συνδυάζουν δάνεια και γηγενή στοιχεία. Η προσοχή εδώ θα εστιαστεί στην αναλυτική παρουσίαση της παραγωγικότητας κοινών για τις τρεις βαλκανικές γλώσσες ελληνικών δάνειων λέξεων. Η αλληλοδιείσδυση στο λεξιλογικό επίπεδο οδήγησε επίσης στην καθιέρωση κοινών προσφυμάτων με τις ίδιες λειτουργίες και υφολογικές αποχρώσεις.

Λέξεις-κλειδιά: Ελληνικά δάνεια, Βαλκανικές γλώσσες, Παραγωγικότητα των δάνειων λέξεων, Υβριδικός σχηματισμός λέξεων

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα ελληνικά δάνεια στις άλλες βαλκανικές γλώσσες συνθέτουν ένα ιδιαίτερο λεξιλογικό στρώμα το οποίο διαμορφώθηκε στη διάρκεια των άμεσων ή έμμεσων γλωσσικών επαφών στα Βαλκάνια. Οι γλώσσες οι οποίες δέχτηκαν τις πλέον έντονες επιδράσεις από την ελληνική στην περιοχή των Βαλκανίων είναι η βουλγαρική, η αλβανική και η ρουμανική. Οι ανεξερεύνητες πτυχές του δανεισμού στην ευρύτερη γλωσσική περιοχή των Βαλκανίων είναι πολλές, αλλά ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η παραγωγικότητα των ελληνικών δανείων στις άλλες βαλκανικές γλώσσες.

[1] natali.sotirova@gmail.com

Εκπλήσσει το πλήθος των ελληνικών λεξικών μονάδων που πέρασαν στις άλλες βαλκανικές γλώσσες και όχι απλά πέρασαν σαν δάνειες λέξεις, αλλά συνέχισαν την πορεία τους εμπλουτίζοντας τις αποδέκτριες γλώσσες. Λειτουργώντας πια ως βάσεις στις οποίες προσκολλώνται ιθαγενή παραγωγικά προσφύματα, πολλές από αυτές τις λέξεις σχηματίζουν γύρω τους μεγάλους κύκλους παραγώγων και συνθέτων τα οποία αναδεικνύουν την παραγωγική τους δύναμη. Τα παράγωγα που σχηματίστηκαν με συνδυασμό δάνειων και γηγενών στοιχείων (στην περίπτωσή μας με βάση ελληνικής προέλευσης + γηγενές παραγωγικό επίθημα) αποτελούν γλωσσικά υβρίδια, όπως υποστηρίζουν πολλοί μελετητές (μεταξύ άλλων, Barbolova 2012· Lyutakova 1997· Kocheva-Lefedzhieva 2004· Kyuvlieva 1980· Sotirova-Milcheva 2021).

Το θέμα για την κατάταξη των υβριδικών σχηματισμών σε ξεχωριστή κατηγορία δεν έχει μελετηθεί και στις περισσότερες περιπτώσεις αντιμετωπίζονται ως δάνειες λέξεις χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η καινούργια θέση τους στο λεξιλόγιο της αποδέκτριας γλώσσας.

Η εργασία αυτή αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης μελέτης, σκοπός της οποίας είναι να αναδείξει τον βαθμό παραγωγικότητας των πλήρως ενταγμένων ελληνικών δανείων στις εν λόγω βαλκανικές γλώσσες μέσω απεικόνισης και ανάλυσης των παραγώγων τους.

Η συλλογή υλικού βασίζεται σε λεξικογραφικές πηγές και έργα, αφιερωμένα στο θέμα των ελληνικών λεξικών στοιχείων στις επιμέρους βαλκανικές γλώσσες. Συγκεκριμένα για τη βουλγαρική υλικό αντλήθηκε από τους τυπωμένους τόμους του *Ετυμολογικού Λεξικού της Βουλγαρικής Γλώσσας* (BER) και από τα έργα του Ανδριώτη (1952), της Philipova-Bairova (1969) και του Τζιτζιλή (1990). Κύρια πηγή για τα ελληνικά δάνεια και τα παράγωγά τους στην αλβανική υπήρξαν το έργο του Κυριαζή (2001) και η εργασία της Deliorgji (2011) και συμπληρωματικά χρησιμοποιήθηκαν τα online λεξικά της σύγχρονης αλβανικής http://www.fjalori.shkenca.org/ και http://www.seelrc.org:8080/albdict/. Για τη ρουμανική οι μελέτες του Mihăescu (1966) και του Rosetti (1978) αποτέλεσαν έργα αναφοράς, ενώ συμπληρωματικά μελετήθηκαν τα λήμματα των online λεξικών στην ιστοσελίδα https://dexonline.ro/.

2. ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΟΤΗΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΛΕΞΙΚΩΝ ΜΟΝΑΔΩΝ ΣΤΙΣ ΑΛΛΕΣ ΒΑΛΚΑΝΙΚΕΣ ΓΛΩΣΣΕΣ

Εδώ παρουσιάζονται μόνο κοινές για τις τρεις βαλκανικές γλώσσες ελληνικές δάνειες λέξεις, οι οποίες δεν παραμένουν στάσιμα στο νέο περιβάλλον αλλά συμμετέχουν στις παραγωγικές διαδικασίες της αποδέκτριας γλώσσας.

2.1. Παραγωγικότητα κοινών δάνειων ρημάτων στη βουλγαρική, τη ρουμανική και την αλβανική γλώσσα

Το ρήμα *αργάζω* εισήχθη και στις τρεις βαλκανικές γλώσσες με το θέμα αορίστου και έγινε βάση για την παραγωγή:

- Στη βουλγ. - ενός ουσιαστικού που δηλώνει την ενέργεια της ρηματικής βάσης аргáсване [argásvane] ‘η ενέργεια του ρήματος аргáсвам [argásvam]’·
- Στη ρουμ. - δυο ουσιαστικών – ένα που δηλώνει τον δράστη argăsár και ένα που δηλώνει την ενέργεια της ρηματικής βάσης argăseálă ‘η ενέργεια του ρήματος argăsí’·
- Στην αλβ. - ενός ουσιαστικού που ανήκει στην κατηγορία Nomina actionis argásje ’η ενέργεια του ρήματος argás’.

Το ρήμα *ζαλίζω* δανείστηκαν και οι τρεις βαλκανικές γλώσσες με το θέμα αορίστου:

- Στη βουλγ. - залѝсам//залѝсвам ‘ζαλίζω’ από το οποίο παράγονται τρία υβριδικά ουσιαστικά που δηλώνουν την ενέργεια ή το αποτέλεσμα της ενέργειας του ρήματος με την προσθήκη των επιθημάτων -ия [-iya], -не [-ne], -ост [-ost]: зали́сване [zalísvane], зали́саност [zalísanost] και залиси́я [zalisíya] ‘η ενέργεια ή/και το αποτέλεσμα του ρήματος залѝсам [zalísam]’·
- Στη ρουμ. - zalisí, από το οποίο σχηματίζεται το παράγωγο zalisire που ανήκει στην κατηγορία Nomina actionis·
- Στην αλβ. - zalís, παράγωγο του οποίου είναι επίσης ένα ουσιαστικό ενέργειας zalísje.

Από το ρήμα *κυβερνώ*:

- Στη βουλγ. - киверни́свам [kivernísvam] με τη σημασία ‘κυβερνώ, ρυθμίζω, τακτοποιώ’ σχηματίζεται το ουσιαστικό ενέργειας киверни́сване [kivernísvane]·
- Στη ρουμ. - chivernisí ‘κυβερνώ, διοικώ’ παράγεται ένα ουσιαστικό που δηλώνει τον δράστη chivernisitór και δύο αφηρημένα που δηλώνουν ενέργεια chiverniseálă και chivernisíre·
- Στην αλβ. - από το δανεισμένο ρήμα qeverís παράγεται ένας υβριδικός σχηματισμός που ανήκει στην κατηγορία Nomina actionis qeverisje ‘η ενέργεια του ρήματος qeverís, κυβερνώ’.

Το ρήμα *λείπω,* δανεισμένο με θέμα αορίστου:

- Στη βουλγ. - ли́псвам [lípsvam], λειτουργεί ως βάση για τον σχηματισμό του ουσιαστικού ли́псване [lípsvane] που δηλώνει την ενέργεια του ρήματος και του ουσιαστικού ли́пса [lípsa] που εκφράζει το αποτέλεσμα της ενέργειας·
- Και στη ρουμ. - το ρήμα lipsí μετατρέπεται σε βάση για την παραγωγή δύο υβριδικών ουσιαστικών - ένα που δηλώνει το αποτέλεσμα της

ενέργειας lipsínță και ένα που δηλώνει την ενέργεια της ρηματικής βάσης lipsíre.

- Στην αλβ. - παράγωγο του ρήματος lips είναι ένα όνομα ενέργειας lipsje.

Από το ρήμα *μολεύω,* δανεισμένο με το αοριστικό του θέμα:

- Στη βουλγ. - молéпсвам [molépsvam] με την ίδια σημασία, σχηματίζεται το ουσιαστικό ενέργειας молéпсване [molépsvane]·
- Στη ρουμ. - molipsi σχηματίζονται δύο ονόματα ενέργειας με τη εφαρμογή δύο διαφορετικών επιθημάτων -eálă και -íre molipseálă και molipsíre·
- Και στην αλβ. - moleps σχηματίζει ένα παράγωγο όνομα ενέργειας molepsje.

Και το ρήμα *οικονομώ,* δανεισμένο και στις τρεις βαλκανικές γλώσσες με το θέμα αορίστου, μετατρέπεται σε βάση για την παραγωγή ονομάτων ενέργειας με τη βοήθεια διαφορετικών επιθημάτων:

- Στη βουλγ. - παράγωγο του ρήματος икономи́свам [ikonomísvam] είναι το ουσιαστικό икономи́сване [ikonomísvane]·
- Στη ρουμ. - economisí γίνεται βάση για τον σχηματισμό του ουσιαστικού economisíre·
- Στην αλβ. - παράγωγο του ρήματος konomis είναι το ουσιαστικό ενέργειας komonisje.

Το ρήμα *προκόβω (προκόπτω)* το οποίο δανείστηκε επίσης με το θέμα αορίστου:

- Στη βουλγ. - прокóпсам // прокóпсвам [prokópsam // prokópsvam], γίνεται βάση για έξι παράγωγα – ένα ουσιαστικό ενέργειας прокóпсване [prokópsvane], ένα ουσιαστικό που δηλώνει το αποτέλεσμα της ενέργειας прокопси́я [prokopsíya], τα ονόματα που φανερώνουν τον δράστη прокóпсаник [prokópsanik] και непрокóпсаник [neprokópsanik], καθώς και τα θηλυκά прокóпсаница [prokópsanitsa], και непрокóпсаница [neprokópsanitsa] με τη σημασία 'αυτός/αυτή που δεν μπορεί να προκόψει, δεν έχει προκοπή'·
- Στη ρουμ. - από το δάνειο ρήμα pricopsí με την ίδια σημασία σχηματίζονται ένα αφηρημένο ουσιαστικό ενέργειας procopsíre**//**pricopsíre και δύο ουσιαστικά που δείχνουν το αποτέλεσμα της ενέργειας της ρηματικής βάσης - procopsínță και pricopseálă·
- Στην αλβ. παράγωγο του ρήματος *prokops* είναι ένα ουσιαστικό που ανήκει στην κατηγορία των Nomina agentis prokopsës.

Το ρήμα *σώνω*:

- Στη βουλγ. είναι μεγάλος ο κύκλος παραγώγων του ρήματος сóсам// сóсвам//сóсувам [sósam//sósvam//sósuvam] με τη σημασία 'τσοντάρω, προσθέτω' και των παραγώγων του насóсам//досóсам//присóсам

[nasósam//dosósam//prisósam] - τέσσερα ουσιαστικά που δηλώνουν το όργανο ή το μέσο της ενέργειας και ανήκουν στην κατηγορία Nomina instrumenti насосáлка [nasosálka], нáсосник [násosnik], сóска [sóska] και прúсоска//прéсоска [prísoska//présoska], και τα τέσσερα με τη σημασία 'κομμάτι ύφασμα για τσοντάρισμα', και το ουσιαστικό ενέργειας насóсване [nasósvane]·

- Στη ρουμανική και στην αλβανική παράγωγα των δάνειων ρημάτων είναι ουσιαστικά που δηλώνουν την ενέργεια του ρήματος - στη ρουμ. sosíre 'φτάσιμο' < sosí 'φτάνω', στη αλβ. sosje 'τέλος, τελειωμός' < sos 'τελειώνω, εξαντλώ, ολοκληρώνω, συμπληρώνω'.

2.2. Παραγωγικότητα κοινών δάνειων ουσιαστικών στη βουλγαρική, τη ρουμανική και την αλβανική γλώσσα

Το ουσιαστικό *δάσκαλος*:

● Στη βουλγ. - πολλά είναι τα παράγωγα του ουσιαστικού дáскал [dáskal]: εκτός από τα θηλυκά дáскалица [dáskalitsa], дáскалка [dáskalka], даскалéтина [daskalétina], το υποκοριστικό дáскалче [dáskalche], το περιληπτικό дáскалство [dáskalstvo], που σχηματίστηκε από το επίθετο дáскалски [dáskalski], το даскалъ́к [daskalák], που δηλώνει το επάγγελμα, την ιδιότητα του δασκάλου, το τοπικό дáскало, το даскалýване [daskalúvane] - ένα ουσιαστικό που δηλώνει ενέργεια, το οποίο δεν σχηματίστηκε άμεσα από την ελληνική βάση, αλλά από μια ρηματική βάση даскалýвам [daskalúvam] η οποία δημιουργήθηκε πρώτη από το δάνειο ουσιαστικό дáскал·

● Στη ρουμ. - παράγωγα του ελληνικού δάνειου ουσιαστικού dascăl είναι ένα θηλυκό dăscălíță, τέσσερα υποκοριστικά dăscăláș, dăscăleác, dăscălúț, dăscălél, ένα περιληπτικό dăscălíme, ένα αφηρημένο που δηλώνει την ιδιότητα του δασκάλου - dăscălíe, και το dăscălíre - δευτερογενές παράγωγο ουσιαστικό που δηλώνει την ενέργεια του ρήματος dăscălí, σχηματισμένο από το δάνειο dăscăl·

● Στην αλβ. από το δάνειο dhaskál σχηματίζεται το θηλυκό dhaskaléshë**.**

Η λέξη *δερμόνι* 'μεγάλο κόσκινο από δέρμα για τα σιτηρά', η οποία είναι δανεισμένη και στις τρεις βαλκανικές γλώσσες με την ίδια σημασία:

● Στη βουλγ. - дърмóн [darmón] μετατρέπεται σε βάση για ένα επαγγελματικό όνομα дърмонджúя [darmondzíya] 'αυτός που κάνει δερμόνια', ένα ουσιαστικό που δηλώνει ομοιότητα дърмóнко [darmónko] με τη σημασία 'αυτός του οποίου το πρόσωπο είναι σαν δερμόνι', ένα ουσιαστικό дърмонéне [darmonéne] 'δερμόνιασμα', που δηλώνει την ενέργεια του μετονοματικού ρήματος дърмоня́ [darmonyá] με τη σημασία 'δερμονιάζω , κοσκινίζω'·

Στη ρουμ. και στην αλβ. η δανεισμένη λέξη γίνεται βάση για ρήμα από το οποίο σχηματίζεται από ένα ουσιαστικό ενέργειας με την προσκόλληση του αντίστοιχου για τη γλώσσα επιθήματος:

- Στη ρουμ. **-** dârmoníre **<** dârmoní < dârmón·
- Στην αλβ. **-** dërmonisje **<** dërmonis **<** dërmón, καθώς και ένα παράγωγο επαγγελματικό ουσιαστικό dërmonxhi < dërmón.

Από το δανεισμένο ουσιαστικό *δρόμος*:

- Στη βουλγ. - друм [drum] - παράγονται τρία ονόματα που δηλώνουν τον δράστη και ανήκουν στην κατηγορία Nomina actoris дрýмник [drúmnik] 'αυτός που πηγαίνει στους δρόμους', και τα θηλυκά дрýмница [drúmnitsa] και дрýмаджийка [drúmadzhiyka], το ρήμα друмýвам [drumúvam] 'ταξιδεύω', παράγωγο του οποίου είναι το ουσιαστικό ενέργειας друмýване [drumúvane], καθώς και ένα μεγεθυντικό дрýмище [drúmishte] 'πλατύς δρόμος'·
- Στη ρουμ. - drum - σχηματίζονται τέσσερα άλλα συνώνυμα ουσιαστικά που ανήκουν στην κατηγορία Nomina actoris drumár, druméț, drumáș με την εφαρμογή διάφορων επιθημάτων, ένα από τα οποία είναι θηλυκό drumeáță, και τρία υποκοριστικά drumeac, drumuléț, drumușór·
- Στην αλβ. - dhrom - σχηματίζονται δύο παράγωγα ουσιαστικά dhromëtar και dhromëtare με τη σημασία 'αυτός/αυτή που πηγαίνει στους δρόμους'.

Το ουσιαστικό *εργάτης*:

- Στη βουλγ. - аргáт(ин) [argát(in)] γίνεται βάση για την παραγωγή ενός επιθέτου аргáтски [argátski], από το οποίο σχηματίζεται ένα ουσιαστικό που δηλώνει ιδιότητα аргáтство [argátstvo], ενός ρήματος аргатýвам [argatúvam], από το οποίο σχηματίζονται άλλα δύο ονόματα ενέργειας аргатýване [argatúvane] και аргатлъ́к [argatlák], καθώς και ενός θηλυκού ουσιαστικού аргàтка [argátka]·
- Και στη ρουμ. - argát σχηματίζει ένα επίθετο argătesc το οποίο γίνεται βάση για την παραγωγή ενός ουσιαστικού που δηλώνει ιδιότητα argățíe, παράγει επίσης ένα περιληπτικό argățíme, ένα άλλο ουσιαστικό argățél με τη σημασία 'νεαρός εργάτης', καθώς και ένα θηλυκό όνομα argată·
- Στην αλβ. - argat μετατρέπεται σε βάση από την οποία παράγονται ένα περιληπτικό argatëri, και δύο θηλυκά argate και argateshë.

Από το ουσιαστικό *κάμαρα*, αντιδάνειο στην ελληνική από τη λατινική, παράγονται και στις τρεις βαλκανικές γλώσσες υποκοριστικά:

- Στη βουλγ. - кáмарка [kámarka], камáрчица [kamárchitsa], кáмарче [kámarche] < кáмара [kámara]·
- Στη ρουμ. - cămărúță και cămărúică < cămară·
- Στην αλβ. - kamarkë < kamáre.

Το ελληνικό *κεραμίδα*, δανεισμένο:

- Στη βουλγ.- керемúда [keremída] σχηματίζει δύο ονόματα με τη σημασία 'αυτός που κατασκευάζει κεραμίδες' - керемидáр [keremidár] και керемидчúя

[keremidchíya], τρία τοπικά ουσιαστικά - керемúдница [keremídnitsa], керемидáрница [keremidárnitsa] και керемидáрка [keremidárka] με τη βοήθεια διάφορων επιθημάτων, καθώς και το υποκοριστικό керемúдка [keremídka]·

- Στη ρουμ. - cărămidă γίνεται βάση για ένα τοπικό ουσιαστικό cărămidăríe και για τα επαγγελματικά cărămidár-cărămidăreásă με τη σημασία 'αυτός/αυτή που κατασκευάζει ή πουλάει κεραμίδες'·
- Στην αλβ. - το δάνειο qeramidhe λειτουργεί ως βάση για τον σχηματισμό δύο επαγγελματικών ουσιαστικών qeramidhar/qaramidhar, qeramidhçi, ενός τοπικού qeramithanë, και ενός υποκοριστικού qeramidhkë.

Από το ουσιαστικό *λάμπα* και στις τρεις γλώσσες σχηματίζονται υποκοριστικά, ενώ στη ρουμανική παράγωγο είναι και ένα τοπικό:

- Στη βουλγ.- лáмбичка [lámbichka], ламбúнка [lambínka] και лáмбица [lámbitsa] < лáмба·
- Στη ρουμ. - lampă σχηματίζει το τοπικό lămpăríe και τα υποκοριστικά *lămpișoáră* και lămpíță·
- Στην αλβ. - llambë γίνεται βάση για το υποκοριστικό llambushkë.

Παράγωγα του ουσιαστικού *λιβάδα* (<ουσ. *λιβάδι(ν)* + κατάλ. *-α*):

- Στη βουλγ. - ливáда, είναι δύο ουσιαστικά από την κατηγορία Nomina Actoris ливадáр-ливадáрка [livadár-livadárka] 'αυτός/αυτή που δουλεύει σε λιβάδι', το ουσιαστικό ливадáрство [livadárstvo] που δηλώνει ιδιότητα και σχηματίστηκε από το επίθετο ливадáрски [livadárski], το περιληπτικό ливадá(я́)к [livadá(yá)k] 'έκταση γης όπου έχει λιβάδια', τα υποκοριστικά ливáдичка [livádichka], ливáдица [livádits̀a], και το μεγεθυντικό ливáдище [livádishte]·
- Στη ρουμ. - παράγωγα του δάνειου ουσιαστικού livadă είναι δύο ουσιαστικά από την κατηγορία Nomina Actoris livădár και livădară με τη σημασία 'αυτός//αυτή που δουλεύει σε λιβάδι'·
- Στην αλβ. - livadh λειτουργεί ως βάση για τον σχηματισμό ενός τοπικού livadhishtë και ενός ουσιαστικού από την κατηγορία Nomina actionis livadhisje που δηλώνει την ενέργεια του ρήματος livadhis.

Το ελληνικό *ορύζιον* (<ουσ. *όρυζα* + κατάλ. *-ιον*), δανεισμένο:

- Στη βουλγ. - орúз [oríz], λειτουργεί ως βάση για τον σχηματισμό του ουσιαστικού оризáр [orizár] 'αυτός που παράγει «ρύζι»', αλλά και 'αυτός που αγαπάει το ρύζι', του ουσιαστικού оризáрство [orizárstvo] 'το επάγγελμα, η ιδιότητα των ρυζοπαραγωγών' που σχηματίστηκε από το επίθετο оризáрски [orizárski], των ουσιαστικών орúзник [oríznik] 'φαγητό με ρύζι' και орúзеница [orízenitsa] 'γλύκισμα από ρύζι και γάλα, ρυζόγαλο', του τοπικού ονόματος орúзище [orízishte] 'έκταση γης στην οποία καλλιεργείται ρύζι', καθώς και του υποκοριστικού ουσιαστικού орúзец [orízets]·

- Στη ρουμ. - orez, παράγωγα του οποίου είναι το ουσιαστικό orezár ‘αυτός που παράγει ρύζ»’ και ένα τοπικό ουσιαστικό orezăríe ‘έκταση γης στην οποία καλλιεργείται ρύζι’·
- Στην αλβ. τα δύο παράγωγα του *oriz* ανήκουν στην κατηγορία Nomina loci - orizore και oriznajë ‘ορυζώνας’.

Το ουσιαστικό *σαμάρι*:

- Στη βουλγ. - самáр [samár] σχηματίζει δύο υποκοριστικά самáренце [samárentse], самáрче [samárche], το επαγγελματικό самарджúя [samardzhíya] ‘σαμαροποιός, αυτός που κάνει και πουλάει σαμάρια’, το самарджúйка [samardzhíyka] ‘η μεγάλη βελόνα, με την οποία ράβεται το σαμάρι’, το τοπικό самарджúйница [samardzhíynitsa], και το ουσιαστικό που δηλώνει το επάγγελμα, την ιδιότητα самарджúйство [samardzhíistvo], σχηματισμένο από το επίθετο самарджúйски [samardzhíyski]·
- Στη ρουμ. - samar γίνεται βάση για τέσσερα επαγγελματικά ονόματα, σχηματισμένα με τη χρήση διάφορων επιθημάτων samaragíu, sămărár, sămărél και sămăráș·
- Στην αλβ. - samar σχηματίζει τέσσερα επαγγελματικά ονόματα – τα αρσενικά samartar, samarxhi και τα θηλυκά samartare και samarxhie, το υποκοριστικό samarkë και το σύνθετο samarpunués ‘αυτός που κάνει σαμάρια, σαμαράς’ < samar ’σαμάρι’ + punoj ‘δουλεύω’.

Βάση για υποκοριστικά και στις τρεις γλώσσες είναι το δανεισμένο ουσιαστικό *τηγάνι:*

- Στη βουλγ. - тигàнче [tigánche] < тигàн [tigán]·
- Στη ρουμ. - tigăíță < tigaie·
- Στην αλβ. - tigankë < tigan.

Το ουσιαστικό *φασούλι* [(προφ., λαϊκότρ.) *φασόλι*] επίσης εξελίσσεται παρόμοια στις τρεις βαλκανικές γλώσσες, καθώς σχηματίζει από ένα τοπικό (στη ρουμανική είναι 2) και 1 υποκοριστικό (στη βουλγαρική είναι 2).

- Στη βουλγ. - το τοπικό фасýлище [fasúlishte] ‘έκταση γης στην οποία καλλιεργείται φασούλι’, και τα υποκοριστικά фасýлец [fasúlets], фасýлче [fasúlche] < фасýл [fasúl]·
- Στη ρουμ. - τα τοπικά fasolíște και fasolărie, και το υποκοριστικό fasolícă < fasole·
- Στην αλβ. - το τοπικό fasulishtë και το υποκοριστικό fasulkë < fasule.

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι δάνειες λέξεις που διείσδυσαν στο λεξιλόγιο των άλλων βαλκανικών λαών αντιπροσωπεύουν και αντανακλούν διαφορετικές πλευρές της καθημερινής ζωής των κατοίκων. Αφού έχουν προσαρμοστεί φωνολογικά και μορφολογικά

συνεχίζουν την πορεία τους στην αποδέκτρια γλώσσα και ακολουθώντας τους παραγωγικούς της μηχανισμούς συμμετέχουν σε περαιτέρω διαδικασίες παραγωγής και σύνθεσης με αποτέλεσμα να δημιουργηθούν λέξεις άμεσα συγγενικές με αυτές.

Η αλληλοδιείσδυση στο λεξιλογικό επίπεδο οδήγησε επίσης στην καθιέρωση κοινών προσφυμάτων με τις ίδιες λειτουργίες και υφολογικές αποχρώσεις. Και παρόλο που η παρούσα εργασία έχει περιορισμένα όρια αποδεικνύει την έκταση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των βαλκανικών γλωσσών που αποτελούν τη βάση της βαλκανικής γλωσσολογίας. Ορισμένα από τα επιθήματα που καταγράφηκαν στα πλαίσια της παρούσας εργασίας είναι ευρέως διαδεδομένα, όπως το επίθημα *-ar*, το οποίο είναι ιδιαίτερα παραγωγικό σε όλες τις βαλκανικές γλώσσες και η κύρια λειτουργία του είναι ο σχηματισμός ουσιαστικών από ρηματικές και ουσιαστικές βάσεις. Όσον αφορά τα ελληνικά δάνεια ουσιαστικά, και στις τρεις εξεταζόμενες γλώσσες η κατάληξη *-ar* χρησιμοποιείται για τον σχηματισμό ονομάτων με την κοινή λεξιλογική σημασία «αυτός που ενεργεί, δηλαδή κάνει την ενέργεια που δηλώνεται από τη ρηματική βάση». Εκτός από την κατάληξη *-ar*, κοινή είναι και η κατάληξη *-ci*/*-çi* που έχει τουρκική προέλευση. Η σύγχρονη χρήση της χαρακτηρίζεται από μια κυρίως ειρωνική-υποτιμητική απόχρωση και έχει καθομιλούμενο χαρακτήρα.

Ελληνική λέξη	Υβριδικός σχηματισμός στη ΒΓ	Υβριδικός σχηματισμός στη ΡΓ	Υβριδικός σχηματισμός στην ΑΓ
	-ар	***-ár***	***-ar***
κεραμίδα [keramída]	*керемид**ѐр*** [keremidѐr]	*cărămid**ár***	*qeramidh**ar**/ qaramidh**ar***
λιβάδα [liváda]	*ливад**ѐр*** [livadѐr]	*livăd**ár***	-
ορύζιον [orýzion]	*ориз**ѐр*** [orizѐr]	orez**ár**	-
	-джùя	***-gíu***	***-xhi***
σαμάρι [samári]	*самар**джùя*** [samardzhìya]	*samara**gíu***	*samar**xhi***
δερμόνι [dermóni]	*дърмон**джùя*** [darmondzhìya]	-	*dërmon**xhi***
	-чùя		***-çi***
κεραμίδα [keramída]	*керемид**чùя*** [keremidchìya]	-	*qeramidh**çi***

Πίνακας 1: Nomina actoris

Ο αριθμός των επιθημάτων σλαβικής προέλευσης που έχουν δανειστεί η ρουμανική και η αλβανική από τη βουλγαρική είναι μεγάλος, αλλά δεν είναι

όλα παραγωγικά σήμερα (βλ. Asenova, 2015). Από αυτές, παρουσιάζονται εδώ οι ακόλουθες:

- *ishte* [ishte], το οποίο προέρχεται από την πρωτοσλαβική κατάληξη *-iskjo και έχει διατηρήσει την κύρια λειτουργία της για το σχηματισμό τοπωνυμίων και στη ρουμανική και την αλβανική γλώσσα.

Ελληνική λέξη	Υβριδικός σχηματισμός στη ΒΓ	Υβριδικός σχηματισμός στη ΡΓ	Υβριδικός σχηματισμός στην ΑΓ
	-ище	***-íște***	***- ishtë***
φασόλι [fasóli]// φασούλι [fasúli]	*фасу̀л**ище*** [fasùlishte]	*fasol**íște***	*fasul**ishtë***

Πίνακας 2: Nomina loci

- Το επίθημα *-itsa* [itsa], που προέρχεται από τον ινδοευρωπαϊκό *-ik(a) συνδέεται με την παλαιότερη περίοδο καθιέρωσης των βαλκανικών γλωσσικών ομοιοτήτων. Όταν εισέρχεται στις άλλες βαλκανικές γλώσσες, συμπεριλαμβανομένης της ελληνικής, διατηρείται η βασική του σημασία στη βουλγαρική, δηλαδή την υποκοριστική, αν και στην αλβανική και τη ρουμανική γλώσσα, όπως και στη βουλγαρική, χρησιμεύει επίσης για το σχηματισμό θηλυκών ονομάτων από αρσενικές βάσεις, και στα ρουμανικά - επίσης ονομάτων για εργαλεία, όπως και στα βουλγαρικά.

- Η κατάληξη *-ka* με την ίδια προέλευση, πέρασε στις άλλες βαλκανικές γλώσσες με τη χαρακτηριστική της για τη μεταγενέστερη περίοδο της Παλαιάς Βουλγαρικής υποκοριστική σημασία. Και τα δύο επιθήματα προστίθενται εδώ στις βάσεις των ονομάτων ελληνικής προέλευσης και σχηματίζουν υβριδικούς σχηματισμούς που ανήκουν στην κατηγορία των υποκοριστικών.

Ελληνική λέξη	Υβριδικός σχηματισμός στη ΒΓ	Υβριδικός σχηματισμός στη ΡΓ	Υβριδικός σχηματισμός στην ΑΓ
	-ица	***-íță***	
λάμπα [lámpa]	*лàмб**ица*** [làmbitsa]	*lămp**íță***	
	-ка		***-kë***
κάμαρα [kámara]	*кàмар**ка*** [kàmarka]	.	*kamar**kë***
φασόλι [fasóli]// *φασούλι* [fasúli]	*fasol**ícă***		*fasul**kë***

Πίνακας 3: Nomina deminutiva et meliorativa

Η συμμετοχή των ενσωματωμένων ελληνικών δανείων στις διαδικασίες σχηματισμού λέξεων των άλλων βαλκανικών γλωσσών έπαιξε σημαντικό ρόλο στον εμπλουτισμό των εκφραστικών τους δυνατοτήτων και αποτελεί απόδειξη για την πλήρη αφομοίωσή τους.

Οι υβριδικοί σχηματισμοί που παρουσιάστηκαν εδώ αποτελούν μόνο ένα μικρό μέρος του λεκτικού εκφραστικού πλούτου που άφησαν οι ελληνικές λεξικές μονάδες στον βαλκανικό χώρο. Κάποια από τα παράγωγα έχουν λαϊκό χαρακτήρα και χρησιμοποιούνται πλέον μόνο στον προφορικό λόγο ή σε συγκεκριμένες διαλέκτους, άλλα είναι ευρέως γνωστά, όλα όμως συμβάλλουν στη γλωσσική ανανέωση, δημιουργώντας σημασιολογικές διαφορές σε πολλές πλευρές της καθημερινής ζωής.

Ιδιαίτερα χρήσιμη στα πλαίσια των γλωσσικών επαφών στα Βαλκάνια θα ήταν μια περαιτέρω έρευνα με αντικείμενο την παράλληλη εξέταση της παραγωγικότητας των κοινών ελληνικών λέξεων και σε άλλες βαλκανικές γλώσσες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Assenova 2015: P. Assenova, *Балканско езикознание*. София: Фабер.

Albanian – English Dictionary [Online], [http://www.seelrc.org:8080/albdict].

Ανδριώτης 1952: Ν.Π. Ανδριώτης, Τα ελληνικά στοιχεία της βουλγαρικής γλώσσης. *Αρχείον του Θρακικού Λαογραφικού και Γλωσσικού Θησαυρού, 17*, 34 –100.

Barbolova 2012: Z. Barbolova, Формиране на турско-български хибридни съществителни със суфикси на к-. In *Liternet* [Online], [https://liternet.bg/publish28/zoia-barbolova/hibridni.htm].

BER 1971–2017: *Български етимологичен речник*. Том 1–8. София: АИ "Проф. Марин Дринов".

Deliorgji 2011: S. Deliorgji, *Rreth interferencave leksiko-semantike të Greqishtes në Shqipe* [PhD. Thesis]. University of Tirana [Online],

[http://www.doktoratura.unitir.edu.al/wp-content/uploads/2012/09/Sofia-Deliorgji-Fakulteti-i-Gjuheve-te-Huaja.pdf].

DLR. Dicționare ale limbii române [Online], [https://dexonline.ro].

Fjalor i gjuhës së sotme shqipe [Online], [http://www.fjalori.shkenca.org].

Kocheva-Lefedzhieva 2004: A. Kocheva-Lefedzhieva, *Немски лексикални елементи в българските говори*. София: Мултипринт.

Κυριαζής 2001: Δ. Κυριαζής, *Ελληνικές επιδράσεις στην αλβανική* [Διδακτορική Διατριβή]. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.

Kyuvlieva 1980: V. Kyuvlieva, Морфологична адаптация и асимилация на турските заемки – съществителни и прилагателни в българския език. *Известия на института за български език, 24*, 78–136.

Lyutakova 1997: R. Lyutakova, Морфологична адаптация на английските заемки в българския и румънския език. *Съпоставително езикознание, 22*(2), 5–18.

Mihăescu 1966**:** H. Mihăescu, *Influenţa greceascǎ asupra limbii române pîna în secolul al XV-lea*. Bucureşti: Academiei Republicii Socialiste Romania.

Philipova – Bairova 1969: M. Philipova-Bairova, *Гръцки заемки в съвременния български език*. София: БАН.

Rosetti 1978: A. Rosetti, *Istoria limbii române. I. De la origini pînă în secolul al XVII-lea.* Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Sotirova – Milcheva 2021: N. Sotirova-Milcheva, Българо – гръцки лексикални хибриди (съществителни имена). Благоевград: УИ „Неофит Рилски“.

Τζιτζιλής 1990: Χ. Τζιτζιλής, *Фонетични проблеми при етимологизуване на гръцките заемки в българския език*. София: БАН.

Nataliya Sotirova
South-West University “Neophit Rilski”
Department of Philology

THE PARTICIPATION OF GREEK BORROWINGS IN THE WORD FORMATION PROCESSES OF THREE BALKAN LANGUAGES

Summary

The article traces the way of borrowing Greek lexemes that are common in three Balkan languages – Bulgarian, Romanian and Albanian. Having undergone the process of adaptation – phonetic and morphological, they become productive bases which participate in the so-called hybrid word formation by combining with local word-building formants. Being composed of elements of different languages, the new lexemes are hybrid in nature regarding their word-formation, and their separation into a special category reflects the new status of the Greek bases derived from borrowings in the systems mentioned above. This issue has not been explored yet, although the large corpus of Greek borrowings has for a long time attracted the attention of linguists studying the interference phenomena in the different in origin and character Balkan languages and devoting work to the Greek lexical borrowings in each of them. The incorporation of the Greek elements in the word-formation systems of the languages in question, both in terms of dialects and standard language, is an indicator of the final degree of their assimilation and their new derivatives

can be studied by the methods of synchronic word-formation as secondary transparency already exists due to the established close connection with other words of the same roots, which have formed big groups of derivatives.

The hybrids studied here are only a small part of the lexical wealth left as heritage by the borrowed Greek words in the three Balkan languages. Their derivation is evidence that lexical borrowing is not just a mechanical process, but a complex act of adapting foreign elements, an act subjected to the degree of foreign language influence and the strength of the recipient language.

Keywords: Greek borrowings, Balkan languages, Word-forming activity, Hybrid word-formation

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch38

Νίκος Σταματίνης[1]
Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Φιλολογίας
Αργύρης Αρχάκης[2]
Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Φιλολογίας
Βίλλυ Τσάκωνα[3]
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΘΟΤΗΤΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΜΕΤΑΒΟΛΗΣ ΤΗΣ ΧΡΗΣΗΣ ΤΟΥ ΟΡΟΥ *ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΗΣ/ΤΡΙΑ* ΚΑΤΑ ΤΗΝ 'ΚΡΙΣΗ' ΤΟΥ 2015

Ακολουθώντας την προσέγγιση της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου και αντλώντας δεδομένα από τα πρακτικά του Ελληνικού Κοινοβουλίου, στην παρούσα έρευνα εξετάζουμε τη σημασιολογική πορεία του όρου *λαθρομετανάστης/τρια*. Τα δεδομένα περιλαμβάνουν 49 κείμενα πρακτικών της Βουλής του έτους 2015, στα οποία εντοπίζονται οι όροι *λαθρομετανάστης/τρια* και *λαθρομετανάστευση*. Η ανάλυσή τους αποκαλύπτει την αναπλαισιωμένη χρήση των όρων αυτών, καθώς συγκρίνονται με τον τρόπο που χρησιμοποιούνταν ως μέρος ενός ηγεμονικού ξενοφοβικού λόγου κατά τη δεκαετία του 1990. Σημαντικό ρόλο στην εξέλιξη του όρου φαίνεται να έπαιξε η διορθωτική πρακτική της πολιτικής ορθότητας που τους στιγμάτισε ως ακατάλληλους και ρατσιστικούς.

Λέξεις-κλειδιά: Πολιτική ορθότητα, Λαθρομετανάστης/τρια, Ρατσισμός, Λόγος, Κοινοβουλευτικός λόγος

1. ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Κατά την 'κρίση' του 2015, η Ελλάδα βρέθηκε στο επίκεντρο μιας έκτακτης συνθήκης που απαιτούσε άμεση επίλυση. Η ελληνική κοινωνία έπρεπε να επιλέξει ανάμεσα σε δύο τρόπους πολιτικής διαχείρισης: την πολιτική υποδοχής

[1] laonikos90@gmail.com
[2] archakis@upatras.gr
[3] villytsa@otenet.gr, vtsakona@ecd.uoa.gr

των μεταναστευτικών πληθυσμών και εκείνη του αποκλεισμού τους. Στο πλαίσιο αυτό θα μελετήσουμε τη σημασιολογική πορεία του όρου *λαθρομετανάστης/τρια*. Πιο συγκεκριμένα, θα εξερευνήσουμε τον δημόσιο διάλογο σχετικά με την καταλληλότητα ή μη της χρήσης του λαμβάνοντας υπόψη τις παρεμβάσεις της πολιτικής ορθότητας, μέσω των οποίων ο όρος έχασε τη φαινομενική ουδετερότητα που είχε τη δεκαετία του 1990. Τελικά, θα εξετάσουμε τις εμφανίσεις του όρου σε ένα σώμα κειμένων από τις κοινοβουλευτικές συζητήσεις του 2015.

Για την ανάλυση των δεδομένων μας ακολουθούμε τη θεωρητική προσέγγιση της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (ΚΑΛ), η οποία επικεντρώνεται κυρίως σε θεσμικά, πολιτικά και δημοσιογραφικά κείμενα, καθώς αυτά είναι που έχουν ευρεία απήχηση και ταυτόχρονα αποτελούν κεντρική πηγή με βάση την οποία κατασκευάζουμε την πρόσληψη της κοινωνικής και πολιτικής πραγματικότητας (Στάμου 2014: 152). Ερευνητικός σκοπός της ΚΑΛ είναι να εξετάσει τους τρόπους με τους οποίους τα κείμενα καλύπτουν ή ακόμα και αναπαράγουν φαινόμενα κοινωνικών διακρίσεων όπως ο σεξισμός και ο ρατσισμός. Με άλλα λόγια, η ΚΑΛ μελετά την αναπαραγωγή των εξουσιαστικών σχέσεων και των κοινωνικών ανισοτήτων μέσω του λόγου (Blommaert 2005· Αρχάκης 2020).

Ερμηνευτικό κλειδί της προσέγγισης της ΚΑΛ είναι η διαλεκτική σχέση μεταξύ μικρο-επιπέδου και μακρο-επιπέδου (Blommaert 2005· Benwell & Stokoe 2006· Στάμου 2014· Bennett 2018).[4] Πιο συγκεκριμένα, στο μακρο-επίπεδο, εντάσσονται οι *λόγοι* (discourses), δηλαδή οι τρόποι αναπαράστασης και οργάνωσης της κοινωνικής πραγματικότητας, οι οποίοι αναδύονται μέσα από συγκεκριμένες αξιακές οπτικές (Fairclough 2003). Σε αυτό το επίπεδο μπορούμε να εντοπίσουμε, μεταξύ άλλων, τον ηγεμονικό εθνικό/ξενοφοβικό λόγο που προωθεί πολιτικές αποκλεισμού των μεταναστών/τριών. Από την άλλη, στο μικρο-επίπεδο, εντάσσονται οι κοινωνικές πρακτικές των ομιλητών/τριών, οι επιλογές τους και τελικά η στάση τους απέναντι στους λόγους του μακρο-επιπέδου (Bucholtz & Hall 2005: 591). Τα επίπεδα αυτά βρίσκονται σε διαρκή αλληλεπίδραση.

Σε αυτό το πλαίσιο της διάκρισης μεταξύ μικρο-επιπέδου και μακρο-επιπέδου θα εγγράψουμε και τον διάλογο σχετικά με την καταλληλότητα του όρου *λαθρομετανάστης/τρια*. Για το μακρο-επίπεδο θα στηριχθούμε σε μια διάκριση μεταξύ δύο αντικρουόμενων λόγων που κάνει η Triandafyllidou (2018: 14–15) σχετικά με την 'κρίση' του 2015. Ο πρώτος λόγος προωθούσε την ηθική υποχρέωση και την αλληλεγγύη που πρέπει να δείξει η ελληνική κοινωνία στους/

[4] Για τις ανάγκες του άρθρου αυτού, αρκούμαστε στη διμερή διάκριση μεταξύ μικρο- και μακρο-επιπέδου και σε μια πρώτη περιγραφική καταγραφή των δεδομένων και δεν επεκτεινόμαστε στην τριμερή διάκριση (μικρο-, μεσο-, μακρο-επίπεδο) του Fairclough (1998/2001) με τη χρήση πιο εξειδικευμένων εργαλείων (βλ. λ.χ. Reisigl & Wodak 2001).

στις μετανάστες/τριες. Απέναντι σε αυτόν αναδύθηκε ένας δεύτερος λόγος σύμφωνα με τον οποίο οι μετανάστες/τριες συνιστούσαν απειλή και επομένως έπρεπε να αποκλειστούν. Σχηματικά θα μπορούσαμε να αποδώσουμε αυτή τη διάκριση ως μια σύγκρουση μεταξύ του λόγου περί *ηθικής υποχρέωσης και αλληλεγγύης* εναντίον του λόγου περί *απειλής και αποκλεισμού*. Από την άλλη, στο μικρο-επίπεδο εντάσσουμε τη σύγκρουση σχετικά με τους κατάλληλους τρόπους αναφοράς στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς.

Θεωρούμε ότι καταλυτικό ρόλο στο μικρο-επίπεδο έπαιξε η πολιτική ορθότητα η οποία στην παρούσα εργασία θα αντιμετωπιστεί ως μια εκδοχή των *διορθωτικών πρακτικών* (corrective practices· Μοσχονάς 2005) και ως μια μορφή *γλωσσικής υγιεινής* (verbal hygiene· Cameron 1995).

2. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΡΘΟΤΗΤΑ ΩΣ ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ

Η πολιτική ορθότητα συνιστά μια ιδεολογική πρακτική που αφορά πρώτα και κύρια τις γλωσσικές επιλογές και εντάσσεται στις λεγόμενες *διορθωτικές πρακτικές*. Πρόκειται για «παρεμβατικές συμπεριφορές, αφετηρία των οποίων είναι κάποια αξιολόγηση, είτε διαβαθμισμένη είτε απόλυτη, του τύπου 'σωστό-λάθος', 'κατάλληλο-ακατάλληλο', 'καλό-κακό', 'ωραίο-άσχημο', 'σαφές-ασαφές', 'πρέπον-άπρεπο' κλπ.» (Μοσχονάς 2005: 2). Σύμφωνα με τον Μοσχονά, η διορθωτική πρακτική φανερώνεται πάντα μέσα από μια *διορθωτική οδηγία*. Με τις διορθωτικές τους πρακτικές οι υποστηρικτές/τριες της πολιτικής ορθότητας προσπαθούν να αναδείξουν την ανάγκη αντικατάστασης ενός συμβατικού 'λανθασμένου' ή 'ακατάλληλου' τύπου με έναν νέο 'σωστό' ή 'κατάλληλο'. Αυτός ο δεύτερος τύπος θεωρείται ακριβέστερος και (πιο) ουδέτερος, χωρίς τις αρνητικές αξιολογήσεις που είχε ο προς αντικατάσταση τύπος. Τελικός σκοπός της πολιτικής ορθότητας είναι η συμμόρφωση της γλωσσικής κοινότητας με τη διορθωτική οδηγία.

Για την καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο λειτουργεί η πολιτική ορθότητα προτείνουμε τα παρακάτω 3 στάδια:

1. Ακτιβιστικές οργανώσεις, κοινωνικές ομάδες ή/και διανοούμενοι/ες εντοπίζουν ένα λεξικολογικό (ή γραμματικό) στοιχείο που εμπεριέχει επιθετικές ή υποβαθμιστικές συνδηλώσεις για συγκεκριμένες κοινωνικές κατηγορίες. Στη συνέχεια, γίνεται προσπάθεια να καταστεί σαφές ότι η χρήση των συγκεκριμένων στοιχείων δεν είναι ουδέτερη (Blommaert 2005: 25–26).

2. Ένας νέος πολιτικά ορθός όρος προτείνεται προκειμένου να αντικαταστήσει τον παλιό. Η δημιουργία αυτού του διπόλου μεταξύ παλαιού και νέου τύπου δημιουργεί συγκρούσεις εντός της γλωσσικής κοινότητας. Σταδιακά, η επιλογή του καθενός από τους δύο χρωματίζεται ιδεολογικά, και τελικά, επιτυγχάνεται ο αρχικός σκοπός του ιδεολογικού στιγματισμού του παλιού όρου.

3. Οι υποστηρικτές/τριες του νέου, πολιτικά ορθού όρου προσπαθούν να τον εδραιώσουν καταφεύγοντας σε επίσημους φορείς και θεσμούς.

Μια από τις πρώτες και πιο χαρακτηριστικές διαμάχες που έγιναν στην Ελλάδα υπό την ταμπέλα της πολιτικής ορθότητας ήταν ο δημόσιος διάλογος όσον αφορά τον κατάλληλο τρόπο αναφοράς στους/στις μετανάστες/τριες. Όπως τονίστηκε παραπάνω, θεωρούμε ότι αυτή η ιδεολογική σύγκρουση για την καταλληλότητα του όρου συνιστά το μικρο-επίπεδο, το οποίο βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με το μακρο-επίπεδο, που αποδίδεται, εν προκειμένω, με το σχήμα *ηθική υποχρέωση* εναντίον *αποκλεισμού* (βλ. ενότητα 1).

3. Η ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΟΡΟΥ *ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΗΣ/ΤΡΙΑ* ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1990

3.1. Η φαινομενικά ουδέτερη χρήση του όρου *λαθρομετανάστης/τρια* κατά τη δεκαετία του 1990

Στις αρχές της δεκαετίας του 1990, η μετατροπή της χώρας από χώρα αναχώρησης μεταναστών/τριών σε χώρα υποδοχής τους (Karantinos 2001) έφερε την ελληνική κοινωνία μπροστά σε μια καινούργια πραγματικότητα. Πολύ γρήγορα, η υποδοχή μεταναστευτικών πληθυσμών αντιμετωπίστηκε ως πρόβλημα. Στα μέσα της δεκαετίας του 1990, και εν τη απουσία ενός οργανωμένου σχεδίου διαχείρισης της νέας κατάστασης, συστημικά Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, κοινοβουλευτικά κόμματα, κρατικές και δημόσιες αρχές ανέπτυξαν έναν ρατσιστικό και ξενοφοβικό λόγο (Gropas & Triandafyllidou 2005). Οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί, ούτως ή άλλως αποκλεισμένοι από το πεδίο της νομιμότητας, συνδέθηκαν με την εγκληματικότητα και θεωρήθηκαν απειλή προς τις αξίες του έθνους-κράτους που τους φιλοξενεί.

Στην ποινικοποίηση ολόκληρων κοινοτήτων μεταναστών/τριών συνέβαλε σημαντικά η επαναλαμβανόμενη χρήση της λέξης *λαθρομετανάστης/τρια* (Καρύδης 2004: 216). Ετυμολογικά, οι λέξεις *λαθρομετανάστευση* και *λαθρομετανάστης/τρια* αποδίδουν δύο ξεχωριστά αλλά αλληλοσυνδεόμενα χαρακτηριστικά στη διαδικασία της μετανάστευσης, όπως τα αντιλαμβάνονται όσοι/ες χρησιμοποιούν τον όρο: αφενός είναι κρυφή και αφετέρου παράνομη.[5] Ο/Η μετανάστης/τρια διατηρεί την ιδιότητα του/της παρανόμου/ης, όχι μόνο κατά την είσοδό του/της στη χώρα, αλλά καθ' όλη τη διάρκεια παραμονής του/της σε αυτή. Ταυτόχρονα, διατηρεί την ιδιότητα του/της λανθάνοντος/ουσας, δηλαδή αυτού/ής που ζει εκτός κρατικής επιτήρησης και πρόνοιας.

[5] Ο όρος προέρχεται από τη σύνθεση του αρχαιοελληνικού επιρρήματος *λάθρα* που σημαίνει 'κρυφά' με τον όρο *μετανάστης/τρια* και *μετανάστευση*. Οι ελληνικές λέξεις με το *λαθρο-* ως πρώτο συνθετικό τείνουν να έχουν αξιολογικά αρνητική σημασία και να συνδέονται με παράνομες δραστηριότητες (π.χ. *λαθροθηρία*, *λαθρανάγνωση*, *λαθρεμπόριο*).

Η συστηματοποίηση της χρήσης του όρου *λαθρομετανάστης/τρια* παρατηρείται κατά την περίοδο που επιτελείται η αναπαραστατική πρόσδεση της παράνομης μετανάστευσης στην εγκληματικότητα (Καρύδης 1996· Βαμβακάς 1997). Ο Παύλου (2001α: 147) τοποθετεί την αλματώδη αύξηση της χρήσης του ουσιαστικού *λαθρομετανάστης/τρια* στο μέσο ενός συνεχούς με δύο άκρα, στο πρώτο εκ των οποίων είναι το *αλλοδαπός/ή* και στο άλλο το *κακοποιός*. Η ανάδειξη του προβληματισμού για τις μαζικές αφίξεις -κυρίως Αλβανών- μεταναστών/τριών γίνεται στη βάση μιας γενικότερης ανησυχίας που προέκυψε από τη συσχέτιση των αφίξεων αυτών με την αύξηση της εγκληματικότητας ως σχέση αιτίου και αιτιατού. Μέσω της χρήσης του όρου *λαθρομετανάστης/τρια* χαράσσονται οι γραμμές που διακρίνουν τον/την Άλλο/η, ο/η οποίος/α καθίσταται ανεπιθύμητος/η μέσα από τη συσχέτισή του/της με την εγκληματικότητα (Παύλου 2001β· Sakellariou 2017).

Αν η χρήση του όρου συστηματοποιήθηκε ως τρόπος αναφοράς κυρίως για τους ανθρώπους που ήρθαν από την Αλβανία προς την Ελλάδα τη δεκαετία του 1990, η προτυπική εικόνα του/της *λαθρομετανάστη/τριας* τα επόμενα χρόνια άρχισε να περιλαμβάνει μουσουλμανικούς πληθυσμούς, όταν πλέον οι αλβανικής καταγωγής μετανάστες/τριες άρχισαν να αφομοιώνονται και ταυτόχρονα έκαναν την εμφάνισή τους όλο και περισσότεροι/ες μετανάστες/τριες από μουσουλμανικές χώρες.

3.2. Ο στιγματισμός του όρου *λαθρομετανάστης/τρια* από την πολιτική ορθότητα

Όπως είδαμε παραπάνω, ο όρος *λαθρομετανάστης/τρια* αναδύθηκε τη δεκαετία του 1990 ως ένας γλωσσικός τρόπος αναπαραγωγής αρνητικών στερεοτύπων για τους/τις μετανάστες/τριες. Η συχνή εμφάνισή του σε ρατσιστικά και ξενοφοβικά συγκείμενα έφερε πολύ νωρίς τις πρώτες αντιδράσεις για τη χρήση του (Παύλου 2001α· Κουντούρη 2008). Ουσιαστικά, αυτή η ανάδειξη του ρατσιστικού περιεχομένου του μέσω της διορθωτικής πρακτικής της πολιτικής ορθότητας λειτούργησε και ως αφετηρία προκειμένου να αναδειχθεί ένας ανθρωπιστικός λόγος υπέρ των μεταναστών/τριών.

Μεταξύ άλλων, η Τριανταφυλλίδου (2005: 10) τονίζει την αντίθεσή της με τον όρο *παράνομος/η μετανάστης/τρια* τον οποίο αντικαθιστά με το *παράτυπος /η μετανάστης/τρια* τονίζοντας ότι έτσι «η μόνη παρανομία που διέπραξαν είναι το ότι παραβιάζουν τη νομοθεσία περί μετανάστευσης μην έχοντας τα κατάλληλα χαρτιά για την είσοδο και παραμονή τους στη χώρα».

Σε ψήφισμά του, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2009) προτρέπει τους θεσμούς αλλά και τα κράτη-μέλη να αποφεύγουν τον όρο *illegal immigrant*[6] με

[6] Θεωρούμε ότι, παρότι η πιο ακριβής μετάφραση είναι *παράνομος/η μετανάστης/τρια*, η διορθωτική οδηγία στην Ελλάδα αφορά κυρίως τον όρο *λαθρομετανάστης/τρια* για τον οποίον υπάρχει και πολύ συστηματικότερος διάλογος.

το σκεπτικό ότι «εμπεριέχει πολύ αρνητικές συνδηλώσεις». Με το ίδιο σκεπτικό, η N. Pillay (2009), Ύπατη Αρμοστής του ΟΗΕ για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, αντιτίθεται στη χρήση του όρου και τονίζει την ανάγκη αντικατάστασής του από τους «πιο αποδεκτούς» και ακριβείς όρους *irregular/undocumented migrants* 'παράτυποι/ες μετανάστες/τριες, μετανάστες/τριες χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα'. Αυτές οι παρεμβάσεις άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους και στην Ελλάδα, όταν ο Επίτροπος για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου Ν. Muiznieks (2014) σε επιστολή του στον Υπουργό Ναυτιλίας Μ. Βαρβιτσιώτη αντιτίθεται στη χρήση της ορολογίας *παράνομος/η μετανάστης/τρια* ή *λαθρομετανάστης/τρια* κάνοντας συστάσεις για την αντικατάσταση των όρων αυτών.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, συγκροτημένες παρεμβάσεις που αφορούν το μικρο-επίπεδο της ορολογίας και των τρόπων αναφοράς στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Η διορθωτική οδηγία έχει ως εξής: αποφεύγουμε τους όρους *λαθρομετανάστης/τρια* και *παράνομος/η μετανάστης/τρια* και προτιμάμε τους όρους *παράτυπος/η μετανάστης/τρια* και *μετανάστης/τρια χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα*, γιατί οι πρώτοι θεωρούνται πλέον επιθετικοί και ακατάλληλοι. Πάντως ενδείξεις αλλαγής της στάσης της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στον όρο *λαθρομετανάστης/τρια* εμφανίζονται ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 2000 (Παύλου 2009: 22–24). Η Sakellariou (2017) επισημαίνει σχετικά ότι η αντικατάσταση των όρων έγινε πρώτα από αριστερές εφημερίδες και στη συνέχεια από κεντρώες και δεξιές.

4. Ο ΟΡΟΣ *ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΗΣ/ΤΡΙΑ* ΣΤΙΣ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΚΕΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ 2015

4.1. Δεδομένα και ανάλυση

Κατά την 'κρίση' του 2015, οι παρεμβάσεις και οι διορθωτικές οδηγίες της πολιτικής ορθότητας που έχουν προηγηθεί έχουν ήδη στιγματίσει τον όρο *λαθρομετανάστης/τρια* ως προσβλητικό και απαξιωτικό. Παράλληλα, η διορθωτική οδηγία τόνιζε την καταλληλότητα των όρων *παράτυπος/η μετανάστης/τρια* ή *μετανάστης/τρια χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα* (Stamatinis et al. 2021). Παρόλα αυτά, ο όρος *λαθρομετανάστης/τρια* συνεχίζει να εμφανίζεται και εντός του Ελληνικού Κοινοβουλίου το 2015, όπως φαίνεται από τα κείμενα των πρακτικών της Βουλής που αναλύουμε.

Εν προκειμένω, τα δεδομένα μας περιλαμβάνουν 49 κείμενα πρακτικών της Βουλής, όπου υπάρχουν 150 εμφανίσεις των όρων *λαθρομετανάστης/τρια* και *λαθρομετανάστευση*. Το χρονικό εύρος στο οποίο κινούμαστε είναι μεταξύ της 1ης Ιανουαρίου 2015 και της 31ης Δεκεμβρίου 2015. Μελετώντας τα κείμενα των ίδιων των βουλευτών/τριών, αποφεύγουμε τον σκόπελο του να αποδώσουμε εμείς ιδεολογική ταυτότητα σε εκείνον/η που χρησιμοποίησε τον εκάστοτε όρο.

4.2. Χρήσεις και κατανομή του όρου *λαθρομετανάστης/τρια* στις κοινοβουλευτικές ομιλίες

Από τις 150 εμφανίσεις του όρου, διακρίνουμε τις περιπτώσεις που ο όρος εμφανίζεται ως *χρήση* (use), δηλαδή αναφέρεται απευθείας στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, από τις περιπτώσεις που ο όρος λειτουργεί *μεταγλωσσικά* (mention), δηλαδή αναφέρεται στον ίδιο τον όρο (για τη διάκριση χρήσης και μεταγλωσσικής αναφοράς, βλ. Devitt & Sterelny 1999). Από τις 150 συνολικές εμφανίσεις του όρου, οι 112 λειτουργούν ως χρήσεις και οι υπόλοιπες 38 ως μεταγλωσσικές αναφορές. Θεωρούμε τη διάκριση αυτή μεθοδολογικά απαραίτητη καθώς έτσι φαίνεται, από τη μια, πότε οι όροι συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται παρά τη διορθωτική οδηγία και, από την άλλη, πότε γίνεται διάλογος σχετικά με την καταλληλότητά τους.

Συνολικά, στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων οι όροι χρησιμοποιούνται σε λόγους βουλευτών/τριών της Χρυσής Αυγής (105 ως χρήση και 10 ως μεταγλωσσική αναφορά). Από τη Νέα Δημοκρατία έχουμε άλλες 11 εμφανίσεις του όρου (5 ως χρήσεις, 6 ως μεταγλωσσικές αναφορές). Για τον ΣΥΡΙΖΑ δεν εντοπίζουμε καμία χρήση αλλά 19 μεταγλωσσικές αναφορές. Τέλος, υπάρχουν ακόμα 2 χρήσεις του όρου από βουλευτή των ΑΝΕΛ και από έναν ανεξάρτητο βουλευτή προερχόμενο από τους ΑΝΕΛ και άλλες 3 μεταγλωσσικές αναφορές από ΚΚΕ (2) και ΠΑΣΟΚ (1).

Επομένως, οι χρήσεις γίνονται αποκλειστικά από κόμματα της Δεξιάς και κατά βάση της Ακροδεξιάς, ενώ δεν εντοπίζουμε τους όρους ούτε μία φορά ως χρήση σε λόγους κομμάτων του Κέντρου και της Αριστεράς. Οι δύο όροι συνέχιζαν να χρησιμοποιούνται από ένα συγκεκριμένο πολιτικό φάσμα και κυρίως από τη Χρυσή Αυγή, κάτι που αποτελεί ένδειξη της ιδεολογικής τους προέλευσης. Ο όρος *λαθρομετανάστης/τρια* πια δεν έχει την καθολική και φαινομενικά ουδέτερη έννοια που είχε τη δεκαετία του 1990, όταν οι θεσμικοί και μιντιακοί λόγοι συνέκλιναν σχεδόν αποκλειστικά στον ορισμό μιας κατάστασης ανεπιθύμητης (Κουντούρη 2008: 60–71).

Από την άλλη, ως μεταγλωσσικές αναφορές οι όροι εμφανίζονται στα περισσότερα κόμματα της Βουλής με την πλειοψηφία των εμφανίσεων να προκύπτουν από τον τότε κυβερνώντα ΣΥΡΙΖΑ. Στις περισσότερες εμφανίσεις του υπάρχει ταυτόχρονα διορθωτική οδηγία ως προς την αποφυγή της χρήσης του. Αντιθέτως, στις εμφανίσεις του ως μεταγλωσσικής αναφοράς από τα κόμματα της Χρυσής Αυγής και της Νέας Δημοκρατίας συνυπάρχει συνήθως η υπεράσπιση της χρήσης που παίρνει τη μορφή αντίδρασης στη διορθωτική οδηγία.

Για παράδειγμα, σε μια ερώτησή του στη Βουλή (20.07.2015), ο τότε βουλευτής της Χρυσής Αυγής Χρήστος Παππάς μιλάει για «ασύμμετρη απειλή από την αθρόα εισβολή λαθρομεταναστών», ενώ στον λόγο του τονίζει ότι:

> Υπάρχει μία τακτική από όλους να πετάτε την μπάλα στην εξέδρα και να κρύβετε πίσω από το δάχτυλό σας την ουσία του πράγματος, εμμένοντας σε μία θέση περί της λέξεως «λαθρομετανάστης». Ανατρέξτε […] στο τελευταίο λεξικό του καθηγητού κ. Μπαμπινιώτη. Στα παράγωγα της λέξης «λαθραίος», «λαθρο» έχει και τη λέξη «λαθρομετανάστης». Ας κατηγορήσουμε και τον κ. Μπαμπινιώτη ως φασίστα (Συνεδρίαση ΟΖ΄, 20.07.2015).

Παρόμοια επιχειρηματολογία βρίσκουμε στα δεδομένα μας και από τον βουλευτή της Νέας Δημοκρατίας Γιώργο Κουμουτσάκο:

> Είπατε κάτι για λαθρομετανάστες. Ξέρετε, παίζουμε με τις λέξεις. Στην ελληνική γλώσσα όποιος διαβάζει χωρίς να του επιτρέπεται, λέγεται λαθραναγνώστης, όποιος κυνηγάει παρανόμως, λέγεται λαθροκυνηγός. Όποιος επιβαίνει σε ένα μέσο παρανόμως λέγεται λαθρεπιβάτης. [...] Δαιμονοποιείτε έναν όρο, ο οποίος πράγματι στην ελληνική, όταν ταυτίζεται με άνθρωπο, μπορεί να δημιουργεί πρόβλημα. Όμως, όταν στηρίζετε την κριτική κατά μιας ολόκληρης πολιτικής -που πάντως ήταν αποτελεσματικότερη από τη δική σας- πάνω σε αυτόν τον όρο, τότε κάνετε λάθος (Συνεδρίαση ΙΔ΄, 30.10.2015).

Η ετυμολογία του όρου αλλά και η σύνδεσή του με άλλες ελληνικές λέξεις που εμπεριέχουν το *λάθρο-* ως πρώτο συνθετικό χρησιμοποιούνται ως επιχείρημα περί της υποτιθέμενης ‘φυσικής κατάστασης’ της ελληνικής γλώσσας που φαίνεται να παραβιάζεται και στιγματίζεται από την πολιτική ορθότητα. Όσοι/ες, λοιπόν, υπερασπίζονται τη χρήση του όρου προσπαθούν ταυτόχρονα να παρουσιάσουν τη διορθωτική οδηγία ως αχρείαστη και αδικαιολόγητη. Αυτό που ουσιαστικά συμβαίνει είναι μια προσπάθεια να χρησιμοποιηθούν επιχειρήματα που αφορούν την ίδια τη γλώσσα και ταυτόχρονα να αποσυνδεθεί το μικρο-επίπεδο της χρήσης του όρου από τον εθνικό-ξενοφοβικό λόγο στο μακρο-επίπεδο, με τον οποίο έχει συνδεθεί χάρη στη διορθωτική πρακτική της πολιτικής ορθότητας.

4.3. Μεταφορικές χρήσεις του όρου *λαθρομετανάστης/τρια* στις κοινοβουλευτικές ομιλίες

Στην πολιτική επικοινωνία, οι μεταφορές χρησιμοποιούνται για να αναπαραστήσουν οντότητες ή γεγονότα με απλούς και εύκολα κατανοήσιμους όρους και για να φτιάξουν μια γέφυρα μεταξύ λογικής και συναισθήματος (Mio 1997˙ Charteris-Black 2005). Η σχετική έρευνα έχει δείξει ότι οι μεταφορές τείνουν να αναπαράγουν αρνητικά στερεότυπα εναντίον των μεταναστών/τριών μέσα

από την απανθρωποποίησή τους (Charteris-Black 2006· Quinsaat 2014· Musolff 2015). Επίσης, οι μετανάστες/τριες αναπαριστώνται πολύ συχνά μεταφορικά ως *εισβολείς* (El Rafaie 2001· van Dijk 2005). Αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό το βρίσκουμε στα δεδομένα μας και συνδέεται πάντα με αναφορές στον μεγάλο αριθμό τους.

Σε λόγο του στη Βουλή ο Γενικός Γραμματέας της Χρυσής Αυγής Νίκος Μιχαλολιάκος (07.10.2015) συνδέει τις αφίξεις των μεταναστών/τριών με την εισβολή των βαρβάρων στη Ρώμη: «Αντιμετωπίζουμε ένα κύμα. Αυτό το αντιμετώπισε και η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία». Επιπλέον, ο τότε αρχηγός της Νέας Δημοκρατίας Αντώνης Σαμαράς (30.03.2015) μιλάει για «ορδές λαθρομεταναστών» που έχουν καταλάβει την Αθήνα. Ο βουλευτής της Χρυσής Αυγής Ηλίας Παναγιώταρος (01.12.2015) αναφέρεται σε «εισβολή εκατοντάδων χιλιάδων λαθρομεταναστών», ενώ και ο επίσης βουλευτής της Χρυσής Αυγής Χρήστος Παππάς αναφέρεται σε δύο συνεδριάσεις σε «αθρόα εισβολή λαθρομεταναστών».

Είναι προφανές ότι αυτού του είδους οι μεταφορικές αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών ως εισβολέων γίνονται στο πλαίσιο προώθησης του λόγου περί απειλής και αποκλεισμού. Συγκεκριμένα, οι μετανάστες/τριες αντιμετωπίζονται ως απειλή και αυτή τους η αναπαράσταση νομιμοποιεί πολιτικές πρόληψης ενόψει αυτής της 'καταστροφικής εισβολής' εις βάρος των πολιτικών που διαπνέονται από τον λόγο περί ηθικής υποχρέωσης και αλληλεγγύης. Τέτοιες επιλογές ενισχύουν αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών που είναι συμβατές με τον εθνικό-ξενοφοβικό λόγο και δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι συνυπάρχουν με τον όρο *λαθρομετανάστης/τρια*.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην έρευνα αυτή, επιχειρήσαμε να αναλύσουμε δύο αντικρουόμενους λόγους σχετικά με το μεταναστευτικό ζήτημα στην Ελλάδα πριν και κατά τη διάρκεια της 'κρίσης' του 2015. Προκειμένου να το κάνουμε αυτό επικεντρωθήκαμε στο μικρο-επίπεδο των γλωσσικών χρήσεων και στον διάλογο περί της καταλληλότητας ή μη του όρου *λαθρομετανάστης/τρια*. Η διαλεκτική σχέση του μακρο-επιπέδου και του μικρο-επιπέδου έπαιξε κεντρικό ρόλο στην ανάλυσή μας και στον τρόπο που επιχειρήσαμε να εντοπίσουμε τη σημασιολογική πορεία του όρου *λαθρομετανάστης/τρια* από το 1990 ως και το 2015.

Υποστηρίξαμε ότι, όταν η Ελλάδα βρέθηκε το 2015 στο επίκεντρο μιας 'κρίσης', αναδύθηκαν τουλάχιστον δύο αντικρουόμενοι λόγοι σχετικά με τη διαχείρισή της: αυτός της *ηθικής υποχρέωσης και αλληλεγγύης* και εκείνος της *απειλής και του αποκλεισμού*. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, εξετάσαμε τη χρήση του όρου *λαθρομετανάστης/τρια*. Στην αρχή, παρακολουθήσαμε τη σημασιολογική πορεία του όρου βασιζόμενοι στην ήδη υπάρχουσα έρευνα. Κατά τη δεκαετία

του 1990, ο όρος *λαθρομετανάστης/τρια* χρησιμοποιούνταν ως μέρος ενός ηγεμονικού εθνικού-ξενοφοβικού λόγου αναφερόμενος κυρίως στους/στις Αλβανούς/ές μετανάστες/τριες που βρέθηκαν στην ελληνική επικράτεια. Τα επόμενα χρόνια, η πολιτική ορθότητα έπαιξε έναν κομβικό ρόλο στιγματίζοντας τον όρο και θέτοντας υπό αμφισβήτηση την καταλληλότητά του.

Αντιμετωπίσαμε την πολιτική ορθότητα ως μια εκδοχή των διορθωτικών πρακτικών, υπό την έννοια ότι εντοπίζει φυσικοποιημένες γλωσσικές χρήσεις που αναπαράγουν εξουσιαστικές σχέσεις και, εν συνεχεία, παρεμβαίνει στο μικρο-επίπεδο στοχεύοντας πρώτα στον στιγματισμό και ύστερα στην αντικατάστασή τους με νέους πολιτικά ορθούς όρους. Εν προκειμένω, η διορθωτική οδηγία ήταν ότι ο όρος *λαθρομετανάστης/τρια* πρέπει να αντικατασταθεί από τον όρο *παράτυπος/η μετανάστης/τρια*, επειδή ο πρώτος παρουσιάζει αρνητικά τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς.

Σταδιακά, η διορθωτική οδηγία γίνεται όλο και πιο έντονη και θεσμική μέχρι να φτάσουμε στην 'κρίση' του 2015. Εξετάζοντας δεδομένα που πήραμε από τα πρακτικά της Βουλής, είδαμε ότι οι όροι *λαθρομετανάστης/τρια* και *λαθρομετανάστευση* συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται εντός του Κοινοβουλίου, χωρίς όμως τη γενικευμένη χρήση της δεκαετίας του 1990. Αντιθέτως, όσοι/ες τους χρησιμοποιούν (αποκλειστικά βουλευτές/τριες από τη Δεξιά και κυρίως την Ακροδεξιά) νιώθουν ταυτόχρονα την ανάγκη να τους υπερασπιστούν ενάντια στη διορθωτική οδηγία. Φαίνεται λοιπόν ότι ο όρος σταματά να αντιμετωπίζεται ως ουδέτερος, αλλά συνιστά πλέον μια ιδεολογική επιλογή.

Την ίδια στιγμή, η ανάλυση των δεδομένων μας δείχνει ότι η σύνδεση του όρου με τον εθνικό-ξενοφοβικό λόγο παραμένει. Πλέον όμως οι μετανάστες/τριες δεν συνδέονται τόσο πολύ με την εγκληματικότητα, αλλά αντιμετωπίζονται και μέσω της χρήσης συγκεκριμένων μεταφορών ως εισβολείς επικίνδυνοι/ες για την εθνική ομοιογένεια. Επιπλέον, βρίσκουμε τον υπό εξέταση όρο να χρησιμοποιείται με αριθμητικά επίθετα και λέξεις που υπερτονίζουν τον αριθμό των μεταναστών/τριών υποβαθμίζοντας ταυτόχρονα τη σημασία των τραγικών βιωμάτων τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αρχάκης 2020: Α. Αρχάκης, *Από τον εθνικό στον μεταεθνικό λόγο: μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.

Βαμβακάς 1997: Β. Βαμβακάς, Αλβανοί μετανάστες στον ημερήσιο τύπο: αναπαραστάσεις της λαθραίας ύπαρξης. *Δοκιμές, 5*, 7–40.

Bennett 2018: S. Bennett*, Constructions of Migrant Integration in British Public Discourse: Becoming British*. London: Bloomsbury.

Benwell & Stokoe 2006: B. Benwell, E. Stokoe, *Discourse and Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Blommaert 2005: J. Blommaert, *Discourse: A Critical Introduction*. New York: Cambridge University Press.

Bucholtz & Hall 2005: M. Bucholtz, K. Hall, Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies, 7*(4–5), 584–614.

Cameron 1995: D. Cameron, *Verbal Hygiene*. London: Routledge.

Charteris-Black 2005: J. Charteris-Black, *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor.* Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Charteris-Black 2006: J. Charteris-Black, Britain as a container: immigration metaphors in the 2005 election campaign. *Discourse and Society, 17*(5), 563–581.

Devitt & Sterelny 1999: M. Devitt, K. Sterelny, *Language and Reality: An Introduction to the Philosophy of Language*. Oxford: Blackwell Publishers.

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο 2009: Ευρωπαϊκο Κοινοβούλιο, Ψήφισμα της 14ης Ιανουαρίου 2009 για την κατάσταση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση 2004–2008 (2007/2145(INI)).

El Refaie 2001: E. El Refaie, Metaphors we discriminate by: naturalized themes in Austrian newspaper articles about asylum seekers. *Journal of Sociolinguistics, 5*(3), 352–371.

Fairclough 1989/2001: N. Fairclough, *Language and Power*. London: Longman.

Fairclough 2003: N. Fairclough, *Analyzing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.

Gropas & Triandafyllidou 2005: R. Gropas, A. Triandafyllidou, *Active Civic Participation of Immigrants in Greece*. Oldenburg: European Research Project POLITIS.

Καρύδης 1996: Β. Καρύδης, *Η εγκληματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα. Ζητήματα θεωρίας και αντεγκληματικής πολιτικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.

Καρύδης 2004: Β. Καρύδης, Το ζήτημα της δεύτερης γενιάς: έγκλημα και μετανάστευση. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη* (σσ. 205–232). Αθήνα: Κριτική/ΚΕΜΟ.

Κουντούρη 2008: Φ. Κουντούρη, *Ο μετανάστης στον ελληνικό τύπο: 1950-2005. Η περίπτωση της εφημερίδας ΤΑ ΝΕΑ. Κείμενα Εργασίας 15*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.

Karantinos 2001: D. Karantinos, Trends in Immigration: Greece. Report, European Commission DG Employment and Social Affairs.

Μοσχονάς 2005: Σ. Μοσχονάς, Διορθωτικές πρακτικές. Στο Ο. Καϊάφα (επιμ.) *Επιστημονικό συμπόσιο 'Χρήσεις της γλώσσας'* (σσ. 151–174). Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας.

Mio 1997: J. S. Mio, Metaphor and politics. *Metaphor and Symbol, 12*(2), 113–133.

Muiznieks 2014: N. Muiznieks, Reply of the Council of Europe Commissioner for Human Rights, Nils Muižnieks, to the letter of Mr Miltiadis VARVITSIOTIS, Minister of Shipping, Maritime Affairs and the Aegean (Greece), on the lives lost at sea during the Farmakonisi tragic incident. Strasbourg.

Musolff 2015: A. Musolff, Dehumanizing metaphors in UK immigrant debates in press and online media. *Journal of Language Aggression and Conflict, 3*(1), 41–56.

Παύλου 2009: Μ. Παύλου, Λόγος και πολιτικές για τους μετανάστες. Στο Μ. Παύλου & Α. Σκουλαρίκη (επιμ.), *Μετανάστες και μειονότητες: λόγος και πολιτικές* (σσ. 21–68). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Παύλου 2001α: Μ. Παύλου, Οι «λαθρέμποροι του φόβου»: ρατσιστικός λόγος και μετανάστες στον τύπο μιας υποψήφιας μητρόπολης. Στο Α. Μαρβάκης, Δ. Παρσάνογλου & Μ. Παύλου (επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα* (σσ. 127–162). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Παύλου 2001β: Μ. Παύλου, Οι μετανάστες «σαν και εμάς»: όψεις της απόκρισης στο μεταναστευτικό φαινόμενο στην Ελλάδα και την Ευρώπη. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: κοινωνική συμμετοχή και δικαιώματα του πολίτη* (σσ. 39–87). Αθήνα: Κριτική/ΚΕΜΟ.

Pillay 2009: N. Pillay, Ομιλία στη 12 σύνοδο του Συμβουλίου των Ηνωμένων Εθνών (22.09.2009).

Reisigl & Wodak 2001: M. Reisigl, R. Wodak, *Discourse and Discrimination: Rhetoric of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.

Quinsaat 2014: S. Quinsaat, Competing news frames and hegemonic discourses in the construction of contemporary immigration and immigrants in the United States. *Mass Communication and Society, 17*(4), 573–596.

Στάμου 2014: Α. Στάμου, Η κριτική ανάλυση λόγου: Μελετώντας τον ιδεολογικό ρόλο της γλώσσας. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφιανού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση λόγου: θεωρία και εφαρμογές* (σσ. 149–187). Αθήνα: Νήσος.

Sakellariou 2017: A. Sakellariou, The representation of the refugees and the immigrants in the Greek press: A corpus linguistics and critical discourse analysis approach. In J. House & T. Kaniklidou (eds.), *Proceedings of the 1st International Conference "Europe in discourse: Identity, diversity, borders"* (pp. 397–407). Athens: Hellenic American University [Online], [https://www.europeindiscourse.eu/images/EID-Conference-1-Proceedings.pdf].

Stamatinis et al. 2021: N. Stamatinis, A. Archakis, V. Tsakona, From the illegal migrant-criminal to the illegal migrant-invader: critical analysis of the semantic change of the Greek term λαθρομετανάστης "illegal migrant". *Studies in Communication Sciences, 21*(2), 343– 360.

Τριανταφυλλίδου 2005: Α. Τριανταφυλλίδου, *Ελληνική μεταναστευτική πολιτική: προβλήματα και κατευθύνσεις*. Αθήνα: ΕΛΙΑΜΕΠ.

Triandafyllidou 2018: A. Triandafyllidou, A "refugee crisis" unfolding: "real" events and their interpretation in media and political debates. *Journal of Immigrant and Refugee Studies, 16*(1–2), 198–216.

van Dijk 2005: T. A. van Dijk, *Racism and Discourse in Spain and Latin America*. Amsterdam: John Benjamins.

Nikos Stamatinis
University of Patras
Department of Philology

Argiris Archakis
University of Patras
Department of Philology

Villy Tsakona
National and Kapodistrian University of Athens
Department of Early Childhood Education

POLITICAL CORRECTNESS AS A FACTOR OF CHANGE IN THE USE OF THE TERM *ΛΑΘΡΟΜΕΤΑΝΑΣΤΗΣ* 'ILLEGAL MIGRANT' DURING THE 2015 'CRISIS'

Summary

Following a critical discourse analytic approach, and based on data from parliamentary proceedings, this study examines the semantic trajectory of the term *λαθρομετανάστης/τρια* 'illegal migrant'. The analysis of data including 49 parliamentary proceedings texts from 2015, where the terms *λαθρομετανάστης/τρια* 'illegal migrant' and *λαθρομετανάστευση* 'illegal migration' are attested, reveals a recontextualized use of these terms, if compared to how they were used as part of a hegemonic xenophobic discourse back in the 1990s. Political correctness as a corrective practice seems to have played a significant role in the semantic change of the terms by stigmatizing them as inappropriate and racist.

Keywords: Political correctness, Illegal migrant, Racism, Discourse, Parliamentary discourse

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch39

Πηνελόπη Στράτη[1]
Πανεπιστήμιο Βελιγραδίου - Ανοικτό Πανεπιστήμιο
Τμήμα Νεοελληνικών Σπουδών

ΣΤΗΝ ΕΡΩΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΥΘΙΚΗΣ ΥΦΑΝΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗ

Ο Ελληνοκύπριος ποιητής Κυριάκος Χαραλαμπίδης (1940–) αξιοποιεί τη μεταμυθική του μέθοδο, όπως αποκαλώ την καινοτόμο τεχνική με την οποία προσλαμβάνει τον μύθο στην ποίησή του, για την προώθηση της μεταγλωσσικής του στόχευσης, της έμπρακτης δηλαδή προβολής του ιδεολογήματος της συνέχειας της ελληνικής γλώσσας, χρησιμοποιώντας ποικίλες γλωσσικές, υφολογικές, αφηγηματικές και αισθητικές τεχνικές. Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στην υφογλωσσική ευρηματικότητα της μεταμυθικής πραγμάτευσης ποικίλων εκφάνσεων του έρωτα, όπως αποτυπώνονται σε τρία μυθογενή ποιήματα της όψιμης περιόδου του, στα οποία επικαιροποιείται ο υφιστάμενος μύθος: α) στο ποίημα «Στίγμα θεάς» της συλλογής *Ίμερος* (2012), που αναδεικνύει τη διαχρονικότητα της ελληνικής γλωσσικής παράδοσης, απηχώντας τη σύγχρονη ιστορία της Κύπρου, β) στο ποίημα «Ήφαιστος ολισθαίνων» της συλλογής *Κυδώνιον μήλον* (2006), που αναφέρεται με παιγνιώδη στοχασμό στο διαχρονικό θέμα της ερωτικής απιστίας και γ) στο αδημοσίευτο ποίημα «Οδυσσείας νεότερα», ένα ανατρεπτικό μεταμυθικό αφήγημα που διερευνά το θέμα των έμφυλων σχέσεων.

Λέξεις-κλειδιά: Κυριάκος Χαραλαμπίδης, Μεταμυθική μέθοδος, Μεταγλωσσική στόχευση, Γλωσσικές και υφολογικές τεχνικές

1. Η ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΙΔΗ

Ο Ελληνοκύπριος ποιητής Κυριάκος Χαραλαμπίδης (1940–) έχει εκδώσει μέχρι σήμερα δεκαπέντε ποιητικές συλλογές, πλαισιωμένες από πλούσιο δοκιμιογραφικό και μεταφραστικό έργο. Η εμβληματική και πρωτεϊκή του ποιητική δημιουργία (βλ. Πετρίδης 2019β: 139–147· Πυλαρινός 2022: 51–54) συνομιλεί με μια πλειάδα κειμένων από την αρχαιότητα μέχρι τη σύγχρονη εποχή, εξακτινώνεται σε ένα πλήθος ιστορικών, μυθολογικών και θεολογικών θεμάτων και συγκεντρώνει τα χαρακτηριστικά μιας ποίησης οικουμενικής (βλ.

[1] penstrati@gmail.com

Γαραντούδης 2013: 29–37, 2018, 2019: 91· Πετρίδης 2019β: 145–147· Πυλαρινός 2022: 84–88), που καλύπτει ένα ευρύ διαχρονικό και διατοπικό φάσμα, διατηρεί όμως ταυτόχρονα έντονο το στίγμα της κυπριακής εντοπιότητας και της ελληνικής ταυτότητας.

1.1. Μεταμυθική μέθοδος

Στη σύνολη ποίηση του Χαραλαμπίδη, ο μύθος (βλ. Χριστοδουλίδου 2019) αποτελεί έναν από τους κύριους άξονες γύρω από τους οποίους περιελίσσεται η ποιητική κοσμοθεωρία του, ενώ οι μυθικές μορφές ανάγονται βαθμιαία σε «οχήματα για την προώθηση του ποιητικού του οράματος» (Πετρίδης 2019α: 67–68). Η *μεταμυθική* μέθοδος του Χαραλαμπίδη, όπως αποκαλώ την καινοτόμο τεχνική με την οποία χειρίζεται τον μύθο στην ποίησή του (βλ. Στράτη 2021: 204–206, 2022α: 104–105, 2022β: 273–305), δεν περιορίζεται στην αναπαραγωγή των υφιστάμενων μυθικών αφηγήσεων, αλλά περνά από την αμφισβήτηση και τη «διόρθωση» του μύθου στην –κατά περίπτωση– μετάπλαση, υπέρβαση, αναίρεση ή ανακατασκευή του, εκβάλλοντας στη σύνθεση του χαραλαμπίδειου *μεταμύθου*, μιας ανακαινιστικής δηλαδή μυθολογικής κατασκευής, που υπηρετεί τους εκάστοτε ποιητικούς του στόχους.

1.2. Μεταγλωσσική στόχευση

Η μεταμυθική πραγμάτευση του Χαραλαμπίδη συμπορεύεται και με τη μεταγλωσσική στόχευση της ποίησής του, προβάλλοντας έμπρακτα το ιδεολόγημα της γλωσσικής συνέχειας,[2] η οποία στην ποίηση του Χαραλαμπίδη δεν είναι μόνο χρονολογική αλλά και γεωγραφική, αφού ενσωματώνει στο συνεχές της ελληνικής γλώσσας τόσο τις ποικίλες ιστορικές φάσεις της όσο και τις τοπικές γλωσσικές ποικιλίες, προεξάρχουσας, φυσικά, της κυπριακής. Ο Χαραλαμπίδης δημιουργεί ένα πολυποίκιλτο ποιητικό υφαντό, [3] αντλώντας από όλες τις ιστορικές περιόδους και όλα τα υφολογικά επίπεδα της ελληνικής γλώσσας (βλ. Πυλαρινός 2007: 103–110, 207–222· Χαραλαμπάκης 2010: 4453–4457· Αριστοδήμου 2021: 309–325), εκλαμβάνοντας ως ενιαίο σώμα τις κοινωνικές ιδιολέκτους και συνυφαίνοντας με φυσικότητα τη λόγια με τη λαϊκή γλώσσα.

[2] Βλ. Χαραλαμπίδης 2009α: 150: «Η γλώσσα η ελληνική είναι, στα μάτια τα δικά μου, ενιαία. Οι ποιητές έχουν αφ' εαυτών το μοναδικό δικαίωμα και το προνόμιο να βουτάνε τα πινέλα τους σε όλα τα επιστρώματα της διαιώνιας λαλιάς μας και να αντλούν ηχοχρώματα που χρειάζονται για τη δουλειά τους».

[3] Εύγλωττος ως προς τον συσχετισμό της ποιητικής γλώσσας με την υφαντική τέχνη είναι ο τίτλος της δωδέκατης ποιητικής συλλογής του Χαραλαμπίδη *Στη γλώσσα της υφαντικής* (2013), από τον οποίο αντλεί και ο τίτλος της παρούσας εργασίας.

1.3.Γλωσσική ανεξιθρησκία

Η μεγάλη σημασία που αποδίδει ο Χαραλαμπίδης στην προσεκτική χρήση της κάθε λέξης (βλ. Χαραλαμπίδης 2003: 25–27) συνδέεται άμεσα με την εκφραστική του (μετα)πλαστικότητα, την ευφάνταστη χρήση ποικίλων γλωσσικών, υφολογικών, αφηγηματικών και αισθητικών τεχνικών, στην υπηρεσία του εγχειρήματός του να καταστήσει την ποιητική του γλώσσα «στραγγιστήρι των πολιτιστικών μας διαστρωματώσεων» (Χαραλαμπίδης 2019: 31, 55, 64–65, 155· Χαραλαμπίδης 2009α: 315, 2009β: 317). Γνωρίζοντας την ιστορική διαδρομή της κάθε λέξης, περιεργάζεται τη συμπεριφορά της[4], αξιοποιεί εντέχνως το πολιτισμικό της φορτίο (βλ. Gianniki & Christodoulidou 2019: 35–46· Μαθιουδάκης 2020: 39–51), αναδεικνύει την ιδιαίτερη ποιότητά της (βλ. Πυλαρινός 2010: 4411–4423· Κοσμόπουλος 2007: 360–361), τον ρυθμό και τη μουσικότητά της (βλ. Φιλιππίδης 2022: 93–114· Ταμπακάκη 2022: 463–501). Η «γλωσσική ανεξιθρησκία» του (Χαραλαμπίδης 2019: 155) οδηγεί συχνά σε απρόσμενες υφολογικές επιλογές, που εκβάλλουν σε απροσδόκητα λεκτικά σύνολα και παράδοξους γλωσσικούς συνδυασμούς, που όμως ηχούν ως οι πλέον κατάλληλοι για την παραγωγή του επιδιωκόμενου νοήματος. Λέξεις αρχαιοελληνικές, λατινικές, ξενόγλωσσες, λόγιες, λαϊκές, της βυζαντινής υμνογραφίας, του δημοτικού τραγουδιού, της σύγχρονης αργκό ή της κυπριακής γλωσσικής ποικιλίας (βλ. Μπαλάσκας 2007: 241–242· Παπαλεοντίου 2010: 4403–4410· Δημητρίου 2022: 40–56) συνδυάζονται στην ίδια συλλογή, στο ίδιο ποίημα, κάποτε και στον ίδιο στίχο. Ο Χαραλαμπίδης εναλλάσσει αριστοτεχνικά τους γλωσσικούς κώδικες (βλ. Solti 2022: 115–139), αξιοποιεί την αμφισημία ή την πολυσημία των λέξεων, επιστρατεύει το παιγνιώδες χιούμορ και το σκωπτικό ύφος, καταφεύγει σε λεπτούς ειρωνικούς υπαινιγμούς (βλ. Παπαλεοντίου 2007: 212–224· Λαδικός 2022: 503–534). Η τολμηρή επιλογή των γλωσσικών τύπων και ο προσεκτικός ενοφθαλμισμός τους σε κάθε στίχο δημιουργούν ένα αναγνωρίσιμο προσωπικό γλωσσικό ιδίωμα, που αποπνέει άνεση και φυσικότητα στον χειρισμό της γλώσσας.

2. ΣΤΗΝ ΕΡΩΤΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΜΥΘΙΚΗΣ ΥΦΑΝΤΙΚΗΣ

Η μεταγλωσσική στόχευση του Χαραλαμπίδη είναι εμφανής στην υφογλωσσική ευρηματικότητα των μεταμυθικών του κατασκευών, οι οποίες, με τον συνδυασμό των διαφορετικών ιστορικών φάσεων και των ποικίλων υφολογικών επιπέδων της ελληνικής γλώσσας, αποτελούν συχνά το όχημα για την ποιητική ανατομία της ανθρώπινης ψυχής και την ανάδειξη των ανθρώπινων

[4] Βλ. Χαραλαμπίδης 2019: 172: «Με κινεί η περιέργεια να τεντώσω τη λέξη και να περιεργαστώ τη συμπεριφορά της υπό συνθήκες διαστήματος ή έλλειψης βαρύτητας. Η λέξη είναι σύμβολο και η εκφορά της απαιτεί συντονισμό με τον ουσιώδη παλμό της, εκεί όπου η κεκαθαρμένη ρυθμικά μορφή της την ανάγει στον συλλαβισμό της αυταξίας της».

παθών. Χαρακτηριστική για τον μεταγλωσσικό στοχασμό του Χαραλαμπίδη είναι η μεταμυθική επικαιροποίηση συγκεκριμένων ερωτικών μυθικών αφηγήσεων, όπως αποτυπώνεται σε τρία αντιπροσωπευτικά ποιήματα της όψιμης περιόδου του:

α) στο ποίημα «Στίγμα θεάς» (*Ίμερος* 2012), που αφορμάται από τον μύθο της γέννησης της Αφροδίτης, διαχρονικού συμβόλου της Κύπρου στην ποίηση του Χαραλαμπίδη, και φέρει έντονο το στίγμα της κυπριακής εντοπιότητας. Οι λεκτικές κατασκευές του ποιητή, με συνύπαρξη λόγιων και λαϊκών λέξεων και φράσεων, σφραγίζουν τη διαχρονικότητα της ελληνικής γλωσσικής παράδοσης της Κύπρου και ταυτόχρονα απηχούν τη σύγχρονη ιστορία του νησιού.

β) στο ποίημα «Ήφαιστος ολισθαίνων» (*Κυδώνιον μήλον* 2006), που εστιάζεται στο οδυσσειακό επεισόδιο της ερωτικής συνάντησης της Αφροδίτης με τον Άρη, την οποία αντιλαμβάνεται ο απατημένος Ήφαιστος. Οι πρωτότυπες λεκτικές συζεύξεις του ποιήματος αποτυπώνουν με χιούμορ, σκωπτική διάθεση και παιγνιώδη ποιητικό σχολιασμό τη στοχαστική ματιά του ποιητή πάνω στο διαχρονικό θέμα της ερωτικής απιστίας.

γ) στο ποίημα «Οδυσσείας νεότερα»[5] (αδημοσίευτο), που επικεντρώνεται στη σχέση του πρωταγωνιστικού οδυσσειακού ζεύγους, του Οδυσσέα και της Πηνελόπης, διερευνώντας με επικαιροποιημένη οπτική το θέμα των έμφυλων σχέσεων. Οι προσεκτικές γλωσσικές επιλογές, που συνομιλούν με την *Οδύσσεια* και αξιοποιούν τη λαϊκή παράδοση και το δημοτικό τραγούδι, εντείνουν τη σπαρακτικότητα του ανατρεπτικού μεταμυθικού αφηγήματος.

2.1. «Στίγμα θεάς» (*Ίμερος* 2012)

Στο ποίημα «Στίγμα θεάς», το πρώτο ποίημα της συλλογής *Ίμερος* (2012), που γράφτηκε το 2007, η μυθική Αφροδίτη, που αναδύθηκε από τη θάλασσα στις ακτές της Κύπρου, μετουσιώνεται σε μεταμυθική Αφροδίτη, μια εικαστική μορφή που φέρει ανεξίτηλο το στίγμα της διχοτομημένης γενέθλιας γης. Η ευρηματικότητα και η ευελιξία της γλώσσας του ποιήματος αποτυπώνει τη διαχρονική ελληνικότητα του νησιού, απηχώντας την αντίληψη του ποιητή για την ενιαία σύσταση της ελληνικής γλώσσας:

Χαμογελώντας με ροδί χαμόγελο
προσηρμοσμένο στον αφρίζοντα πόντον
η Κυπρογένεια πλημμυροί τον αιθέρα.

Σφενδάμνινα φυλλώματα και όμβροι
ανέμων υπαιθρίων στροβιλίζονται

[5] Ο ποιητής Κυριάκος Χαραλαμπίδης μου έστειλε το ποίημα «Οδυσσείας νεότερα» per litteras στις 6 Ιουνίου 2021.

στον ασταθή ουρανό της. Εκεί τ᾽ άστρα
ελαύνουν δεξιά, κατά τον πόλον.

Πώς η συναπτική σχισμή της αναγκάζεται
να θυσιάζει ακρίβεια, εισάγουσα
καινοφανούς καθρέπτου την αντιστροφήν!

Και πώς της Αιθερίας η κεφαλή
αποδεσμεύει μήλινους βοστρύχους
κι επιταχύνει το ήλεκτρον!

Κοντά σ᾽ αυτά, διαβάτη, πρόσθεσε χρυσάμπυκες
και χάριτες κυκλαδικές, που περιβάλλουν
την Αργυρή, μ᾽ εσθήτα φωτονίων.

Ο Ποσειδών, με το ζερβό στο χέρι ψάρι του,
θροΐζει, διεγείρεται η ψυχή του
σ᾽ υφάλμυρη εποχή, μπρος στο τελούμενον.

Ο Χαραλαμπίδης στο «Στίγμα θεάς» επιστρατεύει λέξεις αρχαιοελληνικές («*όμβροι*», «*ελαύνουν*», «*βοστρύχους*». «*ήλεκτρον*», «*χρυσάμπυκες*», «*εσθήτα*»), λόγιες («*προσηρμοσμένο*», «*πλημμυροί*», «*πόλον*», «*εισάγουσα*», «*καθρέπτου*»), λαϊκές («*ζερβό*», «*μπρος*»), της βυζαντινής υμνογραφίας (*τελούμενον*»[6)], ελληνογενείς της σύγχρονης επιστήμης («*φωτονίων*»), αλλά και ευρηματικές συνάψεις επιθέτων και ουσιαστικών («*ροδί χαμόγελο*», «*αφρίζοντα πόντον*», «*σφενδάμνινα φυλλώματα*», «*ασταθή ουρανό*», «*συναπτική σχισμή*», «*μήλινους βοστρύχους*», «*υφάλμυρη εποχή*»). Οι λέξεις στο ποίημα λειτουργούν ως σύμβολα που εξακτινώνονται από το αρχαιοελληνικό παρελθόν, διαπερνούν τις ποικίλες γλωσσικές διαστρωματώσεις και φτάνουν στο γλωσσικό παρόν. Η επιτηδευμένη γλώσσα του ποιήματος καθιστά τη μυθική «*Κυπρογένεια*» Αφροδίτη μια μεταμυθική φιγούρα που ζει στη σύγχρονη «*υφάλμυρη εποχή*», περιβεβλημένη με «*εσθήτα φωτονίων*».

Η γλώσσα του ποιήματος μάλιστα παραπέμπει ενσυνείδητα σε εμβληματικές εικαστικές αποτυπώσεις του μύθου της Αφροδίτης: αφενός, δημιουργεί την εντύπωση ενός ζωγραφικού πίνακα φιλοτεχνημένου με λέξεις, υποβάλλοντας εντέχνως την αναγεννησιακή απεικόνιση της ανάδυσης της «*Κυπρογένειας*» από τον «*αφρίζοντα πόντον*», στον πίνακα του Μποτιτσέλι «Η γέννηση της Αφροδίτης» (1485–1486)· αφετέρου, με τους «*μήλινους*

[6] Βλ. ενδεικτικά τα Μεγαλυνάρια του Κανόνος της Υπαπαντής, Ωδή θ΄, ήχος γ΄: *Ἀκατάληπτόν ἐστι τὸ τελούμενον ἐν σοί, καὶ Ἀγγέλοις καὶ βροτοῖς, Μητροπάρθενε ἁγνή […].*

βοστρύχους», παραπέμπει στο αιθέριο άγαλμα της Αφροδίτης, της ύστερης ελληνιστικής ή πρώιμης ρωμαϊκής εποχής, που ανασύρθηκε στη Μήλο και φιλοξενείται στο Λούβρο.

Η γλώσσα του ποιήματος όμως απηχεί και τη σύγχρονη ιστορία της Κύπρου: η αμφίσημη «*συναπτική σχισμή*» της Αφροδίτης παραπέμπει στο γυναικείο αιδοίο, αλλά και στη γραμμή που διχοτομεί το νησί. Η «*συναπτική σχισμή*» της Αφροδίτης, επομένως, πηγή ζωής και ηδονής, γίνεται σύμβολο θανάτου και θρήνου. Ο ερωτισμός της Αφροδίτης, και κατ' επέκταση της Κύπρου, συνδέεται αριστοτεχνικά με την αιφνίδια αντιστροφή της ιστορίας, το ακατάληπτο ιστορικό «*τελούμενον*», και καθίσταται σπαρακτικά τραγικός.

2.2. «Ήφαιστος ολισθαίνων» (*Κυδώνιον μήλον* 2006)

Το ποίημα «Ήφαιστος ολισθαίνων» (*Κυδώνιον μήλον* 2006), που γράφτηκε τον Δεκέμβριο του 2000, συνομιλεί διακειμενικά με το αντίστοιχο οδυσσειακό επεισόδιο,[7] στο οποίο ο Ήφαιστος παγιδεύει την άπιστη Αφροδίτη ενώπιον των θεών. Το ποίημα αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα παιγνιώδους ποιητικής γραφής, στην οποία οι γλωσσικές συνάψεις αξιοποιούν το χιούμορ, τον παιγνιώδη αστεϊσμό, το σκώμμα και το λογοπαίγνιο, για να δημιουργήσουν εναλλαγές του τραγικού με το κωμικό στοιχείο.[8] Χωρίς να απενοχοποιεί την απιστία, χωρίς να παραγνωρίζει τα κίνητρά της ή τις ψυχολογικές της συνέπειες, της προσδίδει μια παιγνιώδη διάσταση, αναγνωρίζοντας και αναδεικνύοντας τις ανθρώπινες αδυναμίες των θεών:

Την Αύγη, στων αόρατων κλωστών του
την παραφορά, πήγε να δέσει
κι εχάθη στο σκοτάδι μπερδεμένος
από τα ίδια του τα χέρια.
Λύθηκαν
οι περιρρέοντες θεοί στα γέλια. Ο Αρης
του πέφτει από ζερβά μ᾽ ένα χοντρό κιτάπι
σε γοτθική γραφή, τον έλουσε στο χώμα·
μελάνια, γράμματα, κοντύλια χύθηκαν
στην αυγουλή κεφάλα του.
Φαντάσου
να στάζει ο Ήφαιστος ντροπή και η Κύπρις
ωσάν αρκούδο να τον μυτοσέρνει.

[7] Βλ. Ομήρου *Οδύσσεια*, Ραψ. θ, στ. 266-365.

[8] Βλ. Χαραλαμπίδης 2019: 130: «Εκεί όπου τα πράγματα αγριεύουν, προσθέτω κάτι ανάλαφρο και χιουμοριστικό. Είναι και τούτο απαίτηση της τραγωδίας. Όχι στενοκαρδία και όχι σπαρακτικός απελπισμός, παρά μια κάθαρση ψυχής, άπλωμα και όραμα. Ένας ωκεανός εμπιστοσύνης σ' αυτό που είναι ο άνθρωπος: μια ύπαρξη παλλόμενη από τραγικότητα».

Ό,τι κι απόσωσε τ᾽ ανομολόγητα
που με τον Άρην είχε πράξει εκείνη,
πηδάει χορευτικά και συναθροίζει
στο μάρσιπο της μαργιολής καρδιάς της
θρόνους και σκήπτρα, πανοπλίες, αγκράφες,
λαιμοστολίδια και κωνσταντινάτα,
δακτυλιόλιθους και χάνδρες και στεφάνους
και αμφορείς και ταρταρούγες και άλλα
του κουτσοπόδαρου κελύφη.

Ολημερίς κι ολονυχτίς ο δόλιος
χτυπά στ᾽ αμόνι τη βαριά καρδιά του,
να λευτερώσει τα τεχνήματά του,
να τηνε τρέφει μάλαμα και χάρη
και ν᾽ αγλαΐζει τ᾽ άπιστα μαλλιά της
μ᾽ ακτίνες απ᾽ τον ήλιο ξεξασπρότερες.

Κι αυτή να κανακεύεται γελώντα
θωρώντα τη γυμνή του ασυνταξία:

Πρώτη φορά οι κλωστές του παρακρούουν –
το κύριο εργαστήρι του στη Λήμνο
το πλάκωσε ταφόπετρα και τώρα
είν᾽ οι παγίδες του παγιδεμένες.

Ετούτα γένονται για να μπορούν
κομμάτι ν᾽ ανασάνουν οι θεοί
κι αλαφρυμένοι πια ν᾽ απολακτίσουν
την καταθλιπτικήν εντέλειά του.

Ο τεχνουργός που σκόνταψε τους δίνει
δικαίωμα στη ζωή, στην απιστία.

Στο ποίημα «Ήφαιστος ολισθαίνων», ο Χαραλαμπίδης, με προσεκτικά επιλεγμένες λέξεις, προβαίνει σε διήθηση της οδυσσειακής αφήγησης μέσα από το δικό του ποιητικό φίλτρο. Η ιλαρή ατμόσφαιρα που δημιουργούν οι υφολογικές επιλογές του ποιητή αναδεικνύει αριστοτεχνικά την απόγνωση του Ηφαίστου, τη μοιραία ομορφιά της Αφροδίτης, αλλά και την ένοχη απόλαυση των τεκταινομένων από τους ολύμπιους θεούς.

Η θρυλική δυσμορφία του Ηφαίστου αποδίδεται με λαϊκές λέξεις και εκφράσεις («*αυγουλή κεφάλα*», «*κουτσοπόδαρου*»), ενώ η εξαίσια τεχνική του αποδίδεται αφενός με τη λόγια σύζευξη «*καταθλιπτικήν εντέλειά του*» και αφετέρου με επιλεγμένες λόγιες και λαϊκές λέξεις, σε ασύνδετο και πολυσύνδετο σχήμα, που παρατάσσουν τα αριστοτεχνικά τεχνουργήματά του («*θρόνους και σκήπτρα, πανοπλίες, αγκράφες, / λαιμοστολίδια και κωνσταντινάτα, / δακτυλιόλιθους και χάνδρες και στεφάνους / και αμφορείς και ταρταρούγες και άλλα*»). Ο αναπόφευκτος ναρκισσισμός της Αφροδίτης δηλώνεται τόσο με τη συνύφανση λόγιων και λαϊκών λέξεων («*και ν᾽ αγλαΐζει τ᾽ άπιστα μαλλιά της*) όσο και με τη φευγαλέα αλλά καίρια αναφορά στον γνωστό παιδικό γλωσσοδέτη (*μ᾽ ακτίνες απ᾽ τον ήλιο ξεξασπρότερες*»).

Ο ποιητής δείχνει να αντιμετωπίζει το «ολίσθημα» και τα συναισθήματα του Ηφαίστου με συμπάθεια, την οποία θέλει να μεταγγίσει και στους αναγνώστες του. Η δήλωση συμπαράστασης στον Ήφαιστο για την ανεπιτυχή προσπάθειά του, παρά τη μαεστρία του σχεδίου του, να κερδίσει την άπιστη Αφροδίτη, κρύβεται στις παιγνιώδεις μεταφορές «*να στάζει ο Ήφαιστος ντροπή*», «*οι κλωστές του παρακρούουν*», «*το πλάκωσε ταφόπετρα*», στην εύγλωττη παρομοίωση «*ωσάν αρκούδο να τον μυτοσέρνει*», στο ευρηματικό λογοπαίγνιο «*είν᾽ οι παγίδες του παγιδεμένες*», κυρίως όμως στη δίσημη λέξη «*δόλιος*», με τη διπλή σημασία, του πανούργου και του δυστυχισμένου.

Από την άλλη, η ανέμελη αδιαφορία της Αφροδίτης για τα ερωτικά ένστικτα που εγείρει υποβάλλεται με λαϊκότροπες λέξεις και φράσεις με έντονα σκωπτική χροιά, που τελικά αποδεικνύουν ότι και η ίδια κουβαλά, μοιραία, το άγος της ομορφιάς της: «*ωσάν αρκούδο να τον μυτοσέρνει*», «*ό,τι κι απόσωσε τ᾽ ανομολόγητα / που με τον Άρην είχε πράξει εκείνη*», «*στο μάρσιπο της μαργιολής καρδιάς της*», «*να κανακεύεται γελώντα / θωρώντα τη γυμνή του ασυνταξία*».

Λαϊκότροπη γλώσσα χρησιμοποιείται και για την υπερφίαλη συμπεριφορά του Άρη προς τον απατημένο σύζυγο: «*Ο Αρης / του πέφτει από ζερβά μ᾽ ένα χοντρό κιτάπι*», «*τον έλουσε στο χώμα*», ενώ η συμπεριφορά των υπόλοιπων θεών αποτυπώνεται με γλώσσα που αναμιγνύει λαϊκές εκφράσεις και λόγιους τύπους, για να τονιστεί τόσο η μικρότητά τους («*Λύθηκαν / οι περιρρέοντες θεοί στα γέλια*») όσο και η ζηλοφθονία τους για τον γάμο και την τέχνη του Ηφαίστου («*αλαφρυμένοι πια ν᾽ απολακτίσουν / την καταθλιπτικήν εντέλειά του*»).

Με τις υφογλωσσικές επιλογές του ποιήματος «Ήφαιστος ολισθαίνων» αναταράσσονται οι ισορροπίες –και ανισορροπίες– της ζωής των ολύμπιων θεών, που γίνονται αυτόπτες μάρτυρες της ερωτικής παγίδας του Ηφαίστου, όπως επισημαίνεται με λαϊκότροπο ύφος στους στίχους «*Ετούτα γένονται για να μπορούν / κομμάτι ν᾽ ανασάνουν οι θεοί*». Μάρτυρες όμως γίνονται και οι σημερινοί θνητοί αναγνώστες, στους οποίους το ερωτικό επεισόδιο «*δίνει / δικαίωμα στη ζωή, στην απιστία*».

2.3. «Οδυσσείας νεότερα» (αδημοσίευτο)

Το αδημοσίευτο μέχρι σήμερα ποίημα «Οδυσσείας νεότερα»[9], που γράφτηκε τον Ιούνιο του 2018, επικεντρώνεται στη σχέση του ζεύγους Οδυσσέα-Πηνελόπης, ανατρέποντας την οδυσσειακή αφήγηση για την τελική αναγνώριση των δύο συζύγων κατά την επιστροφή του Οδυσσέα στην Ιθάκη. Οι γλωσσικές επιλογές του Χαραλαμπίδη συνομιλούν αφενός με την *Οδύσσεια* και αφετέρου με νεότερες λαϊκές αφηγήσεις, με τρόπο που υπονομεύει τεχνηέντως την παραδοσιακή αφήγηση και συνθέτει ένα συνειδητά προκλητικό μεταμυθικό αφήγημα:

Σαν έφτασε στην ποθεινήν Ιθάκη,
με χίλια δυο παλεύοντας
του Ποσειδώνα ευρήματα
και μ' οδηγό αλάθευτο καπνό,
τη φρόνιμη γυναίκα του
εύρηκε με άλλα δυο παιδιά
και τρίτο στην κοιλιά.

Δε θύμωσε, δεν ταίριαζε στο χαρακτήρα του
να την κακολογήσει – τόσα χρόνια
στήριζε αυτή παλάτι και Τηλέμαχο.
Μονάχα πήρε τα παιδιά, τα πήγε βόλτα
στην εξοχή, και στους αγρούς τα θέρισε.
Είχε πολύ καιρό να νιώσει το αίμα
στα δυο ρουθούνια του, να σελαγίσει τ' όνειρο
του δράκοντα και της καλής νηρηίδος.

Στο γυρισμό τη βρήκε να υφαίνει
τα βάσανά του, εκείνον καρτερώντας.
Τι δεν τον αναγνώρισε ούτε και τώρα.
Ίσως γιατί δε γνώριζε του τραγουδιού το λόγο:
«Πάσχουν να βγάλουν το κακό, μα το κακό δε βγαίνει».
Μήτε κι αυτός λυτρώθηκε από κείνη,
ζώντας πολύ το θάνατο, πολύ την Οικουμένη.

[9] Ο τίτλος του ποιήματος «Οδυσσείας νεότερα» το συνδέει με δύο προγενέστερα ποιήματα του Χαραλαμπίδη, τα ποιήματα «Οδυσσείας, λ» (*Αχαιών ακτή* 1977) και «Οδυσσείας λ, Β΄» (*Κυδώνιον μήλον* 2006), τα οποία συνομιλούν με επεισόδια της οδυσσειακής αφήγησης και τα συσχετίζουν με τη σύγχρονη ιστορία της Κύπρου.

Στην αρχή του ποιήματος «Οδυσσείας νεότερα», σε διάλογο με την αφήγηση της *Οδύσσειας*, ο ήρωας του Χαραλαμπίδη, «*μ' οδηγό αλάθευτο καπνό*»[10], μετά από πολλές περιπέτειες στη θάλασσα («*με χίλια δυο παλεύοντας / του Ποσειδώνα ευρήματα*»), επιστρέφει «*στην ποθεινήν Ιθάκη*» και στην παραδοσιακά «*φρόνιμη γυναίκα του*». Ωστόσο, το επίθετο «*φρόνιμη*» για την Πηνελόπη του Χαραλαμπίδη αποκτά μια λεπτή ειρωνική χροιά, αφού ο Οδυσσέας στην επιστροφή του την «*εύρηκε*» με άλλα δυο παιδιά και έγκυο σε ένα τρίτο. Η επιλογή του λόγιου τύπου «*εύρηκε*», με τις καθιερωμένες συνδηλώσεις ικανοποίησης από μια θετική ανακάλυψη, ενισχύει την υπονομευτικά ειρωνική χροιά των στίχων, εφόσον αποτυπώνει τα έντονα αρνητικά συναισθήματα του χαραλαμπίδειου Οδυσσέα, που ανακαλύπτει αίφνης πως η πραγματικότητα του ποιήματος είναι διαφορετική από εκείνη της οδυσσειακής αφήγησης.

Ο Οδυσσέας του ποιήματος «*δε θύμωσε*» που βρήκε την Πηνελόπη έγκυο και με άλλα δυο παιδιά, γιατί «*δεν ταίριαζε στο χαρακτήρα του*». «*Μονάχα*» προέβη σε έναν αποτρόπαιο φόνο. Πήγε βόλτα στην εξοχή τα ανυποψίαστα παιδιά και τα σκότωσε βίαια στα χωράφια, μια ασύλληπτη πράξη που περιγράφεται με την ωμή μεταφορά «*τα θέρισε*». Επομένως, ο στίχος «*Δε θύμωσε, δεν ταίριαζε στο χαρακτήρα του*», ο οποίος θα μπορούσε να πιστώσει τον Οδυσσέα με μεγαλοψυχία και κατανόηση, ηχεί τραγικά ειρωνικός, αφού πρόκειται για μια συνειδητή απόκρυψη του εκρηκτικού θυμού του, που τον οδηγεί στο στυγερό έγκλημα. Ειρωνική είναι και η λέξη «*μονάχα*» για τον αδίστακτο φόνο των αθώων παιδιών, από τον οποίο ο Οδυσσέας άντλησε άγρια ικανοποίηση («*Είχε πολύ καιρό να νιώσει το αίμα / στα δυο ρουθούνια του*»).

Επιπλέον, στους αινιγματικούς στίχους «*να σελαγίσει τ' όνειρο / του δράκοντα και της καλής νηρηίδος*», με τις σχολαστικά επιλεγμένες λέξεις, απηχούνται μυθικές και λαϊκές αφηγήσεις που συντηρούν τους παραδοσιακούς έμφυλους ρόλους: ενώ ο «*δράκοντας*» της λαϊκής παράδοσης αναλαμβάνει δράση, είτε θετική είτε αρνητική, η «*καλή νηρηίς*» απλώς περιμένει υπομονετικά και υφίσταται τη δράση, συνήθως χωρίς αντίδραση. Ο Οδυσσέας του ποιήματος, επομένως, ίσως επιχειρεί, ανεπιτυχώς, διαπράττοντας φρικτό φονικό, να αποκαταστήσει την οδυσσειακή φήμη του ανθρώπου της δράσης, του ατρόμητου ταξιδευτή που επιστρέφει στο σπίτι του και στη «*φρόνιμη*» πιστή γυναίκα του, εκπληρώνοντας το «*όνειρο*» της κατά παράδοση ευτυχούς οικογένειας. Ο Οδυσσέας επιχειρεί να «*σελαγίσει το όνειρο*» της μακραίωνης πατριαρχικής δομής που διαπερνά τη λογοτεχνική παραγωγή, από την οδυσσειακή αφήγηση έως τη δημοτική παράδοση.

Η Πηνελόπη του ποιήματος, από την άλλη, συνεχίζει «*να υφαίνει / τα βάσανά του, εκείνον καρτερώντας*». Ίσως να υφαίνει τα νέα «*βάσανά*»

[10] Βλ. Ομήρου *Οδύσσεια*, α 57-59: *αὐτὰρ Ὀδυσσεύς, / ἱέμενος καὶ καπνὸν ἀποθρῴσκοντα νοῆσαι / ἧς γαίης, θανέειν ἱμείρεται.*

του, το φρικιαστικό φονικό που διαπράττει εν ψυχρώ, πιο φρικιαστικό από κάθε θαλασσινή περιπέτεια της οδυσσειακής αφήγησης. Περιμένει όμως ίσως «*εκείνον*» τον Οδυσσέα που «*δεν ταίριαζε στο χαρακτήρα του / να την κακολογήσει*», αφού «*τόσα χρόνια / στήριζε αυτή παλάτι και Τηλέμαχο*», έναν Οδυσσέα με μεγαθυμία και ενσυναίσθηση. Γι αυτό και «*δεν τον αναγνώρισε ούτε και τώρα*». Ίσως μάλιστα να αρνείται να τον αναγνωρίσει. Σε αντίθεση με την οδυσσειακή αφήγηση, λοιπόν, η αναγνώριση, η οποία θα μπορούσε να επιφέρει κάθαρση των παθών, στο ποίημα «Οδυσσείας νεότερα» ματαιώνεται.

Η Πηνελόπη δεν αναγνώρισε τον Οδυσσέα «*ίσως γιατί δε γνώριζε του τραγουδιού το λόγο*». Στο ποίημα παρατίθεται ο δεύτερος στίχος του δημοτικού δίστιχου:[11]

Τα τραγούδια μάτια μου τα λεν οι παθιασμένοι,
Πάσχουν να βγάλουν το κακό, μα το κακό δε βγαίνει.

«Παθιασμένοι» ο Οδυσσέας και η Πηνελόπη, με όλες τις έννοιες της πολύσημης λέξης, δεν μπορούν να λυτρωθούν ο ένας από τον άλλο. Η Πηνελόπη δεν λυτρώθηκε από τον Οδυσσέα, «*δεν τον αναγνώρισε ούτε και τώρα*». Δεν γνωρίζει όμως πως «*το κακό δε βγαίνει*» αν δεν αναγνωριστεί. Δεν το γνωρίζει όμως ούτε κι ο Οδυσσέας, αφού «*μήτε κι αυτός λυτρώθηκε από κείνη*». Παρά τη γνώση που απέκτησε από τις περιπέτειες και τον θάνατο που έζησε («*ζώντας πολύ το θάνατο, πολύ την Οικουμένη*»), ίσως μάλιστα εξαιτίας αυτών, δεν γνωρίζει πως «*το κακό δε βγαίνει*» με την ανόσια θυσία αθώων ψυχών. Τα ανθρώπινα πάθη του τον έκαναν απάνθρωπο, ζητώντας «*να σελαγίσει τ' όνειρο / του δράκοντα και της καλής νηρηίδος*». Οι άνθρωποι είναι αδύναμοι μπροστά στα πάθη τους, αδύναμοι ακόμη και να τα αναγνωρίσουν, όπως συλλαμβάνει ενστικτωδώς η λαϊκή σοφία του δημοτικού τραγουδιού.

Το ποίημα «Οδυσσείας νεότερα», επομένως, εισάγει μια επικαιροποιημένη, ρηξικέλευθα ανατρεπτική εκδοχή της σχέσης του κεντρικού οδυσσειακού ζευγαριού, που αντιστρατεύεται εμφανώς τον προϋπάρχοντα μύθο. Οι γλωσσικές και υφολογικές επιλογές του ποιήματος συμβάλλουν στην κατασκευή μιας επικαιροποιημένης μεταμυθικής εκδοχής που δεν αφορά μόνο την έμφυλη ισότητα, αλλά και, κυρίως, τον έμφυλο ερωτικό αγώνα επιβολής εξουσίας με εκδίκηση και αντεκδίκηση. Γι αυτό ο Οδυσσέας και η Πηνελόπη του ποιήματος δεν λυτρώνονται ο ένας από τον άλλο. Με το αιματοκύλισμα «*το κακό δε βγαίνει*». Με τη φρικιαστική κορύφωση που επιφυλάσσει το ποίημα «Οδυσσείας νεότερα» στη μεταμυθική σχέση Οδυσσέα-Πηνελόπης, η λύτρωση ματαιώνεται.

[11] Βλ. Περιοδικό *Θρακικά* 1939, τ. 11, «Δίστιχα της αγάπης» αριθ. 931, σελ. 153, https://www.he.duth.gr/erg_laog/thrakika/Thrakika11.pdf (ημερ. τελ. πρόσβ.: 26 Μαρτίου 2022).

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι γλωσσικές δομές και τα υφολογικά στοιχεία που χρησιμοποιεί ο Κυριάκος Χαραλαμπίδης, για να αναδείξει τις ποικίλες εκφάνσεις του ερωτισμού, αλλά και τις αδυναμίες της ανθρώπινης φύσης, αποτελούν τον καμβά πάνω στον οποίο αποτυπώνει τη μεταγλωσσική του στόχευση, μέσω της μεταμυθικής πραγμάτευσης του υφιστάμενου μύθου. Λόγιοι και αρχαΐζοντες τύποι, λαϊκότροπες λέξεις και εκφράσεις, αμφίσημες ή πολύσημες λέξεις, λεπτή ή υπονομευτική ειρωνεία, αιφνίδιες μεταφορές, ευρηματικές λεκτικές συνάψεις συνδυάζονται αρμονικά στην ποίησή του με ένα ευρύ φάσμα διακειμενικών αναφορών. Η ποιητική ιδιόλεκτος του Χαραλαμπίδη, δομικό στοιχείο της ποίησής του, αποδεικνύεται εξαιρετικά προσαρμοστική, δεξιοτεχνικά ευέλικτη και ιδιαιτέρως αποτελεσματική για την αποτύπωση της μεταγλωσσικής του στόχευσης στις επικαιροποιημένες μεταμυθικές κατασκευές του.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αριστοδήμου 2021: Τ. Αριστοδήμου, *Ποίηση και μεταποίηση. Αίσθηση μύθου και ιστορίας στο έργο του Κυριάκου Χαραλαμπίδη*. Αθήνα: Ηρόδοτος.

Γαραντούδης 2019: Ε. Γαραντούδης, Ένας σύγχρονος εθνικός ποιητής οικουμενικού ουμανισμού. *Η Εφημερίδα των συντακτών*, 24.3.2019, σ. 91.

Γαραντούδης 2018: Ε. Γαραντούδης, Από τη γενική στην ειδική πατρίδα. *Ο αναγνώστης* [ηλεκτρονικό περιοδικό], 19.2.2018 [Online], [https://www.oanagnostis.gr/από-την-ειδική-στη-γενική-πατρίδα-του-ε/].

Γαραντούδης 2013: Ε. Γαραντούδης, Κυριάκος Χαραλαμπίδης: Η αντοχή του εθνικού ποιητή στις μέρες μας. *Τα Αιτωλικά*, *21*, 29–37.

Δημητρίου 2022: Δ. Δημητρίου, «Το πνευματικό νυστέρι»: κυπριακή διάλεκτος, ιδεολογία και το εθνικό δίλημμα. Η περίπτωση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. *Νέα Ευθύνη*, *56–57*, 40–56.

Gianniki & Christodoulidou 2019: C. Gianniki, L. Christodoulidou, Concordance to the poems of Kyriakos Charalambides through the AntConc application with reference text the «Sweet Preserves». *Journal of Literature and art studies*, *9*, 35–46.

Κοσμόπουλος 2007: Δ. Κοσμόπουλος, Ο Ελληνοσύρος μάγος και το κάτοπτρο των επινοήσεων. *Πόρφυρας*, *124*, 359–362.

Λαδικός 2022: Δ. Λαδικός, Η ειρωνεία στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη: Μια πρώτη προσέγγιση. Στο Α. Κ. Πετρίδης & Δ. Δημητρίου (επιμ.), *Γλώσσης Ίμερος: Η ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη* (σσ. 503–534). Αθήνα: Ηρόδοτος.

Μαθιουδάκης 2020: Ν. Μαθιουδάκης, Ποιητική ταυτότητα και υφογλωσσική προσέγγιση στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. *Το Κοράλλι*, *25–26*, 39–51.

Μπαλάσκας 2007: Κ. Μπαλάσκας, Η ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη: Μια θεατρικά αφηγηματική μεταποίηση της ιστορίας. *Πόρφυρας*, *124*, 237–242.

Παπαλεοντίου 2010: Λ. Παπαλεοντίου, Ιδιωματικές στιγμές στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. *Πάροδος, 37*, 4403–4410.

Παπαλεοντίου 2007: Λ. Παπαλεοντίου, Στοιχεία της ειρωνείας στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. *Πόρφυρας*, *124*, 212–224.

Πετρίδης 2019α: Α. Κ. Πετρίδης, Χαραλαμπίδης σκώπτων: Νέες χρήσεις της μεθιστορικής μεθόδου προς σχολιασμό της άμεσης επικαιρότητας στις όψιμες συλλογές του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. *Θέματα Λογοτεχνίας*, *59*, 66–79.

Πετρίδης 2019β: Α. Κ. Πετρίδης, Άξιος; ΑΞΙΟΣ! Αναφορά στον Κυριάκο Χαραλαμπίδη με αφορμή το βραβείο «Γιώργος Φιλίππου Πιερίδης 2019» από την Ένωση Λογοτεχνών Κύπρου. Στο *Κύπρονδε. Παρεμβάσεις στη σύγχρονη κυπριακή (και ελλαδική) λογοτεχνία και το θέατρο* (σσ. 139–147). Λευκωσία: Άνευ.

Πυλαρινός 2022: Θ. Πυλαρινός, «Τους είπαν άλλοι "γεια σας" σε γλώσσα ελληνική»: Η ποιητική διαδρομή του Κυριάκου Χαραλαμπίδη στους ασύνορους τόπους του οικουμενικού ελληνισμού. Στο Α. Κ. Πετρίδης & Δ. Δημητρίου (επιμ.), *Γλώσσης Ίμερος: Η ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη* (σσ. 51–90). Αθήνα: Ηρόδοτος.

Πυλαρινός 2010: Θ. Πυλαρινός, Παρά δόξαν: τεχνικές της παραδοξολογίας και της παραδοξογραφίας στο έργο του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. *Πάροδος, 37*, 4411–4423.

Πυλαρινός 2007: Θ. Πυλαρινός, *Μεθιστορία: Μύθος και ιστορία στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη.* Αθήνα: Ηρόδοτος.

Στράτη 2022α: Π. Στράτη, Ο μεταμυθικός Μεγαλέξανδρος του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. Στο Μ. Γ. Βαρβούνης & Θ. Β. Κούγκουλος (επιμ.), *Ελληνισμός και Βαλκάνια – αμφίδρομες σχέσεις: γλώσσα, ιστορία, λογοτεχνία, πολιτισμός (1453-2019)*. *Πρακτικά 4ου Συνεδρίου των Νεοελληνιστών των Βαλκανικών Χωρών,* τόμ. Β΄ (σσ. 101–122). Κομοτηνή: Παρατηρητής της Θράκης.

Στράτη 2022β: Π. Στράτη, Η μνήμη ως μεταμυθική συντεταγμένη στον χαραλαμπίδειο μύθο Οδυσσέα-Πηνελόπης. Στο Α. Κ. Πετρίδης & Δ. Δημητρίου (επιμ.), *Γλώσσης Ίμερος: Η ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη* (σσ. 269–311). Αθήνα: Ηρόδοτος.

Στράτη 2021: Π. Στράτη, Ο Κυριάκος Χαραλαμπίδης και τα μαγνάδια της μεταμυθικής Σαπφώς. *Kathedra*, *9,* 203–224.

Solti 2022: D. E. Solti, Η εναλλαγή γλωσσικού κώδικα στο ποιητικό έργο του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. Στο Α. Κ. Πετρίδης & Δ. Δημητρίου (επιμ.), *Γλώσσης Ίμερος: Η ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη* (σσ. 115–139). Αθήνα: Ηρόδοτος.

Ταμπακάκη 2022: Π. Ταμπακάκη, «Μουσική ποιητική», ακουστική εικονοποιία και εντοπιότητα: ο ήχος του κόσμου της Κύπρου στο έργο του Κυριάκου Χαραλαμπίδη – Μια συγκριτική προσέγγιση. Στο Α. Κ. Πετρίδης & Δ. Δημητρίου (επιμ.), *Γλώσσης Ίμερος: Η ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη* (σσ. 463–501). Αθήνα: Ηρόδοτος.

Φιλιππίδης 2022: Σ. Ν. Φιλιππίδης, Τα όρια του φάσματος της ποιητικής φωνής του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. Στο Α. Κ. Πετρίδης & Δ. Δημητρίου (επιμ.), *Γλώσσης Ίμερος: Η ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη* (σσ. 93–114). Αθήνα: Ηρόδοτος.

Χαραλαμπάκης 2010: Χ. Χαραλαμπάκης, Ο Λόγος και η Μνήμη. Το ήθος και η δύναμη των λέξεων στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη. *Πάροδος*, *37*, 4453–4457.

Χαραλαμπίδης 2019: Κ. Χαραλαμπίδης, *Εν δορί κεκλιμένος. Δοκίμια, Μελέτες, Άρθρα, Συνεντεύξεις*. Αθήνα: Σοκόλης.

Χαραλαμπίδης 2013: Κ. Χαραλαμπίδης, *Στη γλώσσα της υφαντικής*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Χαραλαμπίδης 2012: Κ. Χαραλαμπίδης, *Ίμερος*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Χαραλαμπίδης 2009α: Κ. Χαραλαμπίδης, *Ολισθηρός Ιστός. Δοκίμια, Μελέτες, Άρθρα, Συνεντεύξεις*, τόμ. Α΄. Αθήνα: Άγρα.

Χαραλαμπίδης 2009β: Κ. Χαραλαμπίδης, *Ολισθηρός Ιστός. Δοκίμια, Μελέτες, Άρθρα, Συνεντεύξεις*, τόμ. Β΄. Αθήνα: Άγρα.

Χαραλαμπίδης 2006: Κ. Χαραλαμπίδης, *Κυδώνιον μήλον*. Αθήνα: Άγρα.

Χαραλαμπίδης 2003: Κ. Χαραλαμπίδης, *Αιγιαλούσης επίσκεψις: ένα ποίημα και ένα σχόλιο*. Αθήνα: Άγρα.

Χαραλαμπίδης 1977: Κ. Χαραλαμπίδης, *Αχαιών ακτή*. Αθήνα: Άγρα.

Χριστοδουλίδου 2019: Λ. Χριστοδουλίδου, *Όψεις του αρχαιοελληνικού μύθου στην ποίηση του Κυριάκου Χαραλαμπίδη*. Αθήνα & Λευκωσία: Ηλία Επιφανίου.

Penelope Strati
University of Belgrade-Open University of Cyprus
Department of Modern Greek Studies

ABOUT THE EROTIC LANGUAGE OF «METAMYTHIC» WEAVING IN THE POETRY OF KYRIAKOS CHARALAMBIDES

Summary

The Greek–Cypriot poet Kyriakos Charalambides (1940–) employs his innovative method of receiving ancient myth, which I call metamythical method, to the promotion of his metalinguistic objective, namely, the effective projection of the concept of the Greek language as a chronological and geographical continuum. Charalambides exploits words and expressions from all the historical periods and all the levels of the Greek language, along with a variety of linguistic, stylistic, narrative and aesthetic techniques. Ancient types, vernacular expressions, ambiguous words, surprising word combinations, unanticipated metaphors, playful stylistic choices and undermining irony are harmonically combined with a vast range of intertextual references. This paper focuses on Charalambides' linguistic and stylistic techniques, as evident in the metamythical treatment of specific mythical erotic narrations in three poems of his late poetic period: a) in the poem «Stigma of a goddess» of the collection *Desire* (2012), which features the diachronic elements of the Greek language in Cyprus, with references to the contemporary history of the island, b) in the poem «Hephaestus sliding» of the collection *Quince apple* (2006), which traces with playful contemplation the theme of erotic infidelity, and c) in the unpublished poem «Recent news from Odyssey», which forms a subversive metamythical narrative modernizing the theme of gender relations.

Keywords: Kyriakos Charalambides, Metamythical method, Metalinguistic objective, Linguistic and stylistic techniques.

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch40

Άγγελος Σώμογλου[1]
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Τμήμα Φιλολογίας

ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΕΚΤΟΣ: Η ΜΗΧΑΝΗ ΩΣ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΣ ΑΛΛΟΣ

Η κοινωνιόλεκτος των Ελλήνων μοτοσικλετιστών είναι ιδιαίτερα εκφραστική και, κατά συνέπεια, βρίθει από μεταφορές. Η μηχανή, αποτελώντας το κεντρικό θέμα της κοινωνιολέκτου, είναι συχνά ο στόχος αυτών των μεταφορών. Μάλιστα, κάποιες από τις πιο συχνόχρηστες και παραγωγικές εννοιακές μεταφορές με το πεδίο-στόχος ΜΗΧΑΝΗ την αναδεικνύουν ως ελκυστική γυναίκα, αλλά και κατ' επέκταση ως ερωτική σύντροφο του αναβάτη. Στην παρούσα μελέτη, η οποία είναι βασισμένη σε σώμα κειμένων, γίνεται εστίαση στις εν λόγω εννοιακές μεταφορές, ώστε να αναζητηθούν τα μοτίβα που παρουσιάζουν, αξιοποιώντας μεθόδους επαγωγικής στατιστικής ανάλυσης. Ακόμα, διερευνάται η σχέση των εννοιακών μεταφορών με το βίωμα της μοτοσικλετιστικής οδήγησης και οι λόγοι που κινητοποιούν την ανάδυσή τους.

Λέξεις-κλειδιά: Εννοιακή μεταφορά, Κοινωνιόλεκτος, Σώμα κειμένων, Επαγωγική στατιστική

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μοτοσικλετιστική οδήγηση είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη στην Ελλάδα, καθώς οι Έλληνες αναβάτες χρησιμοποιούν τα δίκυκλά τους (είτε αυτά είναι μοτοσικλέτες μεγάλου κυβισμού, σκούτερ ή παπάκια) πιο συχνά από τους άλλους Ευρωπαίους (Delhaye & Marot 2015). Γενικότερα, η κουλτούρα της μοτοσικλέτας είναι βαθιά εδραιωμένη: οι Έλληνες μοτοσικλετιστές συνθέτουν μία κοινότητα με μακρόχρονη ιστορία, με τις πρώτες λέσχες μοτοσικλέτας να κάνουν την εμφάνισή της πριν από σχεδόν έναν αιώνα (Αρβανιτόπουλος 2006). Εκτός αυτού, τα μέλη της κοινότητας διατηρούν δυνατούς συνεκτικούς δεσμούς και χαρακτηρίζονται από μία αίσθηση διαφορετικότητας. Αυτό μπορεί να αποδοθεί στην κοινωνική περιθωριοποίηση που έχουν υποστεί ανά τα χρόνια (με αποκορύφωμα τις

[1] somoglou996@hotmail.com

δεκαετίες του 1980 και 1990), σε συνδυασμό με το γεγονός πως αποτελούν μειονότητα ως χρήστες των δημόσιων δρόμων, με την οδηγική εμπειρία που βιώνουν να διαφέρει δραστικά σε σχέση με αυτή των οδηγών αυτοκινήτων.

Ακόμα, οι Έλληνες μοτοσυκλετιστές ομιλούν τη δική τους γλωσσική ποικιλία, τη λεγόμενη *γλώσσα των μηχανόβιων*, η οποία μάλιστα αποτελεί για αυτούς, όπως και η ίδια η ενασχόλησή τους με τη μηχανή, *δείκτη ταυτότητας* (identity marker). Μπορούμε, μάλιστα, να θεωρήσουμε αυτή τη γλωσσική ποικιλία ως *κοινωνιόλεκτο* (sociolect), αφού η ύπαρξη μίας κοινωνιολέκτου καθορίζεται από την κοινωνική ομάδα που τη χρησιμοποιεί. Η ελληνική μοτοσικλετιστική κοινότητα, ως κοινωνική ομάδα που διακρίνεται με βάση τα χαρακτηριστικά που προαναφέρθηκαν, πληροί τα κριτήρια που θέτει ο Wilkoή (1989) για την ύπαρξη μίας κοινωνιολέκτου. Ο Grabias (1994), επιπλέον, κάνει τη διάκριση ανάμεσα σε εργασιακές (occupational) και εκφραστικές (expressive) κοινωνιολέκτους: οι πρώτες κυριαρχούνται από επαγγελματικό λεξιλόγιο ενώ οι δεύτερες από εκφραστικό. Αν και η γλώσσα των μηχανόβιων ενσωματώνει επαγγελματικό λεξιλόγιο (δηλαδή τεχνική ορολογία όπως π.χ. *τιμονόπλακα*, *ντίζα*, *χαρτογράφηση*), γενικά βρίθει από εκφραστικότητα. Αυτό είναι λογικό, αν αναλογιστούμε το ξεχωριστό και έντονο βίωμα που συνιστά η μοτοσικλετιστική οδήγηση.

Ένα από τα εξέχοντα γλωσσικά μέσα που χρησιμοποιούν οι αναβάτες για να επικοινωνήσουν τα συναισθήματά τους για τη μηχανή και την μοτοσικλετιστική οδήγηση γενικότερα είναι η μεταφορά. Αυτό δεν είναι τυχαίο, καθώς πολλοί ερευνητές έχουν υποστηρίξει την εκφραστική λειτουργία των μεταφορών και ειδικότερα την ικανότητά τους να εκφράζουν συναισθήματα και βιώματα (Foolen 2012 & Theodoropoulou 2012α, 2012β), όπως και να συνεισφέρουν στην κατασκευή και στη διαπραγμάτευση διαπροσωπικών σχέσεων, ενισχύοντας την οικειότητα μεταξύ των ομιλητών (Semino 2008). Έπειτα, οι μεταφορές επιτρέπουν την επικοινωνία σύνθετων σχηματισμών πληροφορίας, αποτυπώνοντας καλύτερα την πλούσια και συνεχή φύση του βιώματος, με έναν πιο συμπαγή τρόπο (compactness hypothesis, βλ. Gibbs 1994). Μέσω της χρήσης των μεταφορών, παράλληλα, οι ομιλητές μπορούν να μεταφέρουν πιο ζωντανές και λεπτομερείς εικόνες της υποκειμενικής τους εμπειρίας, που είναι πιθανότερο να δημιουργήσουν διάφορες εικόνες στο μυαλό του δέκτη, οι οποίες αντανακλούν τις επικοινωνιακές προθέσεις του πομπού (vividness hypothesis, βλ. Ortony 1975).

Η μηχανή, βρισκόμενη στο επίκεντρο της οδηγικής εμπειρίας και, συνακόλουθα, αποτελώντας τον θεματικό πυρήνα της κοινωνιολέκτου των Ελλήνων μοτοσικλετιστών, μεταφοροποιείται εξαιρετικά συχνά. Μέσα από τη μελέτη των πολυάριθμων μεταφοροποιήσεων της μηχανής στη γλώσσα των μηχανόβιων, φάνηκε πως μία από τις πλέον παραγωγικές και συχνόχρηστες είναι

η προσωποποίηση της μηχανής ως όμορφης γυναίκας, για την οποία ο αναβάτης είναι δυνατόν να τρέφει συναισθήματα ερωτικής έλξης (Σώμογλου 2023). Ο στόχος της παρούσας έρευνας είναι να εξετάσει τις εν λόγω μεταφοροποιήσεις, επιστρατεύοντας τη Θεωρία της Εννοιακής Μεταφοράς (Conceptual Metaphor Theory) (Lakoff & Johnson 1999, 1980) ως θεωρητικό εργαλείο. Ειδικότερα, γίνεται εστίαση στις εννοιακές μεταφορές με το πεδίο-στόχος ΜΗΧΑΝΗ και το πεδίο-πηγή ΕΛΚΥΣΤΙΚΗ ΓΥΝΑΙΚΑ/ΕΡΩΤΙΚΗ ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ, στις αντίστοιχες γλωσσικές τους πραγματώσεις αλλά και στα μοτίβα που παρουσιάζουν οι συγκεκριμένες μεταφορές. Τέλος, διερευνάται πώς οι συγκεκριμένες μεταφορικές αντιστοιχίσεις σχετίζονται με το βίωμα της μοτοσικλετιστικής οδήγησης και τί κινητοποιεί την ανάδυσή τους.

2. ΜΕΘΟΔΟΣ

Για τη διερεύνηση των μεταφορών που απαντούν στη γλώσσα των μηχανόβιων ακολουθήθηκε μία προσέγγιση βασισμένη σε σώμα κειμένων (corpus-based). Έτσι, κρίθηκε σκόπιμη η δημιουργία ενός εξειδικευμένου σώματος κειμένων (specialized corpus), το οποίο επιτρέπει να αναλυθούν οι υπό μελέτη μεταφορές στο συγκειμενικό και κοινωνικό τους πλαίσιο (Deignan 2008). Τα γλωσσικά δεδομένα αντλήθηκαν από το *mybike.gr*, ένα από τα δημοφιλέστερα ελληνικά μοτοσικλετιστικά forum. Γενικότερα, ο λόγος των διαδικτυακών forum, αν και έχει γραπτή μορφή, φέρει συνήθως χαρακτηριστικά προφορικότητας, λόγω της διαπροσωπικής διεπίδρασης μεταξύ των μελών τους (Yates 1996). Το σώμα κειμένων που συστάθηκε απαρτίζεται από όλα τα σχόλια των νημάτων (threads) που εντοπίζονται στις σχετικές με τη μοτοσικλέτα θεματικές κατηγορίες του forum. Για την εξαγωγή των δεδομένων από τις ιστοσελίδες επιστρατεύτηκε η αυτοματοποιημένη μέθοδος του web scraping.[2] Συνολικά εξήχθησαν περίπου 1.200.000 σχόλια, τα οποία αντιστοιχούν σε 50.000.000 λέξεις κατά προσέγγιση. Καταλαβαίνουμε, συνεπώς, ότι λόγω του επικοινωνιακού ρόλου και της διαλογικής φύσης του λόγου του forum, το σώμα κειμένων περιέχει ένα αρκετά αυθεντικό και αντιπροσωπευτικό δείγμα της υπό μελέτη κοινωνιολέκτου.

Όσον αφορά την εύρεση των εννοιακών μεταφορών στο σώμα κειμένων, η διαδικασία έγινε σε δύο στάδια. Πρώτα, συντέθηκε μία λίστα γλωσσικών μεταφορών με το πεδίο-στόχος ΜΗΧΑΝΗ, οι οποίες συγκεντρώθηκαν από διάφορες διαδικτυακές πηγές, όπως: (α) το ίδιο το forum-πηγή του σώματος κειμένων και (β) βίντεο στο Youtube σχετικά με μοτοσικλέτες (test rides, motovlogs κ.ά.), και στη συνέχεια αναγνωρίστηκαν οι υποκείμενες εννοιακές μεταφορές που αντιστοιχούν στις γλωσσικές πραγματώσεις, Έπειτα, τα πεδία-

[2] Ο όρος αναφέρεται τυπικά στην τεχνική εξαγωγής δεδομένων από τον παγκόσμιο ιστό (World Wide Web, WWW), τα οποία αποθηκεύονται σε ένα σύστημα αρχείων ή μία βάση δεδομένων, με σκοπό την ανάκτηση και την ανάλυσή τους σε δευτερεύοντα χρόνο (Zhao 2017).

πηγή των μεταφορών της λίστας και τα μοτίβα που παρουσίασαν διερευνήθηκαν διεξοδικότερα στο σώμα κειμένων. Πιο συγκεκριμένα, αναζητήθηκαν συνώνυμα και όροι του σημασιακού πεδίου που αντιστοιχούν στο εκάστοτε πεδίο-πηγή, αντλώντας εν μέρει από τη μέθοδο της *λεξικής προσέγγισης* (lexical approach) (βλ. Kövecses et al. 2019). Η αναγνώριση των εννοιακών μεταφορών στο σώμα κειμένων έγινε χειροκίνητα με τη μέθοδο MIPVU (Metaphor Identification Procedure Vrije Universiteit) (Steen et al. 2010), εξετάζοντας τους συμφραστικούς πίνακες (concordance tables) των εμφανίσεων (hits) των αναζητηθέντων όρων. Ακόμα, κατά περιπτώσεις, ο μεγάλος αριθμός των δεδομένων επέτρεψε τη διερεύνηση μοτίβων ή κανονικοτήτων που προέκυψαν από αυτά, η περιγραφή και η ερμηνεία των οποίων έγινε με τη χρήση επαγωγικής στατιστικής ανάλυσης (inferential statistics). Τέλος, πρέπει να σημειωθεί πως το σύνολο των μεταφοροποιήσεων της μηχανής οι οποίες θα παρουσιαστούν στη συνέχεια δεν είναι εξαντλητικό, αφού λόγω του μεγέθους του σώματος κειμένων και της μεθόδου που επιστρατεύτηκε σίγουρα υπάρχουν μεταφορές που δεν υπέπεσαν στην αντίληψη του ερευνητή. Ωστόσο, οι ακόλουθες μεταφοροποιήσεις συνιστούν κάποιες από τις πιο εξέχουσες και παραγωγικές στην κοινωνιόλεκτο.

3. ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

Μία από τις πιο πρόσφορες μεταφοροποιήσεις της μηχανής στην κοινωνιόλεκτο των Ελλήνων μοτοσικλετιστών είναι αυτή που την προσωποποιεί ως μία όμορφη, ελκυστική γυναίκα. Παρακάτω μπορούμε να δούμε κάποιες από τις γλωσσικές πραγματώσεις αυτής της εννοιακής μεταφοράς:

(1) Η ΜΗΧΑΝΗ ΕΙΝΑΙ ΕΛΚΥΣΤΙΚΗ ΓΥΝΑΙΚΑ
… Το Benelli Sei είναι μία *καλλονή* της δεκαετίας του ‘70 …
… Πάντα να αγοράζεις μηχανή που κάθε πρωί *θα τη βλέπεις και θα καυλώνεις* …
… Πω, τι *κουκλάρα* είναι αυτή; Πήρες από τα καλύτερα μηχανάκια στην κατηγορία του να ξέρεις …

Προς επίρρωση της υπόθεσης ότι το στοιχείο της ερωτικής έλξης εντοπίζεται στις προσωποποιήσεις της μηχανής, αναζητήθηκαν στο σώμα κειμένων οι υφολογικά μαρκαρισμένοι τύποι *μουνί* και *γκόμενα*, με αντικείμενο αναφοράς τη ΜΗΧΑΝΗ και τη ΓΥΝΑΙΚΑ. Αυτοί επιλέχθηκαν, γιατί χρησιμοποιούνται συχνά για αναφορά σε γυναίκες, ενώ επιπρόσθετα δέχονται ως παραγωγικά επιθήματα υποκοριστικά (*μουνάκι*, *γκομενάκι*) και μεγεθυντικά (*μουνάρα/μούναρος*, *γκομενάρα*), διαμορφώνοντας μία μεταβλητή ως προς τη σημασιακή τους

φόρτιση.[3] Οι τύποι χωρίς παραγωγικό επίθημα ομαδοποιήθηκαν με τους τύπους που φέρουν υποκοριστικό παραγωγικό επίθημα, αφού η χρήση τους ενέχει συνήθως μία υπόνοια υποβάθμισης για το αντικείμενο αναφοράς. Οι τύποι με το μεγεθυντικό παραγωγικό επίθημα, στον αντίποδα, χρησιμοποιούνται για να εξυψώσουν το αντικείμενο αναφοράς, και για αυτό τον λόγο αποτελούν διακριτή κατηγορία. Στους Πίνακες 1 και 2 τα αποτελέσματα της αναζήτησης δείχνουν ξεκάθαρα πως οι τύποι που είναι μαρκαρισμένοι αρνητικά χρησιμοποιούνται ως επί το πλείστον για να αναφερθούν στη γυναίκα, ενώ το ακριβώς αντίστροφο ισχύει για τους θετικά μαρκαρισμένους μεγεθυντικούς τύπους, οι οποίοι πιο συχνά μεταφοροποιούν τη μηχανή.

		Σημασιακή φόρτιση	
		μουνί/μουνάκι (-)	*μουνάρα/μούναρος* (+)
Αντικείμενο αναφοράς	ΜΗΧΑΝΗ	2	48
	ΓΥΝΑΙΚΑ	13	4

Πίνακας 1

		Σημασιακή φόρτιση	
		γκόμενα/γκομενάκι (-)	*γκομενάρα* (+)
Αντικείμενο αναφοράς	ΜΗΧΑΝΗ	15	18
	ΓΥΝΑΙΚΑ	83	14

Πίνακας 2

Χρησιμοποιώντας διμεταβλητή ανάλυση και το στατιστικό τεστ χ^2, εξάγεται πως οι διαφορές στα δεδομένα των πινάκων είναι και στις δύο περιπτώσεις στατιστικά σημαντικές ($p < 0.001$), γεγονός που σημαίνει πως η μεταβλητή του αντικειμένου αναφοράς επηρεάζει τη μεταβλητή της σημασιακής φόρτισης, δηλαδή τον τρόπο έκφρασης των ομιλητών. Η αναφορά στη μηχανή φαίνεται να εκμαιεύει θετικά φορτισμένες μεταφορικές εκφράσεις από τους χρήστες του forum. Μέσα από αυτόν τον εκθειασμό προβάλλεται και η ερωτική έλξη των αναβατών για τη μηχανή.

[3] Λόγω της κατηγορικής (nominal) φύσης των δεδομένων, στις περιπτώσεις που ήταν δυνατή η επιμέρους κατηγοριοποίηση και σύγκρισή τους εφαρμόστηκε το στατιστικό τεστ του *χ2* (chi-squared) με διμεταβλητή ανάλυση (για εκτενέστερη συζήτηση όσον αφορά τις διμεταβλητές αναλύσεις βλ. Stefanowitsch 2020: 177-187).

Εκτός, όμως, από το στοιχείο της ερωτικής έλξης, σε πολλές περιπτώσεις προσωποποιήσεων του σώματος κειμένων αναδύεται και μία πτυχή της αντιστοίχισης όπου η μηχανή φέρεται όχι απλά ως μία γυναίκα η οποία θέλγει τον αναβάτη, αλλά ως ερωτική του σύντροφος. Αυτό το στοιχείο φαίνεται στις ακόλουθες γλωσσικές μεταφορές:

(2) Η ΜΗΧΑΝΗ ΕΙΝΑΙ ΕΡΩΤΙΚΗ ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ
… από τις λίγες μηχανές που ίσως σκεφτόμουν *να απατήσω* τη δικιά μου …
… σήμερα το Varadero μου και ‘γω *έχουμε επέτειο*. Βέβαια *τα είχαμε φτιάξει* κάνα δίμηνο πιο πριν …
… γι’ αυτό της έκανες δώρο αναρτήσεις; Για *ανανέωση της σχέσης;* …

Μάλιστα, η εννοιακή μεταφορά Η ΜΗΧΑΝΗ ΕΙΝΑΙ ΕΡΩΤΙΚΗ ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ επεκτείνεται, καθώς μέσα από τα παραδείγματα βλέπουμε ότι υφίσταται η γενικότερη αντιστοίχιση Η ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗ ΜΗΧΑΝΗ ΕΙΝΑΙ ΕΡΩΤΙΚΗ ΣΧΕΣΗ, η οποία αντανακλά το construal της σχέσης του αναβάτη με τη μηχανή ως ερωτικού δεσμού.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι περιφράσεις που περιέχουν έναν τύπο που αναφέρεται στην μηχανή ως ερωτική σύντροφο ακολουθούμενο από την κτητική αντωνυμία *μου*, όπως π.χ. *κορίτσι μου*, καθώς είναι δομές εξαιρετικά ενδεικτικές της συναισθηματικής εγγύτητας που διακρίνει μία ερωτική σχέση. Ειδικότερα, το *μου* προσδίδει μία επιπλέον μεταφορικότητα στην ήδη προσωποποίηση της μηχανής, βάσει της μεταφοράς ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ ΕΡΩΤΑ ΕΙΝΑΙ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΠΟΥ ΚΑΤΕΧΕΙΣ (βλ. Kövecses 2000). Αναζητήθηκαν, λοιπόν, στο σώμα κειμένων κάποιες από τις πιο συχνόχρηστες εκφάνσεις αυτής της δομής και στον Πίνακα 3 παρατίθενται οι απόλυτες συχνότητες εμφάνισης, τόσο για τις περιπτώσεις όπου το αντικείμενο αναφοράς είναι η ΜΗΧΑΝΗ, όσο και για αυτές που το αντικείμενο αναφοράς είναι η ΓΥΝΑΙΚΑ.[4]

Περίφραση	Εμφανίσεις	
	ΜΗΧΑΝΗ	ΓΥΝΑΙΚΑ
κούκλα μου	48	2
*μωρό μου**	48	2
*καλή μου**	47	3

[4] Για πρακτικούς λόγους, δεδομένου του μεγάλου όγκου των αποτελεσμάτων αναζήτησης στο σώμα κειμένων, η δειγματοληψία των ιδιαίτερα συχνόχρηστων περιφράσεων σταματάει στις πρώτες 50 εμφανίσεις.

κορίτσι μου	33	15
γλυκιά μου	13	7
ερωμένη μου	9	1
σύντροφός μου	5	9
ταίρι μου	3	3
*γυναίκα μου**	2	48
γκόμενά μου	1	19
*κοπέλα/κοπελιά μου**	1	49
σύζυγός μου	0	28
		*πρώτες 50 εμφανίσεις

Πίνακας 3

Όπως φαίνεται, αυτές οι δομές απαντούν πολύ συχνά στο σώμα κειμένων, με κάποιες εξ αυτών να αριθμούν μάλιστα εκατοντάδες εμφανίσεις όταν αναφέρονται στη μηχανή (π.χ. *μωρό μου*, *καλή μου*). Μάλιστα, στις περιφράσεις *ταίρι μου* και *γλυκιά μου* υπάρχει επάλληλη μεταφοροποίηση, αφού εκτός από τη βασική μεταφοροποίηση της μηχανής ως ερωτικής συντρόφου εντοπίζονται και οι μεταφορές Ο ΕΡΩΤΑΣ ΕΙΝΑΙ Η ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΥΟ ΣΗΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΜΕΡΩΝ (LOVE IS UNITY OF TWO COMPLEMENTARY PARTS) (βλ. Kövecses 2000) και ΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΤΟΥ ΕΡΩΤΑ ΕΙΝΑΙ ΓΛΥΚΙΣΜΑ (THE OBJECT OF LOVE IS SWEET FOOD) (βλ. Barcelona 2001) αντίστοιχα. Καταλαβαίνουμε ότι τέτοιου είδους διπλές μεταφοροποιήσεις φέρουν εξαιρετικό βαθμό εκφραστικότητας.

Όλες οι περιφράσεις του Πίνακα 3 εκφράζουν τη συναισθηματική εμπλοκή των αναβατών με το όχημά τους. Πιο συγκεκριμένα, επιτελούν μία διττή σημασιακή λειτουργία, διότι κατά περιπτώσεις μπορεί να αναφέρονται στο αντικείμενο αναφοράς δηλώνοντας την ψυχική δέσμευση που χαρακτηρίζει έναν μετέχοντα σε μία ερωτική σχέση ή να αναδεικνύουν ένα αίσθημα τρυφερότητας, εκφράζοντας έτσι με εντονότερο τρόπο τη συναισθηματική επένδυση. Αν και οι περιφράσεις αυτές απαρτίζουν ένα συνεχές, όπου στο ένα άκρο βρίσκεται η ιδιότητα της δήλωσης της δέσμευσης και στο άλλο η ιδιότητα της συναισθηματικής έκφρασης (και ειδικότερα της τρυφερότητας), είναι δυνατόν μολαταύτα να τις διχοτομήσουμε αναλόγως της ιδιότητας που προβάλλουν περισσότερο, σχηματίζοντας έτσι μία μεταβλητή. Σε αυτές που κάνουν δήλωση της ψυχικής δέσμευσης μπορούμε να κατατάξουμε τις *ερωμένη μου*, *σύντροφός μου*, *γυναίκα μου*, *γκόμενά μου*, *κοπέλα/κοπελιά μου* και *σύζυγός μου*. Αντιστοίχως, οι περιφράσεις *κούκλα μου*, *μωρό μου*, *καλή μου* και *γλυκιά μου* εκφράζουν τρυφερότητα. Τέλος, οι περιφράσεις *κορίτσι μου* και *ταίρι μου* ίσως να μπορούν να εισαχθούν σε αμφότερες τις κατηγοριοποιήσεις.

Το μοτίβο που παρατηρείται στον Πίνακα 3 είναι πως οι περιφράσεις που εντάσσονται στη δεύτερη κατηγορία έχουν στη συντριπτική πλειοψηφία των εμφανίσεων στο σώμα κειμένων ως αντικείμενο αναφοράς τη μηχανή, ενώ ακριβώς το αντίθετο συμβαίνει με τις περιφράσεις που δηλώνουν την ψυχική δέσμευση του μετέχοντα σε ερωτική σχέση. Αν αθροίσουμε τις εμφανίσεις που αντιστοιχούν στην πρώτη και τη δεύτερη κατηγορία των περιφράσεων, προσθέτοντας ως μεταβλητή το αντικείμενο αναφοράς, προκύπτει ο πίνακας 4 (οι εμφανίσεις των περιφράσεων *κορίτσι μου* και *ταίρι μου* δεν συνυπολογίζονται, καθώς δεν μπορούν ενταχθούν αποκλειστικά σε μία κατηγορία).

		Περιφράσεις με *μου*	
		ΔΕΣΜΕΥΣΗ	ΤΡΥΦΕΡΟΤΗΤΑ
Αντικείμενο αναφοράς	ΜΗΧΑΝΗ	18	156
	ΓΥΝΑΙΚΑ	154	14

Πίνακας 4

Εφαρμόζοντας διμεταβλητή ανάλυση, μέσω του στατιστικού τεστ χ2 βρίσκουμε εκ νέου πως το αντικείμενο αναφοράς επηρεάζει στατιστικά σημαντικά ($p < 0.001$) τον τρόπο με τον οποίο οι ομιλητές αναφέρονται σε αυτό. Οι περιφράσεις που εκφράζουν τρυφερότητα και διακρίνονται από πιο έντονη συναισθηματική εκφραστικότητα χρησιμοποιούνται κατά κόρον μεταφορικά για να αναφερθούν στη μηχανή. Απεναντίας, οι περιφράσεις που δηλώνουν την ψυχική δέσμευση, παρότι επίσης αντιστοιχίζουν εξέχοντα στοιχεία που μπορεί να χαρακτηρίζουν μία ερωτική σχέση (π.χ. μονιμότητα ή ενότητα), χρησιμοποιούνται τις περισσότερες φορές κυριολεκτικά για να αναφερθούν σε γυναίκα, ίσως λόγω της εμμεσότερα εκφραστικής και περισσότερο δηλωτικής φύσης τους.

Είναι εμφανές από τα παραπάνω δεδομένα πως η μεταφοροποίηση της μηχανής ως ερωτικής συντρόφου είναι εκτενέστατη στο σώμα κειμένων και γενικότερα στην κοινωνιόλεκτο των μοτοσικλετιστών. Καταρχάς, κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί πως για το construal της μηχανής ως γυναίκας πιθανώς εν μέρει ευθύνεται το θηλυκό γραμματικό γένος της λέξης *μηχανή*, αλλά και το συγκειμενικό πλαίσιο, αφού σε περιπτώσεις ονομασίας μοντέλων με αρσενικό γένος δεν παρατηρήθηκαν μεταφοροποιήσεις ως θηλυκού (π.χ. *ο λύκος είναι κουκλάρα* για το SYM Wolf). Ακόμα, πρέπει να αναλογιστούμε ότι η ελληνική μοτοσικλετιστική κοινότητα (και κατά συνέπεια το forum από όπου αντλήθηκαν τα δεδομένα του σώματος κειμένων) εκπροσωπείται στη συντριπτική της πλειοψηφία από ετεροφυλόφιλους άντρες. Βάσει αυτής της παραδοχής εξηγείται η μεγάλη παρατηρούμενη συχνότητα των εννοιακών μεταφορών Η ΜΗΧΑΝΗ

ΕΙΝΑΙ ΕΛΚΥΣΤΙΚΗ ΓΥΝΑΙΚΑ και Η ΜΗΧΑΝΗ ΕΙΝΑΙ ΕΡΩΤΙΚΗ ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ, ενώ στον αντίποδα οι μεταφορές Η ΜΗΧΑΝΗ ΕΙΝΑΙ ΕΛΚΥΣΤΙΚΟΣ ΑΝΤΡΑΣ και Η ΜΗΧΑΝΗ ΕΙΝΑΙ ΕΡΩΤΙΚΟΣ ΣΥΝΤΡΟΦΟΣ, αν και είναι πιθανόν να υφίστανται στην κοινωνιόλεκτο, δεν εντοπίστηκαν κατά την αναζήτηση των δεδομένων στο σώμα κειμένων.

Βέβαια, τα παραπάνω δεν αιτιολογούν πλήρως το ισχυρό ερωτικό στοιχείο που εμφανίζει η συγκεκριμένη μεταφοροποίηση στα δεδομένα, και συνεπώς η κινητοποίηση του construal της μοτοσικλέτας ως ερωτικής συντρόφου πρέπει να αναζητηθεί και αλλού. Η μεταφοροποίηση της μηχανής ως γυναίκας (και συνακολούθως ως ερωτικής συντρόφου) φαίνεται να αφορμάται αποκλειστικά από το βίωμα της οδήγησης και όχι από τη φυσική υπόσταση της μηχανής, όπως άλλες μεταφοροποιήσεις που βρέθηκαν στο σώμα κειμένων, π.χ.:

(3) Η ΜΗΧΑΝΗ ΕΙΝΑΙ ΚΑΘΙΣΤΙΚΟ ΕΠΙΠΛΟ
… άντε και σου πλάγιασε… ποιος θα σηκώσει αυτό το *ντιβανομπάουλο* των 220 κιλών; …

Αυτό σημαίνει πως η μεταφορά αναδύεται λόγω της ενσώματης εμπειρίας της μοτοσικλετιστικής οδήγησης και πιο συγκεκριμένα της σωματικής σχέσης που έχει ο αναβάτης με το όχημά του. Η τοποθέτηση του αναβάτη είναι τέτοια, με τη μοτοσικλέτα ουσιαστικά ανάμεσα στα πόδια του, ώστε να υπάρχει άμεση αίσθηση των δονήσεων και της θερμοκρασίας που παράγεται από τον κινητήρα. Δεν είναι, επομένως, παράλογο να υποθέσουμε ότι μία τέτοιου είδους στενή σωματική επαφή κινητοποιεί ερωτικές συνδηλώσεις.

Επιπρόσθετα, η ερωτική σχέση με τη μοτοσικλέτα, όπως θεωρείται (is construed) από τον αναβάτη, είναι δυνατόν να απορρέει από αναγκαιότητα, δεδομένων των όρων που επιβάλλει η μοτοσικλετιστική οδήγηση, όπως η εξαιρετικά υψηλή επικινδυνότητα. Στο σώμα κειμένων, άλλωστε, απαντούν συχνά μεταφοροποιήσεις όπως οι παρακάτω:

(4) Η ΜΟΤΟΣΙΚΛΕΤΙΣΤΙΚΗ ΟΔΗΓΗΣΗ ΕΙΝΑΙ ΠΟΛΕΜΟΣ
… πρέπει να καταλάβουμε ότι η οδήγηση στους δρόμους *είναι πόλεμος* …
… Ό,τι και να έγινε, ξέχασέ το, καθημερινά στους δρόμους *μαχόμαστε* …

Πράγματι, λοιπόν, η μοτοσικλετιστική οδήγηση εννοιοποιείται ως ένα ζήτημα ζωής και θανάτου, καθιστώντας το καθήκον του αναβάτη να ανταπεξέλθει στους οδικούς κινδύνους, οι οποίοι μεταφοροποιούνται ως πολεμικές συνθήκες, ως ύψιστη προτεραιότητα. Για να επιτευχθεί αυτό, απαιτείται άψογη συνέργεια και πλήρης εναρμόνιση των κινήσεων του αναβάτη και της συμπεριφοράς της μηχανής. Αυτή η ενοποιημένη δράση εντοπίζεται σε γλωσσικές μεταφορές του σώματος κειμένων:

(5) … Από την πρώτη μέρα που την καβάλησα νιώθω ότι *είναι ένα με εμένα* …
… μη ξεχνάς, τα μοτόρια μας είναι οι αγάπες μας, *το άλλο μας μισό* …

Δεν είναι σύμπτωση πως οι παραπάνω μεταφορές - όπως και το *ταίρι μου* παραπάνω - αποτελούν τυπικές πραγματώσεις μίας από τις πλέον θεμελιακές εννοιακές μεταφορές για τον έρωτα, Ο ΕΡΩΤΑΣ ΕΙΝΑΙ Η ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΥΟ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΩΝ ΜΕΡΩΝ. Σύμφωνα με την αυτή, ο έρωτας νοείται ως ανάγκη, καθώς ένα μέρος μόνο του θεωρείται ως δυσλειτουργικό ή ανήμπορο να λειτουργήσει κανονικά χωρίς το έτερο συμπληρωματικό του μέρος (Kövecses 1986). Εκτός, λοιπόν, της σωματικής εγγύτητας, αναβάτης και μηχανή λειτουργούν «σαν ένα» μέσα από την ανάγκη για αντιμετώπιση αντιξοοτήτων, όπως ακριβώς οι μετέχοντες σε μία ερωτική σχέση.

4. **ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

Όπως είδαμε, η μεταφοροποίηση της μηχανής ως ερωτικής συντρόφου στη γλώσσα των μηχανόβιων είναι εξαιρετικά διαδεδομένη, παραγωγική και ποικιλόμορφη. Οι μεταφορές αυτές, πέρα από τον κοινωνικό ρόλο που επιτελούν, εδραιώνοντας και ενισχύοντας την ταυτότητα των μοτοσικλετιστών ως μελών της κοινωνικής ομάδας, επιδεικνύουν μεγάλη εκφραστικότητα. Πιο συγκεκριμένα, φάνηκε ξεκάθαρα η λειτουργία τους ως μηχανισμού έκφρασης συναισθημάτων (Foolen 2012. Theodoropoulou 2012α, 2012β), αφού μέσω των μεταφορών οι ομιλητές εκφράζουν για τα οχήματά τους γοητεία, θαυμασμό και τρυφερότητα. Μάλιστα, η στατιστική ανάλυση των δεδομένων έδειξε ότι οι περιφράσεις που μεταφοροποιούν τη μηχανή ως ερωτική σύντροφο εκφράζουν εντονότερα την ερωτική έλξη και τη συναισθηματική επένδυση που επιδεικνύουν οι αναβάτες, σε σχέση με τις αντίστοιχες κυριολεκτικές. Έτσι, επιβεβαιώνεται η ταξινόμηση της γλώσσας των μηχανόβιων ως εκφραστικής κοινωνιολέκτου. Ακόμα, η μεταφοροποίηση της μηχανής ως ερωτικής συντρόφου αφορμάται και κινητοποιείται από το ίδιο το βίωμα και την έντονη εμπειρία της μοτοσικλετιστικής οδήγησης, αλλά και τους συγκεκριμένους όρους που αυτή επιβάλλει, καλώντας τον αναβάτη να ανταπεξέλθει στις πολυάριθμες προκλήσεις των ελληνικών δρόμων, με μόνη του σύντροφο τη μηχανή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Barcelona 2001: A. Barcelona, On the systematic contrastive analysis of conceptual metaphors: Case studies and proposed methodology. In M. Pütz, S. Niemeier & R. Dirven (eds.), *Applied cognitive linguistics II: Language pedagogy* (pp. 117–146). Berlin: Mouton de Gruyter.

Deignan 2008: A. Deignan, Corpus linguistics and metaphor. In R. W. Gibbs (ed.), *The Cambridge handbook of metaphor and thought* (pp. 280–294). Cambridge: Cambridge University Press.

Delhaye & Marot 2015: A. Delhaye, L. Marot, *The Motorcycling Community in Europe*. Deliverable 9 of the EC/MOVE/C4 project RIDERSCAN.

Foolen 2012: A. Foolen, The relevance of emotion for language and linguistics. In A. Foolen, M. Ludtke, P. Racine & J. Zlatev (eds.), *Moving ourselves, moving others: Motion and emotion in intersubjectivity, consciousness and language* (pp. 347–368). Amsterdam: John Benjamins.

Gibbs 1994: R. W. Gibbs, *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.

Grabias 1994: S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych: Podstawy socjolingwistyki i logopedii*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Kövecses, Ambrus, Hegedűs, Imai & Sobczak 2019: Z. Kövecses, L. Ambrus, D. Hegedűs, R. Imai, A. Sobczak, The lexical vs. the corpus-based method in the study of metaphors. In M. Bolognesi, M. Brdar & K. Despot (eds.), *Metaphor and metonymy in the digital age* (pp. 149–173). Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Kövecses 2000: Z. Kövecses, *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses 1986: Z. Kövecses, *Metaphors of anger, pride and love: A lexical approach to the structure of concepts*. Amsterdam: Benjamins

Lakoff & Johnson 1999: G. Lakoff, M. Johnson, *Philosophy in the flesh: The embodied mind and its challenge to western thought*. New York: Basic Books.

Lakoff & Johnson 1980: G. Lakoff, M. Johnson, *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

Ortony 1975: A. Ortony, Why metaphors are necessary and not just nice. *Educational Theory*, *25*(1), 45–53.

Semino 2008: E. Semino, *Metaphor in discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.

Steen, Dorst, Herrmann, Kaal, Krennmayr & Pasma 2010: G. Steen, A. Dorst, J. Herrmann, A. Kaal, T. Krennmayr, T. Pasma, *A method for linguistic metaphor identification: From MIP to MIPVU*. Amsterdam: John Benjamins Publishing.

Stefanowitsch 2020: A. Stefanowitsch, *Corpus linguistics: A guide to the methodology*. Berlin: Language Science Press.

Theodoropoulou 2012α: M. Theodoropoulou, Metaphor-metonymies of joy and happiness in Greek: Towards an interdisciplinary perspective. *Review of Cognitive Linguistics. Published under the auspices of the Spanish Cognitive Linguistics Association*, *10*(1), 156–183.

Theodoropoulou 2012β: M. Theodoropoulou, The emotion seeks to be expressed: Thoughts from a linguist's point of view. In A. Chaniotis (ed.), *Unveiling emotions: Sources and methods for the study of emotions in the Greek world* (pp. 433–468). Stuttgard: Franz Steiner Verlag.

Wilkoń 1989: A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. Katowice: Wydaw-nictwo Uniwersytetu Śląskiego.

Yates 1996: S. J. Yates, Oral and written linguistic aspects of computer conferencing: A corpus-based study, In S. C. Herring (ed.), *CMC: Linguistics, social and cross-cultural perspectives*, 29–46. Amsterdam: John Benjamins.

Zhao 2017: B. Zhao, Web scraping. In L. A. Schintler & C. L. McNeely (eds.), *Encyclopedia of big data*. Berlin: Springer.

Αρβανιτόπουλος 2006: Μ. Αρβανιτόπουλος, *Η ιστορία του ελληνικού μοτοσυκλετισμού*. Αθήνα: Motortech.

Σώμογλου 2023: Ά. Σώμογλου, *Μεταφορά και κοινωνιόλεκτος: Η μηχανη στη γλώσσα των μηχανόβιων* [Μεταπτυχιακή Διατριβή]. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Angelos Somoglou
Aristotle University of Thessaloniki
School of Philology

METAPHOR AND SOCIOLECT:
MOTORCYCLES AS THE SIGNIFICANT OTHER

Summary

Motorcycle riding is quite popular in Greece and two-wheeler culture is, admittedly, deeply rooted. Furthermore, Greek motorcyclists use their own linguistic variety, the so-called 'language of bikers'. Given that this sociolect is highly expressive, it is no wonder that a vast amount of metaphors can be found in it. Motorcycles, being the epicenter of the riding experience and, consequently, the thematic core of the Greek motorcyclist sociolect, are metaphorized rather extensively. Actually, among the most productive conceptual metaphors which incorporate MOTORCYCLES as their target-domain is the one personifying them as beautiful women, or even as the riders' romantic partners. In this corpus-based study we take a look at these specific conceptual metaphors, in an effort to identify any patterns they may present, utilizing inferential statistics methods. We also investigate how the metaphorical mappings are related to the experience of motorcycle riding and what motivates their emergence.

Keywords: Conceptual metaphor, Sociolect, Corpora, Inferential statistics

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch41

Χριστίνα Τακούδα[1]
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Σχολείο Νέας Ελληνικής Γλώσσας

ΕΞ ΑΠΟΣΤΑΣΕΩΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ Γ2 ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΩΣ ΔΕΥΤΕΡΗ/ΞΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ

Στο άρθρο αυτό καταθέτουμε μια πρόταση ακαδημαϊκού γραμματισμού που υλοποιείται με μεθόδους εξ αποστάσεως διδασκαλίας. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα κατάκτησης του επιπέδου Γ2 στην ελληνική ως δεύτερη/ξένη γλώσσα, το οποίο σχεδιάστηκε αρχικά για να ανταποκριθεί στην αναγκαστική συνθήκη της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης λόγω πανδημίας, αλλά μετεξελίχθηκε σε αυτόνομο πρόγραμμα διδασκαλίας μέσω διαδικτύου. Παρουσιάζουμε χαρακτηριστικά του λόγιου επιπέδου και τις δυσκολίες κατάκτησης του ακαδημαϊκού λόγου από μη φυσικούς ομιλητές της ελληνικής. Αναλύουμε τα χαρακτηριστικά της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και περιγράφουμε τον σχεδιασμό και την υλοποίηση ενός προγράμματος γλωσσικής διδασκαλίας με συνδυασμό μεθόδων σύγχρονης και ασύγχρονης μάθησης στο πλαίσιο της διά βίου εκπαίδευσης ενηλίκων. Η εμπειρία που κερδήθηκε από την προσαρμογή της εκπαίδευσης στις έκτακτες συνθήκες της πανδημίας μπορεί να αξιοποιηθεί για τον σχεδιασμό εκπαιδευτικών προγραμμάτων γενικότερα και για την εξ αποστάσεως διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας ειδικότερα.

Λέξεις-κλειδιά: Ελληνική ως δεύτερη/ξένη γλώσσα, Διδασκαλία εξ αποστάσεως, Ακαδημαϊκός γραμματισμός, Λόγιο επίπεδο, Moodle

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις περιγραφές του επιπέδου Γ2 (Άριστη Χρήση) στα αναλυτικά προγράμματα για τη διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας (Ιακώβου & Μπέλλα 2004) και για την πιστοποίηση επάρκειας της ελληνομάθειας (Αντωνοπούλου κ.ά. 2013), η λόγια υφολογική ποικιλία καταλαμβάνει το μεγαλύτερο μέρος της εκάστοτε στοχοθεσίας. Η κατάκτηση του λόγιου επιπέδου αποτελεί ζητούμενο σε επικοινωνιακές περιστάσεις που άπτονται της γλώσσας της διοίκησης, του τύπου και της επιστήμης, ενώ λόγια στοιχεία εμφανίζονται

[1] christak@smg.auth.gr

ενίοτε και στην καθημερινή επικοινωνία (Φλιάτουρας κ.ά. 2019), στον χιουμοριστικό λόγο και στη γλώσσα των νέων (Καμηλάκη 2019). Ειδικότερα, η κατάκτηση του ακαδημαϊκού λόγου αφορά τις κύριες περιστάσεις επικοινωνίας στις οποίες καλείται να ανταποκριθεί ο υποψήφιος του επιπέδου Γ2 και οι οποίες διαφοροποιούν το επίπεδο Άριστης Χρήσης από τα άλλα επίπεδα γλωσσομάθειας, όπως:

> *να παρακολουθεί εξειδικευμένες διαλέξεις και παρουσιάσεις ως μέλος ενεργού ακροατηρίου, να μπορεί να κατανοεί με πολύ μικρές πιθανότητες παρανόησης όλα σχεδόν τα είδη γραπτών κειμένων, σύνθετα, εξειδικευμένα και λογοτεχνικά, να μπορεί να επιχειρηματολογήσει, να κάνει μια δημόσια ανακοίνωση, να προσφωνήσει ένα ακροατήριο και να κρατά σημειώσεις σε διαλέξεις ή σεμινάρια […] αλλά και να γράφει αναφορές και δοκίμια για μια ποικιλία θεμάτων* (Αντωνοπούλου κ.ά. 2013: 254–255).

Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται ένα διαδικτυακό πρόγραμμα κατάκτησης του λόγιου επιπέδου με έμφαση στον ακαδημαϊκό λόγο. Στο θεωρητικό πλαίσιο α) αναλύονται χαρακτηριστικά του ελληνικού ακαδημαϊκού λόγου, όπως προέκυψαν από έρευνα για τη διδασκαλία του σε μη φυσικούς ομιλητές προχωρημένου επιπέδου (Τακούδα 2016) και β) παρουσιάζονται οι βασικές αρχές σχεδιασμού προγραμμάτων σύγχρονης και ασύγχρονης μάθησης με χρήση Νέων Τεχνολογιών. Η διδακτική πρόταση που καταθέτουμε για το επίπεδο Γ2 αφορά τη διδασκαλία του ακαδημαϊκού λόγου στην ελληνική ως δεύτερη/ξένη γλώσσα αποκλειστικά με χρήση Νέων Τεχνολογιών. Η συλλογή ενθογραφικών δεδομένων από τους πρώτους κύκλους εφαρμογής του προγράμματος οδηγεί σε παρατηρήσεις για την εξ αποστάσεως διδασκαλία της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας και σε συμπεράσματα ανάλογα με εκείνα των θεωρητικών ερευνών για την κατάκτηση του λόγιου επιπέδου στην ελληνική γλώσσα (Φλιάτουρας & Αναστασιάδη 2019).

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.1. Χαρακτηριστικά του ακαδημαϊκού λόγου

Ο γενικά παραδεκτός ορισμός του λόγιου επιπέδου από τους Αναστασιάδη και Φλιάτουρα (2004) προτάσσει το χρηστικό έναντι του ετυμολογικού κριτηρίου για τον χαρακτηρισμό ενός στοιχείου ως [+/- λόγιου] και την τοποθέτησή του σε ένα συνεχές βαθμού λογιότητας που αφορά όλα τα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης (φωνολογικό, μορφολογικό, σημασιολογικό, συντακτικό, πραγματολογικό). Το χρηστικό κριτήριο, όπως έχει αποδειχθεί από νεότερες έρευνες (βλ. Φλιάτουρας & Αναστασιάδη 2019), υπερισχύει του ετυμολογικού και ευθύνεται για το ότι στη σύγχρονη ΝΕ, στοιχεία κληρονομημένα από παλαιότερες φάσεις της γλώσσας

γίνονται αισθητά ως αποκλίνοντα/περιφερειακά και χρησιμοποιούνται ως επί το πλείστον σε επίσημες/τυπικές περιστάσεις επικοινωνίας.

Η λόγια υφολογική ποικιλία αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό του ακαδημαϊκού λόγου, όπως αυτός εκφέρεται στη γλώσσα της επιστήμης και, στις εκλαϊκευμένες εκδοχές του, στη γλώσσα του τύπου. Καθολικά χαρακτηριστικά της γλώσσας της επιστήμης (Haliday & Martin 1993), όπως περιγράφηκαν για την ελληνική γλώσσα (Αραποπούλου & Γιαννουλοπούλου 2001), είναι τα εξής: κυκλικότητα ορισμών, λεξική πυκνότητα, χρήση ειδικού λεξιλογίου, ονοματοποίηση, προτίμηση παθητικής σύνταξης, συντακτική αμφισημία και σταθερή ρητορική δομή των ακαδημαϊκών κειμενικών ειδών. Ειδικότερα σε ό,τι αφορά τους μηχανισμούς συνοχής και συνεκτικότητας στα ελληνικά ακαδημαϊκά κείμενα, η Λέκκα (2005) αναφέρει μορφολογική και σημασιολογική επανάληψη, αντωνυμική αναφορά, υποτακτική σύνδεση προτάσεων, συνεκτική λειτουργία ρηματικού χρόνου και όψης και χρήση κειμενικών δεικτών που δηλώνουν σχέσεις αντίθεσης, επεξήγησης, αιτιότητας, λογικής ακολουθίας, χρονικής διαδοχής κ.ά.

Σε ένα δεύτερο επίπεδο συγκριτικής ρητορικής ανάλυσης των κειμενικών ειδών (Koutsantoni 2005· Κουτσουλέλου 2009), προκύπτει ότι ο ελληνικός ακαδημαϊκός λόγος είναι περισσότερο εμφατικός και διδακτικός από το αγγλοσαξονικό πρότυπο, τείνει να συμφωνεί παρά να αμφισβητεί την αυθεντία προτάσσοντας το παραγωγικό έναντι του επαγωγικού μοντέλου συλλογισμού, παρουσιάζει σαφή προτίμηση σε στρατηγικές έμφασης, αλλά χρησιμοποιεί και στρατηγικές μετριασμού, όπως απρόσωπα ρήματα και απρόσωπες εκφράσεις (π.χ. *φαίνεται, προκύπτει, είναι πιθανόν*). Τα παραπάνω χαρακτηριστικά συνδέονται με την ισχυρή παρουσία του δοκιμιακού λόγου στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα (Hatzitheodorou & Mattheoudakis 2011) και το υψηλό κύρος που απολαμβάνει διαχρονικά ο θεσμός της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην ελληνική κοινωνία. Συνεπώς, μη φυσικοί ομιλητές οι οποίοι προέρχονται από άλλα εκπαιδευτικά συστήματα με ενδεχομένως διαφορετικά πολιτισμικά καθορισμένα χαρακτηριστικά του ακαδημαϊκού λόγου είναι σημαντικό όχι μόνο να αποκωδικοποιούν, αλλά και να χρησιμοποιούν με επιτυχία τις εν λόγω στρατηγικές, όπως απαιτείται για την επιτυχή κατάκτηση του επιπέδου Γ2.

2.2. Εξ αποστάσεως εκπαίδευση και συστήματα διαχείρισης μάθησης

Ο όρος «εξ αποστάσεως εκπαίδευση» έχει οριστεί διαχρονικά με διάφορους τρόπους, τρία όμως είναι τα κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ των ορισμών: α) η φυσική απόσταση εκπαιδευτή και εκπαιδευομένων β) το οργανωμένο πλαίσιο διδασκαλίας μέσω ενός εκπαιδευτικού οργανισμού και γ) το είδος του εκπαιδευτικού υλικού ανάλογα με το μέσο με το οποίο πραγματοποιείται η διδασκαλία (Σοφός κ.ά. 2015: 41–42). Στη σύγχρονη εκδοχή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, μέσω διαδικτύου, η Ηλεκτρονικά Υποβοηθούμενη Μάθηση με

ψηφιακό πολυμεσικό υλικό (Computer Assisted Learning), υποστηρίζεται από συστήματα Τεχνολογικά Διαμεσολαβημένης Επικοινωνίας (Computer Mediated Communication) τα οποία επιτρέπουν τη διάδραση και υποστήριξη της μαθησιακής διαδικασίας. Η ηλεκτρονική επικοινωνία μπορεί να είναι ασύγχρονη, αξιοποιώντας εργαλεία όπως e-mail, blog, forum, wiki ή σύγχρονη με πλατφόρμες τηλεδιάσκεψης και ταυτόχρονης ανταλλαγής αρχείων και μηνυμάτων (π.χ. Skype, Messenger, Zoom, Webex κ.ά.).

Τα πλεονεκτήματα της ασύγχρονης μάθησης είναι η ευελιξία και η αυτονομία που παρέχεται στους εκπαιδευόμενους να οργανώσουν οι ίδιοι τον χρόνο τους και τη μελέτη του υλικού σε μια ανακαλυπτική πορεία προς τη γνώση (Hrastinsky 2008), γεγονός που συνάδει μεταξύ άλλων και με τις ανάγκες της εκπαίδευσης ενηλίκων (Κόκκος 1998). Από την άλλη πλευρά, η σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση εμφανίζει άλλα πλεονεκτήματα: οι εκπαιδευόμενοι εμπλέκονται ψυχολογικά και συναισθηματικά περισσότερο στην εκπαιδευτική διαδικασία, το κίνητρο συμμετοχής τους ενισχύεται, όταν υπάρχει άμεση ανταπόκριση από τους εκπαιδευτές και τους συναδέλφους τους και διευκολύνεται η ομαδική εργασία. Διαμορφώνονται έτσι κοινότητες μάθησης και δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για δυναμική συν-οικοδόμηση της γνώσης μέσα από διαπραγμάτευση και μετασχηματιστική πρακτική, κατά τις επιταγές του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού. Για τους παραπάνω λόγους, ο συνδυασμός σύγχρονης και ασύγχρονης μάθησης (Hrastinsky 2008) είναι προτιμώμενη και κοινή πρακτική σε πολλά εκπαιδευτικά ιδρύματα (π.χ. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο), προκειμένου να επωφεληθούν οι εκπαιδευόμενοι από τα πλεονεκτήματα της κάθε διαδικασίας.

Τα Συστήματα Διαχείρισης Μάθησης (Learning Management Systems), γνωστά και ως πλατφόρμες e-learning, είναι ειδικά σχεδιασμένα εκπαιδευτικά λογισμικά, τα οποία μέσα από ένα ασφαλές διαδικτυακό περιβάλλον παρέχουν δυνατότητες ανάρτησης περιεχομένου, αξιολόγησης, επικοινωνίας και διαχείρισης της ηλεκτρονικής τάξης ως ενιαίας υπηρεσίας (Pina 2010). Η πλέον διαδεδομένη πλατφόρμα παγκοσμίως είναι το Moodle, ένα ελεύθερο λογισμικό ανοιχτού κώδικα που βασίζεται στη θεωρία του κοινωνικού κονστρουκτιβισμού και υποστηρίζεται από μία παγκόσμια κοινότητα που το εξελίσσει διαρκώς. Βασικό του πλεονέκτημα είναι ότι «ευνοεί την εμπλοκή όλων των συμμετεχόντων σε βιωματικές εμπειρίες μάθησης και διάδρασης, που επιτρέπουν τη συνοικοδόμηση των γνώσεων» (Ευθυμιάδου & Σανσονίου 2015: 218).

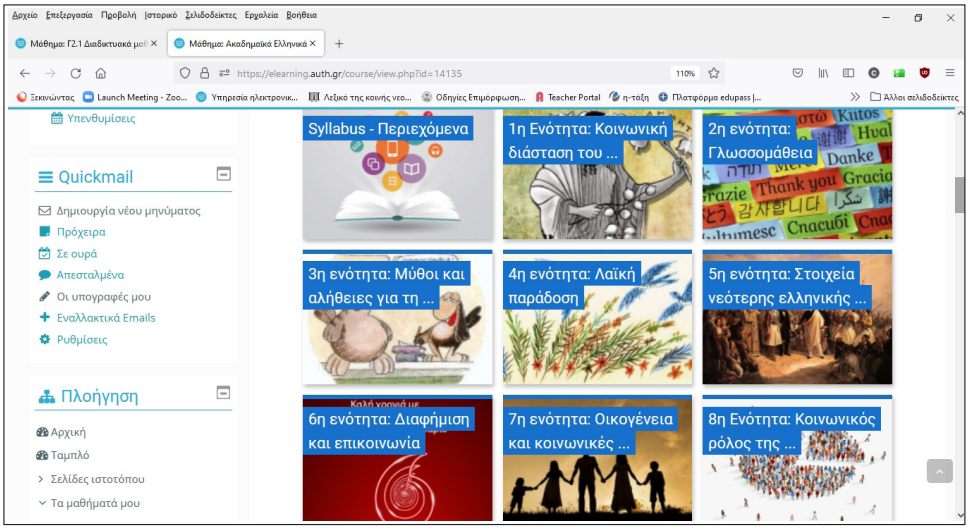
3. ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Το πρόγραμμα «Διαδικτυακά μαθήματα της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας – Επίπεδο Γ2» διαμορφώθηκε, σε μια πρώτη μορφή, κατά το εαρινό εξάμηνο 2020 για να καλύψει τις ανάγκες εξ αποστάσεως εκπαίδευσης δύο διαφορετικών ομάδων μη φυσικών ομιλητών προχωρημένης ελληνομάθειας: α) των αλλοδαπών φοιτητών του ΑΠΘ που διδάσκονται ελληνικά για ακαδημαϊκούς σκοπούς στο πέμπτο και έκτο εξάμηνο των σπουδών τους και β) των σπουδαστών επιπέδου Γ2 του Σχολείου Νέας Ελληνικής Γλώσσας (ΣΝΕΓ). Βασικός στόχος ήταν η απρόσκοπτη συνέχιση και ολοκλήρωση των μαθημάτων, η φυσική διεξαγωγή των οποίων διακόπηκε απότομα λόγω των περιοριστικών μέτρων για την αντιμετώπιση της πανδημίας Covid-19. Στο πλαίσιο αυτό και με γνώμονα τις θεωρητικές αρχές της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, σχεδιάστηκε μια σειρά μαθημάτων γενικού και ειδικού ακαδημαϊκού γραμματισμού στην πλατφόρμα Moodle που υποστηρίζεται από την Υπηρεσία Ηλεκτρονικών Μαθημάτων (e-learning) του ΑΠΘ. Τα διαδικτυακά μαθήματα επαναλήφθηκαν κατά τους μήνες Αύγουστο-Σεπτέμβριο 2020 στο θερινό πρόγραμμα του ΣΝΕΓ, όπου το πρωτότυπο ψηφιακό υλικό για το επίπεδο Γ2 δοκιμάστηκε πιλοτικά άλλη μία φορά, πριν πάρει την τελική του μορφή ως ένα ολοκληρωμένο, αποκλειστικά εξ αποστάσεως πρόγραμμα γλωσσικής διδασκαλίας.

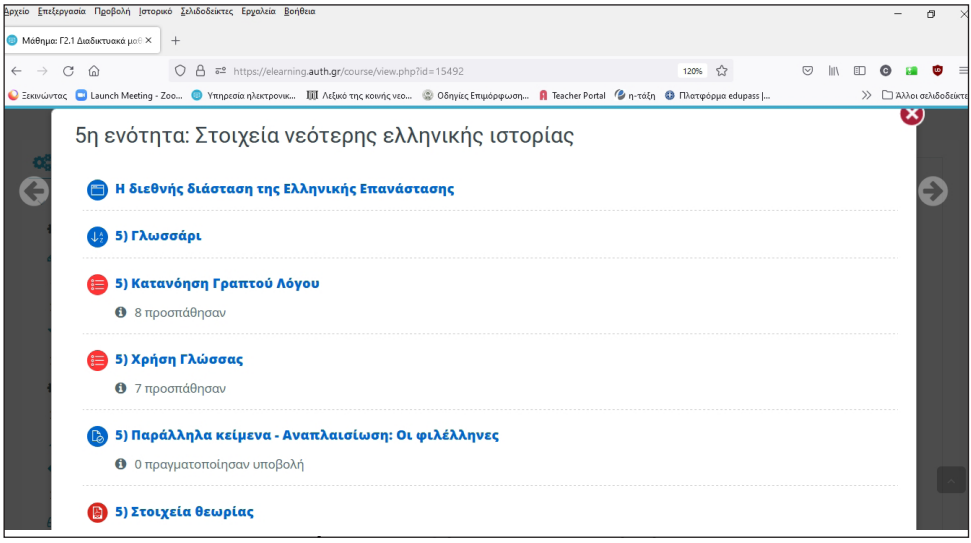
Το πρόγραμμα, που προσφέρεται πλέον σε δύο κύκλους (Γ2.1 και Γ2.2) από το Κέντρο Επιμόρφωσης και Δια Βίου Μάθησης (ΚΕΔΙΒΙΜ) ΑΠΘ, απευθύνεται σε ένα ευρύ κοινό ομιλητών της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας οι οποίοι έχουν κατακτήσει το επίπεδο Πολύ Καλής Γνώσης (Γ1) με συστηματική διδασκαλία και επιθυμούν να βελτιώσουν περαιτέρω τις επικοινωνιακές τους δεξιότητες, να διαβάζουν επιστημονικά και δοκιμιακά κείμενα από το πρωτότυπο και γενικότερα, να διατηρήσουν επαφή με τη σύγχρονη ελληνική πραγματικότητα. Οι άνθρωποι αυτοί ζουν κυρίως εκτός Ελλάδας και δυσκολεύονται ή αδυνατούν να παρακολουθήσουν ένα πρόγραμμα διδασκαλίας με φυσική παρουσία, ενώ ελκύονται από τη συνθήκη της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης που τους επιτρέπει να καθορίζουν ο ίδιοι τον ρυθμό και την πορεία της μάθησης, ιδίως όσον αφορά τις πλέον απαιτητικές δεξιότητες κατανόησης και παραγωγής γραπτού λόγου. Τα διαδικτυακά μαθήματα απευθύνονται επίσης σε ανθρώπους για τους οποίους η ελληνική είναι γλώσσα πολιτιστικής κληρονομιάς και συχνά καλούνται να την διδάξουν, συνήθως σε χαμηλότερα επίπεδα, στο εξωτερικό.

Η διάρκεια του προγράμματος είναι εννέα εβδομάδες ανά κύκλο σπουδών, στα πρότυπα του “Online Greek Course”, ενός θεσμοθετημένου και δοκιμασμένου επί σειρά ετών διαδικτυακού προγράμματος για τα επίπεδα A1-B2 (Sechidou et al. 2020). Όπως το παραπάνω, το πρόγραμμα για το επίπεδο Γ2 υλοποιείται αποκλειστικά εξ αποστάσεως με συνδυασμό τεχνολογιών ασύγχρονης και

σύγχρονης μάθησης. Το ασύγχρονο κομμάτι αναφέρεται στην ατομική μελέτη και διάδραση με το *μαθησιακό περιεχόμενο*, το οποίο αναπτύσσεται με τη μορφή *ψηφιακών πόρων* στο Moodle: πολυτροπικά κείμενα, ηλεκτρονικά γλωσσάρια, διαδραστικά κουίζ, ανάθεση εργασιών, υποστηρικτικό υλικό και παράλληλα κείμενα, εικόνες και βίντεο είναι ορισμένοι από αυτούς (βλ. Εικόνες 1 και 2).

Εικόνα 1: Πολυτροπικές θεματικές ενότητες στην ψηφιακή πλατφόρμα

Εικόνα 2: Διαθέσιμοι ψηφιακοί πόροι

Έτερο σημαντικό μέρος του σχεδιασμού αποτελούν τα *εργαλεία διαχείρισης μάθησης* που παρέχει η πλατφόρμα, από τα οποία αξιοποιούνται κυρίως η διόρθωση εργασιών και ανατροφοδότηση, η παρακολούθηση προσπαθειών και στατιστικών στα κουίζ, οι αναφορές βαθμολογητή και οι ατομικές αναφορές των εκπαιδευόμενων, η ομαδική αποστολή μηνυμάτων και τα φόρουμ ανακοινώσεων και διαλόγου. Σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση μιας διαδικτυακής κοινότητας μάθησης (Κουτσογιάννης & Μάτος 2015) κατέχει το φόρουμ διαλόγου των εκπαιδευομένων σε ζητήματα σχετικά με τις θεματικές του μαθήματος.

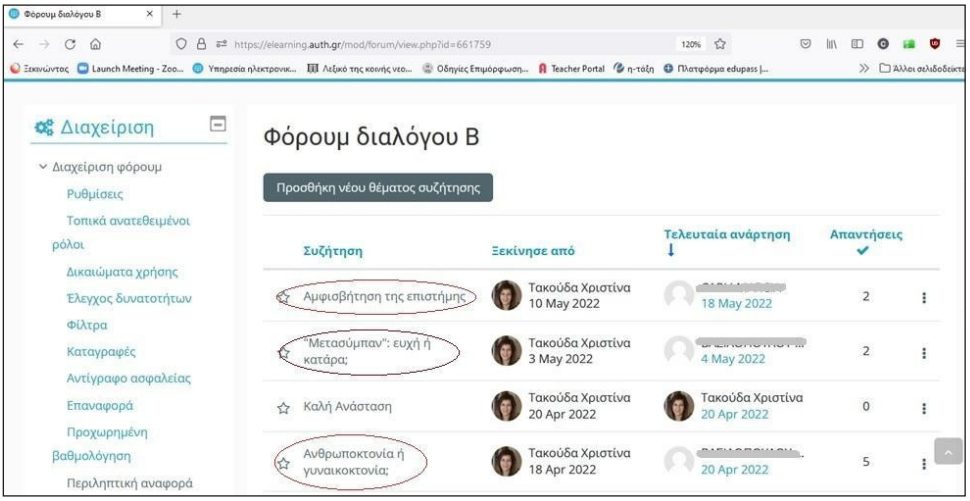
Το σύγχρονο κομμάτι του προγράμματος συνίσταται σε εβδομαδιαίες τρίωρες τηλεδιασκέψεις στο Zoom (συνολικής διάρκειας 27 ωρών) που συμβάλλουν στην ενίσχυση της κοινότητας μάθησης, διαμορφώνοντας έτσι ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα ακαδημαϊκού γραμματισμού (βλ. σχήμα 1).

Σχήμα 1: Βασικά συστατικά του προγράμματος

Οι μεθοδολογικές αρχές της διδασκαλίας προέρχονται από τρεις συναφείς γλωσσοδιδακτικούς λόγους (Κουτσογιάννης 2017): τους λόγους των κειμενικών ειδών, των πολυγραμματισμών και του κριτικού γραμματισμού. Από την παιδαγωγική των κειμενικών ειδών υιοθετούμε την κειμενοκεντρική προσέγγιση των μορφο-συντακτικών φαινομένων που διαμορφώνουν την ακαδημαϊκή υφολογική ποικιλία. Βασικά κειμενικά είδη του μαθησιακού υλικού είναι το επιστημονικό άρθρο και το ακαδημαϊκό σύγγραμμα διαφόρων επιστημονικών κλάδων, από όπου επιλέγονται αυτούσια αποσπάσματα 1000-1300 λέξεων. Ως παράλληλα κείμενα, αξιοποιούμε βίντεο, διαφημίσεις, συνεντεύξεις ειδικών, σχόλια σε ιστολόγια, αποσπάσματα λογοτεχνικών έργων κλπ. Από τον λόγο των πολυγραμματισμών υιοθετούμε τις έννοιες της πολυτροπικότητας και διακειμενικότητας για τον σχεδιασμό των μαθησιακών πόρων (Kress 2010) και οργανώνουμε τη διδασκαλία με άξονα τα τέσσερα βασικά στάδια του

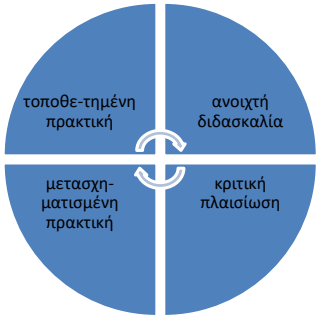
παιδαγωγικού μοντέλου (Kalantzis & Cope 2013): *τοποθετημένη πρακτική, ανοιχτή διδασκαλία, κριτική πλαισίωση και μετασχηματισμένη πρακτική*. Τέλος, αξιοποιούμε τη φιλελεύθερη/ανθρωπιστική παράδοση του κριτικού γραμματισμού (Κουτσογιάννης 2017: 253–254) για την ανάδειξη των προθέσεων του συγγραφέα και για την αναπλαισίωση με συναφή και επίκαιρα θέματα συζήτησης στο φόρουμ και στις τηλεδιασκέψεις, όπως οι γυναικοκτονίες, η τεχνητή νοημοσύνη, το αντιεμβολιαστικό κίνημα κλπ. (βλ. Εικόνα 3).

Εικόνα 3: Ενδεικτικά θέματα συζήτησης στο φόρουμ

4. ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Ακολουθούν παρατηρήσεις από τους πρώτους κύκλους εφαρμογής του προγράμματος βασισμένες σε εθνογραφικά δεδομένα που προέρχονται από τις γλωσσικές παραγωγές των εκπαιδευομένων στη διαδικτυακή πλατφόρμα, από τα στατιστικά επιτυχίας στα γλωσσικά κουίζ, από τα ερωτηματολόγια αξιολόγησης και από τις σημειώσεις της διδάσκουσας. Έχοντας οργανώσει το υλικό με βάση τα τέσσερα στάδια του μοντέλου «Μάθηση μέσω σχεδιασμού», (Kalantzis & Cope 2013), ακολουθούμε το ίδιο κυκλικό μοντέλο για τη συγκριτική παρουσίαση του σχεδιασμού και ανασχεδιασμού ορισμένων πτυχών του προγράμματος (βλ. Σχήμα 2).

Σχήμα 2: Τα τέσσερα στάδια του μοντέλου των πολυγραμματισμών

4.1. Τοποθετημένη πρακτική

Το στάδιο αυτό αφορά την επιλογή των θεματικών ενοτήτων και το είδος των κειμένων που τις πλαισιώνουν. Στις θεματικές ενότητες του πρώτου κύκλου (Γ2.1) αντιπροσωπεύονται κυρίως οι ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες (αναφέρουμε ενδεικτικά τρεις τίτλους: «Μύθοι και αλήθειες για τη γλώσσα», «Στοιχεία νεότερης ελληνικής ιστορίας», «Κοινωνική διάσταση του αρχαίου μύθου»), ενώ στον δεύτερο κύκλο (Γ2.2) που αναπτύχθηκε μεταγενέστερα, οι θεματικές είναι περισσότερο προσανατολισμένες σε κοινωνικά ζητήματα που απασχολούν την κοινή γνώμη, λαμβάνοντας υπόψη τα σχόλια των εκπαιδευομένων στα ερωτηματολόγια αξιολόγησης[2]. Αναφέρουμε ενδεικτικά: «Διαδίκτυο και 'Μετασύμπαν'», «Κλιματική κρίση» και «Κοινωνικός ρόλος της επιστήμης» (βλ. Εικόνα 4). Η τοποθετημένη πρακτική σε θέματα της επικαιρότητας φάνηκε να επιδρά θετικά στην ενίσχυση των κοινοτήτων μάθησης, όπως αποδεικνύεται από τις εκτεταμένες συζητήσεις κατά την τηλεδιάσκεψη και την αυξημένες συνεισφορές στο φόρουμ διαλόγου.

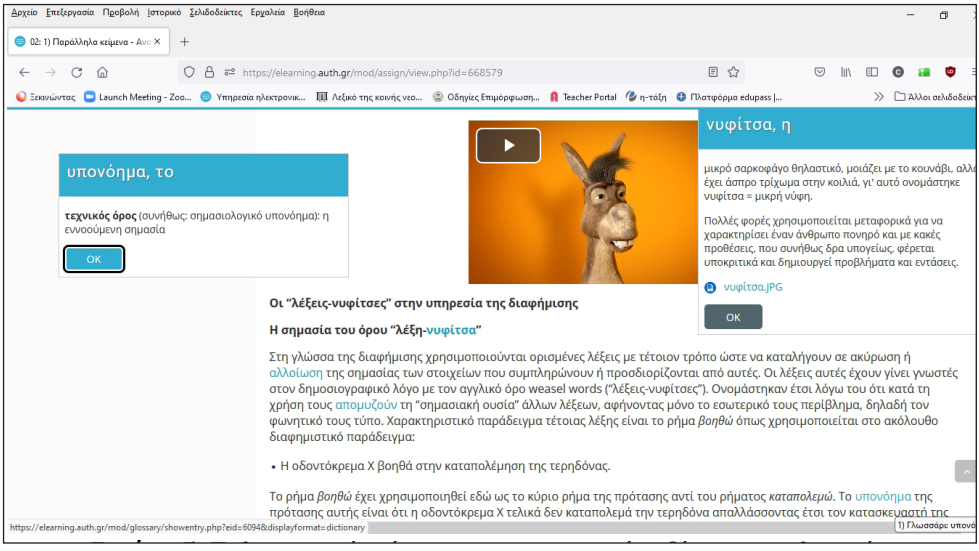

Εικόνα 4: Ερωτήματα πάνω σε θέματα της επικαιρότητας

[2] *Σχόλιο από την αξιολόγηση του πρώτου κύκλου (10/6/2021): «Από τα θέματα μου άρεσε πιο πολύ το κεφάλαιο για την Ελληνική Επανάσταση. Θα ήθελα να υπάρχουν περισσότερα κοινωνικά προβλήματα, όπως η βία κατά των γυναικών».*

4.2. Ανοιχτή διδασκαλία

Στο στάδιο αυτό εντάσσονται οι ψηφιακοί πόροι στο Moodle (βλ. Εικόνα 2), δηλ. τα εισαγωγικά και τα παράλληλα κείμενα κάθε ενότητας, τα γλωσσάρια, τα κουίζ κατανόησης γραπτού λόγου και χρήσης γλώσσας και τα στοιχεία θεωρίας. Τα εισαγωγικά κείμενα προέρχονται συνήθως από επιστημονικά συγγράμματα χωρίς απλοποίηση ή διασκευή. Αν και παρουσιάζουν σημαντικό βαθμό δυσκολίας για τους μη φυσικούς ομιλητές, ακόμα και για το επίπεδο Γ2, τα ενσωματωμένα ψηφιακά γλωσσάρια, όπου εξηγούνται επιλεγμένες λέξεις on demand με τη σημασία που έχουν στο κείμενο αλλά και τεχνικοί όροι του επιστημονικού πεδίου, διευκολύνουν σημαντικά την κατανόηση (βλ. Εικόνα 5). Τα γλωσσάρια είναι προσχεδιασμένοι πόροι σε κάθε ενότητα από την εκπαιδεύτρια - σχεδιάστρια, αλλά εξακολουθούν να διαμορφώνονται δυναμικά στην πορεία των μαθημάτων με αφορμή ερωτήματα των εκπαιδευομένων και αστοχίες που παρατηρούνται στην κατανόηση.

Εικόνα 5: Πολυτροπικό κείμενο με ενσωματωμένο βίντεο και γλωσσάρι

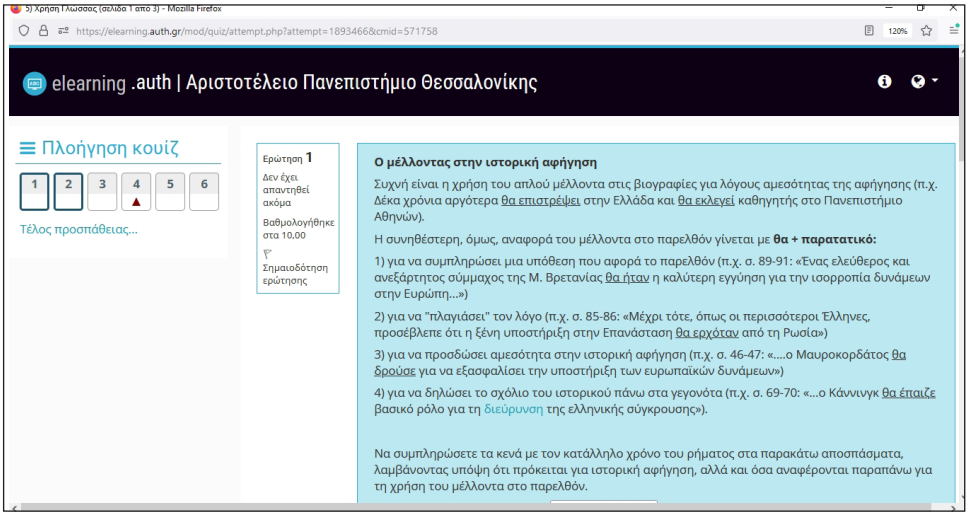
Αυτό που ενδιαφέρει περισσότερο σε σχέση με τη μακροδεξιότητα της κατανόησης γραπτού λόγου στο προχωρημένο επίπεδο, είναι ο μαθητής να μπορεί να μεταφέρει τις στρατηγικές κατανόησης εκτενών κειμένων από τη μητρική του γλώσσα, ώστε να «απλοποιεί το γλωσσικό εισαγόμενο και να μειώνει το γνωστικό φορτίο» (Ιακώβου & Μπέλλα 2003: 70). Για τον λόγο αυτό, κατά τον σχεδιασμό των κουίζ Κατανόησης Γραπτού Λόγου ακολουθήθηκαν δύο κύριες στρατηγικές ανάγνωσης: η *επιλεκτική* (skimming) για τον εντοπισμό βασικών στοιχείων του

περιεχομένου και της ρητορικής δομής του κειμένου και η *ανιχνευτική* (scanning) με σκοπό την αναζήτηση συγκεκριμένων πληροφοριών και τον εντοπισμό της στάσης του συγγραφέα. Κάθε κουίζ κατανόησης περιλαμβάνει ερωτήματα κλειστού τύπου που στοχεύουν σε επιλεκτική και ανιχνευτική ανάγνωση, σε αναλογία 1 προς 3.

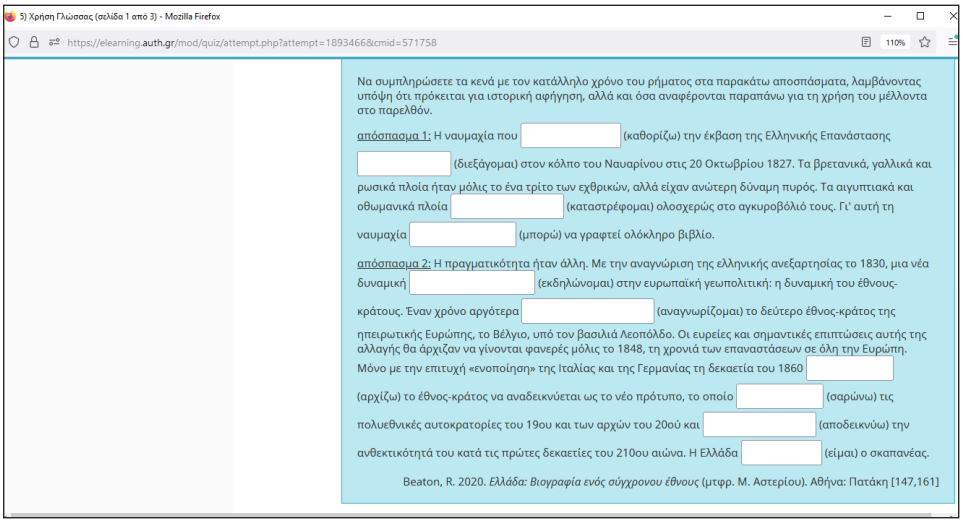
Όσον αφορά την ανοιχτή διδασκαλία του συστήματος, πραγματοποιείται κειμενοκεντρικά μέσα από τα κουίζ Χρήσης Γλώσσας. Τα λόγια γραμματικο-συντακτικά φαινόμενα που στοιχειοθετούν το ακαδημαϊκό ύφος επιλέγονται με κριτήριο την εμφάνισή τους στα κείμενα. Τα ερωτήματα των γλωσσικών κουίζ αφορμώνται από συγκεκριμένα χωρία των κειμένων όπου εμφανίζονται τα προς διδασκαλία φαινόμενα και συνοδεύονται από σύντομες μεταγλωσσικές εξηγήσεις κατά τον σχεδιασμό. Στη συνέχεια, οι χρήστες καλούνται να απαντήσουν σε ερωτήματα κλειστού τύπου σε επίπεδο λέξης, πρότασης ή κειμένου, όπου αυτό είναι εφικτό (βλ. Εικόνες 6 και 7). Οι μεταγλωσσικές εξηγήσεις είναι διαθέσιμες για μελέτη offline μετά τη συμπλήρωση του κουίζ ως «Στοιχεία θεωρίας» (βλ. Εικόνα 2).

Ομολογουμένως, τα γλωσσικά κουίζ είναι το πιο απαιτητικό κομμάτι του υλικού για τους εκπαιδευόμενους, όπως προκύπτει από τα αξιολογικά τους σχόλια[3] και τις βαθμολογικές επιδόσεις τους που κυμαίνονται μεταξύ 55% και 85%. Αυτό που τους δυσκολεύει περισσότερο είναι ότι η ανοιχτή διδασκαλία δεν γίνεται εξ αρχής από τους εκπαιδευτές, αλλά εμπεριέχεται στο ψηφιακό υλικό. Μολονότι καθοδηγούνται ρητά να επιστρέφουν στο κείμενο για να μελετήσουν τη χρήση του φαινομένου πριν απαντήσουν στο ερώτημα, οι περισσότεροι δεν το κάνουν, επειδή δεν είναι εξοικειωμένοι με τη λογική της «ανεστραμμένης τάξης» (Bergmann & Sams 2012), όπου απαιτείται προετοιμασία και ατομική μελέτη *πριν* από τη συνάντηση με τους συνεκπαιδευόμενους και τους εκπαιδευτές. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να αφιερώνεται πολύς χρόνος κατά τη σύγχρονη διδασκαλία σε απορίες και σχολιασμό των λαθών στα γλωσσικά κουίζ, τα οποία μειώνονται όμως όσο προχωράει το πρόγραμμα και οι εκπαιδευόμενοι εξοικειώνονται με την ανακαλυπτική πορεία προς τη γνώση.

[3] *«Προσωπικά δεν είμαι συνηθισμένη για αυτή την μέθοδο διδασκαλίας όταν πρώτα πρέπει να κάνουμε γραμματικές ασκήσεις και μετά να επεξηγούνται οι γραμματικοί κανόνες των ασκήσεων αυτών. Αυτή η μέθοδος με δυσκόλεψε πολύ. Τα υπόλοιπα ήταν τέλεια». (7/6/2021)*

Εικόνα 6: Ανοιχτή διδασκαλία στη λογική της «ανεστραμμένης τάξης»

Εικόνα 7: Τοποθετημένη εφαρμογή της θεωρίας σε άσκηση συμπλήρωσης κενών

4.3. Κριτική πλαισίωση

Κριτική ανάλυση επιδιώκεται σε όλα τα στάδια του προγράμματος, από την επιλογή των θεματικών που προσφέρονται για ανταλλαγή αντίθετων απόψεων μέχρι τα ερωτήματα των κουίζ που εστιάζουν σε ανίχνευση της στάσης του συγγραφέα μέσα από τις λεξικογραμματικές επιλογές του κειμένου (π.χ. επιλογή

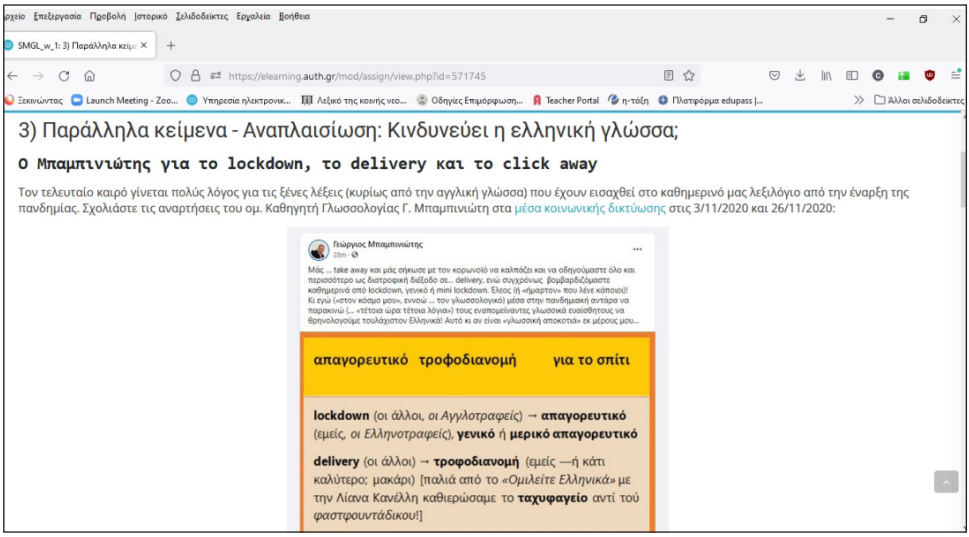
ρηματικού χρόνου, προτίμηση ενεργητικής έναντι παθητικής σύνταξης κλπ.). Το κομμάτι, ωστόσο, που κατεξοχήν στοχεύει να πλαισιώσει κριτικά τη θεματική κάθε ενότητας είναι τα παράλληλα κείμενα. Τα τελευταία αντιπροσωπεύουν μια ποικιλία κειμενικών ειδών, από άρθρα (δημοσιογραφικά και επιστημονικά), βίντεο τηλεοπτικών εκπομπών και συνεντεύξεις μέχρι πίνακες ζωγραφικής, διαφημίσεις, σχόλια σε ιστολόγια, χιουμοριστικά και λογοτεχνικά κείμενα. Τα παράλληλα κείμενα δεν είναι διακοσμητικά στοιχεία ούτε λειτουργούν προαιρετικά, αλλά συμπληρωματικά μεταξύ τους καθώς και με το εισαγωγικό κείμενο της ενότητας. Δεν παρατίθενται απλώς στην πλατφόρμα ως «συμπληρωματικό υλικό για μελέτη», όπως συμβαίνει συχνά σε προγράμματα ασύγχρονης εκπαίδευσης, αλλά αποτελούν τον πυρήνα της σύγχρονης διδασκαλίας. Συνοδεύονται συστηματικά από εισαγωγικά, στοχευμένα ερωτήματα συγκριτικής ανάλυσης και κριτικής πλαισίωσης που οι εκπαιδευόμενοι καλούνται να απαντήσουν κατά τη σύγχρονη διδασκαλία, δίνοντας έτσι το έναυσμα για διάλογο και κριτική σκέψη.

Για παράδειγμα, στην ενότητα «Μύθοι και αλήθειες για τη γλώσσα» όπου τα ακαδημαϊκά αποσπάσματα επιχειρούν να καταρρίψουν τους μύθους της γλωσσικής φθοράς και του απαραβίαστου της ιστορικής ορθογραφίας, τα παράλληλα κείμενα επεκτείνουν τον προβληματισμό για το αν «Κινδυνεύει η ελληνική γλώσσα» με δύο επίκαιρα, αμφιλεγόμενα ζητήματα: τον γλωσσικό δανεισμό και τα greeklish. Το πρώτο αφορά μια σκωπτική ανάρτηση του κ. Μπαμπινιώτη στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για τις ξένες λέξεις που χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον στον δημοσιογραφικό και πολιτικό λόγο κατά την περίοδο της πανδημίας *(delivery, lock down* και *click away*) (βλ. Εικόνα 8), ενώ το δεύτερο παρουσιάζει την άποψη της κοινής γνώμης για τα greeklish και τη γνώμη μιας ειδικού σε τηλεοπτική συνέντευξη. Η πολυφωνία των απόψεων είναι έκδηλη και προσφέρεται για κριτική ανάλυση των αντικρουόμενων λόγων (discourses) στις σοβαρές και σκωπτικές ή/και χιουμοριστικές παρατηρήσεις στα διαδικτυακά σχόλια (βλ. Εικόνα 9).

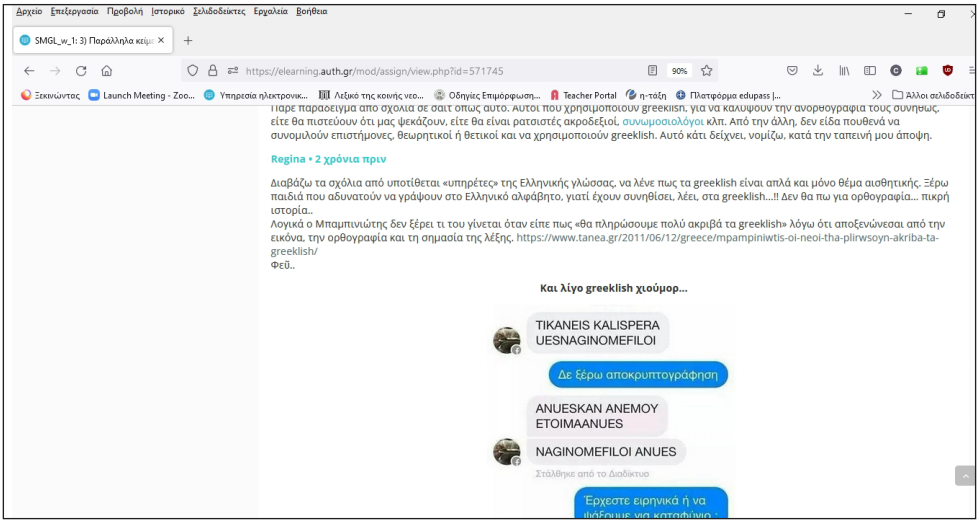
4.4. Μετασχηματισμένη πρακτική

Πρόκειται για το ουσιαστικότερο και λιγότερο αυτονόητο στάδιο του παιδαγωγικού μοντέλου των πολυγραμματισμών, όπου επιχειρείται η επανεκτίμηση των γνώσεων που κατακτήθηκαν στα προηγούμενα στάδια και η σύνδεσή τους με άλλους τομείς της κοινωνικής ζωής. Οι εκπαιδευόμενοι επιστρέφουν στο αρχικό ερώτημα και το επαναπροσεγγίζουν δημιουργικά ή αλλιώς το ανασχεδιάζουν (Kress 2010) σύμφωνα με τις γνώσεις και την εμπειρία που έχουν αποκτήσει από όλη τη διαδικασία της μάθησης. Σε συνέχεια του προηγούμενου παραδείγματος, οι εκπαιδευόμενοι καλούνται να επιστρέψουν στο αρχικό ερώτημα, αν κινδυνεύει δηλαδή με αλλοίωση η ελληνική γλώσσα, αναπλαισιώνοντας τα επιχειρήματα που εκφράστηκαν μέσα από τα κείμενα

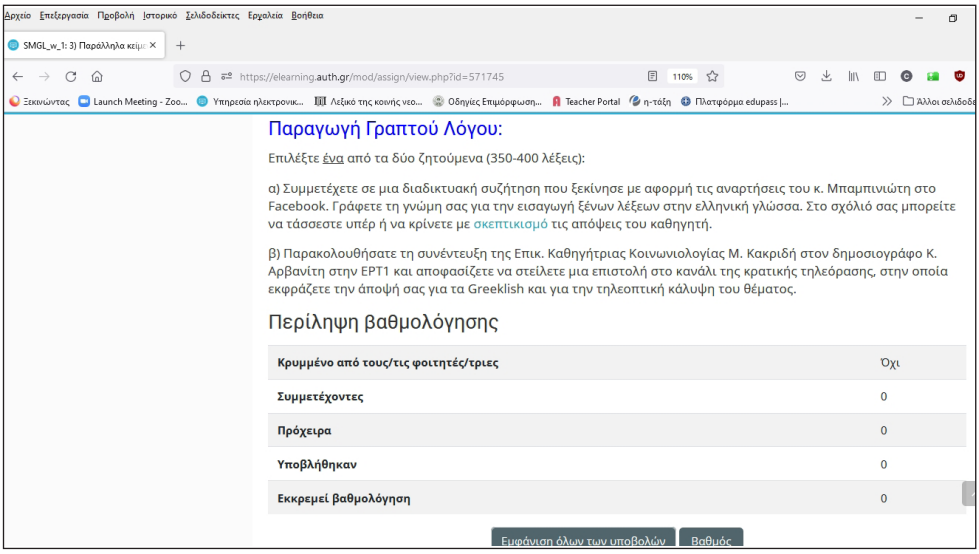
και την ελεύθερη συζήτηση σε κατευθυνόμενη παραγωγή γραπτού λόγου, επικοινωνιακά προσανατολισμένη (βλ. Εικόνα 10).

Εικόνα 8: Παράλληλα κείμενα Ι: ανάρτηση για τον γλωσσικό δανεισμό

Εικόνα 9: Παράλληλα κείμενα ΙΙ: σχόλια σε ιστολόγιο και χιούμορ για τα greeklish

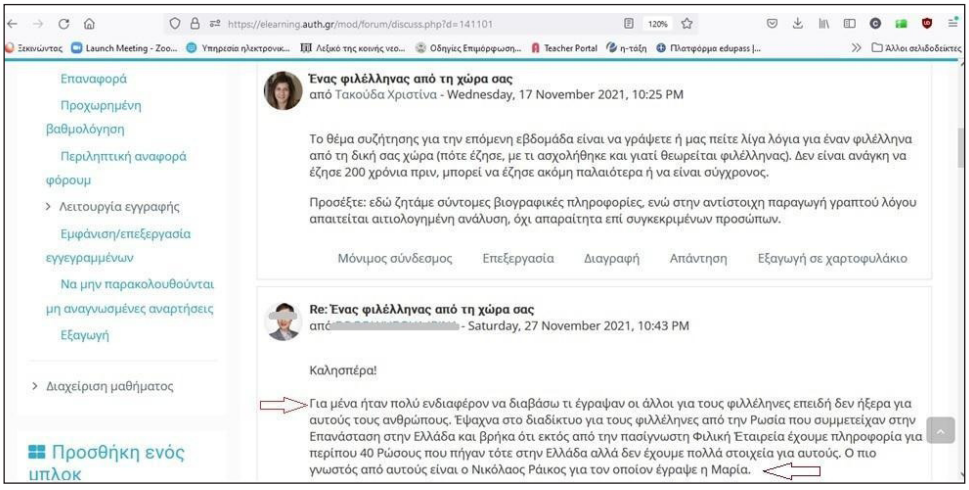

Εικόνα 10: Ανάθεση εργασίας – αναπλαισίωση των κατακτημένων γνώσεων

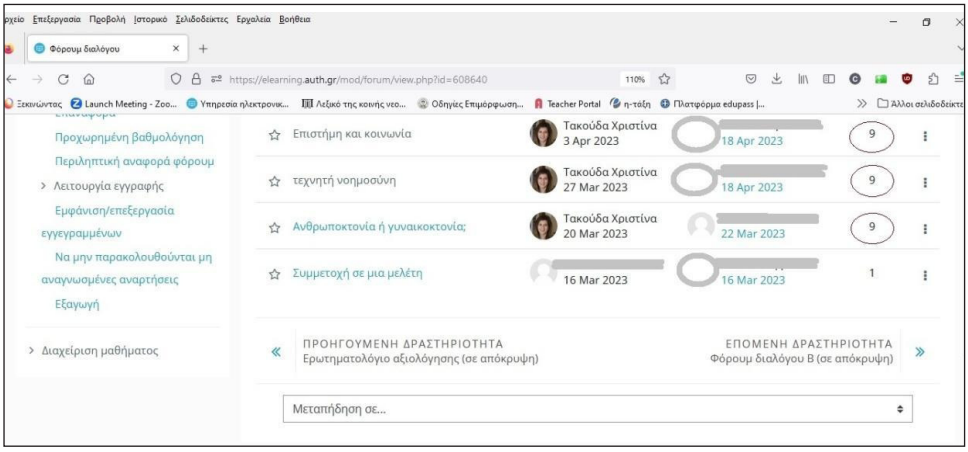
Πέρα από τις αναθέσεις γραπτών εργασιών, σημαντικό ρόλο στο κομμάτι του ανασχεδιασμού παίζει η δραστηριότητα των εκπαιδευόμενων στο φόρουμ διαλόγου. Το φόρουμ εξυπηρετεί διπλό σκοπό: α) την αναπλαισίωση από τους εκπαιδευόμενους της επιστημονικής επιχειρηματολογίας (π.χ. νομικά επιχειρήματα για τις αλλαγές στο σύγχρονο οικογενειακό δίκαιο) σε επίκαιρα ζητήματα που απασχολούν την κοινή γνώμη (π.χ. το φαινόμενο των γυναικοκτονιών) και β) την ενίσχυση της κοινότητας μάθησης συμπληρωματικά με τις ώρες της σύγχρονης διδασκαλίας.

Από τους πρώτους κύκλους εφαρμογής του προγράμματος διαπιστώθηκε ότι σε άλλα θέματα η συμμετοχή στο φόρουμ ήταν υψηλή και σε άλλα πιο χαμηλή. Τη μικρότερη συμμετοχή είχαν θέματα έκφρασης προσωπικής γνώμης σε αμφιλεγόμενα ζητήματα για τα οποία η ίδια η επιστημονική κοινότητα έχει διαφορετικές απόψεις, όπως η εμπιστοσύνη στα εμβόλια και οι εφαρμογές εικονικής πραγματικότητας και τεχνητής νοημοσύνης (π.χ. «Μετασύμπαν», ChatGPT) (βλ. Εικόνα 3). Απεναντίας, όταν η ανάθεση στο φόρουμ απαιτούσε χρόνο προετοιμασίας και έρευνα από τους εκπαιδευόμενους, η συμμετοχή ήταν μεγαλύτερη και τα μηνύματα περισσότερο διαδραστικά (βλ. Εικόνα 11 από την ενότητα για τη σύγχρονη ιστορία, όπου ζητήθηκε να γράψουν για τη δράση ομοεθνών τους φιλελλήνων). Οι εκπαιδευόμενοι τείνουν να προτιμούν το περιβάλλον της τηλεδιάσκεψης για ελεύθερη συζήτηση και έκφραση προσωπικής γνώμης από τα άλλα εργαλεία e-learning. Η αμεσότητα της επικοινωνίας στην τηλεδιάσκεψη διευκόλυνε την ανταλλαγή απόψεων, ενώ το φόρουμ

λειτούργησε περισσότερο ως αφορμή για την παραγωγή προσχεδιασμένου γραπτού λόγου. Αυτό αποτυπώνεται και στην αξιολόγηση του προγράμματος, όπου η σύγχρονη αλληλεπίδραση στις τηλεδιασκέψεις χαρακτηρίστηκε συνολικά «πολύ ικανοποιητική», ενώ η λειτουργία του φόρουμ κρίθηκε «ικανοποιητική» και «αρκετά ικανοποιητική». Παρατηρήθηκε ωστόσο αυξημένη συμμετοχή στο φόρουμ από τους εκπαιδευόμενους του δεύτερου κύκλου (Γ2.2) σε σχέση με τον πρώτο (Γ2.1), γεγονός που οφείλεται στην εξοικείωσή τους με το μαθησιακό εργαλείο και στην παγίωση της λειτουργίας της ομάδας ως κοινότητας μάθησης ύστερα από εννέα εβδομάδες μαθημάτων (βλ. Εικόνα 12 συγκριτικά με Εικόνα 3).

Εικόνα 11: Διάδραση στο φόρουμ – αναπλαισίωση γνώσεων και εμπειριών

Εικόνα 12: Συμμετοχή στις διαδικτυακές συζητήσεις του β΄ κύκλου από το σύνολο των εκπαιδευομένων

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Από τους πρώτους κύκλους εφαρμογής του προγράμματος προκύπτει ότι η αντιστροφή της συνήθους μαθησιακής πορείας στη λογική της «ανεστραμμένης τάξης» δεν είναι αυτονόητη διαδικασία ούτε εύκολο να επιτευχθεί. Ειδικά αν οι εκπαιδευόμενοι δεν έχουν συμμετάσχει σε άλλα διαδικτυακά μαθήματα στο παρελθόν, δεν έχουν συνηθίσει να προετοιμάζουν το υλικό *πριν* από τη συνάντηση με τους εκπαιδευτές. Χρειάζεται καλή οργάνωση και σαφείς οδηγίες από την πλευρά του σχεδιασμού και βέβαια χρόνος και επιμονή για την εξοικείωση των συμμετεχόντων με το ανεστραμμένο μοντέλο διδασκαλίας. Από την άλλη πλευρά, το μοντέλο αυτό ενισχύει την απαραίτητη αυτονομία στην πορεία της μάθησης, εγγενές χαρακτηριστικό της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και της εκπαίδευσης ενηλίκων.

Προϋπόθεση αυτονομίας αποτελεί επίσης η τοποθετημένη πρακτική στις ταυτότητες και στα ενδιαφέροντα των εκπαιδευομένων. Είναι σημαντικό να υπάρχει μια ευρεία γκάμα θεματικών και ποικιλία κειμενικών ειδών και να εμπλουτίζεται το υλικό με επίκαιρα κείμενα από διάφορους επιστημονικούς κλάδους. Η διεύρυνση των θεματικών στον δεύτερο κύκλο του προγράμματος κάλυψε περισσότερο την ανάγκη για τοποθετημένη πρακτική σε σχέση με τον αρχικό σχεδιασμό και κατέστησε διεπιστημονική την προσέγγιση του ακαδημαϊκού λόγου. Η συνθήκη αυτή θα μπορούσε να εμπλουτιστεί περαιτέρω στην κατεύθυνση μιας τράπεζας κειμένων και θεματικών ενοτήτων, από τις οποίες να υπάρχει η δυνατότητα επιλογής ανάλογα με τις ταυτότητες και το ακαδημαϊκό/επαγγελματικό προφίλ των εκπαιδευομένων, ώστε να διασφαλίζεται ακόμη μεγαλύτερη αυτονομία μάθησης.

Όσον αφορά τη διδασκαλία του συστήματος για την κατάκτηση του λόγιου επιπέδου, τα σύνθετα λεξικογραμματικά φαινόμενα παρουσιάζονται μέσα από αυθεντικά παραδείγματα χρήσης συνδεδεμένα με κειμενικά είδη, αντί να διδάσκονται ως αρχαιόκλιτες «εξαιρέσεις» σε επίπεδο φράσης ή πρότασης, όπως συνήθως γίνεται στα διδακτικά εγχειρίδια. Η κειμενοκεντρική προσέγγιση στη διδασκαλία του ακαδημαϊκού λόγου συνάδει με τις θεωρητικές έρευνες για το λόγιο επίπεδο ως προς το κριτήριο της χρηστικότητας (βλ. 2.1). Το κριτήριο της χρηστικότητας για τον χαρακτηρισμό ενός στοιχείου ως λόγιου ή μη λόγιου υπερισχύει των κριτηρίων ετυμολογικής προέλευσης και μορφολογικής απόκλισης από τη νόρμα και αυτό αποτυπώνεται και κατά τη διδακτική προσέγγιση του φαινομένου στο παρόν πρόγραμμα ακαδημαϊκού γραμματισμού.

Ένα τελευταίο συμπέρασμα αφορά τη δημιουργία και ενίσχυση της διαδικτυακής κοινότητας γραμματισμού στην εξ αποστάσεως διδασκαλία. Παρόλο που οι πλατφόρμες e-learning παρέχουν εργαλεία προς αυτή την κατεύθυνση, στην πράξη αποδεικνύεται ότι η λειτουργία μιας κοινότητας μάθησης επιτυγχάνεται πιο δύσκολα σε προγράμματα μικρής διάρκειας με

έμφαση στην ασύγχρονη διδασκαλία. Η ανταλλαγή επιχειρημάτων, η ομαδική εργασία και η έκφραση προσωπικής γνώμης μπορεί να ενθαρρύνονται από ιστολόγια, wikis, chatrooms και fora, ωστόσο η κατά πρόσωπο επικοινωνία σε πραγματικό χρόνο είναι σημαντική για το δέσιμο της ομάδας και απαραίτητη για λόγους εξάσκησης στις μακροδεξιότητες της κατανόησης και παραγωγής προφορικού λόγου, ειδικά όταν η διδασκαλία αφορά τη δεύτερη/ξένη γλώσσα. Από την εφαρμογή του προγράμματος προκύπτει ότι ο συνδυασμός σύγχρονης και ασύγχρονης μάθησης είχε θετικά αποτελέσματα στη σταδιακή δημιουργία μιας κοινότητας ακαδημαϊκού γραμματισμού με μέλη από διάφορα μέρη του κόσμου, η οποία συνέχισε να είναι ενεργή ανεξάρτητα και μετά το πέρας των μαθημάτων.

Εν κατακλείδι, το πρόγραμμα για την εξ αποστάσεως διδασκαλία του επιπέδου Γ2 είναι δυναμικό και εξελισσόμενο χάρη στις δυνατότητες της τεχνολογίας και στην εμπειρία που αποκτήθηκε από τις ειδικές συνθήκες εκπαίδευσης κατά την περίοδο της πανδημίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναστασιάδη – Συμεωνίδη & Φλιάτουρας 2004: Α. Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, Α. Φλιάτουρας, Η διάκριση λόγιο/λαϊκό στην ελληνική γλώσσα: Ορισμός και ταξινόμηση. Στα *Πρακτικά του 6ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας [ICGL6].* Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.

Αντωνοπούλου, Βογιατζίδου & Τσαγγαλίδης 2013: Ν. Αντωνοπούλου, Σ. Βογιατζίδου, Α. Τσαγγαλίδης, *Πιστοποίηση επάρκειας της ελληνομάθειας. Νέο αναλυτικό εξεταστικό πρόγραμμα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Αραποπούλου & Γιαννουλοπούλου 2001: Μ. Αραποπούλου, Γ. Γιαννουλοπούλου, Η χρήση της γλώσσας στα μη γλωσσικά μαθήματα: Ο λόγος των επιστημών. *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Bergmann & Sams 2012: J. Bergmann, A. Sams, *Flip your classroom: Reach every student in every class every day*. Washington: International Society for Technology in Education.

Ευθυμιάδου & Σανσονίου 2015: Ε. Ευθυμιάδου, Β. Σανσονίου, Η πλατφόρμα συνεργατικής μάθησης Moodle στη διδασκαλία/εκμάθηση ξένων γλωσσών: Ποιες παιδαγωγικές εφαρμογές θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν την ψυχολογική εμπλοκή της ομάδας-τάξης; *Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, 8,* 216–229.

Halliday & Martin 1993: M. A. K. Halliday, J. R. Martin, *Writing science*. London: The Falmer Press.

Hatzitheodorou & Mattheoudakis 2011: A. M. Hatzitheodorou, M. Mattheoudakis, The impact of culture on the use of stance exponents as persuasive devises: The case of GRICLE and English native speaker corpora. In A. Frankenberg-Garcia, L. Flowerdew, G. Aston (eds.), *New trends in corpora and language learning* (σσ. 229–246). London: Continuum.

Hrastinski 2008: S. Hrastinski, Asynchronous & synchronous e-learning. *Educasue Quarterly, 4,* 51–55.

Ιακώβου & Μπέλλα 2003: Μ. Ιακώβου, Σ. Μπέλλα, Η κατανόηση γραπτού λόγου στο προχωρημένο επίπεδο: Γενικές αρχές και ενδεικτικές εφαρμογές στην ελληνική ως ξένη γλώσσα. *Γλωσσολογία*, *15,* 55–72.

Ιακώβου & Μπέλλα 2004: Μ. Ιακώβου, Σ. Μπέλλα, *Αναλυτικό πρόγραμμα για τη διδασκαλία της νέας ελληνικής ως ξένης σε ενηλίκους: Προχωρημένο επίπεδο. Διατμηματικό πρόγραμμα διδασκαλίας της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας.* Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Kalantzis & Cope 2013: M. Kalantzis, B. Cope, *Νέα μάθηση.* Αθήνα: Κριτική.

Καμηλάκη 2019: Μ. Καμηλάκη, «Φωτιές άναψε στο Instagram η καλλίπυγος μανάβισσα!»: Χαρακτηριστικά και λειτουργίες των λόγιων λέξεων-ταμπού. Στο Α. Φλιάτουρας & Α. Αναστασιάδη – Συμεωνίδη (επιμ.), *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη νέα ελληνική: Θεωρία, ιστορία, εφαρμογή*. *Από τον οίκο στο σπίτι και τανάπαλιν…* (σσ. 148–186). Αθήνα: Πατάκη.

Κόκκος 1998: Α. Κόκκος, Αρχές μάθησης ενηλίκων. Στο Α. Κόκκος, Α. Λιοναράκης & Χ. Ματραλής (επιμ.), *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Σχέσεις διδασκόντων διδασκομένων* (σσ. 19–51). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Koutsantoni, D. 2005: D. Koutsantoni, Greek cultural characteristics and academic writing. *Journal of Modern Greek Studies, 23*, 97–138.

Κουτσογιάννης & Μάτος 2015: Δ. Κουτσογιάννης, Α. Μάτος (επιμ.), *Διαδικτυακές κοινότητες εκπαιδευτικών για τα γλωσσικά μαθήματα: Σχεδιασμός και εμπειρία*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Κουτσογιάννης 2017: Δ. Κουτσογιάννης, *Γλωσσική διδασκαλία χθες, σήμερα, αύριο: Μια πολιτική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Κουτσουλέλου – Μίχου 2009: Σ. Κουτσουλέλου – Μίχου, *Όψεις του ακαδημαϊκού λόγου*. Αθήνα: Gutenberg.

Kress 2010: G. Kress, *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. London & New York: Routledge.

Λέκκα 2005: Β. Λέκκα, *Η γλώσσα των επιστημονικών κειμένων*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Pina 2010: A. Pina, An Overview of Learning Management Systems. In Y. Kats (ed.), *Learning management system technologies and software solutions for online teaching: Tools and applications* (pp. 1–19). Hershey: Information Science Publishing.

Sechidou, Kokkinidou, Mikrouli, Takouda & Triantafillidou 2020: I. Sechidou, M. Kokkinidou, S. Mikrouli, C. Takouda, L. Triantafillidou, The online Greek course: Learning objectives & e-learning tools. *Journal of Applied Linguistics, 33*.

Σοφός & Παράσχου 2015: Α. Σοφός, Α. Κώστας, Β. Παράσχου, *Online εξ αποστάσεως εκπαίδευση*: *Από τη θεωρία στην πράξη*. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών.

Τακούδα 2016: Χ. Τακούδα, *Η διδασκαλία του ελληνικού ακαδημαϊκού λόγου σε ξενόγλωσσους φοιτητές* [Διδακτορική Διατριβή]. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.

Φλιάτουρας & Αναστασιάδη – Συμεωνίδη 2019: Α. Φλιάτουρας, Α. Αναστασιάδη – Συμεωνίδη (επιμ.), *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη νέα ελληνική: Θεωρία, ιστορία, εφαρμογή*. *Από τον οίκο στο σπίτι και τανάπαλιν…* Αθήνα: Πατάκη.

Φλιάτουρας, Γιαπαντζαλή, Μαϊμάρη, Μαυρίδου & Αθανασιάδου 2019: Α. Φλιάτουρας, Σ. Γιαπαντζαλή, Ε. Μαϊμάρη, Σ. Μαυρίδου, Α. Αθανασιάδου, *Πιπεριές Φλωρίνης, Νεκρά Θάλασσα, διά πυρός και σιδήρου, Τράπεζα της Ελλάδος* και άλλα συμπαρομαρτούντα… Η ονοματική λόγια ποικιλία στη σύγχρονη νέα ελληνική: Ανάλυση με βάση σώματα κειμένων. Στο Α. Φλιάτουρας & Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (επιμ.), *Το λόγιο επίπεδο στη σύγχρονη νέα ελληνική: Θεωρία, ιστορία, εφαρμογή (*σσ. 247–287). Αθήνα: Πατάκη.

Christina Takouda
Aristotle University of Thessaloniki
School of Modern Greek Language

ONLINE TEACHING OF C2 LEVEL IN GREEK AS A SECOND/FOREIGN LANGUAGE

Summary

In this article, we propose an online academic literacies program. The program, aimed at C2 level in Greek as a second/foreign language, was initially designed to address the necessity of distance education due to the pandemic. It has yet evolved into an autonomous online teaching program. We discuss the characteristics of the advanced (C2) level and the challenges of mastering academic discourse for non-native speakers of Greek. We analyze the features of distance learning and we describe the design and

implementation of a language teaching program which combines synchronous and asynchronous methodology in compliance with the demands of lifelong adult education. The experience gained by the adaption of education to the emergency conditions of the pandemic is applicable to the design of educational programs in general and of the online teaching of Greek as a second/foreign language in particular.

Keywords: Greek as L2, C2 level, Online education, Academic literacy, Moodle

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch42

Ιωάννα Τζίμα[1]
Έβδομο Λύκειο Νέας Σμύρνης

ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΚΜΑΘΗΣΗ ΤΗΣ ΣΕΡΒΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ – ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΣΗΜΕΙΩΝ ΣΥΓΚΛΙΣΗΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΛΙΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται η ανάδειξη κομβικών προβληματικών σημείων κατά την εκμάθηση της σερβικής ως ξένης γλώσσας από φυσικούς ομιλητές της ελληνικής και η επισήμανση στοιχείων σύγκλισης και απόκλισης ανάμεσα στις δύο γλώσσες σε φωνητικό–φωνολογικό και γραφηματικό επίπεδο. Με τη χρήση ερωτηματολογίου σε δείγμα σαράντα ενήλικων ατόμων διερευνώνται οι απόψεις ελληνόφωνων σπουδαστών της σερβικής σχετικά με τις δυσκολίες κατάκτησής της ως ξένης γλώσσας.

Λέξεις–κλειδιά: Σερβική ως ξένη γλώσσα, Δυσκολίες εκμάθησης σερβικής, Ελληνική γλώσσα, Σύγκλιση–απόκλιση

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η προστασία της γλωσσικής πολυμορφίας αποτελεί κύριο στόχο της κοινής πολιτικής των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με τις ξένες γλώσσες[2] και η γνώση τους προωθείται για λόγους πολιτιστικούς, κοινωνικούς και επαγγελματικούς. Σύμφωνα με τη γλωσσική πολιτική που ακολουθείται, όλοι διδάσκονται στα σχολεία από μικρή ηλικία δύο ξένες γλώσσες και κάθε ευρωπαίος πολίτης πρέπει να γνωρίζει επαρκώς δύο ξένες γλώσσες. Τα τελευταία χρόνια, εκτός από τις πιο διαδεδομένες και παραδοσιακά δημοφιλείς, αυξάνεται στη χώρα μας και το ενδιαφέρον για την εκμάθηση σλαβικών γλωσσών. Στο Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και στο Τμήμα Ρωσικής Γλώσσας και Φιλολογίας και Σλαβικών Σπουδών του ΕΚΠΑ μία από τις διδασκόμενες γλώσσες είναι και η σερβική, παλαιότερα σερβοκροατική. Ανήκει σε κλάδο της Ινδοευρωπαϊκής οικογένειας, στην ομάδα των σλαβικών γλωσσών και συγκεκριμένα στη δυτική υποομάδα των νοτιοσλαβικών γλωσσών, όπως και η κροατική, η σλοβενική, η βουλγαρική και η

[1] jtzima@gmail.com

[2] Χάρτης θεμελιωδών δικαιωμάτων ΕΕ, άρθρα 21 και 22, επίσημος ιστότοπος ΕΕ, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/MEMO_12_703.

σλαβομακεδονική. Ομιλείται από 12 εκατομμύρια περίπου χρήστες στη Σερβία, αλλά και σε χώρες της πρώην Ομοσπονδίας της Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας (Klajn – Piper 2017: 16· Subotić κ.ά. 2012: 13–14· Κριμπάς 2007: 237–238). Οι ομοιότητές της με τις υπόλοιπες σλαβικές καθιστούν τη γνώση της χρήσιμη, αφού μπορεί να αποτελέσει έρεισμα για να γνωρίσει κανείς γλώσσες της ίδιας γλωσσικής οικογένειας. Πόσο εύκολη όμως είναι η εκμάθησή της ως ξένης από φυσικούς ομιλητές της ελληνικής;

Οι κατευθύνσεις στις οποίες κινούνται οι στόχοι της παρούσας εργασίας είναι: α) η επισήμανση γλωσσικών στοιχείων που δυσκολεύουν φυσικούς ομιλητές της ελληνικής κατά την εκμάθηση της σερβικής ως ξένης γλώσσας και β) η προσπάθεια ερμηνείας αυτών των δυσκολιών μέσω της συγκριτικής εξέτασης των συστημάτων των δύο γλωσσών σε επίπεδο φωνολογικό και γραφηματικό.

Σε θεωρητικό επίπεδο, έμφαση δίνεται στη θεωρία της Αντιπαραθετικής Ανάλυσης (Contrastive Analysis Hypothesis, Lado: 1957) και στο Μοντέλο Εκμάθησης Λόγου (Speech Learning Model, Flege 1988, 1992, 1995). Σύμφωνα με τις θεωρητικές θέσεις της Αντιπαραβολικής Ανάλυσης, μέσω της σύγκρισης μητρικής γλώσσας (Γ1) και γλώσσας στόχου (Γ2) ανιχνεύονται και αναδεικνύονται αποκλίσεις και σημεία που ενδέχεται να δυσκολέψουν τους μαθητές κατά τη διαδικασία κατάκτησης της Γ2. Η παρεμβολή, θετική ή αρνητική, αποτελεί ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης θεωρητικής προσέγγισης. Θεωρείται πως το άτομο μεταφέρει αυτόματα στοιχεία της Γ1 που προσομοιάζουν με αντίστοιχα της Γ2, στοιχεία κοινά δηλαδή, τα οποία μπορούν να κατακτηθούν με ευκολία. Αντιθέτως, δυσκολίες προκύπτουν στα σημεία που τα δύο γλωσσικά συστήματα διαφοροποιούνται (Μπέλλα 2011: 56). Παρότι στη συγκεκριμένη θεωρία ασκήθηκε οξεία κριτική, ο ρόλος της μητρικής γλώσσας, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, είναι σημαντικός και συμβάλλει στην ανάπτυξη της Γ2.

Σύμφωνα με το Μοντέλο Εκμάθησης Λόγου, την πιο πρόσφατη θεωρία σχετικά με την φωνολογική κατάκτηση μιας ξένης γλώσσας, η ηλικία και η εμπειρία στη Γ2 διαδραματίζουν ρόλο στην εκμάθησή της. Οι δυσκολίες στην κατάκτηση αυθεντικής προφοράς ερμηνεύονται ως αδυναμία δημιουργίας νέων φωνητικών κατηγοριών για φωνήματα της Γ2 που διαφέρουν από εκείνα της μητρικής γλώσσας.

2. ΣΥΓΚΛΙΣΕΙΣ – ΑΠΟΚΛΙΣΕΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΕΡΒΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

2.1. Φωνολογικό σύστημα

Η νέα ελληνική γλώσσα, η ελληνική κοινόλεκτος έχει συνολικά 32 φθόγγους, 27 συμφωνικούς μαζί με τα αλλόφωνα των κύριων φωνημάτων και 5 φωνηεντικούς (Ρεβυθιάδου 2007: 84–87· Μποτίνης 2009: 125–132· Πρωτόπαπας 2003: 17–19). Η σερβική (standardni srpski jezik) είναι νεοστοκαβική διάλεκτος

και έχει 30 φθόγγους, 5 φωνηεντικούς και 25 συμφωνικούς, στους οποίους δεν περιλαμβάνονται τρία αλλόφωνα, το υπερωικό /ŋ/, αλλόφωνο του /n/ πριν από υπερωικούς φθόγγους, το ηχηρό αλλόφωνο του /x/ και το /ʒ/, ηχηρό αλλόφωνο του /ts/. (Subotić κ.ά. 2012: 39–49· Klajn – Piper 2017: 18–19, 21).

Ελληνική και σερβική έχουν απλό φωνηεντικό σύστημα, κοινό σε διαφορετικές γλώσσες (Μποτίνης 2009: 12–14). Οι μόνες διαφορές παρατηρούνται στα φωνήεντα /o/ και /u/ στο βαθμό κλεισίματος ως προς την άρθρωσή τους –είναι οπίσθια στρογγυλά και στις δύο γλώσσες, το /o/ όμως είναι μεσαίο στη σερβική, αλλά ανοιχτό στην ελληνική, και το /u/ κλειστό στη σερβική, αλλά μεσαίο στην ελληνική.

Τρόπος άρθρωσης/ τόπος άρθρωσης	Πρόσθια (μη στρογγυλά)	Κεντρικά (μη στρογγυλά)	Οπίσθια (στρογγυλά)
Κλειστά	i		
Μεσαία	e		u
Ανοιχτά		a	o

Πίνακας 1: Φωνηεντικοί φθόγγοι ελληνικής κατά το σύστημα συμβολισμού του Διεθνούς Φωνητικού Αλβαφήτου.

Τρόπος άρθρωσης/ τόπος άρθρωσης	Πρόσθια (μη στρογγυλά)	Κεντρικά (μη στρογγυλά)	Οπίσθια (στρογγυλά)
Κλειστά	i		u
Μεσαία	e		o
Ανοιχτά		a	

Πίνακας 2: Φωνηεντικοί φθόγγοι σερβικής κατά το σύστημα συμβολισμού του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου

Διαφορές στο φωνολογικό τους σύστημα εντοπίζονται κυρίως στους συμφωνικούς φθόγγους. Κάποιοι από αυτούς λείπουν αντίστοιχα στις δύο γλώσσες. Η σερβική δεν διαθέτει τα οδοντικά /θ/, /ð/ και το υπερωικό /γ/, ενώ η ελληνική τα μεταφατνιακά τριβόμενα /ʃ/, /ʒ/, τα προστριβόμενα /ʧ/, /ʤ/ καθώς και τα φατνοουρανικά προστριβόμενα /ʨ/ και /ʥ/. Και οι δύο γλώσσες, σύμφωνα με το φωνητικό τους σύστημα και με βάση τις πιο κοινές κατηγορίες συμφώνων για τις ευρωπαϊκές γλώσσες, δεν διαθέτουν μεταϋπερωικά (σταφυλικά), φαρυγγικά και γλωττιδικά (λαρυγγικά) σύμφωνα (Μποτίνης 2009: 32–33).

Τόπος	Διχειλικά	Χειλο δοντικά	Οδοντικά	Φατνιακά	Μετα φατνιακά	Φατνο ουρανικά	Ουρανικά	Υπερωικά
Τρόπος	Α Η	Α Η	Α Η	Α Η	Α Η	Α Η	Α Η	Α Η
Στιγμικά/ Κλειστά	p b		t d				c ɟ	k g
Εξακολουθητικά/ Τριβόμενα		f v	θ ð	ç z			ç j	x ɣ
Προστριβόμενα				ts dz				
Προσεγγιστικά								
Πλευρικά προσεγγιστικά				l			ʎ	
Έρρινα	m			n			ɲ	ŋ
Παλλόμενα				r				

Πίνακας 3: Συμφωνικοί φθόγγοι ελληνικής κατά το σύστημα συμβολισμού του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου

Τόπος	Διχειλικά	Χειλο δοντικά	Οδοντ-ικά	Φατν-ιακά	Μετα φατνιακά	Φατνο ουρανικά	Ουρανικά	Υπερωικά
Τρόπος	Α Η	Α Η	Α Η	Α Η	Α Η	Α Η	Α Η	Α Η
Στιγμικά/ Κλειστά	p b		t d					k g
Εξακολουθητικά/ Τριβόμενα		f		ç z	ʃ ʒ			x
Προστριβόμενα				ts	tʃ dʒ	ʈʂ ɖʐ		
Προσεγγ-ιστικά		ʋ					j	

Πλευρικά προσεγγιστικά				l			ʎ	
Έρρινα	m			n			ɲ	
Παλλόμενα				r				

Πίνακας 4: Συμφωνικοί φθόγγοι σερβικής κατά το σύστημα συμβολισμού του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου

2.2 Φωνοτακτική δομή

Η συλλαβική δομή, το σύστημα των επιτρεπτών συνδυασμών φθόγγων στο πλαίσιο της συλλαβής παρουσιάζουν διαφορές στις γλώσσες (Μποτίνης 2009: 21). Σύμφωνα με την φωνοτακτική δομή της ελληνικής και της σερβικής γλώσσας, η μονόφθογγη συλλαβή, η πιο απλή μορφή δηλαδή, αποτελείται από ένα φωνήεν. Το φωνήεν είναι πυρήνας και απαραίτητη προϋπόθεση της συλλαβής και μπορεί να πλαισιώνεται από προφωνηεντικό ή μεταφωνηεντικό σύμφωνο ή και από τα δύο, όπως επίσης από συνδυασμό συμφώνων. Αυτοί οι συνδυασμοί διαφέρουν ανάμεσα στις δύο γλώσσες. Στην ελληνική, σύμφωνα με τους κανόνες φωνοτακτικής της γλώσσας μας είναι επιτρεπτοί συγκεκριμένοι συνδυασμοί δύο ή τριών προφωνηεντικών συμφώνων –συριστικά με στιγμικά ή στιγμικά με παλλόμενα, ενώ παλλόμενα με στιγμικά μόνο εντός συλλαβών (Μποτίνης 2009: 21–22). Συνδυασμοί τεσσάρων συμφώνων συναντώνται μόνο στο πλαίσιο συλλαβικών ορίων και σε τελική θέση σε ξένες δάνειες λέξεις. Τέλος, η νέα ελληνική έχει ανοιχτές συλλαβές που τελειώνουν σε φωνήεν ή διφθογγο, ενώ περιορισμένα χρησιμοποιούνται σε τελική θέση μόνο τα απλά σύμφωνα /ς/ και /n/.

Από την άλλη πλευρά, η σερβική γλώσσα έχει τόσο ανοιχτές όσο και κλειστές συλλαβές, που τελειώνουν δηλαδή είτε σε φωνήεν είτε σε σύμφωνο (π.χ. uz, slab, grad, vetar, utorak). Η φωνοτακτική της σερβικής επιτρέπει συλλαβή χωρίς φωνήεν, δηλαδή «συμφωνική συλλαβή». Σε αυτή την περίπτωση τον ρόλο φωνήεντος παίζει το /r/, όταν βρίσκεται μεταξύ δύο συμφώνων ή πριν από ένα σύμφωνο στην αρχή μιας λέξης, π.χ. smrt [ʂmrt] = θάνατος , prst [prʂt] = δάχτυλο,ršum [rʃum] = ακαταστασία. Επίσης, η σερβική έχει μονοσύλλαβες λέξεις που ξεκινούν με τρία σύμφωνα, π.χ. stvar [ʂtʋar] = πράγμα, και μονοσύλλαβες λέξεις με πέντε σύμφωνα συνολικά, π.χ. strast [ʂtraʂt] = πάθος (Subotić κ.ά. 2012: 96–97). Στην αρχή της συλλαβής μπορεί να υπάρχουν έως τρία σύμφωνα, αλλά σε αυτά δεν υπολογίζεται το /r/, το οποίο μπορεί να έχει τη θέση φωνήεντος, όπως προαναφέρθηκε.

2.3. Γραφηματικό σύστημα

Η ακριβής αναπαράσταση της προφορικής γλώσσας παρουσιάζει αποκλίσεις στις γλώσσες (Μποτίνης 2009: 2). Η αναντιστοιχία γραφής και προφοράς είναι χαρακτηριστικό της ελληνικής γλώσσας. Κάποιοι φθόγγοι αντιστοιχούν σε περισσότερα γράμματα ή συνδυασμούς γραμμάτων (τα διαφορετικά /i/). Έχει δίψηφα φωνήεντα, συνδυασμούς φωνηέντων, διφθόγγους, δίψηφα σύμφωνα και όμοια γράμματα που αποδίδουν έναν φθόγγο και διπλά γράμματα, που αντιστοιχούν σε δύο φθόγγους. Υπάρχουν συμφωνικοί ήχοι που δεν αντιστοιχούν σε κανένα γράμμα και λόγω αυτής της αναντιστοιχίας υπάρχουν δυσκολίες ή γίνονται λάθη σε γραφηματικό επίπεδο, τα οποία μπορούν να διορθωθούν με την εκμάθηση κανόνων (Αναστασιάδη–Συμεωνίδη κ.ά 2010: 62). Αν λάβουμε υπόψη πως η γλώσσα μας έχει αρχαία γραφή και πως πρακτικά χρησιμοποιούμε το ίδιο αλφάβητο στη μακρά ιστορική πορεία της, αυτή η αναντιστοιχία δεν είναι τόσο μεγάλη.

Από την άλλη πλευρά, στη σερβική γλώσσα υπάρχει αντιστοιχία προφοράς και γραφής χάρη στη μεταρρύθμιση του σέρβου φιλολόγου και συγγραφέα Βουκ Στεφάνοβιτς Κάρατζιτς (1787–1864), ο οποίος καθιέρωσε την φωνητική ορθογραφία (Đorđević 2018: 164–166) . Αναθεωρώντας το αλφάβητο και την ορθογραφία, σύμφωνα με την αρχή που χρησιμοποίησε και καθιέρωσε, «γράψε όπως μιλάς, και διάβασε όπως είναι γραμμένο», σε κάθε φθόγγο αντιστοιχεί και ένα γράφημα (γράμμα) – jedan glas, jedno slovo. Υπάρχουν αλλόφωνα που δεν έχουν αντίστοιχο γράφημα και ως εκ τούτου θα λέγαμε πως αυτή η φωνητική αρχή δεν εφαρμόζεται απόλυτα, υπάρχουν δηλαδή αποκλίσεις (Klajn – Piper 2017: 19).

Παρά την ύπαρξη αντιστοιχίας προφοράς και γραφής, η κατάκτηση της σερβικής σε γραφηματικό επίπεδο δεν είναι εύκολη. Στη σερβική γλώσσα χρησιμοποιούνται δύο ισοδύναμα αλφάβητα, λατινικό (abeceda) και κυριλλικό (azbuka), και αντίστοιχα δύο συστήματα γραφής. Με τη συμφωνία του Novi Sad το 1954 αναγνωρίστηκαν ως ισότιμα το λατινικό και το κυριλλικό αλφάβητο και χρησιμοποιούνταν στη Σερβία έως τις αρχές του 21ου αιώνα. Το 2006 αναγνωρίστηκε ως επίσημο σύστημα γραφής το κυριλλικό αλφάβητο, το οποίο είναι φωνητικό, δηλαδή κάθε γράμμα του αναπαραριστά έναν φθόγγο (Klajn – Piper 2017: 17). Στο λατινικό υπάρχουν τρεις φθόγγοι που γράφονται ως συνδυασμοί δύο γραμμάτων (digraf), τα lj, nj και dž, κατά τα άλλα και αυτό είναι φωνητικό, με αντιστοιχία γραφής και προφοράς.

3. ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΚΑΙ ΛΑΘΗ ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΩΝ ΣΠΟΥΔΑΣΤΩΝ ΣΕΡΒΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Οι φθόγγοι της σερβικής, που απουσιάζουν από την ελληνική γλώσσα, καθίστανται δύσκολοι στην πραγμάτωσή τους για τους ελληνόφωνους σπουδαστές και συχνά παρατηρούνται σύγχυση και λάθη στην προφορά τους. Τη θέση των δύσκολων–προβληματικών φθόγγων παίρνουν οικείοι φθόγγοι, πλησιέστεροι στη μητρική γλώσσα. Έτσι, τα φατνιακά προστριβόμενα της ελληνικής /ts/ και /dz/ αντικαθιστούν τους μεταφατνιακούς και φατνοουρανικούς τριβόμενους και προστριβόμενους φθόγγους της σερβικής /ʃ/, /ʒ/, /ʧ/, /ʤ/, /ʨ/ και /ʥ/. Οι αντικαταστάσεις όμως, λόγω έλλειψης κάποιου φθόγγου στη μητρική γλώσσα, οδηγούν σε προβλήματα επικοινωνίας, εφόσον εξομοιώνονται διαφορετικές λέξεις (Πρωτόπαπας 2003: 47). Δεν έχουν την ίδια σημασία στα σερβικά οι λέξεις kuća [kutɕa] = σπίτι και kuca [kutsa] = σκύλος, ή čelo [ʧelo] = μέτωπο και celo [tselo] = ολόκληρο, ή đak [ʥak] = μαθητής και džak [ʤak] = σακί. Και αν ασκηθεί κανείς να προφέρει σωστά τα διαφορετικά [τς] σε λέξεις όπου απαντούν μεμονωμένα, θα δυσκολευτεί σε λέξεις όπου υπάρχουν περισσότεροι από ένας μεταφατνιακοί ή φατνοουρανικοί φθόγγοι και ειδικά σε συνδυασμό με άλλους «προβληματικούς», δηλαδή άγνωστους φθόγγους στην ελληνική, όπως για παράδειγμα στις λέξεις čistačica [ʧistaʧitsa] = καθαρίστρια και čišćenje [ʧiʃtɕeɲe] = καθάρισμα.

Επιπλέον, για τον ελληνόφωνο σπουδαστή της σερβικής γλώσσας κάποιοι τετραμελείς ή πενταμελείς συνδυασμοί συμφώνων είναι δύσκολο να προφερθούν σωστά, π.χ. smrznuti se [ɕmrznuti ɕe] = ξεπαγιάζω, smrtnik [ɕmrtnik] = θνητός. Η εκφορά τους διευκολύνεται συνήθως με απλοποίηση, δηλαδή παράλειψη φθόγγων ή με την παρεμβολή ανάμεσα σε δύσκολα συμφωνικά συμπλέγματα ενός φωνήεντος, δηλαδή του /i/, του /u/ ή του /e/ (Zvekić–Dušanović 2016: 9–10). Έτσι, στις λέξεις π.χ. strpljiv [ɕtrpʎiʋ] = υπομονετικός, η προφορά πραγματώνεται με επένθεση /i/ μετά το τριμελές σύμπλεγμα /ɕtr/, δηλαδή θα προφερθεί ως ɕtr**i**pʎiʋ και στη λέξη srpski [ɕrpɕki] = σερβικός, βοηθά η προσθήκη ενός /e/, δηλαδή θα προφερθεί ως ɕerpɕki.

Ορισμένοι συνδυασμοί φθόγγων δεν εκφέρονται σωστά, λόγω αρνητικής παρεμβολής από την μητρική γλώσσα, όπως για παράδειγμα συμβαίνει με τα [ɕʋ] και [ɕm], τα οποία στην ελληνική προφέρονται ως [zv] και [zm] αντίστοιχα (Ρεβυθιάδου 2021: 25–27). Στα σερβικά όμως svet [ɕʋet] σημαίνει κόσμος, αλλά zvet [zʋet] δεν σημαίνει τίποτε.

Τα φωνολογικά λάθη δημιουργούν προβλήματα στην κατανόηση του λόγου, στην ορθή προφορά και κατ' επέκταση δυσχεραίνουν την επικοινωνία. Όπως αναφέρουν οι Παπαδοπούλου – Τζιμώκας (2015: 11), κάποια λάθη παγιώνονται και οδηγούν στη λεγόμενη απολίθωση και στην υιοθέτηση μιας διαγλώσσας που αποκλίνει στη συγκεκριμένη περίπτωση από την ορθή

προφορά. Είναι χαρακτηριστική η ευκολία με την οποία οι Σέρβοι χρησιμοποιούν στις συνομιλίες με ξένους την αγγλική γλώσσα, προκειμένου να διεξαχθεί ομαλά μια απλή συζήτηση.

Δυσκολίες στην ορθή προφορά και φωνολογικά λάθη είναι συνηθισμένα για σπουδαστές – ομιλητές της σερβικής με ποικίλες μητρικές γλώσσες. Σε έρευνα που διεξήχθη στο Κέντρο Σερβικής ως ξένης γλώσσας της Φιλολογικής σχολής του Βελιγραδίου, ένα μεγάλο ποσοστό, ανάμεσα σε 70 σπουδαστές με 35 διαφορετικές μητρικές γλώσσες, ινδοευρωπαϊκές (46%) ή μη, απάντησαν πως δυσκολεύονται να αντιληφθούν και να προφέρουν σωστά τους συγκεκριμένους φθόγγους της σερβικής, μεταφατνιακούς και φατνοουρανικούς τριβόμενους και προστριβόμενους (Nikolić 2016: 182–183 &185–186).

Στα εγχειρίδια διδασκαλίας της σερβικής ως ξένης γλώσσας, λείπουν βοηθητικά στοιχεία για το φωνολογικό σύστημα και η εκμάθηση της προφοράς δεν είναι δυνατή μέσω αυτών. Και στα αντίστοιχα εγχειρίδια για την διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης υπάρχει το ίδιο κενό (Ρεβυθιάδου – Τζακώστα 2007: 9). Η καθιέρωση του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου (ΔΦΑ) με τη χρήση ειδικών συμβόλων για την αναπαράσταση συνολικά των γνωστών φωνημάτων, λειτουργεί βοηθητικά στην διδασκαλία και στην ορθή προφορά των ξένων γλωσσών.

Η κατάκτηση της σερβικής δεν είναι εύκολη ούτε σε γραφηματικό επίπεδο, παρά την ύπαρξη αντιστοιχίας προφοράς και γραφής. Αν και το κυριλλικό αλφάβητο δανείζεται γράμματα από το ελληνικό, η εξοικείωση με αυτό δεν είναι εύκολη όπως εύλογα θα πιστεύαμε. Για παράδειγμα, το ελληνικό /Η/ αποδίδει στα κυριλλικά το /Ν/, το ελληνικό /Ν/ ανάποδα, δηλαδή /И/, αποδίδει το /I/. Αν και το ελληνικό /Ρ/ αποδίδει στα κυριλλικά το ίδιο γράμμα, εφόσον διαβάζεται σε ξένη γλώσσα, μπορεί να συγχέεται με το λατινικό /P/ (π.χ. неограничен [neograniʧen] = απεριόριστος, инкриминисати [inkriminisati] = ενοχοποιώ).

Τα φωνητικά και φωνολογικά λάθη στα οποία αναφερθήκαμε, περνούν και στον γραπτό λόγο. Η αναγνώριση ή κατανόηση ορισμένων φθόγγων που απουσιάζουν από την ελληνική γλώσσα δυσκολεύουν, όχι μόνο στην ορθή προφορά τους, αλλά και στην ορθή γραφή τους. Δεν πρόκειται μόνο για τους μεταφτνιακούς και φατνοουρανικούς φθόγγους, αλλά για παράδειγμα και για το (επενθετικό) ημίφωνο /j/, το οποίο ανάμεσα σε δύο φωνήεντα μπορεί να παραλειφθεί, π.χ. [Marija], ή να συγχέεται με το /i/, π.χ. majca [majtsa] = μπλούζα .

4. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ – ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

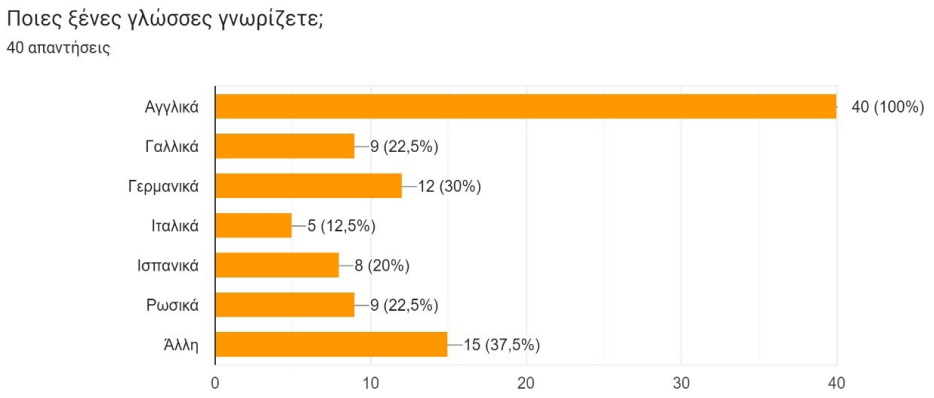
Για την προσέγγιση του θέματος χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο, διαθέσιμο μέσω λινκ στο google drive[3]. Απαντήθηκε ανώνυμα από 40 ενήλικες,

[3] https://forms.gle/oLZWTiSRgDrh2Zz9A

με μητρική γλώσσα την ελληνική, οι οποίοι μαθαίνουν την σερβική ως ξένη γλώσσα και το επίπεδο γνώσης τους ποικίλλει, με την πλειονότητα να κατέχει την σερβική σε μεσαίο επίπεδο (B1–B2).

Εκτός από τις ερωτήσεις που αφορούν σε προσωπικά στοιχεία (φύλο, σπουδές), το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 16 ερωτήσεις κλειστού τύπου, μέσω των οποίων ερευνάται η εμπειρία των ερωτώμενων στις ξένες γλώσσες, οι λόγοι ή τα κίνητρα που τους οδήγησαν στην επιλογή της σερβικής γλώσσας, οι δυσκολίες κυρίως που αντιμετωπίζουν στην εκμάθησή της και τα σημεία στα οποία αυτές εντοπίζονται.

Το επίπεδο γλωσσομάθειας των ερωτώμενων, όπως αποτυπώνεται στις δοθείσες απαντήσεις, είναι υψηλό. Όλοι γνωρίζουν τουλάχιστον δύο ξένες γλώσσες, την αγγλική (100%) και άλλη μία ξένη γλώσσα από τις ευρέως ομιλούμενες, δηλαδή γερμανική, γαλλική, ισπανική, ιταλική και ρωσική –τα ρωσικά είναι μία από τις μη κοινοτικές γλώσσες που έχουν απήχηση τα τελευταία χρόνια.

Γράφημα 1

Επιπλέον, εκτός από τις προηγούμενες, τις πιο δημοφιλείς δηλαδή , 4 από τους ερωτώμενους αναφέρουν πως γνωρίζουν την βουλγαρική, 4 την πολωνική, 3 την τουρκική, 2 την πορτογαλική και από ένα άτομο αντίστοιχα την αραβική, την καταλανική, την ολλανδική, τη σουηδική και τη νορβηγική γλώσσα. Ένα ποσοστό 10% γνωρίζει μία ξένη γλώσσα που δεν ανήκει στην γλωσσική οικογένεια των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών, συγκεκριμένα την τουρκική και την αραβική γλώσσα.

Ενδιαφέρον για την έρευνά μας είναι πως οι μισοί από τους ερωτώμενους (50%), θεωρούν πως η σερβική είναι πιο δύσκολη σε σχέση με μη σλαβικές γλώσσες τις οποίες γνωρίζουν, ενώ ένα ποσοστό 15% την θεωρεί πολύ πιο δύσκολη.

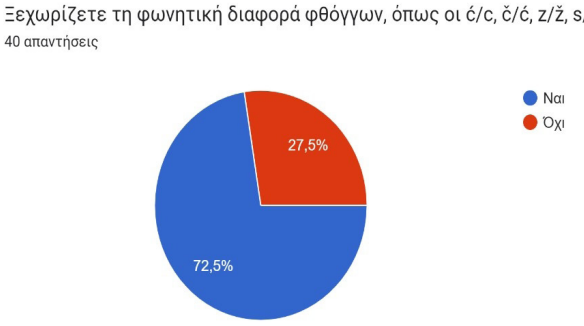
Γράφημα 2

Σε δύο ερωτήσεις σχετικές με τις γλωσσικές δεξιότητες, οι συμμετέχοντες απάντησαν ότι είναι πιο εύκολο να γράφουν ή να ακούν (52,5%) ή να κατανοούν (42,5%), παρά να μιλούν τη σερβική (5%). Η δυσκολία στην παραγωγή προφορικού λόγου, σύμφωνα με τις δοθείσες απαντήσεις, ανέρχεται σε ποσοστό 60%.

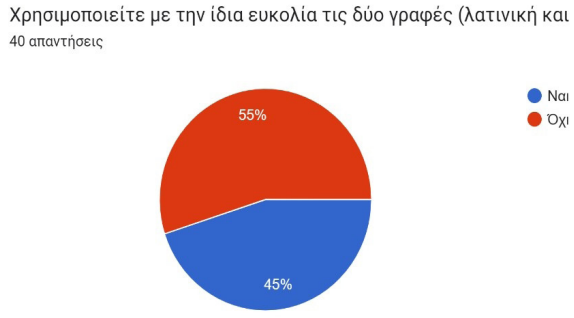
Γράφημα 3

Οι δυσκολίες στη σωστή προφορά σχετίζονται προφανώς και με την αδυναμία να ξεχωρίσουν τη φωνητική διαφορά ορισμένων φθόγγων (27%).

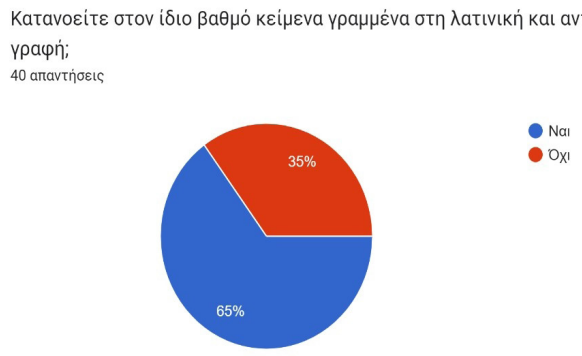

Γράφημα 4

Όσον αφορά στη χρήση των δύο γραφών, λατινικής και κυριλλικής, 55% των ερωτώμενων απαντούν πως δεν τις χρησιμοποιούν με την ίδια ευκολία και δυσκολεύονται να κατανοήσουν στον ίδιο βαθμό κείμενα που είναι γραμμένα στη λατινική και την κυριλλική γραφή (35%).

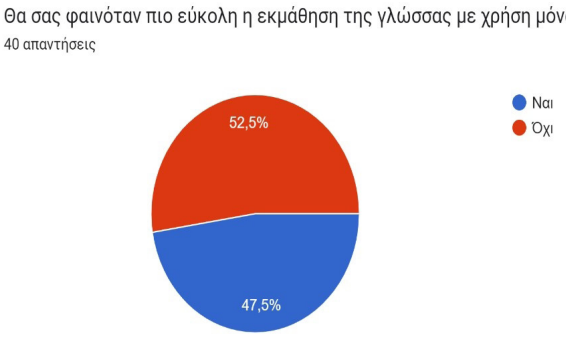

Γράφημα 5

Γράφημα 6

Έτσι, στην ερώτηση αν θα ήταν πιο εύκολη η εκμάθηση της σερβικής γλώσσας με χρήση μόνο του λατινικού αλφαβήτου, η απάντηση είναι καταφατική σε ποσοστό 47,5%.

Γράφημα 7

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι δυσκολίες στην εκμάθηση της σερβικής από ελληνόφωνο κοινό εντοπίζονται κυρίως στα σημεία που παρατηρούνται διαφορές στη δομή των δύο γλωσσών. Η προσαρμογή στο συμφωνικό σύστημα, η πραγμάτωση ορισμένων συμφωνικών συμπλεγμάτων με αυθεντική προφορά και εν γένει η κατάκτηση του φωνολογικού συστήματος της σερβικής ως ξένης γλώσσας δεν είναι εύκολη. Τα λάθη και οι δυσκολίες παρατηρούνται σε φωνήματα που δεν είναι κοινά στις δύο γλώσσες. Η κατηγοριοποίησή τους σε φθόγγους παρόμοιους με ορισμένους της μητρικής γλώσσας, έχει ως αποτέλεσμα την αντικατάστασή τους από οικεία φωνήματα και εν τέλει τη λανθασμένη χρήση τους. Η παγίωση των λαθών εμποδίζει τη γλωσσική εξέλιξη και οδηγεί σε γλωσσική συμπεριφορά που αποκλίνει από την ορθή. Η κατάταξή τους σε νέες φωνητικές κατηγορίες και η εκμάθησή τους ως νέων φωνημάτων, σύμφωνα με το Μοντέλο Εκμάθησης Λόγου, θα βοηθούσε κατά την διαδικασία κατάκτησης της γλώσσας σε φωνολογικό και γραφηματικό επίπεδο. Η συλλαβική δομή στη σερβική γλώσσα είναι σύνθετη, όπως και στην ελληνική, και η εκφορά πενταμελών συμφωνικών συμπλεγμάτων που δεν επιτρέπονται στην γλώσσα μας διευκολύνονται στην προφορά με επένθεση φωνήεντος.

Σε γραφηματικό επίπεδο οι αναντιστοιχίες σερβικής και ελληνικής είναι αρκετές. Η γραφηματική απόδοση των φθόγγων που είναι άγνωστοι ή προβληματικοί δεν αναμένεται να είναι ορθή ή εύκολη. Παρά την αντιστοιχία προφοράς και γραφής στην σερβική, η διγραφία για τους σπουδαστές της δεν κατακτάται χωρίς προβλήματα.

Οι απαντήσεις στο ερωτηματολόγιο αποτελούν κάποιες πρώτες ενδείξεις και καταδεικνύουν σε ένα βαθμό την ύπαρξη δυσκολιών στην εκμάθηση της σερβικής από ελληνόφωνο κοινό. Σχεδόν όλοι όμως οι συμμετέχοντες στην έρευνα βρίσκουν ενδιαφέρουσα (95%) τη σερβική γλώσσα και οι περισσότεροι (82,5%) σκοπεύουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε αυτήν.

Καταληκτικά, η παρούσα εργασία αναδεικνύει σημεία που δυσκολεύουν την εκμάθηση της σερβικής, τόσο σε αρχικό, όσο και σε μετέπειτα επίπεδο γλωσσομάθειας. Ωστόσο, δεν είναι τα μόνα, καθώς δυσκολίες παρατηρούνται και σε άλλες γλωσσικές περιοχές που θα μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο περαιτέρω έρευνας και συγκριτικής μελέτης των δύο γλωσσών, της ελληνικής ως μητρικής και της σερβικής ως ξένης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναστασιάδη–Συμεωνίδη κ.ά 2010: Ά. Αναστασιάδη–Συμεωνίδη, Α. Ζουραβλιόβα, Μ. Μητσιάκη, Γ. Φωτιάδου, Τα φωνολογικά λάθη στη διαγλώσσα των ρωσόφωνων μαθητών της ελληνικής ως δεύτερης/ξένης γλώσσας. Στο A. Psaltou & M. Mattheoudakis (επιμ.), *Advances in research on language acquisition and teaching: Selected papers* (σσ. 53–64). Θεσσαλονίκη: Ελληνική Ένωση Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας.

Đorđević 2018: K. Đorđević, Jezička reforma Vuka Karadžića i stvaranje srpskog književnog jezika (istorijski pogled i aktuelno stanje), *Slavica Slovaca, 53*(2), 164–173.

Flege 1987: J. E. Flege, The production of “new” and “similar” phones in a foreign language: evidence for the effect of equivalence classification, *Journal of Phonetics*, *15*, 47–65.

Flege 1992: J. E. Flege, Speech learning in a second language.” In C. Ferguson, L. Menn & C. Stoel–Cammon (eds.), *Phonological development: Models, research and application* (pp. 565–604). Timonium: York Press.

Flege 1995: J. E. Flege, Second–language speech learning: Theory, findings and problems. In W. Strange (ed.), *Speech perception and linguistic experience: Issues in cross–language research* (pp. 229–273). Timonium: York Press.

Klajn – Piper 2017: I. Klajn, P. Piper, *Normativna gramatika srpskog jezika*. Novi Sad: Matica srpska.

Κριμπάς 2007: Π. Κριμπάς, *Επιδράσεις της νεότερης Ελληνικής στις βαλκανικές γλώσσες*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Lado 1957: R. Lado, *Linguistics Across Cultures*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Λαμπροπούλου & Στόιτσιτς 2019: Μ. Λαμπροπούλου, Β. Στόιτσιτς, *<δ> ή <ντ>; <θ> ή <τ>; <γ> ή <γκ>; Συστηματικά λάθη κατά την εκμάθηση του ορθογραφικού συστήματος της ελληνικής γλώσσας από Σερβόφωνους φοιτητές*. Στο Θ. Μαρκόπουλος, Χ. Βλάχος, Α. Αρχάκης, Δ. Παπαζαχαρίου, Ά. Ρούσσου & Γ. Ξυδόπουλος (επιμ.*),* Πρακτικά του ΔΣΕΓ14 (σσ. 671–683). Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Μπέλλα 2011: Σ. Μπέλλα, *Η δεύτερη γλώσσα. Κατάκτηση και διδασκαλία.* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μποτίνης 2009: Α. Μποτίνης, *Φωνητική της Ελληνικής: Βασικές Έννοιες Φωνητικής και Φωνητικά Συστήματα*. Αθήνα: Leader Books.

Nikolić 2016: B. Nikolić, Srpski kao strani jezik s druge strane. In V. Krajšnik (ed.), *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III –Tematski zbornik radova* (pp. 181–212). Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.

Παπαδοπούλου – Τζιμώκας 2015: Δ. Παπαδοπούλου – Δ. Τζιμώκας, Λάθη: είδη και αντιμετώπισή τους. Στο Διαδρομές για τη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης/δεύτερης γλώσσας. *Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας* [Online], [http://elearning.greek–language.gr/pluginfile.php/4100/mod_resource/content/4/Eidi_kai_antimetopisi_lathon_Papadopoulou_Tzimokas.pdf].

Pešikan κ.ά. 2010: M. Pesikan, J. Jerković, M. Pižurica, *Pravopis srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska.

Πρωτόπαπας 2003: Α. Πρωτόπαπας, *Εισαγωγή στη Φωνητική*. [Σημειώσεις για το μεταπτυχιακό μάθημα φωνητικής]. Αθήνα: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης.

Ρεβυθιάδου – Τζακώστα 2007: Α. Ρεβυθιάδου – Μ. Τσακώστα, *Η διδασκαλία στη φωνολογία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκης.

Ρεβυθιάδου 2021: Α. Ρεβυθιάδου, *Εισαγωγή στη φωνολογία*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Stojičić & Mutavdžić 2011: V. Stojičić, P. Mutavdžić, Motivacija grčkih studenata za učenje savremenog srpskog kao stranog jezika. In V. Krajšnik (ed.), *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi II –Tematski zbornik radova* (pp. 267–280). Beograd: Filološki fakultet Beogradskog univerziteta.

Subotić κ.ά. 2012: Lj. Subotić, D. Sredojević, I. Bjelaković, *Fonetika i fonologija: ortoepska i ortografska norma standardnog srpskog jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Zvekić–Dušanović 2016: D. Zvekić–Dušanović, Ortografske greške u srpskom kao nematernjem jeziku. In V. Krajšnik (ed.), *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi III –Tematski zbornik radova* (pp. 131–141). Belgrade: Filološki fakultet–Centar za srpski kao strani jezik.

Ioanna Tzima
7th Lyceum of Nea Smyrni

DIFFICULTIES IN LEARNING SERBIAN – CONVERGENCE/DIVERGENCE BETWEEN THE GREEK AND THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

In the context of the present study, an attempt is made to highlight problematic key points in learning Serbian as a foreign language by a group of forty adult participants, native speakers of Greek, and to point out areas of convergence and divergence between the two languages on a phonetic–phonological and graphemic level. The methodological approach of this study is based on the theories of Contrastive Analysis Hypothesis (Lado 1957) and the Speech Learning Model (Flege 1992, 1995). By means of a questionnaire, the difficulties faced by the participants, students of Serbian as a foreign language (L2) are investigated, as well as their errors due to the interference from the native language (L1). On the phonological level, difficulties in pronouncing certain consonant phonemes or clusters, unknown in L1, are observed. These challenging, or else problematic phonemes are replaced by familiar phonemes, closer to L1 and the syllabic structure is facilitated by the addition of a vowel. On the graphemic level, the use of two equivalent alphabets, Latin and Cyrillic, and the use of two writing systems (digraphia), also cause difficulties in the acquisition of Serbian as a foreign language.

Keywords: Serbian as foreign language, Difficulties in learning Serbian, Greek language, Convergence– divergence

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch43

Τρεσόρουκοβα Ιρίνα[1]
Κρατικό Πανεπιστήμιο Μόσχας Λομονόσοφ
Τμήμα Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας

«ΕΠΕΑ ΠΤΕΡΟΕΝΤΑ» ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΝΕ: ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΡΗΤΟΥ «ΗΛΘΑ, ΕΙΔΑ ΚΑΙ …»

Η προσηγορικότητα ως ένα φαινόμενο της γλώσσας και, ιδιαίτερα, οι προσηγορικές εκφράσεις αποτελούν ένα πολύ σημαντικό αντικείμενο της γλωσσικής εικόνας του κόσμου σε όλες τις γλώσσες. Η έρευνα εστιάζεται στα προβλήματα της προσηγορικότητας στη ΝΕ και παρατίθενται διάφορες πτυχές αυτού του φαινομένου από την άποψη της γλωσσοπολιτισμολογίας και της Γραμματικής των Κατασκευών με βάση την ανάλυση του ρητού *ήλθα, είδα και…* που από το αρχαιοελληνικό ρητό πέρασε στην κατηγορία των προσηγορικών εκφράσεων και απέκτησε καινούργιες σημασίες. Η έρευνα βασίζεται στην ανάλυση των σωμάτων κειμένων και στην ad-hoc έρευνα αντιλήψεων των φορέων της ΝΕ.

Λέξεις-κλειδιά: Προσηγορικότητα, Προσηγορικές εκφράσεις, Νέα Ελληνική, Σώματα κειμένων, Γραμματική των Κατασκευών

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ρητό «έπεα πτερόεντα» (ΕΠ) αποτελεί, αδιαμφισβήτητα, μέρος του ιστορικού ή/και λογοτεχνικού παρελθόντος (πρβλ. Μυτουλά 2006 και σε άλλους). Στο παρόν άρθρο πρόκειται να γίνει ανάλυση του αρχαίου ρητού «ήλθες, είδες και απήλθες» και της λειτουργίας του στη σύγχρονη ΝΕ γλώσσα.

Η έρευνά μας βασίζεται στην προσέγγιση στα ΕΠ, όπως αναπτύσσονται κυρίως από τους Ρώσους επιστήμονες και μελετητές Kostomarov (1994), Krasnykh (1997), σε σχέση με τα *precedent statements* (PS) ή τις προσηγορικές εκφράσεις.

1.1. Προσηγορικότητα ως γλωσσικό φαινόμενο

Η προσηγορικότητα ως κοινώς αποδεκτή κατηγορία για πρώτη φορά στη ρωσική γλωσσολογία εξετάστηκε από τον Karaulov, ο οποίος έχει αναλύσει

[1] itresir@mail.ru

τέσσερις τρόπους αναφοράς του προσηγορικού κειμένου: «…κατά την κατανόηση του τίτλου του λογοτεχνικού έργου, του αποσπάσματος αυτού, του κυρίου ονόματος του ήρωα ενεργοποιείται ούτως ή άλλως όλο το προσηγορικό κείμενο, δηλαδή τίθεται σε επιφυλακή (κατά το μέτρο της γνωριμίας του αναγνώστη με το κείμενο) για τη χρήση στο discourse για διάφορους λόγους και διάφορες παραμέτρους» (Karaulov 2007: 218–219). Όπως τονίζει ο Ρώσος μελετητής Gudkov (2020: 23), τα προσηγορικά φαινόμενα εντάσσονται στην κατηγορία των λεκτικών φαινομένων.

1.2. Προσηγορικό φαινόμενο και η λειτουργία του στον λόγο

Είναι κατανοητό ότι η λειτουργία των προσηγορικών φαινομένων στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης γλωσσικής εθνικής εικόνας του κόσμου χαρακτηρίζεται από πλήθος εθνικών ή γενικής φύσης στοιχείων που υπερισχύουν στα φαινόμενα αυτά, ενώ βασικό κριτήριο για την εμφάνιση της προσηγορικότητας είναι ο εντοπισμός και η έκφανση ενός συγκεκριμένου πολιτισμικού κωδικού, με άλλα λόγια το προσηγορικό φαινόμενο χαρακτηρίζεται από ένα συγκεκριμένο πλαίσιο συνειρμών και αποδεκτών στοιχείων, τα οποία οδηγούν στην κατασκευή ενός συγκεκριμένου σημασιολογικού πεδίου της λειτουργίας του προσηγορικού φαινομένου, όπου ο πυρήνας εμπεριέχει τα διακριτικά στοιχεία (π.χ. αρχική σημασία του προσηγορικού φαινομένου που πηγάζει από το ρητό), ενώ στην περιφέρεια θα ενυπάρχουν τα χαρακτηριστικά που να προσδίδουν στο συγκεκριμένο προσηγορικό φαινόμενο τις μεταβλητές ιδιότητες και σημασίες.

Όπως γράφει η Krasnykh (2002: 85), το προσηγορικό φαινόμενο ερμηνεύεται ως κατασκευή του λόγου, η οποία αναγνωρίζεται ως τέτοια από περισσότερους φορείς της γλωσσικής κοινότητας, για τους οποίους είναι γνωστή η λειτουργία του φαινομένου αυτού στο γνωσιακό και συναισθηματικό επίπεδο της ανθρώπινης ταυτότητας, ενώ ταυτόχρονα οι φορείς αυτής της κοινότητας συχνά χρησιμοποιούν το φαινόμενο αυτό στον λόγο (ό.π.: 85). Επίσης η Krasnykh τονίζει ότι παραδοσιακά διακρίνονται τέσσερις τύποι των απολύτως επικοινωνιακών προσηγορικών φαινομένων: προσηγορικά ονόματα, προσηγορικές φράσεις, προσηγορικές καταστάσεις και προσηγορικά κείμενα (ό.π.).

Η διπλή σημασία των προσηγορικών φαινομένων, εξωτερική και εσωτερική, δημιουργεί πολυεπίπεδη ερμηνεία, που χρήζει ενδελεχούς έρευνας, ιδίως στην αρχική μορφή των ρητών για μια ολοκληρωμένη περιγραφή ή/και ορθότερη αντίληψή τους. Τα ρητά που μεταβαίνουν στην κατηγορία των προσηγορικών φαινομένων, έχουν τρεις βασικές πτυχές σημασίας: την επιφανειακή, την εσωτερική και τη συστημική.

1.3. Προσηγορική φράση: σημασία και χαρακτήρας

Η συχνή χρήση της προσηγορικής φράσης στον λόγο μας παρέχει τη δυνατότητα να μελετήσουμε το εν λόγω φαινόμενο από τη συστημική (δομική) και λειτουργική (σημασιολογική) άποψη. Όπως τονίζουν οι Krasnykh και ο Gudkov, η γνωσιακή γλωσσολογία προσδιορίζει τη δομή της προσηγορικής φράσης: «Υπό τη συστημική (δομική) άποψη εννοούμε τη δομή της φράσης και διακρίνουμε στο πλαίσιο του περιεχομένου:

1) την εξωτερική σημασία, η οποία αποτελείται από το σύνολο των σημασιών των στοιχείων της φράσης,

2) την εσωτερική «ένδον» σημασία, η οποία δεν συναθροίζεται από το σύνολο των σημασιών, αλλά αποτελεί ένα σημασιολογικό αποτέλεσμα σύνδεσης των στοιχείων της προσηγορικής φράσης, που δημιουργούν τη λεκτική και τη γραμματική δομή της,

3) το συστημικό νόημα, που αποτελεί το άθροισμα της ένδον σημασίας (εφόσον υπάρχει) της φράσης και των γνωρισμάτων του προσηγορικού φαινομένου (προσηγορικού κειμένου, προσηγορικής κατάστασης) και των συνδεδεμένων αλληγοριών» (πρβλ. Krasnykh, Gudkov et al. 1997: 82–103.].

Η προσηγορική φράση έχει τον καθαρά γλωσσολογικό χαρακτήρα, κάτι που αδιαμφισβήτητα καθορίζει και το σύνολο των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της: συνήθως το προσηγορικό φαινόμενο αναπαράγεται, η φύση του έγκειται στον λόγο, ενώ ως λεκτικό στοιχείο το προσηγορικό φαινόμενο δημιουργείται βάσει των κανόνων του κειμένου και της φραστικότητας, αναπαράγοντας το προσηγορικό φαινόμενο που συμμετέχει στη διαμόρφωση της σημασίας της φράσης (Goryacheva 2017).

Αυτή η συστημική σημασία μπορεί να παρουσιαστεί και εσωτερικά, μέσω των αλληγοριών και παραπομπών, όπου εμφανίζεται η κύρια σημασία και εξωτερικά, επηρεάζοντας με τον τρόπο αυτό τη δημιουργία της σημασίας της ολικής προσηγορικής φράσης (πρβλ. Zakharenko 1997: 100–115).

Ο Βιγκότσκι στο σύγγραμμά του «Σκέψη και γλώσσα» τόνισε ότι η δομή της φράσης (στην προκειμένη περίπτωση της προσηγορικής φράσης) εμφαίνεται στην ίδια τη λειτουργία της, με άλλα λόγια είναι πιο σημαντικό να προσδιορίσουμε τι, γιατί και πώς θέλει να δηλώσει ο άνθρωπος στη φράση του, ήτοι είναι σημαντικό να εντοπίσουμε την επικοινωνιακή αιτία της λειτουργίας του προσηγορικού φαινομένου για την αποτελεσματική επικοινωνιακή πράξη (Vygotsky).

Τα έπεα πτερόεντα ως συστατικά της γλωσσικής εθνικής εικόνας του κόσμου εμφανίζονται ως άπαξ λεγόμενα, όντας προϊόν ενός συγκεκριμένου δημιουργού, συγγραφέα κ.ά. και υπάρχουν στον λόγο κατά χιλιετίες, ακριβώς επειδή μέσα από αυτά ενυπάρχει και εκδηλώνεται το αξιολογικό σύστημα του έθνους. Λόγω της ιδιαιτερότητας της κάθε συγκεκριμένης γλωσσικής εικόνας είναι δύσκολο να μιλήσουμε εν γένει για την προέλευση ή και την περαιτέρω χρήση αυτών των

ρητών, αλλά ταυτόχρονα έχουμε δυνατότητα να προσδιορίσουμε τις συστημικές σχέσεις και συνδέσεις μεταξύ των όρων «έπεα πτερόεντα» και «προσηγορική φράση», αφού τα δύο αυτά λεκτικά φαινόμενα έχουν κοινά χαρακτηριστικά λόγω της κοινής σημασίας και μορφής.

Ο Gudkov και η Krasnykh διακρίνουν τρία επίπεδα της συνδηλωτικής σημασίας, συνεπώς μπορούμε να διακρίνουμε τρεις κατηγορίες των προσηγορικών εκφράσεων με βάση τη σημασία τους.

1. Προσηγορικές εκφράσεις που έχουν «εξωτερική» σημασία. Σε αυτήν την κατηγορία η λειτουργική σημασία μπορεί να αποκωδικοποιηθεί ανεξάρτητα από το αν γνωρίζουμε ή αν το προσηγορικό φαινόμενο, στο πλαίσιο του οποίου σχηματίζεται η συγκεκριμένη προσηγορική έκφραση, ακριβώς γι' αυτό το είδος των προσηγορικών εκφράσεων μπορεί να συσχετιστεί με τα έπεα πτερόεντα, όπου σχεδόν χάθηκε η σχέση με τον δημιουργό ή την πηγή τους και κάτι τέτοιο οδηγεί στην εξουδετέρωση της επικοινωνιακής τους λειτουργίας και την απώλεια της σχέσης με την πηγή προέλευσης. Ως αποτέλεσμα της έλλειψης μιας τέτοιας αντικειμενικής και κατανοητής πλήρους αποκωδικοποίησης, το κοινό δεν μπορεί να αντιληφθεί σωστά τη σημασία, την οποία ο πομπός επιδιώκει στον λόγο του.

2. Προσηγορικές εκφράσεις όπου συνδυάζονται το «εξωτερικό» και το «ένδον» στοιχείο:

a) «ανεξάρτητες» προσηγορικές εκφράσεις, που δεν προϋποθέτουν τη συσχέτιση μιας πραγματικής επικοινωνιακής κατάστασης (στην οποία υλοποιείται η επικοινωνία ή για την οποία αναφέρεται) με την προσηγορική κατάσταση, επειδή μια τέτοια προσηγορική έκφραση μπορεί να ερμηνευτεί σωστά και χωρίς να προστρέχουμε άμεσα στα προσηγορικά φαινόμενα. Η συσχέτιση των προσηγορικών εκφράσεων αυτού του τύπου με τα έπεα πτερόεντα δημιουργεί δυνατότητα να διακρίνουμε μια κατηγορία των τελευταίων, όπου ακόμα αναγνωρίζουμε τη σχέση με τον δημιουργό ή την πηγή τους, αλλά σταδιακά εξαφανίζεται η γλωσσοπολιτισμική ταυτότητά τους. Με άλλα λόγια, η σημασία μιας τέτοιας προσηγορικής φράσης όπως και η σημασία του σχετικού ρητού είναι στο πλαίσιο της άμεσης σημασίας τους, συνεπώς ούτε η προσηγορική φράση, ούτε το ρητό δεν μπορούν να συμβολίσουν κάποια συγκεκριμένη προσηγορική κατάσταση ή κείμενο. Ενώ το βασικό πλαίσιο της σημασίας αυτών των ρητών είναι η «εξωτερική» τους σημασία, για αρκετούς φορείς αυτά τα ρητά αρχίζουν να αποδίδουν μόνο το σημασιολογικό, δηλωτικό στοιχείο, κάτι που στερεί την επικοινωνία των πρόσθετων, εκφραστικών και συναισθηματικών μέσων. Παρόλα αυτά οφείλουμε να τονίσουμε ότι τα έπεα πτερόεντα που διακρίνονται με βάση τα κριτήρια αυτής της κατηγόριας των προσηγορικών εκφράσεων, είναι σε θέση να μεταδίδουν μια πρόσθετη συμβολική σημασία, αφού έχουν επαναπροσδιοριστεί στις συντεταγμένες μιας συγκεκριμένης εθνογλωσσικής εικόνας

β) προσηγορικές εκφράσεις που άρρηκτα συνδέονται με εκείνες τις προσηγορικές καταστάσεις ή και κείμενα που περιλαμβάνουν τέτοιες εκφράσεις στο γνωστικό και γλωσσοπολιτισμικό τους πλαίσιο. Μια σωστή αποκωδικοποίηση και συνειδητή ερμηνεία τέτοιων προσηγορικών εκφράσεων είναι δυνατή μόνο εφόσον συγκρίνουμε μια πραγματική επικοινωνιακή κατάσταση με την προσηγορική κατάσταση ή το κείμενο κάτι που προϋποθέτει την ενεργοποίηση της συστημικής σημασίας της έκφρασης. Είναι εμφανές ότι τα έπεα πτερόεντα μπορούν να περιγράφονται βάσει των κριτηρίων που καθορίζονται στη συγκεκριμένη περίπτωση. Κατά την άποψή μας τέτοιου είδους έπεα πτερόεντα αποτελούν τους γλωσσοπολιτισμικούς δείκτες και έχουν πλήρεις πραγματολογικές λειτουργίες. Οφείλουμε εξάλλου να τονίσουμε ότι για να υλοποιηθεί και να φανεί πλήρης σημασία και πραγματολογία των ρητών αυτής της κατηγορίας πρέπει να υπάρχει πολύ υψηλό επίπεδο των γλωσσοπολιτισμικών δεξιοτήτων (πρβλ. Krasnykh 2002).

Τα έπεα πτερόεντα όπως και οι προσηγορικές εκφράσεις μπορούν να ταξινομηθούν βάσει του κριτηρίου συσχετισμού με το αρχικό κείμενο της προέλευσής τους. Η σύνδεση με την πηγή ή ένα συγκεκριμένο κείμενο συνεπάγονται την ύπαρξη των ρητών «στενής σημασίας» στο φρασεολογικό σώμα μιας γλώσσας (Π.χ..: *Σαν πας στο πηγαιμό για την Ιθάκη…*) και των ρητών «ευρείας σημασίας», όταν οι προσηγορικές εκφράσεις και, συνεπώς, τα ρητά αυτονομούνται περνώντας στην κατηγορία «ανεξάρτητων» που έχουν χάσει ή χάνουν τη σύνδεσή τους με τον δημιουργό ή την πηγή τους: π.χ. *Έξις δεύτερη φύση* έχει γράψει ο Κικέρωνας, η φράση *Γνώθι σεαυτόν* αποδίδεται ή στον Χίλωνα τον Λακεδαιμόνιο, ή στον Θαλή τον Μιλήσιο, ή στον Διογένη τον Λαέρτιο, το ρητό *ο σκοπός αγιάζει τα μέσα* λανθασμένα αποδίδεται στον Νικόλα Μακιαβέλλι, ενώ το έχει γράψει ο ιησουίτης Εσκομπάρ και το ρητό έγινε σύνθημα του Τάγματος των ιησουιτών.

Εκτός από αυτό, ξεχωριστή κατηγορία αποτελούν έπεα πτερόεντα και προσηγορικές εκφράσεις για τις οποίες η σύνδεση με την πηγή πάντα ήταν στο δεύτερο πλάνο λόγω της κυριαρχίας «εξωτερικής σημασίας» (π.χ. *Ουκ αν λάβοις παρά του μη έχοντος, Όμοιος ομοίω αεί πελάζει* κ.ά.).

Σημειωτέον ότι οι προσηγορικές εκφράσεις συχνά έχουν στενή σχέση με τις φρασεολογικές μονάδες, όπως αναφέρουν οι Telia, Zakharenko κ.ά. (πρβλ. Telia 2005: 20–21· Zakharenko 2000: 46 κ.ά.). Η Krasnykh γράφει: «…οι προσηγορικές εκφράσεις και οι φρασεολογικές μονάδες αποτελούν ένα σύνθετο κατασκεύασμα, το άθροισμα σημασίας των επιμέρους στοιχείων το οποίο δεν ισούται στη σημασία του <…> και απαραίτητα αναπαράγεται συχνά στον λόγο, ιδού και η ιδιαιτερότητά του και η διαφορά με άλλα προσηγορικά φαινόμενα» (Krasnykh 1999: 299).

Η Telia αναφέρει ότι οι φρασεολογικές μονάδες και οι προσηγορικές εκφράσεις έχουν τα εξής κοινά χαρακτηριστικά:

1) αναγνωρισιμότητα στο κοινό

2) διδακτική, συναισθηματική και διακεκριμένη από πολιτισμική άποψη σημασία

3) αναπαραγωγή στον ζωντανό λόγο της «κοινής» γλώσσας (Telia 2005: 20–21).

Ενώ το βασικό κριτήριο διαφοράς είναι η προσηγορικότητα της έκφρασης ή μη (Telia 2005: 21), όπως τονίζει και η Zakharenko, αφού στην περίπτωση της προσηγορικής έκφρασης εκτός του περικειμένου «είτε δε θα είναι κατανοητή η σημασία της έκφρασης είτε δε θα γίνουν αντιληπτοί οι συσχετισμοί του προσηγορικού φαινομένου» (Zakharenko 2000: 50). Η προσηγορική έκφραση, όπως έχουμε αναφέρει, παραμένει δεμένη με την πηγή σε μεγάλο βαθμό και γίνεται αντιληπτή με βάση αυτή την πηγή, ενώ στην περίπτωση της φρασεολογικής μονάδας «έχει χαθεί η πηγή προέλευσης και ο φρασεολογισμός γίνεται άγνωστης προελεύσεως ακόμα και στις περιπτώσεις όπου αυτή η μονάδα είχε τον δημιουργό της και προήλθε από ένα προσηγορικό κείμενο» (Telia 2005: 21). Οι Ρώσοι ερευνητές Baranov και Dobrovol'skij τονίζουν ότι «όταν η πηγή προέλευσης πλέον έχει ξεχαστεί, ειδικά σε περίπτωση πολύ συχνής χρήσης του σχετικού ρητού, πλέον το ρητό αντιμετωπίζεται ως ένας κοινός φρασεολογισμός» (Baranov & Dobrovol'skij 2016: 95).

Το βασικό κριτήριο μετάβασης της προσηγορικής έκφρασης στην κατηγορία των φρασεολογικών μονάδων είναι η απώλεια της προσηγορικότητας, ενώ αυτή η προσηγορικότητα του φρασεολογισμού, προερχόμενου από την προσηγορική έκφραση, «μπορεί να είναι αντιληπτή από τους φορείς της γλώσσας, αφού κάτι τέτοιο εξαρτάται από το βαθμό αναγνωρισιμότητας του προσηγορικού φαινομένου» (Zakharenko 2000: 48· πρβλ. επίσης Onufrieva 2020).

Όσον αφορά την ταξινόμηση των φρασεολογικών μονάδων έχουν ειπωθεί και έχουν γραφτεί αρκετά, έχουν προταθεί αρκετές ταξινομήσεις, αξίζει όμως να σημειωθεί ότι με βάση τη Γραμματική των Κατασκευών (Grammar of Constructions, Charles Fillmor) στην ταξινόμηση των φρασεολογισμών διακρίνονται οι λεγόμενες φρασεολογικές κατασκευές (*Phraseological Constructions*).

Αυτές οι φρασεολογικές κατασκευές όπως τονίζουν οι Baranov και Dobrovol'skij (Baranov & Dobrovol'skij 2016: 86), βρίσκονται στην περιφέρεια του πεδίου της φρασεολογίας και συνορεύουν με τη σύνταξη, αφού αποτελούν επιμέρους συμπληρωμένα συντακτικά κατασκευάσματα με κενά στοιχεία, τα οποία συμπληρώνονται κατόπιν θελήσεως του φορέα, με άλλα λόγια έχουν λεξικό σταθερό και λεξικό μεταβλητό στοιχείο. Σε περίπτωση που η φρασεολογική κατασκευή προέρχεται από την προσηγορική έκφραση, πρέπει να έχουμε την άμεση χρήση της προσηγορικής έκφραση συνάμα με την απώλεια συσχετισμού με το προσηγορικό φαινόμενο από τη μία και από την άλλη πρέπει να παρατηρείται έντονη η λεξική και συντακτική μεταβολή στη δομή της κατασκευής, όταν τα μεν λεξήματα μένουν σταθερά, ενώ τα άλλα γίνονται μεταβλητά.

Αρκετοί ερευνητές έχουν ασχοληθεί με τη μετάβαση των προσηγορικών εκφράσεων στο πεδίο της φρασεολογίας (Gallisson 1993˙ Onufrieva 2020, 2021 κ.ά.), ενώ οι περισσότεροι τονίζουν ότι δεν αρκούν μεμονωμένες περιπτώσεις μεταβολής κατά την επικοινωνία για να θεωρηθεί φρασεολογισμός η συγκεκριμένη έκφραση. Καθοριστικό ρόλο, τονίζει η Onufrieva (2020), παίζει η συχνότητα τέτοιων περιστάσεων λόγου.

2. ΤΟ ΡΗΤΟ «ΗΛΘΕΣ, ΕΙΔΕΣ ΚΑΙ…»

Η σημερινή έρευνα βασίζεται στην ανάλυση του αρχαίου ελληνικού ρητού *ήλθες, είδες και απήλθες*, το οποίο πέρασε στην κατηγορία των προσηγορικών εκφράσεων και τελικά κατέληξε στην τάξη των φρασεολογικών κατασκευών.

Το ίδιο το ρητό σε μορφή *ήλθες, είδες και απήλθες* είναι το δημιούργημα του Δημοσθένη, ο οποίος, αν προστρέξουμε στο TLG, το είπε παρομοιάζοντας τη ζωή με το θέατρο και τους ανθρώπους με τους θεατές: ***ὁ κόσμος σκηνή, ὁ βίος πάροδος˙ ἦλθες, εἶδες, ἀπῆλθες***. Ήδη στην αρχαιότητα αυτή η έκφραση αποκτάει τον χαρακτήρα του ρητού (ίσως στην όψιμη αρχαιότητα και της προσηγορικής έκφρασης), αφού το βρίσκουμε και στη συλλογή παροιμιών του Μιχαήλ Αποστολίου του 15ου αι. χωρίς καμία αναφορά στην πηγή προέλευσης. Επίσης μας ωθεί στη σκέψη να θεωρήσουμε το συγκεκριμένο ρητό προσηγορική έκφραση, αρκεί να θυμηθούμε τη γνωστή φράση του Καίσαρα veni, vidi, vici, για την οποία ο Πλούταρχος γράφει: *καὶ τῆς μάχης ταύτης τὴν ὀξύτητα καὶ τὸ τάχος ἀναγγέλλων εἰς Ῥώμην πρός τινα τῶν φίλων Μάτιον ἔγραψε τρεῖς λέξεις˙ "**ἦλθον, εἶδον, ἐνίκησα**." Ῥωμαϊστὶ δ' αἱ λέξεις, εἰς ὅμοιον ἀπολήγουσαι σχῆμα ῥήματος, οὐκ ἀπίθανον τὴν βραχυλογίαν ἔχουσιν.* Η ομοιότητα των πρώτων δύο ρημάτων στην πρώτη και στη δεύτερη φράση – ήλθες, είδες και ήλθα, είδα – μας ωθεί στην εικασία ότι στα αρχαία χρόνια το ρητό του Δημοσθένη ήταν ήδη γνωστό και ο Καίσαρας ως λάτρης των αρχαιοελληνικών κειμένων πολύ καλά γνώριζε το ρητό και το χρησιμοποίησε για τους δικούς του λόγους, φτιάχνοντας μια δική του απόδοση του ρητού. Με άλλα λόγια μπορούμε να παρατηρήσουμε την πρώτη (ίσως) προσπάθεια μετατροπής του ρητού στη φρασεολογική κατασκευή.

Στη σύγχρονη γλώσσα αυτό το ρητό αδιαμφισβήτητα ανήκει στην κατηγορία των προσηγορικών εκφράσεων. Η εικασία αυτή επιβεβαιώθηκε κατά την έρευνα που κάναμε μέσω του google-form και διαπιστώσαμε ότι οι περισσότεροι φορείς της ελληνικής αποδίδουν τη δημιουργία αυτής της έκφρασης στον Καίσαρα και όχι στον Δημοσθένη, με άλλα λόγια διαπιστώνεται το απαραίτητο κριτήριο της απώλειας της πηγής ή του δημιουργού.

Κατά την έρευνα οι ερωτηθέντες κλήθηκαν να απαντήσουν στην ερώτηση *«Στην παράγραφο « **Ήλθα, είδα και απήλθα**. Τελικά, μάλλον η κυρία ήρθε στη χώρα μας για να βρει γκόμενο, αν κρίνουμε από τα λεγόμενά της, ότι θέλει να φύγει έχοντας στις αποσκευές της έναν γοητευτικό Έλληνα» υπάρχει*

*το ρητό **ήλθα, είδα και απήλθα**. Σε ποιον ανήκει το συγκεκριμένο ρητό;»* οι 76% απάντησαν ότι το ρητό ανήκει στον Καίσαρα, ενώ οι 5% ανέφεραν τον Δημοσθένη και 17% απάντησαν ότι ο δημιουργός είναι κάποιος άλλος. Στην επόμενη ερώτηση προτείναμε να αναφερθεί η αρχική μορφή του ρητού και 71% ανέφεραν την περίπτωση *ήλθα, είδα και απήλθα*.

Όπως αναφέρουν ο Karaulov και η Krasnykh, οι προσηγορικές εκφράσεις δεν απαιτούν την αναφορά της ακριβούς προέλευσης και συνήθως δεν έχουν παραπομπές στην πηγή ή στον δημιουργό (Karaulov 2010: 230˙ Krasnykh 1999: 329), επειδή προϋποτίθεται ότι οι φορείς γνωρίζουν τη συγκεκριμένη έκφραση ή ενώ «υπάρχει παραπομπή, ο ρόλος της είναι περισσότερο αισθητικός παρά ενημερωτικός, επειδή προϋποτίθεται ότι ο δέκτης γνωρίζει τι αναφέρει ο πομπός, συνεπώς δημιουργείται εφέ της ειρωνείας» (Krasnykh 1999: 329).

Συνεπώς συμπεραίνουμε ότι το συγκεκριμένο ρητό μεταβλήθηκε και έγινε προσηγορική έκφραση.

2.1. Ανάλυση της δομής

Κατά την ανάλυση των συμφραζομένων στα σώματα κειμένων elTenTen, ΕΘΕΓ, the Greek Web as Corpus, καθώς και στα κοινωνικά δίκτυα Twitter, Facebook, Instagram και στα συστήματα αναζήτησης τύπου Google εντοπίσαμε αρκετές μεταβολές της συγκεκριμένης προσηγορικής έκφρασης και σχετικά με τις καταλήξεις των ρημάτων και τη μεταβολή του τρίτου συστατικού της δομής.

Αποτελέσματα της αναζήτησης στα σώματα κειμένων:

1) ήλθα, είδα <και>… 71 αναφορές
2) ήλθες, είδες, απήλθες <και απήλθες> κατά κύριον λόγο αποτελεί άμεση αναφορά στον Δημοσθένη που οι χρήστες χρησιμοποιούν για να σχολιάσουν κάποια κατάσταση.
3) ήλθε, είδε <και>… 31 αναφορές
4) ήλθαμε, είδαμε <και>… - 8 αναφορές
5) ήλθατε, είδατε <και> - 2 αναφορές
6) ήλθαν, είδαν <και> - 4 αναφορές

Προφανώς σε κάθε παραλλαγή της έκφρασης τα ρήματα έχουν την ίδια κατάληξη και σε τρία συστατικά και δημιουργείται ενός είδους ομοιοκαταληξία (ήλθε – είδε – απήλθε, ήλθα – είδα – αποφάσισα). Στη γραπτή απεικόνιση τα στοιχεία χωρίζονται με κόμμα, ενώ μεταξύ του δεύτερου και τρίτου συστατικού μπορεί να παρεμβάλλεται και ο σύνδεσμος *και*.

Αυτός ο τύπος απεικονίζει τη μορφή της έκφρασης που έχουμε εντοπίσει κατά την ανάλυση

$Είδ_{fin}$, $ήλθ_{fin}$ <και> P_{fin}

όπου *fin* – είναι ο δείκτης κλίσης, ίδιος για όλα τα στοιχεία της έκφρασης, εμώ το Ρ απεικονίζει το μεταβλητό τρίτο στοιχείο. Παραθέτουμε τον σύνδεσμο

σε αγκύλες για να φανεί καλύτερα η μεταβλητότητα της σύνδεσης του τρίτου στοιχείου

Κατά την ανάλυση του περικειμένου εμφαίνεται ο μεταβλητός χαρακτήρας του τρίτου μεταβλητού στοιχείου αυτής της προσηγορικής έκφρασης:

	singular			plural		
	1	2	3	1	2	3
αγαπησ$_{fin}$	X					
απαγοητευτηκ$_{fin}$	X					
απεπεμψ$_{fin}$	X					
απερχ$_{fin}$	X		X			
απεχωρησ$_{fin}$	X		X			
απηλθ$_{fin}$	X	X	X			X
αποειδ$_{fin}$	X					
απορησ$_{fin}$	X					
αποφασισ$_{fin}$			X			
αφησ$_{fin}$			X			
γοητευτηκ$_{fin}$	X					
διαλεξ$_{fin}$	X					
διαμαρτυρηθηκ$_{fin}$	X					
εγκαταστησ$_{fin}$				X		
εκτοξευτηκ$_{fin}$						X
(ε)μειν$_{fin}$	X					
επηδησ$_{fin}$	X					
εχασ$_{fin}$			X			
(ε)ψαλ$_{fin}$			X			
ηπια$_{fin}$				X		
καταλαβ$_{fin}$	X					
κατασπαραξ$_{fin}$	X					
κατεκτησ$_{fin}$			X			X
κερδισ$_{fin}$	X					
κοπηκ$_{fin}$	X					
μιλησ$_{fin}$	X					
νικησ$_{fin}$	X	X				
ονειρευτηκ$_{fin}$	X					
παγωσ$_{fin}$	X					
παρεμειν$_{fin}$	X					X

παρηλθ$_{fin}$				X		
προσκυνησ$_{fin}$					X	
σκεφτ$_{fin}$						X
τρομαξ$_{fin}$	X					
τσεκαρ$_{fin}$						X
φεύγ$_{fin}$ / (ε)φυγ$_{fin}$ / θα φύγ$_{fin}$	X					
χαρηκ$_{fin}$	X					
ψωνισ$_{fin}$						X

Όπως προκύπτει από τον πίνακα, στις περισσότερες περιπτώσεις έχουμε το 1 Sing, ενώ οι λιγότερες περιπτώσεις μεταβολής είναι στο 2 Sing και Plur.

Όσον αφορά τη συχνότητα χρήσης των ρημάτων, στις περισσότερες περιπτώσεις έχουμε το ρήμα απέρχομαι (απέρχομαι - απήλθα - απήλθε) - 92 από 250 μοναδικά περικείμενα.

Αυτή η μεταβλητότητα του τρίτου στοιχείου της προσηγορικής έκφρασης μας ωθεί να την ταξινομήσουμε και να τη θεωρήσουμε φρασεολογική κατασκευή λόγω της δομής της.

2.2. Σημασιολογική προσέγγιση

Ερμηνεύοντας το αρχικό ρητό *ήλθες, είδες και απήλθες* του Δημοσθένη, αντιλαμβανόμαστε ότι πρόκειται για τη γρήγορη πάροδο της ζωής, η οποία παρομοιάζεται με το θέατρο. Αργότερα, ο Καίσαρας μεταβάλλει την έννοια και χρησιμοποιεί τη συγκεκριμένη δομή για να περιγράψει μια πράξη που δε ζητά ιδιαίτερη καταβολή των δυνάμεων. Στη σύγχρονη γλώσσα μετά την ανάλυση των συμφραζομένων καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι στις περισσότερες περιπτώσεις έχουμε την «άσκοπη πράξη» ή και «παράλειψη» (55%), όπως φαίνεται και στα παρακάτω παραδείγματα:

Ήλθε, είδε και απήλθε *– Συνάντηση Τσίπρα – Ερντογκάν*

Ο Μπάιντεν ***ήλθε, είδε και απήλθε*** *– επίσκεψη στη Σαουδική Αραβία*

Survivor - Τζέιμς Καφετζής: ***Ήλθε, είδε και απήλθε*** *- Γιατί δεν εμφανίστηκε στον ημιτελικό;*

Ήλθε, είδε και ...απήλθε *ο νέος Διοικητής Πυροσβεστικής Θεσπρωτίας*

Μαντάς: ***Ήλθε, είδε και απήλθε*** *ο κ. Τσίπρας στη Μεσσηνία»*

Ίδια σημασία έχουμε και σε περίπτωση του τρίτου στοιχείου σε μορφή των ρημάτων *απεχώρησ$_{fin}$, έφυγ$_{fin}$*:

Εφόσον έχουμε άλλα ρήματα ως μεταβλητό τρίτο στοιχείο, η σημασία αλλάζει:

1) έχουμε τη σημασία της <u>απότομης αντίδρασης</u> (αγάπησ$_{fin}$, ερωτεύτηκ$_{fin}$, γοητεύτηκ$_{fin}$, χάρηκ$_{fin}$ απέπεμψ$_{fin}$, κατασπάραξ$_{fin}$, απογοητεύτηκ$_{fin}$, απόρησ$_{fin}$, διαμαρτυρήθηκ$_{fin}$, τρόμαξ$_{fin}$, τα έψαλα), π.χ.

*Ζελένσκι:»**Ήρθα, είδα και απέπεμψα** τον αρχηγό των υπηρεσιών ασφαλείας του Χαρκόβου»*

2) έχουμε τη σημασία της στιγμιαίας πράξης (αποφάσισ$_{fin}$, ψώνισ$_{fin}$, διάλεξ$_{fin}$, κατέκτησ$_{fin}$):

*Επίσκεψη Σόιμπλε:**Ήλθε, είδε και έκοψε την κουβέντα** για νέο «κούρεμα»: Ολοκληρώθηκε η επίσκεψη-αστραπή του.*

***Ήλθε, είδε και αποφάσισε**: η επιχείρηση πλέον πέρασε στα χέρια του.*

3) έχουμε τη δήλωση της ενέργειας άλλου είδους, ουδέτερης, διαρκείας κ.ά. (εγκαταστάθηκ$_{fin}$, τσεκάρ$_{fin}$, σκέφτ$_{fin}$):

***Ήλθαμε, είδαμε, εγκατασταθήκαμε**! Άρχισαν επιτέλους οι διακοπές!*

Επίσης αξίζει να αναφερθεί ότι χαρακτηριστικό της φρασεολογικής κατασκευής είναι και η προσθήκη ενός παρένθετου στοιχείου εντός της δομής, που διευκρινίζει ή στοιχειοθετεί τη σημασία της:

***Ήλθα** για καφέ, **είδα** τον καφέ και **απήλθα** χωρίς τον καφέ.*

Ήλθα, είδα**, τα αδια μου εκουνήθηκαν **και απήλθα.***

'Ηλθα, είδα,** μ'αγνοήσατε **και απήλθα.

Ήλθα, είδα,** επέβαλα **και απήλθα

*Ο κ. Μαύρου **ήλθε,** δεν **είδε και απήλθε** – Ομιλία στη Βουλή*

***Ήλθε, είδε,** συνέλεξε τις πληροφορίες που ήθελε **και απήλθε**.*

Επίσης διακρίναμε τις δομές όπου η φρασεολογική κατασκευή αρχίζει να μετατρέπεται στον ιδιωτισμό, χάνοντας εντελώς τον διαφανή χαρακτήρα της:

Ήταν ήλθα είδα και απήλθα *(Είδα μια μαθήτριά μου μεγάλη πια με δυο καταγάλανα μάτια. Δεν της μίλησα δεν μου μίλησε. Είμαι σίγουρος ότι ήταν αυτή γιατί και στην τάξη θυμάμαι,* ***ήλθα είδα απήλθα*** *ήταν).*

*Η τακτική του «**ήλθα, είδα και απήλθα**» ισοδυναμεί με κοροϊδία*

Συμπεραίνοντας οφείλουμε να πούμε ότι το ρητό ήλθες, είδες και απήλθες κατά την ιστορία πολλών αιώνων έχει φτάσει στην εποχή μας και κατέληξε στην κατηγορία των φρασεολογικών κατασκευών, αφού πέρασε από την κατηγορία των προσηγορικών εκφράσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Выготский 1982: Л.С. Выготский, Мышление и речь. Москва: Государственное есоциально-экономическое издательство.

Захаренко 1997: И.В Захаренко, Прецедентные высказывания и их функционирование в тексте. In И. А. Иванович & К. В. Владимировна (eds.), Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации (pp. 92–99). Москва: Истина.

Захаренко & Красных 1997: Захаренко И.В, Красных В.В, Лингвокогнитивные аспекты функционирования прецедентных высказываний. In Захаренко И.В & Красных В.В (eds.), Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации (pp. 100 – 115). Москва: Истина.

Красных 2002 : Красных В.В., Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: курс лекций. Москва: Гнозис.

Красных 1997: Красных В.В., Система прецедентных феноменов в контексте современных исследований. Язык, сознание, коммуникация, 2, 5–12.

Захаренко, Красных, Гудков & Багаева 1997: Захаренко И.В., Красных В.В., Д.Б. Гудков Д.Б., Багаева Д.В., Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов . Язык, сознание, коммуникация, 1, 82–103.

Μυτουλά 2006: Αικ. Μυτουλά, *Η νεοελληνική παροιμία: Συγχρονική και διαχρονική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.

Tresorukova Irina
Moscow State Lomonosov University
Department of Byzantine and Modern Grek Philology

«EPEA PTEROENTA» AND THEIR TRANSFORMATIONS IN THE MODERN GREEK: CASE OF THE PROVERB «ILTHA, EIDA KAI ...»

Summary

The precedent phenomenon is one of the characteristic features of linguistic picture. The article examines the pecularities of transformation processes of precedent phenomena on Modern Greek language.. The theoretical basis of this research was formed by the works in the field of discourse theory of Russian researches, as well as the theory of intertextuality and precedence. The main subject of research is the ancient greek *ήλθα, είδα και…* and its transformation, which allows the native speakers of Modern Greek to make different new meanings and, as a result, new precedent statements and texts, and the least – situations. The application and the transformation of the precedent phrase by substitution, truncation, addition actualizes the new meanings of the ancient phrase, and allows to show some particular information about the event or the fact described with the information already available in the linguo-cognitive base, updating and multiplying it, expanding and enriching the communicative space. The research is based on the analysis of the corpus of texts and the ad-hoc survey of perceptions of native speakers of Modern Greek.

Keywords: Precedent statements, Modern Greek, Phraseology, Grammar of Contructions

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch44

Βίλλυ Τσάκωνα[1]
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Τμήμα Εκπαίδευσης και Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία
Βάσια Τσάμη[2]
Πανεπιστήμιο Κρήτης
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

ΜΕΤΑΠΡΑΓΜΑΤΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ ΚΑΙ Η ΧΙΟΥΜΟΡΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΠΟΙΚΙΛΟΤΗΤΑΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ MASTER CHEF

Στην έρευνα αυτή μελετάμε το χιούμορ ως μεταπραγματολογικό σχόλιο για τη γλωσσική ποικιλότητα σε μια σειρά χιουμοριστικών μιμιδίων που δημιουργήθηκαν με αφορμή ένα στιγμιότυπο από τον τηλεοπτικό διαγωνισμό μαγειρικής *Master Chef*. Ειδικότερα, αξιοποιώντας την *Κειμενική Θεωρία του Χιούμορ* (Tsakona 2020), επιδιώκουμε να αναδείξουμε τα μεταπραγματολογικά στερεότυπα που αναπαράγονται για τις διαλέκτους και τους/τις ομιλητές/τριές τους στα μιμίδια αυτά. Η ανάλυσή μας δείχνει ότι το χιούμορ στιγματίζει τη χρήση των διαλέκτων σε δημόσια και επίσημα περικείμενα, καθώς και τους/τις διαλεκτόφωνους/ες ως ανίκανους/ες να χρησιμοποιήσουν την πρότυπη και άλλες ποικιλίες κύρους. Το χιούμορ επίσης αναπαριστά τη διάλεκτο και τους/τις διαλεκτόφωνους/ες ως περιορισμένους/ες σε συγκεκριμένα γεωγραφικά, κοινωνικά και επικοινωνιακά πλαίσια. Ειδικά οι τελευταίοι/ες παρουσιάζονται ως ανίκανοι/ες να προσαρμοστούν σε επίσημα περικείμενα, όπως είναι ένας διαγωνισμός μαγειρικής υψηλού κύρους.

Λέξεις-κλειδιά: Μεταπραγματολογικά στερεότυπα, Γλωσσική ποικιλότητα, Χιούμορ, Μιμίδια, Κειμενική Θεωρία του Χιούμορ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τις τελευταίες δεκαετίες το ενδιαφέρον της κοινωνιογλωσσολογίας έχει στραφεί και στη μελέτη της χιουμοριστικής αναπαράστασης της γλωσσικής

[1] vtsakona@ecd.uoa.gr
[2] v.tsami@uoc.gr

ποικιλότητας, όπου αναπαράγονται αξιολογήσεις απέναντι στις γλωσσικές ποικιλίες και τους/τις ομιλητές/τριές τους (Arampatzis 2012· Stamou 2012· Archakis et al. 2015· Τσάμη 2018). Συγκεκριμένα, το χιούμορ λειτουργεί ως ένα *μεταπραγματολογικό σχόλιο* (metapragmatic comment, Culpeper 2011: 74), που σηματοδοτεί ότι η χρήση μιας ποικιλίας προσλαμβάνεται ως μη αναμενόμενη, ασύμβατη και, κατ' επέκταση, αστεία σε συγκεκριμένα περικείμενα. Έτσι, έρχονται στην επιφάνεια οι απόψεις των ομιλητών/τριών για τις '(α)κατάλληλες' συνθήκες χρήσης της εκάστοτε ποικιλίας.

Στην παρούσα μελέτη, θα υποστηρίξουμε ότι, σε αυτές τις περιπτώσεις, το χιούμορ αναπαράγει *μεταπραγματολογικά στερεότυπα* (metapragmatic stereotypes, Agha 2007) μέσω των οποίων οι ομιλητές/τριες επιχειρούν να οριοθετήσουν τη γλωσσική ποικιλότητα, περιορίζοντάς τη σε σταθερές και εύκολα αναγνωρίσιμες κατηγορίες. Στόχος της μελέτης μας είναι η ανάλυση του τρόπου αναπαράστασης της γλωσσικής ποικιλότητας σε ένα σώμα δεδομένων από *μιμίδια* (memes) τα οποία δημιουργήθηκαν και κυκλοφόρησαν στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης με αφορμή ένα στιγμιότυπο από τον δημοφιλή τηλεοπτικό διαγωνισμό μαγειρικής *Master Chef.*

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.1. Μεταπραγματολογικά στερεότυπα και γλωσσική ποικιλότητα

Τα ΜΜΕ διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην επιβολή κυρίαρχων αξιών και ιδεολογιών, καθώς και στη συγκρότηση των ατόμων και των ταυτοτήτων τους. Ειδικότερα, τα μιντιακά κείμενα (π.χ. ειδήσεις, κωμικές τηλεοπτικές σειρές, ριάλιτι σόου, διαφημίσεις) αποτελούν πεδίο διαμόρφωσης της συλλογικής μνήμης και κοινών εμπειριών, οι οποίες ενώνουν άτομα που προέρχονται από διαφορετικά περιβάλλοντα (Van den Bulck 2001: 55). Τα κείμενα αυτά έχουν τη δυνατότητα να ενσωματώνουν «το αποκλίνον με το κυρίαρχο, το παρωχημένο με το σύγχρονο, το τοπικό με το παγκόσμιο» και να διαμορφώνουν τις στάσεις του κοινού απέναντι στις έννοιες αυτές (Johnson & Ensslin 2007: 14).

Μεταξύ άλλων, τα μιντιακά κείμενα προωθούν συγκεκριμένες γλωσσικές ιδεολογίες και ταυτόχρονα επιχειρούν να επηρεάσουν τις απόψεις και τις αξιολογήσεις των ομιλητών/τριών για διάφορα γλωσσικά φαινόμενα. Οι απόψεις και οι αξιολογήσεις αυτές συνιστούν τα λεγόμενα *μεταπραγματολογικά στερεότυπα* (Agha 2007), δηλαδή τα εσωτερικευμένα πολιτισμικά μοντέλα βάσει των οποίων οι ομιλητές/τριες εκφέρουν αξιολογικές κρίσεις για το πώς λειτουργούν κάθε φορά συγκεκριμένες γλωσσικές επιλογές, προσδιορίζουν τι ανήκει και τι δεν ανήκει σε μια γλωσσική ποικιλία, πώς, πότε και πού αναμένεται να χρησιμοποιείται αυτή, ποια είναι τα προσδοκώμενα αποτελέσματα της χρήσης της κλπ. Τα εσωτερικευμένα αυτά μοντέλα μπορούμε να τα προσεγγίσουμε

αναλυτικά μέσα από τον λόγο που παράγεται από τους/τις ομιλητές/τριες υπό τη μορφή *μεταπραγματολογικών σχολίων* (metapragmatic comments), δηλαδή ως εκφράσεις ή εκφωνήματα που περιγράφουν ή/και αξιολογούν τις γλωσσικές συμπεριφορές (Culpeper & Haugh 2014: 239–240, 252–253). Τα μεταπραγματολογικά σχόλια ανήκουν στους *μεταπραγματολογικούς ενδείκτες* (metapragmatic indicators, Culpeper & Haugh 2014: 240) μαζί με άλλα κειμενικά στοιχεία όπως η δείξη, οι επισχέσεις, οι *ενδείκτες περικειμενοποίησης* (contextualization cues), οι μηχανισμοί συνοχής, οι περιγραφές της γλώσσας κλπ. (Culpeper & Haugh 2014: 239–240· Tsakona 2020: 19–27), και εμφανίζονται στον λόγο κατεξοχήν όταν οι ομιλητές/τριες εντοπίζουν κάποιο 'λάθος' στη συνομιλιακή διεπίδραση και επιδιώκουν να το 'διορθώσουν' ή να το διαχειριστούν με κάποιον τρόπο.

Στα δυτικά έθνη-κράτη, η ανάγκη κυριαρχίας μιας ενιαίας κοινής γλώσσας οδήγησε τους επίσημους θεσμικούς φορείς (μεταξύ αυτών και τα ΜΜΕ) στην διάχυση μεταπραγματολογικών στερεοτύπων που προωθούν τη γλωσσική ομοιογένεια (Van den Bulck 2001· Johnson & Milani 2010· Blommaert & Rampton 2011: 3–4· Archakis et al. 2015: 20–22· Τσάμη 2018). Αυτά τα μεταπραγματολογικά στερεότυπα αναπαράγουν την αντίληψη ότι οι γλώσσες και οι ποικιλίες θεωρούνται αυστηρά οριοθετημένα συστήματα, που χρησιμοποιούνται σε συγκεκριμένους οριοθετημένους κοινωνικούς σχηματισμούς και δεν αναμένεται να αναμειγνύονται μεταξύ τους στο ίδιο περικείμενο (Heller 2007: 11· Blommaert & Rampton 2011: 4· Jørgensen & Juffermans 2011· Busch 2012: 506–507).

Σύγχρονες κοινωνιογλωσσικές μελέτες έχουν δείξει ότι ένας βασικός μηχανισμός προώθησης και επικύρωσης τέτοιων μεταπραγματολογικών στερεοτύπων στα μιντιακά κείμενα είναι *η χρήση του χιούμορ*, το οποίο λειτουργεί ως μεταπραγματολογικό σχόλιο που αποσκοπεί στο να προτείνει (αν όχι να επιβάλει) τη 'σωστή' γλωσσική χρήση (Canakis 1994· Georgakopoulou 2000· Berglin 2009· Stamou 2012· Archakis et al. 2015· Τσάμη 2018).

2.2. Το χιούμορ ως μεταπραγματολογικό σχόλιο

Το χιούμορ βασίζεται στην ασυμβατότητα, δηλαδή στην παραβίαση των προσδοκιών των ομιλητών/τριών. Παράγεται όταν ένας/μια ομιλητής/τρια αξιολογεί κάτι ως απροσδόκητο σε σχέση με το εκάστοτε περικείμενο (βλ. μεταξύ άλλων Raskin 1985· Attardo 2020).

Όταν το χιούμορ αφορά μια ασυμβατότητα στη γλωσσική χρήση, τότε έχουμε *υφολογικό χιούμορ* (stylistic/register humor), το οποίο προκύπτει από τον συνδυασμό ασύμβατων υφολογικών ποικιλιών ή από τη διαφαινόμενη αδυναμία των ομιλητών/τριών να προσαρμοστούν στο εκάστοτε περικείμενο (Attardo 2020: 334–336). Για παράδειγμα, όταν σε ένα ανεπίσημο περικείμενο οι ομιλητές/τριες επιλέγουν να χρησιμοποιήσουν επίσημο και υψηλού κύρους

ύφος ή όταν επιχειρούν τη μείξη ασύμβατων υφολογικών ποικιλιών, τότε είναι δυνατό η συμπεριφορά τους να εκλαμβάνεται ως αστεία και οι ίδιοι/ες να στοχοποιούνται χιουμοριστικά ως κατώτεροι/ες των συνομιλιακών προσδοκιών ή, αλλιώς, ως επικοινωνιακά 'ανίκανοι/ες' (κατά Hymes 1972). Επομένως, το υφολογικό χιούμορ λειτουργεί ως ένα μέσο αξιολόγησης και κριτικής της γλωσσικής χρήσης, δηλαδή ως ένα μεταπραγματολογικό σχόλιο σχετικά με το πώς αναμένεται να χρησιμοποιείται η γλώσσα σε ένα συγκεκριμένο περικείμενο και ποιες ερμηνείες αναμένεται να δώσουν οι αποδέκτες/τριες των εκάστοτε γλωσσικών επιλογών (Archakis et al. 2015: 34–35· Τσάμη 2018: 78, 90–91). Για να προκύψει μάλιστα αυτού του είδους το χιούμορ, απαραίτητη προϋπόθεση είναι τόσο οι δημιουργοί όσο και οι αποδέκτες/τριές του να μοιράζονται από κοινού τα ίδια μεταπραγματολογικά στερεότυπα (Tsami 2019).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, στόχος της δικής μας έρευνας είναι η ανάλυση μιμιδίων τα οποία στοχοποιούν χιουμοριστικά έναν διαλεκτόφωνο υποψήφιο στο *Master Chef* για τις 'ασύμβατες' γλωσσικές του επιλογές. Ειδικότερα, θα μελετήσουμε τον τρόπο με τον οποίο το χιούμορ λειτουργεί ως ένα μεταπραγματολογικό σχόλιο που υποδεικνύει ότι ο συγκεκριμένος ομιλητής προβαίνει σε μη αναμενόμενες γλωσσικές επιλογές ή αποτυγχάνει να προσαρμοστεί υφολογικά στο εκάστοτε περικείμενο. Έτσι, θα υποστηρίξουμε ότι το χιούμορ στα υπό μελέτη μιμίδια προϋποθέτει και ενισχύει συγκεκριμένα μεταπραγματολογικά στερεότυπα.

3. ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Αφορμή για τη δημιουργία και την κυκλοφορία των υπό ανάλυση μιμιδίων στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στάθηκε μια διεπίδραση μεταξύ ενός από τους κριτές του διαγωνισμού μαγειρικής, του Πάνου Ιωαννίδη, και ενός υποψηφίου, του Χρήστου Μπάρκα, με καταγωγή από τα Γιάννενα. Η συζήτηση έλαβε χώρα στην αρχική φάση του διαγωνισμού, όπου οι υποψήφιοι/ες καλούνται να προετοιμάσουν ένα πιάτο της επιλογής τους, χρησιμοποιώντας υλικά που έχουν επιλέξει και έχουν φέρει οι ίδιοι/ες στην κουζίνα του *Master Chef* (Master Chef 2019).

Ο Χρήστος επέλεξε να προετοιμάσει ένα παραδοσιακό γιαννιώτικο πιάτο, το οποίο περιλάμβανε βατραχοπόδαρα και ντόπια άγρια χόρτα. Ωστόσο, ο υποψήφιος δεν έπλυνε επιμελώς τα χόρτα, με αποτέλεσμα ο κριτής Πάνος Ιωαννίδης, που δοκίμασε πρώτος το πιάτο του, να εντοπίσει χωμάτινα ίχνη και να υποδείξει στον υποψήφιο το λάθος του. Συγκεκριμένα, τον ρώτησε αν, όταν ο Χρήστος δοκίμασε τα χόρτα που έφτιαξε, αισθάνθηκε το *κρατς* που αυτά κάνουν επειδή ακόμη είχαν χώμα επάνω τους. Στο σημείο αυτό προέκυψε το πρόβλημα στη μεταξύ τους συνεννόηση.

Η λέξη *κρατς*, από τη μία, συνιστά έναν ονοματοποιητικό όρο (εν προκειμένω δηλώνει τον ήχο της μάσησης του χώματος από τα μη καλοπλυμένα χόρτα). Από την άλλη, είναι διαλεκτικός τύπος αντί του πρότυπου *κράτησες*. Στο συγκεκριμένο περικείμενο, ο τύπος *κράτησες* σημαίνει 'δεν έβρασες επαρκώς'. Στην παραπάνω λοιπόν συζήτηση, ο κριτής προτείνει στον υποψήφιο να δοκιμάσει τα χόρτα και τον ρωτά αν ακούει τον ήχο *κρατς* μασώντας τα μη καλοπλυμένα χόρτα. Ωστόσο, ο Χρήστος θεώρησε ότι ο κριτής χρησιμοποίησε τη διάλεκτο των Ιωαννίνων και ότι τον ρώτησε μήπως δεν έχει βράσει επαρκώς τα χόρτα. Σε συνοδευτικό βίντεο, ο Χρήστος δικαιολογεί τη διαλεκτική του ερμηνεία, λέγοντας ότι στον τόπο καταγωγής του τείνουν να «κόβουν» τις λέξεις, οπότε στη θέση του πρότυπου τύπου *κράτησες* εμφανίζεται ο διαλεκτικός *κρατς*.

Αυτή η διαλεκτική ερμηνεία του Χρήστου προσλαμβάνεται ως ασύμβατη και αστεία από τον κριτή Πάνο Ιωαννίδη, ο οποίος εκείνη την ώρα γελά με πρόθεση να τον διορθώσει, και φαίνεται να εκλαμβάνεται ως ασύμβατη και από πολλούς/ές τηλεθεατές/τριες του ριάλιτι. Μετά την προβολή του επεισοδίου αυτού, η παραπάνω διεπίδραση έγινε ευρέως γνωστή και σύντομα οι χρήστες/τριες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης άρχισαν να την αναπλαισιώνουν χιουμοριστικά μέσα από μιμίδια που στοχοποιούσαν τον Χρήστο για τις 'ακατάλληλες' γλωσσικές του επιλογές.

Στο πλαίσιο αυτό, συλλέξαμε μιμίδια που αναφέρονταν στο συμβάν από μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, Twitter) και διαδικτυακά άρθρα. Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε από τις 21 Ιανουαρίου έως τις 7 Μαΐου 2019 (βλ. επίσης Tsakona & Tsami 2021). Τα μιμίδια ως ψηφιακό κειμενικό είδος βασίζονται στην ανάμειξη σημειωτικών πόρων και τη διακειμενικότητα και διαδίδονται μέσω του διαδικτύου με στόχο την κριτική, το χιούμορ και, κυρίως, τη διάδοση ιδεολογικών θέσεων και την πειθώ για ποικίλα κοινωνικοπολιτικά ζητήματα (Denisova 2019· Wiggins 2019).

4. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Για την ανάλυσή μας, αξιοποιούμε το μοντέλο της *Κειμενικής Θεωρίας του Χιούμορ* (Discourse Theory of Humor, ΚΘΧ, Tsakona 2020), το οποίο, ακολουθώντας τη *Θεωρία των Σημασιολογικών Γνωσιακών Σχημάτων* (Raskin 1985) και τη *Γενική Θεωρία για το Γλωσσικό Χιούμορ* (Attardo 2020), ορίζει το χιούμορ ως ασυμβατότητα/γνωσιακή αντίθεση (incongruity/script opposition), ως αναντιστοιχία δηλαδή ανάμεσα στο πώς είναι τα πράγματα και στο πώς θα περιμέναμε να είναι (βλ. ενότητα 3). Η ΚΘΧ, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στο κοινωνιοπολιτισμικό περικείμενο παραγωγής και πρόσληψης των χιουμοριστικών κειμένων, προτείνει τρεις *αναλυτικές εστιάσεις* (analytical foci, στο εξής ΑΕ):

1. τις *κοινωνιοπολιτισμικές προϋποθέσεις* (Sociocultural Assumptions, ΑΕ1) του χιούμορ, δηλαδή τις γνώσεις και τις πληροφορίες που ανακαλούν τα μέλη μιας κοινότητας προκειμένου να το παραγάγουν και να το ερμηνεύσουν. Αξιοποιώντας τις πληροφορίες αυτές, προσδιορίζουν τι θεωρείται στην κοινότητά τους αναμενόμενο/κανονικό και τι απροσδόκητο/αποκλίνον. Οι πληροφορίες αυτές υποδεικνύουν επίσης ποιος/α είναι υπεύθυνος/η για αυτές τις αποκλίσεις, δηλαδή ποιος/α είναι ο χιουμοριστικός στόχος. Οι κοινωνιοπολιτισμικές προϋποθέσεις αποτελούν, λοιπόν, τη βάση για να αξιολογηθούν συγκεκριμένα περιστατικά ή/και άτομα ως αποκλίνοντα σε ένα συγκεκριμένο περικείμενο.

2. το *κειμενικό είδος* (Genre, ΑΕ2), όπου εμφανίζεται χιούμορ. Το χιούμορ άλλοτε μπορεί να είναι αναπόσπαστο μέρος ορισμένων κειμενικών ειδών (π.χ. ανέκδοτα, stand-up κωμωδίες), άλλοτε να εμφανίζεται σε κειμενικά είδη όπου όμως η παρουσία του δεν είναι υποχρεωτική (π.χ. ανεπίσημες συνομιλίες, διαφημίσεις), και άλλοτε να απουσιάζει πλήρως (π.χ. από νομικά ή θρησκευτικά κείμενα). Ταυτόχρονα, το κειμενικό είδος καθορίζει τις κοινωνιοπραγματολογικές λειτουργίες του χιούμορ ή/και καθορίζεται από αυτές. Ανάλογα με το κειμενικό είδος το χιούμορ μπορεί να προσδιορίζει τα όρια μεταξύ της ενδο-ομάδας και της εξω-ομάδας, να ενισχύει την οικειότητα, να ασκεί κριτική, να μετριάζει την επιθετικότητα ή την απειλή στο πρόσωπο κάποιου/ας, να στοχοποιεί τον/την Άλλον/η, να οικοδομεί έμφυλες, εθνοτικές, πολιτικές ή άλλες ταυτότητες κλπ.

3. το *κείμενο* (Text, ΑΕ3), το οποίο περιλαμβάνει τις σημειωτικές (γλωσσικές και μη) επιλογές που σχετίζονται με το χιούμορ, δηλαδή τα χιουμοριστικά εκφωνήματα και τα οπτικά, μουσικά και ακουστικά στοιχεία που παράγουν χιούμορ ή χρησιμοποιούνται ως ενδείκτες περικειμενοποίησης. Εδώ μελετώνται επίσης οι ποικίλες αντιδράσεις των αποδεκτών/τριών του κειμένου.

Στη δική μας έρευνα υιοθετούμε μία από κάτω προς τα πάνω προσέγγιση, ξεκινώντας από τη μελέτη των σημειωτικών στοιχείων των μιμιδίων (ΑΕ3) και καταλήγοντας μέσω του κειμενικού είδους (ΑΕ2) στη μελέτη των κοινωνιοπολιτισμικών προϋποθέσεων του χιούμορ (ΑΕ1). Συγκεκριμένα:

- *ΑΕ3/Κείμενο*: Μελετάμε τους σημειωτικούς πόρους που αξιοποιούνται για τη χιουμοριστική αναπαράσταση του διαλεκτόφωνου διαγωνιζόμενου στα υπό ανάλυση μιμίδια. Μέσα από τους πόρους αυτούς, ο διαγωνιζόμενος και, κατ' επέκταση, οι διαλεκτόφωνοι/ες ομιλητές/τριες προβάλλονται ως άτομα που προβαίνουν σε ασύμβατες γλωσσικές επιλογές ή αποτυγχάνουν να χρησιμοποιήσουν την πρότυπη ποικιλία και να προσαρμοστούν στο εκάστοτε περικείμενο.
- *ΑΕ2/Κειμενικό Είδος*: Εξετάζουμε τις κοινωνιοπραγματολογικές λειτουργίες του χιούμορ στα υπό ανάλυση μιμίδια. Στόχος είναι να δείξουμε ότι σε αυτά το χιούμορ λειτουργεί ως μέσο άσκησης κριτικής για τη χρήση των

διαλέκτων σε δημόσια και επίσημα επικοινωνιακά περιβάλλοντα και ως μέσο στοχοποίησης των διαλεκτόφωνων.

● *ΑΕ1/Κοινωνιοπολιτισμικές Προϋποθέσεις*: Για να ασκήσει κάποιος/α κριτική στη κοινωνιογλωσσική συμπεριφορά ενός ατόμου και να τη χαρακτηρίσει μη αναμενόμενη βασίζεται σε συγκεκριμένες κοινωνιοπολιτισμικές προϋποθέσεις σχετικά με το ποια συμπεριφορά είναι κατάλληλη και αποδεκτή. Οπότε εδώ μελετάμε τα μεταπραγματολογικά στερεότυπα που ανακαλούνται κατά την παραγωγή και πρόσληψη των υπό ανάλυση μιμιδίων, δηλαδή τις ιδεολογικές παραδοχές που αφορούν τη γλωσσική χρήση και αξιοποιούνται για την επεξεργασία του χιούμορ.

5. ΑΝΑΛΥΣΗ

Με βάση τη σημειωτική ανάλυση (ΑΕ3), διακρίναμε δύο κατηγορίες μιμιδίων στα δεδομένα μας: όσα ανακατασκευάζουν την αρχική σκηνή από τον διαγωνισμό (ενότητα 5.1), και όσα φαίνεται να διευρύνουν τη χρήση της γιαννιώτικης διαλέκτου και πέρα από τον διαγωνισμό (ενότητα 5.2). Και στις δύο περιπτώσεις παράγεται υφολογικό χιούμορ, καθώς αναμειγνύονται ασύμβατες υφολογικές ποικιλίες ή/και χρησιμοποιούνται σε 'ακατάλληλα' περικείμενα.

5.1. Η χιουμοριστική ανακατασκευή της σκηνής από τον διαγωνισμό

Τα περισσότερα από τα μιμίδια που συλλέξαμε (96 από τα 107· 89,7%) αποτελούνται από ένα στιγμιότυπο από το βίντεο της συζήτησης του Χρήστου Μπάρκα με τον Πάνο Ιωαννίδη, στο οποίο προστίθενται φανταστικές συνομιλίες μεταξύ των δύο. Στις διεπιδράσεις αυτές ο Χρήστος προβάλλεται να χρησιμοποιεί κατεξοχήν τη γιαννιώτικη διάλεκτο και να ερμηνεύει ό,τι ακούει ως διαλεκτικές γλωσσικές επιλογές. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα [1]:

Παράδειγμα 1

Στο παράδειγμα [1], ο κριτής εμφανίζεται να ρωτά για αυτό που έχει ετοιμάσει ο Χρήστος χρησιμοποιώντας την πρότυπη ποικιλία (*κριτσίνι*). Ωστόσο, ο Χρήστος προβάλλεται να θεωρεί ότι ο κριτής χρησιμοποιεί τη γιαννιώτικη διάλεκτο (*Κρητς είνι·* στην πρότυπη *[της] Κρήτης είναι;*) και να απαντά αντίστοιχα. Η χρήση της διαλέκτου κατασκευάζεται ως ασύμβατη στο συγκεκριμένο περικείμενο και, επομένως, ως χιουμοριστική.

Στο παράδειγμα [2], ο Χρήστος προβάλλεται ως μη εξοικειωμένος με τη γαστρονομική λειτουργική ποικιλία:

Παράδειγμα 2

Ο Χρήστος αναπαρίσταται να ερμηνεύει ως διαλεκτικό τον δάνειο μαγειρικό όρο *μπεν μαρί*: ερμηνεύοντάς τον ως *μπαιν(ς) μαρί* (στην πρότυπη *μπαίνεις μωρέ;*), καταλήγει να δίνει μια άσχετη απάντηση στον κριτή. Εδώ, η χιουμοριστική αναπαράσταση του Χρήστου υποτιμά τις μαγειρικές του γνώσεις, άρα αμφισβητείται η ικανότητα συμμετοχής του στον διαγωνισμό μαγειρικής.

Στο παράδειγμα [3], ο κριτής εμφανίζεται να χρησιμοποιεί εναλλαγή κώδικα στα αγγλικά, αλλά ο Χρήστος ερμηνεύει και το συγκεκριμένο εκφώνημα ως διαλεκτικό, απαντώντας αντίστοιχα:

Παράδειγμα 3

Συγκεκριμένα, ο Χρήστος προβάλλεται ως μη εξοικειωμένος με αγγλικές λέξεις και εκφράσεις, μολονότι στο ελληνικό πλαίσιο η αγγλική θεωρείται γλώσσα κύρους και απαραίτητο εφόδιο για την κοινωνική εξέλιξη των ομιλητών/τριών. Ερμηνεύοντας το *too much* ως *του ματς* (στην πρότυπη *το μάτι σου*) αναπαρίσταται ξανά ως ανεπαρκής ομιλητής και ενδεχομένως ως μη ικανός υποψήφιος για τον διαγωνισμό. Σε αυτή την αναπαράσταση συμβάλλει και το γεγονός ότι δίνει την απάντησή του στη γιαννιώτικη διάλεκτο.

Τέλος, στους φανταστικούς διαλόγους μεταξύ του Πάνου Ιωαννίδη και του Χρήστου, ο τελευταίος εμφανίζεται να μην μπορεί να αναγνωρίσει την εμπορική ονομασία δημοφιλών προϊόντων, προσλαμβάνοντάς τα και αυτά ως διαλεκτικά εκφωνήματα:

Παράδειγμα 4

Στο παράδειγμα [4], ερμηνεύοντας την εμπορική ονομασία *KitKat* ως *κοιτ κατ* (στην πρότυπη *κοίτα κάτω*), ο Χρήστος φαίνεται πάλι να θεωρεί ότι ο κριτής χρησιμοποιεί τη γιαννιώτικη διάλεκτο.

Συνοψίζοντας, όσον αφορά την ΑΕ3/Κείμενο, η γλωσσική συμπεριφορά του Χρήστου προβάλλεται ως μη αναμενόμενη και στιγματίζεται χιουμοριστικά μέσα από τη συνύπαρξη διάφορων σημειωτικών πόρων: από τη μία, εμφανίζεται η χαμηλού κύρους γιαννιώτικη διάλεκτος και, από την άλλη, εμφανίζονται υψηλού κύρους ποικιλίες, όπως η πρότυπη ποικιλία (παράδειγμα 1), η γαστρονομική λειτουργική ποικιλία (παράδειγμα 2),[3] τα αγγλικά (παράδειγμα 3), τα γαλλικά (παράδειγμα 2) και δημοφιλείς εμπορικές ονομασίες (παράδειγμα 4). Στα δεδομένα μας, τα εκφωνήματα της πρότυπης ποικιλίας και των εξειδικευμένων λειτουργικών ποικιλιών εμπλουτίζονται συχνά και από εικόνες, οι οποίες βοηθούν το κοινό να δώσει την κατάλληλη ερμηνεία (βλ. παράδειγμα 4). Μέσα από τους συνδυασμούς των παραπάνω σημειωτικών πόρων προκύπτουν οι εξής γνωσιακές αντιθέσεις που είναι υπεύθυνες για την παραγωγή χιούμορ:

[3] Για τη γαστρονομική ποικιλία ως ποικιλία κύρους, βλ. Παναρέτου (2002).

1. Ο κριτής δεν μιλά/μιλά τη γιαννιώτικη διάλεκτο.

2. Ο Χρήστος καταλαβαίνει την πρότυπη ποικιλία, τη γαστρονομική λειτουργική ποικιλία, τα αγγλικά, τα γαλλικά και δημοφιλείς εμπορικές ονομασίες/προσλαμβάνει την πρότυπη ποικιλία, τη γαστρονομική λειτουργική ποικιλία, τα αγγλικά, τα γαλλικά και δημοφιλείς εμπορικές ονομασίες ως διαλεκτικά γλωσσικά στοιχεία.

3. Η γιαννιώτικη διάλεκτος δεν εμφανίζεται σε έναν δημοφιλή τηλεοπτικό διαγωνισμό μαγειρικής/Ο Χρήστος πιστεύει ότι η γιαννιώτικη διάλεκτος μπορεί να εμφανίζεται σε έναν δημοφιλή τηλεοπτικό διαγωνισμό μαγειρικής.

Όσον αφορά την ΑΕ2/Κειμενικό Είδος, τα υπό εξέταση μιμίδια αναπαριστούν τον Χρήστο και, κατ' επέκταση, τους/τις διαλεκτόφωνους/ες ως μη ικανούς/ές συμμετέχοντες/ουσες σε τέτοιου είδους τηλεοπτικούς διαγωνισμούς, επειδή δυσκολεύονται να κατανοήσουν πρότυπες και υψηλού κύρους ποικιλίες και θεωρούν ότι μπορούν να χρησιμοποιήσουν τις διαλεκτικές τους ποικιλίες σε δημόσια και επίσημα περικείμενα. Υπό αυτή την έννοια, το χιούμορ λειτουργεί ως ένα μέσο στιγματισμού των διαλέκτων και των διαλεκτόφωνων και έμμεσης ενίσχυσης της πρότυπης ποικιλίας.

Σχετικά με την ΑΕ1/Κοινωνιοπολιτισμικές Προϋποθέσεις, στα παραδείγματα [1]-[4], το χιούμορ προκύπτει από και αναπαράγει τα εξής μεταπραγματολογικά στερεότυπα:

1. Η γιαννιώτικη διάλεκτος (όπως και άλλες διάλεκτοι) δεν αναμένεται να χρησιμοποιείται σε επίσημα και δημόσια περικείμενα, στα οποία θεωρείται κυρίαρχη η πρότυπη ελληνική ή άλλες εξειδικευμένες λειτουργικές ποικιλίες (εν προκειμένω, η γαστρονομική).

2. Σε επίσημα περικείμενα, ο/η διαλεκτόφωνος/η αναμένεται να χρησιμοποιεί την πρότυπη ποικιλία, εξειδικευμένες λειτουργικές ποικιλίες και υψηλού κύρους γλώσσες. Αν σε αυτά τα περικείμενα οι διάλεκτοι είναι οι μόνοι διαθέσιμοι γλωσσικοί πόροι, οι διαλεκτόφωνοι δεν θεωρούνται επικοινωνιακά 'ικανοί/ές' (κατά Hymes 1972, βλ. ενότητα 3).

3. Η αποκλειστική χρήση της διαλέκτου μπορεί να πλήξει τη δημόσια εικόνα των ομιλητών/τριών, οι οποίοι/ες πιθανόν να θεωρηθούν ως ακατάλληλοι/ες να συμμετέχουν σε επίσημα και υψηλού κύρους περικείμενα.

5.2. Επεκτείνοντας τη χρήση της διαλέκτου

Σε 11 μιμίδια (10,2%), η χρήση της διαλέκτου φαίνεται να επεκτείνεται σε άλλα μη αναμενόμενα περικείμενα πέρα από τον διαγωνισμό μαγειρικής. Χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα παραδείγματα:

Παράδειγμα 5

Στο παράδειγμα [5], το χιούμορ προκύπτει από το γεγονός ότι ο Χρήστος χρησιμοποιεί τη γιαννιώτικη διάλεκτο για να κάνει κράτηση σε ένα εστιατόριο. Συγκεκριμένα, χρησιμοποιεί τον διαλεκτικό τύπο *κρατς* έναντι του πρότυπου *κράτηση*. Αυτός ο τύπος παρουσιάζει ομοιότητα και διακειμενική σχέση με τον επίσης διαλεκτικό τύπο *κρατς* (αντί του πρότυπου *κράτησες* 'δεν έβρασες επαρκώς') που χρησιμοποίησε ο Χρήστος στην πραγματική διεπίδραση με τον κριτή (βλ. ενότητα 4).

Το παράδειγμα [6] αξιοποιεί τη μετωνυμική σύνδεση της λέξης *κρατς* με τον Χρήστο: μετά το αρχικό συμβάν στον διαγωνισμό, το κοινό χρησιμοποιούσε συχνά τη λέξη αυτή για να αναφερθεί στον συγκεκριμένο υποψήφιο.

Παράδειγμα 6

Εδώ μια διαφήμιση τυχερού παιχνιδιού αξιοποιείται με στόχο να δημιουργήσει ένα λογοπαίγνιο μεταξύ της εμπορικής ονομασίας *Σκρατς* και της διαλεκτικής λέξης *κρατς* που έχει μετωνυμικά συνδεθεί με τον Χρήστο. Η χρήση της διαλέκτου φαίνεται να ξεπερνά τα όρια της περιοχής των Ιωαννίνων, καθώς συνδέεται με εμπορική ονομασία ευρύτερα γνωστή στον ελληνικό χώρο.

Η χρήση της διαλέκτου διευρύνεται ακόμη περισσότερο στο παράδειγμα [7]:

Παράδειγμα 7

Το παράδειγμα [7] βασίζεται στον πίνακα ζωγραφικής του Sir Anthony Van Dyck *Τριπλή προσωπογραφία του Καρόλου Α΄*. Το ελληνικό κοινό, ακόμα και αν δεν αναγνωρίσει τον άγγλο βασιλιά, αναγνωρίζει ότι ένα/τρία άτομο/α της τάξης των ευγενών που έζησε/αν αιώνες πριν σε κάποια ευρωπαϊκή χώρα εμφανίζεται/ονται εδώ να χρησιμοποιεί/ούν τη γιαννιώτικη διάλεκτο. Μεταξύ άλλων διαλεκτικών εκφράσεων, στο παράδειγμα αυτό παρατηρούμε τη διπλή εμφάνιση του τύπου *κρατς* ‘κράτηση’. Το χιούμορ εδώ προκύπτει από το γεγονός ότι η χρήση της γιαννιώτικης διαλέκτου είναι ασύμβατη εκτός Ελλάδας από ευγενείς που έζησαν σε αρκετά παλιότερες εποχές.

Συνοψίζοντας, με βάση την ΑΕ3/Κείμενο, διαπιστώνουμε τη συνύπαρξη της γιαννιώτικης διαλέκτου με την πρότυπη ποικιλία και γνωστές εμπορικές ονομασίες. Η βασική διαφοροποίηση που εντοπίζουμε εδώ σε σχέση με τα παραδείγματα της ενότητας 5.1 έγκειται στους οπτικούς πόρους: οι δημιουργοί των μιμιδίων, για να πετύχουν το χιουμοριστικό αποτέλεσμα, δεν αξιοποιούν το γνωστό στιγμιότυπο από τον διαγωνισμό, αλλά αξιοποιούν φωτογραφίες (παράδειγμα 5), διαφημίσεις (παράδειγμα 6), πίνακες ζωγραφικής (παράδειγμα 7) κλπ. Αυτά τα οπτικά μέσα παράγουν χιούμορ μέσα από τη χρήση της διαλέκτου πέρα από τα ‘κατάλληλα’ χρονικά και γεωγραφικά της όρια. Θα λέγαμε λοιπόν ότι τα παραπάνω παραδείγματα βασίζονται στην ακόλουθη γνωσιακή αντίθεση:

● Η διάλεκτος των Ιωαννίνων χρησιμοποιείται από τους/τις ντόπιους/ες στο τοπικό πλαίσιο της περιοχής εκείνης/πέρα από τις τοπικές επικοινωνιακές περιστάσεις και από άτομα που δεν κατάγονται ή δεν ζουν στη συγκεκριμένη περιοχή.

Όσον αφορά την ΑΕ2/Κειμενικό Είδος, στα συγκεκριμένα μιμίδια, το χιούμορ στοχοποιεί τη χρήση διαλεκτικών στοιχείων πέρα από τα διαλεκτικά 'όρια', καθώς και όσους/ες επιχειρούν τέτοιου είδους χρήσεις (π.χ. Χρήστος, βασιλιάς Κάρολος Α΄ ή αυτοί/ές που έδωσαν το εμπορικό όνομα στο τυχερό παιχνίδι).

Σχετικά με την ΑΕ3/Κοινωνιοπολιτισμικές Προϋποθέσεις, το μεταπραγματολογικό στερεότυπο που προϋποτίθεται και αναπαράγεται στα μιμίδια είναι ότι η διάλεκτος πρέπει να περιορίζεται στο χρονικό και γεωγραφικό πλαίσιο της 'αυθεντικής' της χρήσης.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα μελέτη διερευνήσαμε πώς ένα τηλεοπτικό περιστατικό αποτέλεσε την αφορμή για την παραγωγή και την ευρεία κυκλοφορία μιας σειράς χιουμοριστικών μιμιδίων. Διαπιστώσαμε ότι το υφολογικό χιούμορ των μιμιδίων αυτών, που βασίζεται στην ανάμειξη ποικιλιών και στη χρήση τους σε ασύμβατα περικείμενα, λειτουργεί ως ένα μεταπραγματολογικό σχόλιο για τη γλωσσική ποικιλότητα. Μέσα από το χιούμορ, στοχοποιείται η χρήση των διαλέκτων σε δημόσια και επίσημα περικείμενα, καθώς αναμένεται (ή/και συνίσταται) σε αυτά η χρήση της πρότυπης ποικιλίας, εξειδικευμένων λειτουργικών ποικιλιών ή άλλων γλωσσών με υψηλό κύρος (αγγλικά, γαλλικά). Παράλληλα, οι διαλεκτόφωνοι/ες ομιλητές/τριες γελοιοποιούνται αναπαριστώμενοι/ες ως ανίκανοι/ες να χρησιμοποιήσουν ή να κατανοήσουν την πρότυπη ποικιλία, τη γαστρονομική λειτουργική ποικιλία, τα αγγλικά, τα γαλλικά ή να αναγνωρίσουν δημοφιλείς εμπορικές ονομασίες. Με αυτόν τον τρόπο, τόσο η διάλεκτος όσο και οι διαλεκτόφωνοι/ες αναπαρίστανται ως περιορισμένοι/ες σε συγκεκριμένα γεωγραφικά, κοινωνικά και επικοινωνιακά πλαίσια. Ειδικά οι τελευταίοι/ες παρουσιάζονται ως ανίκανοι/ες να προσαρμοστούν σε επίσημα περικείμενα, όπως σε έναν διαγωνισμό μαγειρικής υψηλού κύρους.

Αυτού του είδους το χιούμορ βασίζεται σε ήδη υπάρχοντα μεταπραγματολογικά στερεότυπα που υποτιμούν τις μη πρότυπες ποικιλίες και τις περιορίζουν τοπικά και χρονικά (βλ. επίσης Papazachariou et al. 2018· Tsami 2019), προωθώντας παράλληλα τη γλωσσική ομοιογένεια και την κυριαρχία μιας πρότυπης και ουσιαστικά ανύπαρκτης γλωσσικής ποικιλίας. Η κυκλοφορία και η απήχηση αυτών των χιουμοριστικών κειμένων αναδεικνύουν την εκτεταμένη διάδοση των μεταπραγματολογικών στερεοτύπων μεταξύ των ομιλητών/τριών,

είτε είναι δημιουργοί είτε αποδέκτες/τριες των κειμένων αυτών. Η ανάλυση του υφολογικού χιούμορ σε τέτοιου είδους κείμενα θεωρούμε ότι μπορεί να συμβάλει στην ανάπτυξη του κριτικού γραμματισμού των ατόμων, ώστε να συνειδητοποιήσουν τα εσωτερικευμένα μεταπραγματολογικά στερεότυπα που κατευθύνουν τις απόψεις και τις αξιολογήσεις τους για τη γλωσσική ποικιλότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Agha 2007: A. Agha, *Language and Social Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.

Arampatzis 2012: C. Arampatzis, Dialects at the service of humor within the American sitcom: a challenge for the dubbing translator. In J. Chovanec & I. Ermida (eds.), *Language and Humor in the Media* (pp. 67–82). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Archakis et al. 2015: A. Archakis, S. Lampropoulou, V. Tsakona, V. Tsami, Style and humor in Greek mass culture texts. In D. Brzozowska & W. Chlopicki (eds.), *Culture's Software: Communication Styles* (pp. 16–38). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Attardo 2020: S. Attardo, *The Linguistics of Humor: An Introduction.* Oxford: Oxford University Press.

Berglin 2009: I. T. Berglin, "Really? You're gonna say 'tunes'?": the functions of register clashes in the television drama series Gilmore Girls. Mälardalen University [Online], [http://mdh.diva-portal.org/smash/get/diva2:345243/FULLTEXT01.pdf].

Blommaert & Rampton 2011: J. Blommaert, B. Rampton, Language and superdiversity. *Diversities, 13*(2), 1–20.

Busch 2012: B. Busch, The linguistic repertoire revisited. *Applied Linguistics, 33*(5), 503–523.

Canakis 1994: C. Canakis, Diglossia as an agent of humor in the writings of Elena Akrita. *Journal of Modern Greek Studies, 12*(2), 221–237.

Culpeper 2011: J. Culpeper, *Impoliteness: Using Language to Cause Offence*. Cambridge: Cambridge University Press.

Culpeper & Haugh 2014: J. Culpeper, M. Haugh, *Pragmatics and the English Language*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Denisova 2019: A. Denisova, *Internet Memes and Society: Social, Cultural, and Political Contexts*. New York: Routledge.

Georgakopoulou 2000: A. Georgakopoulou, On the sociolinguistics of popular films: funny characters, funny voices. *Journal of Modern Greek Studies, 18*(1), 119–133.

Heller 2007: M. Heller, Bilingualism as ideology and practice. In M. Heller (eds.), *Bilingualism: A Social Approach* (pp. 119–133). Basingstoke: Palgrave.

Hymes 1972: D. H. Hymes, On communicative competence. In B. J. Pride & J. Holmes (eds.), *Sociolinguistics: Selected Readings* (pp. 269–293). Harmondsworth: Penguin.

Johnson & Ensslin 2007: S. Johnson, A. Ensslin, Language in the media: theory and practice. In S. Johnson & A. Ensslin (eds.), *Language in the Media: Representations, Identities, Ideologies* (pp. 3–22). London: Continuum.

Johnson & Milani 2010: S. Johnson, T. Milani (eds.), *Language Ideologies and Media Discourse: Texts, Practices, Politics*. London: Continuum.

Jørgensen & Juffermans 2011: N. Jørgensen, K. Juffermans, Superdiversity [Online], [https://www.academia.edu/1808420/Superdiversity].

Master Chef 2019: Master Chef, Επεισόδιο 1–Χρήστος–Audition Θεσσαλονίκη [Online], [https://www.youtube.com/watch?v=PFfwurjN16U].

Παναρέτου 2022: Ε. Παναρέτου, Ο σύγχρονος γαστρονομικός λόγος. *Γλωσσολογία, 14*, 117–135.

Papazachariou et al. 2018: D. Papazachariou, A. Fterniati, A. Archakis, V. Tsami, Metapragmatic stereotypes about geographical diversity in Greece: evidence from elementary school pupils' responses to mass culture texts. *Journal of Greek Linguistics, 18*(1), 124–154.

Raskin 1985: V. Raskin, *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht: D. Reidel.

Stamou 2012: A. G. Stamou, Representations of linguistic variation in children's books: register stylization as a resource for (critical) language awareness. *Language Awareness, 21*(4), 313–329.

Tsakona 2020: V. Tsakona, *Recontextualizing Humor: Rethinking the Analysis and Teaching of Humor*. Boston: De Gruyter Mouton.

Tsakona & Tsami 2021: V. Tsakona, V. Tsami, "Did you hear the crunch sound?": humor and metapragmatic stereotypes in the Greek *Master Chef* contest. *Journal of Pragmatics, 172*, 197–214.

Τσάμη 2018: Β. Τσάμη, *Κείμενα μαζικής κουλτούρας και γλωσσική ποικιλότητα: Κριτική ανάλυση και ανάπτυξη εκπαιδευτικού υλικού* [Διδακτορική Διατριβή]. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Tsami 2019: V. Tsami, Metapragmatic stereotypes and humor: interpreting and perceiving linguistic homogeneity in mass culture texts. *European Journal of Humour Research, 7*(4), 68–85.

Van den Bulck 2001: H. Van den Bulck, Public service television and national identity as a project of modernity: the example of Flemish television. *Media, Culture and Society, 23*(1), 53–69.

Wiggins 2019: E. B. Wiggins, *The Discursive Power of Memes in Digital Culture: Ideology, Semiotics, and Intertextuality*. New York: Routledge.

Villy Tsakona
National and Kapodistrian University of Athens
Department of Early Childhood Education

Vasia Tsami
University of Crete
Department of Primary Education

METAPRAGMATIC STEREOTYPES AND THE HUMOROUS REPRESENTATION OF LANGUAGE VARIATION: THE CASE OF *MASTER CHEF GREECE*

Summary

In this study, we investigate humor as a metapragmatic comment on language variation in a cycle of humorous memes created about a scene from the TV contest *Master Chef Greece*. More specifically, using the *Discourse Theory of Humor* (Tsakona 2020), we intent to bring to the surface the metapragmatic stereotypes reproduced about dialects and their speakers in these memes. Our analysis shows that humor stigmatizes the use of dialects in public and formal contexts, and their speakers as incapable of using standard Greek and other prestigious varieties. Humor also represents dialects and their speakers as limited to certain geographical, social, and communicative contexts. Moreover, these speakers are portrayed as incapable of adjusting themselves to formal contexts such as a prestigious culinary contest.

Keywords: Metapragmatic stereotypes, Language variation, Humor, Memes, Dıscourse Theory of Humor

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch45

Βάσια Τσάμη[1]
Πανεπιστήμιο Κρήτης
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Ράνια Καραχάλιου[2]
Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
Αλέξης Λαζανάς[3]
Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Μηχανολόγων και Αεροναυπηγών Μηχανικών
Αργύρης Αρχάκης[4]
Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Φιλολογίας

ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΑΝΤΙΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟ ΛΟΓΟ: ΕΝΤΟΠΙΖΟΝΤΑΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΡΕΥΣΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ ΣΕ ΕΝΑ ΣΩΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥΣ/ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΟΥΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥΣ

Οι ρατσιστικές αντιλήψεις για τους προσφυγικούς/μεταναστευτικούς πληθυσμούς δεν εκφράζονται πάντα ρητά, αλλά συχνά αναδύονται και στον (φαινομενικά) αντιρατσιστικό λόγο. Η στέγαση ρατσιστικών αντιλήψεων σε αντιρατσιστικά κείμενα συνεπάγεται ένα νέο, αμφίσημο είδος ρατσισμού, τον *ρευστό ρατσισμό*. Προκειμένου να ανιχνεύσουμε την ύπαρξη ή/και τις μορφές του ρευστού ρατσισμού στην ελληνική δημόσια σφαίρα, προχωρήσαμε στη διαμόρφωση του πρώτου σώματος ελληνικών αντιρατσιστικών κειμένων. Στόχος της έρευνας είναι να αναδείξουμε μέσω ποιοτικών αναλύσεων και ποσοτικών συσχετίσεων τις ρατσιστικές θέσεις που εντοπίζονται στον αντιρατσιστικό λόγο. Διαπιστώνουμε ότι η συντριπτική πλειοψηφία των υπό ανάλυση κειμένων αποτελούν κείμενα ρευστού ρατσισμού και οι ρατσιστικές θέσεις παρεισφρέουν σε αυτά κυρίως μέσω δύο οδών: α) της *διάκρισης*, και β) της *αφομοίωσης*. Ειδικότερα, τέτοιου είδους κείμενα φαίνεται να προωθούν αναπαραστάσεις των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών ως ευάλωτων, απόμακρων και αποδεκτών υπό τον όρο του συντονισμού τους με το πλειονοτικό περιβάλλον.

Λέξεις-κλειδιά: (Ρευστός) ρατσισμός, Διάκριση, Αφομοίωση, Αντιρατσιστικά κείμενα

[1] v.tsami@uoc.gr
[2] rkarahaliou@uoi.gr
[3] alexlas@upatras.gr
[4] archakis@upatras.gr

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Η αύξηση των προσφυγικών/μεταναστευτικών μετακινήσεων από το 2015 και έπειτα στον ευρωπαϊκό χώρο είχε ως αποτέλεσμα τη διαμόρφωση ποικίλων στάσεων και πρακτικών, οι οποίες κυμαίνονται από αλληλέγγυες έως ρατσιστικές προς τους/τις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες. Στο πλαίσιο αυτό, επιδίωξή μας είναι να αποκαλύψουμε ότι οι ρατσιστικές αντιλήψεις πολύ συχνά αναδύονται και στον (φαινομενικά) αντιρατσιστικό λόγο, ο οποίος καταλήγει να αναπαράγει ανισότητες. Κύριος στόχος μας στη μελέτη αυτή είναι να παρουσιάσουμε πώς διαμορφώσαμε το πρώτο σώμα ελληνικών αντιρατσιστικών κειμένων προκειμένου να διερευνήσουμε αν, σε ποιο βαθμό και με ποιον τρόπο εμφιλοχωρούν σε αυτό ρατσιστικές αντιλήψεις και, ειδικότερα, ποιες κατηγορίες ρατσισμού εντοπίζονται στα αντιρατσιστικά κείμενα του σώματος.

Η πραγμάτευσή μας ξεκινά με τον προσδιορισμό του ρατσιστικού λόγου και την αντιπαραβολή του με τον αντιρατσιστικό. Εντοπίζουμε την ύπαρξη ενός σύγχρονου είδους ρευστού ρατσισμού το οποίο αναδύεται από τη στέγαση ρατσιστικών θέσεων σε αντιρατσιστικά κείμενα. Στη συνέχεια, προχωρούμε στη διαμόρφωση του πρώτου σώματος ελληνικών αντιρατσιστικών κειμένων έχοντας ως βάση την τριμερή διάκριση του Halliday (1978) ανάμεσα στους παράγοντες του *πεδίου* (field), του *τόνου* (tenor) και του *τρόπου* (mode). Έπειτα, κινούμενοι/ες στο πλαίσιο της Κριτικής Ανάλυσης Λόγου (στο εξής ΚΑΛ), διαπιστώνουμε ότι οι ρατσιστικές θέσεις παρεισφρέουν στα αντιρατσιστικά κείμενα μέσω δύο βασικών οδών: α) της *διάκρισης* (discrimination) και β) της *αφομοίωσης* (assimilation).

2. ΠΡΟΣΕΓΓΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΝΤΙΡΑΤΣΙΣΤΙΚΟ ΛΟΓΟ: ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΣΤΗ ΣΥΝΥΠΑΡΞΗ ΤΟΥΣ

Ακολουθώντας τον van Dijk (2008: 103), θεωρούμε ότι ο ρατσιστικός λόγος απηχεί «κοινωνικές πρακτικές διάκρισης», οι οποίες βασίζονται «σε κοινωνικά διαδεδομένες και αρνητικά προσανατολισμένες αναπαραστάσεις από 'Εμάς' για 'Αυτούς/ές'» (βλ. επίσης van Dijk 1991, 1992). Ειδικότερα, ο ρατσιστικός λόγος αποτελεί κεντρικό εργαλείο του έθνους-κράτους, καθώς μπορεί να συμβάλει δραστικά στην επίτευξη του εθνικού ιδανικού της ομοιογένειας, εξοβελίζοντας ή αφομοιώνοντας τη διαφορετικότητα του/ης Άλλου/ης στη βάση της διάκρισης και της απαξίωσής της (Χριστόπουλος 2004: 346). Ως εκ τούτου, οι ρατσιστικές αντιλήψεις και πρακτικές συνιστούν συχνό φαινόμενο στα δυτικά έθνη-κράτη, όπου ο μονοπολιτισμός και η μονογλωσσία αποτελούν κυρίαρχες αξίες.

Ο ρατσιστικός λόγος, στις πιο ακραίες και ρητές εκδοχές του, επιδιώκει τον *αποκλεισμό*, την εκδίωξη δηλαδή του/της Άλλου/ης πέρα από τα ορατά ή συμβολικά σύνορα (Βεντούρα 2004). Στις ηπιότερες και καλυμμένες –αλλά όχι

λιγότερο επικίνδυνες– εκδοχές του επιδιώκει την *αφομοίωση* του/της Άλλου/ης, η οποία, όπως σημειώνει ο Χριστόπουλος (2004: 352), αποτελεί «μια πολιτική διαδικασία που στοχεύει στην *όμοια* στράτευση των υποκειμένων στους κυρίαρχους κώδικες συμπεριφοράς αλλά και στα ιδανικά μιας πολιτικής κοινότητας».

Στον αντίποδα, ο αντιρατσιστικός λόγος αντιτίθεται τόσο στον «βιολογικό ρατσισμό», όσο και «σε άλλες μορφές λόγου *απαξιωτικής διάκρισης*» που προκύπτουν με βάση την εθνική, πολιτισμική, θρησκευτική και άλλη διαφοροποίηση (Bonnett 2000: 177–178). Στο πλαίσιο αυτό, ο αντιρατσιστικός λόγος θα μπορούσε να οριστεί ως

> ένα σύνολο πολυκεντρικών, επικαλυπτόμενων λόγων και πρακτικών που συναποτελούν μια απάντηση στον/στους ρατσισμό/ούς με την κατασκευή ενός θετικού σχεδίου για το είδος της κοινωνίας όπου οι άνθρωποι μπορούν να συμβιώνουν με αρμονία και αμοιβαίο σεβασμό (Anthias & Lloyd 2002: 16).

Από το παραπάνω απόσπασμα προκύπτει ότι δεν είναι εύκολο να μιλάμε για έναν ενιαίο αντιρατσιστικό λόγο, αλλά μάλλον για ποικίλους (O'Brien 2009: 510). Η Lentin επισημαίνει ότι η ποικιλία των αντιρατσιστικών λόγων αντανακλά «τον συχνά οδυνηρό μετασχηματισμό των ευρωπαϊκών κοινωνιών, από τον μύθο της μονοπολιτισμικότητας στην πραγματικότητα της ποικιλίας» (Lentin 2004: 4). Φαίνεται δηλαδή ότι, από τη μία πλευρά, οι κοινωνικοί/ές δράστες/τριες (πρόσωπα, ομάδες, θεσμοί) δεν δείχνουν να είναι σε θέση να παραιτηθούν από τις μονοπολιτισμικές και μονογλωσσικές αξίες στις οποίες έχουν εθιστεί. Από την άλλη, επιλέγουν ή υποχρεώνονται συχνά να ευθυγραμμιστούν με τις αντιρατσιστικές αξίες που διαδίδονται όλο και περισσότερο στον δυτικό κόσμο (O'Brien 2009: 510· Weaver 2016: 42–43).

Πλέον, πολλές φιλελεύθερες δημοκρατίες στον δυτικό κόσμο υιοθετούν νομοθετικά πλαίσια που προβάλλουν (λιγότερο ή περισσότερο υποκριτικά) την αποδοχή προς τον/την Άλλον/η και την ισότητα μεταξύ πλειονοτικών και μειονοτικών πληθυσμών (βλ. van Dijk 1992: 95–96). Ως εκ τούτου, γενικευτικά μιλώντας, στον δυτικό κόσμο αποτρέπονται ή απαγορεύονται οι κραυγαλέες μορφές ρατσιστικών συμπεριφορών στο πλαίσιο της διάδοσης και της κυκλοφορίας αντιρατσιστικών λόγων (βλ. Anthias & Lloyd 2002: 16).

Υπό την οπτική αυτή, μπορούμε να διαπιστώσουμε ότι οι σύγχρονες λεκτικές ρατσιστικές επιθέσεις συχνά έχουν μετριασμένη μορφή, καθώς οι πλειονοτικοί/ές ομιλητές/τριες φροντίζουν να αποκηρύσσουν τον ρατσισμό ή/και να καταφεύγουν σε πρόσκαιρες εκδηλώσεις φιλανθρωπίας, χρησιμοποιώντας αντιθετικά σχήματα του τύπου:

- δεν είμαι ρατσιστής/τρια, αλλά οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες διαφέρουν από μας στα έθιμα, στο φαγητό, στην ενδυμασία

Αυτά τα αντιθετικά σχήματα και οι εκδηλώσεις φιλανθρωπίας επιτρέπουν την ανάδυση του *ευέλικτου ρατσισμού* (motile racism, βλ. Lentin 2018), δηλαδή την ανακύκλωση, με ήπιο τρόπο, εδραιωμένων υποτιμητικών στερεοτύπων για ομάδες ανθρώπων όπως είναι οι μεταναστευτικοί/προσφυγικοί πληθυσμοί (βλ. van Dijk 1992: 89, 95–97· Weaver 2016· Lentin 2018· Αρχάκης 2020).

Ο ευέλικτος ρατσισμός που προκύπτει από τη συνύπαρξη ρατσιστικών και αντιρατσιστικών θέσεων στα ίδια (περι)κείμενα προκαλεί ποικίλες αμφισημίες, οι οποίες είναι δύσκολο να προσδιοριστούν, να εντοπιστούν και να αποτελέσουν αντικείμενο συνειδητοποίησης. Ο Weaver (2016: 63–64) αποκαλεί αυτό το νέο, αμφίσημο είδος ρατσισμού *ρευστό ρατσισμό*, επισημαίνοντας ότι «δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται ως ένα εξασθενημένο ή αμφισβητούμενο υπόλειμμα ρατσισμού, αλλά μάλλον ως μία αμφίσημη μορφή *που ενθαρρύνεται* στις μέρες μας καθώς ελαχιστοποιεί τις ποικίλες άμυνες ενάντια σε ισχυρισμούς ρατσισμού». Στο πλαίσιο αυτό, επιδιώκουμε να εντοπίσουμε τον ρευστό ρατσισμό σε αντιρατσιστικά κείμενα για το μεταναστευτικό/προσφυγικό ζήτημα που κυκλοφορούν στην ελληνική δημόσια σφαίρα.

3. ΤΟ ΣΩΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΝΤΙΡΑΤΣΙΣΤΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Προκειμένου να μελετήσουμε τη συνύπαρξη ρατσιστικών και αντιρατσιστικών θέσεων, διαμορφώσαμε ένα *εξειδικευμένο σώμα* (specialized corpus) ελληνικών αντιρατσιστικών κειμένων (Koester 2010).[5] Απώτερος στόχος μας ήταν να εντοπίσουμε ίχνη ρατσιστικού λόγου σε αντιρατσιστικά κείμενα. Το σώμα κειμένων που διαμορφώσαμε περιλαμβάνει 830 καταχωρήσεις αυτοτελών κειμένων ή κειμενικών αποσπασμάτων που αριθμούν περίπου 501.000 λέξεις. Για τη διαμόρφωσή του, βασιστήκαμε στην τριμερή διάκριση του Halliday (1978) ανάμεσα i) στο *πεδίο*, που αφορά το περιεχόμενο, *το σχετικά με τι* του παραγόμενου λόγου, ii) τον *τόνο* που αφορά το *μεταξύ ποιων* του παραγόμενου λόγου και iii) τον *τρόπο*, δηλαδή το *πώς* της παραγωγής του λόγου (Halliday 1978: 31–33, 62· Halliday & Hasan 1989: 24, 26).

Ειδικότερα, ως προς τον τόνο, τα κείμενα που επιλέξαμε, κυκλοφόρησαν στην ελληνική δημόσια σφαίρα μεταξύ των ετών 2015–2020 από πηγές που, προγραμματικά τουλάχιστον, οφείλουν να είναι συντονισμένες με το αντιρατσιστικό ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο (βλ. Νόμος 4285/2014–ΦΕΚ 191Α/10.9.2014) και με αντίστοιχους αντιρατσιστικούς λόγους. Οι πηγές των κειμένων μας ομαδοποιούνται στους ακόλουθους τομείς του ελληνικού δημόσιου λόγου:

[5] Βλ. https://trace.library.upatras.gr/

- *Δραστηριότητες φορέων που προωθούν μεταναστευτικά/προσφυγικά θέματα*: κείμενα από

α) *ιστοσελίδες θεσμικά συσχετισμένων οργανισμών* (π.χ. Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης),

β) *ιστοσελίδες μη κυβερνητικών/μη κερδοσκοπικών οργανώσεων* (π.χ. ΜΕΤΑδράση) και

γ) *ιστοσελίδες κινηματικών φορέων/συλλογικοτήτων* (π.χ. Κίνηση «Απελάστε το Ρατσισμό»).

- *Επικαιρότητα σχετική με μεταναστευτικά/προσφυγικά θέματα*: κείμενα από

α) *ιστοσελίδες αποκλειστικά διαδικτυακής ειδησεογραφίας/ενημέρωσης* (π.χ. tvxs.gr),

β) *ιστοσελίδες διαδικτυακών εφημερίδων που κυκλοφορούν και σε έντυπη μορφή* (π.χ. Εφημερίδα των Συντακτών),

γ) *ιστοσελίδες τηλεοπτικών καναλιών* (π.χ. ΕΡΤ) και

δ) *ιστοσελίδες σατιρικών νέων* (π.χ. tokoulouri.com).

- *Πολιτικός λόγος γύρω από προσφυγικά/μεταναστευτικά θέματα*: κείμενα από

α) την *ιστοσελίδα της Βουλής των Ελλήνων* (hellenicparliament.gr) και

β) *ιστοσελίδες μέσων κοινωνικής δικτύωσης* (π.χ. tweets πολιτικών προσώπων).

Ως προς το πεδίο, αναζητήσαμε στις παραπάνω διαδικτυακές πηγές ελληνικά κείμενα ελεύθερης πρόσβασης τα οποία αναφέρονται σε ποικίλα μεταναστευτικά/προσφυγικά θέματα, δημοσιεύτηκαν μεταξύ των ετών 2015–2020 και εμπεριέχουν τις ακόλουθες λέξεις-κλειδιά: αιτούντ* άσυλ*, αλλοδαπ*, ασυνόδευτ* παιδι*, μετανάστ*, ξέν*, προσφυγ*.[6]

4. ΟΙ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΣΩΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Έχοντας ως βάση μας το αντιρατσιστικό σώμα κειμένων, εξετάζουμε στη συνέχεια αν και σε ποιο βαθμό εμφιλοχωρούν σε αυτό ρατσιστικές αντιλήψεις. Κινούμενοι/ες στο θεωρητικό πλαίσιο της ΚΑΛ, η προσέγγισή μας βασίζεται στη θέση ότι η γλώσσα δεν αντανακλά φυσικές και αντικειμενικές πραγματικότητες, αλλά τις κατασκευάζει ανάλογα με τις (συνειδητές ή ασυνείδητες) ταυτότητες και

[6] Προκειμένου να προσδιορίσουμε τα μεταδεδομένα του σώματος που διαμορφώσαμε, αξιοποιήσαμε επίσης τον παράγοντα *του τρόπου*. Στην παρούσα μελέτη, ωστόσο, δεν προχωρούμε στην παρουσίαση των κατηγοριοποιήσεων που προέκυψαν με βάση τον παράγοντα αυτό και δεν αναφερόμαστε στην περαιτέρω ποσοτική τους ανάλυση (βλ. σχετικά Αρχάκης κ.ά. 2023).

τις σκοπιμότητες των παραγωγών του κειμένου (βλ. Phillips & Jørgensen 2002: 5). Ειδικότερα, αξιοποιήσαμε ως μεθοδολογικά εργαλεία ανάλυσης τη Συστημική Λειτουργική Γραμματική (στο εξής ΣΛΓ) του Halliday (1994) και τις γλωσσικές στρατηγικές από τη λογοϊστορική προσέγγιση των Reisigl & Wodak (2001) (βλ. σχετικά Αρχάκης κ.ά. 2023).

Αρχικά, προχωρήσαμε σε μια πιλοτική έρευνα ΚΑΛ σε δείγμα από τα δεδομένα του αντιρατσιστικού σώματος, η οποία μας οδήγησε στον εντοπισμό συγκεκριμένων κατηγοριών και υποκατηγοριών ρατσισμού. Στη συνέχεια, με άξονα τις κατηγοριοποιήσεις αυτές, εξετάσαμε εκ νέου το σύνολο του σώματος, επαναπροσδιορίζοντας και εμπλουτίζοντας τις αρχικές (υπο)κατηγορίες.

Διαπιστώσαμε ότι οι ρατσιστικές θέσεις παρεισφρέουν στα αντιρατσιστικά κείμενα μέσω δύο βασικών οδών: α) της διάκρισης και β) της αφομοίωσης. Στην πρώτη περίπτωση, δημιουργείται απόσταση μεταξύ της έσω-ομάδας (πλειονοτικοί πληθυσμοί) και της έξω-ομάδας (μεταναστευτικοί/προσφυγικοί πληθυσμοί). Στη δεύτερη περίπτωση, η πλειονοτική ομάδα επιβάλλει έμμεσα τις πεποιθήσεις και τις αξίες της στη μειονοτική έξω-ομάδα.

Ως προς τη διάκριση, εντοπίσαμε 7 υποκατηγορίες:

1. *Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως πρόβλημα*: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες παρουσιάζονται ως βάρος που η πολιτεία καλείται να αντιμετωπίσει.
2. *Αναφορές στους/στις παράνομους/ες ή νόμιμους/ες Άλλους/ες*: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες διακρίνονται σε εκείνους/ες που δικαιούνται άσυλο, προστασία, παροχές και σε εκείνους/ες που πρέπει να εκτοπιστούν ως 'μη νόμιμοι/ες'.
3. *Αναφορές στους/στις ανώνυμους/ες Άλλους/ες*: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αναπαρίστανται ως ανώνυμη, ενιαία ομάδα ανθρώπων με κοινά χαρακτηριστικά και κοινές επιδιώξεις.
4. *Αναφορές στους/στις προσωρινούς/ές Άλλους/ες*: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες παρουσιάζονται ως άτομα που έρχονται στην Ελλάδα προσωρινά.
5. *Αναφορές στους/στις αδρανείς Άλλους/ες*: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αναπαρίστανται ως σιωπηλοί/ές δέκτες/τριες ή/και θεατές/τριες των δράσεων που εκτελούν οι πλειονοτικοί/ές.
6. *Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως θύματα*: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες προβάλλονται ως εξαθλιωμένα άτομα που υφίστανται κακουχίες.
7. *Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως αποδέκτες/τριες βοήθειας*: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αναπαρίστανται ως 'αντικείμενο' παροχής βοήθειας από φορείς/οργανισμούς κλπ.

Διαπιστώνοντας συγκλίσεις μεταξύ των επτά παραπάνω υποκατηγοριών, επιχειρήσαμε μια εκ νέου εσωτερική ομαδοποίηση, καταλήγοντας στις ακόλουθες τρεις ευρύτερες υποκατηγορίες διάκρισης:

Ο/η Άλλος/η ως πρόβλημα	**Ο/η απομακρυσμένος/η Άλλος/η**	**Ο παθητικός/η Άλλος/η**
Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως πρόβλημα	*Αναφορές στους/στις ανώνυμους/ες Άλλους/ες*	*Αναφορές στους/στις αδρανείς Άλλους/ες*
Αναφορές στους/ στις παράνομους/ες ή νόμιμους/ες Άλλους/ες	*Αναφορές στους/στις προσωρινούς/ές Άλλους/ες*	*Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως θύματα*
		Αναφορές στους /στις Άλλους/ες ως αποδέκτες/ τριες βοήθειας

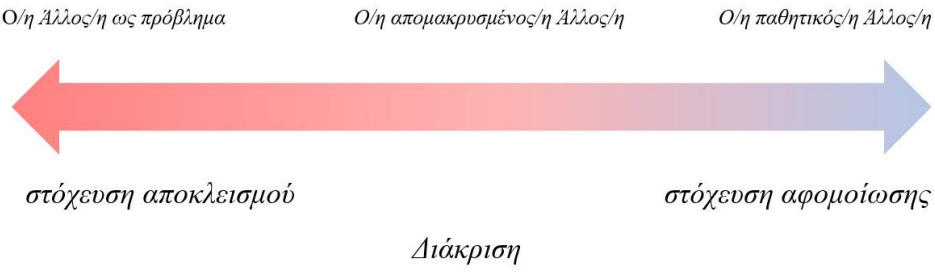
Πίνακας 1: Ευρύτερες υποκατηγορίες διάκρισης

Όπως βλέπουμε στον Πίνακα 1, η ευρύτερη υποκατηγορία *Ο/η Άλλος/η ως πρόβλημα* περιλαμβάνει τις υποκατηγορίες: *Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως πρόβλημα* και *Αναφορές στους/στις παράνομους/ες ή νόμιμους/ες Άλλους/ες*. Και στις δύο περιπτώσεις, αποδίδονται αρνητικά χαρακτηριστικά στους/στις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες με αποτέλεσμα να δαιμονοποιούνται. Εύλογα λοιπόν, η ευρύτερη αυτή υποκατηγορία μάς παραπέμπει στη ρητή εκδοχή του ρατσιστικού λόγου, καθώς η διάκριση εδώ στοχεύει στην απαξίωση και τον αποκλεισμό των Άλλων.

Η ευρύτερη υποκατηγορία *Ο/η απομακρυσμένος/η Άλλος/η* εμπερικλείει τις υποκατηγορίες: *Αναφορές στους/στις ανώνυμους/ες Άλλους/ες* και *Αναφορές στους/στις προσωρινούς/ές Άλλους/ες*. Εδώ, οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αναπαρίστανται συστηματικά μέσα από όρους *ομογενοποίησης* (homogenisation) κατά Coupland (2010), με αποτέλεσμα να αφαιρείται η ατομικότητα από τα υποκείμενα (Coupland 2010: 248–249), ή μέσα από όρους *γενίκευσης* (genericization) κατά Van Leeuven (2008), μέσω των οποίων οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες «συμβολικά εκτοπίζονται από τον κόσμο της άμεσης εμπειρίας του αναγνωστικού κοινού, αντιμετωπίζονται ως απομακρυσμένοι/ες 'άλλοι/ες' παρά ως άνθρωποι με τους οποίους ερχόμαστε σε καθημερινή συναναστροφή» (Van Leeuven 2008: 36). Συνεπώς, και εδώ έχουμε μάλλον να κάνουμε με τη ρητή εκδοχή του ρατσιστικού λόγου, τον αποκλεισμό. Ωστόσο, στην περίπτωση αυτή, αντίθετα με την προηγούμενη ευρύτερη υποκατηγορία, ο αποκλεισμός μοιάζει να πραγματώνεται με ηπιότερο προσωπείο καθώς οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες δεν φαίνεται να απαξιώνονται.

Η τελευταία ευρύτερη υποκατηγορία *Ο/η παθητικός Άλλος/η* περιλαμβάνει τις ακόλουθες υποκατηγορίες: *Αναφορές στους/στις αδρανείς Άλλους/ες*, *Αναφορές στους/στις Άλλους/ες ως θύματα* και *Αναφορές στους /στις Άλλους/ες ως αποδέκτες/τριες βοήθειας*. Στις υποκατηγορίες αυτές, οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αναπαρίστανται ως άτομα που είναι ευάλωτα, υποφέρουν, δεν δρουν αυτόνομα, αναμένουν ή/και δέχονται τη βοήθεια των πλειονοτικών. Διαπιστώνουμε, λοιπόν, πατερναλιστικές σχέσεις μεταξύ αυτών που απολαμβάνουν προνόμια και αυτών που τα στερούνται και κατά περίπτωση τους παραχωρείται κάποια βοήθεια. Οι πατερναλιστικές αυτές σχέσεις οικοδομούνται επί τη βάσει των αισθημάτων υπεροχής που διακατέχουν τους/τις πλειονοτικούς/ές (βλ. Trepagnier 2010: 6). Όπως επισημαίνουν χαρακτηριστικά οι Chouliaraki & Stolic (2019), «οι πράξεις δωρεάς, προστασίας, φιλοξενίας δομούν μια άνιση σχέση ανάμεσα στους/τις ευάλωτους/ες αλλά γεμάτους/ες ευγνωμοσύνη δέκτες/τριες και στη φιλανθρωπική αλλά ανελέητη γραφειοκρατία των οικοδεσποτών» (Chouliaraki & Stolic 2019: 8). Η διάκριση σε αυτή την ευρύτερη υποκατηγορία θα λέγαμε ότι *δεν* παραπέμπει στη ρητή έκφανση του ρατσιστικού λόγου, τον αποκλεισμό: οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες γίνονται συστηματικά ορατοί/ες στη δημόσια σφαίρα ως αυτοί/ές που 'πάσχουν' και, επομένως, αυτοί/ές που είναι δεκτικοί/ές στην 'φιλάνθρωπη' βοήθεια. Στο πλαίσιο αυτό, μπορούν να προσληφθούν και ως κατάλληλοι/ες να αφομοιωθούν και έτσι να γίνουν ανεκτοί/ές και 'αποδεκτοί/ές' από την πλειονοτική κοινότητα. Υπό αυτό το πρίσμα, το status quo δεν αμφισβητείται και οι ανισότητες εξακολουθούν να διαιωνίζονται.

Λαμβάνοντας υπόψη την παραπάνω ομαδοποίηση, μπορούμε να τοποθετήσουμε τις ευρύτερες υποκατηγορίες σε ένα συνεχές που αποτελείται από διακρίσεις που αφενός στοχεύουν στον αποκλεισμό, είτε με ισχυρό τρόπο (*ο/η Άλλος/η ως πρόβλημα*) είτε με ασθενή τρόπο (*ο/η απομακρυσμένος/η Άλλος/η*), και αφετέρου στην αφομοίωση:

Διάγραμμα 1: Το συνεχές των ευρύτερων υποκατηγοριών της διάκρισης

Από την κατηγορία της διάκρισης, η οποία, όπως είδαμε στο Διάγραμμα 1, μπορεί να έχει άλλοτε στόχευση αποκλεισμού και άλλοτε στόχευση αφομοίωσης, περνάμε στην καθεαυτό κατηγορία της *αφομοίωσης*, όπου διακρίναμε τις ακόλουθες 4 υποκατηγορίες:

1. *Αναφορές (γενικευτικές) σε πρακτικές ένταξης/ενσωμάτωσης,* όπου χρησιμοποιούνται οι όροι 'ένταξη/ενσωμάτωση' των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών, χωρίς ωστόσο να διασαφηνίζεται η σημασία τους.
2. *Αναφορές σε μετριασμένους τρόπους αντίκρουσης του ρατσισμού*, όπου οι πλειονοτικοί/ές καλούνται να απέχουν από ρατσιστικές πρακτικές, είτε επειδή οι Έλληνες/ίδες στο παρελθόν υπήρξαν μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες, είτε επειδή οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες δυνητικά θα αποτελέσουν όφελος για την ελληνική κοινωνία.
3. *Αναφορές σε πρακτικές εκμάθησης ελληνικών*, όπου γίνεται λόγος για διαδικασίες εκμάθησης της ελληνικής (ή κάποιας άλλης κυρίαρχης εθνικής) γλώσσας χωρίς αναφορά στη μητρική γλώσσα των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών.
4. *Αναφορές στη θετική στάση των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών απέναντι σε αφομοιωτικές πρακτικές*, όπου οι μετανάστες/τριες- πρόσφυγες/ισσες εμφανίζονται είτε να επιδιώκουν οι ίδιοι/ες να υιοθετήσουν αφομοιωτικές πρακτικές, είτε να τις υιοθετούν και να τις αξιολογούν θετικά.

Στις παραπάνω τέσσερις υποκατηγορίες αφομοίωσης, επίσης εντοπίσαμε συγκλίσεις. Προχωρήσαμε έτσι σε μια εκ νέου ομαδοποίηση των υποκατηγοριών αυτών, καταλήγοντας στις ακόλουθες δύο ευρύτερες υποκατηγορίες αφομοίωσης:

Ασθενής αφομοίωση	**Ισχυρή αφομοίωση**
Αναφορές (γενικευτικές) σε πρακτικές ένταξης/ενσωμάτωσης	*Αναφορές σε πρακτικές εκμάθησης ελληνικών*
Αναφορές σε μετριασμένους τρόπους αντίκρουσης του ρατσισμού	*Αναφορές στη θετική στάση των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών απέναντι σε αφομοιωτικές πρακτικές*

Πίνακας 2: Ευρύτερες υποκατηγορίες αφομοίωσης

Όπως βλέπουμε στον Πίνακα 2, στην ευρύτερη υποκατηγορία *Ασθενής αφομοίωση* περιλαμβάνονται οι υποκατηγορίες *Αναφορές (γενικευτικές) σε πρακτικές ένταξης/ενσωμάτωσης* και *Αναφορές σε μετριασμένους τρόπους αντίκρουσης του ρατσισμού*. Και στις δύο αυτές υποκατηγορίες, οι αναφορές

στους/στις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο της αφομοίωσης. Ειδικότερα, προκρίνεται η 'ανάγκη ένταξης/ενσωμάτωσης' και το όφελος που θα αποκομίσει ο πλειονοτικός πληθυσμός, χωρίς να γίνεται λόγος για τις γλωσσικές και πολιτισμικές ταυτότητες των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών.

Στην ευρύτερη υποκατηγορία *Ισχυρή αφομοίωση* εντάσσονται οι υποκατηγορίες *Αναφορές σε πρακτικές εκμάθησης ελληνικών* και *Αναφορές στη θετική στάση των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών απέναντι σε αφομοιωτικές πρακτικές*. Εδώ, η πρόθεση μεταστρεψιμότητας του/της Άλλου/ης μέσω της εξάλειψης των διαφορών του/της από τους/τις πλειονοτικούς/ές είναι σαφής, ιδίως σε ζητήματα γλώσσας. Η πρόθεση αυτή προέρχεται τόσο από την πλειονοτική πλευρά (π.χ. επίσημοι πλειονοτικοί θεσμικοί φορείς) όσο και από τους/τις ίδιους/ες τους/τις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες οι οποίοι/ες εκφράζουν την ευγνωμοσύνη τους προς τις αφομοιωτικές (λ.χ. τις εκπαιδευτικές) διαδικασίες της χώρας υποδοχής.

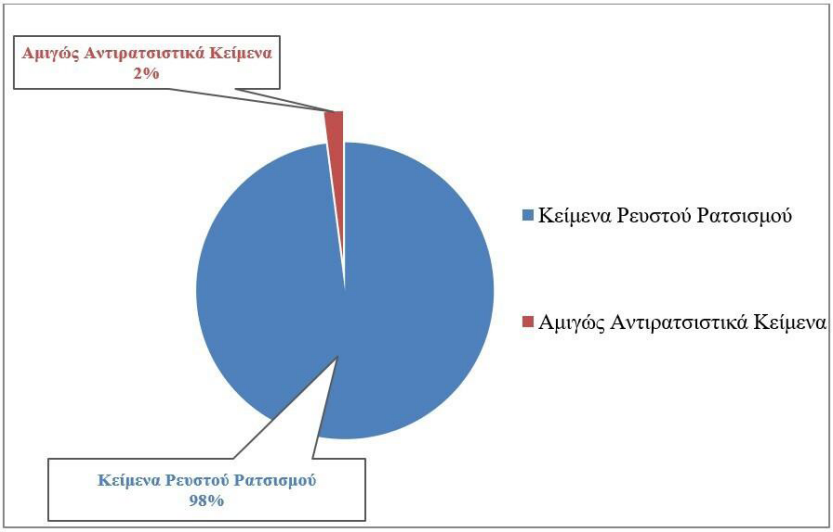
Η αφομοιωτική επιβολή λοιπόν επιδιώκει την εξάλειψη των διαφορών μεταξύ των πλειονοτικών και των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών, προκρίνοντας τις γλωσσικές και πολιτισμικές ταυτότητες των πρώτων και, κατά συνέπεια, απαξιώνοντας εκείνες των δεύτερων. Βάσει των παραπάνω, διαπιστώνουμε ότι οι υποκατηγορίες αφομοίωσης μπορούν να ενταχτούν σε ένα συνεχές με άκρα την ασθενή και ισχυρή αφομοίωση:

Διάγραμμα 2: Το συνεχές των ευρύτερων υποκατηγοριών της αφομοίωσης.

5. ΠΟΣΟΤΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΟΥ ΡΕΥΣΤΟΥ ΡΑΤΣΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΣΩΜΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

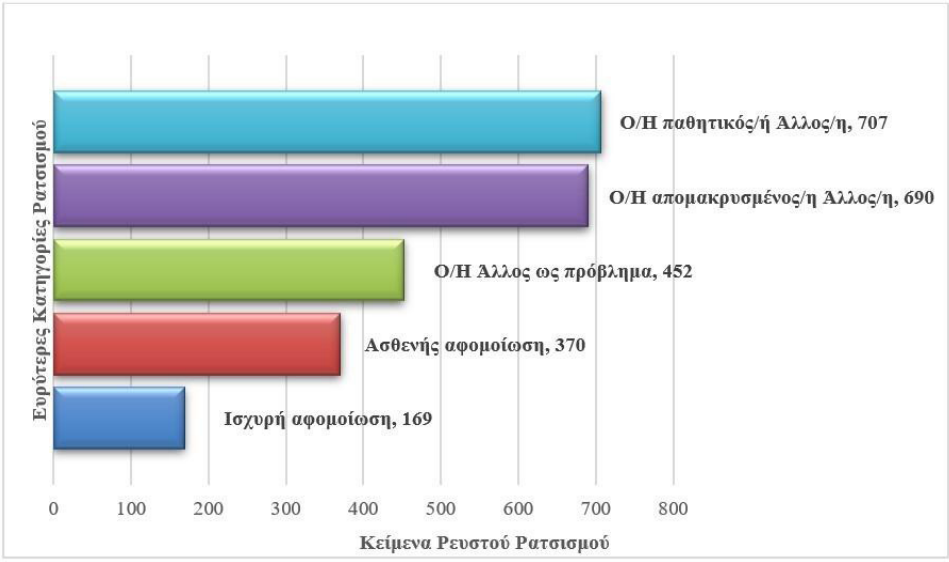
Αρχικά διερευνήσαμε το εύρος του ρατσισμού στο αντιρατσιστικό σώμα κειμένων:

Πίνακας 3: Κείμενα ρευστού ρατσισμού στο αντιρατσιστικό σώμα κειμένων.

Σύμφωνα με τον Πίνακα 3, μόλις το 2% των κειμένων είναι αμιγώς αντιρατσιστικά, ενώ το 98% των κειμένων εμπεριέχουν κάποια κατηγορία ρατσισμού. Το γεγονός ότι τα κείμενα στη συντριπτική τους πλειοψηφία εμπεριέχουν ρατσιστικά στοιχεία αναδεικνύει τον ισχυρό βαθμό διεισδυτικότητας του ρευστού ρατσισμού στα κείμενα της δημόσιας σφαίρας.

Στη συνέχεια, αναζητήσαμε τις ευρύτερες υποκατηγορίες ρατσισμού που εντοπίζονται στα αντιρατσιστικά κείμενα (Πίνακας 4). Με άλλα λόγια, στόχος μας ήταν να διερευνήσουμε σε ποιο βαθμό εμφανίζονται οι ευρύτερες κατηγορίες της διάκρισης (*ο/η παθητικός/ή Άλλος/η*, *ο/η απομακρυσμένος Άλλος/η*, *ο/η Άλλου/ης ως πρόβλημα*) και της αφομοίωσης (*ασθενής αφομοίωση, ισχυρή αφομοίωση*) και, ειδικότερα, αν απεικονίζονται ποσοτικά τα συνεχή στα οποία καταλήξαμε στην ποιοτική ανάλυση:

Πίνακας 4: Ευρύτερες υποκατηγορίες ρατσισμού στο αντιρατσιστικό σώμα κειμένων.

Παρατηρώντας τα δεδομένα του Πίνακα 4, διαπιστώνουμε ότι υπερτερούν οι ευρύτερες υποκατηγορίες της διάκρισης. Πιο συχνά εμφανίζεται *Ο/η παθητικός/ή Άλλος/η*, γεγονός που υπογραμμίζει ότι στα κείμενα ρευστού ρατσισμού του σώματός μας ορατοποιούνται κυρίως οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες ως ευάλωτα άτομα που πάσχουν (δηλαδή όταν δεν δρουν και άρα δεν απειλούν). Αποκαλύπτεται έτσι η κυριαρχία της πατερναλιστικής αντίληψης των πλειονοτικών για τους/τις Άλλους/ες που αναπαρίστανται ως άτομα που έχουν ανάγκη ή/και είναι έτοιμα να δεχτούν τη 'φιλάνθρωπη' πλειονοτική βοήθεια και, συνακόλουθα, να αφομοιωθούν. Πολύ συχνά εμφανίζεται και *Ο/η απομακρυσμένος/η Άλλος/η*. Δηλαδή, η σύλληψη του/της Άλλου/ης σε απόσταση ασφαλείας από τη ζωή των πλειονοτικών και χωρίς εμπλοκή σε αυτή, στη βάση της στερεοτυπικής αντίληψης της ασυμβατότητας του/της Άλλου/ης προς την κοινότητα υποδοχής. Λιγότερο συχνή είναι η εμφάνιση *του/της Άλλου/ης ως προβλήματος*. Δηλαδή, η σύλληψη του/της Άλλου/ης ως επιβάρυνση της ζωής των πλειονοτικών με σαφείς συνδηλώσεις εκδίωξης ή/και απομάκρυνσης/αποκλεισμού, η οποία αντλεί από στερεότυπα απαξίωσης για τον/την Άλλο/η. Η περιορισμένη εμφάνιση *του/της Άλλου/ης ως προβλήματος* στο σώμα κειμένων είναι μάλλον εύλογη, διότι έχει συνδηλώσεις αποκλεισμού, δηλαδή, συνδηλώσεις της πιο σαφούς μορφής ρατσισμού που αναμένεται να αποφεύγεται στα αντιρατσιστικά κείμενα.

Ως προς τις ευρύτερες υποκατηγορίες αφομοίωσης, φαίνεται να προκρίνεται η *Ασθενής αφομοίωση*. Έτσι, με τον ηπιότερο δυνατό τρόπο

προωθείται η διαδικασία απέκδυσης των χαρακτηριστικών των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών και επιβολής των πλειονοτικών χαρακτηριστικών. Η κυριαρχία της *Ασθενούς αφομοίωσης* στα αντιρατσιστικά κείμενα είναι αναμενόμενη χωρίς να κατακρίνονται οι ανισότιμες πλειονοτικές συμπεριφορές, αφενός αφήνεται ανοιχτό το ενδεχόμενο αφομοιωτικής επιβολής προς τους/τις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες δεδομένου ότι γίνονται αναφορές σε απροσδιόριστες διαδικασίες ένταξης και αφετέρου προκρίνεται μια μάλλον ωφελιμιστική προσέγγιση του μεταναστευτικού/προσφυγικού ζητήματος. Λιγότερο συχνή είναι η *Ισχυρή αφομοίωση* με ρητή την επιδίωξη μεταστρεψιμότητας του/της Άλλου/ης μέσω της εξάλειψης των διαφορών του/της.

6. ΑΝΑΛΥΣΗ

Στην ανάλυση επικεντρώνουμε την προσοχή μας σε ενδεικτικά παραδείγματα από τις πέντε υποκατηγορίες ρατσισμού στα δύο συνεχή της διάκρισης και της αφομοίωσης (βλ. Διάγραμμα 1 και 2). Ως κριτικό μεθοδολογικό εργαλείο, αξιοποιούμε τη ΣΛΓ που προτείνει ο Halliday (1994) εστιάζοντας: α) στην *ιδεοποιητική λειτουργία* (ideational function), η οποία αφορά τον τρόπο κωδικοποίησης της πραγματικότητας και επιτελείται μέσω του συστήματος της *μεταβιβαστικότητας* (transitivity) και β) στη *διαπροσωπική λειτουργία* (interpersonal function), η οποία αφορά τη σχέση μεταξύ των παραγωγών των κειμένων και των αποδεκτών/τριών και επιτελείται μέσω του συστήματος της *διάθεσης* (mood).

Αναφορικά με την ιδεοποιητική λειτουργία, το σύστημα μεταβιβαστικότητας περιλαμβάνει τις *διαδικασίες* (processes), δηλαδή τις πράξεις που *πραγματώνονται* σε λεξικογραμματικό επίπεδο μέσω ρημάτων και ουσιαστικοποιήσεων, τους/τις *συμμετέχοντες/ουσες* (participants), που αφορούν τις οντότητες που εμπλέκονται στις πράξεις και πραγματώνονται μέσω ουσιαστικών, και τις *περιστάσεις* (circumstances), δηλαδή τις συνθήκες όπου επιτελούνται οι διαδικασίες π.χ. χρόνου, τόπου, τρόπου κ.λπ. και πραγματώνονται μέσω επιρρηματικών προσδιορισμών. Στα παραδείγματα που ακολουθούν, εντοπίζουμε *υλικές* (material) διαδικασίες, δηλαδή σε ενέργειες της εξωτερικής πραγματικότητας που προκαλούν αλλαγές στον κόσμο. Οι συμμετέχοντες/ουσες είναι ο/η *δράστης/τρια* (actor, η οντότητα που ενεργεί) και ο *στόχος* (goal, ο/η αποδέκτης/τρια της ενέργειας) (βλ. Στάμου 2014: 173· Μανιού 2016: 72–86).

Ως προς την διαπροσωπική λειτουργία, εξετάζουμε την *αξιολογική τροπικότητα* (appreciative modality) που περιλαμβάνει τη συναισθηματική και συγκινησιακή φόρτιση του/της παραγωγού του κειμένου.

6.1. Διάκριση: Ο/Η Άλλος/η ως πρόβλημα

Στην υποκατηγορία αυτή, αποδίδονται αρνητικά χαρακτηριστικά στους/στις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες με αποτέλεσμα να δαιμονοποιούνται:

1. «Ένας τόσο μεγάλος αριθμός ανθρώπων που εξαναγκάστηκαν να ζουν ως πρόσφυγες γεννά δυσεπίλυτα προβλήματα όχι μόνο στις χώρες υποδοχής, αλλά και στη διεθνή κοινότητα.» [*Τα οικονομικά οφέλη της αλληλεγγύης στους πρόσφυγες*, 27.06.2016, www.efsyn.gr].

Η αξιολογική τροπικότητα, μέσω κατάλληλα φορτισμένου λεξιλογίου («γεννά *δισεπίλυτα προβλήματα*») ή/και ποσοτικών δεικτών («*τόσο μεγάλος* αριθμός ανθρώπων»), στοχοποιεί τους/τις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες, προκαλώντας κλίμα φόβου/πανικού. Εφόσον οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες επιβαρύνουν τη χώρα, η χώρα θα πρέπει να αντιμετωπίσει το πρόβλημα και οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες θα πρέπει να εκτοπιστούν.

6.2. Διάκριση: Ο/Η απομακρυσμένος/η Άλλος/η

Στην υποκατηγορία αυτή, οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αναπαρίστανται συστηματικά απομακρυσμένοι/ες από την καθημερινή ζωή των πλειονοτικών. Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα 2:

2. «Η πλειοψηφία των προσφύγων που καταφτάνουν στην Ελλάδα συνεχίζουν το ταξίδι τους παραπέρα, προσπαθώντας να φτάσουν σε χώρες της δυτικής και βόρειας Ευρώπης μέσα από την περιοχή των δυτικών Βαλκανίων. Χώρες όπως η πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (πΓΔΜ) και η Σερβία έχουν δει τον αριθμό των προσφύγων να αυξάνει δραματικά.» [*Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ: «Επιδεινούμενη ανθρωπιστική κρίση στην Ελλάδα από την αύξηση των προσφύγων»*, 10.08.2015, www.ert.gr].

Εδώ, οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες εμφανίζονται ως *δράστες/τριες* («η πλειοψηφία των προσφύγων») μιας *υλικής διαδικασίας* («συνεχίζοντας το ταξίδι τους») η οποία τους/τις αναπαριστά ως διαρκώς μετακινούμενους/ες και απομακρυνόμενους/ες από την Ελλάδα, όπως γίνεται σαφές μέσω των *στοιχείων περίστασης του σκοπού* («προσπαθώντας να φτάσουν»), *της κίνησης προς τοποθεσία* («σε χώρες της δυτικής και βόρειας Ευρώπης») και *της κίνησης από τοποθεσία* («μέσα από την περιοχή των δυτικών Βαλκανίων»).

6.3. Διάκριση: Ο/Η παθητικός/ή Άλλος/η

Στην υποκατηγορία αυτή, οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αναπαρίστανται ως άτομα που είναι ευάλωτα, υποφέρουν, δεν δρουν αυτόνομα, αναμένουν ή/και δέχονται τη βοήθεια των πλειονοτικών.

3. «Ο ΔΟΜ Ελλάδος υλοποιεί προγράμματα Υποβοηθούμενων Εθελούσιων Επιστροφών και Επανένταξης (AVRR) από το 2010, έχοντας

βοηθήσει περισσότερους από 45.000 υπηκόους... Το πρόγραμμα προσφέρει υπηρεσίες συμβουλευτικής πριν την αναχώρηση καθώς και υποστήριξη στην έκδοση των απαραίτητων ταξιδιωτικών εγγράφων. Παράλληλα, υποστηρίζει την προετοιμασία του ταξιδιού στη χώρα καταγωγής, παρέχει βοήθεια στη χώρα διέλευσης καθώς και στήριξη μετά την άφιξη στον τελικό προορισμό, εξασφαλίζοντας την ασφαλή και αξιοπρεπή επιστροφή των επωφελούμενων.» [*Ανακοίνωση ΔΟΜ για Υποβοηθούμενες Εθελούσιες Επιστροφές & Επανένταξη*, 6.02.2020, https://greece.iom.int]

Στο Παράδειγμα 3, ο ΔΟΜ (Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης) αναλαμβάνει τον ρόλο του *δράστη* σε υλικές διαδικασίες παροχής βοήθειας («υλοποιεί προγράμματα», «έχοντας βοηθήσει», «προσφέρει υπηρεσίες συμβουλευτικής...υποστήριξη», «υποστηρίζει την προετοιμασία του ταξιδιού...», «παρέχει βοήθεια...στήριξη»), ενώ οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες παρασκηνιοποιούνται αναλαμβάνοντας τον ρόλο του *στόχου* («περισσότερους από 45.000 υπηκόους») ή του/της *επωφελούμενου/ης* (beneficiary, δηλαδή εκείνου/ης που επωφελείται από μια ενέργεια) («εξασφαλίζοντας την ασφαλή και αξιοπρεπή επιστροφή των ωφελουμένων»). Υπό αυτό το πρίσμα, οι πλειονοτικοί/ές εξακολουθούν να είναι αυτοί/ές που παρέχουν και οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες αυτοί/ές που δέχονται τη βοήθεια, με αποτέλεσμα το status quo να μην αμφισβητείται και οι ανισότητες να διαιωνίζονται.

6.4. Ασθενής αφομοίωση: Διαδικασίες ένταξης

Εδώ, οι αναφορές στους/στις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες, μέσω ουσιαστικοποιήσεων και γενικεύσεων, αφήνουν ανοιχτό το ενδεχόμενο της αφομοίωσης. Ενδεικτικά είναι τα ακόλουθα παραδείγματα:

4. «πολιτικές κοινωνικής *ενσωμάτωσης* των ασυλούχων...δρομολόγηση διαδικασιών ένταξης και ενσωμάτωσης.» [*Συνεδρίαση Μ'*, 31.10.19, σ. 4055, 4094, Πρακτικά Βουλής, https://www.hellenicparliament.gr/]

5. «μία καινοτόμα δράση που στόχο έχει να διευκολύνει την *ένταξη* των προσφύγων και των μεταναστών.» [*Stepping Stone Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα Ένταξης*, https://metadrasi.org/]

Στα παραδείγματα 4 και 5, οι λεξικογραμματικές επιλογές αφορούν ουσιαστικοποιήσεις *υλικών διαδικασιών* («ενσωμάτωσης» < *ενσωματώνω*, «ένταξης» < *εντάσσω*) με διακριτό *στόχο* τους/τις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες («ασυλούχων», «προσφύγων και μεταναστών», «προσφύγων», «ανθρώπων») και αδιαφανή *δράστη/τρια*. Με άλλα λόγια, το ερώτημα ποιος/ο φορέας/οργανισμός/υπουργείο θα εντάξει/ενσωματώσει τους/τις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες και, κυρίως, με ποιο τρόπο (*περιστάσεις*) μένει μετέωρο.

6.5. Ισχυρή Αφομοίωση: Εκμάθηση ελληνικής-Ο/Η Άλλος/η ως πρόθυμος/η να αφομοιωθεί

Στην τελευταία υποκατηγορία, η πρόθεση μεταστρεψιμότητας του/της Άλλου/ης μέσω της εξάλειψης των διαφορών του/της από τους/τις πλειονοτικούς/ές είναι φανερή, ιδίως σε ζητήματα γλώσσας.

6. «Λίγο μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα, ο Sabri ξεκίνησε καθημερινά μαθήματα στο LEDU και γρήγορα εντυπωσιάστηκε με την ελληνική γλώσσα και τη γραμματική της. 'Μου αρέσει ο ήχος των ελληνικών λέξεων', λέει ο Sabri, 'τα μαθαίνω πολύ γρήγορα'.» [*Μαθητής πρόσφυγας διδάσκει ελληνικά μέσω facebook*, 13.06.2019, www.unhcr.org]

Στο παράδειγμα 6, ο Sabri σχολιάζει την εκπαιδευτική του εμπειρία μέσω της αξιολογικής τροπικότητας («*μου αρέσει* ο ήχος των ελληνικών λέξεων», «μαθαίνω *γρήγορα*») επιδιώκοντας να αναδείξει την ευαρέσκειά του προς την ελληνική γλώσσα και την εκμάθησή της. Τα παραπάνω παραδείγματα θα λέγαμε ότι αποτελούν περιπτώσεις *εσωτερικευμένου ρατσισμού* (internalized racism), δηλαδή εκείνου του ρατσισμού που προϋποθέτει τη συναίνεση των ίδιων των καταπιεζόμενων, εν προκειμένω των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσών, απέναντι στις αφομοιωτικές πρακτικές που ασκεί ο κυρίαρχος πλειονοτικός πληθυσμός (Pyke 2010· Archakis & Tsakona 2021). Με άλλα λόγια, εδώ ο/η ίδιος/α ο Άλλος/η εμφανίζεται να επιδιώκει και να επικροτεί τη μεταστρεψιμότητά του/της.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στο παρόν άρθρο υποστηρίξαμε τη θέση ότι ο αντιρατσιστικός λόγος, ο οποίος προγραμματικά αντιμάχεται τις ρατσιστικές απόψεις, καταλήγει συχνά να απηχεί ανισότητες, να τις συγκαλύπτει και να τις αναπαράγει. Για τον σκοπό αυτό επιχειρήσαμε τη σύνθεση του πρώτου εξειδικευμένου σώματος ελληνικών αντιρατσιστικών κειμένων και διερευνήσαμε πώς εμφιλοχωρεί ο ρατσιστικός λόγος στα κείμενα που συγκροτούν το σώμα. Διαπιστώσαμε ότι η συντριπτική πλειονότητα από αυτά είναι κείμενα ρευστού ρατσισμού. Τα ευρήματα της μελέτης αυτής θεωρούμε ότι μελλοντικά μπορούν να τροφοδοτήσουν εναλλακτικές προτάσεις και να οδηγήσουν σε διαφορετικούς τρόπους παραγωγής αμιγώς αντιρατσιστικών κειμένων. Αυτό βέβαια απαιτεί εξειδικευμένους μεθοδολογικούς σχεδιασμούς, οι οποίοι ξεπερνούν τους στόχους αυτής της έρευνας.

Από την ποιοτική ανάλυση προκύπτει ότι ο ρατσισμός εμφιλοχωρεί στα αντιρατσιστικά κείμενα μέσω δύο βασικών οδών: α) της *διάκρισης* και β) της *αφομοίωσης*. Ως προς τη διάκριση, καταλήξαμε σε τρεις ευρύτερες υποκατηγορίες: τις αναφορές α) *στον/στην Άλλο/η ως πρόβλημα*, β) *στον/στην*

απομακρυσμένο/η Άλλο/η, και γ) *στον/στην παθητικό/η Άλλο/η*, ενώ ως προς την αφομοίωση σε δύο: α) *την ασθενή αφομοίωση* και β) την *ισχυρή αφομοίωση*.

Η ποσοτική διερεύνηση αποκάλυψε ότι στο αντιρατσιστικό σώμα κειμένων οι περισσότερες αναφορές στους μεταναστευτικούς/προσφυγικούς πληθυσμούς εμπίπτουν στις υποκατηγορίες του/της *παθητικού/ής Άλλου/ης*, του/της *απομακρυσμένου/ης Άλλου/ης* και της *αφομοίωσής* τους *(Ασθενούς* ή *Ισχυρής)*, γεγονός που μπορεί να θεωρηθεί εύλογο. Ο ρατσισμός για να παρεισφρήσει στα αντιρατσιστικά κείμενα δεν προκρίνει τη μορφή του που σχετίζεται με τον απαξιωτικό αποκλεισμό (βλ. την υποκατηγορία *Ο/η Άλλος/η ως πρόβλημα*). Προτιμά να υπονομεύει την αποδοχή της διαφορετικότητάς του/της Άλλου/ης με ήπιο τρόπο, αποδίδοντάς του/της τον ρόλο του/της αδύναμου/ης και ευάλωτου/ης που αποζητά τη βοήθεια του/της ισχυρού/ής πλειονοτικού/ής, τον ρόλο του/ης απομακρυσμένου/ης, ασύμβατου/ης και μη εμπλεκόμενου/ης στην καθημερινή πλειονοτική ζωή, και, τέλος, επιδιώκοντας (έμμεσα) την (ωφελιμιστική) αφομοίωση της διαφορετικότητας του/της μέσω απροσδιόριστων διαδικασιών ένταξης. Συμπερασματικά, η συντριπτική πλειοψηφία των κειμένων του αντιρατσιστικού σώματος που διαμορφώσαμε, φαίνεται να αποτελούν κείμενα ρευστού ρατσισμού καθώς, από τη μία, δείχνουν να τηρούν θετική στάση απέναντι στους προσφυγικούς/μεταναστευτικούς πληθυσμούς ενώ, από την άλλη, προωθούν συστηματικά την εικόνα των μεταναστών/τριών-προσφύγων/ισσώς ως ευάλωτων, απόμακρων και αποδεκτών υπό τον όρο του συντονισμού τους με το πλειονοτικό περιβάλλον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Anthias & Lloyd 2002: F. Anthias, C. Lloyd, Introduction: Fighting racisms, defining the territory. In F. Anthias & C. Lloyd (eds.), *Rethinking Anti-racisms. From Theory to Practice* (pp. 1–21). London: Routledge.

Αρχάκης κ.ά. 2023: Α. Αρχάκης, Ρ. Καραχάλιου, Β. Τσάμη, Α. Λαζανάς, Ανιχνεύοντας τον ρατσισμό σε ένα σώμα αντιρατσιστικών κειμένων για προσφυγικούς και μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Στο Α. Αρχάκης, Ρ. Καραχάλιου & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ιχνηλατώντας τη διείσδυση του ρατσισμού στον αντιρατσιστικό λόγο: Μελέτες για τον ρευστό ρατσισμό*. (σσ. 51-126). Αθήνα: Πεδίο.

Archakis & Tsakona 2021: A. Archakis, V. Tsakona, Greek migrant jokes online: A diachronic-comparative study on racist humorous representations. *Internet Pragmatics, 4,* 28–51.

Αρχάκης 2020: Α. Αρχάκης, *Από τον εθνικό στον μετα-εθνικό λόγο: Μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*. Αθήνα: Πατάκης.

Βεντούρα 2004: Λ. Βεντούρα, Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη* (σσ. 174–204). Αθήνα: Κριτική & ΚΕΜΟ.

Bonnett 2000: A. Bonnett, *Anti-racism.* London: Routledge.

Chouliaraki & Stolic 2017: L. Chouliaraki, T. Stolic, Rethinking media responsibility in the refugee 'crisis': A visual typology of European news. *Media, Culture and Society, 39,* 1162–1177.

Coupland 2010: N. Coupland, 'Other' representation. In J. Jaspers, J-O. Östman & J. Verschueren (eds.), *Society and Language Use* (pp. 241–260). Amsterdam: John Benjamins.

Halliday 1994: M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar.* London: Arnold.

Halliday 1978: M. A. K. Halliday, *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning.* London: Arnold.

Halliday & Hasan 1989: M. A. K. Halliday, R. Hasan, *Cohesion in English.* London: Routledge.

Koester 2010: A. Koester, Building small specialized corpora. *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics, 1*, 66–79.

Lentin 2018: A. Lentin, Beyond denial: 'Not racism' as racist violence. *Continuum, 32,* 400–414.

Lentin 2004: A. Lentin, *Racism and Anti-racism in Europe*. London: Pluto Press.

Μανιού 2016: Ε. Μανιού,. *Η (ανα)συγκρότηση της επιστημονικής γνώσης στο σχολείο: Κοινωνιογλωσσολογική ανάλυση εκπαιδευτικών πρακτικών* [Διδακτορική Διατριβή]. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

O' Brien 2009: E. O'Brien, From antiracism to antiracisms. *Sociology Compass, 3,* 501–512.

Phillips & Jørgensen 2002: L. Phillips, M. W. Jørgensen, *Discourse Analysis as Theory and Method.* London: Sage.

Pyke 2010: K. D. Pyke, What is internalized racial oppression and why don't we study it? Acknowledging racism's hidden injuries. *Sociological Perspectives,* 551–572.

Reisigl & Wodak 2001: M. Reisigl, R. Wodak, *Discourse and Discrimination: Rhetoric of Racism and Antisemitism.* London: Routledge.

Στάμου 2014: Α. Γ. Στάμου, Η κριτική ανάλυση λόγου: Μελετώντας τον ιδεολογικό ρόλο της γλώσσας. Στο Μ. Γεωργαλίδου, Μ. Σηφιανού & Β. Τσάκωνα (επιμ.), *Ανάλυση λόγου: Θεωρία και εφαρμογές* (σσ. 149–187). Αθήνα: Νήσος.

Trepagnier 2010: B. Trepagnier, *How Well-meaning White People Perpetuate the Racial Divide*. New York: Routledge.

Van Dijk 2008: T. A. Van Dijk, *Discourse and Power.* New York: Palgrave Macmillan.
Van Dijk 1992: T. A. Van Dijk, Discourse and the denial of racism. *Discourse and Society, 3,* 87–118.
Van Dijk 1991: T. A. Van Dijk, *Racism and the Press.* London: Routledge.
Van Leeuven 2008: T. Van Leeuven, *Discourse and Practice. New Tools for Critical Discourse Analysis.* Oxford: Oxford University Press.
Weaver 2016: S. Weaver, *The Rhetoric of Racist Humour: US, UK and Global Race Joking.* London: Routledge.
Χριστόπουλος 2004: Δ. Χριστόπουλος, Οι μετανάστες στην ελληνική πολιτική κοινότητα. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης: Κοινωνική Συμμετοχή, Δικαιώματα και Ιδιότητα του Πολίτη* (σσ. 338–366). Αθήνα: Κριτική & ΚΕΜΟ.

Vasia Tsami
University of Crete
Department of Primary Education

Rania Karachaliou
University of Ioannina
Department of Primary Education

Alexis Lazanas
University of Patras
Department of Mechanical Engineering & Aeronautics

Argiris Archakis
University of Patras
Department of Philology

TRACING RACISM IN AN ANTI-RACIST CORPUS ON REFUGEE/MIGRANT POPULATIONS

Summary

The movement of refugee/migrant populations to Europe, especially from 2015 onwards, has resulted in the (re)production of various attitudes and practices towards them, ranging from anti-racist to racist. Our discussion begins with comparing racist to anti-racist discourse. A new, ambivalent kind of racism is attested, namely *liquid racism* (Weaver 2016), which results from the co-occurrence of racist and anti-racist views in the same texts (section 2). In order to investigate liquid racism, we created a

corpus of Greek anti-racist texts based on Halliday's (1978) three-dimensional distinction of *field*, *tenor* and *mode* (section 3). In section 4, drawing mainly on Halliday's *Systemic Functional Grammar* (1994), and adopting a critical perspective, we detected two main discourses connected to liquid racism: *discrimination* and *assimilation*. Then, we conducted both quantitative and qualitative analyses (sections 5 and 6) of liquid racism in our anti-racist corpus. Based on our findings, we argue that anti-racist discourse reinforces migrants' seemingly mild assimilation by promoting the representations of the anonymous, inactive, victimized and (would-be) assimilated 'other.' Section 7 rounds up the discussion.

Keywords: (Liquid) racism, Discrimination, Assimilation, Anti-racist texts

https://doi.org/10.18485/icgl.2024.15.1.ch46

Ασημάκης Φλιάτουρας[1]
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας

Γεώργιος Καζάκος[2]
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας

Αβραάμ Κλωναράς[3]
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας

Μαρία Δαούτη[4]
Πανεπιστήμιο Λευκωσίας

Παναγιώτα Δαζέλη[5]
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας

Κλισίντα Λουμπόνια[6]
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας

ΜΙΑ ΠΡΩΤΗ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΑ ΣΩΜΑΤΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟΝ ΒΑΘΜΟ ΧΡΗΣΗΣ ΤΩΝ ΟΝΟΜΑΤΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗΣ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥΣ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Ο στόχος της εργασίας είναι να διερευνήσει τον συσχετισμό αφενός ανάμεσα στην ποσότητα των δανείων και τη χρήση τους ανά ετυμολογική κατηγορία (ολικά, μερικά: μεταφραστικά, σημασιολογικά, διεθνισμοί, αντιδάνεια) και γλώσσα (αγγλικά, γαλλικά, τουρκικά, ιταλικά, γερμανικά, βενετικά) και αφετέρου ανάμεσα στην κλιτή και την άκλιτη μορφολογική ποικιλία (+/- προσαρμογή) των δανείων, λ.χ. *ταξί/ταξιά*, με βάση την αξιοποίηση σωμάτων κειμένων, όπως του ΕΘΕΓ και του Google. Συγκεκριμένα, εντοπίζονται σημαντικές ασυμμετρίες ποσότητας

[1] afliatou@helit.duth.com
[2] georkaza@lit.auth.gr
[3] avraklon1@helit.duth.gr
[4] maria.dat.98@gmail.com
[5] pdazele@gmail.com
[6] klisloub@helit.duth.com

και χρήσης, καθώς και τάσεις υψηλότερης χρήσης της προσαρμοσμένης ή μη προσαρμοσμένης μορφολογικής ποικιλίας, οι οποίες αποδίδονται συστηματικά ή περιπτωσιολογικά σε διεπιπεδικούς (φωνολογικούς, μορφολογικούς, σημασιολογικούς) και χρηστικούς παράγοντες (ετυμολογική κατηγορία, είδος λεξιλογίου, χρηστικό επίπεδο, κειμενικό είδος κλπ.).

Λέξεις-κλειδιά: Δανεισμός, Χρήση, Ασυμμετρία, Προσαρμογή.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Ο δανεισμός είναι μια αναπόδραστη και φυσική διαδικασία στις γλώσσες παρά το γεγονός ότι συχνά συνοδεύεται από αρνητική στάση (βλ. Aitchison 2011· Campbell 2013· και για την ελληνική Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994, 2009· Πετρούνιας 2002· Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004· Παπαναστασίου 2011· Σκιαδάς 2015· Φλιάτουρας 2021). Επίσης, συνδέεται άρρηκτα με τις ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες (βλ. Haspelmath & Tadmor 2009) με πρόσφατο παράδειγμα τον ισχυρό δανεισμό από την αγγλική την εποχή της πανδημίας του κορονοϊού, κυρίως όρων ειδικών λεξιλογίων, λ.χ. της ιατρικής (Φλιάτουρας 2022). Τα δάνεια άλλοτε κωδικοποιούνται και άλλοτε όχι, ενώ στη σύγχρονη ΝΕ παρατηρούνται φαινόμενα εναλλαγής κώδικα σε ειδικά λεξιλόγια (Μακρή-Τσιλιπάκου 1999· Tatsioka 2010). Δανεισμός λέξεων παρατηρείται καθ' όλη την πορεία της ελληνικής γλώσσας στον χρόνο από διάφορες γλώσσες, κυρίως δυτικοευρωπαϊκές, βαλκανικές, καθώς και από την τουρκική (βλ. αναλυτικά Φίλος 2010 · Φλιάτουρας 2021, αλλά και τις εκεί ειδικότερες αναφορές για τον τουρκικό, ιταλοβενετικό και δυτικοευρωπαϊκό δανεισμό), όχι μόνο στην ΚΝΕ αλλά και στις νεοελληνικές διαλέκτους (βλ. μεταξύ άλλων Ralli 2016).

Ως προς την τυπολογική ταξινόμηση, ο δανεισμός μπορεί να είναι εσωτερικός (από μια ποικιλία σε άλλη), διαχρονικός (από το παρελθόν στο παρόν) και εξωτερικός (από μια γλώσσα σε άλλη) (βλ. Πετρούνιας 2002). Κατά το Φλιάτουρας (2021) τα εξωτερικά δάνεια στην ελληνική διακρίνονται με βάση την ετυμολογική προέλευση σε άμεσα (από μια γλώσσα σε άλλη) και έμμεσα (από μια γλώσσα σε άλλη με διαμεσολάβηση άλλης γλώσσας/άλλων γλωσσών), λ.χ. *ιγκλού* άμεσο δάνειο από την αγγλική και έμμεσο δάνειο από τη νουάτλ, και με βάση τη μορφή σε ολικά (μεταφορά σημαίνοντος και σημαινομένου), λ.χ. *μάρκετινγκ*, και μερικά (μεταφορά σημαίνοντος ή σημαινομένου). Τα μερικά δάνεια μπορεί να είναι (βλ. αναλυτικά Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994· Πετρούνιας 2002, 2017· Ξυδόπουλος 2007): μεταφραστικά με απόδοση όρου, λ.χ. *ποδόσφαιρο* < football (βλ. Χαραλαμπάκης 1992· Ζαφείρη 2015), σημασιολογικά με μεταφορά σημασίας σε ήδη υπάρχουσα λέξη, λ.χ. *σκληρός* 'βαρύς για ναρκωτικά' < hard (drugs) (βλ. Φλιάτουρας & Κοκκίνη 2017), διεθνισμοί, όταν ξένη λέξη κατασκευάζεται με ελληνικά (συνήθως ΑΕ) στοιχεία και στη συνέχεια αναγνωρίζεται στην ελληνική,

λ.χ. *οστεοαρθρίτιδα* < ΑΓ osteoarthritis < ΑΕ *ὀστοῦν* + *ἄρθρον* 'σύνδεσμος' + *-ίτις* (βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1997), και αντιδάνεια, όταν ελληνική λέξη επανέρχεται στην ελληνική μέσω άλλης γλώσσας με διαφορετική μορφή και/ή σημασία, λ.χ. ΕΚ *κωνώπιον* > ΓΛ canapé > ΝΕ *καναπές* (βλ. Βασμανόλη 2007). Παράλληλα, τα δάνεια μπορεί να είναι +/- προσαρμοσμένα (βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994· Wohlgemuth 2009· Ράλλη 2022), είτε γραφηματικά, λ.χ club/*κλαμπ*, είτε φωνολογικά, άλλοτε πρωτογενώς με απόδοση φθόγγων, λ.χ. *κλαμπ*, και άλλοτε δευτερογενώς με φωνολογικές μεταβολές στην ελληνική, λ.χ. *σαμπρέλα* < ΓΛ chambre à air, είτε μορφολογικά, άλλοτε πρωτογενώς με απόδοση γένους και γραμματικής κατηγορίας, λ.χ. το *κάμπριο*, και άλλοτε δευτερογενώς με κλίση και/ή συμμετοχή στην παραγωγή και τη σύνθεση, λ.χ. *καναπές, καναπεδάκι, σελφοκόνταρο*.

Ως προς την ποσότητα των δανείων στη σύγχρονη ΚΝΕ, σύμφωνα με τον Φλιάτουρα (2021) που βασίζεται στο υλικό του *ΛΚΝ*, το 31% των λέξεων είναι δάνεια από τουλάχιστον 27 δότριες γλώσσες, υπερτερεί ο άμεσος ολικός δανεισμός από τη γαλλική και την ιταλική, παρά τη διαφαινόμενη αύξηση των αγγλικών δανείων τις τελευταίες δεκαετίες (βλ. Xydopoulos & Papadopoulou 2018· Papadopoulou 2020), ο μερικός δανεισμός, κυρίως από την αγγλική και τη γαλλική, είναι υψηλότερος του ολικού (σημασιολογικά < μεταφραστικά < διεθνισμοί < αντιδάνεια) και τα ολικά δάνεια είναι στη συντριπτική πλειονότητα μορφολογικά προσαρμοσμένα, εκτός από τα δάνεια της αγγλικής, τα οποία τείνουν να παραμένουν μη μορφολογικά προσαρμοσμένα (βλ. και Apostolou-Panara 1997). Κατά την ίδια έρευνα, οι παράγοντες που δείχνουν να επηρεάζουν την προσαρμογή των δανείων είναι η παλαιότητα του δανεισμού, οι φωνολογικοί παράγοντες και το επίπεδο γλωσσομάθειας. Σε αυτούς τους παράγοντες θα μπορούσε να προστεθεί η παραμετρικότητα ως προς τη δανεισιμότητα ανάλογα με τον τύπο και τα χαρακτηριστικά της λήπτριας και της δότριας γλώσσας (βλ. μεταξύ άλλων Μαρίνης & Ράλλη 2015 και τις εκεί αναφορές).

2. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η παρούσα έρευνα, συνεχίζοντας την ποσοτικοποίηση του νεοελληνικού λεξιλογίου με ετυμολογικά κριτήρια (Φλιάτουρας 2020, 2021· Φλιάτουρας κ.ά. 2021), μεταβαίνει σε περισσότερο ποιοτική ανάλυση, προσπαθώντας να εντάξει στη συζήτηση τη συχνότητα και την ερμηνεία της χρήσης και της μορφολογικής προσαρμοστικής ποικιλίας των δανείων μέσω της αξιοποίησης των σωμάτων κειμένων. Συγκεκριμένα, επιχειρεί να απαντήσει στα παρακάτω ερωτήματα:

ΕΕ1: Υπάρχει συσχέτιση ποσότητας δανεισμού και βαθμού χρήσης ανά δότρια γλώσσα και ανά ετυμολογική κατηγορία;

ΕΕ2: Ποια είναι η συχνότητα χρήσης στη μορφολογική ανταγωνιστικότητα προσαρμογής των δανείων στη σύγχρονη ελληνική, λ.χ. *ταξί/ταξιά,* και ποια τα κριτήρια που την καθορίζουν;

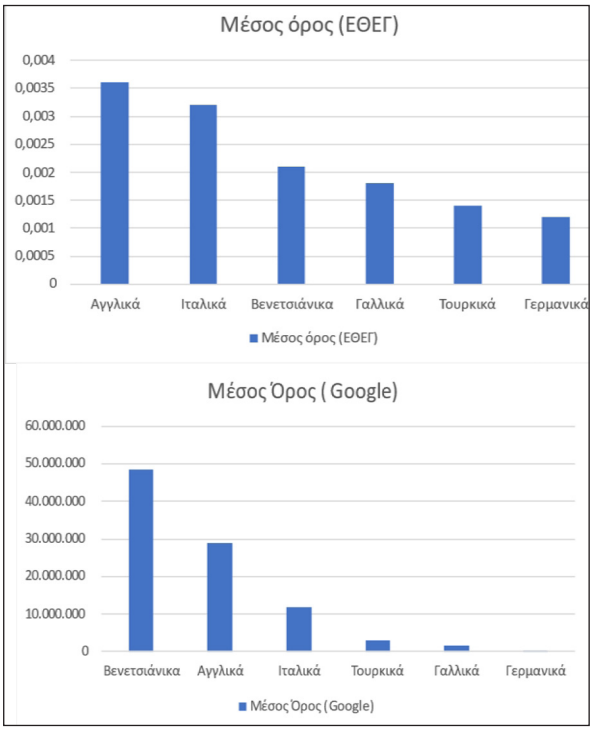
Ως προς τη μεθοδολογία, το δείγμα περιλαμβάνει το σύνολο των δάνειων λέξεων που περιέχονται στο *ΛΚΝ* του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη, δηλαδή 13686 λέξεις. Ο τύπος έρευνας είναι ποσοτική λεξικοστατιστική με μεθόδους περιγραφικής στατιστικής που αφορούν τη συχνότητα χρήσης των λέξεων σε συνδυασμό με την εν μέρει ποιοτική ανάλυση του υλικού. Ως εργαλεία/πηγές αξιοποιήθηκαν: οι ετυμολογίες στο Ηλεκτρονικό *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (εφεξής ΛΚΝ) του Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη (επιστημονικός υπεύθυνος ετυμολογία: Ε. Πετρούνιας)· για τη χρήση των δανείων ανά δότρια γλώσσα και ετυμολογική κατηγορία η συχνότητα χρήσης από τον *Εθνικό Θησαυρό Ελληνικής Γλώσσας* (εφεξής ΕΘΕΓ) και οι εμφανίσεις στη μηχανή αναζήτησης Google· και για τη διερεύνηση της συχνότητας χρήσης της +/- μορφολογικά προσαρμοσμένης ποικιλίας των δανείων τα πιο συχνά ζεύγη με ποικιλία προσαρμογής (κλιτό-άκλιτο) στην ονομαστική ενικού και πληθυντικού χρησιμοποιήθηκαν οι εμφανίσεις στη μηχανή αναζήτησης Google. Σημειώνουμε ότι οι προσπελάσεις στον ΕΘΕΓ και το Google έγιναν τον Φεβρουάριο-Μάιο του 2021. Ο ΕΘΕΓ αφορά 97.000.000 λέξεις σε περισσότερο επίσημα κείμενα, θεματικά ταξινομημένα, ενώ το Google ένα μεγαλύτερο εύρος επίσημων αλλά και ανεπίσημων κειμένων, που γι' αυτόν τον λόγο προσφέρεται περισσότερο -σε αρχική φάση τουλάχιστον- για την αντιπαραβολική διερεύνηση της χρήσης των +/-μορφολογικά προσαρμοσμένων δανείων.

3. ΣΧΕΣΗ ΠΟΣΟΤΗΤΑΣ ΚΑΙ ΒΑΘΜΟΥ ΧΡΗΣΗΣ ΤΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ

Στη συνέχεια, θα παρουσιαστούν και θα ερμηνευτούν τα στατιστικά στοιχεία που προκύπτουν από τα σώματα κειμένων αρχικά για τη χρήση των δανείων ανά ετυμολογική κατηγορία και γλώσσα και στη συνέχεια για την ανταγωνιστική κλιτή/προσαρμοσμένη και άκλιτη/μη προσαρμοσμένη μορφολογική ποικιλία των δανείων.

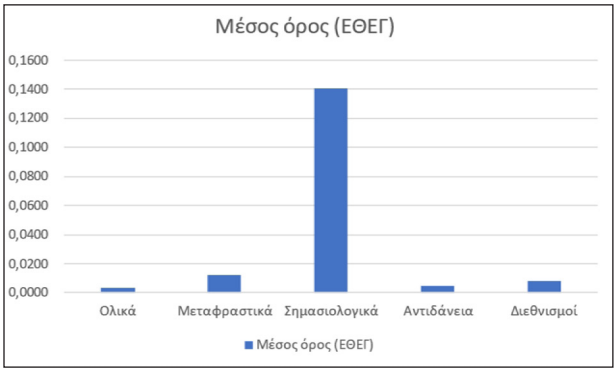
3.1. Συσχετισμός ανά δότρια γλώσσα και ετυμολογική κατηγορία

Στο γράφημα 1 παρατηρούμε με βάση τις δότριες γλώσσες ότι τα άμεσα ολικά αγγλικά και ιταλοβενετικά δάνεια έχουν την υψηλότερη μέση συχνότητα χρήσης, ενώ τα γαλλικά χαμηλότερη. Ωστόσο, υψηλότερη συχνότητα χρήσης έχουν στον ΕΘΕΓ τα αγγλικά και στο Google τα βενετικά δάνεια.

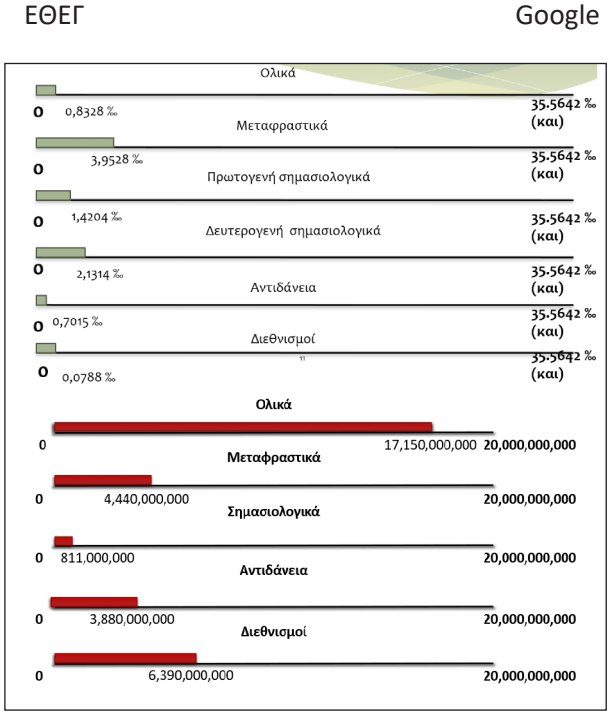
Γράφημα 1: μέση συχνότητα χρήσης ανά δότρια γλώσσα στον ΕΘΕΓ και στο Google

Στο γράφημα 2 παρατηρούμε με βάση τις ετυμολογικές κατηγορίες ότι στον ΕΘΕΓ τα σημασιολογικά δάνεια έχουν την υψηλότερη και τα ολικά δάνεια τη χαμηλότερη συχνότητα χρήσης. Παράλληλα, στο Google τα αντιδάνεια έχουν την υψηλότερη και τα σημασιολογικά δάνεια τη χαμηλότερη συχνότητα χρήσης, ενώ τα ολικά δάνεια έχουν υψηλότερη συχνότητα χρήσης σε σχέση με τον ΕΘΕΓ.

Γράφημα 2: μέση συχνότητα χρήσης ανά ετυμολογική κατηγορία στον ΕΘΕΓ και στο Google

Στο γράφημα 3, που αποτυπώνει το εύρος χρήσης των δανείων, διαπιστώνουμε ότι και στον ΕΘΕΓ αλλά και στο Google τα αντιδάνεια και οι διεθνισμοί έχουν χαμηλότερο εύρος χρήσης και τα μεταφραστικά δάνεια έχουν υψηλό εύρος χρήσης. Επίσης, τα ολικά δάνεια έχουν πολύ μεγαλύτερο εύρος χρήσης στο Google και τα σημασιολογικά δάνεια[7] έχουν μεγαλύτερο εύρος χρήσης στον ΕΘΕΓ. Επομένως, στον ΕΘΕΓ υπερτερεί η συχνότητα των μερικών, ενώ στο Google των ολικών δανείων.

Γράφημα 3: εύρος χρήσης ανά ετυμολογική κατηγορία στον ΕΘΕΓ και στο Google

Συμπερασματικά, εντοπίζουμε τρεις ασυμμετρίες: ποσότητας δανείων και συχνότητας χρήσης, εσωτερικής κατανομής στη συχνότητα χρήσης και συχνότητας χρήσης ανάμεσα στα κειμενικά είδη. Συγκεκριμένα, τα άμεσα ολικά γαλλικά δάνεια που είναι τα ποσοτικά περισσότερα έχουν από τις χαμηλότερες συχνότητες χρήσης και, αντίθετα, τα αγγλικά και τα ιταλοβενετικά δάνεια που είναι λιγότερα ποσοτικά (ειδικά τα βενετικά) έχουν την υψηλότερη συχνότητα χρήσης. Επίσης, σε σώματα κειμένων με λιγότερα επίσημα κείμενα (Google)

[7] Κατά τον Φλιάτουρα (2021) *πρωτογενή* είναι τα σημασιολογικά δάνεια που αλλάζουν σημασία και *δευτερογενή* τα σημασιολογικά δάνεια που προσθέτουν σημασία.

ο ολικός δανεισμός, ο οποίος είναι ποσοτικά λιγότερος από τον μερικό, έχει υψηλότερη συχνότητα χρήσης και μεγαλύτερο εύρος από τον μερικό. Τέλος, σε σώματα κειμένων με περισσότερα επίσημα κείμενα (ΕΘΕΓ) υπερτερούν τα σημασιολογικά και τα αγγλικά δάνεια και σε σώματα κειμένων με περισσότερα ανεπίσημα κείμενα (Google) υπερτερούν τα ιταλοβενετικά δάνεια και τα αντιδάνεια.

3.2. Μορφολογικός συσχετισμός στην +/- προσαρμοσμένη ποικιλία

Αρχικά, στον πίνακα 1 παρουσιάζεται σε αύξουσα σειρά ο βαθμός χρήσης της +/-μορφολογικής προσαρμογής σε κάποια από τα πιο συχνά ζεύγη ποικιλίας προσαρμογής στον ενικό αριθμό σύμφωνα με το Google:

Ενικός αριθμός			
το πλαφόν	99.99%	το πλαφόνι	0,01%
το αμορτισέρ	99,94%	το αμορτισέρι	0,06%
το κοντέρ	99,92%	το κοντέρι	0,08%
το ντεφορμέ	99,90%	ο ντεφορμές	0,10%
το καλοριφέρ	99,68%	το καλοριφέρι	0,32%
το ντοσιέ	99,61%	ο ντοσιές	0,39%
ο ντεμοντέ	99,61%	ο ντεμοντές	0,39%
το μοτέρ	99,60%	το μοτέρι	0,40%
το σινεμά	99,58%	ο σινεμάς	0,42%
το τρακτέρ	99,23%	το τρακτέρι	0,77%
το ζελέ	99,20%	ο ζελές	0,80%
ο ριγέ	81,18%	ο ριγές	18,82%
το γκισέ	98,55%	ο γκισές	1,45%
ο χούλιγκαν	72,12%	ο χουλιγκάνος	27,88%
ο πόλισμαν	69,78%	ο πολισμάνος	30,22%
το φραπέ	67,62%	ο φραπές	32,28%
το σιχτίρ	63,30%	το σιχτίρι	36,70%
το μότορ	45,04%	το μοτόρι	54,96%
το γκαρσόν	10,96%	το γκαρσόνι	89,04%

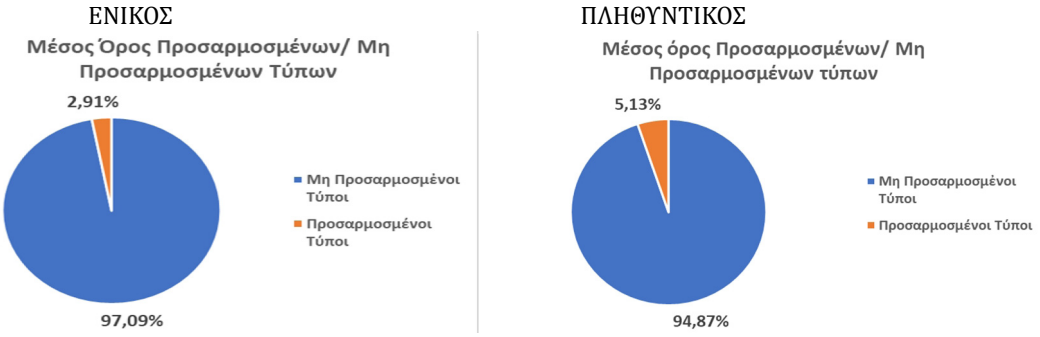
Πίνακας 1: ποικιλία χρήσης της μορφολογικής προσαρμογής των δανείων στον ενικό

Στον πίνακα 2 παρουσιάζεται σε αύξουσα σειρά ο βαθμός χρήσης της +/-μορφολογικής προσαρμογής σε κάποια από τα πιο συχνά ζεύγη ποικιλίας προσαρμογής στον πληθυντικό αριθμό σύμφωνα με το Google:

Πληθυντικός αριθμός							
τα ντοκιμαντέρ	99.99%	τα ντοκιμαντέρια	0.01%	τα τρακτέρ	99.05%	τα τρακτέρια	0.95%
τα καλσόν	99.97%	τα καλσόνια	0.03%	τα ευρώ	98.95%	τα ευρά	1.11%
οι ριγέ	99.97%	οι ριγέδες	0.03%	τα ταξί	98.89%	τα ταξιά	1.15%
τα μπουφάν	99.96%	τα μπουφάνια	0.04%	οι χούλιγκαν	97.90%	οι χουλιγκάνοι	2.10%
οι σοφιστικέ	99.94%	οι σοφιστικέδες	0.06%	τα μοτέρ	97.06%	τα μοτέρια	2.94%
τα πλασέ	99.93%	τα πλασέδια	0.07%	τα κεμπάπ	94.64%	τα κεμπάπια	5.36%
τα κρουασάν	99.93%	τα κρουασάνια	0.07%	τα καζίνο	91.43%	τα καζίνα	8.57%
τα κοντέρ	99.90%	τα κοντέρια	0.10%	τα ζελέ	85.14%	οι ζελέδες	14.86%
τα σαμπουάν	99.90%	τα σαμπουάνια	0.10%	οι φραπέ	72.22%	οι φραπέδες	27.78%
οι ντεμοντέ	99.87%	οι ντεμοντέδες	0.13%	τα τσάι	50.53%	τα τσάγια	49.47%
τα ντοσιέ	99.86%	οι ντοσιέδες	0.14%	τα παλτό	48.52%	τα παλτά	51.48%
τα αμορτισέρ	99.78%	τα αμορτισέρια	0.22%	τα μοτόρ	17.96%	τα μοτόρια	82.04%
τα εμπάργκο	99.75%	τα εμπάργκα	0.25%	τα πάσο	14.74%	τα πάσα	85.26%
τα καλοριφέρ	99.68%	τα καλοριφέρια	0.40%	οι πόλισμαν	11.92%	οι πολισμάνοι	88.08%
τα γκισέ	99.60%	οι γκισέδες	0.51%	τα σιχτίρ	11.90%	τα σιχτίρια	88.10%
τα βίντεο	99.49%	τα βίντεα	0.55%	τα πιάνο	10.98%	τα πιάνα	89.02%
τα πλαφόν	99.45%	τα πλαφόνια	0.82%	τα γιασεμί	2.38%	τα γιασεμιά	97.62%
τα σινεμά	99.15%	οι σινεμάδες	0.85%	τα γκαρσόν	2.28%	τα γκαρσόνια	97.72%
τα στούντιο	99.13%	τα στούντια	0.87%				

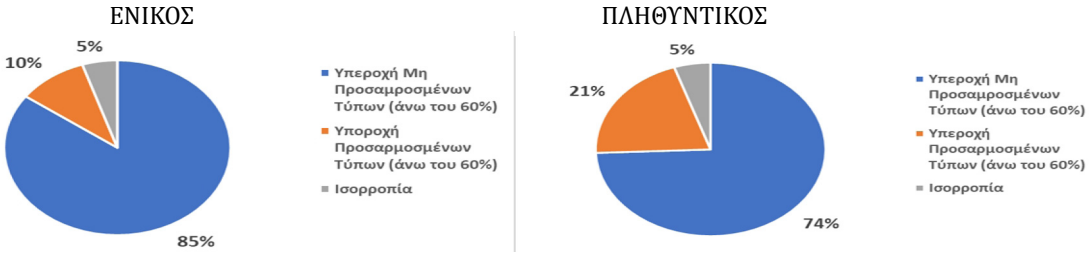
Πίνακας 2: ποικιλία χρήσης της μορφολογικής προσαρμογής των δανείων στον πληθυντικό

Στη συνέχεια, στο γράφημα 4 παρατηρούμε με βάση τα στοιχεία του Google ότι στα ζεύγη λέξεων με ανταγωνιστική μορφολογική προσαρμογή οι μη μορφολογικά προσαρμοσμένοι τύποι (άκλιτοι) έχουν συνολικά συντριπτική υπεροχή στη συχνότητα χρήσης σε σχέση με τους μορφολογικά προσαρμοσμένους, κυρίως στον ενικό.

Γράφημα 4: μέση συχνότητα χρήσης +/- μορφολογικά προσαρμοσμένων τύπων ανά αριθμό

Στο γράφημα 5 διαπιστώνουμε με βάση τα στοιχεία του Google ότι η ποικιλία στην προσαρμογή υπερέχει στον πληθυντικό αλλά περιπτωσιολογικά, λ.χ. *κρουασάν, πλασέ,* και ότι τα ζεύγη λέξεων με υπεροχή του μη μορφολογικά προσαρμοσμένου (άκλιτου) τύπου είναι πολύ περισσότερα σε σχέση με τα ζεύγη λέξεων με υπεροχή του μορφολογικά προσαρμοσμένου τύπου, κυρίως όμως στον ενικό, αφού στον πληθυντικό παρατηρείται μεγαλύτερος βαθμός χρήσης των προσαρμοσμένων τύπων.

Γράφημα 5: εσωτερική κατανομή ζευγών +/- μορφολογικής προσαρμογής ανά αριθμό

Πιο συγκεκριμένα, εστιάζοντας δειγματοληπτικά σε ορισμένα παραδείγματα στους πίνακες 1 και 2, παρατηρούμε ότι η κατανομή χρήσης στον ενικό είναι συντριπτική υπέρ των μη προσαρμοσμένων *το σινεμά, το ζελέ,*

το τρακτέρ και πολύ υψηλότερη υπέρ του μη προσαρμοσμένου *ο χούλιγκαν*, όμως είναι σχεδόν συντριπτική υπέρ του προσαρμοσμένου *το γκαρσόνι* και σχεδόν ισόποση ανάμεσα στην +/-προσαρμοσμένη ποικιλία *το μότορ* και *το μοτόρι*. Αντίστοιχα στον πληθυντικό, η κατανομή χρήσης είναι συντριπτική υπέρ των μη προσαρμοσμένων *τα βίντεο, τα καλοριφέρ, τα κοντέρ* και πολύ υψηλότερη υπέρ του μη προσαρμοσμένου *οι φραπέ*, όμως είναι συντριπτική υπέρ των προσαρμοσμένων *τα γιασεμιά* και *τα πιάνα* και ισόποση ανάμεσα στην +/-προσαρμοσμένη ποικιλία *τα τσάι* και *τα τσάγια*.[8] Δειγματοληπτικά παραδείγματα ασυμμετρίας χρήσης της +/-προσαρμοσμένης ποικιλίας στον ενικό και τον πληθυντικό αριθμό αποτελούν η λέξη *ζελές*, όπου ο προσαρμοσμένος πληθυντικός *οι ζελέδες* έχει μεγαλύτερη κατανομή από τον προσαρμοσμένο ενικό *ο ζελές*, και, στον αντίποδα, η λέξη *γκαρσόν*, όπου ο μη προσαρμοσμένος ενικός *το γκαρσόν* έχει μεγαλύτερη κατανομή από τον μη προσαρμοσμένο πληθυντικό *τα γκαρσόν*.

Σε αυτό το πλαίσιο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι κατανομές ορισμένων «εμβληματικών» ζευγών ποικιλίας στον πληθυντικό υπό την έννοια ότι πολύ συχνά αποτελούν στόχο της ρυθμιστικής γραμματείας και αντικείμενο συζήτησης ως προς την «ορθότητα» από τους χρήστες. Έτσι, οι μη προσαρμοσμένοι πληθυντικοί *τα καζίνο* και *τα ταξί* έχουν συντριπτική κατανομή, οι πληθυντικοί *τα παλτό* και *τα παλτά* έχουν ισόποση κατανομή, ενώ, αντίθετα, ο προσαρμοσμένος πληθυντικός *τα πάσα* έχει πολύ υψηλότερη κατανομή.[9]

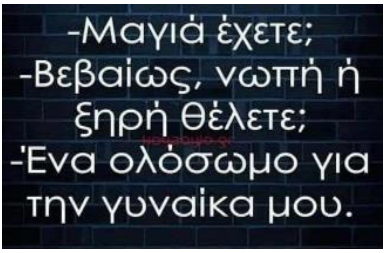
Σε μια προσπάθεια αποτύπωσης των αιτιακών παραγόντων που ερμηνεύουν την προαναφερθείσα εικόνα ασύμμετρης και περιπτωσιολογικής χρήσης ανάμεσα στην προσαρμοσμένη και τη μη προσαρμοσμένη ποικιλία, δηλαδή των παραγόντων που αυξάνουν ή μειώνουν τον βαθμό χρήσης των μορφολογικά προσαρμοσμένων τύπων είναι οι εξής:

- Τα φωνηεντόληκτα και κυρίως τα οξύτονα προσαρμοσμένα δάνεια έχουν την τάση να χρησιμοποιούνται περισσότερο από τα συμφωνόληκτα, λ.χ. *φραπές, ζελές* κλπ. (βλ. Φλιάτουρας *et al.* 2021· Φλιάτουρας 2021).
- Τα δυσπρόφερτα/σπανιότερα συμφωνικά συμπλέγματα μειώνουν τη χρήση του προσαρμοσμένου τύπου, λ.χ. *τα ταξιά* [taksçá] έχουν χαμηλότερη συχνότητα από *τα παλτά* [paltá].
- Οι κατασκευαστικές διαδικασίες (παραγωγή, σύνθεση) ενισχύουν την κλίση των δανείων, λ.χ. ο πληθυντικός της λέξης *ημίπαλτο* είναι μόνο κλιτός, δηλαδή *τα ημίπαλτα*, ενώ ο πληθυντικός της λέξης *παλτό* είναι ποικιλιακός, δηλαδή *τα παλτό* και *τα παλτά*.

[8] Σε αυτήν την κατανομή σημαντικός είναι ο ρόλος της ομωνυμίας τσάγια 'πληθυντικός της λέξης τσάι' και τσάγια 'μη επίσημος/αργκοτικός πληθυντικός της λέξης τσιάο'.

[9] Σε αυτήν την κατανομή σημαντικός είναι ο ρόλος της ομωνυμίας, καθώς η λέξη πάσο 'φοιτητική ταυτότητα' έχει μεγαλύτερη κατανομή στον πληθυντικό απ' ότι η ομώνυμη λέξη πάσο 'ψηλό μακρόστενο τραπεζάκι'.

- Η έλλειψη κλιτικού προτύπου και η ομωνυμία μπορεί να εμποδίζουν την κωδικοποίηση της προσαρμογής, λ.χ. ο πληθυντικός **τα μπιζά* της λέξης *μπιζού* δεν εμπίπτει σε κλιτικό πρότυπο, εφόσον τα ουσιαστικά σε *-ού* είναι θηλυκά με ανισοσύλλαβο πληθυντικό, και ο πληθυντικός **τα μαγιά* της λέξης *μαγιό* είναι ομώνυμος της λέξης *η μαγιά*. Αυτό αποδεικνύεται συχνά από την παικτικότητα που προκύπτει λόγω της ομωνυμίας, όπως στην παρακάτω εικόνα από το Facebook:

Εικόνα 1: παράδειγμα παικτικής ομωνυμίας

- Η κωδικοποίηση της προσαρμογής των φωνηεντόληκτων δανείων στον πληθυντικό είναι πιο δύσκολη, μεταγενέστερη σε σχέση με τον ενικό και πιο στιγματισμένη, διότι το ληκτικό φωνήεν στον ενικό ενισχύει την προσαρμογή,[10] όταν ομοηχεί με ελληνικό κλιτικό επίθημα, σε αντίθεση με τον πληθυντικό, όπου η έλλειψη ομοηχίας απομακρύνει από το μορφοφωνολογικό πρότυπο, λ.χ. pian**ο**/casin**ο** > *πιάν**ο**/καζίν**ο*** vs *πιάνα, καζίνα* (για τον ρόλο της ομοηχίας στην προσαρμογή δανείων, βλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994· Ralli, Giouleka & Makri 2015).
- Η ανισοσυλλαβία αυξάνει τη συχνότητα χρήσης στον πληθυντικό, λ.χ. ο προσαρμοσμένος πληθυντικός *ζελέδες* είναι πιο συχνός από τον προσαρμοσμένο ενικό *ζελές*, σχηματίζεται ο τύπος *τα μπιζούδια* αντί για **τα μπιζά* κλπ. Αυτό ίσως οφείλεται στο ότι τα αρσενικά/ θηλυκά ανισοσύλλαβα είναι τα περισσότερα στην ΚΝΕ (βλ. Φλιάτουρας *et al.* 2021) και/ή περισσότερο λαϊκά (Καραντζόλα, Σαρρή-Χασάν & Φλιάτουρας υπό έκδοση) με αποτέλεσμα να αποτελούν ισχυρό μορφολογικό πρότυπο προσαρμογής (βλ. σχετικά και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2011· Ralli, Giouleka & Makri 2015).
- Η σημασιολογική/λεξιλογική εξειδίκευση επηρεάζει τη μορφολογική προσαρμοστικότητα, λ.χ. *το καφέ* ως χρώμα είναι μη προσαρμοσμένο και *ο καφές* ως ρόφημα είναι προσαρμοσμένο, η προσαρμοσμένη ποικιλία *τα παλτά* είναι πιο συχνή στο ποδόσφαιρο απ' ότι στο ένδυμα κλπ.

[10] Σημειώνουμε ότι η ομοηχία ήταν ανέκαθεν σημαντικός παράγοντας μορφολογικής αλλαγής (βλ. Φλιάτουρας 2018 και τις εκεί αναφορές).

- ❖ Τα +έμψυχα προσαρμοσμένα δάνεια χρησιμοποιούνται περισσότερο από τα -έμψυχα, ειδικά όταν έχουν αρνητικές/ειρωνικές συνυποδηλώσεις, λ.χ. *πολισμάνος, χουλιγκάνος* κλπ.
- ❖ Η παγίωση σε συνδυασμό με το ύφος μπορεί να ενισχύει ή να μπλοκάρει μια χρήση, λ.χ. ο προσαρμοσμένος πληθυντικός *μοτόρι* χρησιμοποιείται κυρίως στη λεξική φράση *το μοτόρι του Νανά,* στη λεξική φράση *σιχτίρ πιλάφι* το πρώτο συστατικό είναι μη προσαρμοσμένο και στη φράση *ο καφές φραπέ* η πρώτη λέξη είναι προσαρμοσμένη, ενώ η δεύτερη μη προσαρμοσμένη. Επίσης, τα πολυλεκτικά σύνθετα (κυρίως αγγλικά) δεν προσαρμόζονται εύκολα, λ.χ. *μπέιμπι σίτινγκ*.
- ❖ Τα προσαρμοσμένα δάνεια απαντούν κυρίως στον μη επίσημο λόγο (βλ. και Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994· Πετρούνιας 2002· Ralli 2016).

Συμπερασματικά, όσον αφορά τις εν εξελίξει προσαρμογές των ολικών δανείων παρατηρούμε την ισχυρή τάση τα μη προσαρμοσμένα ολικά δάνεια να έχουν υψηλότερη συχνότητα χρήσης στις αναζητήσεις του Google σε σχέση με τα αντίστοιχα προσαρμοσμένα. Αυτό ισχύει και στους δύο αριθμούς αλλά περισσότερο στον ενικό αριθμό. Επίσης, οι παράγοντες που επηρεάζουν τη μορφολογική προσαρμοστικότητα και κατά συνέπεια την αύξηση της χρήσης των μορφολογικά προσαρμοσμένων τύπων είναι διεπιπεδικοί (φωνολογικοί, μορφολογικοί, σημασιολογικοί) και υφολογικοί/χρηστικοί.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Τα συμπεράσματα που εξάγονται από την έρευνά μας αφορούν τόσο τον εντοπισμό ασυμμετριών ανάμεσα στην ποσότητα και τη χρήση των δανείων όσο και την επίδραση του χρηστικού επιπέδου σε αυτές. Συγκεκριμένα, παρατηρούμε τις εξής ασυμμετρίες: η υψηλή ποσότητα δανείων σε μια ετυμολογική κατηγορία και γλώσσα δεν συνεπάγεται και υψηλή συχνότητα χρήσης (βλ. λ.χ. τα ολικά δάνεια και τα αγγλικά δάνεια) και η προσαρμογή των ολικών δανείων δεν συνεπάγεται υψηλότερη συχνότητα χρήσης, καθώς διαπιστώνεται μια σαφής προτίμηση για τους μη προσαρμοσμένους τύπους, κυρίως όμως στον ενικό. Επίσης, ρυθμιστικοί παράγοντες στη χρήση των κατηγοριών των δανείων και της +-μορφολογικά προσαρμοσμένης ποικιλίας είναι το χρηστικό επίπεδο (λ.χ. επίσημο/μη επίσημο, περιφερειακό/μη περιφερειακό) σε συνδυασμό με τα κειμενικά είδη.

Σε μια προσπάθεια ερμηνείας, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε, μεταξύ άλλων, τα εξής:

(α) η υψηλή συχνότητα των αγγλικών δανείων οφείλεται τόσο στον πρόσφατο δανεισμό με αποτέλεσμα η ανάγκη τους να είναι περισσότερο επίκαιρη όσο και στα πολλά και νέα περιβάλλοντα χρήσης τους (πληροφορική κλπ.), ταυτόχρονα με τη μείωση στον ανταγωνισμό δανεισμού από άλλες γλώσσες

λόγω της παγκοσμιοποίησης της αγγλικής (Görlach 2005· Φλιάτουρας 2021). Για παράδειγμα, πολλά γαλλικά δάνεια είναι πλέον παρωχημένα και τείνουν να αντικατασταθούν από αγγλικά, λ.χ. τις τελευταίες δεκαετίες εισέρχονται δάνεια μόδας κυρίως από την αγγλική (Xydopoulos & Papadopoulou 2018· Papadopoulou 2020) σε αντίθεση με τις προηγούμενες δεκαετίες που εισέρχονταν κυρίως από τη γαλλική. Παράλληλα, η υψηλή συχνότητα των τουρκικών και ιταλοβενετικών δανείων εξηγείται από το γεγονός ότι είναι πολύ πιο καθημερινές λέξεις σε σχέση τα δάνεια των δυτικοευρωπαϊκών γλωσσών που αφορούν περισσότερο ειδικά λεξιλόγια (βλ. Κυρανούδης 2009· Κατσούδα & Κωνσταντινίδου 2019),

(β) Η χαμηλή συχνότητα χρήσης των ολικών δανείων μπορεί να οφείλεται στην ύπαρξη ανταγωνιστικών μονάδων και στη λειτουργία πολλών από αυτά ως συνυποδηλωτικών (υφολογικών) δανείων που χρησιμοποιούνται από συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, λ.χ. *μπιζού* vs *κόσμημα*,

(γ) Η υψηλή συχνότητα των σημασιολογικών δανείων έγκειται στο ότι περιλαμβάνουν λέξεις που προϋπήρχαν στην ελληνική γλώσσα. Επιπλέον, τα σημασιολογικά δάνεια έχουν την τάση να επιλέγουν τις λέξεις με την υψηλότερη συχνότητα χρήσης (βλ. και Φλιάτουρας et al. 2021),

(δ) Η χαμηλή συχνότητα των μεταφραστικών δανείων και των διεθνισμών ερμηνεύεται από το υψηλό/επίσημο και άρα περιφερειακό επίπεδο χρήσης τους, λ.χ. χρησιμοποιούνται στην επιστημονική ορολογία (διεθνισμοί) και τα ειδικά λεξιλόγια, σε αντίθεση με τα σημασιολογικά δάνεια που χρησιμοποιούνται κυρίως στη νόρμα, και

(ε) Η χαμηλή συχνότητα των μορφολογικά προσαρμοσμένων τύπων οφείλεται στον στιγματισμό και συχνά στην εν εξελίξει, μη κωδικοποιημένη διαδικασία μορφολογικής προσαρμογής (βλ. και Μακρή-Τσιλιπάκου 1997· Παναγιώτου & Φλιάτουρας 2021), εξού και τα συχνά φαινόμενα αυτορρύθμισης/αυτοδιόρθωσης. Πάντως, η ερμηνεία της αυξημένης ή μειωμένης συχνότητας χρήσης του προσαρμοσμένου τύπου είναι περιπτωσιολογική. Πιθανοί παράγοντες είναι η παλαιότητα του δανεισμού και της προσαρμογής, οι φωνοτακτικοί περιορισμοί, η σημασία (λ.χ. οι συνυποδηλώσεις), το χρηστικό επίπεδο σε συνδυασμό με τα κειμενικά είδη και η ύπαρξη ανταγωνιστή.

Τέλος, όσον αφορά την αναντιστοιχία στο εύρος της συχνότητας χρήσης των δανείων, αυτή αποκαλύπτει τη χρηστική/υφολογική σύσταση των ετυμολογικών κατηγοριών. Για παράδειγμα, κάποιες κατηγορίες είναι πιο υβριδικές/μη συμμετρικές από άλλες, λ.χ. τα μεταφραστικά δάνεια έχουν υψηλό εύρος, διότι περιλαμβάνουν και καθημερινές αλλά και πιο ειδικές λέξεις, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες πιο συμμετρικές κατηγορίες μερικών δανείων που περιέχουν περισσότερο ειδικές λέξεις (διεθνισμοί) ή καθημερινές λέξεις (αντιδάνεια). Επίσης, τα κειμενικά είδη και το χρηστικό επίπεδο σε συνδυασμό με τον βαθμό περιφερειακότητας επηρεάζουν το εύρος, λ.χ. στον μη επίσημο

λόγο το εύρος χρήσης είναι πολύ υψηλότερο στα ολικά δάνεια και χαμηλότερο στα μερικά δάνεια σε σχέση με τον πιο επίσημο λόγο.

5. ΠΕΡΙΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Η συλλογή των δεδομένων έγινε κυρίως με βάση περιορισμένα γραπτά σώματα κειμένων (ειδικά ο ΕΘΕΓ), που σημαίνει ότι τα δεδομένα μας βασίζονται κυρίως στον επίσημο γραπτό λόγο. Επομένως, χρειάζεται αντιπαραβολή και με άλλα μεγαλύτερα σώματα κειμένων και μάλιστα προφορικά, λ.χ. ΣΕΚ και Sketch Engine. Παράλληλα, είναι σημαντική η ενδελεχέστερη, πιο περιπτωσιολογική και ποιοτική ανάλυση στη χρήση των δανείων. Για παράδειγμα, στο πλαίσιο αυτό είναι σημαντικό να διερευνηθούν, πέρα από άλλους δομικούς παράγοντες, όπως ο ρόλος της πτώσης ανά αριθμό,[11] λ.χ. *των μαγιών* αλλά όχι **τα μαγιά,* και η συχνότητα χρήσης των δανείων με κοινωνιογλωσσικά (φύλο, ηλικία, μόρφωση) και κειμενογλωσσολογικά κριτήρια, λ.χ. αν το *τρακτέρι* χρησιμοποιείται περισσότερο από τους αγρότες και σε ποια ακριβώς κειμενικά είδη.

* Σημείωση για ακαδημαϊκούς σκοπούς: η συγγραφή του παρόντος κειμένου είναι του Α. Φλιάτουρα και οι υπόλοιποι μεταπτυχιακοί συγγραφείς συνέβαλαν στην καταγραφή των στατιστικών στα γραφήματα και στους πίνακες στο πλαίσιο της προπτυχιακής πρακτικής άσκησης στο Τ.Ε.Φ./Δ.Π.Θ. το 2021.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναστασιάδη – Συμεωνίδη 2011: Α. Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, Το νεοελληνικό κλιτικό σύστημα των ουσιαστικών και οι τάσεις του. Στο Ζ. Γαβριηλίδου, Α. Ευθυμίου, Ε. Θωμαδάκη & Π. Καμπάκη-Βουγιουκλή (επιμ.), *Πρακτικά του 10ου διεθνούς συνεδρίου ελληνικής γλωσσολογίας* (ICGL10) (σσ. 23–40). Κομοτηνή [Online], [https://www.icgl.gr/el/].

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2009: Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Ιδεολογήματα και δανεισμός. Στο Γ. Χάρης (επιμ.), *Δέκα μύθοι για την ελληνική γλώσσα* (σσ. 63–71). Αθήνα: Πατάκης.

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1997: Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Διαδικασίες κατά τη δημιουργία όρων. Στο Β. Φιλόπουλος & Τ. Αναγνωστοπούλου (επιμ.), *Πρακτικά του 1ου Συνεδρίου «Ελληνική γλώσσα και ορολογία» (ΕΛΕΤΟ)* (σσ. 77–87). Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος [Online], [http://www.eleto.gr.42].

[11] Για τον ρόλο της πτώσης στις εν εξελίξει μορφολογικές αλλαγές, βλ. και Μητσιάκη & Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (2020).

Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1994: Α. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, *Νεολογικός δανεισμός: Άμεσα δάνεια από τη γαλλική και την αγγλοαμερικανική, μορφοφωνολογική ανάλυση*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

Aitchison 2011: J. Aitchison, *Language change: Progress or Decay?* Cambridge: Cambridge University Press.

Apostolou-Panara 1997: A. M. Apostolou-Panara, Language change in Modern Greek: The morphological integration of English loanwords. *Παρουσία*, *40*, 1–211.

Βασμανόλη 2007: Ε. Βασμανόλη, *Οι αντιδάνειες λέξεις στη νέα ελληνική*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου.

Campbell 2013: L. Campbell, *Historical Linguistics: An Introduction.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Ζαφείρη 2015: Σ. Ζαφείρη, *Τα μεταφραστικά δάνεια στη νέα ελληνική* [Διδακτορική Διατριβή]. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Görlach 2005: M. Görlach, *A Dictionary of European Anglicisms: A Usage Dictionary of Anglicisms in Sixteen European Languages*. Oxford: Oxford University Press.

Haspelmath & Tadmor 2009: M. Haspelmath, U. Tadmor (eds.), *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook*. Berlin: Mouton De Gruyter.

Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004: Ε. Καραντζόλα, Α. Φλιάτουρας, *Γλωσσική αλλαγή*. Αθήνα: Νήσος.

Καραντζόλα, Σαρρή-Χασάν & Φλιάτουρας υπό έκδοση: Ε. Καραντζόλα, Ν. Σαρρή-Χασάν, Α. Φλιάτουρας, Πόση και ποια ανισοσυλλαβία στην ΚΝΕ; Στο Χ. Τζιτζιλής & Γ. Παπαναστασίου (επιμ.), *Η κοινή, οι κοινές και η διαμόρφωση της κοινής νεοελληνικής, τόμ. 2*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

Κατσούδα & Κωνσταντινίδου 2019: Γ. Κατσούδα, Μ. Κωνσταντινίδου, Όψεις του ιταλικού/ βενετικού δανεισμού στη Νέα Ελληνική. Στο Χ. Τζιτζιλής & Γ. Παπαναστασίου (επιμ.), *Γλωσσικές επαφές στα Βαλκάνια και στη Μ. Ασία, τόμ. 1,* (σσ. 233–247). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

Κυρανούδης 2009: Π. Κυρανούδης, *Μορφολογία των τουρκικών δανείων της ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

ΛΚΝ 1998: *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

Μακρή – Τσιλιπάκου 1999: Μ. Μακρή-Τσιλιπάκου, Νεοελληνική και ξενόγλωσσες μονάδες: Δανεισμός ή αλλαγή κώδικα; Στο Α. Μόζερ (επιμ.), *Ελληνική Γλωσσολογία '97* (σσ. 575–585). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Μακρή – Τσιλιπάκου 1997: Μ. Μακρή – Τσιλιπάκου, Κρασί ημιαφρώδη και ψωμάκια πλήρης για να έχουμε υγιείς μαλλιά επειδή είναι δυσμενή χρονιά. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, 17*, 523–546.

Μαρίνης & Ράλλη 2015: Μ. Μαρίνης, Α. Ράλλη, Δανεισιμότητα λεξικών στοιχείων: δεδομένα από νεοελληνικές διαλέκτους σε επαφή με την τουρκική και την ιταλική. *Theoretical and applied linguistics, 3*, 186–197.

Μητσιάκη & Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 2020: Μ. Μητσιάκη, Α. Αναστασιάδη – Συμεωνίδη, Υπερδιορθώνοντας τη γενική πληθυντικού: μια περίπτωση γλωσσικής ανασφάλειας; *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, 39*, 651–670.

Ξυδόπουλος 2007: Γ. Ξυδόπουλος, *Λεξικολογία*. Αθήνα: Πατάκης.

Παναγιώτου & Φλιάτουρας 2021: Κ. Παναγιώτου, Α. Φλιάτουρας, Οι στάσεις προς το λόγιο επίπεδο της σύγχρονης κοινής νεοελληνικής σε διαδικτυακή ομάδα γλωσσικού ενδιαφέροντος: Μια έρευνα πεδίου. Στο Ε. Μότσιου, Ε. Βασιλάκη, Ε. Γκανά & Α. Κωστούλας (επιμ.), *Ιδεολογίες, γλωσσική επικοινωνία και εκπαίδευση* (σσ. 98–133). Αθήνα: Gutenberg.

Παπαναστασίου 2011: Γ. Παπαναστασίου, Μανόλης Τριανταφυλλίδης, Ξενηλασία ή ισοτέλεια: Ένας αιώνας μετά. Στο *Πρακτικά του 8ου Συνεδρίου «Ελληνική γλώσσα και ορολογία» (ΕΛΕΤΟ)* (σσ. 12–26). Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος [Online], [http://www.eleto.gr].

Πετρούνιας 2017: Ε. Πετρούνιας, Το λεξιλόγιο της νέας ελληνικής: κατηγορίες προέλευσης. Στο Χ. Τζιτζιλής & Γ. Παπαναστασίου (επιμ.), Ελληνική ετυμολογία, τόμ. Ι, (σσ. 240–259). Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

Πετρούνιας 2002: Ε. Πετρούνιας, *Νεοελληνική γραμματική και συγκριτική ανάλυση, Μέρος Α΄: Θεωρία. (2η έκδ.)*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη.

Papadopoulou 2020: R. Papadopoulou, Evaluating anglicisation in Modern Greek: A qualitative and quantitative Survey [PhD. Thesis]. Patra: Université Lumière Lyon 2; University of Patras; CRTT/CERLA.

Ράλλη 2022: Α. Ράλλη, *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.

Ralli 2016: A. Ralli (ed.), *Contact Morphology in Modern Greek Dialects*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Ralli, Giouleka & Makri 2015: A. Ralli, M. Giouleka, V. Makri, Gender and inflection class in loan noun integration. *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*, *12*, 422–460.

Σκιαδάς 2015: Γ. Σκιαδάς, *Στοιχεία γλωσσικού δανεισμού στη νεοελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Tatsioka 2010: Z. Tatsioka, *English loanwords and code-switching on the Greek television: The effects and the attitude of the public* [PhD. Thesis]. Edinburg: Heriot-Watt University.

Φίλος 2010: Π. Φίλος, Τυπολογικές παρατηρήσεις στα δάνεια της ελληνικής (αρχαίας και νεότερης). *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, 30*, 643–654.

Φλιάτουρας 2022: Α. Φλιάτουρας, Από το σουμπλιμέ της ισπανικής γρίπης στο λοκντάουν της πανδημίας: Μια διαχρονική και συγχρονική μελέτη της επίδρασης των πανδημιών στο λεξιλόγιο της ελληνικής. *AWPEL* (ειδικό τεύχος *Γλώσσα-Πανδημία – Γλωσσολογία*), 72–90.

Φλιάτουρας 2021: Α. Φλιάτουρας, Πόσα και ποια δάνεια έχει η σύγχρονη κοινή νεοελληνική; Μια πρώτη προσέγγιση. *Γλωσσολογία, 29*, 21–44 [Online], [http://glossologia.phil. uoa.gr/?q=node/179].

Φλιάτουρας 2020: Α. Φλιάτουρας, Προς την ανάγκη για ποσοτικοποίηση της ετυμολογικής έρευνας: η ετυμολογική στατιστική κατανομή του λεξιλογίου της κοινής νέας ελληνικής. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα, 40*, 525–535.

Φλιάτουρας *et al.* 2021: Α. Φλιάτουρας, Δ. Τριανταφυλλίδου, Ι. Ιορδανίδης, Α. Καρανάσιου, Ποσοτική ετυμολογική ανάλυση του λεξιλογίου της κοινής νέας ελληνικής: Ονοματικό κλιτικό σύστημα και δανεισμός. Στο Θ. Μαρκόπουλος, Χ. Βλάχος, Α. Αρχάκης, Δ. Παπαζαχαρίου, Α. Ρούσσου, Γ. Ξυδόπουλος (επιμ.), *Πρακτικά του ICGL14* (σσ. 1417–1429). Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Φλιάτουρας 2018: Α. Φλιάτουρας, *Η μορφολογική αλλαγή στην ελληνική γλώσσα*. Αθήνα: Πατάκης.

Φλιάτουρας & Κοκκίνη 2017: Α. Φλιάτουρας, Κ. Κοκκίνη, Τα σημασιολογικά δάνεια στη νεοελληνική ορολογία. Στο Κ. Βαλεοντής (επιμ.), *Πρακτικά του 11ου Συνεδρίου «Ελληνική γλώσσα και ορολογία» (ΕΛΕΤΟ)* (σσ. 102–112). Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος [Online], [http://www.eleto.gr].

Wohlgemuth 2009: I. Wohlgemuth, *A typology of verbal borrowing*. Berlin/New York: De Gruyter.

Χαραλαμπάκης 1992: Χ. Χαραλαμπάκης, Μεταφραστικά δάνεια της νέας ελληνικής από ευρωπαϊκές γλώσσες. *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, 11*, 81–102.

Xydopoulos & Papadopoulou 2018: G. Xydopoulos, R. Papadopoulou, Fashion anglicisms in Modern Greek: A preliminary investigation. *Revista de Lenguas para Fines Específicos, 24*, 166–187.

Asimakis Fliatouras
DUTH, Department of Greek Philology

Georgios Kazakos
AUTH, Department of Philology

Avraam Klonaras
DUTH, Department of Greek Philology

Maria Daouti
University of Nicosia

Panagiota Dazeli
DUTH, Department of Greek Philology

Klisilda Loubonia
DUTH, Department of Greek Philology

A FIRST RESEARCH ON CORPORA FOR THE DEGREE OF USAGE OF NOMINAL BORROWINGS AND OF MORPHOLOGICAL ADAPTATION IN MODERN GREEK

Summary

The aim of the paper is to investigate the correlation between the quantity of borrowings and their use by etymological category (total, partial: calques, semantic, internationalisms, re-borrowings) and language (English, French, Turkish, Italian, German, Venetian) and on the other hand between the inflected and uninflected morphological variety (+/- adaptation) of the borrowings, e.g. *ta taksi/taksia* (plural). The documentation is based on text corpora, such as ΕΘΕΓ and Google. Specifically, significant asymmetries in quantity and use are identified, as well as tendencies of higher use of the adapted or non-adapted morphological variety, which are systematically or case-by-case attributed to cross-level (phonological, morphological, semantic) and usage factors (etymological category, type of vocabulary, register, genre, etc.).

Keywords: borrowing, usage, asymmetry, adaptation.

Лектура и коректура текста / Γλωσσική και τυπογραφική επιμέλεια / Proofreading

Maja Baćić Ćosić, Dina Dmitrović, Sophia Giapantzali, Angeliki Kefala, Antonina Kostić, Aleksandra Milanović, Maria Paschali, Marijana Puzić, Haralampos Stoupas, Dragana Tkalac Popović

Дизајн корица / Σχεδιασμός εξωφύλλου / Cover design
Marko Jović, Nenad Sekulić

Овај зборник објављен је уз финансијску помоћ Министарства просвете, спорта и омладине Републике Кипар.

Πρακτικά συνεδρίου δημοσιεύθηκαν με την οικονομική υποστήριξη του Υπουργείου Παιδείας, Αθλητισμού και Νεολαίας της Κυπριακής Δημοκρατίας.

This volume is published with the financial support of The Ministry of Education, Sport and Youth of the Republic of Cyprus.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.14’06(082)
81(082)

ЗБОРНИК радова са Петнаестог међународног конгреса грчке лингвистике [Електронски извор]. Том 1 = Πρακτικά του 15ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας. Τόμος Α’ = Proceedings of the 15th International Conference on Greek Linguistics. Vol. 1 / [уредници, επιστημονική επιμέλεια, editors Војкан Стојичић, Анка Рађеновић, Nikos Mathioudakis]. - Београд : Универзит, Филолошки факултет, 2024 (Београд : МАБ). - 1 електронски оптички диск (CD-ROM) : текст, илустр. ; 12 cm. - (Едиција Научни скупови / [Филолошки факултет, Београд])

Системски захтеви : Нису наведени. - Насл. са насловног екрана. - Тираж 10. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-6153-756-1

а) Грчки језик -- Зборници б) Лингвистика -- Зборници

COBISS.SR-ID 160264201

Edicija – naučni skupovi

www.fil.bg.ac.rs

ISBN 978-86-6153-756-1

